

EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

A M. TUD. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS
A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, ÁBEL JENŐ.

TIZENHARMADIK ÉVFOLYAM.

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1889.

*Az Egyet. Philologiai Közlöny dolgozótársai
1889-ben.*

Ábel Jenő.	Komáromy Lajos.
Balassa József.	Kont Ignác.
Baráth Ferencz.	Lázár Béla.
Bartal Antal.	Loósz István.
Bartha Döme.	Márki Sándor.
Bartos Fülöp.	Moravcsik Géza.
Bayer József.	Negovetich Artur.
Borovszky Samu.	Némethy Géza.
Csengeri János.	Pecz Vilmos.
Dengi János.	Petz Gedeon.
Erdélyi Pál.	Pozder Károly.
Fialkowszky Lajos.	Pruzsinszky János.
Grósz Jakab.	Ralovich Lajos.
Gyomlay Gyula.	Sebestyén Gyula.
Háhn Adolf.	Schmidt Márton.
Haraszi Gyula.	Solymossy Sándor.
Hegedüs István.	Takáts István.
Heinrich Gusztáv.	Thewrewk Emil.
Hellebrant Árpád.	Túri Mészáros István.
Hittrich Ödön.	Váczy János.
Horváth Cyrill.	Várkonyi Endre.
Hóman Ottó.	Vende Ernő.
Jancsó Benedek.	Vietórisz József.
Kelemen Béla.	Weiss (Vári) Rezső.
Kircz Jakab.	Weszely Ödön.
Kohlbach Bertalan.	Ziehen Gyula.
Koltai Virgil.	Zlinszky Aladár.

T A R T A L O M.

I. Ertekezések.

	Lap
<i>Balassa József</i> , A német nyelv kiejtése	770
<i>Baráth Ferencz</i> , A czinkotai kántorról szóló adomának angol változata	472
<i>Bayer József</i> , Az első magyar iránydráma	360
— — Stúárt Mária első előadásai a magyar színpadon	709
<i>Borovszky Samu</i> , 'Ατελχοῦζοῦ, 'Ατέλ καὶ Κοῦζοῦ	193
<i>Csengeti János</i> , Párhuzamos idézetek az Odysseához	125, 217
<i>Erdélyi Pál</i> , Adolf levelei	513
<i>Fialkowszky Lajos</i> , Honosodó idegen szók írásáról	537
<i>Gyomlay Gyula</i> , Párhuzamos helyek Vergilius- és Homerosból	725, 799
<i>Háhn Adolf</i> , Petőfi a középiskolában	130
— — Salamon irodalmi tanulmányai	476
<i>Haraszi Gyula</i> , Petőfi Coriolánja	666
<i>Hegedüs István</i> , Bevezetés Aiskhylos Orestiajához	337, 444, 519, 651
<i>Hellebrant Árpád</i> , A magyar philologiai irodalom 1888-ban	255
<i>Hittrich Ödön</i> , Az Anakreoni dalokhoz	417
<i>Kohlbach Bertalan</i> , A görög nyelv kiejtésének történetéhez	774
<i>Koltai Virgil</i> , Ányos Pál leveleihez	110
<i>Komáromy Lajos</i> , Tompa Mihály	697
<i>Kont Ignác</i> , Egy magyar orvos könyve a XVIII. századból	729
<i>Loósz István</i> , Salamon és Markalf	783
<i>Márki Sándor</i> , Perecsényi Nagy László naplója	570
<i>Moravcsik Géza</i> , Obernyik Károly	425, 551
<i>Némethy Géza</i> , Cato párverseinek magyarországi kiadásai és fordításai	97, 202
— — Ad Vegetii Epit. rei milit. I.	506
— — Ad vs. 4. l. III. distichorum Catonianorum	769
<i>Pozder Károly</i> , A cigányok a Scháhnámében	50
<i>Pruzsinszky János</i> , Horatius-e vagy Horác?	561
<i>Ralovich Lajos</i> , Ányos Pál kидatlan leveleiből	62
I—III. Ányos Bartsainak	—
<i>Sebestyén Gyula</i> , Szilágyi és Hajmási	506
<i>Schmidt Márton</i> , Adalékok egy Aeschylus-életrajzhoz	1
1. A források	—

	Lap
2. Aeschylus születési éve	12
3. Aeschylusnak Ameinias nevű fítestvére	14
4. Hányszor volt Aeschylus Szicziáliában?	15
5. Aeschylus legyőztetéséről Sophokles által	26
6. Előadták-e a Perzsákat Szicziáliában?	27
7. Aeschylus haláláról	29
<i>Solymossy Sándor</i> , A karácsonyi mysteriumok eredetéhez	351
<i>Takáts István</i> , Egy nagy magyar nyelvtan ügyében	111
<i>Túri Mészáros István</i> , Tájszótár-Mutató	52
<i>Váczy János</i> , Petőfi életrajza németül	221
<i>Várkonyi Endre</i> , Párhuzamos idézetek	708, 724
<i>Weiss Rezső</i> , A homerosi háznak néhány alkotó részéről	38, 254
<i>Zlinszky Aladár</i> , Heltai egy meséjének eredetéhez	240
— — Idegen elemek Orczy költeményeiben	625

II. Hazai irodalom.

Ahn-Erényi, Gyakorlati német nyelvtan	411
Badics F., Petőfi válogatott költeményei. <i>Háhn Adolf</i>	130
Bauer Simon, Schillers Braut von Messina, <i>Petz Gedeon</i>	742
Csengeri János, Jegyzetek az Iliashoz, <i>Weiss Rezső</i>	385
— — Jegyzetek az Odysseiához, <i>Hóman Ottó</i>	797
Dávid-Pozder, Szemelvények Tacitusból, <i>Bartal Antal</i>	735
Findura Imre, Fáy András élete s művei, <i>Molnár Béla</i>	73, 192
Fleischhacker-Kárpáti, Német nyelvtan, <i>Petz Gedeon</i>	684
Gyulay Béla, Irodalomismertető	767
Harrach József, Goethe Hermann u. Dorothea, <i>Heinrich Gusztáv</i>	252
Heinrich Károly, Gyakorlati kézikönyv a német nyelv tanításához, <i>Petz Gedeon</i>	489
Herrmann Antal, Német olvasókönyv I. <i>Petz Gedeon</i>	146
Langraf Moritz, Deutsche Sprachlehre	412
Lázár Béla, Buczy Emil, <i>Weszely Ödön</i>	380
Leffler Sámuel, Római irodalomtörténet, <i>Pecz Vilmos</i>	139
Mátray Lajos, Fazekas M. élete s munkái, <i>Kelemen Béla</i>	148
— — — <i>Sebestyén Gyula</i>	376
Mendlik Alajos, Francia nyelvkönyv, <i>Bartos István</i>	793
Némethy Géza Aeneis-kiadása. Önismeretetés	738
Palágyi Menyhért, Petőfi, <i>Kordcs Péter</i>	68
Pecz Vilmos Sallustius-kiadása. Önismeretetés	740
Pirchala Imre, Latin mondattan, <i>Kircz Jakab</i>	144
— — Latin mondattan a VI. oszt. <i>Grósz Jakab</i>	750
Ploetz-Salamin, Francia nyelvtan, <i>Birtos F.</i>	597
Salamon Ferencz, Irodalmi tanulmányok, <i>Háhn Adolf</i>	476
Schmidt Attila, Terentius Adelphoe, <i>Ziehen Gyula</i>	383
Szádi Gulisztán, ford. Erdődi Béla, <i>Pozder Károly</i>	247
Szamosi János, Jegyzetek Platonhoz, <i>Hóman Ottó</i>	799

	Lap
Szarvas-Simonyi, Magyar nyelvtörténeti szótár, <i>Balassa József</i> ...	66
Szemák István, Német nyelvtan, <i>Petz Gedeon</i> ...	389
Takáts S., Péczeli József, <i>Lázár Béla</i> ...	801
Wirth Gyula, Egy hang a Lesbia-kérdés jelen állásához, <i>Csenyery János</i>	244

III. Philologiai programmok.

Báuerle Ferencz, A germán mythologia- és monda-világból, <i>Fetheő Lajos</i> ...	756
Bertleff Andr., Zur Kenntniss der Klein-Bistritzer Mundart, <i>Balassa József</i> ...	499
Czapáry László, Szekér Joák. Alaj., <i>Sebestyén Gyula</i> ...	502
Erdélyi Károly. A francia eposz eredete. <i>Heinrich Gusztáv</i> ...	401
Erődy Dániel, A költői syllogismusról, <i>Dengi János</i> ...	81, 183
Fodor Gyula, M. Minucius Felix Octaviusa, <i>Némethy Géza</i> ...	83
Gärtner Henrik, Chateaubriand, <i>Jancsó Benedek</i> ...	617
Gebaur Izor, Volapük, <i>Pozder Károly</i> ...	77
Grets József, Egy német nyelvi házi dolgozatnak az V. osztályban megbeszélése, <i>Heinrich G.</i> ...	620
Haraszi Gyula, Goethe Iphigéniájának olvasásához, <i>Heinrich G.</i> ...	78
Klincsek József, A hellének testgyakorlatai, <i>Némethy G.</i> ...	159
Koltai Virgil, Fáy András élete és működése, <i>Szabó János</i> ...	79
Medgyesi Lajos, Horatius II. epodusa, <i>Vietórisz József</i> ...	157
Reményi Ede, A magyar nyelv tanítása a pancsovai gymn. I. osztályában, <i>Balassa József</i> ...	498
Szigetvári Iván, A tropusokról, <i>Dengi János</i> ...	160
Várkonyi Endre, Homérosz kedélyvilága, <i>Weiss Rezső</i> ...	397
Vécsey Bekény, A hősköltemény, <i>Heinrich G.</i> ...	500
Vozári Gyula, Hogyan tanítom én a latin nyelvet az V. osztályban? <i>Szabó József</i> ...	399
Willer József, Az ófrancia hősköltészet eredete, <i>Heinrich Gusztáv</i> ...	404
Zamba Pietro, Sull' origine della lingua italiana, <i>Negovetich Artur</i> ...	689

IV. Külföldi irodalom.

Arnim Hans, Quellenstudien zu Philo v. Alexandria ...	413
Basch Viet., Scherer et la philologie allemande, <i>Kont Ign.</i> ...	752
Boetticher Adolf, Die Akropolis von Athen ...	185
Bruckmann Friedr., Denkmäler griech. und röm. Sculptur ...	185
Costenoble Ludw., Aus dem Burgtheater ...	184
Creizenach W., Die Schauspiele der englischen Komödianten ...	413, 690
Dänische Schaubühne, Die Komödien Holbergs ...	185
Faligny Ernst, Histoire de la légende de Faust ...	87
Feist Sigmund, Gothische Etymologie, <i>Petz Gedeon</i> ...	157
Fischer Alex., Petöfis Leben u. Werke, <i>Váczy János</i> ...	221
Gaedertz Karl, Zur Kenntniss der altenglischen Bühne ...	182

	Lap
Goedeke K., Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung IV.	766
Grasberger Lor., Studien zu den griech. Ortsnamen	413
Grupp Rud., Die didactischen Dichter und die Schulen, <i>Heinrich G.</i>	812
Bleine C., Das Schauspiel der deutschen Bühne vor Gottsched, <i>U. az</i>	818
Jarník Joh., Index zu Diez' etymolog. Wörterbuch, <i>Némethy Geza</i>	807
Kauffmann Friedr., Deutsche Grammatik	414
Kroker Ernst, Katechismus der Archæologie	185
Luthers Fabeln ed. E. Thiele. <i>H. G.</i>	87
Nagel Will., Das deutsche Idyll im XVIII. Jahrhundert, <i>Heinrich G.</i>	813
Neidharts v. Reuenthal Lieder ed. Fr. Keinz	413
Neumann Fr., Die Entwicklung der Kudrun-Dichtung	762
Paul Herm., Grundriss der germanischen Philologie	766
Pötl K., Die Aussprache des Lateinischen	414
Preller Ludw., Griechische Mythologie	185
Roswithas Dramen, übersetzt von Ottomar Pilz	186
Schwicker J. H., Geschichte der ungarischen Literatur, <i>Hahn Adolf</i>	605
Sehwiger Jacob, Geharnischte Venus	92
Senecæ L. Annæi sententiæ ed. H. J. Müller	414
Singer Ludw., Zur Rother-Sage	762
Sophocles ed. R. C. Jebb. III. Antigone	414
Speculum vitæ humanæ ed J. Minor, <i>Heinrich G.</i>	819
Stereth, J. K. Sithington, The Wolfe expedition to the Asia minor	414
Strnadt Jul., Der Kirnberg bei Linz und der Kürnberg-Mythus	763
Teuber Oskar, Geschichte des Prager Theaters	92
Ulrichs v. Lichtenstein Frauentienst ed. R. Bechstein	93
Vitzthum von Eckstädt, Shakespeare und Shakespere	186
Volkelt Joh., Grillparzer als Dichter des Tragischen	186
Waldberg Max, Die deutsche Renaissance-Lyrik	93
Wirth Ludw., Die Oster- und Passionsspiele, <i>Heinrich Gusztáv</i>	492
Wolff Hans, Der Purismus in der deutschen Literatur des XVII. Jhts.	93
Zangemeister Karl, Mommsen als Schriftsteller	184
Zimmerstedt Franz, Der Wunderer	764

V. Fordítások.

Anthologia VII, 249, <i>P. Theureux Emil</i>	161
Hartmann v. Aue, Keresztes dal, <i>Bartha Döme</i>	569
Heinrich v. Morungen, Igen és nem, <i>Vende Ernő</i>	443
János király és a canterbury apát. Angol népballada, <i>Baráth Ferencz</i>	473
Logau Frigyes Epigrammáiból, <i>Vende Ernő</i>	488
Német népdal (XVI. száz.) <i>U. az</i>	683
Petőfi, Az őrtölt, latinra ford. <i>Hegedűs István</i>	732
— Egy gondolat bánt engemet, lat. ford. <i>U. az</i>	815
Priamola: Hasztalan törekvés, <i>Bartha Döme</i>	688
Reinmar der Alte, Panasz, <i>Horváth Cyrill</i>	650
Spervogel, Spruch, <i>Vende Ernő</i>	518
— Másik Spruch, <i>U. az</i>	550

	Lap
Vergilius IV. eclogája, <i>Vietórisz József</i>	782
Walter menekülése. A ,Waltarius'-ból, <i>Vende Ernő</i>	594

VI. Vegyesek.

Budapesti Philológiai társaság:

— 1888. október 3-diki ülés	84
— — november 7-diki ülés	86
— 1888-ik évi közgyűlés	162
1. P. Thewrewk Emil, Elnöki megnyitó	—
2. Pecz Vilmos, Titkári jelentés	167
3. Jegyzőkönyv a közgyűlésről	172
4. A pénztárvizsgáló bizottság jelentése	173
5. A választmány indítványai	179
— 1889. márczius 13-iki ülés	406
— — május 8-diki ülés	809
— — október 2-diki ülés	810
Philológiai program-értekezések 1887/88	88
Könyvészet 90, 183, 411, 696, 767,	817
Bonitz Hermann †	180
Shakespeare szentivánéji álmanak epizódja	182
Vigfusson Gudbrand †	254
Elze Károly †	335
Her és Meister az ónémet irodalomban	408
A Wieland-mondáról	—
Sebesi Jób újabb népköltési gyűjteményei	409
A történeti Fausról	508
Az angol komédiások repertoírja	690
Shakespeare ,Szeget Szeggel' Németországban	693
A német ,ein' használata	694
A legújabb ásatások Görögországban	695
Cyprus szigetén talált műemlékek	760
A görög nyelv a gymnasumban	—
A delphibeli ásatások	—
Hludanára vonatkozó felirat	—
Hyperidesnek egy új beszéde	761
A Vingolf szó etymológiája	—
Az acta fratrum arvalium új töredéke	—
Az összehasonlító tropikához	765
Magyar közmondások könyve	766
A ,Krawall' szó eredete	767
Hírek Görögországból	810
Nero ajándéka	811
A dekeleiai phratría-felirat	—
Az acta triumphalia új töredéke	—
Athene Parthenos szobráról	812

	Lap
Aegyptom és Mycenæ	812
A német tanító költők és az iskolák	—
A német idyll a XVIII. században	813
Schiller Ludwigsburgban	815

VII. Nyílt tér.

Balassa József és Veress Ignác ellenbirálatai	94
Szabó János és Koltai Virgil	187
Balassa József és Danielovics Kálmán	188
Nyilatkozat, Heinrich Gusztávtól	192
Szigetvári Iván és Dengi János ellenbirálatai	415
Medgyesi Lajos és Vietórisz József	508
Weiss Rezső és Csengeri János	621
Tárgymutató a XIII. évfolyamhoz	821
A Philologiai Társaság tagjai 1889-ben	822
Sajtóhibák	815

ADALÉKOK EGY AESCHYLUS-ÉLETRAJZHOZ.

I. A forrásokról.

Mielőtt felsorolnók a forrásokat magokat, a melyekkel rendelkezünk, szükségesnek tartjuk előre meghatározni, hogy melyeknek kellenének lenni azon forrásoknak, a melyekre egy teljesen megbízható és pragmatikus életrajznak kellene alapítva lennie. Ezt azért tartjuk szükségesnek, hogy azután képesek legyünk meghatározni, hogy mennyiben felelnek meg a mi tényleges forrásaink eme követelményeknek, hogy mi a mi forrásainknak értéke. Mert egy személy halála után több századdal írt életrajznak nem tulajdoníthatunk sok értéket, ha ki nem tudjuk mutatni, hogy ez az életrajz egy más életrajzra közvetve vagy közvetlenül megy vissza, mely oly írótól való, kinek alkalmá, tehetsége és akarata volt az illető személy életrajzát híven megírni. Ezen feltételek teljesítése már most, különösen az ókor nevezetes emberei életrajzainál szerfölött nehéz, ha talán nem egészen lehetetlen. Vegyük pl. Aeschylus «Vita»-ját és azon források szerzőit, a melyekre a Vita adatai visszavezethetők; hogy lehet ezekről bebizonyítani, hogy nekik alkalmuk, tehetségük és akaratuk volt az igazat megírni? Alkalmuk volt, ha Aeschylussal egykorúak voltak; de akaratukról az igazat megírni csak akkor győződhetnénk meg, ha az életírók jellemeit ismernők.

De ezen kívül nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy a régi grammatikusok nem voltak igen lelkiismeretesek forrásaik felhasználásában, ki is találtak sok mindenféle mesét, hogy újat mondhassanak; aztán nem is válogattak nagyon forrásaikban.

Ehhez járul még az a másik nehézség is, hogy sok (készakaratos vagy véletlen) változás történt amaz adatok leírásában úgy az ókorban, mint a középkorban. Innen van, hogy különösen a számadatok vannak oly nagy rendetlenségben.

Ezek után fel kellene egészen hagynunk a reménnyel valaha egy pragmatikus életrajzot megírhatni. A dolog azonban még sem áll olyan rosszul. — Igaz, hogy igen sok adatunk csak problematikus, de másfelől sokszor oly adatokból, a melyek első pillanatra semmit mondók, többet lehet levonni, mint azt eredettől fogva várni lehetett. Tény, hogy az adatoknak fenemlített problematikussága okozója azon sok nézeteltérésnek, melylyel alantabbi is találkozni fogunk.

a) *A párosi márványról.* *)

A párosi márvány tartalmaz egy néhány adatot Aeschylus életére vonatkozólag, melyek különösen Aeschylus korának pontos meghatározásánál birnak igen nagy fontossággal. Miután Böekh, ki a párosi chronista forrásának az eresosi Phæniast (vagy Phaniast) tartotta, a párosi márvány adatai között egy pár hibás adatot vélt felfedezhetni, Dahms és mások jogosultnak tartották magokat a párosi márványnak Aeschylusra vonatkozó adatait is kétségbe vonni.

Hogy a párosi márvány forrása Phæniast Eresius nem lehet, azt legujabban Dopp E. mutatta ki (p. 8—10).

Valóban rosszalnunk kell azon tudósok eljárását, a kik a párosi márvány adatait — tehát egy felirat adatait, a mely ugyanazon számokat adja elénk, a melyeket 264-ben Kr. sz. e. véstek bele — javítani akarták codexekben, talán oly codexekben található számadatokkal, melyek ugyanazon forrásra mennek vissza, mint a melyből a párosi chronista merített, de a melyek annyi meg annyi leíró kezei alatt számtalanszor megváltozhattak és tényleg meg is változtak.

A párosi márvány, mely nevét onnan nyerte, hogy szerkesztője párosi ember volt, feltűnően egyezik Eusebius Chronikonjával, oly annyira, hogy kénytelenek vagyunk a kettő számára

*) A párosi márványról v. ö. Wagner, Die parische Chronik 1790, elavult munka, a melyben többek között Robertson ellenvetései is megtalálhatók a párosi márvány megbízhatósága ellen. Dopp, ki Robertsonról gyakran használ stultissimus és efféle kifejezéseket, 1883-ban értekezett: De marmore Pario. Vratislaviae. — Végül Joannes Flach kiadása: Chronicon Parium. Tübingæ 1884.

közös forrást vennünk fel. Hogy a p. m. szerkesztője párosi ember volt, míg forrásának attikainak kellett lennie, az következik mindenek előtt abból, hogy a proœmiumban az atheni archon mellett egy *ὁὐρανός* nevű párosi archonról van említés téve, hogy mindenütt athéni királyokról és archonokról, athéni eseményekről, még pedig athéni részrehajlósággal, van szó, és hogy *más* igen fontos eseményekről, melyek Görögországban történtek, egy szóval sem emlékezik meg a chronista. A párosi márványon itt-ott találhatók hozzáadások, melyeket a párosi chronista maga fűzött hozzá, de ezeket a hozzá kapcsolásnál használt szavakból könnyen fel lehet ismerni. A p. m. hátra levő része kivétel nélkül az attikai forrásra megy vissza, annak egyszerű excerptuma.¹⁾

Eusebius chronikonjának és a párosi márványnak összevetése által képesek vagyunk némileg rekonstruálni az attikai chronista művét.

Hogy az attikai chronista művének idejét képesek legyünk meghatározni, figyelemmel kell lennünk a chronographia történetének négy korszakára, melynek elseje Hellanikussal kezdődik, melynek második a peripatetikusokkal egybeesik; a harmadikban a görög és római események synchronistikus összeállítása dívott, végül a negyediknek első embere Sextus Julius Africanus.²⁾

Az attikai chronista kétségkívül az első korszakba tartozott, a mi következik Aristoteles és követői nevének hiányzásából úgy a párosi márványban, mint Eusebiusnál.

Feltűnő és az attikai chronista művének megbízhatósága ellen szól az a két körülmény, hogy az attikai chronistát nem említi egy görög író sem, és hogy a művében oly dolgok vannak időbelileg fixirozva, melyek talán sohasem történtek vagy melyeknek időbeli meghatározása teljesen lehetetlen.

¹⁾ A p. m. excerptum-volta világosan kitűnik abból, hogy oly közbeeső chronologiai adatok, melyekre egy chronistának szüksége volt más adatok fixirozásánál, teljesen hiányzanak. Ezen közbeeső adatok hiányzása abból magyarázható, hogy ezek nem látszottak a párosi chronistának szükségeseeknek, míg az att. chronistánál kétségkívül megvoltak. Innen van, hogy azok, kik csak a p. márványt vizsgálták, csodálkoztak az adatok jó összefüggésén, a nélkül hogy rájöhettek az időszámításnál követett eljárásra.

²⁾ Dopp, p. 11. kk.

Az elsőt az alexandrinus grammatikusok okozták, kik minden műnek excerpálása által, a műveket magokat feleslegessé tették. A második feltűnő dolognál fel kell említenünk, hogy ez csak a mythologiai részre érvényes. Mindenesetre le is von sokat valamely író hitelességéből az a körülmény, hogy mythologiai dolgokat igazaknak fog fel és hogy ezeket még időhöz is köti. Az ókorból reánk maradt emlékek azonban nagyrészt olyanok, hogy ezeknél absolut igazat nem igen várhatunk, meg kell elégednünk a relativ legjobbal. Így az attikai chronistánál sem azt fogjuk keresni, vajjon mind az, a mit mond, igazán való-e; meg kell elégednünk avval, ha látjuk, hogy lelkiismeretesen használta fel forrásait. A chronistánál tényleg úgy van, hogy a mythologiai részben nem saját fictióit beszéli el, hanem a cyklikusokat használta fel lelkiismeretesen. Oly író, a ki a mythologiai részben is forrástanulmányok alapján dolgozik, a historikus részben is kétségekivül oly forrásokat használt, a melyeket megbízhatónak talált. Ha nem is vagyunk képesek pontról pontra kimutatni, hogy kiből merítette a chronista adatait, azt hisszük, hogy a mythologiai részben kimutatható lelkiismeretessége is kevésbé fér meg Böeckh elvető kritikájával.

Az Aeschylusra vonatkozó adatok közül, a melyek a párosi márványban olvashatók, e helyen csak egyre akarunk figyelmeztetni, az ep. 50-re. Itt az ἐφάνη kifejezést olvassuk a chronistánál, míg Eusebiusnál ez áll: Αἰσχύλος τραγωδοποιὸς ἐγνωνρίζετο. Ezen γνωρίζεσθαι szóval rendesen győzelmet szoktak volt jelölni, Eusebiusnál, a mint látható, ἔχμης értelemmel bír.

b) *Egyéb elszórt kisebb adatokról.*

A párosi márvány adatain kívül van még sok adatunk Aeschylus életére vonatkozólag. A legtöbb adat van együtt az Aeschyli vitá-ban; találni ezen kívül adatokat Aristophanesben, Athenæus, Dionysius Halicarnassensis, Diogenes Laërtius, Pausanias, Plutarchus és Suidas műveiben; az Aeschylushoz és Aristophaneshez való scholionokban is van egynehány adat. Sajnos, hogy az ezen íróknál található meséket nem vagyunk képesek régi forrásokra visszavezetni, részben kétségtelenül már azért sem, mert ezen mesék régebbi forrásokban nem is tartalmaztattak, vagyis, hogy későbbi fictiók. Mindazonáltal érdekes volna tudni, hogy ki

készítette a meséket, és hogy mi adott ezekre alkalmat; egynehány ezen mesék közül a komœdiára megy vissza, másik meg talán Aeschylus egyik-másik mondásában lelte eredetét. Ennek kimutatása kétségtelenül szintén egy életrajz írójának feladatához tartozik. Ezért szemügyre fogjuk venni Aeschylus, Sophokles és a komœdiáírók műveit és ezekből kiszedni mindazt, a miből Aeschylus életére következtetést vonhatunk.

Aeschylus mi reánk maradt műveiből nagyon keveset tanulunk saját személyéről vagy a személyére vonatkozó viszonyairól. Ismeretes, hogy Aeschylus az Amphiaraos szájába tett szavakkal: *ὁ γὰρ δοκεῖν ἄριστος, ἀλλ' εἶναι θέλει*, Aristidest jellemezte és hogy az Eumenidákban az Areopagus hatalmát helyreállítani igyekszik. Ezen helyek, melyek az egyedüliek, melyeket némileg személyiségével kapcsolatba hozni lehet, nagyjában Aeschylus politikai meggyőződését mutatják. Van ezen kívül egynéhány mondás, a mely állítólag Aeschylustól magától való. Így Pausanias (l. 23. 3.) azt meséli, hogy Aeschylus szokta volt elmondani, hogy mint aludt el a szőlőben, hogy mint jelent meg előtte Dionysos stb. Plutarchus pedig említi egy élczes mondását, melyből Ionhoz való barátságos viszonyára is lehetne következtetni. (Plut. de prof. in virt. p. 79. D. E.) Míg ezen utóbbi mese lehet igaz is meg hamis is, addig az előbbiről már határozottan merjük a hamisságot kimondani.

Sophokles, Aeschylus ifjabb kortársa kétségtelenül gyakran nyilatkozott Aeschylusról. Hogy Sophokles reánk maradt darabjaiban vonatkozások Aeschylusra nem találhatók, azon nincs semmi feltűnő. Későbbi íróknál gyakrabban találkozunk Sophokles egy mondásával Aeschylust illetőleg: *ὦ Αἰσχύλε, εἰ καὶ τὰ δέοντα ποιεῖς, ὅμως οὐκ εἰδώς γε ποιεῖς*. E mondás Aeschylus iszákosságát akarja illusztrálni, a miért is helyesebb ezt nem a historikus, hanem a valamely komœdiában szereplő Sophokles mondásának tartani.

A komœdiá-íróknál természetesen már többször találhatók vonatkozások Aeschylusra. Itt mindenek előtt Ion-t kell felemlítenünk, kiről már fennebb is volt szó.*) A Perzsákhoz írt scholiókban egy helyen ezt találjuk: *Ἴων ἐν ταῖς Ἐπιδημιαῖς παρεῖναι Αἰσχύλον ἐν τοῖς Σαλαμινιακοῖς φησι*. Ezen helyre támaszkodva

*) E helyen nem mint komœdiáíró, hanem mint Aeschylus kortársát említjük Ion-t.

Schoell Frigyes *) több elszórt adatot, melyet Aeschylusra vonatkozólag ismerünk, Ion e commentariusára igyekszik visszavezetni. — Szerinte Ion az, kitől vette át Chamæleon, Pausanias és Athenæus az ismeretes epigrammát, mely állítólag Aeschylus sírján volt olvasható. A Plutarchusban (Kimon 8) található mesét is Aeschylus legyőzetéséről Sophokles által (ha nem is teljes határozottsággal) Ionra viszi vissza Schoell. Végül a Vita 6-ik pontját is Ion commentariusából merítettnek tartja Schoell; miután az itt található κατὰ τινά (helyesebben τινος) kifejezést κατ' Ἴωνα-vá változtatta.

Ezen következtetésnek merészségét és nehézségét Susemihl mutatta ki először és legpontosabban: 1. Ha Plutarchus meséje és a Vita 6-dik pontja közös forrásból való, ezek között valami hasonlatosságnak kellene léteznie; ez pedig nem létezik. 2. A conjectura κατὰ τινά — κατ' Ἴωνα merész. 3. Plutarchus meséje későbbi fictio, mint azt Dahms mutatta ki. 4. Nem valószínű, hogy az epigrammát Chamæleon, Pausanias és Athenæus egy közös forrásból vették, mert Chamæleonnál az epigramm *gelaiaktól* iratik a sírra, Pausaniasnál meg úgy van említve, mintha az *atheniectől* való volna. Pausanias mint marathoni, salamiszi és artemisiumi harczost ismeri Aeschylust, míg Athenæus szerint Aeschylus Marathon, Salamis és Platæanál vett részt. Ebből következik, hogy az epigramma és az evvel kapcsolatban említetni szokott harcokban való részvét nem egy forrásra vezethető vissza.

Ezek után tehát mind, a mit Ionról tudunk, csak az, hogy Aeschylussal barátságos viszonyban élt és hogy az Ἐπιδημίας-ban szó volt Aeschylusról.

Pherekrates-nél is vitt valami szerepet Aeschylus, a mit a scholionból ad Aristoph. Pac. v. 749 lehet következtetni. Itt ugyanis ezt találjuk: «τὰὐτὸ καὶ Φερεκράτης ἐποίησε τὸν Αἰσχύλον λέγοντα ἐν τοῖς Κραπατῶλοις» «ὅστις γ' αὐτοῖς παρέδωκε τέχνην μεγίστην ἐξοικοδομήσας».

Epicharmos-ról pedig a scholiasta ad Eumen. v. 626 a τιμαλφούμενον szónál azt mondja: συνεχὲς τὸ ὄνομα παρ' Αἰσχύλῳ, δι' ὃ σκώπτει αὐτὸν Ἐπιχάρμος.

Már többször fordul elő Aeschylus *Aristophanes*-nél. Aristo-

*) De locis nonnullis ad Aeschyli vitam et ad historiam tragœdiæ Græcæ pertinentibus epistula. Jenæ 1876.

phanes már nem kortársa Aeschylusnak és így csak műveiből és oly életrajzi vagy jellemző adatokból ismerhette őt, melyek az előbbi nemzedékből az ő korára fenmaradtak. Aristophanes Aeschylust a színpadra is hozta. Természetes, hogy ezen színpadi Aeschylus nem felel meg egészen a historikus Aeschylusnak; másfelől azonban nem lehet kétségbe vonni, hogy Aeschylus sok jellemvonása híven át van véve a komœdiába. A régi kor úgy látszik erre nem igen figyelt és mindazt, a mit a komœdiában talált, való ténynek tartotta; Athenæus egy helyéből legalább, a melyről még később is lesz szó, ezt bátran következtethetjük. Athenæusban I p. 21. E. ugyanis ezt olvassuk: *παρὰ δὲ τοῖς κομῳικοῖς ἡ περὶ τῶν τραγικῶν ἀπόκρισις πιστή.* — A mi feladatunk volna itt megkülönböztetni azt, a mi igaz, a hamistól. Ennek eldöntése azonban igen nehéz, mert más, megbízható adataink nincsenek. — A következőkben az aristophanesi Békák egynehány helyét fogjuk fel- említeni, melyek Aeschylusra vonatkoznak:

v. 787 kk. Itt az Aeschylus és Sophokles közti viszonyra történik vonatkozás. Hogy fictiója-e ez Aristophanesnek vagy historikus tényálláson alapul, azt megmondani nem lehet. Érdekes máskülömben ezt a helyet összehasonlítani a Vita hatodik pontjával.

v. 808-ban Aeschylus elégedetlensége Athen népével van érintve, mely valószínűleg nem abban leli magyarázatát, hogy Sophoklest jobb in szerették mint őt, hanem abban, hogy ő nem volt megelégedve azon demokratikus szellemmel, mely élete végével mindinkább gyökeret vert Athenben. — A 868. sor is, a hol avval dicsekszik, hogy az ő költészete nem szállt sírba testével, arra látszik mutatni, hogy ama feltevésnek, hogy az ő költészete háttérbe szorult, nincs alapja.

A 911 és 923. sorok mint költészetére vonatkozók annak helyes jellemzését adják. — Az 1022. sor a Heten Théba Ellen hatását írja le, az 1026-dik sor meg a Perzsák célját. Ilyen és hasonló helyeket Aristophanesben nagy számmal találunk és pedig nemcsak a Békákban, melyből mi citáltunk, hanem más darabokban is.

Ujabbán az Aeschylus halálára vonatkozó, valamint az iszákosságról szóló mesét is a komœdiára szeretik visszavezetni, a nélkül azonban, hogy ezt be lehetne bizonyítani.

c) *Az Aeschyli Vita-ról.*

Többé-kevésbé összefüggően írtak Aeschylusról a közönséges meggyőződés szerint Chamæleon, Heraklides Ponticus, Aristoxenus Terentinus és Dicæarchus. A mióta bebizonyult, hogy a vita szerkesztője Didymus nem lehet, Didymust egészen ki szokás törölni azok sorából, a kik Aeschylusról írtak, pedig erre jogunk nincs. De bármint álljon is a dolog Didymussal, annyi bizonyos, hogy nekünk az említett írók Aeschylus-életrajzai nincsenek meg. Ha meg is volnának, se nyertünk volna sokat, mert ezek az életrajzok is csak a komædiából, vagy szó- és irott hagyományokból, melyek tudva levőleg nem birnak okmányi hitelességgel, lehettek egybeállítva. Kétségtelenül ezen életrajzokból van összeállítva az a Vita, mely βίος Αἰσχύλου felirattal az Aeschylus-codexekben található. — Ha a vita egyes részeit mégis törekedni fogunk visszavezetni régibb forrásokra, ennek csak annyiban lehet értelme, hogy hiszszük, hogy a régebb író mégis közelebb állott az igazsághoz (bár ő is már távol volt tőle), mint az újabb, és hogy több alapunk legyen kimondani azon helyekről, melyeket nem tudunk régebb forrásokra visszavezetni, hogy fictiók.

Az Aeschyli Vita kéziratai közül legjobb a Mediceus. A Lipsiensis és Monacensis interpolatióira vonatkozólag lásd Fr. Schœll, De nonnullis locis etc. p. 41.

Mindjárt első olvasásra látni lehet, hogy ez a Vita compilatio. A Vita vége felé találni a szövegben egy ἐκ τῆς μουσικῆς ἱστορίας szavakból álló feliratot, mely jelezni látszik a forrást, melyből a Vita egy része merített. Hogy mikor kapta ez a Vita azt az alakot, melyben a Mediceus adja elénk, azt eldönteni nem igen lehet. Dahms szerint ez az életrajz nem compiláltatott a Kr. utáni első század előtt. *) Keletkezési módjára legplausibilisabb Westermann nézete, mely szerint a Vita magva, mely a főbb adatokat tartalmazta, későbbi grammatikusoktól más életrajzokból kibővített a margóra írt jegyzetek által, melyek azután a leíróktól a szövegbe felvételtek.

*) De Aeschyli vita Rudolphus Dahms. Berolini 1860. — Értekeztek a vitáról még: F. Ritter. Didymi Chalc. opusc. p. 64—89. Köln. 1845. — F. Schœll, a fennebb említett értekezésben, és F. Susemihl: De vita Aeschyli quæstiones epicriticæ. Gryphiswaldiæ, 1876.

Mellőzve F. Ritter sajátságos kísérletét, ki a Vita főbb részét (§. 1 — §. 16) Didymusnak tulajdonítja, vizsgálni fogjuk a többi három tudós (Dahms, Schöell és Susemihl) nézeteit a Vita egyes részeinek eredetét illetőleg.

Schöell *) a Vita 1., 3. és 12-dik pontjait a tabulae Alexandrinæ-re viszi vissza; rekonstruálni is törekszik eredeti alakját ezen 3 pontból álló életrajznak. Ezen restructio abból áll, hogy a Vita említett pontjaiban található számadatokat azon számadatokkal helyettesíti, melyek Schöell szerint abban az életrajzban eredetileg állottak. A Vita ugyanis a 3-dik pontban többek között azt is mondja, hogy Aeschylus Pindarussal egyidőben élt és folytatja: γεγονώς κατὰ τὴν μ' ὀλυμπιάδα; a 12-dik pontban meg ezt találjuk: ἐβίω δὲ ἔτη ξγ', ἐν οἷς ἐποίησεν δράματα ο' καὶ ἐπὶ τούτοις σατυρικά αμφοὶ τὰ ε'. — Schöell szerint amaz eredeti életrajzban ez állott: γεγονώς κατὰ τὴν ξγ' ὀλυμπιάδα, és ἐβίω δὲ ἔτη ξγ', ἐν οἷς ἐποίησεν δράματα ο' καὶ ἐπὶ τούτοις σατυρικά κγ', κγ' τὰ πάντα. — A változtatások tehát, a melyeket Schöell tett, ezek: 1. ξγ'-t tett μ' helyébe, miszerint tehát Aeschylus a 63-dik olympiasban született, és 2. αμφοὶ helyébe κγ', κγ'-t és ε' (= πέντε) helyébe pedig τὰ πάντα-t tett.

Az első javításra nézve azt a kérdést veti fel Susemihl, miért adott Schöell a Casaubonus-féle ξγ'-nak előnyt a Lange-féle ξδ' előtt, mert szerinte (Susemihl szerint) nem lehet kimutatni, hogy 63. 4 vagy 64. 1-ben született Aeschylus. Ha Schöell ξδ'-t írt volna, ugyanazt vethette volna Susemihl ellene. Bár alantabb látni fogjuk, hogy 63. 4 Aeschylus születési éve, mégis habozunk Schöell javítását, ξγ'-t, elfogadni, mert ha nincs megjelölve közelebbről, hogy az olympias melyik évét kell érteni, az olympias első éve értendő, úgy hogy a ξγ' azt jelentené, hogy Aeschylus a 63-dik olympias első évében született, a mi határozottan hamis.

A másik javítás ellen már hevesebben kel ki Susemihl. Valóban van ok is erre, mert honnan tudja Schöell, hogy az alexandrinusok épen 70 drámát (még pedig azokat, melyeket Schöell összeszámlál) és 23 satyrdrámát, azaz összesen 93 darabot tulajdonítottak Aeschylusnak. Az αμφοὶ-nak κγ' és κγ'-vá való változtatása, nem kevésbé a másik conjectura nagyon merész.

*) Schöell Frigyes az Aeschyli Vitát és egyéb adatokat, melyek Aeschylusra vonatkoznak, kiadta a Ritschl-féle Septem kiadásában, mely Teubnernél jelent meg 1875-ben.

De miért állította Schoell az eredeti életrajzot a Vitának csak három pontjából össze? Schoell kihagyta például a 4-dik pontot, a mit avval indokol, hogy az e pontban előforduló: γενναῖον δὲ αὐτὸν φασί csak ismétlése annak, a mi már előbb az ἐξ εὐπατριδῶν-ban van kifejezve. Ez az okoskodás hamis, mert míg az utóbbi kifejezés származását jelöli, addig az előbbi bátorságára figyelmeztet, a mi elég világosan abból is látszik, hogy mindjárt elkezd beszélni az író Aeschylus hadi dicsőségéről. Még egy másik oka is volt Schoellnek arra, hogy kihagyja ezt a pontot; erről majd ott lesz szó, a hol Ameiniasról fogunk szólni. Hogy azonban ez a negyedik pont nem lehet ugyanattól a szerzőtől, a kitől való az első és harmadik pont, arra vonatkozólag Dahms, Schoell és Susemihl egyetértőleg nyilatkoznak.

Áttérünk már most az 1., 3., 4. és 12. pontok között és az azok után következő részekre. — Schoell a 2. és 5-dik pontokat összefoglalva a Chamæleonról való életrajzra vezeti vissza. Tudjuk, hogy Chamæleon írt περὶ Ἀλκυόλου. Tudjuk továbbá azt is, hogy honnan vette Chamæleon Aeschylusra vonatkozó adatait. Chamæleonról szólva jegyzi meg ugyanis Athenæus azt, hogy παρὰ δὲ τοῖς κομικοῖς ἢ περὶ τῶν τραγικῶν ἀπόκειται πίστις. Ha nézzük a Vita 2. és 5-dik pontjait, igazán fel is fog tűnni az Aristophanesre emlékeztető előadásmód; kétszer említve is van Aristophanes e két pontban. — Mind ezt összefoglalva nagyon valószínű az, a mit Schoell e két pont forrására vonatkozólag tart, t. i. hogy ezek Chamæleonra mennek vissza.

Következnének a paragraphusok 6-tól 11-ig. — A hatodik és nyolcadik pont a szicíliai útra vonatkozik. E két pont egybe való, míg a következő 7-dik kétségtelenül csak a margóra írt — nem tudni honnan vett — megjegyzésből került a szövegbe. A 9., 10. és 11-dik pont is elég jól függ össze az előzőkkel. A hetedik pont kivételével a paragraphusok 6-tól 12-ig szintén Chamæleonra mennek vissza. E mellett szól mindenek előtt az, hogy e paragraphusok összefüggnek egymással. De azután Chamæleonnak is kellett megemlékeznie életrajzában Aeschylus szicíliai útjáról és Sziciliában történt haláláról. Hogy a 6. és következő pontokban elmesélt dolgok nem felelhettek meg a valóságnak, nem lehet ok arra, hogy e pontokat ne tulajdonítsuk Chamæleonnak. Hogy Chamæleon nem törődött sokat chronológiával, az nem lehet feltevendő. Chamæleon valószínűleg nem is sejtette, hogy lehetetlen, hogy

Aeschylus három évvel halt volna meg az Aetnae előadása után. A 9-dik pontban elmesélt csodálatos halál is emlékeztet Chamæleon forrására, a komædiára. A 10-dik paragraphusban van említve Aeschylus sirverse. Schœll szerint ez az epigramma Chamæleonból került a Vitába, ki megint Ionból vette. Erről különben már fennebb volt szó. Míg Schœll feltevésének első felét elfogadhatónak tartjuk, a másik felét el kell vetnünk.

A 11-dik pontban egy plebiscitumról van szó. Ez a plebiscitum (mely szintén Chamæleonból került a Vitába) Schœll szerint Chamæleon fictiója Aristophanes egy helyének könnyű megmagyarázására (Ranæ 868): ἡ πόλις οὐχὶ συνεθνήκε μοι.

E hypothesisnek nincs semmi alapja. Valószínű, mint azt Schœll is tartja, hogy Aristophanes nem vonatkoztatja sorait semmiféle plebiscitumra. De ez még nem bizonyítja azt, hogy ily plebiscitum nem is létezett. Később talán már nem értették Aristophanest helyesen és kapcsolatba hozták sorait ama plebiscitummal.

A Vita 13., 14. és 16-dik pontja Schœllnek igen valószínű nézete szerint Dionysius Halicarnassensis *μουσικῆς ἱστορίας*-jára vagy annak Rufustól készített kivonatára megy vissza. Photiusból tudjuk, hogy mifele jellegű volt ez a könyv, hogy mire volt benne súly fektetve stb. A 13., 14. és 16-dik pontokban pedig tényleg oly dolgok vannak elmondva, mint a milyenek ama Dionysius-Rufus-féle munkában voltak találhatók. A 16. pont után található szavakra: ἐκ τῆς μουσικῆς ἱστορίας már fennebb figyelmeztettünk.

Susemihl az Aeschyli Vita és a Sophoclis Vita összehasonlítása által arra a végeredményre jő, hogy a 13—16. pontok attól a szerzőtől valók, a ki a Sophoclis Vita végét írta meg.

A Vita 15-dik pontja egy jóslatot tartalmaz, mely kétségen kívül valamely komædiából való.

A 17-dik pontnak utolsó mondata, melyet rendesen ki se szoktak nyomtatni, minthogy ide nem valósa kétségen kívül fekszik, a Prometheus argumentumának egy része. (Prometheus, mint első darab a kéziratokban, mindjárt a vita után állott.) Valószínű azonban, hogy a 17. pontnak nem csak utolsó mondata, hanem az egész 17 pont képezte a Prometheus argumentumát. Schœll ennek bebizonyításánál arra hivatkozik, hogy az Aristophanes iskolájából kikerült argumentumok olyan jelleggel bírnak, mint ama kérdéses pont. Erre látszik mutatni még a *δαίμωνιος* szó is

(δαμονίως teendő t. i. a tautologikus διὰ μόνων θεῶς helyébe), melyet a grammatikusok szerettek használni az ilyen fajta argumentumokban. (Példákat lásd Schöellnél, De nonnullis locis p. 44.)

A még hátra levő 18-dik pontra, valamint az előbb említett 7-dik és 15-dik pontra, csak azt mondhatjuk ki, hogy összefüggésben nem lévén a Vita többi részeivel, csak gondtalan leírók által kerülhettek oda, a hol vannak. Értékük és értelmük nincs sok, forrásuk ismeretlen.

II. Aeschylus születési éve.

Aeschylus születési évéről az a rendesen elfogadott nézet, hogy Aeschylus 525-ben, azaz ol. 63. 4-ben született. Emellett vannak azonban olyanok, a kik Aeschylus születését 521-be, azaz 64. 4-be, sőt olyanok is, a kik még későbbi időpontba akarják helyezni.

Nézzük, hogy mit mondanak a források Aeschylus születési évéről. Hogy Aeschylus a marathoni csata idejében és Pindarussal egy korban élt, azt talán felesleges az egyes írók adataival külön bizonyítgatni, hiszen ezt nem kétli senki. És így a következőkre hivatkozunk csak.

Az Aeschylus életrajzának megírói mindenek előtt az «Aeschyli Vitá»-t emlegetik. Hogy mily vizás ez az okoskodás, mindenki előtt világos lesz, ha meggondolja, hogy azon ἐγ', a mely az Aeschyli Vitában olvasható, Casaubonus javítása egy helytelen μ' helyébe. A javítást pedig Casaubonus a többi források alapján eszközölte. Hivatkozni Aeschylus születési évének bebizonyításánál ama Vita 12-dik pontjára tehát annyit tesz, mint egy — nem tudni már mikor és hogyan — megromlott betűből azt olvasni ki, a mit mi kiolvasni akarunk. Suidas, a kit e helyen mint második életíró-t kell felemlítenünk, a következőket mondja: Aeschylus versenyzett a θ' = 9-dik olyimpiában (értendő annak első évében), a mikor ő 25 éves volt; pár sorral alantabb pedig azt mondja Suidas, hogy ő νη' = 58' éves korában halt meg ilyen meg ilyen csodálatos módon. — Ama θ' hamis, az kétséget nem szenved; de hogy a νη'-t szabad-e Suidastól eltagadnunk és a helyes számot helyébe írunk, az mégis kérdéses. Annál kevésbé fogjuk ezt a változtatást tenni, mert Suidas egy másik helyén (χελώνη μοιῶν) szintén νη' áll. Nem fogjuk tehát Hermann eljárását helyeselni,

a ki a $\nu\eta'$ helyébe a szintén nem helyes $\xi\eta'$ -t teszi, és pedig azért nem, nehogy ez a javítás is oly balokoskodásra adjon alkalmat, mint a milyent fennebb láttunk. Ama ϑ számot azonban el fogjuk távolítani és σ -val helyettesíteni és pedig két okból: 1. mert Suidas $\Pi\rho\alpha\tau\acute{\iota}\nu\alpha\varsigma$ czikkében ugyanarról a tárgyról szólva kimondja $\acute{\epsilon}\beta\delta\omicron\mu\eta\chi\omicron\sigma\tau\acute{\eta}\varsigma$, és 2. a Θ és Θ hasonlósága miatt. Suidas szerint tehát Aeschylus ol. 70.1-ben 25 éves volt, a miből következik, hogy születési éve 525 volt, azaz ol. 63. 4.

A harmadik adat Aeschylus születési évének meghatározására a Vita Sophoclis-ből van véve. Itt ugyanis az áll, hogy Sophokles az $\alpha\alpha' = 71$ -ik olympias második évében született, vagyis 495-ben, és hogy Aeschylus $\xi' = 7$ évvel volt idősebb nálánál. Az adat hibás volta szembetűnő; ezen adatra hivatkozni tehát nem lehet, ha csak úgy nem akarunk eljárni, mint az Aeschyli Vitá-val eljártak mások, hogy t. i. a ξ' helyébe azt írjuk, a mit ki akarunk olvasni, azaz $\lambda' = 30$ -at, mert a rendesen felvett $525 = \text{ol. } 63.4$ és Sophokles születési éve között ol. $\alpha\alpha' = 71.2$ között éppen 30 év van.

A negyedik adat a párosi márványból való. Hogy ezen forrásnak kell legtöbb hitelt adnunk a számadatok tekintetében, azt már fennebb jelöltük. A párosi márvány szerint tehát Aeschylus Kallias archonsága alatt halt meg 69 éves korában. A párosi márvány magyarázóí átszámítván a feliratnak sajátoságos időmeghatározásait, kimutatták, hogy a párosi márvány is 525-be teszi Aeschylus születési évét.

A párosi márvány egy más helye meg, melyben Aeschylus kora van megmondva, a mikor ez a marathoni ütközetben részt vett, szintén 525-öt adja mint születési évét.

Ha az itt közölt adatokat átnézzük és látjuk, hogy három (Suidas és a párosi márvány két helye) egyezőleg 525-öt adja, azt kérdjük, mi okunk van ezekben meg nem bízunk és egy hypothesis állítani fel, mint ezt Dahms tette, ki az Aeschyli Vitára támaszkodik és a párosi márványnak hitelt nem ad, mert ő ezen feliraton tévedéseket vélt felfedezhetni. Ugyancsak a Vitára támaszkodva Bergk 521-et = ol. 64.4-et vette Aeschylus születési évének. — Susemihl szerint nem lehet meghatározni vajjon 63. 4 vagy 64. 1-ben született-e Aeschylus, mert ha halála évétől vissza felé számlálva 69 teljes évet vonunk le, 63. 4 kapunk ugyan, de ha felteszszük, hogy a 69 év csak 68 évet és pár hónapot jelent, akkor Aeschylus születési éve 64. 1.

III. Volt-e Aeschylusnak egy Ameinias nevű fítestvére.

E második pont, a melyre ezennel áttérünk, nem annyira fontossága miatt van felvéve, mint inkább azért, hogy kimutassuk, hogy miféle hamis okoskodás folytán jutottak Aeschylus életírói azon eredményre, mely most általánosan el van fogadva.

Az Aeschylus-életrajzokban most rendesen az áll, hogy Aeschylusnak csak egy fítestvére — Kynegirus — volt, míg a Vita Aeschyli és Suidas egy másik fítestvérről — Ameiniasról — is megemlékeznek. Az ok, a mely e tudósokat arra vezette, hogy Ameiniaszt ne tartsák Aeschylus fítestvérének az, hogy az Aeschyli Vitában (az első pontban), a hol Kynegirusról van szó, Ameinias nincs megemlítve; ugyanazon Vita 4-dik pontjában azonban Ameiniasról is van szó. Nézzük már most, hogy ez a tényállás miféle következtetésekre adott alkalmat? Először is ezt az Ameiniaszt és a Herodotus (VIII, 84 és 93.) által említett Ameiniaszt, mert mindkettő a salamiszi ütközetben részt vett, azonosították. Mint-hogy azonban Aeschylus testvére, Ameinias, Eleusishől való, emez nem lehetett Aeschylus testvére. Az e fajta okoskodásnak eredménye az volt, hogy Aeschylusnak Ameinias nevű öccsét eltagadták, mert azon Ameinias, a ki Salamis mellett kitüntette magát, nem Eleusishől, hanem Palleneből volt való. Így tehát az Aeschyli Vita 4-ik pontja későbbi toldalék és Suidas is a Vitából vette Ameinias nevét.

Az egész dolog téves felfogása onnan ered, hogy a Vita első pontjában hiányzik Kynegirus neve mellett Ameiniasé. Ha Ameinias neve itt is meg lett volna említve, sohasem jöttek volna arra a gondolatra, hogy Aeschylusnak Ameinias nevű öccsét eltagadják. Ameinias nevének hiányzását pedig sokkal egyszerűbben úgy lehet megmagyarázni, hogy felteszszük, hogy ez az Ameinias csak onnan ismeretes, hogy Aeschylussal együtt részt vett a salamiszi ütközetben, míg Kynegirus az első pontban azért is van megemlítve, mert különben is, nemcsak a marathoni csatában való részvéte miatt, ismeretes. A tény, hogy a Vita negyedik pontjában meg van említve Ameinias és hogy Suidas, kiről tudjuk, hogy a Vitát nem ismerte, szintén említi Ameiniaszt, és így az Ameinias-sal való rokonság azon életrajzokban is meg volt említve, a melyeket Suidas felhasznál, — mindez arra látszik mutatni, hogy Aeschylusnak

még is csak volt Ameinias nevű öccse. Nem is képzelhetjük, hogy mi módon juthatott volna be Ameinias neve úgy a Vitába mint Suidasba, ha Aeschylus és Ameinias között rokonság nem lett volna. Ezt csak nem fogjuk úgy magyarázni, hogy valaki be akarván bizonyítani vagy nagyobb hitelt akarván adni azon állításnak, hogy Aeschylus részt vett a salamiszi ütközetben, egy a salamiszi ütközetben kitűnt embert rokonságba hozott Aeschylussal és ez az ember pedig a Herodotus által említett Ameinias volt. Ez már csak azért sem hihető, mert ezen Ameiniásról határozottan ki van téve, hogy Palleneből való volt, míg Aeschylusról ismeretes, hogy Eleusisből származott. Ha tehát igazán azt szándékozta volna valaki, hogy Aeschylus részvételét a salamiszi ütközetben más auctoritásokkal hitelesebbé tegye, ezt az az illető bizonyára egy oly személylyel tette volna, a ki szintén Eleusisből való volt vagy a kinek származási helye el volt hallgatva. Nincs tehát okunk Ameinias nevét betoldásnak tekinteni. Már fennebb, a hol szó volt az Aeschyli Vitáról, megemlítettük volt, hogy Schœll nem tartotta a negyedik pontot az eredeti (Chamæleontól való) Vita részének; az egyik okot már fennebb megvizsgáltuk és elvetettük; a másik ok, a melyre Schœll támaszkodik, Ameinias nevének említése.

IV. Hányszor volt Aeschylus Sziciliában?

Azon nagy eltérések okai, melyek Aeschylus sziciljai útjairól uralkodnak a tudósok között és nagyobb részt már a régi korban is uralkodtak, azon zavaros előadásokban rejlenek, melyekben a régiek e dologról szólanak. Sokan kísértették már meg ezen zavaros adatokba némi rendet hozni, mindazonáltal nem mondhatnók, hogy ez a kérdés el van döntve. A következőkben megkísértettük az újabbkori tudósok nézeteit mennél teljesebben felsorolni, azokat megítélni és keresni, hogy mifele eredményre lehet e kérdés megoldásában jutni.

Chronologikus sorrendet követve, Böeckh-kel fogunk kezdeni, nem mintha ő lett volna az első, a ki e kérdéssel foglalkozott, de minthogy az ő előtte élt tudósok e pontra vonatkozó véleményei az utóbbi korra befolyással nem voltak.

Boeckh (Græc. Trag. Princ. c. 5. p. 46 sq.) azon nézeten van, hogy Aeschylus csak egyszer ment Sziciliába és pedig ol. 77. 4 = 469-ben, mintán Sophocles által legyőzetett, és hogy ő ott meg is

halt a nélkül, hogy hazáját újra látta volna. — Azon nehézségen, hogy Aeschylus ol. 80. 2 = 459-ben Athenben győzött az Orestia-val, úgy segít magán Böckh, hogy felteszi, hogy Aeschylus e darabot már előbb egyszer maga adta elő és hogy ol. 80. 2-ben a darab valamely rokona vagy barátja által került színre.

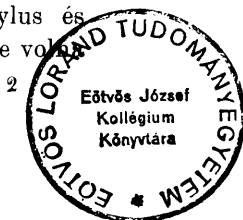
Hermann (Opusc. II. p. 155 sq.) Böckh nézetét az ol. 77. 4 után történt távozásról helyesli, de az Orestia didascaliájára és más írók adataira támaszkodva el nem ismeri azt, hogy Aeschylus többé haza nem tért. Ezen ol. 77. 4 után történt távozáson kívül még három utat vesz fel Hermann (opusc. II p. 147 sq.) és pedig ol. 70. 1 = 500, 73. 1 = 488; 80. 2 = 459. Az első út oka szerinte a színháznak Suidas által említett összedülése; a második, mely 73. 1-ben történt, a Vitában említett legyőzetése Simonides által; a negyedik út végre, melyet Hermann felvesz, a Vita kilenczedik pontjára van építve.

Welcker (Aeschyl. Trilogie p. 516 sq.) a Böckh és Hermann által közösen elfogadott távozást nem ismeri el, sem pedig az amaz útra alkalmat szolgáltató okot, t. i. Aeschylus legyőzetését Sophokles által, a mennyiben ő az Aristophanes Békáiban rajzolt jó viszonyra hivatkozik, mely Aeschylus és Sophokles között fennállott. *) Továbbá azt hiszi Welcker, hogy az utazásnak már csak azért is 77. 4 előtt kellett megtörténnie, mert nem képzelhető, hogy csak akkor (77. 4 után) adatott volna az Aetnae című darab, vagyis 8—9 évvel Aetna város alapítása után, melyről tudjuk, hogy ol. 76. 1-ben alapított, ama darabról pedig a Vita Aeschyli 8-dik

*) Welcker (Aesch. Tril. p. 516) ezeket mondja: „Der angegebene Beweggrund zur Entfernung wird durch Aristophanes, durch sein Schweigen zwar nur, aber dennoch wahrscheinlich genug widerlegt. In den Fröschen ist nämlich eine gewisse erhabene Zornmüthigkeit des Aeschylus mit stolzem Kraftgefühl verbunden, so deutlich und absichtlich gezeichnet, dass eine so auffallende Sache als Flucht wegen Beleidigung durch den Vorzug des Sophokles kaum übergangen werden konnte und ein ganz anderes persönliches Verhältniss zwischen beiden ausgedrückt sein müsste. Im Gegentheil ist Aeschylus dort dem Sophokles sehr zugethan, so wie dieser ihm willig den Thron überlässt.» — Folytatólag az 518. lapon: „Ein Athener und Marathonsieger, nahe dem Greisenalter, brauchte wohl mehr Grund um seine Vaterstadt zu meiden, als dass er an einem Dionysischen Festtage nicht gekrönt worden war, was doch keinem an allen zu Theil werden konnte.»

pontjában ez olvasható: Ἐλθὼν τοῖνον εἰς Σικελίαν Ἰέρωνος τότε τὴν Αἴτνην κτίζοντος κτλ. — Welcker a κτίζοντος szóra hivatkozva azt állítja, hogy ama darab nem sokára ol. 76. 1 után adatott elő, mert máskülönben κτίζοντος állana ott. — A Hermann által mint negyedik utat felvett távozást Welcker is elfogadja, míg az első és második utat nem ismeri el.

Lange (De Aeschylō poeta. Berolini 1832; p. 15 sqq.) elfogadja Böckh azon állítását, hogy Aeschylus ol. 77. 4-ben Sziciliába utazott; de Hermannal egyetértőleg Böckh ellen nyilatkozik abban, hogy Aeschylus többé vissza nem tért, és hogy az Orestiót valamely rokona által adatta elő. A Hermann által felvett négy utazás ellen «in universum ante quam in singula inquiram itinera, hoc moneo, si quis illius temporis rationem et itinerum maritimarum difficultatem spectet, non esse verisimile, Aeschylum quater in Siciliam esse profectum». Lange ezután részletesen előveszi a Hermann által felállított négy utazást és azt állítja, hogy a Suidas által említett színházi összedülés nem lehetett ok Aeschylus távozására, mert különben Pratinasnak és Choerilusnak szintén távoznia kellett volna Athenből, mert hiszen ezek darabjai ugyanazon napon adtak elő, mint a melyen Aeschylus darabjai kerültek színre. Lange továbbá azt állítja, hogy a Hermanntól említett körülmény «Aeschylum in paucorum invidiam incurrisse» nem egyéb fictiónál, és végül, hogy Hiero csak ol. 75. 3-ban lett tyrannussá és nem lehet feltenni, hogy Aeschylus már Hiero uralkodása előtt lett volna Sziciliában. — Hermann második útja ellen azt hozza fel Lange, hogy az atheniek nem becsülték az elegia-költészetet oly sokra, mint a dráma-költészetet és így az elegia-versenyben való legyőzetés nem volt oly nagy szégyen egy a dráma terén kitűnő költőre, hogy ez indító ok legyen arra, hogy Aeschylus távozzék Athenből. Továbbá Hiero még ezen időben sem volt tyrannus. — A Hermann által felvett harmadik és negyedik utat Lange elismeri. Welcker ellen, ki tagadja az ol. 77. 4-ben történt utat és néhány évvel előbbre teszi ezt, Lange a következő okokat hozza fel. Minthogy Aristophanes Békáiban azon czélt tűzte ki magának, hogy a többi tragikusok érdemeiből levonva Aeschylust ajánlja az atheni népnek, és hogy rábirja polgártársait arra, hogy Aeschylust többre becsüljek Euripidesnél, ki akkor kedvenczük volt, igen ügyetlenül cselekedett volna Aristophanes, ha az Aeschylus és Sophokles között fennállott feszült viszonyra emlékeztette volna

az athenieket. — Welckernek egy másik nyilatkozata ellen (518.1.) meg avval lép fel Lange, hogy nem is az volt Aeschylus távozásának oka, hogy nem kapott koszorút, hanem az, hogy őt, a tragœdia apját, *egy fiatal*, kezdő költő mögé helyezték... Welcker ama nézete pedig, hogy a vita $\chi\rho\iota\zeta\omicron\nu\tau\omicron\varsigma$ kifejezése is arra mutat, hogy Aeschylus nem sokára 76. 1 után ment át Sziciliába, azt jegyzi meg Lange, hogy a $\chi\rho\iota\zeta\omicron\nu\tau\omicron\varsigma$ helyébe $\chi\rho\iota\sigma\alpha\tau\omicron\varsigma$ írandó vagy pedig hogy $\chi\rho\iota\zeta\omicron\nu\tau\omicron\varsigma$ úgy értendő, hogy Aetna városa nem épült egy év alatt.

Dahms Böeckh nézetét Aeschylus egy útjáról el nem fogadja. A Hermann által felvett négy út közül kettőt visszautasít. A színház összedülése nem okozhatta Aeschylus távozását, mert ez pusztán a városi hatóságok gondtalanságának következménye volt. A második út lehetősége ellen ugyanazon okokat sorolja fel Dahms, mint a melyeket előtte már Lange is említett. Hogy a Hermann által felvett harmadik (*Dahms* szerint első) út miért nem eshetett ol. 77. 4-be, azt következőképen indokolja Dahms. Erre az útra Aeschylust — Böeckh és Hermann szerint — a Sophokles általi legyőzetés indította. Így mondja ezt a Vita, a párosi márvány és Pausanias (Kimon 8.). — Ha Pausanias meséjét pusztán fictionnak vesszük, mint van is okunk ezt tenni (lásd alább) és a Vita és a párosi márvány adatait összefoglaljuk, akkor ezt nyerjük: Sophokles győzött 77. 4-ben (nem tudjuk, hogy ki fölött), és Sophokles legyőzte Aeschylust (nem tudjuk mikor). Így tehát, folytatja Dahms, tulajdonképen nem tudunk arról semmit, hogy Aeschylus 77. 4-ben győzetett volna le Sophoklestől. — Tudjuk azonban, hogy 78. 1-ben győzött ismét Aeschylus Athenben a Laios, Oedipus, Septem es Sphinx tetralogiával. — Ehhez még hozzájárul az, a mit Welcker mondott, hogy Aeschylus nem vehette zokon, ha egyszer legyőzetett is. (Még ha a fiatal Sophokles győzte volna le is Aeschylust, a mi máskülönben, mint ki van mutatva, nem igaz, ez sem bántotta volna nagyon Aeschylust, mert nem az, hogy ki győzte le, hanem a *legyőzetés maga*, mint olyan, lehetne csak szégyen. Így veti vissza Dahms a Lange által Welcker ellen felhozott okokat.) Igaz ugyan továbbá, hogy Aetna városa nem épült egy év alatt, mint ezt Lange állítja, de annyit tudunk, hogy már 76. 3-ban, azaz két évvel Aetna város alapítása után, a mikor Hiero győzött a pythiai versenyen, Hiero Aetnainak neveztetik. Ha tehát 76. 1-ben megkezdtek a felépítést és 76. 3-ban már félig-meddig kész volt e

város, lehet-e azt képzelni, hogy csak 77. 4 után adnak egy darabot, melyről azt mondja a Vita, hogy (Ἀλκυόλος) οἰωνοζόμενος βίον ἀγαθὸν τοῖς συνοικίζουσιν τὴν πόλιν. — Ez időtájt indították a mysteriumok megsértése miatti pert is Aeschylus ellen; talán Hierótól meghívást is kapott Aeschylus. Mindez azt mutatja, hogy Aeschylus nem 77. 4-ben, hanem 76. 3 után nem sokára ment át Szicziáliába először. Másodszor három évvel halála előtt ment át; — ezen utóbbi utat Dahms a vita 9-dik pontjára építi.

Bode (Geschichte der hellenischen Dichtkunst. Leipzig 1839. 3. Band 215. kk.) Aeschylusnak Szicziáliába való távozásairól a következőket állítja. Aeschylus a drámán kívül más költészetre nem adta magát. Így pld. nem engedett barátai kérésének, kik felszólították, hogy készítsen Apollonra pæant, avval mentegetőzván, hogy Tynnichos e téren már nyújtotta azt, a minél többet nyújtani nem lehet. Csak egy esetről tudunk, mikor t. i. Aeschylus a már öreg Simonidessal lépett versenyre, a mikor a Marathon mellett elesettekre kellett egy elegiát költeni, de ekkor legyőzetett. Jóllehet Aeschylust közelebbi érdekek fűzték ez eseményhez és ő is részt vett rokonaival az ütközetben, sőt testvérét is itt vesztette el, mégis könnyen viselhette el a Simonides által való legyőzetést, annál is inkább, mert látta, hogy elesett bajtársainak sorsa igazán meghatóan volt megénekelve. Így tehát nem hihető, hogy Aeschylus e legyőzetés miatt távozott volna Szicziáliába. Aeschylus távozását Bode belső okokból igyekszik megmagyarázni. Az atheni nép gyors haladása, dicsvágyának tetőpontja, a Hellas feletti hegemonia, háttérbe szorítja a marathoni időket és annak embereit. A régibb kor embereinek helyet kellett engedniök az újabbaknak. Az utolsó 20 év alatt új nemzedék nőtt föl, mely szüleitől öröklött dicsősége mellett nagy hajlammal birt az előre való törekvéstre. Ezen újabb nemzedékhez tartozott Sophokles is, míg Aeschylust a régibb kor embereihez kell számítanunk. A nép hangulata, az attikai élet szép, de rövid virágzási korszakának szellemi physiognomiája nagyon megváltozott, oly annyira hogy Aeschylus szigorú komolysága nem tudott vele megbarátkozni. Az ő nézetei a vallássosságról és a mértékletességről, az emberek magasabb kötelességeiről, melyek nem találják az egyéni jólétben legfelsőbb teljességet, ellentétbe jutottak az újabb kor nézeteivel, melyben a réginek tisztelete megszűnt és minden a demokratia áldozata lett. Elkeseredve a nép kegyének hirtelen elfordulásán, Aeschylus oda

hagyta Athent és elment Syracusába Hierohoz, kinek udvarán az időben egyéb hellen költők is voltak, és itt jó fogadtatásban részesült. Ezt tartja Bode az igazi oknak, a mely Aeschylust hazájának elhagyására bírta.

A Sophokles által való legyőzetésről azt hiszi Bode, hogy ez egyedül nem volt elegendő ok arra, hogy Aeschylus eltávozzék, mert pályáján előbb is megtörtént vele, hogy legyőzetett. Mélyebb okokat, mint pusztá visszahelyeztetést keres tehát Bode, hogy az 57 éves költő távozását indokolja. — Ez a távozás 78.1-ben történt, vagyis abban az évben, melyben legyőzetett. — A Vita szövege azt mondja, hogy Aeschylus Aetna alapításakor jött Szicziáliába, és hogy mindjárt ekkor adta elő az Aetnae című darabot. Jóllehet Bode az Aetnae előadását 78.1-be helyezi, azaz 5—6 évvel későbbre, mint Aetna alapítása, nem tartja lehetetlennek, hogy e darab tendenciája mégis csak az volt, a mit a Vita említ, t. i. a szép jövő jóslása Aetna lakosai számára. Aeschylus ezen tartózkodása alatt adta elő a Perzsákat is; egyéb darabokon kívül a Phorikidákat is itt költötte. Az Oresteia-ra nézve nem osztja Bode Boeckh nézetét, hogy Aeschylus ezt már előbb előadta volt — talán akkor, a mikor Sophokles legyőzte őt, — és hogy a 80.2-iki előadás már második előadás volna. Ezt azért veti el Bode, mert arról az első előadásról nem emlékezik meg senki sem. Hogy az Oresteia előadása által vontat volna Aeschylus magára a nép gyűlöletét, a mint azt némelyek mondják, azért tartja lehetetlennek Bode, mert akkor e trilogiával nem győzhetett volna, a mit pedig biztosan tudunk. Aeschylus még egyszer visszatért hazájába, még pedig azért, hogy felszólaljon a demokratia ellen, mely Perikles alatt mindinkább hatalmasabb lett és többek között az Areopagus hatalmát megin-gatá. Minthogy azonban e kísérletének eredménye nem volt, Athent elhagyta ismét és Gelába vonult vissza, a hol nem sokára meghalt. E hypothesis az Oresteia azon passusára van alapítva, a melyben Aeschylus az Areopagust Pallas Athenétől alapíttatja. Bode tehát két utat vesz fel, egyet 78. 1-ben, egy másikat 80. 2-ben. Mindkét távozásnak okát nem a traditionális uton adja, hanem belső okokból magyarázza.

Bergk (Griech. Literaturgeschichte 1884, Band 3. p. 280 kk.) elvetőleg nyilatkozik azon utazásokról, a melyeket Aeschylusról a következő években felvettek: ol. 70, a mikor a színház összedült, ol. 72. 4, a mikor Simonides legyőzte, 77. 4, a mikor Sophokles

győzte le. Ezt az utóbbit azért veti el, mert szerinte egy ily legyőzetés nem hogy lesujthatta, hanem ellenkezőleg felbuzdíthatta további munkálkodásra, melynek eredménye lett az Oedipodia. Továbbá az ol. 80. 2-diki utat is elveti Bergk: szerinte 77. 1-ben ment át először, a mely alkalomkor előadta a Perzsákat és írta meg és adta elő az Aetnae című darabot. — Ol. 80. 3-ban az Oresteia előadása után, Gelába vonult vissza. Erre a távozásra Aeschylust az a per is indíthatta, a melybe a mysteriumok profanálása miatt keveredett. Ezenkívül a politikai szellemmel, mely akkorátj Athenben uralkodott, sem lehetett Aeschylus megelegedve.

Karl Ottfried Müller (Gesch. d. gr. Litt. 2. Band p. 81 kk.) nagyon helyesen jegyzi meg mindjárt a fejezet elején, a melyben Aeschylus útjairól szól, hogy a régi grammatikusok, csak hogy valami módon indokolják Aeschylus távozását, nem csupán minden kellemetlenséget, mely Aeschylust érte, tartották indoknak távozásra, de még egészen alap nélküli meséket is találtak fel e célból. Mindezen meséket és meseszerű dolgokat mellőzve, azon véleményen van Müller, hogy Aeschylus két utat tett. Az első utat akkor tette, a mikor Hiero, Szicília zsarnoka, Aetna városát alapítá a hasonnevű hegy alján Katana helyébe. Ekkor költötte és adta elő újra a Perzsákat. Ezen utazást Müller 471-be (ol. 77. 2) teszi, a mikor Aetna városa már négy éve hogy épült, de még nem volt készen. Négy évre rá Hiero meghalt, de Aeschylus már előbb hagyta volt el Sziciliát, mert 468-ban (78. 1) megint Athenben találjuk és pedig Sophoklessel versenyben. Aeschylus második utazásáról úgy szól Müller, mintha ennek oka azon törekvés eredménytelenségében rejlenék, melynek nyomai az Oresteia-ban láthatók. A bírák elismerték ugyan, hogy a darab jó, elismerték a *költő* érdemét, de a hazáját szerető és a régi institutiókért harczoló *polgár* nem érte el célját. Ekkor Aeschylus másodszor ment Sziciliába és itt meg is halt.

W. Teuffel (Aeschylus' Perser. Erklärt von Teuffel, a bevezetésben) nem ismeri el a színház összedülését és Simonides győzelmét távozásra indító okoknak. Teuffel szerint Aeschylust Hieron meghívta, hogy Aetna város alapításának dicsőítésére írjon és adjon elő egy darabot. Szerinte ez volt az első távozás egyedüli oka. Valószínű, hogy Aeschylus ekkor élte meg azt a földrengést, melyet Thukydides (III. 16.) említ és melyet Aeschylus úgy látszik a Prometheusban le is írt. Ez alkalommal azonban nem tartózkodott

itt sokáig, mert már 472-ben (ol. 77. 1) a Perzsák kerültek színre Athenben. A Sophokles által való legyőzetéssel kapcsolatban álló távozást az a körülmény teszi lehetetlenné, hogy Aeschylus már a következő évben győzött. Másodszor csak akkor ment Aeschylus Sziciliába, a mikor az Oresteiat már előadta volt. Erre a távozásra Aeschylust valamilyen kellemetlenség bírhatta rá, talán polgártársainak haragja, talán a mysteriumok elárulásának pere. Legvalószínűbb azonban az, hogy Aeschylus elégületlen volt a politikai viszonyokkal, különösen pedig a demokratia terjedésével.

Miután az eddigiekben összeállítottuk az újabbkori tudósok nézeteit, lássuk már most, mennyiben bírnak ezek históriai alappal.

Boeckh azon állítását, hogy Aeschylus az Oresteiat már egyszer ol. 80. 2 előtt előadta, Bode czáfolta meg először; ama másik állítása, hogy ol. 80. 2-ben valamely rokona vagy barátja által adatta elő, oly hypothesis, melynek históriai alapja nincs. Ezenkívül ellentmondanak e hypothesisnek a darab didaskaliája és más írók adatai; a vita 9-dik pontjának sem volna semmi értelme.

A Hermann által felvett négy út ellen a Lange által tett ellenvetéshez még a következőket lehet csatolni. Ha Aeschylust, darabjai után ítélve, komoly és szilárd jellemű embernek tartjuk, akkor azt a kérdést is fel kell vetnünk, összeegyeztethető-e a jellem szilárdságával az az ide-oda utazgatás, ha ezen utazások okai kegyvesztés, meglegedetlenség a meglevő viszonyokkal stb. — A színház összedülése nem lehetett ok távozásra. Ezt már Lange és Dahms is állították; bár azon ellenvetések, melyeket Lange és Dahms felhoztak, nem fogadhatók el, mégsem tartjuk a színház összedülését oknak távozásra, mert az egész dologt mesének tartjuk. Így elesik az ol. 70. 1-be helyezett utazás. — A mi a Simonides által való legyőzetést és az erre bekövetkezett távozást illeti, erre nézve némelyek azt hiszik, hogy a legyőzetés tényleg megtörtént és Aeschylus el is ment, mások, hogy a legyőzetés megtörtént, de ez nem indíthatta Aeschylust távozásra, és ismét mások, hogy ez a legyőzetés nem is történt meg soha. Mi is ezen utóbbi nézeten vagyunk. A dolognak (mely a Vitában is csak *κατὰ ἐνίοις* megjegyzéssel van elmondva) mesés színezete van. A mesét talán csak azért találták fel, hogy Aeschylus távozását még jobban indokolhassák. — A harmadik út oka volt a Sophokles általi való legyőzetés ol. 77. 4-ben. Dahms tagadja, hogy Sophokles

77. 4-ben legyőzte Aeschylust. Ha a Plutarchusban elmondott epizódot Dahmssal pusztá mesének tartjuk is, azt hisszük, hogy a párosi márvány és a Vita adatai mégis csak elég világosan mutatják, hogy ez a legyőzetés 77. 4-ben történt meg. A Vita szerint Sophokles még fiatal volt, mikor győzött Aeschyluson, a párosi márvány szerint pedig 28 éves volt Sophokles, mikor győzött. Ez, ugy látszik, elég világosan mutatja, hogy a két adat egy és ugyanazon tényre vonatkozik. Már más kérdés az, vajjon ez a legyőzetés távozásra indította-e Aeschylust. Ha be tudnók bizonyítani, hogy Aeschylus és Sophokles között 77. 4 előtt jó, azután pedig rossz viszony állott fen, akkor még volna némi okunk hinni, hogy Aeschylus nagyon szívére vette ezt a vereséget és elment Athenből. Ezt meghatározni azonban nem lehet. Némelyek hivatkoznak Aristophanesre. Aristophanes szerint a viszony jó volt (természetesen a nélkül, hogy ebből megtudnók, vajjon ez a viszony mindig ilyen volt-e.) De már most Aristophanesről ki tudja bebizonyítani, hogy ő tényeket adott Békáiban és nem a tényeknek oly eltorzítását, mely céljainak leginkább megfelelt? Ujabban Marx *) értekezett az Aeschylus és Sophokles közötti viszonyról és ő arra az eredményre jő, hogy a két költő között nem állott fen rossz viszony. Ha ez így van, akkor nem valószínű, hogy Aeschylus nagyon szívéhez vette a legyőzetést azaz hogy nem távozott Athenből közvetlenül a legyőzetés után. De ha eltekintve ettől számba vesszük, hogy Aeschylus már a rákövetkező évben győzött, majdnem lehetetlennek tűnik fel ez az utazás. — Ha azonban még is lehetséges volna, hogy Aeschylus 77. 4-ben elment Szigiliába és már a következő évben megint Athenben volt, akkor az Aetnae előadásának is ekkor kellett volna megtörténnie. Már pedig ez nem igen valószínű; de még meg kell gondolni azon ellenvetést is, a melyet Welcker és Dahms tettek a Vita *κρίσις* szavára támaszkodva, mely nem vesztett erejéből semmit Lange megjegyzései által. Ha a Vitában *κρίσις* és nem *κρίσις* áll, akkor nem szabad a *κρίσις*-t csak azért elváltoztatni, mert erre az elváltozott alakra van szükségünk. — Visszamarad tehát még a Hermann által felvett negyedik út, a mely 3 évvel Aeschylus halála előtt történt. Erről bővebben alantabb.

*) Marx: Über das persönliche Verhältniss zwischen Aeschylus und Sophokles. Landskron 1879.

Welcker és Dahms az első az utat Aetna városának alapítását közvetlenül követő időbe helyezik. Szerintök tehát ol. 76. 1. után ment el Aeschylus Athenből, de 77. 4 és 80. 1-ben megint Athenben volt. Aetnát Hiero ol. 76. 1-ben alapította Katana helyébe, a mi valószínűleg úgy értendő, hogy a város felépítése akkor kezdődött. Hiero magát a 76. 3-ban nyert győzedelmére irt ódában Pindarus által Aetnainak nevezte, a miből nézetünk szerint következtetni nem lehet, hogy a város már készen volt, mint ezt némelyek akarták. Az Aetnae című darab előadási idejéről tehát csak azt lehet biztonsággal állítani, hogy ol. 76. 1 és 77. 4 közé esik. Bergk és Müllernek pontos időmeghatározásai (77. 1, illetve 77. 2) az első útra nézve e szerint önkényesek.

Mind a felsorolt tudósok Dahmsot és Teuffelt kivéve a Perzsák szicíliai előadásáról is szólnak, melyet részben a 76. 1 utáni tartózkodás idejébe vagy a 77. 4 utániba helyeznek. Hogy a Perzsákat Sziciliában elő sem adták, arról majd egy következő fejezetben lesz szó.

Ezek után a forrásokra magukra térünk át, melyek a Sziciliába való utazásokról szólnak. A Vita 6, 8, 9 és 10-dik pontjai Aeschylus szicíliai útjairól (vagy inkább utjáról) szólnak. Ezek a pontok Chamaeleonból vannak véve, mint fennebb törekedtünk kimutatni. — Chamaeleon, úgy látszik, csak egy utat ismert, t. i. azt, a melyet Aeschylus három évvel halála előtt tett. Suidas is csak röviden emlekszik meg arról, hogy Aeschylus Sziciliába ment, a nélkül hogy megemlítené, hogy Aeschylus többször volt Sziciliában. — A többi írók *), a kik Aeschylus szicíliai tartózkodásáról megemlékeznek, szintén nem beszélnek arról, hogy Aeschylus többször ment át Sziciliába. Hogy ennek azonban így kellett lennie, arról könnyen meg lehet győződni, ha kissé figyelünk a chronológiára. Az a tartózkodás, melyről a Vita 6. és 8-dik pontja szól, nem lehet ugyanaz, a melyről a 9-dik tesz említést. Az Aetnae előadása után Aeschylusnak kellett még egyszer Athenben lennie, mert Sophoklessel ott versenyzett és ott győzött az Oresteiaival. Az Aetnae előadása pedig nem lehetett a Sophokles által való

*) Plutarch. de exil. p. 604. E; Pausanias 1. 2 3.; Macrobius Saturn. V. 19. 17; Athenæus IX. p. 402. B.; Eustathius ad Od. τ. 439. p. 1872. 4, Antipater Thessalon (Anth. Pal. VII. 39), Diodor. (Anth. Pal. VII. 40).

legyőzetés után és az Oresteia előadása után, mert akkor Aetna már bizonyára készen volt és Hiero az Oresteia előadása idején (ol. 80. 2) már nem élt (meghalt 78.-2). Hogy Aeschylus máskülönben hosszabb ideig volt Szicziáliában (legalább is egy pár évig az Aetnae előadása előtt), azt bizonyítja Macrobius Saturn. V. 19. 17. is, hol Aeschylusról azt mondja: «vir utique Siculus» és a mely helyből azt lehet következtetni, hogy az Aetnae darab szicziiai dialektusban volt írva, a melynek megtanulása mégis csak kerülhetett némi időbe. — Hogy könnyebben átnézhessük, hogy mely időben lehetett Aeschylus Athentől távol, czélszerűnek tartom chronologiai rendben összeállítani azon eseményeket, melyekről tudomásunk van.

ol. 63. 4	Kr. e. 525	Aeschylus születési éve
“ 70. 1	“ “ 500	Chœrilussal és Pratinassal versenyzett (l. Suidas s. v. Pratinas)
“ 72. 3	“ “ 490	a Marathon melletti ütközet, melyben Aeschylus résztvett.
(“ 72. 4	“ “ 489	Simonidessel versenyez)
“ 73. 4	“ “ 485	Első győzelme (Párosi márvány ep. 50)
“ 75. 1	“ “ 480	Salamisi ütközet, melyben Ameinias-sal vett részt
(“ 75. 2	“ “ 479	Plataea melletti ütközet)
“ 75. 3	“ “ 478	Hieron tyrannussá lesz
“ 76. 1	“ “ 476	Aetna alapíttatik
“ 76. 4	“ “ 473	Perzsák előadása Athenben (Arg. Aesch. Pers.)
“ 77. 4	“ “ 469	Sophokles által legyőzetik
“ 78. 1	“ “ 468	a Septem előadása Athenben (Argum. Aesch. Septem)
“ 80. 2	“ “ 459	Oresteia előadása Athenben (Argum. Aesch. Agam.)
“ 81. 1	“ “ 456	Aeschylus halála Gelában.

Ha az Aeschylus távozására felhozott okokat és a tudósok ezekre vonatkozó nézeteit mind átnézzük, azt fogjuk találni, hogy csak az Aetnae előadásával összekötött út maradt minden ellenvetés nélkül, és hogy a halála előtt három évvel tett út ellen is csak Böeckhnek van kifogása. Az előbb láttuk, hogy az Aetnae

előadásának azon időközbe kellett esnie, mely 76. 1. és 77. 4. között volt, vagy pontosabban kifejezve vagy a 76. 1 és 76. 4 vagy a 76. 4 és 77. 4 közötti időszakok egyikébe, mert 76. 4-ben Athenben kellett Aeschylusnak lennie. Ezen két időszak közül az elsőnek adunk előnyt, mert ekkor történt az a földrengés, a melyről Thukydides emlékszik meg, a Prometheusban található leírása a földrengésnek pedig arra a gondolatra vihetné az embert, hogy Aeschylusnak tényleg volt alkalmja egy ilyen földrengést megélni. — Nem lehetetlen, hogy Aeschylus ol. 76. 4 és 77. 3 között, vagy 78. 1 és 80. 2 között még egyszer volt Sziciliában, de mi erről mitsem tudunk. Semmiféle adatunk sincs arra nézve, hogy mit tett Aeschylus ezen időközökben. — Hogy azután Aeschylus 80. 2 után ismét Sziciliába ment, azt majdnem egyhangulag elfogadják a tudósok.

V. Aeschylus legyőztetéséről Sophokles által.

Sophokles ol. 77. 4-iki győzelméről már fennebb volt szó. E helyen csak Plutarchus azon elbeszéléséről akarunk szólni, melyet Kimon 8-dik fejezetében e győzelemről olvasunk. — Plutarchus e szavakkal vezeti be elbeszélését: ἔθεντο δ' εἰς μνήμην αὐτοῦ (Κίμωνος) καὶ τὴν τῶν τραγῳδῶν κρίσιν ὀνομαστὴν γενομένην. — Ezek után azt mondja el Plutarchus, hogy Apsephion archonsága alatt a fiatal Sophokles Aeschylussal versenyzett, hogy czivakodás és zavar keletkezett a nézők között és hogy azért Apsephion nem sorsolt ki bírákat, hanem felszólította az akkor belépő Kimont és vezértársait, kik épen tízen voltak, hogy ők ítéljenek és hogy Sophoklez így győzött Aeschyluson, ki annyira megharagudott erre, hogy elment Sziciliába. Ennek az elbeszélésnek mesés színezete van, mint azt közelebbi megfontolás mutatja. Ehhez más dolgok is járulnak, a melyekből kitűnik, hogy Plutarchus ezt a mesét valamely meg nem bizható forrásból vette vagy hogy az egész rész nem is Plutarchustól való, hanem későbbi toldalék, a mit már nem lehet eldönteni; de bármint döntetnék is el a dolog, mi az elbeszélésnek historiai alapot nem tulajdoníthatunk.

Mindenek előtt ama bevezető szavakban, melyeket czitáltunk, talál Dahms, ki e kérdést először tárgyalta, megütközésre okot. Mit jelent: ἡ τῶν τραγῳδῶν κρίσις? Ha a κρίσις megítélést (iudicium) jelent, akkor arra az absurdumra jövünk, hogy az ő emlékére alapították a tragœdiák megítélését. Jelenthetné ez a hely azt is,

hogy Kimon tiszteletére rendeztek tragikus versenyt, de ez is absurdum. Lessing nagyon felületesen úgy magyarázza, hogy ez időtájt valamilyen változás történt a tragœdia megítélésének módjában, mely azután kapcsolatban maradt Kimon nevével. Nézetünk szerint ez a hely, mely most természetesen csak megromlott alakban ismeretes, eredetileg körülbelül ezt jelentette: «Iudicium tragœdiarum quoque Cimonis quod postea clarum factum est, memoriæ traditum est», azaz «Emlegetik Kimon később híressé vált bíraskodását is egy tragikai versenyben».

Hogy a mese szerzője nem is nagyon szellemes, azt is könnyen be lehet látni. Tragikai bíró rendesen öt volt; ha tíz ember szavaz, világos, hogy szavazategyenlőség állhat be, a mi öt bíránál lehetetlen. Ilyen fajta eltérés a rendes szokástól egészen hallatlan. Azután azt is lehetne kérdeni, hogy min tört ki az a czivakodás. Chronologiai hiba is van e helyen, mert Kimon Apsephion archonsága alatt nem Skyrusból jött, hanem az Eurymedontól, mert Skyrus már 77. 3 előtt foglaltatott el, Apsephion archonsága pedig 77. 4-be esik.

Habár mindez e hely megbizhatatlansága mellett szól, még sem vagyunk jogosítva azon következmények vonására, melyeket Dahms, mint fennebb láttuk, von.

VI. Előadták-e a Perzsákat Szicziában?

A Perzsák kettős előadásáról a Vita 10-dik pontjában, a melyet Dionysius Halic. τῆς μουσικῆς ἱστορίας czimű munkájából merítettnek tartunk, az áll, hogy Aeschylus Hieron kérésére előadta a Perzsákat Szicziában. E helyből azt lehetne következtetni, hogy a Perzsák egyszer már előadattak (a mit különben a Perzsák argumentumából is tudunk) és hogy csak ezután került a darab színre Szicziában. Aristophanes Békáinak 1028 és következő soraiból meg az következik, hogy a Perzsák nem csak hogy kétszer előadattak, hanem az is, hogy e darabnak két recenziója is volt; a dolog ugyanis úgy áll, hogy Aristophanes említett helyén egy pár szó van czitálva, melyek állítólag az Aeschylus-féle Perzsákból valók, de a mi reánk maradt Perzsákban nem találhatók. Ehhez járul még az, hogy Athenæus (III. p. 86. B) azt mondja, hogy Aeschylus Perzsáiban előfordul a *νηπιτοπόπους* szó, ez pedig a mi Perzsáinkban nem fordul elő; Schol. Hermog. (Bekker Anecdota

Gr. p. 1073) pedig a ὑπόξυλος szónál ezeket mondja: ἐπὶ τῶν λαμπρῶν μὲν ἔξωθεν καὶ ἐπιεικῶν, πονηρῶν δὲ τὰ ἔνδον. Αἰσχύλος ἐν Πέρσαις; ez a szó szintén nem fordúl elő a mi Perzsáinkban. — Aristophanes kétségtávol azon Perzsákból citál, mely nem maradt reánk, tehát a szicíliai recenzióból, míg mi reánk (az argumentum szerint) az athéni recenzió maradt. Ha azonban az Aristophanes által citált Persæ-recenzió Sziciliában adatott elő, akkor két lehetőség van előadási idejére nézve, t. i. vagy az athéni előadás előtt vagy az után adatott elő. Az athéni előadás előtt azonban nem adatott elő, mert az ἀναδιδάξαι (Vita 16) azt jelenti «még egyszer, újból előadni»; azután azt is tekintetbe kell venni, hogy Hierónak előbb hallania kellett a Perzsák előadásáról és annak sikeréről, mielőtt annak színrevivését megkívánhatta. Ha meg az athéni előadás után került színre a szicíliai recenzió, akkor mégis különös, hogy ránk a régibb recenzió maradt, az újabb elveszett; azután különös az is, hogy Aristophanes etc. épen a szicíliai és nem az athéni recenzióból merítenek. Az Aristophaneshez írt scholionokban Eratosthenes, Didymus és Herodikusz vannak felemlítve, mint a kik két recenzióról szólnak. Eratosthenes két recenzióról beszél tehát, pedig ő előtte csak egy (az athéni) recenzió feküdt, a mi abból következik, hogy Aristophanes említett helyénél az áll, hogy δοκοῦσι δὲ οὕτοι οἱ Πέρσαι· δεδιδᾶσθαι ἐν Συρακούσαις, ὥς φησιν Ἑρατοσθένης. Világos, hogy egy szicíliai recenzióról csak azért beszéltek ezek, mert Aristophanes szavai nem voltak találhatók az ő Perzsáikban. A szicíliai recenzió tehát egyszerű fictio. — Azok, a kik azt hitték, hogy Aristophanes szavainak magyarázatára egy ismeretlen recenziót kell felvenni, Aristophanest nem értették. Teuffel e helyre vonatkozólag ezeket mondja (Aeschylus, Perser p. 37): «Der komische Dichter macht sich lustig über die in den Persern vorkommenden ungewöhnlichen Interjectionen wie ὁῶ, überhaupt das originelle Kolorit der Darstellung und so wenig in einer Tragödie der Chor die Hände zusammenschlagen konnte, so wenig haben wir Grund zu glauben, dass wirklich der Ruf ἰχθυὶ vorgekommen sei.» Hogy a νηριποτρύφους szó se okozzon bajt, ezt bevették újabban a szövegbe (v. 889). — A ὑπόξυλος szóra pedig azt mondja Teuffel, hogy egy ilyen szó nem illik bele Aeschylus Perzsáiba, a szó talán Pherekrates Perzsáiban fordult elő.

VII. Aeschylus haláláról.

Az IV-dik fejezetben láttuk, hogy mint került Aeschylus Szi-cziliába; 459-ben költözött át oda utoljára és három év múlva meghalt Gelában. Haláláról több író tesz említést. Ezek azt mondják, hogy Aeschylus fejére egy sas körmeiből egy teknősbéka esett. Azon kisebbszerű eltérésekről, a melyeket a mese különböző előadóinál találunk, de a melyek a mese tradíciójára nézve fontosak, később lesz szó.

Ezt a mesét híven leírták az Aeschylus életrajzát megíró tudósok — és elhitték; még e században is voltak, kik semmi fel-tűnő dolgot sem találtak a mesén, így Bernhardy (az első kiadás-ban) és mások.

Már *F. A. Wolf* (Vorles. üb. gr. Lit. 244. l.) mesének nyil-vánítja. Az első, a ki a mesét megmagyarázni törekedett, *K. Lehrs* volt (Rh. Mus. 1848. B. VI. 70) és azóta sokan próbálkoztak meg vele a nélkül, hogy oly eredményre jutottak volna, mely minden-kit kielégített. *Lehrs* után *Welcker* foglalkozott e kérdéssel (Rh. Mus. Neue Folge B. VII 139. l., másodszor ugyanott 285. l., és harmadszor *Alte Denkmäler* II. 345. l.); azután *Teuffel* (Rh. Mus. B. IX. 147. l.), *Göttling* (*Commentatio de morte fabulosa Aeschyli*, Jenae 1854), *Dahms*, *Schöell*, *Télly* («Aeschylus»-ában), *Erwin Rohde* (*Fleckeisen's Jahrb.* 1880. 22. l.), *Crusius* (*Die Tradition vom Tode des Aeschylus* (Rh. Mus. B. 37.), *Piccolomini* (*Sulla morte favolosa di Eschilo etc.* Pisa 1883.) és mások.

Igen felületesen, de szellemesen fejtette meg *Lehrs* e mesét, a ki az egészét nem tartja egyébnek élcznél, még pedig meg lehetős együgyű élcznél: a kopasz fej jól illik a tragédia atyjához, épúgy mint Euripideshez jól illik a kutyák által okozott halál. Hiába rosszalták és gúnyolták *Lehrs* e magyarázatát későbbben, mint pl. *Welcker* és *Bergk*, ez a magyarázat sokkal észszerűbb, mert egyszerűbb, mint ama furfangosan kigondolt magyarázatok, melyeket mások adtak utána.

Welcker többször és különféle módon törekedett e mesét megfejteni. Első értekezésében átnézi egymásután a mesének a különböző íróktól adott előadásait és tekintetbe veszi a berlini Stosch-féle gyűjteményben levő gemmát is, mely Aeschylus halálát ábrázolja. Ő arra az eredményre jut, hogy a mese ügyesebb elő-adói Aeschylus halálát véletlen balesetnek tartják (azaz a teknős-

béka véletlenül esett ép Aeschylus fejére a sas körmeiből) — míg az ügyetlenebb előadók úgy adják elő a dolgot, mintha a sas czélzott volna Aeschylus fejére, melyet kőnek vagy sziklának tartott, és hogy így következett be Aeschylus halála, pedig hát ismeretes a sas éles szeme, mely koponyát nem nézhet sziklának vagy kőnek. A jóslatról, mely állítólag előre megmondta Aeschylusnak azt a halálnemet, azt tartja Welcker, hogy ez csak később keletkezett. A mese, úgy mond, hagyományozva volt; minthogy azonban a mesét sem természetes ténynek, sem pusztá véletlennek tartani nem lehetett, a jóslatot költötték, hogy így a mese a valószínűség színezetét kapja. Welcker a második értekezésben közli Bergk nézetét, ki ezt vele levélileg közölte. Bergk hypothesisek által segít magán, mi által az egész kérdést tévútra vezette. Bergk szerint a Stosch-féle gemma másolata annak a képnek, a mely Aeschylus sírján Gelában volt; ennek a képnek symbolikus jelentése volt, melyet később már nem értettek, hanem tény ábrázolásának tartottak és a költő halálával hozták összefüggésbe. Több hypothesis van itt egymásra halmozva.

Ha a Stosch-féle gemmát nézzük, igaz ugyan, hogy arra a gondolatra nem fogunk jönni, hogy a sas ezt a teknősbékát Aeschylus fejére akarja dobni, mert a teknősbéka nem lebeg Aeschylus feje felett, hanem közvetlenül azon rajta van, de arra a gondolatra, hogy egy ilyen kép Aeschylus sírján lett volna, arra még sokkal kevésbé jutunk. Ha ez a kép symbolikus volt, mit keres a teknősbéka a költő fején? Talán csak sokkal illendőbb lett volna ezt a két állatot a költő mellett ábrázolni! Ha a gemma nem lehet másolata egy symbolikus képnek, lehetséges az, hogy másolata egy Aeschylus halálát ábrázoló képnek vagy szobornak, de akkor nem állhat meg Bergk hypothesise, hogy a kép adott alkalmat a mese keletkezésére, hanem fordítva áll a dolog. Ha az, a miről a gemmát másolták, szobor volt, ez megmagyarázná azt is, hogy miért van a teknősbéka a költő fején, lebegve ugyanis nem lehetett volna a sast a teknősbékával ábrázolni.

Ama hypothetikusán symbolikus képnek magyarázata foglalkoztatta ezután Bergket és több philologust. Bergk először «Heil und Glück verkündendes Wahrzeichen»-nek tartotta, míg Welcker benne Aeschylus küzdelmeit a politikai ellenpárttal látja ábrázolva (a költő végre is kényszerítve volt arra, hogy engedjen ellenfeleinek). Welcker harmadik értekezésében Bergk újra meg-

kísérli a symbolikus kép magyarázatát. Ő ugyanis olvasta valahol (Oppianus elveszett költeményének 'Ιξευριζός fragmentumában), hogy a beteg sas teknősbéka húásával gyógyítja magát; azt hiszi tehát Bergk, hogy ama kép Aeschylus sírján, melyről már most azt hiszi, hogy Aeschylust írással elfoglalva (és nem, mint a gemma mutatja egy csészéből iva) ábrázolta, azt jelentette, hogy a költő meggyógyult, azaz a földi bajoktól megszabadult. Erre vonatkozólag megjegyzi Welcker, hogy a földi élet ily módú felfogása («als Jammerthal») nem felel meg az ókor szellemének. *Teuffel* is a symbolikus kép magyarázatával foglalkozik; ő azt hiszi, hogy a kép Aeschylust a költőt jellemzi; szerinte az Aeschylus költészetében jelentkező merészségnek és nehézkességnek vegyülése nagyon találóan és röviden van a sasban és a teknősbékában előtűntetve. Hogy a sas körmei között tartja a teknősbékát és felfelé viszi, az azt jelenti, hogy a sastulajdonság («das Adlerhafte») és az égfelé törekvő («das Himmeltrebende») nála túlsúlyban van a teknősbéka tulajdonsága («das Schildkrötenhafte») és a mozgás lassúsága felett. Épen ezért nem is lehetett a sast és a teknősbékát a költő oldalára helyezni, hanem felébe kellett tenni. *Teuffel* még azt is megmagyarázza, hogy miért van a teknősbéka a gemmán úgy rajzolva, hogy héjja lefelé néz; minden symbolikus képnek, ugymond, a rejtett (symbolikus) jelentése mellett van még egy más, magában is megálló értelme, ez az önálló értelem pedig ezen esetben az, hogy a sas meg akarván enni a teknősbéka húját, ledobás által először megtöri héjját. Máskülönben *Teuffel* azt hiszi, hogy a kép nem volt Aeschylus gelai sírján, hanem valahol Athenben. Ugyanabban az értekezésben *Teuffel* egy más magyarázatot is ad azok számára, a kik nem tudnak megbarátkozni avval a gondolattal, hogy Aeschylus valamely szobrán annak költészete volt kritizálva. A teknősbéka a föld symboluma, a mely fölé költőnk sas reptében felemelkedik. A *Teuffel*-féle magyarázatokat azért nem fogadhatjuk el, mert a Bergk-féle (hamis) alaphypothesisre vannak építve; különben sem tarthatunk oly törekvéseket komolyaknak, melyekben két, ha nem is ellentmondó, de egymást teljesen kizáró lehetőség van az olvasó választására hagyva. Ha ama kép, mely symbolikus volt, létezett volna, akkor ennek is csak symbolikus értelme lehetett — és így ha nem is volna célunk az Aeschylus haláláról szóló mondát megfejteni, hanem egy képnek megfejtését adni, a melyen egy öreg ember van ábrázolva és egy teknős-

béka és egy sas felette, még akkor sem mondhatnók Teuffel értekezését sikerültnek.

Teuffel magyarázatát Welcker sem fogadja el. Ő még most is a sas és a teknősbéka harcában valami élet-halál harcot lát, melyben a sasnak végre is sikerül ellenfelét legyőzni, ha ő nem is képes megmondani határozattan, hogy mily harc az, a melyre itt vonatkozás történik. — Ugyancsak Bergk nyomán haladt *Göttling* is. Szerinte s teknősbéka a lyra, Aeschylus költészete, mely a sastól, Zeus madarától, az égbe ragadtatik.

E magyarázatot a már említett oknál fogva el nem fogadhatjuk. Máskülönb mint magyarázata egy ily képnek nem rossz, legalább elég szellemes megfejtés. Göttling ezt a képet nem Gelában, hanem Aeschylus egy attikai kenotaphiumán levőnek képzei, melyen a költő írva volt ábrázolva. — A Stosch-féle gemma vésője csak azért adott neki csészét a kezébe, hogy kétség ne legyen a felől, hogy az, a ki ott ábrázolva van, dramatikus, azaz bacchusi költő.

E már említett jóslatra nézve más nézet van Göttling, mint Welcker. Ez a jóslat egy komikus műve, a ki az *Ὀστολόγοι*-ban előforduló e szavakat parodizálta benne:

— ὅδ' ἔστι: ὅς ποτ' ἀμφ' ἐμοὶ βέλος
γελιωτοποιόν, τὴν κάκιστον οὐράνην,
ἔβριψεν οὐδ' ἔμικρεν κτλ.

Plinius is említ Aeschylus halálának leírásánál egy jóslatot; a szövegből világos, hogy ő nem az imént érintett jóslatot érti, hanem egy másikat, melyben Aeschylus intetik, hogy ne maradjon házában, hanem menjen ki a szabadba, a hol elérte a sors, a mennyiben itt esett fejére a *χελώνη*. — E jóslatban a *χελώνη* (= testudo, kettős jelentéssel, 1. háztető 2. teknősbéka) volt kettős értelemmel használva. •

Télfy nézetét is a Bergk-féle alaphypothesis hamissága miatt kell elvetnünk. Szerinte a mese a nagy költő halálának képleti előtűntetése, a ki oly merész röptű volt mint a sas és kit a teknősbéka vagyis a lant égbe ragadott.

Schoell szerint a mese keletkezésére alkalmat adtak az aeschylusi Myrmidones következő szavai: ἐπ' αἰεὶ δὲ ξοῦθός ἱππαλεκτρώων στᾶζει: κτλ., a melyeket egy későbbi komikus könnyen alkalmazhatott Aeschylusra magára, a mennyiben még ama régi aesopusi

mesét a sasról kapcsolatba hozta a fennebbi helylyel. A jóslat keletkezésére nézve Götting nézetét osztja.

Újabban *E. Rohde* közöl egy rövid cikket Aeschylus halálának mondájáról, mely rövidsége daczára felülmulja értékben az előbbi értekezések nagy részét. Rohde elveti az eddigi szellemes magyarázatokat azon megjegyzéssel, hogy «nicht alle Fabeln sind geistreich, wer heisst uns aber geistreicher zu sein in der Deutung der Fabel, als der Fabulist? Es dürfte nicht schaden, wenn man sich dieses Beispiel für ähnliche Fälle merkte.» E. Rohdenak sikerült kimutatni, hogy a mese Aeschylus haláláról, azaz jobban mondva a mese a kopaszról, a kinek fejére egy teknősbéka esik a sas körmeiből, már Demokritus előtt ismeretes volt. Ő tehát azt hiszi, hogy egy hasonló tartalmú mese, mint a milyen Aeschylus haláláról szól, már Demokritus idejében ismeretes volt; hogy továbbá az a mese később egy kopaszfejű híres emberrel, jelen esetünkben Aeschylussal, kapcsolatba hozatott. Az a hely, a mely Rhodet e gondolatra vitte, Simplicius megjegyzése Aristoteles következő szavaihoz (Phys. ausc. II. 4. 6. 196. a. 14): *ὁ παλαιὸς λόγος ὁ ἀναιρῶν τὴν τύχην*. Simplicius ezekhez e megjegyzést teszi: *τὸ δὲ «καθ' ἑπὶ ὁ παλαιὸς λόγος ὁ ἀναιρῶν τὴν τύχην» πρὸς Δημόκριτον ἔοικεν εἰρησθαι. ἐκεῖνος γὰρ καὶ ἐν τῇ κοσμοποιίᾳ ἐδόκει τῇ τύχῃ χρῆσθαι, ἀλλ' ἐν τοῖς μερικωτέροις οὐδενὸς φησι εἶναι τὴν τύχην αἰτίαν, ἀναφέρων εἰς ἄλλας αἰτίας· οἷον τοῦ θησαυρὸν εὐρεῖν τὸ σκάπτειν ἢ τὴν φωτεῖαν τῆς ἐλαίας, τοῦ δὲ καταγῆναι τοῦ φαλακροῦ τὸ κρανίον τὸν ἀετὸν ῥίψαντα τὴν χελώνην, ὥπως τὸ χελώνιον ῥαγῇ· οὕτως γὰρ ὁ Εὐδήμος ἱστορεῖ.* Jóllehet ez a mese Eudemusból van véve, nincs okunk kételkedni, hogy a példák Demokritusból valók. Nincs okunk hinni, hogy a Demokritus által felállított tétel bizonyítására Simplicius a maga példáit, nem a Demokritus által említetteket használja.

Nézetünk szerint Rohde okoskodásában még tovább is mehetett volna. E helyből következtetni lehet azt is, hogy ama mesebeli kopasz ember már Demokritus idejében Aeschylus volt, vagyis, hogy már Demokritus idejében mondták el Aeschylus halálát oly csodálatos módon kiékesítve. Ezen okoskodásunkat a következőkben indokoljuk: Egy tétel bebizonyításánál, mint a milyen ez itt, nem hihetjük, hogy Demokritus egy pusztá mesét említhetett volna fel, hanem ellenkezőleg, hogy a kopasz és a teknősbéka felemlítésénél ama balesetre gondolt, mely (az ő hiszeme szerint) Aeschylussal igazán és pedig nem is nagyon régen

történt meg. Másfelől azonban nem is gondolhatjuk, hogy Aeschylus halála és a mese keletkezése között nagyobb időköz folyhatott volna le, mert ha ez így volna, halálának valódi lefolyása is ismeretes lett volna és ezt a halálnemet feljegyezte volna valamely tudákos grammatikus is, legalább mint versiót.

Crusius a mese keletkezési módjára nézve szintén azon a véleményen van, a melyen Rohde, hogy t. i. a mese, mielőtt Aeschylus személyéhez kapcsolva fordult elő, már személymegnevezés nélkül ismeretes volt, míg végre valami oknál fogva Aeschylushoz kapcsolták. Ezt az utóbbi okot *Crusius* eltérőleg Rohdetől, ki a tertium comparationist a kopaszságban találja, máshol keresi. Aeschylus Psychagogoi című darabjában előfordult egy hely, melyben Odysseus halála egész sajtáságos módon jósoltatik meg.*) Ez a halálnem hasonlít az Aeschylusról mesélt halálnemhez. *Crusius* már most azt hiszi, hogy valamely komikus ennek a helynek parodiájaként, ama jóslat szerzőjét, Aeschylust, teszi oly halál részesévé; ezt pedig úgy tette, hogy ama mesét a kopaszcól Aeschylusra alkalmazta. — Ez a magyarázat igen erőszakolt és komplikált.

Bergk irodalomtörténetében még a régi nézetben van; irodalomtörténetének megírásánál ugyan ismerte már Demokritus fenemlített példáját, fel is említi, a nélkül azonban, hogy azt az ellenmondást valahogyan eltávolítani törekednék, a mely ilyenformán az ő és Rohde nézete között fenforog.

Végül *Piccolomini* szerint a mese nem más mint egy a komœdiából való allegoria, mely az æschylusi költészet jellemével nem tudván megbarátkozni, stilusának magasztosságát és keménységét akarja jelezni.

Ezek után áttérünk magokra a forrásokra.

Már az æsopusi mesék között van egy, a mely az Aeschylus haláláról szóló mesével eszünkbe jut. Phædrusban is van egy hasonló állatmese. A két mese abban egyezik, hogy mindkettőben csak teknősbékáról és sasról van szó a nélkül, hogy vonatkozás történnék egy kopasz emberre. A különbség a kettő között az, hogy itt a teknősbéka halála büntetés azon kívánságért, hogy repülni akar tanulni, míg ott a sas azért dobja le a léghé-

*) ἐρωδιὸς γὰρ ὑψώθεν ποτιώμενος | ὄνδρ σι πληξεί νηδύος χιλιώματιν.
ἐκ τοῦ δ' ἄκανθα ποντίου βοτκήματος | σήψι παλαιὸν δέρμα τριχορρούς...

ragadt teknősbékát, hogy kimutattassék, hogy «contra potentes nemo est munitus». Hogy volt-e ezeken kívül egy æsopusi mese, melyben egy kopasz is szerepel, mint ezt Rohde felteszi, arról nem tudunk semmit. Feltéve, hogy volt egy ily mese, ennek a mesének már Aeschylus halála előtt kellett ismeretesnek lennie, a mi abból következik, a mit Rohde mondott a mese keletkezéséről.

Aeschylus csodálatos halálának első előadójának Demokritust kell tartanunk.

Az Aeschyli Vita a 9-dik pontban mondja el a csodálatos halált. A sas e szerint megragadt egy teknősbékát és ledobja egy sziklára, hogy eltörje héjját, mert máskülönben nem tudott volna vele boldogulni. Eddig az elbeszélés megegyezik a Phædrusével. Ez a teknősbéka a költő fejére esett és megölte őt. Ez az előadás a véletlennek tulajdonítja a költő halálát; a véletlenség az ἐν-χρῆσσι szóban van kimondva, ezért nevezi Welcker ezt az előadót ügyesnek. — Ha volt egy æsopusi mese, a melyben a leeső teknősbéka megöli a kopaszt, ez a baleset ott nem lehetett pusztán véletlennek feltüntetve, mert ez ellenkeznék az æsopusi mese természetével. A Demokritus által említett mesében sem lehetett Aeschylus halála a véletlenségnek tulajdonítva; mert mit keresne akkor ott a τοῦ φαλακροῦ? Ha a baleset véletlen folytán történt, miért kellene annak az áldozatnak kopasznak lennie?

Ha tehát a Vita előadója ügyesebb, ebből nem következik, hogy ő egyszersmind eredetibb. — A Vita a mese után említi a már megbeszélt jóslatot, melynek eredetére nézve helyesnek tartom Göttling nézetét.

Suidas cikkében is röviden meg van említve Aeschylus csodálatos halála és pedig, a mint látszik, Suidas ama kevésbbé ügyes, de eredetibb versiót követte (v. ö. *χελώνης ἐπιρρίψεσθης*).

Stobæus florilegiumában ki van mutatva egy helyen, hogy nagy emberek, a kik valami nagy dolgot vagy tant létesítettek, rendszeren *κακῶς παθόντες* szoktak meghalni, így többek között Aeschylus is, kinek irásközben egy teknősbéka esett a fejére. Sotades tehát, ugyanis tőle való ez a töredék, a véletlenségnek tulajdonítja Aeschylus halálát és pedig irásközben érte a baleset a költőt. Hogy ép irásközben következik be a halál, valószínűleg Sotades fictiója. A fictio izléstelen; egy 69 éves öreg ember kimegy a sziklák közé drámákat írni — mert hogy a sziklák között érte el

halál, az más versiókából ismeretes, csak Valerius Maximusnál történik a dolog Gela közelében «in aprico loco». A későbbi írónál a mese még izléstelenebbül van kiczifrázva. Plinius még a sas nemét és nevét is ismeri. Plinius előadása érdekes ama második jóslat miatt, a melyről már fennebb volt szó. Ebben a jóslatban a nap is meg volt jelölve, a melyen a *χελώνη* Aeschylus fejére fog esni, ezért ő e napon kiment a szabadba és ime a sors mégis utolérte. Legterjedelmesebben van elmondva a dolog *Valerius Maximus*nál, kétségkívül egyéni megtoldásokkal. Ezen későbbkori írók, melyekből nem nyerünk adatokat az eredeti mese reconstitúójára, csak annyiban bírnak jelentőséggel, hogy belőlök láthatjuk, hogy még az ő korukban is mesélgették és hitték a mesét. — *Aelianus* épúgy mint Valerius Maximus és Plinius a mese azon variánsát követték, a melyben a halál véletlen balesetnek van feltüntetve.

Abból, a mit eddigelé a mesére vonatkozólag összeállítottunk, a mese keletkezésére nézve ezeket lehet következtetni. Azon állatmese, melynek latin átdolgozását Phædrusban találjuk, képezi az Aeschylusról szóló mese csiráját. Ez a mese később kibővült a kopasz emberrel, kinek szerepéről a mesében azonban nem tudunk semmit. Minthogy nem is képzelhetjük, hogy mi szerepe lehetett a kopasznak a mesében, nem tartjuk lehetetlennek, hogy az eredeti mese mindjárt a *kopasz Aeschylussal* bővült ki. Az ily módon keletkezett mese kétségkívül a komœdiában is felhasználtott. A jóslatok, a melyek a csodálatos mesével kapcsolatban fordulnak elő, valószínűleg a komœdiából valók. Arról is meg kell emlékeznünk, hogy a Vita 9-dik pontja, a melyben a költő halála van elmondva, Chamæleon-ra megy vissza, és Chamæleon szerint *παρὰ δὲ τοῖς κωμικοῖς ἢ περὶ τῶν τραγικῶν ἀπόκειται πίστις*. — Még azt a kérdést kell eldönteni, hogy miért hozták Aeschylussal épen ezt a halálnemet kapcsolatba. Hogy Aeschylus kopasz volt, kétségtelenül hozzájárult ehhez. Nem tartom helyesnek Lehrs azon nézetét, hogy a kopaszság későbbkori fictio, a mely nagyon jól illik a tragœdia «nagyatyjához». Egy kopasz öreg költő egyfelől és egy mese, mint a milyen a Phædrusból ismeretes, másfelől, úgy hiszszük, elegendő egy élczes fejnek arra, hogy a kettőt egymással összekösse. Az ilyen módon keletkezett mese annál könnyebben terjedhetett el, mert Aeschylus távol Görögországtól halt el, a mese pedig valószínűleg itt — Görögországban — keletkezett, de

továbbá azért is, mert egy nagy embernek a köznapitól eltérő módon történt halálát adta elő. — Figyelmet érdemel mindenesetre azon körülmény, hogy míg Aeschylus és Euripidesről — kik mindketten távol Görögországtól haltak el — oly halálnevek mondatnak el, a melyek a testnek külsőleg is látható sérülésével járnak, addig Sophokles egész egyszerű módon szőlőszemen fullad meg. Hogy mind a három tragikus csodálatos halálnevei a komödia művei lennének, azért hihetetlen, mert akkor mégis csak találkoztak volna olyanok, a kik e halálneveket megczáfolták vagy legalább is azok ellen felszólaltak volna.

Végül még Aeschylus kopaszságáról akarunk egy néhány szóval megemlékezni, a mely a mesében oly nagy szerepet vitt. Aristophanes korában kétségkívül ismerték még az öregebbek Aeschylust, míg a fiatalabbak képek vagy szobrok után ismerhették arczvonásait. — Ha Aeschylus tényleg kopasz volt, első tekintetre ellentmondónak fogjuk találni Aristophanes Békáinak 829. és köv. sorait, a hol ilyeneket olvasunk, mint *φριξας δ' αὐτοκόμῳ λοφιδας λασιαύχυνα χαιται* stb. Helyesen látszik Kroker *) e sorokat magyarázni, midőn az *αὐτοκόμος* és *λασιαύχην* szavaknak komikus mellékizére (Beigeschmack) figyelmeztet; nem a «fejet körülövező», hanem a «nyakszirtet körülvevő» hajakról van itt szó, mely finom megkülönböztetés elég komikus hatással lehetett az Aeschylus képét maguk elé képzelő hallgatókra. — Ha továbbá igaz, a mit Kroker értekezésében ki akar mutatni; hogy a capitoliumi muzeumban őrzött Aeschylus-szobor tényleg az ötödik századból való, tehát oly korból, a melyben Aeschylus képe még elég élénken lehetett a görögök emlékében, kétség nem fér ahhoz, hogy Aeschylus kopasz volt.

SCHMIDT MÁRTON.

*) Kroker. Gibt es ein Porträt des Aeschylus? — Berl. Phil. Wochenschrift 1885 No. 29/30.

A HOMEROSI HÁZNAK NÉHÁNY ALKOTORÉSZEROL.

A homerosi háznak restructióját a legújabb időig csak a homerosi költemények alapján kísérelhették meg. A palota tervrajza, belső berendezése, az egyes alsóbbrendű épületek elhelyezése, minden csak combinatio útján volt megrajzolható és leírható, úgy, hogy tulajdonképen kevés positiv eredményre tudtak a kutatás folyamán jutni. Nem is lehetett az másképen. A költő nem adhatott a saját korának architektonikus leírásokat. Így soká be kellett érni azzal a részletezéssel, melyet nekünk mint epikus nyújt. Nincsen tehát mit csodálkoznunk rajta, hogy a homerosi ház alkotórészeiről a nézetek oly eltérők,¹⁾ kivált ha meggondoljuk hogy a képzelődésnek mily tág tere volt nyitva, s hogy még most is nem egyszer e képzelődéshez kell fordulnunk, ha valaminek magyarázatát akarjuk adni, most, hogy a homerosi ház körül való vizsgálódásainknak útja Schliemann legújabb ásatai óta mindinkább egyengetve van.

Schliemannnak ásatai a görög hőskorszak viszonyainak felderítésére epochalis fontosságúak. Minden egyes könyve, mely eddigelé elhagyta a sajtót, a hőskori életnek más és más mozzanatára vet világot. Legújabb nagyobb publicatiója a régi Tiryns helyén eszközölt ásatainak eredményeivel foglalkozik.²⁾ Míg Trójának és Mykenának romjaiban a hőskori várművek maradványaira, Orchomenos helyén pedig a legrégebb görög sírokra akadt, Tiryns helyén felfedte a tirynsi királyi palotának alapfalaait. Felfedezése először is kimutatta a homerosi háznak képzeletben való restructióján fáradozó tudósoktól elért némely eredménynek helyességét, másodsor számos ferde nézetünket rectificálta, kétségtelenné tette ellenben harmadsor, hogy a homerosi ház leírásánál a tirynsi palota maradványai nem lehetnek föltétlenül irányadók.

¹⁾ Az idevágó irodalmat l. *Hermann-Blümner*-nél: Die griechischen Privataltertümer.³ Freiburg u. Tübingen. 1882. p. 145. és *Iwan Müller*-nél: Die griechischen Privataltertümer. (Az általa szerkesztett Hb. d. klass. Altertumswissenschaft IV. k. I. felében. Nördlingen. 1887.) p. 360.

²⁾ *Dr. H. Schliemann*: Tiryns. Der prähistorische Palast der Könige von Tiryns. Mit Vorrede von geh. Oberbaurath Prof. *F. Adler* und Beiträgen von *Dr. W. Dörpfeld*. — Leipzig. 1886.

Schliemann ugyanis Tirynsen az udvarok-, folyosók-, csarnokoknak, a melléktermeknek oly nagy számára akadt, milyenről a Homeros-kutatók mindaddig álmodni sem mertek. Egyszerűen azért, mert a költeményeknek egy helye sem jogosíthatta volna fel az ilyen hypothesisre, de nem jogosíthat fel rá senkit sem ismereteinek Schliemann által való gyarapítása után sem. Mert mindamelllett, hogy Homeros nem ad a részletekig pontos leírást, egy árva szavából sem lehet következtetni, hogy pl. különálló női lakosztály a maga előcsarnokával és külön udvarával állott volna fenn, — toronyról, vízvezetékéről stb. sehol sem emlékezik meg. Nem szabad tehát egyfelől akként eljárni, mint *Iwan Müller* (i. m. p. 350—360) jár el, hogy lehetőleg a tirynsi alaprajznak mintájára rekonstruáljuk a homerosi házat, sem nem szabad úgy eljárni, mint *Jebb* (Athenæum 3055. a Hellenic Society-nak 1886. május hó 6-áról való ülésének jelentésében p. 648. sk.), ki Odysseus házát a tirynsi alaprajzok tekintetbe vétele nélkül akarja képzeletben fölépíttetni; hanem meg fogunk maradni az eddig cultivált philologiai módszer mellett, ügyelve arra, hogy hol egyeznek meg Homeros szavai a tirynsi maradványok tanubizonyosságával, és hol nem.

Ez alkalommal a homerosi háznak három alkotórészét megvizsgálva ki akarom mutatni, hogy tulajdonképen mit értsünk az ú. n. ἐνώπια παμφανόωντα-n s hogyan kell értelmeznünk az αἴθουσα-t és a πρόθυρον-t.

Az «ἐνώπια παμφανόωντα»-féle kifejezés Homerosnál négyszer fordul elő, kétszer az Iliasban, kétszer az Odysseában.

Az Ilias VIII. énekében Héré és Athéné a csatamezőre hajtának az achívak segítségére. Zeus azonban Iris által az Olymposra visszatérni kényszeríti őket. Héré elkeseredett szavai után a költő a 432. verssel így folytatja:

ὦς ἄρα φωνήσασα πάλιν τρέπε μώνυχας ἵππους.
τῇσιν δ' Ὀραι μὲν λῶσαν καλλιτέριχας ἵππους·
καὶ τοὺς μὲν κατέβησαν ἐπ' ἀμβροσίῃσι κάπησιν,
ἄρματα δ' ἔκλιναν πρὸς ἐνώπια παμφανόωντα *) x. τ. é.

Az Odyssea IV. énekének elején Telemachos és Peisistratos

*) Az Iliasból vett idézeteimnél a *Rzach*-féle, az Odysseából vett idézeteimnél az *Ameis*-féle szöveget adom.

megérkeznek Menelaos udvarába, honnan a hirnök az ἀνδρωνῆτις-he vezeti őket, a lovakat a jászolhoz kötik,

ἄρματα δ' ἔκλιναν πρὸς ἐνώπια παμφανόωντα. (42.)

Az Ilias XIII. énekében Idomeneus megmagyarázza Merioneknek, hogy hol találhat lándzsát:

«δοῦρατα δ', αἵ κ' ἐθέλησθα, καὶ ἐν καὶ εἴκοσι δῖγεις
ἑσταότ' ἐν κλισίῃ πρὸς ἐνώπια παμφανόωντα,
Τρώια, τὰ καταμένων ἀποαίνουμαι. (260—262.)

— — — — —
τῇ μοι δοῦρατά τ' ἔστι καὶ ἀσπίδες ὀμφαλόεσσαί
καὶ κόρυθες καὶ θώρηκες λαμπρὸν γανόωντες.» (264—265.)

Végre az Odyssea XXII. énekében Odysseus a férfitերem küszöbén állva lenyilazza a kérőköt:

αὐτὰρ ἐπεὶ λίπον τοὶ διστερόντα ἄνακτα,
τόξον μὲν πρὸς σταθμὸν εἰσταθείος μεγάρου
ἔκλιν' ἐστάμεναι, πρὸς ἐνώπια παμφανόωντα, κ. τ. ε.

Régi és újabb kommentátorok különbözőképen magyarázták az ἐνώπια szót, de egyikök sem minden kétséget kizáró módon.¹⁾ Abban azonban teljesen megegyeznek, hogy ἐνώπια alatt falat kell érteni, s csak arra nézve térnek el egymástól, hogy az épület melyik részén kell ezt a falat elképzelni. A helyzetre nézve irányadó a legutoljára idézett passus. Miután Odysseusnak elfogytak a nyilvesszői, az erre hasznavehetetlen íjjat odatámasztotta az ajtófélfához, ott, hol az az ἐνώπια-val összeért. A költő azzal, hogy hozzá teszi, πρὸς ἐνώπια παμφανόωντα, szorosabban meg akarja jelölni az odaállított íjnak a helyét, melyet ennél fogva nem a μέγαρον felé — honnan a kérők valamelyike könnyen elkaphatta volna —, hanem az αὐλή felé fordítva kell képzelni. Hogy tehát röviden fejezzem ki magamat, — Odysseus az íjjat az ajtófélfá s az ἐνώπια által képezett szögbe állította oda.²⁾

¹⁾ A nézetek egy részét l. *Ebeling* (Lex. Hom.)-nél s. v., más részét pedig *Buchholz*: *Homerische Realien* II. 2. 101. s. k. lapon. Ugyanott több véleménynek czáfolatát is.

²⁾ Hogy *Buchholz*-nak (i. m. i. k. 2. p. 102.) e helyre vonatkozó magyarázata mily absurd, arra már *Gemoll* is rámutatott a *Wochenschrift* für klass. Philologie I. évf. 4. sz.-ban megjelent recenziójában.

Két, fenn idézett másik passusból kiviláglik, hogy e falakhoz, melyek a μέγαρον-ba való bejáratról *jobbra* és *balra* estek (ezért a többes szám), a szekereket szokták odatolni. Lehetetlen tehát, hogy olyan kicsinyek lettek volna, mint a minőknek *Buchholz* H. R. II. k.-hez csatolt alaprajzán feltünteti őket. Tekintve azután még, hogy a μέγαρον előtt az αἶθουσα δώματος, az oszlopos csarnok húzódott végig ¹⁾, s tekintve az ἐνώπια szó etymológiáját (ἐν és ὤφ- ból = quod in oculis est), kétségtelen, hogy τὰ ἐνώπια alatt a homerosi háznak homlok-falát kell értenünk, mely tehát az αἶθουσα δώματος hátfalával azonos.

A mi azután Idomeneusnak kunyhóját (κλισίη) illeti, ἐνώπια-i alatt ugyancsak a kunyhó homlokzatát kell érteni, mely elé primitívbb szerkezetű αἶθουσα lehetett építve, a milyen Achillesnek κλισίη-je előtt van (II. XXIV. 644.), vagy Eumaios kunyhója előtt (Od. XIV. 5, hol πρόδομος alatt ép úgy kell az αἶθουσα δώματος-t érteni mint Od. IV. 302. és XX, 1-ben). És ha *Ebeling* s. v. ἐνώπια az II. XIII. 261. sorához ezt jegyzi meg: «paries tentorii intranti oppositus, qui potissimum ornabatur, vel universe omnes parietes», megjegyzését az előbb mondottak után már nem kell hoszszasan czáfolgatni.

Mindennél azonban sokkal lényegesebb kérdés az, hogy mit jelentsen a παμφανώνον melleknév. Pusztán légből kapott föltevésen alapul, ha azt állítják, hogy az ἐνώπια-nak azért adta a költő e jelzőt, minthogy valószínűleg simított — és ennél fogva fényes — faburkolatuk volt ²⁾, vagy mert e falak vakítóan fehérre voltak meszelve ³⁾. Azt hiszem, a helyes úton járok, ha vizsgálok, hogy Homeros mikor és hol használja a παμφαίνω igét és a παμφανών participiumot.

Παμφαίνω redupl. alakja φαίνω-nak (l. *Leo Meyer* Vgl. Gr. I.

¹⁾ *Buchholz* i. m. i. k. 2. p. 97.

²⁾ *Helbig*: Das homerische Epos aus den Denkmälern erläutert. 1884. p. 76. — *Blümner* a Baumeister-féle Denkmäler d. klass. Alterthums. I. k. p. 625. s. v. Haus. — *Ameis-Hentze* az Od. IV. 42. verssorához.

³⁾ *Protodikos*: Περὶ τῆς κατ' Ὀμήρου οἰκίας. Lipcse. 1877. p. 22. — *Buchholz*: i. m. i. k. 2. p. 103. — *Dörpfeld* Schliemann Tirynsében p. 236., kinél sajátságos, hogy míg az αἶθουσα hátfalát bemeszelve *képze*li (mert pozitív bizonyítékokat a tirynsi maradványokból nem tud felhozni), a ξυστός jelzőnél fogva az αἶθουσα oszlopainak mégis tulajdonít faburkolatokat. — *Iwan Müller* i. m. p. 355.

420. l. és *Gustav Meyer* Gr. Gr.² 519. §.), és azt jelenti = csillámlani, fényleni. Παμφανών pedig egy csak participiumában használatos, de az előbbi igével egyjelentésű παμφανάω verbumnak reszesülője. Homeros gyakran használja, így mindjárt az II. II. 458. sorában :

ὥς τῶν ἐργομένων ἀπὸ χαλκοῦ θεσπεσίῳ
αἴγλη παμφανόωσα δι' αἰθέρος οὐρανὸν ἔκε.

Majd az II. XIV. 9—11. soraiban ezt olvassuk :

ὥς εἰπὼν (sc. Νέστωρ) σάκος εἶλε τετυγμένον υἱὸς ἑοῖο,
κείμενον ἐν κλισίῃ, Θρασυμήδεος ἵπποδάμοιο,
χαλκῷ παμφαῖνον· κ. τ. έ.

E két helyen a bronze fényére alkalmazza a költő a παμφαίνω-t, ill. παμφανών-t. Hasonlóképen a bronze fényére alkalmazza II. V. 619. (δοῦράτα παμφανόωντα*) V. 294. XVIII. 143. (τεύχεα π.), IX. 596. XV. 120. (ἔντεα παμφανόωντα), míg ismét VIII. 320. és XXIII. 509.-ben a kocsinak (δίφρος) adja ezt a jelzőt, mely kocszi bronzlemezekkel volt kiverve (l. *Helbig* i. m. p. 90. — V. ö. p. 87. a 4. jegyzettel és a h. hom. IV. 13. ed. Ábel). Végre XXIII. 613. és Od. XIX. 386. a mosdómedenczének (λέβης) adja ezt a melléknevet (l. *Ameis* jegyzetét az Od. XIX. 386. s.-hoz, ki bizonyára XIX. 469.-et tarthatta szem előtt).

De Homeros nem csak a bronze csillámlására alkalmazza, hanem a napnak, az «erősen világló» Seirios csillagzatnak és a lángnak világára is. Az előbb idézett példákból ez állításomhoz az II. VI. énekének 512—513. verssorai képezik az átmenetet :

ὥς υἱὸς Πριάμοιο Πάρις κατὰ Περγᾶμου ἄκρης
τεύχεσσι παμφαίνων ὥς τ' ἡλέκτωρ, ἐβεβήκει κ. τ. έ.

és XIX. 398., hol a fegyverek csillogááss zintén a napnak Ἰπερίων-nak fényével van összehasonlítva. Az Od. XIII. 29.-ben Odysseus sokszor a fényes nap felé (πρὸς ἡέλιον . . . παμφανόωντα) néz, hogy nem áldozik-e le már? — A Seirios csillagzat fényére nézve az II. XXII. 25—32. verssoraiban ezt olvassuk :

τὸν (sc. Ἀχιλλῆα) δ' ὁ γέρων Πρίαμος πρῶτος ἴδεν ὀφθαλμοῖσιν,
παμφαίνονδ', ὥς τ' ἀστέρ' ἐπεσσύμενον πεδίῳ.

*) Hogy a dárdánál, — s egyáltalában a homeri kor fegyverzeténél a bronze minő nagy szerepet játszott, l. *Helbig* i. m. pp. 244. 204. 198. 220. 224. s kk. 195. 246. s kk.

ὅς ῥά τ' ὀπώρας εἴσιν, ἀρίζηλοι δέ οἱ αὐγαὶ
φαίνονται πολλοῖσι μετ' ἀστράσι νυκτὸς ἀμολγῶ,
ὅν τε κύν' Ὀαρίωνος ἐπὶ κλησὶν καλέουσιν·
λαμπρότατος μὲν ὃ γ' ἐστί·

— — — — —
ὥς τοῦ χαλκὸς ἔλαμπε περὶ στήθεσσι θεόντος.

Az II. V. 4—7. soraiban pedig :

δαῖτέ (sc. Ἀθήνη) οἱ (sc. Διομήδεϊ) ἐκ κό' υἱός τε καὶ ἀσπίδος
ἀστέρ' ὀπωρινῶ ἐναλίγκιον, ὅς τε μάλιστα
λαμπρόν παμφαίνῃσι λελουμένος Ὀκεανοῖο.

s végre az Ilias XI. 62—66. soraiban :

οἷος δ' ἐκ νεφέων ἀναφαίνεται οὐλῖος ἀστὴρ (= Seirius,
La Roche.)
παμφαίνων, — — — — —
ὥς Ἴκτωρ ὅτ' ἐν μέν τε μετὰ πρῶτοις φάνεσκεν
ἄλλοτε δ' ἐν πυμάτοις κελύων· πᾶς δ' ἄρα χαλκῶ
λάμψ' ὥς τε στεροπὴ κ. τ. έ.

Tudvalevő dolog pedig, hogy Sirius a legfényesebb csillag az égen. — A lángot (φλόξ) is παμφανώσα-nak nevezi a költő, még pedig az II. XVIII. 206. és XXI. 349. verseiben.

Használja azután a παμφαίνω igét Homeros az Ilias XI. 30. versében, a hol a kardmarkolat *arany*szegeinek csillogásáról van szó. (L. *Helbig* magyarázatát e helyhez az i. m. 241. l.-n. — V. ö. még h. hom. XXVIII. 6. v.-ét.) A mint tehát az eddig idézett 20 helyből kitünik, παμφαίνω-n és παμφανόων-on a költő mindig intensív sárga fénylést ért.

Mind az idézett helyeken kívül a homerosi költeményekben még csak egyszer fordul elő a kérdéses ige, — egy oly helyen, melynek értelmét többféleképen fogták fel a kommentátorok. T. i. az II. XI. 99—100. verséét.

καὶ τοὺς (sc. Βιήνορα et Ὀϊλῆα) μὲν λίπεν αὖθι ἀναξ ἀνδρῶν
'Ἀγαμέμνων
στήθεσι παμφαίνοντας, ἐπεὶ περίδυσσε χιτῶνας.

azaz : «És őket, Biénort és Oileust csillogó mellökkel ott hagyta a férfiak fejedelme Agamemnon, miután (előbb) még leszedte (róluk) pánczélingeiket.»

A magyarázók egy része (*Clarke, Crusius, Doederlein, Fuesi, La Roche* etc.) úgy értelmezi ezt a helyet, hogy a *παμφαίνω* a mell «vakító» fehérségére vonatkozik, — más része ismét (*Schneide-win* a *Philologus* X. 356. l., *Ameis-Hentze* etc.) ironiának veszi, — hogy az a két elesett harczos most csak a mezítelen mellével fénylik, s nem a chitonjukkal többé, melytől Agamemnon megfosztotta őket. Az első interpretációra azt az ellenvetést tehetjük, hogy a költő a bőrnek csillogásáról sehol sem (még a *λάμπω* igével sem) emlékezik meg*), a második magyarázatra pedig azt, hogy a költő, ha *maga* ír le valamit, epikus nyugodtsággal beszéli el a történeteket és ironikus hangulatba sohasem téved. Ezért a kommentátorok egy harmadik csoportja (*Aristonikos* és *Povelsen, Ameis-Hentze*: Anhang z. H. Ilias a XI, 100. vershez) *απαμφαίνοντας* participiumot a *χιτώνας*-sal köti össze, *στήθεσιν*-t pedig *περίδουσε*-vel (mely ige *περιέκδουσε* helyett áll). — A constructióval összevet-
hetni az Il. XI. 19. sorában olvasható *θώρακα περι στήθεσιν ἔδου-
σε*-ét, — a *ἐπεὶ*-vel való olynemű mondatfűzést pedig, hogy *ἐπεὶ* nem az első vagy második, hanem a harmadik helyen áll, az Il. V. 27., *Pindaros* VI. Olymp. ó. 27. és IV. Pyth. ó. 122. versével (ed. *T. Mommsen*.) Ha még azután tekintetbe vesszük, hogy a *παμφαίνω* tényleg mindig intensív sárga csillogást jelent, csatlakozhatni fogunk a kommentátorok azon részéhez, mely az Il. XI. 99. sora után rakja a vesszőt, s a szóban levő két sort így fordítja: «És őket (Biénort és Oileust) ott hagyta a férfiak fejedelme Agamemnon, miután mellökről leszedte fénylő pánczélingeiket.» Hogy a harci chiton (= pánczéling, *θώραξ*; l. *Helbig* i. m. p. 198. s k.) trébelt bronzlemezekből állott, nem csak *Helbig* (p. 197—203.) kimerítő vizsgálatai nyomán állithatni, hanem annak alapján is mert achívak, trójaiak, krétaiak etc. a *χαλκοχιτώνες* jelzőt is kapják.

*) *Ἀπαρός* Homerosnál mindig annyit jelent, hogy *kövér, megkent, zsíros*, á. é. *egészséges, friss*. S ha az Ilias XIV. 186. Héré, *Hesiodos* Theog. 901. Themis istennők lábairól (*πόδες*) azt mondja, hogy *λιπροί* (mit a magyarázók rendesen fényes fehérségünek szoktak fordítani), nem szabad elfelednünk, hogy e kifejezésnek csak nem szóról szóra való fordítását megtűri a mi prűderiánk is, — Homerosnak ismeretes naivitásával pedig igen szépen megfér. *Aristophanes* *Nubes* 1011. versében is előfordul *στῆθος λιπαρόν*, de ezt is a kommentátorok legnagyobb része tekintettel az 1017. sorban levő *στῆθος λεπτόν*-ra úgy fordítja, hogy «kövér mell», «egészségtől duzzadó mell».

Ennélfogva végeredményül kimondhatjuk, hogy ha a költő kézzel fogható tárgyakra alkalmazza a *παμφανών* participiumot és a *παμφανίω* igét, — úgy e tárgyakon a bronznak nagy szerepet kell tulajdonítani. Miért is világos, hogy az *ἐνώπια παμφανώντα* alatt bronz lemezekkel bevont façade-ot kell érteni. Hogy a falakat bronzlemezekkel burkolni szokták, bizonyítja, hogy Schliemann ¹⁾ Mykenæ romjai között ilyenmő burkolásnak nyomaira akadt. De az újabb babyloniai ásátások eredményéből is kiderült, hogy ajtókat, falakat, oszlopokat bronzszal vontak be. Már pedig tudvalevő, hogy a görög művészet egyenesen a keleti művészetből származik le.

Idomeneus kunyhója homlokfalának nem kellett szükségkép bronzszal burkolva lenni, — Homeros, a midőn az *ἐνώπια* szót alkalmazta volt a *κλισίη*-re, megadta stereotyp jelzőjét, akár megfelelt legyen az abban az esetben a valóságnak, akár nem.

A mi a homerosi háznak *αἶθρουσα*-it illeti, általában el van fogadva, hogy az udvar négy felől volt ily oszlopos csarnokokkal körülvéve, ²⁾ melyek közül azt, mely a *μέγαρον* elé volt építve, *αἶθρουσα δώματος* vagy *πρόδομος*-nak nevezi Homeros. Hogy ez *αἶθρουσα δώματος*-t, a pitvart, olyannak kell elképzelni, mint a tyrnsit, mutatja az, hogy Demeterről és kíséretéről a homerosi Demeterhymnusban, mely tudvalevőleg a homerosi viszonyokhoz hasonló társadalmi rajzot ad ³⁾, ez van mondva:

¹⁾ Mykenæ. Bericht über meine Forschungen etc. Leipzig. 1878. p. 49: Von der vierten Schichte an aufwärts sieht man in jedem Stein zwei gebohrte Löcher und in vielen derselben Reste von Bronzenägeln, welche nach Sir W. Gell 88% Kupfer und 12% Zinn enthalten. Diese Nägel, von denen mehrere vollständige Exemplare gefunden worden sind, hatten breite, flache Köpfe und konnten nur den Zweck haben, die polirten bronzenen Platten fest zu halten, mit denen einst das ganze Innere des Saals geschmückt war, zumal wir aus den Schriften des Alterthums wissen, dass die Griechen in frühester Zeit ihre Gebäude auf diese Weise ausstatteten, denn anders können wir uns die ehernen Häuser und Zimmer, welche die alten Dichter und Historiker erwähnen, nicht erklären. (Od. VII. 84—87.) — V. ö. még *Soph.* Antig. 944—947.

²⁾ Hermann-Blümner i. m. p. 146. — Iwan Müller i. m. p. 352. — Buchholz rajza és felfogása hibás.

³⁾ Dr. Ábel Jenő: A homerosi Demeterhymnusról. Budapest. 1886. p. 66. — A hymnus korára nézve p. 81. s. k. és Egy. Phil. Közl. XI. évf. p. 266—267.

ἀμφὶ δὲ πέπλος

κύνεσσας ῥαδινοῖσι θεᾶς ἐλελίζετο κοσσίν.
 αἶψα δὲ δώμαθ' ἵκοντο διοτρεφέος πελεοῖο,
 βῆν δὲ δι' αἰθούσης, ἔνθα σφίσι πότνια μήτηρ
 ἦστο παρὰ σταθμὸν τέγος πύκα ποιητοῖο
 παῖδ' ὑπὸ κόλπῳ ἔχουσα κ. τ. ε. (182—187.)

Hasonlóan kellett lennie a ἔρκος mentében elhúzódo αἶθουσα αὐλῆς-nak is a megfelelő tiryinsi αἶθουσα-hoz, mivelhogy az Od. XVIII. 100—103. soraiban ezt olvassuk:

αὐτὰρ Ὀδυσσεὺς

ἔλκε δι᾽ ἐκ προθύροιο λαβὼν ποδὸς ὄφρ' ἵκετ' αὐλῆν
 αἰθούσης τε θύρας καὶ μιν (sc. Ἴρον) ποτὶ ἔρκιον αὐλῆς
 εἶσεν ἀνακλίνας κ. τ. ε.

E sorokból világos, hogy az, ki a kapun belépett, először az αἶθουσα-ban találta magát. Azt azonban *Iwan Müller*-rel ¹⁾ e sorokból semmi esetre sem lehet következtetni, hogy a kerítés (ἔρκος) nem csak belülről, hanem kívülről is volt ily oszlopos csarnokkal ellátva; ebben a tekintetben Tiryns maradványai nem lehetnek irányadók.

Hogy az αἶθουσα-n kellett keresztülhajtaniok is, mutatják az Od. XV. 143—146. sorai:

αὐτὰρ ἐπεὶ πόσιος καὶ ἐδητύος ἐξ ἔρον ἔντο,
 δὴ τότε Τηλέμαχος καὶ Νέστορος ἀγλαὸς υἱὸς
 ἵππους τε ζεύγνυντ' ἀνά θ' ἄρματα ποικίλ' ἔβαινον,
 ἐκ θ' ἔλασαν προθύροιο καὶ αἰθούσης ἐριδοῦπον.

és 191., az Il. XXIV. 323., az Od. III. 493. sora, mely utóbbi azonban interpolatio.

Az *Ilias* és *Odyfsea* ezen most idézett passusaiból *Iwan Müller* ²⁾ azt következteti, hogy πρόθυρον (πρόθυρα)-nak hitták a kapu előtt elhúzódo oszlopos csarnokot és az αἶθουσα αὐλῆς-nek ezzel párhuzamosan futó részét. Következteti azonkívül a sokszor többszámban előforduló alakból. Hogy hypothesis ingatag alapon áll, a következőkből csakhamar kiviláglani fog.

Tudvalevőleg πρόθυρον (v. πρόθυρα) az eddigi magyarázók szerint *Thorweg* is (az a sikátor, mely az udvarba vezet), *Thürweg*

¹⁾ I. m. p. 352.

²⁾ I. m. i. 1sz.

is (mely a férfi-terembe vezet) lehet. *Iwan Müller*, mint láttuk, az első esetben nem Thorweget lát a *πρόθυρον*-ban, hanem *két*, közös hátfallal bíró αἴθουσα-t, a második esetben pedig a férfi-terem előtt elhúzódó pitvart. Így tehát amott más fogalmat kell alkotnunk a *πρόθυρον* felől, mint emitt, a mire pedig nézetem szerint semmi szükség sincsen.

Ugyanis a többes számú alak előfordul egy oly helyen is, melyen a *πρόθυρα* alatt eddigelé az ú. n. Thorweg-et, kapusikátort értették a magyarázók. E hely a következő:

τῷ δ' αὖτ' ἐν προθύροισι δόμων αὐτῷ τε καὶ ἵπῳ,
Τηλέμαχος θ' ἦρωσ καὶ Νέστορος ἀγλαὸς υἱός,
στήσαν. ὁ δὲ προμολὼν ἔδετο κρείων Ἑτewνεύς,
ὀτρηρὸς θεράπων Μενελάου κυδαλίμοιο,
βῆ δ' ἔμεν ἀγγελέων διὰ δῶματα ποιμένι λαῶν,
ἀρχοῦ δ' ἰστάμενος ἔπεα πτερόεντα προσηύδα κ. τ. έ.

(Od. IV. 20—25.)

Itt szerintem az ú. n. «Thürweg»-et kell érteni, még pedig a következő okoknál fogva.

Telemachos és Peisistratosnak okvetetlenül az udvarba kellett hajtaniok, minthogy valamivel későbben (37. v. s. kk.) ezt olvassuk:

ὥς φάθ' (sc. Μενέλαος), ὁ (sc. Ἑτewνεύς) δὲ μεγάρῳιο διέσσυτο, κέκλετο δ' ἄλλους

ὀτρηρὸς θεράπωντας ἄμα σπέσθαι ἐοῖ αὐτῷ.
οἱ δ' ἵππους μὲν ἔλυσαν ὑπὸ ζυγοῦ ἰδρώοντας,
καὶ τοὺς μὲν κατέδησαν ἐφ' ἵππεῖσιν κάπησιν,

— — — — —
ἄρματα δ' ἔκλιναν πρὸς ἐνώπια παμφανόοντα,
αὐτοὺς δ' εἰσῆγον θεῖον δόμον.

Bajos volna föltételezni, hogy a szekereket az egész udvaron át húzták volna, hiszen az udvarról sem fentebb, sem az épen most idézett passusban említés sem történik. A költő maga is csak egyszerűen azt mondja, hogy a szekereket oda támasztották a fénylő homlokfalhoz. A δόμος és δῶμα (v. ö. még a 15. verssort is) illetőleg δῶματα alatt e helyt a férfilakosztályt kell érteni, a mint az *Protodikos* fejtegetéséből *) nyilván való. A mint pedig a már enn idézett (Od. XV. 146. 191. II. XXIV. 323 és [Od. III. 493.] sorokból kitűnik, az udvarban szállanak fel és hajtanak ki a ven)-

*) I. é. p. 69. s. kk.

dégek. Ennélfogva Telemachos és Peisistratos az udvarba be is hajthattak volt.¹⁾

Látjuk tehát, hogy a μέγαρον előtt lévő tért is πρόθυρα-nak szokták nevezni,²⁾ a hol pedig kettős αἶθουσα-t föltételezni Iwan Müller-nek esze ágában sincsen. Úgyde akkor mit értsünk πρόθυρον alatt, és hogyan magyarázzuk meg a többes alakot?

Itt is először a szónak etymológiáját fogjuk figyelembe venni. Össze van téve ebből: πρό és θύρα = spatium, quod ante portas est (*Ebeling*). Egészen hasonló e képzéshez πρόπυλον (Vorhof). Mind a πρόπυλον-nak (*Platon* Ax. 371. b. etc.), mind a vele egyértelmű προπύλαιον-nak (*Herod.* II. 101. 136. etc.) többnyire többese használatos. Bizonyára azért, mert a πύλη maga is a költőknél legtöbbször (Homeros és Hesiodosnál mindig) csak a többesben fordul elő. Egészen úgy állunk a θύρη-vel (v. θύρα), melyet Homerosnál szintén legtöbbször többes számban olvashatunk. Ennélfogva πρόθυρον ugyanannyi, mint πρόθυρα, valamint πρόπυλον annyi mint πρόπυλα, és nincsen szükségünk semmiféle tudákos okoskodásra a tüne-mény megmagyarázásánál.

Kimutattuk fentebb, hogy fedett αἶθουσα vonult végig a μέγαρον előtt, s hogy megfelelt neki egy ugyanolyan szemben. Világos tehát, hogy az αἶθουσα-nak ama részét képezte a πρόθυρον, mely semmi egyéb, mint a két ajtófélfá s az ezekkel szemben fekvő két oszlop által alkotott négyszög. Nemcsak a józan ész képzelgetheti el ezt velünk, hanem az a körülmény is, hogy később a görög klasszikus korban a házkapuk elé ilyen az αἶθουσα egészéből kivált πρόθυρον-okat, «tornác»-okat építettek.³⁾

Így tehát azt a verssort:

ἐκ δ' ἔλασαν προθύροισι καὶ αἰθούσῃς ἐριδούπων

úgy fogjuk értelmezni, hogy kikocsiztak a tornáczból és ennél-fogva az αἶθουσα-ból is; πρόθυρον a rész és αἶθουσα az egész.

¹⁾ V. ö. ezzel az Od. VII. 1—6. verssorait.

²⁾ Még az Od. VIII. 304. sorában is Thürwegnek fordítják az ἐν προθύροισι-t, de szeréntem aligha helyesen.

³⁾ *Blümner* a Baumeister-féle Denkmäler d. klass. Alt. I. k. p. 627: «Mit letzterem Ausdruck (n. πρόθυρον) mag bisweilen auch ein vor der Hausthür befindlicher Vorbau gemeint sein» etc. — *Gellius* (N. A. XVI. 5.) magyarázata a homerosi ház πρόθυρον-jára nézve nem lehet mértékadó. — A tirynsi πρόδομος középső ajtajának két félfájával egyirányban van az αἶθουσα két oszlopa.

Gerlachnak azt a véleményét,¹⁾ hogy a kapú előtt az ἄρματα-ra is nézett egy ilyen különálló tornác, mely oltalmat és fedelet nyújtott az udvarba lépő idegennek, úgy a mint az a későbbi klaszikus korban volt, — már *Protodikos* is joggal visszautasíthatta,²⁾ minthogy ilyen πρόθυρον-nak Homerosnál semmi nyoma sincsen. Mi fentebb kimutattuk, hogy az, ki az udvarba lépett, az αἶθουσα-ban találta magát, illetőleg az αἶθουσα ἀνελξης-nek ama részében, melyet szintén πρόθυρον-nak nevezett a homerosi kor a μέγαρον tornácának mintájára.

Világosság kedvéért álljon itt az általam szerkesztett tervrajz.

1. ἔρκος. — 2. αἰθονσαι αἰλῆς. — 3. αἰθονσαι δάματος v. πρόδομος. — 4. πρόθυρον (v. πρόθυρα) mint az αἰθονσαι egy része. — 5. αἰλῆ. — 6. ἐνά-
πια. — 7. μέγαρον. — 8. λαύρη. — 9. σταθμὸς μεγάροιο, ajtófélfá. — 10. kapu-
félfa.

¹⁾ Das Haus des Odysseus. Philologus. XXX. 503. 1.

²⁾ I. é. 11. l-on.

WEISS REZSŐ.

A CZIGÁNYOK A SÁHNÁMEHBAN.

Mohl Firdúszí nagy eposának kiadásához és fordításához írt előszavában (Le livre des rois par Abou 'lkasim Firdousi traduit et commenté, tome VI, Paris 1877, a III. lapon) azt mondja, hogy Behráam Gúr perzsa király egy indiai zenésztörzset hozatott országába a végből, hogy népét mulattassa, továbbá hogy ez elbeszélésben a cigányoknak nyugat felé való költözése első nyomát vélik felismerhetni.

Behráam Gúr, e néven az ötödik vagy örmény történetírók szerint a második, a Szászánidák nemzetségéből származott király Kr. u. 417 és 448 közt uralkodott; a különböző évszám-adatokat l. a Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft VIII. köt. 1—194. l. levő értekezésben, a Journal asiatique 6. série, tome 7. 234—5. l. W. S. W. Vaux, Persia from the earliest period to the Arab conquest 6. l. és Spiegel, Eranische Alterthumskunde III, 349.

Behráam a *Gúr* azaz vadszamár melléknevet a Sáhnamehban először Mohl V. köt. 408. lapján kapja, a költőnek minden magyarázata nélkül; V, 473. egy falusi molnárnak lányai egy tűzünnp alkalomával dalukban megadják a magyarázatát: «Minden egyéb zsákmányt megvet, kivéve az oroszánt és a vadszamarat, azért hívják Behráam Gúrnak». V, 409. a nevéből az ó-baktriai nyelv alapján kifejtendő eredet jut némi kifejezésre: «Atyjának vágya támadt Behrámot látni; mit mondok: Behrámot! Ezt a győzelmes napot!» Behráam ugyanis a görög *Οδαράβηνης*, *Οδαράβης*, *Οδαράράκης*, *Οδαράκης* (l. Dr. W. Pape, Wörterbuch der griechischen Eigennamen), a latin *Bararanes*, *Vararanes*, *Varanes*, *Varamus*, az ó-baktriai *verethraghna*, a védő-ölő, az elhárító-ölő, a győzelem, a győzelmesség, aztán a győzelem nemtőjének neve. A görög és latin alak a pehlevit tünteti fel: *varahrán*, később *váhrám*, a huzváres *vararán*, párizi nyelven *bihiranm*, *verherám*, örményül *vrham*, *vram*. Épen ezt az V. Behráam királyt nevezi Theodoretus *Ποροβάνης*-nak, a Gúr és Behráam nevet egybe olvasztva, Spiegel, Eran. Alterth. III, 347. l. 4. jegyz. V. ö. a következő forrásokat: Journal asiatique 3. série, tome 4. 284. l. tome 11. 270—1. I. Zeitschr. d. DMG. XI, 153. XIX, 373—496. l. levő értekezést; Onseley, Travels in various countries of the East, more particularly Persia I, 117., 133., 352., 441., III, 195. Justi, Handbuch der Zendsprache 285. Spiegel, Eran. Alterth. II, 98—101.

A *czigányokra* vonatkozó szakasz (Mohl VI, 60—61.) annyira jellemzőjök, hogy érdekesnek tartom fordítását ide iktatni. Címe ez: Behráam Indiából *lurikat* hozat. Szövege a következő: Utóbb levelet írt

(Behrám) minden műbednek (papnak, tanácsosnak) és hogy minden szegény ember helyzetén javítson, arra kérte őket, hogy: «Mondjátok meg nekem, ki élhet meg minden vidéken fáradság nélkül és kicsoda szegény és vagyonatlan. Figyeljétek meg a világ állapotát és igazítsátok szívemet a világosság felé.» Minden műbedtől, minden kiváló férfitől, minden értelmes embertől ezt a feleletet kapta: «Azt látjuk, hogy az egész világ boldogul és mindenütt folytonos áldás hangzik fel, csak a szegények panaszkodnak a királyra és szerencsétlenségökre, hogy: A gazdagok bort isznak, fejök virággal van megkoszorúzva és a zenét hallgathatják és semmibe sem veszik a magunkféle embereket, a szegényeket, a kik zene nélkül és virágok nélkül iszunk, holott a gazdagok szive és lelke gyönyörködik.» A király sokat nevetett e leveleken, aztán útnak szalasztott gyors tevét, a mely követet vitt Sengilhez (talán *Senkul*, *Senkel*, *Senpul*, Vullers, *Firdusii liber regum qui inscribitur Schahname*, II. k. 919. l. 846. vers. Ez a Sengil indiai király, a kinek lánya Behrám egy neje), a kinek azt izente, hogy: «Ő segítségre kész király, válaszz ki tízezer lúrit, férfit és nőt, a kik a lantjátékban jártasak.» Mikor a lúrik megérkeztek, — a király meghagyta, hogy színe elé bocsássák; mindegyiköknek egy ökröt és egy szamarat adott, mert földművelőkké akarta őket tenni; adószedőivel ezer számárra való gabonát adatott nekik, mert ökreikkel és szamaraikkal a földet kellett volna művelniök, a gabonát vető magnak felhasználniok és aratni valót termesztelniök, a szegények számára zenélniök és pedig ingyen. A lúrik eltávoztak színe elől, megették az ökröket és a gabonát, aztán egy esztendő múlva ismét megjelentek előtte sáppadt orczával; a király így szólt hozzájuk: «Nem kellett volna elpazarolnotok a vetőmagot, a lábán álló gabonát és a termést. Most még szamaratok maradt meg, rakjátok rá holmitokat, vegyétek elő zeneeszközeiteket és huzzatok rájok selyem húrokat.» Még ma is bolyongnak a lúrik a királynak ez igazságos szavai szerint szerteszét a világon, úgy keresik élelmöket, miközben a kutyák és farkasok hálópajtásai és uti társai, és mindig úton vannak, hogy éjjel nappal lopjanak.

A NámeH-i chuszreván dásztán-i pádisáhán-i írán ez ágház-i ábádiján tá endsám-i szászániján azaz: A királyok könyve, Irán fejedelmeinek, története az Ábádiak kezdetétől fogva a Szászániak végéig című, Bécsben 1879—1880-ban megjelent érdekes ujjperzsa puristanyelvű könyv 294. lapján szintén fel van jegyezve, hogy V. Behrám Hindből azaz Indiából zenészeket hozatott. József főherczeg Czigány nyelvtana 269—270. lapján is kivonatossan olvashatjuk a lúrik e történetét. Bellew, *From the Indus to the Tigris* 52. (idézi Spiegel, *Eran. Alterth.* III, 550. l. jegyz.) a lúrikról ezt írja: Ez a nép cigányfajta és az ország minden részében található néhány családból álló szétszórt csapatokban. E nép a bráhúj és belúcs néptől különbözik és zenéléssel,

fazekassággal, kötélveréssel, gyékényfonással, házalással stb. foglalkozik. Se országuk, se hazájuk, a földet sem művelik; mindenütt söpredéknek tekintik. Azután Spiegel is közli kivonatosa a Sálnámeli elbeszélését. Hamza Iszfaháni történetíró szerint *al-zut* e zenész nép neve, Spiegel, Eran. Alterth. III, 354.

Vullers és Johnson nagy perzsa szótárai szerint *lúri*, *lúr*, a mit a perzsa hangtan történeti fejlődése alapján *lóri*-nak, *lór*-nak is lehet ejteni, a következőt jelenti: szemtelen, arczátlan, merész, kellemes, édes, csinos, gyengéd, választékos, énekes, zenész, utczai koldus, népfaj neve, a melyet máskép *kávuli*-nak vagy *karacsi*-, *karadsi*-nak is neveznek, végre egy madárfaj neve. E rokon alakú és származású szó: *lúli*, *lőli*, *lól*, vígat, örvendezőt, értelmeset, egy Karacsi nevű népet és Hindúztánban szemtelen nőt, kéjhölgyet jelent; ez utóbbi jelentésével függ össze e szidalom: *lőli zádeh*, fattyú; *lúli-i felek* az ég lúli-ja azaz Venus bolygó, nyilván a Venus vulgivaga nyomán; és végre ez abstract főnév: *lúli* a belpoklosság, valószínűleg a venerikus bajokkal összezavarva. Perzsia egy tartománya mind e mai napig viseli a *Lúrisztán* nevet; a török birodalom felé eső határon van a greenwichi keleti hosszúság 40° 20' és 49° 50' meg az északi szélesség 32° 40' és 34° 10' közt. V. ö. a következő kitűnő térképet: Persia compiled principally from original authorities by Captain O. B. C. St. John, és Spiegel, Eran. Alterth. I, 353—6. l.

POZDER KÁROLY.

TÁJSZOTAR-MUTATÓ.

Ha jól tudom, 1885-ben bizta meg az Akadémia nyelvtudományi bizottsága ifj. Szinnyi Józsefet az új tájszótár szerkesztésével. Tehát készen lesz ez a szótárunk is nemsokára. És részemről annál nehezebben várom tájszótárunk megjelenését, mert már azelőtt, hogy megállapította az Akadémia e szótár szerkesztésének módozatait, még 1883-ban egy hosszabb értekezést irtam arról, hogy: «Miképen szerkesszük új tájszótárunkat». De értekezésem, vagy mondjuk javaslatom, bár szakemberek figyelemre méltónak tartották, tőlem nem függő okok miatt nem adódott közre, — maig sem. És ha addig, míg az Akadémia meg nem állapította az új tájszótár szerkesztési módozatait: meg nem jelenhetett, később leendő közrebocsátását nem is tartottam szükségesnek, bármennyire rosszúl esett is, hogy sok időmbe és erőmbe kerülő dolgozatomat csupán az asztalfióknak irtam; nem tartottam későbbi közrebocsátását ildomosnak sem, mert javaslatomban egészen más alapon fej-

tegetem az új tájszótár szerkesztési módozatait, mint a hogyan azt az Akadémia jónak látta meghatározni. Dolgozatom aktualis értékét elvesztítve nem is számíthat többé figyelembe vételre.

Javaslatom közzétételéről tehát kénytelen voltam lemondani. És ezért — bár azzal vigasztalódhatnám meg én is, hogy új tájszótárunk meg fog felelni azon kívánalmaknak, melyeket tőle várunk.

Most annak sincs már helye, hogy az Akadémia által megállapított módszert, elveket stb. fontolgassuk. Bevégzett dologgal állunk szembe. És ítéletünk már csak akkor lesz gazdaságos, ha kezünkben lesz az új tájszótár.

Szerénytelenség nélkül azt sem tehetném, hogy az Akadémia utasításaival javaslatomat szembe állítsam, legfeljebb ennek csak akkor lesz jogosultsága, ha megjelen az új tájszótár.

Mégis, hogy nagy kedvvel és lelkiismerettel írott javaslatomnak legyen némi kis nyoma, legalább a magyar szótár-irodalom történetében, hogy érzékenykedésemet némi kis részben igazolhassam, és hogy szerény megjelenéssel a netalán érdeklődő szakembereknek alkalmuk lehessen dolgozatom iránt úgy magáért, mint esetleg az új tájszótárral összehasonlítgatva relatív értékéért is nyilatkozni, a javaslatommal szervesen összefüggő, mert annak alapján szerkesztett tájszótár-mutatómat, e közlőny tisztelt szerkesztőségének szíves engedelmével — közre bocsátom.

A kik ismerik az Akadémia utasításait, mutatómat látva azonnal észreveszik, hogy szerénységem más elvek és más szerkesztési módozatok szerint óhajtott volna az új tájszótárt megírni. Az Akadémia szigorúan ragaszkodott ahhoz, hogy szótárunk *tudós* könyv legyen, míg szerénységem e merev — mert tudós — felfogást nem akarta érvényesíteni abban a munkában, melyet a nem tudós, de mívelt magyar közönség, az írók, tanárok, tanítók asztalára is odaszánt, hogy abból ne csak a tudós merítsen hasznot — tudománya részére, de a nagy közönség is a benne foglaltak könnyű és világos megértésével a művelt magyar nyelv javára.

Mutatómat — bár magam is vettem már észre benne javítani való dolgokat — úgy ereszttem utnak, a mint 1883-ban megírtam. Felvilágosításul csak annyit jegyzek meg, hogy az távolról sem akarta magában foglalni a *K* betűvel kezdődő összes, eddig ismert tájszavakat, csupán olyan számban szedtem össze részére a tájszavakat és az adatokat, melyekkel világos és lehető kimerítő képet adhassak a tájszótár *egyészéről*. És azt hiszem, hogy ebbeli szándékomat, bár csekély terjedelmű is mutatványom, érvényre emeltem. Ime, itt a tájszótármutató:

kabala (I.), mikor a matolláló azon egy nyomban kétszer veti a fonalszálat: «kabalát vet». H á r o m s z é k (Vadr. 504. Ny. II. 522.)

kabala (II.) 1. akármilyen ló. U d v a r h e l y s z é k (Vadr. 504.) 2. rossz vén kancza. Székelység (Tsz.)

eke-kabala (III), ezen állva csúszik az eke. H á r o m s z é k. (Vadr. 504.) Székelység. (Tsz.)

kabarék v. ö. habarék.

kabócza: a rét füveit emésztő sáska-nem. G ö m ö r m. (Tsz.) apró sáska-faj, mások szerint tücsök. (M. Ny. Sz.)

*Mert én szellérségen vagyok csak,
Itt mások a rendes lakók*

*Nagy népesen tanyázva, egyik
Éger, tücsök, kabócza, pók.*

T o m p a. (Versei 1858. II. k. 48. l.)

kacska kéz: görbe k. Mezőtúr.

kaczagány: 1. juhbőr, melyet a pásztorok féloldalt hordanak. B a r k ó s á g. (Tsz.) 2. [koczogány] derékig érő ujjas zeke, posztóból — a közrendűeknél. U d v a r h e l y s z é k. (Vadr. 504.)

kaczar: görbe kertész-kés Sopron. (Tsz.) [kaczor] horgas kés Székelység (Ny. II. 470.)

kaczor v. ö. kaczar.

kaffant (I.): szakadozva üget Székelység (Ny. II. 470.)

kaffant (II.) a vadkan, a kan disznó, a malaczos kocza, mikor száját összecsapja. Székelység. (Ny. II. 555.) a kutyja, mikor légy után kap, kaffant: csattog a szájával, Somogym. (Ny. IX. 283.)

kaffog: kaffant. Somogym. (Ny. IX. 283.) v. ö. kaffant (II.)

kaffogat 1. a bősüzt disznó, mikor le akarják fogni a hidasban, kaffogat. B a l a t o n - m e l l é k (Tsz.) 2. haragosan beszél: *Mia nem lehet vele szépen beszénni, csak uk kaffogat az emberre.* Ó r s é g (Ny. II. 375.) v. ö. kaffant (II.)

kajla 1. konyúlt. P á p a vidéke (Tsz.) a kajla disznónak egyik

vagy mind a két füle konyúlt. Mezőtúr. a lefele szarvú tehén: kajlat. B a l a t o n - m e l l é k. (Tsz.) 2. összeálló szarvú. K e m e n e s a l j a. (Tsz.) «kajla mint az eke szarva». F e h é r m. (Ny. IV. 420.) 3. az az ember, a ki beszédében, viseletében nem «módos». T i n n y e. (Ny. VII. 90.)

kajla-bajla nagy fülű: kajla Szeged vidéke. (Ny. VI. 182.)

kajmó v. ö. gamó.

kakasvirág (növény.) leucoium. D o b o z (Borbás V. gyűjt.)

kalakótya: féleszű Somogy m. (Ny. II. 376.)

kalapál, 1. a kasza élet ülöre téve kaszakalapáccsal végig verdesik: kalapálják, hogy éles legyen. Mezőtúr. 2. a ki sokat össze-vissza beszél, azzal hallgatattatják el: «Ugyan ne kalapálj már». Mezőtúr.

Kis pej lovam lába

Csak azt kalapálja:

Duhaj, duhaj, duhaj,

Betyár a gazdájá.

D u n a - V e c s e (Ny. II. 428.)

kalimpál: 1. forogva esik, mint a felhajított vessző. Mezőtúr. 2. hentereg. T o l n a m. (Tsz.)

S úgy simítja csehet puha pergamennel,

Hogy csak le kalimpált a lépcső aljába.

A r a n y (T. Sz. IV.)

megkalimpál: megver. G y ő r m. (Tsz.)

kalógya, v. ö. kalótya.

kalótya 1. a ki össze-vissza beszél. Mezőtúr. [kalógya] a ki rendetlenül beszél. N a g y k ú n s á g (Ny. II. 325.) 2. szelebürdi. H a j d ú m. (Ny. VIII. 187.)

kalótyál: kalótya módra beszél. N a g y k ú n s á g. (Ny. II. 325.) v. ö. kalótya.

kalup: galop.

Beezettem a rajcsürba

Nem vágott jól ki kalupba.

N é p d a l.

kamó v. ö. ga m ó.

kamuti: ravasz. Gy ő r m. (Tsz.)
makacs, silápsi, alattomos, tettetve
hunnyászkodó. Bala ton - mel
lék (Tsz.) mogorva, dib-dáb, al
attomos, hitvány ember. Keme
nes alja. (Tsz.)

kanbűdös (növény), melolotus
albus. V és z t ő. (Borbás V. gyűjt.)

kancs v. ö. ga n c s.

kancsol v. ö. ga n c s o l.

kandi: kíváncsi, leskelődő. Pápa
vidéke. (Tsz.)

Gyűl Visegrád kandi népe

Férfi és nő, agg és gyermek.

A ra ny (Pázmán I. III.)

kandics: félszemű. Székely
ség. (Tsz.)

kandicsál: kandikál Udvar
helyszék (Ny. VIII. 473.) v. ö.
kandikál.

kandikál: nézeget. Székely
ség. (Tsz.) tekintget. Tolna m.
(Tsz.) alattomosan kinézeget. Ke
menes alja (Tsz.)

kandiság: kíváncsiság. (Tsz.)

elkanyvadt: betegségben elerőt
lenült, legörbült ember. Udvar
helyszék. (Vadr. 497.)

elkap az ember, állat, ha valami
roszra, helytelenre rászokik. Me
z ő t ú r, v. ö. elkapat.

felkap a lóra, a ki sietősen ugrik
fel rá. Me z ő t ú r.

rákap: rászokik az ember vala
mire, leginkább helytelenre; a
gyerek a sírásra, a pipázásra, a
férfi a borivásra, az asszony a pe
relésre; a zsvány valakinek a lúd
jára, juhára; a cseléd gazdájára,
ha kiismerve annak gyengéit, ki
játsszogatja. Az állat is rákaphat
a tilosra; a ló a rozs, búza evésére,
kocsisára.

Szomszéd asszony szép leánya

Reákapott a rozsánkra,

Ha én ötlet megfoghatnám

A törvénynek majd beadnám.

Né p d a l (M. Népk. Gyűjt. I. 253.)

kapadoz a gyerek, ha járni, be
szélni kezd, az olvasást, írást ta

nulni kezdi: kapadozza a járást,
beszélést, az olvasást. Bala ton -
m e l l é k. (Tsz.) Me z ő t ú r.

kapat (I.): rászoktat valamire.
A juhász, ha a kölyökkutyát a juh
körül való dologára tanítja: ka
patja. Me z ő t ú r.

*Mert a juhász-bojtár a mikor ka
patja*

*A komondor kölyköt, végig simo
gatja.*

A ra ny (T. V.)

kapat (II.), ha valakinek sietős a
menője, csak kapatni szokta lovát,
nem etetni. A kapatás rövid, ha
maros megetetése a lónak. Más ál
latot nem szoktak mekapatni,
Közép Baranyam. (Ny. IV.
237.) Somogy m. (Ny. IX. 283.)
Me z ő t ú r.

*Toldi lovát az nap pihenni se
hagyta*

*Egyszer, puha fűben feken meg
kapatta.*

A ra ny. (T. Sz. III.)

elkapat, az anya, ha elkényez
teti gyermekét, elkapatja kényes
ségre, rendetlenségre, szófogat
lanságra szoktatja. Az állatot is el
lehet kapatni. A bikát még szila
jabbra, vadabbra lehet elkapatni.
Sok kocsis elkapatja lovát: rú
gásra, harapásra, bokrosságra szok
tatja. Me z ő t ú r.

megkapat v. ö. ka pa t. (II.)

rákapat: rászoktat, Me z ő t ú r
v. ö. ráka p.

kapatás: rosszra, helytelenre
való szoktatás. «*Én bizon mán nem
lehetek el pájinka nélkül*». «*Kapatás
a csak*». Me z ő t ú r.

kapatós út: meredek út. So
m o g y m. (Ny. IX. 283.)

kapóra: épen jól és jókorra
megy a lapta, ha a kapni készülő
elkapja. A ki valami szükségben
van vagy ohajt valamit és váratlan
olyan valamit kap, a mivel szük
ségén segíthet, a mi ohajának meg
felel, annak az a valami épen ka
póra megy. Me z ő t ú r.

*Jöttök — felel — épen a készre,
kapóra,
Soha ilyen szerencsés hely, alkal-
lom, óra.*

Arany. (T. Sz. XI.)

kikapó: 1. kicsapongó. Székelység. (Tsz.) Mezőtúr. 2. mást rászedő ember. Székelység. (Tsz.)

karajtó (helyn.), rétnek a neve, Szegszárd. (Ny. VI. 192.)

karám: 1. egyenesre vagy görbére, vagy czikk-czakkosra csinált nádfal. Arnyékos oldala juhnyáj menhelye szelek, eső és nap ellen. Mezőtúr. 2. [*karán*] sertésöl. Szathmár vidéke. (Tsz.) v. ö. szárnyík.

*Sik magyar alföldön nem kell ka-
lauz sem,
S távol tornyát meglátni hiúz-
szem:*

*Mehet ott az ember torony irá-
nyába,*

*S találhat jó szállást gulyás ka-
rámjába.*

Jókai. (Bente úr MDiáknál.)

karán v. ö. *karám*.

karczos: torokkreszelő, savanyás kerti bor. Mezőtúr ||*) kellemetlen, csipős fanyar, mint a rosztor. Arany. (T. Sz. XI.)

*Féjvakaró gond s karczos kötelesség
Csak utána rántá, nehogy baja essék.*
(u. o.)

kasár: kerített hely, melybe az esztenás juhokat vagy makkoló sertéseket erdőn v. mezőn éjjeli szállásra berekesztik; kasárnak nevezik azt a kerített helyet is, melybe a határon prédáló (= bitang?) marhát elzárják. «*Megfargatni a kasárt*: azt tovább-tovább tenni, hogy mennél több föld kapjon trágyát. Háromszék. (Vadr. 505.)

megkasározni: megtrágyázni a földet úgy is szokják, hogy a nyá-

jat rajta hálaltják. Háromszék. (Vadr. 506.)

kaszatok: a fenkövet tartó fa- vagy csont-kupa. Székelység. (Tsz.) Alföld.

katyfol v. ö. *kotyfol*.

kámpol: kiöltött nyelvvel csúfol. Vasm. (Tsz.) gúnyolódik Zalám. (Ny. II. 472.)

kámpolódik: csúfolódik. Vasm. (Tsz.)

kápás v. ö. *képes*. (II.)

lekárfál: leczáfol, leszid. Baranyam. (Ny. II. 184.)

kecskéslápa (helyn.) legelőnek a neve. Taksony. (Ny. IX. 288.)

kelekótya: csacska. Túrkeve. (Ny. III. 472.), a ki sok üreset beszél, vízeszt, szélverdeső. Sz.-Fehérvár. (Ny. VII. 430.) félbolond. Somogym. (Ny. IX. 283.)

kelekuti: kelehajti, bohókás. Balaton-mellék. (Tsz.)

keresztnyűgbe teszik a lovat, ha mind a két lábát megkötik. Székelység. (Tsz.), ha két lovat úgy teszik béklyóba, hogy jobb vagy bal első lábuk van összekötve: keresztnyűgbe van. Mezőtúr.

keszegoldalt: oldalogva, fél-szegen. «*Be keszegoldalt megy az az ökör*». Szilágym. (Ny. IX. 231.)

kettőző: az arató párja. Tinnye. (Ny. VII. 90.) v. ö. *marokverő*.

képes (I.): lehetséges; *nem képes*: lehetetlen. «*Ila képes, segélj rajtam*» Székelység. (Tsz.) «*Hogy képes ezt tenned*». «*Ila képes, tedd meg*». Háromszék. (Vadr. 504.) «*Egy lövéssel két nyulat találtam*». «*Nem képes*». Erdély. (Ny. VI. 361.)

képes (II.) [*kápas*] «*Még arra nem kápas*». Sepsi-Uzon. (Ny. VII. 429.) «*képesek ezek (a lovak) egész nap így menni*». «*Vállára es*

*) A | jegy a tájszónak az irodalmi nyelvben való jelentésváltozásait mutatja. Mészáros.

vette (a zsákot), de nem volt képes elrinni. Háromszék. (Ny. II. 462.)

megképel valamit: hozzávet, hogy mennyi, milyen messze van. Kapnikbánya. (Nyt. Közl. II. 378.)

képesen, ne túlságosan. Ormányság. (Ny. IX. 285.)

képesint (I.): csínyján, simán, emberségesen — banni valakivel. *«Ha még képesint banna velem, máncsak mettenném, de mikő ojjan goromba»*. Tinnye. (Ny. VII. 90.) módjával, mértékletesen. Sirok. (Ny. VIII. 568.) képesint banni a szénával, liszttel, pénzzel: takarékosan b. a szénával stb. Balaton-mellék. (Tsz.)

képesint (II.): képesség, tehetőség szerint. Simontornya. (Ny. V. 230.)

képlag: hamis szívvel. Beret. (Ny. II. 521.)

képni: képedni. Háromsz. (Vadr. 504.) v. ö. elképed.

elképni valamin: elhűlni v. Háromszék. (Vadr. 504.). *«Elképtem rajta, úgy terdelte a kenyere»*. Székelység. (Ny. IX. 175.)

megképni: elbámulni, meglepetni. Székelység. (Ny. IV. 236.)

elképped: elbámul. Háromszék. (Vadr. 504.)

képség: csoda, *«Megfogta a képség»*: megf. a csoda. Háromszék. (Vadr. 504.)

képtelen: *«Képtelen! a mily rosszak most ezek a gyerekek»*. Mezőtúr.

képtet: bámít, ijeszt. Háromszék. (Vadr. 504.)

«képtibe, képtibe elállt szeme-szája». Háromszék. (Vadr. 505.)

képzelődik, *«Nekem úgy képzelődik: úgy tetszik»*. Háromszék. (Vadr. 505.)

kérő (I.): a kérelem tárgya. Arany. (T. Sz. gloss.) *«kérőért a szomszédba járni nem jó»*. (u. o.)

kérő (II.): tépés a sebre. Balaton-mellék. (Tsz.) Székelység. (Ny. IV. 183.)

készi: paszita, keresztelő. Sztyörgy-völgye. (Ny. II. 280.) késajja v. ö. kiséfa.

késalja: levágott szállókarika. Székelység. (Tsz.)

késefa v. ö. kiséfa.

késen: szabadon, nyűg nélkül. Ormányság. (Tsz.) üresen, teher nélkül. T. Roff. (Ny. VIII. 569.)

[*késen*] *Mezőtúr*. v. ö. késleg.

késleg hajtani a marhát; szabadon vagy kötéllel összekötve v. járomban, de teher nélkül h. Háromszék. (Vadr. 505.) szabadon, teher nélkül: késleg. *«Két ökröt szekérbe fogtam, kettőt pedig késleg hajtottam. Csikm. (Ny. VII. 331.) v. ö. késen.*

kész, a kinek tőkepenze van és annak kamatjából él, vagy maga fáradtsága nélkül készen kapja pénzét, búzáját: *«készből él»*. A ki nem szeret dolgozni, vagy a ki kényelmesen él, szeret a készhez ülni. Mezőtúr.

Jöttök — felel — épen a készre,

kapóra,

Soha ily szerencsés hely, alkalom, óra.

Arany. (T. Sz. XI.)

készképes: kész és képez valamire. Kapnik-vidéke. (Ny. II. 235.)

kéváncsi v. ö. kíváncsi.

kézszező: kézszező ingujján. Kapnik-vidék. (Ny. II. 235.)

kíla: két vékás — fából csinált gabona-mérő edény. Mezőtúr.

kincserog: kuncsorog. Fajsz. (Ny. VII. 281.) v. ö. kuncsorog.

kiséfa 1. nagy hámfa, melyet előfogatnál használnak. Mezőtúr. [*késefa*] Hegyalja. (Ny. VII. 425.) [*kisafa*] Felső Csallóköz. (Ny. VIII. 375.) [*késefa*] a két első ló lánczos hámfája. Székelység. (Tsz.) [*kisífa*]: hámfa. Érsekújvár. (Ny. VII. 40.) [*ké-*

sefa) Székelység (Ny. IV. 183.) [*kisafa*] Sopron m. (Ny. V. 425.) Úgy az első mint a hátúlsó hámf. Saárd. 2) Keresztfa a kocsiknál. Török-Becse. (Ny. IX 92.) ? J. ferhez. Csallóköz. (Ny. I. 278.) kisen. v. ö. késen.

kisház, a módosabb parasztnak két szobája van. Az egyik a tiszta vagy nagyház, a hova csak tisztesebb vendégét tessékeli és ezt a szobáját csak ünnepélyes alkalmakkor használja; a másik pedig a kisház, a hol rendszeren lakik. Mezőtúr.

kisz v. ö. kész.

kiváncsi «Nagy kíváncsija van rá»: nagyon megkívánta. Órség. (Ny. II. 472.)

kiváncsiságos: kiváncsi. Perkát. (Ny. II. 520.)

kocza (I.) (*halász műszó*): kézi háló, hasonló a varsához, de ennél jóval nagyobb ladik után szokják akasztani, így huzzák a vízbe. Győr vidéke. (Ny. VI. 192.) hálónem. Sopron (Tsz.) halász szerzőszám. Komárom m. (Ny. IV. 283.)

kocza (II.) 1. malacz. Balaton-mellék (Tsz.) 2. árva fiatal állat; kocza malacz: árva m. Sopron; (Tsz.) Korán elválasztott vagy árvaságra jutott gyermek. Balaton-mellék (Tsz.) apátlan, elhagyatott kis gyerek. Pápa vidéke. (Tsz.) 3. kocza gyerek: törvénytelen gy. Pápa vidéke. (Tsz.)

koczogány v. ö. kaczagány.

kollint jól megüt. «*Ugy oda kollintok, hogy holtig küdulsz tőle*». Mezőtúr. «*Vakszemen kollintom hogy csak felfordul bele*». (Népk. Gyűjt. I. 4. mese.)

Az embert föbbe kollintom, de azt,

Hogy orrát így beverje,

Azt el nem bírná lelkiismeretem.

Petőfi (Az Apostol V.)

kolompéros, (*helyn.*) dülönnek a neve. Pilis. (Tolna m. Ny. IX. 287.)

kolonc, a kútgém bátsó végére, hogy könnyebbé tegyék a vízzel tele veder felhúzását, fatuskóból vagy kőből, téglakéből v. ócska vagy sakkból — koloncot kötnek. Mezőtúr. (*kölöncz*) Orosháza. (Ny. II. 470.)

Nagy kolonc köszönget a kút méla gémjén

Arany (J. II.)

kolontos: 1. bolond. Székelység. (Ny. II. 470.) féleszü, együgyü. u. o. (Tsz.) 2. bohó. Háromszék. (Ny. II. 523.)

kolontoskodik: 1. féleszüskodik. 2. tréfálkozik. Székelység. (Tsz.) kom.: bohó. Háromszék. (Ny. II. 523.) v. ö. koma (II.)

koma (I.) 1. gyermeke keresztapját komának mondja a székely. Székelység. (Tsz.) 2. az a leány, a melyik pünkösztör tojást kap egy legénytől: koma. Barkóság. (Tsz.)

koma (II): tréfás ember. «*Tiszta koma*»: csupa tréfa — az egész ember. Székelység. (Tsz.)

konicza: száuka. Tatrang. (Ny. II. 477.)

konya: kajla; konya fülü ló. Székelység. Szathmár vidéke. (Tsz.) leeresztett. Felső Csallóköz. (Ny. VIII. 378.)

konyha: 1. úri házban a főző helyiség. 2. takaréktűzhely. «*Tegye a konyha alá*». «*De sok fát elpocsékol ez a nagy roz konyha*». Mezőtúr.

konyít: «*E kicsit konyít hozzá*» egy keveset ért h. Szeged vidéke. (Ny. II. 368.) konyít valamihez: sejtelve van v.-ről. Felső Csallóköz. (Ny. VIII. 378.) Mezőtúr. lekonyít: lehajt, kajlára hajt valamit. Mezőtúr.

Jó hosszú botjára Jancsi támaszkodott,

Lekonyította a karimás kalapot. Petőfi. (János v. V.)

lekonyúl: lehajlik, legörbed, kajlára hajlik. Mezőtúr.

konyúlt: lehajlott, legörbedt.
Bala ton-mellék. (Tsz.)

koplaló: rosz lovú, teherszállító fuvarosok álló helye. Szeged vidéke. (Ny. II. 91.)

koplalós: rosz lovú, teherszállító fuvaros. Szeged vidéke. (Ny. II. 91.)

egy korású: egy idős, egyforma korú, Nagykunság. (Ny. II. 91.)

„Maj nem egy korásu veled a jányod ura, mégis úgy mondd neki, hogy: fijam.” Szathmár. (Ny. VIII. 187.)

korbeli: életes. Perkát. (Ny. II. 520.)

kornia: kis ráncó, koresoja. Háromszék. (Vadr. 505.) v. ö. csaklya.

korhol (I.): pirogat, szid, dorgál. Mezőtúr.

A szejeény asszonynek köny tolu szemébe,

*Köszivű fiának sirva lép elébe,
Reszkető ajakkal keze fejét gyürvén,*

Ott reménykedik, de György korholja durván.

Arany (T. II.)

kikorhol (II.) ha két darab fa vagy bármely puha tárgy keményre — mozgatva — hosszasan érintkezik, egyik a másikat, a kemény a puhábbat kikorholja; egyik kikorholódik. Mezőtúr.

kikorholódik. v. ö. kikorhol.

kormánydeszka (gazd. műszó): az ekének az a hajlított táblaszerű része, mely a hantot hanyat veti. Mezőtúr.

kortyant, egyet kortyant: egy kortyot iszik; aprókat kortyant: kis kortyokat iszik. Mezőtúr.

*Az arra alatti nyiláshoz,
Emelte a kancsót,
És miután mértékletesen
Egyet kortyanta belőle.*

Petőfi. (A helys. kal. II.)

Maga volt csak Jancsi, ki mértéket tartott,

Kínálgatták, de ő aprókat kortyantott.

U. a. (János v. VI.)

bekortyint

Czégért látok lógicsányi,

Hej, be kőne tán botorkányi,

Van még éty kurta forintom, tyuk!

Azt is mingyá bekortyantom.

Marczali (Ny. II. 527.)

kossúhtövís (növény n.): xanthium spinosum. Vésztő. (Borbás V. gyűjt.) Mezőtúr. v. ö. Szerbtövís.

koszta: golya. Háromszék. (Nyt. Közl. III. 11.)

kotnyeles: 1. minden lében kánál, fogadatlan prókátor. Tisza-mellék. (Tsz.) a kelletlen kukta, a ki a főzőnek csak alkalmatlankodik. Pápa vidéke. (Tsz.) 2. meg gondolatlan, szeles. Békésm. (Ny. IV. 377.) 3. csahos. Bala-ton-mellék. (Tsz.)

Úgy kell neked, úgy kell, te kotnyeles Sára,

Nem volt elég nézned az aszalt szilvára.

Petőfi. (A táblab. III. §.)

kotyfól: rosszúl főz. Debreczen. (Ny. VII. 476.) [katyfól] Székelység. (Tsz.)

kotyválk: rosz étel. Hajdú m. (Ny. VII. 235.)

kotyvaszt: ételt rosszúl készít. Nagykunság. (Ny. II. 136.) Mezőtúr.

Tán üres a konyhád, nincs mit kotyvasztanod,

hogy főző kanál helyt most a kardot forgotod.

Petőfi (Szécsi M.)

kotyvány: sáros, gödrös hely. Mezőtúr.

kotyog:

Hej lovam négy lábáról

Leesett a patkó,

Csak egy maradt rajta.

Az is kotyog rajta.

Gömör m. (M. Népk. Gyűjt. I. 304.)

kóbor (I.): gömbölyű, szalmából font kosár. Sopron. (Tsz.)

kóbor (II.): ernyő. Tatrang. (Ny. II. 477.)

kóborcz: kóficz. Bács m. v. ö. kóficz (II.)

kóbori: kósa. Tatrang. (Ny. II. 325.) kóborgó. Székelység. (Nyt. Közl. X. 332.)

kóborol: kószál, haszontalan, czél nélkül jár-ke. Mezőtúr.

Áj feleség a hiit mellé,

Ne kóborój annyi felé.

Udvarhelyszék. (Vadr. 322.)

kóboros: ernyős, kóboros szék: ernyős sz. Székelység. (Ny. II. 470.)

kóborol: helyong. Komárom m. (Ny. IV. 283.)

kóficz (I.): 1. hamarjában ketyvasztott étel. Pápa vidéke. (Tsz.) rosz étel. Mezőtúr. 2. hitvány bikficz ember. 3. zagyvalék. Arany.

Mert ha nem táultok innen,

Tepertővé sütlek össze a fáklámmal, kóficzok.

Arany (Aristoph. vigj. I. 284.)

A tele is kóficz ennek a taljának.

Arany. (T. Sz. XII.)

kóficz (II.): tészta-kovász, melyet kenyér-sütéskor a jövő sütésre hagynak. Hajdú m. (Ny. VIII. 187.) Mezőtúr.

kóficz (III.): gyermek-pép. Perkáty. (Ny. II. 520.) lisztpép — gyermekek számára. Révkomárom. (Ny. VII. 282.)

kóficz (IV.): véka, mely gömbölyűre van fonva és szűk szája van. Csepreg. (Ny. II. 372.) [kópicz] nagy, szalmából font véka. Őrség. (Ny. II. 562.) tűz-, rekettyevesszőből, vagy szalmából, domború formára kötött, tojást tartó edény. Győr m. (Tsz.)

kóficz (V.): aszalt gyümölcs. Debrecen. (Ny. III. 563.)

kópicz. v. ö. kóficz (IV.)

kórság: nyavalyatörés. (Tsz.) Mezőtúr.

epekórság:

Itt van már a kolera,

Epekórság nyavalya.

Szend. (M. Népk. Gyűjt. I. 315.)

kórságos: 1. nyavalyatörés. (Tsz.) Mezőtúr. 2. hébe-hóba eszelősködő. Pápa vidéke. (Tsz.)

kótyomfity: 1. hitvány ember. Marczal melléke. Balatonmellék. Bodrogköz. Pápa vidéke. (Tsz.) [kótyonfitty] élheterlen, haszontalan. Csik m. (Ny. VII. 331.) Mezőtúr. 2. féleszű, balga. Nagybánya. (Ny. IX. 138.) 3. [kótyonfitty] hitelt nem érdemlő beszéd. *„Jól teszi, ha minden kótyomfityre nem hallgat.”* Székelység. (Tsz.)

Kinek gyezenget az ura, kótyomfity a gazdája. (Km.)

kölöncz. v. ö. kolonc.

köpedéz: meláz. *„Gyános, ne köpedézz, nem látod, hogy ajok a markák minnyá a vetésin lésznek.”* (Ny. II. 375.)

elköpik a hús, mikor a száríg megsül. Háromszék. (Vadr. 497. l.)

köritő (hodnár m. m.), hordó feneket kerítnék vele. Göcsej. (Tsz.)

megkörmed a sár, ha erősen megfagy. Jászberény. (Ny. III. 317.)

megkörmőzzik a sár, mikor fagyni kezd. Háromszék. (Vadr. 508.)

kótyonfity v. ö. kótyomfity. közlet: közbe ejt, közben hagy *„Jól közlesd azt az árkot, ne hogy a kerék beleessék.”* Háromszék. (Vadr. 506.) közletni; a kocsiúton a kátyúkat úgy kikerülni, hogy a mélyedés a két kerék közé essék. Fehérm. (Ny. V. 36.)

közlet: közből kihagy. Háromszék. (Vadr. 506.)

közletőleg közbefogólag. Háromszék. (Vadr. 506.)

közöl: közlet. Mezőtúr. v. ö. közlet.

krúgat:

*Szebb az, ha a rónák s tavak felett
Átvonuló daru egyet-egyet krúgat.*

Tompá. (Versei 1858. II. k. 477. l.)
elkudal: elkotródik. Ormány-
ság. (Ny. II. 473.)

kujak: ököl. Székelység. (Ny.
II. 470.)

kújtorog: szolgálat, hivatal nél-
kül, ide s tova házal (Tsz.) éhhel
szédeleg, kalézol. Kemenesalja.
(Tsz.) éhhel, szükségben nyomorog.
Pápa vidéke. (Tsz.)

kukkan (I.): megszólal. Keme-
nesalja. (Tsz.)

bekukkan (II.): leselkedve s hir-
telen betekint valahova. Mező-
túr.

bekukkant: betekint valahova.
Balaton-mellék (Tsz.)

*A szomszéd asszonyhoz kíváncsian,
Bekukkantott és szólt vala —*

Petőfi. (Az apost. VI.)

kukucsál: magasról vagy lyukon
át néz valamit. Kemenesalja.
(Tsz.)

Felházán golyafészek,

Minden ember látja,

Csak egy nem látja,

Az is kukucsálja,

N-Szalou. (Ny. IX. 106.)

Fekete Miháj tés ott válál,

A kert likán kukucsálál.

Udvarhelyszék. (Vadr. 943.)

kukucsi:

*«kimm is kukucsi, benn is kuku-
csi (ablak).*

Háromszék. (Vadr. 341.)

kukucskaful (növény n.): thymus
serpillum. Nográdm. (Borbás
V. gyűjt.)

kukucskaful: lyukon, hasadékon
leselkedik. Mezőtúr.

kukucsol: leselkedőleg néz. Gö-
mör. (Tsz.)

Nyárba kert likán kukucsol,

Télbe vízbe csúbokol (káposzta.)

Marosszék. (Vadr. 352.)

kuli (I.): nagy fülű. Kemenes-
alja. (Tsz.)

kuli (II.): I. a rövid szárvú te-

hén: kuli sz. t. Balaton-mel-
lék. (Tsz.) 2. kuli szárvu: kajlott
sz. Perká. (Ny. II. 520.)

Csákó pörge, kuli szárvu,

Lopott marha, ha volna.

Népdal.

kullog: szédeleg, kummog, mint
a róka, farkas; tunyán jár. Bala-
ton-mellék. (Tsz.) lassan-lassan
menetet, billeg-ballag. Székely-
ség. (Tsz.) félve vagy ovakodva
megy, lassan ballag. Kecske-
mét. (Tsz.) lassan, kémkedve, alattomo-
san megy. Pápa vidéke. (Tsz.) tit-
kon menetet. Székelység. (Tsz.)

*Azzal félre kullog és a boglya
mellett*

*Főz vala furfangos bosszúdólló ter-
vet.*

Arany. (A Jókai örd. II.)

*Pali megfogadván édes anyja sza-
vát,*

*Az erdőnek vette szépségesen ma-
gát;*

*Ott kullog, ott bujkál — s háttal
megy utána*

*Mindennap a sült tyúk, a kalács,
pogácsa.*

Tompá. (Versei 1858. V. k. 83. l.)

*«Majd lesz neked Jancsi, no hiszen
lesz neked.»*

*Szomorun kullogva gondolta eze-
két.»*

Petőfi (János v. III.)

kullogó: olyan férfi vagy asz-
szony, a ki a házasságot egymás-
nak megszerzi; kerítő. Tolnam.
(Tsz.)

kummog: alattomosan, lesel-
kedve jár. (Tsz.)

kuncs (I.): gép. Kapnikbá-
nya. (Nyt. Közl. II. 37.)

kuncs (II.): kised tagasság a
fűtő és fa között. Csikszék (Tsz.)

kuncsorog: 1. künn zsugorog,
fázódik. Pápa vidéke. (Tsz.)

*«Hogy kunytorog ké az ucsákon,
mint va'ami vén kókus.» Érsekuj-
vár. (Ny. VIII. 282.) 2. || kellemet-
len helyezethen eped a jobb állapo-
tért. Arany. (T. Sz. gloss.)*

kuncsorgó juhász nép, támogatra
botját,

Messziinnen irigylé ezek állapotját.
Arany. (T. Sz. VII.)

kunkorgós. v. ö. kunkoro-
dott.

felkunkorit, a kutya, ha mérge-
sen ugat valakit, felkunyoritja:
fellkunkoritja farkát. «Felkunko-
ritotta a szomszéd a farkát»: meg-
haragudott. Rákös. (Ny. II. 527.)

kunkorodott: felhajlott, felgör-
bült. kunkorodott farkú malacz:
kunkorgós f. m. Mezőtúr.

kunytyorog, v. ö. kuncsorog.
lekuporodik: összehúzódva, gör-
bedve leül. Mezőtúr.

Egy utczasarkon lekuporodott,
A szegletkőhöz támasztá fejét.

Petőfi. (Az apost. VII.)

kurafi: nők után lőtő-futó, ké-
jelgő. Szeged. (Ny. II. 378.)

kurkán: pulyka. Moldvai
csángóság. (Ny. X. 202.)

kurrénc: csordás. Göcsej. (Ny.
II. 475.)

Ké fő, te lány, ké fő,
Őcséd (fészöld) még a fejedet,
Csőrüd (fejd) még a tehenet
Hajt a kurrénc. (u. o.)

kuttog: kullog. czammog.
Szathmár vidéke. (Tsz.) Hajdú
m. (Ny. VII. 235.) v. ö. kullog.

kuttog-buttog a kis gyerek mi-
kor járni kezd, és a vén asszony
mikor már nehezen tud járni. Sze-
ged vidéke. (Ny. VI. 182.)

kutytatej (növény n.): (euphor-
bia.) Fialowszki. (Ny. VIII.
416.) Mezőtúr.

küsdbe menni: birkózni, birokra
menni. Háromszék. (Vadr. 506.)

küsdeni: birkózni. Székely-
ség. (Tsz.)

küske: kicsiny. Gömör m. (Tsz.)

TURI MÉSZÁROS ISTVÁN.

ÁNYOS ISTVÁN PÁL KIADATLAN LEVELEIBŐL.

Az új klasszikai iskola egyik kiváló tagja, Ányos István Pál, ki bár állása és körülményeinél fogva a franczia csint és irányt követő testőrökkel nem szívhatott egy levegőt; mert míg azok Bécs légkörében, előkelő férfiak társaságában, színházakban és estélyeken tölthették idejüket s tudományos vitatkozásokban gyönyörködhettek vagy mint Bacsányi írja: «Bécs sokféle szellemi italától megrészegedhetek»; ő, az egyszerű szerzetes Nagyszombatban, rideg falak, később még ridegebb társak között, magára hagyatva s öngondolataival tépelődve s korán kifejtett betegségtől kínoztatva tengődött. A kolostor rideg cellái s «elefánti remetesége» a felvilágosodott eszméket előle el nem zárhatták s ha nem volt is közvetlen mestere és útmutatója, mint a gárdistáknak, kik a nagy világ zajában közös emlék- és szülőföld s az édes anyai nyelv által egymásra utalva és közös törekvés által lelkesedve egymást támogatták és vezették; költői szelleme hatalmának érzetében, a kinyilatkoztatás gyanánt hirdetett új eszméket és irányt mégis magába olvasztotta, annak elveiből táplálkozott, mi által a klasszicisták közé

emelkedett. Áhítattal is fordult mindig feléjük, testvéreinek nevezte őket, mint «igaz Hazafiakat»; egyetlen vigasztalását s «gyönyörűségét» ők képezték s a «föld Golyóbisán» szomorú életét elviselhetőbbé ők tették. Halával viseltetett irántok, midőn írásait barátsága zálogául nekik szentelé s óltalmukba ajánlá. Ezen írásai között foglal helyt az alább közölt három levél, melyeket Stasics Alexius nevű szerzetestársa 1785-ben másolt le ily czímen: «Ányos Pálnak Első Rémete Sz: Pál rendén lévő Szerzetesnek Munkái. Mellyeket Maga és a jövőendőbélieknek vigasztalására össze irt».

Az alább közölt három levél az 1798-ki kiadásban megjelent s Barcsai testőrkapitánynyal váltott 14 levél között elő nem fordul; ez okból véltem azt nyilvánosságra hozni, hadd legyen ez is záloga ama tiszteletnek, melylyel a késő ivadék a boldogtalan és fiatalon elhunyt költő iránt viseltetik.

I. Ányos Bartsainak. ¹⁾

Ideje hogy Szívünk édes titkaiból
Részesítsük egy mást Hornus Virágiból;
Mellyek nem Hervadnak, mint kinos Rosáink
Mihelyest sárgulni kezdenek barázdáink.
Ideje, hogy fujjuk gyászos furuglyánkat
És könyvező szemmel tekintsük Hazánkat,
Kinek a minapi halottas pompánál
El alutt fáklája dajkája sírjánál.
Melly sötét éjtszaka terjedet Egünkre
Még sem jöhet álom el bágyatt Szemünkre,
Ébren sohajtozunk a' Nagy éjtszakában
Mit várhatunk napunk jövő hajnalában
Isszonyu képzések fárasztják lelkünket
Félelem váltja fel kis reménységünket
Oh Boldog Eleink! hiszem ti tudgyátok
Szabad Kunyhóinkat, mely drágán kaptátok,
Rajtok van petséttye: Nemes Neveteknek,
Rajtok fényes jele vitéz Sziveteknek.
Mért kell hát reszketnünk ily öregségünkben? ²⁾
Mellyért annyi Polgár halt meg Nemzetünkben.
Mennyit énekeltünk Spárta romlásáról?
Mennyit Lacædemon szomorú sorsáról?
Rómát is megnéztük Nilus vidékénél
Hogy sírt Pompejusnak bús temetőjénél.
Térjünk már most vissza Moháts mezejére,
Boruljunk őseink el hullott vérére

¹⁾ A Stasics-féle másolatban Negyven-Hetedik Darab. A költemény szóról-szóra van írva.

²⁾ Itt tollhiba fordul elő: «örökség» helyett.

Kérjük zokogással sz : árnyékaikat,
Ne hadgyják rabságra jutni fiaikat.

II. Ányos Bartsainak.¹⁾

Fel emelsz a' földi Istenség Székéhez
Szoktatod Szememet rettentő fénynyéhez
Látom oh Barátom! látom méltóságát
Látom hány fortélyok őrzik boldogságát.
A szegénység s' rabság kinos igájával
Egy fényes oszlopon nyugszik Pompájával
Onnét fenyegeti hallandó társait
Hogy száraz szemekkel szemléljék jármait
Nehéz itt nem sírni! Vérzeni kezd szívünk
Mért lettünk Emberek, azon is kesergünk
Távozzunk az ilyen alacsony Nagyságtól,
Mert el ragadtatván a' Sz : Buzgóságtól,
Ugy emelkedünk fel homályos fényében
Mint Brutus fogadot attya szerelmében.
Ne szerezzünk több bút kinos életünkre
Szerencsésebb napot virasszunk szívünkre.
Mennyünk tudakozzuk a' Nagy természetttől
Hol lakik szerencsénk ? s hova estünk ettől?
Talám fel találjuk örökös rendében
Miként lehet Ember boldog életében
Oh nem! hallom szavát a' bús természetnek!
Hogy kik hallandóság rendén szülletének;
Nem mehetnek öröm szentelt rejtekében
Mely a' boldogságnak hever kebelében
Rettenetes köz-fal különöz bennünket;
Csak az enyészesse hanyatló éltünket
Vigasztalhatja egy reménség szikrája
Hogy majd megszabadít az Halál Puzdrája.
Oh hát jó meg halni, fussunk az élettől
Kérjünk szállást Sirban nyugovó lelkektől!
Ott van birodalma meg elégedésnek
Nem menydörög Ege ezer szenvedésnek.

III. Ányos Bartsainak.²⁾

— — — Ceu morte parentem
Natorum orbatum longum producere funus
Ad tumulum jubet ipse dolor, juvat ignibus atris
Inseruisse manus, Constructoque aggere busti
Ipsum atras tenuisse faces; non ante revellar
Exanimem quam te Complectar Roma, tuumque
Nomen *libertas* et manum prosequar Umbram.
Cato apud Lucan. Lib. 2. Phar. v. 297.

Magamat felejtve hallom szózatodat
Szívembe temetem mennyei hangodat

¹⁾ Az idézett kéziratban: Ötven-Harmadik Darab.

²⁾ Ötven-Hatodik Darab.

Érdemes fajzása fejedelmi vérnek
 Oh be jól ösméred szerencsétlenségnek
 El fődözött képét! látod te meszéről
 Hány menkövet ígér fellegetes egeről
 Jól van! add tudtomra, hogy én is rettegjek
 Én is barátimmal sírjak keseregjek
 Hid el! oly szív dobog nékem is melyemben
 Mellyet a szabadság lelkesít testemben
 Tudom, hány döféssel üzte ki lelkeket
 Tudom őseimnek temető helyeket
 Ellenség fegyvere, magvar hívségekből
 Vehet részt egy Gyerek atyai szívekből
 Iszonyu álmakkal töltöd északádat
 Csak a szomoru hold halja bús nótádat
 Ott, hol emberségünk kínzó eszközei
 Készülnek, mint Aetnán egész menykövei
 Mátyás, nem te erre vontad fegyveredet,
 Irgalom templomán hagytad nagy nevedet.
 El záratattik ez mostani fiaktól
 Rab kiáltást hallasz szabad országodtól
 Hitetlen köszönet! rettentő változás,
 Gyászos emlékezet! Szomoru áldozás!
 Ártatlan áldozat mit vétett menyének
 Hogy máskép könyörgöt örök Istenének?
 Távul tőlünk távul az ilyen vadságok!
 Természet vétkei, undok szilajságok!
 Más böcsülete van nálunk barátságunknak
 Szentebb, dicsó neve haza fiaságnak
 Másként esküdtünk mi Tanais partjánál,
 Vándorló Atyánknak első szállásánál
 Midőn együtt usztunk tajtékos vízain
 Medve Oroszlányok s Tigrisek bőrein.
 Boldog együgyűség! Szabadság ölében
 Ó Maradgy fel Árpád fiai szívében!

Az irodalom barátai előtt ismeretes azon bizalom, mely Ányos és Barcsai közt még Nagyszombatban tartózkodásuk ideje alatt kifejlődött. E bizalomnak tolmácsa a közölt három levél is, mely az akkori politikai állapotokra, a magyarok áldozatára s a vett háladatlanságra czélozva keserű szavakban mondja el a hazáját mélyen szerető s annak szerencsétlen sorsa felett aggódó költő érzelmeit.

RALOVICH LAJOS.

HAZAI IRODALOM.

Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond, Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégibb nyelvemlékektől a nyelvújításig. I. kötet, 1. füzet. Aáagat-el-annyira, 2. füzet, ugy-annyira — ki-bugyog. Budapest, 1889, Hornyánszky V.

A nyelvtudománynak ma már majdnem egyedüli feladata az, hogy a nyelv történetét kutassa. Összehasonlító nyelvészet és történeti nyelvtudomány nem két egymástól különböző dolog; mind a kettőnek ugyanaz a célja s ugyanazok az eszközei. Csakhogy az összehasonlító nyelvész régibb, gyakran történet előtti korok nyelvének történetét kutatja, míg az egyes nyelvek történetével foglalkozó hozzánk sokkal közelebb álló korok nyelvét. Hisz a mai, élő magyar nyelvet egységes és szakadatlan történeti fejlődés fűzi össze az ősidők homályába vesző rekonstruálandó ősnyelvvel. S az ugor összehasonlító nyelvészettel és a specialis magyar nyelvtudománynyal foglalkozóknak vállvetett munkálkodása szükséges ahhoz, hogy ez egységes folyamatot szemünk elé varázsolja, hogy tisztán láthassuk, hogyan lett a mai magyar nyelv olyanná, a milyen. A fejlődés történeti egymásutánjában természetes, hogy az első hely az ugor ősnyelvet illeti s az utolsó lánczszem a mai élő magyar nyelv; de a nyelvészeti vizsgálódásnak a megfordított utat kell követnie. Nem indulhatunk ki az ugor ősnyelvből, melyet nem is ismerünk s melynek megismerése nyelvtudományunknak egyik legfontosabb, de egyuttal a legmesszebb eső célja, hanem ellenkezőleg a mai élő nyelvet kell vizsgálódásunk tárgyává tenni, hogy a kiindulásra biztos alapot nyerjünk. A mai nyelvből kiindulva kell vizsgálnunk a magyar nyelv fejlődését visszafelé lépésről lépésre addig a korig, a midőn először tűnik fel mint magyar nyelv.

Tehát az első munka, melyet ebből a célból el kellene végezni, egy Magyar Nyelvtan és a Magyar Nyelv Szótára volna, melyek a mai magyar nyelvet tüntetnék fel úgy, a mint a nép ajkán él. Hogyan fejlődött ez a mai magyar nyelv azzá a mi, azt a Magyar Történeti Nyelvtannak és a Magyar Nyelvtörténeti Szótárnak kell elmondania. Az első mű, mely ezek közül megjelent, a czímben említett Nyelvtörténeti Szótár, mely a magyar nyelv szókincsének történetét tárja elénk.

Az akadémia terve szerint ez a mű még nem adja meg szókincsének teljes történetét csakis „a magyar nyelv multjára szorítkozik és így a legrégibb időtől fogva a nyelvújítás elejéig, vagyis a mai irodalmi nyelv alakulásáig terjed. A mai nyelv irodalmi és tájbeszédbeli szókincse más két szótárnak marad tárgyául. (Utasítások). Tehát a magyar nyelv szókincsének legujabb története nincs meg a szótárban; de hiányzik

belőle, az előre megállapított terv értelmében, a szókincs legrégibb története is, t. i. az egyes szavak eredete, etimológiája. Ez egy harmadik szótárnak kell hogy tárgyát képezze. Tehát pontosan meghatározva, e szótár tárgya a magyar irodalmi nyelv szókincsének története a Halotti Beszéd korától egész a nyelvújításig, vagyis a múlt század végeig.

Sokan türelmetlenül várták már e szótár megjelenését, hosszúnak találták az időt, melyet a szerkesztők az anyag összegyűjtésére s azután feldolgozására fordítottak. Pedig az a 14 év, mely az első anyaggyűjtéstől az első füzet megjelenéséig, vagyis a szerkesztés teljes befejeztéig eltelt, aránylag elég rövid idő, ha arra a nagy munkára gondolunk, a melyet a szerkesztőknek végezniök kellett. Csakis az anyaggyűjtés terhet oszthatták meg másokkal, a rendezés és a szerkesztés nehézsége és rendkívüli fáradsága egyedül az ő vállukra nehezedett; s a bevezetésben utalnak még azokra a nehézségekre is, a mikkel az anyaggyűjtők gondatlansága az ő munkájokat lépten nyomon akadályozta és nehezítette.

Hogy a munka nagyságát és nehézségét kellőkép méltathassuk, hasonlítsuk össze egy hasonló művel, mely szintén most van megjelenőben, az Angol Nyelv Szótárával (New English Dictionary), melyet a londoni Philological Society megbízásából J. A. H. Murray szerkeszt. E mű az angol nyelv szókincsének történetét tünteti fel, csakhogy nagyobb körű mint a miénk; minden szónak megfejtí eredetét s végig kíséri alakjainak és jelentéseinek fejlődését egész a mai irodalmi nyelvig. A mai népnyelvnek szókinése ott is egy külön szótárnak szolgál majd tárgyként. Az igaz, hogy ezen angol szótárnak tárgya sokkal nagyobb, mint a mienké, csakhogy a szerkesztő, illetőleg szerkesztők (mert Murraynak 30 nyelvész segített a rendezés munkájában) dolgát nagyon megkönnyítette az, hogy az angol nyelvészet már régóta nagyban virágzik s az angol nyelvnek több nagy és jeles etimológiai és történeti szótára van. A mi szótárunk szerkesztőinek fáradságát semmiféle előmunkálattal meg nem könnyítette, mert Mátyás Florián e nemű kísérlete (Nyelvtörténeti Szótár, 2 füzet, 1868) nagyon is kevés könnyebbséggül szolgált. Murrayt az anyaggyűjtésben az egész angol és amerikai művelt közönség segítette; összesen 1300 gyűjtő szolgáltatott adatokat a szótárhoz, míg a mi szótárunk gyűjtőinek száma csak 43. És daczára e gazdag segédeszközöknek 27 év (1857—1884) telt el az anyaggyűjtés megkezdésétől a szótár első füzetének megjelenéséig. Azóta 4 év alatt csak 4 füzet jelent meg s a c betű elejéig jutott. És senkinek sem jut eszébe, hogy a szótár lassú megjelenése miatt zúgolódják, mert tudják, hogy a késedelem csak jobbat és tökéletesebbé teszi a művet. A mi szótárunk előmunkálatai 13 évig tartottak, az anyaggyűjtést öt (1874—1878), a rendezést két év (1879—1880) alatt fejezték be, a szerkesztés

munkája pedig hét évig (1881—1887) tartott, s a nyomtatás is négy év alatt véget ér, úgy hogy 1891 végére valószínűleg készen lesz az egész mű.

Természetes, hogy ezen aránylag rövid idő alatt nem végezhettek a szerkesztők tökéletes munkát, s a bevezetésben be is számolnak azokkal a nehézségekkel, a melyek munkájokat folyton nehezítették s az adatok teljes összefüggését lehetetlenné tették. Hisz ép a szótár megléte fog alkalmul szolgálni arra, hogy a régi nyelvemlékek olvasói a jelentkező hiányokat pótolják, s e pótlások bizonyosan bő anyaggal fogják ellátni a célba vett Függelékszótárt.

A szótár berendezésére nézve az akadémia nyelvtudományi bizottsága által kidolgozott utasítások szolgáltak útmutatóul. A mutató szót a mai írásmóddal adják, az idézetek mindig úgy maradtak, a hogy az illető forrásokban találhatók. Minden egyes szó hangalakjának és jelentéseinek fejlődését az idézetekben követett szoros időrend mutatja. Még inkább megkönnyítette volna a szótár használatát, ha mint Murray tette, minden egyes idézetről az évszám is látható volna. Ha ez sok helyet foglalt volna is el, nagyon megkönnyitené az egyes cikkek áttekinthetőségét. Legalább annyi mindenestre jó lenne, ha a szavak és jelentésváltozásaik első előfordulásának évszáma magában a cikkekben látható volna, hogy ne kelljen minden egyes szónál a források jegyzékében keresgélni.

Azt a hatást, a mit ez a mű a magyar nyelvészet fejlődésére gyakorolni fog, ma még meg sem lehet ítélni. A magyar nyelv történetének kutatása e munka nélkül rendkívül nehéz, majdnem lehetetlen volt; az egyes szavak eredetének megfejtését épúgy mint a magyar hangok és nyelvtani alakok fejlődésének ismeretét csakis ezen munka alapján várhatjuk. E mű, mondhatjuk, új életerővel látja el a magyar nyelvtudományt; évtizedeken át fog a vizsgálódás anyagául és eszközüül szolgálni.

BALASSA JÓZSEF.

Petőfi. *Irtu Pulágyi Mengyhórt*, a Petőfi-társaság r. tagja. Bpest, 1889. 8-r. 25 lap.

Nem ritka jelenség, hogy valamely nagytehetségű költőnek, tudósnak vagy államférfiúnak működését és hatását egészen ellentétes szempontokból igyekeznek megítélni, megmagyarázni úgy az egykorúak, mint az utódok. S ezek az ellentétes szempontok, ha alapos gondolkodásnak, mélyre ható elnélkedésnek forrásai, néha fontosabb támaszai a vizsgálódásnak, mint egy légio egyforma okok és eredmények halmaza. Az ellentétes szempontból kiinduló vizsgálódás az eszmék s ítéletek surlódását előmozdítván, az igazság kiderítéséhez közelebb

vezeti a kutatót, s egy nagy gondolkodó író kezében mintegy harmoniává simulnak a különböző vizsgálódások eredményei. De az ellentétes szempontból kiinduló vizsgálódás csak akkor készítheti elő az ítéletek tisztaságát és szabatosságát, ha a kutatót az igazságnak őszinte szeretete s a mély meggyőződés vezetik, nem pedig csupán az ellenmondási viszketeg, a fenhéjázó tudóskodás, a nagyhangú, de tartalmilag üres phrasisok, a melyeknek gyártói a legszembeszökőbb tények elferdítésében keresik az új szempontokat vizsgálódásuk új eredményére. Ha a szemmel látható tényeket a tudatlanság magyarázza balúl: még hagyján, legalább ethikailag kevésbé esik beszámítás alá; de ha a rossz akarat szándékosan hamisítja meg a történetet, ez már morális beszámítás alá esik és írója bizonyosan több kárt okoz a józan vizsgálódásnak mint a mennyi hasznot hajt az ítéletek tisztázásában. Szerencsére a Palágyi Menyhért szándékos tévedései, a melyekkel a Petőfiről alkotott felfogásunkat próbálja meghamisítani, oly nagyok, oly szembeszökőek, oly annyira vissza tetszők, az igazság őszinte kutatásának annyira híjával valók, hogy képtelenségöktől nincs mit féltenuk a józan felfogásnak amaz irányát, a melyet néhány kiváló írónk ez előtt pár évtizeddel megalapított s a mely Petőfi valódi érdemeit világosságra hozván, nagy mértékben hozzájárult e halhatatlan nagy költő működésének s hatásának megértéséhez. E szempontból bátran napi rendre is térhetnénk Palágyi tévedései fölött. De egyrészt a Petőfi iránti őszinte tisztelünk s csodálatunk, másrészt pedig hogy rámutassunk ama szándékos hamisításokra, a melyekben nem tudjuk vajjon a tudatlanságot vagy a rosszakaratot kárhoztassuk-e inkább, — ösztönöznek, hogy röviden, a mennyire ilyen irányú vizsgálódás egyáltalában megérdemli, fontolóra vegyük Palágyi új felfedőzéseit, a melyeket mint új evangéliumot hirdetett a Petőfi nevét viselő társaságban.

Hogy Petőfi fejlődése úgyis mint emberé, úgyis mint költőé kivételes: azon soha sem kételkedtünk. De hogy e fejlődés a költő kora ifjúságától kezdve egész haláláig fokozatosan haladt az élet hányatásai, a magyar politikai, irodalmi s társadalmi mozgalmak akkori hatása alatt, s hogy a forradalmi költőnek nemzetünket felrázó dalai, melyek az ágyúk dörgései közé vegyültek, megvoltak már mintegy csírában a Kukoricza Jancsi hőstetteinek éneklőjében is, abban a mesterkéletlen, egyszerű, merész, szilaj hangban, mely a «bormámor könnyelmű dalnokát» jellemzi: ezt csak Palágyi Menyhért nem tudja felfogni s megérteni, mert az ő roppant bő tanulmányai között arra még el nem jutott, hogy mikép kell egy költőt, főleg lyrai költőt saját egyéniségéből s ezzel kapcsolatosan az irodalmi s politikai viszonyokból megítélni s kimagyarázni. Ez azonban még csekély botlásnak tűnik föl, ha elgondoljuk azt, hogy ő, ki Petőfi fejlődésének «tünetényes voltát» akarja megmagyarázni:

Petőfi működését, azokat a remek műveket, a melyek minden idők első rangú költői művei közt fognak említettetni, nem is ismeri. Vagy mondhatna-e másképp ily tökéletes tudatlanságot mutató, ily minden józan elmélkedést nélkülöző ítéletet a Petőfi fejlődésére vonatkozólag: «Az első időszakban (1842—1845) jóformán csak a népies és hazafias Petőfi jelentkezik, a másodikban (1846—1848) ellenben a világirodalom Petőfije emelkedik túlsúlyra, míg az utolsóban a forradalom Petőfije áll előttünk?» Vajjon az a népiesség és hazafiasság, a mely a fejlődni kezdő költőt jellemzi, nem fokozódik-e benne folyton-folyvást egész addig, míg a hazafias költő lassankint a demokratia, a világszabadság dalnokává lesz; s vajjon költészetének az az iránya, a mely először hódítja meg a nemzetet, s a mely bordalaiban s népdalaiban nyilatkozik, nem tűnteti-e föl Petőfit már a művészetnek oly magas fokán, a melynél magasabbra e genreben később sem emelkedik? A világirodalom Petőfije, azt hisszük, e remekekben ép úgy nyilatkozik, mint nyilatkozik később szerelmi s hazafias dalaiban, a melyeket 1846-tól 1848 elejéig írt. Sőt amazokban a magyar geniust még talán tökéletesebben megtestesíti, mint ez utóbbiakban, a melyek bármily remek s bármily hű kifejezői a költő egyéniségének, még sem tettek oly bámulatos hatást a magyar költészetre, mint a népdalok és genreképek. S a mi fő: vajjon az a forradalmi hang, a melyet Palágyi oly nagyra becsül, de a melynek előzményeit sehogysem tudja megérteni, nem nyilatkozik-e már Petőfi-nél 1847 végén s főkép 1848 közepén, lehet mondani, sokkal inkább mint 1849-ben? Szerelmének eszményképe iránti mély érzésével együtt fejlődik benne a szabadság iránti cultusa is, s e két érzés, mikor harmóniába olvad lantján: a legremekebb hangokat csalja ki azon. De a merengésnek ez annyira hozzáálló hangján kívül hol egyik hol a másik érzés kerekedik fölül keblében. Már 1847-ben írja a *Kaid és láncz* című költeményében:

Várjunk, várjunk egy kicsit,
Megtudjuk már nemsokára,
Melyik lészen úr a földön,
Melyiké lesz a világ.

(T. i. a szabadságé vagy szolgaságé.)

1848 elején írt *Pusztai tél* című költeményének végső strófájában már izgatja képzelmet a forradalom visiója, midőn így szól:

Mint kiűzött király országa széléről,
Visszapillant a nap a föld pereméről,
Visszanéz még egyszer
Mérges tekintettel,
S mire elér szeme a tulsó határra,
Leesik fejéről véres koronája.

A szabadság szeretete, mely az alföldi rónaság szemléletével mindig karöltve jár nála, 1848-ban már forradalmivá válik. Vagy *A királyokhoz*, *Készülj hazám*, *A király és a hóhér*, *Ausztria*, *A király esküje*, *Föl*, *A nemzethez*, s főkép az *Akaszszatóz föl a királyokat* című költemények csak a világirodalom Petőfijét mutatják s nem százszor inkább a forradalomét? S vajjon nem 1848-ban írta e műveit a költő? Mily könnyen meggyőződhetett volna Palágyi téves felfogásáról: csak elő kellett volna vennie Petőfi műveit s nem a priori légből kapott itéletbe fogódzva osztani ember nem hallotta világra szóló bölcseségeit. De hát Palágyi előtt — úgy látszik — nem az igazság őszinte keresése volt a főczél, hanem hogy néhány vakmerő rágalmat szórjon azoknak szemébe, a kik a Petőfi fejlődésének magyarázatában bizonyosan egyetlen eszméjökkel többet tettek, mint ő egész működésével.

Palágyi szerint a patriota Petőfi fejlődésének első korában a néppel érez, a másodikban már hazafiságban olvad föl egész lénye. Úgy látszik: Palágyi sem a haza, sem a nép fogalmával nincsen tisztában. Ha lehet a haza és nép (*nemzet?*) fogalma közt oly korlátot vonni, mint a melyet Palágyi akar: úgy az ő felfogása épen megfordítottja az igazságnak. Mert a költő fejlődésének első szakában 1846 közepéig inkább a hazafiság, mint a demokratia költője Petőfi. 1848-ban inkább, mint bármikor, a nép szószólója, a nép költője. Sőt azt hiszi, hogy hivatása van, politikai téren is felállani a nép mellett. Hiszen ismerjük a választóihoz intézett levelét, a mely napnál fényesebben bizonyítja, hogy ő főkép s első sorbau a nép költőjének tartja magát. A nép előtte szent — mint maga mondja. «Republicanus vagyok — írja naplójában — testestül, lelkestül, az voltam, mióta eszmélek, az leszek végső leheletemig.» Vajjon hol van itt az a költő, a kit Palágyi képzel magának, a ki fejlődésének második szakában szakított volna a néppel? Hisz épen a nép volt előtte minden, mint mondja, lelkének egyetlen bálványja. Ez a tény oly világos, hogy azt csak Palágyi tudta elferdíteni, másnak nem lett volna bátorsága nyilvánosan ennyi absurdumot összehalmozni.

Ha már a legkétségbekonthatatlanabb tényekkel így bánik Palágyi: elgondolhatjuk, hogy mit tartsunk a Petőfi költészetét illető felfogásáról. De kárba vezett fáradságnak tartanók, az ő tévedéseit mind rendre czáfolni. Az olyan író, a ki Kazinczyt egyszerű műkedvelőnek tartja (természetesen a nélkül, hogy Kazinczy korszakos működését valaha behatóbban tanulmányozta volna) s ki a *hivatalos* irodalomtörténetet (mintha volna ilyen) megvetésre méltónak tünteti föl s ki a valódi tényeket nem átalja meghamisítani, hogy *eredeti geniej't* (?) ragyogtassa: természetes, hogy a Petőfi hatását magyarázók véleményét sem tartózkodik igaz értelmökből kiforgatni.

A mit az *akadémiai kritikáról* ír.: minden józan vizsgálódóban

megbotránkozást kell szülnie. Más írókkal szemben talán hibáztathatjuk az akadémikus írók egyik-másik véleményét: de hogy Petőfit épen az akadémikus írók ügyekoztek igaz érdeméhez méltóan feltüntetni: ezt csak a legvastagabb elfogultság tagadhatja. Mi jól tudjuk, ki ellen fordul Palágyi egész dühe, mikor az *akadémiai kritikát* emlegeti. Tudjuk, hogy ennek az írónak többet ér egyetlen lapja a józan irodalmi közvélemény szemében Palágyi minden eddig írt s ezután irandó hasonlójajta műveinél s érezzük, hogy ez az író a mi védelmünkre épen nem szorult. De hogy azok előtt, kik e futólagos észrevételeket figyelmökre méltatják s a föntírt füzetet nem ismerik, feltüntessük: mennyi szándékos ferdítés van Palágyi *genialis* vizsgálatában, lehetetlen az erre vonatkozó részt nem idéznünk: Petőfi lelke — úgy mond — szoros ölekezésben van a néppel, a melyből ő később kibontakozik. (?) «Ámde — itt következik már az ő eredeti véleménye — az akadémiai kritika évtizedek óta azon fáradozik, hogy mi ezt a kibontakozást valahogy észre ne vegyük. Fölmutat Petőfiben mindent: népet, nemzetet, hazát, csakhogy az, a mi benne legbecsesebb, a halhatatlan költő egyénisége, rejtve maradjon előttünk. Erre a legjobb eszköz volt a népdal. A népdallal elhomályosítani Petőfit, ez volt a hivatalos kritika főtőrekvése. Azt nem lehetett mondani, hogy Petőfi valamely műköltőnket utánozza, mert az ilyen állítás hamisságát rögtön mindenki belátta volna. Azt nem lehetett mondani, hogy Petőfi Bérangernak vagy Heinének epigonja, mert eredetisége sokkal tüneményesebb, semhogy óvatos professorok ily állítást kockáztattak volna. Hát *kijátszották ellene a népet, a népköltészetet. És íme a csel sikerült. Petőfit elhomályosítani iparkodtak azzal, a kit ő legjobban szeretett: a néppel, elhomályosítani azzal, a minék ő kölcsönzött új báj, új illatot: a népdallal.*»

A nélkül, hogy e szándékosan elferdített vádat kedvünk lenne megezáfolni, azt kérdezzük: mikor iparkodott az a bizonyos óvatos professor Petőfit elhomályosítani a néppel? Mutasson Palágyi egyetlen sort is műveiből, mely e véleményt támogatja. Vagy azt hiszi, Palágyi, hogy ha valaki Petőfi költészetének forrásait magyarázza: azzal egyszersmint el is homályosítja? Nem tudja-e, hogy Shakspere majd minden remekének forrását történeti művekben s más nép mondáiban, regéiben, meseiben fődözi fel az összehasonlító irodalomtörténet s még sem jutott egyetlen egy írónak sem eszébe, hogy ezzel elhomályosítja a híres britt költő alkotó, teremő erejét, pedig talán Shakspere mégis nagyobb költő a mi Petőfinknél? S vajjon, ha nem érjük be az egyszerű csodálattal, hanem a hatás titkait fürkészni is bátorkodunk: már ez egy jelentőségű az elhomályosítani akarással?

Egyébiránt szükségtelen ezt bővebben magyarázgatnunk. A valódi értelemnek ily vastag félreértése bizonyára mindenki előtt szembe-

szökő, világos, kétségbevonhatatlan épen úgy, mint Palágyi ama másik állítása, hogy az akadémiai kritika a Petőfi és Arany közti barátságos viszonyt a «Schiller és Goethe között fennállóhoz hasonlította». Holott ennek épen az ellenkezője igaz. Jól emlékszünk s ki is tudjuk ez óvatos professor előadásából mutatni, hogy e viszony felfogása szerint épen nem volt olyan, mint a Goethe és Schiller közötti. Palágyi azonban, hogy ellenmondási vizsketegéből ki ne fogyjon: jónak látta a tények szándékos s előtte, úgy látszik dicséretes ügyekezetet mutató elcsavarását még tovább erőltetni, hogy írói egyéniségéről s genialis felfogásáról illő képet adjon.

Hogy Arany milyen lyrikus s milyen epikus s mit köszön Petőfinek: ezt nem Palágyitól tanuljuk meg, abban bizonyos lehet. Azon is kár tépelődni, hogy Petőfi mit látott Aranyban, mert erre Petőfi maga megfelel a lehető legszebben, mikor ezeket írja:

Mit én nem egészen dicstelenül kezdék,
Folytasd te barátom teljes dicsőséggel!

De hogy Arany tovább fejlesztette a Petőfi pongyola népiességét, mint Palágyi hiszi, s hogy Arany megmarad a saját kora kitűnőségének, Petőfi pedig világít a késő századoknak: ennek kimondására az irodalomtörténetben csak olyan vastag érzéketlenség képes, mint a milyen Palágyinak minden sorát jellemzi.

KOVÁCS PÉTER.

Fáy András Élete és Művei. Irodalomtörténeti tanulmány. Irta Findura Imre. Budapest, 1888, Eggenberger.

E munka a második ama négy közül, melyek az Akademiának kétszer hirdetett pályakérdésére versenyeztek. Első volt Koltai V.-é, a második a Finduráé. A nyertes munka, Badicsé még nem jelent meg, s ez idő szerint még hallgat a harmadik pályairat szerzője. Különös története van ennek a pályakérdésnek, olyan benyomást tesz az elfogulatlan nézőre, mintha ama sok véletlen, a mely itt felszínre jutott, nem volna egészen a véletlen játéka. Talán nem lenne egészen érdektelen, ha valaki a pályázat külső körülményeit elmondaná, s ezáltal a véletlen játékát feltűntetné, hogy a központtól távolabb esők is fogalmat alkothatnak maguknak, milyen egy kérdés volt ez. Én például nem mernék erre vállalkozni, mert nagyon közelről láttam s nemcsak a véletlen játékát láttam ott.

Mikor először hirdette ki az Akadémia, nem jelentkezett egy pályázó sem, mikor másodszor, négy pályairat versenyzett. Findura előszavában nyíltan kimondja, hogy öt munkája megírására a pályakérdés e meddsége vezette, s kérdés, a másik kettő nem így gondolkozott-e.

Azért másik kettő, mert a harmadik már évek óta dolgozott Fáy irataival, közölt naplójából nagyon érdekes fejezeteket napilapjaink és képes ujságaink hasábjain, megírta életét a pozsonyi Helikonnak, megpendítette a kohányi ház emléktáblával való megjelölésének eszméjét, megvalósította azt, s írt alkalmi czikkeket, s köztudomású volt, hogy ki fogja adni Fáy naplóit, — s végül megnyerte a Lévy-jutalom 500 forintját. Ez mind olyan véletlen, s én nem avatkozom a *véletlen* dolgaiba, nem magyarázom annak utait, s nem kapaszkodom kerekébe, hanem csupán mint egyszerű szemlélő megjegyzem magamnak a látott jelenségeket. (Hol van itt a probléma? Szerk.)

Findura munkája nem ad jogot, csak alkalmat arra, hogy ezt a külső esetet elmondjam, s tisztelné voltaképen az lett volna, ha azonnal a munka bírálatába kapok. Teszem is most már a következőkben.

A legnagyobb zavarban vagyok, mikor erről szólanom kell, mert nem tudom megtalálni azt a hangot, mely beszédemhez illennék. Komoly igényemmel lép fel a munka, irodalomtörténeti *tanulmány* hangzatos cím alatt, igéri Fáy A. életét és műveit, s ad egy egészen elnagyolt vázlatot, a mely távol áll a tanulmánytól, távol az életrajztól, távol az író élete és művei tárgyalásának legegyszerűbb formájától. Nem találunk benne sem tervszerű dolgozást, s így egy határozott irányt, mely az író tollát vezetné, adatait csoportosítaná, ítéleteit magyarázná, sem forrásokon alapuló kutatást, melynek segítségével legalább újat tudna mondani. Ha annak a törekvésnek csak legkisebb nyomát is láthatnám, hogy Fáy András életét és műveit ma már méltán megkövetelhető formában, tárgyalni akarná, egy szót sem szólnék; ha akár az írónak, akár az embernek fejlődését, haladását figyelemmel kísérné, hallgatnék; ha látnám, hogy rajzolja akár a közügyek, akár az irodalom helyzetét és kölcsönös hatásukat — szívesen registrálnám. Sem egyiket, sem másikat. Így csak a legnagyobb aggodalomban vagyok, hogyan helyezkedhetném az író álláspontjára, s találhatnám meg a szempontot, a melyből vizsgálhatnám munkáját. Ha ezt sikerülne tennem, megkapnám a tónust is, a szót vagy hangot, mely bírálatomhoz legjobban illenék.

Az előszó egy-két dologra útba igazít. Azt mondja szerzője, hogy bármily fogyatékosnak találja is az olvasó művét, egyet meg kell adnia, hogy tárgyával *előszeregettel* foglalkozott. Ez is érdem a mai világban, tagadhatatlanul igaz, de nem minden. Hanem az a mentség már komoly számításba jó, a mely majdnem panaszképen hangzik, hogy a családi okleveleket nem használta, mert azok «csak *bizonyos meghitt egyének* használatára adatnak át», s hogy Fáy műveit nyilvános könyvtárainkban össze gyűjtve nem találta. Így hát bár tanulmányra, kutatásra tere és alkalmá nem volt is, mégis megírta munkáját, mert Fáyval előszeregettel foglalkozott.

Ennek a hiányát nem is tapasztalom, de annál inkább amazoknak hiányát, s épen ez az, a mi szóra ad alkalmat. A másik meg, hogy nem talállok formát ebben a munkában. Életrajznak nem életrajz, miről az alább közölt tartalomjegyzék első pillantásra meggyőző. Ime a fejezetek czímei: Fáy A. ifjúsága, Irodalmi társaskörök, Gombai élet, Falusi élet Pesten, Fáy A. követsége, Családi kör, Lovassy László és társai, Fáy A. követjelentése, A Lovassy pör védelme, Országgyűlési hírlap, A nemzeti nyelv ügye, Nemzeti színház, Budapesti lánczhíd, Fáy A. az Akadémiában, A Kisfaludy-Társaságban, A hazai első takarékpénztár, Életbiztosítás, Az élet alkonyán, Politikai röpiratok, Fáy A. versei, Regény és beszély-irodalom, Színművek, Fáy A. meséi, Nőnevelés, Fáy A. humora. — Ezek az egyes fejezetek czímei, ilyen fejezet van 25, s az egész munka 123 nagy oktáv lap. A figyelmes szemlélő sok mindent észre vehet e címmlajstrom után. Az első négy fejezet talán még megállhatott volna egy életreje elején, de már az V-ik, hogy rögtön 1836-ra, Fáy követségére tér, elég nagy ugrás, s annál nagyobb, mert az ötven éves férfiú irodalmi és közéleti szerepének egyik legnevezetesebb szakát ugorja át. Ebbe az időbe esik a Bokréta és Friss Bokréta, s közöttök megyei szolgálat, azután táblabírósága, irodalmi sikerei, a mesék és Kedvesapongások nagy hatása, Hasznos házijegyzetei, Két Báthoryja s az első magyar társadalmi regény, *Béltékyl ház*-a. 1825-ben adja be a megyéhez híres elaborátumát, melyben a követeknek adandó utasításokhoz saját véleményét adja elő, 1831-ben kezd Pestmegye élénk reform mozgalmaiban kiváló részt venni, tagjává lesz az Akadémiának, színigazgató, különféle országos és megyei bizottságok tagja, és Széchenyivel a megye vezérszemlemeinek egyike, s országosan tisztelt név. E férfiúi erények koronájakép nyeri a vezérmegyének egyhangú lelkesedés közt átnyújtott mandátumát, mely az 1832–36. országgyűlésre Péchy helyére követül avatja. Ennyit átugrani nem lehet s az sehogys sem kárpótol, hogy a munka más részeiben egy-egy utalást talállok ezekre, vagy bővebben kifejtve találom egyik másik kérdés történetét. Szóval rendszere nincs, s életrajz nem lehet, formája sem az életrajzé, s előadása sem az életrajzi íróé. Tanulmánynak, tanulmány-e?

Alig. Tanulmányban többet várunk néhány adatnál, sőt többet mint a mit egy tisztán életíratí dolgozat ad. Azt akarjuk, hogy a tanulmány írója beleélje magát tárgyába, s ha mint itt, tárgya egy ember, annak élete és hatása — fogja föl azt az életet a maga egészében, mélyedjen bele, hogy tisztán lásson és láttasson embert, író, kort, műveket, eszméket, szóval legyen annak a dolgozatnak veleje, írójának erős szelleme, mely mindenre képes. Mindebből itt a legjobb esetben is csak törekvést látok, de nem befejezett munkát. Általános nekrológokból

kivett s ott elégszer elmondott véleményeket ad, s még azt sem teszi sajátjává, azt sem dolgozza ki.

A munka tehát így, a mint kitűnik, csupán irodalomtörténeti vázlat, s még az is ugyan elnagyolt, s a mellett aránytalan, sőt adataiban sem megbízható.

Minderről eléggé meggyőződhetik bárki, a ki fáradságot vett magának összevetni Fáy életét és emez életirati vázlatot. Nem fogja ugyan megmagyarázni tudni magának, miért volt szükség a Lovassy-pert olyan szélesen tárgyalni a munka keretéhez képest, azt sem érti meg, miért van olyan kevés tér szentelve Fáy irodalmi munkásságának, s miért vannak olyan általánosan tárgyalva a társadalmi téren kifejtett működése s annak hatásai. Hasonlóképen bajos megérteni, miért közöl jegyzőkönyveket Pestmegye levéltárából, mikor más helyeken még forrást sem említ, sőt az is visszás, miért mozog oly szűk körben, ha akár tanulmányt akar írni, akár életrajzot akar adni, de a legvisszásabb, hogy adatai sem megbízhatók. Ezekből egy-két adat: Fáy 1819-ben vonult vissza a közszolgálattól, s nem 1817-ben, s ugyanakkor megválasztották táblabírónak is; Fáy Gombáról bejövén Pestre lakni, először a Ferencvárosban a Flórián utczában lakott, s 1823-tól a józsefvárosi tavasz (ma József-u.) s csak 1828 óta a kalap utczában, nem a stáczió utczában, miként Findura állítja.

Egyre szeretném még figyelmeztetni a szerzőt: hypothesiseket lehet felállítani az irodalomtörténetben, az író műveiből magyarázni és megítélni szintén, de életrajzi adatokat keresni azokból csak ritkán és igen nagy kritikával, mindenre kiterjedő figyelemmel. Ha ezt teszi, nem jut abba a szerencsétlen helyzetbe, bár úgy látszik erre vigyáz, hogy Nánit és Zsuzsikát, amabban talán egy történetét, emebben későbbi nejét, e két női alakot torzítva vagy talán nagyon is idealizálva magyarázza két merőben szépirodalmi művéből.

Ennyit elégnék tartok írni olyan munkáról, melylyel szerzője előszeretettel foglalkozott, s tán több jó akarat, mint szerencsével dolgozott. Egyet a szerző dicséretére nem hagyok figyelmen kívül, hogy könyve olvastatja magát, s bár hézagos de elég igaz képet ad Fáyról, több ügyességgel véve át, mint dolgozva föl az előtte járók adatait. E törekvéseken kívül szívesen látom, hogy szerzője bevallotta, hogy munkája a pályázaton részt vett, nem úgy mint előzője, a „könyv és tanulmány közt álló munka szerzője”.

MOLNÁR BÉLA.

PHILOLOGIAI PROGRAM-ÉRTEKEZÉSEK.

1887/8.

1. Volapük, írta Gebaur Izor. (A zirczi ciszsterczita rend pécsi főgymnas.) — Ez a dolgozat a nagy nyolczadrétű értesítőnek 3. lapjától 61. lapjáig terjed, tehát épen nem alkalmas arra, hogy az olvasóval egyhamar elhitesse, hogy e világnyelvet könnyen és kevés szabályból meg lehet tanulni. Az ilyen terjedelmes és a volapükre a tudományos taglalást ráerőszakoló értekezés bizonyára teljesen meghiúsítja a szerző jó szándékát, a melylyel használni kíván kereskedők, hírlapírók és mások köreinek, a melyek a rendszeres és tudományos nyelvtanulástól épen olyan távol vannak, mint a milyen kevés kedvök van Ollendorff-féle sokszor kigúnyolt gyakorló mondatokat fordítgatni. Nézetem szerint azzal lehet leginkább meggyőzni az embereket a volapüknek bizonyos irodalmi tereken való nagy hasznáról, ha bebizonyítjuk, hogy egyszerű mnemotechnikus eszközökkel könnyen megjegyezhető alaktani és szótári képző elemei következtében egész alaktanát és szóképzését egy nyolczadrétű papirdarabra le lehet írni és hogy minden ember, a ki anyanyelvének grammatikáját megtanulta, a volapükét néhány óra alatt hibátlanul elsajátíthatja. Hosszú nyelvtanok írásával és végtelen gyakorlatok szerkesztésével az olvasóban azt a gyanút keltjük, hogy ránk is elmondhatja Longfellow Arany Legendájából: «Örök kárhozat rád s rendhagyó Igéidre, te nyelvtanfaragó!» Mikor a volapük tökéletességét bizonyíttatjuk, szintén kell vigyáznunk, hogy igazi tekintélyek szavaival támogassuk fejtegetésünket, mert az olyan szakértők, a milyen a ludwigshafeni General-Anzeiger, a Luxemburger Zeitung, a Saale-Zeitung, az Aradi hírlap vagy a Bács-Bodrogi hírlap, nem hatnak a komoly olvasóra meggyőzőleg, hanem legfelebb mosolyt csálnak arczára. Ennyit tartok jónak megjegyezni Gebaur bevezetéséhez és nyelvtanának terjedelméhez; a nyelvtani rész tartalmához nincs mit mondanom az után, a mit a volapükről e folyóiratban (X, 249—269, és XII, 505—507.) megírtam. Gebaur értekezésének gyakorlati része hosszú, unalmas és minden nyelvtanítási módszer ellen való; csupán a beszélgetéseket, az apró elbeszéléseket és a leveleket kellett volna gyakorlatokul választania, a sok össze nem függő mondat helyett pedig Lessing Minna von Barnhelm című színművét teljesen közölhette volna; e mű már pusztá volapük-mezű megjelenésével is inkább hatott volna az olvasó érdeklődésére és majdan ítéletére is, mint 22 lapra terjedő össze nem függő mondatok. Aztán válogathatott volna szerzőnk minden európai nyelvből való fordításban és pedig klasszikus művek volapük

fordításában; van már nemcsak egy gyakorlókönyvre, hanem egy könyvespolcra való. Azonban mind e kifogásom mellett, a mely inkább elvileg a volapük terjesztésére és nyelvtanainak megírására vonatkozik, örömmel üdvözlöm Gebaur értekezését, különösen azon helyen, a melyen megjelent, középiskolai értesítőben. Ott olyan olvasó közönsége van, a mely új eszmékért, még ha sajátságosoknak, sőt furcsáknak látszanak is, lelkesülni tud; olyan közönsége, a mely tanulni szeret és tanulni bír; olyan közönsége, a melyé a jövő, a mely talán megéri a volapük diadalát és a világnyelv-kérdés immár kétszázados, kivált most nagyon szenvedélyesen dühöngő harcának hasznát látja.

Dr. POZDER KÁROLY.

2. Goethe Iphigeniájának olvasásához. Irta Haraszti Gyula. (Kassai főreáliskola, 16 l.) — E dolgozat voltaképp Bauer Iphigenia-kiadásának szigorú, de nem igazságtalan bírálata. Magam is nyomban e könyv megjelenésekor sok hiányára utaltam (e Közlönyben, 1880), de tekintettel a kezdet nehézségeire és főleg arra a körülményre, hogy akkor ily magyarázatos kiadásunk alig volt egy-kettő, mégis elég kedvezően ítéltettem róla. Haraszti ítélete sokkal kedvezőtlenebb, de, ismétlem, nem igazságtalan. Szerzőnk megjegyzései nemcsak a darabra vonatkozó gazdag irodalmon, de még inkább a gyakorlati tanítás tapasztalatain alapúlnak, úgy hogy kétszeres értékkel és érdekekkel bírnak.

Haraszti előre bocsátja *aestheticó-irodalomtörténeti* kifogásait, aztán felsorolja a szöveg magyarázatára vonatkozó megjegyzéseit.

«Goethe Iphigeniájának *aestheticó-irodalomtörténeti* fejtegetése közben, hogy csak a legfontosabbakat érintsem, két oly lényeges momentumot mellőz Bauer, melyet nem szabad a szaktanároknak elhallgatni, — s viszont két oly lényeges állítást kockáztat, melynek éppen ellenkezője áll.» E négy pont a következő: 1. «Mily mozzanatot képvisel Iphigenia Goethe lelki életének fejlődésében s mennyire függ össze egész költészetével?» E kérdést teljesen mellőzi Bauer, — a mi annál föltűnőbb, mert ezt nemcsak a darab magyarázói, hanem az összes irodalomtörténet-írók is hangsúlyozzák. Ismeretes dolog, hogy e momentum tárgyalásában Goethe baráti viszonya Stein bárónéhez fontos szerepet játszik. — 2. «Goethe Iphigeniája nem mint dráma, hanem általában mint költemény szép». Haraszti e tétel megokolására sok első rangú íróra hivatkozik, kik hasonlóképen nyilatkoznak e darabról. Részemről nem járulhatok teljesen e felfogáshoz, s csak melleleg említem hogy nézetem szerint valamely színmű, ha mint dráma nem szép, «általában mint költemény» sem lehet szép. Meg vagyok róla győződve, hogy Haraszti is osztozik e véleményemben, melyet valamirevaló *aestheticus* nem mondhat helytelennek, s így az egész tétel voltaképp csak azt akarja mondani, hogy Goethe színművében nincsen elég külső

cselekvény. Ennyiben persze én is hozzájárulok e tételhez, de megjegyzem, hogy az idézett ítéletek közül főleg a Saint-Marc Girardinéi bajosan állják ki az alaposabb bírálatot. — 3. «Iphigenia világa nem görög, hanem német». Ez általában igaz; de a fődolog a Goethe darabjával szemben (főleg iskolai szempontból) mégis az, hogy vajon van-e e színmű motivumaiban, ideáiban, jellemeiben stb. olyasmi, a mi nem antik, a mi a föltételezett hellén világban lehetetlen? Én azt hiszem, hogy (a kifejezés és dictio némely modernebb ízű részletét nem tekintve) nincsen, hacsak nem akarjuk azt állítani, hogy Euripides sem antik. — 4. «Iphigeniában nincs tragicum». Természetesen nincsen, mint ezt már 1880-iki bírálatomban kifejtettem.

Aztán áttér Haraszti a szöveghez járuló magyarázatokra és három csoportban tárgyalja a helytelen és a hiányzó magyarázatokat és a stylbeli, mondat- és alaktani kifogásokat. E megjegyzései különösen figyelemre méltók, mert teljesen az iskolai praxisból származnak. Tanügyi irodalmunk rendkívüli hasznát látná, ha szakavatott és buzgó tanárok, a milyen Haraszti, ily lelkiismeretesen és a gyakorlati tanítás tapasztalataiból bírálnák meg az iskolai könyveket. A szerző kifogásai és helyreigazításai mind nagyon helyesek vagy legalább figyelemre méltók. Az egész dolgozat megérdemli, hogy a német irodalom tanárai elolvassák és az Iphigenia tárgyalásánál fölhasználják.

HEINRICH GUSZTÁV.

3. Fáy András élete és működése. Irta dr. Koltai Virgil. Győr. 1888. (8-r. 144 l. Győri főgymnasium.) — Koltai Virgil ma a legszorgalmasabb fiatal munkása irodalmunk történetének. Minden év meghozza gyümölcsét egy-egy iskolai könyv, vagy egy-egy életrajz, egy nagyobb tanulmány alakjában. Iskolai könyveiről nem szólván, e sorrendet következő munkái teszik: Irodalomtörténeti s aesthetikai tanulmányok, és Czuczor Gergely élete 1885-ből, Arany János élete 1886-ból, a verses elbeszélés története 1887-ből, s most Fáy András életrajza 1888-ra. Tagadhatatlanul szép, de tagadhatatlanul silány termés, csupán szalmája van, de nincs szeme. Ezt nem én formulázom így, hanem így formulázták eddigi kritikussai. Ezek ugyanis két csoportba oszthatók; az egyik felekezet a napi sajtó hasábjain, a másik felekezet a szakközlönyök rovataiban szólottak munkáiról. Amazok *ismertetéseikben*, a tétel első részét, emezek *bírálataikban* második részét formulázták. Nem akarván a napi lapok feles dicséreteire hivatkozni (Magy. Kor. 1885. 6. Egyetért. 1885. 59. 1886. 197. Napló 1885. 74. 1886. 183. Nemzet 1885. 148. sz. stb.). csak e közlöny czikkeire hivatkozom, melyeket olvasóim Kardos Albert, Váczy János és Kelemen Béla tollából olvastak, amaz Czuczor életét, emez Arany J. s az utolsó a verses elbeszélést bírálván.

Dr. Koltai Virgil nem kritikussaira, hanem klakórjeire hallgat,

hajhászsa a sajtó felszines dícséreteit s nem a szakvélemény elismerését. Ha ezt nem tenné, alig adta volna ki legújabb kötetét, Fáy Andrásról. Hogy arról egyebet ne mondjak: teljesen hasonlít a többihez, talán csak avval a különbséggel, hogy ebben még sokkal több a szó s kevesebb a tény. Forrástanulmánya épen semmi, kritikája vajmi csekély s az is szertelen felületes, előadása lehető pongyola, szóval méltó folytatása e kötet eddigi előzőinek. Nem számítva azt, hogy e műnek formája egyáltalában nincs. Egy elnagyolt valami. Nem életrajz, mert annak hiányos, nem essay, mert annak üres, nem könyv, mert annak nem elég terjedelmes és részletes. Életrajznak indul, tanulmányfélének fejlődik, de a nélkül, hogy akár melyiknek megfelelné. Alább mindezen igen szépen kitünik. Most néhány megjegyzést az előszóra.

Nem értem az ilyet: «főforrásunk voltak Fáy nyomtatásban megjelent és kiadatlan művei. A többi forrásokat pedig minden alkalommal pontosan idézzük.» Végig néztem e célú idézeteit, alig leltem mást Fáy munkáinak rövid címein kívül mint Gyulai remek művét, *Váli Kuthyát*, *Ferenczy* hirlaptörténetét, s néhány újságcikk titulusát, szakasztott úgy, a mint *Szinnyei* Repertoriumában megtalálhatók. Ezek a többi források, melyekhez talán még *Szinnyei* Gerzson remek emlékbeszéde s *Badics* Ferencznek füzete csatlakozik. Nem bántom a forrás kérdést, bár szeretném tudni, mi az a minden, a mit szerző felhasznál, mint előszavában említi? (V. ö. I. Kelemen Béla cikkét. Egyet. Phil. Közl. 1888. 823—823. II.) Nem akarnám ugyanazt ismételni — utasítom türelmes olvasómat a népszerűsítő eljárásának ismertetésére. *Ez a forrás tanulmánya.*

Kis fáradság volna olvassuk tovább az előszóban Fáy emberi és írói jellemében ellenmondásokat és különbözőségeket vagy fejlődési stadiumokat keresni. «Igy tárgyaljuk vígjátékait, beszélőjeit, regényeit egymás után, mert azokban idővel (?) valami kiválóbb fejlődést és különbséget nem tapasztalunk.»

V. ö. «Utolsó regényeit . . . a melyeken tagadhatatlan haladás mutatkozik az elbeszélői stíle nézve». (84. I.)

Gondolom elég, æsthetikai felfogása magyarázatára.

«Csak az époszok kemény harcziás és hazafias hangját unta meg, a melybe úgy hangzott néha-néha a lágyabb érzelmek melodája, mint a rengeteg vadjainak (epikusok?) ordításába a szerény énekesek hangicsálása» stb. (80. I.) Hasonló a 82. lapon: «A vezér (gr. Széchenyi), a kinek zászlója alatt küzdött, a döblingi tébolydában vezekelt egy rögeszme hatása alatt» stb. Folytassam ezeket az idézeteket? Egy kérdést szeretnék tisztába hozni: mi valamely forrás használatának módja, mi az átvétel, mi az idézet (citatum)? Mert úgy látom, hogy a «—» jelek nagyon gyéren vannak felrakva, a mi zavarja az olvasót, már

csak azért is, mert hajlandó volna az elfeledett «—» jelek miatt Szemere Pálnak tulajdonítani valami stílusbeli léhaságot. Hanem a «—» helyett bőven van ¹⁾ ²⁾ ³⁾ stb. megfelelő utalással «—» nélkül, a mi különben egyre megy.

Ezek a dolgok is mellékesek. Azon sem ütődöm meg, hogy Fáy már tanuló karában *életbölcs*-nek tartja (7. l.); hogy Pozsonyban 1799-től 1863-ig kiváló szorgalommal végezte tanulmányait (5. l.); hogy Fáy apja, mint egyházának világi kurátora a kerületi üléseket (?) szokta házánál tartani, nem az üléseket követő ebédeket és vacsorákat (10. l.); hogy már 1817-ben lecsapja Fáy a szolgabíróságról, holott csak 1819-ben mond le (25. l.), hogy Széchenyi gróf egy nyilatkozatát az 1838-iki országgyűlésre helyezi, s nem egy 1833-iki Pest vármegyei gyűlésre (23. l.); hogy már zsebbe műveiben sok *aestheticai* ízlést árul el, [a mit szerző nem teszen ma sem] (13. l.) a mit Fáy maga mindenütt tagad és szerzőn kívül senki se lát; ezen mind nem ütődöm meg. Ezekben nem akad fel csak a pedantéria, arra pedig nem jó hallgatni. Azt a helyes irodalomtörténeti dolgozásmódot azonban különösen kiemelem, hogy szerző sok dolgot újra elmond mások után és pedig olyat, a mit diákjaitól érettségén kérdez, pl. a magyar színészet rövid vázlatát ab ovo Ledæ, a Kisfaludy-Társaság alapítását egészen úgy, a mint kézikönyveinkben olvassuk. Sok a sajtóhiba — nem baj; van benne szó mindenről — helyes.

Csak azt szeretném tudni, Dr. Koltai Virgil olvas-e a saját művein kívül egyebet is, pl. a műveiről szóló bírálatokat Kardostól, Váczytól, Kelemenről?

SZABÓ JÁNOS.

4. A költői syllogismusról. Aestheticai tanulmány Erődy Dánieltől. (Nagykikindai gymnasium). — A cím után kevesen fegják tudni, hogy ez értekezésben tulajdonképen a *metaphorákról* van szó. Ezekről *logikai* sőt *mathematikai következtetéseknél* s alkotásokban épen úgy közreműködik az értelmi, kombináló képesség, mint a képzelem. A gondolat, mely e felfogásban nyilvánul, nem új ugyan, de magában véve helyes; mert hisz az emberi, illetve költői lélek működésének is megvan a maga törvényszerűsége s az emberi szellem nyilatkozásainak mindig kutforrása a lélek összes tevékenysége, tehát nemcsak a phantasia, hanem az érzés és értelem is.

Nem következik azonban ebből, hogy a költői lelket, a metaphorák alkotásánál, a gondolkodó és ítélő tevékenység csakugyan oly mértékben uralja, mint azt az értekező hiszi és magyarázza. A metaphorák a költői léleknek sokkal *öntudatlanabb* alkotásai, semhogy az értelem azok teremtésénél oly öntudatos, kombináló működést végezzen, minő a logikai vagy mathematicai syllogismusok hosszas folyamata. Ellene

mond ennek az *ihletés szabadsága*, melyre értekező épen e kérdésnél hivatkozik. Az ihletés pillanata sokkal röpkébb és elragadóbb, semmint az értelem kombináló kedvét az érzések heve s a kigyult képzelem hátterbe ne szorítsa. A lélek a metaphorák alkotása pillanatában villámszerűen ragadja meg a képeket, a nélkül, hogy azok logikai vagy matematikai következetességével ideje volna törődni. Fölbukkannak hirtelen önkéntelenül a lélekben szunnyadó s *már kész* képek s ép ily hirtelen és önkéntelenül jutnak, mint metaphorák, kifejezésre. Nincs itt idő erre a logikai folyamatra, melyet az értekező olyan világosan lát; vagy ha van s a költő az ihletés pillanatában csakugyan efféle logikai következtetésekkel bíbelődik: az érzés melege a közvetetlenségnek e delejes folyamata az alkotásról gyorsan elpárolog, s gyümölcs lesz ugyan az alkotott gondolat, de hamv nélkül. Erődy, mint költő, ezt legjobban tudhatná; csakhogy az ő költészetének is épen az a logikai-mathematikai syllogizálás a baja. Írt logikailag s formailag kifogástalan verseket, de nem közvetetlenségével megkapó költeményt. Eszével költ, logikai kombinálással, de nem közvetetlenséggel. Így aztán nem csoda, ha a metaphorákat, a költészet ez öntudattalan fölbukkanó szépségeit, öntudatos alkotásoknak nézi, melyek az értelem esztergályozó műhelyéből kerülnek ki szépen, kicsiszolva.

Ime, hogyan magyarázza e *népdal* metaphoráját:

Orczáid rózsái
Ha közel volnának,
Égő szívem mellé
Tüzném bokrétának.

Itt a következő fogalmak vannak *költői syllogismussal* metaphorává alakítva: *róza*, *piros* és *arcz*: ekképen:

A mi róza = az piros; (!)
ámde a te arczod is = piros;
tehát a te arczod = róza.

«Azon nyílt és világos matematikai törvény szerint, hogy a melyek (mik?) egy közös harmadikkal egyenlők, azoknak egymás között is egyenlőknek kell lenniök. A mi a metaphorára alkalmazva annyit jelent, hogy a mely fogalmak egy közös harmadik fogalomban találkoznak (!), abban mint közös sajátságban megegyeznek, azok közül az egyiknek a másikkban, épen e közös sajátságánál mint vonatkozásnál fogva, szemléltetőknek kell lennie.»

Látnivaló, hogy a syllogismus elmélete s az érintett matematikai törvény is erőszakosan van a metaphorára alkalmazva, sőt mind a két törvény félre is értve, bizonyosan szándékosan. Mert azt az értekező mindenesetre tudja, hogy a syllogismust alkotó ítéletek fogalmai, azaz alanyai és állítmányai *nem egyenlők egymással*, hanem az állítmány

csak tartalma az alanynak ; a *rózsa* tehát nem egyenlő a *pirossal*, az *arcz* sem egyenlő *vele*. Ezek a fogalmak logikai syllogismussal helyesen így volnának :

A mi rózsa | az piros
 az arcz | piros
 tehát az arcz | rózsa.

Csupa absurdum ; mert : a mi rózsa, az nem piros — a mi arcz, az sem piros — a mi arcz, az sem rózsa. E három ítélet csak akkor volna megállható, ha mindegyiknek állítmánya alanyának egész *tartalmát* fejezné ki, ilyenformán : a mi rózsa | az virág... A *virág* ez ítéletben egész *tartalmát*, *lényegét* fejezi ki a rózsanak, nem *csupán egyetlen külső sajátosságát* : színét. Ama matematikai törvénynek alkalmazása is épp ily tévedés s ezért erőszakos. Ezt csak olyan fogalmakra, illetve mennyiségekre lehet alkalmazni, melyek *tartalmilag teljesen egyenlők* egymással, azaz egyneműek ; a felhozott metaphora fogalmai pedig *csak hasonlókként egyetlen jegyben* s így rájuk az a matematikai törvény sem alkalmazható.

Az értekező aztán annyira belemelegszik magyarázatába, hogy e törvényeket a többi képes kifejezésre is kiterjeszti : a *symbolumra*, az *összehasonlításra* (hasonlat), a *személyesítésre*, *allegoriára*, *hyperbolára* is. Ezek neki mind *költői syllogismusok*. S mindezt miért ? Hogy kedvencz ötletét tényleges valónak tüntesse fel.

Egyébiránt az értekezés maga, mely az «aesthetikai tanulmány» cízzel többet árul mint amennyit ad, distingváló észről, elég elmélyedésről is tanuskodik. Van pár találó észrevétele ; de látóköre alig emelkedik felül az iskolai ismeretek szintáján. Legfigyelemreméltóbb az egészben a *szándék*, mely a költői kifejezéseknek akarja reputatioját megvédeni ama köznapi vádak ellen, miket citál is : hogy a költői kifejezések badarságok s «*multa licent stultis, pictoribus atque poetis*». Elfelejtí, hogy ilyen köznapi mondások sokkal alantabb állanak, semmint a vitára érdemesek volnának. De ha már az efféléket csakugyan komolyan veszi s ki akarja mutatni, hogy a «költői szólásmódnak ép úgy megvannak a maga formái, törvényei, mint a bölcsészeti gondolkodásnak általában» akkor egy kissé élesebb fegyverhez kell nyulnia, mert ilyen apparatusal tételének igazságáról az ifjakat meg nem győzi. Pedig az ilyen programértekezésnek ez volna a célja.

DR. DENGI JÁNOS.

5. M. Minucius Felix Octaviusa. Irta Fodor Gyula. (Szatmári kir. kath. főgymn.) Semmi esetre sem hálátlan feladat, gymnasiumi értesítőekben olyan régi írókat ismertetni, a kiket az iskolai oktatás szűk keretébe bevonni nem lehet ugyan, de a kik az ókori világ szellemi életének megértését egyben vagy másban előmozdítják. Helyes tapintatra

vall tehát, hogy Fodor Gyula e czélra az első római hitvédírót, Minucius Felixet választotta, kinek *Octavius* című diabolusa úgy kis terjedelménél mint egyszerű szerkezeténél s könnyen érthető tartalmánál fogva legalkalmasabb arra, hogy a nem szakavatott olvasó előtt is világosan tüntesse fel az emberiség művelődéstörténetének egyik legfontosabb mozzanatát, a pogányság átolvadását a kereszténységbe. A művecske nem lép fel önálló becsű tudományos értekezés igényeivel, de mint sok ügyességgel írt ismertetés helyt áll magáért.

Szerző a kézirati hagyomány, a kiadások és az író latinságának rövid áttekintése után adja a párbeszéd bő tartalmát, különös gondot fordítva a gondolatmenet világos kiemelésére. Innen az író jellemzésére térve át, igyekszik megállapítani keresztény vallásbeli ismereteit, melyeket meglehetősen hiányosaknak talál és sikerülten mutatja ki, hogy Minucius minden buzgósága daczára is műveltségének egész irányánál fogva mennyire nem képes kiemelkedni a pogány világ gondolatköréből s hogy a pogány bölcsészekből veszi érveit akkor is, midőn a kinyilatkoztatás alapjára állva, keresztény dogmákkal kellene harczolnia.

Végül az író korának meghatározásával foglalkozik s a párbeszéd keletkezését M. Aurelius uralkodásának idejébe helyezi, Minuciust a tudósok legnagyobb részével együtt a legrégebbi reánk maradt római hitvédírónak tartván. Mi ebben szerzővel egyet értünk ugyan, de nem hagyhatjuk kifogás nélkül e kérdés tárgyalásánál azt az eljárást, hogy Minucius és Tertullianus egymáshoz való viszonyának fontos kérdésén egész könnyedén siklik át s nem ismer más lehetőséget, mint, hogy vagy Minuciust utánozta Tertullianus vagy megfordítva. Szerzőnek, úgy látszik, nem volt tudomása arról a figyelmet érdemlő újabb feltevésről, hogy Minucius és Tertullianus egy közös régibb forrásra, egy elveszett hitvédírra, mennek vissza, a mely esetben természetesen mind a két író sok tekintetben más világításban tűnik fel. Ajánljuk tanulmányainak ez irányban való kiegészítését.

Dr. NÉMETHY GÉZA.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság f. é. október hó 3-ikán *felolvasó ülést* tartott. Tárgyai voltak: 1. *Némethy Géza*: Euhemerus töredékei. 2. *Rudó Antal*: Az Ilias XVIII. éneke (fordítás).

A felolvasó ülést *választmányi ülés* követte. Jelen voltak: P. Thewrewk Emil elnök, Fináczy Ernő jegyző, Pecz Vilmos, Maywald József, Pozder Károly, Csengeri János, Király Pál, Gyomlai Gyula, Cserhalmi Samu.

1. A mult ülés jegyzőkönyve hitelesítettik.

2. Elnök jelenti, hogy a választmánytól a múlt ülésen nyert megbízásban eljáró és József Főherczeg Ő Fenségének úgy alapítványáért, mint a kegyesen felajánlott könyvadományért a társaság köszönetét tolmácsolta. — Tudomásul vétetik.

3. Albrecht János, pozsonyi kir. kath. főgymnasiumi tanár 1889-re bejelenti kilépését. — Elfogadjatik.

4. Új tagok: P. Thewrewk Emil ajánlatára főt. Rózsa Vitál, kath. főgymnasiumi tanár Esztergomban és dr. Zindl Béla, szolnoki áll. főgymnasiumi tanár 1888-tól kezdve rendes tagoknak; Timár Pál ajánlatára dr. Létmányi Nándor, okleveles középiskolai tanár (Budapest), dr. Zlinszky Aladár, zombori állami főgymnasiumi tanár, dr. Négyessy László, szolnoki állami főgymn. tanár; dr. Cserép József ajánlatára Keczer Géza, sátoralja-újhelyi gymn. tanár 1888-tól rendes tagoknak megválasztatnak. — Továbbá Gärtner Henrik ajánlatára Tamási István, nagyváradai áll. főreáliskolai tanár rendes tagnak 1888-tól, Heinrich Gusztáv ajánlatára főt. Horváth Cyrill, zirczi cziszt. rendű tag, rendkívüli tagnak 1888-tól. — Meghalt dr. Keleti Vincze 1888. aug. 25-én életének 32-dik, tanári működésének 10-ik évében; társaságunknak 1875. jan. 9. óta levelező, 1880. okt. 17. óta rendes tagja és volt második titkára. — A választmány jegyzőkönyvileg fejezi ki részvétét tagtársának elhúnyta felett. — A fenti választások figyelembevételével a rendes tagok száma 295, a rendkívülieké 58, a tiszteletbelieké 8, alapítóké 4, előfizetőké 140. Összesen 365 tag és 140 előfizető. — Tudomásul szolgál.

5. A pénztárnok jelenti, hogy dr. Panyák Ede, losonci áll. főgymn. tanár és társaságunk rendes tagja vezetéknévét Iványira változtatta. — Tudomásul szolgál.

6. Fináczy Ernő jelenti, hogy a Közlönyhöz készítendő tárgymutatóból az első három kötetre való anyag elkészült; egészségi tekintetéből és elfoglaltsága miatt azonban a munka további folytatásától legnagyobb sajnálatára elállni kénytelen; kéri a választmányt, hogy ezt vegye tudomásul; egyúttal pedig ajánlja a maga részéről Hellebrant Árpád tagtárust a tárgymutató folytatolagos elkészítésére. Az első három kötetre való anyagot a társaságnak felajánlja. — A választmány Fináczy Ernőnek ajánlatát melegen megköszöni és a munka folytatásával Hellebrant Árpád tagtárust bízza meg. Az indítványozó felhivatik, hogy a nevezett tagtárssal lépjen ez ügyben érintkezésbe és eljárása eredményéről tegyen a jövő ülésen jelentést.

7. A pénztárnok jelenti, hogy a Közlöny eddigi terjedelme után itélve, előreláthatólag némi túllépés fog történni a kiadásokban, s hogy e túllépések egy részére nem lesz fedezet. A választmány elhatározza, hogy a felmerült költségtöbblet a közgyűlés utólagos jóváhagyása reményében érvényesítendő.

8. A pénztárnok bemutatja a pénztár állásáról szóló kimutatását. Bevétele volt 1887. decz. 10-től 1888. szept. 26-ig 2925 frt 14 kr., kiadás 2143 frt 38 kr.; pénztárkészlet 781 frt 76 kr. Hátralékos tagdíjak: 1887. előtti időből előfizetés 7 frt, rendkívüli tagok díjaiból 54 frt, rendesek után 483 frt; — 1888-ból előfizetés 47 frt 40 kr., rendkívüli tagdíj 78 frt, rendes 721 frt.

— A Budapesti Philologiai Társaság f. évi november 7-én nagyszámú és előkelő hallgatóság jelenlétében (ott volt Sir Leland és neje, Hunfalvy Pál, Pulszky Ferencz stb.) *felolvasó ülést* tartott, melynek tárgyai voltak: 1. *Hegelűs István*: Petőfi néhány költeménye latinul. 2. *Herrmann Antal*: Az internacionális angol cigány-társaság. 3. *Schmidt Márton*: Adalékok Aeschylus életrajzához.

A felolvasó ülés után *választmányi ülés* volt. Elnök P. Thewrewk Emil, jegyző Fináczy Ernő. Jelen voltak: Ábel Jenő, Fröhlich Róbert, Heinrich Gusztáv, Riedl Frigyes, Pozder Károly, Kassai Gusztáv, Maywald József, Cserhalmi Samu.

1. A mult ülés jegyzőkönyve hitelesítettik.

2. P. Thewrewk Emil ajánlatára Pösch Árpád nagybányai áll. főgymnasiunai tanár 1888-tól rendes tagnak, Ábel Jenő ajánlatára Wieder Gyula csíksomlyói főgymn. tanár 1889-től rendes tagnak, Heinrich Gusztáv ajánlatára Erdélyi Pál, múzeumi tisztviselő, eddigi rk. tag 1888-tól rendes tagnak, Weiss Rezső ajánlatára Negovetich Arthur, Soós József, Almásy János, Bölcs házy István bölcsészethallgatók 1888-tól rendkívüli tagoknak megválasztatnak. Meghalt Kis István, kolozsvári bölcsészethallgató, társaságunk rendkívüli tagja. — Turcsányi Dezső r. tag kilépése elfogadtatik oly feltétellel, hogy az alapszabályok 18. §-ában foglalt kötelezettségének megfelel. — Kárpáti Kelemen rendes tag kilépése elfogadtatik. Zanathy Bódog és dr. Káplány Antal r. tagok kilépése ellenben azon okból nem fogadható el, mert a hároméves cyclus nem járt le. — A rendes tagok száma 296, a rendkívülieké 60.

3. Ábel Jenő jelenti, hogy Wieder Gyula, csíksomlyói főgymn. tanár, a Közlöny összes évfolyamainak egy teljes példányát kívánná megrendelni. Minthogy ez idő szerint nincs teljes példány, a választmány intézkedni fog, hogy lehetőleg megszereztessek és Wieder Gyulának rendelkezésére bocsátassék.

4. Fináczy Ernő jelenti, hogy Hellebrant Árpád a tárgymutató hátralevő részének elkészítésére vállalkozott. A választmány a jelentést tudomásul veszi, de felkérendőnek tartja Hellebrant urat, hogy munkájával az 1889-ik év folyamán iparkodjék elkészülni.

5. A pénztárnok jelenti, hogy a társaság bevétele 1887. évi decz. 10-től 1888. nov. 6-ig volt 3720 frt 8 kr. (előírányozva 3370 frt); a kiadás volt 3514 frt 97 kr. (3370 frt előírányzattal szemben). Pénztári készlet 205 frt 11 kr. — Tudomásul vétetik.

6. Cserhalmi Samu jelenti, hogy jövő december és január hónapokban hivatalos ügyben kénytelen a fővárosból távol lenni, de gondoskodott róla, hogy a társaság pénzügyeinek ellátása ez idő alatt fennakadást ne szenvedjen. — Tudomásul vétetik.

7. A december havi közgyűlés előkészítése céljából megválasztatnak a candidáló bizottságba Maywald József, Riedl Frigyes és Pozder Károly, a pénztárvizsgáló bizottságba Ábel Jenő, Fináczy Ernő és Fröhlich Róbert. A választmány egyúttal felkéri Ábel Jenőt, hogy a pótkötetekre vonatkozó indítványt, melyet a választmány a közgyűlés elé fog terjeszteni, ő szerkeszse meg.

8. Heurich Gusztáv tárgyalatni kívánja az annak idején pénzügyi nehézségek miatt elejtett reális encyclopædia ügyét, melynek nagy fontosságát mindenki elismeri. A társaság anyagi helyzete immár megnyugtató lévén, elérkezettnek látja az időt arra, hogy a kérdéssel behatóan foglalkozzék a társaság és megoldását mindenkép előmozdítsa. A választmány teljes mértékben osztozik az előadó nézetében, s megbízza Heinrich Gusztáv és Ábel Jenő tagtársakat, hogy tegyék magukat érintkezésbe néhány kiadóval a kiadás módozatainak megállapítása végett és mielőbb tegyenek eljárásukról jelentést.

— A Faust-mondáról terjedelmes francia munka jelent meg Faligny Ernőtől: *Histoire de la légende de Faust*. Paris, 1888. Hachette, XXXII, 474 l. — E mű a Faust-mondára vonatkozó német kutatások eredményeinek szorgalmas és általában ügyes, csak nem mindig elég kritikai összefoglalása. Szerző csak a népkönyvet és a népdramát tárgyalja, amazt teljes fordításban közli, erről és számos módosításairól terjedelmesebben szól. A mondában helyesen hangsúlyozza annak protestans jellemét; de hogyan illik aztán e felfogáshoz a könyvnek már legelső mondata: «La légende de Faust, envisagée dans ses traits essentiels, est l'histoire de l'homme qui vend son âme aux puissances du mal afin d'obtenir en retour les biens terrestres»? — A történeti Faustra vonatkozó, csak óvatosan fölhasználható adatokat szerző bámulatos hiszékenységgel fogadja és kombinálja, sőt még a heidelbergi Faust Jánossal is azonosítja a monda hősét! Legfurcsább azonban, hogy szerző még ma is azt fejtegeti, hogy a német népdrama teljesen független Marlowe tragédiájától, mely felfogás pedig már évtizedek óta alaposan és teljesen megczáfoltnak tekintendő. Végül szól még az angol és német Faust-balladákrol (az utóbbiakat nem a legjobb szövegekben mutatva be) és a Faustra vonatkozó képekről és rajzokról. Rembrandt Faust-képéről ő is azt állítja, hogy e képen «Faust a makrokosmus jelvényének látásába elmerülve» van feltüntetve. Erről szó sem lehet. Gøthe előtt nem is tud senki a «makrokosmus jelvényéről». Rembrandt képének e hamis felfogása Scheible *Klosterj*ának egy Rembrandt után önkényesen compilált rajzából származik.

— Luther meséi új kiadásban jelentek meg, még pedig a szerző kéziratából, mely jelenleg a vatikáni könyvtárban van Rómában: *Luthers Fabeln nach seiner wiedergefundenen Handschrift herausgegeben von Ernst Thiele (mit einem Facsimile)*. Halle 1888, XVI és 19 l. Ára 60 fillér. — Luther rendkívül nagyra becsülte az aëopusi meséket, melyek szerinte a mindennapi életnek gyakorlati ügyeiben csakúgy szolgálhatnának az embereknek útmutatóul, mint a szentírás a szívnek és lelkiismeretnek minden kérdésében. Azért ismételve ajánlja Aesopust kortársainak és maga több ízben (főkép 1530-ban Koburgban) hozzáfog e mesék német átdolgozásához, mert a Stainhöwel Henrik fordítását (1480 körül; újra kiadta Oesterley Hann. 1873), melyet jól ismert, gyalázatos könyvnek tartja, melytől híveit óvja, — nem egészen alaptalanul, mivel Stainhöwel a humanisták (első sorban Poggio) facetiáiból sok sikamlós és frivol történetet vett föl mesegyűjteményébe. Luther azonban nem készült el, csupán 16 mesével és az

előszóval, s így meséi csak halála után jelentek meg, először 1557-ben, műveinek jeni kiadásában V. 285. E mesék (melyeknek eredetije a közép-korban majd Aesopusnak, majd Romulusnak tulajdonított ismeretes latin mese-gyűjtemény) nem fordítások, hanem egészen szabad átdolgozások, melyekben Luther főképp a népies hangot eltalálni törekedett. Kézirata mutatja, hogy mennyit fáradozott és javíttatott, míg a helyes alakot eltalálta. Az új kiadás főérdeme, hogy a Luther kéziratának egészen pontos mása.

PHILOLOGIAI PROGRAM-ÉRTEKEZÉSEK. 1887 1888.

Baksay József. Töredékek a nevelés köréből. Kis-Kun-Félegyházi kath. gym. 3—36. l.

Bertlff Andr. Beiträge zur Kenntniss der Klein-Bistritzer Mundart. Besztercezi ág. ev. főgymn. 5—38. l.

Börzsönyi Arnold. Az 1884—88-ig szerzett régészeti tárgyak ismertetése s azok lelethelyei. Győri főgymn. 143—183. l.

Bothár Dániel. Zur Reform des grammatischen Unterrichts. Felső-lövői ev. gym. 3—14. l.

Brassai. Tudtak-e a középkoriak latinul? Kolosvár. Unitár. vallás-közönség isk. ért. 3—6. l.

Czapáry László. Székér Joákim Alajos élete és művei. Sz.-fehérvári kath. főgym. 3—52. l.

Dóczy Imre. Görög világnézet. Debreczeni ref. főgym. 3—24. l.

Embery Árpád. Antigone. Székelyudvarhelyi főgymn. 3—36. l.

Erdélyi K. dr. A francia epos eredeteiről. Kecskeméti kath. főgym. 3—64. l.

Erődy Dániel. A költői syllogismusról. Aesthetikai tanulmány. Nagykikindai gym. 4—18. l.

Fekete Imoly. A szülők és gyermekeik között létezett jogviszony Attikában. Váczi főgym. 3—41. l.

Fodor Gyula, dr. M. Minucius Felix Octaviusa. Szatmári kath. főgymn. 3—17. l.

Friml Aladár. M. Fabius Quintilianus a tropusok és figurákról. S. A. Ujhelyi kath. gym. 3—16. l.

Gärtner Henrik. Chateaubriand és művei. Nagyváradai főreálisk. 3—24. l.

Gretz József. Egy német nyelvi házi dolgozatnak az V. osztályban való megbeszélése. Fehértemplomi főgymn. 3—23.

Grosz Gyula. Über Jugendlektüre und Schülerbibliotheken. Brassói ág. ev. főgym. 3—25. l.

Grósz Jakab. A latin nyelv tanítása a temesvári állami főreáliskolában. Temesvári főreálisk. 13—21. l.

Győrik Márton. Dr. Schimkó Dániel-féle érem- és régiséggyűjtemény. Pozsonyi ev. főgym. 2—41. l.

Haraszti Gyula. Goethe Iphigeniájának olvastatásához. Kassai főreálisk. 3—18. l.

Héjas Elek. T. Livius XXI. könyvének syntaxisa fővonásokban. Csurgói ref. főgym. 17—32. l.

Horváth Balázs. Baróti Szabó Dávid s néhány kiadatlan költeménye. Kassai főgym. 1—136 l.

- Kapás Aurel.* Simai Kristóf élete és munkái. Privigyei algymn. 3—11. l.
- Kárpáti Kelemen.* A háború és béke a régi rómaiaknál. Szombat-helyi főgym. 1—60. l.
- Kempf József.* Béka-egérharcz. Homeros után. Budapesti László-intézet. 6—16. l.
- Kircz Jakab.* Beszámoló a latin nyelv módszeres oktatásáról és eredményéről realiskoláink I-ső tanfolyamában. Szegedi főreál. 3—14. l.
- Klincsek József.* A hellének testgyakorlatairól. Székesfehérv. főreál. 3—19. l.
- Koltai Virgil, dr.* Fáy András élete és működése. Győri főgymn. 1—141. l.
- Kondor József.* Csokonai Somogyban. Csurgói ref. főgymn. 5—16b. l.
- Krecsarevics Markó.* O bilju i cvecsu na nyemu ü našim narodnim pesmamé. Ujvidéki gör. kel. szerb. főgym. 3—8. l.
- Kröllér Miksa.* Az olvasás és írás tanításáról. Köszegi gym. 3—20. l.
- Laudon István.* Az ókori Róma fennálló romjaiban. Ungvári kath. főgym. 3—26. l.
- Markovics Sándor.* A nyelvrokonságról és a magyar nyelv rokonságáról. Győri főreálisk. 7—33. l.
- Medgyesi Lajos.* Horatius második epódusának tárgyalása a VIII. osztályban. Kaposvári főgym. 7—26. l.
- Molnár Lajos.* Kazinczy Ferencz emlékezete. Sárospataki ref. főgym. 154—166. l.
- Nagy István.* Kazinczy és Debreczen. Kerczagi ref. gym. 5—58. l.
- Néhány szó a rómaiak cirkusi játékaikról. Podolini kath. algym. 3—9 l.
- Perényi Adolf.* Arany János «V. László»-jának tárgyalása az V. osztályban. Budapesti VII. ker. gym. 13—18. l.
- Pojini Albert.* Commentar Goethe Faustjának első részéhez. — Hjalmar H. Boyesen után angolból. Nagykanizsai kath. főgym. 3—68. l.
- Prusinszky János, dr.* A latin nyelv a hazai realiskolákban. Budapesti V. ker. főreálisk. 11—21. l.
- R. E.* Tanulmányok a rómaiak erkölceiről, mindennapi foglalkozásai- és szokásairól. — Soproni kath. gym. 4—28. l.
- Reményi Ede.* A magyar nyelv tanítása a pancsovai főgymnasium I. osztályában. Pancsovai áll. főgym. 3—12. l.
- Schurina István.* A latin nyelv a realiskolában. — Nagykállói áll. főreál. 3—8. l.
- Sébök Henrik.* Forum Romanum. Pozsonyi kath. főgym. 1—32. l.
- Srepet Miliv, dr.* Iz latinskoga jezikutlovlja. Zágrábi kir. gym. 3—40. l.
- Steuer János.* A székely nyelv hangjai. Székelyudvarhelyi realisk. 1—321.
- Szarka Kolumbán.* Antik római papok. Pápai kath. gym. 4—46. l.
- Szerelemhegyi Tivadar.* Az ó-classikus tanulmányok a gymnasiumban. — Budapesti II. ker. főgym. 3—11. l.
- Szigetvári Irán.* A tropusokról. Budapest. VII. ker. gym. 3—12. l.
- Szűtyényi Ferencz.* Mennyit változtatott Ovidius a mythoson. Lévai főgym. 3—20. l.
- Tóth Lőrincz.* A rozsnyói kath. főgym. pénz- és éremgyűjteménye. Rozsnyói kath. főgym. 3—18. l.
- Varga Mátyás.* Vörösmarty Mihály költészetének vallás erkölcsi szépségei. Ujvidéki kath. főgym. 6—18. l.
- Várkonyi Endre.* Homérosz kedélyvilága. Szegedi főgym. 3—54. l.
- Vécsey Bekény.* A hősköltemény. Epopeia. Aesthetikai tanulmány. Kisszebeni gym. 3—17. l.
- Volapük. Pécsi főgymn. 1—60. l.

Vozári Gyula. Hogyan tanítom én a latin nyelvet az V. osztályban? Præparatio részlet. Rimaszombati prot. főgymn. 3—21. l.

Willer József. Az ó-francia hőköltészet eredetéről és fejlődéséről, különös tekintettel a Roland-énekekre. Kecskeméti főreálisk. 3—35. l.

Wirth Gyula. Néhány szó Catullus születési évéről. Nagybecskerek-i főgym. 3—10. l.

Zambra Pietre. Sull' origine della lingua italiana. Fiumei állami főgym. 3—21. l.

Zárodnik Mihály. Az Ehrenfeld-codex nyelvi sajátosságai. Egri főgym. 3—48. l.

KÖNYVÉSZET.

Ahn-Erényi. Gyakorlati tanfolyam a német nyelv gyors, alapos s könnyű megtanulására. Nyelvtani jegyzetekkel ellátva és a felső nép- és polgári iskolák tantervéhez alkalmazva. A 6. jav. kiadást sajtó alá rendezte *Dr. Bokor J.* Budapest, 1889. Lampel. (8-r. 176 l.) 60 kr.

Bohnár Zs. és Iványi J. Magyar olvasókönyv a középiskolák I. és II. osztálya számára. 13. kiad. I. Budapest, 1888. Eggenberger. (8-r. V, 295 l.) 1 frt 40 kr.

Dávid I. és Fodor Gy. Xenophon memorabiliáinak teljes szótára. Budapest, 1888. Lauffer. V. (8-r. 106 l.) 70 kr.

Dávid István. Latin-magyar zsebszótár. A gymnasiumok és reáliskolák számára. Budapest, 1889. Lauffer V. (8-r. VI. 524 l.) 1 frt 50 kr.

Erdélyi Múzeum-Egylet bölcsélet-, nyelv- és történelem-tudományi szakosztályának kiadványai. Szerkeszti Hegedüs István. V. kötet, 5. füzet (339—426 l.). — Tartalom: *Findly Henrik*, A bolognai ünnepély. — *Széchy Károly*, Kazinczy otthon I. — *Hegedüs István*, A testvérgyűlölet tragikumai Aiskhylosnál, Euripidesnél és Schillernél (befejezés). — Szakosztályi értesítő.

A Kisfaludy-Társaság *Élclapjai*. — Új foly. 21. köt. 1885/6 és 1886/7. (8-r. 395 l.) Budapest. 1887. 22. köt. 1887/8. Budapest, 1888. (8-r. 328 l.) Tartalom: Hivatalos közlemények. — Irodalmi munkálatok: *Dr. Váczy J.*: Tompa lyrai allegóriái. — *Berczik Árpád*: Győry Vilmos emlékezete. — *Péterfi Jenő*: A tragédiáról. — *Pulszky Ferencz*: Emlékezésed Ipolyi Arnold felett. — *Brassai Sámuel*: Mikép hallgassanak a fiatalok a költőkre. (Fordítmány Plutarchusból.) — *Jancsó Benedek*: Turgenev Iván. — *Vértesi Arnold*: Az asszony. — *Alexi György*: Utazásom az oláhok között. — *Zichy Antal*: A nagyzásról. — *Agai Adolf*: A megvénülés. — *Vargha Gyula*: Egy falusi temetőben. — *Péterfi Jenő*: Arany János epikai töredékei. — *Rudnyánszky Gyula*: Levél egy színigazgatóhoz. — *Dömötör Pál*: A dal. — *Abrányi Emil*: Koldus. — *Vadnai Károly*: Czuczor rabláncza. — *Baksay Sándor*: Dömötör Jánosról. Emlékezésed. — *Szász Károly*: Szemere Pál emlékezete. — *Vargha Gy.*: Rákóczy temetése. Költemény. — *Berczik Árpád*: Ügyetlen udvarló. — *Somló Sándor*: Az apród. — *Imori Theurewk Emil*: Mutatványok a görög Anthológiából. — *Dr. Ruzsicska Kálmán*: Hartmann és Shakspeare Juliája. — *Dr. Berkeszi István*: Barcsai levelei Rudnyánszky Jánoshoz és feleségéhez. — *Jalara Ahnberg Antal*: Egy epizód a Kalevalából. — *Négyesy László*: A magyar verselmélet kritikai története. — *Lévay József*: A látogatók. — *Beöthy Zsolt*: Kovács Pál emlékezete. — *Baksay Sándor*: Homér Iliásából. — *Mikszáth Kálmán*: A hajlékonyabb ág.

Faludy Miksa. Goethe Iphigeniája. Irodalomtörténeti tanulmány. Székesfehérvár, 1888. (8-r. 34 l.)

Hám Sándor. Jago és Biberach. Párhuzam. Mindszent. é. n. 1888. (8-r. 48 l.)

Historia Apollonii regis Tyri. E codice Parisino 4955 edidit et commentario critico instruxit Michael Ring. Posinii et Lipsiæ, 1888. Impensis Sigismundi Steineri. (8-r. 90 l.) 90 kr.

Hofer Kár. A francia nyelv módszeres tankönyve. II-r. 4. bőv. és jav. kiad. Budapest, 1888. Eggenberger. (8-r. 131 l.) 80 kr.

Holzweiszig Frigyes, dr. Latin gyakorló könyve a második osztály számára. Ford. és latin-magyar és magyar-latin szótárral ellátta Székely Ferencz. Budapest, 1888. Franklin-T. (8-r. IV, 188 l.) 1 frt.

Katalog der Bibliothek der evang. Landeskirche A. B. in Siebenbürgen. Hermanstadt. 1889. (8-r. VI, 488 l.)

Kerekgyártó Elek. Magyar nyelvtan. A fogalmazásra alapítva. I. rész. Budapest, 1888. Eggenberger. (8-r. VI, 37 l.) 30 kr.

Kerekgyártó E. dr. Irodalomtörténeti olvasókönyv, kapcsolatban az olvasmányok fejtegetéseivel és életrajzokkal. Polgári és felső leányiskolák számára. Budapest, 1888. Mehner (8-r. 365 l.) 1 frt 20.

Mátray Lajos. Fazekas Mihály élete és munkái, felfedezett ismeretlen verseivel. Debreczen, 1888. (8-r. 180 l.) 1 frt.

Megyeri István dr. Lord Byron. Életrajzi tanulmány. Budapest. 1889. Pallas. 1 frt 20 kr.

Nagy István. Kazinczy és Debreczen. Irodalomtörténeti tanulmány. Karczag, 1888. Szödi (8-r. 49 l.) 50 kr.

Nyelvmlékek. Régi magyar. Kiadta a M. Tud. Akademia. IV. köt. 2-ik osztály, Egyházi vegyes könyv. (Winkler Codex.) Sajtó alá rendezte és kinyomatta Döbrentei Gábor 1846-ban. Az eredetivel összevetette és előszóval ellátta Volf György. Budapest. Akademia. (4-r. XII, CXXVI. lap.) 1 frt 50 kr.

Petőfi Sándor válogatott költeményei. Magyarázta dr. Badics Ferencz. I. rész. Lyrai költemények. II. rész. Elbeszélő költemények. Bndapest, Athenæum, 1888. (8-r. VII+180, 137 l.) 1 frt 80 kr.

Oldal János. Német nyelvtan. A polgári leányiskolák számára. 3. kiad. I. rész. Az I. és II. osztály számára. Budapest, 1888. Eggenberger. (8-r. 208 l.) 1 frt 20 kr.

Palóczy Lipót. Gyakorlati olasz nyelvtan Ahn tanmódszere nyomán. Budapest, 1888. Lampel. (8-r. VI, 160 l.) 80 kr.

Pirchala Imre. Latin mondattan olvasmányokkal és gyakorlatokkal. A reáliskolák VI. osztálya számára. Budapest, 1888. Eggenberger. (8-r. II, 96 l.) 70 kr.

Sainte-Beuve. Arczképek a francia ujjabbkori társadalomból. Ford. Wohl Janka. Budapest, 1888. Akademia (8-r. XIX. 416 l.) — Tartalom: De la Vallière asszony. — De Scudéry kisasszony. — Saint Évremond és Ninon. — La Grande Mademoiselle. — De Maintenon asszony. — Geofrin asszony. — De Lambert és Necker asszonyok. — La Couvereur Adrienne. — De Sévigné asszony. — Du Deffand marquise levelei. — Lespinasse kisasszony levelei. — D'Épinay asszony emlékiratai. — Necker asszony. — De Boufflers grófnő. — Récamier asszony.

Salamon Ferencz. Irodalmi tanulmányok. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Kassalik Jenő alapítványából. I., II. köt. Budapest, Franklin-t. 1889. (8-r. XIV, 394. l. és IV, 394. l.) 3 frt 60 kr.

Tartalom: Arany J. és a «népiesség». — Arany János kisebb költeményei. I. Katalin. 2. Népmondák és népregék. Daliás idők. Buda halála. — Petőfi Sándor újabb költeményei. — Petőfi Sándor bemutatása a francziáknál. — Csokonai Dorottyája. — Zrinyi a költő.

II. köt. Shakespere. — Balzac. — Világirodalom. — Könyvismertetések: Irinyi J. Béla. — Fancsy Album — Csengery. — Kemény. A magyar nép könyve. — Mocsáry L. A magyar társasélet. — Lisznyai K. A madarak pajtása. — Jósika M. A rom titkai. — Két új zsebkönyv. (Szépirodalmi

Album 1858., Remény 1858.) — Emilia, Beszélyek. — Csokonai Album. — Gyulai P. A részvét könyve. — Eötvös J. Gondolatok. — Jósika J. Család-élet. — Alkalmi czikkek: Bajza J. emlékezete. — Vachott Sándor. — A Kisfaludy-társaságról. — Vörösmarty M. — Berzsenyi eddig ismeretlen versei. — Br. Kemény Zs. emlékezete.

Samarjai Carl, Praktische Anleitung zur schnellen u. leichten Erlernung der ungarischen Sprache, nach Dr. J. Alm's Lehrmethode. I. Cursus, Budapest, 1889. Lauffer, (12-r. 120 l.) 42 kr.

Schwicker J. H. Deutsches Sprach- und Stylbuch für Volksschulen. 4. verbess. Aufl. Budapest, 1889. Dobrowsky & Franke 1889. (8-r. 101. l.) 44 kr.

Szendk István dr. Német olvasókönyv. III. rész, 2. kiad. Budapest, 1888, Lauffer, (8-r. VIII., 288 l.) 1 frt 60 kr.

— Német nyelvtan. II. évfolyam. 5. kiad. Budapest, 1888. Lauffer, (8-r. VIII., 178 l.) 1 frt.

Thukydides. Ford. és jegyzetekkel ellátta Zsoldos Benő. III. köt. 6—8. könyv. Budapest, Franklin-t. 1888. (8-r. 238 l.) 1 frt.

— Ugyanaz. Görögül és magyarul. Budapest, Franklin-t. 1888. (8-r. 461 l.) 2 frt.

Schwieger Jacob, *Geharnischte Venus*, 1660. Herausgegeben von, Th. Rache. Halle 1888, XVIII és 154 l. Ára 1 mk. 20. — A XVII. századnak e legghisebb és legjelesebb szerelmi dal-gyűjteménye 1660-ban jelent meg Hamburgban. Szerzője *Filidor der Dorfifer* (pásztor?) álnévvel szerepel a címlapon. «Vértezett Vénusnak» azért nevezte saját szavai szerint gyűjteményét, mivel a háború közepette, a hadi táborban keletkezett. A munka szerzője sokáig ismeretlen volt, s csak utjabban sikerült őt Schwieger Jakabban fölfedezni, ki a XVII. század húszas éveinek végén Altonában született, 1650 óta Wittenbergában és Lipszében teológiát és philosophiát tanult, 1654 óta a «Németérműi társaság» tagja volt, 1657-ben katona lett dán szolgálatban és Lengyelországba került, hol e dalokat megírta, 1659 óta hivatalnok volt Glückstadtban, mire a rudolstadtj udvarhoz került és 1667 körül meghalt. A termékeny író műveit felsorolja Gædeke III.², p. 105. Vajon a *Filidor* névvel megjelent drámák, melyek (bár idegen minták után dolgozva) nagy tehetségről tanuskodnak, Schwieger művei-e, eddigelé eldöntetlen kérdés. Venus-dalainak szépségét már Gleim is felismerte a mult században, ki e gyűjteményt újra ki akarta adni, és Scherer a XVII. század valóságos minnedalosának nevezi Schwiegert. E dalok csakugyan nagyon elütnek a század száraz, érzés nélkül csinált költészetétől: frissek, elevenek, telve érzékiséggel, de sokszor sikamlóság és frivolak is. — *Filidor* az «Elbai hattyrük társaságának» (Elbschwanenorden) is volt tagja, mely társaság, mint Rache p. IX kimutatja, sem 1656-ban (mint Kurz, Wächter és Förster) sem 1660-ban (mint Gædeke s Gervinus állítják), hanem 1658-ban alapítottatott.

Teuber Oskar, *Geschichte des Prager Theaters von den Anfängen des Schauspielwesens bis auf die neueste Zeit*. Prag, 1883—88. Három kötet. Ára 18 mk. — E kitűnő munka most teljesen be van fejezve. Nemcsak egy egyes német színház története ez; szerző úgy fogta föl földadatát, hogy a prágai színház fejlődésében visszatükrözteti az egyetemes német dráma-költészet és színészet fejlődését, a legrégibb időktől a jelenkorig, a mi által e munka sokkal szélesb körök érdeklődésére tarthat igényt és nagyobb jelentőséget nyer. A munka három kötetből áll. Az első kötet a mysteriumokon kezdődik és az első vándor színésztársulatok föllépéseig tart. E rész főleg a legrégibb korra és az iskolai drámára tartalmaz értékes új anyagot. A második rész a XVII. és XVIII. századi prágai színügyet tárgyalja 1817-ig. A XVIII. század végén, főleg Liebich Károly igazgató vezetése

alatt, fényes korszaka volt a prágai színháznak. A III. rész az 1817—1887-ig terjedő kort foglalja magában. Kétségtelen, hogy nincs más német színház, mely ily történeti tárgyalással dicsekedhetnék, mert Teuber könyvét nemcsak a kutatás alapossága és az új adatok nagy száma, hanem egyszersmind a szerzőnek vonzó előadása és helyes művelt ítélete is teszi értékes munkává.

Ulrichs von Lichtenstein Frauendienst. Herausgegeben von Reinhold Bechstein. Leipzig 1888. Brockhaus. Két kötet, ára 8 mk. — E művelődéstörténeti szempontból rendkívül fontos, de költői érték tekintetében is vonzó műnek első kiadását Lachmann Károly eszközölte 1841-ben, miután Tieck Lajos már 1812-ben modernizált átdolgozásban próbálta a stájer lovag verses önéletrajzát kortársainak hozzáférhetővé tenni. Azóta igen sokan foglalkoztak Ulrikkal és művével, és főleg életéről több becses kutatás jelent meg. De műve csak Lachmann kiadásában volt olvasható, mely kiadás, mint az Lachmanntól másképp nem is volt várható, igen jeles philológiai munka ugyan, csakhogy a hozzája csatolt jegyzetek (Karajan Tivadartól) nagyon csekély számúak és majd kivétel nélkül csakis történeti és életrajzi természetűek. Pedig Ulrik műve, mely a középkori nyilvános és magán élet legkülönbözőbb viszonyait tárgyalja vagy érinti, igen gazdag mindenféle tárgyi nehézségekben. Ezeket Bechstein Reinholdnak a Bartsch-féle „Deutsche Dichtungen des Mittelalters” cz. gyűjteményben (VI. és VII. kötet) megjelent új kiadása, nagy számú és a legkisebb mellékes dolgokra is kiterjeszkedő jegyzeteivel teljesen eltávolítja, úgy hogy Ulrik műve e kiadásban ép oly élvezetes, mint minden tekintetben tanulságos olvasmányává lett.

Waldberg, Mar Freiherr v., Die deutsche Renaissance-lyrik, Berlin, 1888. — E munka tárgya a XVII. század német lyrája, mely csak annyiban érdemli meg a renaissance-lyra nevet, mert a renaissance hatása alatt alakult olasz, francia és holland költészet befolyása alatt jött létre; az ókor közvetlen hatása igen mellékes volt. A rendkívül szorgalmas kutatásokon alapuló mű három részben tárgyalja 1. az új műlyra viszonyát a népdalhoz, 2. a pásztori lyrát (a legterjedelmesebb fejezet) és 3. a költők viszonyát előzőikhez, ill. mintáikhoz. A tárgyalt irodalom általában igen csekély értékű s voltaképp csak történeti érdekű. Ez értéktelenség főoka a költők tehetségtelensége: fordítók, másolók, compilerok, de nem alkotó költői erők. Szellemi tulajdonról fogalmuk sincsen, jelszavuk: je prends mon bien, où je le trouve. De szerző bizonyára téved, ha az egész század lyrájáról azt állítja, hogy olasz befolyás alatt jött létre; ez csak Opitzig áll; ezen túl a francia és holland költők (kik maguk, igaz, olasz befolyás alatt állnak) a minták. E téves felfogása aztán igaztalan ítéletre is vezeti szerzőt, főleg a II. szakaszban: Waldberg a német pásztori lyrát folyton az olaszszal hasonlítja össze és azért sokkal kedvezőtlenebbül szól a németekről mint kellene; mert a németek mintái a francziák és hollandiak, és a pásztori lyra már ezeknél oly üres, lapos és feszes verselményné lett, hogy nem csoda, ha a német utánzóknál nem költőibb. W. dolgozata főleg azért igen érdemes, mert egy nagyon elhanyagolt korszakot és igen nehezen hozzáférhető irodalmat tárgyal alaposan és általában helyes ítélettel.

Wolff Hans, Der Purismus in der deutschen Literatur des XVII. Jahrhunderts. Strassburg 1888, 132 l. Ára 2 mk. 60. — Igen beható és alapos tárgyalás azon élénk mozgalomnak, mely a XVII. században a német irodalmi nyelv tisztasága érdekében folyt. A mozgalmat a gyümölcsöző társulat indította meg, melynek tagjai közül főleg Moscherosch, Schottel és Harsdörffer fejtettek ki ez irányban nagy, de józan buzgalmat, míg Zesen, neveléséges és izléstelen túlzásaival, inkább ártott az ügynek. A század végén Leibnitz karolja föl újra a már-már elhaló ügyet, melyet aztán Gottsched a XVIII. század elején egyelőre bizonyos befejezésre juttat. Wolff könyve különösen az által válik nagyon érdekessé és tanulságossá, hogy

szerzője nemcsak az elveket tárgyalja, melyeket a különböző pártok hangoztatnak, hanem az egyes szókat és szólamokat is felsorolja, melyek ez időben készültek és vagy csakhamar eltűntek, vagy életben maradtak a mai napig. Igazán meglepő, hogy a német nyelvnek mennyi közkeletű szava keletkezett e században és e mozgalom folyamában. Így pl. hogy csak egynehányat fölemlítsünk, a következők: Abhandlung, Ebenbild, Erörterung, Gegenfüßler, Handschuh, Höfing, Lehrsatz, leutselig, lustwandeln, Rechtschreibung, Sinngedicht, Staatsmann, Staatswesen, Vollmacht, Wundarzt stb., s igen nagy azon régi, már feledésbe ment szók száma is, melyeket fölelevenítettek és újra közkeletűekké tettek.

NYILT TÉR. *)

Válaszul Balassa J. úrnak.

Vissza nem akarok élni a Tisztelt Szerkesztőség jóságával sem alkalmatlankodni hosszú védelemmel a türelmes olvasónak. De jelen felszólalásomra már a mult évi utolsó füzetben (XII. 790—800) A magyar határozókról szóló bírálatomba csúszott egy néhány értelemzavaró sajtóhiba is feljogosítana, a minők a 792. l. 5. s. jobb szerettük h. jobb szeretettük volna, u. o. 8. s. nem lesz vele kénytelen h. vala kénytelen, a 794. l. 10. s. a két további h. utóbbi, a 797. l. 13. s. szolgálhatnak ezek nyelvtani bizonyításokkal h. bizonyításokkal, u. ott 16. s. melynek munkatársait az élők javából válogatja h. mely — válogatja, a 800. l. 18. s. valami meg nem történt valaminek az okát h. valami meg nem történtnek vagy meg nem történt valaminek az okát.

Midőn ezzel tartozásomat a nevezett mű tudós szerzőjének lerótam, áttérek a fenn címzett nem kevésbbé tudós bíráló társamra, a menyiben ugyan e füzetben együtt bírálgattunk: én az említett *Simonyi* művét (790—800), *Balassa* az én füzetkémét A magyar név- és igejelzőről (816—817).

Nincs szerencsém ismerni Balassa úr becses személyét, nevével is csak az E. Phil. Közl. lapjain találkozom; s csodálva olvasom, hogy még is személyeskedést tulajdonít nekem (816). Talán a példabeszéd *A chaque fou . . . bántja B. urat?* Ne vegye magára!

Remélem, hogy a következő czáfolatomban kétértelműséget találni nem fog.

A bírálat, melyre jelen czáfolatom vonatkozik, rövid (816. és 817. l.) alig 42 sornyi; de annyi hibát ró fel, hogy, ha elhallgatnám, a szóban forgó értekezésemnek éppen legsarkalatosabb elveit kellene feláldoznom.

Először is szememre lobbantja B. ur, hogy »puszta külsőségek után ítélek s például külön csoportba sorozom az ilyen két alakot is: *bámult leányka* és *titkon bámult leányka*». Megengedem, hogy a betűk, a melyek a példabeli szókat alkották, csak külső jelek, valamint a szók, melyek a mondatot alkották. De a *viszonyt*, a melyben az egyik szó a másikhoz

*) E rovat tartalmáért nem vállalunk felelősséget.

áll, a szellem alkotta, melynek felfogására csak mélyebb behatás után lesz B. úr képes.¹⁾ Sajnálom, hogy e viszony felfogása iránt az érzéket B. urban Petőfi példáival felkölteni nem sikerült; talán sikerülni fog másokkal. Csak megengedi B. ur a különbséget ezek közt pl. «*sebzett* madarak» és «*madarakat sebzett fegyver*», v. «*elhagyott* hazájukba visszatértek a katonák» és «a hazájukat *elhagyott* katonák ma Boszniában vannak». Szeretem hinni, hogy éles felfogásu olvasó mint B. ur ennyi példával is beéri, hogy kiérezze belőlük a bizonyításhoz szükségelt értelmi kétféleséget, a melyre építettem a mult névjelző mondatyszerűségéről szóló elméletemet. Szeretem hinni, hogy e kézzelfogható példából csak kieszelte B. ur, hogy az egyikben a névjelzői cselekvőséget épen az a kifogásolt toldalék állította vissza, míg a másokban, toldalék nélkül a német vagy latin nyelvérzék nyomása alatt csupa szenvedőséget érezünk. Finom egy kis különbség, de lényeges a védtem elméletben. És erre értekezésem végén (22. l.) külön is figyelmeztettem az olvasót, mondva: «Névtérmezetről áttértünk igetermészetére, a melyre *igehatározói* s evvel egyenértékű főnévi kifejezések vallottak». Meg vagyok győződve, hogy, ha B. ur még egyszer, de figyelemmel, végig olvassa szóban forgó értekezésemet, a «külsőségen» kívül a belső viszonyt is ki fogja érezni.

A B. ur bírálta füzetkében bebizonyítani iparkodtam, hogy ilyen szerkezetekben mint: «szárnya *szegett* madár, almát *evett* ősrünk, eskü *szegette* lányka, vér *festette* babér» a *mult névjelző*²⁾ azonos a *jelentőnek mult egyes 3. személyével*. B. erre azt mondja, hogy «nem helyes», s bár hasonlít hozzá, «még sem azonos». Hát mi ez? mondja meg B. ur! «mult idejű melléknévi igenévnek» tartja-e akkor is, mikor annak *alanyi* úgy mint *tárgyi* ragozását (*szeget, szegebe, evett, festette*) látja? Melyik nyelvtanban olvasott B. melléknévi igenevet alanyi és tárgyi ragozást? talán a hivatolt (817. l.) Budenz Ugor alaktanában? Megvallom, ezt még nem ismerem; de ha benne ilyen ragozása igealakot talál, kész vagyok meghajolni B. előtt. — Mit Budenz? «Ehhez hasonló jelenséget találhatunk az angolban is,» kiált fel B. langeszü emberektől kitelhető könnyűséggel. — Ismételve mondom, nincs szerencsém ismerni B. ur személyét, de hiszem, hogy, ha nem is langeszü, legalább komoly ember és tréfából a Közlöny olvasóit félre vezetni nem akarja. Felszólítom, hogy idézzen a fenn említett példákhoz foghatókat akár az angol nyelvből akár más u. n. indo-európaiból, s tudománya előtt térdet fejet hajtok.

Még csak egy megjegyzését kívánom visszautasítani, hogy «mindig a *legrosszabb* irányban tapogatódzom s rég *elavult* nézeteket emlegetek», midőn Hunfalvy, Szvorényi, Fábián, Simonyi (1875) s Riedl-re hivatkozom. Én értekezésemben számot adtam a 3. és 4. lapon a név- és igejelző irodalmáról, felemlítvén benne két értekezést és nyelvtan íróinkat a legújabbig (Szinnyei). Esküdni egyikre sem esküdtem, de említésre méltónak mindegyiket találtam. Nem érzem magamat hivatalos ennyi munkás nyelvtudós érdemeinek kellő méltatására; de őket egy tollvonással, egyszerű hivatkozással Budenz Ugor alaktanára, rossz irányuak-

¹⁾ V. ö. értekezésem 5. lapján ezt: «A mult névjelző *értelmét* akarjuk meghatározni».

²⁾ Értsd B. szerint: a mult idejű melléknévi igenév.

nak és elavultaknak bélyegezni, szeliden mondvá nem tapintatos. Van valami kicsinyítő ebben a B. ítéletében, a mely a lenézett s részben még *élő* tudósokra sértő lehet, még ha egy Budenz érdekében is áll. Vegye jó neven e figyelmeztetést volt bíráló társától!

VERESS.

Néhány megjegyzés Veress I. válaszára.

Ugy látszik, Veress úr még mindig nagyon érzékenyen veszi a legcsekélyebb kifogást is, a mit az ember műve ellen tesz, pedig az érzékenység árt a vitatkozás komolyságának. Rendszerét külsőségeken alapulónak tartom, mert nem az egyes alakok jelentése a fődolog előtte, hanem mondatbeli szerepük. Mindazonáltal el kell ismernem, a mit bírálatomban is készséggel elismertem, hogy művének itt szóban forgó második része az elsőt minden tekintetben felülmulja, s ha mégis akadt némi kifogásolni valóm, az nem a kákán is csomót keresésnek eredménye. Az ellentétes nézeteknek komolyabb és elfogulatlanabb tárgyalása csak használhatna az ügynek.

Hiába akarja Veress úr bizonyítani, hogy «a mult névjelző azonos a jelentőnek mult egyes 3. személyével», mert nem az. Az *isten adta szíve, ember nem járta föld* kifejezések analogikus képzésnek szüleményei a *nyugta, éltében, jártában, keltében* félék mintájára, melyeknek alapja a *nyugtat, éltet, járatt, keltet* névfiak és birtokos személyraggal vannak ellátva; tehát sem alanyi sem tárgyi ragozásuk nincs (v. ö. Budenz, Ugor alaktan; Nyelvt. Közl. XX: 298.) Bírálatomban ezt írtam: «Az mitsem bizonyít, hogy az állítmány változatlan értelemmel jelzőleg járulhat alanyához vagy tárgyához; pl. *felhőket szellő üzött* és *szellő üzött felhők*. Ehhez hasonló jelenséget találhatunk az angolban is.» Ime: *He made a noise* (ő zajt ütött), és *the made noise* (az ütött zaj); *he covered the soldier with wounds* (a katonát sebekkel borította), és *the soldier, covered with wounds, still fought* (a katona sebekkel borítva, még mindig harcolt); *she loved her husband* (ő szerette férjét) és *her loved husband* (szerette férje). Azért mégsem kívánom, hogy Veress ur előttem térdet fejet hajtson.

Ami pedig Hunfalvy, Szvorényi, Simonyi elavult nézeteit illeti az egyes alakok eredetére nézve, nem hiszem, hogy egyiküket is sértette volna megjegyzésem. A tudomány folyton halad, a régi nézeteket újabb, gyakran helyesebb nézetek váltják fel, a melyek előtt az illető tudomány művelőinek szemet húynyi nem szabad. S a ki Budenz Ugor alaktanát és Magyar-Ugor szótárát nem ismeri, az ne merjen véleményt kockáztatni összehasonlító nyelvészeti kérdésekről.

Székesfehérvár, 1888. december 8.

BALASSA JÓZSEF.

CATO PÁRVERSEINEK MAGYARORSZÁGI KIADÁSAI ÉS FORDÍTÁSAI.¹⁾

A Scaliger óta kétes joggal úgynevezett Dionysius Cato, kitől négy könyvre terjedő erkölcsi párversek maradtak reánk, a középkorban és az újkor elején a legelterjedtebb írók egyike volt. Nemcsak az iskolákban olvastatták épületes tartalma miatt a tanuló ifjúsággal, hanem le is fordították a különböző modern nyelvekre. E fordításokról, melyek Európa középkori irodalmának érdekes maradványai, már eddig is többen írtak. Így *Zarncke*²⁾ a németeket, *Feifalik*³⁾ a cseheket ismertette, *Nehab*⁴⁾ és *Goldberg*⁵⁾ az angolokat vették vizsgálat alá, *Tobler*⁶⁾ az olaszokról, *Beets*⁷⁾ a németalföldiekről értekezett. Mi magyarok sem végzünk tehát hálátlan munkát, ha a nálunk megjelent fordításokat és kiadásokat kutatván némi adalékkal járulunk Cato európai elterjedésének és a magunk régebbi irodalmának ismeretéhez.

Kétségtelen, hogy Cato verseit az iskolákban is olvasták. Mindazáltal sem fordítást, sem kiadást nem birunk a XVI. század

¹⁾ Részlet a budapesti m. kir. tudomány-egyetem bölcsészeti karánál pályadíjat nyert, Cato szövegét kritikailag tárgyaló és magyarországi kiadásait s fordításait ismertető értekezésből.

²⁾ Der deutsche Cato. Geschichte der deutschen Uebersetzungen der im Mittelalter unter dem Namen Cato bekannten Distichen bis zur Verdrängung derselben durch die Uebersetzung Seb. Brants am Ende des XV. Jahrhunderts. Leipzig 1852.

³⁾ Der altböhmische Cato. Sitzungsberichte der Wiener Akademie, Bd. 36, 211.

⁴⁾ Der altenglische Cato. Göttingen 1879.

⁵⁾ Die Catonischen Distichen während des Mittelalters in der englischen und französischen Literatur. I. Der englische Cato. Leipzig 1883.

⁶⁾ Die altvenezianische Uebersetzung der Sprüche des Dionysius Cato; Berlin, Abhandlungen der Akad. IV. p. 87, 1883,

⁷⁾ De disticha Catonis in het middel nederlandsch. Utrecht 1885.

előtt felmutatni, minek oka bizonyára abban keresendő, hogy nálunk a könyvnyomtatást behozatalának idején s még jóval azután is első sorban vallásos iratok foglalkoztatták.

1. Cato első magyarországi kiadása a híres szász tudóstól, *Honterus Jánostól* való, mely a következő cím alatt: *Catonis Disticha Moralia. Sententiae Septem Sapientum ex Ausonio. Ex eodem Opusculum de Monosyllabis* Brassóban 1539-ben jelent meg.

Negyedrétben négy ívre, 16 számozatlan levélre terjed. A szöveget, mint a honi kiadások jó része, Erasmus recensiója után adja. E rendkívül ritka könyv teljesen csak a medgyesi, csonkán a brassói evangélikus gymnasium könyvtárában van meg.

2. Az első ismert magyar fordítás Debreczenben 1591-ben jelent meg következő címmel:

Libellus elegantissimus qui inscribitur Cato de præceptis vitæ communis. Azaz igen szép könyveczke mely neveztetik Catonak, ki tanít ez közönséges életben kinek-kinek életit es erkölcszet hogy kellyen eszessen szabni es hordozni. Debrecini excudebat Czaktornyaj 1591.

Nyolczadrétben 21 számozatlan levélre terjed. Jankowich említ egy ennél régebb kiadást, mely Kolozsvárt 1580-ban Heltainál jelent volna meg Makai ügyelete alatt. «De tekintve — így ír Toldy *Magyar prózáirók a XVI és XVII. századból* című műve I. kötetének XX. lapján — hogy 1580 körül a Heltai nyomdája még özvegyének címe alatt dolgozott, 1585-ben fiaé ifj. Heltai Gáspáré alatt, Makai Ráfael pedig csak Heltai Anna idejében jelenik meg 1620-ban és 21-ben mint ügyelő a Heltai-nyomdában, nagyon hihető, hogy Jankowich az évszámban tévedt és azon kiadást látta csak, mely a fennjegyzett cím alatt, de «1620» évjegyet viselve homlokán, jelenleg az egyetem könyvtárában őriztetik.»

Latin szövege az Erasmus kiadására megy vissza, a miről az olvasások pontos összehasonlítása győzött meg. Önálló kritikai tevékenység nyomai természetesen sehol sem mutatkoznak.

A magyar prózai fordításon meglátszik, hogy az iskola számára készült s célja nem más, mint a latin szöveg megértetése. Határozottan alatta áll még a XVI. század irodalmi színvonalának is, a miről legkönnyebben meggyőződhetünk, ha Pesti Gábor meséivel, melyek ugyancsak fordítások, összehasonlítjuk. Mig ez utóbbi szabadon és magyarosan ír s a latin eredetire csupán az

aggodalmasan megtartott *consecutio temporum* által emlékeztet, addig a Cato ismeretlen fordítója annyira megy a latinizmusban, hogy sok hely az eredeti nélkül nem is érthető. Ime. egy kis ízelítő:

I. 4: Te utáld meg (*sperne*) magaddal ellenkezni tuskodván.

I. 6: Az mellyeket tudsz ártalmasoknak lenni, jóllehet kedvesek, elhadgyad. Az hasznót a gazdaságnál csak alkalmas időben kell nagyobbbnak bötsülni.

I. 11: Úgy légy jó az jóknak, hogy valami gonosz károk téged ne kövessenek [Ne te *mala damna sequantur*].

I. 12: Eltávoztasd a híreket, ne kezdgy új találónak tartatni [Ne *incipias novus auctor haberi*].

I. 14: Mikoron téged valaki ditsér, megemlékezzél te magad ítélőjének lenni magadnak (*iudex tuus esse memento*).

III. könyv, *præfatio*: Ezeket az én verseimet *valamely* olvasó kívánod megérteni (*quicunque cupis cognoscere lector*).

A fordító több helyt, szem előtt tartván az iskola igényeit, jónak látta magyarázatokkal kísérni fordítását. Pl.:

Foro te para. Törvényhez készítsd magadat azaz törvénybeli tudománt tanully.

Cum bonis ambula. Az jókkal járy (társalkodgyál).

Quod satis est, dormi. Az mi elég, alugyál, azaz csak annyit alugyál az mennyi az természetnek elég.

Litteras disce. Írást tanully vagy: Deáki tudománt tanully.

III. 8: Az mit teneked a sors (szerentse) adand azaz, A mi teneked szüleidtől testamentomba hagyatik, registrumba beírjad.

Olykor a latin szöveget félre is érti, pl.:

I. 30: Az mellyeket szoktál büntetni (*culpare* = hibáztatni), ugyanazokat magad ne tselekedgyed.

II. 13: Megh emlékezzél felettébb *tzifraságot* eltávoztatni az *irigységért*. Azaz ne légy tzifra,

Melly ha semmit neked nem árthat is, de mindazáltal aszt szenvedni *másnak* igen nehéz. — Itt az eredetivel:

Invidiam nimio cultu vitare memento :

Quæ si non lædit, tamen hanc sufferre molestum est

egyáltalán nem volt tisztában a fordító.

III. 16: Mert a törvények is azt kívánnják, hogy az igasság igazgattassék (*Ipsæ etiam leges cupiunt ut iure regantur*).

III. 24: Az Te anyádat is meg ne bántsá, mikor *szüleidhez* akarsz jó lenni (Nec matrem offendas, dum vis bonus esse *parenti* = atya).

Hogy a fordító Erasmus magyarázatait is ismerte, többször elárulja. Pl.:

I. 13: Az neked ígértetett marhát bizonyosan *másnak* ne ighírd.

II. 27: Az mi következik (quod sequitur) azaz, az mi már *elmúlt*, arra nézz.

III. 18: Tselekedgyed hogy sokat olvass és elolvasván sokat eltörölj (megemendálj). — Erasmus t. i. a hagyományozott *perlege* helyet *perline*-t gyanított.

IV. 47: Hogyha teneked feleséged vagy, marhád pedig nintsen, és felölle gonosz hír vagy [Cum tibi sit coniux *nec res, et fama laboret* — scilicet *fama coniugis* Erasmus szerént].

3. Ugyanez a könyv megjelent másodszer Debreczenben 1597-ben: excudebat Paulus Lipsensis. Minden tekintetben változatlan.

4. Libellus elegantissimus, qui inscribitur Cato. Igen szép könyvetske, mely Catonak neveztetik, az közönséges jó életnek oktatásáról. Ein schön Büchlein, welches man Cato nennet, von der unterweisung gemeinen lebens. Claudiopoli Tipis Heltanis, excudebat Joannes R. Makai. 1620. — Nyolczadrét, 36 számozatlan levél.

Ez az első ismert latin-magyar-német kiadás. Hogy tankönyvnek volt szánva, mutatja a könyv élén olvasható ajánlás:

Ad pueros Scholares.

Vos dociles pueri (spes et decus omne parentum)

Quos Schola Claudiaci continet ampla soli,

Accipite hoc vestri, semperque tenete, Catonis

Ad mores sanctos instituentis, opus.

Quod modo non solum Latio sermone legendum,

Sed simul Ungarico Teutonicoque damus.

Latin szövege ugyanaz, a mi a debreczeni kiadásé, néhány bosszantó íráshibával; így I. 23: se ipsum coerce (*te ipse* helyett); II. 8: Noli putes (*Nolo* helyett); IV. 11: Unum hominem præcipio tibi (*tibi præcipio* helyett); IV. 23: Propaganda etenim rerum bonarum doctrina est (*rerum doctrina bonarum* helyett).

Magyar szövege a debreczeni kiadásétól csupán néhány jelentéktelen magyarázat hozzákapsolásában különbözik.

A német fordítás, a Luther-féle irodalmi nyelven írva, általan ügyesebb és rövidebb a magyarnál s magyarázatra nem szorúl; de, a mennyiben kimutatható, hogy *a nála régibb magyar fordításra tekintettel* készült, a külföldi német fordításoktól bizonyára független.

Néhány helyen eltalálja az értelmet, a hol a magyar az eredetit teljesen félreérté, így pl.:

II. 13: Sey eighedenk Missgunst (oder Neid) Pracht wegen zu vermeiden | Welche ob sie schon nicht schadet | ist sie doch schwer zu erdulden..

III. 16: Denn die gesetzer vom recht begeren regieret sein.

III. 24: Nicht erzürne deine Mutter, dieweil du deinem Vater gut wilt sein. (A megfelelő magyar helyeket fennebb közöltük a félreértések közt.)

Más helyeken a *magyarral közös félreértéseket mutat*, bár mindenütt meglátszik, hogy a fordító már anyanyelvének fejlettebb voltánál fogva is szabadabban mozgott a kifejezésekkel folyton küzködő magyar társánál.

Végül megjegyezzük, hogy Toldy e kiadás után közölte *Az Catonak jó erkölcsre oktató parancsolatit a Magyar prózáírók I. kötetének* 289—315. lapjain.

5. Ugyancsak Kolozsvárt jelent meg egy tisztán latin szövegű, s úgy látszik, szintén iskolai használatra szánt kiadás:

Catonis Libellus elegantissimus de præceptis vitæ communis, Erasmo Roterodamo castigatore et interprete. Pythagoræ Aurea Carmina nunc postremo adiecta. Dicta Sapientum ad finem libelli adposita. Claudiopoli in Transylvania. Anno a nato Christo 1601. — Nyolczadrét, 40 számozatlan levél. A szöveget, s a mi kis jegyzet van hozzá, egyszerűen Erasmus után adja.

6. A kolozsvári 1620-iki három nyelvű kiadás ugyanoly címmel újra megjelent 1639-ban: Typis Heltanis excudebat Georgius Abrugi. Nyolczadret, 36 számozatlan levél.

A könyv élén olvasható a fönnebb már ismertetett ajánlás: *Ad pueros Scholares*, de e mellett van még egy másik *Ad iuventutem*:

Si morum præcepta cupis, studiosa iuventus,
Discere, virtutis si monumenta cupis,
Consulis hæc Latii metris conscripta Latinis
Disticha cum magna sedulitate legas.

Qui veræ docet optatum pietatis amorem,
Et sanctum vitæ prosperioris iter.

Az egészben legérdekesebb az, hogy a kiadó 1639-ben még mindig az öreg Cato Censoriust tartá a mű szerzőjének! Harmadik ajánlás *Ad Lectorem* :

Accipe morigerum lector generose libellum,
Accipe civiles quisquis amabis opes.
Perlege prudentis prudenter scripta Catonis
Carmina, Pieria digna terenda manu.

Az 1620-iki latin szöveg említett sajtóhibái ki vannak javítva. Magyar és német szövege változatlan.

7. Disticha de moribus, quæ vulgo inscribuntur Cato. Studio et opera Erasmi Roterodami diligenter a mendis repurgata. In usum Scholarum Ungaricarum Ungarice reddita. Nunc recens denuo in lucem edita, in usum Illustris Scholæ Albensis Anno 1643. Nyolczadrét, 50 lap. A kiadást a címlevél hátlapjára nyomtatott figyelmeztetés szerint M. Ph. L. P. (Magister Phil. Ludov. Piscator) eszközölte, Albæ, Calend. August. 1643. A latin és magyar szöveg az 1620-iki kiadásra mennek vissza, némi magyarázó pótlásokkal. Hogy tankönyv volt, már a címlap is mutatja.

8. Kolozsvárt 1659-ben az 1620-iki kiadásnak új lenyomata jelent meg: Typis Heltanis apud Joannem Ravium impressit Georg. Abrugi. Nyolczadrét, 24 számozatlan levél. Mind a három nyelvű szöveg változatlan.

9. Ugyancsak 1659-ben jelent meg Szebenben, az 1620-iki kiadásnak csak a sajtóhibák tekintetében javított újabb lenyomata ily címmel:

Disticha de moribus, quæ vulgo inscribuntur Cato, studio et opera Erasmi Roterodami diligenter a mendis repurgata. Nunc recens denuo in lucem edita. 1659. Cibinii per Christophorum Hildebrandum. Nyolczadrét, 48 lap.

10. Ezt követte ugyancsak Szebenben 1666-ban:

Catonis Disticha Moralia cum Germanica et Hungarica versione nunc castigatius quam antea edita. Ad minus candidum Lectorem:

Cur ducis vultus et non legis ista libenter?
Non tibi, sed parvis parva legenda damus.

Cibinii. Typis et sumptibus Abrahami K. Szenci, 1666. *)
Præfatio ad Lectores:

Quærite mortales virtutem: quærite toto
Pectore: nam cunctas præterit orbis opes.
Tempore vel furto, bello vel peste, vel igni
Res perit: extremos hæc manet usque rogos.
Ergo Patres patriæ, pubem virtute beatam
Reddite, non opibus, quæ velut unda fluunt.

Ugyanez ajánlás olvasható magyar és német nyelven is.

A latin szövegen az eddigi kiadásokhoz képest némi változások észlelhetők. Így a prózai sentenciák közt az eddigiekben *Tute consule* és *Tuto consule*, tulajdonkép csak két variáns, két egészen külön szabálynak volt véve; ebben már csak *Tuto consule* áll. I. 21: cum te natura creavit (creavit: eddig); I. 40: notis ac charis amicis (charis et amicis: eddig): præf. lib. II: Si Romana cupis et *Punica* noscere bella (*civica*: eddig); II. 26: Fronte capillata est, sed post (F. c. post hæc: Erasmus); præf. I., IV: quo tute utare magistro (in quo te utare m.: eddig). Ezenkívül minden distichon latin czímmel, egyik-másik latin magyarázattal is el van látva.

A magyar szöveg meg van szabadítva nemely félreértéstől. Így II. 13: Megemlékezzél eltávoztatni az írgységet felettébb való czífrasággal; mely ha semmit nem árt is, de mindazáltal azt szenvedni nehéz; III. 16: Mert a törvények is azt kívánnyák, hogy igazsággal igazgattassanak; III. 34: Anyádat is meg ne bántsad, mikor atyádnak akarsz jó lenni. — V. ö. ezekkel a debreczeni 1591-iki kiadásból fönnebb idézett helyeket.

A német szöveg változatlan. Függelékül a hét böles mondásai vannak mellékelve három nyelven.

11. Ugyanezen kiadás változatlan czím alatt jelent meg: Cibinii apud Stephanum Jüngling. Anno 1668. E könyv csak czíme szerint ismeretes, a mennyiben gr. Kemény József idézi *Lexicon Erud. Hung. cz.* kéziratában Jüngling szó alatt [I. Szabó Károly *Régi Magyar könyvtár*]. De az 1674-ben ugyancsak Jüng-

*) Úgy ezt, mint az 1688-iki brassói és 1693-iki löcsei kiadást méltóságos Ráth György kir. tábl. tanácselnök úr bocsátá magánkönyvtárából rendelkezésemre, kinek e helyen is hálás köszönetemet kifejezni kedves kötelességemnek tartom.

lingnél megjelent Cato után ítélve ez sem lehetett egyéb, mint az 1666-iki kiadás változatlan lenyomata.

12. A debreczeni 1591-ik kiadás újra megjelent két (latin és magyar) nyelvű szövegével: *Leutschoviæ, Typis Samuelis Brewer. 1672. Nyolczadrét, 23 számozatlan levél.*

Latin szövegéből ki vannak küszöbölve az 1591-ikiben levő hibák. Újabb hiba csúszott be a 7. sententiába: *Ad consilium non cesseris* (*accesseris* helyett); *præf. I. II.: Si Romana cupis* vel *Punica* (*civica* helyett) *noscere bella*, hol azonban a magyar szöveg *polgári hadakat* említ, a *civica* olvasás mellett maradvány.

A magyar fordítás változatlan.

13. A szebeni 1666-iki kiadás újra lenyomatott: *Cibinii apud Stephannu Jüngling 1674. Nyolczadrét, 51 lap. Mindenben változatlan.*

14. Ugyanennek lenyomata: *Coronæ, typis et impensis Michaelis Hermanni. 1688. Nyolczadrét, 73 lap.*

15. A löcsei 1672-iki kiadás újra megjelent: *Leutschoviæ, Typis Samuelis Brewer 1693. Nyolczadrét, 20 levél.*

16. *Catonis Præcepta moralia, Libellus Elegantissimus de institutis vitæ communis, iuxta D. Erasmi Roterodami interpretationem atque castigationem, rythmis Germanicis recens redditus. Abrahamus Morterius a Wissenburg. Lectori:*

*Carmina prudentis puer accipe diva Catonis,
Non tamen a senibus reiicienda viris.
Nam quicumque senex mores non curat honestos,
Quam puer est infans, est puer ille magis.*

Leutschoviæ, typis Samuelis Breweri, Anno 1693.

Latin szövegében *Foro te para* és *Foro pare* valamint *Tute consule* és *Tuto consule* variánsok mint külön erkölcsi szabályok szerepelnek. A versek sok helyt hibásan vannak közölve; így I. 17: *non cursu eodem* (*non eodem cursu*: helyett); I. 23: *te mox ipse coerce* (helyesen: *te ipse coerce*); I. 37: *ipse moderato* (helyesen: *moderare*); II. 7: *quod pudeat, sociis* (*socios* helyett); II. 8: *Non reputes* (*Nolo putes*: helyett); III. 11: *Rebus et incesso* (*in censu*: helyett); IV. 24: *hominum quando* (*quandoque*: helyett). Különben a kiadás, mint a cím lap is mutatja, Erasmusé.

A mi a német szöveget illeti, ezt nem lehet a szó szoros értelmében fordításnak nevezni. Inkább csak verses átdolgozása ez

Cato gondolatainak a kedvelt *Knittelvers* formájában. Az egyes prózai szabályokat két, négy sőt több soros, a distichonokat négy, hat sőt nyolcz soros versszakokban írja körül, mindenütt páros rimekkel. Alak, illetőleg stilusbeli hűségre a fordító egyáltalán nem törekszik. Így egyik-másik prózai mondból egész kis költeményeket farag:

Liberos erudi :

Die Kinder nehr | Auch fleissig lehr |
 Gut Kunst und Zucht | Sey nicht verrucht |
 Wie der Strauss ist | Von dem man liest |
 Dass er im Sand | Auf freyem Land
 Sein Eyer legt | Und nicht mehr pflegt |
 Also nicht thue | Hab sorg darzu |
 So Kinder hat | Dir geben Gott |
 So wil er sein | Der Vater dein |
 Wirstu nich hörn | So wird er zörn |
 Und wird da sein | Ein ewig pein.

Az első könyv ötödik distichonát:

Si vitam inspicias hominum, si denique mores,
 Dum culpent alios, nemo sine crimine vivit,

így fordítja:

Wer auff der Menschen Leben acht |
 Und ihr Sitten mit fleiss betracht |
 Der find das freylich niemand sey |
 Ohn Fehl und allem Laster frey
 Doch thun wir als wären wir rein |
 Hie muss herhalten in gemein
 Gut und böss | und auch jedermann |
 Der muss sich warlich richten lahn. |

A magyarázatban szintén Erasmust követi s elkerüli mind azokat a félreértéseket, melyeket a magyar fordításban megrótunk. A nyelvet ügyesen használja s legfőlebb néhány durva kifejezésért hibáztathatjuk, melylyel az eredetinek egészen discret helyeit bemocskolta. Pl. a következő verset:

IV. 17: Fac fugias animo quæ sunt mala gaudia vitæ

nem állja így fordítani:

Wer halten will bis in den Todt |
 Sein gut Gerücht dass er hie hat |

Des Bauchs Wollust und Füllerey |
Er fleissig meyd | und Hurerey.

Nem volna érdektelen, ha valaki Morter e fordítását a külföldi német fordításokkal ugyanebből a korból összevetné.

17. A brassói 1688-iki kiadásnak új és változatlan lenyomata jelent meg ugyancsak Brassóban 1715-ben, mely annyiban érdemel említést, a mennyiben az 1591-iki magyar és az 1620-iki német szöveg utolsó kiadása. Valóban bámulnunk kell őseink konzervativizmusát, legalább a tankönyvek dolgában, hogy csaknem másfél századon keresztül ily silány fordítással be tudták érni és nem restellették 13-szor egymás után csaknem változatlan alakban újra lenyomni.

18. Recta vitæ morumque hominum institutio, id est Selectissimi versus Catonis magni, quos in septem Capita distribuens et Secunda hac editione multo meliorem in ordinem redigens, vicissim curavit reimprimi: puro Ungarico quoque idiomate perluce declarans *Andreas Illyes*, consecratus Episcopus Transylvaniæ. Ember életinek és erkölcsinek Igaz rendelése, azaz: Nagy Catonak válogatott bölcs versei, Mellyeket Hét fejekre el-el osztván és ez Második kibocsátásban sokkal jobb rendbe hozván viszontag kinyomtatott, tiszta magyar nyelvvél is világosan megfejtván *Illyes András* Erdely országának szentelt Püspökje. Nyomtatott Nagy-Szombat 1710. — Nyolczadrét 38 lap.

A könyv első kiadását nem ismerem. Szabó Károly a Nagy-Szombatban 1709-ben megjelent *Rövid forma Embernek életét bölcsen rendelni* című munkát tartotta annak, melynek átvizsgálása azonban arról győzött meg, hogy ez állítás tévedésen alapul, mert az utóbbiban nincs meg Catónak se eredeti, se fordított szövege.

A latin rész annyira eltér a *Praecepta moralia* hagyományos alakjától, hogy új recensiónak lehetne nevezni, ha tudományos célból és nem önkényesen készült volna. A prózai előszó és a rövid erkölcsi szabályok el vannak hagyva. A verses szöveg fel van osztva hét fejezetre; több kihagyással, melynek nem volt más célja, mint a pogány nézetek utolsó nyomait is eltörölni. Elmaradt a IV. 14., mert célzás van benne a véres áldozatok szokására; a IV. 18., mert az öregekkel, kik közé a könyv kibocsátásakor az előszó tanúsága szerint a fordító is tartozott, meglehetősen kiméletlenül bánt el (Nam quicumque senet, puerilis sensus in

illo est); a IV. 30. első verse, mert Venusról és Bacchusról van benne szó; a IV. 38., mert ugyancsak a pogány áldozatokra vonatkozik. Már a IV. 4. kihagyására fordítási nehézségek birhatták rá Illyest.

De egyéb változtatásokat is megengedett magának. Így a második könyv előszavának nagyobb részét elhagyja s megtartott két sorából állítja össze az ő második fejezetének 19. distichonát:

Ut sapiens vivas, audi quæ discere possis,
Per quæ semotum vitiis deducitur ævum.

Új distichont tákol össze ugyane prologus utolsó és a IV. 30. második verséből:

Ergo *adesto* (!) et quæ sit sapientia, discere legendo.
Quod *laetum* est, animo complectere, sed fuge lites.

A harmadik könyv prologusát úgy bontja fel, hogy annak 5. és 6. verse a IV. fejezet 9., a 3. és 4. sor pedig a IV. fejezet 10. distichonjának helyét tölti be.

A III. k. 12. distichonát, mely a házassági elválást ajánlja, ily körmönfont módon változtatja meg:

Uxorem fuge ne ducas sub nomine dotis,
Et compescere fac, si cœperit esse molesta.

Erasmustól eltérő olvasásai: I. 26: Tu quoque fac simula; I. 29: Sic tu nec parcus; I. 40: Et largus amicis; IV. 47: et res et fama laboret.

A magyar szöveg adja Catónak első, hazai nyelvünkön írt verses fordítását, két-két alexandrinból álló párrímes versszakokban. Sajnos, hogy nyelv és verselés egyaránt ügyetlen íróra vallanak. Legnagyobb baja az, hogy a két alexandrinba nem bírja beszorítani a két hexameter tartalmát s ezért kénytelen igen sokat, a mi az eredetiben jelentőséges, egyszerűen kihagyni. E miatt azután teljesen szakít a hűség követelményével, a Catót annyira jellemző párhuzamokat elejti, az ellentéteket eltompítja, az eredetinek minden stilbeli szépségét elenyészteti. Verselése határozottan rossz. Valami negyvenszer hanyagolja el a metszetet s még ilyen rímek is akadnak nála:

Holott félhetsz minden lelkes állatoktól:
Inkább kell tartanod neked egy embertől.

Ime néhány példája fordításbeli felületességének :

I. 5: Senki véték nélkül nem él, megisméred (*Cum culpent alios, nemo sine crimine vivit*).

I. 7: Idők szerint erkölcsit bölcs változtatja (*Temporibus mores sapiens sine crimine mutat*).

I. 8: Feleségednek mindenben nem kell binni (*Sæpe etenim mulier quem coniux diligit odit*).

Az eredetinek teljes félreértésére vallanak az ilyenek :

I. 29: Alávaló és drága dolgokkal úgy ély: Hogy másokat mindenekben jól megsegélj (*Quod vile est, carum, quod carum, vile putato, Sic tu nec parcus nec avarus habeberis ulli*).

Sok helyt a fordítás keresztény célzatú :

II. 27. Következőt nézzed: jövődöt tekétsed: Minden dolgaidban az Istent kövessed (Az eredetiben Janusra czelez).

III. 12: Feleséget ne végy gazdagság kedvéért: Megsanyargasd ötet gonosz erkölcsiért (Az eredeti elválást ajánl).

III. 13: *Igazak* élete életünk mestere (*Nobis vita est aliena magistra*).

E példákból, melyek száma tetszés szerint szaporítható, eléggé kitűnik, hogy Illyes fordítását még korának irodalmi színvonalához mérten is gyengének kell tartanunk.

19. Heptalogus azaz görögországi hét böltsék jó erköltsre oktató rövid mondási és Cato közönséges életre tanító bölts parantsolati, kik egyben szedettek és az bölts és szemes erköltsben rendes magaviselésben magokat foglalni igyekező embereknek kedvéért rövid Magyar versekben foglaltattak. A Rósakoszorú verseinek formájára. Budán, nyomtattatott Veronika Nottenstené özvegyénél 1750-ik Esztendőben. — 72 nyolczadrétű lap.

A 23. lapon kezdődnek: Cato jó erköltsre tanító parantsolati Az előrebocsátott *Praeludium*-ból közöljük a következő jellemző sorokat:

Ezek Górógól irattak,

Sok Nemzettől fordítottak,

'S tanultattak azoktól.

Mert itt megvan mi szükséges,

'S ez életre elégséges,

Viseltetvén ez oktúl.

Úgy látszik, a névtelen fordító valahol Planudes fordítását látta s azt tartá eredetinek. Ebből is kitűnik, a mit maga a

munka megerősít, hogy mily silány előkészülettel fogott feladatának megoldásához.

A prózai prologust elhagyta. A sententiákat 15 versszakba foglalta a következő schema szerint:

Elsőben Istent tiszteljed,
Szüléidet úgy kedveljed,
Rokonságodat betsüllyed,
Mesteredet híven félljed.

A distichonokat a következő versalakban fordítja:

I. 7: Meghidd: az engedelmesség,
Ha úgy kívánnya az szükség,
Hasznos akár kiben is,
Olykor az állhatatosság,
De a kiben van okosság,
Vigyáz akár miben is.

Mint e példa is eléggé mutatja, a fordításból az eredetire:

• Constans et lenis, ut res exoptulat, esto,
Temporibus mores sapiens sine crimine mutat

alig lehet ráismerni. Sokszor az értelemnek szándékos elfacsarásával találkozunk, így pl. I. 23:

Si tibi pro meritis nemo respondet amicus,
Incusare deum noli, sed te ipse coerce

a fordításban így hangzik:

Ha látod barátid körül,
Hogy velek sok jó tétedrül
Minden elfelejtkezik,
Mások előtt ne vádollyad,
Tsak magatok közt dorgálljad,
'S máskor rá emlékezik.

De legnagyobb baj az, hogy a fordítás sok helyt a legdurvább félreértéseket árulja el. Példaképen elégnek tartjuk a IV. 47-re utalni:

Cum coniux tibi sit nec res, et fama laboret,
Vitandum ducas inimicum nomen amici

melyet névtelenünk így forgat ki:

Feleséges ember lévén,
Jószág nélkül szűkölködvén,
Ha gonosz hír van rólad,

Hogy barátoddal ingerkedgy,
Esmérőiddel perlekedgy,
Magad illyektől ójjad.

Ismételjük, a fordító sok helyt nem volt képes az eredetit megérteni, de egyáltalán nem is volt szándéka hűségre törekedni. A versalak, melyet választott, arra kényszeríté, hogy sokkal többet mondjon, mint a mennyi az eredetiben van, illetőleg, hogy a Cato gondolatait saját hozzáadásával felcizfrázza. Bátran mondhatjuk tehát, hogy a munka, bár nyelve igazán magyaros és verselése korához mérten ügyes, mint fordítás semmit sem ér.

Latin szöveget nem ad. Különben se Scaliger, se Scriver, se Arntzen hatását nem mutatja. Valószínűleg az Erasmus-féle szöveget vette alapul, ámbár az ily hűtelen fordításban nehéz az egyes olvasásokra ráismerni. A magyarázatban határozottan Erasmust követte.

(Vége következik.)

Dr. NÉMETHY GÉZA.

Ányos J. Pál leveleihez.

Ralovich Lajos, Ányos J. Pál kiadatlan leveleiből a Phil. Közlöny jan. számában 3 Barcsaihoz intézettet közöl. Kötelességemnek tartom tudomására hozni, hogy én «Ányos Pál és költészete» cz. 1882-ben Budapesten megjelent tanulmányomhoz ragasztott «Pótlékban» az I. és III. számmal jelletteket már közzé tettem az Akadémia levéltárából (Régis újabb írók 4-rét 38.), a külömbség a Stazics-féle másolat s az általam közlöttek között csak egyes szavakban áll, melyek az értelmén nem változtatnak.

Nehogy azonban Ralovich úr, még tegyen közzé olyanokat, a melyek tanulmányom mellett megjelentek, mint kiadatlanokat, közlöm az általam kiadott versek czímeit: Megyesi Somogyi Jánosnak, Ányos Barcsainak (Elefánt, 30-ik Deczember, 1781.), ezek az akadémiai levéltárban vannak. Az esztergári levéltárból valók: Hérits Vinczének Rómában, Három királyok napján, Kiss Boldizsár tiszteletére, Kreskay Imrének (Buda 5. Juliusban 1778.). Ugyanannak (Buda 14. Juliusban 1778.), és Ányosnak hattyúdala: Ájtatos Ének. Ez utóbbi meg van az akadémiai levéltárban és az itt levő kézirat alján csillag alatt olvassuk: az eredetin Virág Benedek jegyzete áll: «ezt maga írta Ányos Pál utolsó betegségében.»

Dr. KOLTAI VIRGIL.

EGY NAGY MAGYAR NYELVTAN ÜGYÉBEN.

Előterjesztés a M. T. Akadémia Nyelvtudományi Osztályaához.

Tisztelt Osztály! Finály Henrik, *Hogy is mondják ezt magyarul* cz. rövid napok mulva megjelenő munkájának Előszavában így szól: «Rég az ideje, hogy tanári pályám kezdetén azt írtam volt egyszer Hunfalvy Pálnak: Szép, szép az urak nyelvészkedése, de, az Istenért, fogjanak már egyszer oly nyelvészkedéshez is, a mely hoz valamit a konyhára.» Azután az Előszót így folytatja: «Ide-tova, 32 év telt el azóta, és ma is csak ott állunk. Vaskos köteteket irunk arról, hogy mely nyelvekkel rokon a mi magyar nyelvünk; nyelvtanokban és szótárakban ismertetjük a finn, ugor, mándzsú, csuvasz, török, tatár nyelveket és sajátágaikat; hosszú értekezésekben fejtegetjük egyes szók és idomok származását, s ha közbe-közbe felüti is magát egy dolgozat, a mely tüzetesen foglalkozik egy-egy szoros értelemben vett magyar nyelvtani kérdéssel, egészen mégis csak ott vagyunk ma is, hogy a ki magyarul ír, soha se bizonyos benne, hogy a nyelvtani idomokat helyesen alkotta, helyes értelemben alkalmazta, mondatait helyesen szerkesztette-e vagy sem?»

Laky Demeter pedig a *M. Nyelvőr*-ben (II. k. 549. l.) ily czím alatt megjelent cikkét: *A tudományos magyar nyelvtan érdekében*, ekkép végzi: «Pár év mulva a M. T. Akadémia születésének félszázados évfordulóját ünnepli; s ha e nagy nemzeti ünnep, a fényesen berendezett palota legszebb és legbecsesebb ékszeréül azt (a tudományos magyar nyelvtant) nyujtaná hálajelül a magyar nemzetnek, emelt fővel s nyugodt önérzettel mondhatná: *Exsolvi tibi fidem, mandata peregi.*»

Figyelemre méltó szavak, s figyelemre annál méltóbbak, mert egy szent ügy érdekében hangzanak fel; hogy mégis a forró óhajtnak eredménye nem lett, hajlandó vagyok annak tulajdonítani, hogy ők nem közvetlenül az Akadémiához fordultanak. Ez óhajtáshoz csatlakozom most én is, kérvén a T. Osztályt, hogy méltóztassék már most — tekintettel arra, hogy egy az Akadémia által készítendő nyelvtanra mind az íróknak, mind kivált a magyar nyelv tanárainak égető szükségök van — egy tudományos

magyar nyelvtannak készítését elhatározni, s ily czélból egy adhoc Bizottságot kinevezni s kellő útasítással ellátni.

A mi az útasítást illeti, főelvül — az én nézetem szerint — azt kellene kimondani, hogy a Bizottság vegyen föl a szabályok közé minden oly jelenséget, — akár régiebb, akár újabb jeles íróinkban, illetve a Codexekben, akár a népnyelvben találkozunk velök, s még inkább, ha a jeles írókban is, a népnyelvben is megvannak — a melyek az irodalmi nyelvnek, egy vagy más tekintetben, tökéletesítésére szolgálnak. Fölemlítek néhány példát:

a) A *köt, üt, süt, nyit, vet, jut, fut* (a mely egy tagú igékben t. i. a tö *t*-jét rövid magánhangzó előzi meg) præt. perfectumának ily alakja: *köttem-nyittam, köttél-nyittál, köttünk-nyittunk, köttelek-nyittatok, köttek-nyittak*, és *kötted-nyittad, kötte-nyitta* stb. *köttelek-nyittalak* (áthatók); valamint *futtam, futtál, futtunk, futtatok, futtak* (át nem hatók) előfordul mind a Codexek nagy részében, mind több nyelvjárásban. Bizvást kimondhatná tehát a Bizottság, hogy a *köt*-féle igék præt. perfectumát éppen úgy ragozzuk, mint a két vagy több tagú minden oly igéét, a melynek töje *egy* mássalhangzón végződik s ezt rövid magánhangzó előzi meg (*szeret, kedvez, feled* stb.).

b) Nem így áll a dolog azon *t* végű igékre nevezve, a melyekben a *t*-t hosszú magánhangzó előzi meg, mint *bocsát, vét, hűt, fűt, düt, nyút, gyút, tanít, merit* stb., mert ezek közül csak az egy *bocsát* igének fordul elő a *bocsáttam*-féle præt. perfectuma a jelesebb íróknál (Pázmány: Kalauz, Pozsony, 1613. 782. l. Moyses el nem *bocsátta* az Istent); ellenben a Mezőkövesd vidéki nyelvjárás — s ezt saját tapasztalásomból mondom — mind ez igéket úgy ragozza, mint a köznyelv a *lát* ige illető idejét t. i. *bocsáttam, véttem, fűttem, hűttem**) stb. Nem csekély nyereség volna tehát irodalmi nyelvünkre nézve, ha a Bizottság kimondaná, hogy a *t* végű igék, akár egy, akár több tagúak, az esetben, ha a tö *t* betűjét közvetlenül hosszú magánhangzó előzi meg, a præt. perfectum időtőjét egy *t*-vel képezik (időtő: *bocsátt, fűtt, tanított, segített* stb.). Szócsonkításról se ezeknél, se az a) alattiaknál szó nem lehet, mert minden nyelvjárás húsunkból való hús és vérünkéből való vér, s így azt a

*) A M. Nyelvőr szerint (XIV. köt. 214. l.) Göcsejben is így beszélnek. Például van felhozva: *gyógyítottam*.

mit bennök szabályosnak látunk, az irodalmi nyelvbe bizvást átültethetjük.

c) A népnyelvben is, íróinknál is szokottak az átható igéknek ily alakjai: madár-látta kenyér, féreg-rágtá alma, moh-lepte sír stb. Az újabb irodalom azt híven, hogy ez az alak nem egyéb, mint az ige jelentő módjának mult időbeli tárgyas ragozása *ő* személye, azt tovább fejleszté, s így ír: a felhozta példa, a felhozta p. a felhoztuk p. a felhoztátok p. a felhozták p. Lássuk tehát, hogy a madár-látta, féreg-rágtá stb. kifejezésben len-t-e a látta, rágtá a præt. perfectum tárgyas ragozása *ő* személye?

1. A mikor ezt mondjuk: *ezt az almát féreg rágtá*, távolról se jut eszünkbe, hogy a *féreg* és *rágtá* szókat együvé írjuk; holott, ha ezt mondjuk: *ez itt féreg rágtá alma*, a *féreg* és *rágtá* szókat oly szoros viszonyban érezzük egymással, hogy a leírás alkalmával némi belső kényszerűség arra ösztönöz bennünket, hogy e szoros viszonyt a két szónak egybeírása, vagy legalább kapcsoljellel egybekötése által a szemnek is láthatóvá tegyük. Egyszerűen: maga nyelvérzékünk is arról tesz bizonyosságot, hogy a *féreg-rágtá* kifejezésben a *rágtá* nem a mult idő tárgyas ragozása *ő* személye.

2. Átható igével csak e kérdésre felelhetünk: *mit csinál* (*csinálsz, csináltak, csinálnátok*), nem pedig erre: *milyen*. Minthogy pedig a *féreg-rágtá* (alma vagy dió)-ra a *milyen* kérdés illik, ebből következik, hogy a *rágtá* szó nem lehet benne a mult idő tárgyas ragozása *ő* személye, hanem melléknév természetével bíró sajátosság alaknak kell lennie.

3. A *féreg-rágtá* kifejezésben a *rágtá* viszonyragok által módosítható, mert mondjuk: a *féreg-rágtát* eldobtam, a *féreg-rágtáról* ne is szólj, a *féreg-rágtának* keserű íze van stb. ellenben: *ezt az almát féreg rágtá* mondatban a *rágtá* szó semmifele ragot fel nem vehet.

4. Ebben a mondatban: *ezt az almát féreg rágtá*, a *rágtá* szóra a határozott névelőt (*a, az*) uem viszonyíthatjuk, holott a *féreg-rágtában* levő *rágtá* szóra éppen úgy lehet viszonyítanunk, mint akármely más névszóra, p. o. ne *a féreg-rágtát*, hanem az épet hozd be. Ebből pedig hasonlóan az tűnik ki, hogy a *rágtá* nem lehet a mult idő tárgyas ragozása *ő* személye.

Világos tehát, hogy ez alakot tovább fejleszteni helyesen csak így lehet: a *felhoztom* példa, a *felhoztod* p. (a *felhozta* p.), a *felhoztunk* p. a *felhoztotok* p. a *felhoztok* p. Abból pedig, hogy a *látta*,

rágta alakot az ige mult időbeli tárgyas ragozása *ő* személyének hittük, még két más baj is származott: egyik, hogy a fejlesztett alakokat (*felhoztam, felhoztad, felhoztuk*) csak akkor tudtuk használni, a mikor a jelöltök főnév határozott volt, p. o. *az* elolvastuk könyvet visszaadom, *az* irtad levélből megtudtam, *a* pártoltuk ügy megbukott stb.; nem tudtuk ellenben ez alakokat használni, ha a főnév határozatlan volt, nem pedig azért, mert ezt nyelvézékünk nem engedte, hanem kénytelenek voltunk ily esetben e szép sajátosság mellőzésével a ragtalan mult részesülőt használni, p. o. nem irtuk: ez a pénz egy pár *eladtuk (eladtunk)* lónak az ára: nem irtuk: egy forróan *szerette* hazát kellett elhagynia, hanem: egy pár *általunk eladott* lónak az ára, és egy *általa* forróan *szeretett* hazát stb.; másik baj, hogy magát a ragtalan részesülőt használjuk, a mikor a *féreg-rágta* alapján a személyragost kellene használnunk, mert így irunk: a *sors-üldözöttek*, a *sors-üldözött* szerencsétlenek, a *sors-üldözötteknek* menedéket adott; holott ha így irunk: a *sors-üldözték*, a *sors-üldözte* szerencsétlenek, a *sors-üldöztéknek* m. adott, mind magyarabbul, mind szebben — mert kevesebb *t*-vel szoltunk volna.

Csudával határos, hogy a midőn *Pázmány* több mint 270 évvel ezelőtt a fejlesztette alakot helyes raggal használta, mi erről mind a mai napig tudomást nem vettünk. *Pázmány* ugyanis az 1613-ban Pozsonyban kiadott Kalauzhoz csatolt Appendixnek (a mely e felirattal kezdődik: Első levél a mézes nyelvű s cifra beszédű Alvinczi Péternek) XVII. lapján így ír: «hogy a szentek, az *ő* könyörgésekkel, *kivántunk* jókat nyerjenek minékünk.» *Pázmány* tehát az *ő* éles eszével, hozzájárulván jó nyelvézéke is, megérté, hogy nem a *kivántam, kivántad* stb., hanem a *kivántom, kivántod, kivántunk* stb. alak a helyes; megérté, hogy a magyar, valamint a *ni* ragú személytelen *) alakot, midőn azt meg-személyesíti, ekkép ejti: *adnom, adnod, adnia, adnunk, adnotok, adniok*: úgy, hasonló esetben, a *t*-ragú személytelen alakot is ugyanazon ragokkal kell használni. Magától értődik ennél fogva az

*) Nem volna rossz, én szerintem, az *adok, adsz, ad* stb., az *adé-k, adál, ada* stb., az *altam, altál, alott* stb., az *adjak, adj és adjál, adjom* stb. és az *alné-k, alnál, alna* stb. alakokat személyes alakoknak; az *alni, adás, aló, alott, alamló, alva* és *alván* alakokat pedig *személytelen* alakoknak nevezni.

is, hogy valamint a birtokragos név előtt, nyomatékosság esetében, kiteszszük az *én, te, ő* stb. személyszók valamelyikét (ne az *én* kalapomat vidd el, hanem a *fijamét*): éppen úgy ki kell tennünk a *t* ragúból fejlesztett alakok előtt is (a *mi* tettünk indítványt fogadták el, nem a tiéteket).

A mi az átnemható igéket illeti, a *t*-ragú személytelen alak (*állott, ijedt*) ezekben is felveszi a rendes birtokragokat, mint személyragokat, s a rag éppen úgy, mint az átható igéknél, a *præt. perfectum* időtőjéhez (szű-*ette*, moh-*lepte* = időtő: *ett, lept*) csatlakozik, de némely igékben, mint *fekszik, alszik, nyugszik, röpül* stb. az ősi időtőhöz, azaz az *al* v. *alík, fek* v. *fekik, nyug* v. *nyugik, röp* v. *röpik* stb. időtőjéhez, p. o. *nyugtával* dicsérd a napot, *altomban* megleptek, a nyúlat *fektében*, a sast *röptében* stb.; s az ily személyragos alakokban, ellenkezőleg az átható igékeivel, rendszerint nincs semmi a mult idő fogalmából, s a fentebbi példák nem jelentenek mást, mint: *nyugrásával, alvásomban, fekvésében, röpülésében*, mert szólhatunk így is: meglásd, *altomban* meg fog háborítani; várj, ezt a sast *röptében* lelövöm stb. Sajátságos, hogy a nominativusi alak, *önálló* szókép, csak az egy *este* (a nap *este*) szóban maradt fön, valamint sajátságos az is, hogy némelyekben az ősi időtő szerepel a viszonyragokkal, mint: *nyugt-ot* sehol nem talállok, *holt-ig* hű leszek, *lépt-en* (nyomon) kísérem stb.; legsajátságosabb pedig az, hogy a *vaktában* szóban az *ő* ragját már nem is érezzük, mert így irunk és beszélünk: *vaktában* neki mentem, vagy mentünk stb. e helyett *vaktomban* v. *vaktunkban*.

A Bizottság ennélfogva szabályul kimondhatná, hogy mind az átható, mind az átnemható igék *t*-ragú személytelen alakja éppen úgy felveszi a rendes birtok-, illetve személyragokat, mint a *ni*-ragú személytelen, s hogy a *t*-ragú felveszi a viszonyragokat is, azon megjegyzéssel az átnemható igékre nézve, hogy ezek csak bizonyos viszonyragokkal csatlakoznak (áthatóra példa: ne bántsd az Isten-*teremtettét*, adj valamit az Isten-*adtának*; átnemhatóra: *vesztemre* szólottam, örül *vesztünknek*, *féltedben* elbúttál, *ültében* elaludt stb.). Megemlítem, hogy az átnemható igék ez alakját Bornemisza Péter az ő prédikációiban többször használja. Magától értődik, hogy ha a Bizottság az *a*) és *b*) alattiakat szabályul elfogadja, akkor azon igék illető alakjai is ekkép használandók: az ángyom *sütte* pogácsa, és az én *süttöm*, a te *süttöd* stb.; a cseled-*meritte* víz, és a mi *merítettünk*, a ti *merítették* stb.

d) Megoldásra vár a Bizottság részéről az átható igék *ás és* végű alakjainak (a fentebbi jegyzet szerint *s*-ragú személytelen alak) kérdése is, abban a tekintetben, t. i. hogy bízvást használhatjuk-e ez alakot nem csak cselekvő, hanem szenvedő jelentéssel is, azaz helyes-e efféleket mondani: *S-nek sokba került képviselővé választása (választatása helyett)*; a törökök *kiűzése (kiűztése h.)* már régen megtörtént; köszönöm *megválasztásomat (megválasztatásomat h.)* stb. Én szerintem csak így helyes, még pedig azért, mert az átható igének többi személytelen alakjait a nyelvszokás (nem is említvén azt, hogy a *választatás, kiűztetés* stb. tulajdonkép a más által való cselekvést jelenti) mind cselekvő, mind szenvedő jelentéssel használja, jelesül:

1. a *ni* ragút, p. gombát akartak *enni* és: nem minden gomba jó *enni*;

2. az *ó* ragút, p. ujságot *olvasó*, és: *olvasó*-könyv;

3. a *t* ragút, p. a *tapasztalt* férfiak, és: a *tapasztalt* bajok;

4. az *andó* ragút, p. ügyemet *elintézendő*, holnap B-be *útazok*, és: egy *elintézendő* ügy miatt el kellett *útaznom*;

5. a *va* ragút, p. S. *olvasva* sétál, és: a pénz *olvasva* jó;

6. a *rán* ragút, — de erről alább szölok.

Ez alapon tehát az *s* ragút is mind cselekvő, mind szenvedő jelentéssel bízvást használhatjuk, s annál inkább, mert a népnyelv is azonagy alakot használja mind a két jelentésre. Ha már most azt mondaná valaki, hogy az efféle kifejezés: *neveltetésünkre* sokat költött az apánk, a fiam *kiképeztetése* sokba került stb. a népnyelvben is megvan, és így törvényes, erre egyszerűen azt felelhetjük, hogy e mondatokban a *neveltetés* és *kiképeztetés* szók nem a *szenvedő* formának, hanem a *nevel* és *kiképez* átható igék *műveltető* formájának *s* ragú személytelen alakjai (az apánk nem maga nevelt bennünket; az öcsémet se ő maga képezte ki). Van azonban három ige, a melyekre nézve kivételt kell tennünk, ú. m. a *szül*, *hír* és *rendel* igék, mert kétségtelenül más: a lányom *szülésekor*, és más: a lányom *születésekor*; más: a nagynéném *hívására* hozzá utaztam, és más: *hívására* gyerek korától fogva készült; más: egy kocs *rendelése* az én dolgom lesz, és más: a nő *rendeltetése*, hogy férjhez menjen. Kivétel alá esnek pedig azért, mert a *születés* szót, mint a mely mind az irodalomban, mind a népnyelvben él, nem ignorálhatjuk: a *hívás* és *rendeltetés* szókban pedig a *hív* és *rendel* igék jelentésének, még átvitt értelemben is, alig van valami

nyoma. Megeshetik, hogy a Bizottság, mindenesetre a különböző jelentés alapján, még más kivételt is fog tehetni. Czélszerű lenne ennél fogva a Nagyszótár új kiadásából mindazon *ás és* végű szókat kihagyni, a melyeknek jelentése az illető átható ige jelentésétől semmiben se különbözik, meghagyván tehát csupán azokat, a melyek vagy concret fogalmat jelölnek, mint *kerítés, tojás, rakás* stb. vagy pedig jelentésekben különböznek, mint p. *csapás* (az egyiptomi tíz csapás).

e) A *ván* ragú személytelen alakról megemlítendőnek tartom azt a feltűnő jelenséget, hogy az átható igék *va* ragú személytelene helyett az egész Münchener Codexben a *ván* ragú szerepel p. láta mennyeket *megnyitván, írván* vagyon embernek fiáról, leltek egy vemhet *megkötven*, láták a követ *elhengereltvén* (249., 264., 267., 280. ll.), vagyis módhatározókép, szenvedő jelentéssel, *van* használva; de egyúttal használva *van* cselekvő jelentéssel is, mint: egy mindenikre kezét *vetvén*; jött János, nem *evén* kenyeret és nem *írván* bort, nem *tudván* mit mondana stb. De már Pázmány szorosán megkülönbözteti egymástól a *ván* és *va* ragú alakokat, amazt állandóan és cselekvő jelentéssel, mint oly mondatot használván, a melynek alanya rendszerint vagy a megelőző vagy a következő mondatban van (az Isten megostorozá őtet, dőghalált *bocsátrván* országára; — a régi népek — hasznát *látván* a napnak, böcsülni kezdék. Kalauz, 803. és Appendix VIII. 1.); emezt pedig mint módhatározót. Ugyanily szoros megkülönböztetést tapasztalunk Mikes K. törökországi leveleiben is. E különböztetésre ügyel még újabb íróink közül, Kölcsey is. Elolvastam, csak e czélból, Kölcseynek 1832-ben Kazinczy felett, s 1836-ban Berzsenyi felett tartott emlékbeszédeit, a melyekben már előfordul ugyan a csere, de tíz eset közül egyben. És ma! ma már a *ván* ragú igeszót íróink csak nagy ritkán használják, s leginkább csak az esetben, ha azt a kapcsolatos mondat megelőzi. A Bizottság tehát, az én véleményem szerint, helyesen fog cselekedni, ha nyelvünknek ez eredeti alakját régi jogába visszahelyezi, illetve a két alaknak szoros megkülönböztetését ajánlani fogja. Az úgynevezett stilus curialis számára azonban az átható ige szenvedő formájának e *ván* ragú alakját és talán *ni* ragú alakját is törvényesnek lehetne tekinteni (S. tíz évi fogságra ítéltetik, *betudatván* a vizsgálati fogságban töltött idő; a vádoltnak, e szörnyű gyilkosság miatt, *ki* kellett *végeztetnie*) mindamellett, hogy ez alakok teljesen egybeesnek a műveltető

forma személytelen alakjaival (a tűzifámat *behordatrán* meghűttem magamat; M. azt mondja, hogy holnap *csépelletnie* kell az árpáját).

f) A Bizottságnak megbeszélés tárgyává kellene tenni azt is, hogy nem volna-e helyes, sőt szükséges, egyfelől az ikes igéknek *takarodj*-féle, másfelől az iktelen igéknek *írvál*-féle alakját törvényesnek declarálni. Tudjuk, hogy a népnyelvben él a *takarodj* alak, él még a Székelységben is, a mely pedig az ikes ragozást leginkább ápolja. Átnéztem ily czélból Kriza Vadrózsaínak *Szólásmódok, Közmondások* cz. szakaszát, s a következő eredményre juttam: ne *erőlködj*, annyit ne *kolontoskodj*, ne *gondolkozz* olyan erősen; ellenben ne *szokotálódjál* (361., 366., 368. és 364. ll.), vagyis a rövidebbik alak háromszor fordul elő, míg a hosszabbik egyszer; de él az újabb irodalomban is, mert Vörösmarty így szól: *megemlékezz*, hogy vannak Istenek; Petőfi ezt mondja: menj a patikába s *iparkodj*; Tompa így ír: *imádkozz* te rózsám, jó Istennek; Arany J. így ír: Bátya! ne *feledkezz*; hogy pedig régen is divatban volt a *takarodj* alak, bizonyosság rá az *erőlködgy* (Szalay-féle Levelestár 28. l.) *szökj* fel (Régi M. költők tára I., 161. l.) *aludgy* (Molnár A. De summo bono 94. l.). De mindezeknél nagyobb fontosságú az a körülmény, hogy a *takarodj* alak a Parancsolómód és a Kötőmód jelenidejének a *tője* (Imperativus: *takarodj*, *takarodj-ék*, *takarodj-unk*, *takarodj-atok*, *takarodj-anak*; Conjunctivus: hogy *takarodj-am*, hogy *takarodj-ál*, hogy *takarodj-ék*, hogy *takarodj-unk*, hogy *takarodj-atok*, hogy *takarodj-anak*). Megtagadni tehát a *takarodj* alak törvényes voltát, nem kevesebb, mint merényletet követni el nyelvünk szelleme ellen, a midőn látjuk, hogy nyelvünkben mind a névszónak vannak tői (egy fő- és két altő, a mint az Egyet. Philol. Közlönynek 1888. évi VI—VII. füzetében *Van-e a magyar nérszónak úgynevezett teljes tője?* cz. dolgozatomban kimutatám), mind az igének van egy fő- és több altője. Hogyan lehetne tehát az Imperativus és Conjunctivus jelen idejéről azt mondani, hogy ezeknek nincs időtőjük az esetben, ha az ige ikesige. Vajjon Révai elmélete kedvéért, szabad-e csorbát ütnünk nyelvünknek ily kiváló sajátságán?

A mi az *írvál* alakot illeti, tudjuk, hogy ez is él a népnyelvben, az irodalomból pedig csakis a Révai Grammaticája nyomán készült nyelvtanok szoríták ki. Teljes elismeréssel vagyok azért Finály Henrik tanár úr iránt, mint a ki *Hogy is mondják ezt magyarul* cz. munkájában elég bátor volt az *írj* mellett az *írvál* ala-

kot is törvényesnek nyilvánítani; de sajnálom azt, hogy a használatáról éppen semmit se szól; már pedig szükség lett volna szólni azért, mert a népnelyvből az iránt, hogy mikor használjuk az *írj*, és mikor az *írjál* alakot, el nem igazodhatunk. Az én véleményem szerint a Bizottság helyes nyomon járna, ha azt mondaná ki, hogy a Coniunctivus *te* személyére mind az ikes, mind az iktelen igékben, a hosszabbik alak: *takarodjál, írjál*; az Imperativuste személyére pedig a rövidebbik alak: *takarodj, írj* használandó. Azt hiszem, hogy a Bizottság ily határozata ellen senki alapos kifogást nem tehetne, mert már maga az is örvendetes jelenség volna, hogy — legalább a *z, s, sz* végű igék alanyi ragozásában — a *te* személy minden igeidőben *l* raggal végződnek: *rázol-olvasol, rázál-olvasál, ráztál-olvastál*, hogy *rázzál- hogy olvassál, ráznál-olvasnál*. (A Coniunctivus alakjait *hogy* szó előtételével tanítani czélszerű azért, mert a beszédben rendszerint a *hogy* szóval fordulnak elő, de maga a *Kötő-Coniunctivus* szó is arra útál bennünket, hogy ez alakok csak más mondathoz kötve szerepelnek; kivétel természetesen az, a midőn ez alakok az *én, ő, mi* és *ők* személyben kérdőleg fordulnak elő, p. o. *hozzak bort? hozzon ő bort? hozzunk bort? hozzanak bort?*).

g) Megfontolandó volna a Bizottság részéről az is, vajon nem volna-e helyesebb az *a ki* és *a mely* szók közül csak az *a ki*-t használni vonatkozó névmásul, és így az esetben is, a mikor a névmás nem személyre vonatkozik. Tudjuk, hogy a népnelyben, vonatkozó névmás gyanánt, az *a ki* és *a melyik* dívik a nélkül, hogy amazt csak személyre, emezt csak dologra vonatkoztatná, hanem használja különböztetés nélkül (az a ló *a kit* tegnap vettünk, azt a lovat *a melyiket* a szomszédunk megvett, az a gyerek *a melyik* mellettem ült stb.), éppen úgy, mint az *írj* és *írjál* alakjait az ige-
nek. Rövidebb voltáért, és még azért is, mert a régi nyelvben az *a ki* gyakrabban fordul elő, mint az *a mely*, az *a ki* szónak kellene adni az elsőséget. A Szalay-féle M. Levelestárt ily czélból a 180. laptól a 237-ig átolvastam, s az *a mely* szót csak egyszer találtam; ellenben: egy öreg lovat, *kin* ki és bejárhassak (181. lap 1556-ból); sok számtalan lövés lön, *kit* ide hallottunk (194. lap 1556-ból); valami öreg vadnak szerét tehetném, *kit* kegyelmed nádorispán urunknak küldhessen (216. l. 1557-ből); te mondtál volna nádorispán uramnak eféle szót, *kin* énnékem nagy csodám vagy (237. l. 1557-ből) s megjegyzem, hogy mind a négyet más-

más levélíró írta. Azt hiszem, hogy csak nyerne vele irodalmi nyelvünk, ha az *a mely* helyett is az *a ki* szót használnók, mert nem kellene az írónak gondolkozába esnie az íránt, hogy az *a ki* és *a mely* közül, bizonyos esetben, melyiket használja, a mi pedig többször megtörténik (az éjjeli kísértetek, *a kik*, vagy *a melyek*!), de nyelvünkön sem ejtünk sérelmet, mert a népnyelvből vesszszük át azt a mit tökéletesebbnek tartunk. Magától értődik, hogy ez által nem szüntetjük meg az *a mely* szónak jelzőül való használását (*a mely leány* sokat szeret stb. Népdal; *a mely tyúk* sokat kárál stb. közmondás), mert különben nyelvünknek egy eredeti sajátságát dobnánk el. Czélszerű volna kimondani egyúttal azt is, hogy mivel a magyarban a kérdő szó (*ki*, *mi*, *melyik*, *hány*, *mennyi*, *hová*, *honnan*, *hol* stb.) egy *a* elébe tételével azonnal vonatkozó szóvá válik (*melyik* kell-e három virág közül? — *a* melyiket ön adja; *hol* voltak? — *a* hol jól fogadtak bennünket; *mennyi* pénzed van? — *a* mennyi volt, mind elköltöttem stb.), valamint a jelzőül használt *a mely* mindig megtartja az *a* előtételt, úgy az önálló *a ki* is, csak az *a* előtéttel látszik helyesnek. Az *a ki* szónak, mint önálló vonatkozó névmásnak, kizárólagos használatával elérnök azt is, hogy nem kellene az *a mely* szót, mint vonatkozó nevmást, majd személy és dolog jelzőjeül, majd mint csupán dologra vonatkozó önálló névmást alkalmaznunk, s *ekkép quiproquo-t írunk*. Hogy az *a mi* névmást, a mikor egész mondatról, vagy határozatlan valamiről van szó (egy álló óráig beszélt, *a mit* nagyon úntam; sok olyat teszünk, *a minék* későbbben kárát valljuk), mint vonatkozó névmást, továbbra is használnunk kell, mondanom nem szükséges.

h) Kétségtelen, hogy az *estenek*, *adtnak*, szabályosabb alak, mint az *estek*, *adtak*, a mivel nem azt akarom mondani, hogy az utóbbiakat az irodalomból kiküszöböljük, hanem csak azt, hogy a hosszabbik alakot nem kellene végkép elejtenünk, s legalább az ige alapformájában jó volna olykor-olykor használni, mert az elhanyagolásnak nagyon könnyen a lehet a következése, hogy a jövőendő nemzedék a Szózat-beli: Itt *vittanak* honért stb. és *Elhulltanak* legjobbbaik stb. aláhúzott szokat archaismusnak, sőt talán solœcismusnak fogja tekinteni. Igaz, hogy az *adtnak* alak nem él a mai népnyelvben, én legalább a népmesékben nyomára nem akadtam, de az *adtak* alak mellett használták régi jeles íróink, mint Bornemisza és Pázmány, még pedig elég gyakran, sőt használta, habár csak helylyel-közzel, még Kölcsey is. Csak sajnálni

kell tehát, hogy az újabb nyelvtanok, paradigmáikban, még csak annyit se mondanak: *adtak vagy adtanak*. Nem mondom, hogy a *ható* (*adhattanak*) vagy műveltető. (*adattanak*), még kevésbbé, hogy a műveltetve-ható (*adathattanak*) formában használjuk, mert e formában ez az alak, kivált több tagú igében, hosszúra nyúlna, — de azt mondom, hogy az alapformában, kivált a periódus végén, jól veszi ki magát. Kölcsey p. így szól Kazinczy felett tartott emlékbeszédében: (a mely utat) mások kétségtől leverve pusztán *hagytanak*. A Bizottság tehát helyesen cselekszik; ha az *adtanak* alakot a feledségtől nemcsak megóvjá, hanem használatát íróinknak ajánlja is.

i) Nagyon eljött az ideje, hogy az ikes igék ragozásával valahára tisztába jöjjünk. Minthogy ez nagyon fontos kérdés, czélszerű volna, ha a választandó Bizottság, e kérdés tanulmányozása végett, 3—4 tagból álló Albizottságot küldene ki. Az *ik*-re építeni e sajátos ragozást, a mint Révai tette, kétségtelenül helytelen; helytelen még az esetben is, ha be lehetne bizonyítani, hogy a múlt század közepéig ezt a ragozást mind a népnyelvben, mind — nem mondom, valamennyi, de csak — jelesebb íróinknál is, teljes ép-ségben megtaláljuk (a minek azonban ellenkezőjére mutat az, hogy oly kiváló íróknál, mint Bornemisza a XVI. században,*) és Zrínyi a XVII. században, ilyeneket találunk: *fénylene, megszünjön* (Pred. XXXVI., XXXVIII. l.), és Zrinyinél: *Hogy tőled elváljak örökös üdővel, és . . . a török romoljon*); mert tudjuk, hogy *a nyelv változik*. Használja-e ma, hogy csak a ragozásnál maradjak, az igének e régi alakjait: *állatta, fekette, és bemenvém, bemenvéd, bemenvéje, bemenvénk, bemenvétek, bemenvéjek*, akár a népnyelv, akár az irodalom? Nem arculcsapása-e tehát a mai nyelvszokásnak, a mikor, Révai szerint, így kell írunk és beszélnünk helyesen!?: ha a világból *kimúlom, kimúlol*; a nőmtől *elválok, elválol*; a holnapi tárgyalásra *nem jelenem meg* stb. Az efféle jelenségek indíták kétségkívül, az újabb időben, Riedl Szendét (Van-e elfogadható alapja az ikes igék külön ragozásának), és Szarvas Gábort (Czikksorozat a M. Nyelvőr III. kötetében) arra, hogy e külön rago-

*) Bornemisza Péter Predikációinak három példánya van az Akadémia könyvtárában, de elül mindegyik csonka. Ezek egyikében az Lll. levélen így áll a szerző: (annak, hogy eljött a Krisztus) «immár ezeröttszáz és hetvenkét esztendeje vagyon».

zásnak teljes eltörlését javasolták. Ők azonban, én szerintem, túl löttek a czélon, mert tagadni nem lehet, hogy e ragozásnak a népnyelvben is sok nyoma van; az *ehetném, ihatnám, alhatnám* féle vágyjelölő igék pedig e ragozásnak valódi típuszai. Én tehát most is abban a véleményben vagyok, a melyben voltam akkor, midőn *Nyelvünk ikes igéi és a Révai szabálya* cz. dolgozatomat a múlt év elején közzétettem, hogy t. i. e ragozást nem kell eltörölni, hanem azon mozzanatra kell fektetni, hogy az *ik*-et előzi-e meg egy bizonyos képző. Az Albizottság kétség kívül figyelembe fogja venni, hogy az *ik*, ha alapul szolgálhatna is, csak ingatag alapot szolgáltatna; mert tudjuk, egyfelől azt, hogy a régi *lépik* (Pázmány), *ebélik* (Münch. Codex), *megbékélik* (Mikes) manapság *ik* nélkül dívik: *lép, ebédel, megbékél*; másfelől a régi *asz, különböz, csúsz, mász, álmod* stb. ma már: *aszik, különbözik, csúszik, mászik, álmodik* stb. Figyelembe fogja venni azt is: a) hogy egyik író így ír: *megjelen, foly, hazud*; másik író: *megjelenik, folyik, hazudik*; egyik író a *fáraszt-fárad* féle páros igék átnemható párját (*fárad*), a mikor hozzája a gyakorító *oz* ez képző járul, így használja: *fáradozik, epedezik* stb. másik pedig: *fáradoz, epedez* stb. valamint b) figyelembe fogja venni azt is, hogy azon önható igéket, a melyek *nevek-től* az, ez, oz, éz, öz képzővel származnak, mint *útaz, pályáz* (*pálya-oz*), *adóz* (*adó-oz*), *éjjelez* stb. többen *ik*-kel használják, holott mind az a) mind a b) alattiakban az *ik* egészen fölösleges, sőt a NSzótár az *útaz* alakot világosan jobbnak mondja, mint az *útazik*-ot. Nem tagadom, hogy van néhány ily képzésű ige, a melyeket *ik*-kel használunk, mint: *éhezik, rétekezik* (*vétek-ez-ik*), *birkozik* (*birok-oz-ik*) *étkezik* (*étek-ez-ik*), *dolgozik* (*dolog-oz-ik*),*) de e jelen-

*) Azon esetet tévén fel, hogy *Nyelvünk ikes igéi* stb. cz. dolgozatomat az Albizottság, azon észrevételekkel együtt, a melyeket Szarvas G. és Simonyi Zs. bírálataira tettem, legalább futólag megtekinti, meg kívánom jegyezni, hogy én e dolgozatom 11. lapján az alanyi ragozásra tartozóknak mondtam a *változik, költözik, öltözik, osztózik, rejtezik, töltözik* deverbális igéket is. E dolgozatom megjelenése óta azonban meggyőződtem, hogy bennök a *z-t* megelőző hangzó csak segédhangzó, s hogy tehát ezek azon átnemható ikes igék kategóriájához tartoznak, a melyekben a *z-t* mássalhangzó előzi meg, s hogy ennélfogva ezek is éppen úgy mint a *haboz-habzik, verez-vérzik, bőroz-bőrzik* páros igékben az átható pár: a *változ* (ma *változtat*), *költöz* (ma *költöztet*), *öltöz* (ma *öltöztet*), *osztó* (ma *osztóztat*), *rejte* (ma *rejteget*), *töltöz* (ma *töltöget*) átható pároknak átnemható párjai. Ilyen

ségből éppen nem következik, hogy a többi, nagy számú és hasonló képzésű denominalis igékétől különböző ragozással használjuk őket. Petőfi is így szól: *dolgoznék* ha *dolgoznék*, nem pedig: *dolgoznám* ha *dolgoznám*.

De hogy az *ik*-re nem lehet a külön ragozást alapítani, még világosabban kitetszik abból, hogy a még nem fölösen vagyis toldalekkép álló *ik* is teljesen eltűnik az átható ikes igék (*eszik, iszik, játszik*) személytárgyi ragozásában, még pedig annyira, mintha az illető ige iktelen volna (ott a farkas *megesz* benneteket; ügyelek, hogy a farkas meg ne *egyen* engem vagy téged v. bennünket v. benneteket; P. úgy győzi a bort, hogy mindig *leisz* bennünket; Gy. folyvást *kijátsz* benneteket; ha S. *kijátszana* téged stb.). Igaz, hogy van négy vagy öt ige, mint *tör-török, bán-bánik, biz-bizik, ér-érik*, a melyekben az ikes alak mást jelent mint az iktelen alak, de jegyezzük meg, hogy csakis ez az egyetlen egy alak, mert így szözlünk: a cselédek sok edényt *eltörnek*, és: a cserépedények könnyen *eltörnek* stb. stb. Vajon nem helyesebb lesz-e tehát ezeket a NSzótár új kiadásában egyazon vezérszó alatt tárgyalni p. *bán*, átható ige, jelenti stb., de jelenti azt is: valaki vagy valami iránt bizonyos eljárást követ, s ez esetben a Jelentő mód Jelen idejének ő személyében *ik* járul hozzá stb.; nem helyesebb lesz-e, mondom, mint az egyetlen egy ikes alak kedvéért erőszakot tenni a mai nyelvszokáson, így írván és beszélvén: *megettöröm*, de meg nem hajlok; majd *elbánom* én övele, te is *elbánol*; hogyan *bízhassék* benned a gazdád; hogy *törjék ki* a nyaka stb. — Vajon nem szükséges-e tehát az ikes igék ragozását a mostani *helytelen* és egyúttal ingatag alap helyett, *helyes* és egyúttal szilárd alapra fektetni?

Egy nagy magyar nyelvtan kiadásának — bizvást ki lehet mondani — semmi se áll útjába, mert nincs oly kérdése a nyelvnek, a melyet egy oly jeles nyelvészekből álló Bizottság, ha egyhangúlag nem lehetne, szavazattöbbséggel el ne dönthetne. A főnevek ragozásával már kevés baja lesz a Bizottságnak, ha helyesnek találja azt, a mit én e tárgyról az Egyet. Philol. Közlöny 1888. évi VI—VII. füzetében *Van-e a magyar névszónak úgynevezett teljes tője* cím alatt közzé tettem, s a melyben kimutattam, hogy bizo-

a *tartozik* ige is, a melynek eredeti jelentése: valakihez sokszor vagy folytonosan tartja magát (a hozzám *tartozók* is megérkeztek), vagyis *tartoz* annyi mint *tartogat*, *tartozik* pedig annyi mint *tartogatja magát*.

nyos osztályú főneveknél a birtok- s némely viszonyragok nem a főtőhöz, hanem majd az első, majd a másod altőhöz járulnak, sőt hogy így áll a dolog némely képzőkkel is p. *ura-ság, fele-ség* az első altőtől; *bokro-s, fodro-z* a másod altőtől, továbbá: *használ* a *haszna* első altőtől, és: *hasznos* a *haszno* másod altőtől.

Szép lett volna, kétségkívül, 1867-ben adni ki a Nagy magyar nyelvtant, s ezáltal azon évet, a mely a királyi felség megkoronázásával az alkotmányos szabadságot a nemzetnek visszaadta, még emlékezetesebbé tenni; alkalmoszerű lett volna pedig, Laky D. óhajtatásához képest, a Tudományos magyar nyelvtant azon alkalomra elkészíteni, a midőn az Akadémia 50 évi fennállásának évfordulóját megünnepelte.

Kérve kérem tehát a T. Osztályt, hogy egy a nyelv szabályait gondosan előtűntető tudományos magyar nyelvtan kiadását megindítani s egyúttal elhatározni méltóztassék, hogy a Nyelvtan elkészülése után a Magyar nyelv *Szótárát* fogja új, átvizsgált kiadásban közzé tenni. Örömmel fogja az ebbeli működést üdvözölni a törvényhozás is (a melytől az Akadémia évenként 30,000 frt segélyt kap), örömmel mert ekkép kezére jár az Akadémia azon intézkedésben (1879. XVIII. t.-cz.), a mely szerint egy néptanító se kaphat ezentúl képesítő-oklevelet, a ki a magyar nyelvet nem tudja tanítani (mert vajon tehetik-e akkor némely szerb, szász vagy román nemzetiségű renitens néptanítók, és az ő patrónusaik azt a kifogást, hogy a magyar nyelvet nem lehet megtanulni, mert a szabályai nincsenek megállapítva); örömmel üdvözli minden, anyanyelvét szerető, magyar; legnagyobb örömmel pedig azon írók és tanárok, a kik az iskolák számára magyar nyelvtant írnak, mert a Nagy magyar nyelvtanban szilárd alapot fognak nyerni akár nagyobb, akár kisebb nyelvtan szerkesztésére.

A dolog pénzügyi oldaláról csak annyit mondok, hogy ha a T. Osztály állandó Bizottságai meggyőződnek arról, hogy a nyelvtanra (és az új szótárra) égető szükség van: azon, különben nagy fontosságú feladatokat, a melyeknek megoldását kitűzték, későbbre halasztják, s dotatiójoknak a nyelvtan és szótár czéljaira fordításába készséggel beléegyeznek.

Mi sors vár ez előterjesztésemre, nem tudhatom. Szeretném, legalább a Nagy magyar nyelvtannak a közrebocsátását megérni, mert akkor az Evangéliom agg Simeonaként azt mondanám: immár örömet meghalok, mert látták az én szemeim a M. T. Akadémia

Nagy magyar nyelvtanát! — ha pedig ez előterjesztésemnek óhajtott sikere nem lesz, magamat avval vigasztalom, hogy nemzetem nyelve érdekében kötelességemet megtettem.

TAKÁCS ISTVÁN.

PÁRHUZAMOS IDÉZETEK AZ ODYSSEIÁHOZ.

1. Od. 1, 3.

πολλῶν δ' ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα καὶ νόον ἔγνων.

És 1, 58.

ἰέμενος καὶ καπνὸν ἀποθρώσκοντα νοῆσαι

ἦς γαίης θανέειν ἰμείρεται.

Mi füstölög ott a síkon távolba?

Talán biz az édes anyám gunyhaja.

Mesze jártam, másutt is volt jó dolgom,

Hejh! de szivem csak azt mondja: jobb otthon.

Elviszik a nyalka huszárt táborba,

Sok országot, világot lát jártába.

Nyer szerelmet, dicsóséget mindenhol,

Hejh! de szive csak azt súgja: jobb otthon.

2. Od. 1, 225.

τίς θαίς, τίς δὲ ὀμιλος ὃδ' ἔπλετο; τίπτε δέ σε χρεώ;

εἰλαπίνῃ ἦε γάμος; stb.

Arany Toldi 2, 3.

Mit jelent e hű-hó gyászos özvegy házban stb.

3. Od. 2, 89.

ἦδη γὰρ τρίτον ἐστὶν ἔτος, τάχα δ' εἴσι τέταρτον.

Hor. Sat. II. 40.

Septimus octavo propior iam fugerit annus.

4. Od. 2, 252.

λαοὶ σκίδνασθε . . . ἔκαστος.

Arany B. h. X.

Édes övéikhez kiki oszolhatnak.

5. Od. 2, 276.

παῖροι γὰρ τοὶ παῖδες ὁμοῖοι πατρὶ πέλονται.

Hor. Od. 3, 6, 46.

mox daturus progeniem vitiosiore.

Ellenkezőleg Berzsenyi:

Csak sast nemzenek a sasok,
S nem szül gyáva nyulat Nubia párdueza.

V. ö. Hor. Od. 4, 4, 29.

Fortes creantur fortibus et bonis,
est in iuvenis, est in equis patrum
virtus neque imbellem feroces
progenerant aquilæ columban.

6. Od. 2, 364. s. k.

πῇ δ' ἐθέλεις ἵεναι πολλήν ἐπὶ γαῖαν
μοῦνος ἐὼν ἀγαπητός;

Arany Toldi 4, 18.

Hát itt hagynál minket, sok derek cselédet,
Kit, mint gyermekünket, úgy szerettünk téged.
u. o. 19. Ne menj, édes szolgál, jaj, ne menj messzére
Egész Nagyfalunak keserűségére.

7. Od. 2, 376.

ὥς ἂν μὴ κλαίοισα κατὰ χροῶ καλὸν ἰάπτῃ.

Tibull. II, 6, 42.

Nōn ego sum tanti, ploret ut illa semel.

8. Od. 2, 427. sk.

ἀμφὶ δὲ κύμα
στειρήν πορφύρεον μεγάλ' ἴαχε νηὶς ἰούσης.

Petőfi Ján. vit. 17.

Zokogott a tenger hánykodó hulláma.

Arany T. IV, 12.

A kulaes sikoltott.

9. Od. 5, 50.

. . ἐξ αἴθερος ἔμπροσθεν πόντου.

Arany, Mátyás anyja :

Lecsapott, lecsapott fekete szélvészből.

10. Od. 5, 65.

ἐνθα δὲ τ' ὄρνιθες τανυσίπτεροι ἐνθάσσοντο.

Arany T. Sz. VII, 40.

Ketfejú nagy sassa teregeti szárnyát.

11. Od. 5, 158.

πόντον ἐπ' ἀτρώγετον δερκέεσσι δάκρυα λείβων.

Arany T. I, 5.

Aztán csak néz, csak néz előre hajolva,
Mintha szive, lelke a szemében volna.

12. Od. 5, 184.

ἔστω νῦν τόδε γαῖα καὶ οὐρανὸς ἐὸρὸς ὕπερθεν,
Arany Tet. hiv.

Tantum az ég s minden seregi.

Tárkányi Coriol.

Az ég s a föld tanuk, hogy hű valék,

13. Od. 5, 190. s. k.

καὶ γὰρ ἐμοὶ νόος ἐστὶν ἐναισίμους, οὐδέ μοι αὐτῇ
θυμὸς ἐνὶ στήθεσσι σιδήρεος, ἀλλ' ἐλσέμων.

Arany T. VII, 10.

Tudom én sajnálni a jó özvegy asszonyt.

u. o. Hát Miklós ugyan hogy ne szánná nagyon,

Holott neki kőnél lágyabb szíve vagyon?

14. Od. 5, 384.

παύσασθαι δ' ἐκέλευσε καὶ ἐὼν ἠῆναι ἅπαντας (t. i. ἀνέμους).

Arany V. László A szélvihar *elűlt*.

Petőfi A puszta télen:

Alkonyat felé, ha fáradtan *elűlnek* (a szelek)

A rónára halvány ködök települnek.

15. Od. 5, 400.

ἔσσον τε γέγωνε βούλας.

Arany Csaba kir. III, 5.

A mennyire kiáltás ereje hallható.

16. Od. 5, 469.

αἶρε ὃ' ἐκ ποταμοῦ ψυχρὴ πνέει ῥῶθε πρὸ.

Arany, Rege a csodaszarv.

Szellő támad hűs hajnalra.

17. Od. 5, 487.

ἐν δ' ἄρα μέσση λέκτο, χύσιν δ' ἐπεχέουτο φύλλων.

Arany Toldi IV, 3.

Nádtors lőn az ágya, zsombok a párnája.

18. Od. 6, 43. skk.

οὔτ' ἀνέμοισι τινάσσεται οὔτε ποτ' ὄμβρῳ
θεύεται οὔτε χιὼν ἐπιπίλνεται, ἀλλὰ μάλ' αἶθρη
πέπταται ἀνέμελος, λευκὴ δ' ἐπιδεδρομεν αἴγλη.

Lucr. de rer. nat. 4, 18. sqq.

Apparet divum numen sedesque quietæ,

Quas neque concutiunt venti, neque nubila nimbis

Adspergunt, neque nix, acri concretu pruina,

Cana cadeus violat, semperque innubilis æther
Integit ex large diffuso lumine ridet.

Petőfi Ján. vit. XXVI.

Tündérszágban csak híre sincs a télnek,
Ott örökös tavasz pompájában élnek ;
S nincsen ott nap kelte, nap lenyugovása,
Örökös hajnalnak játszik pirossága.
Benne tündérfiak és tündérleányok,
Halált nem ismerve élnek boldogságnak ;
Nem szükséges nekik sem étel, sem ital,
Élnek a szerelem édes csókjaival.

Schiller, Das Ideal und das Leben :

Ewigklar und spiegelrein und eben
Fliesst das zephyrleichte Leben
Im Olymp der Seligen dahin.

19. Od. 6, 130. skk.

βῆ δ' ἔμειν ὥς τε λέων ὀρεσίτροφος ἀλλὰ πεποιθώς,
ὅς τ' εἴτ' ὄόμενος καὶ ἀήμενος, ἐν δὲ οἱ ὅσσε
θαίεται· αὐτὰρ ὁ βουσι μετέρχεται ἢ δίσσιν
ἢ μετ' ἀγροτέρας ἐλάφους· κέλεται δὲ ἔ γαστήρ
μήλων περιήσονται καὶ ἐς πυκινὸν δόμον ἐλθεῖν . . .

Arany Toldi szer. VI, 61.

És mint csikasz ordas tél idején, hogyha
Künt a havas tájék merevenné fagyva,
Legelőn s erdőkön barom egy se' béget,
Ő tűri soká a kinos, fagyos éhet ;
De mikor nem győzi, faluba ront bátran,
Utczai ögyelgőt elrabol arczátlan,
Csecsemőt is néha kiragad bölcsőből,
Mire a vasvillás falu összecsődül ;
Toldi azonképen . . .

Lest olykor az utezán, a Duna szerin, vet :

Ha kezére kapná valahogy Lőrinczet.

U. o. V, 87. Mint farkas az aklot kerülgeti éhen stb.

20. Od. 6, 136. χρεῖω γὰρ ἴκανεν.

Közm. Szükség törvényt bont.

21. Od. 6, 162.

Δήλω δῖποτε τοῖον Ἀπόλλωνος παρὰ βωμῷ
φοίνικος νέον ἔρνος ἀνερχόμενον ἐνόησα.

Biblia. Zsoltár 92, 13. Az igaz virágozik, mint a pálmafa : és
megnő mint a Libanusnak cédrusa.

22. Od. 6, 232.

ὥς δ' ὅτε τις χρυσὸν περιχέυεται ἀργύρῳ ἀνὴρ
ἴδρις, ὃν Ἥφαιστος δέδωκεν καὶ Παλλὰς Ἀθήνη
τέχνην παντοίην, χαρίεντα δὲ ἔργα τελέσει . . .

Biblia Mózes 2, 31, 3. És bétöltöttem az Istennek lelkével . . . ,
hogy gondoljon mindent, valamint aranyból, ezüstből, rézből mester-
séggel kell csinálni stb.

23. Od. 6, 320. νόῳ δ' ἐπέβαλλεν ἰμάσθλην.

Goethe Herm. u. Dor. II, 25—6.

Lenkte mit langem Stabe die beiden gewaltigen Thiere,
Trieb sie an und hielt sie zurück, sie leitete klüglich.

24. Od. 7, 224. . . ἰδόντα με καὶ λίποι αἰὼν

κτῆσιν ἐμῇ, δμῶές τε καὶ ὕπερθεζές μέγα θῶμα.

Jókai, Szigetv. vért. Hisz úgy kérem, mint az üdvöt, hogy őt
újra lássam, és aztán ne éljek, szakadjon meg szivem végső dobba-
násban.

Shakespeare, Romeo és Julia 2. f. 6. sz. «De jöjjön bármi hír,
nem éri az fel a gyönyört, a mit egy kurta percz ad, míg őt láthatom.

25. Od. 7, 270. «ἤ γὰρ ἔμελλον ἔτι ξυνέσσεσθαι διζυῖ
πολλῇ»

Petőfi, Az utolsó álom.

A költő és a sorsharag . . . együtt bolygák az életet.

26. Od. 7, 289. θεῖλετό τ' ἡέλιος.

Arany Szondi két apr. A nap nyugvóra hajolt.

27. Od. 9, 107.

οἷ ῥα θεοῖσι πεποιθότες ἀθανάτοισιν

οὔτε φρεσίνουσιν χερσὶν φυτόν οὔτ' ἀρώσιν . . .

Tompa világlátó:

Gondolunk s nézünk az égi madarakra

Mily szépen megélnek nem vetve s aratva.

28. Od. 9, 146. οὐ . . . ἐσέδρακεν ὀφθαλμοῖσιν.

Gyulai, Gonosz most. Nem is látok már szememmel.

29. Od. 9. 186. μακρῆσιν τε πίτυσιν ἰδὲ δρυσὶν ὕψικόμοισιν.

Arany Bud. hal. 11. Hosszú *haja* árnyát lendíti a fűz is.

Dr. CSENGÉRI JÁNOS.

PETŐFI A KÖZÉPISKOLÁBAN.

A Gymnasiumi tanítás terve az V. osztály számára költői olvasmányul balladákat, románczokat és lyrai költeményeket kíván. E kívánságnak igyekszik eleget tenni a Greguss-Beöthy-féle balladás könyv, s ezt tartá szem előtt Badics úr is, *) midőn Petőfi költeményeiből válogatott kiadást rendezett, főkép gymnasiumok használatára, hol eddig foglalkoztak ugyan egyes elszórt lyrai darabok tárgyalásával, de aligha mélyrehatólag, oly módon, hogy a legkiválóbb magyar lyrikusok fejlődését, egész költői egyéniségét felölelték volna, mi az egyedül helyes módszer az oktatás ezen fokán. Mi, részünkről, nem értjük és nem tartjuk elég motiválnak azt a felfogást, mely egy magyar lyrai *anthológiától* annyira idegenkedik, már csak azért sem, mert Petőfi csupán a dalra, elegiára s a hangulatos táj- és genreképre nyújt classikus példákat, míg a magasb szárnyalású lyrai fajokban Berzsenyinél, Vörösmartynál és Aranynál inferiorisabb. De nem lévén hivatva itt e kiadást didaktikai szempontból rostálni, e fajta kifogásainkkal az olvasót búsítani nem akarjuk.

Azon sem akadunk fel, hogy, Badics úr a II. részt, melyben *János vitéz* és *Bolond Istók* foglaltatik, kiválóan a VII. és VIII. osztálynak szánta. *Bolond Istók* még hagyján; de *János vitézt* adni oly ifjak kezébe, kik sokkal mélyebb dolgokat olvastak volt, és *Toldi* után visszamenni *János vitézre*: ehhez oly elszántság kell, a minővel kevés tanár rendelkezik. Nem hiszszük, hogy ebben is Kármán Mór tanácsát követte volna a magyarázó, mint abban az ingeniosus csoportosításban, melyet nagyobb szabatossággal és inkább æsthetikai szempontból megjelölve, Gyulainál is megtalálunk, s mely a nagy költő gondolat- és érzelmvilágát, egyéni jellemét és költészetének sajátosságait oly világosan feltűnteti. Az első részben foglalt hatvanöt kisebb költemény a *Családi kör*, az *Alföld és népe* s a *Haza* fő czímek alá sorakozik, más szóval, e három fő csoport a költőt egymás után családjához, nejéhez s barátaihoz, szülőföldjéhez s népéhez, a magyar társadalmi s politikai élethez való viszonyában mutatja be, lyrájának sajátos, java termékei által, melyek az alkotás időrendje szerint lévén felsorolva, egyúttal a költő fejlődését is illusztrálják.

Nem mintha már az első csoportban, — melynek «Barátság, szerelem, családi élet» volna tán szabatosabb felírása, — nem vennénk észre nagyon is fölöttlő hiányokat. Gyulai Pál után helyesen mondja

*) Badics Ferencz, Petőfi Sándor válogatott költeménye. I—II. Budapest, Athenæum. 1888.

Badics úr, hogy Petőfi az első, ki a fiúi szeretetnek mélyebb és melegebb kifejezést ad a magyar költészetben; megteremti, úgy szólván, az epigonok számára a heves lelkű, zsarnok és kissé korlátolt apa, meg a gyengéd kedélyű, érzékeny, szerető anya típusát. Petőfi őszinteségéből természetesen foly, hogy atyjáról többnyire bizonyos jóindulatú, szelíd humorral emlékezik, sőt egy humoros vonás bele téved a *Jó öreg kocsmáros* rajzába is, a nélkül, hogy a komoly, melancholikus alapszínt legkevésbé zavarná:

Csak egyet sajnálok: az öreg kocsmáros
Összekocczan néha jó feleségével . . .

Ez a «jó feleség,» a «legszeretőbb anyja», ellenben, mindig bizonyos gloriával környezve jelenik meg Petőfi költeményeiben. A költő mindig a kegyelet hangján szól róla, szíve ellágyul, szemébe könnyek tolnak, s cserben hagyja minden ékesszólása, úgy hogy a kifejezés ilyenkor még nála is rendkívüli egyszerűséggel és keresetlenséggel jelenkezik. Ezt látjuk a *Füstbe ment terv, Vizen, Fekete kenyér, s Egy estém otthon* című darabokban, mely utóbbinak elmaradása e gyűjteményből annál inkább sajnálni való, mivel a költő szüleinek jellemét egymással szembe állítva, annyi kedélylyel s oly határozott, éles vonásokkal rajzolja, hogy Petőfi ilyenmű költeményei közt ennek mindjárt a *Jó öreg kocsmáros* mellett, az első sorban illik helyet adni.

A *Vizen* című néhány stropha, hol az említett szembeállítás szintén prægans módon, drámailag van kifejezve, még azzal a különös érdekléssel bír, hogy compositiójában heinei hatásra vall, mi annál figyelemreméltóbb, mivel Béranger-n kívül Heine az egyetlen idegen költő, ki Petőfire mélyebb hatással volt*). Igaz, hogy Badics úr ezt érinti a Bevezetésben (II, 11), de a hiány ezzel csak érezhetőbbé lesz. — Általában, több *tény*, s valamivel *bővebb, concretebb és jellemzőbb* tárgyalás nagyon elkelne itt. Petőfi barátai közül, például, Tompát és Aranyt kivéve, más alig szerepel, s Pákh Albert, Pálffy, Eötvös, Egressy hatása a költő fejlődésére egyáltalán nincs határozott, concret tényekkel kimutatva. Pedig Gyulai, kit Badics úr annyi figyelemmel olvasgatott, nyilván mondja, hogy a fiatal írók közül legtöbb hatással volt rá Pálffy és Pákh Albert, mely utóbbinak Petőfi kétségkívül többet köszönhet annál a kezességnél, mely őt a debreczeni nyomorúságból kirántotta.

Ép ily mostoha eljárásban részesülnek Petőfi szerelmi viszonyai, melyek 46 előtt szerelmi költeményeit inspirálták. Igaz, hogy valamennyi viszony csak ifjú fellobbanás volt, de látjuk bennök Petőfi lelkének forrongását, ki sokáig kereste az eszményt szerelemben ép

*) *Shelley* hatása csak egy szörnyű aberratióban, a *Felhőkben* nyilatkozik. L. Salamon, Irodalmi tanulmányok. I, p. 213.

ügy, mint politikában és művészetben. A legjobb szerelmi ódák és elegiák, melyeket Petőfi műzsája termelt, bizonyára nem az első periodusra (43—46) esnek; de a népdalok mellett, alig hiszszük, hogy ne akadna másnemű szerelmi költemény is, mely a költő szív-életét e korszakban illusztrálni alkalmas, s mely Badics úr gyűjteményébe, minden aggodalom nélkül, fölvehető. Érdekes jelenség, hogy az a drámai procedé, mely Petőfi geniusának sajátos hajlama, s melyet Salamon Ferencz oly kitűnően analysált*), nemcsak az egyes szerelmi költeményekben, hanem, más módon, *egész cyklusban* (Cypruslombok, Szerelem gyöngyei) is kifejezésre jut, úgy hogy a dalban eljátszott drámának majdnem mindenik mozzanatát megjelölhetnők, s az expositio, bonyodalom, tetőpont, válság és kifejtet egymás után megkapná dalos tolmácsait.

Nem hiszszük, hogy az ilyenmű vizsgálódás csekélyebb erkölcsi és æsthetikai tanulsággal járna, mint silány prózává lapítani egy-egy költemény tartalmát, vagy bizonyos moralizáló célzatot tukmálni a költőre, ki attól nagyon, de nagyon távol esik. Petőfinek nem csupán genreképeiben, hanem java subjectiv költeményeiben is átalában a *kifejezés teljes objectivitása* uralkodó, s e tekintetben Petőfit bátran a legnagyobb költők mellé állíthatjuk. Ő nem okoskodik, nem philosophál; képekben állítja szemünk elé gondolatait, érzéseit, világosan és egyszerűen. Ez az objectivitás azonban, mint Salamon megjegyzi, az egyszerű s mintegy csak pillanati benyomáson túl nem volt képes emelkedni, s ezért volt Petőfi kiválóan a lyrára s egyáltalán nem eposra és drámára utalva. «Alig lehet, úgymond, nagyobb objectivitást képzelni, de egyzersmind kevesebb *moralis eszmét*, mint Petőfi némely versében». Zöld Marczy sorsából esze ágában sincs azt a banalis erkölcsi tanulságot levonni, hogy «a bűnös életmódnak szükséges következménye a csúfos halál». A szegény legényt a művész s nem a censor szemével vizsgálja. Előtte a betyár egy érdekes, festői sujet, a mint szilaj paripán, lobogó patyolat ingujjal, vágta a Hortobágyon végig; szabad mint a madár, bátor és nagylelkű, folytonos harcban a társadalommal, mely őt kebléből kizárta, s bor és szerelem mámorában áldozatul esve a boszuálló társadalomnak, mely nyomon üldözi:

Háta mögött farkas, feje fölött holló.

A *Kinn a ménes* magyarázatában Badics úr eleinte jó nyomon jár. Helyesen mondja, hogy itt a betyárt «munkában» látjuk, s a költő csupán a lókötés módját akarja festeni, a nélkül, hogy erkölcsi álláspontra helyezkednék. De a következőkben, hol a betyár dolgát úgy tünteti fel, mint kemény leczkét, melyet a csikós meg a bojtárok *vétkes könnyelmű-*

*) I. m., I, p. 188. sqq.

-ségökért (mily praeis büntetőjogi kifejezés!) megérdemeltek», már agyon van ütve a magyarázat. Kétségtelen, hogy Petőfi gyönyörködik abban a genialításban, melylyel az alföldi betyár a ménest megdézsmálja, s némi gúnynyal rajzolja a kárvallott csikóst és bojtárokat; de a rajz egészben véve mégis objectiv, s bizonyos fensőbb nyugalom ömlik el rajta, mely inkább a művész sajátja, mint a moralistáé.

Átalában, a morál kérdéseit mindig óvatosan kell érinteni: ezek nagyon is delicát kérdések. Badics úr például azt tartja, hogy «Pál mester megérdemli sorsát¹⁾»; ezért a költő nem is igyekszik iránta részvétet kelteni, hanem humorosan tárgyalja és nevetségessé teszi». A kárörvendés oly ember fölött, ki nejét elűzve, boritalnak adja magát, elzüllik, s végre öngyilkos lesz, alapjában erkölcstelen, s a keresztyén morállal semmikép össze nem fér. De a költő nem is akarja, hogy a végén azt kiáltssuk: «úgy kell neki!» Pál mester története voltaképp tragikus thema, keresztyülvive a humornak egy sajátos processusán, melyet egy német æsthetikus «sötét-humornak» (das Düster-Humoristische) nevez²⁾. Ez a processus mindjárt tragikus világnézettel kezdődik. A költő látja, hogy a világ dőreségek és ellenmondások színhelye, s hogy az ember, a teremtés ura, csak játék egy ellenállhatlan, absolut hatalom kezében. Ez az első mozzanat. — Nos hát, ha a világ oly nyomoruságos, mulandó, értéktelen, akkor nem is méltó reá, hogy könnyet ejtsünk érte, sőt arra sem méltó, hogy gyűlöljük vagy megvessük. Itt a tragikus fájdalom komikus vidámságba csap át, hogy végül az engerztelődés nyugodt hangulatában olvadjon fel, midőn a költő érzi, hogy a világgal együtt megsemmisíti önmagát is, s belátja, hogy végre is csak *ebben* a világban és ezzel a világgal existálhat.

Ily bonyolult lelki processus eredménye lévén, «Pál mester» egészen más színben fog előttünk feltűnni. A költőt mi nem úgy képzeljük mint a ki gúnyos, kárörvendő kacajjal szemléli e szomorú képet, hanem szívében fájdalommal, ajkán tréfával, s míg arczát mosoly deríti, szeme könnyben úszik.

Az érzelmes és komikai elem másnemű vegyületét látjuk a *Megy a juhász...* című költeményben, mely közép helyet foglal a genrekép meg a ballada közt. Badics úr motiválni igyekszik a legény komikus tettét, ki, szerinte, azért üti főbe a szamarat, mert *a késedelemért ezt okolja*; «ha jobban fut, talán még életben találja a kedves leányt». Ré-

¹⁾ Lehetetlen itt rá nem mutatnunk arra az erkölcsi fogalomzavarra, melyet a magyarázó elárul, midőn a mámorba s mély álomba merült, tehát *neki* teljesen ártalmatlan zsiványhad meggyilkolásának bűne alól János vitézt mentetgetni iparkodik, sőt e büntényt *érdemül* tünteti fel (II, 21—22.).

²⁾ *Strodtmann*, Heine's Leben u. Werke (Hamburg, 1884), I, p. 522.

szünkről nem hiszszük, hogy a juhász ezért tölténé boszuját a számaron, mely nem oka semminek; az ő komikumát egyszerűen abban találjuk, hogy elkeseredését egy oktalan állattal érezteti, mely buta közönyével mintegy sértő contrast gyanánt áll gazdája fájdalmával és lelki háborújával szemben. Ha e tettnek más, teszem a Badics úr által felhozott indító oka volna, ez már bizonyos reflexiót tételezne föl a juhász részéről, s ez esetben a komikus vonás aligha el nem tűnnék, s lenne az egészből egy lapos, hétköznapi historia, méltó arra az elnevezésre, melylyel Petőfi Zoilusa, Császár Ferencz illetve volt.

Petőfi a táj- és genreképben oly gazdagságot és változatosságot fejt ki, annyira sokoldalú, hogy szinte sajnáljuk, hogy Badics úr ezuttal nem szakított a chronológiával, s *fokozatos egymásutánban* nem tüntette föl azt a fényes sort, melyben a tájképet gyöngéd lyrai fuvalom, majd erősebb ódai vagy elegiai hangulat lengi át, vagy lyrába olvad az egész (Alkony, Ősz elején, Erdőben). Vannak e tájképek közt olyanok, melyekbe hol egy, hol több genre-alak vegyül, míg végre a táj csak keretté lesz, vagy a festő elem összeolvad a lyrával és genreképpel. A tiszta genreképben megtaláljuk az egyes és csoportos képek számos faját, s a költő e képeket majd teljesen objective, majd erős satirikus czélzattal vagy lyrai megindulással festi, vagy, végre humorát önti el rajtok. S a compositio szintoly változatos. Olyik genreképben bizonyos lelki processust, cselekvést, drámai mozgást látunk, s érintjük lassankint, észrevétlenül, az epos birodalmát, hol a románcz, hol a ballada és kisebb költői elbeszélés határain.

Mi a táj- és genreképek tárgyát illeti, Badics úr csupán az *Alföldre és népére* szorítkozik, noha *Pál mester*, *A magyar nemes*, *Pató Pál* talán mégsem egészen specialis alföldi képek; a *Téli rílágról* meg Gyulaival azt tartjuk, hogy itt a költő határozottan a főváros utczaí scenáit rajzolja, szembe állítván ridegségökkel a barátságos meleg szobát. Az alföldi képek mellett azonban, úgy hiszszük, igen tanulságos ellentétül szolgálna egyrészt a fővárosi életből merített néhány genrekép (Boldog pestiek, Pinty úrfi), másrészt a hegyi és erdős táj leírása (Az erdei lak, Erdőben), nem is szólva a katona- és honvéd-életéről (Katona vagyok én, Katona-élet, Milyen láрма . . .), melyet Petőfi végig szenvedett. Mindez alkalmasan kiegészítené ezt a csoportot, míg a *Népdalok* külön szakaszát elhagynók, mert a benne foglalt költemények részint az első csoportban, részint a táj- és genreképek sorában inkább helyükön vannak. És itt, a nélkül, hogy vádat emelnénk Badics úr ellen, szükségesnek tartjuk futtában leszámolni egy sajátságos balítélettel: mintha Petőfi szellemének a *népdalok* tán kevésbbé *naiv* termékei volnának, mint az úgynevezett *műdalok*; mintha Petőfi, e genre-t művelve, bizonyos fictiv hangulatba ringatta volna magát, s mintha

nem annyira saját érzései teljéből, mint a nép kedvéért, a nép mulatására irta volna e fajta dalait. Petőfi a magyar népdal szellemét, sajátosságait egyéniségébe olvasztva, a specifikus *magyar dalt* alkotta meg, s egyáltalán nem akart a népies nemben *virtuóznak* látszani, mint Kisfaludy Károly és Czuczor. Ő nem *népies*, hanem specialis, tősgyökeres *magyar* költő, kinek, ép úgy mint Bérangernak, hatását, rendkívüli népszerűségét az fejtí meg, hogy szűk keretbe világos, jól meghatározott, könnyen felfogható gondolatot zárt, és azt egyszerű, mindenki által érthető, sajátos nemzeti formában fejezte ki. Mindkettő gondolt az illiteratus tömegre is, melyről a költők általában megfélekedeznek, s mely viszont, teljes joggal, róluk sem akar tudomást venni *).

Inkább nevezhetnők Petőfit az ébredő magyar demokratia költőjének. Az ő fellépéteig a demokratianak voltak nálunk szónokai, regényírói s publicistái, de nem volt költője. A jelen elszorító vala; költőink szerettek a múltba menekülni, s a régi dicsőség fényes emlékein méléztak, több-kevesebb hittal a jövőben. Petőfi csak pályája elején követte a hagyományos irányt, s költészete mind inkább a jelen küzdelmeiből, eszméiből és vágyaiból táplálkozik. Valahányszor a múlthoz fordul, ihlete és ítélete cserben hagyják, s kevésbbé sikerült vagy épen hibás műveket alkot. A múltban kevés vigasztalót talál, nem lelkesül érte, nem tud hinni a hajdankor dicsőségében, s inkább előre szeret nézni, mint hátra. A táblabíró gúny tárgyává teszi (A táblabíró, Pató Pál), a királyságot leghitványabb képviselőiben mutatja be (V. László, Bánk bán, Dobzse László. stb.), s a nemességet maró satírával és lángoló haraggal támadja meg. Később, teljesen saturálva a francia forradalom eszméivel, mind erősebben és nyíltabban hirdeti a forradalmat, mely nélkül a szabadság és demokratia diadalát képzelni se tudja. Megrésze-giül a forradalom italától, s felkorbácsolja a szenvedélyeket, a helyett hogy mérsékelné, csillapítaná.

Badics úr, el kell ismernünk, tapintattal válogatta össze Petőfi hazafias versei közül azokat, melyekben inkább a hazafi, mint a párt-ember szólal meg, s noha egy-két vonást kénytelen volt elhagyni a «haragos» költő jellemrajzából, azt hisszük, kevés maradt el, a mi aránylag nagyobb művészi értékkel bír. Ilyen, például, a Rákóczi-féle fölkelésre vonatkozó egy pár költemény (Szent sír, A csonka torony, Rákóczi): emlékezesek a függetlenségi érzés utolsó fellobbanására, melyek a 46 utáni periodusban ismételve és mind határozottabb tendenciával visszatérnek. De a mi sokkal fontosabb, nem árt vala mérsékelni kissé a csoport élére tűzött magasztaló phrasisokat, melyekben többek közt az a

*) Th. Gautier, Portraits Contemporains, p. 39. — L. Salamon i. m., I, p. 24, sqq.

kijelentés foglaltatik, hogy «e költemények mindenkor *legkötünőbb darabjai* lesznek a magyar hazafias lyrának». A II. részben egyébiránt Badics úr maga is egészen más hangból beszél, s helyesen mondja, hogy Petőfi e fajta költeményei nagyon különböző becsűek. Világosabban szólva, azok a világrengető politikai ódák, melyekért garasos demokraták s éretlen ifjonzok annyira lelkesülnek, s általában Petőfi hazafias lyrája, összevéve sem érnek föl egyetlen oly dallal, mint az *Alkony* vagy *Ősz elején*. Petőfi, — és itt újra Salamont idézem, — nem a nagy szenvedélyek, nem a lelki viharok és katastrophák költője; ő a tökéletes szélcsend, a zavartalan lelki nyugalom, a csöndes, szelíd merengés, a méla szemlélődés rajzában legnagyobb, és ebben csak Goethéhez fogható lyrikusok ha utolérik.

Máskülönb az egyes csoportok élére iktatott bevezető fejtegetések, Petőfi életrajza, s általában az egész kritikai apparatus, a magyarázó nagy szorgalmáról tanuskodik. Badics úr két kézzel merített Gyulai Pál és Salamon alapvető dolgozataiból, sőt Gyulainak egyetemi előadásait is (1877. 8) felhasználta. És ez kétség kívül, igen helyes és dicsérendő. Sajnálatos azonban, hogy kevés érzéke van a jellemzetesség és tömörség iránt; nem tudja a vonásokat ügyesen csoportosítani, úgy hogy a képet többnyire elmázolja. Szeret sokat beszélni, s fejtegetéseibe kevés eleveniséget és változatosságot, de nagyon sok pedanteriát és kathedrai fontoskodást visz. Szükség-e tíz sort idézni a Müller-féle vaskos *Lehrbuch* 514. és 611. lapjáról, hogy a körlég ritkulását és a hőmérsék csökkenését a magasban elhitesse (II. 50), vagy a délibábra vonatkozólag oly digressiókra vetemedni, melyek három tudomány határait érintik (I. 85)? Ne feledjük, hogy költeményekkel, még pedig jobbara lyrai költeményekkel van dolgunk, s a magyarázat fő célja bizonynyal nem más, mint Petőfi hatását az ifjúi kedélyre mentül jobban és helyes irányban előmozdítani. Tartunk tőle, hogy Badics úr terjengő s a concentrálásra nem képes stilusával, nehézkes amplifiatioival, végtelen ismétléseivel*) és scholastikus módszerével e hatást nagy mértékben alterálja.

A Tanáregyesületi Közlöny bírálója rendkívül szellemes bókot mond Badics úrnak, fölfedezvén, hogy olyik helyt *szándékosan* ejt hibát a rhythmus ellemzésében, s «inkább *ütemesnek* veszi a *mértékes* sorok né-

*) Petőfi költészetének jellemzése, mely a II. kötet élén egyhuzamban olvasható, az I. kötet egyes csoportjainak élén, megfelelő részletekben, szóról szóra ismétlődik V. ö. II, 12: I, 74 és 19; II, 13: I, 76; II, 14: I, 74—75; II, 15: I, 75; II, 17: I, 144; II, 18: I, 14 (a «viharmadár» phrasisa), stb. Már most szeretnők tudni, mi értelme van a II. kötetbeli *jellemzés* elválasztásának, — melyre Badics úr nagy súlyt helyez, — az I. kötetbeli *életrajztól*.

melyikét, *csak* hogy az ifjú észre ne vegye Petőfi rhythmikai hiányait s a nagy *poëtica licentiát* (!), melyet a költő magának megenged *). Bármennyire szeretnénk versenyezni a politesse erényében tisztelt bíráló társunkkal, sajgó szívvel bár, kénytelenek vagyunk kijelenteni, hogy Badics úr «szándékos hibái» nagyon is magukon hordják a verstani fogalomzavar bélyegét. Badics úr az ő verstani tudományával körülbelül a 40-es évek álláspontján van, mikor egyáltalán nem voltak még tisztában a nemzeti versformák elméletével, s mikor Petőfi is csupán eleven rhythmus-érzéke után írta magyaros verseit. Igaz, hogy ő a nemzeti versformákat elődeinél szabályosabban, változatosabban használta, és sok új formát vitt be az irodalomba, de nem valamely előre concipált rendszer szerint, hanem csak inspirációját, emlékeit követve, egészen naiv módon, mint a hogy a népdal együtt születik a melodiával.

De bármily kevésbé volt theoretikus, Petőfi mindig tudta, *milyen nemben* írja költeményeit, s oly rossz verset nem írt, melynek rhythmusát egyszeri hallás után is ki ne érezné, a kinek rhythmus-érzéke van. Ha ő maga nem mondaná is, Bajzához írt levelében, a *Távolból* című verset *trochaikusnak* tartanók, s nem magyaros tripodiának, mint Badics úr, ki ezt a verset így tanítja elritmizálni:

Kínok égtek | a szülőke | belben,
Hogy bucsúmnak | csókját rále | heltem, stb.

Vagy így, ha tetszik:

Kínok égtek | a szülő | kebelben,
Hogy bucsúmnak | csókját rá | leheltem, stb.

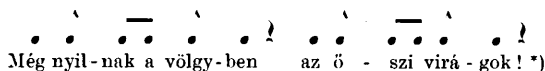
Szóval a mi trochaikusnak épen megjárja, azt Badics úr megteszi kegyetlen rossz magyaros versnek. Ép ily bámulatos «Rettungot» visz véghez a Petőfi Istvánhoz intézett költői levélén, melynek ötös iambusait «ütemes» módra következőkép tagolja:

Hát hogy'-mint vagy | tok otthonn | Pistikám,
vagy talán így:

Hát hogy'-mint vagy | tok otthonn Pis | tikám.

Mert Badics úr épen nem ragaszkodik pedánsul egyik vagy másik formához, s az *Alföld*, szerinte, magyaros versnek is, trochaikusnak is vehető. Fájdalom, ezt a kitűnő methodust nem mindenütt követte, s tökéletes homályban hagy bennünket a felől, hogy az I. csoportbeli 10. és 18. számú költemény (A mióta én megházasodtam . . . Fiam születésére) *trochaikusnak* se rossz, a 7. és 11. számú pedig (Mily szép a világ! Szeptember végén), két kisebb rendből szerkesztett *anapaestikusnak* épen kitűnő:

*) *Tandregyesületi Közlöny*, XXII, p. 300.

Itt csak az első csoportban foglalt néhány költeményre szorítkoztunk, s nem vállalkozhatunk arra, hogy Badics úrnak a verstan birodalmában tett új fölfedezéseit, — milyen, például, az *ótszótagu* ütem, — érdemök szerint méltassuk és felsoroljuk. Ennyi is, azt hisszük, elég volt épülésére a tisztelt olvasónak, ki most már tudni fogja, mit tartson arról a gyengédségről és pietásról, melylyel Badics úr a nagy költő «rhythmikai hiányait» szépíteni iparkodik.

A mi, végül, a szöveget illeti, melyet Badics úr «az első és legjobb kiadások egybevetésével» állított össze, s melynek, úgy látszik, nem közönséges értéket tulajdonít, arról ezúttal, a szükséges eszközök nem lévén kezünk ügyében, alapos véleményt nem mondhatunk. Megvalljuk azonban, hogy a szövegnek tulajdonított különös értéket kissé devalválja előttünk ez a néhány erratum, melyet csak úgy futtában kapunk el:

I, 42: S fognád forróbban karjaidba zárni.

(S *nem* fognád, stb.)

I, 45: Valóságos fejedelem vagyok,

(Valóságos *fejedelem*, stb.)

I, 91: Mint könyvben a sorok, heverték.

(Mint *a* könyvben, stb.)

I, 103: Sejtí tán, hogy napja *alkonyul*,

Azért viseli magát *rosszul*.

(A rím a régi orthographiát kívánja: rosszul).

A *lejár*-féle olvasást (*Szülőföldemen*: «Az idő hogy *lejár*.» I, 58), melyet Badics úr részint a rím (*hogár*) követelményével, részint az első kiadások tekintélyével támogat, föltétlenül csak úgy fogadnám el, ha e két erősséghez még egy harmadik járulna, értem a közhasználatot, mely a *lejár*-hoz, tudtomra, egészen más értelmet fűz. Tanúsítja ezt magának Petőfinek következő két sora:

Ha pedig az időd *lejár*t,

Obsitot kapsz, de mekkorát! (Katonaélet).

E hiba correcturája különben, bármint áll a dolog, érdemileg nem változtat azon a véleményen, melyet évekkal ezelőtt az Athenæum első népies kiadásáról épen e Közlöny lapjain kifejeztem, s melyről Badics úr jónak látta itt felhozakodni. Fenntartom azt a véleményt az új népies kiadással szemben is (1882), mely voltaképp nem más, mint a régi rossz, új kiadásban.

HÁHN ADOLF.

*) L. *Negyesy*, Magyar verstan, p. 85.

HAZAI IRODALOM.

Leffler Sámuel: Római irodalomtörténet, a gymnaziumok felsőbb osztályai számára és magánhasználatra. Jeles kútfők nyomán. Nyiregyházán Jóba Eleknél, 1888. Szerző sajátja. 8. r. 93 lap, ára 1 forint.

Szerzőt, ki nyiregyházai ág. ev. főgymnaziumi tanár, mint előszavában mondja, tankönyvének megírására a szükség kényszerítette. Célja volt egy oly könyvet adni az érettségi vizsgálatra készülő tanuló kezébe, melyből az egyes írók egészével, gondolkodásmódjával, életök történetével és műveik tartalmával kellő terjedelemben megismerkedhetnek. Hogy középiskolai használatra szánt római irodalomtörténetre szükségünk van, tagadhatatlan (mert az eddig megjelentek közül egyik se válik be), de sajnálattal kell kijelentenünk, hogy az előttünk fekvő könyv épenséggel sincs az érzett hiány pótlására hivatva.

Szerző könyvének berendezésében Bendert követi, (maga is mondja előszavában, hogy vezérfonalul használta), eközben ellentétbe jut céljával. Valamint t. i. Bender, úgy szerző is az egyes írókat és műveiket irodalmi kategóriák [*a*) Költészet: dráma, epos, lyra; *b*) Próza: szónoklat, történetírás, szaktudományok] szerint tárgyalja, minek folytán egyes írókról (Ennius, L. Annæus Seneca) szétszakítva kénytelen szólni, vagy ha egy helyen ismerteti műveiket, mint Vergiliusnál, Horatiusnál, Cicerónál, ellentétbe jön könyvének beosztásával. Nézetünk szerint jobb lett volna a költészet és próza keretén belül chronologiai sorrendben tárgyalni az egyes írókat, mint Teuffel teszi, kinek művére szerző szintén hivatkozik, mellőzve az irodalmi kategóriák szerint való beosztást, mely alkalmazható ugyan a görög irodalom történetében, de csak nehezen a rómaiban. Az irodalmi szakok szerint való tájékoztatást eléggé megadja a könyv függelékét képező kor- és tudományszakok szerint való áttekintés. Egyébként a könyv szerkezetbeli hibája csekély jelentőségű. Nagyobb baj az, hogy az ezüst- és vaskor szükségtelen terjedelmességéhez képest nem eléggé kimerítően tárgyalja a középiskolai oktatás alapját képező aranykort, így pl. Vergiliussal, Catullussal, Ovidiussal, Tibullussal, Propertiussal, Cornelius Nepossal, különösen műveik ismertetésében, röviden és felületesen bánik el. Több írónál, minők Livius Andronicus, Nævius, Ennius, Cato, Lucretius, Varro, nem mondja, reánk maradtak-e műveik vagy sem.

Fő hibája azonban szerző könyvének az a számos jelentékenyebb hiány és tévedés, melylyel majdnem minden lapon találkozunk. Nem szándékunk e tekintetben kimerítő referatutumot adni, mert különösen, ha még a csekélyebb kifogásolni valókra is sorjában kiterjeszkednénk, nem egy hamar végezhetnénk szerző könyvével.

Mindjárt a bevezetésben (5-ik l.) azt a képtelenséget olvassuk, hogy abból, hogy a rómainak hiányzott a kellő érzék az irodalommal való foglalkozásra, világos az is, hogy a hősköltemény, mely a görög költészetnek nemcsak kezdő- de fénypontját is képezi, Rómában mint önálló műfaj fel nem lépett, míg Bender helyesen azt mondja, hogy a rómaiaknál a hősköltemény azért nem eredeti, népies, mert phantasia hiányában nem volt oly gazdag mythológiájuk, mint a görögöknek.

A *Commentarii pontificum*-ot, (13-ik l.), nem értve Bendert, babonás előítéletek gyűjteményének mondja (eine Sammlung von Präjudicien), ámde a *præiudicia* nem babonát, hanem állam- és vallásjogi esetek gyűjteményét jelenti, melyeket adott alkalommal ítéletek hozatalánál *præcedens* gyanánt vettek irányadóul.

A második korszakban a drámai költészet tárgyalásánál általában véve nem különbözteti meg a tragœdiát a *comœdiától*, nem mondja meg, hogy az említett dráma *tragœdia*-e vagy *comœdia*; nem szól továbbá arról, hogyan használták fel a római drámaírók a görög drámákat, hogy t. i. két vagy több görög eredetiből egy újat csináltak (*contaminare*); az is hiba, hogy *fabula palliata* és *togata* helyett *comœdia palliatát* és *togatát* említ (16-ik l.)

A mit Livius Andronicusról mond, hogy t. i. mint hadi fogoly került Rómába, és hogy Livius Salinatornak, a későbbi senai győzőnek (Kr. e. 207-ben) tulajdona volt, nem bizonyos, csak valószínű. Születési évén kívül fölemlíthette volna halála évét is, mely 207 tájára esik, valamint Tarentum elfoglalásának 272-re eső idejét. Kilencz drámájának felsorolása után, melyekről nem mondja, hogy tragœdiák, s a melyek közül tiaz teljes címe tiaz *mastigophorus*, oda teszi, hogy *sth.*, pedig az idézett kilencz címben az összes ismert tragœdia-címek fel vannak sorolva.

Ennius születési helyét, az apuliai Rudia-t, calabriai városnak mondja. Tragœdiáiból, melyeket nem jelez meg mint ilyeneket, kilenczet említ, köztük három Medeat (Medea, Medea exul, Medea Atheniensis), ámbár csak kettőről (Medea, Medea exul) van tudomásunk. Nævius tíz tragœdiájából csak kettőt említ, de ismét nem mondja, hogy tragœdiák.

Varro csak általánosságban szól valószínű plautusi *comœdiákról*, de nem teszi azok számát, mint szerző mondja, tizenkilenczre (19-ik l.); Terentiusról azt olvassuk, hogy 26 *comœdiája* közül hat maradt fenn, holott egyáltalában véve csak hatot írt. Pacuvius tragœdiáiból kettőt nem említ (Protesilaust és Paulust), Accius negyven egynehány tragœdiájából egyet sem. Nem mondja, hogy Nævius *De bello punico* című eposa saturnusi versmértékben volt írva (22-ik l.). Az arany korszakbeli Ninnius Crassus Ilias Cypriáját Livius Andronicus és

Nævius művei közt mint a római elbeszélő költészet egyik első termékét említi. (p. 22.)

Cato Censoriust Tusculum helyett Tarentumból származtatja.

A harmadik korszak bevezetésében azt mondja Asinius Pollióról, hogy ő állította fel az első *állami* (helyesen nyilvános) könyvtárt; ugyanitt nem tudjuk, mit ért szerző «a művészet és építészeti ízlés kifejlését csendesen munkáló költészet» alatt, talán csak nem azt, hogy a költészet az építészeti ízlést fejlesztette?

A 29-ik lapon Teuffel következő szavainak értelmét (p. 29): «Am meisten idyllischen Geist zeigt Tibull, nächst dem Vergil, und in seiner Art auch Horaz», így csavarja el: «idylleket írt Vergilius, némi tekintetben Horatius is.» A Lucretius születési évére vonatkozó két adat közül nem 98, hanem 95 a kérdésesebb.

A Georgiconnal Vergilius nem a panem et circenses-t követelő proletariátust, hanem a Rómában lakó művelt nagybirtokosokat akarta megnyerni a falusi életnek; ugyanezen munka forrásai gyanánt új felfedezőként Theophrastust és Aristotelest említi, de Aratusról megelégedezik; naiv szerzőnek az a nyilatkozata, hogy a Georgicon *bámulatot* keltő sok szép ismeretről tanuskodik. Az Aeneis rendkívül gyarló jellemzésében ilyeneket olvassunk:

«Ezen cél (t. i. Róma mythikus alakulásának és a legelőkelőbb családok mondáinak egy nagy nemzeti eposban való megörökítése) keresztülvitelének köszönheti az Aeneis legnagyobb sikerét, *de ezzel szorosán egybefügg* az epos legnagyobb fogyatkozása is, t. i. hogy hőse a vallásos érzelmű, jámbor lelkületű honalkotó Aeneas *Achilleshez hasonlítva*, nem eléggé bátor. erős;» «a mű legragyogóbb részletei azok, *melyekben a szellemek élete játszsza a fűszerepet* (VI).» A Catalecta Vergilii című gyűjtemény költeményeiről azt mondja, hogy nem bizonyos, hogy Vergiliustól eredtek volna; a kérdés jelenlegi állása szerint néhány a Vergiliusé, a többi kétes, de Vergilius idejéből valók.

Horatius tudtunkkal csak egy birtokot kapott (nem birtokokat) Mäcenastól 33-ban; költeményeinek időrendjét áttekinthetőbbé tesszük, ha nem, mint a szerző teszi, keletkezésüknek, hanem megjelenésüknek idejét adjuk, így: sat. I. 34 (?); epodusok 34 (?); sat. II. 30 (?); ódák I—III, 23; levelek I. 20; ódák IV, 18 óta; carm. sæc. 17; levelek II. 17 óta.

Catullus költeményei szerző szerint ad Cornelium Nepotem Liber című gyűjteményben maradtak fenn, de ez annyit mond, mintha az illető gyűjtemény még egyebeket is magában foglalt volna, és nem azt jelenti, mint a hogy kellene, hogy Catullus költeményei Cornelius Neposnak ajánlva jelentek meg. Azzal is sokat mond, hogy Catullus görög minták után dolgozott, mert Catullus csak általánosságban

követte az alexandriai iskolát. Vergilius Ciris-ét nem tulajdonítják többen Cornelius Gallusnak, hanem csak Voss gyanította (l. Teuffel, 230, 2).

Ovidiusról több új dolgot olvasunk, nevezetesen, hogy *magasabb* hivatalokat viselt, hogy Augustus császár is örömmel részesítette a magas képzelmű vidám költőt pártfogásában, és hogy *drámákat* is írt. Az Amoresben szerző szerint a költő szerelmi álmait, hódításait és élvezeteit írja le, és ebbeli dalainak középpontja Corinna (a könyvben Corinna áll); ámde Corinna, mint maga Ovidius mondja, álnév, és a dalok nem saját élményeiről szólnak, hanem buja phantasiával koholt frivol dolgokat írnak le. A Metamorphoseon libri nem *különféle* mythusokat tárgyalnak, hanem csak olyanokat, melyek valami átváltozásról szólnak.

Röviden és igen szerencsétlenül végez Tibullussal és Propertiuszal. Tibullus szerző szerint négy könyvben írt elegiáiban Delia nevű hűtelen kedvesének elvesztése felett kesereg. A dolog mégis csak egészen másként áll: t. i. az I. k. Deliához, a II. Nemesishez való viszonyáról szól; a III. egy ismeretlen utánzójától való, és a IV-ikben az első költemény Messala dicsőítésére szintén nem tőle való, 2—6 Sulpicia és Coriollus viszonyát éneklik meg, míg 7—12 valószínűleg Sulpiciától erednek. Hogy Propertius *négy* könyvben bizonyos Cynthiát énekel meg, szintén igen felületes állítás, mert Cynthia csak az első könyvben szerepel, különben Lachmann s a legtöbbben öt könyvet különböztetnek meg, így: I. II. (Lachmann szerint II—III), III. (L. szerint IV). IV. (L. szerint V).

A szónoklat tárgyalásánál elmulasztja szerző felemlíteni annak három fajtát, a genus atticum-ot (Cæsar), a genus asiaticum-ot (Hortensius) és genus rhodium-ot (Cicero); a 42-ik lapon Cicero Verres ellen emelt vádoló *beszédéről* szól, holott Cicerótól két Verres elleni beszédet ismerünk, és a 44-ik lapon is csak orationes Verrinæ-t említ; a Brutus-hoz írt levelek nem egy, hanem két könyvben foglaltatnak (48-ik l.). Szerző azon nyilatkozata sem helyes, hogy Cicero volt az első, ki a levélírást politikai nézeteinek és kívánságainak terjesztésére használta fel *a nép között*.

Cæsar De bello Gallico című munkájánál nem említi a nyolczadik, Hirtiustól írt könyvet; nem helyes az az állítás, hogy Cæsar «a történelmi eseményeket oly hiven adja elő, mint azok megtörténtek, nagytás, szépítés vagy dicsekvés nélkül.» Cornelius Nepos műveinek címe nem Libri virorum illustrium és Vitæ excellentium imperatorum, hanem de viris illustribus és de excellentibus ducibus exterarum gentium. Az Augustus-féle Index rerum a se gestarum nem *egy könyvben* volt megírva, és a Monumentum Ancyranum nem egyéb, mint az emlí-

tett index nagy részének az ancyrai Augustus-templomban való felirati másolata. Feltűnő ellentmondás, a midőn Liviusról az 54-ik lapon úgy nyilatkozik, hogy «a pataviumbeliek beszédmodorát, szokásait és érzelmeit egész életén át levetkezni nem tudta, ezért patavinitast hánytak szemére», míg a következő lapon azt mondja, hogy «az Asinius Pollio által szemére lobbantott patavinitas vagyis paduai tájszólás használata igen téves vagy éppen semmi jelentőséggel sem bír.»

Pierre Pithou (nem François Pithou) 1596-ban *kiadta* Phædrus műveit, de nem ekkor *akadt* *reájuk*.

A könyv nyelvezete bizonyos élénkséget mutat, de sok helyt áradozó, zavaros, sőt érthetetlen. Állításunk igazolására csak a következő helyek felsorolására szorítkozunk: «A viadalmi és gúnydalok, miket a győztes diadalszekerét követő hadsereg énekelt, s a túlsapongó kedvben magára a diadalmas hadvezérre irányzott gúnydalok is meg voltak engedve» (11-ik l.). «Mint tankölteményírók Vergil jeles mesterművein a Georgica-n kívül ide sorolhatók még: «Grotius Faliscus» (33-ik l.). Ovidiusról többek között ezeket mondja: «Ez idő alatt írt művein a pajzán vidámság és mulattató jó kedv ömlik el kifogyhatatlan — nem ritkán kéjelgő — képzelve magas szárnyain lebegve» (39-ik l.). «Ez (t. i. a rómaiaknak látványosság iránt való szeretetük) az oka *egyrészt* annak, hogy a római költészet első emelkedését a dráma terén látjuk, *másrészt* pedig oka ennek [minek?] abban keresendő, *mert* a görögöknél is éppen a dráma volt legtökéletesebben kifejlődve és a legnagyobb népszerűséggel bírt» (15—16 l.) Szerző azt akarja mondani, hogy a rómaiaknál a látványosság iránt való szeretet és a görög drámának hatása fejlesztette ki oly korán a drámai költészetet. Egyes helytelen kifejezésekkel is gyakran találkozunk, mint pl: a 14-ik lapon «a görög átalakító *behatás* [befolyás]; 21-ik l. «a két szélsőség közt fekvő arany *középszerűség* [középút vagy középszer]; 25-ik l. «nyelvészeti előadásokkal *foglalta el magát*» [foglalkodott]; 27-ik l. «a társadalmi és politikai élet *rendszeres* és fokozatos hanyatlása»; 32-ik l. «*festői* keze mindent megelevenít»; 55-ik l. «Liviusnak célja volt honfitársainak egy nagy nemzeti történelmet adni, mely a jelen nyomasztó *viszonyok miatt* [viszonyaiért] az elmúlt dicsőség kedves emlékeiben nyújtson gazdag kárpótlást.»

A felsoroltakból eléggé kiviláglik, hogy szerző könyvének legnagyobb hibája a tárgyi dolgokban való tájékozatlanság, melynél fogva azt jó lelkiismerettel sem magánhasználatra, sem középiskolai oktatásra nem ajánlhatjuk.

PECZ VILMOS.

Latin mondattan olvasmányokkal és gyakorlatokkal a reáliskolák VI. osztálya számára, írta *Pirchala Imre* gymn. igazgató. Budapest, 1888. Eggenberger, 96 l. Ára 70 kr.

Szerzőt jelen munka összeállításánál hasonló módszeres alapelvek vezették, mint a reáliskolák számára írt latin nyelvtana szerkesztésénél, t. i. a syntaktikai anyag ama lényeges minimumának rendszeres csoportosítása, mely a reáliskolai latin oktatás céljának szem előtt tartása és az oktatásra szánt idő tekintetbe vétele mellett sikerrel és haszonnal feldolgozható.

Szerző a fősúlyt az olvasmányra helyezi és az instructiv módszert ajánlja, a mennyiben könyvének előszavában mondja: «A könyv használatát úgy képzelem, hogy az olvasmányon a tanulókkal a latin mondattan sajátosságait rendszeres egymásutánban megfigyeltessük . . . , az így elvont szabályokat a könyv élére állított rövid mondattanból megtanultassuk és azokat a könyv végére függesztett gyakorlatok fordításával begyakoroltassuk.»

A könyv berendezése a következő: *Rendszeres nyelvtan* §. 1—97; (l. 291). Egyszerű mondat §. 1—56 *a)* állítmány és alany §. 1—6 *b)* tárgy §. 7—16 *c)* részes határozó §. 17—24 *d)* határozók §. 25—44 *e)* jelző és értelmező §. 45—46 *f)* birtokos jelző §. 47—50 *g)* a genitivus mint az állítmány kiegészítője §. 51—56. II. Az állítás módjai §. 57—67. *a)* kijelentő mondatok §. 58—59. *b)* a felszólító mód §. 60—62. *c)* feltételes mód §. 63—64. *d)* kérdő mód §. 65—67. III. Mellékmondatok *a)* alanyi és tárgyi mondatok §. 68—72. *b)* célhatározói mód §. 73—76. *c)* következményes mód §. 77—79. *d)* okhatározói mód §. 80—83. *e)* időhatározói mód §. 84—88. *f)* megengedő mód §. 89. *g)* vonatkozó mód §. 90—92. *h)* mondatok összevonása §. 93—94. *i)* oratio obliqua §. 95—97. Függelék. A szótagok időmennyisége (prosodia).

Az egyszerű mondat rendszeres tárgyalásánál szerzőnk megtartja a syntaktikai elemek traditionalis csoportosítását, a mennyiben a felosztás alapjául nem az anya-, hanem a latin nyelvet veszi, avval a különbséggel, hogy nem az *egyes esetek* használatáról beszél, hanem az egyes eseteket a megfelelő mondattani kategóriával (functióval) azonosítja, így tehát az accusativust a tárggyal, a dativust a részes határozóval, az ablativust a többi határozóval, a genitivust a birtokos jelzővel, úgy, hogy a latin nyelv tárgyalása mondattani alapon történik.

Rendszeres mondattanának rendszere, valamint csoportosítása átlátszó, előadása szabatos, különösen sikerültnek mondható az ablativus tárgyalásánál annak tudományos alapra való fektetése a hármas felosztásával (1. mint tulajdonképi ablativus e kérdésre *honnan?* 2. mint locativus e kérdésre *hol?* 3. mint instrumentalis e kérdésre *mivel?*), mi által az ablativus különféle functiói világosabban áttekinthetők; továbbá

az összetett mondatban, illetőleg a mellékmondatokban használt módok és idők tana, itt szerzőnk a régi szokástól annyiban tér el, a mennyiben nem coniunctiók szerint általában és elvontan, hanem az egyes mellékmondatokban esetről-esetre használt coniunctiók szerint, tehát egészen mondatnani alapon tárgyalja a mód- és időtant.

A szabályok rövidségük daczára mindig világosak, a példák tanulságosak és jól vannak megválogatva, csak kár, hogy azok száma az egyes szabályok illusztrálására nem elegendő.

Az olvasmány tekintetében szerző a reáliskolai latin oktatásra vonatkozólag kiadott «Szabályzat» követelményeitől eltér; a «Szabályzat» 4. §-a értelmében a II-dik évfolyamban a következő feladatok bevégezendők: A mondatnani befejezése szemelvényes olvasmányon, ilyenek Ciceró válogatott levelei s egy könnyebb e célra szolgáló költői anthologia, melylyel párhuzamosan a prosodia főbb szabályai tárgyalandók; szerző e helyett Ciceró műveiből és pedig de republica, de divinatione, de officiis, de senectute, Academica, Tusc. disp., de oratore, de lege agraria, in Verrem, továbbá a maga helyén Hannibal Cornelius Nepostól írt életrajzából ad szemelvényes darabokat oly egymásutánban, hogy azok a királyi és köztársasági Róma történetét adják. Ezen eljárást és csoportosítást helyesnek tartom, a mennyiben kétféle haszonnal jár, mert az olvasmányt egyrészről a történeti anyag ébrentartására mintegy repetitoriumkép használhatjuk, másrészről, mert Cicerót, a kiváló stílistát, több rendbeli irodalmi működésében — ha csak szemelvényekből is — megismertetjük a tanulóval. Erre nézve azonban t. i. Ciceró egyéniségének kidomborítását illetve, a «Szabályzat» követelményeit is némileg respectálhatta volna a szerző, ha Ciceró leveleiből egynéhányat a történeti egymásutanság keretén belül a maga helyén bevett volna.

A költői szemelvényt és az avval párhuzamosan tárgyalandó prosodiát kissé soványnak tartom, de különösen az elsőt, hol egy Tibullus-féle költeményen kívül csak Ovidius van képviselve, pedig kívánatos, hogy a tanulót Catullussal, Propertiussal, sős néhány könnyebb Horatius-féle ódával is megismertessük.

A szöveg alatt lévő jegyzetek szakszerűek, világosak, a tárgyhöz szabottak és a tanuló ismeretköréhez mértek.

A munka egyik legérdekesebb része a fordítási gyakorlatok, mert azok legnagyobb része úgy van szerkesztve, hogy mind tartalmilag, mind lexikalis anyag tekintetében az olvasmányhoz lehetőleg szorosan fűződik. A könyv gondosan van átnézve, kiadása csinos, ára terjedelméhez (96 lap) mért (70 kr.)

Pirchala művét következetes és átlátszó rendszer valamint világos előadás jellemzi; a könyvön — elejétől végig — meglátszik, hogy

szerző a gyakorlat embere, didaktikai jártasságának pedig legszebb bizonyítéka az, hogy rövid 30 lapon a latin nyelv syntaxisának tágkörű épületéből oly sikerült vázlatot adott, hogy abból *egyetlen egy lényeges rész* sem hiányzik. Művét a reáliskola latin nyelv oktatóinak legmelegebben ajánlom.

Szegeden, 1888 november hóban.

Dr. KIR CZ JAKAB.

Német olvasókönyv és nyelvtan mindkét nembeli polgári iskolák számára. Szerkesztette *Dr. Herrmann Antal*. Első rész. Budapest, 1888. Ára 80 kr.

E könyv, mint a címből is kitűnik, két részre oszlik, olvasókönyvre és nyelvtanra; az első ismét kettőre, magukra az olvasmányokra és a jegyzetekre, melyek nem a szöveg alatt állanak, hanem az olvasókönyv végéhez vannak csatolva.

A prózai olvasmányok *tartalmukra nézve* nép- és állatmesék, Hebel *Schatzkästlein*-jéből és egyéb hasonló gyűjteményekből vett kisebb elbeszélések, természetrajzi leírások és néhány magyar tárgyú czikk. Feltűnő, hogy a német, de főleg a görög hősmonda termékei, a melyek joggal helyet szoktak foglalni a német olvasókönyvekben s a melyeknek legalább is annyi a képző erejük, mint a Hebel-féle adomáknak s ezeknél valamivel szebbek, egyetlenegy mutatvánnyal sincsenek képviselve. Pedig éppen azért, mivel a polgári iskola nem foglalkozik classicus tanulmányokkal, nem ártott volna növendékeit legalább ez úton bevezetni az antik gondolatvilágba. A verses szemelvények ugyanazok, melyeket minden német olvasókönyvben megtalálunk, ezek közül nézetünk szerint némelyek (pl. *des Schüfers Sonntagslied, die Kapelle, Lorelei*) e fokon éppen nem alkalmasak olvasmányúl, mert bármily egyszerűek is nyelvezet és tárgy tekintetében, a rajtok előmlő hangulatot, a mely pedig egy *lényeges elemük*, a gyermek teljesen képtelen megérteni és átérezni. Azt hisszük továbbá, hogy gyermekeink hazafias érzületét sem igen növeljük azzal, ha olyan költeményeket olvastatunk és tanultatunk velők, a melyek magyar tárgyúak ugyan, de költőiség tekintetében nagyon középszerűek, ilyen pl. H. Rollet *Lehels Horn* című verse (69.). Az iskolában csak jelentékeny, értékes olvasmányt szabad adni. A szerkesztő több magyar mesét, mondát is fordított németre, sőt a *Vasárnapi Ujság* egy cikkét is, e fordításoknak azonban legalább német nyelvezet dolgában kifogástalanoknak kellene lenniök; az efféle szerkezetek azonban, mint: *ich habe euch auch für ein Nahrungsmittel vorgesehen* (1. l.) éppen nem mintaszerűek; kár az elavult *buk* alakot (1. l.) is propagálni, ebbe nem fog már életet önteni senkisé. Nyelvezet tekintetében a legtöbb darabot egyszerűsíteni, könnyíteni kellett volna.

A mi az olvasmányok *sorrendjét* illeti, a könyv elején könnyebb

olvasmányok állanak ugyan, a végén meg nehezebb nyelvezetű költemények, középett azonban nincsen megtartva a fokozatosság; a 97. 98. számú mesék pl. nyelvezetre és tartalomra nézve sokkal könnyebbek mint a legelső olvasmányok. Az olvasmányok egymásutánja úgy látszik teljesen esetleges, tartalmi csoportosításról sincsen szó.

Az ezután következő *Jegyzetek* az olvasmányokban előforduló kevésbbé ismeretes szavakat értelmezik. Ha már így külön vannak választva a szómagyarázatok a szövegtől (a mi különben helyeslendő eljárás), czélszerű lett volna azokat bizonyos szempontok szerint (pl. beszédrészek szerint) csoportosítani, a szintaktikai különösségeket, germanismusokat külön összefoglalni stb. Nem tudjuk, miféle elvek szerint válogatta meg a szerző a megmagyarázandó szokat; míg ilyenek mint *Bohne, Kohle, Schere, liebhaben* le vannak fordítva magyarra, addig az effélék mint *ähneln, Huld, unterweisen, es nützen* (mind az első olvasmányban) magyarázat nélkül maradtak. Az értelmezések különben helyesek, szabatosak (egy-két kivétellel, pl. *niedertahren* nem *leszállani*, hanem *lecsapni*, 87. l.) és nagyjából magyarosak. Synonymák, tárgyi magyarázatok, tartalmi összefoglalás s a gondos preparatióknak egyéb segédeszközei nincsenek a *jegyzetekben*; Lehr és Riedl olvasókönyvének példáját, sajnos, kevesen találják követésre érdemesnek.

A könyv második része a *német nyelvtan vázlata*. A kiejtés szabályai után a szerző az alaktant tárgyalja, még pedig systematikusan. Ha az illető tanulók esetleg nem ismerkedtek még meg pl. a magyar nyelv alaktani rendszerével, akkor az itt alkalmazott módszer csak növelni fogja a német nyelvtanítás nehézségeit. A nyelvtani részben különben kevés a kivetni való. Nem áll egészen az egyenlet, hogy ném. *a = m. á* és hogy *ei = áj*. A palatalis és gutturalis *ch* megkülönböztetése nem iskolába való subtilitás. A helyesírást (108.) hat sornál bővebben kellett volna tárgyalni. A declinatio fejezetében előbb kellett volna adni a paradigmákat, azután az áttekintő táblázatot, a tanuló most először az esetrágokat kapja, azután az egyes osztályokba tartozó főneveket s csak azután a teljes paradigmákat, mintha a szerző irtózott volna az inductiv módszer legszerényebb alkalmazásától is. Az erős declinatióknak különös magyarázata, hogy «amannál a főnév erősebb változást mutat mint emennél» (a gyengénél). Az erős igék áttekintésében (129. l.) az igék pusztá töalakjai szerepelnek (*beginn, bleich, blass, dinn, drinn* stb.); iskolakönyvben kerülni kellene a nyelvben valósággal nem létező alakok kiírását, ez számos félreértésnek lehet okozója. E tövek közé különben elég következtetlenül bejutott egy pár infinitivus is (*backen, rüchen, reissen, tun*). A *rüchen* igét kár volt az elavult *gerochen* alak miatt az erős igék közt felsorolni. A *bleichen, löschen, schrecken*-féléről túlságos lakonikusan van megjegyezve, hogy «részint más jelentésben egészen gyöngén is haj-

líthatók.» E gyöngé igék úgy történetileg, mint mai alakjuk és jelentésük szerint egészen más igék mint az erősek.

A könyv helyesírása, mint a szerző a mű végéhez csatolt «megjegyzés»-ben mondja, «az osztrák, kivéve a nyújtó *h* nem praktikus használatát.» A latin betűs szövegek azonban másban is eltérnek az osztrák helyesírástól, különösen az *s* hangok jelölésére nézve. Nyelvtörténetileg helyes, de a mai orthographiai szokással ellenkezik a *betriegen* alak (8. 87. l.).

A felsorolt tévedéseket leszámítva, a könyv helytelent nem tanít s. nyelvtalannál, különösen német nyelvtannál nálunk már ez is érdem. A hiányokon a tanárnak kell majd segítenie s hiszszük, hogy ügyes tanár kezében, helyes módszer kíséretében Herrmann könyve használható segédeszköze lesz a polgári iskolai német nyelvtanításnak.

Dr. PETZ GEDEON.

Fazekas Mihály élete és munkái, felfedezett ismeretlen verseivel. Írta Mátray Lajos. Debreczen, 1888.

Nem ritka jelenség az irodalmak történetében, hogy egy-egy írónak a neve szinte elválaszthatlanul összeforr valamely jelentékenyebb művel, mely korában nagyobb hatást tett. Így szoktuk emlegetni — hogy csak egy-két példát idézzünk — Gyöngyösi Istvánt mint a «Murányi Venus», Gvadányi Józsefet mint a «Peleskei nótárius», Fazekas Mihályt mint a «Ludas Matyi» íróját, a miben kétségkívül nagy része van annak is, hogy e művek tárgyai szinpadi feldolgozások által váltak igazán népszerűekké. Fazekas Mihályról minden művelt magyar ember tud annyit, hogy ő írta a «Ludas Matyi» című komikai népies elbeszélést, mely az első hang volt irodalmunkban az elnyomott jobbágyság érdekében. Ennél többet azonban még azok is alig tudnak Fazekas Mihályról, akik behatóbban foglalkoznak az irodalomtörténettel. Ez könnyen megmagyarázható. A mi róla megjelent, mindössze egy-két lapnyi életrajzi vázlat és fejtegetés, jobbadán oly adatokkal, melyek vagy bizonytalanok, vagy merőben ellenkeznek a valósággal.

Ily körülmények közt Mátray Lajos nem végzett fölösleges munkát, mikor Fazekas Mihály életrajzát megírta és ismeretlen verseit kiadta. A mit az író életére vonatkozólag megtudott, nagyjából mind új, eddig ismeretlen adat. Nem épen sok az, a mi adatai közt teljes bizonyosságra tarthat igényt, de elég arra, hogy az eddiginél tisztább képet alkothassunk magunknak Fazekas életéről és egyéniségéről.

Fazekas Mihály Debreczenben született, 1766-ik év január 6-án. Születési évét eddig mindenütt hibásan említették. Hol 1762, hol 1768, hol meg 1770, hol meg 1760-at találunk. A mint Mátray Lajos kideríti, 1766 a helyes adat. Fazekas szülei egyszerű polgári, de régi nemes családból

származó emberek voltak. Atyja, Mihály, széles körű ismereteiről, népszerűségéről volt Debreczennek nevezetes alakja, foglalkozására nézve kovácmester és állatgyógyász egy személyben, egyszersmind városi esküdt. Anyja, Nagy Mária, szintén tekintélyes, nemes debreczeni családból származott. Az apa egyetlen, nagyon is eleven véralkatú fiát szigorral nevelte, de az édes anya ahol csak lehetett, könnyített az apai szigoron és elkényeztette a fiút. Iskoláit szülővárosában kezdte meg, de nem sok örömet szerzett szülőinek. Vásott diák volt, kin nem fogott sem szép szó, sem büntetés. Jó észtehetséggel áldotta meg a természet, de a türelmet, kitartást izgékony, szilaj természete nem ismerte. Már gyermekkorában egyre az a gondolat forgott eszében, hogy katona lesz. Abban a reményben, hogy majd jobban megbarátkozik az iskolai fegyvellemmel, szülei beadták a kollegiumba lakni. Nem is eredménytelenül, mert a fiún mind tanulásában, mind magaviseletében nagyot változtatott az új élet. De a gondolat, hogy katona legyen, itt sem hagyta el, boldog volt, ha társaival katonásdit játszhatott. Iskolai éveit változatos szerencsével folyták. Atyja elbetegesedett s a szigor nagyot tágult s az anya rajongva szerette fiát, s egyre gyakoriabbak lettek a kedvezésekből eredt kihágások. Mihály mindinkább hanyatlott s két kedvencz tárgyán, a botanikán és literatúrán kívül a többit egészen elhanyagolta. A fiú kivágyott a kollegiumból; a második hittudományi klaszsisban összezőrdült tanáraival s kénytelen volt elhagyni az intézetet. Az atya csak nagy fájdalommal egyezett bele, hogy a fiú a régóta sóvárgott katonai pályára lépjen. De más választás nem igen volt, s 1782-ben Fazekas Mihály belépett a 84-ik lovas ezredbe, mint önkéntes közlegény.

Ezután nem igen volt neki állandó helye sehol. Előbb Galicziában, majd Bécs-Ujhelyben állomásozott. Azontúl majd minden év Ausztria más-más városában találja egész 1790-ig, mikor ezrede újra Magyarországra rendeltetik, s ő, már mint hadnagy, szabadságot kapott és Debreczenbe jött. De ekkor már sem atyja, sem anyja nem volt életben. Már férjnél levő három nővérével rendezvén az örökségi viszonyokat s bérbe adván apja földbirtokát, melyet magának tartott, újra visszament ezredéhez. Tizennégy évig katonáskodott. A katonaelét alapján megváltoztatta természetét. Komor, zárkózott kedélyű lett, rendszerető a pedanteriáig; a beszédes ifjúból komoly, hallgatag katona lett, kinek szavát a hivatalos teendőkön kívül alig lehetett hallani. De a katonaság túlkapásainak mindig ellensége volt, a mi verseiből is kitűnik, melyekben bajtársait mindig könyörletre, emberszeretetre kéri a háború vadságai közt is, ha buzdítja is őket a harcra, inti az özvegyek és árvák átkaitól. Mint hadnagy részt vett az osztrák csapatokkal a franczia háborúban is 1796-ban, s e hadjáratból nemes szí-

vét jellemző adat maradt ránk. Egy francia városban szabad-sarczot engedtek a megszálló osztrák-magyar csapatoknak. Fazekas néhányad magával betért egy előkelőbb francia házhoz, hol elbocsátá kíséreit s bement a háziakhoz, kik rémülettel voltak eltelve. Az udvarias katona köszönt s megpillantván egy csinos könyvgyűjteményt, kivett egy könyvet, leült s nyugodtan olvasgatott, míg a sarcz ideje el nem múlt. A háziak a távozonak nem győztek eleget hálálkodni s a háziúr arany-óráját ajánlotta fel neki emlékül, de Fazekas nem fogadta el. Ott volt századával a török háborúban is, de csak mint kisegítő rendeltetett Moldvába 1790-ben. Ebből az időből való «Ruszánda, a moldvai szép» című románca.

1796-ban vonult nyugalomba s szülővárosában telepedett le. Nős nem volt. Az az adat, hogy Veszprémi Istvánnak, a híres debreczeni orvosnak egyik leányát vette el, teljesen alaptalan. Szerelmi viszonyairól semmi biztosat nem tudunk. A mit erre nézve Mátray Lajos elbeszél, sokkal bizonytalanabb és kalandosabb, semhogy elfogadható volna. Állítólag abban a francia családban, melyben oly humanusan viselte magát, volt egy feltűnő szépségű leány, kivel Fazekas a csapat elvonulása után levelezett, de a szülők útjában álltak a két szerelmes boldogságának. Bizonyító adattal azonban nem tudja a szerző e föltevést támogatni.

Fazekas idejét olvasgatással, verseléssel és kertészkedéssel töltötte el. Igen jó gazda volt. De cselédeihez fölötte szigorú. Mindig korbacscsal járkált s jaj volt annak a cselédnek, a kit dolog nélkül talált. A nap legnagyobb részét kertjében töltötte, pipázgatva és természetrajzi munkákat olvasgatva, vagy jó barátjával, Csokonaival beszélgetve egy kancsó bor mellett. Háztartását sógorának, Diószeghynek korán árvaságra jutott leánya, Erzsi vezette. Sűrűbb érintkezésben Fazekas csak sógoraival, Diószeghyvel és Földivel, s különösen közeli rokonával, Csokonaival állt. Öreg napjaiban nagyon elbetegesedett s 1828. febr. 23 án fejezte be életét.

Ennyiben körvonalozható az az életrajzi anyag, melyet Mátray Lajos Fazekas Mihályról felkutatott és összegyűjtött. De nagy hiánya munkájának, hogy alig egy-két helyen említi meg a forrást, melyből adatait szerezte. Így mindjárt Fazekas Mihály születési esztendejénél hiába keressük a forrás megnevezését, melynek Mátray a pontos adatot köszöni. Egyszerűen csak kimondja, hogy a születési év nem 1762, nem 1770, nem is 1760, hanem 1766 jan. 6-ika. Meglehet, hogy nem akarta a szöveget nagyon tarkává tenni. De hát mire valók a jegyzetek? A kötet végére csatolt «felfedezett ismeretlen versekre» nézve sem kapunk semminemű felvilágosítást, s egyszerűen el kell hinnünk Mátray Lajos szavára, hogy ezek igazán Fazekas versei. Nem vonjuk kétségbe.

hogy azok, de a szerzőnek számot kellett volna adnia hitelességükről. Aztán meg sokszor oly találgatásokba bocsátkozik, melyek csak mosolyt kelthetnek. Fazekas ifjúkori kísérleteiről ilyenképen okoskodik: «Legfőlebb sejtethetjük, minők lehettek Fazekas kezdő verselgetései, ha őt. mint az éles természet-megfigyelőt tekintjük. Így gondolhatjuk, hogy írhatott ama kor iskolai, latin verses dolgozatain kívül, *leírásokat*, sok valószínűség szerint *párbeszédeket*, melyekben talán *növények* szerepelnek, hiszen olyan divatosak voltak ekkor az ilyes versek! Fazekas meg úgy rajongott a botanikáért, miért ne kísérlette volna meg versben dicsőíteni kedvencz növényeit?» (39. l.) Általában a «valószínűség», «meglehet», «gyaníthatjuk» nagyon is sokat szerepel a munkában s így aztán «adattai» olykor nagyon furcsán néznek ki. Mit értsünk például abból, mikor annak a zöld cserép kancsónak történetét beszéli el, melyből Csokonai Fazekaséknél rendszeren ivott, és hozzáteszi: «Ezen zöld boroskancsó, mely mellett a két jó barát annyit elbeszélgetett, ma napság *valószínűleg* az Aranyi család (Fazekas sógorai) birtokában van.» (60.)

De mindezt a fogatkozást inkább elnézhetjük, mint a munka szorosan vett irodalomtörténeti részeinek kiáltó felületességét. Fazekasról az emberről még csak sikerül a szerzőnek képet adnia, de Fazekast az író hiába keressük könyvében. Pedig hát Fazekas életrírójától mindenetre elvártuk volna, hogy ne életrajzi adomákkal tömje tele munkáját, hanem az íróról, műveiről s viszonyáról kora íróihoz igyekezzék behatóbb, tanulságos képet festeni. Mátray Lajos ezt nem tette. Kimondhatjuk, hogy irodalomtörténeti fejtegetéseiben alig van egy-egy adat, itélet is, melyet *Haraszi* Gyula tanulmányában «Költészetünk új népies irányáról» meg nem találunk. Mátray Lajos teljességgel nem tett egyebet, mint hogy Haraszi Gyulának fejtegetéseit ellaposította. Sehol egy új adat, új vonás, új szempont. Vegyük csak szemügyre a könyv irodalomtörténeti és kritikai fejezeteit.

Még Fazekas Mihály életrajza előtt találunk egy hat oldalra terjedő bevezetést, melyben a szerző általános áttekintést nyújt irodalmunk ujjaszületésének koráról, a múlt század végén támadt iskolákról. E felületes vázlatban a szerző csak azt mondja el, a mit valaha a gimnáziumban tanult, vagy mondjuk tanított; elmondja oly stílusban, minőben a vidéki hírlapok tárczái szoktak írva lenni. Itt helyén lesz Mátray Lajos stíljéről általában megemlíkezni. E stíl terjengős, szintelen, szabatoság nélkül való, telve ízetlen alanyiaságokkal. Csak néhány példát idézek: «Az a régi fejfa, melyet még temetésekor állítottak sírja felé, elkorhadt. Lósi Imre Debreczen környékbeli ref. lelkész epitaphiuma ékesítette az egyszerű fejfát; mondják, hogy ez a sírfelirat *valami gyönyörű volt.*» (66.) «Egyedüli érdeme a folyékony verselés mindaddig, míg a kezdő ritmust megtartja, midőn azonban e ritmustól eltér s kénye-kedve szerinti soro-

kat használva, zűrzavar, összevisszaság huzódik végig versén, s a ki a vége feléig eltudott jutni, szinte örül, midőn a három együtt mint kar, a berekesztő strófát énekli. (73.) »A «Hortobágyi dal»-nál tetszett a Hortobágy táján lakó népeknek (!), hogy az ő vidékük ilyen szépen meg van verselve, nótára csapták és punctum! Nem látjuk-e napjainkban is, hogy a «Kőrösi lány» meg «Csicsóné»-féle dalokat országszerte énekelik? Ugyan mi ennek az oka? Egyszerű! Mindkét dal az Alföldről való, az egyik a Kőrös, a másik a Tisza mentiről, egyiknek is, másiknak is a nép előtt ismeretes személy a hőse (!)» (82) «Mily hálával tartozom a sorsnak, hogy én lehetek azon szerencsés, ki a rég elfeledett költőt újra emlékezetünkbe idézhetem vissza s nevét felfedezett, mély, szerető lelkéről tanuskodó dalainak igaz fénysugaraival vonhatom körül!» (91.)

De elég a példákból; ha minden ízetlen és zagyva helyet ki akar-nánk írni, a könyv felét kellene lenyomatni. Előadás tekintetében még az életrajzi részek a legjobbak, melyek különben is egyedüli jó oldalai a munkának. Térjünk vissza irodalmi fejtegetéseihez. Fazekast sem mint kritikust, sem mint elbeszélőt nem találjuk szabatosan jellemezve. A mit a szerző Fazekas természet-szeretetről, hajlamáról a leírásra, reflexióinak szétterjengéséről, költeményei ellapulásáról mond, mindazt megtaláljuk Haraszi tanulmányában (68—71. l.) sokkal teljesebben és tisztábban kifejtve. Pedig Mátray majdnem harmincz oldalon foglalkozik Fazekas lírai költeményeivel. Haraszi pedig három oldalon. De milyenek Mátray fejtegetései! «Talán nem tévedünk, ha Fazekas költői vénáját olyan kicsike, vékony csermelykéhez hasonlítjuk, mely kibugygyan valahol a föld belsejéből, nem költ feltűnést, nem is látjuk folyását, csak úgy rejtve folyik s elkallódik a völgyben; de a közeli növényzetet frissen tartja, nyíló virágok árulják el a jótékony nedvvel ellátott talajt. Így Fazekas költészete is lassan folydogáló, a költészet nagy világában fel nem tűnő, csak úgy elkallódó picziny erecske, de a mely a merre folyik, folytonosan frissen tartja a talajt, s fakaszt nem egy üdén nyíló virágot. (Alább a szerző úgy nyilatkozik, hogy Fazekas még csak nem is középszerű tehetség, s versei egy-kettő kivételével gyenge, színtelen verselmények.) És valljuk meg, gyakran kopárrá lett volna a költészet pompás, nagy mezeje, ha hatalmas hullámokat rengető nagy tehetségek híján, ilyen csekélyke kis erecskék nem csörgedezték volna be azt! mint például, hogy messze ne menjek, a különféle irodalmi iskolák keletkezése és vajúdása idejében is.» (70.) S így megy az tovább szakadatlanul. Ahol Mátray valami eredetit akar mondani, nagyon különös dolgokat mond. Így azt, hogy Fazekas népiessége mellett is sokszor klasszikai formákban versel, azzal magyarázza, hogy Fazekas «ki akarta kerülni az idejében annyira elharapódzott irodalmi veszekedéseket, midőn egy-egy vers miatt hosszan tartó polemiákra lehetett szert tenni,

ki akarta elégíteni e tekintetben is — úgy a hogy — legalább *szinleg* az iskolásokat.» Esztétikai elemzései is ritkítják párjukat. Fazekasnak az estéhez intézte sorait: «A kaszás a szüre-ujján alva tisztel tégedet» ilyenképen kommentálja: «Mintha ezt beszélné: Nézd, mily szép, mily magasztos egy tiszta lelkű alvó ember arca! egy kitárt könyv, melyből annyi szépet olvashatsz! Nézd ez arcot, az imént még gondok dulták, ránczok huzódtak rajta végig, a szemekből az élet nehézsége, terhe sirt ki, most mily csendes! Nézd az imént még szél rázta a fák lombjait, fel-felkavart egy-egy porfelhőt, fellegek üzték egymást a légben, most minden oly csendes, a természet nyugodt képe nemde megint egy nyitott könyv, melyből annyi sok szépet olvashatunk?» (77. l.)

Ennél csak az a sok hű-hó komikusabb, melylyel minden lehető alkalommal síkra száll Haraszi Gyula ellen, kinek pedig mindazt köszönheti, a mi fejtegetéseiben helyes. A legnagyobb kedve telik benne, hogy Harasztinak egy-egy téves életrajzi adatát helyreigazíthatja. Sőt még arra is kész, hogy Harasztinak tulajdonítson állításokat, a melyeket ez nem is mondott, és aztán nagy ostentációval czáfolgassa. Így pl. Haraszi Gyula a «Hortobágyi dalról» azt mondja, hogy «az egész ország énekelte: szerencsésen eltalálja a népies humort, csakhogy ezen vers sem ment az elnyúlástól.» Azután a «Nyári esti dalról» így ír Haraszi: «Valóságos mintaképe a csínnak és ízlésnek — leszámítva egy-két helyét.» Mátray Lajos ezzel szemben köteletségének tartja lapokon keresztül *polemizálni* az ellen, hogy Haraszi Gyula a «Hortobágyi dalt» tartja Fazekas legsikerültebb és legszebb versének, s kijelenti, hogy ő, Mátray Lajos, a «Nyári esti dalnak» nyújtja az elsőség pálmáját. Pedig hát, mint látjuk, az egész hű-hó felesleges, mert Haraszi Gyula nem mondta azt, a mit Mátray Lajos neki tulajdonít.

«Wer schimpft, der kauft» — így van Mátray Lajosnál is. A hol csak teheti, üt egyet Haraszi Gyulán, de ítéleteit egytől-egyig kiírja. Legszenbetűnőbb ez annak a munkának tárgyalásánál, mely egyedül tartotta fenn Fazekas Mihály nevét az utókor számára: a «Ludas Matyinál.» Erről sem tud egyebet mondani, mint a mit Haraszi Gyula mondott róla. A «Ludas Matyi» tömör epikai stíljéről, előzőiről a komikus éposz terén («Peleskei Nótárius», Verseghy «Rikóti Mátyás»-a, Kazinczy epistolája, melynek hőse Hőgyészi Hőgyész Máté, Csokonai «Béka-egérharcza» és «Dorottyája»), politikai irányzatáról, drasztikus komikumáról, színpadi feldolgozásáról Balog Istvántól stb: minderről Mátray Lajos egy szóval sem mond többet, mint a mit Haraszi Gyula tanulmányában talált. A felfogás, az ítéletek, még a kifejezések is ugyanazok. Csakhogy Mátray Lajos itt is bőbeszédű, áradozó. Egy helyen ezt írja: «Szabadjon magunknak azzal hizelegni, hogy nem csalódunk, midőn azon állításunknak adunk kifejezést, hogy Fazekas közeli roko-

nának, benső barátjának, *Csokonainak* «Béka-egérhagcsa» s «Dorottyája» adták az impulzust hasonló szellemben írni. Igazán gyönyörű stíl!

Önálló kutatásnak e fejtegetésekben sehol semmi nyoma. Bő kivonatok a tárgyalt művekből, ennyire terjed Mátray Lajos eredetisége. Pedig a «Ludas Matyi»-ra vonatkozólag sok kérdés van, melyeket Fazekas életírójának nem lett volna szabad mellőznie. A költemény keletkezése, motívumainak (a sérelem háromszoros visszatórlása, Ludas Matyi furfangjai stb.) rokonsága a német Till Eulenspiegel, a francia fabliaux-kkal s talán magyar népmesei motívumokkal, hatása a közönségre s az írókra, és még sok más kérdés van, mely bő alkalmat adott volna Mátray Lajosnak önálló kutatásra és új szempontokra. A «Füvészkönyv»-et is, melyről nyelvészeti tekintetben annyi érdekest lehetne írni, Mátray Lajos egyszerűen csak említi, s mit sem tud róla mondani.

Talán hosszasan foglalkoztunk Mátray Lajos könyvével, mint megérdemelte volna. De tettük azért, mert van a könyvnek egy érdeme, mely bizonyos jelentőséget ad neki: ez az a hatás, melyet Fazekas Mihály szülővárosában, Debreczenben tett. Itt ugyanis mozgalom indult meg, hogy Fazekas Mihály besüppedt, elhanyagolt sírhantját gondozás alá vegyék és emlékkövet állítsanak fölébe. Ez Mátray Lajos művének az érdeme, habár oly érdem, melyről ő nem igen tehet.

KELEMEN BÉLA.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Grundriss der gotischen Etymologie von Dr. Sigmund Feist. (Sammlung indogerm. Wörterbücher II.) Strassburg, Trübner 1888.

Az indogermán összehasonlító nyelvtudomány mindig kiváló figyelemmel és előszeretettel volt a gót nyelv irányában. A germán testvérnelvek körében Ulfilas nyelvének régebben ép oly kiváltságos szerepe volt, mint a szanszkritnak az indogermán nyelvek között. Hangtani és etymologiai kérdésekben az ő tanúsága volt a döntő s ha germán nyelvi adatra volt szükség, a gót nyelv volt nemcsak az első, hanem rendszeren a kizárólagos forrás is, a melyből a nyelvtudósok merítettek. E vizsgálatok viszont fényt derítettek magára a gót nyelvre is, grammatikai szerkezetére, úgy mint szókincsére. A gót nyelvnek már 1851-ben jelent meg első etymologiai szótára (Diefenbach, *Vergleichen des Wörterbuch der gotischen Sprache*), a német nyelvű csak néhány évvel ezelőtt látott napvilágot. Napjainkban nem mellőzheti már az összehasonlító nyelvész a többi germán nyelveket; egészen természetesnek

találjuk, hogy a mai német nyelv tudományos megértése céljából az ó felnémet nyelvre legalább is annyi szükségünk van mint a gótra, sőt vannak az általános germán nyelvészetnek kérdései, a melyekre a gót nyelv épenséggel nem adhat választ, hanem csak a német vagy a skandináv nyelvek. De azért a gót nyelv fontossága és tekintélye ma is eléggé nagy még s alakjainak régiessége, érintetlen frissesége, melyet már Grimm Jakab magasztalt (Schulze gót szótárához írt előszavában. I. l.) szerkezetének átlátszó volta mindenkorra becses eszközévé teszik a germán nyelvészeti kutatásnak. Azért örömmel veszünk tudomást ama munkáról, mely Diefenbach idézett művének helyébe lépve, a mai nyelvtudomány álláspontjáról törekszik a gót etymologia alapvonalait kijelölni.

A szerző elveiről és eljárásáról munkája előszavában számot ad. Azt tekintette feladatának, hogy az önálló művekben, értekezésekben és folyóiratokban elszórt anyagot összegyűjtse, rendezze és szigorú bírálatnak vesse alá. Ez utolsó pontra, a bírálatra volt, úgymond, különös figyelemmel. Tekintettel volt az etymológiáknak úgy hangtani, mint jelentéstan oldalára. A jelentéstan terén igaz, hogy még sok nehézséggel kell küzdenünk, a jelentés-változásnak nem állapíthatjuk meg még oly biztos törvényeit, mint a hangváltozásnak. Pedig ha valamely jelentés-elváltozás lehetőségéről van szó, nem lehet bízunk pusztán subjectiv érzésünk ítéletében. Kétes esetekben az szolgálhat, úgymond Feist, kriteriumul, ha egy oly jelentés-változás, a melyet az őskorra nézve állítunk, történeti időben úgyszólván szemünk előtt is ment végbe. Valamely etymológia szerinte csak akkor kétségtelen, ha úgy a hangok, mint a jelentés törvényszerűen levezethetők amaz eredeti alakból és eredeti jelentésből, a melyet a rokon szók összehasonlítása alapján kifejtettünk.

A mi a szerzőnek a jelentésbeli változásokra vonatkozó megjegyzéseit illeti, igazat adunk neki abban, hogy e változásoknak nem ismerjük még oly biztos törvényeit, mint a hangváltozásoknak. De vannak legalább kísérletek ily törvények és bizonyos általánosabb szempontok felállítására (l. pl. Paul, *Principien der Sprachgeschichte* 266 s köv. lapjain a *Wandel der Wortbedeutung* cz. fejezetet) és azt hisszük, hogy már maguk e kísérletek is nagyobb becsűek a Feist ajánlotta «kriterium»-nál. Hogy lehet-e valamely jelentés-változás, azt valóban tudományos eljárással csak úgy ítéltethetjük meg, ha megvizsgáljuk, vajjon vissza lehet-e vezetnünk a feltételezett változást az előtünk ismeretes pszichológiai törvényekre. Mert minden jelentés-változás pszichológiai tényekkel van *okozati* összefüggésben; Feist kriteriuma ellenben (hogy hasonló változás meg van-e újabb nyelvekben), teljesen *véletlen* találkozáson alapúl, a mely ép oly kevésbé bizonyít amaz első változás lehető-

sége mellett, mint a hogy a hasonló esetek meg nem volta nem bizonyítja lehetetlenségét. Ha valamely hangváltozást akarunk lehetőnek kimutatni, vagy ha meg akarjuk azt magyarázni, akkor is első sorban általános phonetikai törvényekre és physiológiai processusokra hivatkozunk s csak másodsorban, mintegy illustratióképen, más nyelvek azonos hangváltozásaira.

Különben ha szó is férhet talán a szerző említett elveihez, alkalmazásukban dicséretes tapintatossággal és óvatossággal járt el. Józan kritikával rostálta meg az egymásnak sokszor ellentmondó nézeteket, helyén levő skepticismussal vetett el merészebb hasonlításokat és gondosan motiválta, a mit ő maga újat ad. Munkája eredményei közül a következőket tartjuk kiemelendőeknek.

A g. *ahma* (lélek) szót a gör. *ἄμα* szóval hozza kapcsolatba s mindakettőt az ideg. *oq-* (látni) gyökérből származtatja. Az érzéki látásból szellemi megismerésre való átmenetnek számos nyelvben van példája. — Az *alds* (öregkor) szónak az *al-* (táplálni) gyökérből való szokásos származtatását (így Kluge szótárában is *alt* alatt) a jelentésbeli eltérésnél fogva nagyon merésznek tartja. — A *baun* (lakni) igét egy idg. *bhōu*-gyökérből származtatja, a mely valószínűleg összefügg a *bheu-* (lenni) gyökérrel. — Az *augō* (szem) cikkben, azt hiszszük, határozottan vissza kellett volna utasítani Osthoff mesterkélt hypothesisét, a mely szerint e szó diphthongusa (a lat. *oculus*, ószl. *oko*-val szemben) egy germ. *aqōw* és egy *aun-* tö vocalisainak compromissuma, — annál inkább, mivel az *auŋjan* ige és az *and-auŋiba* adverbium diphthongusára nézve egyáltalában nincsenek meg a compromissum lehetőségének feltételei s ezek ilyenformán újabb magyarázatra szorúlnak. — A *ga-*præfixumnak a lat. *com*-mal való azonosítását Bugge legújabb kísérlete. (*Beitr.* XII, 413) daczára is, kétesnek tartja. — Elveti a *hus* (ház) szónak azon magyarázatát, mely szerint az a *keudh-* (rejteni) gyökérnek **kūt-to-* alakú participium-tövéből képződött, azon okból, minthogy egy *to-* képzésű participiumnak soha sincs activ jelentése («a rejtő»). — A g. *ainlif* (11) és *twalif* (12) számnevek második részét (*-lif*) Brugmann újabban elkülönítette a hasonló jelentésű litv. *lika* / *vienólika* 11, *deylika* 12, stb.) alaktól és a *leip-* (maradni) gyökérrel kapcsolta össze. (*Internationale Zeitschr. f. allg. Sprachwissensch.* I. 251.) Feist erre nem is reflektál s a két számnévképző etymológiai összefüggését állítja, így aztán természetesen nem származhatnak sem a *leip-*, sem a *leiq* (hagyni, gör. *λείπω*) gyökérből. — A *ga-naŋljan* cikkben a germ. *naŋla*-tövet (ófn. *naŋal*, úfn. *naŋel*) tárgyalja. Kluge és utána Brugmann e tőnek idg. ősalakjában tenuis aspiratát sejtettek (idg. *noŋho-*), Feist az örmény *maŋil* alapján egy örmény-európai (?) *noŋho*-tövet ajánl. — A *rinnan* cikkben arra figyelmeztet, hogy ez igét nem lehet a *ri*-gyökérből szár-

maztatni, minthogy a *garunjo* (árvíz) és *runs* (folyam) alakok egy germ. *ren-* gyökérre utalnak. — A g. *sparwa* (veréb) szó már a jelentésnél fogva sem tartozhatik az idg. *sper-* (ellökni, v. ö. lat. *sperno*) gyökérhez, hanem a litv. *sparnas* (szárny) és lett *sparus* (bögöly) szók mellé állítandó. — A g. *theihs* (idő) és lat. *tempus*-nak egy közös idg. alakból való kedvelt levezetése is elvetendő, mivel idg. *q* a latinban nem változik *p*-vé.

A gót nyelv kölcsönszavait, a melyeknek száma 116-ot tesz, a függelékben tárgyalja, míg azok az idegen eredetű szók, a melyeket már a germán ősnyelv fogadott volt be, a gótra nézve már meghonosult germán szók voltak s azért az eredeti nyelvkincshez tartoznak. Ilyen ősgermán kölcsönszók gót utódai *katils* (lat. *catinus*), *asilus* (l. *asinus*), *lékeis* (orvos, kelta *lējjo*, óír *liaig*), *mêkeis* (kard) talán a finn *miekka*-ból; *míliþ* (méz) és *silubr* (ezüst) szintén nem idg. eredetű szók, de nem tudjuk még, milyen nyelvből vették őket az ősgermánok. A gót nyelv kölcsönszavai közül kettőn népetymologicus átalakítást észlelünk, az egyik *andbahts* (szolga) a gall *ambactus* szóból (*ambactus* apud Ennium lingua gallica servus appellatur, Festusnál; ez az őse a német *Amt*, a francia *ambassade* szókknak), a szó elejét a g. *and-* praeuffixummá változtatták át; a másik a gör. *μαργαρίτης*-ből elváltozott *marikreitus* (gyöngy) szó, a melynek első felénél a tenger nevére (*marei*) gondoltak. Még inkább átídomították e szót a nyugati germ. nyelvek: ófn. *marigreoz*, agsz. *meregreot* gyöngy, szó szerint «tengeri dara» (Meergries).

Feist könyvét jó lélekkel ajánlhatjuk nemcsak azoknak, a kik gót vagy germán nyelvészettel foglalkoznak, hanem egyáltalában mindenkinek, a ki az indogermán nyelvtudomány iránt érdeklődik.

Dr. PETZ GEDEON.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1887/8.

6. Medgyesi Lajos: Horatius II-dik epodusának tárgyalása a VIII-ik osztályban. (Kaposvári állami főgymnasium, 1888. 7—26. l.) — E 20 oldalra terjedő értekezés középiskolai tanároknak akar utmutatást nyújtani a classicusok s különösen Horatius tárgyalására, tehát pædagogiai célja van, míg eszközei a philologus figyelmét keltik föl.

A mi a czélt illeti, sarkalatos hibája a következtelenség, a meny-nyiben mindjárt a bevezetésében olyat ígér, a mit később nem vált be; mert «vallja ugyan az újabb pædagogiának elveit, azokat az elveket, melyek okosan alkalmazva a mellett, hogy valódi tudást eredményeznek, a napjainkban mind hangosabban sürgetett nevelve való oktatás

követelményeit sem hagyják figyelmen kívül» (p. 7.); de ez állítás nem marad egyéb pusztá phrasisnál, mert később minden egyébről beszél, mint nevelésről.

A mi magát a módszert illeti, legcélszerűbb lesz, ha végig hallgunk egy minta-tanórát, mely két részből áll: a múlt órán végzett anyag ismétléséből és újabb rész tárgyalásából. «Új szempontok szerint történjék az ismétlés!» — követeli M. úr s nem veszi észre, hogy maga ellen szól, mikor azt árúlja el, hogy a megelőző órán nem vitatta meg érdemlegesen minden oldalról a tárgyat. Talán új formára kell itt gondolnunk M. úrral együtt, ki ekként akarja — s nagyon helyesen — útját állani a pusztá lekérdezésnek. E mellett azonban nem követeljük meg tanítványainktól a dispositionak latin nyelven való recitálását, már csak azért sem, mert nem érjük el azt az eredményt, a mit értekező úr akar elhitetni velünk, hogy sok időt megtakarítunk, sőt ellenkezőleg kárbavesztett munkát végeznénk; hiszen azt már tanítványaink is jól tudják, hogy nem a latin beszéd elsajátítása a tanítás célja, hanem az, hogy a római nép szellemét igyekezzünk feltüntetni úgy irodalmi, mint másnemű productumaiban is.

Magánál a tárgyalásnál M. úr a következő phasisokat különbözteti meg: a cél kitűzése, — egyes szavak azon értelmének megállapítása, mely az összefüggés keretébe illik, — nyelvi nehézségek és tárgyi vonatkozások megbeszélése, — mérték szerint való olvasás, (minő logikai sorrend!) — kisebb egységek elkeresztelése, — tartalmi összefoglalás, — elmélyedés, — a tagoltság megfigyelése, — az alkalmazás. E tekintélyes sorozat nagyon illuzoriussá teszi a módszer helyességét, mert ily eljárás csak akkor volna megengedhető, ha vagy hatszor annyi időnk volna ez egy epodus tárgyalására, mint van, s ha azt nem a VIII., hanem a II-dik osztályban tárgyalnók.

Mert valóban gyermekeknek kell annyira megmagyaráznunk egyes szavak értelmét, mint azt M. úr teszi.

Vegyük mindjárt a «negotium» szót, melyről ezeket olvassuk: «Mit kell 'negotium' alatt értenünk?» — Ügy, dolog. — Igen ám, de nevezetesen «dolog» alatt mindenféle foglalkozást gondolhatunk, földművelést is, ez azonban itt ki van zárva. Milyen dolgot jelent hát itt? — Az uzsorás, a kereskedő dolgát. — Van-e erre megfelelő magyar szó? — Igen, üzlet. — Hozzáteszem, hogy az összefüggés szerint negotium alatt állami ügyekre is lehet gondolni» . . . stb. Igazán fölösleges és hiábavaló munka! Vagy M. úr minden áron nyújtani akarta értekezését?

Vagy nem gyermekekre kell-e gondolnunk inkább, mint maturanusokra, mikor ezt olvassuk: «Ha a tanuló valamit rosszul mondott, mondjuk, hogy ez nem jól van így, más talán jobban tudja, de ne mond-

juk utána, vagy plane ne nyargaljunk a hibán. A psychológiából tudjuk u. i., hogy a benyomás annál mélyebb lesz, minél többször ismétlődik». Ime az egyetlen hely, mely a pædagogusnak ad tanácsot, azt is helyén és idején kívül.

Lényegesebb hibába esik M. úr akkor, a midőn annyira apró gyermekek közt képzei magát, hogy fölöslegesnek tartja a constructió világos feltüntetését, holott a latin és magyar mondatalkotás közti különbség fejtegetése van hivatva a növendékek szellemének élesítésére s a nyelv szellemének fölfogására, megértésére.

Legyen szabad mellesleg megjegyeznem, hogy nem egészen helyes a szerző következő állítása: «Horatius leírása a maga Sabinumáról oly teljes, hogy ennek alapján a jószág helyét a múlt század második felében kétséget kizáró pontossággal állapították meg», holott ez csak a jelen század derekán Pietro Rosának sikerült. (L. Pietro Rosa: «Villa d' Orazio» a Bulletin del Instituto Archæologico 1857 évi folyamában 105—114 l., továbbá W. Pfizner: «Über das sabinische Landgut des Horaz.» Parchim 1864.

A jószág térképét közli Bædeker Mittel-Italien-jében és Gsell-Fels a Meyer-féle «Reisebücher» közt: «Rom und Mittel-Italien», meg van azonkívül a Didot-féle Horatius-kiadásban is.)

Különben a munka kellő megfigyelésre és szorgalomra vall, csak az kár, hogy a benne feltüntetett módszer nem ajánlható.

VIETÓRISZ JÓZSEF.

7. A hellének testgyakorlatairól. Irta Klincsek József. (Székesfehérvári főreáliskola. 1887. 8). — Magában véve örvendetes jelenség, midőn reáliskolai tanárok az ókori élet egyik vagy másik érdekes nyilvánulását is megakarják ismertetni tanítványaikkal, de az ily kísérletben csak úgy lehet köszönet, ha az író maga tisztában van tárgyával s nem ad oly, nem tudom, minő forrásokból összetákoltt silány, dilettáns munkát, mint a Klincsek úré, mely igazán hozzá még igazán élvezhetetlen stilusban is van írva.

Az értekezés tulajdonképen csak a spártai testgyakorlatokat és az olympiai versenyeket rajzolja bővebben, de itt is összezavarja egyrészt a mondát a történettel, másrészt az egyes történeti korokat egymással, úgy, hogy egyöntetű, világos képet az olvasó sehol sem nyer. Hogy pedig voltak a görögöknek egyéb nevezetes nyilvános játékaik is, valamint, hogy az egész görög athletika meg nem érthető a palæstrák és gymnasiumok életének leírása nélkül, melyről a műben szó sincs, az a szerzőnek eszébe sem jutott.

Ismereteinek fokára egyéb botlások közt éles világítást vet az a körülmény, hogy folyton *olympusi* versenyeket emleget (16., 17. l.), az itt küzdőket az *eleabeliekkel* (17. l.) vendégelteti meg, s ilyen dolgokat

(l. 7. lapot) képes papírra vetni: «A gymnastikai gyakorlatok mellett nagy gondot fordítottak a bölcsek *Kentauros* sürgetései folytán a *jatrikra*». Vajjon hallotta-e valaka a szerző úr, hogy mi volt tulajdonképen Chiron és mik azok a *Kentaurosok* s láttá-e görögül leírva az *ἰατρικὴ* szót? Végre is, a ki nem tud arabusul

Dr. NÉMETHY GÉZA.

8. A tropusokról. Irta dr. Szigetvári Iván. (Budapest VII. ker. magy. kir. áll. gymnasium, 1887/8). — Szigetvári úr körülbelül arról a tárgyról ír, melyről Erdődy, kinek értekezését a múlt füzetben ismertettünk; de mindjárt meg is lehet jegyezni, hogy több alapossággal és körültekintéssel. Ő általában a *tropusokról* szól, miket a IV. és V. oszt. magyar nyelvi tananyagában a *legérdekesebb* résznek tart. Célja: a tanulóknak részletesebben kifejteni a tárgyat, melyre az iskolában nagy időt fordítani nem lehet; azért szól: a tropus meghatározásáról, osztályozásáról, keletkezéséről és jelenségeiről.

Nem vitatva azt: vajjon a tropusok csakugyan a legérdekesebb részei-e a IV. és V. osztály magyar nyelvi anyagának (nehány év előtt ilyennek még a *synonymákat* tartotta), célja helyes s mindenesetre sokban hozzájárul, hogy tanulói a tropusokat, azok viszonyát az irodalom és élet nyelvével, jobban felfogják.

A tropusok meghatározásáról az ismert felfogáson áll; *tropus* szörinte minden átvitt értelmű kifejezés — az iróniát kivéve; minden kifejezés tehát, melyben a szó nem a valódi értelmében van használva. Két főfaja: a metaphora és metonymia. Érzzi, hogy a synecdoche is ilyen valami, de már nem meri határozottan kimondani, hogy tropus; csak «szokták ezt is megkülönböztetni». Bátran kimondhatta volna; mert hisz ép ő bizonyítja hosszan és érdekesen, hogy ez is átvitt értelmű kifejezés. S általában a mit erről mond, az, ha ismeretes is, mind nagyon helyes s nemcsak a synecdochenak, hanem a tropusoknak keletkezésére is világot vet.

A tropusok két osztályát: a metaphorát és metonymiát bőven részletezi. Bőséges példákkal illusztrálja ama fogalomköröket, melyekből metaphorák vétetnek, így: az ember testrészeit, az állatokat, a természeti tűneményeket és közmondásokat; végül szól a metaphora két alfajáról: a személyesítésről és allegoriáról. A metonymiával rövidebben végez s ami lényegest róla mond, csak az, hogy a *metonymia tárgyalásában lehetőleg nyelvtani osztályozásra törekedjünk*, ami a metonymia megértését kétséggkívül világosabbá teszi. Befejezésül felhívja a figyelmet a tropusok nemzeti jellegére.

Látnivaló rövid értekezésének e vázlatából, hogy különösen Bopp és Gerber nézeteit tartja szem előtt, a mi csak előnyére válik. Feltűnő azonban, hogy a metaphora magyarázatánál ő is arra az ideára jut,

melyet Erödynél kifogásoltunk. Mintha csak összebeszéltek volna. A metaphorát ő is matematikai műveletnek tartja, ha nem is éppen olyan makacsul mint Erödy s ha nem is terjeszti ki a metaphora (költői syllogismus!) minden fajára, mint az. Nála *csak van* egy faja a metaphorának, a «legegyszerűbb faja», «melyet igazi matematikai művelettel meghatározhatunk (határozhatunk meg); pl. *aranykalász* így határozható meg: az arany sárga, a kalász sárga — *ha két mennyiség egy harmadikkal egyenlő, egymással is egyenlő*: arany = kalász.» — Mennyire hamis ez a jogika, azaz mily nevezetes sophisma, az Erödy okoskodása is illusztrálta. De illusztráljuk mi is pár példával: A róka négylábú, a ló négylábú, tehát: a róka = ló! Az erszény lapos, az arany lapos, tehát az erszény = arany! Hiszen a metaphorában nem *két mennyiség egyenlőségével* van dolgunk, hanem *két tárgy hasonlóságával egyetlenegyben!* De Szigetvári maga is érzi e sophisma erőtlenségét; azért siet is utána tenni: «Azonban nem mindig ily egyszerű az összefüggés, már csak azért sem, mert nem minden metaphora csak egy szóra vonatkozik.» E pedáns tévedéstől eltekintve különben értekezése ép oly ajánlatos az elolvasásra a IV. és V. oszt. magyar nyelv tanárainak, mint utána a Perényi Adolf tárgyalása Arany F. *László-járól*.

Dr. DENGÍ JÁNOS.

Görög Anthologia VII. 249.

Simonidestől.

Itt fekszünk, vándor, vidd hírül a spártaiaknak:

Megselekedtük, a mit megkövetelt a haza.

Bajza Össz. Munk, IV. 15. különösen szól ezen epigrammáról. Szerinte a görög szóról szóra ez: «Menj, oh vándor, s mondd el Spártának, hogy mi elestünk s a törvény betöltve vagyon.» Én egészen másképp fogom fel, mint Cicerótól kezdve korunkig az összes fordítók. Nem a haza törvényeiről van itt szó, hanem a katonai parancsról, a melynek ama 300 spártai szigoruan engedelmeskedett. Más szóval: az epigramma kifogástalan katonáknak festi őket. Eszembe jut itt a mit Moltke az orosz katonák megbízhatóságáról mond. Égett a palota; minden ember menekült. Kiáltottak az örre, meneküljön ő is. Nem mozdult. Csak ennyit felelt: poveszt (parancs)! s odaégett.

P. T. E.

A PHILOLOGIAI TÁRSASÁG KÖZGYÜLÉSE,

1888. decz. 30.

I. Elnöki megnyitó beszéd.

Tisztelt közgyűlés! Folyó évi aug. 8-án mult 14 esztendeje, hogy társaságunk életbe lépett. Elnökének engem választott s azóta e kitüntető tisztt minden esztendőben újra meg újra reám hármlott. Látnivaló tehát, hogy elnöki beszédeim sorozatában elég alkalmam volt a legkülönbözőbb themákat megpendíteni s tisztelt tagtársaimnak szíves figyelmébe ajánlani. Minthogy senki sem lehet a maga bírāja, azon beszédeim értékéről magam nem nyilatkozhatom. Szellemi életünknek egyik celebritása, Zichy Antal tagtársunk különös jóindulattal ítéli meg, mikor ezt írja rólam: «a Philologiai Társaság évi közgyűlésein talpraesett elnöki beszédeiben a philologia terén való egész működésünket összegezte, — felmutatva a régibb műveltségű népek előtt is, hogy nem méltatlan versenytársaik vagyunk, ébresztve, buzdítva a jövőben még többet ígérő ifjabb erőket s becses adalékokat nyújtva a korunk kulturtörténete leendő kutatóinak s megíróinak».

A minő büszkévé tehetne engem az a gondolat, — laudari a laudato viro — mert Cicero szerint:

Ea est enim profecto iucunda laus, quæ ab iis proficiscitur, qui ipsi in laude vixerunt: másrészt ép oly szerénynyé tesz az a tudat, hogy e beszédek nem formájuknak, hanem fontos themáiknak köszönik azt, hogy nem ephemer természetűek, sőt ma is egyiket-másikat bátran újra elmondhatnám. Öszintén megvallva kíváncsi vagyok, hogy főleg új tagtársaink elolvasásra méltatnák.

Ezennel a munkáról és módszerről akarok egy pár figyelmeztető szót szólni.

Mikor Mommsen, ha nem csalódom, először járt Magyarországon, úgy találta, hogy szép, tehetséges faj vagyunk, csak az a kár, hogy törökök, a kik magyarul beszélnek. Más szóval a keleti tunyaság az, a mi a magyarnak tehetséges voltát meddővé teszi. Ezen ítélet hallatára eszünkbe kell vennünk, hogy az még tudományos életünk új aerája előtt történt, s hogy a külföld az után

ítél meg bennünket, a mit a tudományos világ piaczára hozunk. Egyébiránt azt se feledjük soha, hogy nagyobb hasznunkra válik, ha a szigorú ítéletet túlságostul elfogadjuk, mint ha hibáinkat dédelgetjük.

Mind a mellett ki kell jelentenem, hogy a dolog nem úgy áll, a mint Mommsen képzelte. Ha meggondolom nemzetünk létszámát, ha végig nézek irodalmunknak megírt és meg nem írt történetén, meggyőződöm róla, hogy a tunyaság vádjá bennünket meg nem illet. Aránylag eleget dolgozunk; csakhogy vagy nem azt, a mit kellene, vagy nem úgy, a hogy kellene. A tehetség mellett ott látjuk gyakran a hiányos készültséget, a munkakedv mellett a szerencsétlen kapkodást, a kellő thema mellett a módszer hiányát stb. stb.

Ismerek sok tehetséges embert, a ki nem tud egy tárgy mellett megállapodni. Neki változatosság kell. Mikor egy tárgyba már beleélte magát s a munka folytatása már biztos alapon történnék s a kezdő tudósból kitűnő szakember válhatnék, akkor más provinciába csap át. Nem mondom, hogy ezek közül nincs olyan is, ki jó szolgálatot tett a hazának, hogy egyik-másik munkája figyelemre méltó; de a πολυπραγμοσύνη akadályá annak, hogy maradandót teremtsen.

Ismerek akárhányat, a ki kellő ismeretekre szert tett, a kellő módszert ismeri, nagy lelkesedéssel indult; de csakhamar megállapodott. Neve eltűnt a munkások sorából s feledésbe ment. Ennek okát ezennel nem feszegetem; csak annyit mondok, hogy többnyire társadalmi és családi viszonyainkban gyökeredzik.

Más baj is van, melyet sokszor volt alkalmam tapasztalni. Valaki buzgón dolgozik, de dolgát senkivel sem közli, s a végén arra a szomorú meggyőződésre jut, hogy hiába dolgozott.

Volt esetem, hogy valaki a magyar és francia nyelv rokon-ságát akarta behizonyítani. Mikor megismerkedtem vele s kérdeztem, mivel foglalkozik, megmondta. Én részint kérdésekkel, részint okokkal felvilágosítottam, hogy az képtelenség. Felelete az volt, ne tessék semmi ilyes megjegyzéseket tenni, mert az engem annyira megzavarna, hogy nem volnék képes munkámat folytatni. Hála Istennek nem is folytatta. Később helyes kerékvágásba zök-kent a foglalkozása, és a mit azóta nyújtott, azzal valódi hasznót hajtott az irodalomnak.

«A Szép, igaz és jó előhírnöki füzetek» előszavában olvassuk,

hogy szerző húsz álló esztendeig foglalkodott a magyar nyelvészettel stb. stb.

Az eredmény valóságos komikum; de ha eszünkbe veszszük, hogy egy emberélet munkája, lehetetlen szánalommal el nem telnünk.

Két éve hozzám fordult egy tisztcs, agg tudós azzal a kérésseel, döntsek el egy vitás kérdést, ami fölött fogadás is történt. Ha a másik félnek volna igaza, kénytelen volna egész élete munkáját megsemmisíteni s a tollat örökre letenni. Feleletemet az igazság dictálta, az igazság pedig kérlelhetetlen. Itt is egy egész élet munkája hiába!

Tavaly egy ezer és néhány száz lapra terjedő kézirat volt a kezemben megbírálás végett. Bámulatraméltó olvasottság lepett meg benne. A világirodalom legkülönbözőbb alkotásait láttam idézve. Fenséges dolgot akart bizonyítani. De mihelyt az egyes fejtegetéseket a próbára tettem, mind-mind hamisnak bizonyult. Szívem elfogul, mikor arra gondolok, hogy e munka harmincz évi fáradságba került.

Nem folytatom az e téren szerzett szomorú tapasztalataim felsorolását. Ennyiből is eléggé kiri az a tanúság, hogy tudományos módszer nélkül minden fáradság hiábavaló.

Ha végignézzük az évenként megjelenő iskolai értesítőkben megjelenő értekezéseket, csakhamar arról győződünk meg, hogy sokan azt sem tudják, micsoda themával foglalkodjanak. Olyan dolgokról beszélnek, még pedig nagyon is naiv módon, melyeket külföldön régen kellő alapossággal megírtak. Pedig mennyi anyag van még felkutatni s feldolgozni való. Eddigi megnyitóbeszédeimben többfelére figyelmeztettem nyelvésztársaimat s mondhatom nem egészen hiába; mert egyik-másik ajánlottam themának, csakugyan kellő embere akadt. De sok van még hátra s nevezetesen, a mit valóságos nemzeti kötelességnek tartok a magyarországi latinság tudományos feldolgozása, mindeddig csak *pium desiderium*.

Mindjárt első felszólalásomra jelentkezett ugyan latin hivataltos nyelvünknek egy derék kutatója, a mint a philol. társaság 1879. márcz. 3. tartott ülésében örömmel tapasztaltuk, mikor dr. Thallóczy Lajos e nyelvről élő szóval értekezett s munkaterv-félet mutatott, mely szép sikert reméltetett velünk; de szerzője utóbb olyan állásba jutott, melyben nincsen érkezése ezen tárgy-

gyal tovább foglalkodnia s így munkája mindjárt kezdetén abban maradt.

Pár évvel később megint szóba hoztam e rendszeres feldolgozást érdemlő objectumot s rámutattam arra a haszonra, mely eme latinság tudományos ismeretéből nemcsak a magyar nyelvészetre, hanem az egyetemes nyelvtudományra is háramlanék.

Azóta Bartal tagtársunk is szószólója lett e dolognak az Egyetemes Philol. Közlönyben, ami pedig speciálisan a Magyarorszában termelt latin verseket illeti, azoknak gyűjtését és közzétételét az Abafi-féle «Figyelő» ajánlotta és indította meg.

Nemzeti kulturánkban a latin nyelv fontos szerepet játszott. Multunknak tömérdek okmánya, régi szakirodalmunk nagy része, sok régi szépirodalmi termék is ezen a nyelven van írva. Hazai történetünk írói méltán követelhetik tőlünk, hogy az itt élt latinságnak teljes szótárát szolgáltatassuk kezükbe, ami nélkül a latin nyelven írt kútfők számos helyét meg sem érthetik; mert a kézenforgó szótárakban sok szó egészen más értelmet mutat vagy elő sem fordul. Csattanós példákat találni erre nézve a József főherczeg Czigány nyelvtanához írt Irodalmi kalauzomban. Minthogy sokan vannak, kik ezt a munkát nem is olvasták, abban a hiszemben, hogy nem tartozik rájuk, pedig ott mindenféle tudós és művész talál olyat, ami őt érdekli, az említett példákat ezennel itt is bemutatom.

Az a *salvus conductus*, melyet II. Ulászló 1496-ban Bolgár Tamás, czigány vajdának adott, így kezdődik: *Agilem Thomam Bolgar vojvodam Zingarorum stb.* Ezt az *agilis*-t Pott, a világhírű nyelvtudós, aki a latin nyelv formáit ugyancsak ismerte, az indusból vagy a törökből vagy görögből akarta magyarázni és hadvezérfélenek értelmezni, mert nem volt tudomása róla, hogy ez a melléknév nálunk a latin czimezési praxisban a nem nemes vagy félnemes vagy a mesterembert illeti meg. Pedig hát tiszta latin szó s az említett helyen szerény, tevékeny kovácsmesterember czímbeli jelzője.

A Czinka Panna halálára írt latin versek nem egy sorát magyar fordítójuk annyira félreértette, hogy a fordítás, még csak nem is sejteti velünk, mit mond az eredeti.

Például ezek a sorok:

*Fumicidum suxit ludens plerumque foramen,
Nam tum præcipue pipa decebat eam.*

Et sine sugillo et ludenti ne quid obsesset,
Hæserat in tubulo parvula pipa brevi.

Fordítójuk tudja azt, hogy pipio annyi mint madár módra csicseregni a pipa-t kis madárkának értelmezi s az egészet így fordítja:

Játszva itatta kevély füleinket mézes itallal
Hurjai úgy zengtek, mintha madár csicsereg.
És ha vonó nélkül játszik vala — oh csoda — csengett
A hegedűbe szorult madarak füttye, dala.

Egyetlen egy szó sem igaz. Az eredeti igen érdekes pittoreszk leírás és helyesen magyarul így szól:

A mikor ő hegedült, szeretett füstölni, s olyankor
Ejnye be' jól illett ajka közé a pipa.
Hogy pedig az játék közben ne zavarja meg őtet,
A pipa szára rövid s csutora nélküli volt.

Czinka Panna öltözetéről ez van mondva:

Quæ quocunque suo posset generosa virago
Corpore ferre, fuit semper amictus ei.

Fordítónk szerint ez magyarul így szól:

Bármibe öltöze föl tetszése szerint e nemes szűz
Még a rajta levőt is de nagyon szereték.

Hogy az «amictus»-nál fordítónak a szeretet jutott eszébe, csak melleleg említjük. Sokkal nevetségesebb az, hogy azt a híres czigányasszonyt nemes szűznek nevezi. Generosa virago úri leányt jelent, s ama két sor azt mondja, hogy Czinka Panna'

Öltözetét biz akármelyik úri leányka vehette
Volna magára, olyan volt az akármikor is.

Még szaporíthatnám a tanúságos példákat: de a sok helyett még csak egyet akarok említeni:

Salgamum régibb szótárakban elő sem fordul azok csak a többes számú *salgama*-t ismerik. Molnár Albert szótárában így van értelmezve: Befőzött gyümölcs, bérakott eledel. Georgesnél megvan az egyes számú *salgamum* is és így van magyarázva: der Inbegriff aller zur Zubereitung der Speisen u. zur Erquickung des Körpers nothwendigen Dinge, etwa die Azung. Ebből ugyan senki

meg nem tanulja, hogy a mi latin hivatalos nyelvünkben salgamus (így?) a Mária Terézia által rendelt «Schlafkreuzert,» «hálókrajczárt» jelenti, mit a kvártély-adó az egyes katona után kapott.

Úgy hiszem az elmondottakból eléggé kiderült, mennyire háladatos munkát végeznének azok, a kik a magyarországi latin-ság szókinsét összegyűjtenék s módszeresen feldolgoznák. Ilyen munka természetesen anyaggyűjtésen kezdődik. Olyan tanár is foghat bele, aki nagyobb könyvtáráktól távol van. Az eljárás sem okoz nehézséget; mert minden munkatárs csak a maga választotta kútfőből merít. A rendszeres összeállítás, a kérdéses pontok iránti eligazodás csak akkorra marad, mikor az egész anyag már együtt van.

Az elmondottak után elégséges okom van mindazoknak, kik akár a classica, akár a modern philologia terén tudományosan munkálkodni akarnak, azt a tanácsot adni, ne dolgozzanak úgy magukban, csatlakozzanak hozzánk, közöljék velünk terveiket s egyikünk-másikunk igen szívesen fogja útbaigazítani, esetleg segéd-eszközökkel támogatni.

Óhajtvá, hogy e tanácsomat saját érdekükben s hazai tudományunk hasznára mentül többen fogadják, s hogy esztendő ilyenkor már alig legyen philologus hazánkban, a ki társaságunknak ne volna tagja, örvendő szívvel üdvözlöm a jelenlevő tagokat s az 1888-ik évi közgyűlésünket ezennel megnyitottnak nyilvánítom.

Budapesten, 1888. decz. 30.

PONORI THEWREWK EMIL.

II. Titkári jelentés.

Mélyen tisztelt közgyűlés! A midőn társaságunk tizennegyedik közgyűlése alkalmával másod ízben van szerencsém titkári jelentésemet a tisztelt közgyűlés elé terjeszteni, hivatalos kötelességemhez képest vázolni fogom röviden a lefolyt évben kifejtett működésünket.

A társaságunk megalapításakor magunk elé kitűzött czélt — hazai philológiánknak szorosabb és általánosabb érdekű tudományos művelését — melyet kezdet óta erőnkhez képest hiven követtünk, nem tévesztettük szem elől a lefolyt évben sem. Bizonyoságot tesznek erről közlönyünk cikkei, s különösen felolvasó gyűléseink tárgyai, melyekből mint szorosan véve szakszerűeket Dévay Józseftől «Aeneas Silvius de duobus amantibus című elbeszélése», Weiss Rezsőtől «A homerosi ház néhány alkatrészéről», dr. Némethy Gézáól «Euhemerus töredékei»,

mint általánosabb érdekűeket Radnai Rezsőtől «Az eszthetikai törekvések Magyarországon 1772-től 1817-ig», dr. Váli Bélától «A magyarországi szerb színművészet története», Cserhalmi H. Iréntől «A francia romanticismus befolyásáról történeti drámáink alakjaira», Hegedűs Istvántól «Mutatványok latin Petőfi-jéből», dr. Radó Antaltól «Vittorio Alfieri» és «Az Ilias XVIII-dik énekének ötös jambusokban való fordítása», Solymossy Sándortól «A karácsonyi mysteriumok» című felolvasásokat említjük. Azon fokozottabb munkásság, mely philológiánk terén az utóbbi évek óta mutatkozik, részben szintén a mi társaságunk, illetőleg közlőnyünk érdeme, melyet a szerkesztőség, hogy a mindinkább fokozódó igényeknek megfelelhessen, a jövő évtől kezdve pótkötetek kiadásával szándékozik gyarapítani. Megemlítjük továbbá, hogy a választmánynak egy régebb határozata értelmében megjelent közlőnyünk utolsó kötetében Hellebrandt Árpádtól az 1888-iki magyar philologiai irodalomnak jelentékeny hézagot pótló összeállítása, és hogy dr. Fináczy Ernő a közlőny első tíz évfolyamához való név- és tárgymutatóból az első három évfolyamra vonatkozó részt elkészítette, és azt, egyéb elfoglaltsága miatt a hátra levő rész kidolgozásáról lemondva, a társaságnak ingyen felajánlotta. A választmány köszönettel vette dr. Fináczy Ernő ajánlatát, és a munka folytatására Hellebrandt Árpádot szólította fel azzal a kérelemmel, hogy állítsa össze az egészet lehetőleg már a jövő év folyamán.

Öröndetes tény gyanánt emeljük ki, hogy társaságunk a lefolyt évben testületileg és anyagilag jelentékenyen emelkedett. A tagok száma hetvenhárommal, a közlőny előfizetőié tizennégygyel gyarapodott, úgy hogy mindkettőnek összege már ötszázötre emelkedett; de különösen megtisztelő ránk nézve az a körülmény, hogy Józseffőherczeg ő Cs. és Kir. Fensége, kit a mult közgyűlés alkalmával tiszteleti tagnak volt szerencsénk megválaszthatni, alapító tagjaink közé is belépett. Pénzügyünk állapota annyira megjavult, hogy a zárszámadások valamint a jövő évi költségvetés, mint a pénztárvizsgáló bizottság jelentései részletesen kitüntetik, utolsó alkalommal kifejezett reményünkhöz képest, immár bevételi többletet mutatnak. A főérdem e tekintetben első sorban pénztárnokunkat illeti meg, kinek mindig kész szolgálata és lankadatlan buzgalma méltán kiérdemelte a társaság elismerését és köszönetét.

Tagjaink közül a sors ismét hármat ragadott ki az élők sorából, két rendes tagot, dr. Keleti Vincze beszterczebányai főgymnasiumi, és dr. Ring Mihály pozsonyi jogakadémiai tanárokat, és egy rendkívüli tagot, Kiss István kolozsvári bölcészet-hallgatót. Azt hiszem, a tisztelt közgyűlés kívánságának teszek eleget, ha társaságunk két előbb említett kiváló tagja iránt működésükről szóló rövid megemlékezéssel rovom le a kegyelet adóját.

Dr. Keleti Vincze, a tehetséges és alapos képzettségű philologus, társaságunknak két éven át második titkára, majd vidéki választmányi tagja, folyó év augusztus 25-ikén hűnyt el 32 éves korában, tanári működésének 10-ik évében. Középiskolai tanulmányainak a budai főgymnasiumban való befejezése után a budapesti egyetem bölcsészeti karán a classica-philológiát tanulmányozta, s ugyanakkor a tanárképző intézet rendes tagja is volt. Azon ünnepélyen, melyet az egyetem philologus hallgatói Wolf Frigyes Ágost philologussá való beiktatásának százados évfordulója alkalmával társaságunkban 1877 április 8-ikán rendeztek, Keleti a nagy tudósnek életéről értekezett. A tanári vizsgálat kiállása után a budai főgymnasiumban mint segédtanár működött, s ebben az időben olvasta fel társaságunkban a görög tanulmányokat Olaszországban felébresztő görög tudósok egyikének «Theodorus Gazának 400 éves emlékezetét» (Egy. Phil. közl. 1878). Rövid idő múlva a szombathelyi premontrei főgymnasiumhoz neveztetett ki rendes tanárnak, s mint ilyen tett tudori szigorlatot. «Antonios Diogenes és Lukianos» (Budapest, 1879) című tudori értekezésében, mely a görög regény egyik vitás pontjával foglalkodván, Antonios Diogenes τῶν περὶ θούλην ἀπίστων λόγοι καὶ és Lukianos Ἀληθεὺς ἱστορίαι című regényének egymáshoz való viszonyát tárgyalja, arra az eredményre jut, hogy Antonios Diogenes az első regényíró, s hogy Lukianos említett munkáját Antonios Diogenes munkája alapján írta meg. A következő három éven át ismét Budapesten látjuk őt az V. ker. főgymnasiumban helyettes tanári minőségben. Ekkor fordítja angolból «Wilkins római régiségeit» (Athenæum, 1881), és közli «Olympiai ásatások» című értekezését az említett intézet (1882-iki) értesítőjében.

1882-ben rendes tanárrá neveztetett ki a kir. főgymnasiumhoz Besztercebányára, hol a kir. törvényszéki német tolmácsi hivatalt is magára vállalva, fokozott tevékenységet fejtett ki. Mint besztercebányai tanár kormánysegélyvel Berlinben az olympiai régiségeket tanulmányozta, és tanulmányainak eredményét «Pergamon és a gigantomachia» czímen közölte az Egy. Phil. Közlönyben (1884). A besztercebányai főgymnasium 1885 iki értesítőjében «Sallustius Jugurthája 17—19. fejezeteinek az iskolában való tárgyalási módját» fejtegette, majd «Cicero De imp. Cn. Pompei iskolai tárgyalásáról» irt az Egy. Phil. Közlönyben (1887), és még ugyanazon évben jelent meg tőle «Cicero De imp. Cn. Pompei magyarázata» (Franklin-társulat, 1887), melyet egyik bírálója (Székely István, Egy. Phil. Közl. 1887) kis remekműnek nevez.

Besztercebányai tanárkodása idejében sokoldalú munkásságot fejtett ki a közmívelődés terén, s mint ilyen, több éven át levelezője, illetőleg munkatársa volt a Felvidéki Híradónak és Pesti Hirlapnak. Dísztagja volt a besztercebányai iparos ifjak társulatának, és titkára a

besztercebányai magyar színpártoló egyesületnek, melynek feloszlása után megírta a Felvidéki Híradóban az utóbbi egyesület történetét. Mint a felvidéki magyar közmívelődési egyesület központi választmánya tagjának és zólyommegyei választmánya jegyzőjének kiváló része volt több zólyommegyei magyar kisdedőv felállításában és a felnőttek magyar nyelvi oktatásának szervezésében.

Tanári pályáján terjedelmes és biztos ismeretei és pædagógiai tapintata által vált ki. Tanítványai szerették és becsülték, a minék fényes tanubizonysága az, hogy a mult évi VIII-ik osztály, melynek hat évig vezető tanára volt, ezüst babérkoszorúval tüntette ki. A tanári könyvtárnak több éven át buzgó öre lévén, sokat fáradozott annak szakszerű berendezése körül. Tanártársai osztatlan becsülésének és szeretetének örvendett, de nemcsak tanártársai, hanem mi is mindnyájan, kik ismertük őt, ugyanily véleménynyel és érzellemmel voltunk eltelve jeles képzettsége, szelíd, nyílt és egyenes jelleme iránt. Szolgáljon részünkről az igaz elismerés és rokonszenv gyászoló nejének és elárvult gyermekeinek némi vigaszul!

A másik halott, *dr. Ring Mihály*, az utolsó években nem volt ugyan tagja társaságunknak, de azon kiváló helynél fogva, melyet a classica philologia terén magának kivívott, méltán megérdemli, hogy pár szóval róla is megemlékezzünk. Alig negyven éves korában hunyván el, maradandó emléket biztosított magának a nyelvészet és szövegkritika terén, s ebbeli érdemeit bizonyára még nagyobbakkal tetézte volna, ha nem borítja homályba elméjét az őt régóta emésztő vészes betegség, mely oly korán sírba vitte a kiváló tehetségű, genialis férfit.

1870-ben elhagyván a papi pályát, tanárrá lett, s mint ilyen a budai és pesti belvárosi főreáliskolákban a német nyelv s irodalomnak, majd a pozsonyi jogakadémián a classica philológiának tanára volt. A tanárvizsgálatot 1871-ben állotta ki, s ugyanezen évben nyerte el a bölcsészettudori czímet a tübingai egyetemen. Vörösmarty Maróth Bánjának (*Dramatische Meisterwerke der Ungarn. I. Michael Vörösmarty's Bán Maroth, metrisch übersetzt von M. R. Pest, Aigner, 1872*) németre való fordításáért a Kisfaludy-Társaság kultagjának választotta huszonnégy éves korában, de, eltekintve ezen kivételes kísérlettől, irodalmi működésének egyedüli tárgya a classica philologia volt, melynek művelését még Vörösmarty költeményének lefordítása előtt Tacitus és Cornelius Nepos műveinek magyarázásával (*Taciti Germania. Magy. R. M. Pest, 1871. Taciti Agricola. Magy. R. M. Pest, 1871. Cornelius Nepos. Magy. R. M. Pest, 1872*) kezdte meg.

Első önálló munkája a Pindarus tropikájával foglalkodó, magyar és német nyelven megjelent értekezés volt (*Adalékok Pindar tropikájához. Orsz. Tan. Egly. Közl., 1871. Zur Tropik Pindars. Pest, 1873*), mely-

ben a nagy görög lyrikus képeit psychologikus alapon törekszik megvilágítani, oly módon, hogy fejtegetéseiben a *tertium comparationis*-t veszi alapul. Nézete szerint a *tertium comparationis* mutatja legvilágosabban, hogy a külső- és a gondolat-világnak minő egymásra vonatkozásai vannak legerősebben a költő hangulatára; ezen elv szerint csoportosítja az erőnyilatkozatokból, az optika teréről, a mozgás fogalmaiból s a kedély világából vett képeket, s ezen elv szerint véli megalkothatónak az ókori költészet összehasonlító tropikáját.

Kiváló érdemeket szerzett magának Ring a szövegkritika terén. Ő volt az első, ki a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának Curtius-, Orosius- és Catullus-kéziratait (*Bericht über die Curtius-Handschriften des ung. National Museums's. Budapest, 1874. A Catull-kéziratokról különös tekintettel a Nemzeti Múzeumnak C.- codexére. M. Akad. Értek., 1874. Az Orosius-codexről a Nyelvt. Közleményekben értekezett*) rendszeresen átvizsgálta, míg a Cornelius Neposhoz közlött adalékokban (*Kritisches zu Cornelius Nepos. Zeitschr. f. d. öst. Gymn., 1872*) és Damigeron *De lapidibus* című művének emendatióiban (közölve Ábel Jenő 1881-ben megjelent *Lithica*-kiadásában) meglepő conjiciáló tehetségről adott tanubizonyyságot.

Mély tudományú ó latin tanulmányaiban (*Altlateinische Studien. Pressburg und Leipzig. Steiner, 1882*) az új grammatikai irány magaslátán áll: csak az a kár, hogy éles elméje gyakran túlságosan merész combinatiókra ragadtatja magát. Utolsó munkája, a «*Historia Apollonii regis Tyri*» kiadása (*Posonii et Lipsiae, 1888*), ezen valószínűleg Kr. u. hatodik századból származó regény kritikájára nézve és a késő latinságra vonatkozó tudományos bűvárlatok szempontjából korszakalkotónak mondható, s arra van hivatva, hogy a kritikusoknak és nyelvészeknek kutatásaik számára biztos alapul szolgáljon. A kiadás főérdeme abban áll, hogy benne van először elejétől végig felhasználva az «A» recensio szövege, melyet egyedül a párisi *Bibliothèque Nationale* XIV-ik század végéről való 4955. számú, először Ring által lemásolt latin codex tartalmaz teljesen. Ring legtöbb esetben kitűnő coniecturákkal emendálja — részben a «B» és «g» recensiók segítségével — az «A» recensio szövegét, de a kidolgozás pongyolaságában már aggasztóan mutatkozik a lelkére neheződő súlyos betegség. Abbeli tervét, hogy egy új kritikai kiadásban egymásután adja az Apollonius-regénynek mind a három recensióját, meghiúsította hirtelen bekövetkezett halála.

A Kisfaludy-Társaság gyűlésén nem rég elhangzott kritika megtagadta ugyan Ringtől mint fordítótól az elismerést, de az kétséget nem szenvedhet, hogy legkiválóbb philologusaink közé tartozott, és mi kétszeres készséggel nyújtjuk neki a széles ismeretű, genialis tudóst megillető babérkoszorút.

Dr. PECZ VILMOS.

III. Jegyzőkönyv a közgyűlésről.

Elnök: Ponori Thewrewk Emil. — Jegyző: Pecz Vilmos.

Jelen voltak: Abel Jenő, Fröhlich Róbert, Heinrich Gusztáv, Barna Ignác, Fináczy Ernő, Kassai Gusztáv, Gyomlay Gyula, Pozder Károly, Maywald József, Pap Ev. János, Réti Ferencz, Kalmár Elek, Kőrösi Henrik, Bermüller Ferencz, Ferenczy József, Csengeri János, Némethy Géza, Lintner Lajos, Tóth György, Drajkó Béla, Köpesdi Sándor, Gärtner Henrik, Heinrich Károly, Heinrich Alajos, Patrubby Lukács, Hellebrand Árpád, David István, Varga Bálint, Timár Pál, Füredi János, Fiók Károly, Király Pál, Hermann Antal.

1. Elnök a gyűlést megnyitván, a tudományos munkásság módszeréről értekezik, és különösen hangsúlyozza a magyarországi latinság rendszeres feldolgozásának szükségességét.

2. Az első titkár felolvassa a lefolyt évről szóló jelentést, részletebben emlékeztetve meg dr. Keleti Vincze és dr. Ring Mihály elhunyt tagokról. — Tudomásul szolgál.

3. Fináczy Ernő felolvassa Ábel Jenőnek a pénztárvizsgáló bizottság nevében írt jelentését a lefolyt év pénztári állapotáról, és a jövő év költségvetéséről. — A pénztár állapotáról szóló jelentés egyhangúlag tudomásul szolgál, és a jövő évi költségvetés is egyhangúlag elfogadtatik.

4. Heinrich Gusztáv abbéli indítványa, hogy a pénztárnok eddigi kiváló érdemeinek elismerésül fizetés gyanánt a jövedelem nyolcz százaléka helyett annak tíz százalékát kapja, elfogadtatik.

5. Fináczy Ernő felolvassa Ábel Jenőnek a választmány nevében beadott indítványát az Egyetem. Philologiai Közlönyhöz tervezett pótkötetre vonatkozólag, mely szintén egyhangúlag elfogadtatik.

6. Hasonlóképen felolvassa Fináczy Ernő Ábel Jenőnek az encyclopædiáról szóló jelentését, mely szerint a választmány azzal az indítvánnyal lép a közgyűlés elé, hogy kéressék fel a Nagyméltóságú m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr az encyclopædia ügyének pártolására. — Elfogadtatik.

7. A közgyűlés utolsó tárgya a választások megejtése volt, melynek eredménye a következő;

Elnök: Ponori Thewrewk Emil 29 szavazattal (1 szavazatot kapott Heinrich Gusztáv);

alelnök: Heinrich Gusztáv 30 szavazattal (1 szavazat Abel Jenőre esett);

budapesti választmányi tagok: Abel Jenő 32, Bartal Antal 31., Beöthy Zsolt 32, Csengeri János 32, Fröhlich Róbert 31, Gyomlay Gyula 31, Kassai Gusztáv 32, Király Pál 30, Köpesdi Sándor 32, Maywald

József 28, Pozder Károly 31, Riedl Frigyes 32 szavazattal; azonkívül esett még 5 szavazat Bermüller Ferenczre, 3 Némethy Gézára, egy-egy Dávid Istvánra és Ferenczy Józsefre;

vidéki választmányi tagok: Bászeli Aurél, Dóczi Imre, Geréb József, Hehelein Károly, Nátafalussy Kornél, Petrovics Ferencz. Pircsala Imre, Schambach Gyula, Spitkó Lajos, Szamosi János, Szinnyi József és Veress Ignác, mindnyájan 32 szavazattal.

8. Egyéb tárgy nem lévén, elnök a gyűlést bezárja.

IV. A pénztárvizsgáló bizottság jelentése.

Mélyen tisztelt közgyűlés! Alulírtak, mint a Budapesti Philologiai Társaság választmánya által kiküldött pénztárvizsgáló bizottságnak tagjai f. évi nov. 29-én tisztünkben eljárván, vizsgálatunk és tapasztalataink eredményét a következő jelentésben van szerencsénk a t. közgyűlés elé terjeszteni:

A) alatt mellékelve bemutatjuk a társaságunk folyó évi bevételeinek és kiadásainak részletes kimutatását, szembeállítva az eredményt az előirányzattal. Megjegyezzük itt, hogy a számadási év nem teljes, mert 1887. decz. 13-tól csak 1888. nov. 25-ikig terjed; mi ha nem forog fenn, a bevételek még kedvezőbb eredményt mutatnának, a különben is igen kedvező eredménynél.

Mélyen tisztelt közgyűlés! A bizottság örömmel constatálta, hogy társaságunk életének 14-ik évében végre valahára sikerült megszabadulnunk a nyomasztó pénzügyi helyzetől; örömmel constatálta, hogy nemcsak a multból fenmaradt terhes tartozások, melyek pl. az 1886-ik évi költségvetésünket 2510 frt 50 kr., az 1887-ik évit 1025 frt 39 kr. és a folyó évit 389 frt 94 krnyi teherrel súlyosbították, — tisztára törlesztve vannak, hanem a folyó évi tetemes költségek is mind az utolsó krajczárig fedezve és kifizetve vannak, sőt a mi eddig soha sem történt, a folyó évet még némi csekély (22 frt 09 kr.-nyi) fölösleggel fejezhetjük be. Azt hiszi az alólírt bizottság, hogy nem esik feladatán kívül, midőn az említett tetemes adósságok felderítését is beleszővi ezen jelenítés keretébe.

Nyilvánvaló, hogy az Egy. Phil. Közl. kiadása volt ezeknek oka; pénzerejét meghaladó áldozattal tartotta fenn a társaság Közlönyét eddigi terjedelemben, remélvén a választmány, hogy a jövő mégis meg fogja hozni azon kedvező helyzetet, melyben a bevételeket meghaladó költségek fedezetet fognak találni. És a jobb jövő végre megérkezett.

Áttérve a kimutatásra, ahhoz a következő magyarázatokat fűzzük: Előirányoztatott bevételként 3370 frt, az eredmény 3828 frt 75 kr., tehát 448 frt 75 krral több; sőt, ha a vallás- és közoktatásügyi miniszte-

rium remélt, de meg nem kapott segélyét (250 frtot) az előirányzatból levonjuk, úgy az eredmény 708 frt 77 krral kedvezőbb. Ezen kedvezőbb eredmény magyarázatát első sorban abban leli, hogy az előirányzott 800 frt rendes és 70 frt rendkívüli tagdíj helyett 1145 frt 50 kr. rendes és 132 frt rendkívüli tagdíj folyt be, minek oka viszont az, hogy a folyó évben a rendes és rendkívüli tagok száma szokatlan mértékben szaporodott. A hátralékoknál is kedvezőbb az eredmény, mert a 200 frt rendes és 20 frt rendkívüli hátralék helyett 265 frt 50 kr. rendes és 54 frt rendkívüli hátralék folyt be; csak az előfizetési hátralékot (18 frt) nem lehetett egészen behajtani. Az oklevelekért is az előirányzott 50 frt helyett 128 frt folyt be. A kamatoknál is kedvezőbb az eredmény, mert az év elején az alapítványokhoz egy újabb járult és egy kötvénynek hátralékos kamatait megkaptuk. A Közlöny elárusításából 20 frt helyett 33 frt 68 kr. jött be és ezeken kívül még két elő nem irányzott czímen is volt bevétel, t. i. a már említett 100 frtos alapítvány és különféle bevételekben 76 frt 69 kr., mely czímen a túlságos részletezés és munkaszaporítás elkerülése végett a bizottság, a megtérített nyomda- és postaköltségeket és a visszafizetni tartozott tagdíjakat foglalta egybe. Még csak egy térítménynél kedvezőtlen az eredmény, mert az előirányzott 130 frtból csak 50 frt folyt be.

A kiadásoknál előirányoztatott 3370 frt, az eredmény 3828 frt 74 kr. Ezen többkiadásnak első és természetes okát abban találja a bizottság, hogy a nagyobb bevételek már magok is természetszerűleg nagyobb kiadásokat vonnak magok után. Arányosan nagyobbodtak az úgynevezett kezelési költségek miatt, a szétküldési, levelezési s egyéb költségek, a czímszalagok s oklevelek nyomtatási költsége. De mégis leginkább a Közlöny nyomdai költsége okozta a túlkiadást. Erre előirányoztatott 1700 frt 50 ívre, tényleg kiadatott 1975 frt 37 kr, 55 ívért. Azt hiszi a bizottság, hogy a választmány ezen túllépését védelmébe venni felesleges, mert akkor, midőn egészen bizonyosnak látszik, hogy a bevételek a kiadásokat fedezni fogják, csak helyesen cselekszik a választmány, ha a társaság szellemi feladatát nagyobb arányokban iparkodik megoldani.

Sokkal nagyobb még a kiadás az előirányzattal szemben az oklevelek költségénél és a pénztárnok levelezési és egyéb költségeinél. Az oklevelekért — mint már említve volt — 128 frt jött be, a kiadás ellenben 146 frt 31 kr.; minthogy azonban a kész oklevél-nyomtatványok értéke 30 frtra rüg, társaságunknak ezen czímen sem volt károsodása. Takarékbetét czímen 100 frt van kiadásba téve, mi a 100 frt befolyt összegnek felel meg; végre a különféle elő nem irányzott 11 frtnyi kiadás alatt visszafizetett tagdíjak értendők. Pénztári maradványként

200 frt 06 kr irányoztatott elő, de tényleg csak 22 frt 09 kr. lett, mi az előbb indokolt kiadásokban leli magyarázatát.

B) alatt mellékelve bemutatjuk a legelső vagyonmérleget. Ennek felállítására a bizottságot az indította, hogy tulajdonképen a vagyonmérleg nyújthat csak hű képet a közgyűlésnek a társaság vagyoni állapotáról. Ezen mérleg szerint a társaság tiszta vagyona 1820 frt 09 krt tesz, melyen semmi teher sem nyugszik; fel vannak véve ezen mérleg vagyonoldalán az alapítványok, egy kötelezvény, ezeknek a f. év II. felére esedékes kamatai, továbbá hátralékos követeléseink, a Közlöny és az oklevelek készlete és egy térítmény. A hátralékos tagdíjakat a bizottság az egész összegben vette fel és nem akart úgy eljárni, a mint különben szokás, hogy a behajthatatlanoknak sejtett hátralékokat vagy egészen mellőzik, vagy a «behajthatatlan» jelzővel külön tétel alatt szerepeltetik. Tette pedig ezt hármas okból: először, hogy a pénztárnoknak a hátralékok körüli tevékenységét szemmel tarthassa s az esetleges túlszaporodásnak idején eleje vétessék, másodszor, hogy a pénztárnok önkényűleg a választmány engedélye nélkül a hátralékokból semmit se törölhessen és harmadszor, nehogy a makacs hátralékosok a «behajthatatlan» jelzőből saját magukra nézve kedvező, de téves felfogásra jussanak.

C) alatt bemutatjuk a jövő évi előirányzatot, melyhez hosszabb magyarázatot csatolni szükségtelen volna, mert abban a folyó évihez képest nincsen sok változás, csak az, hogy a bevételeknél miniszteri segély czímén nem irányoztatott elő semmi, a kiadások közt pedig adósságtörlesztés nem fordul elő többé. E helyett új czím szerepel: a pótkötet összes kiadási költségeire ugyanis 500 frt irányoztatott elő; ugyancsak ezen pótkötetből 50 frt bevételt is remélünk.

Szerzett tapasztalatainkat ezekben előadván, végül a pénztár kezelésére és a könyvvitelre nézve megjegyezzük, hogy azt példás rendben találtuk; miért is azt indítványozzuk, adja meg a t. közgyűlés a pénztárnok úrnak a felmentést és fejezze ki neki elismerését azon ritka buzgóságért, melyet társaságunk anyagi viszonyainak rendezése körül oly szép sikerrel kifejtett.

Kelt Budapesten, 1888. nov. 29-ikén.

Dr. FRÖHLICH RÓBERT.

Dr. ÁBEL JENŐ.

Dr. FINÁCZY ERNŐ.

Mellékletek a pénztárvizsgáló bizottság jelentéséhez.

4) A Budapesti Philologiai Társaság 1888. évi bevételének és kiadásainak kimutatása.

Pénztárkönyv: 36. lap 1. tételtől 89. lap 660. tételig. — Időtartam: 1887 decz. 13-tól 1888 nov. 25-ig

Bevétel			Kiadás						
Rovat	Előirányzat	Eredmény	Rovat	Előirányzat	Eredmény				
	ft.	kr.		ft.	kr.				
1	Előfizetés a közl. 1888. folyamára...	800	—	1	Kifizetetlen tartozások 1887. év végén	389	94	389	94
2	Rendes tagdíjak 1888-ra	800	—	2	A közlöny nyomása 1888-ban	1700	—	1975	24
3	Rendkívüli tagdíjak 1888-ra	70	—	3	Székhelyi költsége	110	—	139	94
4	Rendes tagdíjhátralékok	200	—	4	Grinszalagok nyomása	50	—	65	88
5	Rendkívüli tagdíjhátralékok	20	—	5	Írói díjak	500	—	500	—
6	Előfizetési hátralék	18	—	6	Szerkesztési költségek	100	—	100	—
7	Okleveleket	50	—	7	A pénztárnok tiszteletdíja	180	—	195	95
8	A M. T. Akadémia segélye	1000	—	8	Meghívók nyomása	20	—	36	70
9	A kultuszminiszter segélye	250	—	9	Oklevelek nyomása s elküldése	30	—	146	31
10	Az alapítványok kinnata	12	—	10	Teremszolgá	10	—	10	—
11	Egy térítvény	130	—	11	A pénztárnok levelezési költsége	80	—	135	58
12	A közlöny elismertéséért	20	—	12	Takarékbesét	—	—	100	—
13	Egy alapítvány	—	—	13	Külföldi irodások	—	—	11	—
14	Külföldre bevételek	—	—	14	Pénztári készlet, mint egyenleg	200	06	22	09
	Összesen	3370	—		Összesen	3370	—	3828	73

Az átvizsgált könyvekkel mindenben meggyezőnek találtatott. — Budapest, 1888. november 28-án.

A pénzügyvizsgáló bizottság:

Dr. FRÖHLICH ROBERT.

107. АБВГ, ЖЕНО.

Dr. F'INÁCZY I'RNÓ.

B. Vagyommérleg.

V a g y o n		T e h e r	
Sor- szám		frt	kr.
1	Pénztári készlet	22	09
2	Alapítványok	400	—
3	Egy kötelezvény	100	—
4	Kamatok	11	—
5	Előfizetési hátralék	18	—
6	Rendkívüli tagdíjhátralék	85	—
7	Rendes tagdíjhátralék	774	—
8	A közlönyraktári készlete	300	—
9	Az oklevelek készlete	30	—
10	Egy követelés	80	—
Összesen		1820	(9)
		Összesen	
		1820	09

Az átvizsgált könyvekkel mindenben megegyezőknek találtatott. — Budapest, 1888. nov. 28-án.

A pénztárvizsgáló bizottság:

Dr. FRÖHLICH ROBERT.

Dr. ÁBEL JENŐ.

Dr. FINÁCZY ERNŐ.

C) A Budapesti Philológiai Társaság bevételeinek és kiadásainak előirányzata 1889-re.

B e v é t e l		K i a d á s	
Rovat	ft	Rovat	ft
1 Pénztári készlet 1888 végén	22	1 Az E. Ph. K. nyomása 1889-ben	1700
2 Előfizetés 1889-re	800	2 Szétküldés költsége	139
3 Rendes tagdíjak 1889-re	1000	3 Czimszalagok nyomása	65
4 Rendkívüli tagdíjak	100	4 Irói tiszteletdíj	500
5 Rendes tagdíjhiánynak	250	5 Szerkesztési költségek	100
6 Rendkívüli tagdíjhiánynak	30	6 A pénztárnok tiszteletdíja	235
7 Előfizetési hiánynak	18	7 Meghívók nyomása	35
8 Oklevelekért	50	8 Oklevelek nyomása, szétküldése	40
9 A M. T. Akad. segélye	1000	9 Terepszolgálat	10
10 Egy tértimény	40	10 Levelezési s egyéb irodai költségek	70
11 A közönyös elárnyításból	20	11 A pótfüzetek összes kiadási költsége	500
12 Különféle kamatok	20	12 Pénztárkészlet mint egyenleg	6
13 A pótfüzetekből befoly	50		
	Összesen		Összesen
	3400		3400
	09		09

V. A választmány indítványai.**I.**

Mélyen tisztelt közgyűlés! Társaságunk választmánya egy indítvánnyal bátorkodik a tisztelt közgyűlés elé járulni, melynek keresztülvitele öröndetes mozzanatnak ígérkezik társaságunk életében és működésének egy rég érzett hiányát van hivatva pótolni.

Közlönyünk szerkesztősége már több ízben volt kénytelen constálni, hogy annyira el van halmozva kéziratokkal, hogy munkatársaink méltányos kívánságainak a legjobb akarat mellett sem tehet eleget és kénytelen valóban becses dolgozatokat, melyeknek minél gyorsabb megjelenése a tudomány érdekében feküdnék, egy félévig, sőt néha még tovább is fiókjában hevertetni.

Ezen komoly bajon legegyszerűbben Közlönyünk terjedelmének nagyobbitásával lehetne segíteni; de ha meggondoljuk, hogy az Egyet. Philol. Közlöny már most is jóval meghaladja azon ívszámot, melyre tagtársainkkal és előfizetőinkkel szemben köteleztük magunkat, és hogy Közlönyünk terjedelmének nagyobbitása könnyen veszélyeztethetné költségvetésünk egyensúlyát, czélszerűbbnek mutatkozik külföldi folyóiratok mintájára pótköteteket — egyelőre évenként egyet — megindítani, melyekben tiszteletdíj nélkül oly dolgozatok látnának minden év elején napvilágot, melyeknek szerzői készek lemondani a tiszteletdíjról, csak-hogy dolgozataikat minél előbb közzé tehessek. Ezen pótkötetek természetesen nem az öt forintnyi tagdíj fejében járnának, hanem bizonyos mérsékelt összegért áruba bocsáttatnának.

Ezen eljárással egyrészt munkatársaink méltányos kíválmái elégittetnek ki, másrészt társaságunk pénztára csak a nyomdai költségek erejéig, melyeknek egy része úgy is megtérül, tehát a legkisebb mértékben van igénybe véve.

Ezek alapján azon kéréssel fordul a választmány a t. közgyűlés elé, méltóztassék az 1889-ik évre egy tizenennyolcz ívnyi pótkötet kiadását elhatározni és a nyomdai költségek fedezésére a költségvetésbe 500 frtot felvenni.

A választmány megbízásából

Budapest, 1888. decz. 29.

Dr. ÁBEL JENŐ, vál. tag.

II.

Mélyen tisztelt közgyűlés! Társaságunk pénzügyeinek rendbe-jutása, melyről költségvetésünk öröndetes tanúságot tesz, a választmányt egy régi köteletségére emlékeztette.

Értem a classica philologiai encyclopædia ügyét, mely társaságunk fennállása óta foglalkoztatja intéző köreit, míg végre az 1883-ik évi decz. 19-ikén tartott választmányi ülésben anyagi viszonyaink zilált volta miatt, mely az eszme megvalósítását lehetetlenné tette, a napirendről levétetett.

Úgy hiszem, alig szükséges e helyen bővebben fejtegetni, hogy a középiskolai classica-philologiai oktatásnak mily fontos segédeszköze volna olyanfajta realis encyclopædia, milyen a német Lübkeré; inkább azt emelem ki, hogy társaságunk számos tagja a választmány által küldött szerkesztő bizottság felszólítására már évekkel ezelőtt az anyagnak már mintegy kétharmad részét kidolgozta, és hogy társaságunknak morális kötelessége, az általuk nagy szorgalommal elkészített munka kiadásáról gondoskodni.

E szerint tanügyünk érdeke és társaságunk becsülete egyaránt megkövetelik, hogy pénzügyi állapotunk jobbra fordultával ismét foglalkozunk az encyclopædia kiadásának eszméjével. A választmány tehát azon kéréssel fordul a t. közgyűléshez, szíveskedjék felhatalmazni, hogy a tervezett encyclopædia létesítéséhez a kellő lépéseket megtegye és első sorban a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr Ő Excellentijától nagy fontosságú vállalatunk anyagi és erkölcsi támogatását kérelmezze. Nem kételkedünk, hogy ő Nagyméltóságának hathatós pártfogásával végre sikerülni fog azon mű, mely középiskolai tankönyv-irodalmunknak annyi év óta egyik legsajnosabban nélkülözött desideratuma.

A választmány megbízásából

Budapesten, 1888. decz. 29.

Dr. ÁBEL JENŐ, vál. tag.

V E G Y E S E K.

— Bonitz H. meghalt. Nincs tanügyi kérdés, mely politikává válhatnék. Annál kevésbbé lehet ezt kikerülni az 50-es években követett tanügyi rendszabályok bármelyikénél, minthogy éppen akkor voltak keletkezőben a még át nem magyarosodott gymnasiumaink németesítésére célzó tervek. Reáliskolákról is országunk éppen csak akkor hallott. Hat osztályú reáliskolák megteremtésével és nyolcz osztályú gymnasiumok átalakításával Lajtán innen Lajtán túl Bonitz Hermann bécsi egyetemi tanár volt megbízva. Tőle és Exner Ferencz barátjától ered nemcsak e két középiskolai intézmény meghonosítása hazánkban, hanem az 1883-diki középiskolai törvénybe átment rendszabályok (tanárképesítés, érettségi vizsgálat) leglényesebb részei is az általuk szerkesztett «Középiskolák szervezete (Organisations-Entwurf)» című munkában gyökereznek.

De mortuis nil nisi bene. Tollunkat a nemrég elhunyt német tudós iránt nem gyűlölet vezeti németesítő szándéka miatt, a miről német létére s az uralkodó politika keretében nem tehetett, hanem a teljes odaadással a tanárképzés fejlesztésén fáradozt tiszta jellemű tanférfi iránti kegyelet, a kit személyes kedvességénél fogva mindnyájan, kik tanítványai voltunk, magyarok úgy mint a többi nemzetiségűek, csak tisztelni s szeretni tudunk. *)

Bonitz Hermann született 1814-ben Langensalzában (Poroszország, erfurti kerület), a hol atyja evang. főpap (superintendens) volt. Az első oktatást a helybeli polgári iskolában és atyjától nyerte, a ki fiát az ő remek nyelvekben annyira előkészítette, hogy Pfortában már a IV. osztályba vehették fel 1826-ban. Ugyanott 1832-ben érettségi vizsgálatot is tett. Innen a lipcsei egyetemre ment theológiát tanulni. De nagyobb vonzalommal követte a bölcsészeti tanulmányokat, melyek miatt atyja szomorúságára a hittudományiakkal felhagyott. A jogtudomány csak kevés ideig vonzotta s atyja csak akkor lett megnyugvást, midőn fia Hermann, ezt is elhagyva, a philológiára szánta magát, melynek aztán teljes életét szentelte. Lipcsei tanárai közt a legkiválóbbik Hermann Gottfried volt. Innen 1835-ben Berlinbe ment a philologiai tanárképzőbe, a hol azonban atyja halála következtében egy évnél tovább nem maradhatott. Azonnal letette a tanári vizsgálatot, mely több gymnasiumi tantárgy tanítására képesítette; s 1836-ban a lipcsei egyetemről a tudori címet nyerte.

Drezdában egy magánintézetben kezdett tanári működése gazdag ismeretét, kötelességérzetét és jeles tanképességét oly nagy hírbe hozta, hogy 1838-ban meghívták Berlinbe a Frigyes-Vilmos gymnasiumba s 1840-ben a Szürke kolostoriba. Itt volt aztán alkalma folytatni egyetemi tanulmányait Platonról és Aristotelesről, de csak is úgy, hogy azokra fél éjszakákat fordított. Ez éjszakai buvárkodása eléggé nyugtalanította később családját, és csak egy évvel halála előtt hagyott fel vele.

Amaz évbe esik első ismeretsége Exner Ferencz osztrák miniszteri hivatalnokkal, ki Berlinben tartózkodott a porosz tanügy személyes megismerése végett. A porosz miniszterium Bonitzhoz utasította. E két férfi csakhamar szoros barátságot kötött; de eredménye ennek csak 1848-ban volt, midőn az osztrák miniszter Bonitzot, az akkora stettini gymnasiumi tanárt, meghívta a bécsi egyetemre a rendesnél nagyobb díjazás mellett a class. philologia rendes tanárává. E mellett köteles volt a bécsi miniszteriumot a gymnasiumok és egyetemek ujjaalakításában tanácsával támogatni. Szemben a lázas korszakkal habozott Bonitz és csak 1849. februárban következett be kineveztetése. Közel 17 éven át folytatta szervező munkáját, míg 1867-ben a Lajtán túli nemzetiségiek is megsokalván a közoktatás tiszta német irányát, kivált a csehek, meglehetősen hangosan követelték Bonitz eltávolítását. Bonitzot akkor már készen várták Berlinbe s először

*) Életrajzával a kik bővebben akarnak megismerkedni, utaljuk ezekre: Zeitschr. f. öst. Gymn. 1888, XXXIX, 961—985, és Zeitschr. f. das Gymnasialwesen 1889, XXXIII, 50—64.

gymnasiumi igazgatónak, azután egyetemi tanárnak tették s 1875-ben a porosz közoktat. miniszteriumban osztálytanácsosnak. Itt is szünetlenül a középiskolák foglalkoztatták, míg 1888-diki áprilisban nyugdíjaztatása és júliusban 74 éves korában halála következett be.

Bonitz, mint a bécsi tanárképezde egyik vezetője, jótékony hatással volt magyar középiskoláinkra is. E képezde magyar növendékei voltak első átültetői és alkotói a mi latin-görög tankönyveinknek, a minőket a mai kor szelleme követelt, s csak ezeknek segítségével volt lehetséges, mindjárt a 60-as évek elején összes középiskoláinkat átmagyarítani. Ott vannak Bonitz tanítványai elszórvva egyetemeinken és gymnasiumainkban. 1866-ban, midőn Bécsből távozása előtt volt tanítványai 312 fényképéből álló gyűjteményt nyújtottak át neki, köztök számos magyarországi tanférfit is lehetett látni. Hetven éves születéséhez 464-en fejezték ki tiszteletüket Athené Parthenos kis ezüst szobra felajánlásával volt bécsi egyetemi tanárunk irányában, s köztük megint számos magyarországi tanár neve szerepelt. Érezték, hogy tanárképesítésükre mily jótékony hatással volt személyisége s a tudomány művelése iránt mily lelkesítő volt egykori előadása. E jelei a tiszteletnek tehát magyar részről Bonitz eme sajátosságainak tulajdoníthatók, és bár szükséges kelléke volt egész 1862-ig a jövődő magyar középiskolai tanárnak a német nyelv ismerete, sem ez sem Bonitz németisége csorbát magyarságukon nem ejtett.

Mint tudós Bonitz nem volt a miénk, de tanítványai által termékenyítőleg hatott a class. philologia művelésére hazánkban is. A mi szellemi kincset a bécsi iskolából hoztak, azt ők itthon tollal és élőszóval feldolgozták s hazai értelemben tovább művelték. Az akkori philologusok bármelyike beillett volna egy német középiskolába, mint a mily üdvösen folytatta itthon magyarosító szerepét. Bonitz terve és szelleme nélkül talán követtük volna a 48 előtti műveltségünket saját ösvényünkön; talán teremtetünk volna magunknak a külbefolyástól ment eredeti egy műveltséget, melyben kizárólagos magyarságunk kellő kifejezést nyert volna; de európai műveltség ez nem lett volna soha. Ez a kizárólagosság minő volt volna, azt mutatja a görög és német s részben a latin nyelv ellen sokszor tanúsított ellenszenv, mely tért és kifejezést nyer az országházon belül és kívül mai napig. Es hová vezetett volna e kizárólagosság? a teljes elidegenedésre az u. n. európai műveltségtől és idővel Törökország sorsára. Hogy ennyire nem jutottunk, hogy ma a philológiát egyetemeinken európaszerűen művelik, hogy e művelés érdekének egy philologiai társaság szenteli tevékenységét, azt, ha nem egyenesen Bonitznak, de az ő tanítványainak és középiskolai szervező szellemének köszönhetjük. Az ő németesítő szándéka (mely voltaképp nem is az övé volt) nem valósult, de tiszta tudományos célzatai hazánkban is élnek, virágoznak.

V.

— A Szentivánéji álom Pyramus és Thisbe-epizódjának egy új forrására utal Gædertz Károly (*Zur Kenntniss der altenglischen Bühne*. Bremen 1888.) Szerző ugyanis egy 1526-iki politikai röpirven a Pyramus és Thisbe tragikai sorsának rajzát találta meg, a mely rajz két 1553-iki londoni könyvnek címrajzaképpen is szerepel. Gædertz már most azt hisz, hogy e rajz eredetileg a szerelmes pár történetének egy német drámai

feldolgozásához készült, mely aztán angol fordításban is megjelent, és ez lett volna a Shakespeare forrása. Hogy ez a következtetés mily ingatat alapon nyugszik, ezt valóban kár volna bővebben fejtegetni. Az egész föltevés különben teljesen szükségtelen, mert hisz ismerjük Shakespeare forrásait: Chancer Canterbury-meséit és Ovidius átváltozásait. Ezek mellett a nagy angol költő egyéb forrásra egyáltalában nem szorult és a Gædertz fölfedezte «német dráma» bátran nélkülözhető.

Hibaigazítás. E Közlöny I. (januári) füzetében (81. lap) *A költői syllogismusról* írt bírálatom második mondatából, *tördelés közben*, pár szó kimaradt, miért az egész mondat érthetetlen. A megseponkult mondat ez: «Ezekről logikai sőt matematikai következtetéseknél s alkotásukban épen úgy közreműködik az értelmi kombináló képesség, mint a képzelem». A kimaradt szókkal kiegészítve, eredetileg így hangzott: «Ezekről értekező azt állítja, hogy nem egyebek logikai, sőt matematikai következtetéseknél s alkotásukban épen úgy közreműködik az értelmi, kombináló képesség, mint a képzelem».

Dr. DENGI JÁNOS.

KÖNYVÉSZET.

Békési Gyula. Alaktan. Gymnasiumok első osztálya számára. 4-dik. lényegében változatlan kiadás. Debreczen, Csáthy. 1889. (8-r. 172 l.) 1 frt 20 kr.

Erdélyi Múzeum-Egylet bölcsélet-, nyelv- és történelemtudományi szakosztályának kiadványai, szerkeszti *Hegedűs István.* V. köt. 6. füzet 427—531. l. Tartalma: *Széchy K.,* Kazinczy otthon (befej.). — *Ferenczi Z.,* Petőfi törekvései egy írói társulat alapítására. — *Sebesi Jób,* Adalékok népköltésünkhez (tizennégy népdal saját gyűjteményéből). — Könyvismertetések: *De Gerando Antonina,* Erkölcsstan vázlata. — *Gergely I.,* Egy pár szó IV. Henrik francia királyról. — Szakosztályi Értesítő.

Pündöly Henrik, dr. Hogy is mondják ezt magyarul? Előadások a magyar nyelvtan köréből. Budapest, Akadémia, 1888. (8-r. 296 l.) 1 frt 80 kr.

Moldvai Gergely. A római nyelvtan kézikönyve. Gyakorlati olvasmányokkal, szótári és irodalomtörténeti részzel. Iskolai és magán használatra. Kolozsvár, 1889. Horatsik I. (8-r. 321 l.) 1 frt 20 kr.

Nyelvtudományi Közlemények. Kiadja a M. T. Akadémia nyelvtudományi bizottsága, Szerkeszti Budenz József. XXI. köt. 1. füzet, 1—80 l. Ara 50 kr. — Tartalma: *Munkácsi Bernát,* Csuvas nyelvészeti jegyzetek. — *Vascerő Rajmond,* Egy, epe jelentésű szó az ugor nyelvekben. — Erzmordvin népmese. — Ismertetések és bírálatok: A finn-magyar társaság Közlönye. — Radloff, Das türkische Sprachmaterial des Codex Cumanicus.

Petrík Geza. Bibliographia Hungariæ. Magyarország Bibliographiája 1712—1860. Könyvészeti kimutatása a Magyarországon s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak. I. köt. 3. rész. Cyprianus — Evkönyve. (8-r. 481—720. l.) Budapest, 1889. Dobrowsky. Ara 3 frt 50 kr.

Schenkl Károly dr. Görög elemi olvasókönyv Curtius görög nyelvtan-

nához. A 13-dik eredeti kiadást fordította dr. Ábel Jenő. Második kiadás. (8-r. 263 l.) Budapest, 1889. Lampel R. Ara 1 frt 40 kr.

Tanulók olvasótára. Szerkesztik Jancsó Benedek dr. és Boross Gábor (K. S.-r.) Budapest, 1889. Lampel. — 10. *Szemelvények Kármán József műveiből.* (82 l.) Ara 20 kr.

Schnabl Robert. Einleitung nebst fortlaufender Erläuterung zu Goethe's Hermann und Dorothea, 2. verbesserte Aufl. Budapest, 1889 I. aufl. (8-r. 82 l.) 30 kr.

Szarvas G. és Simonyi Zs. Magyar nyelvtörténeti szótár. I. köt. 4. füz. (danolgat—enged.) Budapest. Hornyánszky V. 1889. (4-r. 481—640) 1 frt.

Tanulmányok Goethe Faustjáról. Írták *Boyesen Hjalmar Hjorth* és *Heinrich G.* Budapest, 1888. Akademia, (8-r. XVIII. 272 l.) — Tartalom: *Előszó Heinrich Gusztártól.* — Goethe Faustja. Magyarázta *Boyesen H. H.*, ford. *Csikó Gergely.* — Faust-tanulmányok írta *Heinrich Gusztár:* Faust és rokonai (1. A Faust-könyv. — 2. Simon mágusz. — 3. Cyprianus. — 4. Theophilus). — Faust a XVII. században. — Lessing Faustja. — Goethe Faustjának legrégebb alakja.

Tennyson Alfréd Király-idylljei. Angolból ford. és bevezette *Szász Károly.* Kiadja a Kisfaludy-társaság. Budapest, 1889. Franklin, 556 l. Ara 2 frt 50. — Tartalom: Bevezetés (3—127. l.) — *Király-idyllek:* I. Arthur eredete. — II. Gareth és Lynette. — III. Geraint és Enid. — IV. Merlin és Vivien. — V. Lancelot és Helén. — VI. A szent Grál. — VII. Pelleas és Ettarre. — VIII. Az utolsó torna. — IX. Ginevra. — X. Arthur eltűnése.

Thierry Amadé, Elbeszélések a rómaiak történetéből az V. században. Szent Jeromos, a keresztyén társadalom nyugaton. Ford. Öreg János. Budapest, 1888, Akadémia, 588 l.

Aus dem Burgtheater 1818—1837. Tagebuchblätter des weil. k. k. Hofchauspielers und Regisseurs Karl Ludwig Costenoble. Wien, 1889. Két kötet, C. arczképevel. — E rendkívül érdekes munka szerzője 1769-ben szül. Herfortban Westfáliában, Hamburgban színészkedett Schröder Lajos alatt, midőn ez északnémet színház virágzásának egyik legfényesebb korszakát átélté, aztán 1818 óta haláláig (1837. aug. 28. Prágában, egy utazás alkalmával) a bécsi várszínháznak tagja és rendezője volt. E korról szól naplója, melyből azonban öt év (1825—30) hiányzik. A nagy munkából a kiadó, Glossy Károly, Bécs városi levéltárnok, válogatta ki a legérdekesebb részeket. Jó megfigyelő, eszes és tisztességes ember szól e följegyzésekből hozzánk. A Burg akkor volt leggazdagabb első rangú színészekben (Anschütz, Löwe, Fichtner, Wilhelmi, La Roche, Julie Rettich, Sophie Schröder); akkor szerepeltek a drámai költészet terén Grillparzer, Kleist Henrik, Raimund, Nestroy és Bauernfeld. Costenoble lépésről lépésre kíséri társait is meg a korabeli írókat is, és ítélete mindig igen figyelemre méltó, sokszor meglepően helyes. De a közönséget is tanulmányozta C. és erre vonatkozó megjegyzései is igen tanulságosak. A könyv általában fontos adalék a jelen századi német színház és drámai költészet történetéhez.

Zangemeister Karl. Theodor Mommsen als Schriftsteller. Verzeichniss seiner bis jetzt erschienenen Bücher und Abhandlungen. Zum 70. Geburtstag am 30. Nov. überreicht. Heidelberg 1887. (Winter VI, 79 l. Ara 4 m.) — Rendkívül érdekes bibliographiai összeállítás, melyhez hasonlólt Greguss Ágostól bírnak Toldy Ferencz irodalmi munkásságáról. A szerző Mommsennek összes önálló műveit és értekezéseit — a melyekről tudomása volt — 1843-tól 1887 nov. közepéig összeállította, még pedig chronologiai sorrendben, úgy hogy az ember könnyen konstatálhatja, hogy mindenkor mily problémák foglalkoztatták a bámulatosan sokoldalú tudóst. A könyv végén

a register előtt azon művek vannak összeállítva, melyek Mommsentől adalékokat tartalmaznak. A szerző számítása szerint Mommsennek latin, német, francia és olasz nyelven közzétett önálló művei és kisebb nagyobb értekezései a legújabb kiadásokban (és nem tekintve Mommsen műveinek idegen nyelvre való fordításait) 6824 folio, 1402 quart, 13,319 octav lapot tesznek ki. Római története angol, francia, olasz, spanyol, orosz, lengyel és magyar nyelvre van lefordítva.

Boetticher Adolf, Die Akropolis von Athen nach den Berichten der Alten und den neuesten Erforschungen. Mit 132 Textfiguren und 36 Tafeln. Berlin 1888. Springer. XV, 295 l. Ara 20 m. — E munka méltóan csatlakozik Boettichernek az olympiai ásatások eredményeit összefoglaló művéhez, bár nem lehet tagadni, hogy alkalmatlan időben jelent meg, a mennyiben a most folyó ásatások minduntalan új eredményeket hoznak napvilágra. Hogy Beulének szép műve «L'acropole d'Athènes» (1852) most már teljesen elavult, magától értetődik.

Dänische Schaubühne. Die vorzüglichsten Komödien Holbergs in den ältesten deutschen Übersetzungen mit Einleitungen und Anmerkungen herausgegeben von J. Hoffory und P. Schlenther. Berlin, 1888, Reimer, 2 kötet. 123, 388 és 540 l. Ara 10 mk. — Sajátságos egy vállalat. Holberg vígjátékai közül ugyanis 1745-ben a dán költőnek összes 26 darabja, melyek addig megjelentek, le voltak fordítva németre, némely darabja többször is. E fordításokat kiadta Rothe kopenhágai könyvkereskedő 1754-ben négy kötetben, melyekhez 1755-ben még egy ötödik járult, mely Holbergnek utolsó hat darabját is tartalmazta. A vállalat czíme *Dänische Schaubühne* volt. Ebből közülnek Hoffory és Schlenther 14 darabot, pontosan összehasonlítva a fordítást az eredetivel és a jegyzetekben lelkiismeretesen kijavítva, ill. megjelölve a német fordításnak eltéréseit, tévedéseit stb. Két dolog nem világos e vállalatnál: 1. miért nem adják a kiadók az összes 32 darabot? és 2. miért adják egyáltalában ezt a régi, sok tekintetben elavult és nem találó fordítást? Hisz ennyi fáradsággal kényelmesen újra fordíthatták volna Holberget németre! Magyar szempontból különben annyiban becses e kiadás, mert Holbergnek magyar színre került darabjai mind ezen fordításokból dolgoztattak át magyarra. A fordításhoz három értékes tanulmány járul: 1. Holberg élete, Schlenther Páltól, 2. Holberg mint vígjátékiró, Hoffory Gyulától és 3. Holberg Németországban Schlenther Páltól. Az egyes darabokhoz is érdekes bevezetések járulnak.

Denkmäler griechischer und römischer Sculptur in historischer Anordnung. Unter Leitung von Heinrich Brunn herausgegeben von Friedrich Bruckmann. 1. Lief. München. Verlagsanstalt für Kunst u. Wissenschaft 1888. VIII. l. szöveg és 5. ábra. Imp. A füzet ára 20 m. — Ezen vállalat célja, a görög és római szobrászat legkiválóbb termékeit minden tekintetben hűen a legalkalmasabb módon (a phototypia és photographia segítségével) reproducálni. Az első füzet a legszebb reményeket kelti fel e nagyszabású, 80 füzetre terjedő vállalat folytatása iránt, mely kivált műtörténeti előadásoknál fog hasznosnak bizonyulni. Ajánljuk középiskoláink könyvtárainak.

Kroker Ernst, Katechismus der Archaeologie. Übersicht der Entwicklung der Kunst bei den Völkern des Altertums. Mit 3 Tafeln und 127 in den Text gedruckten Abbildungen. Leipzig. 1888. Weber. XII, 189 l. 8. Ara 3 m. — A tudomány mostani niveauján álló csinosan kiállított compendium, mely az egyiptomi, mesopotamiai, előázsiai, görög és római műtörténelem főbb vonásaival ismerteti meg a kezdő philologust.

Preller Ludwig, Griechische Mythologie, Vierte Aufl. von Carl Robert. Erster Band, erste Hälfte. Berlin, Weidmann. 1887. 428 l. 5 m. — Preller ismeretes Görög-mythológiájának harmadik kiadása, melyet 1871-ben Plew Jenő készített sajtó alá, az előbbi kiadásokkal szemben aránylag kevés változtatást tüntetett fel. A negyedik már jobban át van dolgozva. Robert számos kisebb tévedést helyreigazított, Prellernek legfűresább «természet-

symbolikus» (naturesymbolisch) magyarázatait kihagyta, sok új adatot vett fel és kivált a műrégészeti anyag gondos kiaknázására törekedett. Az újabb irodalom lelkiismeretesen fel van használva. Az első kötet első fele, mely Hestíával végződik, 80 oldallal nagyobb terjedelmű mint a 3-ik kiadás megfelelő része.

Roswitha. — *Die Dramen der Roswitha von Gandersheim, übersetzt und gewürdigt von Ottomar Piltz.* Leipzig 1880, Reclam. 184 l. Ara 40 fillér. — Az ismeretes «Universalbibliothek» e kettős füzetét bizonyára sok olvasó örömmel fogadja, mert kényelmes fordításban adja a X. századi apácának híres latin drámáit, melyekkel az Terentiuszt kiszorítani törekedett. A fordítás elé Piltz terjedelmes bevezetést írt, mely három fejezetben 1. Roswitha hazáját és életét, 2. műveit, 3. a Roswitha-irodalmat tárgyalja. A II. fejezet főleg azzal a kérdéssel is foglalkozik, hogy vajon e drámák az előadás számára irattak-e és talán előadottak-e? A fordító e kérdésre (főleg Magnin naiv állításait czáfolgatva) határozottan tagadó választ ad. A 3. fejezet leginkább Aschbach híres föltevését (hogy R. drámái Celtes Konrád és Reuchlin János XV. századi humanisták hamisítványai) fejtegeti s bár röviden, de meggyőzően czáfolja. A fordítás jól olvastatja magát. Hogy a darabok drámai jellege még feltünőbb legyen, a fordító felvonásokra és jelenetekre osztotta őket, a mi ellen nem tehetni kifogást. A függelék a «Paphnutius» és «Sapientia» cz. daraboknak egy-egy zenei, ill. számtani nehézségét tárgyalja.

Vitzthum von Eckstädt Graf K. F. Shakespeare und Shakespere. Zur Genesis der Shakespeare-Dramen. Stuttgart 1888, 264 l. — Ez érdekes tárgyú és igen jól írt könyvnek szerzője máris kétségbevonhatatlan, bebizonyított ténynek tekinti azt a harmincz éves, Amerikából származó föltevést, hogy a Shakespeare neve alatt reánk maradt nagyszerű színművek nem Shakespeare Vilmosnak, a londoni színésznek, hanem Francis Bacon lord kancellárnak, a híres állanferfiúnak és philosophusnak művei. Vitzthum gróf azért nem annyira bizonyítgatja e nézetet, mely szerinte bizonyítékokra egyáltalában nem szorul többé, hanem inkább magyarázgatja, kifejti, a kor egyéb viszonyaival és tüneményeivel benső kapcsolatba hozza. A könyv címe onnan származik, hogy a szerző *Shakespere* Vilmos stratfordi származását színeszt, ki Londonban meggazdagodott s utóbb visszavonult szülővárosába, legkevesebbet sem törődve akár a saját, akár a mások műveivel, s a ki jól írni sem tudott, — pontosan megkülönbözteti *Shakespeare* Vilmostól, a mely név mögé Bacon lord rejtőzött. A Shakespeare-Bacon kérdés ma már oly problémává nőtte ki magát, hogy egyszerűen ignorálni, hóbortnak vagy képtelenségnek kijelenteni nem lehet többé. Az irodalomtörténész kötelessége, ez első pillanatra meglepő és ellenszenves föltevést, összes bizonyítékaival együtt, ismerni; tudnia kell, mi szól e hypothesis mellett és mi ellene, — erre a célra pedig igen ajánlatos a Vitzthum gróf műve, mely ugyan ép oly hisztérien mint elődeinek hasonló irányú könyvei, de távol sem oly szenvedélyes és erőszakos, mint ezek.

Volkelt Joh., Franz Grillparzer als Dichter des Tragischen. Nördlingen, 1888, 216 l. — Igen érdekes munka, melyben szerző Grillparzer tragédiáit a tragikum különböző fajai szerint csoportosítja és behatóan jellemzi, mire arra a kérdésre keresi és megadja a feleletet, vajon Grillparzert nem-e életviszonyai, tapasztalatai, egyéni élményei vezették a tragikumnak azon saját-szerű típusaira (a tragikum alapját a tehetetlenség, az erély hiánya teszi), melyek épen ezen költőre nézve olyan jellemzőek. A költő vigjátékait és elbeszéléseit csak mellékesen tárgyalja szerző, de helyesen hangsúlyozza, hogy «Der arme Spielmann» cz. novella hőse Grillparzernek egyik legjellemzőbb és legsikerültebb alakja. A könyvben egy kissé sok a «szürke elmélet» és az osztályozás; de a szerző igen művelt és szellemes ember, ki a Gr. költészetének megragadó, örökbecsű szépségeit ízléssel és minden túlzástól ment helyes ítéllettel tárja föl.

NYILT TÉR.*)

Válasz Szabó János úrnak.

Mióta Tones Gusztáv Stilisztikám első részének második kiadása helyett az első kiadást bírálta meg, természetesen a *legjobb szándékkal*, s Kelemen Béla úr a «Verses elbeszélést» a *legnagyobb igazságszeretettel* lerántotta, feltett szándékom volt az *ilyen kritikákra* egyáltalán nem válaszolni, jól tudván, hogy a Phil. Közlöny és munkáim tisztelt olvasói azok által félre nem vezetettek. Azonban Szabó János úr u. n. kritikájára mégis kell válaszolnom, nehogy azt gondolja, hogy engem ugyan csak letorkolt. Válaszom röviden ennyi:

1. Szabó János úr, s vele együtt többi nagyon tisztelt *bírálóim*, nem ismerik a kritika azon egyik alapelvét, hogy a kritikusnak az író álláspontjára kell helyezkedni s azt nézni, valjon a czélt, a mit az író magának kitűzött, művével elérte-e? Én mint művem előszavában határozottan kijeleltem s a mint egész munkám mindenkinek, a ki nem dugja be füleit, hangosan kiáltja, Fáynek főkép az irodalom terén kifejtett munkásságát akartam méltányolni s egyszersmind közéleti tevékenységét is. Ebből a szempontból kellett volna Szabó János úrnak művemet bírálni. Erre a czélra egyéb forrásokra nem volt szükségem, mint Fáy műveire. Az életére vonatkozó részletesebb adatokat is felhasználtam volna, ha más valaki el nem halászta előlem.

2. Szabó János úr hamisít. Művem előszavában egészen mást mondok, mint a mit ő Fáy fejlődésére nézve felhoz idézet alakjában. Erről mindenki meggyőződhetik, a ki az előszót elolvassa.

3. Szabó János úr hamisít, midőn azt állítja, hogy én Fáy-t még gyermekkorában életbölcsek tartom. Én Fáy-ról, a pataki *joghallgatóról*, azt mondom: «Ő nem csak tanuló volt, ki ismereteket szerez, hanem életbölc, ki a könyvekből is okul ugyan, de fősúlyt a tapasztalatra fektet». Tanuljon meg n. t. kritikusom olvasni.

4. Aesthetikai felfogásomat egy csonka idézettel akarja megbélyegezni s ő maga válik nevetségessé.

5. Szabó János úr a forrásokról gúnyosan beszél, de elismeri, hogy az életrajzi adatoknál a macskakörmök helyett megvannak az utalások. A mi pedig művem lényegét illeti, *önérzettel mondhatom, hogy Fáy-t összes terékenységében én méltányoltam először s azért az önállóságot senki tölem meg nem tanulhatja*; és hogy Fáy-t mint embert is helyesen jellemeztem, arról biztosít a Fáy-család előszóval és írásban is kijelentett elismerése s a bizalom, a melylyel megtisztelt, midőn Fáy összes munkáinak sajtó alá rendezésére engem szólított fel.

Hogy kritikus a sajtóhibákat is írói vétkül tulajdonítja s egy évszámhibából elítélje az író-t, arra csak nálunk lehet eset.

*) E rovat tartalmáért nem vállalunk felelősséget.

Azért nagyon tisztelt Szabó J. úr legyen elég őszinte, legalább önmaga előtt, s vallja be, bírálatát nem írta «sine ira et studio».

Egyébként, mert az *ilyen* bírálatról joggal el lehet mondani, hogy «ignotos fallit, notis est derisui», kijelentem, hogy ezentúl minden *ilyen bírálatot* figyelmen kívül hagyok; a komoly, elvi állásponton állókat pedig köszönettel veszem; s minden törekvés, mely engem az irodalmi pályától elrettenteni akar, hiú és haszontalan; a napi sajtó egyhangú elismerése kell, hogy rám nézve buzdító legyen, midőn a szaktekintélyek ily bírálatokkal akarnak elnémítani.

Győrött, 1889. jan. 12-én.

Dr. KOLTAI VIRGIL.

Felelet Dr. Koltai Virgil úr Válaszára.

A kritikusnak az irodalom álláspontján kell állani, nem az íróén, azonban számba kell vagy lehet venni az író álláspontját. Ha minden kritikus az író elveit és czélját vallaná, még Hazafi Verai Jánosból is válnék poéta. Koltai úr Fáynak főképp az irodalmi téren kifejtett munkásságát kívánta méltatni, s panaszkodik hogy én e szempontból nem bíráltam eléggé, s forrás-tanulmányának hiányos voltát kutattam, vagy tüntettem föl. Ha meg akar valaki egy író t teljesen érteni, s magyarázni kívánja hatását vagy méltányolni érdemeit: szükséges mélyen behatolni életébe, munkáiba, szellemébe; ehhez pedig azt gondolom, alaposan szükséges a kútfő-tanulmány. Mert az azonnal meglátszik minden dolgozaton, lóháton van-e írva vagy sem. A lóháton való dolgozás eredményeiként mindig megakad egy két (néha sok) sajtó- vagy másféle hiba, a mit nem volna szabad benne hagyni a szövegben. Ilyen pl. az incriminált is. Ezt én rám tolja a t. szerző, meg a hamisítások vádját is nekem kellene elszenvednem. Hanem utalom a szíves olvasót szerző úrnak saját idézetére sub 3), s kérem abból ítéljen közöttünk. Az idézet és forráshasználatról írt néhány soromat a t. szerző félreértette s érveim egyikét akarja saját szavaimmal megdönteni. Ama kitüntetésben bízva, melyet a Fáy-család részéről nyert, azt gondolja, a komoly kritikának imponál azzal, mint talán imponálhat a napi sajtónak, melynek egyhangú elismerésére szintén erősen számít. Kinek-kinek hite szerint. Különben tollamat nem vezette sem az irodalomtól való elrettentés szándéka, sem a letorkolási vágy. Mert azt gondolom, író nem illik letorkolni; és nem jogos, író t elrettenteni pályájától. Mindig szívesen fogok tollat Koltai úr sikereinek méltatására, s én kívánnám legjobban, vajha Fáynak általa rendezett kiadása Válaszánál hatalmasabb felelet lenne a szóban forgó könyv érdeméről tett megjegyzéseimre.

Buda pesten, 1889. jan. 17-én,

SZABÓ JÁNOS.

Válasz Balassa József úrnak,

«A mondat» című program-értekezésre vonatkozó és az E. Philol. Közl. 1888. nov.-deczemberi füzetének 814—15—16. lapjain közzé tett bírálatára.

1. Kritikájának negyedik kikezdésében ezt írja rólam Balassa úr: «Csak az kár, hogy ő maga e helyett (t. i. az alaki nyelvtannak az össze-tett mondatról szóló definitiója helyett) más meghatározást nem ad».

Értekezésemnek 37. lapján ez áll:

«Mit értünk speculativ összetett mondat alatt?»

«Oly mondatot, mely két vagy több nemcsak alakilag, hanem tartalmilag is teljes, magában véve is megálló mondatból van összetéve, tehát: két vagy több magában is megálló gondolatot foglal magában.»

2. Kritikájának 5. kikezdésében ezt mondja: «Maga is megvallja, hogy csak a második osztályban szorított egy kis helyet a formális nyelvtan mellett a speculativ nyelvtannak is a gyakorlatírásnál.»

Értekezésem 43. lapján ez áll:

«Az 1884/5. évben a második osztályban a formális nyelvtan mellett a speculativ nyelvtannak is szorítottam egy kis helyet, *különösen* a gyakorlatírásnál.»

Az én szavaimban az van mondva, hogy a gyakorlatírásnál különösen, *de egyebként is*, a mint azt értekezésemnek 44. és 45. lapjain leírva olvashatja, a hol e mellékmondatok természetéről beszélek.

Abból, a mit a 46. lapon írok, világosan kitetszik, hogy alkalmaztam a speculativ nyelvtant az olvasmányok elemzésénél is. — De ezt elhallgatja. — Sőt a hol kellene valami jót elismernie, azt sem tudja őszintén megtenni; ime a saját szavai: «S ez a kis speculatio, a mint leírásából látom, szintén nem valami nagy újítás».

Hisz én, Balassa úr, nem is akartam világra szóló nagy újításokat tenni; célom csak az volt, hogy feltüntessem, hogy a nyelvtan, logika és az érzéki tárgyak között szerves összefüggés van; hogy a nyelvtan tanításánál ne hanyagoljuk el egészen a tartalmat.

3. Kritikájának első kikezdésében ezt mondja: «Végül arra jut a szerző, hogy ő nem barátja az első és második osztályban a mondati alapon való nyelvtanításnak, pedig négy oldallal előbb maga beszéli el, hogy ő is az értelmi gyakorlatok után az első osztályban mindjárt az illető olvasmány mondatani elemzéséhez fog. Ilyen egyenetlenséget és következetlenséget több helyen is találunk művében».

Balassa úr következetlenséget hány szememre; hogy nincs igaza, arról mindenki meggyőződhetik, a ki elolvassa azt, a mit értekezésemnek 47. és 48. lapján írok, a hol többi között ez áll: *Lehet, sőt kell a magyar nyelvet mondati alapon már az első és második osztályban tanítani a magyarajkú tanulóknak*, mert náluk a munka csak abból áll, hogy a nyelv törvényeit, melyeket öntudatlanul többnyire helyesen alkalmazznak, öntudatosan tudják használni. — De szerintem *tisztán csak az olvasmány alapján*, a nélkül, hogy egyidejűleg a mondati alapon szerkesztett rendszeres nyelvtant is tanultatnók a fiukkal.

Kritikájának 3. kikezdésében ezt mondja: «Ezt a kétféleséget a szerző mindenben látja s *még alaki speculativ felfogásról* is szól; természetesen az övé a speculatio». Hát ez az állítás, Balassa úr, magyarul mondva, nem igaz, mert ezt sehol sem találja értekezésemben.

4. Ön a negyedik kikezdésben ezeket írja rólam:

«Az első nagy eredmény, melyre bukkantam, ez: «mi a speculativ felfogás szerint az alanyt tartjuk fontosabbnak a mondatban», mert — szerinte (t. i. szerintem) — fontosabb az, a miről beszélünk, mint az, a mit

róla mondunk (?). Ezt a képtelenséget, melyet czáfolni sem érdemes, alkalmazza is és megkülönböztet tárgy-as cselekvő, tárgyatlan cselekvő, magáraható és szenvedőleges alanyt. *Hogy milyen az alany*, azt természetesen magán az alanyon nem láthatjuk, hanem csakis az állítmányon». — Eddig Balassa úr; lássuk, mit mondok én értekezésem 27. lapján:

«A formális nyelvtan a mondatban az állítmányt tartja fontosabb résznek és mintegy föléje emeli az alanynak, tőle csaknem függetlennek tartja és hozzá úgyszólván csak hozzáragasztja. — De mi a speculativ felfogás szerint az alanyt tartjuk fontosabbnak; mert fontosabb az, a miről beszélünk, a mi az állítmányok alapjául, bázisául s mintegy forrásául szolgál. — Mi az alanyból fejtjük ki az állítmányokat, mint a napból a fény sugarakat, és az alany és állítmányjai közt szoros, szervi, szükségképeni összefüggést látunk.»

Azt mindenki tudja, hogy nyilván kitett vagy könnyen odagondolható alany nélkül nem lehetséges állítmány; és hogy nyilván kitett vagy könnyen odagondolható állítmány nélkül nem lehetséges alany: egyik a másikat okvetetlenül feltételezi; mert csak így lehetséges mondat, illetve gondolat. — Ennél a kérdésnél, hogy melyik rész a fontosabb: alany-e vagy állítmány, az eldöntés alapjául, ha el is tekintenénk attól, hogy alakilag majdnem mindig az állítmány alkalmazkodik az alanyhoz és nem megfordítva, nézzük magát a gondolkodási processust. — Ugyanis, ha gondolatokat teremtünk lelkünkben, kell tárgynak lennie, melyet gondolkodásunk alapjául, bázisául veszünk; ezen tárgynak tulajdonságait lelkünk maga elé állítja, azokat egymás között megkülönbözteti, a tárgytól elválasztja, vele mintegy szembe állítja és gondolatban azokat a tárgyra visszarakja. — Így jár el minden józan gondolkodás, mely értelmi szemléléssel van egybekötve; csakis ily úton lehetséges helyes gondolatokhoz, itéletekhez jutni, ha magából a tárgyból vagyis az alanyból indulunk ki és saját tulajdonságait, mint állítmányait állítjuk vele szembe és nem viszünk be kívülről tulajdonságokat vagyis nem állítunk olyasmit a tárgyról, a mit annak természete egészen kizár. Tehát: minthogy nyilván kitett vagy odagondolható alany vagy állítmány nélkül nincs mondat, egyik a másikat szükségképen feltételezven; minthogy ennél fogva a kérdés eldöntésénél, hogy melyik mondatrész: alany-e vagy állítmány fontosabb a mondatban, az alak alapján teljesen nem, csakis a gondolkodási processus alapján dönthető el; minthogy továbbá a gondolkodásban a gondolkodás alapjául szolgáló tárgy (vagyis az alany) a maga tulajdonságainak összességében fontosabb a vele állítmányként szembe állított egyik tulajdonságánál: természetes, hogy a mondatban, mint a gondolat érzéki alakjában, az alany fontosabbnak veendő az állítmánynál.

A tisztelt kritikus úr gúnyosan mondja:

«*Hogy milyen az alany*, azt természetesen magán az alanyon nem láthatjuk, hanem csakis az állítmányon» — és azt hiszi, hogy igaza van.

No hát illusztráljuk egy kissé ezt a mondását, Balassa úr, például ezzel: Hogy Danielovics Kálmán «Mondat» című értekezése, mint alany, milyen, azt magán az értekezésen nem láthatjuk, hanem csakis Balassa úrnak kritikáján, mint állítmányon.

Mert Balassa úr szerint fontosabb az, a mit a tárgyról, mint alanyról, mondunk, akár helyes, akár helytelen az, a mit mondunk, vagyis: akár megfelel a tárgy tulajdonságainak, a mit mondunk, akár nem. — Lássá, tisztelt kritikus úr, midőn állításomra azt merészelte mondani, hogy czáfolatra nem érdemes képtelenség, csak saját képtelenségét árulta el. — Mert hát csak be kell látnia, hogy ha az állítmányok az alany tulajdonságainak kifejezései, akkor az állítmányok úgy viszonylanak az alanyhoz, mint a részek a magok egészéhez, hogy tehát az egész fontosabb a maga részénél.

5. Hogy mennyire nem vezette a kritikus urat jó szándék, álljon válaszom befejezéseül még egy példa:

Kritikája második kikezdésének első hatodfél sorában ezt mondja:

«Kezdi (t. i. én) a beszéd meghatározásán, hogy az *«külső eszköz, melynek segélyével mással gondolatainkat közölhetjük és viszont másnak gondolatait lelkünk elé állíthatjuk.* — A meghatározás második része mindenesetre fölösleges, mert *a mi beszédünkkel* másnak gondolatait nem állíthatjuk lelkünk elé, ha pedig *más beszél*, az ismét csak az ő saját gondolatainak közlése.»

Tisztelt kritikus úr, ön olyasmit állít rólam, olyasmit czáfol, a mit én nem mondtam. Én ugyanis ezt mondom: A beszéd *külső eszköz, melynek segélyével mással gondolatainkat közölhetjük és viszont másnak gondolatait lelkünk elé állíthatjuk* (t. i. annak a külső eszköznek, vagyis a beszédnek segélyével).

Ön jónak látta ezt így elferdíteni: *«a mi beszédünkkel»*. — Ugyan. tisztelt kritikus úr, kinek a kedvéért magyarázza tovább, hogy: «ha pedig más beszél, az ismét csak az ő saját gondolatainak közlése».

Bizony, bizony, ez a böles mondása bátran elnaradhatott volna; mert ha az ember beszél, abból még nem következik, hogy az csak az ő saját gondolatainak közlése. Hányszor történik, hogy igen sok ember, mikor beszél, rendszeren mások gondolatait közli; sőt vannak esetek, mikor némely ember mint író mások gondolatait közli és azt akarja elhitetni a világgal, hogy mert beszél, a saját gondolatait közli.

Végül, a mi gúnyolódását illeti, arról csak azt jegyzem meg, hogy az igazi, elfogulatlan és csak a bírálat alatt levő tárgyat néző kritikushoz egészen méltatlan eljárás.

Zombor.

DANIELOVICS KÁLMÁN.

Felelet Danielovics Kálmán «Válasz»-ára.

A program-értekezések íróinak — úgy látszik — rendes szokása, hogy rendkívül érzékenyen veszik a legkisebb gáncsot is; pedig a ki a nyilvánosság elé lép, legyen ment minden érzékenykedéstől. Danielovics válasza is nagyon kevés épületes vagy tanulságos dolgot tartalmaz; védjái pedig alaptalanok. Idézeteimben egy szót sem változtattam az eredeti szövegen, a miről minden elfogulatlan ember meggyőződhetik, ha összehasonlíttja őket az eredetivel. Az az egy pont pedig, a mire Danielovics oly nagy lelki gyönyörűséggel süti rá a hazugság bélyegét, nem egyéb ártatlan sajtóhibánál. Én azt a mondatot úgy írtam: «Ezt a kétféleséget

a szerző mindenben látja, s még alaki és speculativ felfogásról is szól; természetesen az övé a speculatio». Az elfogulatlanul látó szem könnyen észrevehette volna a szedő hibáját.

Főleg két dolgot hibáztattam D. értekezésében. Káros, sőt a tanításra nézve veszedelmes dolog, a nyelvtant a logikával összezavarni; s e hit nem egyedül az enyém; sőt attól sem ijedek meg, ha D. rám dörgi vádját, hogy e szavaim nem csak az én gondolataimat tolmácsolják. Másik nagy hibája, hogy fontosabbnak tartja a mondatban az alanyt az állítmánynál. S ha még százannyi sort fordít is ennek bizonyítgatására, mint válaszában teszi, még mindig képtelenség marad. Ha hajlandó D. úr okosabb emberek számára hallgatni, úgy többek közt csak Brassai idevágó munkáinak tanulmányozására utalom, a ki oly meggyőzően tudta kimutatni, hogy az állítmány mennyivel fontosabb az alannál, pedig ő éppen nem «képtelen» tudós.

Végül legyen meggyőződve, Danielovics úr, hogy bírálatom minden sora sine ira et studio iratott.

Székesfehérvár, 1889. január 19.

BALASSA JÓZSEF.*)

Nyilatkozat.

Findura Fáy-könyvének ismertetésében (fönt 73. l.) nagy sajnálatomra oly állítás került el figyelmemet, melyet lehetetlen helyre nem igazítanom. Molnár B. úr, ott ugyanis ezeket mondja: «Mikor először hirdette ki az akadémia (t. i. Fáy András életére a pályázatot), *nem jelentkezett egy pályázó sem*, mikor másodszor, négy pályárat versenyzett. Findura előszavában nyíltan kimondja, hogy őt munkája megírására a pályakérdés e meddőisége vezette, s kérdés, a másik kettő nem így gondolkozott-e». Ez nem igaz. *Fáy András életére csak egyetlen egyszer volt pályázat hirdetre*, és pedig 1886 májusban, 1887 szeptember 30. határidővel; s mivel ekkorra *négy pályamű érkezett be*, a pályázat épen *nem volt meddő*, s így arra sem volt ok, hogy a határidőt elhalaszszák, vagy épen újra kiírják a pályázatot. Mindezt közölte annak idején minden hírlap s az akadémia Értesítője, Évlapjai is. Hogy e *köztudomású tény elferdítésével* mit akart elérni Findura (kinek szintén jól kellett ismernie a pályázatnak *raló* körülményeit), — az az ő dolga; de hogy szándékos ferdítését valaki (mint Molnár Béla) elhigye és tovább terjeszsze, ez már nem tudatlanság, hanem ügyetlenül palástolt rosszakarat, melynek céljait nem értem.

Dr. HEINRICH G.

*) Ismételve tisztelettel kérjük a t. polemizáló urakat, ne gyanúsítsák folyton a kritikusokat, mert ezzel csak nevetségessé válnak.

Szerk.

ATEAKOYZOY, ETEA KAI KOYZOY.

Bíborban született Konstantin írja a következőket:

«A patzinakiták a khazarok ellen háborút indítván és meggyőzetvén, saját földüket elhagyni s a turkok földét megszállani kénytelenítették. S háború útven ki a turkok és patzinakiták közt, a turkok serege meggyőzetett és két részre szakadt: s egy részök keletre Persis felé telepedett meg, a másik rész pedig nyugot felé telepedett meg első vajdájokkal és fővezérökkel Lebediászszal *Atelkuzu* (Ἀτελχοῦζον) nevezetű helyekre, mely helyeken most a patzinakiták nemzete lakik.»

«A patzinakiták lakhelye, melyben a turkok lakoztak, az ottani folyók nevérol neveztetik. S a folyók ezek: első folyó az úgynevezett *Barukh*, második folyó az úgynevezett *Kubu*, harmadik folyó az ú. n. *Trúllosz*, negyedik folyó az ú. n. *Brútosz*, ötödik folyó az ú. n. *Szeretosz*.»

«Azon hely pedig, melyben a turkok előbb lakának, az ott keresztülmenő folyóvíz nevérol *Etel és Kuzu*-nak (Ἐτελ καὶ Κοῦζο) neveztetik, melyben jelenleg a patzinakiták laknak.» *)

Két alak van tehát előttünk: *Atelkuzu* s *Etel és Kuzu*. Az a kérdés, mi e helyneveknek helyes megfejtése?

Ha történeti kézikönyveinket vesszük elő, azok majdnem kivétel nélkül azt állítják, hogy ez a helynév magyarul *Etelköz*nek hangzik s körülbelől azt jelenti, hogy vízköz vagy vizek köze. Annyi tény, hogy e magyarázatot a név hasonlóságán kívül látszólag a hely fekvése és a történelem adatai is támogatják. Mint-hogy azonban azoknak, kik a magyarok etelkuzui tanyázásával foglalkoztak, ez a név már sok fejtörést okozott s daczára ennek,

*) Szabó K. *Bíborban született Konstantin császár munkái magyar történeti szempontból ismertetve. Magyar Akad. Értesítő.* 1860, I. 115. 122. 137. lap.

megállapodott nézetre még maig sem találunk, illő, hogy a dolognak magunk is utána nézzünk és ha lehet, a kérdést eldöntsük.

Meglehet, hogy alább kifejtendő nézetünk hypothesis marad s nem sokban fog a kérdés tisztázásához hozzájárulni; de az bizonyos, hogy mielőtt e részbeli nézetünk kifejtéséhez fognánk, meg kell vizsgálnunk, és esetleg megvitatnunk, mi az eredménye a tudósok eddigi kutatásának, nehogy újaknak látszani akaró dolgokat írván, olyanokat adjunk elő, a miket előttünk régen megírtak.¹⁾

Az Atelkuzu legrégebbi magyarázata — a mennyire tudom — Thunmann Jánostól való.²⁾ Ez a genialis história-író, ki bátor és biztos kézzel nyúlt bele a keleten lakott népek szövevényes történeteibe, úgy sejtí, hogy a besenyők adták ezen nevet ama tartománynak. Atelkuzu a nevet azon folyótól vette, mely rajta keresztül folyik, mint Konstantin tudósít, és nagyon valószínű — írja Thunmann, — hogy a név maga annyit jelent, mint *Duna folyam melléki tartomány*. E folyam, t. i. a Duna, a névtelen örmény geographus tanúsága szerint az oroszoknál Joza nevet viselt, sőt valószínűleg a siliistriai beglerbég is ezért neveztetik Ozi Bejlerbej-nek. De így a fentebbi nevet Ὁ Ἀτὲλχος Ὀβζού alaknak kell venni s ebben Atelch ugyanazt teszi, a mit Atel, t. i. folyót. Másutt ugyan Ἐτὲλχος Ὀβζού-nak mondja Konstantin ezt a tartományt; de a kötőszó betoldását Thunmann a másoló önkényének tulajdonítja. — Első

¹⁾ Ha azt a tanácsot elfogadnók, melyet Vámbéry osztogat «A magyarok eredete» cz. munkája 147. lapján, akkor természetesen tollat sem vetünk volna kezünkbe Atelkuzu felől táplált különvéleményünk leírására. Vámbéry e helyen ekként nyilatkozik: «Az Atelkuzu értelmezése tekintetében nem csatlakozhatunk a commentatorok már is igen tekintélyes seregéhez, mert Porphyrogenitus idézett helye annyira zavartnak és határozatlannak látszik, hogy nézetünk szerint minden új értelmezés a pusztá kombinációk már fennlevő özönét csak hasztalanul gyarapítaná. — Kérdjük, vajjon a pusztá képzelet világában felállított elméletek mit használtak eddigél a tudománynak; tudjuk-e, mely részei az északi Pontus-vidékeknek értendők Lebedia és Atelkuzu alatt? Nem, és ismét nem!» Erre csak az a megjegyzésünk, hogy ha Vámbéry csakugyan úgy iktózt volna «a pusztá képzelet világában felállított elméletektől», bizonyára nem írta volna meg «A magyarok eredete» című munkáját, melynek, nézetem szerint, jó nagy része a képzelet világából való.

²⁾ Thunmann, *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*. I. Leipzig, 1774. 145. l.

pillanatra meglepi az embert ez az okoskodás; de ha meggondoljuk, hogy Atelch a török nyelvekben sohasem jelentette a mindenkori «Atel» alakkal bíró folyót, s még kevésbbé valószínű, hogy az Uzu-ban a Duna neve rejlik: az egész combinatio magától összeomlik. S nem áll meg az sem, mintha az Atelkuzu név besenyő számaradvány volna; hiszen Konstantin csak a magyarokkal öszszefüggésben említi Atelkuzut és egyszer sem írja így, mikor a besenyőkről beszél. A besenyők országa nála «Patzinakia».

Egy másik nézetnek prægnaus kifejezést irodalmunkban báró Hammer-Purgstall József adott.¹⁾ Szerinte helyesebb az Ὑτζλ καὶ Κοζού forma, mert a Volga nevét a tatárok és törökök most is Etelnek mondják.²⁾ Kuzu helyett Uzu névnek kellene állania, mert a *k* betű e szóban nem más, mint a *xxi* szónak írásbeli rövidítése; a gondatlan másoló ugyanis a *k* betűt kettőztette és az egyiket az Uzu szóhoz kapcsolta. Tehát a hibátlan olvasás ő szerint Ὑτζλ καὶ Ουζού, *Etel és Uzu*. Az Uzu név a Dnieper török neve s e szerint Konstantin emlegetett vidéke annyit jelentene, mint a Volga és Dnieper közötti tartomány. Nem is említve e magyarázat erőltetett voltát, melyhez különben jóval előbb oly nagynevű tudósok is csatlakoztak, mint Lehrberg³⁾ és Klaproth,⁴⁾ annak tarthatatlansága azonnal kiderül, mihelyt azt a kérdést tesszük föl, hogy hol vannak a Volga és Dnieper között a Konstantin által említett etelkuzui folyók, hogy csak azokat említsük, melyeknek neve biztos olvasású, mint a Szeret, Prüt stb?

Zeuss Gáspár, ki a német törzsekről írt classicus munkájában⁵⁾ külön fejezetet szentel a magyaroknak is, megjegyvezvén, hogy Atelkusu magyarul Atelköznek hangzik, a benne lévő Atel török kölcsönszó s a Dunának a Volgához hasonló neve. Törököül Atel kucsuk, annyi mint Kis-Atel. Zeuss tehát a Dunára akarja az Atel szót vonatkoztatni, azonban lehetetlen föltennünk Konstantinról, hogy ha a Dunának csakugyan ez a török neve, ne sietett

¹⁾ Hammer-Purgstall: *A magyarok eredeti lakföldről. A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei*. III. k. Budán, 1837. 132. l.

²⁾ Azaz helyesebben آتل Atilnak.

³⁾ Lehrberg, *Untersuchungen zur Erläuterung der älteren Geschichte Russlands*. 414. l.

⁴⁾ Klaproth, *Tableau histor. geogr. du Caucase*. 28. l.

⁵⁾ Zeuss, *Die Deutschen und ihre Nachbarstämme*. München, 1837. 751. l.* j.

volna ezt értésünkre adni, annál is inkább, mert világosan megjegyzi, hogy «a turkokat kelet felé a bolgároktól az Istros folyó választja el, mely Danubiosnak is nevezetik».

Neumann szerint¹⁾ is, mint Thunmann szerint, a Konstantin szavát ekként kell szétválasztani Ατελκ Ουζου s ez azt jelenti: Uzu folyam, mely alatt a Dnieper értendő. De Atelk, mint láttuk, nem tesz *folyót* s Konstantin ismeri a Dnieper szó ilyen alakját, használja is.

Cassel szintén foglalkozik ezen szó etymológiájával. Ő is azt hozza ki belőle, hogy a Volga mellékein feküdt Atelkuzu s nevét az egykor e területen lakott ghouzokkal (úzok) hozza kapcsolatba; minelfogva Atel Ghouz olyan forma összetétel volna, mint a milyen a Káspi-tenger Bahri Ghouz alakja, mely ugyancsak ezen nép nevét viseli.²⁾ Hunfalvy Pál erre a magyarázatra azt a megjegyzést teszi, hogy ha az nem Atel-Ghouz, hanem Ghouz-Atel volna, el lehetne fogadni.³⁾

Ugyan Hunfalvy Pál kétszer nyilvánította nézetét Atelkuzura nézve, s mind két nyilatkozata lényegében megegyezik. Előbb így írt: «Világos, hogy Konstantin oly kevésbé van tisztában az Atelkuzuval, mint a Lebediával. De minthogy a Volgát, s nem más folyót nevezi Atel-, Etelnék (a Kámát, mely a Volgának egyenes folytatása, nem ismeri, vagy meg nem különbözteti a Volgától), az Atelkuzuban a Volgát és Kámát kell találnunk.»⁴⁾ Másodízben is megmaradt e nézete mellett, midőn következőképen ír: «Bizonyosnak látszik nekem, hogy az Atel, Etel és Kuzu a magyaroknak azon lakhelyére vonatkozik, a mely a Volga mellékén volt, mielőtt dél felé a Fekete-tenger folyók mellékeire jutottak.»⁵⁾ Atelt még lehet a Volgára magyarázni, de a Kuzuban Kámát látni nagy erőltetés nélkül lehetetlen.

Fentebb már érintem s alább is megmondom, miért nem tartom valószínűnek, hogy Atelkuzu a Volga mellékein lett volna. Áttérek most Rösler Róbert nézetére, ki szintén bonczolgatta Atelkuzu nevét. Ő alig találja kétségesnek, hogy a Κορζου szó,

¹⁾ Neumann, *Die Völker des südlichen Russlands in ihrer geschichtlichen Entwicklung*. Leipzig, 1847. 103. l. 62. j.

²⁾ Cassel, *Magyarische Alterthümer*. Berlin, 1848. 202. l.

³⁾ Hunfalvy, *Magyarország ethnographiája*. Budapest, 1876. 214. l. j.

⁴⁾ Hunfalvy, *A vogul föld és nép*. Pesten, 1864. 345. l.

⁵⁾ Hunfalvy, *Magy. Ethn.* i. h.

mely mint alább meglátjuk, a mi felfogásunk szerint a *Bug* folyó neve, hibásan van írva Κοζοῦ helyett és ugyanazon Kuzunak látszik, mely az Atelkuzuban (Ateluzu helyett) benne van. Ebben a Kuzu szóban aztán az Uzut lehetne sejtenünk, még ma is török-tatár nevét a Dniepernek. Ez a név (tulajdonképen Uz-su) vagyis Úzok folyója, az úz népnek köszöni létét, de mily könnyen megtörténhetett az is, hogy a törökök a Kuzut változtatták Uzuvá. Legalább — folytatja Roesler — az Atelkuzu helynévben a *k* nagyon bizonytalan s az Ateluzu olvasásnak kell elsőbbséget adnunk. Azután áttér arra, hogy az Atel, Etel név alatt nem csupán a Volgát kell értenünk, hanem így nevezték a középkorban a Dont és a Bugot (?) is. Ha ez így van s Uzu jelenti a Dniepert, akkor Ateluzu eredetileg a Közép-Dnieper és a Bug közötti vidék.*)

Ezen okoskodásokra igen jól megfelelt Pauler Gyula a *Századok* XIV. kötetének 13. lapján, a hol ő is foglalkozik Atelkuzu holfekvésével. Pauler, helyesen, arra az eredményre jut, hogy Konstantin «e név alatt nem valami volgamenti tartományt, hanem a mai Bessarabiát és szomszédos tartományait ért». Egyszersmind figyelmeztet arra, hogy Atelköznek legalább déli, a Duna és Dnieszter közt a tengerpart mentében fekvő részét a görög írók onglonak, a szlávok anglznak, a tatárok pedig a multszázad végeig budziaknak nevezték, mi mind a zuggal, szöggel egyenlő értelmű, s így nem lehetetlen, hogy Atelkuzu alatt is Atelzug vagy Atelszög lappang. Roeslerrel szemben Pauler kimutatja, hogy a dubniczi krónika Ethelje alatt épenséggel nem érthető az oroszországi Bug, annál is kevésbbé, mert ez Atelkuzunak csak széleit öntözi; ellenben igenis érthető és értendő a Dnieszter, mely a tartományt északról délkeletnek folyva, majdnem egész szélességében kettéhasítja. «Az Atel vagy Etel tehát a Dniester neve volna — úgy mond Pauler — talán az ókori Tyr-as, a török Turlu vagy byzanti Trullosból, a szlávoknál előforduló Eszterből csinálva, javítva vagy corrumválva.» Paulernek abban tökéletes igaza van, hogy a krónika Ethel nevű folyója a Dnieszter; de az ænigma felállítása, melyet ezen Ethel szó etymológiájával meg akar fejteni, bátran mondhatjuk, szerencsétlen. Mert Eszterből sohasem lesz Ethel semmiféle nyelvből; így a népetymologia sem nem javít, sem nem

*) Roesler, *Romänische Studien*. Leipzig, 1871. 154—155. l.

corrumpál. A *strunga*, *strêha*, *strugu*, *struku* szláv szókából a magyar száj *eszterengát*, *eszterhát*, *esztergát*, *eszterágot* csinál.

Az etelkuzui folyók, ú. m. a Barukh, Kubu, Trullosz, Brutosz és Szeretosz, melyeket Konstantin Etelkuzuban tud, már magukban is érdekesek, és sokszor szolgáltak eddig anyagúl a történelmi kutatásnak. A két utóbbi t. i. a Brútosz és Szeretosz hangzásánál fogva, első pillanatra elárulja, hogy nem más, mint a mostani Prúth és Szeret. Ezt mindenki elismeri és kétségbe soha senki sem vonta. A Trullosz a Dnieszterrel egy; ugyanis ennek ókori neve Tyras s ebből képződött a törököknél ma is divatban lévő Turlu elnevezés, a mely aztán alapjául szolgált a görög császár Trullosz nevének. Hátra van a két első folyó, t. i. a Kubu és Barukh megfejtése. Szabó Károly a Kubut metathesissel Búgnak veszi s a Barukhban a Boristhenes (Dnieper) első felét látja, melynek utóbbi fele nem egyéb, mint a görög *σθενης* (erős, sebes) melléknév. E szerint a Barukh vagyis Baruh név e folyó ősrégi, de még a X. században is élt barbár neve volna, melyből a görögök, kiknek a régi korban e folyó mellett virágzó gyarmataik voltak, a Borysthenes nevet alkották.*) Tehát a Barukh vagy Dnieper, a Kubu vagy Bug, a Trullosz vagy Dnieszter, a Brútosz vagy Pruth, s a Szeretosz vagy Szeret Atelkuzu folyói. Ezenkívül ismeri még Konstantin az Etel és Kuzu folyót, úgy hogy az Etel és Kuzu nevet egy folyóra ruházza (*ὁ δὲ τόπος ἐν ᾧ πρότερον οἱ Τούρκοι ὀπίρχον, ὀνομάζεται κατὰ τὴν ἐπωνομίαν τοῦ ἐκεῖσε διερχομένου ποταμοῦ Ἐτελ καὶ Κουζού*).

A Kuzu folyót lehetne még valahogy a Kubu folyóval kombinálni, ha ugyanis, mint Roesler teszi, íráshibát látnánk a Kuzuban s nem vennők a Kubut Bugnak. Igen, de hol van aztán a fősorolt folyók közt az Atel vagy Etel folyó, melytől Atelkuzu nevét nyerte? A főntebb előszámlált folyókat mind megtaláljuk a régi Atelkuzu területén, csak épen a legfontosabbat hallgatja el a görög császár akkor, midőn az atelkuzui folyókat előszámlálja először, másodszor, harmadszor, negyedszer és ötödször. Különösnek nem elég különös-e ez?

De talán valamelyike ezeknek viselte a specialis *Atel* magyar nevet? A Volgának is Atel, Itil a török neve; fentebb láttuk, hogy krónikáink a Dont veszik Ethulnak; és végre van egy krónikánk

*) Szabó K. i. h. 122—124. l.

(a dubniczi), mely Nagy Lajos királyunk idejében a Dniesztert nevezi Ethelnek. Sem a Volga, sem a Don nem vehető itt figyelembe, már csak azért sem, mert Konstantin egy szóval sem említi Atelkuzuban folyásukat. Megmarad a Dnieszter, mely igenis ott van az atelkuzui folyók között — mint láttuk — Trullosz-alakban. Itt megint az a kétségünk támad: nem vetette-e volna e név mellé a görög császár, hogy íme ez az az Atel folyó, melyről Atelkuzut nevezik, ha a magyarok a Dniesztert csakugyan annak nevezik? S a dubniczi krónika írója nem középkori tudáosságból nevezte-e el a Dniesztert Ethelnek? Annál is inkább, mert sehol többé nem találjuk annak nevezve. Ez hagyján. Több az annál, hogy minő *közt* képez a Dnieszter, ez a majdnem 45 fokú szög alatt haladó és meglehetősen egy irányú folyó? A jobbán fekvő Prúttal vagy a balján hömpölygő Buggal-e? Valószínűleg az Atelkuzu név is világos definitio volt a maga idejében; a magyarok jól ismerték értelmét, ők szerezték, s mihelyt onnan elvonultak, elenyészett maga a név is. Legalább sehol sem akadunk többé nyomaira, s ha e szó török szó lett volna, a magyarokat közvetlenül követő török besenyők, azután később a török kunok semmi esetre sem hagyták volna veszendőbe menni. Nestor a XI. században többször említi a besenyőket (pecsenegek) és kunokat (polovczok) azokon a tájakon, hol a magyarok azelőtt laktak, de Atelkuzuról ő már mit sem tud.

Azt értjük, miért mondjuk Bodroköz, Muraköz, Csilizköz stb., mert ez esetekben a kisebb folyók nagyobb vizekbe ömölven, bizonyos félszigetszerű területet zárnak be. De megértene-e a magyar ember engem, ha a Maros és Duna között elterülő Bánságot Marosköznek mondanám; vagy a Morava, Vág, Garam, Ipoly vidékéről azt mondanám, hogy Vágköz, vagy nem tudom én, Garamköz, Ipolyköz? Mindenki érzi, hogy a magyar *köz* szó ilyen distinctiókat egyáltalában nem enged meg. Más az orosz *volok* szó, melytől a «zavoločskaja zemlja» kifejezés ered, s melynek értelme trajetus. Tulajdonképen keskeny földterület két egymás mellett elhaladó folyó között, tehát az, a mi két tenger közt az isthmus. Származása sem az, a mi a magyar *köz*-é; mert *voloku* azt teszi *húzni*. A kis hajókat ugyanis ily helyeken egyik folyóból a másikba húzzák át.

Konstantin császár arról is tudósít bennünket, hogy mikor a besenyők kiverik őseinket szállásaikról, a magyarok egy része keletre, Perzsia felé telepedett meg s ezekhez a *nyugot felé lakó*

magyarok ügyvivőket küldöznek és meglátogatják őket és gyakran hoznak tőlük választ magukhoz. Világos, hogy a görög császár nem tudta bizonyosan a vidéket, a hova ezek a magyarok elköltözködtek; azért mond csak annyit, hogy «keletre Perzsia felé». De lehetetlen őseinkről föltennünk, hogy ne ismerték, ne tudták volna nevét annak a vidéknek, hol rokonaik maradtak, annál is inkább, mert hiszen maga a görög kútfő beszéli, hogy oda el-ellátogattak; kétségen kívül tudták tehát azt is, hogy mi volt annak az országnak a neve. Nézetem szerint ez a Perzsia felé eső hely az ős haza volt; hogy miként nevezték ezt maguk a magyarok, nem tudhatjuk; krónikásaink többféle neveket hoznak föl, melyek közül azonban lehetetlen ma már kiválasztani azt, a melylyel őseink legelső hazájokat nevezték. Ez annál is inkább lehetetlen, mert Konstantin nem hagyta ránk az ős haza semmiféle nevét.

Általában Konstantin nagyon szeret egy-egy országot folyóvizeiről elnevezettnek állítani. Így kétszer is azt mondja, hogy a mostani Magyarország a benne folyó vizek nevei szerint nevezetik, noha ez a nevezet soha, egyetlenegyszer sem jö elő a történelemben. Ezt állítja, mint említém, Atelkuzuról is. Hogy mily megbízhatatlanok névmagyarázatai, az csak abból is kiténik, hogy a határozottan szláv Lebediát a magyarok első vajdájának, Lebediásznak nevéből eredezteti.

Hogy Konstantin Atelkuzut, melynek jelentését nem értette, honnan származtatja, azt is megmondhatjuk. Ő ugyanis egész világosan ismeri a Volga *Atél* nevét, úgyszintén az Ural *Geéck* (Jaik) nevét is, mint a mely folyók mentén terültek el a besenyők egykori tanyái. A mint az Atelkuzu, vagy inkább Etelkuzu nevet hallotta, azonnal kész volt a magyarázattal s ekként a látszatnak feláldozta az igazságot. Épen oly valótlanyságot dobott a világba, félrevezetve a név által, mint pl. az a külföldi utazó (nevére már nem emlékszem), ki azt írta, hogy Nagy-Körös a Körös folyó partján fekszik. Innen van, hogy a névnek két alakját ismeri: az Atel folyó kedvéért az Atelkuzut, és szerintem a helyesebbet, az Etelkuzut.

Az én véleményem, hogy immár a dolog érdemére térjek, az Etelkuzuról az, hogy ezen szó a finn *etelü* szónak megfelelő magyar *dél* szóból és az ugor nyelvbeli *koto, kodo* szónak megfelelő magyar **kozo, haza* szóból van összetétel által képezve. Etel-kuzu tehát nézetem szerint annyi mint a német Súdheim, a szláv poludnjnaa župa vagyis *Délhaza*.

Mire építem okoskodásomat?

Mindenek előtt arra, hogy Konstantin császár, mint már érintettem is, a Volgának Atil nevét confundálja az ó-magyar **edél* szóval, mi bizonyosnak látszik onnan is, hogy a nála két helyen és két alakban (Atel és Etél) előforduló szó második — tehát helyes — alakjának második tagját hangsúlyozza.*) Azután, ha a *kuzu* szóval a mai *köz*, illetőleg a régies *közö* alakot akarta volna kifejezni, alighanem magas hangzókat használ e szóban a nagyon is mély hangzók (minő a két *u*) helyett. Igaz, hogy a középkor orthographiája absolute nem képes bennünket ily kényes kérdésekben eligazítani; de ha látjuk azt, hogy az Árpádházi királyok alatt is mennyire törekedtek a királyi jegyzők (kivéve természetesen a kiveendőket) a kiejtést legjobban megközelítő helyes leírásra, midőn pl. a Völgy nevet Velgh, a Nagy-Böszörményt Nogbezer-men, a Kövesdet Kewesd alakban tették szemlélhetővé: mennyivel inkább föltehetjük ezt a görög császárokról, kik diplomatiái levelezésben állottak az ősmagyarokkal. Konstantin Előd vajda nevében az *ő* betűt *e* betűvel adja: Lebed. Ha a *köz* szót akarta leírni, azt is bizonyára *kez*-nek írta volna. A mai *haza* szónk hajdan minden kétséget kizárólag **kozo* volt s még a X—XI. században **chozo*-nak hangzott. Ezt már igenis írhatta a Biborbanszületett *kuzu*-nak, mint a hogy írták későbbben okleveleink Boldogasszonyt Budugazzunnak, Borsodot Bursudnak, Boroslót Buruzlounak stb.

Föltevésemet támogatja még egy nagy fontosságú körülmény is. Az északi ugor népek majd mindegyikénél még ma is kétféle lakást, illetőleg házat találunk, melyeket azonban csak gunyhóknak képzeljünk; egy jól kibélelt, szénával tele szórt, állati bőrökkel befedett téli lakot és egy nagyobb, szellősebb és nyirfa-héjjal fedett nyári tanyát. Az északi ugor télen vadászik, nyáron halász, s mindegyiknek megvan ép úgy téli, mint nyári szállása; amaz rendszerint valamely erdős vidéken, mely jó vadászterületül szolgál, emez a halászat érdekében valamely tó- vagy folyóparton. Ki ne gondolna itt a specialis magyar alföldi tanyaszerkezetre? Hazánk

*) Ha nem tartanók egyszerűen íráshibának, hivatkoznunk lehetne e helyen a Jordánszky-codex 259. lapjára, hol az «in meridie» *teelben* alakul van fordítva; azonban ugyanezen codexben számos helyen találjuk a mai *dél*-nek megfelelő *deel*, *dē* alakokat.

egy népfajánál sem találjuk meg a kétlakiságot; sem a tótok, sem a szerbek, sem az oláhok vagy németek lakta vidékeken nincsenek tanyák, csak épen a tiszta magyarság területén, az alföldön. Ezek ősi ugor maradványok, természetesen fejlett alakban. Ilyen tanyázásnak gondolhatjuk a régi magyarok etelkuzui tartózkodását is nagyban; mert hiszen Ibn Dasta, ki elismeri, hogy a magyarok akkori földje erdők bőviben van, egy szóval sem emlékezik vadász-hajlamaikról, de annál inkább siet kiemelni halászati foglalkozásukat. Konstantin pedig azt bizonyítja, hogy látogatják az északi hazát s folytonos összeköttetésben vannak az otthon maradtakkal. Van-e abban ennél fogva lehetetlenség, hogy a délhazai magyar fiatalság el-el rándult telenként vadászgatni az Irtis meléki hazába? Én azt hiszem, hogy nincs; mert ha ősünk 862-ben egyszerre csak Franciaországban termettek s 894 táján is családjait hátrahagyván, kalandozni jártak, az ugyan jó távol eső irtisi vidékeket szintén fölkeresték.

Dr. BOROVSKY SAMU.

CATO PÁRVERSEINEK MAGYARORSZÁGI KIADÁSAI ÉS FORDÍTÁSAI.

(Vége.)

20. A jó erkölcsre oktató Kátónak versei mellyeket Magyar nyelvre fordított Tekintetes és Nemes Felső-Bûki *Nagy Lajos* úr, Tekintetes, Nemes Vass és Sopron vármegyék Törvény Székének egyik Tagja, most pedig a közjónak gyarapodására dicséretes költségével kinyomtatott méltóságos főtisztelendő groff úr szálai Barkóczy Ferencz egri püspök ő excellenciája. Eger 1756.

A címleap hátsó oldalán van a dedicatio Barkóczy Ferenczhez, melyet egy, az egri püspöki könyvnyomtatótól ugyancsak a püspökhöz intézett *Alázatos ajánló levél* követ. A munka még számos kiadást ért, nevezetesen Sopronban 1757-ben és 1762-ben, Budán 1766-ban és Debreczenben 1772-ben.

A latin szövegből a prózai előszó hiányzik. Hogy milyen kiadás után indult, meghatározni nem tudom, csak annyit mondhatok, hogy Erasmus recensiojának alapján áll és se Scaliger se Arntzen hatását nem mutatja. Erasmustól eltérő olvasásai a követ-

kezők: *Imprimis* Deo supplica; I. 7: *Constans aut lenis sicut res postulat esto*; I. 26: *Tu quoque fac simile et sic*; I. 29: *Sic tu nec parcus*; I. 38: *Maxima sit*; I. 40: *et largus amicis*; II. 21: *quod potus peccas*; Præf. l. IV: *quo tu nitare* (Arntzen?); IV. 5: *sed non habet usum* (Weitz gyanítása). Sajnos, hogy épen a latin részt több nyomtatási hiba ékteleníti el. *)

A fordításban a prózai előszó hiányzik. A mi a sententiákat illeti, mint a következő példák mutatják:

Az adott marhát megtartsad;
Törvénybeli tudományt tanúly;
Jókkal társalkodgyál;
Más ember marháját ne kívánnjad;

Nagy Lajos ismerte a régi, 1591-ből való fordítást s némely dolgot változatlanul vett át belőle.

A distichonokat Zrínyi-versszakkal, azaz négy alexandrinnal s négyes rimmel fordítja. Verselése a kornak megfelelő mértékkel mérve ügyesnek mondható, mert a középmetsetet pontosan megtartja s rímei is — természetesen sokszor az értelem rovására — elég jól csengenek. Ime egy példa:

I. 1: *Si deus est animus, nobis ut carmina dicunt,*
Hic tibi præcipue sit pura mente colendus.
Ha egy Isten vagyon, a' mint Hitünk tartya,
Esze lévén senki nem is tagadhattya,
Szükség ezt szivednek buzgóbb indulattya
Tiszteltlye, szeresse, tellyes akarattya.

Már ez az egy versszak is hű képet ad a fordítás általános jellegéről. Valamint Illyesnél azt láttuk, hogy a két hexameter tartalmának nagyon szűk volt a két alexandrin kerete s a fordítót önkényes kihagyásokra bírta, úgy itt az ellenkezőt tapasztaljuk, hogy t. i. a Zrínyi-stropha nagyon is tág keret s Nagy ezt betöltendő mindenféle toldozás-foldozásra szorúl, minek következtében a Cato verseinek főérdeme, a velős rövidség veszendőbe megy. Ehhez járul még a négyes rim nyüge, melynek kedvéért az író,

*) Igy I. 14: *Plus de te aliis* (aliis de te: helyett); II. 8: *Non putes*. (Nolo putes h.); II. 19: *Nam sunt contraria vitæ* (famæ h.); II. 25: *Rebus in conversis* (adversis h.); III. 10: *Rebus et in sensu* (censu h.); III. 12: *quæ facta loquaris* (sequaris h.).

ép úgy mint számos előde, kénytelen feláldozni a gondolatot. Ime néhány érdekes példa :

- I. 27: Noli homines blando nimium sermone probare,
 Fistula dulce canit, volucrum dum decipit auceps.
 Ne hidgy édesdeden zöngő kegyes szónak,
 Mert nagy hangja vagyon az üres hordónak,
 Szépen szól a Sípja jó madárfogónak,
 Harsog Trombitája a' had-fogadónak.

Ebből a második és negyedik sor az értelem kára nélkül elmaradhatott volna. S a mi még nagyobb baj, a hozzáadások néha oly ízléstelenek, hogy egészen triviálissá teszik az elegáns eredetit. Ámbár, ha méltányosak akarunk lenni, meg kell vallanunk, hogy ez a szerencsétlen négyes rím egyéb kedvelőin, különösen pedig a későbbi úgynevezett népies iskola hívein is megesett, sőt gyakran Dugonics maga is az ő Vergilius-fordításaiban kifordított subába öltözteti az előkelő római költőt. A kor ízlése magyarázza tehát Nagy Lajos következő és hasonló botlásait :

- I. 10: Contra verbosos noli contendere verbis,
 Sermo datur cunctis, animi sapientia paucis.
 Csácsogóval nem kell szóval pörben állni,
Kofák módjára szerént sokat versengeni,
 Mert nintsen könnyebb mint szót szaporítani,
 Mesterség ellenben, okossan szóllani.

Vagy pl. I. 40 :

Bőven adakozó légy jó Barátodhoz,
 Ha jó szerencsének fértél javaihoz,
 De mindenek előtt láss önnön magadhoz,
 Más miatt ne kellyen szoknod *kapáláshoz*.

Egyáltalában nem sokat ad a hűség követelményére s leg-
 többször oly szabadon fordít, hogy alig lehet az eredetire ráis-
 merni; pl. :

- I. 7: Constans aut lenis, sicut res postulat, esto,
 Temporibus mores sapiens sine crimine mutat.
 Dicséretes, a ki dolgában állandó,
 De mivel az idő igen változandó,
 Okosságnak rende ebben megtartandó,
 A mire ez vezet, arra légy hajlandó.

Sőt, a mi ennél is rosszabb, sok helyt határozott félreértésekkel találkozunk. Így az I. könyv 11. distichonában :

Dilige sic alios, ut *sit* tibi charus amicus,
Sic bonus esto bonis, ne te mala *damna* sequantur

egy sajtóhiba miatt (*sit* e. h. *sis*), melyet nem tudom melyik kiadásban olvashatott, az egésznek értelmét elcsavarta :

Úgy kedvelly másokat, hogy jobb barátodnak
Egyet tarts, s ezt válaszd belsőbb tanácsodnak,
Ezzel közöld minden mivoltát titkodnak,
Így elejét veszed sok kár vallásodnak.

A második könyv előszavának fordításánál :

Si Romana cupis vel civica noscere bella,
Lucanum quæras, qui Martis prælia dicet

azt árulja el, hogy Lucanussal aligha volt ismerős :

De a' Rómaiak hadakozásokat,
Ellenségeken tett szép Diadalmokat,
Nagyra kiterjedett sok birodalmokat,
Lukanust olvasván föl-lőlöd azokat.

Habár tehát Nagy Lajos munkája magvas magyarsággal és ügyes verseléssel van írva, mint fordítást sikertelennek kell tartanunk. Hogy a maga idejében kedveltségnek örvendett, az csak annyit bizonyít, hogy nálunk Kazinczy előtt nagyon zavaros fogalmak voltak elterjedve a fordításról.

21. A jó erkölcsre tanító Kátónak bőlt versei, melyeket magyar nyelvre fordított P. Pius Füssi, szent Domonkos szerzetéből. Kassán. Az akadémiai betűkkel. 1759. — Újra megjelent ugyancsak Kassán 1762; továbbá: Budán. Nyomtatott Landerer Ferencz Leopold által. 1768; ugyanitt még kétszer, 1770-ben és 1772-ben.

A latin szövegből az előszó hiányzik. Olvasásai közül kiemelendők: sent. 46: *Petentes patientia vince*; III. 10: *Rebus et in casu*; IV. 47: *ne res et fama laboret*; IV. 30: *quod iustum est, animo complectere*; a többiben megegyezik Nagy Lajos szövegével, csakhogy azok a sajtóhibák, melyeket fönnebb közöltünk, Füssinél nincsenek meg.

A prózai sentenciák fordításában ő is átvett egyet-mást a régi, 1591-iki fordításból, így: Az adott marhát megtartsad. A te

marhádat megőrizzed. Más ember marháját ne kívánnjad. A parázna személyt eltávoztassad.

A verses praefatiók fordításánál az alexandrint alkalmazza, különben nyolcz szótagú versekből álló négy soros és párrímes strophát használ, pl.:

Ha Isten lélek a' képpen,
Mint a' Versek mondgyák éppen,
Arra gondodat emellyed,
Hogy főképpen azt tisztellyed.

Rímei, a kornak megfelelő mértékkel mérve, elég jók, csak az a kár, hogy az efajta versek rythmikus beosztásához okvetetlenül szükséges középmetrumot teljesen elhanyagolja. Annyit azonban minden esetre el kell ismernünk, hogy az eddigi fordítók közül még ő járt el legtöbb tapintattal a versalak megválasztásában, mert az ő strophája napyságra nézve körül-belül megfelel két hexameternek s így se önkényes kihagyásokkal, mint Illyes, se ügyetlen hozzátoldásokkal, mint Nagy Lajos, nem vádolható. Sajnos, hogy nála annál inkább előtérbe lépnek a magyartalanságok, melyeket a másik kettő, az ép nyelvérzéket meg nem tagadva, szerencsésen elkerült.

Így pl. I. 16:

Quæ nocitura tenes, quamvis sint chara, relinque.
Miket vélsz, hogy veszélyesek,
Hadd el, bár azok kedvesek.

Egészen szó szerént van fordítva I. 12:

Rumores fuge, ne incipias novus auctor haberi.
Hírhordást kell félre tenni,
Ne látass új szerző lenni.

Erős latinizmus van III. 14-ben:

Quod nosti factum haud recte
Ha tudsz mit vétkesnek lenni,

Itt-ott félreértésekkel is találkozunk, pl. III. 7:

Quæ tibi sors dederit tabulis suprema notato,
Mit a sors vet erszényedbe,
Tedd fel jól a jegyzékedbe,

hol még mindig az összes eddigi kiadásokban fellelhető félreértés

kísért. Fordítóink t. i. *tabulis*-t (végrendelet) jegyzőkönyvnek, *notato*-t (part. perf. pass.) parancsoló módnak nézik.

III. 15: Ipsæ etiam leges cupiunt ut *iure* regantur.

Törvénynek is az állattya,

Hogy azt törvény igazgattya.

Daczára annak, hogy a Füssi munkája kevésbé költői, mégis az övét kell az addigi verses fordítások közt legjobbnak tartanunk, mert, ha az alak- és stílbeli hűséget elérnie nem is sikerül, legalább a tartalmat hiven adja. Igyekszik rövid lenni, a párhuzamos és ellentétes helyeket kiemelni, s a mi fő, semmit sem ad hozzá a magáéból. Még az értelemnek keresztény célzatú elferdítésével sem találkozunk nála sehol.

22. Dionysii Catonis disticha moralia. Ex editione Upsaliensi Henrici Curionis, A. 1669 cum variantibus lectionibus collectis ex emendatione Josephi Scaligeri, Petri Sriverii et Schefferi. Quorum nomina suis locis per Initiales Litteras indicantur. Accedunt sententiæ poetarum veterum ex fasciculo poematum Hieronymi Freyeri. Item versus memoriales de differentiis vocum. In usum tironum Classis Poëticæ. Debrecini. Per Stephanum Margitai. Anno 1769. — Ugyanez a kiadás változatlan alakban jelent meg: Debrecini per Stephanum Margitai 1774, és Debrecini per Georgium Csáty, Typogr. 1804.

E kiadás nem nevezhető ugyan hazai tudományos terméknek, mert változatlanul adja az upsalai 1669-iki kiadás szövegét, de nevezetes annyiban, hogy először mutatja hazánkban Sriver és Scaliger kritikai működésének nyomát, míg az összes eddigi kiadók és fordítók közvetve vagy közvetlenül Erasmust követték. Másrészt azonban szomorú világot vet akkori tudományos viszonyainkra, hogy 1804-ben érdemesnek találtak egy több mint száz éves recensiót újra lenyomni s tudomást sem vettek Catonak évtizedekkel előbb megjelent korszakos kiadásáról, az Arntzen-féléről.

A prózai előszót és a sentenciákat a kiadó elhagyta. A verses praefatiók nem a második, harmadik és negyedik könyv elején, hanem az egész munka élén *Ad Lectorem* cím alatt állanak, mindjárt utánok pedig a következő jegyzet:

L. S. Versus hos a Distichis seiunximus; exemplo P. Sriverii Sententias breviores olim Catoni adscriptas, vero earum auctori Rob. Gosserrest Anglo, A. C. 1253 mortuo, reliquimus. De Catone,

cuius Disticha tibi tradimus, Hist. Lit. consulenda est; verbo monemus eius ætatem ad tempora Commodi et Severi referri a Jos. Scaligero, primumque esse Vindicianum, qui in Epist. ad Valentinianum Imp. Catonis meminerit. Vale. Dab. Debrecini.

E sorok elárulják, hogy a kiadó azt, a mit a tudósok Catóra nézve Scriver és Scaliger óta tettek, figyelembe se vette. Másképp nem említhetett volna egy 13. századbéli író a Sententiák szerzőjéül, s ha ismeri Cannegieter híres értekezését: *Rescripta Boxhornio*, bizonyára tudott volna egyebet is mondani a distichonok koráról.

A kiadás pontosabb ismertetése czéljából közöljük azokat az olvasásokat, melyek az eddig nálunk megjelent kiadásokban nem találhatók: I. 5: Quum culpas alios; I. 7: Constans et lenis, ut ut res *expostulat*; I. 16: succurat... quid; I. 25: *ipse videri* (Scriver); I. 26: fac *simules* (Scriver); I. 37: Servorum *culpīs*; II. 22: Quæ *potus* peccas (Scaliger); II. 24: Noli successus indignos; II. 27: Fronte capillata est, postica Occasio calva; III. 4: veri *norma* (Scriver); IV. 6: patris *ingenium* (Scaliger); IV. 8: *ne vende* roganti (Scal.); IV. 18: quicumque *senet* (Scal.); IV. 30: *blandum* est; IV. 32. quo *sit* discrimine peior (eddig: *sis*); IV. 35: flere *querendo* (Scal.); IV. 42: *officiperdi* (Scal.); IV. 43: *cave sis* (Scal.); IV. 44: Ut *servos* dicas.

Az egész recensión főleg Scaliger hatása látszik. Berendezését illetőleg meg kell jegyeznünk, hogy a második könyv első distichonjának helyén a III. k. előszavából ez a két sor áll:

Instrue præceptis animum, ne discere cessa,
Nam sine doctrina vita est quasi mortis imago.

A harmadik könyv élén Scriver után a *Fortunae damnis* kezdetű distichon foglal helyet; a negyedik könyv utolsó párverse *Epilogus* czímmel zárja be az egészet.

23. Disticha moralia Catonis, 1785. A fordító névtelen *)

A szöveg mindenben a régi, Erasmus-féle. A magyarázatban ugyanezt a tudóst követi. A prózai prologus latinul közölve van ugyan, de magyarra fordítva nincs. A kis prózai sententiák

*) Ezt a fordítást említve találjuk a Kisfaludy-társaság Évlapjainak 1846-ik évi kötetében, a Kis János Cato-fordításához írt bevezetésben. Egyetlen előttem ismeretes példánya ngs. Ponori Thewrewk Emil egyetemi tanár úr birtokában van. Bartal az ő akad. székhelyében nem említi; az egyetemi, múzeumi és akadémiái könyvtárban nincs meg.

fordításánál névtelenünk is sokat átvesz a régi, 1591-iki magyar szövegből.

A distichonokat két-két párrímes alexandrinnal adja vissza. A középmetszet megtartására vigyáz ugyan, de rímei oly botrányosan rosszak, hogy ebben a tekintetben a korabeli verselők mögött is messze elmarad. Ime a sok közül két jellemző példa:

I. 1: Ha az isten lélek, mint mondgyák a *versek* :

Ezt főképen tiszteld a tiszta *lélekkel*.

I. 5: Életét s erkölcsét nézd az *embereknek* :

Egymást bűnről feddik s minnyájan *bűnösök*.

A magyarság ellen azt a rettentő hibát követi el, hogy a rím kedvéért az alanyi és tárgyi ragozást felcseréli :

I. 16: Mások dolgát s szavát midőn vén *beszéllesz*.

I. 24: Hogy meg ne fogvatkozz, gyűjtöttel szűkön élyl :

És hogy *meqtarts*, mid van : hogy nines, mindenkor *vélly*,

és pedig nemcsak ezen a két helyen. Mondanunk sem kell, hogy mint Illyes, úgy névtelenünk sem tudta a két hexameter tartalmát két alexandrinba szorítani, s hogy a hűség követelményét mily könnyen vette, elég a következőkre utalnunk :

II. 24: Successus noli indignos tu ferre moleste.

Méltatlan eseten ne búsuly felette.

III. 5: Segnitium fugito, quæ vitæ ignavia fertur,

Nam cum animus languet, consumit inertia corpus.

Ne légy rest, mert restség élet tunyasága :

Ha *lankad a kedved*, testedet fogyasztya.

III. 22: Fac tibi proponas, mortem non esse timendam,

Quæ bona si non est, finis tamen illa malorum est.

Tedd fel azt, hogy nem kell félni a haláltól :

Ha *jó, noha nehéz*, megment minden bajtól.

Elmondhatjuk erről, a bővebb ismertetést semmikép sem érdemlő munkáról, hogy, valamint latin szövege, az Erasmusénak változatlan lenyomata, valóságos anachronismus, úgy fordításbeli hűség, stílus és verselés dolgában sem lehet a korabeli, valamire való termékekkel összehasonlítani.

24. Magyar Kátó, mely a magyar Rósás versetskében tölt Magyaroknak kedvéért kibotsájtatott és némely Magyar Köz-Példa-beszédekkel a Második készben meg bővítettett *Molnár Fe-*

rentz most a Kis-Kunoknak Kapitánnya által. Bétsben és Posonyban. Doll Aloyz és Schwaiger könyvtárosoknál. 1789.

Az egész munka két részből áll. Az első adja Cato magyar fordítását latin szöveg nélkül, a másik versekbe foglalt példabeszédek tartalmaz. Az előszóban a többi közt ezeket mondja: «Az is Igaz, hogy amaz híres Vers-szerző Benitzky Péter is kitette a maga Versei között Kátónak némelly erköltseit, de rendet nem tartott benne, mert nem a volt tzellya. Én ugyanazon Benitzkyt követvén, szokásom szerint itt is tsak a *Rósás* versekhez nyúltam, noha az előre botsátott Kátó Parantsolatit *tsigás* versekre szabtam». Ezt az utalást figyelembe véve átvizsgáltam Benitzky Péter *Magyar ritmusait*, azt hívé, hogy egyes distichonok fordításaira fogok bennök találni. A versekbe foglalt magyar példabeszédek közt találtam is néhányat, melyek értelmileg annyira, a mennyire, hasonlítanak Cato verseihez, de az egyezés köztök oly csekély, hogy pontosabb egybevetésük haszontalan fáradságnak bizonyult.

De visszatérve a Molnár munkájára, lássuk, mit értett ő *tsigás* vers alatt. Ime egy jellemző példa:

Mindennel felhaggy,
Elsőben helyt adgy
Istennek.
Imádd kezdőjét
és Teremtőjét
mindennek.
Mert fekszünk, állunk,
élünk és halunk
tsak ennek.

Ennek a hosszú litániának eredetije *Deo supplica*. A többi sententiák közül már többet szorít egy-egy ily versszakba s a többi közt a *Foro te para* mondásnak ilyen fordulatot ad:

Törvényhez készíts
Jó *ersényt*.

Az egyes distichonokat egy-egy *rósás* versben azaz Balassastrophában fordítja le, mely versalakot, Benitzky után indulva, nagyon megkedvelt. Természetes, hogy ily módon kényszerítve van legalább kétszer annyit mondani, mint a mennyi az eredetinek egy verspárában foglaltatik. Nem ismer rá senki a következő sorokban:

Ha az Isten nekünk
 Lelkünk s üdvösségünk,
 a mint minden tudhattya,
 Sőt hogyha Teremtőnk,
 Megváltónk s szentelőnk,
 miként hitünk oktattya,
 Azt kiki szívéből
 Tiszta elméjéből
 Valóban imádhattya,

Cato első distichonára :

Si deus est animus, nobis ut carmina dicunt,
 Hic tibi praecipue sit pura mente colendus

melynek fordításánál Molnár az egész katechismust segítségül hívta. Ilyen sokszor a komikumig menő keresztényítéssel találkozunk csaknem minden lapon. De nem kevésbé érdekes, hogy ott is, a hol ily czélzatos ferdítés nincs, mikép cifrázza ki magyar zsinórral a latin gondolatot ;

I. 8 : Szolgádat s vérséged,
 a te feleséged
 ne hidd, hogyha vádollya,
 mert a mit te kedvelsz
 s bötsületre nevelsz,
 azt ő mindég órollya,
 nappal nyughatatlan,
 éjjel állhatatlan,
 hogy urát megtromfollya.

Mint a magyar példabeszédek szorgalmas gyűjtője, olykor ezekkel is tarkázza előadását :

III. 2 : *Ha belső kis Birád*
 s mennyből adott Gírád
 igen jó helyen fekszik,
 a rossznak nyelvével,
 ne gondollj szennyével,
 mert az attul melegszik.

A Molnár munkája bizonyára kellemes olvasmány volna mindazoknak, kik, a mai meglehetősen színtelen beszédmódot megunva, töröl metszett magyarságban és eredeti népies fordulatokban akarnak gyönyörködni. De idézeteim elolvasása után azt

is könnyű belátni, hogy Cato gondolatainak ez a magyar sujtásos, példabeszédekkel és tréfás fordulatokkal tarkított, olykor keresz-tény czélzattal elferdített körülírása mint fordítás komolyan nem vehető.

25. Viridarium Parnassium seu privata respiria solitariaque consortia mea. Menstrue ac anniversarie publicat Samuel Liptay, in A. Gymnasio Budensi I-mæ Humanitatis disciplinarum cultor. Annus I-mus Mensis Ianuarius. Pestini. Typis Nob. Joannis Thomæ Trattner 1822. — Parnasszusi időtöltések vagyis az én multságaim és magános társalkodásaim. Holdhónaponként és esztendőnként kiadja Ns. *Liptay Sámuel*, most a buda főgymnasium V-ik oskolájának tagja. I-ső Esztendő. Ianuarius.

A munka tartalma a következő: I. Kátó Dénesnek erkölcsi aranymondásai. — II. Különböző latin költők Munkáiból kiszedett rövid velős mondások. — III. Négy darabocskák Horácztól. — IV. A Fédrus Apológiáinak erkölcsi Tudományai. — V. Két erkölcsi beszédecskék a sors változandóságáról. Egy szegény, de annál törekvőbb s nemes idealismustól hevülő fiatal deák zsenge munkájával van dolgunk, mely hónaponként megjelenő folyóirat akart volna lenni s melyet a szerző előszavában pártfogójának, puchói Marczibányi Mártonnak ajánl. A munka élén olvasható még *Amica Manifestatio ad clarissimos condiscipulos*, iskolás latinsággal írt bevezetés; ugyanez magyarul is.

A latin szöveg változtatás nélkül ki van írva a Henricus Curio upsalai recensiója után készült s fönnebb már bőven ismertett debreczeni kiadásból. A prózai előszó és a kis sententiák elmaradtak. Az epilogus (IV. 49) szintén hiányzik s helyette a következő két hexametert olvassuk:

Nec Veneris nec tu Vini tenearis amore,
Exitiale nihil magis est quam Vina Venusque.
Sem boritalra magad se pedig bujaságra ne adjad,
Mindkettő nagyon árt, vesztőbb szer nincsen ezeknél. *)

Nevezetes, hogy ez az első alakilag hű, metrikus fordítás. Az

*) Hogy Liptay honnan vette e sorokat, nem tudom. Az egész talán nem egyéb, mint önkényesen megváltoztatott alakja a *Vitalis* distichonjának (l. Riese: Anth. Lat. II. p. 84):

Nec Veneris nec tu Bacchi tenearis amore:
Uno namque modo vina Venusque nocent.

ifju ember valóban nagy fába vágta fejszéjét, s ha korát tekintjük, nem is csodálkozhatunk, hogy a hexameterek faragása keserves munkájába került, hogy a metszetet számtalanszor elhanyagolja s rythmusa e miatt döcögös. A prosodiával is sok baja lehetett, mert ily szabadságokat is megengedett magának: gyűlöli (I. 8); válaki (I. 15); kedvellész (I. 35); folyón (II. 6); folyók (IV. 31); a legkiválóbb hibákat azonban a magyar szórend ellen követi el ugyancsak metrikus kényszerből. Ily mondások, mint: *Árt de beszélni* (I. 12) vagy: *Szívébe de nem hív* (I. 26), vagy: *Minden tartand ha bolondnak* (II. 29), többször előjönnek nála.

Bár általában el kell ismernünk, hogy a fordítás az eredetinek helyes átértésére mutat, olykor mégis azt tapasztaljuk, hogy a metrum kedvéért hibát követ el a hűség ellen:

I. 7: Constans et lenis, ut res expostulat, esto
Légy ugyan állhatatos, de ha kell, *higabb eszü* is légy.

I. 26: Tu quoque fac simules: sic ars deluditur arte
Ugy cselekedj magad is vele s *így Tromf Tromffal* ütődik

a hol a Molnár Ferencz fordításának hatása félreismerhetetlen.

III. 12: Quid deus intendat, noli perquirere sorte
Isteni végzésen ne törődj sors- s *kártyavetéssel*.

Az ilyen és hasonló helyek azonban inkább csak felületes fordításra, mint félreértésre vallanak. Ellenben több helyen a fordítás elég ügyesen magyarázza a homályos eredetit:

II. 16: Nec te collaudes nec te culpaveris ipse,
Hoc faciunt stulti, quos gloria vexat inanis
Meglásd, hogy magadat nyilván ne gyalázd, *se* ne dicsérd:
Illetlen hiuság *ezt, azt* cselekedni bolondság,

a miből azt kell következtetnünk, hogy nem volt előtte ismeretlen a régi konjektúra: *Hoc faciunt stulti, id, quos gloria vexat inanis.*

A harmadik könyv 20. verspárja:

Coniugis iratae noli tu verba timere:
Nam lacrimis struit insidias, cum femina plorat

kissé homályos, mert nem látjuk át egyszerre a feleség haragjának, sirásának és a férj félelmének összefüggését. Könnyen érthető ellenben a fordítás:

Nem félhetsz, mikor a Feleség mennydörgi haragját,
Inkább tarts, ha kegyes könnyecseppjeivel leseket sír

ámbar nem felel meg tökéletesen az eredetinek, melynek értelme körülbelül ez volna: «Ne ijedj meg, ha feleséged haragszik; mert könnyeivel (az asszonyok mérgökben sírni szoktak) csalárdságot rejteget;» Itt a *félelem* tehát a szerető férj aggodalmát jelenti, a ki nejét a heves lelki rázkódástól félti. Sikerültebb a III. 23. fordítása:

Elszenvedd Nődnek, ha serény s kegyes életü, zsémbjét,
 Mert mi leszer? ha sem ő hallgatni se tűrni te nem tudsz,

a hol az eredetiben a második sor így hangzik:

Namque malum est non velle pati nec posse tacere

de Liptay bizonyára a Scaliger gyanítását követte: *Te nolle pati, hanc non posse tacere.*

Az említett fogatkozások daczára is kétségtelen, hogy az addig megjelent fordítások közt ez a viszonylag legjobb, mert írója teljesen tisztában volt, ismerve bizonyára Kazinczy és iskolája működését, a valódi fordítás céljaival. A tartalmi hűségen kívül érvényt akar szerezni, és pedig teljes szigorúsággal, az alaki hűség követelményének: igyekezett utánózni az eredetinek nemcsak stilisztikai sajátságait, hanem versalakját is. Természetesen, ha tekintetbe vesszük a fordító fiatal korát, azon sem fogunk csodálkozni, hogy munkája a korabeli jelesebb fordítások mögött messze elmarad.

26. Dionysii Catonis Disticha Moralia, versibus totidem Hungaricis comprehensa. In usum studiosæ iuventutis Hungaricæ edita. — Dionysius Cato erköltsi páros versei ugyanannyi számú és mértékű magyar versekbe foglalva. A tanuló magyar ifjuság számára. Pesten. Esztergami K. Beimel József tulajdona. 1834.

A prózai előszó, az apró mondások és a verses praefatiók hiányoznak. A fordító philologiai műveltségére nem valami kedvező világot vet az a körülmény, hogy a latin szöveg az 1769-iki debreczeni kiadás változatlan lenyomata, mely ismét a Curio-féle 1669-iki upsalai kiadást követi.

A bevezetésből kitetszik, hogy tanár ember írta. Munkáját a gymnasiumok azon tanulóinak szánta, a kik a könnyebb latin

prózaírók olvasását befejezván, az első költői olvasmányokra térnek át. Reméli, hogy törekvése «a deák nyelvet már valamenynyire értő, a magyart pedig most tanuló ifjúságra nézve talán nem lesz minden haszon nélkül.» Némely metrikai szabadságait ugyancsak az előszóban így védelmezi: «Hogy az úgynevezett *mutaliquidákat* és a *h-t* megelőző szótagokat a deák prozódia törvényei szerént néha rövideknek vettem, a deák versek olvasásához szokott magyar füleket talán nem fogja sérteni s a többiekre nézve a mértékes verseknek úgy is kevés érdeke.»

A fordítás tehát metrikus. Sajnos azonban, hogy a hexamerek a metszet gyakori elhanyagolása miatt döcögősek. A *h* tizenkétszer nem képez positiót, a mi 1839-ben, Vörösmarty eposzai után valóságos anachronismus. Még furcsább, hogy a fordító a *tl* mássalhangzó-csoportot megelőző szótagokat is többször rövideknek vette, a mire pedig a latin költészetben sem találhatott példát. Például ilyen méréseket enged meg magának: méltátlánul (II. 14), kédvétlén (II. 25), ártátlánul (III. 2), nyűghátatlan (IV. 32). Ez bizonyára megbocsáthatatlan vétség a magyar szótagolás ellen. Máshol az egyes szótagok quantitását változtatja meg önkényesen: gyűlöli (I. 7), vitáss (I. 10), nēvētség (III. 7), megelēgēdēten (III. 11) stb.

A mi a tartalmi hűséget illeti, ebben a tekintetben a fordítás lelkiismeretesnek mondható, de különben nagyon középszerű munkának kell tartanunk. Minden érdeme abban áll, hogy az eredeti értelmet híven visszaadja, de távol van attól, hogy a stílus szépségét, a párhuzamokat és az ellentéteket, az epigrammatikus élt visszatükröztesse. Verselése oly rossz, hogy a fordítás már csak e miatt is teljesen élvezhetetlen.

Megemlítjük még, hogy a distichonok közül néhány kimaradt. «Egy két verset — így igazolja magát az író — melynek sem értelmi sem erkölcsi tekintetben az ifjúságra nézve semmi érdekét nem gondoltam, kihagyni, nem tartottam szentségtörésnek».

27. Cato verspárjai, fordította Kis János. Kisfaludy-társaság Évlapjai. Hatodik kötet. Pesten. Eggenberger J. és fia Akadémiai könyvtárak költségén. 1846.

A fordítást a szerkesztő bevezető sorai előzik meg, melyekben örömet fejez ki a fölött, hogy a magyar irodalom valahára a kor igényeinek megfelelő Cato-fordítással dicsekedhetik. Mi is

szívesen elismerjük, hogy a Kis János munkája minden tekintetben fölülmulja az előzőket s különösen kiemelendőnek tartjuk nála a hexameter könnyed kezelését. Határozott félreértéssel sehol sem találkozunk; a fordítás csak ott kevésbé sikerült, a hol az értelem valóban kétes; legfőleg azt gáncsolhatjuk, hogy a metrum kedvéért haszontalan hozzátoldásokat enged meg magának. Más hol ellenben az eredeti egyes fogyatkozásait és homályosságait ügyesen el tudja takarni fordításában. Szóval a fordítás összes kellékeinek, a tartalmi és alaki hűségnek, a magyarosságnak annyira megfelel, a nyelvvel és mértékkel oly ügyesen bánik, hogy némi javításokkal ma is megállaná helyét.

E munka megjelenése óta újabb Cato-fordító több mint negyven éven keresztül nem akadt, a min nem csodálkozhatunk, ismerve a közönyt, melylyel korunk a didaktikus költészet iránt viseltetik.

Vizsgálatainkra visszatekintve, nem lesz nehéz észrevennünk, hogy Cato-fordításaink mily tanulságos adalékul szolgálnak irodalmunk ez ágának fejlődéstörténetéhez. Láttuk, hogy a fordítás eleinte csak az iskola igényeinek szolgál és szó szerént való hűségre törekedvén kegyetlenül bánik el a nyelvünk természetéből folyó törvényekkel; már a mult században a nagy közönség erkölcsi szükségzeit tartják szem előtt fordítóink s az olvasók nagy tömegének ízlése szerint magyar sujtással annyira kiczifrázzák az eredetit, hogy alig lehet többé ráismerni; végre, főleg a nyelv iskolázásában oly szép sikerrel működött ó-klasszikus irány hatása alatt, utat tör magának a tartalmi és alaki hűség elve, melyet legjobban egyetlen olvasható fordításunk, a Kis Jánosé valószínűleg.

Magyar kiadás a szó philologiai értelmében tulajdonképen egy sincs, mert azok a latin szövegek, melyek akár önállóan akár a magyarhoz kapcsolva hazánkban megjelentek, külföldi recensiók egyszerű lenyomatai. Fordítóink s kiadóink tulajdonképen Erasmusra esküszik s akad olyan is, a ki az ő szövegének változatlan mását adja 1785-ben! A debreczeniek 1769-ben kiadják Catót, még valami apparatus criticus-félét is mellékelnek hozzá három tudós, Scaliger, Scriver és Scheffer conjecturáiból, de a szöveget lenyomatják egy 1669-iki kiadás után s tudomást sem vesznek Arntzenről. Kutatásaink tehát újabb példával igazolják azt az általánosan elterjedt véleményt, hogy ho-

nunkban, miután az európai humanizmussal való érintkezés a szerencsétlen politikai viszonyok következtében oly hamar megszűnt, csak nagy későn vettek tudomást a külföld mozgalmairól ezen a téren is. Philológiánk nem volt; tőlünk függ, hogy legyen.

Dr. NÉMETHY GÉZA.

PÁRHUZAMOS IDÉZETEK AZ ODYSSEIÁHOZ.

30. Od. 9, 456.

εἰ δὴ ὁμοφρονέοις ποτιφωνήεις τε γένοιτο.

Gyulai Gon. most. Vágyakozva néznek rája (a báránycák)

Mintha szólani akarnának,

Szegénykéek nem tudnak szólani.

31. Od. 10, 105. A vízmerítő királyleány a bibliai *Rebekára* és Goethe *Dorotheájára* emlékeztet.

32. Od. 10, 190.

ὦ φίλοι, οὐ γὰρ τ' ἔδμεν, ὅπη ζόφος οὐδ' ὅπη ἦώς . . .

Arany Rege a csodaszarv. . . . Hej! ki tudja

Merre van a hazánk útja?

u. o. Micsoda föld ez a vidék,

Hogy itt a nap száll keletre

S nem, mint máshol, naplementre.

33. Od. 10, 227. . . δάπεδον δ' ἄπαν ἀμφιμέμυκον.

Arany Pázmány lovag. Visszadöng a tölgyfa padló.

34. Od. 10, 309. πολλὰ δέ μοι κραδίη πόρφυρε κίοντι.

Arany Toldi IV, 7. Szörnyen hányt a hab a jövőnek tervén.

35. Od. 11, 19. νῦξ ὅλοῃ τέταται.

Vörösmarty Z. f. II. Az éjfél . . kiteríti ijesztő szárnyait.

36. Od. 11, 149. skk. Teiresias megjelenésével és jövendölésével egybevethető az a bibliai jelenet, midőn a sirból kikelő Sámuel Saulnak megjósolja végsorsát. (Sámuel 1, 28, 3 skk.)

37. Od. 11, 194.

φύλλον κεκλιμένων χθαμαλαὶ βεβλήγεται εὐναί.

Arany Toldi IV, 3.

Nádtors lőn az ágya, zsombok a párnája,

Isten kék egével földve a tanyája.

U. o. IX, 11. Fejének párnája a szín ágasa volt,
Lepedőt sugárból terített rá a hold.

38. Od. 11, 206. τρίς μὲν ἐφωρμήθη, ἐλέειν δὲ με θυμὸς ἀνώγειν. |
τρίς δέ μοι ἐκ χειρῶν σκιῇ εἴκελον ἦ καὶ ὀνειρώ | ἔπατ'.

Vörösmarty Z. f. V.

Háromszor fölkél elszánva keresni leányát,
S háromszor megy vissza szegény a szikla tövéhez.

V. ö. Verg. Aen. 2, 792 skk.

39. Od. 12, 280. ἦ ῥά νυ σοί γε σιδήρεα πάντα τέτυκται.
Tibullus I, 10, 2. Quam ferus et vere ferreus ille fuit.

40. Od. 12, 284. διὰ νόκτα θοήν.

Verg. Aen. 2, 250. Ruit Oceano nox.

Arany Toldi V, 1. De az éj erőt vett, csakhamar beronta.

41. Od. 13, 26. δαίνοντο . . δαῖτα.

Arany Bud. hal. VII. Ez nap örömére nagy lakozást laktak.

Arany Éjféli párbaj. Bende vitéz lakodalmát lakja.

42. Od. 13, 31. skk.

ὥς δ' ὅτ' ἀνὴρ δόρποιο λιλαίεται, ᾧ τε πανῆμαρ
νετὸν ἀν' ἔλκετον βόε οἶνοπε πηκτὸν ἄροτρον·
ἀσπασίως δ' ἄρα τῷ κατέδω φάος ἡελίοιο
δόρπον ἐποιχεσθαι, βλάβεται δέ τε γούνατ' ἰόντι·
ὥς Ὀδυσσεὶ ἀσπαστὸν ἔδω φάος ἡελίοιο.

Biblia Jób 7, 2. Miképen a fáradt szolga kívánja az árnyékot, és
miképen a béres várja az ő munkájának végét: azonképen lőn az én
dolgom.

43. Od. 13, 79.

καὶ τῷ νήδυμος ὕπνος ἐπὶ βλεφάροισιν ἔπιπτεν,
νήγρετος ἦδιστος, θανάτῳ ἄγχιστα ἐοικώς.

Verg. Aen. 6, 522.

Dulcis et alta quies, placidæque simillima morti.

Arany Toldi estéje II.

. . . Jött az édes álom,

A ki legjobb orvos ezen a világon.

44. Od. 14, 55. 17, 380. προσέφη, Ἐύμαιε συβώτα.

Gæthe Herm. u. Dor. Klio:

Doch du lächeltest drauf, verständiger Pfarrer, und sagtest.
Voss, Luise:

Darauf antwortetest du, ehrwürdiger Pfarrer von Grünau.

Vörösmarty Z. f. VI.

Monda, s te erre szelid hangon, deli Hajna, feleltél.

45. Od. 14, 73. ἔθνεα χοίρων.

Arany Toldi II, 1. A malacznép sí-rí.

46. Od. 14, 112. Az egész jelenettel v. ö. Arany Toldi IV, 12.

47. Od. 14, 169. ἡ γὰρ θυμὸς ἐνὶ στήθεσσιν ἐμοῖσιν
ἄχνηται, ὅπποτε τις μνήσῃ κεδνοῖτο ἄνακτος.

Arany Toldi IV, 14.

Hagyd el, kérlek, hagyd el e fájós beszédet.

48. Od. 14, 196.

ῥηιδίως κεν ἔπειτα καὶ εἰς ἐνιαυτὸν ἅπαντα
οὗ τι διαπρήξαιμι λέγων ἐμὰ κήδεα θυμοῦ. . . .

Arany Toldi IV, 14. Itéletnapig is elhallgattam volna.

“ “ “ 13. S tán a szó belőle, míg a világ folya.

49. Od. 16, 15.

κύσσε δὲ μιν κεφαλὴν τε καὶ ἄμρω φάεα καλὰ
χεῖράς τ' ἀμφοτέρας · θαλερὸν δὲ οἱ ἔκπασσε δάκρυ

Arany Toldi IV, 8.

Ki (Bencze) nagy zokogással nyakába borulva

Igy szólott Miklóshoz egy kis idő múlva.

Arany Toldi X, 3.

Mikor Toldi Miklós letépte lováról

S minden port lecsókolt ránczos orcájáról.

50. Od. 16, 241. σεῖο μέγα κλέος αἰὲν ἄκουον.

Arany Toldi VI, 15. Édes apámnak is hallám vitézségét.

51. Od. 17, 218.

ὥς αἰεὶ τὸν ὁμοῖον ἄγει θεὸς ὥς τὸν ὁμοῖον.

Similis simili gaudet.

Plerumque similem ducit ad similem deus.

Megleli zsák a feltját.

Biblia Máté 15, 14. A vakoknak vak vezérek; ha pedig a vak
vezeti a vakot, mindketten a verembe esnek.

52. Od. 17, 269. δαῖτα τίθενται.

Erd. Népd. II, 321. Őszszel teszünk lakodalmat.

53. Od. 17, 316. βαθείης . . ὕλης.

Arany Bor vitéz: Kün az erdő mély árnyat hány.

54. Od. 17, 454.

. . οὐκ ἄρα σοί γ' ἐπὶ εἴδεϊ καὶ φρένες ἵσαν.

Catullus Peleus és Thetis 175.

malus hic celans dulci crudelia forma consilia.

Vörösmarty Az úri hölgyhöz :

Szép és dicső, s lélekben oly setét,

Milyen derült arczodnak hajnala.

55. Od. 19, 163.

οὐ γὰρ ἀπὸ θυροῦ ἐσοι παλαιφάτου, οὐδ' ἀπὸ πέτρης.

Engem sem a gölya költött.

Ágról szakadt.

Arany T. sz. III, 34. Kőszülötte (gyöngéd szidás).

Népdal : Nem anyától lettél,

Rózsafán termettél,

Piros pünkösdi napján

Hajnalba születél.

56. Od. 19, 203. ἔσκε ψεύδεα πολλὰ λέγων ἐτόμοισιν ὁμοῖα.

Hor. A. P. 151. veris falsa remiscet.

Arany Vojtina ars p.

Győzz meg, hogy a mi látszik, az való ;

Akkor neved költő lesz, nem csaló.

57. Od. 19, 595.

λέξομαι εἰς εὐνὴν, ἧ μοι σπονόμεσσα τέτυκται,¹

αἰεὶ δ' ἀκρυς' ἐμοῖσι πεφυρμένη.

Biblia Zsoltár 6, 7. Elfáradtam fohászkodásimban, megmostam minden éjjel az én ágyamat, és könyhullatásimmal megöntöztem nyoszolyámat.

58. Od. 21, 85. νήπιοι ἀγροῖῳται, ἐφημέρια φρονέοντες.

Cic. de off. 4, 11. Sed inter hominem et beluam hoc maxime interest, quod hæc tantum, quantum sensu movetur, ad id solum, quod adest quodque præsens est, se accomodat paulum admodum sentiens præteritum aut futurum.

59. Od. 21, 429.

. . καὶ ἄλλως ἐψίχασθαι

μολπῇ καὶ φόρμυγι. (Gúnyosan.)

Arany Keveháza : Hej Béla, most, hej Kadosa,

Kemény táncz lesz ez a tusa.

60. Od. 22, 25. skk. E jelenettel v. ö. Egri leány III. szakaszát.

61. Od. 22, 27. οὐκέτ' ἀέθλων ἄλλων ἀντιόσεις.

Arany Toldi II, 12. E csapás utolsó szélütése leszen.

62. Od. 22, 33. δλέθρου πείρατ' ἐφῆπτο.

Verg. Aen. VI, 866.

Sed nox atra caput tristi circumvolat umbra.

Biblia Sámuel II, 22, 6.

A halálnak hálója vettetett vala meg nékem.

Zsoltár 18, 6.

A pokolnak kötelei körülvettek volt engemet.

Kisfaludy K. Mohács :

Hollószárnyaival lebegett a zordon enyészet.

Arany B. h. XII.

Hálója halálnak szemeit környezte.

63. Od. 24, 318.

ἀνὰ ῥίνας δέ οἱ ἤδη δριμύ μένος προύτυψε

Arany Toldi VI, 12.

Mintha tűt szűrnának orra czimpájába,

Vagy mintha alatta reszelnének tormát,

Tekerő nyilallást érze olyan formát.

64. Od. 24, 147. skk. V. ö. Arany Toldi VI, 10. 11.

Dr. CSENGERI JÁNOS.

PETOFI ÉLETRAJZA NÉMETÜL.

A mult év nyarán egy vaskos könyv *) jelent meg Petőfiről Lipcsében. A magyar lapok nagy méltánnyal s okos embert gondolkozóba ejtő magasztalásokkal fogadták, a nélkül azonban, hogy a könyv tartalmának habár csak egy részletéről is alaposabb, behatóbb bírálatot igyekeztek volna mondani. Mi ugyan hozzá vagyunk szokva a napi sajtónak jobbára fölületes véleményalkotásához ; nem is kívánjuk, hogy oly műről írjanak behatólag, mely szakembernek is gondot ad : de az alaptalan magasztalásokat ez úttal mégis kiválólag abban a körülményben keressük, hogy a könyvhöz maga Jókai írt előszót. Ez előszó *korszakalkotónak* mondja Fischer művét s oly túlzó dicsérettel szól róla, a milyen egyetlen magyar monographiát sem illet meg. E kitűnő munka — írja Jókai — gondosan összegyűjté mind amaz apró részleteket, a melyek Petőfi szellemi alakját egészsze tömörítik, költészetét kimagyarázzák ; helyesen ítélve meg annak egyes fázisait, fordulatait s mindenütt fel-

*) *Petőfi's Leben und Werke. Von Alexander Fischer. Eingeführt von Maurus Jókai.* Leipzig. 1889. 8°. XVI, 628 l.

találva a költőben az annyszor változó, mégis összetartozó egyéniséget: a fiút, a szeretőt, az apát, a jóbarátot, a prófétát, a nép fiát, a szabadság hőst, a boldog embert, a könnyelmű czimborát, a hű férjet és annyi végleiteit az emberi kedélynek, elkezdve a bohó fiún, a ki a földön ülve kavicsokkal játszik, az eget vívó titánig, a ki csillagokat szór alá az égből ... *A jelen mű úgy mutatja be Petőfit, mint a milyen valóban volt.*

Mi természetesebb, mint hogy Jókainak e néhány szava elég volt napi sajtónk irodalmi véleményének megalkotására, s bámulatos könnyen hívóséggel találkoztak olyanok is, a kik a világirodalom legkitűnőbb monographiáival, többek közt Lewesnak Goethéről írt remek művével hasonlították össze.

Őszintén öröndenénk, ha e vélemény csak félig volna is igaz; ha Fischer műve nem a világirodalom, csak a jobb magyar hasonló monographiákkal kiállná is a versenyt. Petőfi költészetünk büszkesége s életrajzírója szintén magyar ember volt, a ki nagy feladatot tűzött maga elé és buzgalommal ügyekezett azt megoldani; a külföldnek akarta Petőfit bemutatni erényeivel és gyarlóságaival — mint írja, — hogy a külföld is ismerni tanulja irodalmunk ez egyik elsőrangú alakját, kit műveiből, fordítások után, már régóta a legnagyobb bámulattal emleget. Fischer azonban nemcsak úgy nem mutatja be Petőfit, mint *a milyen valóban volt*, de még csak úgy sem, mint a milyennek a magyar józan irodalmi közvélemény képzelheti.

Ha egy nagy tehetségű költő életrajzának megírója fényesen megoldja feladatát az életrajzi adatok bármilyen összeállításával, a nélkül, hogy azokba szellemet tudna lehelni, hogy a valót a költött adatoktól meg tudná különböztetni, hogy kiválasztaná a valóban jellemző adatokat s azokat tömörítené egységessé, mindenütt vizsgálva a költő lélektani fejlődését, mi bármely írónak méltó feladatát képezheti; ha a bárkitől elmondott lényegtelen, jelentéktelen részletek összeállítása már magában nagy érdem: úgy Fischer műve a legnagyobb méltánylatra tarthat számot. De ha csak akkor tekintjük az életrajzot egy nagy tehetségű költőhöz illőnek, ha az jellemének főként azt az oldalát ügyekszik a lehetőséghez, a valóhoz híven elének tární, a melylyel legnagyobb hatást tett, s a mellékes, kevésbé fontos adatokat, a melyek egyben-másban élénkebbé, hívebbé tehetik a költő jellemét, csak a fővonások háttérének kidomborítására használja, valamennyit pedig a lélektani fejlődés vizsgálatának vezérfonala mellett egy összhangzó egészszé olvasztja: úgy a Fischer könyve már sokkal kevesebb dicséretre tarthat számot a józan irodalmi közvélemény ítélőszéke előtt, mint a milyennel eddig elhalmozták azok, kik az ítéletalkotásnak csak két módját ismerik: vagy föltétlenül dicsérni valamely művet, vagy föltétlenül leszólni azt. Fischer nagy készülletet tett műve megírásához.

Szorgalommal s lelkes buzgalommal fáradozott az adatok összegyűjtésén s oly roppant anyaghalmazt gyűjtött össze, a mely fölött nem tudott uralkodni. Talán ez egyik főhibája a könyvnek, a mely miatt nem annyira fárasztó ugyan, mint inkább a fölületes művek kielégítetlenségével hat a lélekre. A szerző nagy előszeretettel viseltetik hőse iránt s minden, még oly csekély adatnál is szívesen időz, nem annyira azért, hogy a költő szellemi alakját mennél teljesebbé, az élethez hívebbé, elevenebbé tegye: mint inkább, hogy semmi, eddig írásban vagy nyomtatásban megjelent adat elhagyásával vagy nem ismerésével ne vádolhassák. Innen van, hogy a Petőfi német nyelven írt életrajza valami közép helyef foglal el a szoros értelemben vett biographia és regényes korrajz közt. A ki a Petőfiről szóló irodalmat ismeri csak valamennyire is: lehetetlen, hogy ne érezze a könyv olvasása közben mindenütt az író saját, egyéni felfogásának roppant hiányát. Sem az életrajzi adatok összeillesztésében, sem a Petőfi költészetének ismertetésében nem látjuk magát a szerzőt egyéni véleményével, önalkotta ítéletével. Mintha csak célzatosan óvakodnék ettől. Ha megkísérte is egy-két helyen (mint die Epochen der ung. Cultur és der Freund und die Wittwe stb.): rendesen inkább fölületes, mint mélyre ható vizsgálat eredményét nyújtja. Nem annyira Petőfit tanulmányozta, sem mint költőt, sem mint embert: csak a róla megjelent adatokat igyekezett összefűzni magokban véve. S így e nagy terjedelmű könyv elolvasása után továbbra is rejtély marad előttünk Petőfi úgyis mint ember, úgyis mint a legnagyobb magyar lyrikus, ki oly gyorsan jutott a dicsőségnek szinte elérhetetlen magaslatára. A compositio külsejében — ha lehet e kifejezéssel élnünk — úgy látszik: foglalkozott e meteorszerű pálya szemléletével mind akkor, mikor még e tünemény-szerű csillag nem jelent meg a magyar költészet egén, mind akkor, mikor arról vakító fénynyel szórta sugarait. Azonban vagy a sietős dolgozás, vagy az anyag bősége megbénították képességét, mely talán évek múlva — ha a Gondviselés máskép nem határoz — valóban derék művet alkothatott volna.

Az a körülmény, hogy a külföldnek írja művét, német nyelven: úgy látszik, kissé hibás véleményre csábította. S véleményében az eddig megjelent bírálatok is osztozni látszanak többé-kevésbbé. Szerintünk elég tévesen s indokolatlanul.

Idegen költő, tudós vagy államférfiú életrajzában, mely nem saját nemzete, hanem a külföld számára készül: bizonyosan oly részleteket is el kell mondania az írónak, a melyeket különben mellőzne. Némi irodalomtörténelmi képzettséget azonban lehetetlen föl nem tételnie a külföldi olvasóban is saját irodalmunkról, különben nem volna az életrajzírónak semmiféle támaszpontja. Mind a mellett azonban, hogy néhol-néhol bővebb felvilágosítással tartozik az efféle életrajz írója:

kétségtelen, hogy oly nagy, széles háttérrel sem a művészeti fejlődés magyarázatában, sem az élettörténeti adatok elbeszélésében nem rajzolhat, a melylyel — mint a rossz drámaírók a darab főhősétől — mintegy elvonja az olvasó figyelmét a tulajdonképeni főtárgyról, a főalakról. Fischer könyvéről jóformán majd minden bírálója elmondotta, milyen aránytalan nagy, széles háttérrel rajzolt: de — úgy mondták — ez csak akkor volna hiba, ha magyarul írta volna meg Petőfi életrajzát, magyarok számára; mivel azonban a külföld olvasó közönségének írta: tévedése nem tévedés. Véleményünk szerint az utóbbi esetben képtelenség lett volna e semmikép nem indokolható mellékes részletek elmondása, de ebben az esetben is nagy hiba, olyan, mely a műnek mind compositióját, mind előadását megrontja. Schmidt Juliánnak a németek számára idegen költőkről írt jellemképeiben sehol sem találunk a Fischeréhez valami hasonló véleményre. Vagy Lewesnél a Goethe kitűnő életrajzában hol van az az aránytalanul széles háttér? Pedig a Goethe működése, hatása talán mégis nagyobb, mint a Petőfié. Vagy a Forster Arnoldnak Deák Ferencz korszakalkotó nagy hatásáról írt könyvében, mely ez ideig az új kor ez egyik legnagyobb emberének talán legsikerültebb életrajza, hol van a régi magyar állami életnek oly aprólékos, szinte fárasztó s untató részletezése, vagy a kornak oly szerfölött széles rajza, a melyet a Deák pályája angol olvasók előtt épúgy követelt volna, mint a Petőfié a németeknél, ha Fischer szempontja volna az igazán helyes szempont?

Fischer úgy vélte, hogy mivel Petőfi költészetének s életének minden részlete össze van forrva a nemzeti étellel, a magyarság újabb történetének egyik korszakával: szükséges elmondania mindent, mi abban a korban némi nevezetességre vergődött. Az újabb irodalomtörténetírók az irodalomtörténet keretébe foglalják a műveltség s általában az egész szellemi élet rajzát. Ez volt alapindoka s ez igaz is; de azt Fischer nem vette számba, hogy mindezt csak nagy vonásokban s oly részletek élénkebb színezésével teszik, a melyek a költő hatásával, művészetével mintegy érintkeznek. Száraz adatok hosszas elbeszélésével aligha fogjuk a külföld olvasó közönségét kielégíteni. Ha ellenben mindenütt, hol kissé a kérdés bővebb tárgyalását, több oldalú, aprólékosabb elemzését kívánta ama szempont, hogy a mű németek számára készült — némi általános képet igyekszik vala nyújtani az olvasónak, a mely elég a teljes tájékozásra, nem hogy elvonja a figyelmet a főalakról, de azt még fokozza s az érdekeltséget csupán a főhős iránti szempontból szolgálja: igyekezete sokkal inkább célzt érhetett volna, mint a jelenlegi kidolgozásban.

Szinte halljuk e tekintetben némelyek ellenvetését. A magyar nemzet Európa kivételes nemzete. A külföld sem történetét, sem költészetét, sem jellemét nem ismeri. Ha valaki egy magyar költő életrajzát

németek számára írja: meg kell írnia először a nemzet egész történetét dióhéjban. Fischer szintén ezt a nézetet vallotta. «Fájdalom — írja —, hogy a magyar a külföld szemében csak *érdekes* nemzet... A német nem tudja a magyar állapotokat tárgyilagosan megítélni. Mindenben s mindenütt csak a német elemek elnyomásának célzatát látja s ezért nem képes igazságosan megítélni sem multunkat, sem jelenünket.» Vajjon ok-e mindez arra, hogy Fischer a magyar szellemi életet 78 lapon keresztül vázolja, oly krónikás modorban, annyi téves ítélettel, mennyinek fele is elveszi kedvét a magyar olvasónak? Ha műveletlen embernek akarjuk Petőfit megmagyarázni: akkor csakugyan ab ovo kell kezdeni a tárgyalást; de Fischer nem ilyenekre számított. S vajjon e krónikás modorban írt bevezetésből többet tud-e a külföldi olvasó szellemi életünk egyik-másik nevezetesebb korszakáról? Nyer-e világos képet nemzetünkről, hogy Petőfi életét s a mi fontosabb, költészetét megérthesse? Bajosan. A legrégibb korra vonatkozólag még elég ügyesen összeállítja Fischer az adatokat: de az újabb, fejlődöttebb, gazdagabb kort nagyon hiányosan rajzolja s főleg ítéletei gyöngék. Csak például említünk egy párt annál is inkább, mert némely véleményt nem annyira maga alkotott, mint újabb íróktól vett át. Szerinte Kazinczy művei csekély költői tehetségre mutatnak. E vélemény, ha Kazinczy epigrammáit s ódait tekintjük, tökéletesen hibás. Valamint az is, hogy a Kazinczy kiművelt nyelvén Kisfaludy Sándor szólt először művésziesszen: holott ez utóbbi ki nem állhatta Kazinczy neologismusát s nyílt harcban állt vele. Azt is csak e könyvben olvassuk először, hogy a m. t. akadémia *István* főherceg pártfogása alatt alakult meg 1830-ban, s úgy az akadémia, mint a Kisfaludy-társaság pártfogása alatt több lap jelent meg mint a *Jelenkor*, *Társalkodó*, *Rajzolatok*, *Aurora*, *Athenaeum*, *Életképek* stb. Mindezek oly tévedések, a melyeket nem szükség kiigazítanunk, mert minden magyar irodalomtörténetismerő tudja, hogy István főherceg csak 1846-ban lehetett nádorral, mert akkor halt el édes atyja, a kegyes emlékü József, s hogy a Kisfaludy-társaság kiadta ugyan a *Szépirodalmi Szemlének* egy évfolyamát 1847-ben, de ezen kívül sem ez, sem az akadémia egyetlen lapot sem adott ki. Hiszen például az *Aurora* jóformán már megszűnt, mikor az akadémia megalakult. A *Zalán futását* irányműnek mondja, a minek mások is tartják, de hogy Vörösmarty költeményeiben több az értelem mint a kedély: erre a véleményre Fischer jutott először.

Ezek azonban aránylag keveset ártnak a mű jóságának. Legkülönösebb véleménye Fischernek az, melyet Széchenyiről s Kossuthról mond s a melyet néhány szóval lehetetlen föl nem említenünk. Csodálatos, hogy milyen kevésért értett a szerző a jellemzés ama formájához, melynek első s legfőbb ékessége a hűség. Széchenyit nyugodt és világos

politikusnak aligha mondhatjuk. Széchenyi zsarnokoskodott szívéen, az igaz, de kevés élte át a szenvedélyek oly erős, folyvást hullámmzó rohamát, mint épen ő. Czéljait szintén nagyon kevesen értették, e miatt lett népszerűtlen. Evvel ellentétben Kossuthot úgy tünteti fel, mint valamely született forradalmárt, ki «visszatarthatatlanul haladt csillogó rhetorikájával, szavának varázsával, stíljének pompájával az erőszakos felforgatás felé. Szellemes és tudós ember volt, de mégis inkább olyan, kit szemkápráztatónak neveznek. Korlátlan ura a szavaknak, a melyekkel a tömegre kellett hatnia, de ha a szükség úgy hozta magával: sophista, becsvágyó s mértéktelenül hiú, mikor a nép vezére lett.» Ha csak *ilyen* lett volna Kossuth: bizonyára félannyi eredményt sem tudott volna kivívni, mint a mennyit tényleg neki köszönhetünk. Fischer másutt sem tudja Kossuth nagy hatását érteni s alig tudjuk megmagyarázni: miféle különös ellenszenv vezérlé az író tollát, valahányszor Kossuthról kelle ítéletet alkotnia.

De lenne bár e bevezetés sokkal jobb, mint a milyen tényleg: nagyon kevésse segítné elő a Petőfi életének s költészetének megértését. Nincs is semmi szükség arra, hogy Petőfi működésének kritikai méltatása az egész magyar történelmet magába olvaszsza. Sokkal fontosabb az, hogy az író alaposan s behatólag tanulmányozza a magyar népélet specíficus sajátságait, a magyar népköltészetnek a Petőfi művészetével érintkező vonásait s azt a kort, a melyben Petőfi föllépett s a melyre oly roppant hatást gyakorolt. Fischer mindezeket szorgalommal igyekezett tanulmányozni: de a könyvekből szerzett ismeretek nem pótolhatták nála a közvetlen érintkezés hiányos voltát. Innen van, hogy valahányszor a magyar népélet egyéni tulajdonságairól beszél: mindig érezzük, hogy alapszában ismeretlen a magyar néppel, szokásaival, életmódjával, büszke, de nemes, komoly, de érzésben gazdag jellemével.

Mielőtt azonban részletekbe bocsátkoznánk: vizsgáljuk Petőfi pályáját, jellemének alkotó vonásait s Fischer felfogásának helyes vagy téves módját s gazdag anyagkészletét, a melyet oly kevésse tudott rendezni s megbírálai.

Petőfi születése, neveltetése, viszontagságos ifjúkora sok különböző s gyakran ellentétes felfogás tárgya volt irodalmunkban. Kalandos természet, regényes szerelme, bámulatosan gyors fejlődése megannyi tünémenyszerű jelenség lévén: mysticus alaknak tartották, a ki nem tudni honnan, egyszerre csak híres költőként lépett föl az irodalomban s rövid pár év alatt meghódította a magyar közönséget annyira, hogy hatásától maig sem tudott szabadulni. Egy csoport kitűnő tehetség felett győzedelmeskedett s a legelsőek egyikévé lett. Mindez hogyan egyeztethető össze az ő türelmetlen, büszke, roppant önérzetes, de a naivsáig őszinte, makacs, de a benyomásokra rendkívül fogékony természetével, mely foly-

vást a pillanat hatása alatt állt, mely az iskolai törvények egyhangúságát alig tűrhette s az életnek annyi változtatában hű maradt magához, erkölcsi jelleméhez, egyéni felfogásához, lángelméjéhez s a genius alkotó irányához?

Talán soha sem volt költő, ki oly öntudatosan készült volna a költői pályára, s ki az élet viszontagságait, hányatásait annyira költőileg fogta volna fel, mint Petőfi. Naiv gyermeki kedélye, mely az apai ház falai között annyira megszokta az egyszerű, természetes örömmek vagy bánatnak őszinte élvezetét, mely az édes anya szerető gondjai alatt annyira érintetlen maradt a külvilág mesterkéeltségeitől, képmutatásaitól s család furfangjaitól, egész valójában magába olvasztotta az élet minden kínálkozó örömét, reményét, bizalmát épen úgy, mint búskomorságát, bánatát, siralmát, szóval egész gazdag változatát. Mikor először kilépett az apai ház falai közül s atyja szigorúságát nem mérsékelte édesanyja gyöngéd szeretete: e vele született fogékonyságot oly élmények táplálták, a melyek annak körét és tartalmát szükségszerűleg bővítették. A népelet gazdag változatát, minden nyilatkozását ama természeti ösztön szerint fogta fel, a melyet az otthoni nevelés beléoltott. Méla, magába zárkozó természete, a mint a megpróbáltatások ideje közelgett, dacossá, makacscsá kezdett fejledezni, de egyéniségének meleg vonzódása minden iránt, a mi természetes, a mi eredeti, tősgyökeres sajátság volt, nemcsak hogy folyvást megmaradt, de napról-napra fokozódott. S épen ezért táplált már gyermekkorában bizonyos leküzdhetetlen vágyat, mely egyelőre csak alaktalanul zsi bongta körül, hogy a közönséges, a megunt, a semmi izgalmat nem adó élményeket újakkal cserélje fel s az új változatban nyilatkozó érzelmek egész valóját eltöltsék. E határozatlan vágy, a mint a gyermekálmak tűnőfélben voltak, a mint az értelem gyors fejlődésnek indult s némi világnézetet tudott alkotni, reménynyé s bizalom má alakult. Önérzete szilárdulni s izmosulni kezdett s egyénisége határozott körvonalakban bontakozott ki. A hír, dicsőség vágya környékezé s ő erőt érzett magában szembeszállni az akadályok bármilyen nemével, csak hogy ama mértékfeletti izgalmakkal biztató körbe juthasson, a hol szelleme «átteremtse e viselt világot». A fényes jövő sejtelve, a biztos remény, a büszke önbizalom hatalmukba kerítették e minden iránt rendkívül fogékonyságot mutató lelket s kicsalták a közönséges, a mindennapi élmények köréből. E türelmetlen, lázas gyorsasággal fejlődő természet nem tudott az egyhangú iskolai életnek annyiszor ismétlődő folyamával soha sem megbarátkozni. Új változatokra volt szüksége. Nem tudta, milyen téren lehet hamarább hírnévre jutni: azért tett próbákat, hogy a hol sikerül némi biztossággal megállhatnia, ott azután megragadja a kínálkozó alkalmat. Mintegy bele-belekap az élet árába, erős, szinte biztosnak látszó kézzel, hogy mint az Arany

János *Toldija*, kivívja, kiküzdje magát oda, hol a nemzet nagy szellemei trónolnak.

Bármennyire habozott és ingadozott is azonban: folyvást mély hite volt a jövőben s a kétségbeesés sohasem vehetett erőt rajta. Szétszakította a mindennapi élet korlátait, kibontakozott a megszokott élmények köréből s önmaga kezdte sorsát intézni.

Igy fejlődött ki Petőfinek kalandos természete. A szelíd, méla gyermek lelkében erős szenvedélyek lüktettek. Az iskola megunt s kevés izgalmat nyújtó falai közül a szinpad tündérvilágába lépett, hogy megint visszakerüljön a már elhagyott iskola szabályos egyhangúságai közé. Majd katona, megint tanuló s újra színész lett. A formák lenyűgöző gátjait sehol sem állhatta ki. Szülői akarata, jó barátainak tanácsa, változó, de folyvást viszontagságos életének kényszere sem tudták lelkét, erős vágyát fékezni, jövőjébe vetett hitét elbágyasztani, főleg azután, mikor már érezni kezdte, hogy a lelkében szunnyadó érzelmek mily könnyen olvaának dalra húrjain.

Mit lehet csodálni, hogy ily ifjú a népelettel való szoros érintkezésből bizonyos szilajságot, könnyelműséget, rátartiságot s egyszersmind őszinteséget s természetességet sajátított el; hogy a jelen pillanat heve élénkebben s erősebben megragadta s hogy oly meggondolatlan tettekre csábítá, a melyek ugyan számtalan más ifjú életében is előfordulhatnak, de melyeket a Petőfi életében életrajzírói oly különös jelentőségűeknek tüntetnek föl? Különb is mindaz, a mit Petőfi suhanczkorából, mint könnyelműségének oly sokat mondó adatait főlemlegetnek, nem egyéb egy szeszélyes képzelem, egy folytonos izgatottságban élő ifjú önfelelt apró tévedéseinél, a melyekben az ő szilárd erkölcsi felfogása talán soha nem tétetett próbára. Gyermekes csínyjei bármikép jelentkeztek: egyéniségének azt az oldalát, mely pályája dicsőségével összefügg, sohasem érintették. S a mint egyszer az irodalom terén föllépett: csak mintegy végső játékát játszotta el kalandvágának, hogy ettől fogva a művészet szelleme vezesse, mely után már évek óta óhajtozott s a melynek nála hívebb követője senki sem volt.

Ime mindaz, röviden összefoglalva, a mit Fischer könyvének első felében elbeszél. Ő az adatokat sehol sem hozza szoros kapcsolatba a Petőfi fejledező jellemével, csak önmagukban mondja el, mintha nem lett volna ideje azokat összeolvasztani s belőlük az ifjú Petőfi jellemét kifejteni. Azt kell mondanunk, hogy nem annyira vegyíti, mint egymáshoz ragasztja az adatokat, a melyeknek alig-alig tud életet adni.

De mind e mellett könyvének ez első fele talán a legsikerültebb. Az író rokonszenve, jóakarata minden során visszatükröződik a nélkül, hogy önalkotta véleményét az elbeszélés folyamában az olvasóval is iparkodnék megértetni. Lehetőleg a legjobb adatokat használja fel, a melyeket

a Petőfi-kritika már többé-kevésbé tisztázott. Egyiknek sem ad ugyan új szempontból más magyarázatot, mint a mit az adat közlőjénél talált: de legalább a már ismeretes magyarázatok közül a legjobbat fogadja el. Minden egyes adatot ügyekszik kiszínezni, akár fontos az, akár nem s kevés érzéket mutat a jellemzetes iránt: de meleg vonzódása s folyvást rokonszenves hangja mintegy mérsékelni látszanak bőbeszédűségét. Mindenütt tisztázni véli Petőfit a rákent rágalmaiktól. Úgy látszik, hogy ő másnak gondolja Petőfit, mint a milyennek rajzolja, de ha művét olvassuk, be kell vallanunk, hogy Fischer könyvében megint avval a csavargó, léha Petőfivel találkozunk, a kiről már régen megváltozott a józan irodalmi közönség efféle véleménye. Mikor ifjúkori költeményeit magyarázza, többek közt így ír: «Általában a kóborló élet (Vagabundenthum) jelleme tükröződik vissza e művekben. Életöröme pezsgő, a mely számtalan bor- és szerelmi dalában ujjong és a melyet a semmittevésben pipaszó mellett oly érzékileg (ganz bestialisch) tud élvezni; majd meg panaszt hangoztat a szorongató szükségben, mint az *Egy telem Debreczenben* mutatja.» El nem tudjuk képzelni: mi szükség Petőfi jellemének épen ama vonásait annyira ríktó színnel festeni, a melyek sem egyéniségének, sem költészetének nem igazi vonásai s a melyek őt mintegy bohóczzá aljasítják, a mely felfogáson irodalmunk története már réges-régen túlesett? Annyi igaz, hogy Petőfi lelkének teljes erejével, szenvedélyének egész hevével tudta élvezni az élet örömeit; de bor- és szerelmi dalaiból oly mérték feletti érzéki (bestialisch) élvezetet olvasni ki csak az képes, a ki a műből egyáltalában képtelen szerzőjére következtetni.

Fischernek ezt a felfogását eddigi bírálói majd mind föltétlenül dícsérték. mert ő — mint mondák — erényeivel és gyengeségeivel mutatta be Petőfit s nem akarta különbnek rajzolni, mint a milyen valóban volt. De erre vonatkozólag nagyon valószínűnek hiszszük, hogy nem a könyv figyelmes olvasása, hanem a Jókai főntebb idézett véleménye (a jelen mű úgy mutatja be Petőfit, mint a milyen valóban volt) szolgáltat irányadóul. Vagy lehet-e azt a hangot panaszosnak mondani, a mely az *Egy telem Debreczenben* című költeményét átlengi s nem inkább a túlságos ruganyos ifjú hangja-e az, a ki jókedvvel, szinte enyelegve beszéli el, hogy mennyit koplalt, mennyit didergett, de mégis volt a mi vigasztalta, t. i. az, hogy ennél már nagyobb inséget is szenvedett. Vajjon tud-e az élet szükségletei miatt panaszkodni az, a kit már ez is vigasztal?

Semmi sem mutatja azonban inkább Fischer csekély érzékét Petőfi ifjúkori költészete iránt, mint az, hogy a szebbnél-szebb népies dalok s páratlan bordalok közvetetlensége, egyszerűsége s művészi benső alakja helyett csak azt a néhány alakot fejtegeti, a melyek épen nem a leggyakoribbak Petőfi költészetében. Igaz, hogy ő merte őket először

költészetének varázsával bevonni: de Fischer mintha avval a gondolattal emlegetné mindezt, hogy Petőfi «csavargó életének jelleme» ezekben is visszatükröződik. Értjük a betyár rajzát, a mely nem annyira igaz és hű, mint inkább élénk s eleven. Fischer azt mondja, hogy Petőfi efféle alakok rajzában nevette ki a köznépek az enyém s tiedről alkotott laza fogalmait, csakhogy egyszersmind azt is megmutatta, hová vezetnek az efféle kihágások:

— Az akasztófára vagy a deresre.

De mit tartozik mindez a Petőfi lyrájához? Fischer meg akarja mutatni, hogy Petőfi nem valami pedáns moralista, hanem valódi s igazi barátja a népeknek. S e végből a pusztá alakjainak mindenikét lefesti: a csikóst, gulyást, kanászt, juhászt s a pásztorok valamennyi faját, mintha ezek alkotnák a Petőfi költészetének belvilágát. Valóban Fischer abból a szempontból indul ki, hogy a magyarság jellemző sajátságai csupán e pusztai alakokban nyilvánulnak. Tény, hogy Petőfi a pusztát mint a lelkében élő szabadság jelképét fogta fel később, de annyira még sem ment, hogy a pusztá jellegéből a magyar nemzeti character alapvonásait levezesse, mint a hogy Fischer véli.

Azonban Fischer efféle felfogásán kevésbbé csodálkozhatunk, ha egy másik véleményével összehasonlítjuk.

Mi azt hiszszük, hogy Petőfi ifjúkori csínyjei épen nem vagy alig érintik erkölcsi egyéniségének határát. Evvel szemben Fischer Petőfinek könnyelmű vonzalmat hány szemére, mely a csavargó élet szakában írt költeményeiben nyer kifejezést. A kocsmárosné leánya, a vándorszínésznő s a cigányleány iránt tulajdonkép semmiféle vonzalmat nem fejeznek ki Petőfinek e korbéli költeményei. E különben sem nevezetes művek bármit jelentenek inkább, mint a Petőfi vonzalmát. Fischer sokszor a legcsekélyebb adatból képes nagyot építeni s oly apróságokat kiszínezni, a melyek épen mert nagyon ki vannak színezve, visszatetszők s a Petőfi jellemének meg nem felelnek. Túlzással majd minden lapon találkozhatunk, a hol ő saját véleményét próbálja előadni. Csak ott mozog biztosan, a hol mások ítéletét szórul-szóra átveheti, vagy a hol legalább másoktól vehet alapot, a melyre bőven, szélesre leírt véleményét építhesse.

Túlzásai nemcsak abból erednek, hogy némely kevés becsű adatnak a kelleténél nagyobb jelentőséget tulajdonít, hanem abból is, hogy æsthetikai véleményei kevésbbé szilárdak, átszűrődöttek, megállapodottak. Pl. egy helyt azt mondja, hogy a mi a költőket a nagy szellemek közé emeli, az a nekik kölcsönzött varázsvessző, a mely a nép kedélyének megmérhetetlen gazdagságát a mély homályból világosságra tudja varázsolni. E rosszul stilizált mondat nem jelenthet mást, mint azt, hogy csak azok az igazi nagy költők, kik a nép általános érzelmének tudnak kifejezést adni. De hány híres költő van, a ki nem a nép, hanem saját

egyéni érzelmét emelte költészetté, s ma mégis a nagy szellemek közt emlegetjük? Goethe *Faustja*, Lord Byron *Don Juanja* minden idők nagy alkotásai közé számlálhatók, pedig, legalább a Fischer felfogása értelmében, inkább az egyén saját világnézetét tükrözik vissza, mint a nép általános érzelmét. Ilyen a következő is: «Egy költő sem lett nagygyá önmagától, mindegyik nemzete által.» Alig tudjuk megmagyarázni, mit ért ez axioma-ként hangoztatott mondat alatt a szerző. Még különösebbek azonban ama túlzásai, a melyek specialisan Petőfíre vonatkoznak. Hogy ő lett volna az első, ki a görög mythologia isteneinek s hőseinek helyébe a már ismertetett alakokat merte először rajzolni: e vélemény oly kevéssé alapos, mint az, hogy Petőfi magyar, de európai is, erős hazafi és egyszerűsmind világpolgár is. Az előbbi vélemény a magyar irodalomtörténet, az utóbbi Petőfi jellemének félreértéséből magyarázható csak. Az sem való, hogy Petőfit majd kivétel nélkül paraszt költőnek, pusztá-, csárda- vagy betyárdalnoknak hitték volna, mikor legelőször kritika alá vették. Tény, hogy többen alig láttak benne mást, de Vörösmarty, Bajza, azután Eötvös, Pulszky mégis igyekeztek méltányolni. Fischer e véleményét annál inkább csodálhatjuk, mivel a Petőfi ellen vagy mellette írt kritikai kivonatok közlésével lelkiismeres kutatást, szorgalmas adatgyűjtést mutat s általában meglepő ismeretet az akkori magyar lapok magatartásáról. De ő, ha önmagának kelle valamiről ítéletet mondania: jobbadán majd mindig efféle túlzásba esik. A hol megbízható véleményre támaszkodhat: ott is csak addig áll szilárd alapon, míg ama véleményről el nem távozik. Mihelyt önmaga próbál eredeti nézetet koczkáztatni: próbája jobbadán balul üt ki. Pl. Gyulai véleménye alapján igen jól kiemeli Petőfi hatásának titkait, mikor azt az egyszerűségben s őszinteségben keresi. Kár, hogy ama szintén jellemző vonásokat nem említi, a melyeket a Petőfi műdalainak drámaisága szolgáltat s a melyeket Gyulai egész rendszerbe foglalt. Mikép nyilatkozik költészetében Petőfi atyjáról és anyjáról: e vélemény ismét Gyulaié, mit azonban Fischernél eszünk ágában sincs hibáztatni. Mi nem keressük minden áron az eredetiséget: de azt talán joggal megvárhatjuk bármely írótól, hogy a mástól kölcsönzött eszméket saját felfogásába illeszsze s céljaihoz képest magyarázza. Petőfinek úgy nevezett rhapsodiái, a milyenek a *Felhőkben* vannak, bár itt-ott egy-egy szellemes gondolatot, egy-egy mélyreható felfogás eredményét fényesen mutatják is: nagyon távol vannak Shakspeare, Dante, Goethe, Lord Byron felfogásától, a mint az a *Hamletben*, a *Divina Commediában*, a *Faustban*, vagy *Manfredban* nyilatkozik, a melyekkel Fischer összehasonlítja. Petőfi e nemű költeményeit újabban mindenféleképp remekeknek akarják feltüntetni s Fischer ez új véleményeket, hogy legyen mihez fogódznia, nem tudta mellőzni. Megengedjük, hogy az oroszslány körme ezek némelyikéből

is kilátszik, de e költemények sem Petőfi egyéniségének, sem költészetének nem igazi jellemvonásaiból szövődtek. E pessimistikus világnézet nem az ő világnézete volt. Idegen mintákból merítette s néhány hónap múlva teljesen szakított vele s megint az az életvidor, könnyed, őszinte, egyszerű, eredeti dalos lett, a ki az előtt volt. Egyébiránt a Petőfi lyrai műveinek őszinte hangját nem úgy kell magyaráznunk, mintha a Petőfi előtti költők — mint a hogy Fischer véli — nem lettek volna többé-kevésbé őszinték, hogy «a mily kevésbé kidomborodó jellemük volt e költőknek, oly jellemtelen (charakterlos) volt költészetük is». Petőfinek sem mint költőnek, sem mint embernek nem voltak titkai, a melyeket dalba nem fűzött volna. Az élet viszontagságainak rágyakorolt hatását költészeté varázsolta, mert azt hitte, hogy azzal az ő szívós, makacs jellemét tárja föl. Először fődözött fel költészetet az alföldi tájakban, a családi életben, s mindenütt bizonyos könnyed játszissággal, szeretetreméltóan tüntette föl egyéniségének kiapadhatatlan életkedvét, ruganyosságát, természetes, józan, de mindenütt költői felfogását. De ebből épenséggel nem következik, hogy az előtte élt költők közül egy sem lett volna természetes, őszinte. Ő e tulajdonságokat csak jobban kifejtette, színezte, elevenekké, élénkekké s művésziesebbekké tette.

Azonban nem szándéunk a Petőfi költészetének bírálatába ereszkedni. Az a mélyreható művészet, a melyet Petőfi megtestesített néhány rövid évi irodalmi pályáján, még soká fogja foglalkoztatni az æsthetikusokat s műbírákat. Fischer is ügyekszik itt-ott fejtegetni, magyarázni, de inkább csak kivonatok közlésével, mint valamely szilárdabb, mélyebb vizsgálódással. Jobbára az egyes költemények tartalmát tárgyalja, kevésbé van figyelemmel azoknak æsthetikai szépségére. De mindamellettt művének ezek a részei kellemes olvasmányúl szolgálhatnak főleg a külföldi olvasóközönségnek. Élénk, világos, itt-ott színező előadása ha nem gazdag is eszmékben, mindenütt mutatja a művelt érzékű, a rokonszenves író, ki hőse iránt meleg vonzalommal viseltetik s ügyekszik e vonzalmat olvasójába is átültetni. De nem hagyhatjuk említés nélkül Fischer feldolgozási módját, a mint ő adatait használja, s a mint azokat minden kritika nélkül elbeszéli.

A jelesebb életrajzírók csak az olyan adatok felhasználására szorítkoznak, a melyek épen alkalmasok arra, hogy azokkal hősük jellemét, a jellemnek netalán ellenmondásszerű tulajdonságait földerítsék. S mindez adatokat óvakodnak a maguk merevségében alkalmazni. Még a teljes megbízhatóknak is ezt vagy azt a részét inkább vagy kevésbé kidomborítják, a hogy céljuk kívánja. A bizonytalan, selejtes, vagy téves adatokat vagy egyáltalában mellőzik, vagy ha fölemlítik: iparkodnak kivonni belőlök az elfogadhatót, az igaznak, valószínűnek látszót. Alig hihető, hogy a kiválóbb életrajzírók úgy használták volna fel az adatokat,

a hogy kapták. A képfaragó is beilleszt sokszor egy durva követ alakjának e vagy ama részébe: de előbb művészi simítás alá veszi. Ha az életrajzíró nem vezeti más elv műve kidolgozásában, mint az, hogy mennél több adatot felhasználjon: a helyett hogy teljesebb lenne az életrajz, még bevégzetlenebb marad. Az egymással összhangba nem hozott adatok csoportja úgy tűnik fel, mint a drága ércz salakostúl, mint a tiszta búza konkolyostúl.

Fischer úgy használta adatait, a mint találta. Meghagyta a maguk természetes vagy inkább természetlen, durva, valószínűtlen állapotában. Bárkitől kölcsönözte az anyagot: semmit sem változtatott rajta. Akár Gyulaitól, Aranytól, Orlai Petricstől vagy Jókaitól, Telekitől, Vahottól vagy bármely névtelen, alig megbízható egyéntől vett át egyet-mást: mind egyforma hitellel használta fel a nélkül, hogy némi benső összhangra törekedett volna egyfelől ez adatok csoportosításában, másfelől ez adatok és Petőfi egyénisége közti kapcsolat szoros viszonyában. Anynyira ment e tekintetben, hogy még a legképtelenebb adatokat is szóról-szóra lemásolta. Szóval — mint föntebb megjegyeztük — nem egymásba olvasztotta, csak egymáshoz ragasztotta a nyers anyagot, a melyek magukba véve semmit sem jelentenek, Petőfi egyéniségét pedig inkább eltorzítják, mint jellemzik.

Megkísértjük néhány példában bemutatni a módot, a mely szerint a szerző minden változtatás nélkül szórúl-szóra lemásolja a nyers anyagot.

Orlai-Petrics visszaemlékezésénél kezdjük, mely Petőfi suhanczeveire, mikor a kalandvágy és bizarr szeszély, szilajság és határtalan dicsvágy, nyomor és a jövője iránti erős bizalom oly élesen nyilatkoztak, a legmegbízhatóbb adatokat szolgáltatja. S csodálatos: Fischer az ő adatait aránylag *feldolgozza*; ámbár sokszor elfeledkezik arról, hogy szórúl-szóra fordít s meg sem nevezi a forrást. Mikor adatait először idézi: megnevezi a forrást, de azután, jöllehet Orlai-Petrics visszaemlékezését minden kihagyás nélkül idézi, adatairól mit sem szól. *) Számos példát idézhetnénk állításunk igazolására: de e feltűnő adat-átírásnak csak azt a részét idézzük, a melyből az elfogulatlan olvasónak okvetetlenül be kell látnia, hogy Fischer mily fontosnak véli a legcsekélyebb adomát is az elbeszélésre a nélkül, hogy az adatközlőnek — ebben az esetben ugyan tökéletesen helyes — magyarázatán valamit változtatna. Pl.

« Wohl empfand er schwer seine
traurige Lage, doch suchte er sein
Leid durch gute Laune zu mas-

« Petőfi mélyen érzé nyomorúságát,
de azt jókedvvel leplezve mindig
büszkén viselé. Így egy ízben,

*) V. ö. Fischer műve 124—126. l. és *Budapesti Szemle* 1879. XIX. k. 5—8. l.

kiren und betrug sich stolz und unnahbar. Mit seinem Stand war er einigermassen ausgesöhnt, als er manche seiner alten Schulfreunde in noch traurigeren Lebenslagen fand, so z. B. als er einmal einen ehemaligen Schulkameraden auf der Gasse traf, der einen mit Colonialwaaren bepackten Handwagen hinter sich nachzog; davon betroffen, frug Petőfi: «Nun, was machst Du da?» «Ich bin hier bei einem Specereihändler in der Lehre,» antwortete dieser. «Nun, mein Junge,» sagte Sándor, «auch ich habe manches zu erdulden, doch tausch' ich nicht mit dir.»*)

midőn Sopronban léte alatt az utcán Hankovszky Miska, egykori tanuló-társával találkozott, ki fűszerárúkkal megrakott kis kocsit húzott maga után, ettől megütözve kérde: «Hát te mit csinálsz itt?» — «Inas vagyok egy fűszerkereskedőnél,» volt a válasz. «No öcsém, felelt Petőfi, sajnállak, nekem is rossz dolgom van ugyan, de még sem cserélnék veled.» —

E példát nem arra hozzuk föl, mintha Fischer megbízhatatlan adatot használt volna: csupán feldolgozási módjára. De az a baj, hogy ezt az eljárást ott is folytatta, a hol már az adatok elbeszélése is inkább regénybe, mint komoly életrajzba való. Ismeretes, hogy Vahot Imre mennyi minden hamis adatot összehalmozott a Petőfiről írt memoirejában. Fischer mindannyit lefordítja szórúl-szóra. Pl. mikor a *János vitézért* kifizette a honorariumot (a mit egyébiránt Vahot csak a Vörösmarty ajánlatára mert tenni), Fischer így ír:

«Vahot, der Petőfi's Leichtsinn kannte, sagte, als er ihm das Honorar für die Dichtung eingehändigte: «Verwenden Sie das Geld vernünftig.» «Ich weiss schon, was ich damit machen werde,» antwortete Petőfi und stürmte in seinem Glücke davon.

Als Vahot nach ein paar Tagen seinen Hilfsredacteur in dessen Zimmer aufsuchte, fand er dort ein paar einfache Leute, die auf Petőfi warteten, einen untersetzten kräftigen Mann und eine alte Frau mit

« — Használja fel okosan!...

«Majd tudom én, mit csinálók ő kelmivel. Ezzel kirohant a szobából....

Másnap estve valami dolgot akarván reá bízni, szobájába léptem s helyette kit találok ott? — Egy szelid arcú, köpczös magyar embert kék ujjasban, kék magyar nadrágban s egy, már szintén éltesebb korú asszonyt, fején fekete selyem kendővel. A mint beléptem, fölkeltek ülőhelyükről s nagy tisztelettel üdvözöltek:

*) V. ö. Fischer műve 133 l. s *Budapesti Szemle* 1879. XIX. k. 9. l.

milden Zügen, nach ihrer ärmlichen Tracht zu urtheilen, schienen es Bauersleute aus der Umgebung zu sein. Bei Vahot's Eintreten erhoben sie sich von ihren Stühlen und grüssten achtungsvoll.

«Entschuldigen der geehrte Herr», sagte der Mann, «wir kommen vom Lande, von Dunavecse, um unseren Sohn, den Sándor, zu besuchen.»

Vahot war sehr erfreut, die Eltern seines wackeren Gehülfen kennen zu lernen. Er konnte die alten Leute kaum bewegen, sich niederzusetzen, einen solch' gewaltigen Respect hatten sie vor dem Brodherrn ihres Sohnes. Kaum dass Vahot mit schwerer Mühe die Rede in Fluss gebracht hatte, stand Petőfi im Zimmer» stb.*)

«Bocsánatot kérünk a teéns úrtól, mi bizony vidékről, Dunavecseről jöttünk fel Pestre, s azt a rossz fiunkat, Sándort keressük.»

— Ah, az én segédem, Petőfi szüleit van szerencsém Önökben tisztelhetni...

Alig birtam őket leültetni, oly zavarban voltak, talán azért, mivel nem egészen urias fővárosias ruhát viseltek...

Némi szóváltás után ott terem a mi Sándorunk» stb.

Vajjon csakugyan megtörtént-e a látogatás s így történt-e, a mint Vahot s utána Fischer elmondják: nem tudni. A valószínűség megvan. De különös, hogy Petőfi, a ki életének minden nevezetesebb mozzanatát megírta vagy legalább elbeszélte, erről soha meg nem emlékezett sem költeményeiben, sem barátaihoz írt leveleiben. Hajlandók vagyunk az egész elbeszélésben Vahotnak szokszor büszkén emlegetett s rendkívül élénk színben feltüntetett pártfogói szerepét látni túlozva, mint minden adatot, melyet Vahottól Petőfire tudunk.

Még csak egy példát említünk a Fischer feldolgozási módjára, a mely világosan mutatja, mily különösen szerette kiemelni a szerző Petőfinek nyers, szilaj modorát s mily hűségesen használta az erre összehordott anyagot, habár a legkülönösebb, a hihetlenséggel határos volt is. Szatmárra menvén Petőfi: Papp Endre barátjához szállt s vele együtt kereste fel Riskó Ignácot Nagy-Károlyban. A jó barátok együtt vacsoráltak s Petőfit bemutatják Telekinek. Erre a következő szóváltás fejlődik ki köztük:

*) V. ö. Fischer műve 260—261. l. és Vahot Imre emlékiratai. Nemzeti könyvtár. Szerk. Abafi Lajos. II. kiadás. Budapest, é. n. 245—246. s a köv. ll.

«Sie sind der erste existirende Graf, mit dem ich spreche», sagte Petőfi.

«Sprachen Sie vielleicht schon mit nichtexistirenden?» erwiderte Teleki.

«Ein solcher war ich selber in meiner Comödiantenzeit»...

«Nun Freund, mit mir hast Du nicht viel gewonnen, denn ich bin auch nur ein wilder Graf.»*)

«Ön az első eleven gróf, a kivel beszélek.

«Hát döglöttel beszéltél-e? — kérdém némi savanyusággal.

«Az magam is voltam komédiás koromban.

«Na czimborám, velem ugyan nem sokat nyertél, mert magam is csak olyan *val* gróf vagyok.»*) stb

Mindez adatok sehol sincsenek a szövegben megnevezve, mi a Petőfi-irodalommal ismeretlen egészen tévedésbe ejtheti. Fischer legtöbbször elhallgatja, kitől vette ezt vagy azt az adatot s így sokszor nem vagyunk képesek mintegy ellenőrizni. Pl. a mit Tompáról ír, hogy ez a kórházból kiszabadulván, 1846-ban Petőfivel együtt lakott: aligha valószínű; mi úgy tudjuk, hogy Petőfi és Tompa (kiről Fischer azt mondja, hogy bántotta a közönség közönye és hidegsége, holott maga dicsekszik, hogy népregéi s népmondái húsz nap alatt második kiadást értek s ebbe sem bukott bele) soha sem laktak a fővárosban együtt. Határozottan azonban nem állíthatjuk az ellenkezőt. Fischer az adatokra való mutátsban nagyon szűkszavú. Így nem tudjuk: honnan vette a Pila Anikó és Petőfi közti szerelmi viszony adatait is, a melyek különben bárkitől valók, a hogy Fischer elbeszéli, nem egyebek mint a legéleseb valótlanság Petőfi jellemének merész torzítására, az egyéniségében mutatkozó ellentétek kiszínezésére s a valónál élesebb kiemelésére.

Fischer, úgy látszik, a rokonszenvnek kissé erősb fáját hajlandó volt mindjárt szerelemnek minősíteni. Pedig a két érzés közti különbség óriási. Főkép a mi a cigányleánynyal való viszonyát illeti: ez nem egyéb, ha igaz is, a fölhevült vérnek egy lüktetésénél, az emberi érzékek salakjának pillanatnyi uralmánál, mi az erkölcsi érzés határát nem érinti.

Petőfi Koltón találkozott Pila Anikóval, a szép cigányleánynyal s szívbeli gyönyört talált benne, mint Fischer beszéli. E gyönyörben azonban szívének nem volt semmi része. De mi történik? Petőfi azt hiszi, hogy Julia őt megcsalta. Nincs maradása a leány közelében. Koltóra megy megint, hol Teleki Sándor barátja szíves örömet fogadja. De a felháborított s kétséggel küszködő szív nem találhat nyugalmat. Már előbb hasonló állapotban ballépést tett. Ekkor bizonyára önfeledt

*) V. ö. Fischer műve 370. l. és Teleki Sándor: Egyről-másról. II. kötet. Budapest, 1882. 11. l.

pillanatában szállta meg a kétség, elszántság, a melyet folyvást erősbülő önérzete csak annál jobban emelt. Hanem ez önfeledt pillanat elmúltával a Prielle Cornélia iránt föllobbant szenvedélye nem háborgatta többé. Vajjon még egyszer próbára akarja tenni szívét s a benne viharzó szenvedélyt most, hogy Koltóra érkezik s egy csinos cigányleány jut közelébe? Vajjon ő írta-e e következő sorokat:

Mondhatnék átkot, hosszú és nagy átkot,
Mely, mint a villám, érjen el
S égesse, tépje lelkemet legmélyebb
Pokolba mártott körmeivel,
Ha elfeledlek téged, kedvesem,
Sőt ha rólad csak megfeledkezem?

S itt már nem egy önfeledt pillanatról van szó, mert Petőfi több ideig volt Koltón Telekinél. Nem ébredt-e föl igazi szenvedélyének tudata lelkében, hogy most a cigányleány bágyadt tekintete «vad tűzre lobbantja» szívét? S másfelül, a ki a cigány jellemet ismeri: vajjon hiheti-e, hogy ily, a természetnek igazán vad virága még mindig csak egyedül felé hajlik a «szerelem mindenható hatalmánál fogva?» A cigányleány — írja Fischer — boldog volt. Hát Petőfi? Petőfi is egy ideig, mikor «fejét a cigányleány keblére hajtá». De ez «érzéki mámor között visszaemlékezett kedvesére.» Vajjon hihető-e mind ez így előadva? Az érzéki mámor nem tarthatott sokáig. S mind ez csak pillanatnyi fölhevülésre vezethető vissza, a minek a világért sem szabad oly mély értelmet tulajdonítanunk, mint a melyet Fischer tulajdonított. Egyéb-iránt ő maga is beismeri, hogy ez az érzéki mámor nem pótolhatta az igazi szerelmi szenvedélyt. Hát vajjon mire való volt akkor mindezt így kiszínezni, hogy éppen a külföld képzelje Petőfit oly tág erkölcsi érzésűnek, a milyen éppen nem volt? Az, hogy Pila Anikó még öreg korában sem tudta feledni a költőt, csak mellékes, bár ez is alig hihető. Fischernek e «megkapóan érzelmes» históriát mind el kellett mondania, mert Telekinél úgy találta. Hogy azonban e história milyen világításban mutatja föl a szerző bíráló tehetségét: arról hallgatunk. Annyi igaz, hogy Fischer a Petőfi regényes szerelmének fokozataiból nagyon csekély elemző tehetséggel tudott világos képet alkotni. Első szerelmét a dunavecsei leány (Zsuzsika) iránt is oly erőnek festi, a milyen alig képzelhető egy húsz éves, minden kilátás nélkül levő ifjában, még ha az a Petőfi túláradozó szenvedélyes szívével bírt is. Az igaz, hogy Petőfi a költői babér mellé — mint egyik nagy tekintélyű bírálója írta — mindenkép igyekezett a szerelem rózsáját is tűzni: de azért korábbi fölhevüléseit nem szabad az utolsó, igazán uralkodó szenvedélyéhez még csak hasonlítani sem.

Van azonban Fischernek egy egészen új adata is, melyet a Petőfi

életrajzírói közül eddig senki sem használt fel; értjük a Petőfinek Beck Károlylyal való találkozását s e találkozás alkalmával kifejtett nézeteit. A magyar születésű Beck Károly és Petőfi közti találkozást Kertbeny közvetítette. Petőfi, a mint neki Kertbeny Beck egyik darabját, a *Jankó der Roszhirte* címűt felolvassa: élénk s leküzdhetetlen vágyat érzett keblében a Beckkel való ismeretségre. Már magában e tény legalább is valószínűtlen Petőfinél, ki annyira nem kereste a mások ismeretségét s oly büszke volt függetlenségére, önállóságára, mint lángeszére s szegény sorsára. De kísérjük figyelemmel, hogyan írta le a Petőfivel való találkozását naplójában, a melyből Fischer — megszerezvén e naplót — hosszú kivonatot közöl.

Petőfi fölkeresi német költő-társát s mindjárt a megismerkedésnél annyit szeretne neki elmondani, a mi szívéen fekszik: de attól tart, hogy nem értik meg egymást. Azonban úgy véli, hogy ő tud annyit németül, mint új barátja magyarul s így megkezdődik a társalgás, melynél hihetetlenebbet, Petőfi ismert jellemével ellenkezőbbet még eddig talán senki el nem mondott. Petőfi szörnyen összehúzza magát, mintha csak koldulni jött volna Beckhez: nagy félve nyúl egy szivarért zsebébe s kérdi: vajjon szabad-e rágyújtania? Engedelmet nyer s rágyújt. Erre gyors léptekkel az ablakhoz megy s hymnust mond a dohányfüstről a legáradozóbb szavakban. Ő mindent el tudott tűrni, ha dohányja volt. Ez biztosabb gondúzó, mint a bor vagy zene, az imádság vagy sírás. Nemzetünk sem tudta volna e nélkül elviselni a sors annyi hányatásait. (!) Beck erre megjegyzi, hogy az ős magyarok nem dohányozhattak, mivel akkor még nem ismerték a dohányt, a melylyel Raleigh ismertette meg Európát. E név hallatára Petőfi bevallja, hogy ő semmit sem tud róla; különben is nagyon keveset tanulhatott itt Magyarországbán, mert az iskolák nem arra valók. E mellett olyan életet élt, mely egyáltalában nem kedvez a tudományos kiképződésnek. Még most is küzd a sorssal. Az öregebbek nem akarják az ő költészetében fölismereni azt az irányt, mely a magyar költészet fejlődését előmozdítja. Szóval elpanaszkodik hosszasan, némi hetykeséggel, affectatióval, de mégis gyermekesen, szinte együgyűen.

Nem sokára megint találkozhatnak. Petőfi egy áttivornyzott éj után kereste fel Becket s a francia forradalomról kezdett beszélni. Megint az ablakhoz mennek. (Ez az ablakhoz menés egész komikus e különben is mesterkelt társalgásban.) Petőfi az akkori Pestet dicsőíti; itt akar ő élni s halni, ámbár sokszor elkeseredve azt kívánja, bár az Alpok közé juthatna, hogy távol lehetne az emberektől s aljas törekvéseiktől. Majd némi szóváltás után az afféle magyar-németekről kezd elmélkedni, mint a milyen volt Pyrker, Majláth, Lenau stb. S fájlalja, hogy Beck is németül ír. Beck erre azt kérdezi, hogy mikép gondolkozik Petőfi Széchenyi-

ről s Kossuthról? «Az első — szóla Petőfi — jólét útján akar szabadságot, az utóbbi a szabadság útján akar jólétet teremteni; az előbbi reformál, a másik lázít (rebellirt) (1846-ban!). Csodálom Kossuth tehetségét, bár nem tudok vele rokonszenvezni... Ő szerfelett dicsvágyó s Cæsar veszélyes ékesszólásával bir, de én nagyon gyanítom, hogy hiányzik benne a Brutus és Cassius önmegtagadása.» stb.

Ime rövid kivonatban mindaz, a mit Fischer, mint új adatot, Beck naplójából közöl. De mennyire mesterkélt, valószínűtlen ez az egész társalgás! Vajjon hihető-e, hogy Petőfi oly gyermekesen bevallja tudatlanságát egy Beckkel szemben? Mintha ő valaha szánalmat igyekezett volna gerjeszteni maga iránt s épen oly emberben, a kinek talán tehetségét becsülte, de jellemét bizonyára épen nem sokra tartotta, mit *A külföld magyarjaihoz* című éles hangú költeménye talán eléggé bizonyít. S vajjon megalázta volna-e magát annyira, hogy a magyarországi viszonyokat mintegy pellengérre állítsa egy külföldi magyar előtt? S vajjon Petőfi mondhatta-e azt, hogy ő az Alpok közé szeretne menekülni, ki a rónaság iránti mély és igaz szeretetét annyi remek műben hirdeté? Egyébiránt szükségtelennek tartjuk a Petőfi magatartását Beckkel szemben magyaráztatni. Oly hihetetlen az egész naplókivonat, annyira híjával van minden természetességnek, hogy képtelensége első pillanatra szembeötlő. Mily kevéssé tudta felfogni a szerző Petőfi egyéniségének alkotó vonásait: hogy még e találkozás leírását is mint teljesen megbízható adatot közli!

Azonban nem folytatjuk tovább megjegyzéseinket, bár még nagyon sok van, miről szólnunk lehetne e könyv kapcsolatán. A Fischer magasztalói a nélkül, hogy igaz érdemeit valóban kiemelték volna, hibáit, tévedéseit is művészeti igazságoknak hirdették, hogy ő elkísérte Petőfit születésétől haláláig s innen az *örökkévalóságig*. Azt hisszük, hogy észrevételeinkből képes lesz talán némi képet alkotni az elfogulatlan olvasó e nagy terjedelmű, csinnal kiállított könyvről, mely Petőfinek eddig legterjedelmes életrajza. Fischernek minden esetre érdeme az, hogy oly nagy szorgalommal, utánjárással, gonddal gyűjtötte össze a Petőfire vonatkozó anyagot. Ily teljesen még nem volt az eddig összegyűjtve. Minden esetre nagyon megkönnyítette a további vizsgálódók, tanulmányozók feladatát, a miért elvitázhatatlanul dicséret illeti meg. Alig mellőzött egyetlen adatot is, mely eddig ismeretes. Mind a Petőfi korabeli bírálók, mind a későbbi tanulmányozók véleményeit figyelemmel kísérte s mindenütt a legjobb, alaposabb nézetek útján indult, bár maga nem igen mondott önálló ítéletet. Ha ismereteinket nem sikerült is bővítenie: legjobb tehetsége, legjobb belátása szerint járt el s oly vonzóan ismertette meg Petőfit a külfölddel, a miért tőle érdemelt méltánylatunkat meg nem tagadhatjuk. Műve nélkülözhetetlen lesz mindazoknak, a

kik Petőfi életét és költészetét ezután tovább tanulmányozzák. Ő mara-
dandó emléket állított nevének e könyv megírásával. Arra a nem közön-
séges feladatra vállalkozott, hogy legnagyobb lyrai költőnket mutassa be
a külföldnek s ezzel kapcsolatban némi világot vessen a magyar szellem
fejlődésére, bár alapjában nem is ismerte a magyar jellemet s a magyar-
ság történeti fejlődését, mit előszavának következő része szembetűnően
mutat: «Jóllehet a magyarok, történeti multjukra támaszkodva sokszor
erélyesebben hangoztatják nemzeti álláspontjukat, s jóllehet néhány
túlbuzgónak nagyon tetszik e chauvinismus túlkapása: *az öregebb
nemzedék majdnem általában vére német nevelésben részesült s érzelmi
világukban a germán erő, bensőség s mélység nemzeti büszkeséggel, tüz-
zel s lovagiassággal regyült.*» Vajjon a ki így fogja fel a magyar szellemet:
képes-e azt megérteni s e szellem egyik legprægnansabb kifejezőjét,
Petőfit megmagyarázni? Valóban csak rendkívül nagy szorgalmának
tulajdoníthatjuk, hogy ily alapon állva, még több tévedést, még több
hibát el nem követett fejtegetéseiben. Ez a szorgalom, ez a fáradhatat-
lan ügyekezet, ez a minden oldalra kiterjedő figyelem néha-néha pótolta
tehetségeinek fogyatékosságát s æsthetikai képzettségének hiányait,
melyekről maga is tudomással bírt s a melyeket férfiasan be is vallott.
Talán ha egészsége megmarad s tovább, még évekig foglalkozhat ked-
vencz tárgyával: sokkal jobb, sokkal nagyobb becsű művet sikerül hátra
hagynia. Így a sietség s gyors dolgozás miatt nem ért rá jól megfontolni
minden adatot, minden elvet, véleményt s inkább azoknak csak össze-
fűzésére törekedett. Mi szívesen méltányoljuk évekig tartó fáradozását
s bánat fogja el szívünket, ha visszaemlékezünk a gyógyíthatatlan beteg-
séggel küszködő ifjú író törhetetlen elszántságára, a melylyel könyve
befejezésén munkált. Bizonyára a magyar irodalom barátai ezért tiszte-
lettel fogják nevét emlegetni.

Dr. VÁCZY JÁNOS.

HELTAI EGY MESÉJÉNEK EREDETÉHEZ.

Imre Lajos pár évvel ezelőtt egy derék tanulmányt bocsátott ki
Heltai Gáspár meséiről, melyben főleg azok eredetével foglalkozik s
nagy szorgalommal és szerencsével állítja össze forrásait. A műfajok
legmozgékonyabbjával van dolgunk, a mesével, mely őshazájából Indiá-
ból kiindulva nagyobb tért hódított mint a nyelv, melyen először meg-
szólt, s legegyszerűbb alakjától a művészi elbeszélésig minden nép-
nek és kornak mindig élvezet és okulás forrását nyújtotta. A közös
nagy forrásból merítettek a mi meseíróink is, meséink abban az alak-

jukban, melyben őket az aësopusi mese első virágzása korában feldolgozták, idegen eredetűek, Pesti Rimicius, Heltai Boner, Burkhartd s mint Imre a mesék sorrendjének egyezése nyomán megállapította főleg Steinhöwel, a XV. századbéli meseíró után dolgozott.

Négy mesének azonban sehogy sem sikerült az eredetét megállapítania, a 73-iknak, mely a szegényből lett gazdag emberről és a gazdagból lett szegényről való s takarékos, szorgalmas életre oktat, s a három utolsónak, a 98-iknak, mely a madarász s a törbe csalt rigó példáján mutatja ki, hogy az országnak semmi sincs nagyobb ártalmára, mint a fejedelem, ki népének kegyes gondviselője helyett kegyetlen fosztogatója, tyrannusa, a 100-iknak, mely arra oktat, hogy csak önmagunkba vessük bizalmunkat, a pacsirtát és annak fiait sem verték ki fészkéből, míg a gazdag maga nem jött barátjai, rokonai helyett földjét learatni.

Legutoljára hagytam a 99. számút, mostani soraim tárgyát. E mese tán legsikerültebb Heltai valamennyi meséje közt mind tartalma, mind elbeszélő módja, mind korabeli vonatkozásainál fogva. Szól egy nemes emberről és az ördögről. E nemes ember, afféle embermaró földesúr, bőrig nyúzta jobbjait s mégsem volt megelégedve jövedelmével. Egyszer találkozott az ördöggel, ki eget-földet ígért neki, ha megfogadja ispánjának s jutalmul csak azt kérte, a mit a parasztok az esztendő végével önkényt adni fognak neki. A nemes ember örül és rááll az alkura. Ez idő alatt az új ispán sok módot talált a nép sanyargatására, a nagy gazdagság csak úgy özönlött a házhoz. De végre az ördög fizetését kérte. Megindult hát a nemes ember vele a faluba. A hogy beérnek, hát kifut egy ökör az udvarból, utána egy ember szidva a megvadt jóságot, hogy vinné el az ördög. Hátranéz a nemes ember: Ispán, hallod-e, mit mond a pór? Neked ajánlá az ökröt, tied az. De az ispán visszautasítja: Nem engemet illet, mert nem jókedvéből ajánlá nekem az ökröt; megbúsult szegény, búsultában műveli. Mennek hát tovább; de nem kellett az ördögnek a síró gyermek sem, kit boszankodó anyja szánt a számára. Végre egy ház előtt megpillantja egy kis leányka a nemes embert. Megijed tőle s befut az anyjához: Anyja, anyja, ihol itt a nemes ember, a mi urunk. Felele az anyja: Ördög vigye el a vérszopó, kegyetlen árulót, talán valami dögöt érzett valahol és arra jó a bírságra. Kérde az ispán a nemes embert: Hallod-e mit mond a szegény asszony? Hallom — felel a nemes ember, — de nem szíve szerént mondja, hanem pokocsából, ki tudja miért búsul meg ebagné? Bizony nem pokocsából mondja, hanem szíve szerént ajánla tégedet én nekem. Ez okáért enyém vagy és elviszlek. Meg is ragadta az üstökét, feldobta a taligájára s ciffráلكó feleségével együtt elszállította a sátán elébe s a pokoli fürdőbe.

E mesét illetőleg Imre csak nyomokat talált. Pauli 1522-ben megjelent Schimpf und Ernst című schwankgyűjteményében van egy elbeszélés, a 45-ik,*) melyben egy Schuldbote megy egy faluba, hogy valakit megfizetessen. Hozzácsatlakozik paraszt ember képében az ördög is, és együtt mennek. Egy falun keresztülmenve hallják, hogy egy aszszony azt mondja síró gyermekének: Sírjál, csak sírjál, hogy az ördög vigyen el! Erre figyelmezteti az ember az ördögöt; de ez nem viszi el a gyermeket, mivel az anyja csak haragjában ajánlta neki. A mezőn meg egy csapat sertést látnak, melyből egy elszaladván, a pásztor átkozódva fut utána: Vigyen el a minden disznók ördöge! De ezt sem viszi el az ördög, mert a pásztornak kellene megfizetnie. Végre megérkeznek ahhoz a házhoz, a hol az adósságot be kellett hajtani. A paraszt ember épen csúrében van és csépel; mikor a felé közeledőt meglátja, így kiált fel: Honnan a pokolból jössz, vigyen el az ördög! Erre az ördög is megszólítja: Hallod mit mond a paraszt? Ez már komolyan beszél s így velem kell jönnöd! — Ezzel elviszi.

Úgy látszik azonban, midőn Imre már dolgozatát befejezte volt, jutott kezébe Baissac Jul. Histoire de la diablerie chrétienne című munkája, mely jobb nyomra vitte; ennek I. k. 213. lapján olvasható egy a Heltaiéhoz majdnem teljesen hasonló történet. Egy XV. századbeli barát Herold János, 210 prédikációt gyűjtött egybe a korabeli prédikáló baráttársaktól. Ezek egyikében szó van egy adószedőről, a szegény nép csikarójáról; egyszer hivatalos útja közben egy rejtélyes utassal találkozott, ki nyájasan csatlakozott hozzá s vele beszédet kezdett. Az alak nem tetszett s szívesen el lett volna nála nélkül az adógyűjtő. Mintha kénkö perzselése bűzét érezte volna, gyanakodott rá, hogy az alvilág valamely lakosa. Ugyanaz a történet ismétlődik itt is, mint a Heltai meséjében, csak hogy a pór itt is *malaczt* hajt maga előtt, a síró gyermek itt sem kell az útítártnak, hanem midőn a szegény megzsarolt pórok egyértelműleg felkiáltanak: itt a mi hóhérunk, vigye el az ördög, hatalmas markával felkapja az adószedőt és úgy elviszi, hogy a lába sem éri a földet.

E történet tartalmát illetőleg, lehetett volna ugyan Heltai forrása, a szász prédikátor olvashatta a XV. századbeli szerzetes könyvét, a részletekben való eltérése azonban nem igen volna indokolható. Én egy más nyomra mutatok, melyről szintén kétlem ugyan, hogy az igazi lenne, de ha eszközökben szerencsésebb munkás venné kezébe, talán vezethetne érdekes felfedezésekre. Az én írom a XIII. században élt

*) Beöthy, A szépprózai elbeszélés. I. 143. lapján csak e forrásról tud.

osztrák meseköltő, az Amis pap s számos kisebb novella*) szerzője Stricker. Kiválóbb egyéniség az osztrák költészet akkori hanyatlása daczára is a két századdal később élt meseköltőknél. Elbeszéléseit idegen forrásokból veszi ő is, de kora viszonyai közé helyezi, valóságos kis korpépekké alakítja s bevonja szeretetreméltó egyénisége zománczával. Gúnyolja és vigasztalja, hosszú tanulságokban oktatja polgártársait mint Heltai s Amis papban a vallás ügyét is megérinti. Kisebb elbeszéléseiben olvasható egy történet a Bíróról és az ördögről. Egy gonosz bíró találkozik az ördöggel, ki a vásárra megy, mert ma minden az övé, a mit neki komolyan adnak. A bíró elkíséri. A vásáron egy asszony az ördögnek kívánja makranczos disznáját, másik asszony síró gyereket. Azonban az ördögnek egyik sem kell. Hanem mikor egy szegény asszony kívánja azt a bírónak, a ki elvette utolsó tehenét, az ördög nyakon csípi gonosz kísérőjét, mert ez már igaz kívánság.

Az előzmények ez elbeszélésben is inkább a német feldolgozásokban egyeznek, mint Heltaival, de a falun átmenés jelenetei, a részletekben, több hasonlóságot mutatnak, mint akár a Pauli, akár a Herold elbeszélése. Nem lehetne a Bíró és ördög e legrégibb feldolgozását egyéb okokkal is támogatni?

Zombor.

Dr. ZLINSZKY ALADÁR.

*) Kleinere Gedichte von dem Stricker, herausgegeben von Karl August Hahn. Quedlinburg u. Leipzig 1889. E gyűjteményben azonban épen a keresett mesét nem bírtam feltalálni. [E kötetben a keresett elbeszélés csakugyan nem található, de olvasható az pl. Godeke Károlynál, *Deutsche Dichtung in dem Mittelalter*, 2. kiadás, 1871, 849. l. s már régebben von der Hagen fontos gyűjteményében; *Gesamtabenteuer* III, 387. l. — Részemről nem hinném, hogy Heltai közvetlen forrása a Stricker elbeszélése volna, mert ez esetben néhány kiválóan jellemző vonásban mutatkoznék egyezés a magyar és az osztrák író előadása közt. H. G.]

HAZAI IRODALOM.

Egy hang a Lesbia-kérdés jelen állásához. Doctori értekezés. Irta Wirth Gyula segéd-tanár Nagy-Becskereken, 1886.

Szorgalmas és gondos összeállítása a kérdést pro és contra illető bizonyítékoknak. Álláspontja körülbelől ugyanaz, mint a minőt én foglaltam el Catullus-fordításomhoz való bevezetésemben, t. i. azt bizonyítja, hogy Catullus Lesbiája nem azonos a hirhedt Clodia quadrantaria-val, s így főkép Schwabét és Bährenst czáfolgatja. Az eddig ismerteken kívül egy pár újabb bizonyítékot is hoz fel állítása mellett. Ilyen új vagy legalább új alakba öntött fő bizonyítéka a Catullus és Clodia között való nagy különbség. Ezt a különbséget Wirth lehetőleg nagyítani igyekszik, az eddig ismert 7 évnyi különbség nem lévén elégséges arra, hogy a viszonyt absolute lehetetlennek tüntesse fel. Hieronymus szerint Catullus 87-ben született s 30 éves korában 57-ben halt volna meg. Minthogy azonban némely verse az 57-ik év után történt eseményeket is említ, általában elfogadják, hogy Catullus csak 54-ben, tehát 33 éves korában halt meg. Wirth ezzel szemben úgy okoskodik, hogy Catullus 87-nél később született három évvel s így mégis 30 éves korában halt meg; Hieronymus tehát szerinte nem csak a halálozás, hanem a születés évét is elhibázta. Első bizonyítéka, hogy valószínűbb, hogy Hieronymus két egynemű hibát követett el (tudniillik 87—57-et írt 84—54 helyett) mint két különeműt (tudniillik hogy egyrészt a halálozás évében, másrészt az életkor meghatározásában hibázott volna). De én nem tudom, miért volna különemű hiba ez utóbbi? hiszen összefügg, t. i. ugyanavval, hogy a halálozás évében tévedett, tévedett egyúttal az életkor meghatározásában is. De Wirth minden áron el akarja fogadni a 30 éves életkort, abban nem akar kétkedni, azért tartja *egyneműbb* hibának, ha Hieronymus a születés és halálozás évében egyaránt téved, mint *azt az egy* hibát, ha csak a halálozás évében (mert hiszen ez magában foglalja az életkor meghatározásában való hibát is). A dolog tehát így áll: Wirth valószínűbbnek tartja, hogy Hieronymus két hibát követett el, mint hogy egyet. Szerintünk azonban ily valószínűségre nem lehet építeni. Második okul azt hozza fel, hogy ámbár 33 év is *fiatal* a halálra, de határozott adatunk lévén Hieronymusnál a 30 éves korra nézve, ez jobban megfelel az Ovidius-féle *«iuvenilia tempora»*-nak. Ha az ember elismeri, hogy a 30 éves ember is fiatal, meg a 33 éves is, lehet-e azt mondani, hogy Ovidius inkább nevezhette fiatalnak a 30 éves Catullust, mint a 33 évest? vagy ha inkább nevezhette is (ámbár a római embert még 40 éves korában is megillette a *iuvenis* név), lehet-e ebben bizonyító erőt találni? — Harmadik oka, hogy ha 87-ben szüle-

tett volna, akkor egész 5 évvel lett volna idősebb testi-lelki barátjánál, a 82-ben született Licinius Calvusnál. Wirth bevallja ugyan, hogy az 5 év nem nagy korkülönbség, de azt mondja, hogy 20—30 éves fiatal embereknél elég nagy arra nézve, hogy oly barátság, mint a Catullusé és Calvusé, köztük létre ne jöhessen. Közvető oknak közbe toldja, hogy Catullus *valószínűleg* már 20—22 éves korában ismerkedett meg Calvussal s így nem valószínű, hogy egy 15—17 éves gyermekben találta volna föl a jó barát ideálját. Látni való, hogy ez nagyon gyöngye syllogismus, mert így hangzik: «20—30 éves embereknél 5 év nagy korkülönbség a benső barátkozásra; úgyde Catullus *valószínűleg* 20—22 éves korában ismerkedett meg az ő Calvusával, tehát nem lehetett köztük 5 évnyi korkülönbség». Ép ily joggal okoskodhatnánk így: «a hagyomány azt mondja, hogy Catullus és Calvus közt 5 év korkülönbség volt; ennyi különbség feltűnő fiatal emberek barátságában, de megfeythető, ha pl. Catullust 25 évesnek, Calvust húsznak gondoljuk barátkozásuk kezdetén». — Mindezekből azonban azt következteti Wirth, hogy «semmi sem akadályozhatja az elfogulatlan ítélőt, miszerint velünk együtt minden föntartás nélkül (?) a Kr. e. 84-ik évet tartsa Catullus születése évének». — A miben nem vagyunk akadályozva, arra még nem vagyunk kényszerítve. S miért szükséges Catullus születése évét ily módon kalandos valószínűségek alapján három évvel későbbi időre tenni? Csak azért, hogy így annál nagyobb, legalább is 10 évnyi korkülönbség legyen közte és Clodia közt konstatalható és ezen az alapon köztük a szerelmi viszonyt abszurdumnak deklarálhassa a szerző. Ha a szerelmi viszony 7 évi korkülönbséggel még lehetséges, akkor 10 évnyivel sem válik abszurdummá. De, ismétlem, ez a tíz évnyi korkülönbség semmi számba vehető okkal nem bizonyítható. De a hét évnyi korkülönbségnek is ellene szól a «*pater ut gnatos*»-féle hasonlat. Igaz, ezt az okot magam is hangoztattam volt. De ha az ember egy kicsit enged abból az ifjúi idealismusból, melynek szemüvegén át Wirthtel együtt a Catullus szerelmét is oly nagyon idealisnak hajlandó nézni, akkor nem fog egy kifejezésben többet keresni, mint a mennyi benne van. De tekintsük az érem másik oldalát. Ha Catullus kezdetben Clodiát csak idősebbnek tudta magánál 7 évvel, de elvetemültnek még nem, akkor nem üt csorbát szerelme idealis voltán az idősebb nő iránti szeretet. Hiszen épen az önzetlen, idealis szerelem szokott megfeledezni az utilitarismus szempontjairól.

Érzi Wirth bizonyítékainak gyöngeségét s így folytatja: «S most hallgassanak egy időre a pergamenek, s beszéljen tisztán az emberi szív: Én mindennek előtt azt mondom, hogy Catullus szerelme, oly szerelem, mint az övé, oly nő iránt, mint Clodia, ki míg egyrészt sokkal idősb, addig másrészt férjes és elvetemült nő volt elejétől kezdve (vajjon

Catullus szemében is ?) oly lélektani problema volna, mely, ha az életben tán kivételkép lehetséges volna is, fejcsóválva győződnenk meg róla, tudományos kérdésnél pedig cseppet sem valószínű». — Látni való, hogy ily megengedő meg nem engedések éppen nem tartoznak a meggyőzés eszközei közé.

A *Lesbius*-kérdésnél Wirth elfogadja azt, hogy *Lesbius* = *Clodius*, de szerinte ebből nem következik, hogy a *Clodia* és *Clodius* testvérek voltak. No már, ha Schwabeék legerősebb bizonyítékát ténynek vesszük, akkor lehetetlen a bizonyított dolgot is el nem fogadnunk. De Wirthnek itt is egy sajátos «erős érve» van, melyet a «*notorum*» alak frapans értelmében talál, t. i. hogy: «bármily szép is ez a *Lesbius*, senki sem csókolja meg őt olyan, a ki ismeri». Ha már most — folytatja — *Lesbius* *Clodiának* fivestvére vagy rokona, mondhatja-e Catullus, hogy senki se csókolja meg, a ki ismeri, mikor éppen a miatt panaszkodik, hogy *Clodia* jobban szereti őt, mint Catullust minden nemzetségével együtt? — Miért ne mondhatná? Nem természetes-e, hogy a *notorum* ez esetben csakis másokra, ismerősökre vonatkozik, nem pedig *Clodiára*, *Clodius* nőtestvérére s egyúttal szeretőjére? — Egyébiránt ez a *notorum*-olvasás nem is egészen biztos, s így arra sokat építeni nem lehet.

Nem térhetünk ki minden részletre, hol Wirth ellenfeleivel szemben egy-egy új bizonyítékot igyekszik felhozni; döntő fontosságút nem találtunk köztük, elfogadhatót is alig. Egyebekben ismeretes ellenokokra hivatkozik.

Igazán bizonyító új okot tehát nem hoz fel Wirth az ő álláspontja mellett. A mi magát ezt az álláspontot illeti, igaz, hogy régebben én is e mellett voltam, de azóta be kellett látnom, hogy ez az álláspont mereven fenn nem tartható, mert ha van hypothesis, melyet nyomós okok támogatnak, akkor a *Lesbiát* *Clodiával* azonosító hypothesis olyan. A mi ellene felhozható, az a dolog bizonyosságát gátolhatja, de nagy valószínűségét meg nem szüntetheti. Ezért van, hogy *Riese*, ki ezelőtt leginkább kardoskodott *Lesbia leány*-volta mellett, 1884-ben megjelent kommentáros kiadásában csaknem teljesen resignál. Az ember természetesen gyakran hajlandó az ily dolgokban ideálisan fogni fel a dolgot s ifjúi optimismussal az etikailag és poetikailag szebbet választja, de később belátja, hogy a feltűnően bizonyító tények előtt kapitulálnia kell, legalább annyiban, hogy ne tartsa valószínűtlennek vagy lehetetlennek a *Clodia*-hypothesis-t s hogy annak egyenes megdöntésére ne folyamodjék olyan bizonyítékokhoz, melyek könnyű szerrel ellene fordíthatók, de meg a melyekre még akkor sincs okvetlenülül szükség, ha elfogadjuk a *Clodia*-hypothesis valószínűtlenségét. Így pl. ennek megdöntésére azt bizonyíthatni, hogy *Lesbia* nem volt férjes, nem okvetlenülül szükséges, mert hiszen utóvégre Catullus *Clodiája* is, *Clodia quadrantaria* is lehe-

tett férjes s mégis két külön személy, de másrészt nagyon erőltetett, ha tekintetbe vesszük az ily helyeket: «*Sed furtiva dedit mira munuscula nocte, Ipsius ex ipso dempta viri gremio*» (68, 145—6) és: «*Lesbia mi praesente viro mala plurima dicit*» stb. (83, 1 skk.), a hol elfogulatlanul csak igazi férjre lehet gondolni. A *furtiva munuscula* egyúttal az *Allius házában* bizonyítja Lesbia előkelő-voltát. Szintén nem egy egyszerű és szegény sorsú *libertinára* mutat ez: «*Cum suis vivat valeatque moechis Quos simul complexa tenet trecentos*» (11, 17, 18), hanem a Cicerónál leírt hihedt Clodiára. De legdöntőbb a 79. költemény; «*Lesbius est pulcer...*» melyben talán eddig nem is vették észre, miért van kiemelve «*cum gente Catullum*»; azt hiszem, azért, mert a költő azt akarja mondani, hogy Lesbia a *saját nemzetségbeli* Lesbiust többre becsüli Catullus minden pereputtyánál. Hogy pedig Catullus csak ily enyhén szól erről az *incestus*-ról, annak vagy az az oka, hogy még jóformán maga sem hiszi, vagy mert már nagyon is köztudomású volt, mint ez Cicero ismeretes beszédjéből (pro Caelio) kitűnik. A mi végre a *Caelius* és *Rufus*-kérdést illeti, mindenesetre Rufusban kell keresnünk Clodia szeretőjét, M. Caelius Rufust, Catullus ostorozott vetélytársát, ellenben a *veronai* Caelius — mint a Caelius-versek bizonyítják, más Caelius s a költőnek mindvégig jó barátja (v. ö. 58.)

Csak jelezni akartam azon főbb okokat, melyek engem régibb álláspontom elhagyására bírtak s mondhatom, hogy a Wirth értekezése céljával ellenkezőleg csak annál jobban megerősített e meggyőződésemben. Mert bármily szorgalmasan állította össze és bővítette a Clodia-hypothesis ellen szóló adatokat, álláspontját plausibilissá tennie nem sikerült.

Meg kell még említenem, hogy az értekezés *rendkívül* sok sajtóhibája igen bosszantó.

Dr. CSENGÉRI JÁNOS.

Gulisztán vagy Rózsáskert. Irta Szádi. Persából fordította dr. Erődi Béla.

Budapest, Singer és Wolfner. 1889. 8-r. XVI és 168 lap. Ára 1 frt 50 kr.

Kitűnő orientalistánk, a ki épen olyan kellemesen csengő magyar versekben szokta a keleti költészet termékeit hazánk nyelvén kifejezni, a milyen híven adja vissza eredeti értelmöket, e fordításának kiadásával ismét bájos virágot kötött abba a szép koszorúba, a melyet Háfiz és Omer Chejjám dalainak fordításával fűzni kezdett. Óhajtom, hogy nem sokára Firdúszi teljes Sáhnámeh-ját, a mely Biszutún sziklajaként mered égnek a persa költészet virágos mezejéből, Erődi fordításában olvashassuk, gyönyörködve csengő-bongó magyar alexandrinusainkban, a melyek egyedül alkalmasak a persa hősi toborzó utánzására. Az előt-

tem levő Gulisztán-fordítás mindenkit, a ki a persa nyelvvel foglalkozott, kellemesen lephet meg. Szádi Gulisztánja ugyanis az a klasszikus munka, a melylyel Európában és Ázsiában ép úgy, mint Afrikában, a hol csak a persával vagy általában az úgynevezett keleti nyelvekkel és irodalmakkal foglalkoznak, legelőször ismerkedik meg a tanuló. Örömmel olvastam át magyar fordításban is a jól ismert kisebb-nagyobb történeteket, meg az apró versszakokat és a könyv olvasása közben feljegyzett észrevételeimet itt közlöm.

Szádínak, Abd-alláh fiának családi neve Muszlih-eddín, nem annyit tesz, mint: a vallás dicsősége, hanem a vallás megigazítója, megbírálója, a mi természetesen nem azt akarja mondani, hogy az izlám szent és egyedül igaz vallását valaki megigazíthatná vagy megbírálhathatná, hanem azt, hogy e név viselője a valláson belül a hívők megigazítója, megbírálója legyen. *Muszlih* olyan igenév, mint egy más igéből az ismeretes *muszlim*, az igazhívő; az előbbihez tartozik a *meszlehet* vagy *meszlihet* főnév, a mely annyit tesz, mint: boldogulás, haszon, például a Gulisztán I. fejezetének 1. elbeszélésében e régi persa közmondásban (Vámbery, Vándorlásaim és élményeim Persiában, 14. l.): durúgh-i meszlehet ámiz bih ez rászti-i fitneh engiz, Erődi fordításában: A jóracélzó hazugság jobb, mint a kellemetlenséget okozó igazság; vagy I, 13: meszlehet-i án mibínem, azt tartom, *czélszerű* volna; ugyanez van I, 16.; hasonló fordulat I, 16., 23., 24. vagy II, 20.: meszlehet án eszt, jobb volna, és általában gyakran hasonló kifejezésekben.

A *szúfi* rend nevéhez megjegyezhetjük, hogy e nevet Sáh Iszma'íl, Persia királya (Kr. u. 1499—1524.) is felvette és utána ivadékait is Szúfiknak nevezték; ebből van Shakespeare Velencei kalmárjában: By this scimitar That slew the *Sophy* and a Persian prince.

Erődi könyvének bevezetésében Szádi élete rajzát közli. A nagy erkölcstanító harmincz esztendeig folyton utazgatott, mint honfitársai általában nagy gyönyörűségét találva az utazásban és teljesen felfogva nagy hasznát, a mit később földije, a sirázi Muhammed Semsz-eddín Háfiz így énekelt meg: her kih szefer kerd peszendideh seved, ze ájúnéh-i núr kemáles dideh seved, pákizehter ez áb nebásed csízí, her dsá-i kih kuned mekám gendideh seved, azaz: Mindaz, a ki utazott, dicséretben részesül, a fényesség tükrében lesz látható tökéletessége; tisztább a víznél nincsen semmisem, mégis mindenütt, a hol megáll, megposhad. Szádínak egy nevezetes úti kalandja volt, az, hogy Jeruzsálemben a kere-ztesek kezébe került. A Gulisztánnak erre vonatkozó érdekes és szinte humoros helye így szól: «Megunván damaskusi barátainak társaságát, Jeruzsálem pusztájára fektettem le fejemet, és vad állatok társaságába keveredtem, míg a frankok fogságába kerültem. Tarabolusz (sziriai Tripolisz) egyik sánczában zsidók társaságában földmunkára

szorítottak. Ekkor arra vetődött egy aleppói tekintélyes férfiú, ki régi ismerősem volt, rám ismert és így szólt hozzám: «Mit csinálsz itt, hogy kerültél ide?» Én válaszoltam:

Ember társaságból rengetegbe szöktem,
Mert istenen kívül nem hódolok másnak:
Képzeld el csak, kérlek, hogyan élek itten,
Barom-ólba zárva, mint állattal bánnak.

Barátok közt lenni, habár lánczra verten,
Jobb mint idegen helytt sétálni szép kertben.

Megszánta helyzetemet, tíz dénárral feloldotta kötelékeimet és elvitt hazájába. Volt egy leánya, nőül adta hozzám, s vele hozományul száz dénárt adott. Rövid idő múlva megváltozott a nő, rossz természetű lett, ellustult és nagy mértékben kezdette használni nyelvét. Életemet így nagyon megkeserítette, a mint a mondás tartja:

Az a férfi, kinek rossz feleség jutott,
Már itt lenn a földön megkapta a poklot.
Gonosz nőtől, kérlek, órizkedjél menten,
A pokoli tűztől ments meg uram engem!

(Ez az utolsó sor a Koránból való, II, 197. és III, 14.) Egyszer szabad folyást engedve nyelvének, így szólt: «Nem te vagy az, kit atyám tíz dénáron váltott meg a frankok fogságából?» Én így válaszoltam: «Mindenesetre, tíz dénáron váltott meg a frankok lánczaiból, de száz dénárral foglyul adott a te kezeidbe.»

Farkas körme közül, így olvastam egyszer,
Kíragadt egy bárányt egy nagy erős ember.
Éjjel aztán fogja, és torkára kést ránt,
Mire ilyen szókra fakasztja a bárányt:
Tegnap engem farkas körméből kimentél,
Ime most mit látok, farkasom te lettél.

E pompás történetkéhez megjegyezhetjük, hogy *Tarábulusz-i sām* városát a keresztések 1109-ben foglalták el, 1289-ben pedig Aegyptus fejedeleme, Kelaún, ismét vissza szerezte a muszlimeknek. Dénár a persában *dinár*, a mi a görög *δηνάριον* útján lett a latin *denarius*ból, mint alakja is bizonyítja; az arany dinár keleten egy mithkál vagy másfél arab drachma súlyú, az ezüst dinár 7—10 drachmát nyom; érdekes a *dinár-i köpeki*, kutyás dinár persa-török szó, a melylyel a keleten, kivált Törökországban elterjedt európai pénznemeket nevezték el, a melyeken oroszlán képe volt látható; ez a gúnyos *köpek* szó aztán átment az oroszba és ott *kopek* alakjában még ma is pénznemet jelent. Az arabban

abú kalb, kutya apa, egy hollandi pénznem neve volt, a melyen ugyan szintén oroszlan volt látható, ezt azonban kutyának csúfolták ott is.

Az 1. fejezet 30. elbeszélésében, a mely Abú Fazl Szuban Bin Ibráhim Zú-lnún-i Miszri szúfi főnökről és híres szentről szól (meghalt Aegyptusban 859-ben), Erődi az eredetinek e szavait: ez dsumleh i szedikán búdemi, így fordítja: úgy én őszinte emberek közé tartoznám, holott az *őszinte* szónak e helyen nincs kellő értelme; helyes fordítása: *iqaz*. Az előbb idézett értelme van e szónak a 8. fejezet 56. bölcs mondasában (*hikmet*; kár, hogy fordítónk a 8. fejezetet nem osztotta fel az eredeti kiadások nyomán; így nagyon nehéz benne egy-egy hikmetet megtalálni; én Eastwick hertfordi 1850. évi kiadása szerint idézek;): 'álim ender miján-i bicheberán, metheli gufteh end szedikán, sáhidi der miján-i kúrán eszt, muszhaft der szeráj-i zendikán, a tanultra a tudatlanok között példát mondtak *őszinte* jó barátjai, hogy olyan, mint a szépség a vakok közt, hogy valóságos korán a tűzimádók palotájában; Erődi a 154. lapon így fordítja: «Balgák között kelle tengődni egy bölcsnek, Sokat mondtak róla példa-mondó bölcssek. Szép ifjúnak mondák vakok közé téve, Isteni koránnak istentelen kézbe». E hikmetet *rimess* prózában fordította Erődi, ámbár az eredetiben itt alig mutatkozik e művészi alak: «Ha a gyöngy sárba hull, az marad még *azontul*; de a por ha magára az égre is száll, értékesebb nem lesz *annál*. Képesség műveltség nélkül nem sokat ér, de képesség nélküli egyént tanítani, eredményt szintén nem *igér*. Bár a hamu nemes *eredetű*, mert a tűz isteni természetű; de minthogy magában nincs *értéke*, csak por lehet a *mértéke*. A czukor becse nincs a *nádtul*, maga nyeri azt *önmagától*.»

Gul. I, 33. megjegyezhetjük, hogy *Melátijeh* vagy Erődinél *Malatia* az Euphrates partján levő város, Kis-Örményország főhelye.

A *redif-rimek* (l. Ujpersa nyelvjárások cz. értekezésem 59—64. l.) alkalmazása a magyarban és általában az európai nyelvekben igen ritka és igen nehéz; nálunk a legszebbeket Arany Jánosnál olvastam, például: Dalos Eszti, — a mezőre kiment ő, Aratókkal puha fűvön pihent ő (Tengeri-hántás); Ugy tett Lajos épen: játszott is, ivott is, De azér' nagyobb volt — király volt ő ott is (Toldi szerelme II, 7.); Mohón kap az ifjú a szép sellő után . . . Mintha álom után . . . hiú szellő után. . . (VII, 50.); «Vezetem, nem küldöm» Lajos riad «érts meg, Lebeszélni róla te ne is kísért meg (XI, 18.); Dicsérve az anyja hozzá teszi: jó is, A miért eljegyzé már a Megváltó is (XII, 91.); Száz mérföld a világ, erre is, arra is: Nem bánom én, igen, elmegyek én ma is (Toldi II, 13.); Repül a nehéz kő, ki tudja, hol áll meg? Ki tudja hol áll meg s kit hogyan talál meg? (III, 7.); Rezes volt valaha, most is látszik rajta. Csakhogy a réz most már zöldet játszik rajta (Toldi estéje III, 6.); Hazudik-e vagy sem, nem állok a felől, Azért engedelmet instálok a

felől (Jóka ördöge); az *is* szó gyakrabban képez redifet. Erődi nem is követhette az eredetit, I, 14. és 34. vagy V, 14. A művészi keleti *versmértékeket* a magyar ütemes sorok mindenféle fajával pótolta fordítónk, néha egészen különbözőket ugyanazzal, pl. I, 33. az eredeti mutekáribot (tetrameter bacchicus catalecticus in disyllabum, a mely alapjában a latin *tripudium* és *trumpus* meg a német *Dreischritt* jelentésével egyezik; a római tripudium mértéke is úgy látszik a bacchius volt, innen van e görög versláb következő latin neve: *Oenotrius tripudians*, Dr. Pecz V., Latin verstan és prosodia 28. l. Egy. Phil. XII, 412.) e sorokban: ger ez bende leghvi senídi merends, dsihándide biszjáre gújed durúgh, így fordította: Ne neheztelj, hogy ha szolgád füllentett; Világlátott szava gyakran valótlan; és I, 35. az eredeti hezeds-i melhúfot (epitritus primusokból álló trimeter catalecticust) e sorokban: betér z ánem ki chváhi guften áni, ki dánem 'ejb-i men csún men nedáni, a melyeket következőleg fordított le: Rosszabb vagyok annál, minek mondhatnál, Mert hibáim jobban tudom náladnál; mind a két persa versmértéket tehát a háromütemű vegyes tizenegyessel fordította.

Fordítónk elhagyott olyan elbeszéléseket, a melyek nem felelnek meg az európai ízlésnek, pl. Eastwick kiadása szerint az 1. fejezet 40. elbeszélését.

A sokszor idézett latin mondást: *Esse oportet, ut vivas, non vivere ut edas* (Auctor ad Herennium, 4, 28.), a melyet Senecának így kellett gúnyosan korára alkalmaznia (Consol. ad Helv. 9, 10.): *Vomunt, ut edant, edunt, ut vomant*, — a Gulisztánban is megtaláljuk, III, 6.: chverden beráj-i ziszten u zikr kerdeneszt, tú mu'tekid kih ziszten ez behr-i chverdeneszt, Erődi fordításában: Enni kell, hogy imádsággal élhessünk, Te azt tartod, evésért van életünk.

Erődi a 92. lapon nem csatol magyarázatot *Bektás* és *Chejl-tás* nevéhez. Eastwick a többi Gulisztán-kiadóval Gentius nyomán azt jegyzi meg, hogy mind a kettő híres bajvivő volt; egy keleti szótár, a Burhán-i Káti' szerint azonban *Bektás* egy chvárezmi király neve, *chejl-tás* pedig a persa szótárak szerint a. m. katonapajtás és hadvezér, a mi a Gulisztán e helyén egészen kielégítő értelmet ad; a Behár-i 'adams és a Semsz ullughát című szótárak az utóbbit szolgacsapatnak fordítják. Vullers, Lexicon Persico-Latinum etymologicum I, 775. A 147. lapon meg a *Bajlekán* városnév nincs megmagyarázva; ez helyesen *Bejlekán* (a versmérték szerint *Bejlekán*), Errán, Erán vagy Árán tartománynak, Ázerbejdán egy részének városa Sírván (vagy Sirván) határaihoz közel. Vullers Lex. I, 304. Még a 163. lapon levő jegyzet ellen is van kifogásom: Feridún nem volt Dsemsid fia, Spiegel, Eranische Alterthums-kunde I, 538. s köv. l.

Azonban ha akár a Gulisztán bájait, akár Erődi fordításának szép-

ségeit méltóan akarnám bemutatni, majdnem az egész könyvet írhatnám ide; minden olvasóm jól teszi, ha a persa ethikus költészet e remekművével már most magyar fordításában ismerkedik meg.

Dr. POZDER KÁROLY.

Goethe, Hermann und Dorothea. Magyarázta *Harrach József*. Budapest, 1889. Lampel. 95 l. Ára 30 kr.

E kiadás az osztrák helyesírás szerint közli a költemény szövegét, igen csinosan van kiállítva és rendkívül olcsó. Már e három jó tulajdonságánál fogva érdemel dicséretet. De jegyzetei és magyarázatai is általában helyesek, bár akad itt-ott javítani való, és azt hiszem, hogy tanítványaink német képzettsége jóval több magyarázatot igényel. De ez felfogás dolga. Szerző, úgy látszik, saját tanítványait tartotta szem előtt, és ezek talán be is érik az adott magyarázatokkal.

A mi különben megjegyezni valóm van, röviden a következőkben foglalom össze.

3. l. *manches Gewerbes, sokféle foglalkozás*. Goethe, ellentétben az ugyanitt említett gyárakkal, kétségtelenül a kézi iparnak sokféle ágait érti.

7. l. *der Scherf*. Helyesen *das Scherf*, és nem fillér, hanem általában igen kis pénz. — U. o. *die Grille, a tücsök, itt (!) aggodalom*. Furcsa magyarázat, melyet a tanuló kétségtelenül úgy fog érteni, hogy a szó kizárólag a költeménynek ezen helyén bír ezzel az értelemmel. — Hogy *a rajnai bor kissé zavaros* (u. o.), azt talán mégsem állíthatni.

8. l. *Augapfel, szemgolyó (szemfény helyett)*. Ez is furcsa magyarázat, melyet félreérthetni. A szövegben ez áll: *wie der Mensch sich des Auges köstlichen Apfel bewahrt*, tehát a szó szószerint értendő és nem áll semmi más helyett.

10. l. *Der wohlgebildete Sohn, a délczeg, daliás!* E magyar mellékevek, úgy érzem, egészen hamis elemet (Zalán futásából!) visznek bele a költeménybe.

12. l. *Sachte, nehogy a gyermekágyas nőt felriaszsa*. Hermann bajosan gondolt erre; de Dorottya fölzavarta egész lelkét, azért nem sietett.

23. l. *wunderlich Volk, csodálatos lények*. Inkább furcsa, saját-szerű, — és semmi esetre sem lények.

26. l. *lyriai bizonyosan sajtóhiba*.

40. l. *Elend a középelnémet értelme szerint (eli-lenti) anderes Land*. Az eli-lenti alak ófelnémet, középelnémetül ellende és ez a. m. szerencsétlenség, száműzés.

57. l. *Den Tag lebt e h. verbringt*. Miért nem *verlebt*? Általában

megjegyzem, hogy a szerző sokszor mondja *e helyett*, a hol helyesen azt kellene mondania: *prózában vagy közbeszédben*.

63. 1. *der Wickel*, helyesen *die Wickel*.

76. 1. *Der Frauen, e h. der Frau, e szó a kfnben gyöngye ejtegetésű rolt* stb. Hiszen ma is az, de a kfnben a nőneműek még az egyes számban is vettek föl ragot.

A Függelék szól a műről általában és adja németül a munka meséjét. Ez utóbbi helyes. Az előbbire három megjegyzésem van.

1. [Szerző többször említi Voss Lujzáját, de sohasem mondja, hogy e mű micsoda, mi a tárgya, jelleme stb. és hogy Goethe műve voltaképen miben különbözik tőle. Ezt pedig meg kellene mondani, különben üres beszéd, marad a Goethe művének jellemzése is. Legalkalmasabb erre a 3. §. (a költemény műfaja), hol épen a Lujza jellemzésével legjobban értethetni meg, hogy H. és D. mily óriási magasságban áll e különben igen csinos idyll fölött.

2. A költemény szerző szerint *eposzi idyll*. Nem a dologról, csak a kifejezésről szólok, mely nekem egy kissé furcsán hangzik és nem is elég világos terminus. Minden esetre mást akar mondani mint epikai idyll, mert hiszen minden jó idyll epikai, pl. a Voss Lujzája is. Talán eposzszerű idyll?

3. Egy § szól a hexameterről, de nagyon sajátágosan. A szerző nem mondja meg, hogy e vers milyen lábakból áll; csak azt olvassuk, hogy az első négy láb spondeusokból is állhat, de az utolsóelőttinek szükségképen dactylusnak kell lenni. Hát a hatodik láb? és a többi lábokban mi állhat még? Igaz, hogy a szerző a vers schemáját is adja, de azért még sem szabad ily gyámoltalan definitióval előállani. Azután egy betűvel sem említi a versmetszetet, melyről a schema sem tud, a mi mégsem járja. Végre azt mondja, hogy a spondeusok helyett néha trocheusokat is használnak; teszi ezt Goethe is e költeményben, *de ez nem helyes*. Bizony a németben ez nagyon helyes, mert különben egyáltalában nem lehetne német hexametereket írni. Csakhogy a trocheussal ovatosan kell bánni s nem szabad a versnek bármely helyén, sem a versnek minden lábában használni. De ennek bővebb kifejtése a vers-tanba való.

Még csak egy pár megjegyzés szerző stíljéről. Harrach úr néha igen furcsán fejezi ki magát. Csak egy pár példát idézek a sokból: 26. 1. *kilátás nyílt szomszédos kertek beláthatatlan síkságára*; — 27. 1. *egy szőlőfajról: leginkább evésre használják fel*; — 38. 1. *az anya presiót akar gyakorolni*; — 84. 1. *Goethe szerette e művét, mert költői lelke hű visszatükrözését látta benne*. Ez nem áll (a mennyiben ez Iphigeniáról, Meisterről, Faustról sokkal nagyobb mértékben áll), hanem mert életéből és tapasztalataiból sokat dolgozott bele; — 82. 1. *E mű nem*

vallási viszályokat tüntet elő, hanem a francia forradalom nagy eseményét, a mi nagyon nem találó magyarázat; — 86. l. A tárgy eszméje éveken át foglalkoztatta Goethe lelkét, innen az a bámulatós könnyűség, melylyel alkotása gyorsan haladó munkáját végezte. Németül ez tűrhetően van mondva, de magyarul legalább is nagyon idegenszerű; — 90. l. Hermann anyjáról: nagy befolyást gyakorolt férjére, a nélkül, hogy okossága hatalmával visszaélne, a mi szintén nincsen magyarul; — 91. l. Hermannról: Szerelme rokonszenvét (?) is Dorothea humánus (!) érzése keltette föl, — vagy u. o. Dorothea nyílt, okos, tapasztalt beszéde. Mi az a szerelem rokonszenve és a tapasztalt beszéd? — 92. l. A bíró községének igazi szellemvezére. Az ő szelleme vezérel, vagy a szellemeket vezérli? — és u. o. a gyógyszerhárosról: a szomszédhoz is nem annyira a barátság, mint inkább a szokás vezeti. Gyöngye oldalát (kiét?) nem ismeri, sőt gyarlóságait (kiét?) erénynek tartja» stb.

Mind ezek nem épen hibák, de nem is jelességek és minden esetre könnyen eltávolítható stiláris gyarlóságok, melyeket a szerző bizonyára el is fog távolítani egy újabb kiadásban. A könyv különben megérdemli, hogy minél jobban elterjedjen.

HEINRICH GUSZTÁV.

V e g y e s.

— Vigfusson Gudbrand, a skandináv philologia egyik legkitűnőbb munkása, január 31-én Oxfordban meghalt. Vigfusson 1830-ban szül. Izland szigetén s már fiatal korában jött Kopenhágába, hol gymn. és egyetemi tanulmányait elvégezte, mire 1859-ben Németországban járt, hol Berlinben Grimm Jakabbal is megismerkedett. (Lásd «Sigfred-Arminius» cz. 1886-ban a Grimm-ünnepélyre megjelent könyvének érdekes előszavát.) Vagy 25 esztendeje élt Oxfordban, melynek egyetemén a skandináv philológiát tanította. Főművei: «Icelandic-English Dictionary», a «Sturlunga Saga»-kiadása és a «Corpus Poeticum Boreale». Az izlandi «Landnama Bok» (Honfoglalás könyve) egy új kiadását teljesen sajtókészen hagyta hátra az élete delén váratlanul elhunyt jeles tudós.

Hibaigazítás. A januári füzet 44. lapján felülről a 12. sorban *Aristonikos* helyett olv. *Aristarchos*.

A MAGYAR PHILOLOGIAI IRODALOM 1888-BAN.

Az összegyűjtött anyag ez összeállításánál következő rovatokba van osztva:

I. *Általános nyelvészet.*

II. *Aesthetika és műtörténet:* 1. Aesthetika. — 2. Képzőművészetek. — 3. Zene. — 4. Színészet.

III. *Philologiai paedagogia.* 1. Általános irányú czikkek (nyelvtanításról, olvasásról, taneszközökről stb.) — 2. Magyar nyelv s irodalom. — 3. Klasszikus nyelvek.

IV. *Ugor nyelvek.*

V. *Arja nyelvek* (a cigány nyelvvel).

VI. *Keleti nyelvek.* (Arab, héber, török stb.)

VII. *Magyar nyelv s irodalom:* 1. Bibliographia. — 2. Magyar irodalomtörténet. (Ebbe fölvetettek a szépirodalmi művek és a szinművek bírálatai. Ez utóbbiaknál azonban csak az első előadás napja van megjegyezve. Ez lehetővé teszi a különböző napilapokban megjelent ismertetések fölkeresését.) — 3. Egyes írókról. — 4. Magyar nyelvészet, a végén: egyes szóról és szólásokról. — 4. Iskolakönyvek.

VIII. *Klasszikus nyelvek s irodalmak:* 1. Általános irányú dolgozatok. (Egy pár az újabb irodalomra vonatkozó is.) — 2. Görög történet s régészet. — 3. Görög irodalomtörténet s egyes görög írók. — 4. Görög nyelvtan s olvasókönyv. — 5. Latin történet s régészet. — 6. Latin irodalomtörténet s egyes latin írók. — 7. Latin nyelvtan s olvasókönyv. — 8. Magyarország ókori régészete.

IX. *Germán nyelvek.*

X. *Román nyelvek.*

XI. *Szláv nyelvek.*

XII. *Vegyes.*

I. Általános nyelvészet.

1. Az álnév. S. Zs. Alföld. 256. sz.

2. *Balassa Józs.* A phonetika elemei. 1886. Ism. Négyesy L. Nyelvőr. 541—551. l.

3. *Balassa József.* Fonétikus írás. Nyelvőr 120—124. l.

3a. *Balassa Józs.* A magyar hangok képzése. Stomatoskopikus vizsgálódások alapján. Nyelvt. Közl. 21. köt. 130—144. l.

4. Beiträge zur Vergleichung der Volkspoesie. V. Eine mittelhochdeutsche Fabel, Dr. H. Wlislöck. VI. Vergiftung. A. H. (Forts.) Ethnol. Mittheil. I. 165—211. l.

5. *Brassai S.* Die Reform des Sprachunterrichts in Europa. Ein Beitrag zur Sprachw. Kolozsvár, London, Trübner s. l. Ism. Zeitschr. f. allg. Sprachw. IV. 186. l.

6. *Brassai Sámuel*. Tudtak-e a középkoriak latinul? Unitár vallásközönség isk. 1887—8. ért. 3—6 l. és Erd. Híradó 180 sz.
7. *Brugmann K.* Grundriss d. vergleich. Grammatik d. indo-german. Sprachen. I. Ism. Kispál, Mihály. Phil. Közl. 98—103. l.
8. *Cox* mythológiája. Bir. Ábel Jenő. Phil. Közl. 770—785. l.
9. Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn. Red. v. Ant. Herrmann. I. l. Ism. Putnoky Mikl. Phil. Közl. 69—72. l. — Főv. Lap. 203. sz. — Vas. Ujs. 15 sz.
10. *Gubernatis A. de.* Mitologia Comparata. 1886. Ism. gr. Kuun Géza. Kereszt. Magvető. 1—5. l.
11. *Gyulay Béla, dr.* A humanismus s a klasszika philologia a XIV. és XV. században. Közoktatás VII. 5—9. sz.
12. *Hegedűs István*. Egy lap az összehasonlító irodalomtörténetből. Erdélyi muz. egyll. kiadv. 24—32.
13. *Harnes Mór, dr.* A prähistoria Ausztriában. Arch. Ért. 221—227., 303—310. l.
14. *Károly János*. Az ősz keresztény irodalom monographiája. I. kötet. Bevezetés. Budapest, 1888. Szűcs és t. (8-r. XXXII. 253 l.) 1 frt 60 kr. — Ism. Religio. I. f. év. 23. sz. — Irod. Értes. 8. sz. — Egyetértés 57. sz.
15. *Kauerau W.* Aus Halles Literaturleben. Ism. Phil. Közl. 832—833. l.
16. *Lockroy*. Az antik nyelvek. (Beszéd.) Egyetért. 230. sz.
17. *Mitterutzner Chr. Ján.* Mezzofanti József bibornok. Szerző engedélyével fordította Szöllőssy Károly. Arad. 1888. (8 r. 40 l.) — Előbb az «Alföld» cz. ujságban jelent meg.
18. *Morley J.* On the study of literature. Ism. cs. k. Bud. Szemle 53. köt. 488—490. l.
19. *Peisner Ignác*. A nyelv életéből. A nagy közönség számára. Budapest, é. n. (1888.) Robicsek. (8-r. 56 l.) 50 kr.
20. *Pesty Friggy*. Magyarország helynevei, történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben. Budapest, 1888. Akadémia. (8. r. XXXII. 446 l.) 3 frt. — Ism. 00. Bud. Szemle 54. köt. 298—303. l. — Hunfalvy P. Századok 448—462. l. — P. Napló 63 sz. — Vasárn. Ujs. 10. sz. — Irod. Értes. 7. sz. — Ung. Revue 384. l. — R. L. Erdélyi Híradó 52., 53. sz. — Nemzet. 142. sz.
21. *Petz Gedeon, dr.* Grimm törvénye. Nyelvtudományi tanulmány. Budapest, 1888. Franklin-t. (8-r. 108. l.) 1 frt. — Ism. Heinrich G. Phil. Közl. 507—510. l. — Nemzet 132. sz.
22. A budapesti *philologiai* társaság közgyűlése. Phil. Közlöny 230—236. l.
23. *Simonyi Zsigm.* Hogy támadt a mythologia. M. Salon. IX. köt. 81—88. l.
24. *Siret H. et L.* Les premiers ages du métal dans le sudet de l'Espagne. 1888. Ism. Wosinszky Mór. Archæologiai Értesítő 434—439. l.
25. *Spiegel F.* Die arische Periode. 1887. Ism. dr. Pozder Kár. Phil. Közl. 403—416. l.
26. *Szalay Pál*. Gyakorlati ethnologia, vagyis a nemzetek egymáshoz való viszonya nyelvi tekintetben és annak megoldása. Nyelv-, nemkülönben vallás-művelődés-történeti tanulmány. Tata, 1887. (8-r.

319 l.) 1 frt 80 kr. Kapható szerzőnél Dadon (Komárom m.) Rövid ism. Kathol. Szemle 183. l.

27. *Télfi Iván, dr.* Három francia hellenista és a volapük. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XIV. köt. 10. sz.) Budapest, Akademia, 1888. (8-r. 37 l.) 20 kr.

28. *Timár Pál.* A kereszténység apperceptiója a germán pogányság által. Phil. Közl. 448. l.

29. *Volapük nyelv.* l. a »Vegyesek» rovatát.

II. Aesthetika s műtörténet.

1. Aesthetika.

30. *Beliczay J.* A magyar stílről. Ism. Kelemen B. Phil. Közl. 332—333. l.

31. *Cserhalmi H. Irén.* A francia romanticismus befolyása történelmi drámáink alakjaira. Figyelő. 25. köt. 1—12. l.

32. *Dóczy Lajos.* A naturalizmusról. Bud. Hirl. 92. sz.

33. A dráma festve. Bud. Hirl. 326. sz.

34. A drámabírálat a nemzeti színháznál. P. Napló. 300. sz.

35. Dramaturg vagy drámabíró bizottság. Pesti Hirlap 315. sz.

36. *Erdélyi János.* Aesthetikai tanulmányok. (Olcso könyvtár 243. sz.) Budapest, 1888. Franklin-t. (16-r. 97 l.) 20 kr.

37. *Erdélyi K.* Az állatposztról. Ism. Heinrich G. Philologiai Közl. 104. l.

38. *Erődi Dániel.* Aesthetikai tanulmány a költői syllogismusról. Budapest, 1888. Lampel. (8-r. 44 l.) 30 kr. — Megjelent a nagy-kikindai gymn. értesítőjében.

39. *Esterházy Sándor, dr.* A változatosságról. Főv. Lap. 290. sz.

40. *Esztegár László.* Pesszimizmus kisebb elbeszélésekben. Főv. Lap. 246. sz.

41. Eufemizmus. G. Bud. Hirl. 256. sz.

42. *Finta F.* Az aësopei meséről. Ism. Weiss R. Phil. Közlöny. 107—108. l.

43. *Fludorovics Zsigmond.* Az aësopei mesék irodalmi jelentősége. Közoktatás 26. sz.

44. *Gamauf.* A fenséges. Sárospatak 1888. Eperjes Révai S. biz. (8-r. 73 l.) 30. kr. — Előbb a Sárosp. Lap. 8—15. 19—21. sz. jelent meg.

45. *Geőcze Sarolta.* Hogy támad a népdal? M. Salon IX. köt. 651—654. l.

46. *Greguss Ágost.* Rendszeres széptan. — Hátrahagyott jegyzeteiből sajtó alá rendezte tanítványa Liszka Béla. Atnézte Beöthy Zsolt. Budapest, 1888. Eggenberger (8-r. XX, 267 l.) 2 frt 60 kr. — Ism. dr. Csengeri J. Tanáregyl. Közl. 505. l. — e. Bud. Szemle. 55. köt. 468—470 l. — M. Allam, 97. 98. sz. — Székely Gy. Sárosp. Lap. 35. sz. — Liszka B. Főv. Lap. 62. sz. — K. L. Nemz. Nőnevelés. 328. l.

47. *Greguss A.* A hűség. (Rendszeres széptanából.) Főv. Lap. 66., 67. sz.

48. *Greguss A.* A szép az élet módjában. Gr. előadásai nyomán írta és közli Guta Józ. Zólyomvárm. Hirl. 16—18. sz.

49. *Greguss A.* Az ingyenczéség («Az évés aesthetikája» című szep-tani értekezéséből). M. Salon. X. köt. 194—199. l.

50. *Hanusz Istrán*. A diófa a népdalban. Kecskeméti Lap. 52. sz.
51. *Jánosi Béla, Dr.* Vig elem a magyar népköltészetben. Kölcsenyegyl. Évk. V. évf. 15–29. l.
52. *Jeszenszky Géza*. A véletlen a művészetben. Munkácsy új képéről. Bud. Hirl. 323. sz.
53. *Laky J.* A szépirodalom és szépművészetek. Kathol. Szemle 136–157. l.
54. Medéa. *Legouvé* felolvasása a tragédiáról. Ford. Feleki Józsa. Föv. Lap. 53–56. sz.
55. *Márkus Dezső, dr.* A borzalmasnak hajhászata. Föv. Lap. 278. szám.
56. A naturalizmus Európában. A «Times»-ból. Nemzet 290. sz.
57. *Négyesy László*. Magyar verstan. 1886. Ism. Torkos László. Tanáregyl. Közl. XXI. évf. 328–333. l.
58. *Négyessy L., dr.* A magyar vers. Ism. Solymossy Sánd. Phil. Közl. 431–438. l.
59. *Neményi Ambrus*. A democratia az irodalomban. Bud. Szemle. 53. köt. 90–104. l.
60. A nő a költészetben. S. M. Nyitram. Közl. 30. sz.
61. *Nyáry Sándor*. A német művészet története. M. Salon IX. köt. 97–102. l.
62. *Nyáry Sándor*. Egyiptomi festmények. (Tárcza a művészeti technika egy kérdéséről.) Föv. Lap. 263. sz.
63. *Otrös (Silberstein) Adolf*. A magyar dráma elméletéhez. M. Salon IX. köt. 142–147. l.
64. *Otrös (Silberstein) Adolf*. A hatás titkai. M. Salon IX. köt. 274–279. l.
65. *Putyi Istv.* Szépeknek a szépről. (Csevegés.) Győri Köz-löny 33. sz.
66. *Péterfy Jenő*. A tragédiáról. Kisfaludy Társ. Évl. 22. köt. 136–153. l.
67. *Piszer Imre, dr.* A művészet és az erkölcsiség. Religio I. f. é. 22. szám.
68. *Piszer J. Dr.* A meztelenség a képzőművészetekben. u. o. II. félév. 41–43. sz.
69. Poézis a szinpadon. Ország-Világ. 5. sz.
70. *Reissenberger K.* Az állatmonda és állatéposz. Phil. Köz-löny 225. l.
71. *Salamon Ferencz*. Levél a szépről. Bud. Hirl. 355. sz.
72. *Scherer W.* Poetik. 1888. Ism. y. Bud. Szemle. 55. kötet. 314–318. l.
73. *Szabó Mihály*. A társalgás eszthetikája. Ország-Világ. 39. sz.
74. *Szigetvári Irán*. A tropusokról. Budapesti VII. ker. gymn. 1887–8. ért. 3–12. l.
75. *Szitnyai Elek*. Eszmék a meggyőző előadás kellékeihez. Ism. Lázár Istv. Phil. Közl. 809–812. l.
76. A szív költészete. Caritas. Magy. Állam. 104. sz.
77. Szobrok. O. Bud. Hirl. 298. sz.
78. *Tuine Hyppolit Adolf*. A görög művészet bölcsellete. Ford. Ferenczy Zoltán. (Olesó könyvtár 244. sz.) Budapest, 1888. Franklin-t. (16-r. 151 l.) 30 kr. Ism. Nyitray Józsa. Nemzet. 240. sz.

79. *Taine Hyppolit Adolf*. A németalföldi művészet bölcselete. Ford. dr. Szántó Kálmán. (u. o. 245. sz.) u. o. (16-r. 140 l.) 30 kr. Ism. Nyitray József. Nemzet 240. sz.

80. A tájkép. Bud. Hirl. 343. sz.

81. *Tomor Ferencz*. Költészettani lecke. A mama. Vígj. Szigligetől. Közoktatás. 39., 40. sz.

82. Vallás és szinpad, vagyis a dráma valláserkölesi szempontból tekintve. A budapesti növendék-papság munkálatai. 51-dik évfolyam. 309—392. l.

83. *Váradi Antal, dr.* A vers- és költészettan vázlata. Az orsz. színessziskola növendékeinek használatára. Budapest, 1888. Hornyánszky. (8-r. 47 l.) 1 frt.

84. *Vécsey Bekény*. A hősköltemény. Epopoeia. Aesthetikai tanulmány. Kis szebeni gym. 1887—8. ért. 3—17. l.

2. Képzőművészetek.

85. *Abai Lajos*. Bécsi képzőművészeti tárcza. (Mészöly, Amerling, Matejko és Tilgner műveiről.) Főv. Lap. 336. sz.

86. *Abai Lajos*. A jubiláris nemzetközi műtárlat. (Bécsi tárcza magyar művészek munkáiról.) Főv. Lap. 87. sz.

87. *Abai Lajos*. A jubiláris műtárlat osztrák tárgyairól. Főv. Lap. 110. sz. — Külföldiek a jubiláris műtárlaton. u. o. 117. sz.

88. *Abai Lajos*. Egy magyar műipari telep. (A Zsolnay gyára Pécssett.) u. o. 251. sz.

89. *Abrányi Lajos*. Művészi szemle a régi és modern képek kiállításán. P. Napló. 98. sz.

90. Az Akadémia díszterme. Vasárn. Ujs. 19. sz.

91. *Amerling*, l. 85. sz. a.

92. Apollo és Marsyas versenye (dombormű). Philologiai Közöny. 113. l.

93. *Arany-szobor*. Az Arany-szobor. B. Egyetért. 20. sz. — Főv. Lap. 275. sz. — Szana T. P. Napló. 279. sz. — Nemzet. 275., 296. sz. — Bud. Hirl. 278. sz.

94. *Both Menyhért*. Az Arany-szobor pályázat. Vasárnapi Ujság. 43. sz.

95. *Keleti Gusztáv*. Az Arany-szobor pályázat. A jury jelentése. Főv. Lap. 8. sz. — Nemzet. 7. sz. e.

96. *Keleti Gust.* Das Arany-Denkmal. Bericht der Jury über die Concurrenz-Entwürfe. Ung. Revue. 338—343. l.

97. *Pasteiner Gyula*. Az Arany-szoborra kiírt pályázat. M. Salon. X. köt. 201—203. l.

98. *Zumbusch* az Arany-szobor mintáiról. (Levél Pulszky F.-hez.) Főv. Lap. 289. sz.

99. *Barabás Miklós*. Athenæum napt. 1888. 59—61. l.

100. *Böcklin*. Böcklin-kiállítás. K. Bud. Hirl. 13. sz. — Kaposi Béla. Orsz-Világ. 4. sz. — Főv. Lap. 14. sz.

101. *Nyáry Sándor*. Böcklin Arnold. Nemzet. 13. sz.

102. *Prém József, Dr.* Böcklin Arnold. P. Napló. 13. sz.

103. *Böhm Pál*. Vasárn. Ujs. 12. sz.

104. *Burger Lajos*. Pozsonymegy. Közl. 10. sz.

105. *N. Czike Ferencz*. Az olaj festészetről. Bevezetéssel ellátta Feszty Árpád. Budapest, 1888. (8-r.) 1 frt 60 kr.
106. *Deák-szobor*. Deák Ferencz emléke. Athenæum napt. 1888. 47—52. l.
107. *Jakabffy Fer.* Deák Ferencz emlékszobra. Művészi Ipar. 174—187. l.
108. *Dürer A. Szendrei Joh.* Albrecht Dürers Abstammung u. Kunstthätigkeit. Ung. Rev. 779—794. l.
109. *Einsle Antal. Vajda Viktor.* József nádor udvari festőjéről. Kecskem. Lap. 20. sz.
110. Festőnők az őszi tárlaton. Főv. Lap. 286. sz.
111. *Gáspár István.* Nehány vonás a festészet életéből. Közművelődés. 14—16. sz.
112. *Gaul,* lásd 265. sz. a.
113. *Gerecze Péter, dr.* Magyar falfestmények a pécsi székesegyházban. Bud. Hirl. 263. sz.
114. *Gerecze Péter.* A pécsi székesegyház belseje. u. o. 298. sz.
115. A Gräff-féle kiállítás. Főv. Lap. 116. sz.
116. *Gurlitt Corn.* Das Barock u. Rococo-Ornament Deutschlands. Műv. Ipar. 163. l.
117. *Haan A. Széchy Károly.* Haan Antal. Fővárosi Lapok. 187—192. sz.
118. *Zsilinszky Mihály.* Haan Antal. Nemzet. 310., 311., 317. sz.
119. *Hampel Jozs.* Ein Abschnitt ungarischer Kunstgeschichte. (Das mittelalterliche Drahtemail.) Ung. Rev. 1—45. l.
120. Három magyar művész. (Lotz Károly, Klein Miksa, Zala György.) Orsz.-Vil. 41. sz.
121. *Henszlmán Imre.* Az ó-egyptomi művészetről. Arch. Ért. 1—10. l.
122. *Justh Zsigm.* A francia művészetek és a párisi társaság. Főv. Lap. 186. sz.
123. *Keleti Gusztár.* Az Akadémia nagytermének falképeiről és művészeti díszítéséről. M. T. Akad. Évkönyve. XVII. köt. 6. darab. — Főv. Lap. 128. 129. sz.
124. *Keleti Gust.* Die Wandgemälde und die künstlerische Decoration des Prunksaales der Akademie. Ung. Rev. 533—548. l.
125. Klein Miksa Orsz.-Vil. 41. sz.
126. Krisztus halála a képzőművészetben V. Vasárn. Ujs. 14. sz.
127. *Kupeczky J. Ormos Zs.* Kupeczky János mint ember és művész. (Visszaemlékezések. III.) Temesvár, Magyar testv. 1888. Ism. Ny. S. Egyetértés. 5. sz.
128. *Lermolieff J.* Le opere dei maestri italiani. etc. Ism. — x. — Bud. Szemle. 55. köt. 151—156. l.
129. *Ligeti Antal* A magyar nemzeti múzeum képtára. M. Salon. VIII. köt. 485—488. l.
130. Liszt szobra. Zenelap. 26. sz.
131. Lotz Károly. Vasárn. Ujs. 22. sz.
132. Lotz falfestményei az Akadémiában. Egyetért. 125. sz.
133. Lotz K. l. 120. sz. a.
134. *Lützwow K.* Die vervielfältigende Kunst der Gegenwart. Ism. P. Gy. Műv. Ipar. 163. l.

135. Margittay Tihamér. *Tolnai Lajos*. Egy magyar festőről. P. Napló. 136. sz.
136. Markó Károly. idősb. Magy. Bazár. 14. sz.
137. *Matejkó*, I. 85. sz. a.
138. A Mátyás templom. Egyetért. 230. sz.
139. Mészöly G. I. 85. sz. a.
140. Michel Angelo. Egy fejezet. Taine... «Olaszországi útja»-ból. Erd. Híradó. 92—95. sz.
141. Motle H. Hannibal átkelése a Rhône folyón. Vasárn. Ujság. 53-dik szám.
142. A műcsarnok őszi kiállítása. Egyetértés. 272., 286. sz. — A műcsarnok új kiállítása. u. o. 317. 326.
143. Keszler Józ. Az őszi műkiállítás. Nemzet. 277., 284., 294. sz. Második sorozat. u. o. 319. 326. sz.
144. Az őszi műtárlat. Főv. Lap. 274. 279. Az új őszi kiállítás. u. o. 317., 322., 325., 327. sz.
145. *Pasteiner Gyula*. A képzőművészeti társulat őszi tárlata. Bud. Szemle. 53. köt. 138—151. l.
146. *Szana T.* Az őszi tárlat. P. Napló. 271., 275. sz. — A második őszi kiállítás. u. o. 317. 321. 323. — M. Salon. X. köt. 209—211. l. u. o. 274—279. l.
147. *Szendrei Ján. dr.* Az őszi kiállítás első sorozata. Pesti Napló. 288. sz.
148. Munkácsy Mihály péntekje. Egyetért. 129. sz.
149. Munkácsy legújabb képe. Alföld. 122. sz.
150. *Munkácsi M.*, lásd. 52. sz. a. is.
151. *Nyári Sándor*. Egy magyar főúr műkincseiről. Főv. Lap. 77. sz.
152. *Prém Józ. dr.* Nemzeti irány a képírásban. M. Salon VIII. köt. 436—438. l.
153. *Régi és új képek* kiállítása. (m.) I. Főv. Lap. 74. 78. sz. — Egyetértés. 71. 75. sz.
154. *A műcsarnokból*. (A kiállítás tervezője. — Régi képek s azok hitelessége.) P. Napló. 73. sz.
155. *Keszler Józ.* Régi és modern festmények kiállítása. Nemzet. 71. 74. 78. 88. 92. 105. 115. sz.
156. *Pasteiner Gyula*. Régi és modern képek tárlata. Bud. Szemle. 54. köt. 480—501. l.
157. *Prém József*. Remek művek kiállítása. Orsz. Vil. 12. 13. sz.
158. *Pulzsky Kár.* Régi és modern festmények kiállítása. Nemzet. 73. 74. sz.
159. *Szendrei János, dr.* A festészet remekei Magyarországon. (Régi és modern képek kiállítása.) P. Napló. 89. sz.
160. *Schambach Gy.* Antik művészeti kirándulás. Ism. dr. Fináczy Ernő. Phil. Közl. 753—754. l.
161. *Schickedanz Albert*. Vasárn. Ujs. 22. sz.
162. *Strobl Alajos*. Ország-Vil. 1. sz.
163. *Szana Tamás*. Magyar művészek. Új sorozat. Budapest 1888. Hornyánszky V. (4-r.). — Főv. Lap. 338. sz. — Erd. Híradó. 286. sz. — Irod. Értes. 7. 11. 12. 14. s kv. sz. — Egyetértés. 78. sz. — P. Napló. 338. sz. — Magy. Salon. X. köt. 327. l.

164. *Szana T.* Az iparművészeti társulat kiállítása. P. Napló. 342. sz.
 165. *Szana Tamás.* A müncheni magyar kolonia. M. Salon. VIII. köt. 578—587.
 166. *Székely Béla.* A Salon. Föv. Lap. 135. 146. 157. 1888. M. Salon. IX. köt. 501—511. l.
 167. *Székely S.* Magyar művészek a Salonban. P. Napló. 133. sz.
 168. *Tilgner.* — l. 85. sz. a.
 169. *Vágó Pál.* Prém Józseftől. Ország-Világ. 11. sz.
 170. *Weber X. Ferencz,* magyarországi szül. festő. Nekr. Egyetértés. 3. sz.
 171. *Zala György.* Orsz.-Vil. 41. sz.
 172. *Zichy Antal.* Polgári képcsarnok. Föv. Lap. 108. sz. — Erre válasz. u. o. 109. sz.
 173. *Zichy Mihály* rajzai. Föv. Lap. 132. sz.
 174. *Zichy Mihály* és az «Ember tragédiája». Athenæum napt. 1888. 56—59. l.
 175. *Zichy*-kiállítás a műcsarnokban. P. Napló. 124. sz.
 176. *A Zichy*-kiállítás. Föv. Lap. 124. sz.
 177. *Zimmermann Albert.* *Nyári Sándortól.* Föv. Lap. 304. sz.

3. Zene.

178. *Ábrányi Kornel, id.* Zene az 1887. évben. M. Salon. VIII. köt. 554—556. l.
 179. *Ábrányi K., id.* A cimbalomról. P. Napló. 74. sz. Gömör-Kishont. 20. sz. — Szepesi Lap. 16. sz.
 180. *Ábrányi K., id.* Magyar dalművek kiadása. P. Napló. 130. sz.
 181. *Barna Izsó. K. Kiss Géza.* A szoknyás hadnagy. Zenéje Barna Izsótól. Első előadása a budai szinkörben jun. 8-án.
 182. *Bátor Sz. Hegyi B. Lukácsy Sándor.* A titkos csók. Operette 3 felv. Zenéje Bátor Sz. és Hegyi Bélától. Első előadása a népszínházban. decz. 7-én.
 183. *A bécsi férj dalegylete* Budapesten. Föv. Lap. 153. 154. sz. — P. Napló. 153. sz.
 184. *Hubay Károly.* A «Wiener Männergesangs-Verein». Föv. Lap 152. sz.
 185. *Berlioz* Requiemje. A halottak nagymiséje. Ism. Vavrinecz M. Föv. Lap. 79. sz. Az előadás. u. o. 80. sz. — Requinyi G. Bud. Hirlap 80. sz. — Zenelap. 8. sz.
 186. *Berlioz.* Requiem. Ism. Schütz Miksa. Bud. Szemle. 54. köt. 288—289. l.
 187. *Bertha Sándor.* A kilencedik symphonia. Kivonatban adja Vajda V. Zenelap. 5. 6. sz.
 188. *Bertha Sándor.* Az orosz zene. Vasárn. Ujs. 4. sz.
 189. *Bizet.* Cormon E. és Carré M. A Gyöngyhalászok. 3 felv. Ford. Ábrányi E., zenéjét írta —. Első előadás okt. 25.
 190. *Cellier Alfr.* Dorottyá. Angol operette. Első előadása a népszínházban máj. 9-én.
 191. *Deák Gerő.* Magyar Kalliope. 202 egyházi és világi énekek gyűjteménye. Ism. Prot. Közl. 46. sz.

192. *A debreczeni dalegylet jubileuma.* Zenelap. 23. sz.
 193. *Delibes* Leo. Lakmé. Ism. Schütz Miksa. Bud. Szemle. 53. köt. 447—454. l.
 194. *Donizetti.* St. Georges. Mari, az ezred leánya. Vig opera. Zenéje Donizettitől. Előadott az operaházban okt. 30-án.
 195. Drámai elem a zenében. Zenelap. 4. 5. sz.
 196. *Drordk.* Stabat mater. Ism. Schütz Miksa. Bud. Szemle 54. köt. 289—291. l.
 197. *Egyházi zene* (A haldokló kath.). Zenelap. 21. sz.
 198. *Erkel Ferencz.* Vasárn. Ujs. 51. sz. — Egyetértés. 346. sz. — Zenelap. 27. sz.
 199. *Erkel Ferencz 50 éves karnagyi jubileuma.* Zenelap. 6. és 24. sz. — Főv. Lap. 347. sz.
 200. *Káldy Gyula.* Erkel Ferenczről. Főv. Lap. 346. sz.
 201. *Székely Ferencz.* Erkel Ferencz. P. Napló. 82. sz.
 202. *Székely József.* Erkel Ferencz. Nemzet. 346. sz.
 203. *Székely József.* Erkel Ferencz dalműveiről. P. Napló. 108. sz.
 204. *Kovács István, dr.* Erkel Ferencz. Békés. 52. sz.
 205. *Gaál Ferencz.* (Képpel.) Zenelap. 2. sz.
 206. *Goll János.* «Apolló» férfi-énekkarok anthologiai gyűjteményének első része. 40 négyes-dalból álló zsebkönyv. Első basszus. Budapest, 1888. Kókai. (4-r. 64 l.) 1 frt 50 kr.
 — Ugyanaz. Második basszus. u. o. (4-r. 64 l.) 1 frt 50 kr.
 — Ugyanaz. Első tenor. u. o. (4-r. 64 l.) 1 frt 50 kr.
 — Ugyanaz. Második tenor. u. o. (4-r. 64 l.) 1 frt 50 kr.
 — Ugyanaz. Vezérkönyv u. o. 1888. (4-r. 72 l.) 1 frt 50 kr.
 207. *Harrach József, dr.* Operánk bérbeadásáról. P. Napló. 8. sz.
 208. *Harrach József, dr.* Zeneművészeti csarnok Budapesten. P. Napló. 85. sz.
 209. *Harrach József, dr.* A zenei műértelemről. M. Salon VIII. köt. 434—436. l.
 210. *Harrach József.* A zeneművészeti palota ügye. (Válasz a P. Lloyd zeneírójának.) P. Napló. 114. sz.
 211. *Heller István.* Zenelap. 2. és 9. sz.
 212. *Jankó Pál.* A magyar zongora. Bud. Hirl. 83. sz.
 213. *Jankó Pál* új claviatúrája. Zenelap 8. sz.
 214. *Ábrányi K., dr.* Jankó Pál új zongorabillentyűje. P. Napló. 92. sz.
 215. *Jókai Mór.* «A bolondok grófja» dalai. Ism. Zenelap. 4. sz.
 216. *József főherczeg* a magyar zene eredetéről. (Czigány nyelvtanából.) P. Napló. 96. sz.
 217. *Kapi Gyula.* Osszhangzattani gyakorlókönyv. Zeneiskolák s tanítóképző-intézetek számára. 2-ik füzet. Budapest, 1888. Franklin-t. (8-r. 53 l.) 40 kr.
 218. *Késmárky Árpád.* A magyar kamara zenéről. Zenelap. 5. sz.
 219. *Keszler József.* Az opera bérbeadásának kérdéséhez. Nemzet. 21. sz.
 220. *Killényi Endre.* Zenelap. 12. sz.
 221. *Konti József.* Bayard és Vanderburch. A suhancz. Operette. Zenéjét szerző —. Első előadás a népszínházban jan. 12.
 222. *Kőszeghy Károly.* Athenæum napt. 1888. 61—63. l.

223. *Kreutzer Konr.* A granadai éji szállás. Regényes opera 2 felv. Újabb előadása az operaházban nov. 22-én.

224. XIII. Lajos Pavane táncza. Magy. Bazár. 3. sz.

225. *Leon Vasseur.* Jaime A. Szedte-vette nagysám. Operette. Zenéjét szerz. Leon Vasseur. Első előadása a népszínházban szept. 22.

226. Liszt F. *Abrányi Korn., id.* Emlékezés Liszt Ferenczre. (Halála évfordulóján.) P. Napló. 214. sz.

227. *Abrányi K., id.* Egy utolsó találkozás. (Liszt és Ole-Bull.) P. Napló. 57. sz.

228. *Bella, I. L.* Liszt Fr. Prometheus. Simphonische Dichtung und Chöre zu Herder's . . . Entfesseltem Prometheus. Siebenb. deutsch. Tageblatt. 4340. sz.

229. *Pista Béla, dr.* Liszt Ferencz reliquiái a magyar nemzeti múzeumban. M. Salon. VIII. köt. 478—485. l.

230. *Vogel, Bernhardt.* Franz Liszt. Abriss seines Lebens und Würdigung seiner Werke. Leipzig, M. Hesse, 1888. (8-r. VI, 131 l.) 1 mk. 20.

231. — Lásd 130. 256. 257. sz. a. is.

232. Megyeri Károly. A vak zenész. Zenelap. 4. sz.

233. Mihalovich Ödön. (Képpel.) Zenelap. 1. sz.

234. *Müller Laj.* Testtartás és táncz. Bud. Hirl. 348. sz.

235. Nemes Dezső diadala Párisban. P. Napló. 10. sz. e.

236. *Ole-Bull.* (A kinevetett.) Főv. Lap. 69. sz.

237. L. 227. sz. a. is.

238. Az operaház ügye. Napló. 145. sz.

239. Az operáról. R. Főv. Lap. 149. sz.

240. *Opera* (Az első német). Zenelap. 22. sz.

241. Nemzeti opera és még valami. Zenelap. 22. sz.

242. Az operette. Zenelap. 3. sz.

243. Az operette-kultusz eredete. Főv. Lap. 218. sz.

244. *Schumann.* A paradicsom és a peri. Ism. Schütz Miksa. Bud. Szemle, 54. köt. 284—288. l. — P. Napló. 56. sz. — Főv. Lap. 56. sz. 406. l.

245. Sembrich Marcella. Athenæum napt. 1888. 89—91. l.

246. Simonffy Kálmán. Főv. Lap. 347. sz.

247. Siposs Antal. Zenelap. 7. sz.

248. Stoll Péter. (Nekr.) Egyetértés. 281 sz. 4. oldal.

249. *Szemenyey Mih.* Énektár. Ism. Matkovich Gyula. Szépirod. Kert. 24. sz.

250. Szentirmay Elemér. Zenelap. 17. 18. sz.

251. *Szokoly István.* Az énektanítás célja és haszna a népiskolában. Népmvelő. 4. sz.

252. *Sztojanovits J.* Peking rózsája. Ism. Sz. L. Első előadása a népszínházban ápr. 7. Zenelap. 10. sz.

253. *Törs Kálmán.* A kulisszák mögöl. Emlékek a nemzeti színház operájának első éveiből. P. Hirl. 355. sz.

254. *Wagner R.* A bolygó hollandi. Opera. Új betanulással ápril 21-én.

255. Wagner Rikhard két levele Dubez Péterhez. Zenelap. 25. sz.

256. Wagner és Liszt levelezése. (1841—1861.) Ism. (K. B.) Főv. Lap. 20. sz.

257. Wagner és Liszt levelezése. Nemzet. 9. sz. a hírek között
Hanslick ismertetését kivonatossan közli.
258. *Harrach J.* Schopenhauer és Wagner. Rövid ism. Irod. Érte-
sítő. 2. sz.
259. Weber K. M. és Marianus barát. Zenelap. 26. 28. sz.
260. A *zene* és zenészek geniusa. T. P. Kecskem. Lap. 9. sz.
261. *Zeneirodalom* (Magyar). P. Napló. 343. sz.
262. *Zenészeti* nevelés (Magyarországi). P. Napló. 187. sz.
263. *Zichy Géza, gr.* A vár története. 12 zenekari darab. Ism.
(Sz.) Főv. Lap. 134. sz.
264. Zsasskovszky Endre. (Nekr.) Religio. I f. é. 1. 2. sz.

4. Színészet.

265. *Abai Lajos.* Három halott: Meixner, Gaul, gr. O'Sullivan.
Főv. Lap. 256. sz.
266. Adatok az operaház ügyeinek rendezéséhez. Nemzet. 150. sz.
267. *Adorján Sándor.* A népdal a népszínházban. Nemzet.
297. sz.
268. Barabás-Fehér Lilla. (35 éves színi működésének jubileuma.)
Szarv. Lap. 38. sz.
269. Báthory Romancsik Mihály. (Nekr.) P. Hirlap. 20. sz.
270. *Bayer J.* A nemzeti játékszin története. Ism. Solymossy
Sándor. Phil. Közl. 644—658. l. — Századok. 92. l. és Á.—O. u. o.
263—269. l. — D. R. Bajai Közl. 7. 8. sz. — Irod. Értesítő. 2. 3. sz.
271. Sarah Bernhardt (képekkel). Vas. Ujs. 47. sz. — Főv. Lap.
318—320. sz. — P. Napló. 312. 319. sz. P. Hirlap. 316. sz. — Egyetért.
316. s köv. sz.
272. Sarah Bernhardt mint Gauthier Margit. P. Hirlap. 317. sz.
273. Sarah B. mint Fedora. u. o. 318. sz.
274. *Justh Zsigmond.* Sarah Bernhardt egyénisége. Nemzet. 316.
sz. — Sarah Bernhardt nál. M. Salon. X. köt. 178—182. l.
275. *Reviczky Gyula.* Sarah Bernhardt és művészete. P. Hirl.
323. sz.
276. Blaha Lujza. (Br. Splényi Ödönné.) D. Gy. Abaujm. Közl.
23. sz.
277. Blaha Lujza első fellépte Pápán. Pápai Lapok. 21. sz.
278. *Szaák Lujza.* A nemzet csalogánya. Győri Hirl. 43. sz.
279. — L. 679. sz. a. is.
280. A Burg-színház megnyitása. Bécs okt. 14-én. Nemzet. 285.
286. — Egyetértés. 283. sz. — P. Napló. 286. sz.
281. *Fancit H.* Lásd. 283. sz. a. is.
282. *Felvinczi György. Váli Béla.* Az első magyar színigazgató.
Bud. Hirl. 247. sz.
283. *Ferencki Zoltán.* Ophelia. (Helena Fancit, Lady Martin után.)
Főv. Lap. 258. sz.
284. Intendáns-válság. I., II., III. Hugin. Egyetért. 15. 17. 18. sz.
285. Jászai Mari életrajza. Szabadság. 27. sz.
286. *Karacs Teréz.* A régi magyar színészetéről. Sajtó alá rendezte
és jegyzetekkel ellátta Náményi Lajos. Arad, 1888. (8-r. VII, 85 lap.)
60 kr. — Ism. Jámor L. Békés-Gyulai Híradó. 2 sz.

287. *Karacs Teréz* visszaemlékezéseiből. Egyetért. 6. sz. A régi magyar színészetről szóló csevegéseiből kivonat.
288. — L. 836. 920. 921. sz. a. is
289. *Kelemen L. Buja Lajos*. Az első színigazgató, Kelemen László. (Családja és irodalmi működése.) Makói Hirl. 42. sz.
290. *Buja Lajos*. Az első magyar színigazgató (Kelemen L.) sírjáról. Maros. 69. sz.
291. *Solymossy Sándor*. Az első magyar színigazgató. (Kelemen László.) Főv. Lap. 249. sz.
292. *Váli Béla*. Kelemen László, az első magyar színigazgató. Arad. 1888. (8-r. 96 l.) Ism. Irod. Ért. 21. sz. — Főv. Lap. 248. sz. 1817. l. — Egyetértés. 256. sz.
293. *Váli Béla*. Kelemen László. Nemzet. 249. sz.
294. *Váli B.* Az első magyar színigazgató. Orsz.-Vil. 37. sz.
295. Kelemen László első magyar színigazgató sírja. Vasárn. Ujs. 18. sz. — Makói Hirl. 25. sz. — P. Napló. 249. sz. — Maros. 73. sz.
296. Kelemen-család. Maros. 72. sz.
297. A Kelemen-ünnepély. P. Napló. 250. sz. — Alföld. 125. sz.
298. — L. 940. 941. sz. a. is.
299. A kolozsvári országos színház. P. Napló. 280. sz.
300. Kritikai csevegések szintársulatunkról. Phönix. Orosházi Közl. 45—48. sz.
301. Lukács Piroska színésznő utolsó levele. N.-Körös. 26. sz.
302. Mándokiné, Morzsa Emma életrajza. 1844—88. Debreczen. 55. sz.
303. Náday Ferencz. Vasárn. Ujs. 43. sz. — M. Salon. X. 129—135. lap.
304. Náday Ferencz jubileuma. Főv. Lap. 288. sz. — P. Napló. 164. sz. — Nemzet. 288. sz. — *V-i B.* Bud. Hirl. 287. sz.
305. *Adorján Sándor*. Két komikus jubileuma. Ország-Világ. 43. sz.
306. A német színészet a vidéken. Zenelap. 17. 18. sz.
307. Pálmai Ilka. *Kürthy Emil*. M. Salon. X. köt. 66—73. l.
308. A pécsi színház. Pécsi Figyelő. 46. sz.
309. Sántha Antal. Vasárn. Ujság. 46. — M. Salon. X. köt. 314—316. l.
310. *Ábrányi Emil*. Sántha Antal jubileumára. P. Napló. 308. sz.
311. Sántha jubileuma. Nemzet. 309. sz. — Főv. Lap. 308. 309. sz.
312. — L. 305. sz. a. is.
313. *Solymossy Flek.* A vidéki színészet. Egyetértés. 179. sz.
314. Szathmári-Latkóczyné. P. Hirl. 68. sz.
315. *Székely Józ.* Magyar játékszin. 1887. Ism. Solymossi Sándor. Phil. Közl. 322—324. l.
316. Szerb színészet. Sz. S. Közvélemény. (Szabadka) 18. sz.
317. Szerb színészet története. P. D. Szabadkai Közl. 15—16. sz.
318. *Szilágyi Béla*. Nekr. P. Napló. 153. sz. — Főv. Lap. 153. sz. — Első fellépte a népszínházban. Aradi. Közl. 152. sz.
319. *Színház* (A budapesti nemzeti. —). Athenæum naptár. 1888. 66—72. l.
320. A nemzeti színházról. (U.) Főv. Lap. 158. sz.

321. A nemzeti színház és igazgatása. Vasárn. Ujs. 4. sz.
 322. *Theatersaison* (Zum Aufgang der deutschen). Siebenb. deutsch Tageblatt. 4501.
 323. Tóth Ilonka (K.) színésznő. Nehr. P. Napló. 65. sz. — Egyetértés. 65. sz. — Nemzet. 65. sz. — Bud. Hirlap. 65. sz.
 324. A turóc-szt-mártoni magyar színház. Bud. Hirl. 50. sz.
 325. *Váczy János, dr.* Az első magyar színigazgató. Vasárn. Ujs. 38. sz.
 326. *Váli Béla.* A magyarországi szerb színészet századéve. 1787—1887. Hazánk. X. köt. 70—73. l.
 327. — L. 316. 317. sz. a. is.
 328. *Váli Béla, dr.* Francia előadások Magyarországon. (A múlt században.) Ország-Világ. 27. sz.
 329. A vidéki színészet szervezése. Odry Lehel levele. Egyetért. 237. sz. Réthy Lajos levele. u. o. 246. sz.
 330. — L. 313. sz. a. is.
 331. Vidéki színészet statisztikája. P. Hirl. 6. sz.
 332. Wolter Sarolta. Athenæum napt. 1888. 87—89. l.

III. Philologiai pædagogia.

1. Általános irányú cikkek.

333. *Albrecht Ján.* Néhány észrevétel a német oktatásról. Ism. Heinrich G. Phil. Közl. 812—813. l.
 334. *Baksay József.* Töredékek a nevelés köréből. — Kiskunfélegyházi kath. gymn. ért. 1887/8. (3—36 l.)
 335. *Bátori Lajos.* Az írás tanmódja. Tanítók és tanítónövendékek számára. Budapest, 1888. Lauffer V. (8-r. 23 l.) 20 kr.
 336. *Bothár Dániel.* Zur Reform des grammatischen Unterrichts. Felsőlövői ev. gymn. 1887/8. ért. 3—10. l.
 337. *Dengi János, dr.* Irodalmi tanítás a gymnasiumban. Tanár-egyl. Közl. 376—383. l.
 338. *Dortsák Gy.* Az olvasmány-tárgyalás. Pæd. Szemle. 35—39. lap.
 339. *Felméri Lajos, dr.* Az olvasásról és olvasmányainkról. Erd. Híradó. 72. sz.
 340. *Fülöp Adorj.* Az olvasásról. Ism. Balassa József. Phil. Közl. 747—748.
 341. *Gretcs József.* Egy német nyelvi házi dolgozatnak az V. osztályban való megbeszélése. Fehértemplomi főgymn. 1887/8. ért. 3—23. l.
 342. *Grosz Julius.* Über Jugendlektüre und Schülerbibliotheken. Brassói. ág. ev. főgymn. 1887/8. ért. 3—25. l.
 343. *Gúta József.* A házi olvasmányok. Közoktatás. 15. 16. sz.
 344. *Horváth József.* Nyelvtanításunk hiányai. Isk. Szemle. 15—17. sz.
 345. Iskolai dráma. Isk. Szemle. 4. sz. Elitélése az iskolai szindarabok előadásának.
 346. *Kerekgyártó Elek, dr.* A jól olvasás iskolai szempontból. Felső népisk. Közl. 9. sz.
 347. *Kisfaludy Árpád.* Levelek hugomhoz az olvasásról. Budapest,

1888. Sz. István-társ. (8-r. 105 l.) 60 kr. — Ism. Irod. Szemle. (Eger.) 8. sz. — Dr. Kereszty G. M. Sion. 551—552. l.

348. *Kordcsy Sándor*. A «Tanulók olvasótárának» megjelenése alkalmából. Sárosp. Lap. 23. sz.

349. *Kroller Miksa*. Az olvasás és írás tanításáról. Kőszegi gymn. 1887/8 ért. 3—20. l.

350. *Molnár Lajos*. Az ifjúsági olvasmányokról. Sárosp. Lap. 2. 3. sz.

351. *Pásthly Kár*. Ifjúsági olvasmányok. Kecsk. Lap. 33—35. sz.

352. *Pivár Ignác*. A siketnémák élőszó által való beszéd- s nyelvtanításának módja. Népnevelő. 9—11. 13. 15. sz.

353. A tankönyvek elbírálása ügyében. (A magyar könyvkereskedők egylete kérvénye.) Corvina. 8. sz.

354. *Theisz Gyula*. A nyelvtanítás reformjához. Tanáregyl. Közl. XXI. évf. 47—68. l.

355. *Thewreuk Árpád*. Magyar tankönyv-miseria. Közokt. 37. sz. (Horatius «Sic te diva» etc. című ódájáról szól.)

356. *Tomor Ferencz*. A középiskolai olvasókönyvek. Közoktatás 1—4. sz.

357. *Vécsey B.* A felolvasás és szavalás alapszabályai. Ism. Molnár B. Phil. Közl. 817. l.

358. *Weiszberger Antónia*. A nyelvek tanításának és tanulásának művészete. (F. Gouin módszerének ismertetése.) Nemzeti Nőnevelés. 385—394. l.

2. Magyar nyelv.

359. *Kecskeméthy László*. A magyar nyelv és helyesírás tanítása a népiskolában. Népisk. Közl. 2. füz.

360. *Kerekgyártó Elek, dr.* A magyar nyelvi dolgozatok kérdéséhez. Nemz. név. 314—318. l.

361. *Kerekgyártó Elek, dr.* Nyelvünk iskolai tanítása. Prot. Egyh. és isk. Lap. 30. sz.

362. *Kőrösi Henrik*. A magyar nyelv középiskolai tanításáról. Tanáregyl. Közl. XXI. évf. 554—558. l.

363. *Molnár Rezső*. A magyar nyelv tanításának egy praktikus módja. Kalauz a népisk. okt. terén. 44—52. l.

364. Olvasókönyvek. Bud. Hirl. 281. sz.

365. *Reményi É.* A magyar nyelv tanítása a pancsovai főgymnasium I. osztályában. Pancsovai áll. főgymn. 1887. 8. ért. 3—12. l.

366. *Ribiczey Aladár*. Viszásságok a magyar nyelvoktatásban. Nép- és polg. isk. Közl. 136—141. l.

367. *Sztankó Béla*. Egy-két szó a hangsúlyos verselés tanításáról. Nép- és polg. isk. Közl. 108—116.

3. Classicus nyelvek.

368. *Alexander Bernát*. A reáliskolai latin tanítás fogadtatása. Tanáregyl. Közl. XXI. 153—161. l.

369. *Friml Al.* A latin nyelv módszeres tanításáról. Ism. Gyomlay Gy. Phil. Közl. 517. l.

370. *Gergye Lénárt*. A klasszikus irodalmi tanítás módszere. Közoktatás 9—13. sz.

371. *Grósz Jakab*. A latin nyelv tanítása a temesvári állami fő-reáliskolában. — Temesvári főrealisk. 1887/8. ért. 13—21. l.

372. *Gyomlay Gyula, dr.* Észrevételek a latin mondattani tanításhoz. Tanáregyl. Közl. XXI. évf. 604—613. l.

373. Hol tanítsuk a klasszikus nyelveket? P. Napló. 40. sz.

374. *Lázár István*. A classicus olvasmányok kezeleséről. Prot. Egyh. és Isk. Lap. 39. 42. 45. sz.

375. *Pruzsinszky János, dr.* A latin nyelv a hazai reáliskolákban. Budapesti V. ker. főreáliskolai 1887/8. ért. 11—21. l.

376. *Srepel Miliv, dr.* Iz latinskoga jezikoslovlja. Zágrábi kir. gymn. 1887/8. ért. 3—40. l.

377. *Schambach Gy.* A latin nyelvi kezdő tanítás stb. Ism. Gyomlay Gy. Phil. Közl. 517—523. l.

378. *Schurina István*. A latin nyelv a reáliskolában. Nagykállói áll. főreal. 1887/8. ért. 3—8. l.

379. *Szerelemhegyi Tivadar*. Az ó-classicus tanulmányok a gymnasiumban. Budapesti II. ker. főgymn. 1887/88. ért. 3—11. l.

380. *Szerencse M.* A classicai képzés fontossága. Ism. Gyomlay Gy. Phil. Közl. 515—516. l.

381. *Vozári Gy.* Hogyan tanítom én a latin nyelvet az V. osztályban? (Præparatio részlet.) Rimaszombati prot. főgymn. 1887/8. ért. 3—21. l.

382. *Zindl B.* Az ó-classicus tanulmányok értékesítése. Ism. Gyomlay Gy. Phil. Közl. 523—525. l.

383. *Zólyomi S.* Római classicusok a gymnasiumban. Ism. Gyomlay Gy. Phil. Közl. 516—517. l.

IV. Ugor nyelvek.

384. *Csuvas. Munkácsi Bernát, dr.* Csuvas nyelvészeti jegyzetek. Nyelvt. Közl. 21. köt. 1—44. l.

385. *Erza-mordvin*. Erza-mordvin népmese. *B. J.* Nyelvt. Közl. 21. köt. 54—62. l.

386. *Finn. Donner O.* Vergleichendes Wörterbuch der finnisch-ugrischen Sprachen. Helsingfors. (8-r. 204 l.)

387. *Journal de la soc. finno-ougrien*. I. Ism. Budenz Józ. Nyelvt. Közl. 21. 63—73. l.

388. *Kielland L. Sándor*. Worse kapitány. Ism. S. S. Főv. Lap. 352. sz.

389. *Schreck E.* Finnische Märchen. Ism. Katona L. Ethnol. Mittheil. I. 168—171. l.

390. *Lapp. Halász Ignác*. Lapp földön. M. Salon. IX. köt. 280—288. l.

390a. *Friis J. A.* Lexicon Lapponicum. Ism. Halász Ign. Nyelvt. Közl. 21. köt. 145—152. l.

391. *Ugor. Hunfalvy Pál*. Az Ural vidékei és népei. Földr. Közl. 129—182. l.

392. *Hunfalvy Paul*. Die Völker des Ural und ihre Sprachen. Ung. Revue. 385—415. 756—779. l.

393. *Vasverő Rajm*. Egy «epe» jelentésű szó az ugor nyelvekben. Nyelvt. Közl. 21. köt. 45—53. l.

394. *Vogul. Pápay Károly* levele a vogulok földjéről. *Nemzet.* 283. sz.

V. Árja nyelvek (s cigány nyelv).

395. Kolozsvári *Boldizsár József* zenész cigány dalgyűjteményéből. *Versek. Közli Koós Fer.* Brassó. 61. 62. sz.

396. *Haydin Imre.* Adalékok a felvidéki cigányok történetéhez. Pozsonyvid. *Lapok.* 75. s köv. sz.

397. *Herrmann A.* Czigány népdal. *Phil. Közl.* 430. l.

398. *Herrmann A.* Erdélyi cigány népdal. (Valamennyi cigány lány, . . .) U. o. 728. l. (Rozmaring az ablakomban . . .) u. o. 739. l.

399. *Herrmann Antal.* Barczasági cigány népdalok. *Közli —.* Brassó. 72. sz.

400. *Herrmann A.* Erdélyi cigány népdal. (Wlilocki-Herrmann gyűjteményéből.) *Phil. Közl.* 362. l.

401. *Herrmann A.* A cigányok Örményországban, ezelőtt 500 évvel. *Armenia.* 118. 119. l.

402. *József főherczeg.* Czigány nyelvtan. *Románo csibákero sziklaribe.* Budapest. M. T. Akadémia, 1888. (N. 8-r. XXIII, 377 l.) — *Ism. dr. Hermann A.* Vasárnapi Ujs. 17—21. sz. — *Madarassy Főv.* *Lapok.* 102. sz. — *H. A. Bud. Szemle.* 55. köt. 306—314. l. — *M. Állam* 95. sz. — *Egyetértés.* 97. sz. — *P. Napló* 96. sz. — *Vasárn. Ujs.* 15. sz. — *Irod. Értes.* 10. sz. — *Dr. Győri Közl.* 30. sz.

403. — *L.* 412. sz. a. is.

404. *József főherczeg.* — *L.* 226. sz. a. is.

405. *Koós Fer.* Czigány népmesék. (Jesina Józ. «*Romani Cib*»-jéből.) Brassó. 16. sz.

406. *Koós Fer.* A vas- és cserépfazék. (Jesina «*Romani Cib*»-jéből.) U. o. 23. sz.

407. *K(oós) F.* Czigány talányok. (Herrmann tanár eredeti cigány költeményeiből közli —.) U. o. 60. sz.

408. *K(oós) F.* Czigány dalok. (Tatrangi cigány szája után közli —.) U. o. 60. sz.

409. *Koós Ferencz.* Czigány népmesék. Jesina J. «*Romani Cib*»-jéből közli —. 1. A földműves, 2. A vadász. U. o. 101. sz.

410. *Roth Gábor.* Egy elhagyott népfaj. *Bereg.* 3. sz.

411. *Székely József.* A cigányok. *P. Napló.* 53. sz.

412. *P. Theurewk Emil.* József főherczeg cigány nyelvtana s a cigányokra vonatkozó egyéb tudományos kutatások. *Nemzet.* 52. sz.

413. *Wlilocki-Herrmann.* Erdélyi cigány népdal. (Átkozott gömbölyű térded ! . . .) *Phil. Közl.* 558. l.

414. *Wlilocki Henrik.* Az erdélyi sátoros cigányok nemzetségi és családi viszonyai. *Vasárn. Ujság* 37. sz.

415. *Wlilocki H. v., dr.* Zaubers- und Besprechungsformeln der transsilvanischen und südungarischen Zigeuner. *Ethnol. Mittheil.* I. 137—148. l.

VI. Keleti nyelvek s irodalmak.

416. *Arab. Goldziher Ign.* Arabische Beiträge zur Volksetymologie. *Zeitschr. f. Völkerpsych.* XVIII. köt. 69—82. l.

417. *Goldziher Ign.* Le monothéisme dans la vie religieuse des Musulmans. Revue de l'histoire d. religions. XVI. köt. 157—165. l.
418. *Goldziher Ign.* Altarabische Wiegen- und Schlummerlieder. Österr. Zeitschr. f. d. Kunde d. Morgenl. II. köt. 164—167. l.
419. *Schreiner Márton.* Arab böles mondások a zsidó-irodalomban. Magy. Zsidó Szemle. 337—339. l.
420. *Héber. Ábraham Ibn Ezra* költeményeiből. Ford. Makai Emil. Magy. Zsidó-Szemle. 409. l.
421. *Bacher Vilmos.* A szentírás és a zsidó tudomány irodalma 1887-ben. U. o. 27—37. l.
422. *Csengei Gusztáv.* Jeremiáh panasza. Héberből ford. —. Főv. Lap. 20. sz.
423. *Csicsáky Imre.* Genesis XXIV. (Rebeka.) Ford. —. Költeményei. 33. l. — XXII. (Ábrahám az áldozatnál.) U. o. 35. — Exodus. XV. (Mózes hála-dala.) U. o. 38. — Deuter. XXXII. (Mózes jövődölése.) U. o. 40. l. — Birák könyve. V. (Deborah és Barak diadal-éneke.) U. o. 45. l. — Jeremias siralmai. I—V. U. o. 49—74. l.
424. *Dessauer J.* Der Raschi-Commentar zu den 5 Büchern Moses. Ism. Enyedi Mátý. Magy. Zsidó-Szemle. 93—95. l.
425. *Elzász Bernát.* A próféták messiási hirdetései. Budapest. 1888. (8-r. 50 l.)
426. *Enyedi Mátýás.* Rasi Pentateuch kommentárja németül. Magyar Zsidó-Szemle. 93—95. l.
427. *Füredi Ign.* Ünnepi imádságok izraeliták számára. Két köt. Ism. Fischer Gyula. Phil. Közl. 800—803. l.
428. *Giesswein Sándor, dr.* Mizraim és Assur tanúsága, az ó-szövetségi szentíratok hitelessége és isteni sugalmaztatása, az aegyptologia és assyriologia világításában. II. köt. Győr, 1888. (Esztergom, Buzárovits.) (8-r. 356 l.) 2 frt 50 kr. — Ism. Irod. Szemle. (Eger.) 8. 9. sz. — Giesswein, Válasza. U. o. 9. 10. sz. — Biráló Válasza. U. o. 11. sz. — Szerző végválasza. U. o. 12. sz. — Kereszty G. M. Sion. 547—548. l. — Kathol. Szemle. 544—46. l. — Lévay Pál. M. Állam. 142. sz.
429. *Immánuel Rómi* divánjából ford. Kecskeméti Lipót. Magyar Zsidó-Szemle. 161. l.
430. *Józsa Zsigmond.* Babiloniai Ézsaiás (deütero-Jésajá) Universalismusa. Exegetikai tanulmány. Kolozsvár. 1888. (8 r. 54 l.)
431. *Juda Halévi* divánjából ford. Bárány József. Magyar Zsidó-Szemle. 543. l.
432. *Kecskeméti Lipót.* A pokol a középkori zsidó költészetben. A pokol birodalmai. Az elkárhozottak kínszenvedése. Budapest, 1888. (8-r. 51 l.)
433. *Kenessey Béla.* A hexateuch előállása. Székfoglaló értekezés. Budapest, 1888. Hornyánszky V. (8-r. 20 l.)
434. *Kohlbach Bertalan.* Jehuda Ibn Balam XI. századbeli philologus élete s munkái. Budapest, 1888. (8-r. 48 l.)
435. *Lazarus M.* Treu und Frei. Gesammelte Reden über Juden und Judenthum. Ism. Steinherz J. Magyar Zsidó-Szemle. 211—216. l.
436. *Mozes Ibn Ezra* költeményeiből. Ford. Makai Emil. U. o. 216. l.
437. *Nöldecke Th.* Die semitischen Sprachen. Ism. Philol. Közl. 127. l.

438. *Pukánszky Béla*. Héber olvasókönyv. Akadémiai és magánhasználatra. (Theologiai szakkönyvtár. II.) (Pozsony, 1888.) Budapest, Kókai L. (8-r. 165 l.) 1 frt 40 kr. — Prot. Egyh. és Isk. Lap. 39. sz. — Kereszt. Magvető. 353. l.

439. *Schefftel S. B.* Biure Onkelos. Ism. Blau Laj. Magyar Zsidó-Szemle. 470—71. l.

440. *Stern Mór*. Izrael énekei, vagyis zsoltárok a klasszikai héber költészet eszthetikai méltatásával tanodai s magánhasználatra. Budapest, Löwy M., 1888. — Ism. Prot. egyh. és isk. Lap. 46. sz.

441. *Strack H. L.* Einleitung in den Talmud. Ism. Enyedi Mátyás. Magy. Zsidó-Szemle. 597—600. l.

442. *Örmény. Alisán Leont.* Az avarájri csalogány. Ford. Esztegar L. Armenia. 33. l.

443. *Besigtháslián* dalaiból. (Szállj el, dalocska, messze.) Ford. Simai Ján. Armenia. 43. l.

444. *Chalatianz.* Az élet álma. Örmény rege. Ford. Gopcsa László. Erd. Hiradó. 23. 24. sz.

445. *Cselingárián Jak.* Hágop Melik — Hágopían. (Ráffi.) Armen. 201—203.

446. *Esztegar László.* Az újabb örmény lira jellege. Erd. Hiradó. 42. sz.

447. *Esztegar László.* Az örmény irodalom fénykora. U. o. 276. sz.

448. *Gopcsa László.* Örmény közmondások. Ford. és gyűjtötte — Kolozsvár, 1888. (12 r. 20 l.) 20 kr. — Röv. ism. Irod. Értes. 18. sz.

449. *Gopcsa László.* Az örmény regék helyzete a világirodalomban. Chálátiancz után. Armenia. 338—343. 382—390.

450. *Govrik Gergely.* Agathangelos történelemíró. U. o. 22—24. 51—55. l.

451. *Markorich Jak.* Váhákên. U. o. 37—42. — Váhe. U. o. 82—87.

452. *Molnár Antal, dr.* Az ó-örmény költészet. U. o. 97—100. 134—137. 162—165. 197—201. 228—231. l.

453. *Molnár A.* A behistuni felirat Örményországról. U. o. 257—259. l.

454. *Simay János.* Nemzeti irodalmunk úttörői. U. o. 210—213. l.

455. *Simay J.* Hogyan kell örményül olvasni? U. o. 375—377. l.

456. *Szongott Krist.* Az örmény irodalom jelene Törökországban. U. o. 15—18. l.

457. *Szongott K.* Örmény régiség-isme (Archæologia). U. o. 213—215. 247—249. l.

458. *Perzsa. Firduszi* Abuk Kászim Mauszur. Szohráb. Költői elbeszélés «Sáh-Náme» című művéből. Perzsából ford. Fiók K. (Olcsó Könyvtár. 241. sz.) Budapest, 1888. Franklin-társ. (16-r. 122 l.) 30 kr.

459. *Szádi «Gulisztan»-jából* Erődi Bélától. Nemzet. 342. — Bud. Hirl. 338. sz. — M. Salon. X. köt. 231—240. l. — Szádi Gulisztán. Ford. Erődi B. Ism. M. Salon. X. 324. l.

460. *Szádi, Muszliheddin* —. Gulisztan vagy Rózsakert. Ford. dr. Erődi Béla, Fiume, Budapest, 1888. 1 frt 20 kr. — Ism. Főv. Lap. 336. sz.

461. *Szádi «Rózsakert»-jéből.* (Persa epigrammok.) Ford. Erődi Béla. U. o. 338. sz.

462. **Sanskrit.** *Kalidasa.* Sakuntala. Hindú dráma. Ford. Fiók Károly, Budapest, 1887. Ism. — *x.* — Bud. Szemle. 55. köt. 464—467.
463. **Tamul.** *Bálint Gábor.* A tamul nyelv a turáni nyelvek sanskritja, vagy van-e a magyar nyelvnek testvére? Erdélyi muz. egyet kiadv. 33—55. 215—236.
464. **Török.** *Abdul Baki.* Irdi ine ardi hibist . . . Ford. Szöcs Géza. Erdélyi Híradó. 299. sz.
465. *Achmed Fejzi.* Jaz Geldi . . . Ford. Szöcs Géza. U. o. 299. sz.
466. *Grünfeld L.* Török dalok. Fordítva G. L. után. Temérdek. Föv. Lap. 207. sz. — M. Salon. IX. köt. 630. l.
467. *Kúnos Ign.* Der Pferdesohn. Ein türkisches Volksmärchen. Ung. Rev. 159—165. l.
468. *Kúnos Ign.* Über osmanische Volksmärchen. U. o. 328—337. 435—441. l.
469. *Kúnos Ign.* Három Karagöz-játék. Török szövegét feljegyezte és magyarra fordította —. Budapest, 1888. Akadémia. (8-r. 159 l.) 1 frt.
470. *Kúnos Ign.* Orta-Oyounou. Théâtre populaire ture. Texte ture, avec transcription et traduction hongroise. Budapest, 1888. (8-r. 63 l. és 23 l. török szöveg.)
471. *Radloff W.* Das türkische Sprachmaterial des Codex Cumanicus. Ism. Budenz J. Nyelvt. Közl. 21. köt. 73—80. 153—159. l.

VII. Magyar nyelv s irodalom.

1. Bibliographia.

472. *Ács Mihály.* Magyar nyomdászok évkönyve. III. Ism. Irod. Ért. 5. sz.
473. *Acsády Ignác.* Az országos levéltár. M. Salon. X. köt. 136—141. l.
474. Adalék a magyar könyvkereskedelem történetéhez. Corvina. 4. sz.
475. *Antiquar-könyvkereskedelem* (A magyarországi —.). U. o. 34—36. sz.
476. *Bakonyi Emil.* Elfrida-drámák. Phil. Közl. 240. l.
477. *Bakonyi Emil.* Irene-drámák. Phil. Közl. 179. l.
478. Catalogus Bibliothecæ Joannis Card. Simor. Ism. a—dr. Bud. Szemle. 53. köt. 166—168. l. — Erre válasz «Fata libelli». M. Állam. 25. sz. — Eine ungarische Bibliothek. Ausland. 46. sz.
479. *Cserhalmi Samu.* Dévay József könyvtára. Phil. Közl. 449. l.
480. *Csernátóni Gyula.* A vidéki olvasókörök. Erdélyi Híradó. 33. sz.
481. *Csontos János.* A magyar nemzeti múzeum kéziratára. M. Salon. VIII. köt. 519—528. l.
482. *Csontos János.* Mátyás és Beatrix arcképei a Corvina-codexekben. Arch. Ért. 97—115. 209—220. 310—326. l. 33 képpel. — Kivonat a Vasárn. Ujs. 18. sz.
483. *Czimjentyzke,* A budapesti kir. magyar tudomány-egyetem könyvtárának —. XII. 1887-dik évi gyarapodás. Budapest, 1888. Kilián Fr. (8-r. XI, 259 l.) 50 kr.

484. *Elekes László*. Parokhiális könyvtárak. Prot. Közl. 8. sz.
 485. *Fejérvataky László, dr.* A magyar nemzeti muzeum levéltára. M. Salon. VIII. köt. 529—536.
 486. *Hellebrant Árpád*. A magyar Philologiai irodalom 1887-ben. Phil. Közl. 571—643. l.
 487. *Kertbeny K. — Petrik G.* Magyarországi német könyvészet. 1801—1860. Ism. Phil. Közl. 336. l. — Ung. Revue. 379. l.
 488. *Z. Kiss Albert*. Papi könyvtárak. Prot. Közl. 12. sz.
 489. *Kis Benő* Népkönyvtár. Prot. Egyh. és isk. Lap. 28. sz.
 490. *Kislingstein Sándor*. A magyar könyvészethez. Corvina. 18—21. sz.
 491. *Kislingstein Sándor*. A magyar könyvészetéről. U. o. 14. sz.
 492. *Koczányi Béla*. A magyar gazdasági szakirodalom könyvésze. 1860—1888. Kassa. 1888. (8-r. 32 l.)
 493. *Koncz J.* A marosvásárhelyi ref. koll. könyvnyomdájának tört. Ism. Főv. Lap. 56. sz. 406. l. — Marosvidék 12. sz. — Századok. 290. l. — Egyetértés. 85. sz.
 494. *Könyvészet, Magyar —*. 1887. Bibliographia Hungarica. 1887. Jegyzéke az 1887. évben megjelent új vagy újlag kiadott magyar könyveknek és térképeknek, az alakok, lapszámok, megjelenési helyek, kiadók és árak fölemlítésével és tudományos szakmutatóval. — Összeállította Bereghy József. XII. évfolyam. Függelékül a magyar hírlapok és folyóiratok 1888-ban. Budapest, 1888. (8-r. XXIII, 122 l.) 1 frt.
 495. *Könyvészet, Magyar*. 1876—1885. Corvina. 33. sz.
 496. *A könyvnyomtatás kezdetén*. B. Főv. Lap. 220. sz.
 497. *Könyvpiaç* (A hajdankori —). B. Főv. Lap. 219. sz. — Irod. Értesítő. 18. sz.
 498. *Könyvszemle, Magyar —*. XII. évf. Ism. Irod. Ért. 9. sz.
 499. *Kopper Lajos*. Az «Irodalmi Értesítő»-ről. Corvina. 8. sz.
 500. *Körösy László*. Családi könyvtárak. Pozsonymegyei Közlöny. 16. sz. — Esztergom és vid. 28. sz.
 501. *Korács János*. Az első könyvnyomtató műhely Szegeden. Szegedi Híradó. 95. sz.
 502. *Laukó Albert*. A tanintézeti könyvtárak decentralisatiója. Tanáregyl. Közl. XXI. évf. 373—376. l.
 503. *Majláth Béla*. A Széchenyi országos könyvtár a M. N. Múzeumban. M. Salon. VIII. köt. 512—518. l.
 504. *Majláth Béla*. Ein ungarisches Losbuch aus dem XVI. Jahrhundert. Ung. Rev. 478—483.
 505. *Marczali Henrik*. A censura történetéhez. Nemzet. 326. sz.
 506. *Mezey Miksa*. A könyvnyomdászat története nálunk a XV-ik és XVI-ik században. P. Napló. 177. sz.
 507. *Molnár Victor*. A hermaneczi papírgyár, Főv. Lap. 194. sz.
 508. *Müller Ernő, dr.* Hogyan terjesszük és emeljük a kath. sajtót. M. Állam. 136—138. 140. sz.
 509. *Naptárirodalom* (A vidéki —). Főv. Lap. 286. sz.
 510. *Ordinarius Agriense*. Krakkó. 1509. Ism. M. Sion. 637. l.
 511. *Punyák E.* Programmértekezések repertoriuma. 1887. Ism. Heinrich G. Phil. Közl. 510—512. l. — vd. Bud. Szemle. 56. köt. 478—79. l. — Századok. 290. l.
 512. *Petrik Géza*. Magyarország bibliographiája. Bibliographia

Hungariæ 1712—1860. Könyvészeti kimutatása a Magyarországhon s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak. Összeállította s tudományos szakmutatóval ellátta —. Bevezetéssel Szilágyi Sándortól. I. köt. 1—3. rész. Budapest, Dobrowsky Á. 1888. (8-r. IV, 1—720. l.) Egy része 3 frt 50 kr.

513. Ráth Mór kiadványainak jegyzéke 1857—87. Budapest. 1888. (4-r. 60 l.) Ism. Századok. 481. l.

514. *Reviczky Gyula*. Betű filokszer. Irod. Értesítő. 23. sz.

515. *Sajtó* (A magyar — fejlődés-korából). Corvina. 11.

516. A «Segítség»-album díszkiadása. Vasárn. Ujs. 9. sz. — Nemzet. 57. sz. — Föv. Lap. 57. sz.

517. *Sennoritz Adolf*. A két Hofmeister (1740—1837.) Corvina. 1—2. 4. 7. 9—11. 13—15. 17. 21—23. 25—29.

518. *Szana Tamás*. A könyv régen és most. Irod. Értesítő. 4—12. sz. Önállóan is megjelent. — Ism. Vasárn. Ujs. 36. sz. — Egyetértés. 243. sz.

519. *Szinnyei József, id.* A magyar hirlapirodalom 1888-ban. Vasárn. Ujs. 6. sz.

2. Magyar irodalomtörténet.

520. *Aba Sámuel*. Kassa száz éves magyar hirlapirodalmáról. Kassai Szemle. 53. sz.

521. *Abafi Lajos*. Szent István a magyar népköltészetben. M. Salon. IX. köt. 561—575. l.

522. *Abonyi Lajos*. Az utolsó kuruczvilág. Regény. Ism. Irod. Értesítő. 1. sz.

523. *Abonyi Lajos*. Magduska öröksége. Népszinmű. Első előadása a népszínházban, okt. 27-én.

524. *Ábrányi E.* Szabadság. Haza. 1888. Ism. *h — r.* Bud. Szemle. 54. köt. 277—282. l. — Rövid ism. Egyetértés. 78. sz. — Jancsó B. Föv. Lap. 88. sz. — Vasárn. Ujs. 12. sz. — Halasy B. Nyitram. Közl. 14. sz. — Bartha M. Ellenzék. 73. sz. — Irod. Értes. 9. sz. — Palágyi Menyhért. Modern magyar költészet. P. Napló. 83. sz.

525. — L. 1176. sz. a. is.

526. *Ábrányi E.* l. 789—790. sz. a. is.

527. *Adorján Sándor*. Keleti képek. Ism. Szomaházy I. Nemzet. 137. sz.

528. *Akadémia* (A magyar tudományos —) és könyvkiadó vállalata. Verus. P. Napló. 33. sz.

529. Almanach 1889-re. Ism. Irod. Értesítő. 24. sz.

530. *Almásai Tihamér*. Lakzi után. Paraszt vigj. 3 felv. Zenéje Serly L.-tól. Első előadása a népszínházban. nov. 30-án.

531. Arad és az irodalom. Alföld. 97. sz.

532. *Babay K.* Szerelmes kisasszonykák. Rövid ism. Irod. Értes. 2. sz.

533. *Babik József*. Százszorszépek az egyházi költészet mezejéről. Előf. felh. Irod. Szemle. (Eger.) 3. sz. — Ism. Pályi Ede. u. o. 7. sz.

534. *Baka-nóta* (Hogy terem a —). Szabadság. 174. sz.

535. *Ballaqi Géza*. A politikai irodalom Magyarországon, 1825-ig. Budapest, 1888. Franklin-t. (8-r. VIII, 947 l.) 5 frt. — Bir. Dr. Váczy

J. «A magyar politikai irodalom történelméről» cz. Századok. 851—864., 947—960. l. — P. Napló. 57. sz. — Vasárn. Ujs. 9. 16. sz. — Irod. Értes. 8. sz. — Huszár I. Fremdenblatt, máj. 31. sz. — Kalászatok B. G. művéből. Prot. egyh. és isk. lap. 10. 11. 13. sz.

536. *Balogh Gyula*. A Rákóczy-nóta eredete. P. Hirl. 66. sz.

537. *Bánóczy József*. Jelentés az 1886—7. évi gr. Karátsonyi drámai pályázatról. M. T. Akad. Értes. 45—52. l.

538. *Barany*. A bűn. Regény. 1888. Ism. m. Bud. Szemle. 54. köt. 511—512. l.

539. *Baráth Ferencz*. A magyar költők szerelme. P. Napló. 305. 307. 309. sz.

540. *Bársony István*. A szabad ég alatt. 1888. Ism. kl. Bud. Szemle. 54. köt. 307—309. l. — P. Napló. 57. sz. — Rövid ism. Vasár. Ujs. 8. sz. — Irod. Értes. 9. sz. — Egyetértés. 43. sz.

541. *Bartal Antal*. Középkori emlékeink latinsága és akadémiánk kiadványai. Phil. Közl. 380—391. l. — Szilágyi Sándor. Nyílt levél Bartal A.-hoz. u. o. 686—688.

542. *Bartha Miklós*. Melania. Szinmű 4 felv. Ism. Dr. K. J. Szabadság. (Nagyvárad.) 195. sz.

543. *Bartók Lajos*. Thurán Anna. Dráma 4 felv. Első előadása a nemzeti színházban okt. 5.-én

544. *Bartók L.* Thurán Anna. Dráma. Rövid ism. Irod. Értesítő. 22. sz.

545. *Bátky Lajos*. Etele halála. Kisebb költemények. 1888. Ism.. Tata-Tóvárosi Híradó. 14. sz. — Vasárn. Ujs. 28. sz. — Erdélyi P. Komárom. Lap. 37. sz.

546. *Bátorfi Lajos*. Zalai tisztújítási pasquill 1847-ből. H-i D-s. Hazánk. X. köt. 75—78. l.

547. *Beniczky Bajza L.* A miniszterelnök szünideje. Vigj. Első előadása jan. 14.-én.

548. *Beniczky Bajza L.* Edith. Dráma 3 felv. Első előadása febr. 18-án.

549. *Beniczky Bajza L.* A gyöngysor. Regény. Ism. Keszler Józ. Nemzet. 314. sz. — x. y. z. P. Napló. 316. sz.

550. *Beniczky Bajza II.* Sie ist es. Roman. Ism. Abai Laj. Föv. Lap. 18. sz.

551. *Beöthy Zs.* A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban. II. köt. Ism. Kelemen B. Föv. Lap. 38. sz. — Váczy J. Századok. 362—366. l.

552. *Beöthy Zs.* A Péczeli-féle drámai pályázat. (Jelentés.) Föv. Lap. 272. sz.

553. *Berczik Árpád*. Vig órák. Elbeszélések. Ism. m. Nemzet. 6. sz. — Irod. Értesítő. 3. sz.

554. *Berczik Árpád*. A Koczán-féle drámai pályázat. Jelentés. Nemzet. 328. sz.

555. *Béri Gyula*. Költemények, 1888. Ism. H. Föv. Lap. 294. sz. — Bodroghy. Szarvasi Lap. 52. sz.

556. Beriszló Péter éneke. L. 1102. sz. a.

557. *Bodnár Zsigmond*. Lilly. Elbeszélés. Ism. m. Nemzet. 6. sz. — Rövid ism. Irod. Értesítő. 3. sz.

558. *Bodó Géza*. Irodalmi állapotok. Magy. Szemle. 1. sz.

559. *Bogdanovics György*. A diva. Elbeszélés. *Ism. m. Nemzet*. 6. sz. — Rövid *ism. Irod. Értesítő*. 3. sz.
560. *Boromisza István*. Kritika a kath. irodalomban. *Religio*. I. félev. 3. sz.
561. *Breznay Adalbert*. De philosophicis, historicis, atque literarum studii per Leonem XIII. pontificem maximum in Hungaria pro-
fectis, oratio. Budapestini, 1888. (4-r. 14. l.) Röv. *ism. Egyetért.* 140. sz. — *Irod. Értes.* 13. sz.
562. *Bródy Sándor*. Emberek. Elbeszélések. 1888. *Ism. Rudnyay Kálmán. Föv. Lap.* 199. sz. — *Irod. Értesítő*. 16. 18. sz. — *Egyetértés*. 209. sz. — Szomaházy István. «Magyar naturalisták». *Nemzet*. 257. sz.
563. *Bródy Sándor*. Faust orvos. *Ism. t. Bud. Szemle*. 53. köt. 316—320. l. Edelmann Menyh. 275. sz. — *Irod. Értes.* 1. sz.
564. — Lásd. 746. sz. a. is.
565. *Csepreghy Ferencz*. A vízözön. Színmű 5 felv. *Ism. Hódosi Lajos. Délmagyar. Közl.* 288. sz.
566. *Csicsáky I.* Költeményei és kisebb műfordításai. *Ism. Irod. Szemle. (Eger.)* 10. sz. — *Ism. Föv. Lap* 335. sz. — Szulik I. Közoktatás. 28. sz. — Kálmán Kár. M. Allam. 184. sz.
567. *Csiky Gergely*. Az elvált asszony. Regény. 1888. *Ism. Rudnyay Kálmán. Föv. Lap.* 277. sz. — *Egyetértés*. 270. sz. — Alföld. 251. sz. — Vasárn. Ujs. 42. sz. — *Irod. értesítő*. 21. sz.
568. *Csiky Gergely*. Divatkép. Színmű 3 felv. Első előadása okt. 26-án.
569. *Csiky G.* A sötét pont. Dráma. *Délmagyar. Közl.* 289. sz.
570. *Lázár Béla*. Csiky G. A vasember. Dráma. 2 felv. Műma-
gyarázat. *Győri Közl.* 27. sz.
571. *Csiky Gergely*. Jelentés a gróf Teleki József 1887. évi drámai pályázatról. M. T. Akad. *Értes.* 35—43. l. — *Föv. Lap.* 80. sz.
572. — Lásd. 846—848. sz. a. is.
573. Deák Ferencz beszédei III. köt. *Ism. Láng Lajos. Nemzet*. 298. sz. — *Egyetértés*. 297. 298. 300. sz. . . — *K. Föv. Lap.* 297. sz.
574. *Deák Fer.* Emlékezete. Rövid *ism. Irod. Ért.* 10. sz.
575. — l. 106. sz. a. is.
576. *Deák Gerő és Makai Jenő*. Magyar Kalliope. Egyházi és világi énekek gyűjteménye. *Ism. Prot. egyh. és isk. Lap.* 43. 47. sz.
577. *Dési Márton* enyedi professor levele Teleki Mihályhoz a biblia-kiadás ügyében. 1684. *Közli Koncz I. Prot. Közl.* 29. sz.
578. *Dobsa Laj.* Szent István első magyar király. Tört. tragédia. *Délmagyar. Közl.* 252. sz.
579. *Dömötör Pál*. Költemények. 1888. *Ism. Nemzet*. 270. sz. *Föv. Lap.* 225. sz. 1649. l. — *Irod. Értesítő*. 19. sz. — *Egyetért.* 230. sz.
580. *Druga Józ.* Losonczy Hákonvi István, a «Kis Tükör» szerzője. *Nógrádi Lap.* 2. sz.
581. *Dudás Gyula*. Szegedi írók. *Föv. Lap.* 176. sz.
582. *Egyetemes regénytár*. 45 kötet. *Ism. P. Föv. Lap.* — «Egy halmaz regény» cím alatt.
583. *Elek Salamon*. 1802. országgyűlési pasquillusok. Hazánk. IX. köt. 225—238. 296—310. l.
584. *Endrődi Sándor*. Irodalom és közönség. Pozsonymegy. *Közl.* 26. sz.

585. *Eörsi Gyula*. A virágnak megtiltani nem lehet. Regény. 1888. Ism. Székesfeh. és Vid. 15. sz.
586. *Erdélyi Pál*. Adalékok a régi magyar irodalomhoz. I. Mihály deák codexének ismeretlen hat éneke. Phil. Közl. 60—68. 159—167. I. II. Foktövi János. U. o. 729—731. I.
587. *Erődi Dániel*. Nova et vetera. 1887. Ism. Irod. Értes. 9. sz. — Egyetértés 78. sz. — *K. L. Délmagyar. Közl.* 170. sz. — *Censor*. Kecskem. Lap. 28. sz. — Bajai Közl. 36. sz.
588. *Erődi Dániel*. Költemények. Király és hondalok. Rövid ism. Közoktatás. 3. sz.
589. *Falk Miksa*. A pálya kezdetén. M. Salon. VIII. köt. 358—373. I.
590. *Ferenrty Józ*s. A magyar hirlapirodalom tört. Ism. Fináczy E. Ung. Rev. 56—68. I.
591. *Ferenczy Józ*s. Egyetemes könyvtár. Ism. Irod. Értesítő. 6. sz.
592. *Findura J.* Irodalmi társaskörök e század elején. Mutatv. «Fáy A. élete» cz. művéből. Vasárn. Ujs. 38. sz.
593. *Fudorovics Zsigm.* Néhány adat Thomas Ferdinánd irodalmi működéséhez. Nagy-Károly és Vid. 30. sz.
594. *Fudorovics Zsigm.* Egy régi verses könyv a francia insurrectio idejéből. Szathmárm. Közl. 23. sz.
595. *Földi János*. Rövid kritika és rajzolat a Magyar Füvésztudományról. Bécs. 1794. Közli Székelyhidy Vikt. Gyakorlati Mezőgazda. 19. sz.
596. A fordítókról. Irodalmi csevegés. *S. Győri Közl.* 43. sz. — Szó van benn azokról, a kik magyar költők műveit fordították.
597. *Fraknoi Vilmos*. Jelentés a M. T. Akadémia 1887/8. évi munkálkodásáról. Akad. Évkönyve. XVII. köt. 6. darab.
598. *Fulda Laj*. Négy szem közt. Vigjáték 1 felv. Első előadás máj. 26-án.
599. *Fülöp Józ*s. Egy vallási vita a XVII. századból. (Sámbár Mátyás; Pósházi János; Kis Imre; Vásárhelyi Matkó István.) Prot. egyh. és isk. Lap. 45. sz.
600. *Gabányi Julia*. Ism. Irod. Értes. 1. sz.
601. *Gerő Károly*. Az eladó leány. Vigj. 3 felv. Első előadása a nemzeti színházban decz. 7-én.
602. *Gerő Károly*. Az uzsai gyöngy. Népszinmű. 3 felv. Első előadás a népszínházban szept. 29-én.
603. *Gerő Károly*. Angyal és ördög. Népszinmű. Ism. Debreczen 11. sz.
604. *Grünwald Béla*. Az első magyar hirlapok és irodalmunk úttörői. («Régi Magyarország»-ból.) Magyar Bazár 6. sz.
605. *Gúnyíras*. (Az 1832-ki országgyűlési —) Kecskemét 28. sz.
606. *Gúnyversek*. (Régi —). I. Prépostváry Zsigmond. Közli Pettkó Béla. — II. Apafi udvara. Közli Komáromy Andor. Tört. Tár. 270—284. I.
607. *A gyermekirodalom*. Benedek Elek. Bud. Hirl. 45. sz. — Gerevich Emil. u. o. 49. sz. — Lágler Sándor. A gyermekirodalom és a miniszter. u. o. 53. sz. — Corvina. 9. sz.
608. *Gyöngyösi László*. Hazulról. Ism. Vasárn. Ujs. 10. sz.

609. *Gyulai Pál* elnöki megnyitó beszéde a Kisfaludy-Társaság 41. közülésén. Kisz. Társ. Évl. 22. köt. 3—8. l. — Németül Üng. Revue. 242—248. l.
610. *Gyulai P.* Nők a tükör előtt. Rövid ism. Irod. Ért. 2. sz.
611. — l. 895. sz. a. is.
612. *Gyurkoric Aladár.* A szirén. Regény. Rövid ism. Irodalmi Ért. 8. sz.
613. *Gyürky Ödön.* Egy régi vers. Hazánk. IX. köt. 150. l.
614. *Hajnalka* összes költeményei. 1888. Ism. Irodalmi Értesítő. 7. sz. — Szulik Józ. M. Állam. 56. sz. — Egyetértés 29. sz. — Vasárn. Ujs. 3. szám.
615. *Halász Imre.* Mikor én hirlapíró lettem. M. Salon. VIII. köt. 384—387. l.
616. *Halász I.* Politikai sajtónkról. M. Salon. VIII. 379—381. l.
617. *Harmath Lajza.* Nők az irodalomban. Magy. Bazár. 11. sz.
618. *Harmath Lajza.* Egy kis darab a nagyvilágból. Ism. Irod. Ért. 9. sz.
619. *Herrmann Antal.* A Szilágyi és Hajmási című népballada és rokonságai. Bud. Szemle. 55. köt. 284—297. l.
620. *Herman Ottó.* Tudomány és hazafiság. Erdélyi Híradó. 292. sz.
621. *Hindy Árpád.* A journalista életből. Aradi Közl. 5—6. sz.
622. *Hoffmann M.* Az ifjusági irodalom. Zala 11. sz.
623. *Hoós János.* «Szegény Radóné» dalai. Ism. Zenelap 6. sz.
624. *Horus.* Elza. Színmű. 1888. Ism. Irod. Ért. 14. sz.
625. *Horváth Cyrill.* Magyar vígjáték 1807-ből. Veszprém 41., 42., 43. sz. — Ismerteti «Arandó és Miránda» című vígjátékát.
626. *Horváth Kálmán.* Költemények. Rövid ism. Föv. Lap. 247. sz. 1809. l.
627. *M. Horváth Károly.* Falusi délutánok. Vígj. 3 felv. Első előadása a nemzeti színházban nov. 23. — Tábori R. Színműírói küzdelmek. Délmagyar. Közl. 72. sz.
628. *Méray-Horváth K.* Falusi délutánok. Vígj. Ism. Irod. Ért. 8. szám.
629. *E. Illés Károly.* Cifra Juci. Népszínmű. Első előadása a budai színikörben júl. 8-án.
630. *Edvi Illés Károly.* Cifra Juezi. Népszínmű. Délmagy. Közl. 232. sz.
631. *Ipolyi Arnold* kisebb munkái. V. köt. Vasárn. Ujs. 46. sz.
632. *Ipolyi Arnold.* Beszéd. Ism. Föv. Lap. 309. sz. — Kath. Szemle. 746. l.
633. — l. 906. sz. a. is.
634. Irodalmi divatok. (B. K.) Föv. Lap. 208. sz.
635. *Protestans irodalmi társaság* alakuló gyűlése. P. Napló. 106. sz. Föv. Lap. 107. sz. Nemzet 106. sz. Budapest. Hirl. 107. sz. Pesti Hirl. 107. sz.
636. Irodalmi társaság. *H. L.* (Létesítéséről Pécssett.) Pécsi Hirl. 95. sz.
637. Irodalmi viszonyok városunkban. (Vereskövi, dr. Szendrei, dr. Schack, Serédy, Szuhay s mások.) Borsodm. Lap. 90. sz.
638. Iskolai színjáték Fiumében. Föv. Lap. 1888. 48. sz.

639. *Irányi Jenő és Abonyi Lajos*. Samil a mórok hercege, dráma 4 felv. Ism. Szabadság (Nagyvárad) 215. sz.
640. *Irányi Ödön*. Tárcaák. 1888. Ism. Jancsó Benedek. Főv. Lap. 23. sz. — *G—s*. Alföld 24. sz. — Bud. Hirl. 11. sz. — Egyetértés 8. sz. Irod. Értes. 4. sz.
641. *Jakab Elek*. A hirlapirodalom kezdete Kolozsvárott. Erd. Hiradó 257. sz.
642. *Jakab Ödön*. A pusztulás utja. Regény. Ism. Dr. Dengi János. Főv. Lap. 63. sz. — Jancsó B. P. Napló. 129. sz. — Egyetértés 105. sz. — Vasárn. Ujs. 16. sz. — Irod. Ért. 10. sz.
643. *Jakab Ödön*. Szegény Radóné. Népszínmű. Ism. Szabadság. (Nagyvárad) 188. sz.
644. — 1. 623., 746. sz. a. is.
645. Jákóhalmi verses krónika 1790-ből (Rigó Ferencztől). Jászber. és Vid. 51. sz.
646. Jelentés az Osztrák-Magyar Monarchia irásban és képben czimű vállalat magyar kiadásáról. Nemzet 43. sz.
647. *Jókai Mór*. A lélekidomár. Regény. 5 köt. Ism. Irod. Értes. 13., 14. sz.
648. *Jókai M.* A három márványfej. Regény. Ism. Br. Budapesti Szemle 55. köt. 142—147. l. — Székely Béla. Főv. Lap. 5. sz. — Irod. Értes. 2. és 7. sz.
649. *Jókai M.* Utazás egy sírdomb körül. Ism. Vasárn. Ujság. 53. szám.
650. *Jókai M.* Jocus és Momus. Rö. ism. Irod. Ért. 1. sz.
651. *Jókai M.* A jószívű ember. Előadatott a nemzeti színházban máj. 31-én.
652. *Jókai M.* A bolondok grófja. Eredeti bohóság. 3 felv. Első előadása a népszínházban 1887. decz. 30. Bir. *a. β.* Bud. Szemle. 53. köt. 301—308. l.
653. *Jókai M.* Bolondok grófja. Első előadás Aradon Február 1. Alföld. 26. sz.
654. *Jókai M.* Bolondok grófja. Ism. ch. r. Pozsonmegy. Közl. 8. szám.
655. — 1. 215., 913., 914. sz. a. is.
656. *Jozgits János*. Költemények. 1888. Ism. k. n. Irod. Szemle. (Eger.) 8. sz. — M. Sion. 554. l. — Irod. Értes. 13. sz.
657. *Justh Zs.* Művész-szerelem. Rövid ism. Magy. Bazár. 7. sz.
658. — 1. 746. sz. a. is.
659. *Kalocsa R.* Válogatott elbeszélések. 1888. Ism. Irod. Értes. 3. szám.
660. *Kántor Imre*. Az én világom. Költemények. 1888. Ism. Irod. Értes. 12. sz.
661. *Karácsonyi János*. Szt. Gellért püspök élete és művei. Ism. Kazaly J. Kathol. Szemle. 179—182. l. — Pauler Gy. 57—65. l. — Dr. Böhm János. Irod. Szemle. (Eger.) 3. sz. — M. E. Szt. Gellért mint író. Főv. Lap. 266. sz.
662. *Kardos Albert*. Horatiusi ódából protestáns vallásos ének. Phil. Közl. 447. l.
663. *Karczag Vilmos*. A hitves. Színmű 4 felv. Első előadása febr. 3-án.

664. Gróf Károlyi Sándor . . . temetésének alkalmatosságával . . . elmondott versek. 1744. Sajtó alá rendezte s kiadja Éble Gábor. Budapest, 1888. Hornyánszky V. (8-r. 91 l.) 2 frt 50 kr. — *Ism. Nemzet.* 103. sz. — *Főv. Lap.* 89. sz. — *Vasárn. Ujs.* 18. sz. — *Századok.* 482. l. — *Irod. Ért.* 10. sz.

665. *Katona L.* Allgemeine Charakteristik des magyarischen Folklore. II. Volksglaube und Volksbrauch. *Ethnol. Mittheil.* I. 125—130. lap.

666. *Kazár Emil.* Lég és föld. Kitörölt évek. *Ism. Irod. Ért.* 7. szám.

667. *Kis S.* A kuruczvilág költészete. *Ism. Kelemen B. Phil. Közl.* 818—819. l.

668. *Kiss József.* Ünnepnepok. 1888. *Ism. Nemzet.* 270. sz. — *P. Hirl.* 247. sz. — *S. Főv. Lap.* 259. sz. — *Irod. Ért.* 19. sz. — *Egyetértés.* 230. sz. — *Hódosi Lajos.* *Délmagy. Közl.* 191. sz. — *M. Salon.* X. köt. 324—326. l.

669. *Kiss K. Kálmán F.* és *Bierbrunner S.* Új magyar Athenás. Rövid *ism. Irod. Ért.* 3. sz.

670. *Kis Miklós, tótfalusi.* Két levele a biblia-kiadás ügyében Teleki Mihály és Pataki Istvánhoz. 1685. *Prot. Közl.* 30. sz. — *Kis levele Teleki Mihályhoz* Lengyelországban letartóztatott könyvei tárgyában. u. o. 37. sz.

671. *Kisfaludy A. Béla.* Levél az *Irod. Szemle* szerkesztőjéhez. *Irod. Szemle.* 2. sz.

672. Kőczán-pályázat l. 554. sz. a.

673. *Kohn Sámuel.* A szombatosok. Történetük, dogmatikájuk és irodalmuk. 8—12. fejezet. *Magy.-Zsidó Szemle.* 2—4., 5., 8—10. sz. — Lásd az 1887-ki könyvészet 623. számát.

674. *Kohut Adolf.* Die magyarische Litteratur in der Gegenwart. *Magaz. d. Litt. d. In- u. Ausl.* 45, 46, 49, 50. sz.

675. *Költai F.* A verses elbeszélés története. *Ism. Kelemen B. Phil. Közl.* 823—825. l. — *Irod. Ért.* 3. sz.

676. *Komáromy Ferencz.* Emlékeimből. (1851—52) Kolozsvár. 42. szám.

677. *Kőrári László.* Negyvennyolcz előtti irodalmi viszonyaink. *Erd. Hiradó.* 275. sz. — Kolozsvár. 270. 271. sz.

678. *Kozma Andor.* A Tegnap és Ma. Költemények. *Ism. Keszler József.* *Nemzet.* 351. sz. — *Főv. Lap.* 339. sz. — *Vasárn. Ujs.* 52. sz. — *Bud. Hirl.* 339. sz.

679. *Kürthy Emil.* Blaha Lujza mint hirlapíró. *M. Salon.* VIII. köt. 377. l.

680. *Kuthen* hátrahagyott költeményei. *Ism. Vasárn. Ujs.* 25. sz.

681. — l. 969—971. sz. a. is.

682. *Kúun Géza,* gr. Az erdélyi irodalmi társaság feladata. Elnöki megnyitó. Kolozsvár. 1888. (8-r. 11. l.)

683. *Lauka Gusztáv.* A multról a jelennek. *Ism. Szulik József.* *M. Állam.* 107. sz. *Lauka G. Válasza és Szulik J. Viszonválasza.* u. o. 121. sz.

684. *Lauka G.* Basahídi és családja. Rövid *ism. Irod. Ért.* 3. sz.

685. *Liszka Béla.* Budai élet. Bohózat. Első előadása a budai szinkörben jun. 22-én.

686. *Loew N. Magyar Songs. Ism. d—r.* Budap. Szemle. 54. köt. 134—141. l.
687. *Lőrinczy György.* Nefelejts. Erzsike emléke. 1888. Ism. Szabó József. Gömör-Kishont. 40. sz.
688. *Lukács Piroska.* Édes álmok. Rövid ism. Irod. Ért. 7. sz.
689. *Macsolai Barna.* A Toldi-mondáról. Nyirvidék. 35. sz.
690. *Makróczy János.* Komámasszony. Népdráma 3 felv. Szabadság (Nagyvárad.) 216. sz.
691. *Mikszáth K.* Club és Folyosó. Ism. r. Kathol. Szemle. 182—183. lap.
692. *Mikszáth K.* Almanach. Ism. Magy. Szemle. 1. sz.
693. —'746. sz. a. is.
694. *Misztérium* (A régi karácsonyi —). Vasárn. Ujs. 52. sz.
695. Tiszabecsi *Nagy Gáspár* erdélyi püspök levele Teleki Mihályhoz 1669. Közli Koncz J. Prot. Közl. 26. sz.
696. *Náményi Lajos.* Irodalmunk külföldön 1887-ben. Phil. Közl. 92—97. l.
697. *Nyelvemlékek.* Régi magyar. — Kiadta a M. Tud. Akadémia. IV. köt. Második osztály. Egyházi vegyes könyv (Winkler-Codex). Sajtó alá rendezte és kinyomatta Döbrentei Gábor 1846-ban. Az eredetivel összevetette és előszóval ellátta Volf György. Budapest 1888. Akadémia. (4-r. XII, CXXVI. l.) 1 frt 50 kr. Ism. Bud. Hirl. 296. sz. — V. kötet: A Jordánszky-Codex biblia-fordítása. Sajtó alá rendezte és kinyomatta Toldy Ferencz. A kész nyomtatványt az eredetivel összevetette, a Csemez-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf György. (4-r. XXXI, 930 l.) 6 frt. — Ism. Ung. Revue. 384. l. — Vasárn. Ujs. 15. sz. — Irod. Ért. 9. sz.
698. *Nyelvemléktár.* Régi magyar codexek és nyomtatványok. Kiadja a m. t. Akadémia nyelvtudományi bizottsága. IX. X. köt. Érsekújvári codex. I. II. fele. Kiadja Volf György. Budapest 1888. Akadémia. (8-r. XXVII, 272, és VIII, 356 l.) 5 frt. — Rövid ism. Irod. Ért. 7. sz.
699. *Olvási közönség* (Magyar —). Egyetértés. 33. sz.
700. *Ormos Zs.* Visszaemlékezések. III. köt. Ism. Délmagy. Közl. 227. sz.
701. *Papanek István.* Hervadt lombok. Ism. Irod. Ért. 11. sz.
702. *Papp Károly.* Nézetek a protestans irodalmi társulat felől. Prot. egyh. és isk. lap. 18. sz.
703. Péczely-pályázat, l. 552. sz. a.
704. Péczely-jutalomról. *K.* Tessék felelni. (T. i. hogy e jutalom ezentúl tört. regénynek adassék.) Főv. Lap. 166. sz.
705. *Perger Lajos.* Esztergom város és vármegye egyházi és világi íróinak koszorúja. Ism. Irod. Szemle. (Eger.) 6. sz. — Békesi. Kalauz a népisk. okt. terén. 141. l.
706. *Petőfi-Muzeum.* Kiadják Csernátóni Gy. és Ferenczi Zoltán. 1. 2. füz. Ism. h. Bud. Szemle. 54. köt. 314—318. l.
707. *Petri M.* A magyar lyra történeti fejlődése. Ism. Kelemen B. Phil. Közl. 822—823. l.
708. *Podmaniczky Frigyes.* Napló-töredékek. 1824—1887. II. köt. Ism. Irod. Ért. 4. sz. — III. köt. ism. Nemzet. 100. sz. Főv. Lap. 96. sz. — Irod. Ért. 10. sz. — IV. köt. Ism. Sz. Főv. Lap. 143. 144. sz. Irod. Ért. 13. sz.

709. *Pósa L.* Négy mese a gyermekifjúság számára. *Ism. Irod. Értesítő.* 1. sz.

710. *Prém József.* Cseress Gábor Regény. *Ism. Rudnyay Kálmán. Főv. Lap.* 301. sz. — *Korona P. P. Napló.* 337. sz. — *P. Hírl.* 330. sz. — *Vasárn. Ujs.* 46. sz. — *Irod. Ért.* 24. sz.

711. — 1. 746. sz. a. is.

712. *Pukánszky Béla.* Irodalmi központosítás. *Evang. Egyh. és Isk.* 20. sz.

713. *Pulszky Ferencz.* Ábránd és valóság. Mese a csillagfiról és a királyfiról. Jellemrajzok. Eötvös, Széchenyi, Deák, Dessewffy Aurél. Utivázlatok. Visszaemlékezések. Budapest 1888. Aigner. (16-r. 204, 132. és 239 l.) 3 frt.

714. *Pulszky Fer.* Journalista élményeim. *M. Salon.* VIII. köt. 387—394. l.

714a. *Pulszky Fer.* Visszaemlékezések. *Nemzet.* 125. sz.

715. *Radóczy György.* Az irodalmi társaság és a parokhialis könyvtárak. *Sárosp. Lap.* 14. sz.

716. *Radó Antal.* Versek. Eredetiek. Műfordítások. *Ism. h—r.* Bud. Szemle. 54. köt. 272—277. l. — *Irod. Értes.* 2. sz.

717. Ráth Mór s újabb kiadványai. *Nemzet.* 309. — Egyetértés. 346. sz.

718. — 1. 513. 748. sz. a. is.

719. *Rátkey László.* Pünkösdi királyság. Népszinmű. Első előadás a népszínházban, márcz. 9-én.

720. *Récsey Viktor.* Néhány régibb egyházi irónk. (Libeniczky János; Némethy Fer.; Répszeli László; Kenyeres József; Klaus Ign.; Kelcz Imre; Szegedy Ján. Iván.) *M. Állam.* 277. sz.

721. Regényirodalmunk és az olvasók. *Corvina.* 10. 11. sz.

722. *Rényi Rezső.* Pausanias. Tragedia. *Ism. Eszterg. és Vid.* 79. 80. sz.

723. — 1. 1969. sz. a. is.

724. *Révész Adolf.* Az élet iskolájából. Csevegések. 1888. *Ism. T. R. Délmagy. Közl.* 237. sz. — *Irod. Értes.* 10. sz.

725. *Rericzky Gyula.* Ifjúságom. *Ism. Patyi István. Győri Közl.* 11. szám.

726. — 1. 1083. sz. a. is.

727. *Rosty Kálmán.* Mária Lant. II. *Ism. B. J. Irod. Szemle. (Eger.)* 3. sz.

728. *Rudnyánszky Gy.* Jézus. 1888. *Ism. B. J. Ir. Szemle. (Eger),* 2. sz. — *Dr. Walther Gy. M. Sion.* 59—61. l. — *Nagyvárad.* 290. sz. — *Irod. Értes.* 2. sz.

729. *Rudnyánszky Gy.* Mária-dalok és legendák. 1888. *Ism. B. J. Irod. Szemle. (Eger.)* 7. sz. — *Szulik József. M. Állam.* 123. sz. — *M. Sion.* 554—555. l. — *Vasárn. Ujs.* 25. sz. — *Egyetértés.* 153. sz. — *Nemzet.* 162. sz. — *Irod. Értesítő.* 14. sz.

730. *Rupp Kornél.* A modern. költészet és az újabb nemzedék. *Győr* 1888. *Ism. Győri Közl.* 16. 17. sz.

731. *Salamon Fer.* Irodalmi tanulmányok. *Ism. Vasárn. Ujság.* 49. sz. — *S. S. Főv. Lap.* 352. sz.

732. *Schack Béla.* Beszély kötet. Rövid ism. *Főv. Lap.* 260. sz. 1905. l.

733. *Schvarcz Gyula*. Szellemi életünk és az akadémia. Nemzet. 355. sz.

734. *Schvarcz Gyula*. Államtudományi irodalmunk köréből. Nemzet. 333. 337.

735. *Scossa Dezső*. Az élet iskolája. Ism. Föv. Lap. 219. sz. — Irod. Értes. 18. sz. — Egyetértés. 230. sz. — Lendvai Mikl. Délmagy. Közl. 186. sz.

736. *Sebesi Jób*. Erdélyi népballadák. Erdélyi muz.-egy. kiadv. 132—150. l.

737. *Seress Imre*. Kisebb költemények. 1888. Rövid ism. Irod. Értes. 5. sz. — Vasárn. Ujs. 3. sz.

738. *Silenus*. A Pesti Napló a Bach-korszakban. P. Napló. 67. sz.

739. *Solymossy Sándor*. A karácsonyi mysteriumok eredete. (Felolvasásának kivonata.) Föv. Lap. 337. sz.

740. — 1. 694. sz. a. is.

741. *Somló Sándor*. Gorgo. Tragédia 5 felv. Ism. Délmagy. Közl. 266. sz.

742. *Sonnenfeld Zsigmond*, dr. Nők mint drámairók. M. Salon. IX. köt. 92—95. l.

743. *Szabó Endre*. Girigaré. Ism. Irod. Értes. 4. sz.

744. *Szabó Endre*. A szusz. Humorisztikus regény. Ism. Egyetért. 236. sz. — Irod. Értes. 20. sz.

745. *Szabó Endre*. Magyar nyelvtan — oroszul. Nemzet. 54. sz. Ismerteti Desko András magyar nyelvtanát, mely 1855-ben Szentpétervárt jelent meg. *Csopey László*. u. o. 56. sz. helyreigazítja Szabónak azon tévedését, mely Desko orosz származására vonatkozik. Desko ugyanis magyarországi születésű.

746. *Szana Tamás*. Újabb elbeszélőink. 1. Tolnai Lajos. Irod. Értesítő. 13. sz. — 2. Mikszáth Kálmán. u. o. 14. 15. sz. — 3. Baksay Sándor. u. o. 16. sz. — 4. Bodon József. u. o. 17. sz. — 5. Petelei Istv. u. o. 18. sz. — 6. Jakab Ödön, Tóth Sándor és Palotás Fausztin. u. o. 19. sz. — 7. Tóth József. Sebők Zsigmond u. o. 20. sz. — 8. Gozsdu Elek. u. o. 21. sz. — 9. Justh Zsigmond. u. o. 22. sz. — 10. Prém Józs. u. o. 23. sz. — 11. Bródy Sándor. u. o. 24. sz.

747. *Szana Tamás*. Irodalmunk 1888-ban. P. Napló. 359.

748. *Szana T.* A karácsonyi könyvpiacz. P. Napló. 345. sz. Föv. Lap. 349. sz. Ism. Ráth M. kiadványait.

749. *P. Szathmáry Károly*. A magyar szépirodalom helyzetéről. Nemzet. 102. 105.

750. *P. Szathmáry K.* A «Jó könyvek» védelme. Bud. Hirl. 55. sz.

751. *Szeberényi Lajos* költeményei. 1889. Ism. Szegedi Napló. 298. sz.

752. *Széchy Károly*. A Magyar Museum. (Az első magyar szépirodalmi folyóirat megjelenésének 100-dos évfordulója alkalmával.) Nemzet. 282. 289. sz.

753. *Szigligeti*. Két pisztoly. Rendkívüli előadás. Föv. Lap. 75. sz.

754. — 1. 81. 1118. sz. a. is.

755. *Szilágyi Sándor*. Régi gúnyrajzok. Vasárn. Ujs. 1. sz.

756. *Szily Kálmán*. Magyar természettudósok száz évvel ezelőtt. Föv. Lap. 127. 128. sz. — Ung. Revue. 524—533. l. — M. T. Akad. Évkönyve. XVII. köt. 6. darab.

757. *Id. Szinnyey József.* Irodalmi viszonyaink 1845- és 1888-ban. Nemzet. 49. 50. sz. Különlenyomatban is megjelent.

758. *Sziklay János.* Ábrándos évek. Ism. Irod. Értes. 4. sz. — Irod. Értes. 8. sz.

759. *Szlávik Mátyás, dr.* Ultramontán irodalomtörténetírás. Prot. egyh. és isk. lap. 3. sz.

760. *Szóllóssy Károly.* A Kalocsa-főmegyei papság irodalmi működése. M. Sion. 294—306. 373—378. l.

761. *Szóllóssy Károly.* Az Eger-főmegyei papság irodalmi működése. M. Sion. 447—460. 530—538.

762. *Szombathy János.* Két nő a költészetben. (Ferenczy Teréz. Molnár Borbála.) Debreczen. 12. 13. sz.

763. *Szőts Farkas.* Az irodalmi társaság megalakulásának küszöbén. Prot. Egyh. és isk. Lap. 5. 17. sz. — Kenessey Béla. u. o. 15. sz.

764. *Szűcs Sámuel.* Borsodi és miskolci irodalmi adatok. I. Egyházi irodalom. II. Philosophia mathem. technici tudományok. III. Nevelés és iskola. Borsod-Miskolci Közl. 4—23. sz. A Borsodban és Miskolcon megjelent munkák czímét közli.

765. *Szuhay Benedek.* Zengő bokor. Ism. Szabó József. Gömör-Kishont. 40. sz. — Föv. Lap. 261. sz. 1914. l. — Irod. Értes. 22. sz.

766. *Temérdek.* Költemények. Ism. Föv. Lap. 342. sz. — Vasárn. Ujs. 52. sz. — Egyetértés. 346. sz. — Tolnai Lajos. Egy ismeretlen ismerős. P. Hirl. 314. sz.

767. *Tolnai Lajos.* A mai Magyarország. Ism. Egyetértés. 359. sz.

768. *Torkos L.* Hármass szövetség. Vígj. 1 felv. Első előadása ápr. 24-én.

769. A magyar történetírás titkaiból. Erd. Hiradó. 38. sz.

770. *Tóth Béla.* Török históriák. Ism. Egyetértés. 359. sz.

771. *Tóth S.* Távol, közel. 1888. Ism. Irod. Ért. 3. sz.

772. — l. 746. sz. a. is.

773. *Törölggyi T.* Az új világ. Regény. Ism. Vasárn. Ujs. 16. sz. — Egyetértés. 112. sz.

774. *Trefort A.* Beszéddek és levelek. 1888. Ism. i. Bud. Szemle. 54. köt. 502—507. l. — Nemzet. 70. sz. — Irod. Értes. 8. sz. — Dr. Schwicker. Ung. Revue. 663—687. — K. Föv. Lap. 86. — Vasárn. Ujs. 11. sz. — Tanáregyl. Közl. 520. l. — Orsz.-Világ. 26. sz. — r. Győri Közl. 23. sz.

775. — l. 867. 1139—1151. sz. a. is.

776. *Trsziyénsszky.* Magyar prot. tud. irodalmi Társaság. Evang. Egyh. és Iskola. 5. sz.

777. *Vachott Sándorné.* Rajzok a multból. I. köt. Ism. Irod. Értes. 5. sz. Föv. Lap. 15. sz. — Egyetértés. 15. sz. — Új sorozat. 15. Rózsalombok, cipruslombok. — 15. Új élet, új örömök. — 17. Nagy-Rédén. — 18. Sárosi Gyula. Figyelő. 25. köt. 119—132. l. — 19. A költő mint gazda. — 20. Petőfi özvegye. — 21. A «Feleségek felesége» új otthonában. u. o. 161—171. l. — 22. Életünkön új csillag ragyogása. — 23. Balvágzettek. — 24. Kigyó a paradicsomkertben. u. o. 241—254. — 25. Váratlanul érkezik a baj. — 26. Az éjjeli csöndben. u. o. 337—347. l.

778. *Váczy János, dr.* A Kisfaludy-Társaság történetéből. Vasárn. Ujs. 6. sz.

779. *Vágási*. Rövid tanulmány a zsoltosmakönyv himnuszai felett Magy. Áll. 40. sz.
780. *Váradi F.* Egyházi irodalmunk fejlődésének akadályai. Prot. egyh. és isk. lap. 4. sz.
781. *Várkonyi Endre*. Párhuzamos idézetek. (Homer Od. XI. 74. — Arany Toldi est. I. 31. és Hom. II. XXIV. 503. — Gyulai. P. Pókainé.) Phil. Közl. 769. l.
782. *Vitális Mór*. Országgyűlési pasquillok 1825-ből. Hazánk. IX. köt. 151—158. l.
783. *Wohl Stef. Éva*. Ism. Irod. Értes. 8. sz.
784. *Zelliger Alajos*. Esztergom-vármegyei írók, vagyis Esztergom városában és vármegyében született, vagy működött írók koszorúja. (8-r. VI. 265 l.) 2 frt. Rövid ism. Egyetértés. 126. sz. — M. Sion. 552. l. Irod. Szemle (Eger.) 6. sz.
785. *Zimándy Ign.* Párhuzam ... a katolikus és az alakulóban levő ... protestans irodalmi társulat között. Magy. Állam. 57. sz.
786. *Zlinszky Aladár*. Heliodoros a magyar irodalomban. 1887. Ism. Marusák P. Phil. Közl. 193—197. l.
787. *Zorányi J.* Tanulmányok a m. prot. egyh. és irod. történetéből. 1887. Ism. Révész K. Századok. 366—369. l. — Kereszt. Magvető. 64. l. — Dr. Török Istv. Prot. Közlöny. 35. 36. sz.

3. Egyes írók.

788. *Abód M. Török István*. Ajtai Abód Mihály, n.-enyedi tanár 1737—75. Prot. Közl. 31—34. sz.
789. *Ábrányi E. Jancsó Benedek*. Ábrányi Emil. Ország-Világ. 25. szám.
790. *Ábrányi Emil*. Megnyugvás. Volapükbe ford. Madarassy Pál. P. Napló. 359.
791. — l. 524. 1176. sz. a. is.
792. *Alsted. Cuno W. Fr.* Alsted János Henrik. Szabad Egyház. 1—2. sz.
793. *Andreas Pannon. Fraknoi Willh.* Andreas Pannonius. Ung. Revue. 231—242. l.
794. *Ányos P. Ányos Pál*. Egyházi beszéd. 1783. Kiadta Csaplár B. 1888.
795. *Alpári Laj.* A pesszimizmus és Ányos. Szépirod. Kert. 1—7. sz.
796. *Arany J. Arany János* hátrahagyott iratai és levelezése. I. kötet. Versek. Budapest, Ráth Mór. 1888. (8-r. 556 l.)
— Ugyanaz. III. kötet. Levelezése író-barátaival. I. köt. (8-r. 494 l.)
— Ism. Irod. Értes. 2. 11. 13. 16. sz.
797. *Arany János* balladái. Iskolai kiadás. 1887. Ism. Dr. Riedl Fr. Tanáregyl. Közl. XXI. évf. 333. l.
798. *Arany János*. Ritter Pázmán. Ford. Dóczy L. Temesv. Zeit. 296. sz.
799. *Arany János Őszikéi*. — e. — Bud. Szemle. 53. köt. 152—157. l.
800. *Barfalus István*. Arany János dalai. Férfi-négyesekké átirta. — Budapest, 1888. Dobrovsky és Franke. (8-r. 24 l.) 40 kr.
801. *Bayer József*. Arany János színészi pályája. Bud. Szemle 53. köt. 283—296. l.

802. *Guttenberg Pál*. Arany János költői iskolája. Nemzet. 274. sz.
803. *Hantz Jenő*. A humor és Arany János humora. Figyelő. 24. köt. 241—263. 351—372. l. 25. köt. 12—35. l.
804. *Marikovszky Menyhért*. Arany János nőalakjai epikáiban. Máramarosi Lap. 48. 50. 51. sz.
805. *H. Nagy S.* Arany János sírverse a karlsbadi zsidó temetőben. Vasárn. Ujs. 1. sz.
806. *Perényi Adolf*. Arany János «V. László»-jának tárgyalása az V. osztályban. Budapest. VII. ker. gymn. 187. 8. ért. 13—18. l.
807. *Péterfy Jenő*. Arany János époszi töredékeiről. Bud. Szemle. 54. köt. 161—176. l. Kisf. Társ. Évlap. 22. köt. 306—318. l.
808. *Sturm Albert*. Johann Arany's Nachlass. Ung. Rev. 416—428. l.
809. *Theurewk Árpád*. Illő iskolai olvasmányok-e Arany balladái? Közkutatás. 48. sz.
810. *Tolnai Lajos dr.* Mit akar Arany János? (Tanulmány.) M. Salon. X. köt. 242—255. l.
811. *Végh Endre*. Szolgálhat-e époszi mintaképül Arany János «Toldi»-ja az iskolákban? Közkutatás. 37. 38. sz.
812. *Végh Endre*. Epizódok Arany János «Toldi»-jában. u. o. 35. 36. sz.
813. *Végh Endre*. Tárgyi és æsthetikai magyarázatok Arany J. Toldi-jához. u. o. 45—50. sz.
814. *Végh Mátyás*. Arany János «Tetemre hívás»-a s pár szó az istenítéletekről. Brassó. 143. 144. sz.
815. Az Arany-család nemessége. Egyetért. 105. sz.
816. Arany János mint notárius. (M. E.) Föv. Lap. 259. sz.
817. — 93—95. 689. 1021. 1058. sz. a. is.
818. *Asbóth J. Récsey Victor*, Asbóth János. 1768—1822. Figyelő. 24. köt. 232—233. l.
819. *Aszalay J. Vadnay Károly*. Gyász magyar. Föv. Lap. 228. sz. P. Napló. 228. sz.
820. Aszalay József levele anyjához. P. Napló. 225. sz.
821. *Bajza J. Fesztegár László*. Bajza József lirája. Erd. Híradó. 161. sz.
822. *Baksay Sándor*. L. 746. sz. a. is.
823. *Balassa B.* (Szemelvények Balassa Bálint költeményeiből. Tanulók olvasótára. 4. füz.) Budapest, 1888. Lampel. (16-r.) 20 kr.
824. *Szöts Géza*. Balassa Bálint. Ellenzék. 79. 80. sz. — Közérdek. 52. sz.
825. *Balázs S. Bodnár Zsigm.* Balázs Sándor emlékezete. Nemz. 7. sz.
826. *Erdélyi Gyula*. Balázs Sándor. P. Napló. 212. sz.
827. *Kelemen Béla*. Balázs Sándorról. P. Napló. 302. sz. — Alex. Balázs. Ung. Rev. 816—820. l.
828. *Sellyei Balogh István* levele Teleki Mihályhoz. 1663. szept. 8. Prot. Közl. 26. sz.
829. *Bartók Lajos*. Justustól. Orsz. Vil. 42. sz.
830. *Abrányi Kornel, ifj.* Bartók Lajos. M. Salon. X. köt. 157—159. l.
831. — L. 543. 544. sz. a. is.

832. Beniczky P. *Komáromy András*. Adalékok Beniczky Péter életéhez. Tört. Tár. 434—449. l.

833. Berczik Árpád. Ország-Világ. 22. sz.

834. Berzsényi D. *Berzsényi D.* Die Tänze. Übers. v. Gust. Le-gerlotz. Ung. Rev. 735. sz.

835. Horváth Cyrill. Berzsényi és a Mondolat. Vasm. Lap. 57—60. sz.

836. Bessenyei. *Karacs Teréz*. Visszaemlékezés öt Bessenyeire. Békésgyul. Híradó. 18. 19. 20. sz.

837. Bodon J. L. 746. sz. a. is.

838. Boér Sándor. Az óbester, (színmű 1793-ból). Ism. Lázár Béla. Főv. Lap. 138. sz.

839. Bornemissza P. *Thuri Etele*. Még valami a Bornemissza Péter vallásfelekezeti álláspontjáról. Prot. Egyh. és iskolai Lap. 39. sz.
840. Brodaries. *Szekely Samu*. Brodaries István élete és működése. Tört. Tár. 1—34. 225—262. l.

841. Bródy S. — L. 562. 563. 746. sz.

842. Buczy E. *Lázár Béla*. Buczy Emil. Figyelő. 24. köt. 161—172. 264—277. 340—350. l. 25. köt. 36—53. l.

843. *Lázár Béla*. Buczy Emil élete és irodalmi munkássága. Irodalomtörténeti tanulmány. Budapest, Aigner, 1888. (8-r. 51. l.) Az előbbinek külön lenyomata.

844. Csató Pál. *Erner Kornél*. Pozsonyi Lap. 214. sz.

845. *Cserneczky Gyula* a „Regélő” szerk. (Nekr.) Vas. Ujs. 16. sz.

846. Csiky Gergely. Szabadkai Közl. 20. sz.

847. *Törös Tivadar*. Apróságok Csiky Gergelyről. Armenia. 300—302. l. — Aradi Közl. 1. sz.

848. Csiky Gergely. ő. Bud. Hirl. 300. sz.

849. — L. 567—571. sz. a. is.

850. Csokonai. *Haraszti Gyula*. Csokonai és Kotzebue. Phil. Közl. 733—736. l.

851. *Kondor József*. Csokonai Somogyban. — Csurgoi ref. főgymn. 1887/8. ért. 5—16. l.

852. — L. 1587. sz. a.

853. Csoma. Hübner báró Kőrösi Csoma Sándorról. Vasárn. Ujs. 51. sz.

853. *Jakab Elek*. Dr. Duka Tivadar könyve Kőrösi Csoma Sándorról. Ism. értekezés. (Értekesések a tört. tudom. köréből. XIV. köt. 2. sz.) Budapest, 1888. Akademia. (8-r. 67 l.) 40 kr.

854. Czeglédi I. *Fülöp József*. Czeglédi István és egy vitázó műve. Pápai Ifjus. Lap. IV. 2. 3. sz.

855. *Koncz József*. Czeglédi István kiadatlan levelei. Prot. Egyh. és iskolai lap. 26. 27. sz.

856. *Czuczor. Czuczor Gergely*. Botond. Regényes elbeszélés. Magyarázta Vozári Gyula. (Jeles írok iskolai tára. 31.) Budapest, 1888. Frankliu t. (8-r. 79 l.) 40 kr. — Ism. Dr. Veress Samu. Sárosp. Iap. 12. sz.

857. Danielik János. Egyetértés 24. P. Napló 23. Nemzet 23. 24. Bud. Hirl. 24. Eger. 4. sz. Vasárn. Ujs. 8. sz.

858. *Breznay B. A* „Religio” és Danielik János. Religio. I. f. é. 12. sz.

859. Déri Kálmán. Orsz. Vil. 16. sz.

860. Dessewffy J. Gróf *Dessewffy József* munkái. Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel kísérte Ferenczy J. III. kötet. Levelek. Budapest, Mehner, 1888. 3 frt. (8-r.) Ism. Pulszky Fer. Nemzet. 183. 186. sz. — Irod. Értes. 16. sz. — Egyetértés. 188. sz.

861. Dévay Biró. *Abel Jenő*. Dévay Biró Mátyás halálának éve. Phil. Közl. 112. l.

862. Diószeghi M. *Nagy László*. Diószeghi Miklós. (1859—1888.) Szilágy-Somlyó 30. sz.

863. Döbrentei levele Nagy Jánoshoz. Buda. 1844. szept. 11. — Zala 49. sz.

864. Dugonics. *Heinrich Gusztáv*. Dugonics Toldi-drámája. Nemzet. 92. sz.

865. Eötvös J. *Dudek János, dr.* Guizot, B. Eötvös, Trefort és a kereszténység. M. Sion. 641—665.

866. *Pantó János*. Eötvös J. A megfagyott gyermek. Költemény-tárgyalás. Népisk. Közl. 9. sz.

867. *Pulszky Ferencz*. Báró Eötvös József és Trefort Ágost. Vasárn. Ujs. 45. sz.

868. *Salamon Ferencz*. Gondolatok. (B. Eötvös J. könyve.) Főv. Lap. 330. sz.

869. *Zichy Antal*. Emlékbeszéd báró Eötvös Józsefről, melyet az Eötvös-alap orsz. bizottsága 1888. febr. 2-iki ünnepélyes közgyűlésen tartott. Budapest, 1888. Singer és Volfner. 1888. (8-r. 18. l.) 25 kr. — Megjelent előbb a «Nemzet» 35. sz. — Borsod 6. 8. sz. — Prot. egyh. és isk. lap. 7. sz.-ban.

870. Fábíán G. *Zichy Antal*. Emlékbeszéd Fábíán Gábor a m. t. Akad. rendes tagja fölött. (Emlékbeszédek a m. t. Akad. tagjai fölött. V. köt. 1. sz.) Budapest, 1888. Akadémia. (8-r. 23. l.) 10 kr.

871. Fáy A. *Findura Imre*. Fáy András élete és művei. Irodalomtörténeti tanulmány. Budapest. Eggenberger, 1888. (8-r. 123 l.) 88 kr. — Ism. Vasárn. Ujs. 35. sz. — Egyetértés 236. sz. — Irod. Értes. 20. sz.

872. *Findura Imre*. Fáy András és a nemzeti színház. (Mutatv.) Nemzet. 230. sz.

873. *Koltai Virgil, dr.* Fáy András élete és működése. Győri főgymn. 1887/8. ért. 1—141. l. — Ism. Dudás Gy. Főv. Lap. 216. sz. 1587. l. — Irod. Értes. 16. sz. — Egyetértés. 181. sz.

874. *Koltai Virgil*. Az első magyar regényíró. Győri Közl. 38—40. sz.

875. Vay Ábrahám levele Fáy Andrásához. Sárosp. Lap. 53. sz.

876. Fazekas M. *Mátray Lajos*. Fazekas Mihály élete és munkái felfedezett ismeretlen verseivel. Debreczen, 1888. (8-r. 180 l.) 1 frt. Ism. Vasárn. Ujs. 48. sz. Főv. Lap. 321. sz. és Lázár Béla. u. o. 341. sz.

877. *Mátray Lajos*. Fazekas Mihály mint katona. Főv. Lap. 324. sz.

878. *Mátray Lajos*. A «Ludas Matyi» költőjéről. (Helyreigazítások.) Főv. Lap. 304. 308. sz.

879. *Szinnyei Józs., id.* Fazekas Mihály és «Ludas Matyi»-ja. Főv. Lap. 300. Válasz helyreigazításokra. u. o. 307. sz.

880. Fischer, Sándor. N. L. Vasárn. Ujs. 49. sz.

881. Foktövi János. — L. 586. sz. a.

882. Fraknói Vilmos. *Zelliger Alajos*. Figyelő. 24. köt. 228—230. l.
883. Garay J. *Garay János* összes munkái. 1—5. köt. Budapest, 1886—7. Ism. Irod. Értesítő. 3. sz.
884. Ghyecz Kálmán mint poéta. Bud. Hirlap. 62. sz. 5. l.
885. Gorove L. *Bayer József*. Gattájai Gorove László drámái. Phil. Közl. 273—281. l.
886. Gozsdu Elek. — L. 746. sz. a.
887. Greguss Á. *Beöthy Zsolt*, Greguss Ágost. P. Napló. 61. sz.
888. — L. 46—49. sz. a. is.
889. Gvadányi. *Gradányi József gróf*. Rontó Pál magyar lovas közkatona és gróf Benyovszki élete. etc. Az 1793-iki kiadás után. (Múltatató zsebkönyvtár. 41—45. füzet.) Esztergom, Buzarovits. 1888. (16-r. XXX. 446. l.) 72 kr. — Ism. Egyetértés. 256. sz.
890. Gyöngyösi I. *Acsády Ignác*. Gyöngyösi Istvánról. Phil. Közl. 54—55. l.
891. *Marusák Pál*. Gyöngyösi — Gyöngyössi. Phil. Közlöny. 221. l.
892. *Porubszky P.* Gyöngyösi Istvánról. Ism. Kelemen B. Phil. Közl. 819—822. l.
893. *Zlinszky Aladár*. Gyöngyösi echói. Phil. Közlöny. 219—220. l.
894. Győri V. *Berczik Árpád*. Győri Vilmos emlékezete. Kisz. Társ. Évl. 22. köt. 125—135. l.
895. Gyulai P. *Lázár Béla*. Ouida és Gyulai. («Egy orgonaág» és a «Vén színész».) Főv. Lap. 205. sz.
896. — L. 609. 610. sz. a.
897. Hedwig I. *Demeter János*. Hedwig János múlt századbeli természettudós hazánkfa. Egyetértés. 143. sz.
898. Heilprin M. *Erdőg Dániel*. Heilprin Mihály. 1822—1888. Borsod-Miskolczi Közl. 52. s köv. sz.
899. *Hochmuth Ábrahám*. Heilprin Mihály. Magyar.-Zsidó Szemle. 560—569. l.
900. Henszlmann Imre. Főv. Lap. 337. 339. sz. — Bud. Hirl. 338. sz. — Egyetértés 338. sz. Vasárn. Újs. 50. sz. P. Napló. 337. sz. — Nemzet. 337. sz.
901. — L. 121. sz. a. is.
902. Hornyik János. — L. 927. sz. a.
903. P. Horváth Á. *Illésy János*. P. Horváth Ádám mint tájszó-lásgyűjtő. Nyelvőr. 505—510. l.
904. Horváth István mint ármenista. *Dr. S. J. Armenia*. 87—89.
905. Huszti György. *Török István*. Prot. Közl. 4. sz.
906. *Ipolyi Á. Fraknói Vilmos*. Ipolyi Arnold emlékezete. M. Állam. 109—111. sz. Religio. I. félev. 37—40. sz. M. T. Akad. Évkönyve. XVII. köt. 6. darab. — Denkrede auf Arnold Ipolyi. Ung. Revue. 500—523. l.
907. *Pör Antal*. Ipolyi Arnold emlékezete. Századok. 1—14. l.
908. *Pulsky Eerencz*. Emlékbeszéd Ipolyi Arnold felett. Kisz. Társ. Évl. 22. köt. 154—163. l.
909. Ipolyi Arnold. (Nekr.) Akad. Almanach. 1888. 335—339. l.
910. — L. 631—632. sz. a. is.

911. Jakab Ödön. L. 623. 642. 643. 746. sz. a. is.
912. Janus Pannonius. *Findáczy Ernő, dr.* Janus Pannonius egy ismeretlen kiadása. Phil. Közl. 761—766. l.
913. Jókai. *Beliczay Jónás.* Jókai Kecskeméten. P. Napló 296. sz.
914. *Irmei Ferencz.* Jókai és a naturalisták. P. Napló. 355. sz.
915. — L. 215. 647—654. sz. a. is.
916. Jósika M. *Szaák Lujza.* Bárá Jósika Miklós élete és munkái. Figyelő. 25. köt. 133—145. 211—220. 287—301. 366—373. l. Torontál. 41—42. sz.
917. *Szaák Lujza.* Br. Jósika Miklós sírjánál. (Drezda okt.) Egyetértés. 304. sz.
918. Jósika Julia. *Szaák Lujza.* Bárá Jósika Julia, mint a női ifjusági irodalom úttörője. Győri Hirl. 94—101. sz.
919. Justh Zsigmond. — L. 657. 746. sz. a. is.
920. Karacs Teréz. Athenæum napt. 1888. 63—65. l.
921. *Karacs Teréz.* Anyámról. (Emlékezés.) Főv. Lap. 3. 4. sz.
922. — L. 287. 836.
923. Károli G. *Füzy János.* «Károli Gáspár hagyatéka». Sárosp. Lap. 53. sz.
924. *Pukánszky Béla.* A Károli-féle fordítás revisiójáról. Evang. egyh. és isk. 11—13. sz.
925. Katona. *Hám Sándor.* Jago és Biberach. Párhuzam. Mind-szent, é. n. (1888.) (8-r. 48 l.)
926. *Molnár Ferencz.* A «Bánk bán»-ról. Főv. Lap. 323. sz.
927. *Szilágyi Sándor.* Katona József és Hornyik János. Főv. Lap. 348. sz.
928. Kazinczy F. *Kazinczy Ferencz* Pályám emlékezete. (Ifjú kora.) (Tanulók olvasótára. 8.) Budapest, 1888. Lampel. (16-r. 91 l.) 20 kr.
929. *Grünwald Béla.* Kazinczy kora s József császár. (Régi Magyarország cz. munkájából.) P. Napló. 59. sz.
930. *Imre Lajos, dr.* A «botesinálta doctor» Molièrenél és Kazinczynál. Erd. muz. egyll. kiadv. 169—193. l. — Ism. Irod. Ért. 16. sz.
931. *Kiss Ferencz, ifj.* — Kazinczy Ferencz mint tanfelügyelő. Népisk. Közl. 2. füz.
932. *Molnár Lajos.* Kazinczy Ferencz emlékezete. — Sárosp. ref. főgymn. 1887/8. ért. 154—166. l. — Sárospataki Lap. 24. sz.
933. *Nagy István.* Kazinczy és Debreczen. Karczagi ref. gymn. 1887/8. ért. 5—58. l.
934. *Palágyi Menyhért.* Egy irodalmi agitator. P. Napló. 92. sz.
935. *Somlyó, dr.* A magyar klérus és a «széphalmi mester». Kathl. Szemle. 668—699. l.
936. *Széchy Károly.* Kazinczy otthon. Erdélyi muz. egyll. kiadv. 359—399. l.
937. *Széchy K.* Kazinczy szerelmei. Aradi Közl. 307—310. sz.
938. *Téglás Gábor.* Egy Kazinczy-emlék. A dédácsi park Hunyad-megyében. Bud. Hirl. 84. sz.
939. Kazinczy Ferencz emlékünnepe. P. Napló. 163. sz.
940. Kelemen L. *Hindy Árpád.* Kelemen László hagyatékából. Aradi Közl. 243. sz.
941. Kelemen László hagyatékából. —d. Alföld. 207. sz.

942. — L. 289—297. sz. a. is.
 943. Kemény Zs. *Lánczy Gyula*. Báró Kemény Zsigmond. Bud. Szemle. 55. köt. 113—120. l. — P. Napló. 181. sz.
 944. Kerényi. *Latkóczy Mih.* Egy régi eperjesi kereskedő-család. (Kerényi Frigyes szüleiéről.) Sárosm. Közl. 44. sz.
 945. — L. 1027. sz. a.
 946. Kiss Imre. — L. 599. sz. a.
 947. Kisfaludy K. *Kisfaludy Károly* Iréne. Szomorújáték 5 felv. (Tanulók olvasótára. 9. sz.) Budapest, 1888. Lampel. (8-r. 88 l.) 20 kr.
 948. *Kisfaludy Károly* levele atyjához. Győr. Nov. 27. Győri Hirl. 12. sz. Kisfaludy-Emléklap. (Győr.)
 949. *Ferenczi Zoltán*. Kisfaludy Károly születésének századik évfordulóján. Erd. Hiradó. 30—32. sz.
 950. *Ferenczi Zoltán*. Kisfaludy Károly. Erd. Hiradó. 30. 32. sz.
 951. *Gyulai Pál*. Kisfaludy Károly hatása. Nemzet. 37. 38. sz.
 952. *Kótai Virgil, dr.* Kisfaludy Károly emlékezete. P. Napló. 36. sz. — Kisfaludy-Emléklap. (Győr.)
 953. *Mersish József*. Kisfaludy Károly és a «honvéd» szó. Kisfaludy-Emléklap. (Győr.)
 954. *Pály Ferencz*. Kisfaludy Károly tanulókori lakóháza Győrött. — Kisfaludy-Emléklap. (Győr.)
 955. *Száray Gyula*. A Kisfaludy-szoborról. Kisfaludy-Emléklap.
 956. *Szentmártony Kálmán*. Kisfaludy Károly. 1788—1888. Nagyatya elbeszélése és Bánóczi műve után. Zalai Közl. 6. sz. — Együttal közli Kisfaludy levelét atyjához.
 957. V—s. Kisfaludy Károly. (1788—1830.) Vasárn. Ujs. 6. sz.
 958. Kisfaludy Károly emlékezete. Győri Közl. 8. sz.
 959. Kisfaludy Károly Aurorájából. Vasárn. Ujs. 6. sz.
 960. Kisfaludy S. *Kisfaludy Sándor* levele öccséhez, Mihályhoz. (Sümegh. 1825. márcz. 25.) Vasárn. Ujs. 6. sz. — Győri Hirl. 12. sz.
 961. *Dengi János*. A két Kisfaludy atyja. Föv. Lap. 91. sz.
 962. *Dengi János*. Kisfaludy Sándor Pozsonyban. Nemzet. 173. 188. sz.
 963. *Dengi János*. Kisfaludy Sándor utolsó éve Pozsonyban. P. Napló. 216. 218. sz.
 964. *Kölcsey. Petry Mór*. Kölcsey Ferenczről. Szilágy. 6. sz.
 965. Kossuth L. *Váli Béla, dr.* Kossuth Lajos «Nemzeti drámá»-ja. M. Salon. IX. köt. 345—349. l.
 966. Kulcsár Gy. *Kulcsár Endre*. Kulcsár György. Figyelő. 24. köt. 388. 389. l.
 967. *Warga Lajos*. Kulcsár Györgyről. Figyelő. 24. köt. 238—239. l.
 968. *Zorányi Jenő*. Kulcsár György. Figyelő. 24. köt. 389—391. l.
 969. *Kuthen. Léray Mih.* Kuthen. (1835—1875.) Halasi Hiradó. 31. sz. Magy. Állam. 101. sz.
 970. *Léray Mih.* Euthen. (Válaszul Szulik J.-nek.) M. Állam. 132. sz.
 971. *Szulik József*. Néhány észrevétel Léray Mihálynak Kuthenről írt életrajzához. M. Állam. 113. sz.
 972. — l. 680. sz. a. is.

973. Kuthy L. *Kemenczky Kálmán*. Egy renegát magyar költő. (Kuthy Lajos.) Ország-Vil. 37. 40. sz.
974. *Kulini Nagy Benő*. Kuthy Lajos. Orsz.-Vil. 41. sz.
975. *Váli Béla, dr.* Kuthy Lajos élete és munkái. VII—X. Figyelő. 24. köt. 61—74. 121—134. 315—318. 321—339. l.; 25. köt. 72—78. l. — Megjelent önállóan is Aignernél. (8-r. 162. l.) Ism. Irod. Ért. 17. sz. — Debreczen. 133. sz. — Főv. Lap. 178. sz. 1307. l. — Nemzeti nőnevelés. 473. l.
976. Lichner Pál. (Nekr.) Akad. Almanach. 1888. 334. l.
977. Lonkay Antal. (1827—1888.) Főv. Lap. 240. sz. — Vasárn. Ujs. 36. sz. — Közművelődés. 36—39. sz. Ország-Világ. 36. sz. Tomor Fer. Közoktatás. 32. 33. sz. — M. Állam. 200. sz. — *Zelliger A.* Népevelő. 15. 16. sz.
978. Lukács M. *Lukács Sándor*. Lukács Móríciz sírjánál. A merani temetőben. Főv. Lap. 89. sz.
979. *Trefort Ágoston*. Emlékbeszéd Lukács Móríciz felett. (Egyetemes könyvtár. 1. sz.) Győr. Grosz G. 1888. (16-r. 28 l.) 10 kr.
980. Lukácsi Kristóf. Armenia. 161. l.
981. Madách I. *Madách E.* Die Tragödie des Menschen. Übers. v. Jul. Lechner. Leipzig, Reclam. s. a. (1888.) Ism. Egyetértés. 126. sz. — M. Főv. Lap. 102. sz. — Irod. Ertesítő. 11. sz.
982. Madách, Az ember tragédiája Spóner A. fordításában. Egyetértés. 15. sz.
983. Ex Emerici *Madách* «Hominis tragœdia». Scena XIII. XIV. latine a Steph. Tamaskó. Ung. Revue. 68—79. l.
984. *Esztegar László*. Madách «Mózes»-e. Erd. Híradó. 213. sz.
985. *Katscher R.* Emerich Madách. Uns. Zeit. 1888. 12. füz.
986. Madách «Mózes»-e. Kolozsvári előadás. febr. 20. Főv. Lap. 54. sz.
987. *Madách Imre*. Mózes. Tragœdia 5 felv. Ism. E. Kovács Gy. Ellenzék. 38. sz.
988. Madách Imre a külföldön. Kecskem. Lap. 16—19. sz.
989. Magyar L. *Thirring Gusztáv*. Újabb adatok Magyar László életrajzához. Földr. Közl. 333—344. l.
990. Magyar Lászlóról. Egyetértés. 213. sz.
991. *Magyari I. Zimányi József*. Magyari István. Ungvár. 1888. (8-r. 31 l.)
999. Márki J. *Rüll József*. Dr. Márki József emlékezete. Pædag. Szemle. 246—250. l.
993. Matkó István, Vásárhelyi; l. 599. l.
994. Melius P. *Rácz Károly*. Melius Péter debreczeni papságához. Szabad Egyház. 16. sz.
995. Mikszáth Kálmán. — L. 691. 692. 746. sz. a.
996. Mindszenty G. *Abafi Lajos*. Mindszenty Gedeonról. Figyelő. 24. köt. 34—44. l.
997. Nagy János. — L. 863. sz.
998. Otrokocsi Főris Ferencz elbeszélése 1676-ból. Szabad Egyház. 13—16.
999. Ötvös Á. *Simay I.* Ötvös Ágoston emlékezete. Armenia. 331—334. l.
1000. Palotás Fausztin. — L. 746. sz.

1001. Páskuj. *Páskuj Lajos* költeményei. Ism. Szulik Józs. M. Állam. 281. sz. Bodnár Gáspár Válasza. U. o. 292. sz. Szulik J. Válasza. U. o. 298. sz.

1002. Pázmán P. Szemelvények Pázmány Péter műveiből. (Tanulók olvasó tára. 6. sz.) Budapest, é. n. (1888.) Lampel R. (12-r. 76 l.) 20 kr.

1803. Péczely- emlék. Komár. Lap. 45. sz.

1004. Petelei István. — L. 746. sz.

1005. Petőfi S. *Petőfi Sándor* válogatott költeményei. Magyar- rázta dr. Badics Ferencz. 1. rész. Lyrái költemények. II. rész. Elbeszélő költemények. Budapest. Athenæum, 1888. (8-r. VII, 180 és 137 l.) 1 frt 80 kr. — Ism. Alföld. 255. sz. — Főv. Lap. 302. sz.

1006. *Petőfi* francziául. Amieltől. 1. Les Amis. (Voltak barátaim....) 2. Le printemps. (Mi kék az ég!) — 3. Inquiétude. (Szívem, te árva rabmadár.) — 4. Jamais il ne fut. (Soha sem volt az szerelmes.) Ford. H. Fréd. Amiel. *Petőfi-Muz.* 13—15. l. 5. Au Danube. (A Dunán.) 6. Si je pouvais pleurer. (Elfojtott könnyek.) 7. Ma tristesse et ma joie. (Búm és örömem.) 8. Autrefois. (Mért nem születtem...) u. o. 65—68. l. 9. Le csikos. (Pusztán születtem...) 10. Le montagne et la vallée. (A völgy és a hegy.) 11. Saperment. (Lánggal égő teremtetten.) 12. L'homme et la femme. (Felhő és csillag). 13. Mon Idole. (Szeretett én.) — u. o. 277—284. l.

1007. *Hegedűs S.* *Petőfi* latinul. I. Cedo lucem! (Világosságot.) II. Si deus... (Ha az isten!) u. o. 161—166. l. III. Nubes. (A felhők.) u. o. 267.

1008. *Petőfi.* 1. Ich spräche: Weile doch, Du Blume... 2. Wolke und Stern... 3. Schon hängt die Laute... Ford. J. Lichtner. Pressb. Zeit. 167. sz.

1009. *Petőfi.* Nur ein Gedanke... Ford. J. Lichtner. u. o. 181. sz.

1010. *Petőfi Alex.* 1. Und wär' ich auch... 2. Ich spräche... Übers. v. Jak. Lichtner. Ung. Revue. 367. 368. l.

1011. Gedichte v. Alex. *Petőfi*, herausg. v. Alfred Teniers. Ism. Abai Laj. Főv. Lap. 18. sz.

1012. *Petőfi.* Boldogtalan voltam... (Ó-izlandi nyelven.) Ford. Wlislöcki Henr. Phil. Közl. 59. l.

1013. *Balogh István.* *Petőfi Sándor* haláláról. Vasárn. Ujs. 9. sz.

1014. *Bankós Károly.* Apró hírek *Petőfi*ről. *Petőfi-Muz.* 37—40. l. — *Ferenczi Z.* Apróságok *Petőfi*ről. u. o. 129—134. 235—239. 318—320. l.

1015. *Chalupka Rezső.* *Petőfi Sándor* német proklamációjára. Egyetértés. 286. sz.

1016. *Csapó Péter.* *Petőfi* mint a szerelem dalnoka. Békés-gyulai Híradó. 2. sz.

1017. *Csernátóni Gy., dr.* *Petőfi* könyvtárához. *Petőfi-Muz.* 20. l.

1018. *Csernátóni Gy., dr.* Kritikai jegyzetek *Petőfi* költeményeihez. U. o. 34—36. 103—114.

1019. *Csernátóni Gy.* A rokon-helyek *Petőfi* Úti jegyzetei és Heine Reisebilder-eiben. u. o. 69—78. 181—206. l.

1020. *Csernátóni Gy.* *Petőfi* a népregeben. u. o. 297—300. l.

1021. *Csóka József.* *Petőfi* és Arany barátsága. Győri Hírlap. 39—40. sz.

1022. *Csongor Mór*. Adatok Petőfi halálához. Bácska. 64. sz.
 1023. *Erdélyi Pál*. Petőfi és a critica. Nemzet. 305. 308. sz.
 1024. *Ferenczi György*. 1849. július 31-ke Segesvár mellett. Petőfi-Muz. 267—278. l.
 1025. *Ferenczi Zolt*. Petőfi-reliquiák. 1. Petőfi-Muz. 15—20. l.
 2. Szinnyi J. gyűjteményéből. u. o. 165—168. l. 3. Szinnyi J. u. o. 315—316.; 4. K. u. o. 317. l.
 1026. *Ferenczi Zoltán*. Adatok Petőfi műveinek megjelenéséhez. u. o. 21—28. 81—90. 215—220. 299—300. l.
 1027. *Ferenczi Zolt*. Petőfi panegyristái. I. Kerényi. 1. Petőfi Sándornak. 2. Petőfinek. 3. Turi Samu. Baráti szó Petőfihez. 4. Emödi. Petőfi búcsúján. u. o. 28—30. l. — 5. Sujánszky Petőfihez. — u. o. 95—97. 6. Görgy Petőfihez. u. o. 97—100. — 7. Lisznyay K. Petőfi Sándorhoz. u. o. 100—104. l. 8. Brachvogel Udo. Petőfi. u. o. 179—182.
 1028. *Ferenczi Z.* Petőfi külföldön. (Schulpe, G. Liederkrantz; Teniers, A. Gedichte v. A. Petőfi.) u. o. 31. l.
 1029. *Ferenczi Z.* Önálló művek Petőfiről. u. o. 33. l.
 1030. *Ferenczi Z.* Petőfi művei a honi irodalmi hirdetőben. u. o. 36—37.
 1031. *Ferenczi Zolt*. «Rongyos vitézek». u. o. 60—66. has.
 1032. *Ferenczi Z.* Petőfi utolsó föllépte a színpadon. u. o. 77—82. l.
 1033. *Ferenczi Z.* Petőfi polémiája a Pesti Hirlappal. u. o. 126—130. l.
 1034. *Ferenczi Zolt*. Petőfi és a Honderű 1844—1845-ben. u. o. 169—180. l.
 1035. *Ferenczi Z.* A tűz. u. o. 213—214. l.
 1036. *Ferenczi Z.* Könyvészeti adatok Petőfi műveiről. (1860—68.) u. o. 231—236. l.
 1037. *Ferenczi Z.* Petőfi és Szemere Pál. u. o. 283—290. l.
 1038. *Ferenczi Z.* Tanköltemény Petőfiről. Erdei lak. Dalverseny és Petőfi Szemere Páltól. u. o. 289—298. l.
 1039. *Ferenczi Zoltán*. Petőfi törekvései egy írói társulat létrehozására. Rövid kivonat. Főv. Lap. 323. sz.
 1040. *Id. Gyalokai Lajos*. Segesvár és Petőfi. (Reminiscenciák.) Főv. Lap. 215. sz.
 1041. *Fischer Alex.* Petőfi's Leben u. Werke. Leipzig. Ism. Jancsó B. Főv. Lap. 280. 281. sz. — P. Napló. 241. sz. — Egyetértés 243. sz. — Irod. Értesítő. 21. sz. — Főv. Lap. 196. sz. — Alföld. 205. sz. — Erd. Híradó. 212. sz. — P. Hírlap. 253. sz. — M. Salon. X. köt. 326—337. l.
 1042. *Halasy Aladár*. Petőfi s az egykoru kritika. M. Salon. IX. köt. 157—160. l.
 1043. *Gr. Haller József*. Petőfi halála. Egyetért. 78. sz.
 1044. *Hubay Jenő*. Petőfi befolyása a magyar zenére. Petőfi-Muzeum. 155—162. l. — Főv. Lap. 186. sz. — Erd. Híradó. 155. sz.
 1045. *Korbuly József*. Petőfi Kolozsvárott. Petőfi-Muzeum. 31—33. l.
 1046. *Korbuly József*. A «Honderű» támadása Petőfi ellen. u. o. 89—96. l.
 1047. *Kósa Barna*. Petőfi Debreczenben. Debreczen. 98. sz.

1048. *Medgyes Lajos*. Találkozása Petőfi Sándorral 1848-ban. Petőfi-Muz. 309. l.

1059. *Nagy Károly*. Gr. Haller Ferencz a fejéregyházi csatáról. (1849. július 31-én) és Petőfiről. Egy térképpel. u. o. 241—248. l.

1050. *Palágyi Menyhért*. Petőfiről. P. Napló. 277. 274. sz. — Ism. Soos Antal. Alföld. 284. 286. sz. Szabadság. (Nagyvárad.) 285. sz. — Irod. Értes. 23. sz.

1051. *Rollett II.* Petőfi Sándor. Ford. Koblisegh L. Emil. Nyitram. Közl. 47. sz.

1052. *Sándor József*. Egy új adat Petőfi Sándor haláláról. — Dr. Csernátóni Gyula jegyzete. Petőfi-Muz. 6—7. l.

1053. *Sass István, dr.* Petőfi megkéri Kappel Emiliát. Vasárnap. Ujs. 45. sz.

1054. *Schöldström, Birger*. Harposlag och Svärdsklång. En sannsaga, berättad of —. Med Förord of Viktor Rydberg. Stockholm, (1888.) (8 r. 126. l.) 1.50 kron. Rövid ism. Föv. Lap. 199. sz. — Irod. Értes. 14. sz.

1055. *Schulpe György*. Petőfi hazafias lyrája. Pozsonyvid. Lap. 67. 68. sz.

1056. *Sólyom Ján. és Ferenczi Zolt.* Egykorú bírálati megjegyzések Petőfinek a lapokban megjelent műveiről. Petőfi-Muz. 115—224. 221—232. 311—316. l.

1057. *Somogyi Ignác*. Petőfi megyénkben. Jász-Nagykun-Szolnok. 3. sz.

1058. *Szabó Sámuel*. Petőfi és Arany levelezése. u. o. 247—266. l.

1059. *Szamosi János*. Egy Petőfi-ereklye. u. o. 307—308. l.

1060. *Szöcs Géza*. Petőfi Vizaknán. Petőfi-Muzeum. 123—126. l. Ellenzék. 30. sz.

1061. *Vajna Sándor* följegyzése Petőfi haláláról. Petőfi-Muz. 7—13. l. — Erd. Hiradó. 26. sz.

1062. *Váradai Károlyné, özv.* Emlékezés Petőfire. Erd. Hiradó. 2. sz.

1063. *Váradai Károlyné*. Egy költemény története. (Petőfi S. Az erdélyi hadsereg.) Petőfi-Muz. 2—4. l. *Ferenczi Z.* Jegyzetek e cikkhez. u. o. 4—5. l.

1064. *Végh Mátyás*. Petőfi baráti viszonyairól. Brassó. 62—65. 67—69. sz.

1065. Petőfi Sándor. (Eltűnésének 39-ik évfordulójára.) Alföld. 176. sz.

1066. Petőfi Sándorról. Marosvidék. 57. sz.

1067. Petőfi és az «akadémiai kritika». Föv. Lap. 275. sz. Megjegyzések a P. Naplóban a «Petőfi»-ról megjelent cikkekre.

1068. Petőfi Sándor sírhelyéről. . . H. . . R. Marosvidék. 53—56. sz.

1069. Petőfi sírhelyéről. Gr. Haller Józ. és Illyés Sándor. Marosvidék 60. sz.

1070. *Petőfi elesése*. Hol és hogyan esett el Petőfi? (I. A hírlapok Petőfi haláláról. Dr. Csernátóni Gyulától. II. Levél Sándor Józsefhez. Gr. Haller Józseftől. III. Nyílt levél a Petőfi-Muzeum kiadóihoz. Kővári Lászlótól.) Petőfi-Muz. 41—60. l. — IV. Gr. Lázár Albert tudomása.

Csernátóni Gyulától. — V. Barabás Károly levele a kiadókhöz. K.-Vásárhelyről. Közl.: F. Z. — VI. A segesvári csatáról. Otrobán Nándortól.) Közl.: Cs. Gy. u. o. 137—154. l. — Csernátóni Gy. A gr. Lázár tudomásához. u. o. 265—267. l.

1071. Hol és hogyan esett el Petőfi. Egyetért. 185. sz. a Petőfi-Muz.-ból.

1072. Petőfi mint vándorszínész. Szuper Károly naplójából közli dr. Váli Béla. Bud. Hirl. 315. sz.

1073. Költemények Petőfi ellen. 1. A régi jó Gvadányi Petőfíhez. 2. Az aggteleki barlangban. Petőfi a kálvinista rektorhoz. u. o. 205—212. l.

1074. Petrőczy Szidónia. *Récsey Vikt.* Az első magyar költőnő. Abauj-Kassai Közl. 49. sz.

1075. Pompéry János. (Nekr.) Akad. Almanach. 1888. 331—334. l.

1076. Pósa-házi János. — L. 599. sz. a.

1077. Rab Ráby emlékiratai. *Tábori Róbert.* Délmagyarorsz. Közl. 34. 35. sz.

1078. Ramóczy (Rammershoffer) Valérián. *Récsei Viktor.* Figyelő. 24. köt. 233. l.

1079. Rényi Rezső. *Zeltiger Alajos.* Figyelő. 24. köt. 230—232. l.

1080. Révay Kata. *Komáromi András.* Révay Kata Szidónia levelei férjéhez. 1656—1702. Századok. 798—811. 881—896. l.

1081. Révai M. *Csaplár Benedek.* Révai az ik-es igeragozásról. Figyelő. 24. köt. 45—61. l. Révai gymn. tanárságot nyer. u. o. 134—151. l. Révai költészettanár Esztergomban u. o. 208—218 l. Révai tanári küzdelmei Esztergomban. u. o. 299—315. l.

1082. *Csaplár Benedek.* Révai válságos viszonyai Esztergomban. u. o. 373—388. l. Révai áthelyeztetése Komáromba. u. o. 25. köt. 53—72. l. Révai didaktikai irányzata. u. o. 220—238. 301—317. Révai esztergomi vádjainak végeredménye. u. o. 145—157. l. Révai komáromi tanárkodása. u. o. 25. köt. 373—393. l.

1083. Reviczky Gyula. Ország-Világ. 13. sz.

1084. — L. 725. sz. a. is.

1085. Rimay J. *Váczy János, dr.* Rimai János. Figyelő. 24. köt. 156—160. l. Ipolyi által kiadott «államiratai és levelezése» alapján írt ismertetés.

1086. *Ring Armin.* (Nekr.) P. Napló. 60. sz.

1087. *Sturm Albert.* Ring Mihály emlékezete. Nemzet. 330. sz.

1088. Sámbar Mátyás. — L. 599. sz. a.

1089. Sárosi Gyula. — L. 777. sz. a.

1090. Sásvári G. *Koncz József.* Sásvári Gergely váradi predikátor. 1570. Figyelő. 24. köt. 74—78. l.

1091. Schwarcz Gyula. — L. 733. 734. 1948. sz. a.

1092. Sebők Zsigmond. — L. 746. sz. a.

1093. Sibolthy D. *Onodi Zsigmond.* Vázlatok Sybolthy Demeterről. Prot. Egyh. és isk. Lap. 28. sz.

1094. *Szállási Antal.* Sibolti Demeter. Prot. Egyh. és isk. Lap. 35. 37. sz.

1095. Simai Kr. *Simai Kristóf.* Igazházi. Bevezetéssel Erdélyi

Károlytól. II. kiad. (Olcso könyvtár. 237. sz.) Budapest, Franklin-t. 1888. (16-r. 180 l.) 30 kr.

1096. *Kapás Aurél*. Simai Kristóf élete és munkái. Privigyei algymn. 1887. 8. ért. 3—11. l.

1097. *Lázár Béla*. Simai Kristóf és a «házi orvosság», Phil. Közl. 495—501. 559—570. l.

1098. *Somogyi K. Ferenczi György*. Somogyi Károly élete. M. Sion. 494—508. 591—603. 681—694. l.

1099. *Sujánszky A.* Szemelvények Sujánszky Antal költeményeiből. Esztergom, 1888. Ism. Irod. Értesítő. 20. sz. — Dr. Valther Gy. M. Sion. 623—627. l. — Vasárn. Ujs. 36. sz. — Egyetértés. 236. sz. — Nemzet. 232. sz. — Szulik József. M. Állam. 209. mellékl. sz.

1100. *Sujánszky Antal*. Eszterg. és vid. 61. sz.

1101. — L. 1027. sz. a. is.

1102. *Szabatkay Mihály. Ábel Jenő*. Beriszló Péter énekéhez. Phil. Közl. 529—534. l.

1103. *Baróti Szabó. Horváth Balázs*. Baróti Szabó Dávid s néhány kiadatlan költeménye. Kassai főgymn. 1887/88. ért. 1—136. l.

1104. *Baróti Szabó Dávid* a gyermeknyi Pyber-család körében Virthen. Tata-Tővárosi Híradó. 30. sz.

1105. *Szalay László*. Viola. Szabolcsi Szabadsajtó. 30. sz.

1106. *Szántó J. Fraknoi Wilh.* Stefan Szántó, ein ungarischer Jesuit des XVI. Jahrhunderts. Ung. Rev. 821—828. l.

1107. *Szász K. Fülöp Adorján*. Szász Károly és Szemere Miklós költészete. Figyelő. 24. köt. 1—15. 106—120. 201—208. 277—284. l.

1108. *Széchenyi I. gr. Gróf Széchenyi István* beszédei. Kiadta Zichy Antal. 1887. Ism. Dr. Váczy J. Századok. 75—80. l.

1109. *Ferenczy Zoltán*. Széchenyi emlékezete. Kolozsvár. 81. sz.

1110. *Sebesztha Károly*. Gróf Széchenyi István. (Egyetemes könyvtár. 11. füz.) Győr, Gross G. 1888. (16-r. 76 l.)

1111. *Széchenyi* emlékezete. Alföld. 31. sz.

1112. *Székely S. Kanyaró Ferencz*. Aranyos-Rákosi Székely Sándor és Vörösmarty. Ker. Magvető. 177—184.

1113. *Szekér J. Czapáry László*. Szekér Joákim Alajos élete és művei. Sz.-Fehérvári kath. főgymn. 1887—88. ért. 3—52. l.

1114. *Lázár Béla*. Szekér Alajos Joachim életéhez. Figyelő. 14. köt. 152—156. l.

1115. *Szemere M. Váczy János*. Szemere Miklós költészetéről. Phil. Közl. 264—273. 363—379. l.

1116. — l. 1107. sz. a. is.

1117. *Szemere Pál*. — l. 1037. sz. a.

1118. *Szigligeti Ede* levelezéséből. Erd. Híradó. 60. sz.

1119. — l. 81. 753. sz. a. is.

1120. *Takáts J. Esztergár László*. Egy régi tanköltő. (Peteri Takáts József.) Föv. Lap. 316. sz.

1121. *Tatay J. Benka Gyula*, Tatay István sirjánál. Szarvasi Lap. 25. szám.

1122. *Teleki S. gr. Seltmann Lajos*. Teleki Sándor gróf irodalmi természetessége és humora. Magy. Zsidó-Szemle. 471—480. l.

1123. *Tinódi S. Kemény Lajos, ifj.* Tinódi Sebestyén életéhez. Tört. Tár. 598. l.

1124. Tolnai Lajos. l. 746. 767. sz. a.
1125. Tompa M. *Abafi Lajos*. Tompa költeményei. Figyelő. 24. k. 219—227. l. Közli: Az olvasóhoz, Az üres koporsó, A vihar című költeményeket.
1126. Az akadémia nagy díja és Tompa Mihály. Nemzet. 282. sz. Nehány levél Arany és Tompa levelezéséből mutatványkép közölve.
1127. *Kerekgyártó Elek*. Megemlékezés Tompa Mihályról, a munka nagy emberéről. Prot. Egyh. és Isk. Lap. 33. sz.
1128. *Latkóczy Mihály*. A virágok költője kedvenczei közt. Kiszakított lap Tompa Mihály életrajzából. Nyitramegy. Közli. 43. sz. — Sárosm. Közli. 52. sz.
1129. *Váczy János, dr.* Tompa lyrai allegóriái. Kisf.-Társ Évl. 22. köt. 79—124. l.
1130. *Váczy János, dr.* A Tompa satyráiról. (Különös tekintettel kiadatlan műveire.) Főv. Lap. 183. sz.
1131. *Veres Samu*. Fölhívás a «Tompa-szobor» érdekében. Gömör-Kishont. 50. sz.
1132. *Fozáry Gyula*. Tompa Mihály életéhez. u. o. 7. 8. sz.
1133. Tompa költeményei nejéhez. (Vázlat.) Főv. Lap. 210. sz.
1134. Tóth István. Lehr Albert. Egy falusi poéta versei. Vasárn. Ujs. 2. sz.
1135. Tóth József. l. 746. sz. a.
1136. Tóth Kálmán összes költeményei. Első teljes végleges kiadás. Két kötet. Budapest, 1888. Ráth. (8-r. 434 és 461 l.) 5 frt 60 kr. — Egyetértés. 105. sz. — Irod. Ért. 10, 13, 15. sz.
1137. *Ferenczy József*. Emlékezés Tóth Kálmán felett. A költő szülőházának megjelölése alkalmával Baján 1885-ben tartott ünnepélyen felolvasta. (Egyetemes könyvtár 5.) Győr, 1888. Gross G. (16-r. 38 lap.)
1138. Tóth Sándor. — l. 746. sz. a.
1139. Trefort Ágoston. (1817—1888). G. Főv. Lap. 233. sz. — P. Napló. 233. sz. — Egyetértés. 233. 234. sz. — Tomor Fer. Közoktatás. 32. sz. — Orsz.-Világ. 35. sz.
1140. Trefort Ágoston. Nemzeti Nénevelés. 365—368. — Trefort emléke. u. o. 369—378. l.
1141. *Endrédi Sándor*. Trefort Ágostonról. Nemzet. 305. sz.
1142. *Falk Miksa*. Trefort Ágoston. M. Salon. X. köt. 1—21. l.
1143. *Falk Miksa*. Trefort Ágoston. Nemzet. 263. sz. P. Napló. 263. sz. — Zur Erinnerung an August Trefort. Ung. Revue. 633—655. l.
1144. *Kohut Adolph*. Erinnerungen an August von Trefort. Magazin f. Litt. d. Ausl. 37. sz.
1145. *Komáromy Lajos*. Trefort Ágoston emlékezete. Nemz. Nénevelés. 489—496. l.
1146. *Molnár Viktor*. Trefort miniszter végnapjairól. M. Salon. IX. köt. 578—583. l.
1147. *Müntz B.* August Trefort. Unsere Zeit. 1888. 12. füz.
1148. *Ney Ferencz*. Trefort Ágoston emlékezete. Közoktatás. 42. 44. szám.
1149. *Rüll József*. Trefort Ágoston emlékezete. Pädag. Szemle. 277—279. l.
1150. *Szász, Karl*. August Trefort. Ung. Rev. 609—633. l.

1151. *Varga Ottó*. Emlékbeszéd Trefort Ágoston fölött. Alföld. 268. sz.
1152. — l. 774. 867. sz. a. is.
1153. *Uzoni B. Zorányi Jenő*. Néhány adat «Uzoni Boldizsár, Uzoni Sz. Balázs» című tanulmányhoz. Protest. Közl. (Kolozsvár.) 50. szám.
1154. *Vachott Sándor*-ról. (Aesthetikai vázlat.) Tasnád. 29. sz.
1155. *Vajda P. Széchy Károly*. Vajda Péter. Szarvasi Lap. 32. sz.
1156. *Széchy Károly*. Vajda Péter. (Szarvasra költözése és tanári székfoglalása.) Aradi Közl. 197, 198. sz.
1157. *Széchy Károly*. Vajda Péter erkölcsi beszédei és pöre. 6—10. közlemény. Szarvasi Lap. 1—4. sz.
1158. *Vajkay Károly*. Athenæum napt. 1888. 54—56. l.
1159. *Vas Gereben* munkái. Rövid ism. Irod. Ért. 9. sz.
1160. *B. Vay Miklósné*. Emlékek. 1888. Ism. Irod. Ért. 22. sz. — Főv. Lap. 274. sz.
1161. *Verseghy Ferencz*. Ellenzék. 115. sz.
1162. *Verseghy Ferencz* Daloskönyve. (Kézirat.) Budap. Hirl. 90. szám.
1163. *Szőcs Géza*. Verseghy. Irodalomtörténeti vázlat. Közérdek. 34. 35. sz.
1164. *Vértesi Arnold*. Ország-Világ. 44. sz.
1165. *Vértesi Arnold* jubileuma. Irod. Ért. 22. sz.
1166. *Vértesi Arnold*. Ezer elbeszélés. Előfizet. felhívás. Irod. Ért. 21. sz. — Főv. Lap. 252. sz.
1167. *V. K.* Az «ezer» legelseje. (Vértesi Arnoldról.) Főv. Lap. 284. sz.
1168. *Szana Tamás*. Vértesi Arnoldról. M. Salon. X. köt. 145. 146. lap.
1169. *Vida József*. Récsey Victor. Vasm. Közl. 39. sz.
1170. *Virág B. Szalay Gyula*. Virág Benedek élete és művei. Figyelő. 25. köt. 99—118. 184—211. 281—287. 348—366. l.
1171. *Vörösmarty M.* A két szomszédvár. Magyar. Vozári Gy. Ism. Marusák P. Phil. Közl. 318—322. l. Vozári válasza. u. o. 452—455. l. Marusák Viszonválasza u. o. 456. l. — Ism. dr. F. Szántó K. Tanárgyl. Közl. 21. évf. 563. l.
1172. *Vörösmarty M.* Csongor és Tünde. Szinpadra alkalmazta Paulay E. Ism. I. I. Erdélyi Híradó. 285. sz.
1173. *Vörösmarty M.* Auf eines Kindes Tod. Ford. I. Lichtner. Ung. Rev. 734. l.
1174. *Vörösmarty Mihály* emlékezete. Székesfeh. és Vid. 145. sz.
1175. *Vörösmarty* haszonbérlóje. P. Hirl. 273. sz.
1176. *Abrányi Emil*. Vörösmarty és a modern magyar költészet. (Á. E. felolvasásából.) P. Napló. 335. sz. — Székesfeh. és Vid. 146. sz.
1177. *Baróti Lajos*. Vörösmarty drámái. Figyelő. 24. köt. 81—94. 172—185. l.
1178. *Szabó József*. Vörösmarty Mihály mint epikus. Figyelő. 25. köt. 254—262. 321—337. l.
1179. *Varga Mátys*. Vörösmarty Mihály költészetének vallás-erkölcsi szépségei. Ujvidéki kath. főgymn. 1887—88. ért. 6—16. l.
1180. — l. 1112. sz. a. is.

1181. Zádor György. Váczy János. Figyelő. 24. köt. 234—238. l.
 1182. Zádori J. *Walter Gyula, dr.* Dr. Zádori János. M. Sion. 83—96. 170—192. 241—272. l. Megjelent önállóan is. (8-r. VIII, 80 l.) 60 kr. Ism. Körész K. Közoktatás. 25. sz.
 1183. Zádori János, esztergomi kanonok. (Nekr.) Egyetért. 1. sz.
 1184. Zrinyi M. *Binder Jenő*. Egy félreértett hely a Zrinyiászbán. Phil. Közl. 756. l.
 1185. *Tomor Ferencz*. Tityrus és Viola. Zrinyi Miklós gr. idyllje. Közoktatás. 25. sz.

4. Magyar nyelvészet.

1186. *Alexics György*. A «Lexicon Budense» érdekesebb magyar szavai. Nyelvőr. 319—322. 369—374. 466—469. l.
 1187. *Balassa J.* Phonetik der ungarischen Sprache. Zeitschr. für allg. Sprachwiss. IV. 130—156. l.
 1188. *Balassa József*. A helyesírás kérdése. Nyelvőr. 337—341. l.
 1189. *Balogh Péter*. Az ige szereplése a mondatban. u. o. 294—300. 342—354. 393—300. 439—443. l.
 1190. *Bárány Gyula*. Magyar nyelv és magyar népiskola. Isk. Szemle. 20. sz.
 1191. *Barbarics L. R.* A «kész» és «egész» mondattani sajátosságai. Phil. Közl. 282—287. l.
 1192. *Bélteki K.* Megszólítások a szerelem nyelvén. Nyelvőr. 501—505. l.
 1193. *Ben-Khard János*. A személyes névmás eredetének és fejlődésének története. Philologiai tanulmány. Budapest, 1888. Nagel B. (8-r. 29 l.) 50 kr.
 1194. Böstörködés az idegen szók magyar ruhába huzása ellen. Ribizke. Magy. Állam. 19. sz. A szerk. felelete. u. o.
 1195. *Brassai Sámuel*. Szórend és accentus. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XIV. köt. 9. sz.) Budapest. Akadémia, 1888. (8-r. 60 l.) 40 kr. — Ism. Balassa József. Phil. Közl. 825—827. l.
 1196. *Csapodi István*. A «Néma orvos» (1813) némely ritkább szava és kifejezése. Nyelvőr. 126. l.
 1197. *Csapodi István*. Szemorvosi tanácsok a helyesírás tekintetében. u. o. 69—72. l.
 1198. *Csapodi István*. Egy kis bugátoskodás. Budap. Hirl. 275. sz.
 1199. *Csapodi István, dr.* A magyar nyelv törvénytára. u. o. 263. sz.
 1200. *Csernátóni Gyula*. Egy lap a magyar nyelv történetéből. Erdélyi Híradó. 53. sz.
 1201. *D. E.* Néhány szó a természetrajzi terminológiáról. Közoktatás. 22. sz.
 1202. *Danielovics Kálmán*. A mondat. Ism. Balassa József. Phil. Közl. 814—816. l.
 1203. *Dergács Sándor*. Kapós magyartalanságok városunkban. Ism. Balassa József. Phil. Közl. 749—751. l.
 1204. *Dortsák Gyula*. Bevezetés a hangsúlyos magyar verselés tanításához. Nép és polg. isk. Közl. 41—44. 84—91. l.
 1205. *Finály Henrik, dr.* Hogy is mondják ezt magyarul? Előadások a magyar nyelvtan köréből. Budapest, Akadémia, 1888. (8-r. 296 l.) 1 frt 80 kr.

1206. *Hantz Jenő*. Közművelődésünk és a «Magyar Nyelvőr». Ellenzék. 43—45. sz.
1207. *Irsik Ferencz*. A kettős mássalhangzók egyesítésének ügye. Közoktatás. 12—15. és 40. sz.
1208. *Kalindr Endre*. A szolnok-dobokai tájszólás jellemzőbb sajtáságai. Nyelvőr. 314—317. l.
1209. *Király Pál*. Hún-székely írás. Felolvasás. Ellenzék. 15. sz.
1210. *Körész Kel*. Mi a töről metszett magyarság? Közokt. 2. sz.
1211. *Körész Kelemen*. Szómagyarosítás. u. o. 5. sz.
1212. *Körész Kelemen*. A betűk egyszerűsítése. u. o. 18. sz.
1213. *Körész Kelemen*. Valami magyar helyesírás-féle. u. o. 23. sz.
1214. *Markovics Sándor*. A nyelvrokonságról és a magyar nyelv rokonságáról. Győri főreálisk. 1887—88. ért. 7—33. l.
- 1214a. *Munkácsi Bernát*. Újabb adalékok a magyar nyelv török elemeihez. Nyelvtud. Közl. 21. köt. 115—129. l.
1215. *Nagyszigethi Kálmán*. Egy feledésbe ment régi szótárunkról. Nyelvőr. 307—314. l. (Wagner Fer. Phraseológiája.)
1216. *Nagyszigethi Kálmán*. Az -s képző megkettőzése. u. o. 357—360. lap.
1217. *Pozsonyi Béla*. Helyesírás. Pæd. Szemle. 341—344. l.
1218. *Dr. Réthy László*. Az úgynevezett hún-székely írás. Arch. Ért. 54—60. l.
1219. *Riedl Frigyes*. Szólások magyarázata. Nyelvőr. 260—264. l.
1220. *Simonyi Zsigmond*. A magyar határozók. A m. t. Akadémiától Lukács Krisztina-féle jutalommal kitüntetett pályamunka. I. köt. első felső. Budapest. 1888. Akadémia. (8-r. 1—276 l.) 1 frt 60 kr.
1221. *Simonyi Zsigmond*. A magyar szótók. Általános rész. (Értekezések a nye v- és széptudományok köréből. XIV. köt. 7. sz.) Budapest. 1888. Akadémia. (8-r. 45. l.) 30 kr.
1222. *Simonyi Zsigmond*. A nyelvújítás történetéhez. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XIV. köt. 8. sz.) Budapest. 1888. Akadémia. (8-r. 27 l.) 20 kr.
1223. *Simonyi Zsigmond*. A népnyelv és a nyelvjárások. M. Salon. X. köt. 258—264. l.
1224. *Simonyi Zsigmond*. A határozók jelentésbeli változásai. Phil. Közl. 168—179. l.
1225. *Simonyi Zsigmond*. A magyar határozók. Ism. Veress Ign. Phil. Közl. 790—800. l.
1226. *Simonyi Zsigmond*. Ártatlan vádlottak. Bud. Szemle. 55. köt. 447—455. l.
1227. *Simonyi Zsigmond*. Idegen hatások. Nyelvőr. 481—489. l.
1228. *Steuer János*. A székely nyelv hangjai. Székelyudvarhelyi reálisk. 1887—88. ért. 1—32. l.
1229. *Steuer János*. Még egyszer «Isten». Nyelvőr. 536—540. l.
1230. *Szányi Béla*. Az állítmányról. Budapest, Révai L. 1888. (8-r. 34 l.) 15 kr.
1231. *Szarvas Gábor*. Mire való a nyelvtörténeti szótár? Nyelvőr. 386—392. l.
1232. *Szarvas G.* Mit beszél a «Gönczöl» csillag? u. o. 433—438. l.
1233. *Szarvas G. és Simonyi Zs.* Magyar nyelvtörténeti szótár. Ism. Nép és polg. isk. közl. 229. l. — Fr. J. Nemzet. 256. sz. — Száza-

dok. 874. l. — Irod. Értes. 21. sz. — Zemplén. 42. sz. — Főv. Lap. 245. és 251. sz.

1234. *Szarvas S. és Simonyi Zs.* Nyelvtörténeti szótár. Hibáit ism. Lakath Sándor. Nyelvőr. 452—455. l. Szarvas G. Válasza. u. o. 456—459. l. — Ism. Kath. Szemle. 744. l.

1235. *Szigetvári Iván.* Egy betű hang nélkül. (*ly* betű.) Nyelvőr. 360. l. — A főnévi igenév. u. o. 361. l.

1236. *Szinyei József.* A birtokos személyragozásról. Nyelvőr. 1—8. 49—57. 97—110. 145—154. 193—203. 241—250. l.

1237. *Szinyei József.* Két névragunk eredete. u. o. 289—294. l.

1238. *Takács István.* Van-e a magyar névszónak úgynevezett teljes tője? Phil. Közl. 536—558. l.

1239. *Vasverő R.* Felső nyelvválású rövid magánhangzóink eredetéhez. Nyelvőr. 489—495. l.

1240. *Veress Ign.* A magyar név- és igejelző. II. Ism. Balassa J. Phil. Közl. 816—817. l.

1241. *Zajzon Dénes.* Divatos nyelvszokások és írásmódok. Isk. Szemle. 6. sz.

1242. *Závodnik Mihály.* Az Ehrenfeld-codex nyelvi sajátosságai. Egri főgymn. 1887—88. ért. 3—48. l.

Egyes szókról.

1243. *Aggastyán.* Nagyszigethi K. Nyelvőr. 529—532. l.

1244. *Aj* = kicsike völgy, hegynyílás. Simonyi Zs. u. o. 10. l.

1245. *Ajong* = tétovázás. Simonyi Zs. u. o. 10. l.

1246. *Alkalmatlankodik.* Nagyszigethi K. u. o. 451. l.

1247. *Alkoss, gyarapíts.* Szarvas G. u. o. 85. l.

1248. *Alamuszta.* Székely Ján. u. o. 86. l.

1249. *Alét, alit, sejt.* Kápoly Laj. u. o. 86—87. l.

1250. *Áranyoz.* u. o. 87. l.

1251. *Arat.* u. o. 87. l.

1252. *Arad.* u. o. 87. l.

1253. *Babosgat.* u. o. 88. l.

1254. *Bakol.* u. o. 88. l.

1255. *Bambó.* u. o. 89. l.

1256. *Barkács, barkácsol.* u. o. 89. l.

1257. *Becsü.* u. o. 90. l.

1258. *Beéri valamiből.* Halász János és Szarvas G. u. o. 513. l.

1259. *Beleget.* u. o. 90. l.

1260. *Bodzás lábú.* Barts József. u. o. 129. 130. l.

1261. *Boklyó.* Simonyi Zs. u. o. 219. l.

1262. *Bozda, csúz.* Szarvas G. u. o. 166—169. l.

1263. *Búz.* Nagyszigethi K. u. o. 170. l.

1264. *Búzza.* Szarvas G. u. o. 124—126. l.

1265. *Csala, csalóz.* Komáromy Laj. u. o. 362. l. — Nagyszigethy K. u. o. 404. l.

1266. *Csék.* Szarvas G. u. o. 28—30. l.

1267. *Cserebogár.* Szarvas G. u. o. 219—221. l.

1268. *Csinos.* Balassa J. u. o. 267. l.

1269. *Csirág.* Szarvas G. u. o. 216—218. l. — Szilágyi S. u. o. 267. lap.

1270. *Csókjából beérni*. M. B. Bud. Szemle. 53. köt. 494—496. l.
 Simonyi Zs. felelete. u. o. 54. köt. 153—156. l. M. B. viszonzválasza. u. o. 156—160. l.
 1271. *Cula* v. *csula*. Trencsényi L. Nyelvőr. 171. l.
 1272. *Csúz*. Csapodi I. 218. l. Szarvas G. u. o. 168. l.
 1273. *Dal*. Szarvas G. u. o. 28. és 81—84. l. — Nagyszigethi K. u. o. 267. l.
 1274. *Dijmatlan*. Trencsényi L. u. o. 171. l.
 1275. *Egész. Teljes. Tökéletes. Ép*. Bélteky Kálmán. u. o. 354—355. lap.
 1276. *Elerendül*. Simonyi Zs. u. o. 170. l. — Csapodi I. u. o. 218. lap.
 1277. *Elház. Jónat*. Sente Bálint. u. o. 31. l.
 1278. *Jónat*. Sente B. u. o. 31. l.
 1279. *Elkatymol*. Korda J. u. o. 172. l.
 1280. *Engedelém*. Vasverő R. u. o. 551—552. l.
 1281. *Eny* = rejték, ótalom. Simonyi Zs. u. o. 11. l. — Szilasi M. Korda J. u. o. 172—172. l. — *Enyh, enyhely, enyhében*. Négyessy L. u. o. 203—221. l.
 1282. *Éte-bére*. Négyessy László. u. o. 85. l.
 1283. *Fánya* = fás hely. Simonyi Zs. u. o. 10. l.
 1284. *Feketezés, befeketéz, megfeketéz*. Vasverő Rajm. u. o. 551. l.
 1285. *Firkál*. Nagyszigethi K. u. o. 406. l.
 1286. *Fityír*. Tamás T. és Szarvas G. u. o. 126—129. l.
 1287. *Fraktura*. Simonyi Zs. u. o. 9. l.
 1288. *Fogház*. Nagyszigethi K. u. o. 510. 511. l.
 1289. *Fül-ajtó*. Józsa Ján. u. o. 86. l.
 1290. *Furcsa*. Trencsényi L. u. o. 171. l. — Csapodi I. u. o. 218. l. — Balassa J. u. o. 267. l.
 1291. *Gyujtokrány, gyojtokrány, gyojtokány* = forró láz. Simonyi Zs. u. o. 8. l.
 1292. *Házagol*. Nagyszigethi K. u. o. 265—266. l.
 1293. *Helyes*. Csapodi I. u. o. 218. l. Balassa J. u. o. 267. l.
 1294. *Hiba. Foggyatkozás*. Bélteky K. u. o. 402. 403. l.
 1295. *Húz. Von. Hurczol*. Bélteky K. u. o. 401. 402. l.
 1296. *Így. Nem így*. Barbarics R. u. o. 255—260. l.
 1297. *Juhszél*. Trencsényi L. u. o. 171. l. — Herman O. u. o. 406. l.
 1298. *Kagymában, kotymában*. Simonyi Zs. u. o. 9. l.
 1299. *Keresztény*. K. Adatok a »keresztény» szó történetéhez. Ker. Magvető. 122—130. l.
 1300. *Keresztýén v. keresztény?* Horváth Ádám. (1818. máj. 17.) Protest. Közl. 12. sz.
 1301. *Kótyog*. Szarvas G. Nyelvőr. 214—216. l.
 1302. *Köret* = költ, kelt, Szarvas Gábor. U. o. 27. l. — *Köveszt*. Somogyi Gy. U. o. 84. l. — Seper L. U. o. 131. l. — *Köveszt*. Gósy G. U. o. 404. l.
 1303. *Közel se, távol se*. Gósy Géza. U. o. 404. l.
 1304. *Lepke, csepke?* Szarvas G. U. o. 169—170. l.
 1305. *Lézzat*. Simonyi Zs. u. o. 8. l.
 1306. *Máglás*. Szilágyi Sándor, Szarvas G. u. o. 450—451. l. — Vasverő R. u. o. 511—512. l. — Viski K. B. u. o. 552. l.

1307. A «magyardz» szóról. Turner Ferencz. Közoktatás. 35. sz.
 1308. *Megjárt.* Csapodi I. Nyelvőr. 218. l.
 1309. *Miseder.* Révész E. Vasverő R. Barts J. u. o. 130. l.
 1310. *Nétalán.* Fejes Károly. u. o. 404. l. és Szarvas G. 405. l.
 1311. *Nyagda.* Csapodi I. u. o. 218. l.
 1312. *Nyagóc.* Csapodi I. u. o. 218. l.
 1313. *Öllött, ollottság.* Simonyi Zs. u. o. 9. l.
 1314. *Ormény.* Simonyi Zs. u. o. 10. l.
 1315. *Pérgyő.* Trencsényi L. u. o. 171. l.
 1316. *Szabad. Lehet.* Bélteky Kálmán. u. o. 400. l.
 1317. *Szent Mihály lora.* Komáromy L. u. o. 361. l.
 1318. *Szolgája.* P. T. E. Phil. Közl. 91. l.
 1319. *Tanítók.* Szarvas G. u. o. 30—31. 85. l. — Somogyi Gy. u. o. 84. l.
 1320. *Távolról, közléről.* Szarvas G. u. o. 363—365. l. — *Közel se, távol se.* Gösy Géza. u. o. 404. l.
 1321. *Tömkeleg.* Szarvas G. u. o. 365—369. l.
 1322. *Út. Pálya. Osvény. Nyom. Csapás. Vágás.* Bélteky K. u. o. 345—347. l.
 1323. *Ügyes.* Balassa J. u. o. 267. l.
 1324. *Üstöllés.* Trencsényi Laj. u. o. 171. l.
 1325. *Vers-alak. Szent Mihály lora.* Komáromy Laj. u. o. 361. l.
 1326. *Zerna.* Trencsényi L. u. o. 171. l.

5. Iskolakönyvek.

1327. *Barbarics R.* Magyar mondattani kérdések. Ism. Molnár B. Phil. Közl. 817—818. l.
 1328. *Bodnár Zsigmond és Iványi István.* Magyar olvasókönyv a középiskolák I. és II. osztálya számára. 13. kiadás. I. Budapest. 1888. Eggenberger. (8-r. V, 295 l.) 1 frt 40 kr.
 1329. *Bojnicsich Ir.* Grammatika magjarskoga jezika. Zagrebu. 1888. (8-r. 80 l.)
 1330. *Gáspár János és Koröcsi Antal.* Magyar olvasókönyv. Kolozsvár, 1. 2. köt. Ism. Irod. Értesítő. 20. sz.
 1331. *Göbi Imre.* Szerkesztéstan és rhetorika. A reáliskolák V-ik osztálya számára. Budapest, 1888. Franklin-t. (8-r. VI, 271 l.) 1 frt 30 kr.
 1332. *Göbi Imre.* Rhetorika. A gymnasiumok VI. osztálya számára. Budapest, 1888. Franklin t. (8-r. VIII, 275 l.) 1 frt 60 kr.
 1333. *Kalocsa Róza.* Magyar nyelvtan könnyű modorban. Szvo-rényi József munkája nyomán iskolai használatra, valamint magán-tanulásra írta —. 2. kiadás. Budapest, é. n. Franklin-társ. (8-r. 215 l.) 40 kr.
 1334. *Kapossy Luc.* Költészettan és olvasókönyv. Ism. Beöthy Zs. Phil. Közl. 663—665. l.
 1335. *Kerekgyártó Elek, dr.* Irodalomtörténeti olvasókönyv kapcsolatlan az olvasmányok fejtegetéseivel és életrajzokkal. Polgári és felső leányiskolák számára. Budapest, 1888. Mehner Vilm. (8-r. 365 l.) 1 frt 20 kr.
 1336. *Kerekgyártó Elek.* Magyar nyelvtan. A fogalmazásra alapítva. Polgári, felső nép-, ipar- és gazdasági iskolák részére. I. rész.

Budapest, 1888. Eggenberger. (8-r. VI, 37 l.) 30 kr. — Prot. egyh. és isk. Lap. 47. sz.

1337. *Király Pál*. Magyar nyelvtan mondattani alapon. II. rész. Polgári és középiskolák II. osztálya számára. Budapest, 1888. Mehner V. (8-r. 241 l.) 1 frt 20 kr.

1338. *Koleszár M.* Válogatott költői olvasmányok a költők rövid életrajzával. Rövid ism. Irod. Értesítő. 3. sz.

1339. *Korda Imre*. Stylistika és verstan. A gymnasiumok és reáliskolák IV. osztálya számára. Halas, 1888. (8-r. VIII, 184 l.) 1 frt 20 kr.

1340. *Liebleitner János*. Magyar nyelvtan gyakorlati példákkal német-magyar ajkú iskolák felsőbb osztályai számára. 5. bőv. kiadás. Pozsony, 1888. Stampfel. (8-r. 124 l.) 45 kr.

1341. *Molnár Lajos*. Magyar olvasókönyv. I. köt. 1887. Ism. Czinke István. Sárosp. Lap. 7. sz.

1342. *Néry László*. Olvasókönyv az alsófokú kereskedelmi iskolák számára. I. rész. Budapest, 1888. Kókai. (8-r. 192 l.) 1 frt 20 kr. — Rövid ism. Irod. Értesítő. 20. sz.

1343. *Ney, Franz v.* — Anleitung zur Erlernung der ungarischen Sprache für den Schul- und Privatunterricht. 24. bedeutend verbesserte Auflage. Budapest, 1888. Lampel R. (8-r. XII, 512 l.) 1 frt 80 kr.

1344. *Maklári Pap Miklós*. Magyar olvasókönyv. A középiskolák III. osztálya számára. Sárospatak. 1888. (8-r. VIII, 160 l.) 1 frt.

1345. *Réry F.* Magyar olvasókönyv felsőbb leányiskolák, polgári leányiskolák és egyéb hasonló célú intézetek számára. II. rész. Budapest, 1888. Singer és Wolfner. (8-r. 200 l.) 1 frt. — Ism. Irod. Értesítő. 16. sz. K. L. Nemz. Nénev. 471—473. l.

1346. *Riedl Frigyes*. Rhetorika és rhetorikai olvasókönyv. Budapest, 1888. Lampel R. (8-r. 227 l.) 1 frt 30 kr. — Ism. dr. Dengi J. Tanáregyl. Közl. XXI. évf. 440—442. l. — Beöthy Zs. Phil. Közl. 316—318. l.

1347. *Szántó Kálmán*. Magyar nyelv- és olvasókönyv. Polgári és felső leányiskolák használatára. Tárgyi és nyelvi jegyzetekkel ellátva. I. köt. Az első osztály számára. Budapest, 1888. Franklin-t. (8-r. 144 l.) 80 kr.

1348. *Szántó Kálmán*. Olvasókönyv. 1887. Ism. dr. Versény Gy. Tanáregyl. Közl. XXI. évf. 511—513. l.

1349. *Szántó Kálmán*. Irály- és költészettan. 1887. Ism. Dr. Versényi Gyula. Tanáregyl. Közl. XXI. évf. 509—511. l.

1350. *Szinnyei József, dr.* Rendszeres magyar nyelvtan. A középiskolák harmadik osztálya számára és magánhasználatára. 2. kiadás. Budapest, 1888. Hornyánszky V. (8-r. 201 l.) 1 frt 20 kr.

1351. *Szinnyei József*. Magyar olvasókönyv. I. II. r. Bir. Tomor F. Közoktatás. 3. 4. sz.

1352. *Szirmai J., Vörös, Szilágyi*. Magyar olvasó- és nyelvképzőkönyv. Budapest. Ism. Horváth J. Isk. Szemle. 10. sz. — Szirmai válasza és Horváth felelete. u. o. 11. sz.

1353. *Szulik József*. A magyar nemzeti irodalomtörténet rövid ismertetése. Tanítóképző intézetek és polgári iskolák használatára. 3-ik bőv. kiad. Eger, 1888. Szolcsányi Gy. (8-r. 112 l.) 70 kr.

1354. *Tomor Ferencz és Váradi Antal*. Magyar olvasókönyv a középiskolák I. osztálya számára. Az új tanterv és miniszteri utasítás

értelmében. 6. változatlan kiadás. Budapest, 1888. Lampel R. (8-r. X, 200 l.) 90 kr.

VIII. Klasszikus nyelvek s irodalmak

1. Általános irányú dolgozatok.

1355. *Bászel A.* Die Bedeutung des Studiums der Klassiker. Ism. Phil. Közl. 445. l.
 1356. *Birt T.* De Romæ urbis nomine. Ism. Phil. Közl. 445—446. l.
 1557. *Clermond-Ganneau.* Cæsar szónak etymológiája. Phil. Közl. 113. l.
 1358. *Duncker M.* Geschichte d. Alterthums IX. Bd. Ism. Phil. Közl. 123. l.
 1359. *Hunfalvy Pál* tanulmányaiból. Szemelvények. (Tanulók olvasótára. 3.) Budapest, 1888. Lampel. (16-r. 85 l.) 30 kr. Tartalom: Thukydides. — Platoni köztársaság.
 1360. Jahrbuch des kais. deutschen archæol. Instituts. I. Ism. Phil. Közl. 126. l.
 1361. *Szilasi Móricz.* Egy néger ember ítélete a classica philologiáról. Tanáregyl. Közl. XXI. évf. 500. l.
 1362. *Télfy Iván, dr.* A görög szók helyesírása. Közoktatás 19. sz. Várkonyi E. Válasza. u. o. 21. sz.
 1363. *Télfy I.* Ismét a görög szók helyesírásáról. u. o. 23. sz. *Tomor F.* Véghang. u. o. 25. sz.
 1364. *Várkonyi Endre.* A görög szók és tulajdonnevek kiírásáról. Közoktatás. 17. sz.

2. Görög történet s régiségek.

1365. *Beloch J.* Die Bevölkerung der griech.-röm. Welt. Ism. Phil. Közl. 226. l.
 1366. *Boetticher A.* Die Akropolis von Athen. Ism. Fröhlich R. Arch. Ért. 79—81. l.
 1367. *Brenner József.* Oktatásszabadság az ó-világban. Népiskolai Lapok. 3. füz.
 1368. *Derra G.* De poetis lyricis Græcis etc. Ism. Hittrich Ö. Phil. Közl. 106—107. l.
 1369. *Dóczi Imre.* Görög világnézet. Debreczeni ref. főgymn. 1887/8. ért. 3—24. l.
 1370. *Fekete Ipoly,* A szülők és gyermekeik között létezett jogviszony Attikában. Váci főgymn. 1887/8. ért. 3—41. l.
 1371. *Göbel E.* Die Westküste Afrika's im Alterthum. Ism. Phil. Közl. 125. l.
 1372. *Hegedüs István, dr.* A görög hazaszeretet. Erd. Hiradó. 68—70. sz.
 1373. *Holczl.* Az ó-kori nők társadalmi helyzete. Veszpr. Közl. 12. 14. 15. 16. sz.
 1374. *A kabírok egy szentélye Boiotiában.* Phil. Közl. 445. l.
 1375. *Kempf I.* A jóslás a régi görögöknél. Ism. Pecz V. Phil. Közl. 216. l.

1376. *Klincsek József*. A hellének testgyakorlatairól. Székesfehérvári főreál. 1887. 8. ért. 3—19. l.
1377. *Kopp W.* Geschichte d. griech. Litteratur. 4. Aufl. Ism. d—o—r. Közoktatás. 41. 42. sz.
1378. *Kótnovics S.* Az élısdiék a görögöknél. Ism. Némethy G. Phil. Közl. 440. l.
1379. *Matter Ján*. Az attikaiak házasságkötése. Ism. Weiss R. Phil. Közl. 675—677. l.
1380. *Rácz Lajos*. A logos-tan eredete és kifejlődése a görög bölcsészetben. Sárosp. Lap. 38. 40—43. sz.
1381. *Szölgyény I.* Lykurgus és Solon törvénye. Ism. Ábel J. Phil. Közl. 212—213. l.
1382. *Tétfy I.* Jelentés újhellén munkákról. 1887. Ism. Ábel J. Phil. Közl. 86—87. l.
1383. *Vincze A.* Az areopág etc. Ism. Ábel J. Phil. Közl. 438—440. l.

3. Görög irodalom.

1384. *Aischylos. Hegedűs István*. A testvérgyűlölség tragikuma Aischylosnál, Euripidesnél és Schillernél. Erdelyi muz. egyll. kiadv. 315—338. 400—425. l.
1385. *Pecz Felm., dr.* Aeschilosból. I. A lebilincselte Prometheus. II. Antigone és Ismene párdala. Ism. Ábel J. Phil. Közl. 208—210. l.
1386. *Anakreon*. Anakreoni dalok. Ford. Bedőházi J. 1886. Ism. Hittrich Ödön. Phil. Közl. 83—86. l.
1387. *Hittrich O.* Leo Magister Anakreontikáihoz. Phil. Közl. 527. l.
1388. *Aristoteles. Aristotelis fragmenta* Ed. V. Rose. 1886. Ism. Phil. Közl. 226. l.
1389. *Demosthenes. Demosthenis orationes selectae*. Ed. C. Wotke. 1887. Ism. Phil. Közl. 123. l.
1390. *Tétfy Iván, dr.* Demosthenes beszéde a Békéről •hellén magyarázattal. Közoktatás. 8. sz. Ismerteti az Oekonomides Th. által kiadott munkát.
1391. *Dinarchos. Dinarchi Orationes* III. ed. Th. Thalheim. 1887. Ism. Phil. Közl. 123. l.
1392. *Euripides. Euripidis Medea* Erkl. v. S. Mekler. 1886. Ism. Phil. Közl. 226. l.
1393. L. 1384 sz. a. is.
1394. *Herodotos. Szemelvények Herodotos művéből*. Kiadta Dávid Istv. 1886. Ism. Schmidt Attila. Phil. Közl. 80—83. l.
1395. *Herodot. Hellenből ford. dr. Tétfy Iván*. III. füzet. 2. könyv. 26—151. fej. (Hellén remekírók magyar fordításban. 23. füz.) Budapest, 1888. Lampel. (16-r. 193—288. l.) 40 kr.
1396. *Weiss Rezső*. Egy ellenmondás Herodotosnál. Phil. Közl. 157—158. l.
1397. *Hesychios. Némethy G.* Ad Hesychii Alexandrini glossam *Ηαγζαος*. Phil. Közl. 766—768. l.
1398. *Homeros. Homeros Odysseája*. Magyarázta és bevezetéssel ellátta Veress Ignác. I. füzet. 1—3-ik ének. Budapest, 1888. Lampel R. (8-r. XXVIII, 86 l.) 80 kr.

1399. *Homer's Ilias*. Erkl. v. G. Stier. 1886. Ism. Weiss R. Phil. Közl. 222—223. l.
1400. Az Iliász második éneke. Ford. Baksay Sándor. Bud. Szemle. 53. köt. 35—63. l.
1401. *Homér* Odysseája. Ford. Tély I. 5—6. füzet. XVII, 107. v. — XXIV. ének. (Hellen remekírók magyar fordításban. 21. 22. kötet.) Budapest, é. n., 1888. Lampel R. (16-r. 361—521. l.) Füzetje 30 kr.
1402. *Kempf József*. Béka-egér-harcz. Homeros után. Budapesti László-intézet. 6—16. l.
1403. *Cseri Józ*s. A homerosi költeményekben előforduló melikus fajokról. Ism. Weiss R. Phil. Közl. 745—747. l.
1404. *Csengeri János*, dr. Jegyzetek Homeros Iliásához. A home-rosi alaktan vázlatával. Magyarázó képekkel. Budapest, Eggenberger. 1888. (8 r. 248 l.) 1 frt 40 kr. — Ism. dr. Hömann O. Phil. Közl. 300—303. l.
1405. *Csengeri*. Homeros. (Egyetemes könyvtár. 8. füz.) Győr, Gross G. 1888. (8-r. 42 l.) 10 kr.
1406. *Elischer József* és *Fröhlich Róbert*, dr. Szótár Homeros két eposához. Iskolai használatra készítették —. 2. javított kiadás. Buda-pest, 1888. Lauffer V. (8-r. VI, 320 l.) 2 frt 20 kr.
1407. *Katruetz R.* A homerosi kor erkölcsi világa. Ism. Weiss R. Phil. Közl. 751—753. l.
1408. *Meyer E. H.* Homer u. die Ilias. 1887. Ism. Phil. Közl. 448—449. l.
1409. *Seeck O.* Die Quellen der Odyssee. Ism. Phil. Közl. 222. l.
1410. *Várkonyi Endre*. Homeros kedélyvilága. Szegedi főgymn. 1887. 8. ért. 3—54. l.
1411. — L. 781. sz. a.
1412. *Lykurgos*. *Kempf I.* Lykurgos szónok élete. Ism. Weiss R. Phil. Közl. 213—216. l.
1413. *Meleagros*. *Meleagros*. (Alsól Zenophilám.) Ford. P. T. E. Phil. Közl. 103. l.
1414. *Moschos*. *Moschos*. A szökevény Eros. (I. idyll.) Ford. P. Thewrewk E. Főv. Lap. 263. sz.
1415. *Orpheus*. *Abel Jenő*. Az orpheusi astronomiához. Phil. Közl. 337—346. l.
1416. *Panyassis*. *Weiss R.* Ad Panyassidis Heracleam. Phil. Közl. 768—769. l.
1417. *Pindaros*. *Villemain*. Pindar szelleme etc. Ism. y. Bud. Szemle. 54. köt. 150—153. l. — oo—u. Századok. 371—374. l.
1418. *Platon*. Hunfalvy P. Platoni köztársaság. — L. 1359. sz. alatt is.
1419. *Kassai Gusztáv*. Vajjon Plato a föld nyugvását vagy forgá-sát tanította-e? Phil. Közl. 241—263. l.
1420. *Proklos* Plato-commentárja. Phil. Közl. 449. l.
1421. *Plutarchos*. *Brassai Sámuel*. Mikép hallgassanak a fiatalok a költőkre? (Fordítmány Plutarchosból.) Kisz.-Társ. Évl. 22. köt. 164—203. l.
1422. *Gyürky Odön*. Plutarchos mint pedagógus. Közoktatás. 1—4. sz.

1423. *Sophocles. Embery Árpád.* Antigone. Székelyudvarhelyi főgymnasium 1887/8. ért. 3—36. l.

1424. *Roseth A.* Kreon az Antigone-ban. Ism. Pecz. V. Phil. Közl. 217—218. l.

1425. — L. 1385. sz. a.

1426. *Thukydides. Thukydides.* Görögül és magyarul. Fordította és jegyzetekkel ellátta Zsoldos Benő. II. köt. Negyedik és ötödik könyv. Budapest, 1888. Franklin-t. (8-r. 335 l.) 1 frt 40 kr. — Ism. *Ry. Sárosp.* Lap. 1. 2. sz. — *Fináczy E.* Phil. Közl. 785—790. l. — Ugyanaz. Ford. Zsoldos B. (8-r. 176 l.) 80 kr. Csak a magyar fordítást tartalmazza.

1427. *Hunfalvy P.* Thukydides. — L. 1359. sz. a.

4. Görög nyelvtanok s olvasókönyvek.

1428. *Curtius G.* Görög nyelvtan 17. kiad. Ism. Phil. Közl. 113—114. l.

1429. *Dávid Istr. és Fodor Gyula, dr.* Xenophon memorabiliáinak teljes szótára. Budapest, 1888. Lauffer V. (8-r. 106 l.) 70 kr.

1429a. *Dóczi Imre.* Modus obliquus. Tiszántuli ref. tanáregyl. Évkönyve. 9. évf. 148—160. l.

1430. *Engel E.* Die Aussprache d. Griechischen. 1887. Ism. Phil. Közl. 124. l.

1431. *Lévay J. és Vida A.* Görög-magyar szótár. 2. kiad. 1887. Ism. Bartal A. Phil. Közl. 303—306.

1432. *Lévay J. és Vida A.* Magyar-görög szótár. 2. kiad. 1887. Ism. u. a. u. o. 306. l.

1433. *Maywald Józ.* Görög nyelvtan. 1887. Ism. Spitkó L. Phil. Közl. 310—316. l.

1434. *Maywald Józ., dr.* Görög gyakorló- és olvasókönyv Xenophonból. Görög-magyar és magyar-görög fordítások az Anabasis I. könyve nyomán és szemelvények a memorabiliákból. A gymnasiumok VI. osztálya számára. Budapest, 1888. Kókai L. (8-r. 148 l.) 1 frt.

1435. *Maywald Józ.* Görög gyakorlókönyv. 1887. Ism. Köpesdy S. Tanáregyl. Közl. 383—385. l. — Spitkó L. Phil. Közl. 396—403. l. — Várkonyi E. Közoktatás. 40. sz.

1436. *Szinyei Endre.* Görög nyelvtan. Dolgozta dr. Koch Ernő után és fordítási gyakorlatokkal s szótárral ellátta —. Sárospatak, 1888. (8-r. VIII, 288 l.) 1 frt 80 kr.

5. Római történet s régiségek.

1437. *Cserép József, dr.* Római régiségek. A gymnasiumi ó-klasszikus írók olvasásához segédkönyvnek. Budapest, 1888. Franklin-t. (8-r. 176 l.) 1 frt 40 kr. — Ism. Mészáros Laj. Phil. Közl. 658—663. l.

1438. *Esterházy Sándor, dr.* Cæsar és a nők. Főv. Lap. 326. sz.

1439. *Finály H.* Miért és mikép kell római történetet tanulnunk? Kath. Szemle. 199—213. l.

1440. *Jordan H.* Die Könige im alten Italien. 1887. Ism. Phil. Közl. 127. l.

1441. *Kárpáti Kelemen.* A háború és béke a régi rómaiaknál. — Szombathelyi főgymn. 1887/8. ért. 1—60. l.

1442. *Kempf I. A.* jóslás a régi rómaiaknál. Ism. Pecz. V. Phil. Közl. 217. l.

1443. *Kidltossy Józs.* A római fiúk neveltetése. Ism. Finácsy E. Phil. Közl. 513—514. l.
1444. *Király Pál.* Marcus Ulpius Traianus dák háborúi. Századok. 812—827, 897—910. l.
1445. *Laudon Istrán.* Az ókori Róma fennálló romjaiban. Ungvári kath. főgymn. 1887/8. ért. 3—26. l.
1446. *Leffler Sámuel.* Római irodalom történet, a gymnasiumok felsőbb osztályai számára és magán használatra. Nyiregyháza, 1888 (8. r. 93 l.) 1 frt. Ism. Markusovszky Sámuel. Evang. Egyh. és Isk. 12. sz. — Irod. Ért. 8. sz.
1447. *Moser Józs.* Menyegzői szertartások. Ism. Weiss R. Phil. Közl. 674—675. l.
1448. *Nehány szó a rómaiak circusi játékaikról.* Podolini kath. algymn. 1887/8. ért. 3—9. l.
1449. *Pompeji.* Vasárn. Ujs. 53. sz.
1450. *A római nép életéből.* Ism. Némethy G. Phil. Közl. 669—671. l.
1451. *R. E.* Tanulmányok a rómaiak erkölceiről, mindennapi foglalkozása- és szokásaikról. Soproni kath. gymn. 1887/8. ért. 4—28. l.
1452. *Schroeder.* Az Apolló istennév legújabb etymológiája. Ism. Phil. Közl. 445. l.
1453. *Schwarcz Gy.* Lucius Cornelius Sulla a római alkotmányjog történetében. Ism. Irod. Ért. 4. sz.
1454. *Sebők Henrik.* Forum Romanum. Pozsonyi kath. főgymn. 1887/8. ért. 1—32. l.
1455. *Szarka Kolumbán.* Antik római papok. — Pápai kath. gymn. 1887/8. ért. 4—46. l.
1456. *Thierry Amadé.* Elbeszélések a rómaiak történetéből az V-ik században. Aranyszájú szent János és Eudoxia császárné. A keresztény társadalom keleten. A francia eredetiből ford. Öreg János. Budapest, 1888. Révai. (8-r. XIII, 579 l.) 3 frt 50 kr. — Ism. Guzsvenicz Vil. Közoktatás. 16—21. sz. — oo—u. Századok. 173—177. l. — Acsádi I. Bud. Szemle. 53. köt. 481—484. l. — Irod. Ért. 1. sz.

6. Latin irodalom.

1457. *Anthologia.* Anthol. Pal. VII. 40. Diodorustól. P. T. E. Phil. Közl. 109. l.
1458. Anthol. Pal. VI. 62. P. T. E. u. o. 103. l.
1459. *Apuleius. Lang A.* The most pleasant and delectable tale of marriage of Cupid and Psyche. Ism. Phil. Közl. 126. l.
1460. *Arnobius. Némethy G.* Ad Arnobii adv. nat. L. IV. c. 24. Phil. Közl. 731—732. l.
1461. *Cato. Farkas I.* Uticai Porcius élete. Ism. dr. Ziehen Gy. Phil. Közl. 525—527. l.
1462. *Catullus. Wirth Gyula.* Nehány szó Catullus születési évéről. Nagybecskerekai főgymn. 1887/8. ért. 3—10. l.
1463. *Cicero. Cicero. M. T.* Válogatott levelei. 1—3-ik füzet. Ford. és jegyzetekkel kísérte dr. Bozóky Alajos. Nagyvárad, Hügel O. 1888. (16-r. 224. l. Egy füzet 36 kr. — Ism. Irod. Szemle. (Eger.) 5. sz.
1464. *M. G. Cicerónak 1. 2. 14. Philippikája.* Ford. Bozóky A. 1887. Ism. dr. Csengeri J. Phil. Közl. 88—91. l.

1465. *Cicero*. De imperio Cn. Pompeii, pro P. Sulla. pro Sestio VI. füzet Pro Sestio. IX. 26—XXXVIII. 81—83. Ford. és magy. Némethy Géza. (Tanulók könyvtára. Szerk. Dávid I.) Pozsony, Stampfel. é. n. (1888.) (16 r. 193—256 l.) 30 kr.

1465a. *Barkász K.* Eszményiség és jellemfejlés a latin classicus írók, főleg Cicero és Horatius által. Tiszántuli ref. tanáregyl. Évk. 9. évf. 116—147. l.

1466. *Curtius. Qu. Curti Rufi.* Historiæ Alexandri Magni. Ed. M. C. P. Schmidt. 1886. Ism. Phil. Közl. 123. l.

1467. *Ennius. Némethy G.* Ad Ennii annales. Phil. Közl. 493—494. l.

1468. *Tóth Kálmán.* A Merula-féle irodalmi család. Budapest, 1888. (8-r. 41 l.)

1469. *Festus. Reitzenstein, R.* Verrianische Forschungen. 1887. Ism. Phil. Közl. 228. l.

1470. *Fragmenta poetarum Romanorum.* Ed. Ae. Bæhrens. 1886. Ism. Phil. Közl. 227. l.

1471. *Gaius. Gaius* Római institúciónak négy könyve. Latinul és magyarul. Ford. dr. Bozók A. 1887. Ism. Vécsey T. Phil. Közl. 72—75. l.

1472. *Historia Apollonii Regis Tyrie* codice Parisino 4955. edidit et commentario critico instruxit Michael Ring. Posonii et Lipsiæ, 1888. Stampfel. (8-r. 90 l.) 90 kr. Bir. Ábel J. Phil. Közl. 288—293. l.

1473. *Horatius. Horatius.* Eklr. v. A. Kiessling. II. Satiren. Ism. Phil. Közl. 227. l.

1474. *Horatius.* Oda I, 25, Ford. Endrődi S. Vasárn. Ujs. 15. sz.

1475. *Horácz.* Telen. (Nézd, mint voná be hó a hegytetőket.) Ford. Gegus Dániel. Orsz.-Vil. 2. sz.

1476. *Horatius.* Epod. lib. 2. vers. (Beatus ille, . . .) Ford. Gergely Károly. Gömör-Kishont. 17. sz.

1477. *Horatius.* Epod. (Quo, quo scelesti ruitis. . .) Ford. Gergely Kár. u. o. 27. sz.

1478. *Boross Gábor, dr.* Az újabb Horatius-irodalomból. Közokt. 45. sz. Ism. Rosenberg. Die Lyrik des Horaz cz. munkáját.

1479. *Drajko B.* Horatius ethikai elvei. Ism. Ábel J. Phil. Közl. 211—212. l.

1480. *Fludorovics I.* Qu. Horatius Fl. bölcsészeti nézetei. Ism. Ábel J. Phil. Közl. 210—211. l.

1481. *Grósz E.* Miképen lett Horatius a költő Augustus egyeduralmának megszilárdítója? Ism. Némethy G. Phil. Közl. 440—442. l.

1482. *Medgyesi Lajos.* Horatius második epódusának tárgyalása a VIII. osztályban. Kaposvári főgymn. 1887/8. ért. 7—26. l.

1483. — L. 662. és 1465a. sz. a.

1484. *Lactantius. Némethy G.* Ad Lactantii Div. instit. L. I. c. 11. Phil. Közl. 535. l.

1485. *Livius. Héjas Elek.* T. Livius XXI. könyvének syntaxisa fővonásokban. Csurgói ref. főgymn. 1887/8. ért. 17—32. l.

1486. *Szabó J. E.* Livius könyveiben előforduló csodajelek. Ism. Némethy G. Phil. Közl. 670—671. l.

1487. *Martialis* IX. 97. Ford. P. T. E. Phil. Közl. 379. l. — V. 59. u. o. 391. II. 92. u. o. 444. l. V 24. u. o. 501. II. 17. u. o. 512. V. 74. u. o. 570. — I. 74. u. o. 668. XII. 26. u. o. 677.

1488. Minucius Felix. *Fodor Gyula*, dr. M. Minucius Felix Octaviusa. Szathmári kath. főgymn. 1887/8. ért. 3—17. l.
1489. Nepos. *Nepotis, Cornelii* — . Vitæ. Herausg. v. K. Erbe. 1887. Ism. Schambach Gy. Tanáregyl. Közl. XXI. évf. 446. l.
1490. Ovidius. *Ovidius*. «Szerelem művészeté»-ből. Udvarlási szabályok. Ford. dr. Radó Antal. Pozsonymegy. Közl. 3. sz. — Eszterg. és vid. 10. sz.
1491. *Mocskónyi I.* Ovidius élete. Ism. Némethy G. Phil. Közl. 442—443. l.
1492. *Szölgyényi Ferencz*. Mennyit változtatott Ovidius a mythoson. Lévai főgymn. 1887/8. ért. 3—20. l.
1493. Plautus. *Langen P.* Plautinische Studien. Ism. Phil. Közl. 126. l.
1494. Quintilianus. *Friml Aladár*. M. Fabius Quintilianus a tropusok és figurákról. S. A. Újhelyi kath. gym. 1887/8. ért. 3—16. l.
1495. Sallustius. *C. Sallustii Crispi* de coniuratione Catalinæ et de bello Jugurthino. Magyarázta Holub Mátyás. Sajtó alá rendezte Kempf József. II. rész : de bello Jugurthino. 2. kiadás. Budapest, 1888. Lampel R. (8-r. VI. 123. l.) 70 kr.
1496. Silius I. *Silius Italicus* Punicái. Phil. Közl. 113. l.
1497. Tacitus. *Tacitus* évkönyvei. (Annales.) I. füzet. Tacitus annales. I. 1—31. Ford. és magy. dr. Fodor Gyula. (Tanulók könyvtára. Szerk. Dávid Istv. 45. sz.) Pozsony, Stampfel, é. n. (1888) (16-r. 1—64. l.) 30 kr.
1498. *Tacitus* évkönyvei III. füzet. Ford. Kempf I. (Római remekírók magyar fordításban. 37. k.) Budapest, é. n. (1888.) Lampel. (16-r. 193—288. l.) 40 kr.
1499. Tibullus. *Tibullus* elegiái. Ford. Csengeri J. 1886. Ism. Fodor Gyula. Tanáregyl. Közl. XXI. 96—99. l.
1500. Vergilius. *P. Vergilius Maro* Aeneise. Magyarázta Veress Ign. I. füzet. I. III. ének. 3-ik lényegében változatlan kiadás. Budapest, 1888. Lampel R. (8-r. X. 120. l.) 80 kr.
1501. *Vergilius* Aeneise. III. füzet. Aeneis II. k. — IV. 1—51. vers. Ford. és magy. Dávid I. (Tanulók könyvtára. 47. sz.) Pozsony, Stampfel, é. n. (1888.) (16-r. 65—128. l.) 30 kr.
1502. Vergilius három kiadása. (Thilo-é, Güthling-é és Klouček-é.) Ism. Phil. Közl. 114. l.
1503. *Geréb J.* Sinon csele Vergilius Aeneisében. Ism. Gyomlay Gy. Phil. Közl. 523. l.
1504. *Kún Ign.* A római temetés etc. Ism. Fodor Gy. Phil. Közl. 671—673. l.
1505. *Némethy Géza*. Az Aeneis mint nemzeti eposz. Phil. Közl. 1—53. l.
1506. *Pruzsinszky P.* Vergilius hasonlatairól. Ism. Némethy G. Phil. Közl. 443—444. l.
1507. *Imets F. Jákó*. Himnuszaink műfordítása. 1. Invicte martyr. . . 2. Christo profusum sanguinem. . . 3. Jesu Redemptor omnium. 4. Iste Confessor Domini. 5. Jesu Corona virginum. 6. Fortem virili pectore. . . 7. Coelestis Urbs Jerusalem. M. Állam. 112. sz.
1508. *Isotae* Nogarolæ opera. Ism. Heinrich G. Bud. Szemle. 54. k. 144—150. l.

1509. *Kempis Tamás*. Jézus követése. III. könyv. 16. fejezet. Ford. Kálmán Kár. Magy. Szemle. 1. sz.

1510. *Krímer Bonifác*. Himnuszok a szent szenvedés idejére. A breviariumból. Magy. Állam. 65. sz.

1511. *IX. Leó pápa*. Hymnusz Sz. Konstancz vértanú ünnepére. Ford. Barna Ign. Vasárn. Ujs. 1. sz.

1512. *XIII. Leó*. Esdés a sz. szűzhöz a kísértés idején. Ford. Gör-gényi Jenő. Szépirod. Kert. 14. sz.

1513. *XIII. Leó latin verse*. Sz. Herkulán vértanú. S. J. Magyar Áll. 44. sz. — Sz. Konstanc vértanú. S. J. u. o. 52. sz.

1515. *Vágási*. Műfordítási kísérletek az egyház himnuszaiból. 1. Exultet orbis gaudiis. 2. Aeterna Christi munera. 3. Deus tuorum militum. 4. Invicte Martyr unicum. 5. Christo profusum sanguinem. Magy. Állam. 84. melléklet.

1519. *Weiss Rezső*. Mathæus Fortunatus. Phil. Közl. 346—362. l.

7. Latin nyelvtanok s szótárak.

1517. *Dávid István és Némethy Géza*, dr. Magyar-latin zsebszótár a gymnasiumok és reáliskolák számára. Budapest, 1888. Lauffer V. (8-r. 477. l.) 1 frt 30 kr.

1518. *Dávid I.* Latin olvasó és gyakorlókönyv az I—IV. gymn. osztály számára. Schultz-Dávid latin nyelvtanához. Szerkesztette —. 4. lényegében változatlan kiadás. Budapest, Lampel, 1888. (8-r. VI, 317. l.) 1 frt 20 kr. Ism. Hómann O. Phil. Közl. 189. l.

1519. *Dávid István*. Latin olvasókönyv Livius, Ovidius, Phædrus műveiből és más költők gnómáiból. A gymnasiumok III. és IV. osztálya számára, valamint a reál- és polgári iskolák használatára. 2. lényegében változatlan kiadás. Budapest, 1888. Lampel. (8-r. VIII, 186. l.) 1 frt. Ism. Hómann O. Phil. Közl. 190. l.

1520. *Havet L.* Varia, 1887. Ism. dr. Fináczy E. Phil. Közl. 678—680. l. Latin etymológiai kísérleteket közöl.

1521. *Holzweiszig Fr.* rövid latin nyelvtana. 1887. Ism. Váró Fe-rencz. Tanáregyl. Közl. XXI. évf. 442—448. l. — Beksits Ign. Phil. Közl. 293—299. l. — Fogarasi Alb. Prot. egyh. és isk. lap. 27. sz.

1522. *Holzweiszig Fr.* latin gyakorlókönyv. 1887. Ism. Váró Fer. Tanáregyl. Közl. XXI. évf. 446. l. — Beksits Ign. Phil. Közl. 299—300. l. — Fogarasi Alb. Prot. egyh. és isk. lap. 29. sz.

1523. *Kérészi Istr.* és *Szinyei Gerzson*. Latin mondattan. 1885. Ism. dr. Hóman Ottó. Phil. Közl. 665—668.

1524. *Kircz Jakab*. Beszámoló a latin nyelv módszeres oktatásá-ról és eredményéről reáliskolánk I-ső tanfolyamában. — Szegedi főreál-isk. 1887—88. ért. 3—14. l.

1525. *Pirchala I.* Latin nyelvtan reáliskolák számára. 1887. Ism. Dr. Csengeri János. Tanáregyl. Közl. 170—172. l. — Grósz Jak. Phil. Közl. 75—80. l. Dr. Hómann O. u. o. 306—310. l.

1526. *Pirchala Imre*. Latin mondattan. Olvasmányokkal és gya-korlatokkal. A reáliskolák VI. osztálya számára. Budapest. 1888. Eggen-berger. (8-r. II. 96. l.) 70 kr.

1527. *Schultz Ferdinánd*. Kisebb latin nyelvtana. Átdolgozta Dá-vid István. 4. kiad. Budapest, 1888. Lampel R. (8-r. 299. l.) 1 frt 20 kr. — Ism. Dr. Hómann O. Phil. Közl. 187—189. l.

1528. *Szabóky Adolf*. Latin olvasókönyv. 11. kiad. Budapest. 1883. Ism. Hómann O. Phil. Közl. 190—193. l.

1529. *Veress Ignác*. Latin szótár. II. Magyar latin rész. Középiskolák számára. Szerkesztette —. 2. tetemesen javított kiadás. Budapest. 1888. Lampel R. (8-r. 283. l.) 1 frt 80 kr.

8. Hazai ókori régiségek.

1530. *Basiot'a Basil*. Din numismatic'a Transilvaniei. Transilvania 21. 22. sz.

1531. *Bella Lajos*. Három római emlékkő. Arch. Ért. 233—235. l.

1532. *Bella Lajos*. A Sopron melletti Purgstall præhistorikus földvára és sírhalmairól. u. o. 354—360. l.

1533. *Börzsönyi Arnold*. Az 1884—88-ig szerzett régészeti tárgyaknak ismertetése s azok lelhelyei. Győri főgym. 1887—88. ért. 143—183. lap.

1534. *Darnay Kálm*. Tíz évi régészeti kutatásaim Sümegh és vidékén. Zalai Közl. 13. sz.

1535. *Dudás Gyula*. Vidékünk a rómaiak korában. Bács-Bodn.-m. tört.-társ. Évk. IV. köt. 8—14. l.

1536. *Dudás Gyula*. Az alföldi halmok. u. o. IV. köt. 80—103. l.

1537. *Dudás Gyula*. Bronzkori emlékek a Bácskaságon. u. o. IV. k. 118—125. l.

1538. *Dudás Gyula* a csókai bronzleletről. Arch. Ért. 157—158. l.

1539. *Fröhlich Róbert*. A krásznai aranylelet. u. o. 39—48. l.

1540. *Fröhlich Róbert*. Két római mérföldmutató kő. Adalék Pannónia helyrajzához. u. o. 289—295. l.

1541. *Grosschmid Gábor*. A szemzőszállási lelet. Bács-Bodrog-m. tört.-társ. Évk. IV. köt. 75—80. l.

1542. *Győrik Márton*. Dr. Schimkó Dániel-féle érem- és régiséggyűjtemény, Pozsonyi ág. ev. főgymn. 1887—88. ért. 2—41. l. — Ism. Arch. Ért. 269—271. l.

1543. *Hampel J.* A krásznai római aranyrudak kora és rendeltetése. Arch. Ért. 49—50. l.

1544. *Király Pál*. A sarmizegetusai Mithraeum. 1886. Ism. s. r. Bud. Szemle. 53. köt. 464—471. l. — Mailand O. Századok. 256—263. l.

1545. A krásznai aranyrúd. *Tg.* Arch. Ért. 181. — u. o. 286—287. l. — l. Fröhlich.

1546. *Kuzsinszky Bálint*. Az ó-budai papföldi ásatások 1887-ben. Arch. Ért. 25—39. l. — Kezdetét lásd a múlt évi 1420. szám alatt.

1547. *Kuzsinszky Bálint*. Kirándulás Aquincumba. P. Napló. 318. sz.

1548. *Kuzsinszky Bálint, dr.* A legujabb aquincumi ásatások. Budapest, 1888. (8-r. 27. l.) — Kivonat. Phil. Közl. 757—759.

1549. *Kuzsinszky Bálint*. Az aquincumi mithraeum. Arch. Ért. 385—392. l.

1550. *Kuzsinszky B., dr.* Aquincum veszedelme. Bud. Hirl. 259. sz.

1551. *Kuzsinszky Valent*. Ausgrabungen in Aquincum. 1887. Ung. Rev. 737—756. l.

1552. *Léhóczky Tivadar*. A Borsán és Hetében talált bronzrégiségek. Arch. Ért. 256—257. l.

1553. *Lehóczky Tivadar*. Sztánfalvai és árdánházi bronzkardokról. u. o. 428—433. l.
1554. *Masner Károly*. Ezüst sisak a M. N. Múzeumban. u. o. 392—400. l.
1555. *Mednyánszky Dénes, br.* Őskori telepekről a Vág mentén. u. o. 421—428. l.
1556. *Mihálik József*. A rohácskai őstelepről. u. o. 140—147. l.
1557. *Miletz János*. Budapest régi emlékei. Félégyháza és vid. 5—12. sz.
1558. *Myskorszky Viktor*. Két elpusztult műemlékünkéről. (A malduri régi templom és a héthársi templom.) P. Napló 100. sz.
1559. *Ortway Th.* Eine angebliche Binnenstrasse in Pannonien. Archæol. epigr. Mittheil. XI. köt.
1560. *Rakorszky Fer.* Nyitramegyei ásataim eredménye. Arch. Ért. 327—330. l.
1561. *Récsei Viktor*. A legújabb sopronyi ásataokról. u. o. 147—149. lap.
1562. *Récsei Viktor*. Sopron 6-kori neve és a sopronmegyei római feliratok. Ism. m. Nemzet. 55. sz.
1563. *Récsey Viktor*. Új római feliratos lelet Sopronban. P. Napló. 167. sz.
1564. *Reiner Zsigmond*. Az ispánlaki bronzlelet. Arch. Ért. 10—25. l.
1565. *Sötér Agost* a mosonymegyei római leletről. u. o. 149—151. lap.
1566. *Téglás Gáb.* Újabb barlangok az erdélyi Érczhegység övéből. Mathem. és term. tud. közl. XXII. köt. 1—202. l.
1567. *Téglás G.* Újabb kő- és bronzkori leletek az erdélyi medencze területéről. Orvostermészettudom. Értesítő. I. füz. 67—74. l.
1568. *Téglás G.* A Maros jobbparti barlangok rövid ismertetése. (Kivonat.) Hunyadm. tört. társ. Évk. IV. köt. 95—99. l.
1569. *Téglás G.* Újabb adalékok Dacia helyrajzához. u. o. 25—28. lap.
1570. *Téglás G.* A kisbányai (boiczai) szoros és barlangjai. M. Salon. IX. köt. 520—522. l.
1571. *Téglás G.* Dacia felirattanához. Erdélyi muz.-egyl. kiadv. 56—69. 237—257. l.
1572. *Téglás G.* Ampelum, mint Dacia aranybányászatának központja. u. o. 295—314. l.
1573. *Téglás G.* A régi aranyáldás idejéből. (Régészeti tárcza.) Föv. Lap. 95. sz.
1574. *Téglás G.* Kőbuzogányokról az erdélyi medencze területén. Arch. Ért. 417—421. l.
1575. *Téglás G.* Rézkori tárgyak az erdélyi medencze területéről. u. o. 116—125. l.
1576. *Téglás G.* Præhistorische Gold- u. Steingrubenwerkzeuge aus Dacien. Oesterr. Zeitschr. f. Berg- u. Hüttenwesen. 36. évf. 1—3. l.
1577. *Téglás G.* Neue Höhle aus dem Siebenbürgischen Erzgebirge. Ausland. 22. sz.
1578. *Tóth Lőrincz*. A rozsnyói kath. főgymn. pénz- és éremgyűjteménye. Rozsnyói főgymn. 1887—88. ért. 3—18. l.

1579. *Wosinszky Maur.* Das prähistorische Schanzwerk von Lengyel, seine Erbauer und Bewohner. Ung. Revue. 81—118. 210—231. 343—367. 1. Onállóan is megjelent. Ism. Mehlig. Philol. Wochenschrift. 30. szám.

1580. *Ziehen Gyula, dr.* Salonai sirládák a n. múzeumban. Arch. Ért. 228—233. 1.

IX. Germán nyelvek s irodalmak.

1. Német.

1581. *Bartsch Károly.* (Nekr.) Phil. Közl. 828. 1.

1582. *Baumbach.* A vén fenyő. Ford. Fidelis. Székesfehérv. és vid. 148. sz. — *Feleki Sándor.* Vasárn. Ujs. 51. sz.

1583. *Blumenthal.* 1. Nagyzás. 2. Egy költőnőre. Ford. K. László F. Komár. Lap. 34. sz.

1584. *Bodenstedt.* A csók. Ford. Fidelis. Székesfehérv. és vid. 18. szám.

1585. *Brentano, C.* Karácsonyi dal. Ford. Csicsáky J. Költem. 162. lap.

1586. *Bürger.* Bürger. A csók. Ford. Fidelis. Székesfeh. és vid. 112. sz.

1587. *Szekely György.* Bürger költészete és hatása Csokonayra. Budapest, 1888. Aigner. (8-r. 51. l.) 50 kr. Előbb a Figyelő 25. kötetében jelent meg.

1588. *Chamisso.* Chamisso-ból. (Atyám, oh miért bánsz így velem.) Ford. Brády Alb. Főv. Lap. 151. sz.

1589. *Chamisso.* Sirató. (Todtenklage.) Ford. Trencsényi K. Főv. Lap. 122. sz.

1590. *Chamisso.* A csók. Ford. Fidelis. Székesfehérv. és vid. 24. sz.

1591. *Chamisso.* A csók. (Ó ég, ó ég mily élvezet. . .) Ford. Fidelis. u. o. 58. sz.

1592. *Abai Lajos.* Chamisso. Főv. Lap. 303. sz.

1593. *Claar Emil.* Bál után. Ford. Földváry Istv. Főv. Lap. 11. sz.

1594. *Claar.* A csók. Ford. Fidelis. Székesfehérv. és vid. 18. sz.

1595. *Claar.* A csók. Ford. Fidelis. u. o. 21. sz.

1596. *Clericus dal.* Szász Kár. 1. Lingua mendax. . . (Clericus dal. Carm. Bur. 168. sz. 230. l.) 2. Pásztorlányka. (u. o. 63. sz. 155. l.) Phil. Közl. 57—58. l.

1597. *Dahn F.* Odhin vigasza. P. Napló. 92. sz.

1598. *Dalberg.* *Morneuweg K.* Johann v. Dalberg. 1887. Ism. Phil. Közl. 833. l.

1599. *Dranmor.* Alkonyóra. Ford. Endrődi Sánd. Nemzet. 291. sz.

1600. *Dräxler-Manfred.* Tanács. (Ha valaki mélyen hajlong előtted, . . .) Ford. Méry Kár. M. Salon. IX. köt. 555. l.

1601. *Eichendorff.* Vig vándor. Németből ford. Ogonovszky. Fer. Kecsk. Lap. 5. sz.

1602. *Eichendorff, Joh. Freih. v.* Siebenb. deutsch. Tageblatt. 4332. sz.

1603. *Geibel.* Őszszel. Ford. Fidelis. Székesfehérv. és vid. 122. sz.

1604. *Geibel.* A csók. (Bár jól izlik a csók.) Ford. Fidelis. u. o. 19. szám.

1605. *Litzmann, C. T.* Emanuel Geibel. Ism. Phil. Közl. 126. és 227. l.
1606. *Gellhaus, Dr. S.* Ueber Stoffe altdeutscher Poesie. Ism. Blau Lajos. Magy.-Zsidó Szemle. 468—470. l.
1607. *Gilm, Herm. v.* Az éj. Ford. Révész Ernő. Főv. Lap. 118. sz.
1608. *Glogau, Csere.* Ford. K. László F. Komár. Lap. 34. sz.
1609. *Göckingk.* Egy drámaíró sikere. Ford. Méry K. M. Salon. IX. köt. 110. l.
1610. *Göckingk.* A csók. Ford. Fidelis. Székesfehérv. és vid. 24. sz.
1611. *Goethe. Goethe's Werke.* Herausg. im Auftrage der Grossherzogin Sophie v. Sachsen. Ism. Heinrich Gusztáv. Bud. Szemle. 55. k. 327—331. l. — Phil. Közl. 225. l.
1612. *Goethe's Faust in der ursprünglichen Gestalt.* Herausg. v. E. Schmidt. 1887. Ism. Heinrich Gusztáv. Bud. Szemle. 53. köt. 162—166. l.
1613. *Goethe.* Egmont. Trauerspiel. Magyarázta Bauer. S. 1887. Ism. Heinrich G. Phil. Közl. 180—182. l.
1614. *Goethe.* Az eredetiek. (Igyen szólnak: «Nincs iskolám».) Ford. Révész Ernő. M. Salon. IX. köt. 666. l.
1615. *Goethe.* Hermann és Dorothea. Magyarázta dr. Harrach József. (Német írók iskolai tára. I. kötet.) Budapest, 1888. Lampel R. (8-r. 95. l.) 30 kr.
1616. *Goethe.* Faust első része, Ford. Szabó Mihály. Budapest, 1888. Franklin-t. (8-r. XVI, 200 l.) 1 frt 40 kr. — Vasárn. Ujs. 30. sz. — Egyetért. 202. sz. — Irod. Ért. 17. sz. — Főv. Lap. 200. sz.
1617. Faust-ból Dóczy L. új fordítása. I. Főljánlás. II. Prologus a mennyekben. Bud. Hirl. 355.
1618. *Goethe.* Hermann és Dorothea. Ford. Szász K. Phil. Közl. 56—57. l.
1619. *Goethe.* Koszorúk. Ford. Szász K. u. o. 57. l.
1620. *Goethe.* Szálla alá poklokra. (Poet. Gedanken ü. d. Höllenfahrt Jesu Chr.) Ford. Csicsáky J. Költem. 143. l. — Tavaszjósítás. u. o. 172. l. — A hívó harang. u. o. 191. l.
1621. *Goethe.* Isten és a bajadéra. Ind legenda — ford. Havas Ant. Zalai Közl. 14. sz.
1622. *Goethe* Friderikához. Ford. Koroda Pál. Budapest. 355. sz.
1623. *Goethe.* Mignon dala. Ford. T. B. Erd. Híradó. 297. sz.
1624. *Goethe* Faustjának legrégibb alakja. Phil. Közl. 119. l.
1625. *Goethe.* Hermann és Dorothea mintái. u. o. 223. l.
1626. *Bella J. L.* Goethe: Wanderers Sturmlied. Für ... Chor ... Komp. v. Rich. Strauss. Siebenb. deutsch. Tageblatt. 4565—66.
1627. *Eszterházy Sándor.* Faust és Margit. Erd. Híradó. 131. sz.
1628. *Faludi Miksa.* Goethe Iphigeniája. Irodalomtörténeti tanulmány. Székesfehérvár, 1888. (8-r. 34. l.)
1629. *Gädertz, K. Th.* Goethe's Minchen. Ism. Phil. Közl. 124. l.
1630. *Haraszthi Gyula.* Goethe Iphigeniájának olvastatásához. Kassai főreálisk. 1887—88. ért. 3—18. l.
1631. *Hiemesch, H. K.* Die Urschrift des Goethes «Faust». — Siebenb. deutsch. Tageblatt. 4317. sz.
1632. *Kuun Géza, gr.* Ueber die Enkel Goethe's. Allg. Zeitung. 1888. márcz. 24. mellékletében. (Beilage.)

1633. *Morsch, H.* Goethe u. die griech. Bühnenschriftsteller. 1888. Ism. Phil. Közl. 833. l.
1634. *Popini Albert.* Commentar Goethe Faustjának első részéhez. — Hjalmar H. Boyesen után angolból. — Nagykanizsai kath. főgymn. 1887—88. ért. 3—68. l.
1635. Tanulmányok Goethe Faustjáról. Irták Boyesen H. H. és Heinrich Gusztáv. Budapest, Akadémia, 1888. (8-r. XVIII. 272. l.)
1636. *Wätzold St.* Zwei Goethevorträge. Ism. Phil. Közl. 834. l.
1637. — l. 1987. sz. a.
1638. *Golther, W.* Das Rolandslied des Pfaffen Konrad. Ism. u. o. 125. lap.
1639. Görres B. Virágvasárnap. Ford. Csicsáky Imre. Költem. 138. lap.
1640. *Greif.* Gondok. (Hogyha téged valamely gond terhel, . . .) Ford. Méry Kár. M. Salon. IX. köt. 665. l.
1641. *Grillparzer.* *Grillparzer Fer.* Medea. Szomorújáték. 5 felv. Ford. Hegedüs Istv. (Olcso könyvt. 242. sz.) Budapest, 1888. Franklint. (16-r. 160. l.) 30 kr.
1642. *Grillparzer.* A tenger és szerelem hullámaiból. — Hero és Leander. Ford. Ivánffy Jenő. III. felv.-ból. Erd. Híradó. 79. sz.
1643. *Grillparzer.* A csók. (Kézre csókol a tisztelet, . . .) Ford. Fidelis. Székesfeh. és Vid. 55. sz.
1644. *Groller Balduin.* A tábornok úr fia. A nevelő. Rövid. ism. Irod. Értes. 7. sz.
1645. *Grün.* *Grün Anasztáz.* Családi kép. Ford. Kasza Gy. J. Pécsi Figy. 29. sz.
1646. *Grün Anasztáz.* Különböző gyász. Ford. K. F. Mezótúr és vid. 17. sz.
1647. *Hahn-Hahn Ida, gr.* Ima. Ford. Csicsáky J. Költem. 198. l.
1648. *Hammerling R.* — l. 1704. sz. a.
1649. *Haug.* 1. Asszonyok nyelve. (Oh, asszonynyelv, . . .) 2. A temető. 3. A pénz. Ford. Révész Ernő. M. Salon. IX. köt. 666. l.
1650. *Hartmann M.* — l. 1704. sz. a.
1651. *Heine.* *Heine* költeményei. Ford. Endrődi Sánd. II. (Egyetemes könyvtár 19. füz.) Győr, Gross G. 1888. (16-r. 142 l.) 10 kr.
1652. *Heine.* A csók. Ford. Fidelis. Székesfeh. és vid. 18. sz.
1653. *Heine.* A csók. (Szemeidbe nézek és . . .) Ford. Fidelis. u. o. 22. sz.
1654. *Heine.* A csók. (A ki a csókot feltalálta . . .) Ford. Fidelis. u. o. 54. sz.
1655. *Heine.* Tavasz. Ford. Fidelis. u. o. 67. sz.
1656. *Heine.* Reggel hogyha kelek, édesem. Ford. Bessenyei Fer. Délmagy. Közl. 138. sz.
1657. *Heine.* Álom. Ford. Endrődi S. Főv. Lap. 57. sz.
1658. *Heine.* Salamon. (Romanzero-ból.) Ford. Szász Kár. u. o. 78. szám.
1659. Aus *Heine's* Jugendzeit. Eine Erinnerung von Fr. v. Hohenhausen. Arad. Ztg. 105. sz.
1660. *Redenkalt E.* Heinrich Heine u. seine letzte Liebe. Nyitram. Lap. 13. sz.
1661. — l. 1019. sz. a.

1662. *Hensel, L.* Pittypalatty. Ford. Csicsáky J. Költem. 206. l.
 1663. *Herder.* Herder's Briefwechsel mit Nicolai. 1887. Ism. Phil. Közl. 227. l.
 1664. *Herlossohn.* A könyv. Ford. Szuhay Benedek. Gömör-Kishont. 21. sz.
 1665. *Holtei.* A csók. Ford. Fidelis. Székesfehérv. és Vid. 55. sz.
 1666. *Jean Paul.* Töredékek «Levana»-jából. K—r J—f. Isk. Szemle. 18. sz.
 1667. *Kinkel.* A csók. Ford. Fidelis. Székesfeh. és Vid. 21. sz.
 1668. *Kigyófőző nagyanya.* (Ó-német néprománcz.) Gömör-Kishont. 8. sz.
 1669. *Knorr, I. v.* — l. 1704. sz. a.
 1670. *Köhler.* A csók. (Ne csókoljak senkit többé?...) Ford. Fidelis. Székesfeh. és Vid. 58. sz.
 1671. *Kosegarten, G. S.* Franck, H. 1887. Ism. Phil. Közl. 124. l.
 1672. *Kotzebue.* — l. 850. sz. a.
 1673. *Kreiten G. J.* Az oltárkép. Ford. Csicsáky J. Költem. 196. l.
 1674. *Kretschmann.* A csók. Ford. Fidelis. Székesfeh. és Vid. 52. szám.
 1675. *Kruse H.* Fastnachtspiele. Ism. Phil. Közl. 446—447. l.
 1676. *Kunze.* A csók. (Soká nem tépelődtem én...) Ford. Fidelis. Székesfeh. és Vid. 58. sz.
 1677. *Lenau. Lenau.* A tölgyes. Ford. Csicsáky J. Költem. 187. l.
 1678. *Lenau.* I. (Könyvet lapozva,); II. (Sivár köd! elborítod.); III. (Nehézkes. lomhán függő felhők.) Ford. Endrődi S. Magy. Bazár. 10. szám.
 1679. *Lenauból.* 1. Az üdvösség mély tengerárja. — 2. Vad, sűrű árnya fenyvesek között. Ford. Iváncsi Jenő. Erd. Hiradó. 139. sz.
 1680. *Lenau.* Nézd a folyót. Ford. Reviczky Gy. P. Napló. 92. sz.
 1681. *Lenau.* Dalok a nádasból. I—V. Ford. Reviczky Gy. és Radó A. Ország Világ. 21. sz.
 1682. *Lenau.* A szomorú szerzetes. Ford. Sáfrány Kár. Veszpr. Közl. 50. sz.
 1683. *Lenau.* A nyitott szekrény. Ford. Szulik József. M. Állam. 221. sz.
 1684. *Lessing. Lessing G. E.* Minna von Barnhelm oder Das Soldatenglück. Lustspiel in fünf Aufzügen. Kiadta és magyarázta Heinrich Gusztáv. (Jeles írók iskolai tára. XXXII. köt.) Budap., 1888. Franklin-t. (8-r. 152. l.) 50 kr.
 1685. *Lessing.* Bölcs Náthán. Ford. Zichy A. Először adatott decz. 28.
 1686. *Lessing.* A csók. (A csók, mit gyermek nyujta nékem, ...) Ford. Fidelis. Székesfeh. és Vid. 55. sz.
 1687. *Szanday Zénó.* A «Bölcs Náthán» szerzőjéről. Föv. Lap. 357. sz.
 1688. *Leyden.* Némely állam. Ford. Méry K. M. Salon. IX. köt. 279. lap.
 1689. *Liechtenstein N. Becker R.* Wahrheit u. Dichtung in Ulrich v. Liechtensteins Frauendienst. 1888. Ism. Phil. Közl. 831. 832. l.
 1690. *Lingg H.* A párkák. Ford. Rudnyánszky Gy. Vasárn. Ujs. 53. szám.

1691. *Lingg.* A főniciek. Ford. Erődi Dániel. Főv. Lap. 315. sz.
 1692. *Logau.* Vakság és szegénység. Ford. Méry K. M. Salon.
 IX. 110. l.
 1693. *Logau.* Varázslat. Ford. Méry K. u. o. 279. l.
 1694. *Logau.* A jó férj. Ford. Méry Károly u. o. IX. köt. 279. l.
 1695. *Logau.* Özvegyiség. u. o. 279. l.
 1696. *Logau.* 1. Orpheus és Eurydikéről. 2. Orvos- és jogtudomány. Ford. Révész E. M. Salon. IX. köt. 666. l.
 1697. *Logau.* A csók. (Kedves, szép ajkról szálló csók...) Ford. Fidelis. Székesfeh. és Vid. 54. sz.
 1698. *Logau.* A csók. Ford. Fidelis. u. o. 52. sz.
 1699. *Logau.* (Malom a leányka ajka, ...) Ford. Fidelis. u. o. 58. szám.
 1700. *Logau.* A csók. (1. Egy szikra szerelem, ... 2. Boszankodtok, lányok, érte, ...) Ford. Fidelis. u. o. 18. sz.
 1701. *Logau.* A csók. (Szép virágot csókol. ...) Ford. Fidelis. u. o. 22. sz.
 1702. *Lorm, J.* — L. 1704. sz. a.
 1703. *Löwenstein. R.* Az angyalokról. Ford. Csicsáky Imre. Költeményei. 29. l.
 1704. *Marchand A.* Les poètes lyriques de l'Autriche. Ism. Phil. Közl. 127. l. (Hartmann M., Knorr. Jos. v., Hamerling R., és Lorm Jerom.)
 1705. *Marriot Emil.* (Mataja Emilia.) Jásznigi Sándor. Egy bécsi irónőről. Magy. Bazár. 18. sz.
 1706. *Meianer.* Boldogság. (Tiszta, teljes üdvöt várni...) Ford. Méry Kár. M. Salon. IX. köt. 665. l.
 1706a. *Mises.* A csók. Ford. Fidelis. Székesf. és vidéke. 22. sz.
 1707. *Müllenhoff K.* Deutsche Altertumskunde. I. Bd. V. Bd, 1. Abth. Ism. Petz Gedeon. Phil. Közl. 202—208. 416—430. l.
 1708. *Muralt.* Greyerz, O. Bent Ludvig v. Muralt. 1888. Ism. Phil. Közl. 832. l.
 1709. *Naschinski.* A csók. (Leginkább kedvelem. ...) Ford. Fidelis. Székesfehérv. és vid. 19. sz.
 1710. XIII. századi *német dal.* Ford. Szász K. (Carm. Bur. 136. sz. 208. l.) Phil. Közl. 59. l.
 1711. Das Nibelungenlied. Herausg. v. Fr. Zarneke. Ism. Phil. Közl. 127. l.
 1712. *Ortner M.* Reinmar der Alte. Ism. Phil. Közl. 128. l.
 1713. *Palotay Ákos.* A Siegfried monda és a Niebelungen ének. Budap. Bazár. nov. 15., decz. 1. sz.
 1714. *Proel Kár.* Elfelejtett testvérek. Ism. Reclam Universal Bibliothek. cz. alatt. Délmagyar Közl. 237. sz.
 1715. *Raymond.* «A tékozló» előadása. — Főv. Lap. 128. sz.
 1716. *Redwitz.* A csók Ford. Fidelis. Székesfeh. és vid. 110. sz.
 1717. Lenz Reinhold. Phil. Közl. 118. l.
 1718. *Rittershaus.* A csók. Ford. Fidelis. Székesf. és Vid. 54. sz.
 1719. *Rosegger. P. K.* Ein litterarisches Charakterbild. Siebenb. deutsch. Tageblatt. 4331—7. sz.
 1720. *Rückert.* Rückert. Fr. A rózsza eredete. Ford. Csicsáky I. Költém. 180. l.

1721. *Rückert*. A csók. (Pohárszél és szép ajak, . . .) Ford. Fidelis. Székesfehérv. és vid. 19. sz.
1722. *Rückert*. A csók. Ford. Fidelis. u. o. 24. sz.
1723. *Rückert Friedrich*. Siebenb. deutsch. Tageblatt. 4387. szám.
1724. *Saphir* «Vadrózsák»-ból. Ford. Fidelis. Székesfeh. és vid. 82. sz.
1725. *Saphir*. Nincs olyan kis madárka. . . . Ford. Fidelis. u. o. 88. sz.
1726. *Saphir*. Nem vagyok ifju. . . Ford. Bessenyei Ferencz. A «Vadrózsák»-ból. Délmagy. Közl. 121. sz.
1727. *Scheffel*. *Scheffel V.* Rosz rend biz az. . . («Säckingeni Trombitás»-ból) Ford. Széchy Kár. Vasárn. Ujs. 42. sz.
1728. *Scheffel*. A csók. (Szerelemnek édes csókja!) Ford. Fidelis. Székesfehérv. és vid. 19. sz.
1729. *Scheffel*. A csók. Ford. Fidelis. u. o. 52. sz.
1730. *Proelss I.* Scheffels Leben u. Dichten. 1887. Ism. h. g. Bud. Szemle. 53. köt. 168—174. l.
1731. *Scheffel Viktor*. (Nekr.) Phil. Közl. 115. l.
1732. *Schiller*. *Schiller Frigyes*. Színművei. I. köt. Wallenstein. Drámai költemény. I. r. Wallenstein tábora. II. A piccolominiek. Ford. Tomor Ferencz. Budapest, 1888. Lampel R. (8-r. 168 l.) 80. kr. II. köt. Wallenstein. III. rész. Wallenstein halála. (8-r. 193 l.) 80 kr. III. köt. Az orleansi szűz. Budapest. 1888. (8-r.) — VI. kötet. Stuart Mária. (8-r. 179. l.) 80 kr. — Az I. II. köt. Ism. Irod. Értesítő. 13. sz.
1733. *Schiller Fr.* Az Alpesi vadász. Ford. Csicsáky I. Költem. 212. l.
1734. *Schiller*. Az élet játéka. Ford. Nagy Mór. Erd. Hiradó. 306. sz.
1735. *Schiller*. Az elfátyolozott kép. Ford. Sáfrány Kár. Veszpr. Közl. 53. sz.
1736. *Schiller*. Harangöntés Ford. Dóczi L. — Ism. Bud. Szemle. 53. köt. 490—494.
1737. *Tomor Ferencz*. Újabb Schiller-fordítások. Közzoktatás. 35—39. és Magy. Állam. 158. 159. 163. sz. Összehasonlítja Hegedűs Wallenstein fordítását a sajátjával.
1738. *Faith M.* Stuart Mária. Ism. Heinrich G. Phil. Közl. 104—105. l.
1739. *Hans Sundelin*. Schiller's Verlobung. Werschetz. Zeit. 8. szám.
1740. Schiller Stuart Mária előadása. Egyetért. 255. sz.
1741. *Schiller*. Stuart Mária. Ford. E. Kovács Gy. és Sulkovszky Józ. Első előadás a nemzeti színházban. 1888. szept. 14.
1742. *Schiller*. A kezesség tárgya. Phil. Közl. 117.
1743. *Schiller*. A messinai hölgy forrása. u. o. 119. l.
1744. *Schiller*. Die unüberwindliche Flotte. u. o. 118. l.
1745. — L. 1384. sz. a. is.
1746. *Schönthan*. A csók. Ford. Fidelis. Székesfehérv. és vid. 21. sz. 24. 52. sz.
1747. *Schönthan*. A csók. (Az első két csókot hamar. etc. . . .) Ford. Fidelis. u. o. 54. sz.

1748. *Schönthan*. A csók. Ford. Fidelis. u. o. 110. sz.
1749. *Cs. Papp József*. Schopenhauer pädagógiája. Nép. és polg. isk. Közl. 207—221. l.
1750. — L. 258. sz. a.
1751. *Schuller Gust*. Meister Lukas. F. Siebenb. Deutsch. Tageblatt. 4562. sz. — *Cr. Hermannst. Zeit.* 296. sz.
1752. *Schulpe Georg v.* (Ein Pressburger Dichter.) Pressb. Zeit. 55. morg. Bl.
1753. *Steinbach József*. Eigenes und Fremdes. Ism. Abai Laj. Főv. Lap. 18. sz. Tartalmazza Petőfinek költeményeit is fordításban.
1754. *Stolberg, Gróf*. Dal a vízen. Ford. T. B. Erdélyi Híradó. 297. sz.
1755. *Sturm*. Szigorú ítélet. Ford. Méry K. M. Salon. IX. köt. 110. l.
1756. *Sturm*. Intés. Ford. Méry K. u. o. IX. köt. 555. l.
1757. *Tauber*. Kérdés. Ford. Méry K. u. o. XI. köt. 110. l.
1758. *Uhland. Umland*. A dalnok átka. . . (Állt és időbbe egy vár, magas felségesen,) (Ballada.) Ford. Borsody Béla. — Gömör-Kishont. 44. sz.
1759. *Uhland*. A kápolna. Ford. Csicsáky I. Költem. 228. l.
1760. *Uhland*. A tengerparti vár. Ford. Dobó László. Délmagy. Lap. 162. sz.
1761. *Uhland*. A csók. Ford. Fidelis. Székesfehérvár és vidéke. 21. sz.
1762. *Uhland*. A világ folyása. (Mihelyt a nap bucsúra int. . .) Ford. Fidelis. u. o. 94. sz.
1763. *Uhland*. A jó pajtás. Ford. Jakab Ödön. Főv. Lap. 94. sz.
1764. *Voelker P.* Die Bedeutungs-Entwicklung des Wortes Roman. Ism. Phil. Közl. 334—336.
1765. *Voss*. A csók. (Ha költő lép hozzád leány. . .) Ford. Fidelis. Székesfehérv. és vid. 18. sz.
1766. *Voss*. A csók (Nyugtalanul alszik, . . .) Ford. Fidelis. u. o. 19. sz.
1767. *Wackernagel*. Isten segítsége. Ford. Méry K. M. Salon. IX. köt. 555. l.
1768. *Waldow*. A csók. Ford. Fidelis. u. o. 22. sz.
1769. *Waldow*. A csók. Ford. Fidelis. u. o. 112. sz.
1770. *Wallis A. S. C.* Freyer és Gerda. Hollandból: A. G. M. Salon. IX. köt. 625. 626. l.
1771. *Weber*. A prior intelmei. Ford. Csicsáky Imre. Költemény. 15. l.
1772. *Weisser*. Egy tollforgató hölgynek. Ford. Méry K. M. Salon. IX. köt. 109. l.
1773. *Wolf*. A csók. Fordította Fidelis. Székesfehérv. és vid. 22. szám.
1774. Zeitschrift für deutsche Sprache. Hrg. v. D. Sanders. Ism. Phil. Közl. 115. l.
1775. *Zusner*. A vendéglők. Ford. Erődi Dániel. Főv. Lap. 205. szám.

2. Svéd.

1776. *Björnson Björnsterne*. Leonarda. Színmű 4 felv. Ford. Kárffy-Titusz. (Olesó könyvtár. 249. sz.) Budapest, 1888. Franklin t. (16-r. 148. l.) 30 kr.

1777. *Njári Sándor*. Ibsen Henrik. (A norvég költő.) Főv. Lap. 350. sz.

3. Angol.

1778. a) *Nyelrtan és irodalom*. Dallos Gyula. Gyakorlati angol nyelvtan új tanmódszer alapján, mely szerint angol nyelven olvasni, írni és beszélni a legrövidebb idő alatt alaposan megtanulhatni. Tanodai és magánhasználatra írta —. Sajtó alá rendezte Patterson Arthur. 4. javított kiadás. Budapest, Lampel R. 1888. (8-r. VI, 292 l.) 1 frt 50. Ism. Ritter J. Phil. Közl. 186. 187. l.

1779. *Gaederz K.* Zur Kenntniss d. altengl. Bühne. Rövid ism. Phil. Közl. 829. l.

1780. *Jancsó Benedek*. Két radikális angol író. (Walter Savage Landor és Trelawny.) Főv. Lap. 191. sz.

1781. *Koltai Virgil, dr.* Újabb angol költők. Angolból. (Egyetemes könyvtár. 5. sz.) Győr 1888. Grosz G. (16-r. 93. l.) 10 kr. — Tartalma: Tennyson. — Browning. — Clough. — Arnold. — A. Ch. Swinburne. — Longfellow.

1782. *Mayr Aurél*. A pidgin-englishről. Phil. Közl. 129—157. l.

1783. b) *Írók. Arnold.* — L. 1781. sz. a. is.

1784. *Beecher-Stowe*. P. Hirl. 258. sz.

1785. *Bothwell Anna* siralma. Ford. Csicsáky I. Költeményei. 112. l.

1786. *Browning.* — L. 1781. sz. a.

1787. *Burns. Burns*. Egy egérhez. Ford. Lévy Józ. Főv. Lap. 181. sz.

1788. *Burns*. Májusban egy kérés. Ford. Lévy Józ. Bud. Szemle. 55 köt. 111. l.

1789. *Burns*. A két eb. Elbeszélés. Ford. Lévy József. u. o. 56. köt. 430—437. l.

1790. *Burns*. Tél. Ford. Spóner Andor. u. o. 53. köt. 299. l.

1791. *Burns*. Télen. Angolból ford. Sáfrány Kár. Veszpr. Közl. 52. sz.

1792. *Byron. Byron*. Euthanasia. Ford. Spóner Andor. P. Napló. 140. sz.

1793. *Byron*. Manfred. Zenéje Schumanntól. Ism. Schütz Miksa. Bud. Szemle. 53. köt. 460—464. l.

1794. *Byron*. Az abydosi menyaszony. (A költői beszély tárgya.) Főv. Lap. 46. sz.

1795. *Lord Byron. B.* Egyetért. 22. sz.

1796. *Popini Albert*. Részletek Byron életéből és költészetéből. Álom. (The Dream) című költeményének alapján. Zala. 3—5 sz.

1797. *Székelly Salamon*. Lord Byron. Kölcseny-egyl. Évk. V. évf. 62—71. l.

1798. *Váczy János, dr.* Lord Byron. (1788—1824.) Vasárn. Ujs. 5. sz.

1799. **Claus Tasting.** Egy versíró. Ford. K. László. F. Komár. Lap. 34. sz.
1800. **Clough.** — L. 1781. sz. a.
1801. **Csicsáky Imre.** Eduard. (Skót ballada.) Költeményei. 200. lap.
1802. **Dickens.** Ki írta Dickens regényeit. P. Hirlap. 233.
1803. **Hemans Felicia.** A jobb haza. (The better land.) Ford. 'Csicsáky I. Költeményei. 13. l. — Vándor-madarak. u. o. 188. l.
1804. **Lenor királyné** gyónása. (Ó-angol ballada.) Ford. Szász K. Bud. Szemle. 54. köt. 410—412. l.
1805. **Longfellow. Longfellow. H. W. Excelsior.** Ford. Csicsáky I. Költem. 193. l.
1806. **Longfellow.** Februári délután. Ford. Kaczián G. Magyar Bazár. 4. sz.
1807. **Longfellow.** Esős nap. Ford. Körösi Albin. Veszpr. Közl. 45. sz.
1808. **Longfellow, H. W.** A kihívás. Ford. Szász Béla. Vasárn. Ujs. 9. sz.
1809. **Longfellow élete.** (Öccsének könyve után.) (S. A.) Főv. L. 178. sz.
1810. **Longfellow.** Makabæus Júdás. Drámai költemény. Ford. Szász Béla. Bud. Szemle. 54. köt. 227—253. l.
1811. **Longfellow.** A híd. Ford. Szász Béla. u. o. 55. köt. 444—446. l.
1812. **Longfellow.** Szonettjeiből. 1. Könyveim. 2. Győző és legyőzött. Ford. Szász Béla. Főv. Lap. 336. sz.
1813. **Longfellow szonettjeiből.** 1. Emlékezések. 2. A hó kereszt. Ford. Szász Béla. u. o. 349. sz.
1814. — L. 1781.
1815. **Moulttrie.** Harmadik fiamról. Angolból. Benke István. Brassó. 147. sz.
1816. **Moore Th.** Csaló látszat egész világ, ah! (This world is all a fleeting show.) Ford. Csicsáky Imre. Költeményei 12. l. — Fionnula panasza. (Silent, oh Moyle.) u. o. 107. l. — Erin oh Erin! u. o. 110. — Tara hárfája. u. o. 111. — Az ír leány. u. o. 164. — Mint a habon át ragyog a nap. . . u. o. 195. l. — Jubilate, Ámen! (Hark! the vesper-hymn, is stealing.) u. o. 229. l.
1817. **Ossian.** Darthúla sírdala. Ford. Csicsáky I. Költeményei. 119. l.
1818. **Ouida.** — L. 895. sz. a.
1819. **Poe E. Poe Allan Edgár.** The Sleeper. (Az alvó.) Ford. Ferenczi Zolt. Erd. Híradó. 79. sz. — Poe Allan E. F.-nek. (Szerelmem! földi életem. . .) Ford. Ferenczi Z. Erd. Híradó. 305. sz.
1820. **Ferenczi Zoltán.** Poe Edgár költeményei. Erdélyi muz.-egyl. kiadv. 115—131. l.
1821. **Rider Haggard. Ő.** Regény. Rövid. Ism. Egyetértés. 291. szám.
1822. **Robinson Mary.** (Angol költőnő.) Justh Zsigm. Főv. Lap. 140. sz.
1823. **Scott Walter.** Lodogár. Ford. Jánosi Guszt. Bud. Szemle. 54. köt. 270—271. l.

1824. *Shakspeare. Shakspeare* színművei. Jegyz. ellátta. Csiky G. II. köt. 1888. *Ism. Irod. Értes.* 2. sz.

1825. *Shakespeare. A makranczos hölgy.* Vigj. 5 felv. Uj betanulással adták a nemz. színházban. okt. 10. A. Z. P. Napl. 284. sz.

1826. *Kürthy Emil.* Lear király a nemzeti színházban. (1838—1888.) Pest. Hirl. 234. sz.

1827. *Rácz Lajos.* A Shakespeare-kérdés. (Donnelly műve.) Főv. Lap. 21. sz.

1828. *Rácz Lajos.* A shakespeare-i színművek eredete. (Gróf Vitzthum könyve után.) u. o. 328. sz.

1829. *Székely Béla.* Francziák Shakespeare-ről. u. o. 296. sz.

1830. Shakespeare és az orvostudomány. *Gyógyászat.* 8. sz.

1831. A franczia karének Shakespeare-ről. (R.) Főv. Lap. 298. szám.

1832. Othello első előadása. (1602-ben.) Egyetértés. 251. sz.

1833. — L. 925. sz. a.

1834. *Swinburne, A Ch.* — L. 1781. sz.

1835. *Tennyson. Tennyson Alfréd* Király-idyljei. Ford. Szász Kár. *Ism. Vasárn. Ujs.* 49. sz. — S. S. Főv. Lap. 352. sz.

1836. *Tennyson A.* Altató dal. (Lullaby.) Ford. Csicsáky I. *Költem.* 203. l.

1837. *Tennyson.* Airy, fairy Liliám. . . . Ford. Koroda P. *Magy. Szemle.* 1. sz.

1838. *Tennyson.* Locksley Hall and other poems. 1887. *Ism. — e— Bud. Szemle.* 53. köt. 309—315. l.

1839. — L. 1781. sz.

1839a. *Thackeray. Haraszi Gyula.* Thackeray. (H. Conrad. W. Makepeace Thackeray.) Bud. Szemle. 56. köt. 438—450. l.

1840. *Twain M.* Hackleberry Finn kaladjai. Röviden *ism. Irod. Értes.* 2. sz.

1841. *Vérsi József.* Ó jaj, ó jaj! (Skót népdal.) Ország-Világ. 5. szám.

1842. *Wisemann.* Fabiola. Ford. Haudek Ág. Rövid *ism. Főv. Lap.* 258. sz. 1889. l. — *Dolenecz Józ.* Nemzet. 277. sz. — Egyetértés. 256. sz. — *Irod. Értes.* 21. sz. — M. Állam. 214. sz.

1843. *Wordsworth, W.* Heten vagyunk. Ford. Csicsáky I. *Költem.* 224. l.

1844. *Wordsworth.* A kakukhoz. Ford. Fejes Istv. Főv. Lapok. 241. szám.

4. Nyelvtanok.

1845. *Barna I.* Német nyelvgyakorló különös tekintettel az újabb helyesíráásra. A népiskolák felsőbb osztályai számára. 4. jav. kiadás. Budapest, 1888. Dobrovsky és Franke. (8-r. 112. l.) 40 kr.

1846. *Felsmann József.* Német grammatika. 6. kiadás. Budapest, 1888. Lauffer V. (8-r. IV, 266 l.) 1 frt. 40 kr. — *Ism. Timár Pál. Phil. Közl.* 502—505. l.

1847. *Felsmann József.* Német nyelvtan iskolai használatra. II. javított kiadás. Budapest, 1888. Lampel R. (8-r. VI, 166, IV. l.) 90 kr.

1848. *Gyulai Béla.* Alsófokú keresked. iskola olvasó könyve. I.

rész az I. osztály számára. II. k. Budapest, 1888. Lampel. (8-r. 151. l.) 60 kr.

1849. *Harrach József*. Német olvasókönyv 2. és 3. köt. 1887. Ism. Heinrich G. Phil. Közl. 182—186. l.

1850. *Horváth Lilla (Vezekényi.)* A virágok álma. Olvasókönyv iskolai és magán használatra. Francia, német és magyar nyelven. N. Kanizsa, 1888. Fischel F. (8-r. 189. l.) 60 kr.

1851. *Jausz György*. Német olvasókönyv a felsőbb leányiskolák és polgári iskolák számára. I. rész. Budapest, 1888. Laufer V. (8-r. VIII, 224 l.) 1 frt 10 kr.

1852. *Kún Pál*. Német irodalmi olvasmányok. 1879. Ism. Heinrich G. Phil. Közl. 326—330. l.

1853. *Langraf Moritz*. Deutsche Sprachlehre mit 150 Übungsaufgaben. Ein Handbuch für Schüler der Volks-, Bürger-, und höheren Töchterschule. I. Theil. Die Wortlehre. 38. vermehrte u. verbesserte Aufl. Budapest, 1888. Lampel. (8-r. VI. 138 l.) 36 kr.

1854. *Liebleitner János*. Kis magyar-német szótár. A beszédre legszükségesebb fő- és mellénevek és igék. Szorgalmas tanulók számára. 8. bőv. kiadás. Pozsony, 1888. Stampfel, (8-r. 32 l.) 45 kr.

1855. *Obert Franz*. Neues Deutsches Lesebuch. Mit Rücksicht auf die Vollzugsvorschrift etc. I. Theil. Für das 2. (3.) Schuljahr. 2. Aufl. Kronstadt, 1888. Zeidner. (8-r. 92, IV. l.) 36 kr.

1856. *Oldal János*. Német nyelvtan. (Gyakorló-, nyelv-, szó- és olvasókönyv.) A polgári leányiskolák számára. 3. kiad. I. rész. Az I. és II. osztály számára. Budapest, 1888. Eggenberger. (8-r. 208. l.) 1 frt 20 kr.

1857. *Popini Albert*. Német alaktani jegyzetek. Kézirat. Nagy-Kanizsa, 1888. Fischel F. (8-r. 29. l.) 20 kr.

1858. *Simonyi Zs.* Német nyelvtan. 1887. Ism. Timár Í. Pál. Phil. Közl. 197—200. l.

1859. *Szemák Istv., dr.* Német nyelvtan. II. évfolyam. 5. kiadás. Budapest, 1888. Laufer V. (8-r. VIII, 178 l.) 1 frt.

1860. — Német olvasókönyv. III. rész. 2. kiadás. Budapest, 1888. Laufer V. (8-r. VIII. 288. l.) 1 frt 60 kr. — Ism. Heinrich G. Phil. Közl. 325—326. l.

1861. *Szirmai József*. Német nyelvképző-iskola gyakorlati példákban. III. rész. Budapest, Franklin t. 1888. (8-r. 119. l.) 30 kr.

1862. *Zimmermann Gy.* Német nyelvtan. 1887. Ism. Kun Pál. Sárosp. Lap. 5. sz.

X. Román irodalmak.

1. Francia.

1863. *Bayle*. Az esernyő. Vígj. Ford. Csiky G. Első előadása febr. 10. — Megjelent az olcsó könyvtárban.

1864. *Béranger*. A tanácsos úr. Ford. Endrődi Sándor. Nemzet. 230. sz. — Alföld. 271. sz.

1865. *Berge, Jean. (J.)* Az eszmény egy dalnoka. Magyar. Bazár. 16. sz.

1866. *Besant W.* Gibeon gyermeke. Regény. Ism. (S. A.) Főv. Lap. 24. sz.

1867. *Bisson A.* Válás után. Vigj. 3 felv. Ford. Paulay E. Első előadása a nemzeti színházban. nov. 16-án.

1868. *Bourget, P.* Találkozás. Ford. Radó A. Vasárnapi Ujság. 1. sz.

1869. *Chateaubriand.* A lányka s a virág. Ford. Csicsáky Imre. Költeményei. 104. l. — A kivándorolt hegyi lakos. u. o. 170. l.

1870. *Chateaubriand.* Meglátjuk. Ford. Gáspár Istv. Közművelődés. 10. sz.

1871. *Chateaubriand.* A vértanúk. I. II. Ford. Rada Istv. (Olesó könyvtár 236. sz.) Budapest, Franklin t. 1886. (16-r. 282. 291. l.) 1 frt. 20 kr.

1872. *Gärtner Henrik.* Chateaubriand és művei. Nagyváradí fő-reálisk. 1887. 8. ért. 3--24. l.

1873. *Chenier A.* Az ifjú rableány. Ford. Csicsáky I. Költeményei. 115. l.

1874. *Cherbuliez V.* Holdenis Meta. Ford. Ambrus Z. Rövid. ism. Irod. Értes. 7. sz.

1875. *Chivot és Duru.* A kalóz király. Operette. Zenéje Planquette R.-tól. Első előadás a népszínházban febr. 28.-án.

1876. *Coppée Ferencz.* III. Frigyes császárhoz. Ford. Ábrányi Emil. P. Napló. 85. sz. — Ford. Sziklay I. P. Hirl. 85. sz.

1877. *Coppée Fer.* Sennacheril. Ford. Dessewffy Árpád. Magy. Bazár. 6. sz.

1878. *Coppée.* A hajótörés. Komoly monolog. Ford. Gabányi. Budapest é. n. (1888.) Weismann. 15 kr.

1879. *Coppée Fr.* Egy aranyhoz. Ford. Hegedűs István. Erd. Híradó. 79. sz.

1880. *Coppée.* Az ujságáruló. (Párisi történet.) Fordította Jánosi Gusztáv. Bud. Hirl. 26. sz. — Veszprém. 6. sz.

1881. *Coppée.* A hajótörött. Ford. Radó Antal. Budapesti Hirlap. 174. sz.

1882. *Coppée.* Az áldás. Ford. Radó A. Bud. Hirl. 342. sz.

1883. *Coppée Ferencz.* Szomorú válaszok. Máramar. Lap. 38. sz.

1884. *Corneille.* Cid. Ford. Radó Antal. I. felvonás. 1-5. jelenet. Zombor és vid. 77. sz. és Félégyház. és vid. 40. sz.

1885. *Cosquin Eman.* Contes populaires de Lorraine. Ism. Phil. Közl. 123. l.

1886. *Daudet A.* A szűz a jászolnál. Ford. Csicsáky I. Költeményei. 127. l.

1887. *Salamon Ferencz.* A halhatatlan és párizsi erkölcsök. (Daudet A. L'immortel. Moeurs Parisiennes.) Bud. Szemle. 56. köt. 350-378. l. — Daudet levele. Bud. Hirl. 311. sz. — Salamon Fer. Daudet és magyar bírálatai. u. o. 314. sz.

1888. *Daudet A.* A halhatatlan. Regény. Ism. S. A. Főv. Lap. 211. sz.

1889. *Delarigne Casimir.* A kis hajó. (La Brigantine.) Ford. Csicsáky I. Költeményei. 136. l.

1890. *De Loy.* Lemondás. Ford. Dessewffy Árpád. Magy. Bazár. 19. sz.

1891. *Dumas. Al .fils.* Jairus leánya. Ford. Csicsáky I. Költeményei, 117. l.
1892. *Duru et Chivot.* A rezervisták. Bohózat. Első előadása a népszínházban ápr. 17.
1893. *Erdélyi Károly, dr.* A francia epos eredeteiről. Kecskeméti kath. főgymn. 1887. 8. ért. 3—64. l.
1894. *Estienne Henrik.* Imre Sándor. Budapesti Szemle. 53. köt. 126—137. l.
1895. *Fontenay.* Heten vagyunk. Ford. Kasza Gy. I. Pécsi Figy. 37. sz.
1896. *A. Z.* A francia dráma a nemzeti színházban. Apró észrevételek Francillon, Georgette, Chamillac, az Erdő szépe és a Demi Monde előadásairól. P. Napló. 270. sz.
1897. Guizot. — L. 865. sz. a.
1898. *Halévy L., Crémieux H. és Decourcelle P.* Constantin abbé. Vigj. 3 felv. Első előadás márcz. 9-én.
1899. *Halévy, Crémieux és Decourcelles.* Constantin abbé. Vigj. Vasárn. Ujs. 16. sz.
1900. *Halévy Laj.* Constantin Abbé. Ism. Székesfehérv. és vid. 137. sz.
1901. *Hugó V.* Elragadtatás. (Extase.) Ford. Csicsáky Imre. — Költeményei 7 l. — Számkivetés. u. o. 217. l.
1902. *Hugó Victor.* A nagymama. Ford. Kőrösy Albin. Veszprémi Közl. 41. sz.
1903. *Hugo Viktor.* A történelem. Szulik Józs. Magy. Állam. 106. szám.
1904. *Hugó Viktor* rajzai. Irod. Értes. 13. sz.
1905. *Justh Zsigm.* Egy párisi irodalmi saison. (Comtesse Diane és köre.) M. Salon. IX. köt. 471—479. l.
1906. *Kont Ign.* Les grands écrivains français. Ism. Phil. Közl. 740—744. 803—808. l.
1907. *Labiche.* Színházi bukásom. Főv. Lap. 25. sz.
1908. *Lamartine.* A haldokló keresztény. Ford. Csicsáky I. Költem. 209. l.
1909. *Lamartine. Legouvé Ernő.* Főv. Lap. 252—254. sz.
1910. *Laprade. Victor de.* — A barátság. Ford. Csicsáky I. Költem. 219. l.
1911. *Legouvé.* Feleki József. Egy boldog öreg. Főv. Lap. 201. szám.
1912. Legouvé a Bouilly Miklós színművéről. (L'abbée de l'Epée.) Feleki Miklós. Főv. Lap. 310. sz.
1913. *Lemoyne, André.* Bál éj után. Ford. Bogdánfy Laj. Békés. 32. sz. — Margit. Nyirvidék. 5. sz.
1914. Maintenon ifjusága. (Walckenaer Mémoires sur Mme de Sévigné.) Erd. Híradó. 124. sz.
1915. *Malot Hector.* A lelkiismeret. Regény. Ism. Székely Béla. Főv. Lap. 121. sz.
1916. *Manuel Eugène.* A ruha. Ford. Bogdánfy Laj. Békés. 28. szám.
1917. Guy de *Maupassant.* Pierre et Jean. E regény tartalmát ismerteti Bud. Hírl. 22. sz.

1918. *Meilhac-Halévy*. A kis púpos (Janot). Zenéje Lecoq-tól. Első előadás a budai szinkörben szept. 22.-én.
1919. *Milli, G.* Az árva. Ford. Csicsáky I. Költeményei. 108. l.
1921. *Molière*. — L. 930. sz. a.
1922. *Moreau Élise*. Levél a jó Istenhez. Ford. Csicsáky I. Költ. 167. l.
1923. *Musset, A. de*. Jeanne d'Arc. Ford. Csicsáky I. Költemények 211. lap.
1924. *Musset Alfréd*. Isten veled. Ford. Endrődi S. Főv. Lap. 4. sz. — Pepikéhez. Főv. Lap. 195. sz.
1925. *Nisard Desiré*. (Nekr.) Phil. Közl. 828—829. l.
1926. *Ohnet Gy.* Akarat. Regény. Rövid ism. Irod. Ért. 9. sz. — Egyetértés. 85. sz.
1927. *Haraszi Gyula*. Ohnet György. Bud. Szemle. 53. köt. 249—274. l.
1928. *Pailleron, E.* Az egér. Vigj. 3. felv. Első előadása április 13.-án.
1929. *Pailleron, E.* Az egér. Vigj. Ism. h. l. Délmagyar. Közl. 276. sz. — Alföld. 253. sz.
1930. (T. Sz.) Az «Egér» alakjairól. Főv. Lap. 112. sz.
1931. *Pascal*. Szemelvények gondolataiból. Ford. Dr. Lukács Ant. Közművelődés. 8—10.
1932. *Peirol troubadour*. A csók. Ford. Fidelis. Székesfehérv. és vid. 21. sz.
1933. *Ratisbonne L.* A kakuk. Ford. Csicsáky I. Költ. 174. lap. — A lepke. u. o. 182. l.
1934. *Reymond és Boucheron*. Kisvárosi hírességek. Bohózat 3 felv. Zenéje Konti I.-től. Első előadása a népszínházban okt. 12.
1935. *Reboul I.* Az angyal és a gyermek. Ford. Csicsáky Imre. Költeményei. 31. l.
1936. *Reynaud. Legouv é Ernő*. Ford. Feleki I. Főv. Lap. 184. szám.
1937. *Rogéard*. Képek a franczia irodalomból. (Egyetemes könyvtár 16. füz.) Győr. Gross G. 1888. (16-r. 66 l.) Tartalom Racineről. — Racine nőalakjai. — Molière. — Molière és a Misanthrope. — Boileau. — Lafontaine és meséi.
1938. *Rousseau. Carrière* után Ferenczy József. (Egyetemes könyvtár 3. füz.) Győr, 1888. Gross G. (16-r. 33 l.) 10 kr.
1939. *Sand György*, Haraszi Gyula. Bud. Szemle. 55. köt. 121—129. l.
1940. *Caro*. George Sand. Ismerteti Charruand D. Ker. Magvető. 342—350. l.
1941. *Sardou*. La Tosca. P. Hirl. 320.
1942. *Schultz, O.* Die provenzalischen Dichterinnen. 1888. Phil. Közl. 834. l.
1943. *Scribe E.* Fiam van itt. Ford. Csicsáky Imre. Költeményei. 105. l.
1944. *Scribe és Legouv é*. Lecouvreur Adrienne. Dráma. Ism. Junius. Erd. Hiradó. 267. sz.
1945. *Sully-Prudhomme*. Székely S. P. Napló. 64. sz.
1946. *Székely S.* La Marchande de Sourires. P. Napló. 116. sz.

1947. *Theuriet André*. Őszi szerelem. Regény. Ism. Bud. Hirl. 58. szám.
1948. *Taine*. Schrattenthal. Hippolite Taine und Julius Schwarcz. Eisenach, 1888. 50 Pf.
1949. *Uchard Mario*. Blaisot kisasszony. Ford. Fái J. Béla. Ism. Irod. Ért. 16. sz.
1950. *Verne J. Sándor Mátyás*. Ism. Szigetvári I. Bud. Szemle. 55. köt. 471—474. l.
1951. *Villefranche, J. M.* Az angyal koszorúja. Ford. Csicsáky I. Költeményei. 123. l.
1952. *Violeau, Hippol.* A haza. Ford. Csicsáky I. Költ. 208. l.
1953. *Kreiten V.* Voltaire. Kor- és jellemrajz. 2. bőv. kiadás után, magyarra fordították Makra Imre és Rózsa Józ. Szeged, 1888. (8-r. 620. l.) — Ism. k. n. Irod. Szemle. (Eger.) 9. sz.; Tomor Fer. Közoktatás. 32. sz. — Közművelődés. 30. sz.
1954. *Willer József*. Az ó-francia költészet eredetéről és fejlődéséről, különös tekintettel a Roland-énekekre. — Kecskeméti főreáliskola 1887/8. ért. 3—35. l. — Önállóan is megjelent.
1955. *Willer J.* A Róland-énekről. Ism. Heinrich G. Phil. Közl. 104. sz.
1956. *Zola Emil*. Germinal védelme. P. Napló. 118. sz.
1957. *Zola E.* Az álom. Ford. Fái J. B. Ism. Főv. Lap. 352. sz. 2593. l. — S. C. Egyetértés. 359. sz.

2. Tankönyvek.

1958. *Petit Grammaire française*. D'après Mme. Amable-Tastu, P. A. Lemaire, et Ch. P. Girault-Duvivier. (Manuscrit. Budapest, 1888. (8-r. 164. l.)
1959. *Ahn F.* Gyakorlati vezérkönyve a francia nyelv gyors és könnyű megtanulására. Átdolgozta Havas Adolf. I. Folyam. 12. kiad. Budapest, 1888. Athenæum. (8-r. V, 200 l.). II. foly. 5. kiad. (8-r. VII, 200 l.) 1 frt 40 kr.
1960. *Hofer Kár.* A francia nyelv módszeres tankönyve. 1887. Ism. Bartos Fülöp. Tanáregyl. Közl. XXI. évf. 241—242. l.
1961. *Hofer Károly.* A francia nyelv módszeres tankönyve. II. rész. 4. bővített és javított kiadás. Budapest, 1888, Eggenberger. (8-r. IV, 118. l.) 90 kr.
1962. *Noël Károly.* Francia nyelv. Módszeres tanmenet, iskolai és magánhasználatra. Magyarra átírta Sasváry László. I. és II. rész. 5. bővített kiadás. Budapest, 1888. Lampel R. (8-r. 161, 211 l.) 1 frt 80 kr.
1963. *Ploetz Károly, dr.* Elemi francia nyelv. 1887. Ism. Molnár Pál. Phil. Közl. 392—396. l.
1964. *Ploetz Károly, dr.* Sillabaire français. Első oktatás a francia nyelvben. Fokként haladó tanmód. A 19-ik eredeti kiadás után átnézte és sajtó alá rendezte Palóczy Lipót. 6. javított kiadás. Budapest, 1888. Lampel R. (16-r. 183. l.) 40 kr.
1965. *Szányi Albert.* Précis de grammaire française, D'après les meilleurs auteurs. Budapest, L. Révai, Paris Fr. Vieweg, 1888. (8-r. 64. l.) 25 kr. 50 cent.

1966. *Szányi Béla*. A multrészesülő a francia nyelvben. A legújabb kútfők nyomán. Budapest, 1888. Révai L. (8-r. 24. l.) 15 kr.

3. Olasz-spanyol.

1967. *Berghoffer József*. Az olasz nyelv germán elemei. Phil. Közl. 456—492. l.

1968. *Palóczy Lipót*. Gyakorlati olasz nyelvtan. Dr. Ahn tanmód-szere nyomán. Budapest, 1888. Lampel R. (8-r. VI. 160. l.) 80 kr.

1969. *Rényi R.* Itália költészete. Ism. Irod. Ért. 3. sz.

1970. *Zambra Pietro*. Sull'origine della lingua italiana. Fiumei áll. főgymn. 1887. 8. ért. 3—21. l.

1971. *Amicis, Edmondo de*. A szív. Olaszból ford. dr. Radó Antal. Budapest, 1888. Ism. Molnár Laj. Sárosp. Lap. 10. sz. — Erődi B. Főv. Lap. 32. sz. — Dr. Török J. Prot. Közl. 41. 42. sz.

1972. *Ariosto* «Loránt álma». P. Napló. 355. — Angyélika Futása. («Orjüngő Loránt»-ból. I. 33—44.) Nemzet. 355.

1973. *Szőcs Géza*. Ariosto. Erdélyi Híradó. 291. sz.

1974. Ariosto Magyarországról. S. I. M. Salon. X. k. 329—333. l.

1975. Boccaccio szülővárosa. Phil. Közl. 117. l.

1976. Giordano Bruno. Religio. I. f. é. 27. 28. sz. — Giordano Bruno szelleme irataiban. u. o. 29. sz.

1977. *Costetti G.* Mindennapi történet. Dráma 3 felv. Első előadás máj. 26.-án.

1978. *Dante. Dante. Paradiso. XXXIII. Sz. Bernárd imája*. Ford. Csicsáky I. Kötteményei. 121.

1979. *Csicsáky Imre*. Dante bölcsellete összehasonlítva a kelet, valamint az ó-, közép- és új-kor bölcséleti iskoláival. Temesvár, 1888. (8-r. 56 l.) 50 kr.

1980. *Csicsáky Imre*. Dante politikája. Budapest, 1888. (8-r. 36 l.) Megjelent a Magy. Allam 232—237. sz.

1981. *Csicsáky Imre*. Dante bölcsellete összehasonlítva a kelet, valamint az ó-, közép- és újkor bölcséleti iskoláival. Bölcs. folyóirat. Külön is megjelent. Temesvár, 1888. (8-r. 56 l.) 50 kr.

1982. *Domanovszki Endre*. Dante mint politikai író. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből. IX. köt. 5. sz.) Budapest, 1888. Akadémia. (8-r. 20 l.) 10 kr.

1983. *Teveli V. Dezső*. Dante és Domanovszky. Szépirod. Kert. 27. 28. sz.

1984. *Manzoni*. La passione. Ford. Árvay Sándor. Győri Közl. 26. sz.

1985. *Mantegazza*. A fej. Ism. Erődi Béla. Főv. Lap. 32. sz. Ifjúsági irat.

1986. *Orlando*. (Legrégibb lovag-eposz.) Phil. Közl. 119. l.

1987. *Jacopo Ortis* és Werther Keservei. Phil. Közl. 116. l.

1988. *Parin Gius.* A mezei élet. Olaszból ford. Petrásovsky Leo. Szépirod. Kert. 36. sz.

1989. *Petrarca* összes szerelmi szonettjei. Ford. Radó A. Ism. Teza E. Rivista contemporanea. 1888. III.

1990. *Petrarca*. Szép szűz. Ford. Csicsáky Imre. Kötteményei. 132. l.

1991. *Tasso, Torqu.* A csók. Ford. Fidelis. Székefehérv. és vid. 24. sz.
1992. *Teleki Sándor.* Garibaldi mint költő. Bud. Hirl. 327. sz.
1993. *Verdi.* Otello. Ism. Schütz Miksa. Bud. Szemle. 53. köt. 454—460. l. — Otelló Budapesten és Bécsben. Zenelap. 14. sz.
1994. *Calderon.* A saját becsületének orvosa. Színmű 3 felvonásban. Spanyolból ford. Beksics Gusztáv. (Egyetemes könyvtár. 12. füz.) Győr. Gross G. 1888. (16-r. 120 l.)
1995. *Calderon.* Szent Patricius purgatoriuma. Olaszból ford. Görényi Jenő. Szépirod. Kert. 12—19. sz.
1996. *Calderon.* Zalameai bíró. Phil. Közl. 117. l.
1997. *Lope de Vega Carpio.* Mária bölcső-dala. (Pues andais en las palmas. . . .) Ford. Csicsáky Kőtem. 125. l.
1998. *Ponce de Leon.* Louis. Mennybemenet. (Y dexas, pastor, sancto. . . .) Ford. Csicsáky Imre. Kőtem. 149. l.

4. Oláh.

1999. *Alexandri V.* A csillagok. Ford. Széchy Károly. Főv. Lap. 170. sz.
2000. *Alexics György.* Magyar elemek az oláh nyelvben. Külön lenyomat a »Magyar nyelvőr«-ből. A m. t. Akadémiától a Sámuel-díjjal jutalmazott pályamunka. Budapest, 1888. Hornyánszky V. (8-r. 137. l.) 80 kr. — Ism. K. I. Erd. Hirl. 136. sz. — Hunfalvi P. Századok. 750—758. l. — Réthy L. Alföld. 116. sz.
2001. *Alexi György.* Szent Péter oláh népkölt. gyűjteményből ford. — Bud. Szemle. 53. köt. 444—446. l.
2002. *Alexi György.* Utazásom az oláhok között. Kisf. Társ. Évl. 22. köt. 248—267. l.
2003. *Alexics György.* Az oláh helyesírás. Nyelvőr. 72—81. l.
2004. *Carmen Sylva.* Peles meséi. Ford. Gidófalvy G. Ism. Vasárn. Ujs. 18. sz. — Főv. Lap. 100. sz. 734. l. — Irodalmi Értesítő. 10. sz.
2005. Biografi'a d'omnei Carmen Sylv'a dupa Universum. Transilvani'a 3. 4. sz.
2006. Etymologicum magnum Romaniae. Rec. Crisian. Joan. Transsilvania 1. 2. sz.
2007. *Hódosi Lajos.* A magyarországi románok népköltészete. Kivonat Alexi Gy. jelentéséből a Kisfaludy Társ.-hoz. Délmagyar. Közl. 77. sz.
2008. *Hunfalvy P.* Der Ursprung der Rumänen. Ism. Jakab E. Századok 162—170. l.
2009. *Kiss Gábor.* A román ígehajlítás egybevetve a latin és olasz ígehajlítással. Phil. Közl. 689—728. l.
2010. *Moldován Gergely.* A varázs költés a románoknál. Erdélyi muz.-egyl. kiadv. 1—23. 81—114. — Kivonat. P. Napló. 176. sz.
2011. *Moldován G.* Szárnyasok a román nép eszmévilágában. Erdélyi muz.-egyl. kiadv. 259—294. l. — Kivonatban. P. Napló. 176. sz. Bud. Hirlap. 245. sz.
2012. *Moldován Gergely.* Az oláh helyesírás az akadémia előtt. Nyelvőr. 21—27. l.

2013. *Réthy L.* Az oláh nyelv és nemzet megalakulása. Ism. Alexi Gy. Bud. Szemle. 54. köt. 413—428. l. és Aradi Közl. 181. 182. sz. — Péczely Ludw. Ung. Rev. 46—56. l.

2014. Stanescu Imre Vazul román író. (Nekr.) Nemzet. 333. sz.

IX. Szláv nyelvek és irodalmak.

2015. a) *Irodalom.* Antunovics János kanonok. Bácska. 5. sz.

2016. *Asbóth J. v.* Das Lied von Gusinje. Ein bosnischmuhamedanisches Heldengedicht. Ethnol. Mittheil. I. 149—152. l.

2017. *Deák Imre.* Tót írók találkozása Aradon. (A tótok és a szabadság cz. műből.) Egyetért. 216. sz.

2018. *Dobrolyuboff.* Holtom után. Oroszból ford. Sáfrány Kár. Veszpr. Közl. 49. sz.

2019. *Dosztojerszky M. Tódor.* Raszkolnikov. Regény. Ism. Soly-mossy Sándor. Föv. Lap. 308. sz.

2020. *Dosztojerszkij Fedor.* Fehér éjszakák. Ism. Irod. Ért. 18. szám.

2021. Garsin. P. Hirl. 224. sz.

2022. *Jeszzenszky Károly, ifj.* Régi tót ének Rákóczi Ferenczről. Egyetért. 230. sz.

2023. Katkov Mihály Nikofor. Athenæum napt. 1888. 91—93. l.

2024. *Krausz Fr. S. Dr.* Sveta Nedjelica. (Heilige Sonntag.) Ein Guslarenlied aus Bosnien. Ethnol. Mittheil. I. 130—137. l.

2025. *Krecsarevics Marko.* O bilju i cvecsu na nyemu u našim narodnim pesmama. — Ujvidéki gör. kel. szerb főgymn. 1887. 8. ért. 3—8. l.

2026. *Nekraszor Miklós.* Jeremuska dala. Oroszból ford. Szabó Endre. P. Hirl. 92. sz.

2027. *Nekraszor Miklós.* Orosz költemények. I. A koporsó; II. Masa. Ford. Szabó Endre. Ország Világ 15. sz.

2028. *Popovics Döme* Magyarországi szerb költő. (Nekr.) Nemzet. 173. sz. Föv. Lap. 173. sz.

2029. *Strausz Adolf.* Kraljevics Marko és a szerezsen leány. Dél-szláv hagyomány után ford. Vasárn. Ujs. 8. sz.

2030. *Szládkorics «Marina.»* ford. Podhradszky L., ism. Egyet-értés. 153. sz.

2031. *Szládkorics Marina.* Ford. Podhradszky L. Besztercebánya 1888. Ism. Irod. Ért. 14. sz.

2032. Gr. Tolsztoj L. (Egy orosz emberbarát.) Egyetért. 205. sz. — A szántóvető gróf Tolsztoj. Orsz. Vil. 25. sz.

2033. *Felméri Lajos.* Tolsztoj Leo gróf a bibliáról. Sárosp. Lap. 30. sz.

2034. *Tolsztoj L.* Háború és béke. Ism. t. Bud. Szemle. 54. köt. 141—144. l.

2035. *Jancsó Benedek.* Turgenyev Iván. Kisf. Társ. Évl. 22. köt. 204—237. l.

2036. Turgenyev Iván Szergejevics. Irodalmi arckép. D. S. Z. M. Salon. IX. köt. 407—437.

2037. b) *Nyelvtanok.* Asbóth O. Gyakorlati orosz nyelvtan. (Sin-

ger és Wolfner.) 1888. (8-r. 124 l.) 1 frt. Ism. Balassa Józ. Phil. Közl. 737—739. l. — Irod. Ért. 10. sz.

2038. *Gaster*. Grecko-slavonic. Ilchester lectures on g reeko-slavonic literature. Ism. Phil. Közl. 124. l.

2039. *Glósz Miksa*. Gyakorlati tót nyelvtan. Dr. Ahn F. tanmódszere szerint. Saját második német kiadása után. Budapest, 1888. Lampel R. (8-r. 208 l.) 80 kr.

2040. *Glósz Már*. Praktischer Lehrgang zur schnellen und leichten Erlernung der slovakischen Sprache. Nach F. Ahn's Lehrmethode bearbeitet und mit einer kurzgefassten systematischen Sprachlehre versehen. 2. Aufl. Budapest, 1888. Lampel. (8-r. 215 l.) 80 kr.

2041. *Halász Ignác*. Magyar elemek az északi szláv nyelvekben. Nyelvőr. 250—255. 300—307. 444—449. 495—500. 532—556. l.

2042. *Rakorszky János*. Gyakorlati orosz nyelvtan. Tanodai és magánhasználatra. Új (cim) kiadás. Ungvár. é. n. Lévai M. (8-r. 253. l.) 1 frt 50 kr. — Ism. Irod. Ért. 11. sz.

2043. *Szabó Endre*. Zsebbe való orosz nyelvtan. Budapest, 1888. Pallas. (16-r. 251 l.) 2 frt.

XII. Vegyesek.

2044. *Balassa Józ. A «volapük» ellen*. Föv. Lap. 27. sz.

2045. *Bertleff Andr.* Beiträge zur Kenntniss der Klein-Bistritzer Mundart. — Besztercei ág. ev.gymn. 1887. 8. ért. 5—38. l.

2046. A bolygó zsidó legendája. Délmagyar. Közl. 257. sz.

2047. *Cserszky Ferencz*. A gyorsírást jelentősége és haszna korunkban s annak jövője. Bereg. 8. sz.

2048. *Gáti. J.* Tachygraphia. Ism. «A legrégebb magyar gyorsírás». Erd. Hiradó. 166. sz.

2049. *Hanusz Istrán*. A régi egyiptom növényei. Közoktatás. 27. 29. sz.

2050. *Jakab Elek*. Erdély ország-nevei. Századok. 65—71. l.

2051. A katolikusok nemzetközi tudományos kongresszusa. Magy. Áll. 45. sz.

2052. *Katona Lajos*. Schuchardt legújabb füzet. Bud. Szemle. 55. köt. 130—138. l. (Auf Anlass des Volapüks. ism.)

2053. *Keinzel, Dr. G.* Ueber die Herkunft der Siebenbürger Sachsen. Ism. Scheiner A. Phil. Közl. 105—106. l. — Mittheil. d. Instit. f. österr. Gesch. IX. köt.

2054. *Kerckhoff's Agoston, dr.* Volapük-nyelvtan. Gyakorlatokkal és példákkal, valamint volapük-magyar és magyar-volapük szótárral. A magyar nyelvre alkalmazta Zsigmondy Béla. Budapest, 1888. Pallas, (8-r. XV, 126 l.) 1 frt. — Ism. Pozder K. Phil. Közl. 505—7. l.

2055. *Kollmann Gy.* Gyorsírási tankönyv. I. Ism. Irod. Ért. 19. szám.

2056. *Kőrösy L.* A volapük. Győri Hirl. 26. sz.

2057. *Laukó Alb.* A geogr. nevek helyes írásáról. Ism. Balassa J. Phil. Közl. 748. l.

2058. *Sz. Nagy Sándor*. Volapük szótár. 1888. Ism. Irod. Ért. 11. sz.

2059. A Nogarola nővérekről. A. J. Phil Közl. 167. l.
 2060. *Pápay K. dr.* Zur Volkskunde der Csepel-Insel. I. Allgemeines, Mundart. Ethnol. Mittheil. I. 160—162. l.
 2061. *Pennier F.* Les noms topogr. devant la philologie. Ism. Phil. Közl. 116. l.
 2062. V. S. Pünkösdi nyelvek. P. Napló. 140. sz.
 2063. *Tétfy Irán.* A hellének és a világnyelv. Egyetértés. 286. sz.
 2064. *Thallóczy, L. v.* Beiträge zum Vampyr-Glauben der Serben. Ethnol. Mittheil. I. 162—164.
 2065. *Tóth János, dr.* A katolikus napisajtó. Katolikus Szemle. 700—712. l.
 2066. *Vaday József.* A volapük mellett. Föv. Lap. 41. sz.
 2067. Volapük. Pécsi főgymn. 1887/8. ért. 1—60. l.
 2068. Volapük. Nemzetközi tolmácsnyelv. Tan- és olvasókönyv kulcscsal. G. I. Pécs, 1888, Valentin K. (8-r. 125 l.) 60 kr. Szerzője Gebaur I.
 2069. Zum Volksleben der Landler. W. Siebenb. Deutsch. Tageblatt. 4486—488. sz.

HELLEBRANT ÁRPÁD.

V e g y e s.

— Elze Károly, az angol philologia egyik megalkotója Németországban, január 21-én meghalt. Elze 1820. máj. 23. született Dessauban és Hermann Gottfried s Haupt Móríc alatt Lipcsében, utóbb Böckh Agost alatt Berlinben tanult class. philológiát, mire Halleban gymnasiumi tanár lett. Harmincz esztendeig működött mint ilyen, szabad idejét teljesen az angol nyelv és irodalom tanulmányozásának szentelve. Végre 55 éves korában, 1875-ben, midőn művei rég ismertté s tekintélyessé tették volt nevét, lett az angol philologia egyetemi tanára Halleban s az maradt haláláig. Számos kitüntetés érte, de egy sem örvendeztette meg annyira, mint hogy az edinburgi egyetem 1882-ben tiszteletbeli tudorává választotta. Elze megírta Walter Scott, Lord Byron és Shakespeare életét, az angol philologia encyclopaédiáját, számos kisebb-nagyobb tanulmányt angol írókról s művekről és sokat fordított angol költőkből. Legkitünőbb műve Shakespeare-könyve (1876), mely a nagy angol költő összes életrajzai és jellemzéseinek közül a legtudományosabb; igen értékesek angol Hamlet-kiadása és szintén angol nyelven írt könyve: Notes on Elizabethan Dramatists, Halle 1880—86, 3 kötet, mely főleg szövegkritikai kérdésekkel foglalkozik. Sok évig a német Shakespeare-évkönyvnek is ő volt a szerkesztője.

BEVEZETES AISKHYLOS «ORESTIÁ»-JÁHOZ.

I.

·O, félje az ember
Az isteneket!
·Örök kezeikben
Erő, hatalom van
·S mint kényük akarja
Tesznek szabadon

Ha néha vizsály kel
·Szégyenbe taszítva,
A mélybe zuhan le
Számüzve a vendég
Hiába eseng a
Zord éjbe lekötve
Az irgalomért.

S az istenek áldó
Tekintete nem néz
Sok házra szelíden;
Még látni se vágyván
Késő unokákban
Hallgatva beszélő
Vonásit az őznek,
A kit kegyelének.

Az kétszer is félje
A kit fölemelnek.
Az szirtnek az ormán
És fellegen ül csak
Fényes lakománál.

De ők arany asztal
Mellett örök ünnep
Kéj-árjain úsznak
S szétjárnak oromrul
Oromra derülten,
S a mélynek öléből
Fölszáll lehe földre
Tiprott Titanoknak
Mint könnyü ködoszlop
S oltárrul az illat.
Igy dalltak a Párkák
Az éjnek a mélyén
Zord száműzetésben
Hallgatja az agg
És gondol a késő
Fiak s unokákra
És rázza fejét.

E dalt az antik szellem hatja át. Goethe adja Iphigenia ajkaira a katastropha pillanatában. A fájdalom láthatatlan lánczra veri szívünket; az átszenvedett szenvedések emléke megrázza a lánczot. Byron e gondolata illik Iphigenia hangulatára. És ekkor éneklí el a Párkák dalát. Egy családot átok fogja meg és izről-izre egymást irtják ki, míg Iphigenia a büntelen, a tiszta sarj az utolsó

perczben, szent hivatásához híven, mint áldozó papnő készül az utolsóra: Orestest testvérgyilkos kézzel feláldozni. Ekkor zsong fülébe a szomorú, a gyászos dal, mint a hogy öröklődhetett egy-egy angol vagy skót családban egy-egy ballada sötét refrain-je. Tantalos az istenek asztaláról az emberiség javára (a mint Pindaros fogja fel) a halhatatlanság eledelét lopja le vagy fiát Pelopsot találja fel: az istenek felismerik a csalást, melynek már Homeros az ἄτη mély jelentőségű nevét adta. Az ἄτη öröklődik a család titáni erejében, merészségében, daczában. Pelops Oinomaost a Myrtilos megvesztegetése útján, tehát csalárd úton — sírba dönti és így nyeri el Hippodamia kezét. Fiai Atreus és Thyestes. Atreus a Thyestes gyermekeit találja fel a köztük kitört testvéri villongás látszólagos kibékítése alkalmával. Helios elborult e szörnyű tett láttára. Agamemnon az Atreus fia. Aigisthos a Thyestesé és a család e két tagja örököelve a testvéri gyűlölség indulatát, a bűn átkát: találkoznak, hogy a boszú művét végrehajtsák. És a boszú, az átok újra bünt szül. Aigisthos szövetkezik Agamemnon nejével, Klytaimnestrával, ki Iphigenia feláldoztatásáért gyűlöli férjét és a tízéves háborúból diadalkoszorús fővel, a fény, a hatalom, a dicsőség, a halhatatlan hírnév nimbusával megjelenő Agamemnont orozva megölik, mint «az ökröt a jászol mellett» a mint Orestes elkeseredve mondja. Bűn támasza újra bűn — mondja Macbeth vérben gázolva. Orestes, kit Klytaimnestra vendégbarátjához küldött, Pyladessel megtér hazájába és nővérével, Electrával, boszút áll irtóztatós módon: anyagyilkos lesz.

És gondol a késő
Fiak s unokákra,
És rázza fejét.

Tantalos családjában a tragikai események lánczolatát örökli Iphigenia és Orestes. És Goethe a *megváltás* alapgondolatát önti költői formába, midőn Orestest, az üldözö Erinnysek marczangoló körmei közül a testvéri *szereetet*, a tiszta *nőiesség*, a mocsoktalan és ámitni nem biró tiszta emberi kedély szavával megmenti, mert *vom Reinen lässt das Schicksal sich versöhnen*.

Az istenekkel szembe szálló titani sarj a földi élet borzasztó útvesztőjéből feltör nevéhez híven (τῆραίνω): feltör és eget kér. De letaszítják,

S a mélynek öléből
 Felszáll lehe földre
 Tiprott Titanoknak
 Mint könnyü ködoszlop
 S oltárrul az illat.

Goethe egész költői egyéniségének vezérgondolata, a mi a germán faj egyik alapvonása: a nőiesség rajongó tisztelete.

Így oldja meg egy más titán: a középkor sűrű ködéből kinő — titáni eredetéhez méltóan — és áttöri a maga athmosphæráját . . . visszaél az élet ajándékával, visszaél a legtisztább szerelem önfeláldozó bizalmával, a kék poharát üríti, de nem oltja el a lelkiismeret láthatatlan Erinnyseit . . . és a végén a botlásából felkelő, a földi vétkéből a hit régióiba emelkedő Margit szava megmenti: *Das ewig Weibliche zieht uns hinan*. Ime az antik szellem emlőin felnevelkedett költő megoldása. Egy élettragédia, az emberiség tragikumának megoldása: a kedély örök, mocsoktalan hite, szeretete.

A régi klasszikus korból maradt ránk két mű, melyek az Ilias után a klasszikus világ legbecsesebb maradványai. Két trilogia: a *Promethia* és *Orestia*, melyekben ugyanazon nagy problémák: az emberiség küzdelmének nagy talánya vettetik föl egy lángész világos látásával, az istenekkel szőtt társalkodással kifejtett öntudattal. Prometheus az emberiség jötevője szírtre szegezve tűri a titán daczával a kegyetlen és irigy égi hatalmak által reárázott büntetést. Utoljára kibékül, kiengesztelődik, de nem föltétlen megadásra. Az emberi haladás jogát kiköti, mint Faust. Az Orestióban az antik korban megoldhatatlannak vélt, a néphit és mythos alapján csak szembeszökő ellenmondással megoldható rejtélyét a családi átoknak: megoldja Aiskhylos. Az örök nőiést Pallas, az örök szűz képviseli. A családban a vérrel öröklött vérengzés kuszált csomóját megoldja: a nem anyától született istenasszony. Megoldja az emberi társadalom egy igazságos és méltányos elvét mondva ki e szavakban szemben az Erinnysekkel: *οὐ γὰρ νενίχθησθ', ἀλλ' ἰσοφύγος δίκη ἐξέληθε ἀληθῶς, οὐκ ἀτιμία σέθεν*. A bosszú jogot enged a bölcs emberi intézményeknek, melyek szelidítik az erkölcsöket. Ha egyenlő szavazat, tehát egyenlő jog áll egymással szemben: az emberiség átok-oldó ereje diadalmaskodik. Cam-boulin *) úgy veszi föl, hogy az új istenek, kik ellen az Erinnysek

*) *Essai sur la fatalité dans le théâtre grec*. Paris, 1855.

oly bösz haraggal fakadnak ki: a *Clementiat* hozták létre a szigorú *iustitia* helyett. «A régi *summum ius* trónvesztett lesz. Az ég méltá-nyossá válik. A földön hasonló forradalom megy végbe. Az areo-pagot alapítják.» A francia szellem azon sajátos hódító erejénél fogva, mely a mult eszméit is kizsákmányolja a jelen eszméinek érdekében, azonnal kész idővesztésbe belemenni és az antik világ-nézetet a maga mivoltából kiforgatni. Már a Goethe felfogása is modern, de Dumas Sándor *Orestie*-jében, a melyet a Porte Saint Martin színházban adtak 1856-ban, odáig engedi magát ragad-tatni, hogy az Orestia megoldását e szavakkal foglalja egybe:

Minerve: J'apporte l'espérance aux coupables tremblants
 La haine a jusqu' ici fait la terre déserte;
 Il est temps qu'à la fin la porte soit ouverte
 A l'avenir clément, où, pour l'homme abattu,
 Le repentir sera la suprême vertu.
 L'âge antique est fini, l'âge nouveau commence.
 La sagesse toujours vota pour la clémence.

Oreste: A ma sœur, désormais reprenons notre hommage
 A ces antiques dieux, qui n'ont su que punir
 Et rendant grâce, Electre, aux dieux de l'avenir.*)

Tehát már a jövő isteneit sejti meg Orestes. Minő messze volt a világ ettől. De ép azt a nagy távolságot megmérni az erkölcsi világrend nagy és örökké azonos törvényei felfogására nézve köte-lessége annak, ki Aiskhylos két nagy trilogiája bármelyikét magya-rázni akarja. A lángész az emberi természetben kijelentett nagy *elveket* megfejti, látja. A nép, a lángész e congenialis társa, mytho-

-
- *) *Min.* Reszkető bűnösnek hozok reménységet,
 A földet pusztává tévé a gyűlölség,
 Ideje már, hogy a kapuja megnyílják
 Irgalmas jövőnek, a melyben a vétek
 Bűnbánatot érez . . . ez lesz a főerény.
 A levert embernek fölemelő remény.
 Ó időnek vége, pittymallik az újkor,
 Kegyelmet szavaz a bölcsesség mindenkor.
- Or.* Nővér, hódolatunk' vegyük tehát vissza
 Régi istenektől, a kik csak sujtoltak.
 Nem ismerik szavát égi irgalomnak . . .
 Jövő istenéhez szállj szívünk fohásza.

sában, meséjében e nagy elveket jelképezi, ábrázolja. A ki korának összes tudását magába olvasztva merész kézzel fölveti a fejtvenyt és megoldja a költészet szabadalmával: az az emberiségnek valódi *vate*se vagy a megfelelő görög szót használva *προφήτης* interpretatorum, mint Horatius mondja. Az Orestia oly nagyszerű compositio, milyet az antik kor egyet sem hagyott hátra. Mintha a polytheismus fényes Olympja megett «a láthatatlan isten» napja lenne fölkelőben. Igyekezni fogok Dumas és Goethe túlzásától menten a szorosan tudományos értelmezés körében maradni; de állítom, hogy ha az antik kor erkölcsi világnézetének mélyére nem hatunk: az Orestia cselekvényének rugóit, a melyekre a kar a maga sejtelmes burkolt gondolataival utal, meg nem látjuk. Egy lángész alkotása megérdemli, hogy necsak nyelvészeti magyarázatokkal tegyük szavait érthetővé, hanem a gondolatok összefüggését, a kor-szellem e ruháját szemléljük meg behatóbban.

Aiskhylosról Athenaios (Deipnos. VIII, 18) mondja: *φιλόσοφος ἦν τῶν πάντων ὁ Αἰσχύλος*. Egy bölcsészt a maga mértékével kell mérlegelni. A Pythagoras tanítványát a maga szellemében kell felfogni. A görög képzelem a legragyogóbb és mégis a legvilágosabb, mely csak valaha megnépesíté az emberi szellemet: azt dús-gazdag költése, mythosa után senki kétségbe nem vonja. De a nép mint a lángész megőrzé egy gyermek naivitását, hiszen Herodotostnak azt mondá az egyiptomi pap, hogy «*ti görögök gyermekek vagytok*», de fölfogta az emberi élet legnehezebb problémáit és a világnak felvetette. Az eszmék olympját is föltárta a maga örökké ködlő magaslatával, nemcsak a képzelem Olympját a maga örök tava-szával.

II.

Schlegel Vilmos a drámai költészetéről tartott felolvasásaiban így nyilatkozik: *A tragédia teljes fegyverzettel pattant ki Aiskhylos fejből mint Pallas a Zeüsből*. Günther *) hasonló nézetet vall: «Azon merész lépést, melyet a művészet tett, hogy a dithyrambos tragédiává fejlődjék, a szó szoros értelmében az enthusiasmus fejt meg és pedig a lelkesedés a maga extatikus természetével magyarázza meg az ember istenítését, mely különben szentségtörés

*) *Die Grundzüge der tragischen Kunst*. Berlin-Lipsee. 1885.

lesz vala». És tegyük még hozzá Patin²⁾ nézetét, mely szerint Thespis elődeinél a történelmi kifejlődés mozzanatait megtalálni, a tragédia születésének történeti nyomait bizonyosan felfedezni hiu kísérlet. «Pretention vaine car un découverte n'est dans les éléments, qui la préparent mais dans le genie puissant on heureux qui les assemble.» A tragédia történetét külön munka tárgyául tartom fenn, mert e történet a görög szellem teljes kibontakozásának története: a lyra és epika vívmányainak beépítése egy fenséges épületbe, melynek alapvonalait az epos meséiben, ornamentikáját a lyrában találjuk meg: és mégis mindennél több: a *szív és elme* kérdésének élethű tükre.

A dráma létrejöttének megmagyarázását két úton lehet adni: *genetikai és pszichológiai úton*. A genetikai magyarázat a dithyrambikus költés maradványaiból indul ki és áttekinti a kardalköltészet történetét: tetőpontra jutása utáni hanyatlását egész felbomlásáig, míg Attica földjén beleolvadt *a tragikai kardalba*. A pszichológiai magyarázat a lángeész váratlan fölfedezéséhez köti a kérdés megoldását és az Aiskhylos bölcsészeti jellemét vizsgálja behatóbban, annak kifejlődését kíséri darabról-darabra, míg az Orestióban a teljesen fölfegyverkezett drámát a maga tökélyében tünteti föl. Aiskhylos költői egyéniségének története van. A Shakespeare előtti angol dráma és Shakespeare közötti viszonyhoz hasonló Aiskhylos viszonya elődeihez: a dithyramb-költökhöz, kiknek sora Arionon kezdődik, Thespis és Khoirilos által fejlődik ki drámává a dithyramb; de a dialog a karvezető és színész *ὁπορετής* közt egy neme az antiphoniának volt vagy a melodrámának: a drámai meseszövéis bármily egyszerű vonásit sem lehet fölfedezni. Aiskhylos is tapogatódzva jut ide és a hét teljes műre olvadt 80 dráma vizsgálata sokat megmagyarázna a lángeész fejlődéséből. Így csak a nagy állomáshelyeken látjuk őt műveiből. És minő távolság van az *Esdeklők* és az *Orestia* közt! Amabban az Aegyptos fiai által üldözött Danaidák befogadása és védelme az argosbeliek által: egy drámai jelenetnek és nem drámának tekinthető. Se meseszövéis, se jellemfejlesztés; a kar meg Danaos és Pelasgos közti izgatott vita, hosszára nyúló panasz, fenséges gondolatok, mélységes, majdnem hieratikus stíl pompája az egész. Igaz, hogy a szicíliai szavakért, melyek becsusztak a darabba, későbbi korra, Aiskhylos szicíliai tartózkodása

*) *Études sur les tragiques Grecs*. Paris. 1872, I,

utáni időre tették némelyek e darab keletkezését; így Buttler commentárja szerint Müller J. Thucydides I, 102-ben utalást vél látni azon hangulatra, mely az *Esdeklők*ben nyer kifejezést. Ugyanis 11 évvel a méd háborúk után Athen a spártaiak iránt elhidegül vén, Argossal kötöttek frigyet. Az «Esdeklők»-ben Pelasgosnak oly szép jellem van adva, a vendégbarátság szentsége oly módon van hangoztatva, hogy mondhatni — az alkalmosság jellegét adja a darabnak. Böeckh¹⁾ ugyancsak későbbi korszakba helyezi az «Esdeklőket», de egészen más tekintetből; kimutatni igyekszik, hogy a mese szerint 50-ből álló Danaidákat a karban csak 15 representálta, ebből azt következtette, hogy e darab később adatott mint az Eumenidák, melynek előadása alkalmat nyújtott a kar tagjai számának 15-re való leszállítására. Szerinte a darab Aiskhylos szicíliai tartózkodása után (458) keletkezett. A szicíliai kifejezéseket használja érvül annak bebizonyítására, hogy e darab Aetna városának készült, melyet Hieron ujonnan alapított s népességét²⁾ 5000 peleonnesusival gyarapította.

De fontos Patin érve, melyet felhoz a mellett, hogy az *Esdeklők*et megelőzte a *Perzsákat* (472), a *Heten Theba ellent* (468), es a *Promethiát* (464 Kr. e.) a Teuffel valószínű felvétele szerint. A drámai alkotás minő magaslatára jut az *Orestia*. A belső drámai cselekvés, a jelenetezés megrázó hatása, sőt a Khoepphoroiban a cselszövénynek bár kezdetleges, de határozott kísérlete, a dalköltésnek teljesen a drámai cselekvénybe szövése, a karnak 15-re leolvasztása, az érdekfeszítés oly mesteri kezelése, hogy az Agamemnon meggyilkolásának megdöbbentő hatása mérkőzik bármely modern, úgynevezett «hatásos jelenet» erejével és a mit legelőbb kellett volna mondanom, a drámai verseny által megadott szabadságnak, a trilogiai szerkesztésnek magasabb szempontból a valódi megnyugtató megoldásra vezető felhasználása: a színpad ismerete, a gépezet valóban meglepő berendezése: mind ugyanazon költői egyéniség pályáján fejlett ki . . . A kész fegyverzettel kipatant Pallasról vett hasonlatot Schlegel valóban jól felhasználta. Ha ehhez vesszük Günther kitűnő művének végeredményét, hogy Aiskhylos kijelentőjévé lesz a tragikai művészet immanens törvényeinek: az Aiskhylosszal mint költői egyénnel behatódóbb foglal-

¹⁾ *Graec. trag. princ.* V, VI.

²⁾ *Diod.* XI, 40.

kozás szükségét át kell éreznünk. Hátha még meggondoljuk, hogy a *drámai nyelv* megteremtője, sőt mondhatni, a görög szellem mélységének a nyelv kristály-tiszta tükrében visszasugározhatója... a csodálat, a tisztelet fog el. De nem csak ő, kora is a csodák korának tekinthető. Egy oly nemzedék sarja ő, mely a görög szellem diadalra jutásának arany gyümölcseit adta a világnak. *Ki volt e költő?*

Egy költőről van szó, ki hős család hős sarja, ki a hellén szabadságharcz édes gyermeke, kinek lelkét a hazaszeretet pietása foglalá el. Az a hazaszeretet, melyet a szabadságharcz, a perzsa hatalommal való óriási küzdelem válsága szült: a *hellén harc* eszméje szemben a barbár Ázsiával, melylyel nem egy görög tartomány nem tartá hazafiatlanságnak szövetkezni, nem tartá meg-alázónak földet és vizet nyújtani a hódolat jeléül és ezáltal a Darios és Xerxes elbizakodott reményeit éleszteti. Marathon nagy fordulópont: az erkölcsi erő, a honszeretet ereje akkor jutott öntudatára önmagának. És ki méltóbb e felszárnyalás élén állani, ha nem a költő, hisz e korszak maga páratlan költészet, regeszerű, csodás, legendás, mint a mi nagy küzdelmünk, mely a nemzetet öntudatra ébreszté. Szépen mondja Paul de Saint-Victor: «Mindig lehet egy-egy virágot szedni a görög csatatéren. Mykale nagy napjának jelszava Hébé volt. Hébé a «széplábu», mint a hogy nevezik őt a költők, az égiek szolganője, kit Hera szült egy rózsa illatára.» Mily igazság, mily jellemző vonás. *Hébé* az ifjúság istenasszonya, Zeus madarának táplálója: az Olympra felszárnyaló görög költészet táplálója is... Egy költő, ki mint a mi Zrinyink: a török harcokban edzett kezébe ragadja a lantot és zugta végig csengő harmoniáját. *A haza eszméje* az áldozatok árán vásároltatott meg és ihleté a költő szívét, kinek *sírirata* nem a költői alkotások babérleveleiből volt fonva, hanem a marathoni csatásik emléket örökíté meg:

«Αἰσχρόλον Εὐφορίωνος Ἀθηναῖον τότε καθεῖσε
μνήμα καταφθίμενον προσφόρσις Ἰέλαις·
ἀλλήν δ' εὐδόκιμον Μαραθῶνιον ἄλλος ἂν εἴποι
καὶ βαθυχαιτήεις Μῆδος ἐπιστάμενος.»

Az ő neve alatt olvasható elegikus versek közül jellemző azon töredék, melyről Stanley azt hitte, hogy azon elegia-verseny darabja volt, melyet Simonidessal, az elegia atyjával vívott a tragédia atyja és a melyen ő lett a legyőzetett, minek következtében.

a *Vita Aeschyli* szerzője szerint elkeseredetten vonult vissza Sziciliába. Ha nem is volt a perzsa háborúk korából való ez elegikus maradvány, a verseny-elegia, de bizonyára jellemző:

Κυανέη καὶ τοῦσδε μενεγχεῖας ὤλεσε ἄνδρας
Μοῖρα, πολὺρρήτον πατρίδα ῥοομένους.
ζῶν δὲ ψθυμένων πέλεται κλέος, οἷ ποτε γυίοις
τλήμονες Ὀσσαίαν ἀμφιέσαντο κόνιν.

Azon korszak gyermeke, melyről méltán mondja P. de S. Victor, ki a görög tragédiáról szóló művének legérdekesebb fejezetét épen a hellén-perzsa háborúkról írja: «Les guerres médiques, sont les Propylées de ce monument chargé de chefs d'œuvre. Sans elle le Drame grec aurait été détruit sur ses fondations. Il rénaquit et il vécut de leur heroïsme, de l'air d'enthousiasme qu'elles soufflèrent sur la Grèce, et qui fut son element pendant tout un siècle.»

Azon költőről van szó, kiről Aristophanes a guny, a satyra és parodia hangulatában is a legnagyobb elismeréssel nyilatkozik hazafias szempontból.

Az ő szájába adja az alvilágba helyezett æsthetikai perben a következő védelmet: δρᾶμα ποιήσας Ἄρεως μεστόν.

Dionysos: ποῖον.

Aiskhylos: τοὺς ἐπὶ Θήβας.

ὁ θεασάμενος πᾶς ἂν τις ἀνὴρ ἡράσθη θαῖος εἶναι.

(*Békák*, 1021 és köv.)

Ugyanő Dionysos ellenvetésére, hogy elég hiba volt Thébe erejét növelni, visszavágja:

ἀλλ' ὅμῃν αὖτ' ἐξῆν ἀσκεῖν, ἀλλ' οὐκ ἐπὶ τοῦτ' ἐτράπεσθε
εἴτα διδάξας Πέρσας μετὰ τοῦτ' ἐπιθυμεῖν ἐξεδίδαξα
νικᾶν ἀεὶ τοὺς ἀντιπάλους κοσμήσας ἔργον ἄριστον.

(*Békák*, 1025 és köv.)

Egy oly költőről van szó, kinek családjában a hősiesség örökség volt. Egyik testvéréről, Kynaigiros-ról csodadolgokat beszél Justinus az epitomator Herodot VI, 114. fejezete és más írók nyomán: Cynegiri quoque militis Atheniensis gloria magnis scriptorum laudibus, celebrata est, qui post prœlii immuneros cædes, cum fugientes hostes ad naves egisset, onustam navem dextra manu tenuit, nec prius dimisit, quin (manum) amitteret: tum quo-

que amputata dextra navem sinistra comprehendit; quam et ipsam cum amisisset ad postremum morsu navem detinuit. Tantam in eo virtutem fuisse, ut non tot cædibus fatigatus, non duabus manibus amissis victus, truncus ad postremum veluti et rabida fera, dentibus dimicaverit (II, 9, 16).

Ez már a legenda körébe tartozik. A mult tükrében megnövekednek e szent árnyak és csodás világba ragadnak. E legendai légkör teremte azt a legendát, melynél soha szebbet nem olvastam és a mely az egész görög nemzet hangulatát mint egy eszményi tett képben tükrözi le: Pausanias a Plataiai melletti diadal után Zeus Eleutheriosnak akarván hálaáldozatot hozni, ez áldozatot csak a delphibeli templom tűzével lehetett meggyújtani. Eukhidas, a plataibeli, vállalkozott, hogy elhozza e tüzet. Egy nap alatt kellett 1000 stadiumnyi (25 mföld) utat megtenni. Elhozta a szent tüzet a papoknak, de életével váltotta meg. A fáradságtól szíve megszakadt. Méltó befejezése azon csatanapnak, melyet Pausanias aggódott megkezdeni, mert az áldozati jelek nem voltak kedvezők, mígnem mint egy isteni sugallatra Pausanias nem fordult Hera temploma felé és fel nem szólítja imával, hogy vegyen részt. A legendai légkör lebegett Marathon felett. Pan isten sípja megszólal s beáll a panik. A legendakör alakjai közé emelkedik Kynaigiros mellett Aiskhylos másik fivére Ameinias, ki a salamisi ütközetet megkezdi az által, hogy a vasmacskával a maga hajójához csatolt egy phoeniciai hajót és a jelt megadta a támadásra. Ez védte meg Aiskhylost, mikor a Khoirilossal vívott verseny alkalmával a régi fabódé, mely a színháznak megfelel, összeomlott, mert Aiskhylos vád alá helyeztetett és csak Ameinias tudta ez alkalommal megvédeni azáltal, hogy ruháját letépvé megmutatta *a szabadságharczban kapott sebeket*. E korszak ihleté Aiskhylost, a ki Marathonnál, Salamisnál harczolt, mikor Sophokles a kartánczban résztvett mint 15 éves gyermek ifju és Euripides született.

Euripidesnek a legmelegebb lapjai azok, melyeken a hazaszeretetnek emel tropæumot, csak Iphigeniára, Polyxenára, Menoiskeusra, és azon passusra gondoljunk, melyet Lykurgos szónok Euripides Eretheus cz. darabjából megörözt.

Bámulatos fellendülés volt e korszak. Herodotos lépten-nyomon csodáról beszél. De nagyobb csoda a görög műveltségnek hihetetlen gyors kifejlődése. Ha Pallas olajfa-erdője, melyet a perzsák

egy éjjel elhamvasztottak, ölnyi magasságra hajtott ki egy éjszaka: a görög civilisatióról ugyanezt el lehetett mondani.

Az attikai földön a művészet megszabadul nyügeitől, szárnya hamar nő, hogy magasra törjön. A spártai előljáróság mintegy pellengérre szegeztetett ki egy lantot, melyre Terpan-dros új hűrt húzott. Timotheusnak az ephor levágott az általa szaporított két húrból egyet. De az atheni szellem kiemelkedik. Az első merész felszárnyalást, mely gyűlöletet, üldöztetést vont maga után, Aiskhylos tette. Valamint a szobrászat az egyiptomi mozdulatlanságból, úgy a dráma a liturgiából bontakozott ki.

«Son âme (de l'art grée) si agile et si vive, sa Psyché ailée est sortie d'une chrysalide de rites et de règles aussi épaisse qu'une momie de Memphis.»

Romok közt haladt. E romok: az összeomlott *kardal*-költészet borítá el a tért a *szin* előtt. Aiskhylos merészen föllépett. A romokat félretolta és felhasználta fenséges műve csarnokában. Fokról-fokra lehet kisérni a ránk maradt *hét* egész műből és több töredékekből, mint emelkedett az egyszerű *Esdeklők*től a nagyszabásu és minden idő számára alkotott compositióig az *Orestia*ig.

III.

A. költői jellemét e szóval lehet kifejezni: *σμενότης*. A fenség körében jár. Az erkölcsi világnak problémáit bolygatja meg és a hitélet összekuszált fonadékába merész kézzel nyúl.

Aristophanes *Békái*ban (886—7) Demeterhez fohászkodik, hogy tegye őt méltóvá mysteriumaihoz:

Déméter, a ki feltápláltad elmém,
Oh, hadd legyek méltó szent titkaidhoz.

A költői dicsőség tetőpontján: *Orestia*ja megragadó hatása után visszavonult Sziciliába, hol Gelában halt meg 456-ban. Visszavonulásának oka maig is rejtély. Aelianus azt hiszi, hogy vallástalanságról vádolták be, a mysteriumok elárulásáról. E vád jellemzi a költői irányát. A művészi szabadság érdekében szembe szállt a *népmythos* végzetével, mely önkényes, szeszélyes volt. Élete végén az Aetna alján a háborgó tűzokádó hegygyel szemben: gondol az emberi titán, Prometheus költője a Palikoi testvérekre, kik kétszer születtek; a föld szülöttei levének Héra feltékenykedése

miatt azon kénygözös tó közeleiben, melybe az esküvel beirt táblát dobták, mely ha elmerült, az esküvőre az esküszegés bizonyult és az Aetna nyelte el a hitszegőt. A Palike tavába azon mysteriumokra tett esküjét, melyeknek elárulásával vádolták, be lehetett volna dobni és el nem merül. De üldözték a titán gondolkodást, a közhittel szemben a *merénylő* Prometheus rajongóját. Száműzetésének megvan magyarázata a görög közelet fejlődésében, melyet híven fejez ki Sophokles drámai költészete. Sophokles Günther igen helyes felfogása szerint nem eltért, de visszatért a népies világnézethez. A végzettragédia atyjává lesz az, ki egy Antigone, egy Oidipus bűnösségét tette tragédiája tárgyává. Azon megoldás, mely az «Oidipus Kolonosban» cz. darabban a Labdakidák átkát megoldja, úgy összeforrt a nép vallásos felfogásával, bár lélektani mélység tekintetében maig túl nincs szárnyalva, hogy azon *megoldáshoz* képest, mely a tüzet orzó Prometheus meséjét feldolgozó Aischylosnál található, a vallásos hit népies felfogását tükrözi vissza. Mint lábolta volna meg a nép Sophokles költészetének mélysegeit: az öszhang, az odaadó vallásos hit, mely az emberi akarat szabadságát oly áhitattal viszi a *Végzet* oltárára, elbűvölte.

Az Orestia megoldása is az areopag ítélete útján, midőn a demokrat áramlat által már elítélt aristokratikus törvényszék előtt Pallas Athene jelenik meg és örök intézményül akarja megtartani a *vér*-perekben az areopagot: nem felelt meg az atheni nép közfelfogásának, midőn már a heliastaság — a népbíróság eleve diadalmaskodott és oly szenvedélylyé kezdett kifejlődni, melyet Aristophanes a «Darázsok»-ban kigúnyol. Aiskhylos visszavonulásának meséi, hogy egy korábbi, majdnem 15 évvel azelőtti költői verseny, Simonides által való legyőzetése keserítette volna el, vagy mint Suidas írja, hogy a színház omlott volna össze előadás alkalmával csak azt bizonyítják, hogy A. jellemét kora nem érté meg és keresett okot annak kimagyarázására, miért kellett a dicsőség templomát, melyet épített, ott hagynia, hogy önkénytes száműzetésbe menjen. Az a monda, hogy az ifjú Sophoklessel vívott verseny alkalmával, mikor a görög szabadság hőse Kimon, ki ép a Theseus hamvaival érkezett haza Skyrosból, melyet meghódított, táborkarával volt a versenybíró és a koszorút Sophoklesnek adta: egyike a legjellemzőbb és költői szempontból legkifejezőbb mondáknak, mely megadja A. visszavonulásának ha nem is közvetlen okát, de megmagyarázza hangulatát. E verseny 468-ban volt Kr. e.

Sophokles pályája az öszhang. Nála a *nemesis*, mely kérlelhetlen hatalom Aiskhylosnál: átalakul és szelid vonásokat ölt. Sophokles hősei ὄρεσι-ökért önmagukat sujtolják: Ajax öngyilkos lesz, Oidipus szemét tépi ki, Philoktetes enged Herakles szavának, Herakles nem átkozza meg nejét, Deianeirát, kinek féltékenysége gyújtá meg fáklyáját, Antigone már csak szeretni és nem gyűlölni született. Legkorábbi tragédiája Electra leheli még azt a hajthatatlan, kérlelhetetlen szellemet, mely *A*-t jellemzi, melynek örök mintaképe marad az antik Faust: *Prometheus*: az emberi szabadság e martyrja. Az akarát szabadságereje erőszakossá, he vessé teszi. *A*. a nagy napok hőse: hősi lelke harczol darabjaiban is. És azon kedves adoma *A*. haláláról, melyet Lafontaine örökített meg újabban Valerius Maximus elbeszélése nyomán, hogy t. i. *A*-t egy sas ölte meg kopasz fejét sziklának véve és egy zsákmányul ragadott teknősbékát dobva le, hogy azon összetörjön: a *sast* a költők között, ki merészen nézett az igazság napjába a mythos ködkörén túl emelkedve, hozzá méltó véggel tiszteli meg:

Quelque devin le menaça dît-on
De la chute d'une maison.
Aussi tôt il quitta la ville,
Mit son lit en plein champ, loin des toits sous les cieux.
Un aigle qui portait en plein champ, loin des toits sous
les cieux
Passa par là, vit l'homme, et, sur sa tête nue,
Qui parut un morceau de rocher à ses yeux,
Étant de cheveux dépourvue,
Laissa tomber sa proie, a fin de la casser:
Le pauvre Eschyle ainsi sut ses jours avancer.

Lafontaine humoros befejező sora igaz: napjait folytatja ő, ki Aristophanes szerint «darabjait az időnek szentelé».

A. 80 darabjával 52-szer nyert koszorút és visszavonul. Az a per, melyet Euripidessel folytat az æsthetikai széket ülő Dionysos előtt, Aristophanes «Békái»-ban ki van egészen fejezve; az ok, mely e büszke lelket arra kényszeríté, hogy mintsem megalázza magát, hagyja el a csatatért. Ő a harczkedvet, a folytonos küzdelemre utalt *honszerlelem* hangját zengette, melyre a csekély számú görögnek szüksége volt, ha a lét küzdelmei közt nem akart összetörni, mint később összetört. Ő a szellem fennkölt prófétája: a

szellem bomlasztó, lágy, zsongító, ernyesztő hatásától, a tragikai meghatottság ellágyulásától félti nemzetét.

Így szól (*Békák*, 979—985):

ταῦτα γὰρ ἄνδρας χρὴ ποιητὰς ἀσκεῖν σκέψαι γὰρ ἀπ' ἀρχῆς
ὥς ὠφελέμιοι τῶν ποιητῶν οἱ γενναῖοι γεγέννηται.
Ὅρφεὺς μὲν γὰρ τελευτᾷ δ' ἡμῖν κατέδειξε φόνων τ' ἀπέχεσθαι.
Μουσαῖος δ' ἐξακέσεις τε νόσων καὶ χρησμοῦς Ἡσίοδος δὲ
γῆς ἐργασίας· καρπῶν ὥρας, ἀρότους. ὁ δὲ θεὸς Ὀμηρος
ἀπὸ τοῦ τιμῇν καὶ Κλέος ἔσχευ πλὴν τοῦδ' ὅτι χρίστ' ἐδίδαξε
τάξεις, ἀρετὰς, ὀπλίσεις ἀνδρῶν;

Ilyenre kapassa igaz költő a férfiakat. Hisz akár nézd :
•Kezdetről fogva mily üdvös volt a nagy költők befolyása,
Orpheus ünnepeket rendele, lám, megtiltott emberöléstől ;
Musaios nyavalyákat orvoslani és jóslani, Hesiodos meg
Földet munkálni taníta, vetést, aratást, míg ősi Homéros
Mivel érdemelé isteni hírét, minthogy csatarendre vitézüln
Küzdeni, fegyverkezni taníta?»

A hős nemzedék hős fiát sok minden változás bosszantá..

Hugo Victor egy nálunk kevésbé ismert művét: *William Shakespeare* így kezdi: *Il y des hommes Oceans*. Ilyen Aiskhylos: *a genie* világos látásával, kiről a művész, Sophokles azt mondja: hogy «Aiskhylos jól teszi, de öntudatlanul.» Ez oceannak van édes szendergése, de vannak viharai is. E tenger édes zsongását halljuk, mikor Helénáról szól: «Derült lélek mint a tenger csöndje, szépség, mely díszére vált a leggazdagabb ékességnek is, édes szemek, melyek mint a nyíl sebeztek, a szívnek végzete, virága a szerelemnek.» Hát még az Oceanidák vigasztaló szelid karéneke, mely elzsongítja a szenvedő Prometheus kínjait! De van e tengernek még több vihara. Ki feledné el, ha olvasta Prometheus végső szavait. 1080-tól végig (Dindorf):

Most nem csupán szóval, de tetteleg is
Reng már a föld;
Felmenydörög s mély hangja bőgve kél; a
Villám tüzes kígyói átczikáznak;
A forgószelel a port kavarja; minden
Szélnek fuvalma lejtve szembeszáll;
A tenger együvé vegyül a léggel. —
Zeüsztol ily ítélet ér ma engem

Nyilván remegni készve. Oh anyámnak
 Szentsége, oh ti, mindenek
 Közös világát ringató legek:
 Láttok mi érdemetlen estem el!

(Zilahi K.)

Így esett ő is: a költő Prometheus, ki a tragikai bölcsészet
 tüzeit rabolta el Bakhostól.

HEGEDÜS ISTVÁN.

A KARACSONYI MYSTERIUMOK EREDETE.¹⁾

A karácsonyi játékoknak még eddig nem akadt oly alapos
 kutatójuk, minő *Milchsack* ²⁾ a húsvétiaknak; eredetük, fejlődé-
 sük első foka máig is nagyrészt ismeretlen. A tárgynak egyetlen
 számbavehető vizsgálója, *Wilken* ³⁾ egyes hozzávetéseket ad csupán,
 a német hagyományokon túl nem terjeszkedik s eredményei sem
 igen megbízhatók, mint a húsvétiaknál kifejtett nézeteire már
Milchsack rábizonyította⁴⁾ s a karácsonyi játékoknál nekem is lesz
 alkalmam néhány tévedését kimutatni. Munkámat megnehezíti az
 is, hogy a legfontosabb régi emlékek teljes szövegébe nem szerez-
 hettem betekintést,⁵⁾ így előre le kell mondanom az eredmény
 philológiai biztosságáról, megdönthetetlen voltáról: de másfelől ez
 emlékeket több munka oly bőven idézi és magyarázza, hogy az ú.

¹⁾ E cikk részlet egy nagyobb tanulmányból, mely a magyar val-
 lásos népjátékok eredetéről szól.

²⁾ *Gust. Milchsack*, Die Oster- und Passionsspiele. Literarhistorische
 Untersuchungen über den Ursprung und die Entwicklung derselben bis
 zum XVII. Jahrh. vornehmlich in Deutschland, nebst dem erstmaligen
 dipl. Abdruck des Kuenzelsauer Frohnleichnamsspieles. I. Die lateinischen
 Osterfeiern. Wolfenbuettel, 1880. Ism. *Heinrich Gusztáv* e Közlönyben IV,
 1880, p. 558.

³⁾ *Dr. E. Wilken*, Geschichte der geistlichen Spiele in Deutschland,
 Göttingen, 1872. Kár, hogy *Weinhold* Károlynak különben kitünő könyve:
 Weihnachtsspiele und Lieder aus Ober-Oesterreich u. Schlesien. Wien, 1853.
 (az 1875-iki czimlap-kiadás) e tekintetben nagyrészt elavult.

⁴⁾ «Bei Wilken blickt man an keiner Stelle, wenigstens was die Oster-
 und Passionsspiele betrifft, bei denen ich es beweisen kann, auf die Basis
 gründlicher und erfolgreicher Vorstudien.» Id. m. 15. l:

⁵⁾ *Du Méril*, *Coussemacker* és *Wright* teljes kiadásait nem sikerült
 megkapnom.

n. irodalomtörténeti valószínűséget (melynél tovább haladni sok esetben hiába való fáradozás,) nem lehetetlen elérni. Megkísértem tehát, hogy az idézetek nyomán ez eleddig homályos kérdésre némi világot derítsek.

Karácsony ünnepe köré az egyházi játékoknak három csoportja sorakozik; karácsony napjához a *pásztorok imádása* (*Adoratio pastorum*), az ártatlan kisdedekéhez (decz. 28.) *Ráchel siralma* (*Ordo Rachelis*) s vizkereszt napjához a *háromkirályok hódolata* (*Officium trium magorum*) fűződik. Ezt a szoros rendet azonban nem igen tartották meg kezdettől fogva sem; tetszés szerint cseréltették, vagy összevonták egy előadásba. — Ráchel siralmának eredete után nem kell sokáig kutatnunk; már régebben fölismerték, hogy nem egyéb egyszerű reminiscentiánál. A mint a passiójátékokat mindig *Mária siralma* fejezi be, a mely ott a gyászos végű mysteriumban helyén van, úgy a karácsonyi előadásoknak Rachel siralma a vége, a mely már nem vág össze az örömnép hangjával. Az utánzásban annyira mentek, hogy kedvéért felforgatták a chronologiai sorrendet, eléje tették a királyok jelenetét, sőt a «12 éves Jézus megjelenését a templomban» is. Egy régi alsó-hesseni O. R. pedig, mely a többihez nagyon hasonlít, szó szerint azokat a latin és német hymnusokat foglalja magában, melyek a legeredetibb Mária siralmát képezik.¹⁾ Eredete tehát kétségtelenül a passió- és húsvéti játékokra mutat vissza.

Ez a tény most természetesen arra a gondolatra vezet, hogy a pásztorok s a három királyok jeleneteit is a húsvéti játékciklushoz vonatkoztassuk, s ezt kísértjük meg az alábbi sorokban. Azért bevezetésül álljon itt néhány szó a passió-, de különösen húsvéti játékokról, mely utóbbi valószínű, hogy forrása lehetett a karácsonyi jeleneteknek, mivel mindkettő örömnépről való; mindkét ünnep egyházi berendezése és tárgya szembeszökő egyezéseket mutat: karácsonyt u. i. épúgy megelőzi az advent, mint húsvétot a nagyhét, itt is ott is Krisztusnak újjászületése, a hit-eszmének diadala szerepel. Általános okoskodás is oda vezet, hogy a betlehemes előadásoknak a húsvéti sirjelenetben keressük forrását. Húsvéti párbeszédek jóval korábbi időből maradtak reánk (XI. század). Kétségtelen, hogy meg is előzték karácsonyi társaikat; mikor tehát a húsvéti rítusból kisarjadt az egyházi dráma,²⁾ a

¹⁾ *Wilken* id. m. 171. jegyz.

²⁾ Ezt Milchsack kutatásai óta bizonyosnak vehetjük.

másik nagy napnak (karácsonynak) ünnepségeit sem akarták a kedvelt látványosság nélkül végezni; vesztett volna évszázados népszerűségéből, ha hasonló játékfélét nem rendeznek a napján. A föltett átvételnek még a rendes, előírt rítus sem állt útjában, minthogy az örömnünnepen nem csak ilyen istenfélő és hitet erősítő előadásokat, de sok egyéb, az egyház komolyságával meg nem férő tréfás szokást (gyermek-püspök miséjét, a bolond- és szamár-ünnepet), hagyományos multságokat is megtűrtek. — De vegyük sorra a biztos és kétségtelen adatokat.

Milchsack alapvető munkájában pontos, szigorú összevetését adja az eddig napfényre került régi húsvéti játékoknak, meghatározza ősalakjukat s vizsgálódásainak eredményeként oly meggyőződésre jut, hogy az összes feltámadási mysteriumok egy közös alaptól származnak. Módszere ez eredményre nézve kifogástalan; bizonyos, hogy az ősalak a húsvéti drámák csirája. Ő azonban ennél is tovább megy s a synoptikus evangeliumok erre vonatkozó helyeit is megvizsgálván, kimondja, hogy az ősalak s e bibliai helyek között annyira lényeges a különbség, hogy szolgálai átvételnek épenséggel nem tekinthető, tehát valamely ker. egyházi írónak önálló munkája, a kit e szerint, bár ismeretlenül, a ker. dráma megteremtőjének kell tartanunk.*)

Az ősalak a következő öt responsorikus mondatból áll:

I. Mulieres (sc. 3 Mariæ): *Quis revolvat nobis lapidem ab ostio monumenti?*

II. Angelus: *Quem quaeritis in sepulchro, o christicolae?*

III. Mulieres: *Jesum Nazarenum crucifixum, o coelicolae!*

IV. Angelus: *Non est hic, surrexit, sicut praedixerat!*

V. Angelus: *Ite nuntiate quia surrexit!*

Összehasonlításul adom itt a három synoptikus evangelium erre vonatkozó helyét is:

Ev. Math. 28. 5—7.	Ev. Marc. 16. 6—7.	Ev. Luc. 24. 5—8.
5. Respondens autem angelus dixit mulieribus: Nolite timere vos: scio enim quod Jesum qui crucifixus est quaeritis: 6. non est hic, surrexit enim sicut dixit: venite	6. Qui (sc. angelus) dicit illis: Nolite expavescere: <i>Jesum quaeritis Nazarenum crucifixum: surrexit, non est hic: ecce locus, ubi posuerunt eum. 7. Sed ite di-</i>	5. cum timerent autem et declinarent vultum in terram, dixerunt ad illas: <i>Quid quaeritis viventem cum mortuis? 6. Non est hic, sed surrexit: recordamini... et.</i>

*) Milchsack. id. m. Ergebnisse cz. fejezetben, 116. s k. ll.

et videte locum ubi positus erat dominus. 7. *Et cito euntes dicite discipulis eius quia surrexit, et ecce praecedit vos in Galileam . . . cet.*

Egyszerű összehasonlítás is világosan mutatja, hogy Lukács-ev.-nak csak csekély, vagy éppen semmi hatása sem volt a föntebbi dialogusra. Már a másik kettővel szembetűnő az egyezés; de az is felismerhető, hogy ezek közül egyikhez sem ragaszkodott az ősdialogus szerzője a másik rovására. A III. Márk ev., a IV. Mátééhoz áll közelebb. — A figyelmes vizsgálónak azonban az is fel fog tűnni, hogy a dialogusban olyan helyek hiányzanak, melyek mindkét evangeliumban előfordulván, a drámának mintegy éltető elemet adtak volna. Miért maradt el az első, híres megszólítás: *Nolite timere*, vagy a végén ez: *dicite, quia praecedit vos in Galileam*? Sőt a legdrámaibb helynek nyoma sincs a dialogusban, az *ecce locus* résznek hatását pedig lehetetlen, hogy ne érezte volna a szerző; el kell képzelünk, hogy a sír mellett ülő, dalmatikás paphoz jön a többi három (mulieres), hogy meggyőződjenek a sír üres voltáról. — Azt hiszem, ezekre nem felel meg Milchsack, mikor az eltéréseket az író önnállóságának tudja be. Abban a korban a szentírástól nem mertek eltérni. Ennyi, ilyen önkényű s nem is czélszerű változtatása a szent szövegnek *egyszerre* nem képzelhető; igen, megtörténhetett lassan, idők folytán. Különben is M. felelete ismét csak ködös mythost ad a legfontosabb kérdésben: az ősdialogus *párbeszédes jellemének* eredetét nem fejt meg; az idézett ev.-i részekben nincs dialogus.

Gyanumat különösen a II. sor költötte fel, mely határozottan a legfontosabb mondata az egésznek s ezt érte a legtöbb változás. Azt hiszem, Monenak *) lesz igaza, ki a húsveti drámát nem egy szerzőtől, de a hosszú passio alatt énekelt antiphonákból származtatja, mert éppen a II. sorra vonatkozólag ezt olvassuk János evangeliumában (c. 18. v. 4—5.): *Jesus itaque sciens omnia, quae ventura erant super eum, praecessit et dixit eis: Quem quaeritis. Responderunt ei: Jesum Nazarenum. Dixit eis Jesus: Ego is*

*) Mone: *Schauspiele des Mittelalters aus Handschriften*. Karlsruhe, 1846. I. k.

sum ... ect. E szavakat Kr. a Gethsemane-kertben váltja a porosz-lókkal. Ez nem csak szószerint megfelel a II. és III. sornak, de már itt egyszersmind kész a *dialogus is*.¹⁾ — Hogy miként került e passiobeli rész a húsvéti játékba, annak fejtegetése most messze vezetne²⁾, elég annyi, hogy az ősdialogusnak legrégibb és legfontosabb két sora a II. és III. vagyis; *Angelus*; *Quem quaeritis*; *Mulieres*: *Jesum Nazarenum*. — Szükségesnek láttam ennek előrebocsátását, mert később gyakran hivatkozom reá.

A kétféle, pásztor- és háromkirály-játékot, sorra veszem. Megvizsgáljuk legrégibb följegyzéseiket, mert ha egyáltalán lehetséges az eredet kérdésére világot derítenünk, úgy a megoldásnak ezekben kell rejlenie.

Lássuk a *pásztorjeleneteket* előbb. — Önálló, egyházi, papok által templomban előadott pásztorjátékot csak egyet ismerünk: a *rouenit* (R. P.) a XIV. század közepéről.³⁾ De a pásztorok, mint szereplő személyek, előfordulnak már a jóval régibb Magorum adoratiok mindenikében is. — Wilken kritikailag megállapított szövege szerint⁴⁾ legrégibb szerepük a következő:

Angelus inquit inprimis:

1. Pastores annuntio vobis gaudium magnum.

Pastores: 2. Transeamus Betlehem et videamus hoc verbum.

Angeli: 3. Gloria in excelsis Deo et in terra pax hominibus bonæ voluntatis!

E rész rendesen megelőzi a Mag. adoratiót s szószerint az evangéliumból van véve (l. Luk. II. 10. és 16.) A játékokban még egyszer előfordulnak a pásztorok, mikor a három király Herodestől Betlehem felé indul; útban találják őket s megkérdik tőlök:

¹⁾ A IV. és V. sor már valószínű, hogy az evangéliumok hatása alatt keletkezett, mint az I. is. Hogy az alapdialogus bővítésénél mindig figyelemmel kísérték a szentírásnak ide vonatkozó helyeit, abból is látszik, hogy a *Pray-code*xben följegyzett húsvéti mysterium, melyben az I—V. sor előfordul, magában foglalja már az *ecce locus* részt is. V. ö. *Abel J.* A színeszet Bártfán a XV. és XVI. századokban. Századok, 1884.

²⁾ Dolgozatomban ezt a nézetet majd bővebben is kifejtem.

³⁾ Kiadta *Du Cange* Pastorum officio cz. alatt; *Du Méril* p. 147. — Kivonatát németül *Weinhold*: Weihnachtsspiele u. Lieder aus Süddeutschland u. Schlesien. Wien, 1853. p. 49; ezt magyarul *Gyulai*: Népkölt. gyűjt. I. k. 525. l.

⁴⁾ *Wilken* id. m. 194.

Magi ad Pastores :

4. Pastores dicite, quidnam vidistis ?

Respondeant *Pastores* :

5. Infantem vidimus pannis involutum !

E két sor pedig a *Breviarium Romanum* legrégibb antiphonái közé tartozik.¹⁾ — Az idézett két rész kétségkívül legkezdetlegesebb alakja a pásztorok szerepének ; a szent íráshoz való ragaszkodás s egy ismert antiphona alapján lépnek föl először s azért bizonyára fiatalabbak a háromkirályok jeleneténél ; mert ha szereplésük régibb kelettű, talán a *Mag. ad.* keletkezésével egy idejű lett volna, ép úgy át kellett volna időnk folytán alakulnia, mint a hogy a királyok szereplése valósággal megnövekedett, hosszú darabbá lett. Meggyőző erről egy tekintet, melyet pl. a *freisingi* (XII. sz.) *Mag. adorationis* vetünk ; a pásztorokra vonatkozó rész semmivel sem több a főt közölt 5 sornál, míg a királyok szerepe szélesesen kidolgozott, hosszadalmas versekből áll.²⁾ — Később már a pásztorok szerepe is kibővül ; pl. a *freisingi Ordo Rachelis*ben (egy századdal fiatalabb a *Mag. ad.* nál.)³⁾ a főt idézett 2. sorból már hatsoros *carmen rhythmicum* lett ; 4. és 5. megmaradt régi alakjában, de királyok helyett minden értelem nélkül a *chorus* kérdi tőlök. Szerepük tehát ez :

Angeli : Gloria in excelsis . . . cet. (v. ö. főt 3.)

Pastores : Quis audivit his similia

Ab eterno mirabilia !

O mirandum puerpurium,

Tantum habens ministerium !

Transeamus ergo Betlehem,

Explorare rei seriem. (V. ö. f. 2.)

Venientes ad presepe dicant :

O regem celi cui celicole famulantur !

clauditur in stabulo concludens cuncta pugillo,

despectissimus in terris et summus in astris.

Chorus dicat : Pastores dicite . . . (V. ö. f. 4.)

Respondent *Pastores* : Infantem vidimus . . . cet. (V. ö. f. 5.)

Már itt meglátszik, hogyan veszik fel lassankint a királyok szerepét. Az «*O regem coeli*» kezdetű antiphonát az ugyancsak

¹⁾ Brev. Rom. ex decr. ss. conc. Trid . . . Ratisbonæ 1879. v. IV. pag. 234.

²⁾ Weinhold W. Spiele u. Lieder. 56—61.

³⁾ Weinhold, u. o. 62—65.

Freisingből maradt régibb Magorum adoratióban még a királyok énekelték.¹⁾

Vessük össze az egyetlen önálló pásztorjátéknak (R. P.) külső, scenikus berendezését a régibb háromkirály-darabokéval. Az utóbbinak legrégibb ilyen leírása a *roueni* (R.) Officium trium Magorum-ban maradt meg;²⁾ e szerint az előadás így folyt le: Vizkereszt napján az ének után (*tertia cantata*) kezdődik a háromkirály szertartása. A templom különböző részeiből előlép a három király koronával diszitett sipkákbán, szolgálótól követve, kik az ajándékokat hozzák. Az első király ki középről jő, botjával a csillagra mutat s így szól: *Stella fulgore nimio rutilat*; a jobbról jövő második folytatja: *Quæ regem regum natum monstrat*; balról a harmadik: *Quem venturum olim prophetiæ signaverant*. Az oltárnál mindnyájan összetalálkoznak, megcsókolják egymást s éneklük: *Eamus ergo et inquiramus eum, offerentes ei munera: aurum, thus et myrrham*. Erre a kántor elkezdi a «*Magi veniunt*» *responoriumot* s a körmenet megindul. (A terjedelmesebb játékokban itt jön közbe Herodes és irástudóinak jelenete az internuntiusszal és armigerrel.) Mihelyt a menet a templom hajójába ér, a keresztoltár csillárja meggyújtatik s a magusok éneklük: *Ecce stella in oriente prævisa iterum præcedit nos lucida. Hæc inquam stella natum demonstrat, de quo Balaam cecinerat dicens ... cet.* Ekkor két pap dalmatikába öltözve s a bábákat (*obstetrices*) jelképezve, az oltárhoz lép és szelid hangon éneklük: *Qui sunt hi qui stella duce nos adeuntes inaudita ferunt. A magusok így válaszolnak: Nos sumus, quos cernitis, reges Tharsis et Arabum et Sabæ, dona ferentes Christo ... cet.* A dalmatikába öltözött két pap (*obstetrices*) a függönyt félre vonva, így szól: *Ecce puer adest, quem queritis. A háromkirály térdre esik s e szavakkal üdvözli a csecsemőt: Salve princeps sæculorum! Az első ad aranyat: Suscipe rex aurum; második tömjént: Tolle thus, tu vere deus; a harmadik myrrhát: Myrrham signum sepulturæ! Ez alatt a tömeg áldozni megy s a feláldozott*

¹⁾ A fr. Mag. ad. vége ez: *Angelus ad prostratos Magos: Impleta sunt omnia quæ propheticæ dicta sunt. Ita viam remeantes aliam, ne delatores tanti regis puniendi sitis. — Magi redeuntes antiphonam (canant): O regem coeli.*

²⁾ Eredetijét *Du Méril* (p. 153.), utána adja *Willen* (195. s. k.), német rövidített fordítását *Weinhold* (51. s. k.); ezt magyarul *Gyulai* (Népkölt., gyűjt. I. 526. s. k. II.)

arany a dalmatikás papoknak adatik. A magusok térdelve imádkoznak s *majd mintha álomból ébrednének*¹⁾ egy fehérbe öltözött gyermek, mint angyal az antiphonát énekli: Impleta sunt omnia . . . cet. — Erre a királyok az oldalajtón kimennek a templomból és a balfelőli ajtón az énekkarba lépnek, mialatt a kántor rákezd a responsoriumra: Tria sunt munera . . . A mise alatt a hár. kir. vezeti az énekkart . . . stb.

A *roueni* (R. P.) pásztorjátékról meg ezek maradtak meg:²⁾ Te Deum után az oltár mögött jászolt emeltek, mely fölé a szent szűz képét helyezték. Az énekkar előtt levő emelvényen egy fiú állott, ki mint angyal, Krisztus születését hirdette: Pastores annuntio vobis gaudium magnum (Luk. II. 10.). A kar nagy ajtaján belépnek a pásztorok s a jászolhoz mennek Pax in terris-t énekelve; üdvözik a szent szűzet s imádvá hódolnak a gyermeknek, kit két főbb pap, dalmatikába öltözve (az Obstetrixek jelképeül) mutat meg nekik. A miséző az oltár mellett kérdi: Quem vidistis, pastores? Felelik: Natum vidimus s éneklük: Alleluia! — A mise további folyamán «pastores regant chorum,» vagy pedig egyik pásztor a lectiót olvassa, másik kettő (tehát már ekkor ők is hárman voltak!) énekli az «in pulpito» gradualet. Ezek már mindenesetre feltűnő egyezések.

Hanem mindez még nem elég annak bebizonyítására, hogy az önálló pásztorjáték *puszta másolása a királyokénak*. Áll azonban még néhány erős bizonyító adat rendelkezésünkre, de melyekért kissé messzebb kell kerülnünk. — A vallásos népjátékok kutatói előtt régen eldöntött dolog az, hogy az ilyen szokást tartó nép-nél a pásztorjelenetek fő és alapváza egy és ugyanaz. A francia és német népjátékok pásztorai, egészen úgy, mint a mieink, künn a mezőn nyájaik mellett elalusznak; az angyal hirdető szava álmaikból fölriasztja őket s mikor Betlehem (jászol, bölcső) elé járulnak, mindenik valami ajándékot nyújt át az új szülött fiúistennek. Természetes, hogy ez az alapváz sokféle módon kibővül és változatossá lesz; egy-egy nemzet, sőt vidék is más és más jelenetét dolgozza ki nagyobb előszeretettel; de lényegében valamennyi e két (álom és ajándékadás) jelenetre vezethető vissza. Ez egy. —

¹⁾ A kiemelt részre később hivatkozom.

²⁾ *Gyulai* közlését (525. l.) kiegészítettem *Juleville* könyve szerint: Histoire du théâtre en France. I. Les mystères 2 vols. Paris, Hachette. 1880.

Más az, hogy külföldön még csak meg sem kísértették a népjátékok egyházi eredetét kétségbe vonni.¹⁾ A németeknél és angoloknál ez az átmenet a templomi szokásból népszokásba lépésről-lépésre nyomon kísérhető;²⁾ már nálunk a kérdés jóval bonyolultabb, nekünk egyetlen emlékünk, adatunk sem maradt egykori létezésükről, csak azt tudjuk, hogy kb. e század eleje óta (Dugonics följegyzései) a magyar nép között is él e szokás, a mi a combinatióknak tág teret nyit. De maradjunk a külföldiekénél. — Láttuk, hogy voltaképp csak két *jelenetből* állanak: *álmból fölkelte őket az angyal* s a jászol elé borulva *ajándékot adnak a gyermeknek*. — Az evangelium e kettőről mit sem tud (v. ö. Luk. II. 8—20, mely a pásztorokról szól; sőt itt világosan az áll, hogy: *viggyáznak* vala éjszakán az ő nyájok mellett), de mindkettő megvan a *háromkirályról* szóló részben: Máté II. 11. «És bémenvén a házba, megtalálák a gyermeket Máriával, az ő anyjával, és leborulván tisztességet tőnek néki; és az ő kincseket előhozván, *adának néki ajándékokat*, aranyakat, temjént és mirhát. 12. És az Istentől megintetvén *álom által*, hogy Herodeshez vissza ne mennének, más úton térének az ő hazájokba.»

A középkori Mag. adoratiókba mind a két jelenetet átvették; az ajándékadást, mint a királyok szerepének fő jellemzőjét, természetesen első sorban, de álmuk ábrázolásának is maradt nyoma; leggyakrabban leborulással jelezték. Följebb kiemeltem a roueni Mag. ad. (R) lefolyásánál az idevonatkozó helyet. Tunc, *Magis orantibus et quasi somno sopitis*, quidam Puer... cet. — Ugyancsak az «Impleta sunt» antiphona előtt ad erre utasítást a frei-ingi (Fr) is: Angelus ad *prostratos* Magos. — Mikor már a játékok elvesztik misei jellemüket, kiválnak köréből s önállóan, mint látványos darabok, adatnak elő, a leborulás mozzanata is átalakul; már nemcsak jelzik az álmot, hanem lefeküsznek a színen, elalusznak s a megjelenő angyal költi fel őket. A XIV. sz. közepén előadott

¹⁾ Csak *Wilken* koczkáztatja meg azt az eredeti különvéleményt, hogy ezek a XV. és XVI. században erkölctelenné, profánná fajult játékoknak nyomorék emlékei a népnél. Nézetének téves voltát bizonyítgatni is fölösleges. Honnan támadhatott volna az olyan erkölctelen bohózkodásokból ilyen szigorúan vallásos, több népnél megegyező tárgyú és mindehánthitattal előadott és meghallgatott népjáték?

²⁾ A németekét így származtatta vissza *Weinhold*, az angolokét *Marrionet*: A collection of english miracleplays or mysteries. Basel, 1838.

olasz kar. játékban, mikor a királyok lefeküsznek, a darabot magyarázó előadással kísért praecursor (úgy látszik a régi internuntiuszal ugyanegy alak) elmondja, hogy a királyok az útban elfáradván, lenyugodtak s most alusznak.¹⁾ — Körülbelül ez időtájt öltenek a pásztorjátékok is önálló alakot; elvetik régi kis szerepüket, mely egyébből sem állott a királyokkal való találkozásnál s a mely a háromkirály-játék fejlődésével mindinkább vesztett fontosságából (a jelentéktelen armigernek vagy az írástudóknak nagyobb szerepük volt), s teljesen átveszik a magusok szerepét. A dolog természetes. A hajdanta nevezetes vízkeresztünnap a középkorban vesztett fontosságából s rovására emelkedett a karácsony népszerű cultusa; a vízkeresztkor tartott drámai előadásokat (háromkirály-játékokat) át akarták tenni karácsonyra is s erre legalkalmasabbnak a pásztorok jelenetét találták; a vízkereszt dráma két fő jelenetét: az ajándékadást és elalvást tehát egyszerűen ráruházták a pásztorokra s ezzel megvolt a mai népies betlehemek őstypusa. — Egy XV. századi angol játék érdekes alkalmat ad arra, hogy ezt a természetes processust (ugyanegy tárgynak más szereplőkre ruházását) bár csak hasonló tárggyal, de ugyanolyan körülmények között végig kísérhessük. A tárgy csak hasonló; mert itt már az önálló darabbá alakult pásztorjáték szolgál ismét min- tául, hogy belőle specialis angol népjáték váljék.

A *Towneley* név alatt kiadott népmysteriumok²⁾ egyikében, *Paginae* (= pageant, a coll. játékok egyes részeinek angol neve) *pastorumban* két pásztor elpanaszolja egymásnak baját. Egyik a földi dolgok mulandóságáról elmélkedik, mert egy tehene elhagyta az árnyékvilágot, másikat a politikai elnyomatás bántja; kesereg az elszaporodott rablók, tolvajok, de legkivált a lovagok miatt.

¹⁾ L. *Ad. Ebert* cikkét: Stud. zur Gesch. des mittelalt. Dramas. I. Die ältesten italienischen Mysterien. (Jahrbuch für roman. u. engl. Sprache u. Literatur. V. 1864. 55. l.)

²⁾ Kiadás: *The Towneley Mysteries. publ. of the Surtees society, Lond. 1836.* — T. nevét a kéziratot őrző családtól kapta. Ezek collectiv-játékok, melyekben az egész ó- és újszövetségi történet drámai formában van öntve. Alkalmasint Wakefield környékén úrnappor, vagy a wodkirki vásárok alkalmával adták elő a szomszédos városok czéhei magas, kerekeken tolható tribuneon (scaffold). Az angol játékokról érdekes fejtegetést ad *Shaspe* könyvében: Dissertation on the pageants, or dramatic Mysteries anciently performed at Coventry by the thrading Companies of that city. Coventry. 1825.

Majd holmi apróság fölött összevesznek s egy közbelépő harmadik pásztor dönti el a vitát. Vacsorát készítenek, a bogrács köré leheverednek s elköltött estéli után elalusznak. Megjelenik az angyal s énekével felkölti őket. A pásztorok elrecitálják a bibliai jóslatokat (egyikük latinul mond ket verset Vergil 4. Eclogájából, miért a másik kettő kineveti) s útra kelnek Betlehem felé, ajándékokat vive magukkal. Csillag vezeti őket a jászolhoz, hol leborulnak s mindegyik ad valamit Máriának. — Ez az ilyen játékok rendes alakja. De nyomban utána van a kéziratban egy másik pásztorjáték, melyben hasonló motívumokkal egész kis népies bohózat kerekül ki. A három pásztor bevezető panaszkodása megfelel az előbbinek. A harmadikat egy harpia feleség miatt öli a bú. Majd eléjük áll Mac, ki rémséges tolvaj hírében áll. Eleinte, mint tehetős és hatalmas yeoman, elváltoztatott hangon bárányt követel tőlök, de ráismernek. Erre fordít a köpenyegen s ő is panaszkodni kezd. Kesereg, hogy felesége évenként új meg új csemetével ajándékozza meg. Későre jár az idő, le akarnak feküdni. Mac éji szállást kér tőlük, mire óvatosságból közbül fektetik. Mikor a három pásztor elaludt, Mac fölkel, kiválasztja a legkövérebb kost s haza viszi feleségének, Gillenek, ki az állatot a bölcsőbe rejti. (Mac háza ugyanazon a scaffoldon állt.) Mac visszalopódzik helyére s reggelre kelve őt költögetik legtovább. Nem tudnak bele lelket verni, emelgetik botjaikkal (mint nálunk az öreg pásztert), álmában rémüldözik, hogy Gille újra gyermeket hozott világra. Végre fölkel; kikeresik zsebeit, üreseknek találják; majd át vizsgálják a nyáját s észreveszik a hiányt. Macet közrefogják s elviszik magukkal ennek lakására. Mire benyitnak, Gille ágyban fekszik s a leghívebben utánozza egy gyermek-ágyas asszony vergődését; Mac is sopánkodik. Ezalatt a pásztorok átkutatták a házat, de semmit sem találtak. A nagy nyomorúság és túlságos áldás láttára megesik a szivők s elhatározzák, hogy a csecsemő számára mindenik ad valamit. Letérdelnek a bölcső mellé, egyik föllebbenti a takarót s ott találják jószágukat. Macet elverik s mikor az ütlegelésben végkép kifáradva leülnek, megjelenik az angyal s énekli: Gloria in excelsis deo!

Érdekes, tanulságos adat ez. Egyrészt fogalmat nyújt arról, mily módon mentek át az egyházi játékok világiak s a nép kezére s megmagyarázza némikép a XVI. századi angol dráma hirtelen föllendülését, az angol népszellem erős assimiláló képességét, — másfelől megmutatja, hogy a dráma fejlődésében az ilyen átme-

net (háromkirály-játékból a pásztorokéba, ebből népi bohózatba) minden erőltettség nélkül, simán és természetesen mehetett végbe.

A következők megértése végett, tekintsünk csak kissé vissza-felé. Addig a pontig, a hol a pásztorjáték a magusoké mintájára önállóan lábra kezd állani, e kétféle drámát együtt és egyszerre adták elő. Az ilyen karácsonyi, vagy is inkább vízkereszti daraboknak a magusok voltak főszereplői, melybe bővítés és változatosság kedvéért belevonták Gabriel angyali üdvözlését, a pásztorokat, az ártatlan kisdedek legyilkolását, sőt néha a gyertyaszentelőre való jelenetet is: tizenkét éves Jézust a templomban.¹⁾ A mint azonban a pásztorjáték átveszi a hár. kir. motívumait s különálló, de ezzel egy tárgyú darabbá lesz, a kettő többé együtt meg nem férhet, egyik a másiknak egyszerű ismétlése. Még az sem veheti elejét a teljes szétválásnak, hogy az egyik karácsonykor, másik vízkereszt napján kerül előadásra, de mindenesetre módosít a dolgon, mert e nélkül valamelyiknek ki kellett volna vesznie. — Nagyobb városokban, hol a magusok hódolata nagy pompával, a polgárság s a magasabb egyházi és világi méltóságok hozzájárulása mellett adatott elő, a pásztorjáték már külső egyszerűségénél fogva sem verseny-zhetett vele; fényes látványosság és változatos tárgy dolgában (a Herodessel való legdrámaibb jelenet a pásztorjátékban nem fordult elő) messze mögötte maradt; vesztett tehát népszerűségéből, végre teljesen kiveszett. Annál kedvezőbb talajra talált a vidék templomaiban, hol sem a közönség, sem a költséges kiállítás anyagi oldala nem kedvezett a királyjeleneteknek. A vidék népe inkább vonzódott a hozzájuk közelebb álló pásztorokhoz, véreből való vér voltak, inkább ápolták tehát ezt s csakugyan a nép között mindenütt inkább elterjedt s szívesebben fogadott a pásztorjáték, mint a csillaggal való járás, mely utóbbi manapság csak úgy szerepel egyes vidékeken, mint pl. nálunk nagyhéten a Pilátusverés,²⁾ minden párbeszéd, drámai actus hijával.

A régi latin pásztorjátékok jeleneteinek egyszerűségéből egy

¹⁾ L. a benedictbeurenit: *Ludus scenicus de nativitate Domini* (XIII. sz.). Kiadta *Schmeller* Carm. burana, p. 80—95; *Du Méril* Or. latines, p. 187—213. és *Mone* Schauspiele d. M. A. I. p. 143—195.

²⁾ *Dugonics*: Magy. példabeszédek és jelesmondások. 208. l. — Részletesebben u. a. kéziratában. III. k. 430. sz. a. 133. l. — Muz. kvrtár Quart. Hung. 258. sz. a.

nevezetes sajátságuk vonható ki, mely átvezet a háromkirály-játék eredetének vizsgálására. Az előbbi ugyanis természeténél és sorsánál fogva sokkal eredetibb, régibb részleteket tartott meg, mint szülője: a mágusjelenet. Nem fejlődött, nem erősödött soha, megmaradt az első fokon; kiszélesítéséhez sem a szentírás, sem az apokryphok nem nyújtanak tárgyat; az egyes, hozzá fűződő népjeleneteket már maga a nép toldotta hozzá, nem a templomban keletkeztek. Másfelől a király-dráma már a legrégibb emlékeken a fejlődésnek igen előhaladott, magas fokán áll, annyira átalakult, versekkel s toldott jelenetekkel bővült már, hogy eredeti alakjára, kezdetleges csirájára *belőle* következtetni lehetetlen. Így aztán az a sajátságos dolog esik meg vele, hogy eredete kérdésében legtöbbször nem maga, de a belőle származott pásztorjelenetek adnak felvilágosítást.

A háromkirály-játéknak hat régi (a XIV. század előtti) följegyzése maradt, u. m. 1. a *roueni* (R)¹⁾ 2. *orléansi* (O)²⁾ 3. *freisingi* (most Münchenben, jele: Fr)³⁾ 4. *limogesi* (L)⁴⁾ 5. *saint-benoit-sur-Loire*-i (B) és 6. a *nevers*i (N)⁵⁾. — Szerkezetük nagyrészt összevág, koruk is körülbelül összeesik, a mely különben épen nem tehető korábbra a XII. századnál.⁶⁾ Mindannyi már teljes, kifejlett dráma; tárgyuk több jelenetre szakad, melyek különböző fejlődési fokon jutottak bele. — Tárgyuk az, hogy a három király a csillag után indulván, megérkezik s Jeruzsálem lakóitól megkérdi, hol találják Juda újszülött királyára. Meghallja

¹⁾ Először kiadta *Jean d'Avranche* Lib. de off. eccl. 1679. Utána sokszor, legjobban *Du Ménil* «Étoile» cz. alatt. (Orig. latines du théâtre moderne. p. 153.)

²⁾ *Wright Th.* Early mysteries and other latin poems of the twelfth and thirteenth centuries. Lond. 1844.

³⁾ *Weinhold*. W. Spiele u. Lieder, Wien 1853. p. 56—61. *Wilken*. Gesch. d. geistl. Spiele. Gött. 1872. p. 6—9.

⁴⁾ *Martine*. De antiquis eccl. ritibus. IV. c. 14. §. 12.

⁵⁾ Ez utolsó kettő kiadásairól nincs adatom. *Julleville* (id. m. 60. s. k.) sem említi, de elég terjedelmesen szól rólok. Azt hiszem N egy és ugyanaz a Kopasz Károly zsoldárkönyvének táblájából kifejtettel, melyet szintén *Julleville* említ.

⁶⁾ *Weinhold* és *Schmeller* (Carm. bur.) bizonyára tévednek, mikor Fr.-t a IX. századra teszik. Ez valamennyi között legterjedelmesebb; O. és R. a régibbnek, eredetibbnek színével bír s ezek sem korábbiak a XII. századnál.

ezt Herodes (rex) követe (internuntius) s hirül viszi urának. Ez megijed, magához hivatja őket s megtudva tőlük jöttük okát, katonát (miles) küld az írástudókért (scribæ), hogy jönnének hozzá s néznének utána a szentírásban, mi jövendöltetett az új fejedelemről. Ezek kijelentik, hogy Betlehemben kellett születnie. Herodes fegyvernőke (armiger) tanácsára megkéri a királyokat, térjenek hozzá vissza, ha rátaláltak. Ezek Betlehembe érkeznek (utjokat körmenettel jelölték) s a csillag után eligazodva, a bölcsőt őriző két baba (obstetrices) megmutatja nekik a gyermeket. Következik a hódolat és ajándékadás jelenete s a játékot egy antiphona éneklésével fejezik be.

A Herodes szerepével összefüggő jelenetek kétségkívül később toldattak a játékhoz; szövege az emlékekben eltérő s a legrégibbnek tartott R.-ben elő sem fordul. A többire nézve a hat följegyzés majdnem szószerint egyezik s így ez tekinthető a játék legeredetibb, ismert alakjának. Hadd álljon itt egész terjedelmében:

Officium Magorum.

(Magus)* primus: Stella fulgore nimio rutilat.

(secundus): Que regem regum natum monstrat.

(tertius): Quem venturum olim prophetiæ signaverant.

(simul cantent): Eamus ergo et inquiramus eum, offerentes ei munera, aurum, thus et mirram.

Következik a gyermek után kérdezés és Herodes hosszú jelenete, mely után:

Magi aspicientes stellam canant:

Ecce stella in oriente prævisa

Iterum præcedit nos lucida!

[Obstetrices]: Qui sunt hi, qui stella duce

Nos adeuntes inaudita ferunt?

Magi respondeant: Nos sumus, quos cernitis, reges

Tharsis et Arabum et Sabæ,

Dona ferentes Christo... quem stella duce adorare venimus.

Ob (stetrices): Ecce puer adest, quem quæritis.

Iam properate et orate, quia ipse est redemptio mundi.

Intrantes magi: Salve princeps sæculorum!

Primus: Suscipe, rex, aurum!

Secundus: Tolle thus, tu vere Deus!

*) Fr.-t veszem alapul. A kerek zárójelek *Du Méril* és *Weinhold* kiadásításai, *Wilkenéi* sarkos zárójelek közt vannak.

Tertium: Mirram signum sepulturæ!

Angelus ad prostratos Magos:

Impleta sunt omnia quæ prophetice dicta sunt.

Ite viam remeantes aliam, ne delatores tanti regis puniendi sitis.

Magi redeuntes antiphonam (canant):

O regem cœli! ... cet.

Ez a legegyszerűbb szöveg, melyet az összevetésből nyerünk. Láthatjuk, hogy még mindig annyira bő és részletes, mint a mi-lyen kezdetekor nem lehetett; túlságos sok személyt foglalkodtat, már előhaladott scenicus apparatust kíván, a misébe betoldásnak már nehézkes, hosszú, szóval magasabb fejlődési fokon, talán másodikon, vagy harmadikon áll;*) de meg annyira egygyé van olvasztva, hogy belőle már eredetibb rész erőltettség nélkül ki nem választható. Az eredet kérdésében tehát a szöveg maga felvilágosítást nem ad.

Másfelé kell fordulnunk, ha a kérdést némiképp tisztázni, esetleg megoldani akarjuk. Fentebb említettem, hogy a karácsonyi játékok egyik jelenete, mely a többivel leggyakrabban egyszerre adatott elő, az Ordo Rachelis, határozottan a húsvéti játékok Mária siralmainak mintájára keletkezett, annak egyszerű utánzása. — Ez azt mutatná, hogy a kar. játékok a húsvétinak, mint régiebb drámai dialogusnak, mintájára jöttek létre. Igaz ugyan, hogy a háromkirály-játékok ismert legegyszerűbb alakjának egyetlen közös érintkezési, pontja sincs a feltámadási öt alapmondatlalt, de láttuk azt is, hogy a közölt magusjelenetek nem eredeti, ősi formája az, a melyet ismerünk; följegyeztetésök oly korból való, mikor már a misedrámának minden faja divatban volt, köztük olyan fajok, melyek csekélyebb jelentőségüknél fogva később keletkeztek, mint a nagy ünnepre való húsvéti s szintoly nevezetes karácsonyi játékok. Ugyanaz a kézirat, mely O.-t tartalmazza, részletes húsvéti játékot is foglal magában; L.-lel együtt a mag. ad.-t megelőző nagy proféta-játék van ugyanegy kéziratban; B. mellett meg épen négy kifejlett Miklós-napi játékot találunk. Miklós napja eltörpül a karácsony fontossága mellett, mely kiválóságra csak a husvétival mérhető össze. Tehát a B. kéziratban foglalt s a vele egyező összes háromkirály-játék már aránylag nagy kort átélt, mielőtt följegyez-

*) Ez akkor tűnik ki legkivált, ha összehasonlítjuk a régi húsvéti dialogus egyszerű rövidségével. L. fönt az 5 alapmondatot.

tetett volna, vagyis *kellett* valamikor egyszerűbb, kezdetlegesebb alakjának lennie. Ezt a régi alakot kellene rekonstruálnunk, de az emlékek egyáltalán nem adnak felvilágosítást róla. Szerencsére felvilágosít más egyéb: útba igazít a játékok scenicus berendezése, melyet nem érhetett annyi változás, mint a szöveget s a pásztor-jelenetek régi töredékei, a melyek meg a szöveg régiségét tartották meg inkább.

A háromkirály-játék magyarázóí az abban szereplő *obstetric*-ekkel egész mostanáig meg voltak akadva. Honnan és hogyan kerültek ezek ide? Mert a darabban semmi alapjuk nincs. A gyermeket ép úgy megmutathatná Mária vagy József a hódolatot tevő pásztoroknak és bölcseknek. Az evangéliumban sincs róluk említés. Csak az apokryph legendákban szerepelnek; de ott is hogyan? Ott szólnak róluk, a mikor József kihívja őket a városból, hogy a barlangban szülési fájdalmak közt vajdó Márián segítsenek. A bábák (Zelemi és Salome) kijelentik, hogy csoda történt: szűz szült gyermeket s az első segítség nyújtása után hazatérnek; a szent család magára marad, maga keres éjjeli szállást, míg végre a városon kívül egy istállóban meghúzódik. A pásztorok és bölcsök hódolásának leírásánál már az apokryphokban sincs szó bábákról. *) A két alaknak tehát szenttörténeti alapja nincsen. Honnan kerültek hát elő? — *Wilken* úgy magyarázza a dolgot, hogy szerinte a szent szülőket eleintén nem merték ábrázolni s *helyettük* szerepeltették a két bábát. Ez az okoskodás felületes, helytelen. A freisingi Ordo Rachelisben szerepelnek bábák is, szent szülők is s a bábák itt is hűségesen végzik szerepüket: ők mutatják meg a hódolóknak a gyermeket; de meg ha mindjárt a dráma kezdetekor a szent sír mellé angyalt mertek állítani, minden lelkifurdalás nélkül a bölcső mellé állíthatták volna Máriát és Józsefet. — Azt hiszem, a rejtelmes jelenségnek az az egyszerű magyarázata, hogy a két *obstetric* nem egyéb a szent sír mellett álló angyalnál. Az a két (bábákat személyesítő) dalmatikás clericus, ki föllebbenti a bölcső függönyét, hogy megmutassa a gyermeket, arra a dalmatikás clericusra utal, ki húsvétkor az üres sírt mutatja a három Máriának. — Végkép meggyőznek erről a régi pásztorjelenetek egyes helyei. Kitűnik belőlök, hogy nemcsak a bábák szereplésének célja, de

*) *R. Hoffmann*. Das Leben Jesu nach den Apokryphen. Leipz. 1851. p. 126—128.

szavaik is ugyanazok; megkérdik, kit keresnek; megmutatják a szent helyet s hirdetik a megváltó születését, mint amott a feltámadást.

Lássuk ez adatokat. A roueni *Pastorum officiumban* (R. P.) fordul elő a következő rész: ¹⁾... duo Presbyteri dalmaticati, de majori sede, quasi Obstetrices, qui ad præsepe fuerint, dicant: *Quem quaeritis*... cet. Pastores respondeant: *Salvatorem Christum*... cet. Item Obstetrices, cortinam asperientes, Puerum demonstrant, dicentes: *Adest hic parvulus*... cet. — Ennek egy változatát is közli Du Méril más kéziratból, mely rövid bevezető rész után így kezdődik: Tunc pastores gradiuntur per chorum, in manibus baculos portantes et cantantes usque ad Christi præsepe: «Transeamus in Betlehem, unde gaudet Jeruzalem»... cet. Illis venientibus duo Clerici in præsepe cantent: *Quem quaeritis*²⁾ — E kettőnél még határozottabb Gautier közlése³⁾ egy limogesi rituáléból, mely a két tropust őrizte meg: «à Noël: *Quem quaeritis in præsepe pastores, dicite?* Respondent: *Salvatorem Christum Dominum*... cet. — à Pâque: *Quem quaeritis in sepulchro o Christicolæ? Jesum Nazarenum crucifixum*... cet.

Ez a biztos nyom most már tovább segít. Az előbb adott Fr. háromkirály-játékból, melynek átdolgozott, verses szövege lényegesen eltér eredeti alakjától, ezek után módunkban van a legrégibb részt is kiválasztani. A verses átdolgozásban módosult ugyan ez is, de még fölismerhető. Ide tartozik mindjárt ez a sor: *Obstetrices: Ecce puer adest, quem quaeritis*. Érdekes, hogy erre a Herodes-jelenetben még pontosabban rátalálunk: *Rex ad Magos: Regem quem quaeritis?* Azt is megmagyarázhatjuk, miért maradt meg a teljesebb (kérdő) szöveg az újabb hozzátoldásban. A Herodes jelenet megírójának ugyanolyan helyzetet kellett párbeszédben adnia, mint a milyen már a játékban előfordult, u. i. a bölcsek ismeretlenül járulnak a bölcsőhöz s a bábák nem tudják, mi járatban vannak, megkérdik tehát, kit keresnek. Mikor a bölcsek

¹⁾ Du Méril id. m. 147: s k.

²⁾ Idézi Wilken. 194. jegyz.

³⁾ Gautier. Sur l'origine des mystères, cikk a «Le monde» 1872. évfolyamában. Csodálatos, hogy ő sem sejtí az összefüggést; csak azért idézi a két tropust, hogy kimutassa az egyházi drámának sponsoriákból való eredetét.

Herodes elé lépnek, a helyzet ugyanaz, így az író e részt szószerint átvette a bábák jelenetéből. Ebből pedig az következett, hogy az ismétlést kerülni akarva, a bábák már nem kérdés alakjában szólították meg a bölcseket. — Azt hiszem a benediktbeureni kar. játéknak az a sora, melyet a bölcső mellett álló clericus mond a pástoroknak: ¹⁾ Annuntiate Christi nativitatem, szintén összefügg nemikép a húsvéti alapdialogus 4. mondatával (Ite et dicite, quia surrexit!)

Az utóbb adott hozzávetésekhez férhet szó, de nincs is rájuk szükségünk; a dolog ezek nélkül is eléggé világos. — A húsvéti játék eredetisége kétségtelen; a följegyzések legrégibb időből valók (XI. század eleje) s az öt mondat lehetetlen, hogy más játékból eredő átvétel lenne; szerzette legyen egy író (Milchsack), vagy származott bár az egyházi responsoriákból (Mone, Gautier), ²⁾ bizonyos, hogy a feltámadás ünnepére készült. Főntebb kimutattuk a legrégibb kar. mysteriumok ³⁾ emlékeinek egyezését ez alapdialogussal s nézetünket úgy a scenicus berendezés (ott bölcső, itt sír, ott bába áll mellette s fogadja az érkező bölcseket, pástorokat, itt angyal, ki a három Máriával beszél, stb.), mint a függeléki előadott Ordo Rachelis eredete csak támogatja. Ellene tudtommal semmiesem szól s a mennyiben az eredmény még sem matematikai biztosságú, az némileg a források hiányának, nagyrészt pedig a maradványok töredékességének, csekély voltának tudandó be.

Kutatásunk eredménye tehát az, hogy *a karácsonyi latin misedrámák közül legrégibb a háromkirály-játék, a mely egyszerű áttétele a húsvéti, föltámadási misedrámának. Az ifjabb pástor-játék pedig ép ilyen ismétlése a háromkirály-játéknak.*

SOLYMOSSY SÁNDOR.

¹⁾ Ludus scenius de nativ. Dom. Schmeller Carm. bur. p. 91.

²⁾ Az utóbbit tartom valóbszinűnek.

³⁾ Nem szívesen használom a «mysterium» elnevezést s a hol lehetett, kerültem is. Sem a szó ki nem fejezi a játékot, *drámát*, sem az nem bizonyos, hogy régente ilyen értelemben használták volna. Legkorábban a wormszi zsinat (1316) egyik canonában fordul elő s itt inkább egyébre értendő. L. H. Alt, Theater u. Kirche, 348.

AZ ELSŐ MAGYAR IRÁNYDRÁMA «AZ ÉRDEMES KALMÁR» (1807).

Az *Érdemes Kalmár* megszületése körül nagy érdeme van azon «magán kívül lévő» közönségnek, mely Jetzid és Hábát Kolozsvárott, könnyeinek bő hullatásával, az akkor leghatásosabb «eredeti» darabbá tenni segítette. Az Érdemes Kalmárt a kolozsvári tudósító «nemzeti s így Magyar történetnek» nevezte.

Bizonyos tekintetben ez a színdarab haladást, javulást jelent Gorove gondolkozása módjában. Maga írja előszavában, hogy «Jetzid jó néven lett el-fogadása» bátrabbá tette őt és egy «egészen eredeti játék-darab kiadására» ösztönözte. Haladása két irányban mondható kedvezőnek: hazai tárgyhoz nyúl és korához akar szólni! Minden kezdetleges szerkezete daczára az *Érdemes Kalmár az első magyar iránydráma, melyet írója a magyar színpadnak szánt*. «Kézzel tapogadhatólag» akarja Gorove sokak azon balvélekedését czáfolni, «hogy alacsonytság vagy szégyenletes dolog a kereskedés». Sokan gyűlölik a kereskedőt, mert gyűlölik a kereskedést. A kalmárok magok panaszozzák, hogy se világot látott, se nem olvasott emberek nemcsak akadályára vannak a kereskedésnek, «hanem egyáltalában üldözik a kalmárokat». Ezeket óhajtáná jó útra terelni! «Végképen meggyőződik arról az olvasó (ha figyelmesen tekint be a játékba), hogy a kereskedés az a kútfő, melyből számtalan jók szivárognak mind különösen kire-kire, mind közönségesen az emberiségre.»

Gorove tehát drámai cselekményben akarta a kereskedőkről elterjedt balvéleményt eloszlatni. Mindenesetre veszedelmes vállalkozás, mert vagy a célzat fog nagyon is kiríni a drámai szerkezetből és ekkor a dráma nem egyéb párbeszédes értekezésnél a kereskedés és kereskedők mellett, vagy a tendencia annyira elrejtve marad a cselekmény szövedékében, hogy a hallgató csakis egyenes figyelmeztetés által jut annak tudatára, hogy a mi előtte történik, annak nem annyira drámai hatása lényeges, mint azon érdek, a melynek kedvéért a drámai bonyodalom készült. Ha bármelyik végtetbe esik is, Gorove vagy határozottabb iránydrámát, vagy sikerültebb színdarabot írt volna. Ő azonban a két végtet közt hanyattatva, nemcsak rossz iránydrámát, de rossz színdarabot is producált Érdemes Kalmárjával.

Főhőse Romjeszky lengyel kereskedő, kiről végre is az derül ki, hogy tulajdonképen előkelő származású, kit atyjának józan, gyakorlati élet-elvei neveltek erre a pályára. Ez az előkelő eredet, mely nagyon is kirí az iránydráma keretéből, tulajdonképen nem egyéb az akkori társadalmi viszonyoknak tett engedménynél. Gorove ugyanis ezáltal törek-

szik azt a társadalmilag maga által másképp lehetetlennek képzelt házassági viszonyt, mely közte és a magyar lovas Generalis Ottilia nevű leánya közt létrejön, hallgatósága előtt plausibilissé tenni. Gorove, úgy látszik, nem érzett magában elég bátorságot arra, hogy a társadalmi előítélet ellen küzdjön s a közrendből eredő kereskedőt is — kit tettei nemesítenek meg, kit foglalkozása nem tehet megvetetté — olyan személynékre merje föltüntetni, kit grófi szülők sem tarthatnak méltatlannak arra, hogy vele rokonsági összeköttetésbe lépjenek. Igaz, hogy Romjeszkyról csak akkor sül ki bárói eredete, midőn Ottiliát magáénak tudhatja, de éppen ezért fölösleges volt az előkelő származás kérdését előtérbe tolni — mintegy a kedélyek megnyugtatóására! Hisz így könnyen az a gyanú támadhat, hogy nem annyira kereskedői foglalkozásának, mint előkelő eredetének köszönheti lelkülete nemességét. Romjeszky így is csak egy motívumot bizonyít: azt, hogy az előkelő nevelés és magas eredet által föltételezett kedélyi nemességet, a kereskedelemmel mint olyannal való foglalkozás nem képes megsemmisíteni. Ez is valami — de nem teljesen az, a mire Gorove törekedett. Ilyen eredetű «érdemes kalmár» millió közt ha egy van, az is a nagy ritkaságok közé tartozik; de általában a köztünk élő, az úgynevezett «üldözött kalmár», aligha részesül abban a becsülésben, melyet Gorove, színdarabjához írott Elő-Beszédben oly teljes joggal követel meg ez osztály számára.

Romjeszky tulajdonképen nem is cselekvő alakja ez iránydrámának. Az álfalak mögött viszi végbe jó tetteinek egész legióját. Mind-egyike, egy nemes cselekedettel több, mely aztán alakját valóságos nimbuszszaal veszi körül. De a mi egy kissé furcsán hangzik, Ottilia és atyja a gróf nem a reális gondolkozású, munkás, szorgalma által vagyonhoz jutott egyszerű, nemes érzésű kereskedőt szeretik meg benne, hanem a nemes elvekkel rendelkező férfiút, kinél a kereskedői foglalkozás csak külsőség s valójában alig is tartozik lényéhez. Tulajdonképen csak két jelenetben lép határozottan előtérbe, a gróffal szemben, az önhasznát nem kereső kereskedő (a III. felv. 5. és a X. felv. 5. jelenetében); Gorove érezni látszott tehát annak a szükségét, hogy Romjeszkyt erről az oldaláról is bemutassa közönségének. De végre is ahhoz, hogy valaki egy iránydrámának főhőse lehessen, hogy mint nemes gondolkodású és nemiesen cselekvő kereskedő szerepeljen, ahhoz két mellékjelenet nem elegendő. Mint «érdemes kalmár» éppenséggel nem központja, nem főalakja a cselekménynek; hanem háttéri szereplő, ki minden jó tettere kizárólagos szabadalmat nyert a szerzőtől.

Az öreg gróf (Ottilia atyja), egy olaszországi hadjárat alkalmával kapott nehéz sebében két hónapig sínlódvén, ez alatt a leg gondosabb ápolásban részesült «egy tisztas olasz grófnál». A két gróf közt benső barátság keletkezik, s hogy e barátság folytatását találja gyermekeikben,

a magyar gróf otthon lévő leányát Ottiliát oda igéri Lusini gróf fiának, azon föltétel mellett, ha sikerülni fog leánya kedvezését kinyerhetni. Ez az esemény régebben történt. A magyar gróf most már hazája földjén élvezi a béke nyugalmas napjait.

Ottília előkelő is, szép is. Keze után Emődi viczispán is áhitozik — de reménytelenül. Ottiliát szeretné az atya próbára tenni az Olaszországból várt ismeretlen kéréssel; de mivel a leány megtudja, hogy az ifjú Lusini gróf a számára kijelölt férj, az atya kénytelen lemondani a próbáról. A fiatal olasz gróf helyzete tehát nem a legkellemesebb, mert a nők mihelyt tudják, hogy minden csak az ő beleegyezésüktől függ, válogatóságok szoktak lenni.

Az ifjú Lusini gróf nagyon vállalkozó fiatal ember. Már Bécsben igen kellemetlen helyzetbe jut. Szidja a németet, bakafántosodik, és kis híja, hogy ez a merész viselkedése életébe nem kerül. Romjeszky (mint Deus ex machina) megmenti őt. Most együtt jönnek a magyar gró házába. Az elfogadásnál mindenkit észrevesznek — a kereskedő Romjeszky kivételével. Itt találkozik ez utóbbi valami Rozsos strázsamesterrel, kit Veronánál kapott nehéz sebéből kigyógyított. Ime a második jó tett a háttérben! Erről a Rozsosról senki sem tudja, hogy tulajdonképpen házas ember, csakis Romjeszky; aztán rossz fát is tett a tűzre a strázsamester: elhagyta a feleségét és új kedvesével «Tót-Országba» szökött. A jó Romjeszky — nem tudjuk valjon jó cselekedet számba vegyük ezt is — a felesége nyomára vezeti Rozsost. A nyomravezető levelet ugyan elveszíti és ezt megtalálják — de az egészről semmi bonyodalom sem keletkezik.

A második felvonás nagyon kevésbé viszi előre a cselekményt. Romjeszkyt újabb jó cselekedetek emelik tekintély dolgában. Ottília elkergetett szobaleányát visszakönyörgi a grófkisasszony kegyébe; aztán egy lengyel rab megszabadításának történetét tudjuk meg Rozsos és Zlomis párbeszédéből. Míg az ifjú Lusini sehogy sem tudja Ottília kegyét megnyerni, az alatt Romjeszky közbenjárása kedvező véleményt kelt Ottíliaiban.

Lusini a ki látja, hogy egymaga nem lesz képes Ottília kezét elnyerni, Romjeszkyt kéri föl «közbenjáróul», ki már mint ilyen egyizben szép sikert tudott elérni. Daczára az érdemes kalmár erőteljes szószólásának, az olasz gróf értéke egy cseppet sem növekszik Ottília előtt; sőt miután a még mindig reménykedő viczispántól megtudja, hogy Lusini a nyilvános sétahelyen mily garázda-módra viselkedett, minden kilátása megszűnik. Ottília a kárörvendő viczispánnal Emődivel és a barátja érdekeit még ezek után is védelmező Romjeszkyvel szemben alkalmat nyer, hogy amaz iránt megvetését, emez iránt pedig folyton növekedő tiszteletét kimutathassa.

A negyedik felvonásban megtudja a gróf, hogy leánya végleg lemondott Lusiniról. A gróf meggyőződött arról is, hogy Romjeszky olyan kereskedő, ki nem keresi a más kárán a saját hasznát — ezért jutalmul egyik faluja egész évi jövedelmével ajándékozza meg. Ottilia, ki mindezeknek szem- és fültanúja, elég bátorságot nyer, hogy atyja előtt maga vallja be Romjeszky iránt érzett szerelmét. A gróf még habozik — de egy újabb nagylelkűség valósággal álmélkodásba ejti. Romjeszky ugyanis elárulja, hogy a grófi tiszttartó, ura kárára akart vele üzletet kötni. A gróf elkergeti ennek folytán a tiszttartót szolgálatából, de Romjeszky naiv nagylelkűségből neki ajándékozza azt az összeget, amivel csak nemrég tisztelte meg őt a gróf. Szóval Romjeszky tekintélye, nimbusza jelenetről-jelenetre növekszik. Lusini gróf még azt a meggondolatlanságot is elköveti, hogy a vele kötekedő viczispánt a grófi házban megsebezi. Ez oly durva visszaélés a vendégjoggal, hogy a gróf most már maga kosarazza ki a leghatározottabban a garázda olasz grófot. Ottilia aztán maga vallja be szerelmét Romjeszkynek. Az eljegyzési csók a lebecsátott függöny mögött csattan el.

Bonyodalomnak nyoma sincs e darabban, pedig Gorove egész jól felhasználhatta volna azt a körülményt, hogy Ottilia nagynénje, a vén Orsolya, nagyon eped a viczispán után, ki azonban Orsolyáról mitsem akar tudni. A helyzet-comicumra nem egy hálás jelenet kínálkozott volna; a strázsamester megtalált levele, ha nem is új, de külsőleg szintén jól ható jelenetek tárgyát képezhetné. Az olasz grófot idegen származása és a viszonyokkal ismeretlen volta szintén nem egy comicus jelenetbe bonyolíthatná, a ki aztán nevetségessé válása által még inkább veszíthetne a magyar leány szemében mint pusztán hetyke, néha durva modora által, mely különben sem illő grófi eredetéhez. De maga Romjeszky is cselekvő személylvé válhatnék, ha a grófot — ki leánya kezét tőle, a kereskedőtől megtagadhatná — éppen ez a kereskedő, ez a visszautasított kérő mentené meg a vagyoni bukástól, melyet a hűtlen tiszttartó bűnös kezelése idézhetne föl. A sok apró-cseprő nagylelkűsködés helyett, mely nincs is összefüggésben a legtöbb esetben R. kereskedői voltával, sokkal helyesebben cselekszik Gorove, ha Romjeszkyt a származás gögje fölött egy, de elhatározó nemes tette által engedi győzelemre jutni. Ez által középpontját képezhetné a drámai cselekménynek, emígy csak epizód-alakká törpül, kit azért látunk sokszor az előtérbe, hogy egyszer már egészen is elhigyjük «érdemes kalmár»-ságát. Romjeszky folyton önmagát ismétli, mintha azt akarná mutatni, hogy egy kereskedőnek *sok* jó és *sok* nemes tettet kell előbb végbe vinni, hogy valóban érdemesnek tekintsék. Pedig ha benne inkább a hideg, a számító kereskedőt láthatjuk, kinél az elhatározó pillanatban lép előtérbe a gondolkodás nemessége a maga egész nagyságában — mennyivel

«érdemesebbnek» látszanék ezen egy nemes tette, mint kis szabású jótettei által, melyek nagyon is apróra törpítik alakját. A főalak ily gyermekes conceptiója folytán nincs e darabnak határozott jelleme sem. A jellemvígjáték eszményi magaslatát ép oly kevéssé éri el, mint a helyzet-vígjáték alacsonyabb színvonalát. Amahhoz alakjaiból hiányzik az erőteljes jellemvonás, írójánál a költői tehetség, emehhez pedig nincs Gorovéban elég érzék az alsóbb comicum iránt.

Maga Gorove kezdetben «érzékeny játéknak» tervezte,¹⁾ bár a sajtó alól kikerült példányon már nem annak czímezi. De érzékeny játéknak nem is nevezhető. Sentimentalis helyzet tulajdonképen csak kettő van benne.²⁾ Ezek is inkább csak háttérül szolgálnak Romjeszky érdemes volta nagyobb kitüntetésére. Az érzékeny elem — a kotzebuei drámák járványszerű jelleggel bíró ezen könnyfacsaró eszköze — nem uralkodik a darab cselekményén, daczára annak, hogy az idézett két jeleneten fölül Rozsos és Zlomir hálálkodása némileg sentimentalis mellékízzel bír szintén.

Gorove drámáját tehát vígjátéknak sem, érzékeny játéknak sem tekinthetjük. Olyan mixtum-compositum az egész, melyből egész jó drámát csinálhat vala Gorove, ha főalakját el nem aprózza és a tisztartó hűtlenségét nem teszi jelentéktelen epizóddá. A cselekmény drámai komolysága elbirná a vén kisasszony szerelmének comicumát, a kikoszorozott viczispán, az olasz hetyke gróf és olasz inasának mulatságos, a fő cselekménnyel könnyen összefüggésbe hozható helyzeteit. Sőt a léha gavallér, az úrlhatnám viczispán mint kérők közül csak annál jellemzőbben válhatnék ki Romjeszkynek, egyszerűen, nemesen, meleg színnel festett alakja.

Az Érdemes Kalmár eredeti formáján mindamellett megérezzük, hogy Goroveban volt némi drámaírói tehetség. Kár, hogy nem volt egyúttal elegendő írói ambíció benne arra nézve, hogy komoly tanulmány, a színpad közelebbi megismerése által kifejleszsze magában azt. Egy pár jelenetén nagyon is megérezzük, hogy mily kevéssé ismerte a színpadot. A felvonások végén sohsem csattanósak s nem költenek érdeklődést a további fejlemény iránt. Néhol meg éppenséggel nevetséges dolgokat visznek végbe személyei: így (II. felv. 6. jel.) Otilia «elöveszi a verklit és egy nótát csinál rajta» — a váratlanul kimúlt kanári madár fölött búslakodván! A III-ik felv. 4-ik jelenetében ez az utasítás van: «a sétahelyen némely

¹⁾ 1807 junius 19-éről írja b. Wesselényinek: «Jelentem Nagyságodnak, hogy 1-ma Augusztus a. c. egy eredeti s pedig magyar történeten épült *érzékeny játék*om 5 fűt-ban, Budán kijő a nyomtató sajtó alól ezen nevezet alatt: «Az Érdemes Kalmár». — (Történeti Lapok 1875-iki II. évf. 49. szám XVII-ik levél.)

²⁾ A IV. felv. 7. és 8-ik jelenetei.

gavallérok füttyülnek (!) énekelnek (!!)

 és óraláncaikkal játszanak» (!!!). A IV-ik felv. 8-ik jelenetének utasítása szerint a tisztartó, «a csudálkozás miatt egész bálvány lett, tele érzékenységgel utána (R. után) kiált.»

Gorovenek nem állott módjában, hogy szamosujvári visszavonultságában a színpadot tanulmányozhassa. Egyszer azonban alkalom kínálkozék reá. Wesselényi báró, az erdélyi színjátszók nagylelkű mæcenása, 1807 nyarára Szamosujvárra akarta küldeni társaságát. Kérdést intézett ennek módjára nézve Gorovehoz. A válasz szerint: a lakosok közt — legnagyobb részök kereskedő — kevesen vannak, kiknek elegendő ízlések volna a theatrum iránt. A társaság legfeljebb october és november hónapokban tudna boldogulni! Arra kéri Wesselényit, hogy írjon ő egyenesen a városi tanácshoz, «mert sokan oly gyávák, — folytatja Gorove, — hogy engem gondolnak a theatrum koholójának, és mivel sok irigyeim vannak, nem csuda, ha ellene szegzik magokat.*) Ime mily érdekes korrajz e néhány sorban! Egy vidéki városka képe, melynek polgársága mitsem akar tudni a magyar színészetről s legfeljebb akkor fogadná be kebelébe, ha előkelő pártfogója maga kérné a bebocsátást. E kalmár lelkületű nép között egy jó intenciókkal eltelt író, ugyanazon osztály részéről, melynek a színpadon védőjeül akar szegődni, méltatlan gyanúsításokkal illetetik! Mennyiben hihetjük tehát el, hogy az *Érdemes Kalmár* «hazai történeten épült»? Talált-e közvetlen környezetében Gorove olyan kalmárt, kiért érdemes volt síkra szállni? Avagy fölülemelkedett környezete kufár szellemén, és a kalmárkodás jó hírnevét, daczára közvetlen környezetének, mégis jónak látta védelmébe venni, mert ez, írja Első-Beszédében «Hazánkfiai» (az Erdélyieknek) szükségesebb». Avagy azt higyük, hogy Romjeszkyt, a «lengyel kereskedőt» követendő például akarta fölláttatni polgártársai számára? Mindezekre határozottan felelni bajos dolog. Kár, hogy Gorove dráma írói egyéniségéhez a jövődő nem szolgáltat újabb vonásokat. Ha drámaírói pályája meg nem szakadna az *Érdemes Kalmárral* és a dilettans drámaíróit további szorgalomra és termelésre buzdítja a hazai viszonyok, a magyar élet tanulmányozása, a magyar színpad megismerése és az azon elért siker: úgy határozottabb, tisztább képet alkothatnánk az ő drámaírói egyéniségéről és célzatairól.

Az *Érdemes Kalmár* alig több, jószándékú, szerény kísérletnél, mely nem emelkedik még a kotzebuei színdarabok magaslatáig sem. Nem lehet megítélni még belőle, valjon mennyit veszített a magyar színpad és drámairodalom Goroveban, ki csakhamar letért a drámaírás útjáról, és már 1807-ben az *Érdemes Kalmárral* egyidőben «egy eredeti magyar római vitéz történetet» szándékozott kiadni ily czímen a «Jegyesek Karthagóban vagy a Nagy Scipio álma!»

*) Történeti Lapok i. h.

A drámaíróból regényíró lett.

Nem találtuk annak nyomát, hogy ezt az első eredeti iránydrámát akár 1807-től 1815-ig, akár az 1833-tól 1837-ig terjedő két jelentősebb korszakban Pesten csak egyszer is előadták volna. Hogy előadták a vidéken, kiváltképen Erdélyben, az már annál is valóbbszinű, mert sokkal rosszabb eredeti színi termékek is a színpadi deszkákra kerültek.¹⁾

Baj volt, hogy Gorove írói erejét nagyon sokfelé forgácsolta el. Pedig már kora ifjúságában határozott színpadi hajlamok nyilvánultak nála. Tanulótársaival egyetemben mint 16 éves ifjú szintársulatot alakít. Ez a társulat aztán 1796-ban a kolozsvári színpadon előadja Kotzebuenak akkoriban fölöttébb kedvelt érzékeny drámáját: Az ember gyűlölés és megbánást. Midőn első drámájával készen van, 26 éves fiatal ember. De részben a saját viszonyaiban is kell azon okokat keresni, a melyek miatt letért a drámaírás útjáról. 1810-ben elhagyja Erdélyt és Gattája helységet nyeri el (Temesben) királyi adományozás útján. Ott aztán, távol a magyar színpadtól, a magyarosítás eszméjének szenteli életét. Miután a színpadi életet kellőleg nem ismeri, nem mer drámákat írni. Annál szorgalmasabban irogat azonban a Tudományos Gyűjtemény számára, egymástól teljesen különböző tárgyakról: a tiszavirágról, majd az idyllről; Szolnok vára viszontagságairól, a német vitézi rendről, Eger városa történetéről és az 1816-iki kemény télről; 1823-ban egy föltűnést keltő moral-philosophiai munkát ad ki: «A férjfiúnak tökéletességei» czímen.²⁾ Ez írói összevisszaság ezután is tovább tart, s majd a belényesi járásban lévő Dagadó forrásról és tájé-káról ír, majd a bánsági bolgárokról. Így forgácsolja el erejét a természetrajzi, æsthetikai, históriai, meteorologiai és philosophiai irányokban való munkálkodás tömkelegében.

E külső okokon kívül nem hagyhatjuk fölemlítetlenül azt sem, hogy a vidéki magyar színészet szervezetlen és tökéletlen volta nem kedvezett a hazai drámaíró tehetségeknek. Ha Gorove reánk maradt két drámája alapján nagy következtetéseket levonni nevetséges túlzás volna, annyit azonban mégis sajnálni lehet, hogy benne is, mint nem egy más drámaíróban, a további munkálkodásra való ösztönt előlte az, a mi nélkül jó drámaírót képzelni lehetetlen: hogy a játékszínen gyönyörködhessek darabja sikerében, ott okulhasson annak hiányain.

BAYER JÓZSEF.

* Könyves Máté Játékszíni Koszorúja «Játékszíni könyvtárában», mely a színdarabokat először címeik után sorolja elő s csak azután említi a szerzőt és a fordítót ez a színdarab ezen a különös czímen szerepel: «Grove László, érdemes kalmár». Tehát 1834-ben már azt is elfeledték, hogy Gorove László nem hőse, hanem írója az első magyar iránydrámának! (i. h. 147. l.).

* L. kedvező ismertetését a Tud. Gyűjt. 1824. évf. 8-ik kötetében.

HAZAI IRODALOM.

Mátray Lajos, Fazekas Mihály élete és munkái felfedezett ismeretlen verseivel. Debreczen. 1888. Ára 1 frt.*)

Mátray könyve a múlt század végén felpezsdült magyar irodalom egyik szerény munkásának emlékét eleveníti fel. Mielőtt azonban tárgyra térne, az akkori iskolákról tart egy pongyola előadást a nélkül, hogy eszébe jutna azon kis írói csoportról is megemlékezni, melybe Fazekas tartozik. Ezen mulasztását később még jobban érezzük, midőn pörbe száll Harasztival, a ki «Költészetünk új-népies iránya» című dolgozatában a szoros értelemben vett debreczeni kör létezését tagadja. Itteni mulasztását később azon buzgalmával pótolja, melylyel a bő életrajzot megírta. Minden lehető forrást előkeres, az eddigi téves adatokat kijavítja, sőt néhány újat is talál. Csakhogy itt meg a túlságos buzgalom vezet tévútra, mert a helyszínen, Debreczenben, felkutatott, de feltűnően sántító szájhagyományokat, sőt a hihetetlen anecdotákat is készpénz gyanánt fogadja el s igyekszik az irodalomtörténetben is forgalomba bocsátani. Az természetes, hogy egyéb adat híján néha szájhagyományba is belenyugszunk, csakhogy ilyenkor lehántjuk róla a képzelem aranyozásait; így aztán egyszerűbb lesz, de az is bizonyos, hogy igazabb. A mi szerzőnk ellenben annak örül, ha valamit még hozzá tehet. Ő egy szép életrajzot akart nyújtani; mi megelégedtünk volna egy szépen irottal: és sikerül is neki sok érdekeset mondani, és mi szinte sajnáljuk, hogy úgy nem történt.

A mende-mondák kisértéseinek szerencsésen ellentállva, eljutunk egy másik fejezethez, mely «Fazekas Mihály mint író» czímet visel, jöllehet a tartalomban csakis mint költőről van szó. Általánosságban szólva, helyesen jegyzi meg, hogy a népies iránynak volt híve; de a további fejtegetéssel adós marad, s a mit itt elmulaszt, később se pótolja. Pedig könyvének egyik főfeladata az lett volna, hogy a tárgyalt íróat behatóan jellemezze, jelentőségét kiemelje, melyből azután megtudtuk volna, hogy Fazekas ha a magasban nem is, de az alap lerakása körül szerzett magának érdemet. E helyett a szerző kinyitja a Lovász Imre által 1836-ban kiadott verses kötetkét és végig megy a benne lévő kevés tartalom. Hogy azonban hamar végire ne érjen, felaprít egy-két szebb költeményt s darabjait felereszti, valami fejtegetésnek épen nem.

*) E dolgozatot a főt (148. l.) kiadott bírálattal egy időben vettük, s mivel más szempontból indul ki, még Kelemen B. cikke után is hittük közölhetőnek. Szerk.

nevezhető lével. Megbolygatván a gyengébbeket is, áttér az általa felfedezett ismeretlen versek tárgyalására. Itt azonban még annyi eredményre sem jut, mint a többiekénél, melyekről legalább azt helyesen állította, hogy gyakori természetire való vonatkozásukkal egészen a természettudós Fazekasra ütnek. Általánosságban mond ugyan róluk is néhány ingadozó megjegyzést, de részletekbe már nem bocsátkozik annyira, hogy feltűnő egyöntetűtlenségüket, sőt ellentétes voltukat is észrevevén. Egyedül arra akar megfelelni, hogy a nőgyűlölő katona hogyan írhatott szerelmes verseket? A természetes választ megkapjuk, a mi rövidre foglalva az, hogy szerelmes volt. Csakhogy a szerző erre a felfedezett szerelmes verseket nem tartja elég erős bizonyítékoknak. Kikölcsönöz tehát az általa írt életrajzból egy ártatlan anekdotát, a mit aztán itt kiczifráz olyan regényesre, hogy rögtön észrevehetjük, miszerint az egész história nem annyira tényekre, mint inkább a jámbor olvasók jóhiszeműségére van alapítva. Az ilyen vállalatok ma már gyakoriak az irodalomtörténetben, bár félig is csak ritkán sikerülnek. Úgy látszik, a mi íróinkat azért nem tiltja le róluk a lelkiismeret, mert csak akkor volnának károsak, ha valamikor egészen is sikerülnének.

Fazekas legderekabb költői művéről, a «Ludas Matyi»-ről, és későbbi átdolgozóiról két külön fejezetben szól. Észrevételei közt e helyeken találjuk a legtöbb elfogadhatót, de egyszersmind a legkevesebb eredetit is. A mű névtelen első (1815) megjelenésére vonatkozólag egy eredeti és ügyes, de egészen felesleges föltevést állított fel. Szerinte ugyanis az ügyes incognitót maga Fazekas eszelte volna ki. a végre, hogy a nemesség túlkapásait erősen ostorozó mű neki kellemetlenséget ne okozzon. A század elején levő mostoha irodalmi viszonyok a föltevés mellett szólnak; csakhogy ma már ismeretes Fazekasnak egy 1815. évi nov. 24-én kelt levele (l. a temesvári «Delejtű» 1859.), melyben némi megbántódással hozza műve kiadójának, Kerekes Ferencznek, tudomására, hogy a világ elé árván került Matyi tulajdonkép az ő szülöttje volt: és így a kiadó furfangnak vélt előszava, melyben arról értesít, hogy a mű név nélkül került fel hozzá Bécsbe, megmaradhat továbbra is igazságnak. E levélről nagy kár volt a Szinnyei-féle «Repertorium» útján idejében nem értesülni, mert a tárgyalt íróra egyéb érdekes vonatkozást is tartalmaz. Nem kevesebb ennél az a figyelmetlenség sem, melylyel a híres «Magyar Fűvész Könyv» ismertetésén átsiklik. Ő ugyan védekezik, hogy «e tárgy kívül esik tanulmánya keretén». Pedig dehogy! A cím után, mely Fazekas Mihály élete és *munkáiról* ígér ismertetést, természettudósaink is kinyithatják könyvét, a kik bizonyára elégedetlenségüket fejeznék ki a felett, hogy a gyenge költőt tárgyaló 3—4 bőbeszédű fejezet után a sokkal derekabb természettudós

csak 2—3 selejtesen megírt lapon van tárgyalva. Mi a szerzót ezen vád ellen csak annyiban védelmezhetjük, hogy ilyen terjedelemben is lehetett volna sokat mondani.

Különben a természettudósoknak szolgáljon vigasztalásul az a szomorú körülmény, hogy mi, a kik e könyvet kizárólag szépirodalmi szempontokból vizsgáljuk, még nagyobb sötétségben hagyatunk, midőn a fennen hirdetett «felfedezett ismeretlen versek» koszorújához érünk. Egy csomó lyrai költemény, szám szerint 26, van lenyomatva minden bevezetés nélkül. Hogy némileg eligazodhassunk, messze vissza kell nyulnunk a könyv egy másik fejezetébe, hol a sok anekdota veszélyes szomszédságában azt is elbészélte volt a szerző, hogy ezen tartalomra és értékre nézve vegyes verseket Debreczenben találta meg Fazekas egyik élő rokonánál, ki őket a költő ereklyéiképp őrizte egész mostanáig. Ugyanitt olvassuk a feletti örömét is, hogy a véletlen éppen őt választja kegyeltjéül, ki a már-már elfeledett költő nevét «a felfedezett, mély, szerető lelkéről tanuskodó dalainak igaz fény sugaraival vonja körül». Egy kis higgadt bizonyítgatást azonban hiába keresünk. Pedig igen helyén való lett volna valahol be is bizonyítani, hogy a felfedezett reliquiák csakugyan Fazekas kézírásai. És ha ez sikerült, még utána kellett volna járni annak is, hogy ha a kéz csakugyan Ezsaué, a szó nem-e mégis Jákóbé vagy valaki másé? E nélkül a költemények között csak tapogatózunk. A néha-néha felcsendülő ismeretes hang pedig kétkedővé tesz, és az így keltett kétely csakhamar szomorú valóra válik, mert a «Czím nélkül V.»-nél már felkiáltunk, hogy a kézírás lehet ugyan Fazekasé, vagy akárki másé, de maga a szép vers Ányosé, mely «Egy hív szívnek keserve kedvesse' sírjánál» czímen megtalálható költeményei között és a Toldy-féle szemelvények útján ma már a gymn. VII. oszt. tanulói előtt sem ismeretlen. Ép úgy a «A rózsához» című sem ismeretlen, legalább az irodalomtörténetírók előtt nem volna szabad annak lenni, mert Verseghy költeményei közt is megtalálható a 19. lapon. A «Czím nélkül I.» szintén megtalálható Szentjóbi Szabó László versei közt, de átdolgozott változatban «Egy megvetettnék keserve» czímen; valamint «A tanúnak hívott liget» is Csokonai Lillájában a XV. sz. alatt. A «Czím nélkül VII.» is ki van már régen nyomatva a Thaly: Vitézi énekek I. k. 321. lapján a nemzeti muzeum Resetha-codexe után. A következő cím nélküli (VIII.) torzításban Csokonainak egy másik költeményét, «A Feléledt Pásztor»-t, ismerjük fel, míg a «Házasság I.» címűben Kisfaludy Sándor két dala, a 93. és 94. számú van a «Boldog szerelem»-ből hibásan lemásolva. S hogy többet ne említsünk, a «Czím nélkül II.» hosszú darabot sem lett volna szabad Fazekas életírójának felfedezni, mert már 1836 óta ki van nyomtatva Fazekas Mihály költeményei között (!) Lásd: az egyedüli

Lovász-féle kiadás 93. lapján «Az öröm tündersége» czímen. Pontosabb utánjárással tán még a többiek illetőségét is ki tudnánk mutatni; de szerintünk már ennyi is elégséges arra, hogy figyelmeztesse azokat, a kik netán, mint Mátray is, az itt közölt lyrai költemények alapján akarnák Fazekast többre becsülni másoknál.

Ámbár a mennyit szerzőnk ezekkel a most gyanúba hozott versekkel öregbíthetett volna a «Ludas Matyi» írójának érdemén, ugyanannyit mindjárt rontott is azzal, hogy a Fazekas «Debreczeni Kalendáriom»-jából összeszedett «Rejtett szók»-at és «Találós mesék»-et is lenyomatta. Ezekről csak annyit tudunk, hogy Fazekas által szerkesztve jelentek meg; de az már épen nem bizonyos és Mátraynak sincs rá semmiféle komoly bizonyítéka, hogy ő is írta őket: hiszen írtak ilyeneket azon időben mások is, sőt az általa megindított kalendáriomban halála után is jelent meg elég. De meg, ha az övéi volnának is: egynek sem írta alá nevét vagy a neve kezdő betűit; világosan azért, hogy ne bolygassuk a szerző kilétét. És ha e minden elmeél nélküli apróságokat végig olvassuk: megtudjuk, hogy volt oka, miért.

Mindezt egybe vetve, nem tarthatjuk őszintének az előszót, mely a végzett munka igen fáradságos voltáról beszél. Nem vonjuk ugyan kétségbe, hogy a vallomásaiból kivethető rövid 8—9 hónap alatt — egyéb hivatalos teendőit is számításba véve — a mű megírása sok dolgot adhatott; de ez az eredmény megbírálásakor épen nem vehető enyhítő körülménynek, sőt inkább káros elbirtelenkedésnek vesszük s mint ilyet vádnak alkalmazzuk ellene, mivel csakis lelkiismeretlenségről, könnyelműségről tanuskodik. S hogy az ilyen elnagyolt munka eredményeiben boszúlja meg magát, kiáltóan bizonyítja mindjárt az előszó, mely némi elnézésért esedezik azon «kis rendellenesség» miatt, mely az életrajzban észlelhető. És mi el is nézzük szívesen, mert látjuk, hogy az életrajz a rendellenességek daczára is könyvének legtöbb gonddal megírt fejezete. De nem bocsáthatjuk meg azt a hallatlan rendszertelenséget, semmi eredményre sem vezető bibelődést, melylyel Fazekas műveit tárgyalja, és kénytelenek vagyunk bűnül róni fel, hogy az általa ismeretett írónak nem jeleli ki szerény, de tisztességes helyét a mi mult század végi irodalmunkban s hogy a debreczeni írók közt sem helyezi el. Ez mulhatlan kötelessége lett volna mint életrajz-írónak, mert e nélkül könyve egyetlen biztos vonással sem járult hozzá az egységes magyar irodalomtörténet tisztázásához.

Ennyit véltünk szükségesnek hozzátenni azon szíves fogadtatáshoz, melyben e könyv minden oldalról részesült, s kérjük ezek után szerzőjét, hogy a fölkeltett figyelmet ne magyarázza többre, mint hogy irodalomtörténetünk azon részéről merített tárgyat, melyről *hiánypótló* ismeretést kellett volna írnia. A csak felszínen járó kitüntetést vegye mind-

azonáltal buzdításnak és terjessze ki kutatásait a többi debreczeni írókra is, de fáradozásának eredményeit máskor úgy írja meg, hogy az elfogulatlan kritika után is lelhessen bennök valami örömet.

SEBESTYÉN GYULA.

Buczy Emil élete és munkássága. Irodalomtörténeti tanulmány. Irta *Lázár Béla*. Budapest, 1888. Aigner.

Buczy Emil egyike azoknak az íróknak, kik mint a bolygók a nap köré, Kazinczy köré csoportosultak, tőle nyerve inspirációt, ösztönzést az irodalmi működésre. 1782-ben Kolozsvártt született s élete nem volt valami mozgalmas. Kassán és Kolozsvártt tanárkodott. Azonban nem sok ideig maradt meg szerzetesnek; 1808-ban kilépett s Bécsbe ment, hogy tanulmányait folytassa. Innen N.-Szebenbe került tanárnak, majd 1816—19 mint gr. Kornis István nevelője működött, azután br. Splényinél, később gr. Haller Jánosnál van hasonló minőségben, míg végre 1821-ben a károlyfehérvári seminariumban kap tanszéket. 1839-ben halt meg Gyulafehérvárott, mint az ottani csillagásztorony igazgatója. Kétséghívül művelt, tanult, olvasott ember volt, kinek kellemes, síma modora, jóságos egyénisége sok barátot szerzett. Mindenki csak tisztelettel szólt róla, mit bizonyára meg is érdemelt mint jó ízlésű, finom ember, ki érdeklődik minden tudományos és irodalmi mozgalom iránt, a verseléستől kezdve a csillagászatig.

Az ilyen egyéniségnek a maga körében minden bizonynyal nagy hatása van, s munkálkodásával nagy szolgálatot tesz nemzete művelésének. Ha verseket ír, ha tudományosan értekezik, ha görögből fordít, ez mind csak növeli tekintélyét és jó hírét ismerősei körében.

Ilyen alak van a mi irodalomtörténetünkben is egy néhány, s bizonyára volt több is, kikről nem igen tudunk; de a külföldön ez a typus olyan ismeretes, hogy szinte elkopott. Ezek munkásságának haszna tagadhatatlan, s legtöbbször bizonyára megérdemli, hogy olyan kis monografiát szenteljenek neki, minőt Lázár Béla Buczy Emilről írt, mert mindegyik ilyen egy-egy épületkő a nemzet kulturtörténetéhez. Csakhogy e monografiák szerzői rendszeren túlbecsülik hősüket, s lelkesedésükben kiváló költőnek, nagy æsthetikusnak s jeles műfordítónak deklarálják, megfelelő helyet követelve számára az irodalomtörténetben.

És ebbe a hibába esik Lázár Béla is, pedig látszik, hogy óvakodni akar tőle. Ő ugyan csupán szerény helyet követel költőjének a nagyok pantheonjában, de mind a mellett nem azt, mely Buczyt megilletné. Szerző Buczyt mintegy „fel akarta fedezni”, s így mindenképen érdekes alakot kellett belőle csinálni. És ez a törekvés szerzőnket, ki különben mindenütt csak adatokra szokott támaszkodni s az adatok

fölkutatásában ügyességet és szorgalmat fejt ki, oly gyanítgatásokra s föltevésekre ragadja, minőket kritikával dolgozó irodalomtörténet-írónak nem lett volna szabad kimondani.

Az alkalmat ezekre az a tény szolgáltatta, hogy Buczy a piarista-rendből 1808-ban kilépett. Kétségtől fölvetendő a kérdés, hogy miért? Lázár erre oly feleletet ad, mely csak első pillanatra látszik elfogadhatónak, a körülmények behatóbb vizsgálatánál azonban tarthatatlannak bizonyul. Azt állítja ugyanis, hogy Buczy Emil szerelmes lett, s ezért lépett ki. Magában az, hogy szerelmes volt, bár nem valószínű, de nem lehetetlen. Azonban, ha e kilépés oka a szerelem volt: miért lépett ki Buczy csupán a piarista-rendből, s miért nem mindjárt az egyházi rendből is, miért maradt meg továbbra is papnak? Hiszen az, hogy Buczy piarista-e vagy világi pap, az ő szerelme ügyén édes-keveset változtat! Lázár ebben csupán egy adatra, Kazinczynak egy Buczyhoz írt levelére támaszkodik. Kazinczy ebben a szerzetről azt mondja, hogy «az nagy fiakat nevelő anya». A kilépésre nézve pedig megjegyzi: «Akár megmarad benne, akár nem, az alkalmasint mindegy, mert a jó ember mindig és mindenütt a maga helyén áll.» Aztán hozzá teszi: «De annak mégis örvendének, hogyha a szerelemnek dallója talárist nem viselne. Fogva tartja a tollát a rettegés és talán némely nem poétai előljáró auctoritás; pedig a poétának szabadnak kell *vél*ni magát.» (Tehát csak vélni, nem pedig *valóban* szabadnak lenni.) Itt szerelmi viszonyról szó sincs, sőt még valami távoli célzást ilyesmire sem lehet benne fölfedezni. De ez nem minden. Lázár szerint is e levél csak megerősítette Buczyt abban az elhatározásában, hogy a szerzetből kilép. A szerző makacsul ragaszkodik föltevéséhez, s Buczy költeményeiből akarja kiolvasni szerelmi viszonyának történetét. Azt hiszem, ez nagyon merész dolog. Buczy verseiben két név fordul elő: Czili és Nina. (Ha több verset írt volna, tán több is fordulna elő.) Mai ízlés szerint ezek épen nem poétikus nevek, azonban mindenesetre csináltak. A Kazinczy tanítványa mutatkozik itt is. Kazinczy szerette az i-ke-t a nevekben, ezt igen jó hangzásúnak, igen finomnak találta (pl. Minnyi, Czidli). Lázár persze két viszonyt magyaráz ki e két névből, ámbar maga is megvallja, hogy «az a kevés, a mi költeményeiből összefoglalható, az idealizálás túlsága folytán csekély reális igazat tükröz vissza.» Bátran rámondhatjuk, hogy *semmit!* Ezeknek a verseknek nincs való alapjuk. A Gleim-féle anakreontikusok nálunk sem ismeretlenek, s Buczy is azok közé tartozik, kik énekelnek ugyan a szerelemtől (hisz ez a poezis!), de — csakis énekelnek. Ő maga is bizonyára tiltakozott volna az ellen, hogy mindazt, a mit énekel, valónak vegyék. De — a mint említettem — e kilépés (minthogy csak a szerzetből való kilépésről van szó) nem is lendített volna semmit viszonyán, s így teljesen céltalan lett volna. Lázár Béla e hypothesis tehát még hypothesisnek sem jó,

mert nem bír a hypothesisnek azon kellékével sem, hogy a tényeket magyarázza. Buczy kilépésében más okok játszhattak közre. Talán ambíciója; mert rögtön kilépése után Bécsbe megy tanulni. S vitte is valamire. Hiszen theologiai tanár, később kanonok, s a csillagásztorony igazgatója lesz. Mint szerzetesnek pedig az előmenetel ezen útja el lett volna előle zárva.

Ez Lázár egyik hibája. A másik az, hogy Buczynak mint költőnek is helyet követel a parnassuson.

Buczynak fönmaradt 8—9 verse (melyek közül egynehányról Lázár is elismeri, hogy gyöngék) csak jó ízlésű, fogékony kedélyű, művelt embert mutat, de távolról sem tehetséget. Költeményeinek hangja hasonlít a Daykáéhoz, csakhogy Dayka minden tekintetben Buczy fölött áll. Csöndes merengés, tárgyaltalan epedés, névtelen vágy s a természet szeretete nyilatkozik meg e költeményekben. Buczy a «szelíd érzések» dallója, szemlélődő, magába vonult természet, s ha az ilyen aztán ódákat ír, azok bizonyára erőtlenek, színtelenek. S Buczy verseinek háromnegyede óda. Különben igen öntudatosan jár el, mert egy értekezésében («A lyrica poezis és a lyrikusok») csak egy műfajt ismer el: azt, mely a fenségest testesíti meg, tehát az ódát. «Mert a lyrica poezisben is a tárgynak egy fenségéből kell a poetára hatni.» De hol marad Buczy a fenségestől! Contemplatio, ömledezés, minden erő híján! Csupa csinált virág! Verseiről nem is emlékszik meg senki, csak barátjai (köztük Kazinczy) dicsérik. De nem is csoda. Nézzük, mily kortársai vannak: Dayka (1768—96) s némileg Csokonai (1773—1805) megelőzték, Bacsányi (1763—1845), Virág (1752—1830), Kisfaludy Sándor (1772—1844) és Berzsenyi (1780—1836). Ilyen költők mellett a Buczy költészetének nincsen jelentősége. Barátja, Döbrentei is, mikor az akadémiába tagnak ajánlta, a mathesis osztályába jelöltette, bár igaz, hogy a philosophiaiba is akarta jelöltetni mint Plato fordítóját. Tehát eredeti költői működését ő sem vette nagyon fontosnak, s bizonyára Buczy maga sem fektetett rá nagy súlyt. Mint Plato fordítója sem bír Buczy jelentőséggel, mert fordítása kéziratban maradt mind e mai napig, s így sem a philosophia fejlődésére, sem az irodalomra befolyással nem bírt.

Annál fontosabb azonban munkássága az æsthetika terén; s ide esik működésének súlypontja. Értekezései egynek kivételével az «Erdélyi Muzeum»-ban jelentek meg, s mind oly gazdag tudományos apparátusról, oly mély philosophiai felfogásról tanuskodnak, minőt ez időben, s különösen ezen a téren, nem igen találni. Józan ítélet, nagy jártasság a külföldi s különösen a klasszikai irodalomban, s helyes felfogás jellemzik æsthetikai műveit. A fény természetesen nincs árnyék nélkül, vannak tévedései és hibái. A mit gondol, nem tudja mindig

világossá tenni. Stílusa döcögő és sok helyt nehezen érthető. Ennek tulajdonítható, hogy eddig nem vették eléggé figyelembe. De működése mindenesetre nagy jelentőségű, mert ő nálunk az első, ki azt vizsgálja: minő viszonyban áll a műremek a maga korához, s mennyiben fejezi ki alkotójának s a nemzetnek szellemét. Ő az első, ki a Winckelmann és Herder gondolatait nálunk kolportálja, s így ő az, ki Kölcheynek útját egyengetve az önálló magyar kritikai és æsthetikai vizsgálódást előkészítette.

És itt, mikor Buczyt mint æsthetikust jellemzi, legkevésbé sem túloz szerzőnk. Művének eredményeit egy újabban megjelent könyv már föl is használta,*) mi a mellett bizonyít, hogy Lázár nem végzett hiába való munkát. Dicséretes szorgalommal kutatta föl adatait, s igyekezett azokat föl is dolgozni. Képet rajzol az akkori irodalmi viszonyokról s a szellemi mozgalmakról, melyekben Buczy részt vett. Visszavisz benünket abba a korba, csak az a baj, hogy nagyon is közel visz a korhoz. Ha valamely képhez nagyon is közel állunk, nem látunk egyebet, mint színfoltokat, ezeket persze jól, de a képről nincs áttekintésünk. Így vagyunk Lázárnál is; sok vonást látunk, de nem látjuk a legfőbbeket, sok részletet, de nem összefüggő egészet. Az az érdeme azonban megvan, hogy ő az első, ki a figyelmet Buczyra fordította, s munkásságát behatóan méltatta.

WESZELY ÖDÖN.

Schmidt Attila. Terentius Adelphoe című színművének viszonya görög archetypusaihoz. Budapest, Pallas. 1888. 27 lap.

Schmidt értekezése három részre oszlik. Kissé aphoristikus bevezető észrevételek után dolgozata első részében a Diphilostól kölcsönzött részeket igyekszik definiálni; majd a prologus szavaiból kiindulva a II. felvonás 1. jelenetének első 42 versét állítja Diphiloséinak, mert ez a hely az, hol az ifjú erőszakkal rabolja el a leányt. Ezen, már mások által képviselt nézethez mi is csatlakozhatunk. Terentius, a mint szerző találoán megjegyzi, Menandros vígjátékát életerős jelenettel akarta gazdagítani; ennél fogva kénytelen volt az eredeti főművön változtatásokat eszközölni, melyeket — a mennyire egyáltalában meghatározhatók — Schmidt helyesen tüntet föl. Változtatásainak tökéletlen voltán alapulnak az Adelphoe-ben még tapasztalható contaminációs nyomok. Itt szerettük volna látni, ha szerző ezen pontot értekezése elrendezésében élesebben tüntette volna fel. Első sorban rendkívül ügyetlennek kell mondanunk azt a chronologiai aránytalanságot, hogy t. i. az

*) Aesthetikai törekvések Magyarországon 1772—1817. Irtá Radnai Rezső. 1889. Olcsó Könyvtár 252. sz.

első felvonásban elmesélt rablás csak a második felvonásban megy szemünk előtt végbe, és ezt annál is inkább, ha a szerzővel az u. o. előforduló *iterum*-ot nem a donatusi szemüvegen keresztül nézzük. Továbbá Terentius a Diphilosi jelenetet szóról-szóra átvette, miként azt Schmidt a Prologus alapján Burián-Pozderrel szemben jogosan megjegyzi. Ezen alapszik a II. 1, 39. vers contaminációs nyoma, melyet Schmidt *Dziatzkó*-val együtt helyesen contaminációs nyomúnak ismert el; azonban kevésbé helyesen iparkodik *Regel*-lel ezen szavakat a Terentiusi szöveg kapcsolatába is illőknek mutatni be. A *Klasen* által II. 4, 1. versben és a *Burián-Pozder* által a II. 1, 44. versben föltételezett contaminációs nyomokat Schmidt helyes kritikai tapintattal utasítja vissza. Saját, contaminációs nyomra célzó feltevését ő maga is joggal habozva nyilvánítja.

Dissertációjának második részében szerző Menandros néhány ránk maradt töredékét az Adelphoe verseivel állítja párhuzamba, mely alkalommal *Klasen* negáló kritikájával szemben konservatív álláspontra helyezkedik.

A harmadik részben szól a vígjáték azon részeiről, hol a latin költő változtatott a görög comedian, illetve eltért Menandrostól; négy pontot tárgyal: elseje Varro ítéletére vonatkozik, ki Terentius darabja elejét a Menandrosinak fölébe helyezi. Szerző ezen ítéletet csekélyebb változtatásokra vonatkoztatja, melyek által Terentius vígjátéka előnyösen különbözött volna a Menandrosétól; ez lehetséges, de meg nem bizonyítható. Két további pontot szerző csak röviden érint. Fontos azonban az utolsó pont; Donatus ugyanis a 938. vershez ezt jegyzi meg: apud Menandrum senex de nuptiis non gravatur. Régebben ezt a megjegyzést akként értelmezték, hogy Menandrosnál az egész házassági ajánlat elmaradt; de ez értelmezés nyelvi szempontból lehetetlen és Schmidt úr is röviden bánik el vele. Találó érvekkel *Fielitz* hypothesisét is visszautasítja, ki az egész felvonást rosz terentiusi toldásnak tartja. De helytelenül opponál *Dziatzkó*-nak a 940. vershez való megjegyzéséhez. E szavak: promisi ego illis egy Terentius darabjába bele nem illő motivumot tartalmaznak, Aeschinosnak könnyedén oda vetett hazugságaképen sem foghatók fel. Szerintem Donatus hallgatása dacára is *Dziatzkónak* igaza van, ha úgy vélekedik, hogy Aeschinos a görög eredeti ezen jelenetében jelentékenyebb szerepet játszott, a mi — hozzá tehetem — kiválóképen illik a darab pædagogiai alpmotivumához; még házasságra is elhatározza magát elkényeztetett fia kedvéért az elnéző atya! Aeschinos esedező „mi pater“-ei e jelenetben Miciót ezenkívül még kétszer bírják engedékenységre.

Egészben véve szerző mégis — a dimidiatus Menandros megvetőivel jogosan reagálva — Terentiust utánzó tulajdonságában túlságos

kedvezően mutatja be. Horatiusnak általa idézett ítélete semmi esetre sem vonatkoztatható Terentius utánzói működésére; Lessing dicséretéből is több háramlik Menandrostra, mint a római íróra.

Schmidt értekezése éppen nem gazdag új eredményekben; ellenben az újabb irodalomnak lelkiismeretes felhasználását dicsérni lehet. — A nyomtatás kellő gondosságra nem vall. Dr. ZIEHEN GYULA.

Dr. Csengeri János *Jegyzetek Homeros Iliasához*. Saját szemelvényes kiadása szerint írta —. Magyarázó képekkel. A homerosi alaktan vázlatával. Budapest, 1888. Eggenberger. Ára 1 frt 40 kr. VI, 248 l.

Már néhány éve, hogy dr. Csengeri az E. Ph. K.-ben az általa felállított ú. n. «Párhuzamos idézetek» cz. rovatban Homerosnak és egyéb görög és latin költőnek kifejezéseit többnyire igen sikerülten magyar kifejezésekkel szokta szembe állítani. Utoljára az éppen említett folyóirat XI. évf. június—októberi füzetében közölt újabb «Párhuzamos idézetek»-et,*) úgy hogy már akkor bizonyosak voltunk abban, hogy hirdetett jegyzetei Homeros Iliasához ha más újat nem is, legalább a nálunk Ponori Thewrewk Emil által inaugurált irányban hasznavehető, sőt becses adalékokat fognak tartalmazni. De reméltük akkor, hogy e jegyzetekben nem csak a párhuzamos idézésnek tendenciája fog nyilvánulni, hanem hogy fogunk akadni másra is, mire elismerésünket tartózkodás nélkül kimondhatni fogjuk.

Azonban őszinte sajnálattal kénytelen vagyok megvallani, hogy az előttem fekvő könyv annak a várakozásnak, melyet hozzá fűztünk, nem felel meg. Igaz, hogy Csengeri eddigelé csak a kitűnő fordító szerepében mutatta be magát, szorosabb philologiai munkájában még nem, — mégis azon jó hírénél fogva, melynek az irodalomban örvend, méltán behatóbb és lelkiismeretesebb munkát reményeltünk. — Mielőtt azonban kifogásaimra áttérnék, hadd emeljem ki azt, mi Cs. könyvében igazán jó.

Önállósága csupán a legtöbbnyire Arany, Petőfi, Vörösmarty s a népköltési gyűjteményekből szedett parallelhelyek szorgalmas összehalmozásában mutatkozik. Itt nyilvánul amaz érdeme, mely a könyv hibáit ha nem is ellensúlyozza, legalább ideig-óráig elnézeti velünk. E nembem vannak olyan jegyzetei, melyeket minden ezentúl megjelenő magyar jegyzetű Homeroskiadásba bátran fel lehet venni. Ezek a követ-

*) Azóta, hogy e sorokat írtam, újabb párhuzamos idézetek sora jelent meg tőle a Közlöny e. i. évf. februári és márciusi füzetében.

kezők: I. 25., 163., 176., 260., 350., 362., 606.: II. 93., 99., 409., 470.; III. 39., 55., 278., 351.; IV. 126., 199.; V. 120.; VI. 239., 430. (az Arany-féle elmaradhat), 463., 481.; VII. 241.; IX. 70., 77.; XI. 68.; XVI. 20., 39., 162., 386., 526., 527. (kivéve a Keveházából vettét), 620—621.; XVII. 424., 514., 523—4.; XVIII. 172.; XXII. 41., 157.; XXIV. 550-hez. Itt pótolni valónk sincsen, ha csak nem a IV. 27. v.-ben való figura etymologica-t: ἰδρῶ ἰδρῶσα-t Aranynak (Hátrah. ir. és lev. I. k. p. 434.) «A tölgyek alatt» írt költ.-nek ezen helyével: «Homlokomat sem *verte veriték*», nem akarjuk párhuzamba állítani. — Sajnos, hogy a párhuzamba állítás Cs.-nek csaknem szenvedélyévé fajult. Így az I. 469. VI. 236., IX. 14., XVI. 66., 344-hez túlságosan sok, de rendszerint csak kevésé számbamenő magyar idézetet köt vala. Majd ismét bizonyos fitogtatás nyilvánul. Pl. II. 2. «οὐκ ἔχῃ, nem tartá fogva» az üdítő álom, mert «csak könnyedén fedte.» (Arany. M. o. III.) — VI. 450. «Τρώων ἄλγος, a trójaiak miatt való gond». οἷ μοι τόσσον μέλει nem gondolok annyira vele (a gonddal). *Vörösmarty* Vén cigány: «Ne gondolj a gonddal.» — VI. 492. «πέλεμος δ' ἄνδρεςσι μελήσει.» Arany: «Nézz szeliden, nézz mosolygva, Férfi az élet gondja.» — XXII. 126. «Bizony most sehogyse lehet ő vele a tölgyfán vagy a sziklán kezdve (a dolgot) elcsevegni.» V. ö. Arany Toldi IV. 13. Bencze «kezdte a beszédet Miklósnak nagyapján.» — S még néhány helyen. I. 116. az ἀλλὰ καὶ ὥς-hoz nem tartom alkalmas parallelhelynek (Ar. T. I. [?]-ből) idézni «mégí mindamellet». I. 218. nem tudom felfogni, hogy az általa idézett parallelhelyben hol volna aor. gnom.-nak megfelelő valami? Pedig ha én nem tudom felfogni, fog akadni talán egy-két tanuló is, ki ezt a párhuzamot hasonlóképen meg nem fogja érteni. — Némelykor Vergiliusból és Horatiusból is nyújt parallel kifejezéseket. Ámde a II. 146-ban olvasható ἐπαῖς-sal szerintem nem szabad párhuzamba állítani az Aen. I. 84-ben levő «incubare mari»-t. IV. 125-höz Verg. Aen. XI. 758. s kk. verseire utal. Szégyenteljesen megvallom, hogy absolute semmi kifejezés- vagy leírásbeli rokonságot nem észleltem a két szóban forgó hely között. Talán IX. 631. s k. versére lehetne utalni? — XXIV. 358-hoz főlösképes a párhuzamba állítás, hiszen I. 25-höz commentátor már írt ilyenmő jegyzetet. Fontosabb és nélkülözhetetlenebb dolgok helyett kár a könyvet a magyar citatumok ilyen sokaságával megtönni, még ha ez eljárás bár-hogyan bizonyít is Cs.-nek a magyar irodalomban való olvasottsága mellett. — Azt sem értem, hogy ezen kifejezéshez: οἱ ἀρούρης καρπὸν ἔδουσιν (VI. 142.) hogyan lehet Aranyból idézni: «Kenyerének javát már megette»? — XXII. 357-hez a Horatiusi: «Illi æs triplex circa pectus erat» indokolatlanul van idézve.

Egy másik jó oldala a könyvnek a helyes magyarság, a kifejezé-

seknek pontos és szabatos fordítása. Ha itt is hibákkal van alkalmunk találkozni, az épen nem esik valami nagyon a latba. Így I. 180-ban Μορμιδόνεσσιν nem = a myrmidonok közt, hanem = a myrmidonoknak, mivel ἄνασσε úgy fordítandó, hogy «parancsolj» és nem «uralkodjál». — Az I. 280-ik verséhez meg van jegyezve, hogy δε = és. Ez idézett versben két δε van. Azt hiszem, a másodikra vonatkoztatta Cs., mely azonban hát-tal, hiszen-nel fordítandó. — I. 483. «κατὰ κῶμα a hullám szerint, vagyis az árfolyás irányában». De ha kedvező szél vitte a hajót? Κατὰ κῶμα = a hullámon, a hullámokon ú. m. κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν = szárazon és vizen. — I. 587. ἐν ὀφθαλμοῖσιν nem szemtől-szembe, hanem szemeim előtt. — II. 101-hez megjegyzi Cs., hogy «τὸ μὲν mint 1, 234», hol azzal = bezzeg ez. II. 101-hez nem fordítható így. — II. 241. μεθ' ἑμῶν = engedékeny és nem «renyhe». — III. 83. «στεῖναι azt mutatja, szándékozik». Miért így? Στεῖναι = elóáll. — III. 208. ἐδᾶξην = megismerkedtem. — Ἄλλὰ sohasem jelentheti azt, hogy ámbár, tehát III. 214-ben sem. — VI. 218. ἄρα = tehát és nem «persze». — V. 187-hez ezt mondja a kommentár: τοῦτο, róla másfelé térítette az ὅτ elérni akaró (κινήμενον) nyilat. Pandaros, mint mindjárt kitünik, tudja, hogy eltalálta Diomedest; ő tehát csak azt akarhatja mondani, hogy az isten hatástalanná tette az ő nyilat; úgy látszik tehát, hogy a szokásos ἔτραπεν ἄλλῃ kifejezés is csak ennyit mond e helyen. «Ἐτραπεν ἄλλῃ = eltérítette más irányban, úgy hogy az ὅτ elért nyíl nem ott sebesítette meg, a hová irányozva volt. (L. még La Roche j-ét.) — IX. 311. a «μὴ τρύζητε» «lehetőleg szószerint való» fordítása nem lehet «ne turbékoljatok». — XVI. 183. «καλαδεῖνῃς hű-hós». — XXII. 463. «παπύνασα rebbenő szemmel». Egyszerűen = körültekintve. Ezek természetesen csak aprólékos hibák, de még ezeket is kiküszöbölve szeretnők látni az esetleges 2-ik kiadásnál.

A fontosabb hibák sorozatát azonban csak most fogom felszámolni. Főfogyatkozása a munkának az, hogy a legújabb irodalom nincsen benne értékesítve. Ha a *Stier Th.*-nek kiadását, melyet az E. Ph. K. XII. évf. februári füzetében ismertettem, s mely Cs. jegyzeteinek megírása-kor már régen megjelent, nem is használta fel, a *Rzach* és *Christ Ilias*-kiadásait, Buchholtz Homerische Realien, *Ludwich Aristarch's Homerische Textkritik*, *Gustav Meyer Griechische Grammatik*³, s a többi munkákat felhasználva szerettük volna látni. Az sincsen rendjén, hogy grammatikai magyarázatokra jóformán semmi súlyt sem fektet, s tényleg túlságosan sok fordítást nyújt; nagyon kétlem ugyanis, hogy Homerost nem grammatikája teszi nehéz íróvá. Vajjon melyik görög auctornak grammatikája nehezebb? S ha már maga Cs. a grammatikai magyarázatok-

nál annyit botlik, a gymnasiumi tanuló könnyen fogja-e átküzdeni a grammatikai nehézségek korlátjait? — De térjünk a dologra.

A homerosi alaktan vázlata nagyon el van hibázva. Így mindjárt az I. fejezetet nem fog ártani tökéletesen átdolgozni, mely munkához G. Meyer grammatikáját (1886.) és Fick bevezetését az általa restituált (?) Odysseához (az utóbbit kritikával, de) haszonnal fogja felhasználni a kommentátor. P. 242. azt mondja Cs., hogy «az ú. n. articulushoz H.-nál még mutató névmási jelentése van». Hát pld. II. I. 6. III. 181. 191. 225 etc.! I. 11-hez írt jegyzetében jól mondja, hogy H.-nál még *jóformán* nincs névelő! — P. 243. «Optativusban -ντο helyett mindig -ατο áll». De I. 334-ben mégis *μαχέοντο* van! — P. 244. «A reduplicatio a befejezett cselekvésekben sohase vész el.» G. Meyer (549. §.) szerint *ἄνωγα, ἀμφι-αχρῖα, ἰέρωντο* alakoknál mégis csak veszendőbe ment a reduplicatio. — P. 247. A «τίθημι» szerint menő igék (ε tövek) -εῖω-val képezik az 1. személyt: *θεῖω, κτεῖω, τραπέομεν.*» *Τέρπω* csak nem megy úgy, mint *τίθημι*!?

A jegyzetekben is tapasztaltam gondatlan és felületes eljárást. I. 241—3. *ὅφ' Ἐκτορος — θνήσκοντες πίπτωσι*-hoz megjegyzi: A *coni. aor. futurum exactum* értelmű (= ceciderint), ha a főmondatban futurum van. — II. 103 *τὰρφεῖφρονης*-hoz zárójelben ezt teszi: (*φρίνομαι*: — *φάντης*, — *φόντης*). Furcsa etymologizálás. (L. *Stier*. Anhang. s. v.) — XI. 182. *ῥέσθαι* aor.? Hiszen futuruma *ῥέσονται*! — III. 206. *ἀγγελίη*-ből származtatja az *ἀγγελίης*-t, XV. 640-hez írt jegyzetében *ἀγγελίης* = *ἄγγελος*. Vagy csak az egyik, vagy csak a másik alak fogadható el.

XI. 270. *μογοστέχοι*: homályos szó szerinte. Pedig a *μόγος* és a *τίκτω*-ból származik, tehát = a nehezen szülő, vagy átv. ért. ki a szülést bajossá, fájdalmassá teszi. Ilyen változás igen sok fogalommal megy végbe.

Egyéb kifogásaink a következők: I. 225. A görögöknél nem az őz, hanem a szarvas volt a gyávaság jelképe. — I. 396. Stilisztikailag kissé homályos. — I. 400. Ingatag alapú feltevés. — I. 434. *ιστοδόχη* bővebb magyarázatot igényelt volna u. sz. VI. 331. *ἄνα* (ú. m. IX. 247-hez), XV. 680. *πίστροφος*, XVIII. 476. *γέντο* etc. — I. 600-hoz azt jegyzi meg, hogy az Iliasban az Istenek közötti jelenetek mindig humoros színezetűek. A XXIV. énekben nem. — III. 62. «*νήϊον ἐκτάμνησιν* hajógerendát vág ki». *Νήϊον* csak annyit jelent, hogy hajóhoz tartozó, miért *La Roche*-sal *δόρυ*-t kell oda (és XVI. 484. is) értetni. — III. 228. «A homerosi kor ruhái redőtlenek és szorosan testhez állók voltak.» Csak ha Helbig könyvébe *futólagos* pillantást vetünk, mondhatjuk ezt. (V. ö. még Buchholtz. II. b. p. 265.) — XVI. 708. *ἀγέρωχος*-t már III. 36-hoz

kellett volna magyarázni. — IX. 566. ἄρεων-ban az -έων nem vehető egy szótagnak, mert thesisben az ἄρη α-ja rövid.

Kritikai adnotatiói elavultak, egyszerűen azért, mert La Roche vizsgálatain alapulnak. IX. 44. versét nem Aristarchos vetette el, hanem Aristonikos. — XI. 543-at nem csak Aristoteles idézetéből ismerjük. — XV. 610—614-et tartották a régiek interpolációnak. — XVI. 614—15-ről csak az bizonyos, hogy a legjobb kéziratokban hiányzik. — Zenodotos a XVII. 645. versét vetette el, 646-ot nem. — XXI. 471. és 570-et Aristonikos vetette el és nem Aristarchos, ú. sz XXIV. 514.

Kár, hogy a könyv használatára néhol pár kellemetlen sajtóhiba befolyással van. Igy IV. 4-hez praes. perf. h. praet. perf. olvasandó. I. 148-hoz irt jegyzetében nem Buda h. II-nek hanem Buda h. III-nak kellene állania. — II. 129-hez: nem II. 9, 562, 563, hanem II. 8, 562, 563. a helyes; II. 342-hez: μῆχος e. h. μῆκος; III. 270-hez írt j.-ben 156. h. 159.; IV. 193. potest h. potes; VI. 405. T. E. 1. VI. h. olv. T. E. VI. 17.; XIX. 326-ban 367. h. olv. 467.

A könyv kiállítása csinos, de mód felett drága.

Iparkodtunk a mennyire tőlünk kitelt, a kiadás hibáit helyreütni. Hogy nem merítettük ki a munka hátrányait, az magától érthető, kommentátor feladata gondosan és sokszorosan átjavítani művét. Csak így remélhető, hogy egyszer valahára kielégítő (bár csak aránylag teljes) Homeros fog állani rendelkezésére nemcsak a gymnasiumi ifjúságnak, hanem a kezdő philologusok számára is. Azért talán kissé elemzőbb kritikánk nem fog a munka még tán megjöhető sikerének ártani.

WEISS REZSŐ.

Német nyelvtan. Irta dr. Szemák István. Második évfolyam. Ötödik kiadás. Budapest, 1888. 178 l. 1 frt.

E könyv a német nyelvtanítás második évfolyamának van szánva, de, mint az előszóból kitűnik, használható az I. rész előrebocsátása nélkül is oly helyeken, a hol a tanulók bírnak már némi német nyelvismerettel, sőt szerzője használhatóvá akarta tenni oly tanulók számára is, a kikkel a német nyelvi oktatást még az olvasással kell kezdeni. A szerző előre bocsátja a helyes olvasás és helyes írás szabályait, megismerteti a tanulót a német szórend főtvényeivel s azután az alaktant tárgyalja a rendszeres grammatikák mintájára. A közbeszótt gyakorlatok magyarból németre fordítandó, többnyire összefüggés nélküli mondatokból állanak.

A tárgyalásból kitűnik, hogy a szerző bizonyos teljességre törekedett s a rendelkezésre álló segédeszközök nagy száma mellett nem is lehetett nehéz ezt elérnie. A helyesírást elismerésre méltó részletességgel tárgyalja s a német alaktan fontosabb szabályait körülbelül mind megtaláljuk nyelvtanában. A helyes szabályok és megjegyzések közé

becsúszott azonban nem egy helytelen állítás, nem egy rosszúl fogalmazott szabály is. Hibáztatjuk azt is, hogy a szerző forrásai felhasználásában az önállóság nem kisfokú megtagadásával járt el, átvett belőlük egyrészt olyan dolgokat, a melyekre a mi viszonyaink között egyáltalában szükség nincsen, másrészt nem egészítette ki eléggé a német grammatikák fejtegetéseit olyanokkal, a melyek kellő fényt derítettek volna a német és a magyar nyelvhasználat eltérésére. Törekedni fogunk, hogy ez állításainkat a következőkben meg is bizonyítsuk.

Lássuk mindenekelőtt a nyelvtannak tartalmilag helytelen állításait.

A nyelvtan első része a helyes olvasással vagyis a német kiejtésével foglalkozik. Mindjárt a 3. §-ban oly szabályokra akadunk, a melyeknek feltétlen helyességét, általános érvényben voltát nem vagyunk hajlandók elismerni. Felsorol először is oly szokat, a melyeknek vocalisa nyujtva ejtendő ki, ezek közül azonban ezeket: *Harz, Jagd, Krebs, Magd, Obst* stb. nálunk, valamint Ausztriában és Délnémetország nagy részében a művelt beszédben sem igen szokás hosszú hangzóval ejteni. De ezeket még hagyján, az *ich* vocalisát azonban tudtommal egyáltalában nem szokás nyujtva ejteni. A *ja* *a*-ját is csak bizonyos esetekben ejtik hosszsan. Nyujtva kell ejteni e §. szerint a diphthongusokat is; itt a szerző alighanem a diphthongusok versbeli quantitására gondolt, v. ö. evvel szemben Sievers *Phonetik*². 122. l.: Diphthonge mit *kurzem* ersten Componenten sind die gewöhnlichen deutschen *ai, au*. Rövid a szerző szerint sok egytagú szó (azaz a magánhangzója), pl. *Bad, Glas, Grab, Gras, Lob, grob*. Mindenki tudja, hogy e szokat nálunk kivétel nélkül — már t. i. ha nem vesszük tekintetbe tót ajkú hazánkfiait, — hosszú vocalissal ejtik s így Németország legnagyobb részében is. Vietor *Phonetik* 56. l. egyenesen *észak-német provincialismusnak* nevezi e hangzók rövid ejtését. Ilyeneket pedig csak nem akarunk meghonosítani a mi iskoláinkban!

A 4. §. a mássalhangzókról szól. Az egyszerű mássalhangzókat nem állítja össze, csak az összetetteket és kettőzötteket sorolja fel. Az elsők szerinte a következők: *bl, ch* (ez miből van összetéve?), *dr, gr, pf, sp, schl, schr, st*. Hogy miért volt szükség a mássalhangzók eme külön rovatára és hogy mért érte épen a felsoroltakat az a kitüntetés, hogy mint *összetettek* szerepelnek, azt nem tudom. A *br, kr, fr, gl, pl, schw, schm*-féléknek és még sok másnak kétségkívül ép annyi joga lett volna hozzá. A kettőzött mássalhangzók ejtésére is érdemes lett volna egy pár szót vesztegetni.

Az 5. §. «néhány mássalhangzó kiejtéséről» szól. Többek közt megjegyzi, hogy a *ch* «mintegy a hehezettől teljesen áthatott *g* vagy *k* (*gh, kh*)». Hogy mikor hangzik a *ch gh*-nak, arra nézve nem nyerünk felvilágosítást, pedig érdekes lett volna megtudni.

A *v* tárgyalásánál (10. l.) az — *ir* végzetű idegen szókról szól, «melyekben a *v* csaknem *f*-nek hangzik (*activ, passiv*)». E hangot vagy zöngével ejtjük s akkor *v*, vagy zönge nélkül s akkor valódi *f*, a rendes kiejtésben tertium non datur. Megjegyezzük, hogy «főhangsúlyos» németül nem *hochtönig* (5. l.), hanem *hochtonig*, «mellékhangsúlyos» nem *nebtönig* (6. l.) hanem *nebentonig*. «Jelentéktelen» nem *unbedeutsam* (7. l.), hanem *unbedeutend*.

Új dolog és meglepő, hogy a *Marie* és *Sophie* szókban «az *e* is hangzik» (15. l.).

A 20. lapon ezt olvassuk: Nem kettőzzük meg a mássalhangzót az idegen szóban daczára, hogy a német kiejtés kívánja: *die Adresse*, nem *Adresse*; *der April*. Miért kellene ezekben megkettőzni a mássalhangzót? A kiejtés nem tud itt két mássalhangzóról. Vagy azért, hogy evvel a magánhangzó rövidségét jelöljük? De hisz meg volt mondva az általános orthographiai szabályok közt (8. l.), hogy ha a magánhangzó után két különböző mássalhangzó hangzik, a gyökszóban egyiket sem szabad megkettőzni! (Itt különben kivételekül meg kellett volna említeni a *Sammt, Zimmt, sammt* szokat.)

Térjünk át az alaktanra. Az erős igék egyik jellemző vonásául említi (27. l.), hogy a jelentő mód jelen egyes 2. 3. személyében stb. *ha* lágyítható hangzóval bírnak, hangzólagylást (*Umlaut*) szenvednek és *ha* a törzs *e* hangzóval bír, azt az eredetibb *i*-re változtatják. De *schaffen*, *rufen* nem kapnak umlautot, *heben*, *weben*, *pflegen* *e*-je nem változik *i*-vé, tehát nem lehet a szabályt ily általánosságban fogalmazni.

A 28. §. szerint a jelenidejű melléknévi igenevet úgy képezzük, ha a főnévi igenév jelen idejéhez *d* ragot adunk. Már a következetesség kedvéért is jobb lett volna itt is, mint a többi alakok képzésénél, az ige-től indulni ki s a partic. képzőjét *-end* alakban feltüntetni; evvel a nyelvtörténeti valóhoz is közelebb járt volna a magyarázat.

Az *empfangen*-féle igék igekötője *ent-*, itt pusztán hangtani változással van dolgunk. Egy *emp*-féle igekötőt (28. §. II. 2. *b*) és 69. l.) ép oly kevésbé kell felvennünk az *empfangen*, *empfehlen* miatt (bár német grammatikák is teszik), mint a hogy nem construálunk egy *g*- igekötőt a *glauben* vagy egy *fr-* igekötőt a *fressen* miatt.

Ugyancsak egyes német grammatikák példájára nevezi a *zu lesen*-féle alakot jövőidejű melléknévi igenévnek. Talán azért, mert állítmányul szolgál? De ez nem csak a melléknévnek kizárólagos sajátága!

Az igeragozás paradigmáiban az ind. præs. plur. 2. személyében mindenütt csak az *-et* végzetű alakok vannak közölve (*ihr habet, waret, lobet, sehet, sinket*); sehol semmi megjegyzés, hogy ez az *-e* ki is eshetik, sőt hogy a mai nyelvben az *e*-nélküli alakok a szokottabbak és az itt szabályosaknak feltüntetett alakok a kivételesek.

«A foglalomód folyó multját,» úgymond a szerző (53. l.), «*möchte* szóval is körülírhatjuk; pl. ich sag(e)te dir etwas — ich möchte dir etwas sagen, mondanék neked valamit.» E kifejezésmód szokásos a nyelvjáráásban és a köznapi beszédben, az irodalmi nyelvben azonban éppen nem szabályszerű (bár előfordúl itt is), a *mögen* igének itt nincs még oly szintelen jelentése, hanem rendesen össze van vele kötve az óhajítás, hajlam, reménylés stb. fogalma.

A 38. §. jegyzete így szól: «*hängen, függni* csak a folyójelen 2. és 3. személyében lágyítja törzshangzóját; ellenben *hängen, függeszteni, akasztani*, lágyított hangzóját az egész hajlításon át megtartja s gyenge hajlítást követ». E megjegyzés első fele ma már elavult grammatikai szabály; intransitív értelemben («*függni*») használják ma már az umlautos *hängen, ich hänge* alakokat is, rendesen így fordulnak elő már Goethenél is.

A 44. §. II. pontja alatt felsorolt igékről (*saugen, säugen, sinken: senken* stb.) az van mondva, hogy *különböző értelemben* majd erősen, majd gyengén hajlítatnak. Meg kellett volna mondani, miben áll az értelem különbsége, hogy t. i. a gyenge hajlításuak mind *müveltető* igék.

A *beut, fleucht, kreucht* stb. alakokról azt olvassuk (89. l.), hogy népies és költői alakok. Nem népies, hanem régies alakok ezek.

Az 56. §-ban, mely az idegen nevek ejtegetésével foglalkozik, nincsen szó a több. nomin. -s végzetéről (*die Albums, Colibris, Hindus, Mottos, Sophas, Papas* stb.) Az *Ida* tulajdonnévnek is többes száma ma rendesen *die Ida's*, ritkán *die Ida'n* (112. l.).

Az efféle szokatlan alakokat, mint *die Mittwoche* (sing.), *der Zeh, die Nerve* stb. (108. l.) kár grammatikában tanítani.

A 62. §. a melléknév ejtegetéséről szól. A gyenge ejtegetés nomin. végzetének (-e, *der grün-e Baum*), külön nevet ad: ez a «bekebelezési e». Hogy mire jó ez, azt nem bírjuk felfogni, következménye csak az, hogy egyszerű dolgok komplikáltakká lesznek. Ez esetben ugyanis sokkal egyszerűbb lett volna a gyenge ejtegetésű többtagú főnevekre utalni, ott megvan a nom. -e-je is, ha nem is híják éppen «bekebelezési»-nek. Komplikálttá válik a dolog az úgyn. vegyes ejtegetésnél is, mert a helyett, hogy a nom. végzeteit egyszerűen -er, -e, -es-nek mondaná, a szabályt úgy kell fogalmaznia, hogy a melléknév itt «a bekebelezési -e betűhöz még a nemi végzeteket veszi föl», ezek a 63. §. szerint -r, -e, -s. A nőnemet e szerint *schöne-e* alakban kellene várunk. Különböztetve is feltehető, hogy szerzőnk a «bekebelezési e» bolondgombáját idegen földből ültette át: német grammatikákban *Einverleibung*-nak híják.

A 66. §. a melléknév fokozását tárgyalja. Az utolsó pontban fel-

sorolja azokat a mellékneveket, a melyek nem lágyítják a törzs hangzót. Ezek közül azonban nem egy umlauttal is nagyon szokásos, pl. *blass, fromm, gesund, glatt, nass* (Goethe: *nass und nasser wird's im Saale*) stb.

69. §. 6.: «A magy. *egymásnak, egymást* viszontagos (!) névmásnak a németben a változatlan *einander* felel meg.» De megfelelhet ennek az egyszerű *uns, euch, sich* is; pl. *wir sehen uns wieder*. Wenn *sich* die Fürsten befehlen, müssen die Diener *sich* morden und tödten (Schiller).

72. §. A *so*-nak relativumként való használata ma már elavúlt.

75. §. II.: A főnévileg álló sarkszámok (*die Eins, die Zwei* stb.) nemcsak «az elvont számbeli fogalmak kifejezésére», hanem a számjegyek neveiül is szolgálnak.

Még egy-két megjegyzést a képzésre: A 87. §. szerint «az *-isch* némileg ellentéte a *-sam* képzőnek; *-isch* ugyanis az erkölcsi jelentésű szókban rossz tulajdonságot jelent, a *-sam* pedig dicséretes sajátságokat fejez ki; pl. *verschwenderisch, neidisch* és *sparsam, friedsam*». A szerző nem veszi észre, hogy ez esetekben a jó vagy rossz jelentés nem a képzőnek, hanem már az alapszónak tulajdona; a képző csak az avval való ellátottságot fejezi ki.

A 88. §-ban a deverbális igeképzéssel hat sorban végez, pedig itt érdemes lett volna causativ és intensiv igéket nagyobb számmal felsorolni, egyáltalában nincsen megemlítve pl. a következő igék egymással való összefüggése: *essen* és *ätzen*, *stechen*: *stecken*, *wiegen*: *bewegen*, *schallen*: *schellen*, *fließen*: *flößen*; *geniessen*: *nützen*, *vergessen*: *ergötzen*, *fahren*: *führen*; *biegen*: *bücken*, *ziehen*: *zücken*, *reißen*: *ritzen*, *raufen*: *rupfen*, *schaffen*: *schöpfen*. Ide tartozik *hängen*: *hengen* is, nem pedig a *-chen* képző alá (177. l.) *Stehen* és *stellen* egy gyökből való két külön képzés, nem származik az egyik a másiktól (175. l.).

Nyelvtörténeti magyarázat mindössze kevés van a könyvben, nem is kívánunk belőle többet; a meglevők sem kielégítőek. Ott van mindjárt a 2. lapon az *umlaut* magyarázata. Az *ä, ö, ü* magánhangzók «nem tiszták, zavartak vagy lágyítottak, mivel bennök az alaphang egy következő *i* által meglágyíttatott; pl. *Vater: Väter, Tochter: Töchter, Mutter: Mütter*». A magyarázat maga helyes, de a példákat a szerző valóban nem választotta meg szerencsétlenebbül. A tanuló méltán kérheti, hol van e szókban a «következő *i*»? Pedig lett volna példa elég: *täglich, thöricht, stündlich* stb. Sőt adhatott volna *e*-s végzetű példákat is (*Gast: Gäste, lang: länger* stb.), a melyeknél meg lehetett volna magyarázni a tanulóknak, hogy ez az *e* régebben *i* volt (őfn. *gesti, lengiro*). De a fentebbi három példa végzetében soha nem volt *i*, e

szók csak a kfn. korszakban kaptak *analogia útján* umlautos hangzót, de nem *i-s* végzetet.

Az eddigiek után nem fogunk csodálkozni azon sem, ha a szerző az úgyn. *brechung* (nála *hangtisztulás*) magyarázatára nézve sem áll a tudományos felfogás mai álláspontján. Az illető igék szerinte (27. l.) «ha a törzs *e* hangzóval bír, azt az *eredetibb i-re változtatják*, azaz hangtisztulást szenvednek». Bebizonyított dolog, hogy ez esetben az *e* volt az eredeti hang s ez *i-vé* vált, ha a ragban *i* állott.

Harmadiknak említjük azt a magyarázatot, mely a *hängen*: *henken* igék viszonyát világítja meg. A szerző t. i. az utóbbiban *-chen* «utóképzőt» lát s *e* képzőt így jellemzi (177. l.): «*-chen* az alapjelentést fokozza, *minek jeléül* olykor az eredeti *g* vagy *h*, *cht* vagy *k*-ba megy át». Más szóval: annak a fokozásnak, mely a *hängen* és *henken*, a *füg-gés* és *akasztás* fogalmaiban észlelhető, jele, külső kifejezése a *g:k* változás. A ki *e* magyarázatot elhiszi, annak alkalmasint hiába magyarázom, hogy a *henken* *k*-ja régiebb *gj*, *gg*-ből változott el az ú. n. felnémet lautverschiebung szabályai szerint. A *-chen* képzőnél vannak felemlítve a *schlachten* és *flüchten* igék is (177. l.), ezekben ez a változékony *-chen* *-chten* né lett (!). Ez igék természetesen a *Schlacht* és *Flucht* főnevekből való denominális képzések.

Említettük már, hogy a német és a magyar nyelvsajátságok egymás mellé és egymással szembe állítására aránylag kevés ügyet vet a szerző. Már a hangok, névszerint a vocalisok tárgyalásánál szembe lehetett volna állítani a német és magyar hangokat, persze nem az efféle szabályok alakjában: «az *ai*, *ei*, *eu* és *äu* csaknem egyformán hangzanak, mint *aj* (?)»; mindazonáltal különbséget kell köztök tenni nemcsak az írásban, hanem a kiejtésben is» (2. l.). Hogy minden egyes diphthongust meg kell-e különböztetni a többi háromtól, vagy csak kettejüket a másik kettőtől, azt nem tudjuk meg, szintúgy azt sem, miben áll ez a különbség. A 36. lapon közli a határozatlan névelő ejtegetését, de hogy a német a magyartól eltérőleg mikor használ ilyet, azt nem mondja meg. Ne csodálkozzék aztán senki, ha a tanuló a 35. lapon álló «nekem van pénzem = Ich habe Geld» példamondatból kiindulva mindjárt a 10. gyakorlat első mondatát: «Nekem van késém», így fogja fordítani: ich habe Messer!.. Főtürekvése, úgy látszik, mindig az, hogy a német kifejezést vagy alakot látszólag híven magyarra fordítsa, de nem sokat törődik avval, vajjon a magyarul gondolkozó fiú könnyen meg fogja-e találni magyaros kifejezéseinek jó német megfelelőit. A német nyelv folyó és tört. múlt alakjait (*wurde*, *lobte*, *reiste* stb.) egyszerűen a magyar elbeszélő múlt alakjaival (*levék*, *dicsérek*, *utazám*) fordítja le, de ezekkel él-e a magyar fiú? Hogy a német passivumra rá szoktassa a tanulót, a mesterkéltséggel magyar vagy inkább ma-

gyartalan mondatok egész seregét gyártja, a helyett, hogy egy pár általános megjegyzést tett volna arról, hogy a magyar cselekvő alakot. a németben sokszor szenvedővel szokás visszaadni. Erről persze nem volt szó a forrásul szolgáló német grammatikában. S így aztán gyönyörködhetünk az effélékben: *A szoba fűttetik a szolgától. Meg fogsz tőlem csókoltatni. Megcsókoltatnál tőlem. Megcsókoltattál volna tőlem. Kitől alapítottatott Róma?* stb., stb. (49. l.) A főnév tárgyalásánál is sok egymástól eltérő kifejezőmódra kellett volna utalni, hogy pl. magy. egyes számnak mily esetekben felel meg a németben többes, de teljesen kifogynánk a térből, ha a könyv valamennyi efféle hiányára rá akarnánk mutatni.

E helyett tartalmaz a könyv olyan dolgokat, a mikre nálunk épen nincsen szükség. Az a szorgos figyelmeztetés pl., hogy «különösen vigyáznunk kell arra, hogy a rokonhangzókat, minők: a b és p, g és k stb., föl ne cseréljük» (8. l.), nagyon helyén való lehet osztrák vagy délnémetországi fiuk számára írott grammatikákban, a mi tanulóinknak azonban, a kik nagyon jól meg tudnak különböztetni zöngés és zöngétlen hangokat, felesleges. Vagy magyar fiukat a *Genie, Bouquet, Page* szók helyes ejtésére efféle transscriptiókkal kell megtanítani: *Schenih, Bukeh, Pahsch'* (19. l.)? Hja, a másolás szenvedélye! Vagy kell-e attól tartanunk, hogy valamely tanulónk «hímnemű családnevekhez a nőnem kifejezésére» a *-sche* szótagot fogja «ragasztani» (113. l.)? Mikor ez a szokás, Heyse szerint, csak az *alnémet* vidékekre szokik?!

Van egy pár dolog, a mit pædagogiai szempontból kell kifogásolnunk. Ismeretes pædagogiai szabály, hogy a gyermekek nyelvbeli hibáit nem kell ismételtetni, különben épen ezek vésődnek be emlékezetükbe. Nyelvtanunk még nyomtatásban is megörökít egy pár szándékosan kieszt íráshibát (*die Welt, der Danck, das Ammt, die Meille, die Saitte* 8. l.; *liblich* 11. l.; *ädel, Hähne* [azaz: *Henne*.], *Mährl, Häu* 13. l. stb.). Vajjon a tanulók szeme nem fog-e épen ezekhez hozzászokni a rosszáló figyelmeztetés daczára is? . . És mit szóljon a pædagogus ahhoz, ha az 57. §-nak, a mely a különböző jelentésű többesszámú főnevekről szól, ezt a passusát olvassa: *der Mensch*, ember, t. *Menschen*; *das Mensch*, ringyó, t. *Menscher* (107. l.)?! Vajjon utczai kofák nyelvtét tanítjuk-e az iskolában? Ilyenekkel fejlesztjük-e azt a *nemes erkölcsű* jellemességet, melyet a gymnasiumi nevelés végső céljának tekintünk?

E tartalmi szempontból emelt kifogások után nézzük a *nyelvtan szerkezetét, elrendezését*. Mily módszeresen van a könyv szerkesztve, arra nézve elég lesz egy példa. A kiejtés és helyesírás tárgyalása után következik *A mondat* czímmel a harmadik szakasz, mely az alany és állítmány congruentiájáról s a szórendről szól. A tanuló egy egész

sereg fogalomról és terminusról hall itten, a melyekről az alaktan tárgyalása előtt valóban nem lehet még fogalma: az ige egyszerű és összetett időiről, múlt idejű és főnévi igenévről, kötőigéről, kérdő, óhajtó és parancsoló mondatról, folyó jelenről és folyó multról. Szabályokat tanul már itt oly dolgokról, a melyekről még csak ezután fogja megtudni, hogy mik azok valójában!

A szerkesztés gondatlanságáról tanuszkodnak azok az esetek, mikor a szerző másról beszél, mint a miről a cím szerint szólania kellene vagy a mikor kevesebbet kapunk, mint a mennyit a cím alapján várunk. A 3. §. címe: *A magánhangzók kiejtése*, de a szakaszban csak a quantitásbeli különbségekről van szó, a vocalisok kiejtésére vonatkozó egyéb megjegyzések találhatók a 2. §-ban és később az orthographiai szabályok közt (pl. az *-ie e*-jéről a 15. lapon). A 12. lapon a *v* írásáról van szó, e szakasz *b*) pontja: *v*-vel irandók az *-iv* végzetű szók, a példák közt található *der Nerv* és *concar* is. Hol van itt az *-iv* végzet? A 11. §. címe: *A h* mint nyújtó jel, de a *d*) pont alatt fel vannak említve a *Gunther*, *Martha*, *Walther*, *Katarrh* stb. szók, a hol szó sincs nyújtásról. A 14. §. a nagy kezdőbetűkről szól. Mint ötödik pontot találjuk itt a következőt: «Az *ein* számnevet az írásban aláhuzzuk, sőt ez sem szükséges, miután az értelemből rendesen kivehetni, vajjon névelő-e vagy számnév». Nem akarjuk kutatni, vajjon tartalmilag helyes-e a szabály, vajjon mindig alá kell-e húzni az *ein*-t mikor számnév, csak azt kérjük: hogyan kerül ez a szabály a nagy kezdőbetűkről szóló pontok közé? E kérdésre hiába keressük e nyelvtanban a választ, de megtaláljuk pl. Heyse nagy grammatikájában (20. kiad. 21. l.): «Einige pflegen auch das Zahlwort *ein*, zum Unterschiede von dem Artikel *ein*, mit grossem Anfangsbuchstaben zu schreiben, was aber nicht nöthig ist, da in der Regel schon der Zusammenhang diesen Unterschied angiebt. In zweideutigen Fällen aber kann man das Zahlwort *ein* der richtigen Betonung wegen lieber unterstreichen»... Szerzőnk tehát elhagyta a szabály első részét, de a többi azért abban a szakaszban felejtette, a melyben forrásában találta.

A szabályok fogalmazása gyakran nem elég szabatos s e homályosságnak aztán tartalmi helytelenség is lehet a következménye. Különös pl. a következő szabály: «Azon idegen szók is *v*-vel irandók, melyekben a *v* a szó kezdetén és közepén *w*-nek hangzik, pl. *Evangelium* stb.» (10. l.) A 42. §-ban ellentétbe vannak állítva oly összetett igék, a melyekben valamely névszó az igével *egy fogalomba olvadt* és olyanok, a melyekben ez egybeolvadás nem ment végbe. E megkülönböztetés nem kielégítő; miért lenne pl. a *wahrsagen* «jósolni» fogalma egységesebb, mint az *achtgeben* «figyelni» fogalma. Sokkal részletesebb, mélyebbre ható magyarázatra van szükség, v. ö. Heyse id. h. 79., 80. ll.

Nem eléggé praecis továbbá az a meghatározás, hogy «dolognemű», azaz semlegesnemű, minden beszédrész, mely a nélkül, hogy főnév volna, főnévül használtatik (95. l.). Főnévül vannak használva ezek is: *der Arme, der Weise, der Gelehrte* stb. és azért mégsem «dologneműek». Nem szabatos az a meghatározás sem, hogy «az alapfok maga a melléknév» (122. l.) stb.

Ha végül megemlíti a nagyrészt meglehetősen szokatlan terminusokat: dolognemű, bekebelezési *e*, viszontagos névmás, ellenkötők, összerendelő kötőszók, előképzők, származtatási képzők, ejtegetési, fokozási, hajlítási végzetek, közbeszúrt betűk (t. i. a *Donnerstag* s-je és a *darum* r-je, 21. l.) stb., és ha rámutatunk arra a következtetésre, hogy ugyanazon terminust merőben különböző értelemben is használja (pl. a *határozó* szó terminust a 156. és 160. lapokon *adverbium* értelemben, a 142. lapon a német grammatikák *Bestimmungsort*-ja értelmében névmásokról, számnivekről stb.), és megfordítva egyazon dolognak különféle neveket ad (pl. *be-* a 29. és 69. lapon *igekötő*, a 173. lapon *előképző*; *wider-* a 29. lapon *igekötő*, a 69. lapon, mikor pedig szintén összetett igéről van szó, *előljáró* stb.): akkor, azt hisszük, eléggé ki-merítettük e nyelvtan jellemzését.

És e könyv öt kiadást ért.

Dr. PETZ GEDEON.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1887/8.

9. Várkonyi Endre: Homérosz kedélyvilága. (A szegedi kegyesrendi főgymnázium 1877—88-iki értesítője. — Külön lenyomatban is. 3—54 l.) A programok hasábjain újabban oly tárgyú értekezések tűnnek fel, melyek mind meglehetősen nagy szorgalmat, de a compositionnak és felfogásnak oly árnyoldalait tüntetik fel, hogy méltán a feledség sorsára kell őket érdemesíteni. Többnyire a nagy közönségnek vannak szánva ez értekezések, pedig épen e nagy közönség vagy nem olvassa, vagy ha elolvasta is, csakhamar zugba veti és elfeledi őket. De kinek azután a citatumok oly lelkiismeretes idézgetése, a tudományosság az a hamis fitogtatása, a mi mind mégis csak végtére oda megy ki, hogy komolyabb igényekkel lépnek az olvasó elé? Így állunk szerző úr jelen értekezésével is.

Hogyan lehet Homeros kedélyvilágáról írni? Könnyen, csak el kell ütni először egy pár szóval a homerosi kérdést, s Lamartinenal — és épen ezzel — azt állítani, hogy Homeros «egy egyetlen ember volt»,

egy kevésbé kivonatolni Beöthy irodalomtörténetét, dús reflexiókat fűzni egy olaszországi úthoz, nézni először is Homeros vallási érzületét, de ki nem fejteni, mert erre van munka, elmélkedni a fölött, mily családi körülmények között nevelkedett költőnk, a költeményekben nyilvánuló hazafias érzelmekről, a vendégszeretetről, az illemérzékről, a dal és zene hatásának festéséről, a leírásokban és elbeszélésekben előforduló érzelmes és a hangulatos (?), melankholiára hajló kifejezésekről, lemondásról, sóhajtozásokról, a szenvedések, fájdalom és szomorkodások említéséről, a leírásokban nyilvánuló egyéni érzelmekről, hasonlatokról, «melyek alá a költő érzeményeit rejtette», bölcs mondásokról és szentenciákról, a halál fogalmát szeliden körülíró kifejezésekről, a nő-kérdésről és naivságról Homerosnál értekezni, — és időt s fáradságot oly themára költeni, mely már a priori szerencsétlenül van megválasztva, s mely minden Castelar-citatumával sem bír imponálni.

Az értekezéshez ezuttal nem akarok corrigendákat szolgáltatni, nehogy azzal ismét Szabó István úrnak megbotránkozását gerjeszszem fel, ki tavaly szerfelett zokon vette, hogy egy, a jelen dolgozathoz hasonló tárgyú programm-értekezésnek bírálatában két, általa Homerosból fordított verssort «egészen rossz»-nak declaráltam. Körülbelül 28,000 verssor közül kettőt! Bocsánatát kérem tehát. Hibák vadászása helyett nyujtok az előttem fekvő értekezésből kis ízelítőt:

P. 19. «Talán magának Homérosznak volt egy kedves emlékü kutyája, hogy még név szerint is megénekli, sőt gazdájával is megkönyezteti, de annyi bizonyos, hogy e könyvek egy rendkívül érzékeny szívnek az árulói.»

P. 20. «Hogy Homérosz a szerelemtől sem volt idegen, hogy az ő keblében is föllángolt az az érzelem, melyet az emberi szív virágjának neveznek, s mely nélkül «*parum comis Juventas*» mondja Horatius (O. I. 30.), s a boldog családi élet alapítása is khiméra marad és költőnk sem tudott volna annak érzete hiányában igazi családiasságot festeni, gyanítjuk az Il. XXIV. 130. verséből, melyet Thetis istenaszszonynyal mondat.»

P. 25. «Az a panasz, mely még nemrég is felhangzott nálunk, hogy a költőket anyagilag soha sem jutalmazták érdemeik szerint, s hogy sokan nagy nyomorban sínylődtek, úgy látszik már a műveltség első szakában meg volt, s már nagy költőnk átélte a Horatius-féle «*multa tulit fecitque puer sudavit et alsit*» életigazságot. Felszáll lángszelleme a csillagokig, sőt azon túl az istenek lakába hatol, s elkábul a nektár és ambrozia meunyei illatától, ámde — ő is ember, halandó porhüvelybe van öltöztetve az évezredek átátható lelke, elszáll a bűvös álmom, eloszlik az égi mámor, és ő azon kellemetlen tudatra ébred, hogy ő is csak e földi rög lakója és iszonyúan gyöttri az — — éhség.»

P. 39. «Ha a Mæonida életéből csak egy parányi biztos adat maradt volna korunkra, tán megtudnánk mondani, mi okozta, hogy annyiszor jön ajkaira a sírás emlegetése; nincs hőse, kinek szemeiben a könny ne csillogna; alig van ének, melyből a zokogás hangja ne jönne füleinkbe, nem érzékenyítené el szívünket! De azt bátran merjük következtetni, hogy sok sirásának a keserű emléke hagyta meg minduntalan nyomait eposzaiban, s valószínűleg az ión szigetek partjai s az azokat verdeső tenger mormoló hullámai voltak szem- és fültanúi a költő szemgyöngyeinek és siralmainak, mik az élet csapásai vagy az emberek durvaságai vágta szívsebéből fakadtak!»

P. 44. «De hogyan adhatott ily remek leírásokat, hasonlatokat Homérosz, mikor az általános hiedelem őt vaknak tartja? Igen, de a monda is azt regéli, hogy csak később veszítette el szemvilágát. Valószínű tehát, hogy eleinte csak szembajjal küzdött, mely mindjobban erősödött, s csak később állt be a tökéletes sötétség. E rendkívül fontos érzéknek hiánya tehette már korán melancholikussá etc.»

Mindez, remélem, elég.

WEISS REZSŐ.

10. Vozári Gyula: *Hogyan tanítom én a latin nyelvet az V. osztályban?* Præparatio-részlet. (Rimaszombati egy. prot. főgymnásium 1887—88. 3—21. l.) Ez értekezés első sorban a pædagogust érdeklí irányánál s módszerénél fogva, de tárgyánál fogva a philologust is. A pædagogus mindenesetre helyeselni fogja a benne lerakott és követett methodikai alapot és irányt, mely azonban, mint szerző is megjegyzi, nem új, noha az alkalmazásban itt-ott némi eredetiséget s eltagadhatatlan ügyességet és buzgalmat tüntet fel. Ez utóbbiban szinte túlságba megy szerző. Aprólékos, mondhatni szörszálhasogató kérdései és fejtegetései lehetetlen, hogy szemet ne szúrjanak a pædagogusnak, a kinek nagyon jól kell tudnia, hogy minden percz drága, s szószaporitással és felesleges dolgokkal vesztegetni az időt nem szabad. De szerző a majdnem lehetetlent állítja hypothesisül. Egy nagymértékben szellemtelen és kellő ismerethiányban szenvedő osztályt tanít. Higyjük el neki. Mégis nem feltűnő-e, hogy mikor Kiáltosy József, a kinek módszerét és értekezését mintául vette, nyolcz órán át tárgyal egy 66 sorból álló költeményt, addig ő 12 vagy pláne 14 órán át foglalkozik egy 24 soros verssel (Sextus Propertius IV. 2.)? De hogyisne! Hiszen szerző még a pyramisokról is magyarázatot ad tanítványainak, holott ezek épen az előző évben tanulták az ókori történetet, s föltételeznünk sem szabad, hogy eme tantárgy tanítója e nagyszerű emlékekre kellő gondot ne fordított volna.

Azután Csengeri J. fordítását a latin eredetivel összehasonlíttatja, s keresteti, «miként fejezi ki a fordítás a költemény egyes helyeit, s

mennyiben tér el rím, vers, s a magyar nyelv sajátosságai stb. miatt az eredetitől.» Hát lehet ezekre is kiterjeszkedni oly elhanyagolt osztályban? Szerző itt is, mint sok egyéb helyen, Kiáltossy után ment; ámde ő (noha a tanárképző-intézet gyakorló főgymnáziumában bizonyosan jobb tanulókkal foglalkozott, mint a milyeneknek szerző festi a magáéit) csupán ennyit mond: «a műfordítást *esetleg* egybe is vetjük az eredeti szöveggel». Csengeri fordításáról szólván, én is csatlakozom szerzőnek felőle alkotott jó véleményéhez, de azt már, midőn e sort: *Et dejessa choris Calliopea meis*, épen ellenkezőleg így fordítja: *Táncból Calliope nem dől ki soha*, — meg nem engedhető költői szabadságnak tartom.

Azonban minden elmaradottságuk mellett is néha csudálatra-méltólag sokat tudnak szerző tanítványai. Megmondják, mi volt az a Cithæron? mi volt a Tænaron? Talán e fel-feltűnő szép jelenség indítja arra, hogy ily talányos kérdést tegyen fel nekik: «van-e még több *acc. valami különös ok miatt?*» (t. i. a költeményben).

Szerző nem éri be bő magyarázataival, még egyre-másra utasítgatja is tanítványait, hogy pl. olvassák el Cox-Simonyi vagy Cox-Komáromy könyvéből Amphion, Thebæ regéjét. Ha fogyatékosnak nem találnók is e művet, méltán kérdezhetjük: megvéteti-e ezt minden egyes tanítványával, hogy olvashassák? Néha olyat is ígér, a mit később nem vált be. Azt kérdezi a tanulótól: «mi e (t. i. a tárgyalás alatt lévő) költemény magyar fölirata? (A költő műve halhatatlan.) Látunk-e már hasonló tartalmú verset? (Ovidiustól «A költő halhatatlan» címűt. Amor. I. 15.) No ha ezt is lefordítjuk, a kettőt összevetjük.» Ez ígért összevetésnek præparációjában semmi nyoma.

Értekező egynemely állításában a philologus, másban az irodalomtörténettel foglalkozó egyén akad fel. Azt mondja egy helyen: «kik voltak a phæakok? (Nem tudjuk.) Lássák, ezt az olyan tanuló, a ki VII. vagy VIII. osztálybelivel lakik együtt, a Homéroszhoz írt szótárból megnézhetette volna.» Nem túlzás-e ez? «A Phæakok, folytatja szerző, a mesés Schéria sziget boldog lakói, kik békeszerető, munkás, jókedvű hajósok voltak s örökös *dinom-dánomban keresték örömüket*». Hát ezt, szó sincs róla, így mondja az Elischer-Fröhlich-féle szótár Homéros két eposához, kétségkívül Alkinoos király szavaira (Od. VIII. 248—49. s.) támaszkodva; de másrésről azt is említi a költő (VI. 268—72. s.), hogy a phæák férfiak szorgalmas hajóácsok, fáradhatlan evezősök voltak, tudtak birkózni, szaladni, öklözni (VIII. 102—103. s.), a nők pedig finom vásznat fonni, himezni, a mi mégis csak kizárja az *örökös dinom-dánomot*. Azt is teljes határozottsággal állítja szerző, hogy «magyar költő még eddig nem igen foglalkozott avval a gondolattal, hogy a költő vagy műve halhatatlan.» Pár sorral alább idézi Petőfi «Jövendölés»

című költeményének végső sorait. Ez a leghatalmasabb czáfolat. A többi idézett költeményrészletek kevésbbé vágnak Propertius szövegéhez.

E hiányok mellett szívesen jutalmazzuk elismerésünkkel szerzőt, hogy a mondattanra való utalásai oly praegnansak, s hogy nyelvünknek a latinnal azonos vagy ellentétes kifejezéseit e kicsi költeményen is páratlan ügyességgel és odaadó buzgósággal tüntette föl. A jó magyar nyelvész biztosítja a latin nyelvi tanításnak sikerét is.

S. SZABÓ JÓZSEF.

11. Erdélyi Károly : A francia eposz eredetéről. (Kecskeméti főgymnásium. 64 l.). E rendkívül érdekes dolgozatra felhívom mindazok figyelmét, a kik az eposszal, a modern eposz eredetével, a francia és germán epikának egymáshoz való viszonyával foglalkoznak. A dolgozat t. i. nem egyéb, mint kellő szakismerettel és gondnal készült kivonat Pio Rajna híres és fontos könyvéből *Le origini dell' epopea francese* (Firenze, 1884. XIII. 550 l.), mely az idézett kérdésekre vonatkozólag elsőrangú, alapvető munkának tekintendő. Erdélyi lépésről-lépésre követi Rajna előadását, de szorítkozik az olasz tudós fejtegetéseinek főfonalára, mellőzve a mellékes részleteket és a nagy számú (magukban véve igen értékes, de a kérdés lényegére nézve alárendeltebb jelentőségű) kitéréseket, főleg a polemikus természetűeket.

A kérdés, melyre Rajna válaszolni kíván, s melyre impozáns tudományossággal válaszol, ez: hogyan keletkezett a francia eposz? Mily viszonyban van a francia eposz a germánhoz? A főkérdésre négyféle felelet lehetséges, a mennyiben a francia eposz kelta, latin, román vagy germán eredetű lehet. A kelta eredetet senki sem vitatja; nem is dicsekedhetik a valószínűségnek még látszatával is. Nem mintha a gallusoknál nem éltek volna költők, kik a nemzet nagy férfainak dicső tetteit megénekelték volna; sőt Ammianus Marcellinus (XV, 9.) világosan mondja: *Et Bardi quidem fortia virorum inlustrum facta heroicis composita versibus cum dulcibus lyrae modulis cantitarunt*. De a római hódoltság elenyésztette a gallusok nemzetiségét, intézményeit, nyelvét és költészetét; a gallus hagyomány megszakadt, oly annyira, hogy a szorosan vett francia epopeában nincsenek is kelta elemek. Vannak ugyan a francia irodalomnak határozottan kelta eredetű termékei is; de ezek teljesen elűnnek a chansons de geste tárgyaitól és jellemétől.

A latin hypothesis természetesen merő képtelenség. A rómaiság csak déli Franciaországban vert erősebb gyökeret, s így e latin csirából fejlett epopea csak itt jöhetett volna létre, vagy még természetszerűbben Olaszországban. De sem az egyiknek, sem a másiknak semmi nyoma.

Hátra van még a román és germán hypothesis. Az első föltevés

szerint a francia eposz annak az új nemzetnek kebelében támadt volna, mely a római és frank hódoltság tartama alatt Galliában keletkezett. A germán elemnek nem volna ez eposz megalkotásában önálló része; de a menüyiben az új francia nemzetbe is behatoltak német szokások és intézmények, annyiban e nemzet epopoeája is visszatükrözné a germán szellem hatását. Fustel de Coulanges szerint a germán hatás felette csekély mindenütt, de különösen Franciaországban, és így a román eredetű francia eposzban is. A francia tudósok az 1870-iki háború óta lelkes védelmezői ez elméletnek: Fustel de Coulanges, Gaston Paris, Paul Meyer, Jean Darmesteter, Léon Gautier, a legkiválóbb szakférfiak: e téren, mind védelmezik, pedig a háború előtt részben ellenkező véleménynyel voltak. Világos, hogy mostani nézetökre a nemzetek ellenséges viszonya nagyobb befolyással volt, semhogy igazán tárgyilagosaak tudnának lenni.

A negyedik, a germán föltevés leglelkesebb és legalaposabb képviselője Rajna, ki Erdélyi Károlytól kivonatolt jeles művében kimutatja, hogy a francia eposz germán eredetű. Ez eleve is nagyon valószínű. Két népelem egyesül egymással; az egyiknek volt epopoeája, a másiknak nem; ha már most a vegyülék népnek lesz epopoeája, vajjon melyikre vihető az észszerűen vissza? Hogy e kérdésre minden tekintetben és irányban pontos és kimerítő feleletet adhasson, Rajna behatóan foglalkozik az eposz lényegével és a legaprólékosabban gyűjti, fejtegeti és vizsgálja a germán és román epikai költészetre vonatkozó adatokat, valamint e költészetnek összes maradványait a Karolingok koráig.

Az eposzról szóló általános fejtegetésekben Rajna főleg azt igyekszik kimutatni, hogy az epopoea emberi és nem mythikus eredetű. Rajna nem tagadja (ki is tagadná ezt józan fölfogással?), hogy az anthropomorphismus révén sok mythikus elem hatolt az epopoeába, és nem tagadja ez elemek fontosságát és hatékonyságát sem. De e mythikus anyag szerinte későbbi keltű; az epikai anyag nem egyéb, mint leverődése az eposz létrehozására alkalmas és képes fogalmaknak és eszméknek, melyek a valóságban, minden földöntúli közvetítés nélkül, számtalan dalt és éneket létesítettek. E felfogás egészen helyes és manapem is magyarázzák már az eposz eredetét máskép. Az epopoea történeti költészet, a mythos csak utóbb csatlakozott a történeti anyaghoz és vegyült vele oly egészszé, melynek eredetileg kétféle elemeit még ma is, a legtöbb esetben világosan és pontosan megkülönböztethetni.

Most Tacitus adatain kezdve pontosan keresi föl Rajna a német epikára vonatkozó följegyzéseket. S itt nem kerüli ki figyelmét a legkisebb, legelrejtettebb adat sem. Tacitus után Jordanis, Sidonius Apollinaris, Fortunatus, Eginhardus, Gregorius Turonensis, Fredegarius, a Gesta regum Francorum stb., stb. szolgáltatnak fontos anyagot.

Az összes germán törzsek történetírói és hagyományai, a fönmaradt emlékek, a későbbi művek alapján megkísérlett visszakövetkeztetések mind arra a nézetre viszik Rajnát, hogy az epikai költészet kiválóan a germán népek költészete. Míg a Flooventről szóló chanson de geste, a meroving cyclus legfontosabb költeménye is, germán forrásból fakad, mert Floovent Rajna szerint azonos Chlodowech legkedvesebb fiával, Theoderichchel, a germán epopœa ez egyik kedvenczével. (Megjegyzem, hogy ez a fejezet a Rajna könyvének legkevésbé meggyőző része.)

További fejtegetésében Rajna kimutatja a meroving és karoling epopœáról, hogy ezek egy egységes egészet alkotnak (mit az összes francia tudósok is vallanak), ez az egységes epopœa pedig germán eredetű. A szoros értelemben vett frank epopœa nem emanatio, hanem kiegészítő része a német epopœának. Később azután a frank epopœa két részre vált: germánra és románra; ez a román epopœa pedig, mely a germán mellett jelentkezik, melynek ez utóbbival közös hősei vannak, mely e hősöket ünnepelvén, germán hősöket dicsőít: ez a román epopœa egyáltalán nem lehet független a germán epopœától, hanem akkor kellett keletkeznie, mikor ez már fölserdült és erős vala. Egyes dalokról minden valószínűséggel állíthatni, hogy a román nyelvűek voltak; de minden esetre föltelezendő, hogy a román dalokban tárgyalt eseményekről is zengtek germán énekek, mert hiszen germán nyelvű germánok a hőseik. A Floovent-ének francia nyelven maradt reánk; de ennek a költeménynek is eredetileg germánnak kellett lennie, mert hőse a meroving uralom kezdő korában élt, mikor talán nem is voltak még elrománosodott frankok; mert a Floovent név (mely Rajna szerint a Hlodoving névből alakult) csak germán területen keletkezhetett; mert ez eposz nagy analogiákat mutat föl Childerich történetével.

A germán hatás erejét újabban főleg Fustel de Coulanges tagadja. De álláspontja tarthatatlan. Mindenek előtt fontos az a tény; hogy a frank fejedelmek nagyon sokáig őrizték meg nemzetiségüket és még Nagy Károly fia, Jámbor Lajos, is jobban beszélt németül, mint román nyelven. Ha a frank királyi udvarban, hol a latin és román áramlat olyan erős volt, megmaradhattak a fejedelmek germánoknak, akkor mit tegyünk fel a tudatlan népről? A germán és román nyelv benső és hosszas érintkezésének tanujele az is, hogy a francia nyelvnek nagyon sok germán eredetű szava van, sokkal több, mint bármely más új latin nyelvnek. A germánok csekély számuak voltak Franciaországban, de a frank hódítók sokáig mintegy arisztokrátiát képeztek új hazájokban, megvetették a benszülötteket, kiket a szabadosokkal tekintettek egyenranguaknak, míg a teljes szabadságot csak ők élvezték. Ez éles különbség jövevény és benszülött között feltűnő a polgári állásban is. Hivatalnokoknak nem használhattak a meroving fejedel-

mek tudatlan frankot, de a harcز büszke mesterségét kiválólag a germánok gyakorolták. És e harcزbeli hegemonia nagyon fontos a francia eposz eredetének kérdésére, mert ez az eposz az előkelőkről, a nagyokról, a királyokról zeng, ezeknek pedig a harcز az elemők. És mennyi a germán elem a francia epopoeában! A germán epopoeában sok a mythikus elem, de általában és eredetileg történeti jellege van. Hősei az I. században Arminius, a IV-ben Hermanarich, az V-ben Gunther és Chlodowech, a VI-ban a két Theoderich, Chlotar, Alboin, a VII-ben és VIII-ban a Pipinek és Károlyok. Ily jellegű a francia eposz is, hősei is ugyanezek. A francia epopoea különösen ott virágzott, hol a germán elem volt az uralkodó és túlnyomó, tehát Franciaország északkeleti részében a német határ melletti megyékben. A francia eposz sok hőse egyenesen német, egyik legnevezetesebb városa a német Mainz. A francia eposzban a *frank* és *francia* szó vegyest használtatik; germán a francia eposzban a jog és a törvényszéki eljárás, az esküvés a fegyverekre, a vendégbarát megajándékozása, a fegyvertársak barátsága, a harcزias szellem, a bosszúállás, a főnökük iránti hűség stb., stb. Hogy a követ a francia eposzban botot és keztyűt kap, szintén germán szokás, hisz még a keztyűnek neve is germán szó. Azért helyesen mondja G. Paris, hogy a francia epopoea nem egyéb, mint germán szellem román alakban.

Ime, Rajna elméletének fővonásai. Hogy ez elmélet alapján megdönthetetlen, azon kételkedni nem lehet. De egyes állításai, adatai, következtetései nem egészen biztosak. Így pl. a nevek alliterációjából vont következtetések és mind az, a mi a Floovent-mondára vonatkozik, kétséges természetű. De e csekély kifogások nem ingathatják meg a munka nagy értékéről mondott ítéletünket. Erdélyi Károly kétségtelenül igen érdemes munkát végzett, midőn e jeles könyvet szakavatottan kivonatolta s eredményeit azok számára is hozzáférhetővé tette, kik az olasz tudósok nagy művét el nem olvashatják.

12. Willer József: Az ó-francia hősköltészet eredetéről és fejlődéséről, különös tekintettel a Roland-énekekre. (Kecskeméti fő-reáliskola. 35. l.) — E dolgozat az előbbivel rokon tárgyú és irányú. Willer is nem saját kutatásainak eredményeit adja elő, hanem összefoglalja a legtekintélyesebb szakférfiaknak a felölelt kérdésekre vonatkozó nézeteit. Mint ilyen tájékoztató és ismertető dolgozat ez az értekezés is érdemes munka, bár sok tekintetben nagyon hézagossá és nem mindig elég világossá válik.

A *Bereztetés*-ben szerző előadja, hogy a régi francia epika gazdag és részben igen értékes termékei egészen a jelen század kezdetéig még magában Franciaországban is ismeretlenek voltak, és hogy voltaképp a németek fedezték fel az ó-francia költészetet. Erre felsorolja

a kérdésre vonatkozó legkiválóbb műveket; de e lajstrom sem nem teljes, sem csoportosítása nem nagyon szerencsés. Uhland nevét pedig bajos mellőzni, hol a francia epika legjelesebb ismertetőit felsoroljuk.

A dolgozat II. része szól *Az ó-francia hősköltészet eredetéről*. Szerző mindenek előtt czáfolgatja Léon Gautier ismeretes állítását: «Nagy Károly nélkül egyetlen-egy chanson de gesteünk se volna» és kimutatja, hogy már a Karolingok előtt is volt francia epika, mire a Károly-monda keletkezését tárgyalja és kifejti, hogy a költészet Nagy Károly tetteit már élete korában kerítette hatalmába. Most három kérdést vett föl s old meg Willér: 1. Mily nyelven voltak szerkesztve a régi carmina rustica, melyekről a krónikák megemlékeznek? E kérdésben szerző teljesen Rajna álláspontját foglalja el, de összekeveri a francia eposz eredetének problémáját a nyelvkérdéssel; mert kétségtelen, hogy a francia epika germán eredetű, de azért a nép ajkán a nagy eposzokat előző korban mégis már francia epikai dalok is éltek. 2. Milyenek azok az epikai népdalok, melyek pl. a Roland-éneket megelőzték? Az ily románcszerű dalok létezése bizony feltehető, a nagy epopoeák is ismételve hivatkoznak ilyenekre, de alakjukról nem állíthatni biztosat. Csak valószínű, hogy strophások voltak és hogy a strophák egyenlő számú versekből álltak. E románczokból körülbelül a X. században alakultak nagyobb szabású epikai művek, a chansons de geste. 3. E románczok viszonya az epopoeához. Szerző azt mondja, hogy a Wolf dal-elméletét, melyet Lachmann a Nibelung-énekre alkalmazott, a francziák is lelkesedéssel fogadták, de «tiszteletökre legyen mondva», gyorsan elejtették. Ez az egész fejtegetés nem elég világos, Wolf és Lachmann elméletei is annyira különböznek egymástól, hogy nem szabad őket egyszerűen azonosítani. És hogyan képzei szerző az eposz keletkezését? «Idővel e dal-anyag egyesek által összegyűjteték, s így keletkezett egy különös osztálya a népénekeseknek, kik a tradíciót iparkodtak lehetőleg hiven és teljesen megismerni, fentartani és tovább származtatni. Megtörtént ily módon, hogy egy kiválóan tehetséges dalnok a Roland halálára vonatkozó elszórt és összefüggetlen dalokat és mondákat összegyűjté és belőlök, valószínűleg több rendbeli és egyéni kibővítéssel egy éneket alakított» stb. Willernek ez az előadása nagyon összefér a dal-elmélettel. Tudom, hogy szerző nem így akarja érteni; de éppen az a baj, hogy nem fejezi ki magát elég világosan és szabatosan. A dal-elméletnek két változata van: az egyik föltételez a nép ajkán élő románczokat, melyeket egy későbbi műköltő (nem tudjuk hogyan, de azt hisszük, nagy szabadsággal és önállósággal) földolgoz; a másik a műköltő tevékenységét csak oly összeillesztésnek veszi, mely az egységes epopoeában az eredeti nép-románczoknak földismerését és kiválasztását még nekünk is lehetővé teszi. Ez utóbbi

fölfogást elejtette a tudomány, de az előbbi érvényben van és szerző is osztozik benne, bár az ellenkezőt látszik állítani és bizonyíthatni. Ép az ily kényes problémák tárgyalásánál fődolog a szabadság.

A dolgozat III. részének címe: *Az ó-francia hűsköltészet virágzásának és hanyatlásának korszaka*. Szerző d'Héricault, Gautier és G. Paris nézeteivel szemben csak két korszakot különböztet meg a francia epoea fejlődésében: a virágzás korát a XIII. századig és a hanyatlás korát, melybe a többi, későbbi költemények tartoznak. E felosztás egyszerű és kényelmes, de mégis nem egészen helyes, hogy így a II. korszakba roppant nagy számú és igen eltérő tárgyú, jellegű s értékű művek esnek. A dolgozat hátralevő része e két korszak termékeinek rövid és igen általános jellemzését adja, mely, néhány fővonást nem tekintve, nem szolgáltat világos és határozott képet. Látszik, hogy a szerző többet olvasott, mint a mennyit földolgoznia tere és talán ideje volt. A mit ezuttal ad, első általános tájékoztatásra hasznos, de tudományos értékükké csak úgy fognak válni tanulmányai, ha egyes kérdéseket vagy műveket behatóan és lehetőleg önálló kutatások alapján minél önállóbb ítélettel tárgyal, és a fölvetett problémáknak szabatos formulázására és megoldására törekszik.

HEINRICH G.

V E G Y E S E K.

— A Budapesti Philologiai Társaság f. évi márczius 13-ikán *felolvasó ülést* tartott. Elnök Ponori Thewrewk Emil, jegyző Pecz Vilmos. A mult ülés jegyzőkönyvének hitelesítése után 1. *Némethy Géza* bemutatta néhány coniecturáját Firmicus Maternushoz. 2. *Fialocszki Lajos*, kinek a gyűlés programja szerint «A meghonosodó idegen szók írásáról» kellett volna értekezni, kijelenti, hogy értekezésének felolvasását akkorra kívánja halasztani, a mikor Kalmár Eleknek egyik utolsó ülésünkön felolvasott és Takács Istvánnak a Phil. Közlöny szerkesztőségéhez beküldött hasonló dolgozatai az Egy. Phil. Közlönyben megjelentek, hogy így a három dolgozat alapján a gyűlés az idegen szók helyesírásának kérdését megvitathassa. Ezen kijelentése után a következő indítványt nyújtja be: 1. Mondja ki a philologiai társaság, hogy a meghonosodó idegen szók helyesírása kérdésének tisztázását szükségesnek látja s erre a M. T. Akadémia figyelmét is felhívja. 2. Mondja ki a phil. társaság, hogy az Akadémiának szánt memorandum, illetőleg a kérdés megvilágítása érdekében, hazánk irodalmi és tudományos társulatait, egyesületeit és testületeit átirattal nyilatkozásra kéri föl. 3. Küldjön ki a társaság a maga kebeléből amaz átiratnak megszerkesztésére három tagu bizottságot. — A gyűlés, elnök és alelnök fel-

szólalásai után, azt határozza, hogy a tárgy Kalmár Elek, Takács István és Fialovszki Lajos értekezéseinek az Egy. Phil. Közönyben való megjelenése után tétessék megbeszélés tárgyává. 3. *Piukorics Gábor* Vitkovicsről mint szerb íróról értekezett.

Ezután *választmányi ülés* következett. Elnök: P. Thewrewk Emil, jegyző: Fináczy Ernő. Jelen voltak: Heinrich Gusztáv, Pecz Vilmos, Cserhalmi Samu, Pozder Károly, Kassai Gusztáv, Fröhlich Róbert és Maywald József.

1. A múlt ülés jegyzőkönyve hitelesítettik.

2. Az első titkár felolvassa Némethy Géza következő indítványát:

«Tekintettel arra, hogy hazánkban a classica philologia ma már azon fokon áll, melyen parancsolólag lép fel úgy az általános, mint a hazai tudomány érdekében a külfölddel való közvetlen érintkezés szüksége, melynek eleget tenni, ha e tudományt tisztán magyar nyelven műveljük, lehetetlen;

továbbá, hogy a külfölddel való érintkezésnek az a mai nap már divattá válni kezdő módja, mely szerint kiválóbb tudósaink külföldi folyóiratokban szétszórva, főleg német nyelven írnak, tudományunkat nem mint magyar tudományt tünteti fel a nemzetre nézve morális veszteséggel jár,

tegye a philologiai társaság megbeszélés tárgyává egy szakszerű, *latin nyelvű és tisztán a classica philológiára szorítkozó folyóirat* megalapítását, mely alkalmas legyen egyrészt arra, hogy a hollandiai Mnemosyne példájára hazai erőinket együttesen léptesse fel, másrészt, hogy külföldi írók bevonásával általánosabb érdekű legyen. Budapest, 1889 márcz. 13.».

A választmány az indítványt egyelőre tudomásul veszi.

3. *Megválasztatnak* rendes tagoknak 1889-től kezdve: Mazuch Ede ungvári főgymn. tanár (aj. Vajdasy Géza); főt. Schöffler István, minorita r. misés pap, okl. gymn. tanár Szilágy-Somlyón, volt rk. tag (aj. Cserhalmi Samu); Dr. Radnai Rezső, vallás- és közoktatásügyminiszteri fogalmazógyakornok, volt rk. tag (aj. Cserhalmi Samu); Alexits György, szolnoki főgymn. tanár (aj. Timár Pál); főt. Varga József, kolozsvári főgymn. tanár (aj. Várkonyi Endre); Szinger Kornél eddig rk. tag (aj. P. Thewrewk Emil); Zolnai Gyula, főreálisk. tanár Székesfehérvárott (aj. Simonyi Zsigmond). — *Rendkívüli tagoknak* megválasztatnak 1889-től kezdve: Schmidt Frigyes és Faragó János bölcsészet-hallgatók Budapesten, (aj. Weiss Rezső), főt. Kapossy Endre, Liszkay Etele, Szalay Gábor, Tautz Adorján és Werner Adolf cziszt. rendű tanárjelöltek (aj. Pozder Károly). — *Meghaltak*: Schott Vilmos, berlini egyetemi tanár, tiszteletbeli tag, és Székely Ferencz, nagyenyedi főgymn. tanár, rendes tag. — *Kilépett*: Verbirs Andor, rk. tag. — *Rendes tagok* száma: 303, *rendkívüli*: 63, *tiszteletbeli*: 7, *alapító*: 5, *előfizető*: 145.

4. A pénztárnok bemutatja jelentését. 1888 nov. 25-től 1889 márcz. 13-ig volt a társaság bevétele: 1386 frt. 32 kr., kiadás 419 frt. 50 kr. Átvitel: 966 frt. 82 kr. — Tudomásul szolgál.

5. Heinrich Gusztáv jelentést tesz a Pótkötetről, melynek első része

ki van már szedve. Azon véleményben van, hogy a pótkötet két félben adassék ki, és pedig most az első fele, később, talán ősszel, midőn az első fél kelendőségéből lehet majd a nyomtatandó példányok számára következtetni, a másik fele. A pótkötet első folyama meg fog küldetni minden tagnak. — A választmány az előterjesztést magáévá teszi és megbízza a szerkesztőket, hogy ehhez képest intézkedjenek.

Egyéb tárgy nem lévén, Elnök az ülést berekeszti.

— Her és Meister. A minnedalosok párisi nagy kiadásában némely költők *her*-, mások *meister*-nek vannak czímezve, s az általános felfogás szerint amazokat a *her* (úr) cím nemeseknek, az utóbbiakat a *meister* (mester) cím polgári származásuaknak jelöli. De a dolog nem ily egyszerű, mint közönségesen látszik, mire Grimme Fr. a *Germania* utolsó füzetében (XXXIII, 437) figyelmeztet. A párisi fényes kézirat 140 költőtől közöl műveket. E költők közt van négy császár és király, három herceg, három örgróf, hét gróf, három várgróf, három pohárnok, egy asztalnok, egy marsall; 54 Herr, 5 *der von* —, két pap, 9 meister, 46 minden című nélkül. Ez utóbbiak közül 21 bizonyosan nemes származású, míg a többieknek családjáról eddig biztosat nem állíthatni. *Herr* tehát nem jelenti a nemest általában, hanem csupán az alsó nemesség tagjait, főleg a ministerialisokat és liberi-ket. Magasabb rangú nemes sohasem kapja a *her* címet (valamint oklevelekben soha a *dominus* címet). *Meister* pedig a. m. városi lakos (a ki lehetett azért nemes is). De igen is bizonyítja a költőknek nemesi vagy polgári származását a *czímer*. A kinek czímerében sisak és karl van, az nemes, a kinek czímere ezek nélkül való, az (pl. Gottfried v. Strassburg is) polgári családból való. E felfogás alapján e kéziratnak 117 költője nemes származású, 21 polgár, kettő (Klingsor és Winsbeke) félreértésen alapuló nevek.

— A Wieland-mondáról, melynek eredetéről oly eltérők a vélemények, érdekes tanulmányt irt Golther V. a *Germania* utolsó füzetében (XXXIII, 449—480. l.). A monda összefüggő teljes alakja csak két északi forrásban maradt reánk, az eddai *Völundarkvidhában*, melyben Wieland története a hattyús leányok mythoszával van összekapcsolva, és a *Thridhrekssagában* (cap. 57—79), mely meséli, hogy Wieland híres kovácsot egy király megbénította, hogy kizárólag neki dolgozzék. Wieland bosszúból megöli a király fiait és meggyalázza leányát, ki fiút szül tőle; azután szárnyakat készít magának és elrepül. Ez a monda eredeti alakja, míg az eddai elbeszélés idegen elemekkel keveri össze a hősnek történetét. A mondát ismerték északi és déli Németországban, az angolszászok és a francziák. Az északi és francia hagyományok egytűvé tartoznak; ezt bizonyítja a hősnek neve: amott Waland (miből Skandináviában Völundr lett), emitt Galand, míg az angolszász Weland s a német Wieland (régében Wealand, Wialand) ismét azonosak. A monda az összes hagyományokban annyira azonos tárgyú (még a mellékes vonásokban is), hogy e különböző változatok nem vezethetők vissza egy ősgermán mondára; ellenben kétségtelen, hogy a hagyomány valamely néptörzsnél keletkezett és ettől került a többiekhez. A monda nem keletkezhetett Skandináviában, mit már az összes

szereplők nevei bizonyítanak; hanem német eredetű. A Wieland-monda feltűnően hasonlít a Vulcanus- és Dædalus-mondákra, melyeknek úgy szólván összekapcsolása. Vulcanus erőszakot követett el Minerván és Dædalus önalkotta szárnyakon menekült Minos hatalmából, sőt Icarus bukását is ismétli Eigill, Wieland öcsce (Thidhr. cap. 77). Ez egyezések nem származhatnak véletlenből, hanem csakis az antik elemek hatásából, melyet Bugge már évek előtt az összes skandináv hagyományokra föltételezett és (bár a részletek magyarázatában túlhajtva) kimutató. Ez antik hatás a mondának német alakjára közvetlen, a skandinávra közvetett volt.

A monda a frankoknál keletkezett, kik Galliába érkeztekkor itt még virágzásukban találták az antik tanulmányokat. Itt nagyon el voltak terjedve a latin mythographusok művei is, melyek az antik mondákat és meséket száraz, egyszerű, de ép azért könnyen elsajátítható kivonatokban tartalmazzák. A Wieland-mondát ez elbeszélések alapján alkotta egy nagy tehetségű frank ember, a kinek főérdeme a Vulcanus- és Dædalus-monda összekapcsolása, mire talán az ó-kori etymologusok (Vulcanus-Volcanus, ki a levegőn át repül) primitív okoskodásai is vezették. A *Weland* név igen gyakori german név, mely egy *wēlan* (skand. *vēla*) igére vezet vissza, és ez a. m. művésznek, ravasznak lenni (tehát a. m. *Δαίδαλος*, Faber, Fabricius); a *Waland* alak a «Volcanus» befolyása alatt keletkezett. Tehát e mondában az ősgermán mythosznak semmi nyoma; a Wieland-monda nem is a népnek, hanem *egy* genialis (VI. századi) költőnek alkotása, mely azonban (valószínűen költői földolgozásban) gyorsan átment a nép birtokába. A frankoktól kapták a mondát a IX. században a francziák és a X-ikben az izlandiak, kik azt a *Völundarkviða*-ban földolgozták. Az angolszászokhoz s németekhez már előbb került (Beóvulf és Waltharius). Ugyanez időben s ugyanitt keletkeztek a Walthari- és a Nibelung-monda, melyek a IX. században a frankoktól közvetlenül s a XIII-dikban északnémet közvetítéssel kerültek Skandináviába. A mythikus elem nem volt meg eredetileg e mondákban, csak a IX. s X. században került bele a skandinávok hitéből, mely ez időben, közvetlenül a keresztyén térítés előtt, virágzásának legfényesebb korát élte. Mind a három esetben az eredeti a *frank* monda. Skandináv és német monda nem álltak mindig közvetlen kapcsolatban egymással; sokszor mind a ketten, egymástól függetlenül, a frank mondából fejlődtek.

— Sebesi Job újabb népköltészeti gyűjtései. *Erdélyi népköltészek és Adalékok népköltészeinkhöz* czímen két gyűjteményt találunk «Az Erdélyi Muzeum-egylet kiadványai»-nak múlt évi V. kötetében. Mivel e költemények legtöbbje balladaszerű termék, ha terjedelmileg nem is (mert mindössze csak két nyomtatott ívet foglalnak el), de tartalmilag méltán felköltethetik a népköltészet barátjainak figyelmét. Ezen eshetőségre számított már a gyűjtő is, mert az első közléshez csatolt ismertetésben jó eleve figyelmeztet bennünket, «hogy nem mind balladák biz ezek, sőt alig akad köztük írmagnak ballada». Elkészült különben azon másik eshetőségre is, hogy akadhatnak majd olyan olvasói is, a kik mellőzve a jelentéktelen műfaji szempontot, gyűjtéseiben az ethnológiai és a még fontosabb költői.

jelentőségeket fogják keresni. Ezek előtt aztán úgy mentegetőzik, hogy a megválogatásnál nem alkalmazott valami éles kritikát, mert «az én törekvésem, mondja, csak oda irányul, hogy összeszedjek, a mennyit képes vagyok s anyagot adjak a magamnál hivatottabbak kezébe». Biz ez elég öreg hiba. Ilyen elvekkel ma már csak gyűjteni lehet, de valamit ki is adni nem szabad. Úgyis elég sok már nálunk a megrostálatlan gyűjtemény: minek tehát a bennök való eligazodást új szemetessel is gyarapítani?

Az önként bejelentett hibák előtt szemet húnyva, találunk még egyéb fogyatkozásokat is. Így a többek között minden jó szándék mellett sem tudjuk okát adni annak, hogy miért közöl olyan darabokat is, melyekben a már meglevőktől sem formai, sem tárgyi eltérés nem észlelhető. Mert a mi kis különbség mégis van, az csakis a felmondó rossz emlékezetének és merésznek éppen nem mondható rögtönzéseinek tudható be; holott az új közlés csak akkor volna indokolható, hogyha benne a nép öntudatos változtatása, tovább képzése, szóval a nép alkotó erejének, költői képességének valami új nyoma volna felismerhető. Hajlandók volnánk ezen felesleges darabok létjogát valami enyhébb körülménynek, pl. közlési mohóságnak tulajdonítani, ha némely magyarázó sor el nem árulná, miszerint egyenesen abban leledzik, hogy Sebesi Jób gyűjteményeinket igen hiányosan ismeri. Pl. a «Sári bíró lánya» című töredéket, mint értékes ereklét veszi fel a közlendők közé, világosan azért, mert ő csak az erdélyi változatát ismeri, pedig megvan Pap Gyulánál, a Nyelvőrben, az Arany-Gyulai-féle gyűjt. I. kötetében s hogy többet ne említsünk, földijénél, Benedek Elek-nél is a «Székely Tündérszág»-ban hallatlan rossz változatban.

Vannak gyűjtéseiben ezeken kívül olyan darabok is, melyeket majd a «nála hivatottabbak» úgy fognak jellemezni, hogy rajtuk irodalmi befolyás észlelhető. Értjük azokat, melyekben némely helyütt hiányzik a népköltészet két főjellemvonása, az egyszerűség és közvetlenség, s helyettök, mint kétségbe nem vonható bizonyítékok, czifraság és természetellenes keresettség észlelhető. Ezen kijelentés részünkről úgy értelmezendő, hogy Sebesi Jób nem ellenőrzi kellőleg azokat, a kik néki az adalékokat szolgáltatják; hanem tért enged tehetetlen erőlködéseiknek, a mi az erdélyi balládák egyszerű verselésébe könnyen becsúsztatott, de benne aztán hamar észre is vehető. Gyakran találunk csűrést-csavarást magán a tárgyon is, a mi szintén tulajdonítható a nép egyik fiának, de semmi esetre sem az egész népnek, mert a nép még nem érvényesítette vele szemben azon jogát, mely szerint valami újat elfogad, átalakít vagy éppen elvet.

Az olyanféle termékek meg, minő az «Égető Birtalan», még jogtalanabbul páváskodnak a népköltészeti adalékok között, mivel az ilyenek csakis a kalendáriumok és a ponyva kétes értékű áruí útján kerülhettek a nép ajakára. Ha ezekkel szemben nincsen a gyűjtőnek elég érzéke a népies iránt, akkor vegye elő a kritika *legsűrűbb* rostáját, és még ez is, mint minden érték nélküli valamit, a szemét közé hullatja őket. Az ilyen jóhiszemű fölvételnek köszönhetik a rájuk pazarolt nyomdafestéket azok is, a melyek idétlenségüknél fogva nem tulajdoníthatók másnak, mint a nép azon natu-

ralista rimelőinek, a kik nagy könnyedséggel hadarnak össze tücsköt-bogarat, vadlencsét-csermolyát.

... Az a közmondás «nem szabad a vizet saráig merni», vonatkozik ám azokra is, a kik a népköltészet tüde forrását merik!

SEBESTYÉN GYULA.

KÖNYVÉSZET.

Ahn-Erényi, gyakorlati tanfolyama a német nyelv megtanulására. Hatodik kiadás, sajtó alá rendezte Dr. Bokor József. Budapest, 1889. Lampel, 176 l. Ára 60 kr. — Ez új kiadás, az előszó világos nyilatkozata szerint, a közoktatási tanács bírálatának figyelembe vételével készült. Ez meg is látszik különösen a könyvnek magyarságán, mely tetemesen jobb, mint az előbbi kiadása volt. De máskülönben a könyv most is oly kifogásos, hogy alig használható. Sok tekintetben ez új kiadásban még rosszabb lett. Az előbbi kiadásban pl. az összes német hangtörvények hangzóváltozásoknak voltak nevezve, de nem voltak megkülönböztetve egymástól. Most olvassuk a 22. lapon: «Az Umlaut hangzómásulán, megkülönböztetendő a Ablauttól, mely hangmáslat» és a 71. lapon: «Itt megjegyezzük, hogy a németben hangzóváltozás háromféle van, u. m. 1. Hangzólágyítás (Umlaut), — tehát nem hangzó-másulás többé; 2. Hangzómásítás (Ablaut), — tehát nem hangzó-máslat többé; 3. Hangzótisztulás (?!), Lautreinigung(?), midőn az e hangzó i-vé lesz.» És u. o. «Ez igék hangzómásítást nem szenvedtek ..., a többiek hangzómásítást (Ablaut) szenvednek, u. m. *ich sehe, du siehst, er sieht; ich laufe, du läufst, er läuft*, — de hisz ez nem Ablaut, hanem összekeverve a másik két hangzóváltozás! És u. o. tovább folyik a zavar: «A jelen időben a hangzómásítás csak az egyes szám 2. és 3. személyében történik, u. m. *ich sehe, du siehst, er sieht; ich grabe, du grabst*» stb. De hiszen ez megint nem Ablaut! — A szerző egyáltalában nem érti a dolgot; v. ö. pl. 86. l. «Számos erős vagy óragozású ige a parancsoló módban hangzótisztulást nem szenved, így *kommen, kriechen, bleiben*.» De hát hogyan szenvedjenek ezek hangzótisztulást, midőn ez, mint szerző maga is helyesen tanítja, abban áll, hogy az e átnegy i-be? Hol van itt egy e, mely i-be átmehetne? — Másutt is furcsákat tanít szerző, így a 72. lapon: «*Gehen*-ből a félmult idő e nélkül is használtatik» (tehát *ging* és *ging*). Ez igaz, de a szerző nem látszik tudni, hogy ez egyszerűen helyesírási eltérés, mert különben érthetetlen, hogy az egyéb hasonló orthographiai eltéréseket miért nem sorolja föl. — A tájékozatlanság az ily sarkalatos nyelvtani dolgokban már maga is hasznavehetetlenné teszi e könyvet. Hozzájárul, hogy nincsen szótár hozzácsatolva és hogy a gyakorlatok legnagyobb részt gyalró, nevetséges, sőt izléstelen mondatokból állanak. Ilyen módon csakugyan nem fogunk segíteni német tanításunknak sokfelé gyenge eredményén.

Boros Gábor. A magyar nemzeti irodalomtörténet vázlata. 6. javított kiadás. Budapest Lampel R. 1889. (8 r. 144, 433 és V. l.) 2 frt.

Erdélyi Múzeum-Egylet bölcselet-, nyelv- és történelemtudományi kiadványai. VI. kötet, 1. füzet, 1—95. l. — Tartalom: Gróf Kuun Géza, Dora d'Istria. — Szász Béla. A philosophia mint büntárs. — Moldovan Gergely. Az erdélyi román nép vallási uniója Rómával. I. — Fülöp Adorján. Az ikerszók. — Óda Báróczi halálára, közli Ferenczi Zoltán. — Szakosztályi Ertesítő.

Gerecze Péter. Madách Imre és az ember tragédiája. Bécs, Engel L. 1889. (8 r. 36. l.) 25 kr.

Goldziher Ignác. Emlékbeszéd Fleischer Leberecht Henrik, a M. T. Akadémia kultagja felett. (Emlékbeszédek V. köt. 4. sz.). Budapest 1889, Akadémia, 44 l. Ara 30 kr.

Gyárfás István T. Pannonia őskeresztény emlékei. Régészeti tanulmány. Tüdori értekezés. Budapest, 1889. (8 r. 102 l.)

Homeros Iliása. Magyarázta és bevezetéssel ellátta Veress Ign. I. füz. I—III. ének. 2. kiadás. (Görög és latin remekirok gyűjteménye, 27.) Budapest 1889. Lampel, (8 r. XXXII, 112 l.) 90 kr.

Könyvészet, Magyar. II. kötet. 1876—1889. Jegyzéke az 1876—85. években megjelent avagy újjólag kiadott magyar könyveknek és térképeknek. A magyar könyvkereskedők egylete megbízásából összeállította Kiszlingstein Sándor. 1—3 füzet. Budapest. Könyvkereskedők egylete. 1888. (8 r. 96 l.) Füzetje 40 kr.

Langraf Moriz, Deutsche Sprachlehre mit 150 Übungsaufgaben. Ein Handbuch für Schüler der Volks-, Bürger- und höheren Töchterschulen. I. Theil. 40-te vermehrte und sehr verbesserte Auflage. Budapest, 1889, Lampel, 143. l. Ara kötve 36 kr. — Úgyes kis könyv, de még 40-ik kiadása sem kifogástalan. Így olvassuk a 2. lapon a hangzókról: «in der Schrift heissen sie Buchstaben, oder Schriftzeichen, weil sie nicht lauten, d. h. nicht hörbar sind.» Itt tény és ok föl vannak cserélve. Azért, hogy nem hangzanak, még egészen másképp is nevezhetnék őket. — 4. l. 3. sor. Nachsilben helyett olv. Vorsilben. — 5. l. A származtatott szokat így magyarázza: «Viele Wörter, welche wir beim Sprechen gebrauchen, waren eigentlich (?) gar nicht da, sondern sind von andern Wörtern gebildet worden.» — 6. l. «Alle Wurzelwörter haben a mEnde -en.» Dehogy, csupán az igék az infinitivusban. — 17. l. «Diejenigen Hauptwörter, welche in der Mehrzahl kein n oder en annehmen, gehören zur starken Biegung.» Minden tagadó meghatározás rossz, ez a logika egyik legelemibb szabálya; itt annál rosszabb, mert az n-es képzésű többszről csak későbbben szól a szerző. — 20. l. «Alle weiblichen Hauptwörter gehören zur schwachen Biegung und bekommen in der Mehrzahl in allen Fällen n. Diejenigen weiblichen Hauptwörter aber, welche in der Mehrzahl den Umlaut bekommen, sind stark.» Van ebben logika? — 57. l. A segítő szók *sollen, wollen* stb. «werden auch unvollständige Zeitwörter genannt», mivel ezek «meistens ein anderes Zeitwort in der unbestimmten Art bei sich haben.» Ez utóbbi igaz, de azért amaz igék nyelvtani szempontból mégis csak teljeseek. — 107. l. A példák közt: «Mit dem Gürtel, mit dem Schleier reisst der schöne Wahn entzwei.» Nincs népiskolai tanuló, a ki ezt értse, tán tanító sem sok. — 112. l. azt állítja, hogy a melléknév erős egyes számú dativusa -m-re végződik, de az m-re végződő mellékeveknél -nre. «Man sagt statt auf schlimmem Wege, mit krummem Stabe, mit lahmem Fusse des Wohllautes wegen: auf schlimmen W., mit krummen St., mit lahmen F.» Ez képtelenség, mely teljesen lehetetlen. Csak az m-es rag van itt jól németül. — Ezeket és a hasonló gyarloságokat jó lesz az új kiadásban a különben ügyesen és szakértelemmel készült könyvecskéből eltávolítani.

Moldován Gergely. A román nyelvtan kézi könyve. Gyakorlati olvasmányokkal, szótári és irodalmi részszel. Iskolai és magán használatra. Kolozsvár 1889. Horatsik, (8. r. 321. l.) 1 frt 20 kr.

Nyelvtudományi közlemények. Kiadja a M. T. Akadémia nyelvtudományi bizottsága, szerk. Budenz József. XXIV. köt. 2. füzet, 81—160. l. Ara 50 kr. Tartalom: *Kúnos Ignác* Orta-ójunu, török népszínjáték. Előszó, török szöveg. — *Munkácsi B.*, Ujabb adalékok a magyar nyelv török elemeihez. II. — *Balassa József*, a magyar hangok képzése. — Ismereteselek: *Halász Ign.*, Friis, lexicon Lapponicum — *Budenz József*, W. Radloff, Das türkische Sprachmaterial des Codex Cumanicus II.

Petőfi-múzeum, kiadják Csernátony Gyula, Ferenczy Zoltán, Korbuly József. II. Évfolyam 1. és 2. szám. Tartalom: 1. *Ferenczi Z., Fischer Sándor.* «Dalaim». Petőfi-Reliquiák. Petőfi külföldön. — *Lakatos Sám.,* Petőfi a hollandoknál. — *Hegedűs Istv.,* Petőfi latinul — *Csernátony Gy.,* Két kartárs Petőfiről. — *Hay Béla.* Petőfi költeménye. — 2. Folytatások és: *Csernátony Gy.,* Petőfi a plágium vádjával illetve. Cézálások s vonatkozások Petőfire az egykorúaknál. — *Ferenczy Z.,* «Az örült.» A kortársak bírálatai. Adatok Petőfi műveinek megjelenéséhez stb. számos kisebb közlemény. — Ára egy évre 2 frt 50. egy-egy füzet 50 kr.

Schenkl K. Görög elemi olvasókönyv Curtius görög nyelvtanához. A 13. eredeti kiadást ford. Abel Jenő. 2. kiad. Budapest, Lampel, 1889. (8 r. 263 l.) 1 frt 40 kr.

Szana Tamás. Ujabb elbeszélők, Budapest, Hornyászy V. 1889. (8-r. 120 l.) Az «Irodalmi értesítő» 1888-ik évi folyamából. — Tartalom: Mikszáth Kálmán, Baksys Sándor, Bodon József, Petele István, Jakab Ödön, Tóth Sándor, Palotás Fausztin, Tóth József, Sebők Zsigmond, Gozsdu Elek, Justh Zsigmond, Prém József és Bródy Sándor.

Uhlárik János, Anonymus latinsága. Nyelvészeti tanulmány. Tudori értekezés. Nagyszombat Winter Zs. 1889. (8. r. 72 l.)

Arnim, Hans v. Quellenstudien zu Philo von Alexandria. Berlin. Weidmann 1888. VII, 142 l. Ára 4 Mk. — E tanulmányok, melyek a Kiessling és Wilamovitz-szerkesztette «Philologische Untersuchungen» 11. füzetét teszik, három részre oszlanak. Az elsőben a pseudophilói «περὶ ἀρετῆς καὶ νόμου» cz. iratról értekezik, melynek szerzőjét egy a Philo vallásos irányával rokon állásponton álló, de ő utána élt compilerban ismeri föl, ki még Philo nyelvezetét is utánozta. A második részben a Philo és Ainesidemosz skeptikus közti viszonyt tárgyalja, míg tanulmányainak harmadik részében arról a stoikus ἡγεμονία-ról szól, vajjon megérkezhetnek-e a böles, mely kérdést Philo de plantatione Noé p. 356—56 alapján tisztázni iparkodik. Ezen rész sikerült Arnimnak legkevésbé.

Creizenach W., Die Schauspiele der englischen Komödianten. Berlin és Stuttgart, 1889, Spemann, CXVIII és 352 l. Ára 2 mk 50. — A Kürschner-féle «Deutsche National-Literatur» egyik legkitünőbb kötete. A terjedelmes bevezetés alaposan és teljesen karolja föl az angol komédiának németországi szereplésére vonatkozó nagy számú, de igen elszórt ujjabkori kutatásokat s behatóan tárgyalja e társulatok repertoírját, az egyes darabok eredetét stb. Az angol komédiások drámái közül a következőket nyomatta le a szerző: Titus Andronicus. — Jugend- und Liebesstreit. (A mit akartok). — Der bestrafte Brudermord oder Prinz Hamlet aus Dänemark. — Tragikomödie. — Tragödie vom unzeitigen Vorwitz. — A függelékben még a komédiásokra vonatkozó öt korabeli nyilatkozat vagy jelentés van közölve.

Grasberger Lorenz, Studien zu den griechischen Ortsnamen. Mit einem Nachtrag zu den griechischen Stichnamen. Würzburg 1888. Stahel. VIII. 391 l. Ára 8 Mk. — Mindamellett, hogy e könyv írója a görög helynevek magyarázatában gyakran korlátot és mérsékletet nem ismer, nem tagadható, hogy az etymológiának ezen irányában hasznos munkát végzett és további kutatásokra is impulzust adott. Hasznát fogja vehetni mindenki, ki óvatosan és kritikával forgatja e könyvet.

Die Lieder Neidharts von Reuenthal, auf Grund von M. Haupts Herstellung, zeitlich gruppiert, mit Erklärungen und einer Einleitung von Friedr. Keinz. Mit einem Titelbilde. Leipzig, 1887. Hirzel, 146 l. Ára 2 Mk 80. — Voltaképpen Haupt kiadása, csak a költeményeknek más (ugy látszik található) csoportosításával. A címlapon említett «magyarázatok» igen csekély számúak. A bevezetés, mely Neidhart életéről s műveinek kéziratáról szól,

nem terjedelmes, de igen jó. Megjegyzem még, hogy Keinz az utolsó két évben igen figyelemre méltóan értekezett Neidhart hazájáról és a költő életére vonatkozó több homályos kérdésről. Mindkét értekezése a bajor akadémia irataiban jelent meg (*Sitzungsberichte* 1887, II. és 1888, II.).

Pözl K. *Die Aussprache des Lateinischen. Leipzig, Friedrich, 1888. 129 l. Ara 3. Mk.* — E könyv nemcsak hogy minden módszer nélkül van írva, hanem még a legszükségesebb szakirodalmat, többek közt Seelmann e tárgyra vonatkozó fontos munkáját sem ismeri. A latinnak most Olaszországban divó azt a kiejtését propagálja, mely szerint *ci* és *gi*, mint *csi* és *dzi* ejtendő. Így hangzott szerinte Róma klasszikus latinsága idejében is. Örizedjenek philológusaink e munka megszerzésétől.

Kauffmann Friedr., *Deutsche Grammatik. Kurzgefasste Laut- u. Formenlehre des Gotischen, Alt-, Mittel- und Neuhochdeutschen. Zugleich 6. gänzlich umgearbeitete Auflage der Deutschen Grammatik von A. F. C. Vilmar. Marburg 1889, Elwert, 76 l.* — Igen ügyes, teljesen a tudomány színvonalán álló kis könyv, melyben Vilmar nyelvtanából alig maradt a tárgyon kívül valami. Szerző persze a nyelvtannak csak a legszükségesebb anyagára szorítkozik, de minthogy szabatosan és kellő rövidséggel tud előadni, mégis sok adatot nyújt. Főleg tanárjelölteknek nagyon ajánlható.

Senecae L. Annaei, *oratorum et rhetorum sententiae divisiones colores edidit H. J. Müller. Vindobonae Tempsky 1888. XLIV. 628 l. Ara 14 mk.* — Mintaszerű kritikai kiadás, mely úgy a kézirati hagyomány lelkiismeretes felhasználása, mint a szöveg emendatiója dolgában messze felülmúlja a Bursian és Kiessling-féle kiadásokat.

Sophocles. *The Flays and Fragments with critical notes, commentary and translation in english prose, by R. C. Jebb. III. Cambridge 1888. LXXV, 226. Ara 10 sh. 20.* — Jebb Sophocles-kiadásának e harmadik kötete, mely az Antigonéval minden oldalról a legbehatóbban s elismerésre legméltóbb objectivitással foglalkozik, miként a két megelőző kötet, melyekben az «Oedipus király» és az «Oedipus Kolonosban» cz. darabokat tárgyalta, fényes tanújelét adja annak, minő kiváló és finom érzékű hellenista Jebb. Magyarázatai sohasem erőszakosak, fordítása pedig a hűség és alakbeli csint egyaránt egyesíti magában.

Sterrett, J. R. *Sitlington, the Wolfe expedition to the Asia minor. Boston, Damrell and Upham 1888. 448 l.* — J. R. Sitl. Sterrett az Athénben fönnálló amerikai iskolának tagja, még 1884 nyarán beutazta Lydiát, Kariát, Pisidiát, Lykaoniát, Kappadokiát és Galatiát, mely útjának eredményeképpen az a 378 inscriptio tekinthető, melyek a «Papers of the American School of Classical Studies at Athens» II. kötetét teszik s ezen czím alatt vannak közölve: «An Epigraphical journey in Asia minor by J. R. Sitl. Sterrett» (Boston 1888). Sterrett 1884 végén és 1885 elején egy, Miss Wolfe költségén létrejött és Hayes Ward vezetése alatt megindult expeditióban vett részt és a régi Babyloniát utazta keresztül. Ezen útfjáról visszatérve csakhamar ugyancsak Miss Wolfe költségén Isauriát, Pisidiát és Lykaoniát kereste fel s egészben véve 651 feliratra lelt, melyek a «Papers of the Am. School of Class. st.» III. kötetét képezik s a fentírt czím alatt jelentek meg. Ez inscriptiók nemcsak a nevezett tartományok geographiájára, hanem a görög grammatikára nézve is rendkívül fontosak. Hozzájárul még, hogy Sterrett legtöbbnyire ügyesen egészítette ki és magyarázta a nehezebben olvasható föliratokat.

N Y I L T T É R. *)

Válasz dr. Dengi János úrnak.

A Phil. Közlöny februári számában dr. Dengi János úr bírálta «A tropusokról» című értekezésemet. Legyen szabad e bírálatra néhány megjegyzést tennem, oly pontokra, a hol félreértés vagy egyéb tévedés történt; szerintem egyébként nincs is helye ellenbírálatban. Megjegyzéseim a következők: 1. Dengi úr szerint nem merem határozottan kimondani, hogy a synecdoche is tropus, pedig, folytatja tovább, épen én bizonyítom hosszan és érdekesen, hogy ez is átvitt értelmű kifejezés. — Gondolom, már ez a mondat is érezteti, hogy itt félreértés történt. De bizonyítja értekezésem következő pontja is (11. lap): «A synecdoche nyelvtörténeti fontosságáról már szóltunk. *Mint tropusról a mai nyelvben* csak néhány megjegyzést teszünk». Kétségtelen tehát, hogy a synecdochét én is tropusnak tartom; értekezésemben csakis azt mondtam, hogy nem szükséges külön osztálynak tekinteni, hanem a metonymiához sorozhatni, mint szintén viszonyon alapuló fölcserélést.

2. Hibáztatja, hogy értekezésemben a metaphora egy fajára thematikai műveletet alkalmaztam. Néhány példával is bizonyít ellene és aztán kijelenti, hogy «a metaphorában nem két mennyiség egyenlőségével van dolgunk, hanem két tárgy hasonlóságával egyetlen jegyben». — Ki kell jelentenem, hogy állításomat továbbra is fenntartom. Ha két tárgy hasonló egy jegyben, stilisztikában talán mondhatjuk azt is, hogy egy jegyre vagy tulajdonságra nézve egyenlők. Az én példámban: *aranykalász*, mondhatjuk, hogy az arany és a kalász színre nézve egyenlők és a két dolgot teszszük össze egymással a metaphorában vagy mondjuk egyiket a másik helyett. Szabad legyen ez utóbbira is néhány példát fölhozni (szintén értekezésem példáiból): Az ember orra és a hajó előrsze kiálló, előrenyúló alakban egyenlők, tehát: hajóorr. A lázadásban a vezér és az emberi testben a fej egyenlő fontosságúak, tehát: a lázadás feje; a ravasz ember és a róka egyenlők a ravaszságban, piszkos ember és a disznó a piszkosságban, a nemzet pacsirtája vagyis legjobb énekesnője és a pacsirta az énekben stb. Szóval azt a mennyiségtani szabályt alkalmazhatónak tartom nemcsak a mennyiségtani egyenlőség, hanem a fogalombeli hasonlóság esetében is.

Kívánom, hogy e néhány megjegyzés a dolog világosabbá tételére szolgáljon. Részemről szívesen elismerem Dengi úr objectiv ítéletét és kifejezem köszönetemet, hogy szerény dolgozatomat arra méltatta.

Dr. SZIGETVÁRI IVÁN.

*) E rovat tartalmáért nem vállalunk felelősséget.

Szerk.

Felelet dr. Szigetvári Iván úrnak.

Dr. Szigetvári Iván úr oly pontokat talál bírálatomban, melyekben *télreértés* vagy *egyéb tévedes történt*. Megvallom, sem az egyiket sem a másikat nem veszem észre. Ellenkezőleg: ő értett félre s ő van tévedésben.

Válaszának 1. pontjában ugyanis azt bizonyítja, hogy hiszen ő a synecdochét is tropusnak *tartja*. Ezt én bírálatomban nemcsak kétségbe nem vontam, hanem hangsúlyoztam is. De épen, mert ennek *tartja*, láttam volna kíváncsúnak, hogy *határozottan mondja is ki* a felállított rendszer világossága szempontjából. Ezt kifogásoltam, hogy *nem mondja ki határozottan*. Avval szemben, a mit ő értekezése 11. lapjáról citál, s melyben azonban szintén nincs kimondva, hogy a synecdoche is tropus, én azt citálom, a mit a 4. lapon mond: *«Ez a tropus két fő faja»* (t. i. a metaphora és metonymia). *«Szokták* a tropusnak egy harmadik faját is megkülönböztetni. Ezt synecdochének nevezik, de szintén viszonyon alapuló fölcserélés». Ez első mondatban világosan *ki van zárva* a synecdoche a tropus főfajai közül; már a következőben némi engedmény van s a 11. lapon úgy beszél róla mint tropusról. *Ez nem határozottság*, mert bizonytalanságban hagy s ezt kifogásoltam. Különben is a mit akkor elhalgattam, most jegyzem meg: a ki Gerber álláspontját fogadja el a tropusok magyarázatánál alapul (hogy tropus minden átvitt értelmű kifejezés) s a metonymiát a főfajokba sorozza, az sorozzon oda minden átvitt értelmű kifejezést is, tehát a synecdochét is, s az ironiát se hagyja árván bolyongani. Ezt kívánja a határozottság és a világosság.

Válaszának 2. pontjában, mely a metaphorára alkalmazott matematikai műveletre vonatkozik s melyet én Erődinél is, nála is kifogásoltam, kijelenti, hogy állítását továbbra is fentartja. Erre nézve én is kijelentem újból, hogy ez logikai botlás s a mit erre nézve Erődinél és Szigetvárinál mondtam, tovább is fentartom. Ez lehet szemléltető eszköz, ifjagnál, a metaphora könnyebb megértésére, de philosophiai értéke nincs, mert határozottan logikai botlás.

Dr. DENGI JÁNOS.

AZ ANAKREONI DALOKHOZ.

Az anakreoni dalok, melyek oly sok utánzásra adtak alkalmat, ujabban maguk is mint utánzatok lettek kutatás tárgyává téve. Kiváló figyelmet érdemel e tekintetben az anakreonteák alapos kutatójának Hanssen Frigyesnek, a Philologus mult évfolyamában «Zur Kritik der Pseudoanakreonteá» cz. alatt megjelent értekezése, melyben a codex Palatinus 21—32-ig terjedő anakreonteájának szerzőjét igyekszik kipuhatolni. — Ezen értekezés nevezetes tulajdonságai bennünket annyival inkább érdekelnék, mert az impulzust Ponori Thewrewk Emil Anakreon kiadásából veszik, melyre Hanssen azt jegyzi meg, hogy: «— Ausgabe, welche recht verdienstvoll zu sein scheint (er bedient sich leider der ungarischen sprache),» Thewrewk a 24-ik anakreonteumhoz való jegyzetében figyelmeztet a zsidó eredetű ál Phokylides 124—128-ik soraira, kinél egészen hasonló gondolatmenetet találunk. Hanssen ez irányban tovább haladva, több hasonló helyet idéz és azok hasonlósága alapján az általa már korábban is egy költőnek tulajdonított 21—32-ig *) terjedő anakreonteákat, az ál Phokylidesi költemény szerzőjének tartott Aristobulusnak vagy valamely hozzá közel álló hellenisticus műveltségű zsidó költő műveinek tartja, a több helyütt nyilvánuló zsidó moralisticus nézetek alapján. Hanssen annyival inkább tartja ezen ál anakreoni dalok szerzőjének Aristobulost (ki a Kr. előtti II-ik században élt), mert róla tudva

*) Mellesleg megjegyzem, hogy a 23-ik anakreonteumban:

Θέλω λέγειν Ἀτρείδας, . . .
καὶ γὰρ μὲν ᾗδον ᾄθλους
Ἱερακλέους λύσῃ δὲ
Ἐρωτας ἀντιφώνει . . .
ἢ λύσῃ γὰρ
μόνους Ἐρωτας ᾄδει.

Az Ἐρωτας e helyen nem Erosokat, hanem szerelmeket jelent.

van, hogy több kiváló görög költő neve alatt közölte saját verseit s így nem hihetetlen, hogy Anakreonnal is megtette ezt a hamisítást. Aristobulos metrum tekintetében a cod. Pal. 1. 3. 5—14. anakreonteáit utánozta, melyek azonban nem épen akarnak Anakreon valódi dalainak látszani s legkevésbé sem hamisítványok; minek következtében, ha a 21—32-ig lévő anakreonteákat Aristobulosnak tulajdonítva keletkezésüket a Kr. e. II-ik századba tesszük, akkor a cod. Pal. 1. 3. 5—14. anakreonteái a Kr. előtti III-ik században vagy legkésőbb a II-ik század elején keletkeztek.

Hanssen érvei általánosságban véve eléggé elfogadhatóknak tekinthetők, de ha alaposabban vizsgáljuk amaz állítólagos zsidó gondolatokat, könnyen kétséssé válik az egész hypothézis.

Hanssen a 27-ik anakreonteum 6-ik sorából indul ki, mely így van hagyományozva:

μέλι: τὸ γλυκὸ λαβοῦσα,

mely sorban a γλυκὸ-nek második szótagja okoz metricai nehézséget s helyébe ezt olvassa:

μέλι: καὶ γάλακθ' ἐλοῦσα.

E merész conjecturának igazolására idézi Pindaros Nem. III. 76. s köv. sorát: ἐγὼ τὸδε τῷ πέμπῳ μεμιγμένον μέλι λευκῷ σὺν γάλακτι. S amaz általa conjiciált sorból következteti, hogy e sor írója a «tejjel s mézzel folyó» ország lakója, tehát zsidó volt. E kifejezés azonban a görögöknél is elég hangzatos lehetett, bizonyítja Pindaros ama helye. A 24-ik anakreoni dalhoz, mely így hangzik:

Φύσις κέρατα τούροις
ὀπλὰς δ' ἔδωκεν ἵπποις.
ποδοκίην λαγωοῖς,
λέουσι χάσμι' ὀδόντων,
τοῖς ἰχθύσιν τὸ νηκτόν,
τοῖς ὀρνέοις πετᾶσθαι,
τοῖς ἀνδράσιν φρόνημα,
γυναιξὶν οὐκ ἔτ' εἶχεν
τί οὖν; δίδωσι κάλλος
ἀντ' ἀσπίδων ἀπασῶν
ἀντ' ἐγγέων ἀπάντων·
νικᾷ δέ καὶ σίδηρον
καὶ πῦρ καλή τις οὔσα.

Hanssen idézi a Pseudophokylidea 124—128-ik sorait :

ῥπλον τοι λόγος ἀνδρὶ τομώτερόν ἐστι σιδήρου·
 ῥπλον ἐκάστω νεῖμε θεός, φύσιν ἡερόφοιτον
 ὄρνισιν, πώλοις ταχυτῆτ', ἀλκὴν δὲ λέουσιν·
 τάυροις δ' αὐτόφυτ' ἐστὶ κεράατα· κέντρα μελίσσαις,
 ἔμφρυτον ἄλλακρ ἔδωκε, λόγον δ' ἔρυμ' ἀνθρώποισιν·

Csakhogy Bergk a Poetae Lyr. Gr. II-ik kötetében az utóbbi sorokhoz ezt jegyzi meg: «Sententia autem plana: nam communis est locus, quem recentiores lubenter variaverunt: vid. Anacreontea 24. Maximus Tyr. II. 4. et qui locus etiam proprius accedit XXVI. 6. ubi dicit: λόγον δὲ αὐτοῖς θεὸς ἔδωκε πρὸς τὰς ἀπάντων εὐπορίας ἀντὶρρόπον κτλ. Fortasse Empedocles princeps huius sententiae auctor. Cf. Plut de fort. c. 3:

'Ἐπεὶ τύχῃ γε καὶ φύσει γενέσσεως ἄμεινον τὰ πλείεστα τῶν ἀλόγων κέχρηται· τὰ μὲν γὰρ ὤπλιστα κέρασι καὶ ὁδοῦσι καὶ κέντροις, αὐτὰρ ἐχίνοις, ψησὶν Ἑμπεδοκλῆς, ὀξυβελεῖς χαίται νότοις ἔπι πεφρίκασιν, καὶ ὑποδέδεται καὶ ἡμφίσται φολίσιν καὶ λάχνας καὶ χηλαῖς καὶ ὀπλαῖς ἀποκρότοις· μόνος δὲ ὁ ἀνθρώπος, κατὰ Πλάτωνα γυμνὸς καὶ ἄνοπλος καὶ ἀνοπόδετος καὶ ἄστρωτος ὑπὸ τῆς φύσεως ἀπολελέειπται· ἄλλ' ἐν διδοῦσα πάντα μαλθάσσει κακὰ, τὸν λογισμὸν καὶ τὴν ἐπιμέλειαν καὶ τὴν πρόνοιαν.» — Tehát e hely is locus communis.

A 27c. anakreonteum e soraihoz :

γένος οὐδὲν εἰς ἔρωτα·
 σοφίῃ, τρόπος πατεῖται·
 μόνον ἄρυγρον βλέπουσιν

 διὰ τοῦτον οὐκ ἀδελφός
 διὰ τοῦτον οὐ τοκήεις

 πόλεμοι· φόνοι δι' αὐτόν·

idézi Hanssen a Pseudophokylidea 43—47. és 199—204-ik sorait hol ezen idevágó részek fontosak :

χρυσέ, κακῶν ἀρχηγέ, βιοφθόρε, πάντα χαλέπτων

.

σεῦ γὰρ ἔκητι μάχαι τε λεηλασίαι τε φόνοι τε

ἐχθρὰ δὲ τέκνα γονεῦσιν, ἀδελφείοι τε συνάιμοις.

továbbá: οὐδὲ γυνή κακὸν ἄνδρ' ἀπαναί σεται ἀφνεὸν ὄντα.

s így folytatja : «Was der anakreontiker meint, wird jetzt erst klar. Er denkt nicht, wie man zuerst vermuthet, an von hetären ausgesogene liebhaber, sondern er behandelt, sehr ungriechisch aber echt israelitisch, die eheliche liebe: er klagt über das streben nach geldheirathen.» Hogy a pénz és pénzházasságok elleni panaszkodás mennyire locus communis volt a görögöknél, eléggé illusztrálja azon számos idézet, mely Stobaios Florileg. III. köt. 35: s. köv. lapjain (Ed. Meinecke 1855.) olvashatók e cím alatt:

Ὅτι ἐν τοῖς γάμοις οὐ τὴν εὐγένειαν οὐδὲ τὸν πλοῦτον χρὴ σκοπεῖν ἀλλὰ τὸν τρόπον.

Itt az a különös dolog merül fel, hogy a stobaiosi idézetekben a *τρόπος* a fő, s az *εὐγένεια*-ra nem kell tekinteni, míg amaz anakreoni sorokban azt látjuk, hogy a költő azt akarja, hogy a házasságoknál, a nemességet mégis figyelembe kellene venni, nem csak a pénzt; s így amaz anakreoni sorokban előforduló inkább aristokratikus hang Aristobulosnak tulajdonítható-e, kérdés?

A 30-ik anakreonteum ezen soraihoz :

τροχὸς ἄρματος γὰρ οἶα
βίωτος τρέχει κυλισθεῖς
ὀλίγη δὲ κειτόμεσθα
χόνις ὀστέων λυθέντων

Hanssen a Pseudophokylidea 27-ik sorát idézi :

κοινὰ πάθῃ πάντων· ὁ βίος τροχὸς· ἄστατος ὄλβος

és Pseudophok. 106—108. sorait, melyből az ide vágó rész :

λύομενοι χόνις ἐσμέν· ἄλλ' δ' ἄν' πνεῦμα δέδεκται.

az utóbbi sorhoz idézi Bergk: cf. poeta ap. Stob. Ecl. I. 41. 46.

Ἄλλὰ τὸ μὲν λυθέν ἐστι χόνις, ψυχὴ δὲ πρὸς αἴθραν σκίδναται.

A 25-ik anakreonteum és a Pseudophokylidea közti összefüggést Hanssen az utóbbinak 84. és 85-ik soraiban előforduló *καλιή* és *νεοσοσί*-ból igyekszik magyarázni.

A 31-ik dal (melyre később vissza fogok térni) kezdő soraihoz :

Μεσονυκτίαις ποθ' ὥραις
στρεφέτην ὅτ' Ἄρκτος ἤδη
κατὰ χεῖρα τὴν Βωώτῳ

Hanssen figyelmzettet «an die neidlose eintracht, die nach Pseudophokylides 71. ff. unter den himmlischen gestirnen herrscht». Ps.-Phokylidesnél a 71-ik s köv. sorok pedig így hangzanak:

ἄφθονοι Οὐρανίδαι καὶ ἐν ἀλλήλοισι τελέθουσιν.
 οὐ φθονέει μὴν γὰρ πολὺ κρείσσουσιν ἡλίου ἀρχαῖς
 οὐ γῆθ' οὐρανίοις ὑψώμασι νέρθ' ἐν ἐοῦσα
 οὐ ποταμοὶ πελάγεσσιν· αἱ δ' ὁμόνοισιν ἔχουσιν.
 εἰ γὰρ ἔρις μακάρεσσιν ἔην, οὐδ' ἄν πόλος ἔσται.

Látható, hogy a hasonlóság itt meglehetősen gyenge; minthogy az anakreontikus költő az idézett helyen csak két csillagzatnak constellatióját említi a legcsekélyebb célzás nélkül az égitestek közötti harmoniára.

Ezen anakreonteákat jellemző, a természet megfigyelését feltűntető vonás Hanssen szerint Aristobulosnál is észlelhető s idézi a 21-ik dal e soraihoz:

πίνει θάλασσαν ἀναύρουσ,
 ὃ δ' ἥλιος θάλασσαν,
 τὸν δ' ἥλιον σελήνη

Aristobulosnak egy — egészen disparat — helyét Eusebiusnál Præp. Evang. I. 483. col. Dindorf:

καὶ γὰρ ἐπὶ πάντων ὁ θεός, καὶ πᾶνθ' ὑποτέτακται καὶ στάσιν εἰληφεν, ὥστε τοὺς ἀνθρώπους καταλαμβάνειν ἀκίνητα εἶναι ταῦτα. λέγω δὲ τὸ τοι οὐτον, ὡς οὐδὲ ποτε γέγονεν οὐρανός, γῆ, οὐ δ' οὐρανός, οὐδ' ἥλιος σελήνη λάμπουσα, οὐδὲ σελήνη πάλιν ἥλιος, οὐδὲ ποταμοὶ θάλασσαν, οὐδὲ θάλασσαν ποταμοί.

Áttekintvén Hanssen főbb érvein, azt látjuk, hogy önmagukban meglehetősen ingatagok. De hogy (véleményem szerint) Hanssen mégis helyes nyomon járt, hadd bizonyítsák a következő összeállításaim, melyekhez mintegy bevezetésül megjegyzem, hogy az anakreonteák nagyobb része valószínűleg locus communisok vagy más költők gondolatainak átdolgozása, így pl. mint Thewrewk is megjegyzi, a 7-ik anakreonteum Archilochos 25. sz. darabjának átdolgozása, a 33-ik pedig Theokritos XIX. idylljeé. *)

*) V. ö. még Stob. Flor. II. 370 l. 7.

Ἐκ τοῦ βίωτος βουκολικῶν

Ταὶ Μοῖσαι τὸν Ἑρωτα τὸν ἄγριον οὐ σοβέουσιναι

Hanssen úgy látszik nem vette észre Thewrewknek a 31-ik dalhoz való ama jegyzetét, melyben ezen dal és az Énekek éneke V. 2-ik verse közt levő hasonlóságra utal. Az É. é. V. 2-ik verse így hangzik: «Én elaludtam vala, jóllehet lelkemben vigyázok vala, mondván: Nyisd meg nekem szerelmes hugom, én mátkám, én galambom, én tökéletesem; mert az én fejem megrakodott harmattal, az éjszakának harmatjával.» A 31-ik anakreonteum ide vágó sorai pedig:

Μεσονυκτίοις ποθ' ὦραις . . .
 . . .
 τότε Ἐρωσ ἐπισταθεὶς μεν
 θυρέων ἔκοπτ' ὀχῆας . . .
 ὁ δ' Ἐρωσ ἄνοιγε, φησὶν
 βρέφος εἰμὶ, μὴ φοβῆσαι
 βρέχομαι δὲ κάσέλῃνον
 κατὰ νόκτα πεπλάνημαι. —

Egyáltalában nem vették még észre az anakreontika egyéb zsidó elemeit. Így pl. az É. é. II. 3-ik verse így kezdődik: «Mint az almafa az erdőnek fái között: olyan az én szerelmesem az ifjak között. *Az ő árnyékában felette igen kívánok ülni*, mert az ő gyümölcse gyönyörűséges az én inyemnek.» E gondolat igen hasonlít a 18-ik anakreonteumhoz:

Παρὰ τὴν σκιὴν Βαθύλλου
 καθίσω· καλὸν τὸ δένδρον,
 ἀπαλὰς δ' ἔσσειε χαίτας
 μαλακωτάτῳ κλαδίσκι.
 παρὰ δ' αὐτῷ ῥοδιάζει
 πηγγὴ ῥέουσα πειθοῦς.

Thewrewk a kezdő sorokat így fordítja:

Leülök Bathyll helyére.
 Hűvös árnyék, gyönyörű fa:
 A legenyhébb susogással
 Lobogatja lombozatját,

és azt jegyzi meg, hogy «ha Bathyllos a fa, haja a fa lombja, szája a csevegő patak, öle a pihenő hely, a kedves dal izetlenné

és Anacr. 19: Αἱ Μοῦσαι τὸν Ἐρωτα
 δῆσσαι στεζάνοισιν.

válik. — Brunck és Welcker az árnyékos fa alatt allegorikailag Bathyllost értik; Rettig pedig tréfás czélzást gyanít Bathyllos nevére (βαθύς és ὕλη), mely utóbbi gyanítás ellen Thewrewk azt hozza fel, hogy a Bathyllos névnek semmi köze a βαθεῖα ὕλη-hez, hanem csak a Βαθυκλής hypocoristiconja. Ez azonban szerény véleményem szerint nem eléggé nyomós ellenérv, költeményünk még azon esetben is lehet tréfás czélzás a βαθεῖα ὕλη-re, ha a költő ismerte a Bathyllos név igazi etymonját. Bármint legyen különben e dolog, kénytelen vagyok Brunck és Welcker pártját fogni és a kérdéses fa alatt Bathyllost érteni, mely felfogás mellett igaz hogy a 'dal megszűnik kedvesnek lenni és nagyon izetlenné válik. Teszem pedig ezt azért, mert nem bírom elhinni, hogy a σκιῇ Βαθύλλου («B. árnyéka») kifejezés alatt Thewrewkkel és több előzőjével oly árnyékos, hűvös helyet lehetne érteni, melyben Bathyllos szeretett ülni, és azután az Énekek énekének idézett helye miatt is, melyből az tűnik ki, hogy itt a fa alatt tényleg Bathyllos értetődik.

De míg az É. é-ben a hasonlat csak a fára és gyümölcisére terjed ki, addig a görög utánczó, a hasonlatot tulságosan részletezvé, izetlenné vált. Ezzel a tulságos részletezés okozta izetlenséggel még egy helyütt találkozunk. Az É. é. I. 4-ik versében ezt olvassuk: «... örvendezünk és vigadunk te benned, *előszámláljuk a te szerelmeidet*, melyek jobbak a bornál». Hasonló gondolatot talál az Εὶ φόλλα πάντα δένδρων kezdetű 13-ik anakreonteumban, hol a költő szerelmei tényleg részletezve elő is számláltatnak:

πρῶτον μὲν ἐξ Ἀθηνῶν
ἔρωτας εἴκοσιν θές stb.

A szerelmesek leírásai a 15-ik és 16-ik anakreonteumban (ἄγε, ζωγράφων ἄριστε és Γράφε μοι Βάθυλλον οὔτω), bár a részletekben teljesen elütnek a É. é-ben előfordulóktól, nem lehetetlen, hogy szintén innen vették az impulzust, csak hogy ezekben az átdolgozó ügyesebben alkalmazta a görögös sajátságokat s nem követett el oly műérzek ellen való hibát, mint a Παρὰ τὴν σκιὴν Βαθύλλου-ban. — Hogy a 15. és 16. anakreonteumok pendantok, általánosan el van ismerve. Úgy látszik ugyanattól a költőtől van a 18-ik anakreonteum is.

A 15-ik anakreonteum 24-ik sorában ugyanis a lány szájáról ezt olvassuk: γράφε χεῖλος, οἷα Πειθοῦς, a 16-ikban Bathylloséről:

22. τὸ δὲ γέλως οὐκέτ' οἶδα
 τίνοι μοι τρόπων ποιήσεις.
 ἀπαλὸν γέμον τε Πειθοῦς,

s a 18-ikban ismét Bathyllosról:

παρὰ δ' ἀντὶ ῥοθαίξας
 πηγῇ ῥέουσα Πειθοῦς.

És ha helyesen sejtettük, hogy a 15. és 16. költemény szerzője az É. é-ből vette az impulzust, akkor talán szabad a 15., 16. és 18. és még ugyanazon metrumban irt 17. dalt is ugyanannak a szerzőnek tulajdonítani, mint a 21—32-ik dalokat, melyeknek szerzője mint láttuk szintén utánozta az Énekek énekét.

Egy fontos argumentumot lehetne ezen gyanításom ellen felhozni, hogy e két költeménycsoport egy szerzőtől való. A 21-től 32-ig terjedő dalok szerzője valamint a Pseudo-Phokylidea szerzője (Aristobulos) is, elítéli a pæderastiát, míg a most tüzetesebben tárgyalt csoportban a költő a 16-ik és a 18-ik dalban Bathyllos-hoz való szerelmét, tehát fúszertetet, zengi. Ha csakugyan úgy van a dolog, a mint eddig általánosan hitték is, akkor a 15-től 18-ig terjedő dalok szerzőjének nem tarthatjuk Aristobulost, hanem valamely szintén zsidó kartársát, ki legalább a pæderastia tekintetében még Aristobulosnál is jobban el volt görögösödve. Az imént láttuk csak, hogy a kérdéses dalcsoport szerzője alighanem az Énekek éneke motivumait szötte tovább. Háttha annak responsorikus jellegét is utánozta (l. erről Hugo Sachse: De Oeconomia Cantici Canticorum. Berol. 1875) de olyformán, hogy a 15-től 18-ig terjedő dalok elsejében (m. 15. Γράφει ζωγράφων ἄριστος) és harmadikában (m. 17 Δότε μοι, δότε ὦ γυναικες) egy ifjú ad kifejezést egy távollevő (ἀπεῖοσα, 15, 4) meg nem nevezett barátnője iránti szerelmének, míg másodikában (m. 16. Γράφει μοι Βαθύλλων οὔτω) és negyedikében (m. 18. Παρὰ τὴν πικρὴν Βαθύλλω) ez a leány epekedik Bathyllosa után? Ezen, megvallom, hogy nem valószínű feltevés szerint (nem valószínű azért, mert az Anakreon-tea szerzői különben mindig a saját személyökben szólnak) megszűnnék a 16-ik és 18-ik dal pæderastikus jellege, és lehetővé válnék, hogy a két költeménycsoportot egy szerzőnek, Aristobulosnak, tulajdonítsuk.

Dr. HITTRICH ÖDÖN.

OBERNYIK KÁROLY.

Nagy költők műveikbe lehelik lelküket, egyéniségüket. Alkotásaik nyitott könyvek, melyekből kiolvashatni jellemüket, fejlődésüket, küzdelmeiket, eszméiket, érzelmeiket — egész életüket. Miben hódoltak ők koruknak, mennyiben uralta a kor őket s mi az, a mi őket koruk szűk határain túl emelte — mindezt megértjük, ha műveiket olvassuk. Molière közli velünk társadalmi, irodalmi álláspontját, elárulja műveltségét, őszintén elmondja nekünk szíve titkait, a lángész bátorságával teszi nevetségessé önmagát s azokat az érzelmeket, melyek neki annyi gyötrelmet okoztak. Az aristotelesi szabályokhoz kora pedans, korlátolt, sokszor mesterkélt pontosságával ragaszkodik s nem mer rajtuk el se mosolyodni, de a preciositét hangosan kineveti és megöli. Goethe minden hőse, mint a harmat minden cseppje a napot, a költőt tükrözi vissza. Petőfi lyrai cyklusaiból a történeteket világosabban kiolvassuk, mint akár uti naplójából. Mit se rejt el előttünk, változatos élete újra lezajlik költeményeiben, látjuk élénk hatását korára s látjuk mint ragadja őt kora magával, míg végre saját elemében, a forradalom hullámai-ban nyomtalanul elmerül.

Obernyik Károly nem tartozik azon nagy szellemek közé, kiknek művei folytonos fejlődés képét tárják fel, kik műveiket először átélik s aztán írják meg s a kik hibáikban is érdekesek, mert a költő lelkét látjuk azokban is szenvedéseivel, örömeivel, vágyaival, indulataival. Az ő élete és művei csaknem függetleneknek látszanak egymástól. Amaz nagyrészt a dolgozó szoba csendjében folyt le; ezek az utánczás kezdő korszakát meg nem haladva, nem tüntetnek fel egy kiforrott erős egyéniséget. Élete nem foly le előttünk újra, mikor műveit olvassuk: csak a szorgalmas tanulás eredményét látjuk bennük. Művei a másolat és reflexio alkotásai, nem a lángészé és a képzeleté; a kor és tendenciáinak hatása tűnik fel bennük, melyeket a költő egyéniségével nem tud áthatni, de a melyeknek ő maga drámai műveiben az egyéni jellemzés rovására is, hősei meg gyakran egészen kedvük ellen, erőltetve hódolnak. Nagyon korszerű akart lenni, mint társai s ez meggátolta, hogy minden koré legyen. Nem teremtett remekművet; hiányzott nála a művész erős intuitiója, nem tudott embert, jellemet alkotni; csak a fogalmat vagy elvet látta, melyet egy-egy alakjában ki

akart fejezni, nem az eleven embert, lelki életének bonyolult óramű-szerkezetével; kevés érzéke volt ép úgy az igazi tragikum, mint komikum iránt; nem ismerte a világot, sem a társadalmat s valószínűtlenségei nem csak a lélektan, de a társadalom ismerete ellen is vétének. Mindamellettt Obernyik korában számot tett, művei pár évig érdekesek voltak, alakjai a színpadon egy ideig éltek; első drámája határozott sikert aratott s legtöbbje pályadíjat nyert, végre a közönség legkedveltebb novellistái közé tartozott. Az irodalomtörténetnek tudomást kell vennie róla, kimutatnia, mi volt az, mit kora benne méltányolt s mi vonta aztán műveire a feledés fátyolát. Le kell számolnia a költő erényeivel és gyengeségeivel. Lázás, végletes, eseményekben és izgalmakban gazdag korának nagy szabású szellemei közt közepes fényben emelkedik ki előttünk Obernyik halvány, komoly, szelid, néha érzelgős, néha epés alakja.

I.

Obernyik Károly élete csendes, zajtalan mederben folyt le. Született, tanult (és pedig szorgalmasan), dolgozott (s pedig sokat) — és meghalt. Mindig jó tanuló volt,¹⁾ mindig komoly, zárkózott. Mint diák megszokta a tanulószoba magányát s mint meglett férfi se hagyta azt el soha. Soha se volt a tett embere, se az életé. Mindig tanult és tanított — a színpadon ép úgy, mint az iskolában. Tanárai dicsérték, előjárói kedvelték, mint legatus általános tetszést és magasztaló bizonyítványokat aratott,²⁾ Kölcsey-éknél családtagul tekintették, irótársainak rokonszenvét birta és végül tanítványai őszintén szerették. Jókai így jellemzi őt:³⁾ «Obernyik igen szerény ifju volt, szelid hajlamokkal és nemes ambíciókkal; modora ugyanaz a komoly, pedans kálvinista első eminensé, a mit a tanodában elsajátított.» Életének legfontosabb mozzanata, a midőn a Kölcseyék házába kerül. Addig mindennel, a mi leczke volt, mint a hogy az «első eminensek» szokták, komolyan s egyenlő

¹⁾ Semper calculum eminentiæ meruisse. Ferenczy J., Obernyik K. szépirod. összes munkái I. k. Az életrajzi adatokat Ferenczy nyomán követem.

²⁾ Ferenczy J., Obernyik szépirod. össz. m. I. k.

³⁾ Az én kortársaim. Kisfaludy Társ. Évl., 1872.

lelkessedéssel foglalkozott, a nélkül, hogy tehetségei egy exclusiv irányban nyilatkoztak volna. Olykor ugyan, ha nyáron falun nevelősködik, verseket is csinál s «Manczi» hűtlenségét kezdetleges distichonokban zengi meg, de buzdítást és irányt az irodalmi működésre majd csak a Kölcsy körében és könyvtárában lel. Innentől a nagy költő, író és államférfiu az, kinek csodálatában elmerül s a kinek befolyását gondolkozása módjára rajongó passivitással fogadja el. Kölcsyről írt tanulmánya¹⁾ nemcsak Kölcsyt, de őt magát is jellemzi. Élete összeforr a Kölcsy családéval. 1837-ben, tehát 22 éves korában, egyenesen a debreczeni kollégiumból kerül Czekére a méla «első eminens,» hogy nevelője legyen Kölcsy Kálmánnak s csak 1850-ben, öt évvel halála előtt szakad el a megtett férfi végkép Kölcsyektől. Ez idő alatt megérte a mester halálát s elvesztette tanítványát.

Kölcsy Ferencz körében körülbelül másfél évig élt. Róla írt munkája a ragaszkodás, kegyelet és elragadtatás hangján szól. A többi közt így nyilatkozik: «Az erény, kebeltisztaság fogalmait az istenség csak némely emberben testesíti meg; s ha a szívek az ily egyének felé hajolnak, s a szeretet nekik áldozik: ez a valódi, — természet által tanított és kijelentett erkölcsi hitvallás a sokaságban.» Kölcsy halála után azt írta egy barátjának, hogy mióta az öreg úr meghalt, nem becsül egy embert sem.²⁾

A mikor Obernyik vele megismerkedett, akkor Kölcsy már öreg ember volt. A csupán 47 éves férfit idegfelesztő munkássága, rendkívüli elfoglaltsága megtörte s korán megvénítette. Azt a fiatal Kölcsyt, a ki ép annyi hevességgel, mint jóakarattal veti meg alapját az irodalmi kritikának s túlszigorúan ítéli meg Himfyt, Csokonayt és Berzsenyt, ki a szenvedély kiméletlenségével írja meg a «Feleletet a Mondolatra», Obernyik már nem ismerte. Ő csak a minden gyengeségen felül emelkedett «öreg urat» látta végtelen magasan maga fölött. Az ő pártfogója a küzdelemben kifáradt munkás, a szelid önmérséklet embere, a ki azt mondta:³⁾ «A multa visszatekintvén kérdezem magamtól: ősz gyermek, szám-láld el a hasznot, mi ifju tettetből származik! (Berzsenyi megbírá-lása). Korodra akartál hatni? korlátolt, kicsiny erődhöz nehéz

¹⁾ Kölcsy Ferencz házi körében.

²⁾ Ferenczy J., Obernyik szépirod. össz. m. I. k. bev.

³⁾ Emlékbeszéd Berzsenyi fölött.

akarat! és hatással lenni a korra, nem is mindig kívánatos. Társaid megérzik a rázást ha álmaikat bolygatod; de nem kérdik, honnan indulsz s hová mégy? s *tettél jót, vagy rosszat: magadnak téved.*» Erre a Kölcsy már jobban illenek Horváth Mihály szavai:*) «Bár a művészetek fölkentje volt, azt ő még sem tekinté végczélnak, hanem politikai, társadalmi, nemzeti kifejlődésünk emeltyűjének, szónoknak és status-férfinak született... Az írói pályán is mindig az állam s annak felüdítendő élete lebegett végczél gyanánt lelke előtt.» Szóval ez időtájt közéletbeli szereplése hátterbe szorította a költőt. Különben is a politikai viszonyok fölötté válságosak voltak s Kölcsy hazafiui lelkét teljesen elfoglalták az események: Ferencz halála, a reactio nyers föllépése, a hazafiak pörbe fogása, s különösen Wesselényi ügye, a melynek védelmében összes idejét föláldozta s a melynek rendkívül kimerítő munkája őt végre is a halálos ágyra szegezte. Innen van, hogy Kölcsy hatása Obernyikra inkább erkölcsi volt, mint irodalmi, s ezt a Kölcsyről írott tanulmány is bizonyítja. Ebben sehol se szól az irodalomról, se az új költői irányról, pedig a francia romantikusokat Kölcsy könyvtárában nagy lelkesedéssel olvasta. A kezdő író bemutatja a mesternek első irodalmi kísérleteit, melyekre ez jóakarattal elmondja észrevételeit: ennyi az egész. Különben is az a költői irány, mely Kölcsy hívei közé számította, letűnő félben volt; Kisfaludy Károly s a magyar romantikusok léptek diadalmasan az előtérbe s Obernyik egy még későbbi áramlat tanítványa és híve lesz.

1830. táján a klasszicizmus, a mely 1772 óta föltétlenül uralkodott irodalmunkban, elérte tetőpontját. Antik szellem és abstract idealizmus hatotta át a költők műveit, mely a nemzeti jellemet kizárta a költészetből. A költő, ha szólt is néha nemzetéhez, nem a nemzet hangján beszélt vele s Berzsenyi hazafias ódáiban a költőt lelkesedése mythologikus képekben ragadja tova. De a politikai változások, a nemzet küzdelme alkotmányos jogaiért és nyelvéért, a nemzeti önérték fellobbanása, továbbá a külföld irodalmaiban jelentkező művészeti elv, a romanticizmus, a mi irodalmunkat is átalakította. A klasszicizmus, miután megnemesítette és jótékonyan áthatotta irodalmunkat, immár színtelenné és merevvé vált s a nemzeti törekvések a költészetnek is más irányt adtak. «Majd

*) Huszonöt év Magyarország történetéből I. k.

minden nemzet műköltészete járta a klasszicismus iskoláját, bár szenvedte jármát is, melyet aztán szét kellett törnie, hogy kifejt-
hesse nemzeti jellemét». ¹⁾ Németországban mára a mult század utolsó
évében indult meg a mozgalom a Schlegelék «Athenäum»-ában
a Goethe-Schiller-fele klasszicismussal szemben, mely utóbbinak
nálunk Kazinczy volt a legerősebb híve. A német romantikusok a
költészet körét kitágították s eddig nem ismert vagy került tár-
gyakat is felöleltek. ²⁾ Az összes idegen irodalmakat tanulmányoz-
ták, az idegen népek életét, gondolkozása módját megfigyelték, az
idegen tárgyakat és formákat feldolgozták és mint Schlegel Frigyes
mondja: a romantikus költészet egy «progressiv egyetemes költé-
szetté lett.» Idegen tárgyakkal idegen versformákat is meghonosí-
tottak s Tieck «Oktavián császárja» drámai dialogusok keretében a
világ majd minden versformáját kirakatban mutatja fel. A kontraszt-
ot elvül állították fel, s a romantikus irány, szemben a klasszicismus-
sal, melyben a különmeműek elkülönzése uralkodott, a külön-
meműek vegyítését tűzte ki czélul. A költészetbe bevonták a philo-
sophiát, a Fichte-Schelling-féle alapon, továbbá az allegorizálást s
bizonyos mesterkélt mysticismust. Elitelték Goethe antik világát s
pogányságát, beteges rajongással fordultak a középkor és a katholi-
cismus felé, s a költészetet megnépesítették lovagokkal, legendákkal,
és csudákkal, óriásokkal és törpékkel, szellemekkel és szörnyekkel.
Ez irány elfajzását és szertelenségeit leginkább a dráma terén
mutatja. A borzasztó és természetellenes iránti hajlamból az
antik végzet paródiájaképen sarjadzott fel a sorsdráma, melynek
apja Werner Zakariás, legtehetségesebb művelője pedig fejlődése
első fokán Grillparzer volt s a melynek hatását irodalmunk is
felmutatja. Csakhogy mire nálunk a romanticismus felvirágzott,
akkorra már Németországban a Schlegelék és Werner iránya lejárta
magát s Heine gúnyja megadta neki a kegyelemdőfést. ³⁾ A roman-
ticismus kiforrott, szertelenségeitől megtisztult, a középkor rajongó
csodálatát a történeti érzék váltotta fel és a tartalmi változatosság
s a kitágult szemhatár üde, egészséges realismusnak utját egyen-
gette.

¹⁾ Gyulai Pál, Vörösmarty életrajza.

²⁾ Romantikus szempontból a költészet elfajzásai is, az excentrikus
és szörnycastleások is értékkel birnak, mint az egyetemesség anyaga és elő-
gyakorlatai, csak legyenek eredetiek (Schlegel: Athæneum).

³⁾ Die romantische Schule.

A magyar romanticismus, mely az Aurora-kör alakulásával kezdődik, csak előnyeit karolta föl a németnek. Tárgyai és műfajai körét, ép úgy mint ez, tágította, visszament a múltba, de a középkor erkölceinek, politikai és társadalmi intézményeinek bámulása helyett elmerült a nemzet «régi dicsőségének» szemléletébe. Nem nézte hivatásának, hogy dicsóitse a középkor monarchiáját, hierarchiáját és lovagjait, hanem elmerengett a nemzeti történelem ragyogó lapjain s onnan nyert erőt a jelenhez, hitet a jövőhöz. Amannak lelkesülése a középkor iránt *reactio* volt, ez csak az impulsust nyerte onnan a reform-küzdelmekhez. A német iskolával lejárta magát a szintelen, halvány klasszicismus. Erdélyi János egy helyt körülbelül azt fejezi ki, hogy a klasszicismus a választékosság, a romanticismus a változatosság elve. Az irodalom beleunt a Kazinczy finom választékosságába, a mely nélkülözött minden jellemzetest, s a melyet egyhanguságnak nevezett el s a változatosság, a nemzeti, az egyéni után törekedett tárgyban, hangban, formában egyaránt. Már Kölchey jelzi az átmenetet. Még a széphalmi «szent öreg» híve, elvben a német-görög iskolához tartozik s leginkább Kazinczy formáiban ír, de «midőn Bürger nyomán először próbál irodalmunkban balladát írni, kilép a klasszicismus köréből s az új irány felé indul». ¹⁾ Kisfaludy Károly drámaiban, melyeknek irodalomtörténeti fontossága nagyobb, mint költői értéke, — és víg elbeszéléseiben már a magyar társadalmi élet képe kezd előttünk föltünedezni, tragédiáinak tárgya pedig leginkább a nemzeti történelemből szemeli ki. Az a költő azonban, a ki az új irányt diadalra vitte s a magyar költészet is magával ragadta, — Vörösmarty volt. «Az ő eposzai, költő beszélei lerombolták a klasszicismust, melyet Kisfaludy Károly csak megingatott». ²⁾ A győzelmes forradalom lassú volt és óvatos. Tisztelettel bánt legyőzött ellenfelével s engesztelésül, hogy mythológiáját elvetette, hogy a jellemzetest, az egyéni igyekezet az általános, a tipikus helyébe emelni, hogy a lenyűgözött képzelmet felszabadította, sőt hogy a lenézett népies költészet hangja is olykor megpendítette, — eleinte megtartotta formáját s Vörösmarty és Czuczor nemzeti eposai a hexameter köntösében jelennek meg. Majd a nyugati versformák kezdenek terjedni s a román-

¹⁾ Gyulai Pál, Vörösmarty életrajza.

²⁾ U. o.

germános trochæusok előkészítik a magyar nemzeti versidom későbbi virágzását.

Midőn Obernyik első drámájával 1843-ban feltűnik, akkor a magyar romanticismus már delelőjén állott, sőt a távol láthatáron már Petőfi és Arany halvány körvonalai derengnek, mint egy újabb költészeti irány hirnökei. Hogy Obernyik drámairói működését jellemezhessük, meg kell pár szóval emlékeznünk korának drámairodalmi viszonyairól.

Voltaképen drámánk csak a romanticismus fejlődésével indul meg. A klasszicismus korának legfőbb műfaja a lyra volt, s mellette némileg az epikát művelték.

E kor költői csak mellesleg írtak drámákat is, — különösen azóta, hogy a színügy érdekében Erdélyben Aranka s aztán Wesselényi, nálunk Kölcsey és Kulcsár annyi buzgósággal léptek föl. A járatlan mezőn, hogy Bessenyeit, Virágot vagy Dugonicsot ne is említsem, Kisfaludy Sándor, Verseghy, Szentjóni, sőt Berzsenyi is megtették kísérleteiket, de drámairodalmunk megalapítása Kisfaludy Károly nevéhez van fűzve. Ő még nagyrészt Ifjland s különösen Kotzebue tanítványa, de már tragédiái visszamennek a történeti multba s vígjátékai a nemzet társadalmi életét igyekeznek visszatükrözni. Minő a különbség Bessenyei «Philosophus»-a és pl. Kisfaludy «Kérői» vagy ép «Pártütői» között! Amannak képzelt, a realis élettől teljesen függetlenül álló társas élete s jellemei egynek kivételével egészen idegenek előttünk ép úgy, mint a korabeli magyar közönség előtt; míg ezeknek társadalmi viszonyai és alakjai már nagyrészt a valóság alapján mozognak. Kisfaludy iránya meghódítja a közönséget, s midőn az egyetlen igazi tragédia tűnik fel irodalmunkban, költője keserű csodálkozásra fakad, hogy a «Bánk-bán» senkinek sem tetszik, míg a «Tatárok» annyi magasztalásnak tárgya. Kisfaludy követőin még inkább megtetszik a romanticismus hatása. Vörösmarty «Áldozat»-ján, «Marót bán»-ján, de különösen a «Kincskeresőkön» és «Vérnász»-án a német romantikus iskola befolyását látjuk, bár utolsó művében, a «Cilley és Hunyadiak»-ban ismét Shakspeare históriás drámái felé közeledik. Mindezen művekben azonban a nagy lyrikus előnyei ragyognak felénk a drámai élet és cselekvény rovására. Követői Horváth Cyrill, Jakab István, Vajda Péter, Garay, Tóth Lőrincz utánózták — nem művészi és költői nyelvét, melyet nem birtak elérni, hanem csupán drámai előadását.

«Tyrus» nagyon sententiosus és terjengős, és Astarbe nem költ-het tragikái érdeket. A «Zsarnok atya» (melynek tárgya Arany «Katalin»-jával egy forrásból ered), már mozgalmasabb és «Szunyogh» már a tragikái jellem elemeit rejti magában, de azért e mű alakjai is többet szónokolnak, mint cselekednek. «Joguz» és «Buda halála» költőjének szelíd lelke nem képes a szenvedély erősebb nyilatkozataira. «Báthory Erzsébet» szörnyeteg, a tragikái jellem minden rokonszenves vonása nélkül. Az «Átok», mely rokon a «Vérnász»-szal és a német sorsdráma hatását mutatja, átlép az időegység korlátain s Szenderi átka a Vidéni nemzetségre számos századokra hat ki. A versformák változatossága is német mintákra vall s a hős ötös jambusban szaval, ha boszút esküszik, és stanzákban olvadoz, ha szerelmet fogad. Vörösmartynál és követőinél a dráma eléri azon egyoldalúság végletét, a mely «a költői eszmét a színpad lényeges hozzájárulása nélkül akarja megvalósítani». ¹⁾

Ez irány ellen a visszahatás nem várat soká magára. A nemzeti színház megnyitásával, a drámai érzék természetszerűleg fejlődik az íróknál és közönségnél egyaránt. Eleinte színpadunkon is a Vörösmarty iskolája uralkodik, de a mint Hugo Victorinak és követőinek drámai alkotásai hozzánk is eljutnak s színre kerülnek, beáll a változás.

A német romantika árja Franciaország határait is meghágtá s ott a francia nép sajátos egyénisége a német jelszavak mellett költészetében új irányt teremt magának. A klasszicizmus csaknem kétszáz év óta élt és uralkodott korlátlanul a francia irodalomban a fejedelmi udvar támogatása mellett s viszont ennek fényét és dicsőségét emelve. Aristoteles tekintélye túlélte az abszolút hatalomét s a forradalom, mely feldöntötte a trónt, épségben hagyta a hármas egységet. A 17. század költészete művészileg olvasztotta egybe a klasszikai formát a keresztyén szellemmel s a forma és tartalom öszhangja emeli az irodalom elavulhatatlan remekei közé Corneille és Racine műveit. A 18. század megőrizte a klasszikai formát, de megfojtotta a keresztyén szellemet és Talma panaszkodik, hogy Voltaire «Mahomet»-je könyvnélkül tudja az encyklopædistákat, hogy «Oedipus» nagy philosophus és «Zaire» részt vett a gyűléseken, hol a vallási közönyt prédikálták. ²⁾ A forradalom

¹⁾ Erdélyi J., Egy századnegyed a magy. szépirodalomból.

²⁾ A. Nettement: Histoire de la littérature française sous la restauration. Tome. II.

korában megzendül ugyan Chenier lantja és felharsog Rouget de L'Isle indulója, de a drámai előadások iránt megszűnik az érdeklődés: a piacon sokkal érdekesebb tragédiákat láthatni naponta. A császárság alatt a klasszikus dráma merevvé, színtelenné, puszta élettelen formává vált. Halvány visszfénye volt a 18. század költészetének s a haldoklás symptomái mutatkoztak. Csak a császárság vége felé kezd újabb szellem ébredezni. Az emigrans irodalom csempészi be. Chateaubriand «Atalája», Constant «Adolf»-ja annak első hírnökei.¹⁾ Staël asszony, Schlegel Ágost barátnője, tanulmányozza a német viszonyokat s megírja «De l'Allemagne»-ját. Ducis is megkísérli Shaksperet fordítani, azaz mivel ezt egészen nem meri megtenni, — csak átalakítani francziává, körülbelül olyformán, mint a hogy Le Nôtre cselekedett az angol parkkal; Villemain pedig kifejti,²⁾ hogy a nagy század irodalma nem foglalkozott eléggé az élet realis tárgyaival s nem merült el a szív rejtettebb érzelmeinek tanulmányába, mint Shakespere, Milton vagy Schiller. Ez alapon keletkezik a romanticismus. A midőn aztán a restauratio helyreállítja a trónt, az irodalomban Aristotelessel kezdenek úgy bánni, mint előbb a politikában a kormányokkal. A fiatal költői nemzedék, melynek tagjai politikai konservatívek és monarchisták, harczra kel a politikai forradalmárokkal, a kik az irodalomban conservatívek. Hugo Victor, a «grand réformateur», élére áll a mozgalomnak s kifejti programját költeményei előszavában. Vissza kell térni, úgymond, a természet tanulmányához; a tárgy választása alkalmazkodjék a kor erkölcsi- és izléséhez. Nem az irodalmi formákat, hanem az embert kell tanulmányozni. A költészetbe élénkebb emotiók kellenek s kevesebb hunyászkodás a conventiókkal szemben. Az irodalmi ellenzék, melynek közege a «Globe» volt, ez alapon indítja meg a mozgalmat, mely kezdetben csak reform és nem forradalom. De már a «Cromwell» előszavában manifestumot ír Hugo, melyet a «Cénacle», a 19. század eme «Pleiade»-ja, lelkesedve fogad s magáénak vall. Itt már kigúnyolja a klasszikus iskola szellemét, periphrasisait, mesterkélt eleganciáját s kimondja, hogy a romanticismus nem egyéb, mint «irodalmi szabadelvűség» (a mi a «progressiv egyetemes költészet» franczia formulája); kijelenti, hogy

¹⁾ V. ö. Brandes: Geistesströmungen des XIX. Jahrhdts. I.

²⁾ Cours de littérature française T. I.

vissza kell térni a középkorhoz; ez legyen a modern költészet alapja, ne az antik klasszicismus (íme a német romantikusok elve); és a rútat a széppel egyenrangú elemévé teszi a művészetnek. «A költőnek joga van merni, alkotni, feltalálni stíljét és leigázni a grammatikát». ¹⁾

A harc hevesen indult meg. A klasszikusok, a kik a közép-korért és monarchiáért rajongóktól féltették a forradalom kivívott eredményeit, mintegy tűzhelyükért küzdöttek — «Corneille, Racine, Boileau tiszteletreméltó képei mögé vonultak, mondja Nette-ment, ²⁾ s ott várták be az ellent». De az új tanok rohamosan hódítanak s 1829 és 30 telén, midőn «Hernani» roppant hatással színre kerül, a romanticismus teljesen hatalmába keríti a színpadot. A nagy győzelem után pedig eltépi Hugo a kötelékeket, melyek őt a monarchiához s a katolikus iskolához fűzték, s a romanticismus később lassanként átkerül a liberalisok táborába, mint a hogy az Németországon Heineval s a későbbi romantikusokkal történt.

Az új iskola, mint minden visszahatás, felmutatja a diadalmas fél szertelenségeit is, mind a költői alkotás, mind az irodalmi nyelv és prosodia terén s annak vezéréről ellenfelei nem minden alap nélkül mondták, hogy nála a szép a rút. De érdeme volt, hogy végét vetette a 18. század hideg és mechanikus irodalmának s ha maradandót nem is alkotott, de lerontotta azt, a mit kellett, s az új költészet igazabbá és bensőbbé vált a 18. század klasszicismusánál, a mely mindenütt, nálunk ép úgy, mint másutt, pályája végén nem volt egyéb, mint az elmésség és szellem egyoldalú játéka és bizonyos mechanikus nyelvbeli fortély és ügyesség.

A magyar közönség lelkesedve fogadja Hugo és iskolája műveit. A francia romantika érdekfeszítő cselekvénye, szemfényvesztő fogásai nagy hatással vannak közönségre és írókra egyaránt. A közönség ráún a terjedelmesen szónokló, kevés cselekvényű drámákra s a kritika követelni kezdi a színi hatást. Az akademia drámaíró bizottsága is kimondja a szabályt: «a bírálendő művekben fő szempontul szolgál a színi hatás». A szó kimondatott: *színi hatás kell* s megindult a harc, nemcsak a színi hatás mellett, de a költői hatás ellen is. A közönség amazok részére áll,

¹⁾ La préface de Cromwell.

²⁾ Hist. de la litt. fran. sous la Rest. T. II.

neki «érdekes» művek kellene s az írók megtanulják az «érdekes» francia drámákból a színi hatást. Most aztán ez irány átcsap a másik végletbe. A színi hatás bajnokai előtt a közönség ízlése és tetszése vált törvénynyé, a másik pártnak eszmény és költészet kell s a színi hatás fogásait, mint hozzá méltatlanokat megveti. A színi hatás lassanként diadalra jut s Henszlmann és Vachott Sándor hasztalan szállnak ki ellene a síkra, Nagy Ignác, Szigligeti és társaik győztesekként maradnak a porondon s a küzdelemben, mint Gyulai megjegyzi, «egészen elpárolgott az egyedül jogos hatás t. i. a színműi». ¹⁾ «Az írók hatni akartak minden áron» s ezt el is érték. Műveiken a francia romantikusok nyomait Gyulai az ellentét, a kivételes lélekállapot, a szenvedélyek érzéki oldala, a mesterkélt bonyodalom, a véletlen, a korlátlan, a látványosság feltüntetésében mutatja fel. ²⁾ Ezzel kapcsolatban kezd tért foglalni a sokat hangoztatott korszerűség, a mely a Schlegelék iskolájának ép úgy, mint a Hugo Victorénak egyik jelszava. Erdélyi János, a ki a költői és színi hatásról részletesen és alaposan értekezett, politikai kórságnak nevezi s kifakad az ellen, hogy a «költő valóságos zöld asztali vitává hígítsa fel a párbeszéd titkát s pártok örömévé tördelje szét az egy és oszthatatlan műévet». ³⁾ Ez irány eredménye az lett, hogy a költők az élet helyett a színpadot kezdték tanulmányozni s a költői hatást kicsinyelve, a dráma nyelve csaknem a journalistika gondatlan és pongyola nyelvéné válik. E rendszer alapítói Szigligeti és Nagy Ignác voltak, míg a francia romantikus iskola kicsapongásai, a lélektani szertelenségek, az idegrázó, meglepő cselekvény, a disszonantia, a groteszk hajhászása Kuthynál, Jósikánál eléri végletét s már csaknem komikussá válik Petőfi egyetlen drámai kísérletében a «Tigris és Hienában». Ez a dráma uralkodott a színpadon, a midőn Obernyik, Kölcsey halála után pár évre az özvegy Kölcsey Ádámné és Kálmán társaságában Pestre kerül, hogy itt tanítványa nevelését tovább is vezesse. Csekén még előbb kegyeletes munkát végzett be. Lelkiismeretesen összegyűjtötte Kölcsey hátrahagyott iratait s kiadás végett felküldte Szemerének. Ugyanekkor írta meg első

¹⁾ Nemzeti színház és drámairodalmunk. Csengery : Budapesti Szemle I kötet. 1857.

²⁾ U. o.

³⁾ Egy századnegyed a magy. szépirodalomból.

drámai kísérleteit (Korvin János, Kun László), melyek azonban elvesztek, az irodalomnak valószínűleg nem nagy kárára, de annak, a ki Obernyik egyéni és írói jellemét igyekszik feltüntetni, — kétségkívül érdekes megfigyelésekre nyújtottak volna alkalmat.

Az elmélet embere Pesten is hű marad magához; itt se igen lépi át írószobája küszöbét. Drámái és novellái a fővárosban is a magány termékei. Csak a színházat kezdi, különösen első színpadi sikere után, gyakrabban látogatni. Innen van egyrészt, hogy bár drámáiban van leleményesség, van színpadi hatás, sőt később a technikai botlások is enyésznek, de hiányzik, mint alább látni fogjuk, a társadalom ismerete. — Lassanként azonban lesz egy-két barátja, mint Buljovszky, ki a pályázó «Főúr és Pór» jeligéjét írta meg számára; Vachot Imre, a kinek munkatársává szegődik s Vachot által Petőfi; végre a pesti ifjabb költői nemzedék, különösen a «tizek», kiknek rövid életű összeesküvésében is részt vesz. Mindamellettt bizalmas barátaival is ritkán találkozik s teljes visszavonultságban születnek meg társadalmi drámái és novellái.

Az 1843-ban akadémiai pályadíjat nyert «Főúr és Pór» élenként tünteti fel az író egyéniségének sajátosságait. Obernyik inkább oktató kedély, mint drámaírói tehetség s művében a tendencia tolakszik minduntalan az előtérbe. A cím maga sejteti a két fő személyt: egy hitvány főúr és egy derék, becsületes pór a cselekvény központjai; amaz társadalmi állásának összes bűneit és léhaságait egyesíti egyéniségének ellenszenves tulajdonságaival; emennek a magasratörő szolga vérében egy nemes férfias jellem minden erényei összpontosulnak. Szenkeyben van valami Moor Károlyból; mint emezt apja, őt is kitagadja a társadalom; mindketten egyforma szenvedélyességgel és naivsággal fakadnak ki a társadalom igazságtalansága ellen, mindketten boszút eszköznek ellene; csak hogy Szenkey már nem él a «Sturm und Drang» korában, ennél fogva nem mehet haramiának az erdőbe, hanem visszatér Amerikából s nemesi állnév alatt akarja a «főúr»-on bosszúját állni. De a bosszú kételtű tör (ezt előtte két évvel Teleki szebben és meggyőzőbben mutatta meg), a mely nemcsak a vétkes «főurat», de a bosszúálló «pórt» is lesújtja. Ez alap gondolat azonban egészen az író tendenciájának szolgálatában áll, a mi ellen Erdélyi János is erősen kifakadt. Személyei ennek érdekében szónokolnak sok fölösleges dolgot. A mű a kezdő drámaíró minden jellemzési és technikai hibáit feltünteteti. Azonban legfőbb

hibája, hogy a hős nem tudja a tragikai érdeket maga iránt felköltetni. Azzal az erős szándékkal jön haza, hogy boszút áll, de mivel itthon kitüntetéssel fogadják, nagy tehetségeit méltatják, lemond a boszúról s megnyugszik helyzetében, melyet álneve teremt számára. Midőn azonban újra találkozik Zalánfyval, a gyűlölt főúrral, s összevesznek, újra feltámad benne a boszú érzete. Ezúttal Amáliáért akar boszút állani, de midőn belátja, hogy erre nincs oka, mert Amália még nincs meggyalázva s midőn Juliát meglátja, régi szerelme ismét föltámad, újra lemond a boszúról. Midőn azonban Julia visszautasítja szerelmét, harmadszor is neki fog a boszútervnek s némi ingadozás után, a mely ingadozásokat Julia nyájásabb vagy hidegebb hangulata szüli, végre csakugyan megboszulja magát s pedig ezuttal kellő higgadsággal: lassú anyagi romlást készít elő Zalánfy számára s koldussá teszi őt. Zalánfy börtönbe kerül, de Amáliától megtudja Szenkey származását, a törvényszék előtt pórnak nevezi s arczul üti őt. Ekkor Szenkey párbajban megöli ellenségét, maga pedig mérget iszik. A hős bukása nem jelleméből folyik; ha Amália véletlenül el nem szólja magát, semmi baj sincs. A boszúval sem vagyunk tisztában egészen: nem tudni, Szenkeynek nem-e inkább Julia meghódítása, semmint a boszú a célja. Juliát saját nyilatkozata szerint szereti is, gyűlöli is; vagy hogy romantikusabban hangozók: szeretve gyűlöli és gyűlölve szereti. Szóval a hős nem rokon-szenves alak, többnyire következtlenül, olykor hóbotosan gyakran durván, brutalisan cselekszik; néha úgy tetszik, mintha a költő öntudatlanul bár, de tendenciájával ellenkezőleg azt akarná illusztrálni, hogy a paraszt csak paraszt marad mindig. Többi alakja is többé-kevésbbé elhibázott. Julia még legkövetkezetesebb magához, de már Amália jelleme és szerelmének feltüntetése igen zavaros és ingatag alapon áll. Zalánfy és Tollasi jellemrajzáról alább lesz szó. — Mi volt hát az, mit e drámában kora annyira méltányolt? Az akadémiai pályázati jelentésben találunk effélet is: *«a jellemek valók s az élet mélyéből merítvők»*, a mely különös ítéletet bizonyára ismét a korszerűség jelszavának rovására kell betudnunk; de ugyanott ez is áll: *«a szerkezet elég jó, sok érdekes, sőt megkapó jelenésekkel bíró»*, a miben a jelentésnek inkább volna igaza. Kultsár *«Nemzeti Ujsága»* ezt mondta a műről: *«A jelen művet leginkább korszerűsége teszi ajánlatossá»*, a mi eléggé jellemzi az akkori drámai kritika álláspontját.

A siker meghozza az írószoba csendes munkásának a bátorságot és buzdítást a további működésre. A zöldfa-utczai lakás kis szobájában szaporán követik egymást a drámák, s közbe-közbe egy-egy novella a lapok számára. Még az 1843-iki pályázatra nyújtott be Obernyik egy másik drámát is: a «Messiást», a mely azonban megemlítést se nyert. A mű se epos, se dráma. Jézus a központja s ez a körülmény már maga kizárja mind a tragikai eszmét, mind a drámai jellem fejlődését. Minthogy ezt az író maga is érezhette, Jézus mellett egy másik hőst állít fel, Judást, a melynek jellemében a tragikai összeütközés magvát elvetette. «Szerelem és kincsszomj», mint a Sátán kifejezi, viszik Judást az árulásra s a tragikai bukást annak megtudása okozza, hogy mestere Isten fia. Csakhogy a mű egysége mindkét alak szereplésén megtörik. Egy újabb író, Várady, érezte e hibát s úgy igyekezett azt megszüntetni «Iskarióth»-jában, hogy a megváltó alakját kihagyta drámájából. Egyébként laza, szétfolyó szerkezete elűt egyéb drámáinak formájától s inkább a német romantikusok hatására vall.

A következő évben újabb drámája kerül a nemzeti színház deszkáira: az «Örökség». Társadalmi dráma után családi drámát kísérel meg írni, s ha a «Főúr és Pór» conceptiójában némi rokon vonásokat látunk a «Haramiák»-kal, úgy az «Örökség»-nek «Ármány és Szerelem» címet is adhatnánk. Csakhogy míg a Schiller művében az ármány diadalmaskodik a szerelmen, addig Obernyiknél végül a szerelem győzi le az ármányt. Egyébiránt nem annyira az alapeszmében és szerkesztésben, mely utóbbit inkább a francziáktól kezdi eltanulni, tűnik fel Obernyik 'első művein Schiller ifjúkori műveinek hatása, mint inkább a felfogás naivsága, a stílus, az indulatok kitörése emlékeztet a «Sturm und Drang» korának a hangjára. Mint Moor Károly, úgy tör ki pl. Várnay Károly is az «Első Szülött»-ben a társadalmi rend ellen, midőn szerelme tárgyát a bátyja veszi nőül: «törvény, — szokás, — illem! Oh, ti a rakásra halmozott emberiség szemétdombján, melyet társaságnak neveznek, — termett megannyi bolondító gombok! — Félre előlem kimélet, — gyöngédség, — illedék, letépem e cifra rongyokat, melyek utálatos álarczczá torzítják a szívet». Az efféle kitörések különben a vígjátékokban is előfordulnak s a személyek csekélyebb okból is ép úgy lármáznak az indulat hevében. Pl. a «Fiatál Nagynéne»-ben egy ügyvédet elcsap az úrnője s imádoztját is hidegnek találja, mire ő így tör ki: «Igy hát

vessen meg az ég. Utáljon, gyűlöljön önmaga az élet, az öröm, a boldogság — s ontsa rám haragját, menyköveit a teremtő! A «Nőtelen férj» című vígjátékban Zászlóssy haját és ruháját tépve így kiált fel egy tréfás jelenetben: «Oh örök kárhozat! Hát már az életben kezdődnek kinaid? Ezer pokol gyötrelme égi gyönyör ez iszonyú kinhoz képest». E túlzott indulatosság jellemzi novelláinak hőseit is. — Egyébiránt az «Örökség» cselekvénye szintén a korszerűség árjában úszik. Egymást kergetik az ostromozó megjegyzések a megyei hivatalnokok visszaéléseiről, az ügyvédek önzéséről, a nemesi büszkeségről, a léha gavallérkodásról stb. Maga a mű cselekvénye egy tévedésen épül fel. Ugyanis Schmidt azt hiszi, hogy Mathild kedvese Nyáraynak s ezért kitagadja; csak a darab végén tudja meg, hogy törvényes felesége, mire aztán megbocsát nekik s a csomó meg van oldva. Mathild szenvedéseinek Vincze az oka, a ki az örökségre vágyik, s a léha úrfi már-már győzedelmeskedik, midőn egyszer véletlenül Ferencz kihallgatja Vinczét, a mint ez *magában fennhangon* olvassa Mathildnak Schmidthez intézett s általa elsikkasztott kérő levelét. Ferencz erre rögtön a jó útra tér és Schmidtet értesíti. Így végre az ármány napvilágra jő s Nyáray Vinczét párbajban megöli. A jellemek ép oly szétfolyók, halványok s egyénileg ép oly kevésbé körvonalozottak, gyakran ellenmondásosak mint a «Főúr és Pór»-ban. A dráma meséje különben elég érdekesítő, van egy pár élénken megírt jelenete, szerkezet dolgában pedig tán legjobb drámája Obernyiknek.

Két évvel az «Örökség» megjelenése után az «Első szülött» került a színre. A tendencia ebben tán még kirivóbb, mint előbbi két drámájában. Azonkívül szerkezetben lazább; a sűrű színváltozás, a cselekvény szétforgácsolása, az indulat szertelen frázisai és bizonyos léha és mesterkélt sentimentalismus, mely leginkább Károly és Luiza jellemében nyilatkozik, e műben a «Sturm- és Drang» korszak természeteskedőinek s különösen Schiller ifjúkori drámáinak, — a vaskos ellentétek hajhászása, a groteszknak kedvelése a francia romantikának hatására vall. Maga a dráma, mint címe is sejteti, egy a főúri hitbizományi rendszer ellen kijátszott fegyver akar lenni. Főhibája a drámának az, hogy a költő nem tudja benne eléggé illusztrálni tendenciáját. Károly nem annyira a hitbizománynak, mint inkább saját gyarlóságainak az áldozata. György viszont nem az a jellem, a mely velünk a majorescot meggyűlölteti, nagylelkű, nemes jellemű, csak kissé szeszélyes;

ellene dühöngő öcsésénél mindenestre rokonszenvesebb, a ki amannak helyén nyugodtabb volna s nem érezné elfojtott gyűlölettel bátyja elsőszülöttségi jogait; a kinek csak két hibája van: az egyik az, hogy az övé a vagyon, a melyet különben öcsésével nagylelkűleg megoszt; a másik az, hogy a nő kezét, kit mindketten szeretnek, ő nyeri el. Károly meg akar vívni bátyjával, hogy a vagyont és Luizát megnyerje s midőn Luiza figyelmezteti őt: «S a lelkiismeret — a rokonvér —?» így válaszol hidegen: «Számoljanak róla őseim!» Midőn bátyját az utcán rablóktól leszúrva megtalálja, így kiált fel: «Meghalt! Az ég igazsága! Én vagyok az örökös. Luiza az enyém». Nyomorult önző, a kiben először nem a természet szava, de a kapzsiság szólal meg. S ez az ember, a ki mindig csak akar, de soha sem tesz semmit, lényében csupa idétlen sentimentalismus, a ki folyton érzeleg, ki a «csillagokból, az est lágy ködéből, a rózsabimbó fészlő pompájában, a szerény ibolya kellemes egyszerűségében szüntelen Luiza arcát látja feléje ragyogni», — a ki kéri istent, hogy «teremtse át lényét Luiza ablaka alatt lengő virágbokorra, vagy a szép ég csillagává, hogy őt folyton láthassa.» — Ha minden majoresco olyan, mint György s minden ifjabb testvér Károlyhoz hasonló, akkor valóban a hitbizományi rendszer ellen nincs mért kikelni. A költő igazságszolgáltatása végül abban összponstosul, hogy a rablóktól leszúrt György haldokolva összeadja őket s bocsánatot kér tőlök, hogy utjukban állt. Az alapeszme és jellemzés gyarló volta daczára is a meseszövéseben s a hatásos jelenetek föltalálásában s kizsákmányolásában, de egyuttal a jellemek élire állításában és tulcsigázásában kiválik a dráma.

Négy hóval később az «Első szülött» első előadása után Obernyiknak egy vígjátéka került színre: a «Nőtlen férj». Obernyik a tragédiában minden gyarlóságai mellett is feljebb áll, mint a komédiában. Egész iránya, jelleme inkább amarra utalta őt. Komédiái nem birnak sem Scribe finom, változatos, szikrázó szellemével, mely sokszor a jellemek ürességét is képes elrejtetni, de még csak Kotzebue leleményességével sem, s belérték dolgában Kisfaludy Károly jobb vígjátékainak is alatta állnak. A komédia terén ez időben színpadunkon, mint általában Európában Scribe uralkodott, ez az éles, elmés megfigyelője úgy a társadalom gyengeségeinek és félszegegeinek, mint a közönség hangulatának, a ki nem mélyedt ugyan el az emberi természet tanulmányába, de

annak külszínét kitűnően ismerte; a ki hízelgett kora irányának s nem javította közönségét, mint Molière, de a ki tudta elhíttetni meséjét s ephemer becsú műveiben a szerkesztés nagy mesterének mutatkozott, a kinél korábban senki jobban nem ismerte a siker feltételeit; a kinél végre Szigligeti és Nagy Ignác iskolája mindent megtalált, a mi neki kellett: színi hatást, érdekfeszítést, korszerűséget. Obernyik is igyekezett e tulajdonságokat eltanulni, csak hogy ő a zöldfa-utczában remete módra, és nem a párisi eleven társadalmi élet zajában írja komédiáit, — az élet és társaság ismerete nélkül, egyedül irodalmi mintáit tanulmányozva. Tehát mesterkelt bonyolítás, meglepő helyzetek, félreértések, drastikus ellentétek s az elmaradhatatlan didaxis: ime a talaj, a melyen bábalakjait megjáratja. Jellemei többnyire a helyzetért vannak s nem megfordítva, s annak érdekében gyakran csaknem minden ok nélkül módosulnak. Négy vígjátéka van: két nagyobb: a «Nőtlen férj» és a «Fiatal nagynéne» s két kisebb: «Egy kis kaland» és «Magyar kivándorlott». Az elsőben egy gazdag nagybácsi akarata ellenére az öcses titkon kél egybe választottjával s a bonyodalom abból keletkezik, hogy a nagybácsi egy gazdag özvegyet akar vele elvettetni. A másodikban a fiatal néne is beleszeret huga választottjába s Scribe «Női harcza» gyengébb kiadásban ismétlődik. A harmadik egy félreértésen alapszik két szerelmes közt, a melyet egy nagybácsi csupa juxból egy szobalány s egy inas segítségével a végsőig fokoz s a cselekvény, mint hogy nem természetes fejlemény, csupán mesterséges csinálmány s csak addig tart, míg a nagybácsinak tetszik s ez akkor veti végét, a mikor beléun. Ekkor a darabnak is vége van. A negyedik egy epizód a forradalomból: Obernyik egyetlen költői kísérlete ez időszakból.

A szabadságharcz ideje alatt állandóan Pesten élt. A nemzeti küzdelem se ragadja őt ki, mint többi társait, írószobájából. Aggódo sejtellemmel látja előre a nemzet elbukását. Tettre a lázas kor se bírja indítani. Az egész idő alatt az említett egy felvonásos vígjátékot írja meg s Jókai helyett a «Pesti Hírlap» néhány számát szerkeszti meg. Tanítványa is elhagyja őt s a honvédek soraiban küzd. Társai kardot ragadnak, s az ő kezében akkor is ott marad a toll; azok a tábori tűznél álmodoznak a jövő dicsőségről, őt, mint Tompát, az íróasztal mellett a balsejtelmek gyöttrik. 49-ben a kholerának áldozatul esik Kölcsey Kálmán. A vigasztalhatatlan anya visszamegy Csekére, Obernyik követi őt. Majd 50-ben el-

hagyja Csekét s Kölchseynétől végleg elválík. Pestre jön, a hol ugyanazon évben «Anya és Vetélytársnő» című drámája kerül színre. Tárgya hasonló a «Fiatal nagynéne» tárgyához, csak hogy ezuttal a «Női harcz» tragikai feldolgozásban folyik le előttünk. Itt az anya és lánya szeretnek belé egy fiatal emberbe s az anya végre is szenvedélyének áldozatul esik. Egy sajátyszerű alakja van e műnek: Áron, a zsidó, a ki azért él e darabban, hogy az emancipáció mellett tartson meg ható szónoklatokat. Ez alak különben feltűnő rokonságot mutat Shakespere «Mór»-jához a Titus Andronikusban és Schilleréhez, a «Fiesco»-ban, csak hogy nem oly veszedelmes, mint amazok. Áron is fenyegetődzik, boszut esküszik, de azért még se tesz semmit. Egyszer ugyan tényleg mégis megmérgez valakit, de ez még a darab előtt történik. Miután tehát az egész művön keresztül mit se tett, a darab előtti bűne napfényre kerül, mire aztán ő leszúrja magát. A többi alak ugyanazon jellemzési hibákban szenved, mint a költő előbbi műveinek jellemei.

Pesten kenyérkeresetből egy jogi munkát is ír, mire Debreczenből jogi tanszékkal kínálják meg. Ugyanekkor a kecskeméti ref. gymnasium a klasszikai nyelvek tanítására hívja meg. Obernyik az utóbbit fogadja el. Tanári tanulmányainak eredménye az 1854-ben színre került klasszikai tárgyú dráma: «Khelonis», Obernyik legszebb drámái alkotása. Tárgya hasonlít a Bessenyei «Agis»-ának tárgyához: azonban Obernyik művének nem Agis, hanem Kleombrot a hőse, kinek tragikumát a költő így fejezi ki: «azon időtől, mióta az állam ügyeit átvettem, s annak beléletét megjavítani akarván, egy szomorú tapasztalattal levék gazdagabb, azzal, hogy egy erkölcsében megromlott s súlyedező népet az ég minden hatalma sem bir bukásától megmenteni». Tehát Kleombrot egy spártai Brutus, a ki ép úgy, mint Philippi tragikus hőse a régi köztársaságot, — a romlatlan lykurgosi Spártát akarja visszaállítani s e hiu küzdelemnek áldozatul esik. Khelonisban a szerető nő mintaképét igyekezett a költő feltüntetni, ki gyermeki kötelességét érvényesíti, midőn atyjával szintén száműzetésbe megy, s hitvesi szeretetének ad kifejezést, midőn viszont elűzött férjét követi a bujdosásba. Szíve megoszlik atyja és férje közt, de mindkettőnek csak szenvedésében vesz részt. Khelonis legköltőiebb alakja Obernyiknek s jellemzése is biztos, következetes. Kleombrot, Ágis, Leonidas, sőt Panurgos is egészben véve eléggé szerencsésen egyénített alakok. A történelmi háttér ugyan kevésbé sike-

rült, élénk lokálszínnel sem volt képes áthatni művét, de előbbi műveivel szemben határozott haladást mutat; a riktó ellentétek előszeretetét itt is látjuk, de már inkább látszik a törekvés arra, hogy az író költői eszközökkel hasson. Utolsó befejezetlen műve «Brankovics» szintén arra mutat, hogy Obernyik szakítani szándékozott a korszerűség olcsó népszerűségével, s hogy a történeti múlt tanulmányába igyekezett elmerülni s onnan nyerni megtisztult izléssel és felfogással drámai tárgyait. De e törekvésben a halál meggátolja. Az 1855. évben Kecskemétre is eljut a kholera. Obernyik Pestre megy, hogy «Brankovics»-át befejezze. Augusztusban elragadja a halál. Utolsó művét Bulyovszky egészítette ki s az ötödik felvonást Egressy Gábor dolgozta át, kinek a címszerep egyik leghatásosabb alakításává vált. Brankovics tragikumát az képezné, hogy hibájáért gyermekei balsorsában kell bűnhődnie. Mivé lett volna a mű, ha a költőnek sikerül nyugodtan befejeznie, bajos találgatni. Így a mint van, daczára annak, hogy megcsinálták a végét is, nincs befejezve, nincs benne se egység, se jellemek.

(Vége következik.)

MORAVCSIK GÉZA.

Igen és nem.

(Heinrich von Morungen.)

Ne hagyj elveszni, asszonyom,
Könyörgöm, ó, tekints reám;
Ó szánakozzál kínomon,
S ne hagyj elveszni ily korán.
Elsorvadok, beteg szívem:
Piros szép ajkad, s szereid okozták ezt nekem.

Ó nézd, tekintsd, fájdalmamat.
S szánd végre meg a szenvedőt.
Egy szót rebeg csak ajkad,
Ó mond már az ellenkezőt.
Nem, nem, — mindig ezt rebeged,
S keblem ezért majd megreped.
Mond egyszer már igen,
Igen, igen, igen, és üdvre gyúl szívem.

VENDE ERNŐ.

BEVEZETÉS AISKHYLOS «ORESTIÁ»-JÁHOZ.

IV.

A kezdeményező lángész végzete az ő végzete. Félreértetik, homályba borul, hogy újra fényre derüljön. Az erkölcsi hemiszfäärának is megvannak a maguk uralkodó csillagai. A mai korszakban ismét fölényre kerül. Fölényre annyira, hogy egy Günther a *tragikum* felfogására nézve túl nem haladott mesternek mutatja be és kitünteti tragédiáiból azon törvényeket, a melyeket immannenseknek tart a tragikumra nézve. Schlegelék és nálunk a Kazinczyék korában e lángész túlzása, óriási szabása, fensége: az úgynevezett klasszikai ideált felülhaladni, a klasszikai formát áttörni látszott; a Kazinczy eszménye, mit az ő Goethe-imádása oly kiváló előszeretettel nevezett «*edle Zurückgezogenheit*»-nak, szemben a romantika «Sturm und Drang» korszakával, holott e korszakot maga Goethe élte át a «Götz v. Berlichingen»-ben és Faust első felében, míg a második részben Gretchen mély, erős szerelme az élettelen Helenának adott helyet: jobban feltalálható, kivált ha azt keressük, Sopkoklesnél, mint A.-nál; természetes dolog tehát, hogy elhalványul A. És e helyen szükségesnek tartom, mikor éppen az antik költészet æsthetikai méltatásának iparkodom útját egyengetni, óvó szavamat felemelni az úgynevezett *klasszicizismussal* üzött félreértések és visszaélések ellen. A klasszikai ízlés a középkorban teljesen elszakadt a görög forrásoktól, a XVI. évszázad renaissancea hozta új életre a közművelődés történetének mindnyájunk által ismert fejlődése következtében. A görög források áhítatos felkutatása az ú. n. *olasz* renaissance elévülhetetlen érdeme. A régiségisme óriás mérvű, hangyaszorgalmú és minden képzelhető bőséget meghaladó fejlesztése a *francia* és holland iskolák érdeme.

A philologiai kritika a Bentley angol iskolájából kiindulva, Németországon nyert igaz hazát és oly dús tenyészetet, mely a német szellem kitartásának, mélyreható kutató erejének érdeme. A *klasszikus* műveltség alatt minden korszakban más-más dolgokat értettek. A XIX. évszázad érdeme, ezt minden önhietség nélkül mondhatjuk, sőt éppen a múlt nagyszerű küzdelmei iránti hála és elismerés mellett mondhatjuk, hogy a *klasszikai világot* a maga

világánál a történelmi módszer helyes alkalmazásával vizsgálja és látja. Jellemző A. becsére, belső értékére nézve, hogy az ő fénye ma tündököl legintenzívebb világgal. Ő és Pindaros a mai kor igazán felfedezett nagyságai. E fordulatot kifejezik mindazok, kik az újabb időben e két íróval foglalkoztak. Minek köszönhetjük e változást? Annak, hogy a görög-római hitélet nyert mélyebb alapot. Az istenek, kik az Olympon már Homérnál teljes bevégzettségükben jelennek meg a Himalayáról magukkal hozott vonásaikkal együtt jelennek meg ma. Azon nagy vallási forradalmak, melyeknek symbolicus meséje örököltetett meg az istenek küzdelmében: mélyebb jelentést nyernek. Pindaros, ki a Pelops és Tantalos regét kijavítja, A., ki Orestest az istenség által ráparancsolt gyilkosság terhe alól feloldja: bevitték a korszak bölcselmi szellemét, mely korszak már megszülte Anaxagorast, ki Zeüszben a νοῦς az értelem megismerését látta. Zeüsz, ki miőt Dyaus az indvallásban, másodrangú szerepet játszik, lesz az ind Indra óriás alakjává, kinek fensége nemcsak *fény*, de *erkölcsi igazság*. E vallás híve Aiskhylos, ki magát Pythagoras tanítványának tartja, ki a Démeter mysteriumaiban mese helyett mély erkölcsi tanúságot, rejtélyes *hítelt* látott és *sejtett*. A nagy sejtelmek, a lángeszek ez állandó viharai tomboltak Aiskhylos lelkében, ezek lecsillapítására nem bírt varázsszavakkal, mint az attikai méh: Sophokles. Ha ki-kí törtek a drámai meghasonlás viharai: e viharok nemcsak megráztak, de ingereltek. Túlhaladta korát és mégis mintha a múltba nyúlt volna vissza. Igen, mert a görög istenek tökélyes emberi formáiknak köszönheték bevégzettségüket . . . de a kelet pantheistikus felfogása talált a lángész vallásos aspirációival. Ezért megy vissza. Zeüsz minden tragédiájában fokunkint emelkedik. Mig *Prometheusban* e titan szembe száll és megszégyeníti a tyrannus istent a maga titkával, addig az *Orestiában* más minden felül emelkedik és már a kegyesség méltó tárgya. És ezáltal Zeüsz a jövőbe nyúl be. Mikor olvassuk egyik töredékében: «Az Ég szereti átkarolni a Földet és Eros nőül veszi azt. Az ég esője megtermékenyíti a földet; ekkor szüli a halandók számára az állatok táplálékát és Demeter magvát» — mintha csak a Rig Veda hymnusait hallanók. E helyet a *Danaidák* cz. töredékében Aphrodité mondja. Egy más töredék így hangzik: «Zeüsz a levegő, Z. az ég, Z. a föld, Z. minden, a mi csak felettünk van és átkarolja az istenséget» — mintha csak

Indráról olvasnók a híres passust, hogy «*Indra a világ küllőinek keréktalpa*». Hová lesz az Olymp fényes lakóinak különállása és hatásköre ily rengeteg hatalommal szemben? Ezért van Prometheus ajkain oly megdöbbenő gúny Zeüsz iránt, mert a költő ama Z.-nek áldoz, ki lelkében él. Ezért emlegetik az Eumenidák (furiák) oly megvetéssel az «új keletű» isteneket, mintha a régi, hajlíthatatlan igazságnak, mely a taliora és az *ἀλάστωρ*-ra támaszkodik, lelkétől nyerne ihletet. Max Müller szerint az ind vallás bepillantánunk enged azon fenséges dráma színpalcai közé: mely az Olympon játszik. Homeros az Olymp isteneit mint kialakult isteneket idézte le az Olympról, de a kozmikus mélység e fényes alakok megett elveszett. De az oly lángész lelkében mint A., egy oly secta rejtélyei közt mint az orphikusoké: föltámad az Orestióban is, mintha Zeüszbe olvadt mélységeket érintené, mikor így szól: «Zeüsz bárki légy te, ha e név tetszik neked, e név alatt esdeklek hozzád!» Nála a polyonymia pantheisticus világnézet kifolyása. Lehet-e csodálkozni, ha félreértették, ha neki vissza kellett vonulnia. És épen ebben rejlik a nehézség, hogy Aiskhylost kellően felfogjuk. Csak olvasni kell Paul de Saint Victor művét: *Deux Masques*, hogy lássuk az ellenmondást, melybe e szellemes és sok tekintetben a kutatás legmélyebb nyomain járó író bonyolódik, mikor egyfelől kifejzi: minő közel állott a nyers, a természeti felfogáshoz Aiskhylos hitnézete, másfelől kénytelen elismerni, hogy mennyire kiemelte a népies felfogás köréből, mint a hogy azt Günther fejtegeti ép Sophoklessel szemben: ugyanis azt mondja, hogy azon nagy átalakulással szemben, melyen a régi pelaszg istenek átmentek, mely átalakulás az epos üllője alól kikerült isteneket adott a világnak, melyből Ares egy vérszomjas vadból az erő fenséges harmoniáját létrehozó isten lesz, hisz Hesiod szerint Harmonia atyja lesz, A. csodálatos ragaszkodást tanusít a régi istenekhez. A. e jellemvonását e tömött mondatba fejezi ki: «Az aryai áttör a hellenen». Az ősisztenek kozmikus nagysága, grandiositása föléled. A keleti óriás arányokat öltött istenek, kik agyonnyomták volna a finom arányokban alakult görög talajt, gyorsan átmentek az anthropomorphismus plasticus kezén, de A.-nál megőrzik az istenek megközelíthetetlen, rejtélyes nagyságukat. A régi szobrászati emlékekben: Demeter lófővel ábrázoltatik, kezében egy delphinnel, feje kigyókkal környezve, baljában galambbal. A.-nál Poseidon a hullámokból emeli ki ősalakját,

Prometheusában a kozmikus alaktalanságba burkolt isteneket: Gigasokat, titánokat, Hekatonkheirokat tiszteli. Felhozza azon özönvíz előtti állatokat, óriás lényeket, melyeket bámulattal fedez föl a geologia a kimért, a gracilis görög földön és A. képeit az ősvilággal hozza kapcsolatba. Felfogásom az, hogy ez ellenmondás a lángész mély világnézetében nyeri magyarázatát. A pantheisticus emlékeket, a pelasg-indo-ital nyomokat szerencsés kézzel ragadta meg, mert aspiratiói még jobban beburkolózhattak e leplekbe. Áhitata mélyebb, semhogy a plasticus ruha könnyed leplét némely gondolatainak kidomborítására elégnék tartsa. És a mysterium-árulás vádja, a profanizálás bélyege: ezért nyomul szellemére és népszerűsége ezért vesz talajt Sophokles és a rajongásig tisztelt Euripidessel szemben. Holott neki is rhapsodjai voltak, Aristophanes azt mondatja vele, hogy «meghaltam, de túl él költészetem.» Nem hiába szentelte műveit az *Idő*-nek. Az *Idő* hálás volt és megkímélte azokat, sőt új fényre derítette az újabb időkben. (Aiskhylos vallásos nézeteinek felfogásában kivált két író emelek ki: *Nägelsbach*: De religionibus Orestiae Aeschyli continentibus. Erlangen 1843. és *Dronke*: Die sittlichen und religiösen Vorstellungen des Aeschylos und Sophocles. Leipzig 1861.)

Azon mély vallásosság, mely Zeüsben az istenség fogalmát egyesítette, de alakját a bölcsészet tisztító tűzén keresztül a monda és babona salakjából megtisztította: lengi át A. minden sorát fejlődése utóbbi szakában.

Prometheus átka, melyet Zeüsre zúdit, helyet ad a kegyes áhítatnak, mely ilyen fohászbán tör ki (Agam. 160. és következő soraiban):

Zeὺς ὅστις ποτ' ἐστίν, εἰ τόδ' αὐτῷ φίλον κεκλημένῳ,
 τοῦτό νιν προσενέπω.
 οὐκ ἔχω προσεικάσαι πάντ' ἐπισταθμώμενος
 πλὴν Διὸς, εἰ τὸ μάταν ἀπὸ φροντίδος ἄχθος
 χρεὶ βαλεῖν ἐτητόμῳς.
 οὐδ' ὅστις πάροιθεν ἦν μέγας, παμμάχῳ θράσει βρώων,
 οὐδὲ λέξεται· πρὶν ὧν·
 ὃς δ' ἔπειτ' ἔφυ, τριακτῆρος οἴχεται τυχών.
 Ζῆνα δέ τις προφρόνως ἐπινίκια κλάζων
 τεύξεται φρενῶν τὸ πᾶν·
 τὸν φρονεῖν βροτοὺς ὁδῶσαντα τὸν πάθει μάθος
 θέντα κυρίως ἔχειν.

στάζει δ' ἔνθ' ὕπνω πρὸ καρδίας
 μνησιπύμων πόνος· καὶ παρ' ἄκοντας ἦλθε σωφρονεῖν
 δαιμόνων δὲ πού χάρις
 βιαίως σέλμα σεμνὸν ἡμένων.

Ugy de ez idézetben látható tiszta, fennkölt éthikai felfogás viharzó kedélyben gyökerezett meg. De e hit hasonló az ind epos *paridzsáta* fajához, mely a tenger zuhatagából nő ki és illatával az eget tölti el. Lehet-e csudálkozni azon, hogy ily gondolkodás tükre: a *nyelv*, drámai? «Il y a l'obscurité sur se pensées, comme il y a des nuées sur le cimes. Il a l'emphase de la tempête et le hérissément du lion. Les toises, et les aunes de la rhétorique se rapetissent jusqu' au ridicule lorsqu' elles s'appliquent à de tels genies» — mondja Paul de S. Victor. És itt jutottunk egy ponthoz, melyet Aiskhylos méltatásánál a legfontosabbnak tartok.

A. teremté meg a tragikai nyelvet. A nyelv mestere, de nem úgy mint Arany, de úgy mint Vörösmarty és a Bánk-bán írója. Ha lyrai ömlengéseit, epikus kitéréseit az æsthetika, chablonhősei könnyedén elítélték és a dicsőség oroszlán-részét Sophoklesnek adják és gyönyörködnek Euripidesben: nem méltányolták eléggé, hogy A. teremté meg a dráma nyelvét: a küzködő, a háborgó szív ez eleven tolmácsát. *A tragikum nagy elve: a πάθος μύθος*: vív, tusakodik e nyelvben, mely arányt vesztett összetételek által zsúfolja a szó nyugtalan, izgatott, bomlásnak indult, határozatlan keretébe a gondolatot. Az epikus határozottság kidomborított, bevégzett kifejezést kíván. E nyelvet megteremté Homeros örök időkre. Csak a Homeros «Iliás»-ának híres jelenetét, melyet Schiller *Hectors Abschied* cím alatt örökitett meg, Andromache bucsúját hozom fel. A drámai élet legtragikusabb esemény sejtelve mellett is elsímul az *elegia* édes hullámzásába. A fájdalom, hogy Hector, ki atyát, anyát, barátot pótol, mely Petőfinek «Szereitek» cz. híres ódájában is befejezésre jut, átjátszik a tragikai meghatottság, mondhatni előérzet, mely igen fontos egy pszichikai tünemény a drámai kompozícióban: az édes panaszba, de nem az *ellenszegülő* akarat kitörésen nyer kifejezést. A lyrában, midőn Sapphó kedvesével így szól:

Elakad nyelvem, fölemésztve rajtam,
 Tűz fut át, vesztem szemeim világát,
 Éjbe vesz az és füleimbe egy hang
 Cseng süketítve.
 Homlokom sűrű verítéket izzad;

Reszketés tölt el, halovány leszek mint
 Hervadó fű és vele aszni látszom
 Én is, oh Atthis.

A passiv lelkiállapot mélabus panaszát fejezi ki.

Alkaios erőteljes hangja, melylyel Pittakos ellen kiengesztelhetetlen gyűlöletét fejezi ki: ép az *elfogultság*, egy oly kiválóan humánus emberrel szemben is a pártszenvedély által elvakított indulat egyoldalú kifejezése: de e dráma a meghasonlás költői formája. E meghasonlás átszövődik, beletör az utolsó szóba: ezért az *íronia*, melyben a szó valódi értelme hadat izen annak conventionalis értelme ellen. A meleg olvadékonyság, a dús színekben ragyogó képzelem hű tolmácsa az aëol lyra, kivált Sappho lyrája; a szenvedély egységes, magában meg nem hasonlott ereje, tömör szilárdsága szól Athaiosnál, a visszaemlékezés sokszínű szírványa: a kitombolt vihar után ragyog az elegikusok nyelvében. De maga e vihar: a szók el nem döntött küzdelme, forrongása, az idegen ellentétes elemek találkozása, melyek egy egész más íróra mondott franczia elmés megjegyzése szerint, csodálkoznak, hogy találkoztak; a szók, melyek összezsufolttság miatt elvesztik egyensúlyokat, képezik a drámai nyelv valódi természetét és ennek megteremtője Aiskhylos.

Ez érdemét legnagyobb mértékben elismeri Aristophanes, kiparodizálja az öles szavakat (*sesquipedalia verba*), a *ῥήματα γομφοπαγῆς*.

Euripides gúnynyal vágja szemébe:

•S ha te Parnés és Lykabettos (két hegy Attikában)
 Nagyságu szavakat vágsz ki nekünk: ez lesz a jóra tanítás?
 Kivel emberileg kellene szólnod? . . »

De Aiskhylos jellemzőképen mondja:

De, szerencsétlen, magas eszmék —
 A gondolatoknak kifejezést is méltót kell szülni magadhoz.
 Félistenek ajkára beszéd is magasabb kell, kell mindenesetre
 Valamint köntöseik sokkal ragyogóbbak mint a miénk.
 (Békák 1006—1010.)

A komikus költő a dolog lényegét fejezi ki és ha gunyolódik Euripides azzal, hogy *Niobe*, a fájdalomcsujtott anya *három napig* orralta bánatát és csak akkor szólalt meg; ha Akhilles Patroklos

elvesztése feletti fájdalmát zordon némasággal tűri: mindez csak a *fenséges* irány jellemvonásait tünteti ki: «*Pour éloquence, le poëte leur (aux héros) donnait parfois le silence.*» De ha szól: nagyot mond; mint szélszend után kitör a vihar. E nyelvet hasonlíták egy a marathoni síkon felejtett persa biborpalásthoz: de e hasonlat e nyelvnek csak ragyogását, nem drámai természetét illusztrálja. Az Aristophanes által *hajóács* által dobált gerendákhoz hasonlított szavak tömör egységet hitetnek el, holott a drámai meg hasonlítás bennök van. Ha a tengerről azt mondja, hogy «a hajók mostohája»; a por «az iszap szomjas nővére», a füst «a tűz játszó színű nővére», ha a Hiketides kara a meggyaláztatástól irtózva, a gyalázatot hallja csaholni a tengerparton, melyet a tenger elnyelt és most kiad magából; ha Danaos azt mondja, hogy a vendégszerető befogadást megszavazó nép fenntartott kezeitől szuronyerdő borítá a levegőt; ha a kardot Scythia száműzöttjének nevezé, az örökség rideg megosztójának, ki a harcosok életével kockát vet: ezzel nem a szingazdag beszéd czifraságai, nem az említett persa-palást arany himzése: ez a drámai élet szívzaggató lüktetése. Jól esik visszaemlékeznem Imre Sándor előadásai közt ama pár órára, melyet a magyar epika által létrehozott újítások kapcsán, különösen Vörösmarty nyelvéről szólván, Aiskhylos nyelvalkotó lángeszét azzal a mélyreható elmével tüntette ki és azzal a bámulatos olvasottsággal, mely őt a magyar tudományos előadás mintaképévé emelte. Az Aiskhylos befolyását a drámai nyelvre egy pár mély megjegyzésben, egy néhány példában tüntette ki. Aristophanesnél Euripides és Aiskhylos vitája e téren: a paródia szétszóró üveggömbjét ha eltávolítjuk, egyike a legérdekesebb aesthetikai vitáknak, melyet valaha vívott a realizmus az idealismus ellen. Kiváló érdekekkel olvashatni és a tiszteletreméltó szorgalomért nagyon méltányolhatni Aiskhylos nyelvére nézve Schulze: *De imaginibus et figurata Aeschyli elocutione* Halberstadt 1854. cz. művét, mely a drámaiság szempontjából ugyan négy ívnyi értekezése folyamán nem méltatja Aiskhylos nyelvét, de a *képletek* és *figurák* használatára nézve a példák oly gazdag tárházát nyitja meg, hogy ez *értekezés* alapján a jelen értekezésemben megadott nézőpont: a drámaiság néző pontja után indulva, Aiskhylos nyelvének méltatásával termékenyen foglalkodhatni. Jellemző a minden költői nyelv sajátságairól nem szólva, az ú. n. *acyrologia*, midőn össze nem egyező szokat hoz össze. Így ha

beszél *ποδῶνες ὄμμα* (Sept. 605.), ha így szól: *ἦ οὔτε φωνήν, οὔτε του μορφῆν, βροτῶν ἔψει* (Prom. 21.), vagy Prom. 115.: *τίς ἀχὼ, τίς ὁδὴν προσέπτα μ' ἀφεργγής* a túlszigázott képzelem és a részletezéstől irtózó mély érzés miatt hallucináló érzék-bomlás nyelve ez. A lángész e fogásait ki utánozza: az ködös homályossá válik, mert hiányzik a kellő mélység. Igen érdekesnek tartom *Ag. 334—338.*: *ἐν αἰχμαλώτοις Τρωικοῖς οἰκίμασιν Ναιουσιν ἤδη, τῶν ὕπαιθριων πάγων Δρόσων τ' ἀπαλλαγέντες, ὡς δυσδαίμονες Ἀφύλακτον εἰδήςσουσι πάντας εὐφρόνην*, melyet Schütz úgy fordít, hogy tandemque a subdialibus frigoribus roribusque liberati haud secus ac paupertas incustoditam totam noctem dormiunt, míg *Schulze* a mondat utolsó felét így értelmezi: «ut homines fortuna diu agitati qui laboribus superatis securitatem tandem pacti totam noctem dormiunt», holott e gondolatban Schiller «Wallenstein»-jában Thekla merész szavaira ismerek, hogy a nyomor nyílt arczczal jár a földön. De a drámaiság legjelentékenyebb eszköze a nyelv iróniája, hiszen a helyzet iróniáját ez fejezi ki igazán. Így *Elektra* és *Orestes*-ről Choeph. 501.: *ἰδὼν νεοσσοὺς τοὺς δ' ἐφρμένους τάφῳ* mondja. Így Choeph. 470.: *ἀλγος δώμασιν ἔμμοστον* minő irónia. *Ἐμμοστον* = medicamentum linteum, quod linteolis concerptis exceptum intra ulcera eiusque sinus reconditur (balzsam: irónia). Hát az anaphorában nyilvánuló irónia: *Ξέρξης μὲν ἤγαγεν, ποποῖ, Ξέρξης δ' ἀπώλεσεν, τοτοῖ*. Hát a paronomasiában rejlő gúny, mikor Apollóról azt mondja: *Ἀπολλων, Ἀπολλον, Ἀγυῖα τ' ἀπολλον* (elvesztítőn) *ἐμός*. De szebb talán még Aiskhylosnál sincs, mint *Ag. 1555.*: *ἀλλ' ἰφίγηνειά νιν ἀσπασίως θυγάτηρ . . . πατέρ' ἀντιάσασα . . . περὶ χεῖρε βαλοῦσα φιλῆσει*. Ezt Klytaimnestra mondja Agamemnonról, ki feláldozta Iphigeniát. A helyzet iróniáját kizsákmányolta ki jobban? Ez irónia frappans példája Choeph. 885—886.:

Κλ. (kijön a zajra, midőn már Aegisthos áldozatul esett:)

τί δ' ἔστι χρεῖμα· τίνα βοήν ἴσσης δόμοις

Ορ. τὸν ζῶντα καίνειν τοὺς τεθνηκότας λέγω.

Nem oly félelmetes hatásu-e e válasz, mint *Macduff* válasza *Machbet* e szavaira:

I bear a charmed life which must not yield
To one of woman born.

Macduff: Despair thy charm;

And let the angel, whom thou still hast served,
Tell thee, Macduff was from his wother's womb
Untimely ripp'd.

Ép ily fordulat:

Κλ. ἡ Μοῖρα τούτων ὦ τέκνον, παραιτία.
Ορ. καὶ τόνδε τοίνυν Μοῖρ' ἐπύρσενεν μόρον.

Az ellentétek a szók merész társítása, az összetételek és az ellenmondó elemekből alkotás útján oly számos példában találhatók meg, hogy lapokat kellene kiírni Aiskhylosnak ránk maradt hét művéből. Az Esdeklők Aresre mondják:

ἄχρονον ἀχίδαριν δαχρυρόνον Ἄρη

E nyelvezet összes erejét, merész fordulatait, megrázó rythmusát mintegy összefoglalja *Eum.* 299—396. (Dindorf.)

V.

Ha végig tekintjük azon tragikai kört, melyet A. költői pályáján megfutott: *trilogiákra* csoportosítható nagyrészt, fájdalom, hét darabot kivéve, csak töredékekben fenmaradt tragikai anyag. A satyr-dráma volt az összekötő szál, mely a tragédiákat a Dionysus-cultushoz csatolta. Innét a költők versenydarabjaikat a *satyr-dráma* földerítő hatásával fejezték be. A verseny e neme volt a *tetralogia*, melyből kivált A. trilógikus szerkesztésmód alapján *hármat* szorosabb egységbe hozott és létrehozta a *trilogiát*. Alig van a görög irodalomtörténetnek æsthetikai szempontból fontosabb kérdése: mi volt a trilogia-szerkesztés lényege? Kiterjed-e az összes hellén tragikai alkotásokra? Miért szűnt meg? Suidasnak e kérdésre nézve nagyon fontos e helye: καὶ αὐτὸς (Sophokles) ἤρξε τοῦ δράμα πρὸς δράμα ἀγωνίζεσθαι, ἀλλὰ μὴ τετραλογίαν (ἢ τετραλογεῖσθαι). E passus bizonyos költészeti reformot jelent, t. i. hogy Sophokles önálló, teljes egészét alkotó darabokat szerves összefüggés nélkül állított egybe a szokásos *tetralogiá*-ba, mely a verseny tárgya volt. Vele szemben A. nem a drámát a drámával szemben, hanem a drámák szerves egységbe olvadó csoportját bocsátá verseny alá. Kiváló érdeme van Aiskhylos-trilógikus szerkesztésmódja megítélésében Welckernek, ki «Die Aeschylische Trilogie» és «Die Griechischen Tragödien mit Rück-

sicht auf den epischen Cycles» cz. műveiben rámutat a dolog lényegére. Valamint Homeros költeményeit a rhapsodok, a *khion-genos* költői fentartották, előadásaiikkal terjeszték, a panatheni ünnepeken velük az ünnepi közönséget elragadták és a traditio meg nem szakadó lánczolatának lánczszemeit fűzték: úgy a drámai tárgyakká kidomborodott epikus részek (hiszen Aiskhylos mondta, hogy ő csak morzsákat szedett fel Homeros gazdag asztaláról) nagyobb rhapsodiákra: *trilogikus* compositiókká verődtek össze, de a minnek meg lett az a hátránya, a melyet Aristoteles (Pœt. VII.) a drámák episodszerű alkotásában hibáztat a következő szavakkal: ἀγωνίσματα γὰρ ποιῶντες παρὰ τὴν δύνανται παρατείναντες μῦθον πολλάκις διαστρέφειν ἀναγκάζονται τὸ ἐφεξῆς, mint Ajas utolsó részében történik, hol az Ajas tragikuma teljesen befejezve a tragikai hatás kimerítve van és egy új alak, Teukros lép előtérbe és új tárgy: az Ajas holttestének kiadása, Agamemnon, Menelaos és Odysseus szép vitája merülnek fel. Igen, mert a még fiatal Sophoklest elődje, Aiskhylos tekintélye és a néző közönség izlése kényszeríté e nyújtásra: átjátszásra a trilogia harmadik darabjára: *Teukros*-ra. Sophokles tehát elhagyta volna Suidas szerint a trilogikus szerkesztésmódot és csakugyan a ránk maradt hét darabból az Ajason kívül sem a Philoktetes, sem a Trachisi nők, sem Antigone, sem az Oidipusok (az utobbiak inkább dilogiát alkotnak), sem Elektra nem mutatnak trilogikus szerkesztésmódot, bár az *Oidipodia* megoldása az *Oidipus Kolonos*-ban fenséges egységbe volna hozható *Oidipus király*-lyal, ha egy tetralogia darabjai lettek volna. A mese a thémaegység a két Oidipus és Antigone közt meg van *Antigone* alakja a lány önfeláldozásától a testvérszeretetet heroismusáig emelkedik; de e három darab szerkesztés-ideje közt nem csekélyebb, mint tíz évi időköz volt. A trilogia szerkesztésmód megteremtője: A., kinek epikus reminiscentiái a a homerosi rhapsod-költészet egyenes hatása; de a mi a lényeg: a nagy conceptiók iránti ellenállhatatlan hajlama idézte elő e sajátos műfogást, melyet úgy viszonyítok a Sophokles darabjai alkotási módjához, mint a dombormű viszonylik a szoborhoz. Igaz, hogy a szobor önállóan foglal helyet pedestalján és örökíti meg a fenség köréből alászálló eszmét, de a domborműben van valami festői hatás: az eszme fejlődését, vitalitását tünteti föl. A. ebben győzte le a görög tragikai költészet főakadályát: a mese, a traditio korlátozó nyűgeit, az erkölcsi eszméknek ellenszegülő természete-

tét: mert ha egyes darabokban a mesét nem változtathatá önkényesen: a rokon mesék, a rokon legendák csoportosítása által kiegészíthette. És A. darabjai csakugyan trilogikus szerkesztésre vallanak. E trilogiák összekötő kapcsát vagy a család-tragédia egymás után következő fokai alkották, mint az *Orestia*-ban, vagy a thema-egység, mint a *Persák* trológiában, melynek *első* darabja *Phineus*-ban a harpyáktól megtisztított hős (*Zetes és Kalais* által szabadíttatott meg a kegyetlensége miatt maga ellen zúdított furiáktól) az Argonautáknak megjósolja Európa és Ázsia küzdelmét és utolsó darabja: *Glaukos* az Anthedoniáknak megjósolja a szicíliai görögök győzelmét a karthagóbeliek felett Himeránál. Tehát a thema: a hellenismus diadala vagy végre a hős egysége: mint a *Promethia*-ában. A tűzhozó Prometheus az emberiség jóltevőjét, civilizátorát, a felszabadult, a Zeüszszel kibékített és Herakles által az Olympnak megnyert Prometheust mutatja be és a ránk maradt közbelső *darab* e titan erejét tünteti föl, soha költő által túl nem haladt erővel.

Ily trilogiák: *Lykurgia*, melyet újra a thema-egység fűz egybe: a Dionysios kultusz ellen megkísérlett üldözések bukása alkotja a themát: Edonok, Bassarides, Neaniskos és Lykurgos alkotják e darab complexumát. *Niobe*-nál újra az *alak* egysége fűzi egybe: *Trophoi*, *Niobe*, *Propompos* cz. darabokat.

A mese-egység mesekörre szélesül az Achilleiában, melyben alkatrészek: Myrmidonok, Nereidák, Phrygek. *Aias*-nál: "*Ὀπλων χοίσις*, *Thrák nők* és *Salamisi nők* alkotják a részeket, melyek már a családi mythos szálaival kötve egybe. Pindaros ódáinál hasonlóan távoli epikus szálak fűzik az *enkomion*-ban magasztalt hőst a családi őshöz vagy leggyakrabban egy-egy heroshoz. E szálak eredetileg Bakkhoshoz köték a legenda-hősöket. A trilogia szerkesztés-mód lényege abban áll, hogy az *erkölcsi világrend* diadala, az ethikai igazságszolgáltatás a családi tragédiák láncszemein nyer kifejlődést. A kérdés: Sophoklesre kiterjesztendő-e szerkesztés-mód lényege? Schöll Adolfot egy igen nevezetes mű megírására vitte, melyben követeli Sophoklesre nézve is a trilogiai szerkesztés-módot, mert semmi ok nincsen, hogy Sophoklesre ne alkalmazzuk. Schöll mintegy igazságtalanságnak tekinti azt az eljárást, hogy épen Sophoklestől vonták meg e jogot és egyedül Aiskhylos javára zsákmányolták ki. Ugyanis Aristoteles sehol sem emlékszik meg azon átalakulásról, melyen a dráma átment Sophoklesnél e tekin-

tetben, holott ha Sophokles azon újítást keresztül viszi, hogy a trilogiai szerkesztésmódot megszünteti, nem mulasztotta volna el Aristoteles Sophokles e reformját kellően méltatni. Schöll a Sophokles darabjai közt éles elmével, ügyes conjecturával állítja helyre az összeköttetés szálait. Az irodalomtörténeti, philologiai kérdésnek nevezetes és gazdag kutatásokra adó kérdés, æsthetikai szempontból életbe vágó: mert mivé lesz Oidipus király fenséges egysége, ha csak első darabja az Oidipodiának és mivé lesz Antigonének bevezgett, mintaszerű kerekdedsége, ha voltaképen csak a megelőző darabok csomójának megoldása az egész? Hogy *Ajas* utolsó felére alkalmazva a trilogia-elmélet e darabnak használ, hogy *Elektra*-nak is javára van, az bizonyos, de épen nem lehet elmondani Sophokles legtökéletesebb alkotásaira: a két Oidipusra és Antigonéra ugyanezt. Ha az irodalomtörténeti mélyreható buvárlat csodálatos eredményekre vezet: az æsthetikai élvezet veszít. Günther nézete: Vagy egyszerre történt a trilogia szerves egységének megszüntetése tetralogia megszűnésével, vagy akár a mese, akár a thema szerinti összefüggés (Fabeltrilogie, Thementrilogie, mint Schöll A. kimutatja), soha sem létezett. Mindenesetre Aristoteles előtt be kellett fejezve legyen az átalakulás. De akkor miért nem szól róla ép Aristoteles? Körülbelül a tetralogiába csoportosítás nem szűnt meg és így esetleg lehetett trilogikus compositio is, de *nem volt szükségképi*. És újra visszatérnek a kiindulási ponthoz: A. nagyszabású compositiók iránti hajlama teremte a trilogiát; ez csábítá az utódokat, de a versenyre szánt darabok nagy száma, az újdonság keresése nem engedték, hogy a trilogiai szerkesztés-módra alkalmas tárgyaknál maradjanak a költők. Aristoteles is említi Poet. XXIII.: *πλήθος τραγωδιῶν τῶν εἰς μίαν ἀπόρρσιν τιθεμένων* és tiltakozik a darabok epikus összefűzési módja ellen. Az egyes darabok lettek tehát kedveltek. Innét Sophokles műalkotásának az a jellemvonása, hogy a darab kezdetén már valami tény bedobta a tragikai hőst a tragikai helyzetbe. Günther Sophokles műalkotásának e sajátosságát így jellemzi: «Die Exposition der Sophocleischen Stücke umfassen mehr, sie enthalten einen ganzen Theil der eigentlichen Handlung selbst, eine Schuld, eine Unthat, eine Verwirrung, eine Kränkung, ein Streit geht stets voraus, und somit beginnt das Drama, so weit wir es kennen, fast stets auf der Höhe der Action und bringt nur deren letzten Theil, die Wiederherstellung der gestörten Ordnung zur Darstellung».

Innét a prolog behozása Euripidesnél, mely mintegy az elenyészett trilogikus darabok maradványa, illetve a nézőnek olyan helyzetbe és hangulatba hozása, hogy a cselekvénybe bonyolódott hős jellemét értse: érdekek kísérlje. Sophokles tehát a trilogia anyagát beleszorította egy darab keretébe és ezért terheli meg az expositiót. Azonban annyit constatálhatunk, hogy négy darabnak egy tetralogiába füzése politikai, erkölcsi stb. alapeszme alapján «ist und bleibt ein ebenso nüchternes als unkünstlerisches Verfahren, ein für die Kunst sehr zweifelhafter Dienst. Mi az én nézetem?

A. nagyszabásu compositióra hajolt, a *Persák*-ban van thema-egység, mert a hazafias hangulattól áthatott közérzet úgy kívánta, hogy Európa és Ázsia: a hellen és barbár küzdelem jogsultsága, dicsősége minél több formában legyen előterjesztve. A *Lykurgia*-nál a Dionysos cultus vallásos, szertartásszerű feltüntetése hozta magával a trilogikus szerkesztést. *Prometheus*-nál a monda ellenmondása: kibékíthetlen meghasonlása. A lángesze megteremté az egységet, feloldozá a munka hőse, Herakles által a gondolat hősét, Prometheust. Az *Orestia*-ban még nevezetesebb csoportosítást vitt keresztül. Az *Atridák* átkát, a talio engesztelhetetlen törvényét egy azon darabban meg nem oldhatta egy azon nemzedék meg nem érthette. Athen humanus világa: a Pelopidák földével szemben: csak ily csoportosítással, csak az areopag nagyszerű pörével volt illusztrálható. Aesthetikai szempontból a trilogikus szerkezet mindig felvetendő: mert ha a *tragikai* megoldás három darabban nyer kifejezést, akkor az egyes darabokat összekötő láncszemek ép a katastropha fordulatanál vehetők észre. A mely darab meghasonlással végződik, de értsük meg: kibékíttetlenül maradt meghasonlással és a tragédiában a legtermészetesebb kibékítő, a halál, akkor a trilogikus szerkezet felveendő és ennek törvénye alkalmazandó.

E tekintetben legjobb egybehasonlítani Sophokles *Ajas*-át ugyancsak Sophokles *Electrá*-jával, de hogy a példa pregnansabb legyen, Sophokles *Electrá*-ját az A. *Νοηφόροι*-jával. Dr. Kassai Gusztáv latin értekezése (Philol. Közlöny. 1883, 609—615.) az *Electra* expositiójából kiindulva bizonyítja be, hogy a megoldás az expositióban felvetett tárgyat teljesen felölelte és így *Electra* egyes darab. Magam fontosabbnak tartom és egy korábbi értekezésben kimutatni törekedtem, hogy azon körülmény döntő aesthetikai szempontból, hogy *Electrá*ban előbb esik áldozatul Klytaim-

nestra és azután Aigisthos; a *Νοηφόροι*-ban az Eumenidák által üldözött, zaklatott lélek első vergődéseit halljuk már a *Νοηφόροι*-ban, míg az Electra zársorai így hangzanak:

«Oh Atreus faja, mily sok gyötrelmem ért,
Míg e végsata drága szabadságod
Visszaszerzé.»

addig olvassuk a *Νοηφόροι* zárjelenetét (l. 973. sortól), mely a bevégzetlenséget a meg hasonlítás festésével ugyancsak érzékelhetővé teszi. Nagyön helyeslem Günther felfogását, ki Schöll azon törekvésével szemben, hogy a trilogikus szerkesztés-módot Sophoklesnek is meg kell adni, kijelenti, miszerint Schöllnek igaza van, de a tárgytól függött. Nem kell feledni, hogy A. mese- vagy thema-egység szempontjából megalkotván, nagy trilogiáit, és én hozzáteszem: az ethikai eszmék keresztül vitele szempontjából: utódainak nem maradt egyéb, ugyanazon mythoskörből merítvén tárgyukat, mint a mélyebb lélektani felfogás, költőibb kidolgozás. És e tekintetben Sophokles két dolgot művelt: vagy a trilogia egész anyagát szorította egy darab keretébe és ekkor az expositiót tette szélesebbé, a hőst egyenesen a lejtő szélén mutatta be, mint *Oidipus*-ban; vagy egy meglevő trilogia egy zárjelenetét hálás tárgynak tekinté egy darabbá: lélektani rajzzal kiegészített, teljesen bevégzett compositióvá fejleszteni. Ez történt meg az *Antigone*-val. Azon jelenet a *Heten Theba ellen*-ben, midőn Antigone és Ismene antiphonikus felsorokban siratják a két ellenséges testvért, megosztván a részvétet, hogy annál teljesebben juttassák érvényre (Sept. 961—1004. Dindorf): a két nővér jellemét kidomborítja. Antigonét oly hősnővé emeli, kinek önfeláldozásában van valami abból a nagy conceptióból, melyet a kereszténység alkotott a *Pietas*-ban. Halottért viv harczot: az árnyvilággal köt frigyét. De e merész jellem kiszögelésére külön darab kellett. És mondhatom, csodálkozom, hogy azon bámulatos tudományos apparátussal folytatott nagy tudományú *vitában*, mely a trilogia kérdésében felmerült, a legjelentékenyebb, mondhatni döntő kérdésnek: az æsthetikai szükség kérdésének oly csekély szerep jutott. Pedig Schöll aligha szaporítá Sophokles babérait, holott nyílt szándéka volt e nagy költő fölényét emelni, ha a *compositio-egységét* megbontja a trilogikus szerkezet hangsúlyozása által. Hogy egyszer mindenkorra e kérdéssel végezzünk: æsthetikai

tekintetből. Aiskhylosnak a trilogiára szüksége volt, mert azon ellentétes felfogás, melylyel (már Pindaros is teszi félénken) a néphit hagyományait feldolgozza, szélesebb kidolgozást, összetettebb compositiót tettek szükségessé, hogy ethikai elveit érvényesítse. Csak a Prometheus és Orestes alakját kell megfigyelni. Az a lázadás Zeus ellen: ez isten iránt meggyökerezett mély tiszteletet ugyancsak megrendíti, hogy az *emberi szabadság* elvét érvényesítse; az istenek *φθόρος*-át ugyancsak gyűlöletes színben tünteti fel, hogysem a közhangulatra támaszkodhatott volna. Pedig — és ezt kiemelem — a közhagyomány, a traditio a tragédia-íróra nézve is kötelező, csak más alakban, mint az epikus-íróra nézve. Mi különbség e kettő közt? Horatius mondja: «Aut famam sequere aut sibi convenientia finge!» (A. P. 119. sor.) A. a hagyománnyal szemben az alternativa utolsó felét érvényesíté, de az elsővel is megbékült és erre alkalmas volt a trilogia. A lelánczott Pr.-sal szemben ott a *Felszabadított* Pr. Az anyagilkos furiákat Eumenidákká változtatá. Hogy a human felfogás és a régi vallásos hit kegyetlensége mint engedett enyhébb felfogásnak, bizonyítja Sophokles Oidipusa, ki Kolonosban ép az Eumenidák szent berkeiben pihen meg, mintegy a mult árnyaitól körülvéve. És ha A.-nál egy kissé erőszakolt a Prometheus-traditio kibékítő feldolgozása, annál természetesebb az Oidipus mondáé Sophoklesnél és ezt Sophokles csak egy nagy áldozat árán tehette és ez: a tragikai jellem megváltoztatása. Igen, az emberi szabadság korlátait érintette is Oidipus, ki fiait kiátkozza és elutasítja: önmaga keresi a helyet, vakon is megtalálja, mit látó szemekkel elkerült, a kiengesztelődés útját, az áldás útját. *Lemondás, önfeláldozás és szeretet* igéi hangzanak ajkairól és ez igék élő ideálja a vak atyát kísérő lány: *Antigone*. Ily felfogás mellett, nem kell hidat építeni a nép felfogása és az ethikai eszme közt, nem kell trilogikus szerkesztés.

VI.

Az *Orestia* a legtökéletesebb trilogia, mely mintája marad mindenha az oly nagyszabásu compositióknak, melyekben az erkölcsi eszmének egész korszakot felölelő küzdelme képezi az anyagot. A régi kornak két trilogiája talált utánczókra s mindkettő az Aiskhylosé: *Promethia* és *Orestia*. A. fokról-fokra emelkedett a trilogia-szerkesztésben azon tökélyre, mely ezekben nyilatkozik.

Fölvethető a *Perzsák*-kal szemben is a trilogia kérdése. Ugyanis a *Perzsák* didaskaliájában olvasható: Ἐπὶ Μένωνος τραγῳδῶν Αἰσχύλος ἐνίκῃ φωνεῖ, Πέρσαις, Γλαῦκῳ, Προμηθεῖ. K. Fr. Hermann (Berl. Jahrbücher 1843.) tagadja, hogy a három első közt tartami egybefüggés lett volna. A *Perzsák* tehát «ein sonnenklares Beispiel einer unverbundenen Trilogie». Welcker thema-egységet lát benne, Európa és Ázsia összeütközésének eszmei egységét, mely Herodotosnál is kiindulási pont. Ugyanis Phineus a Harpyáktól megmenekülven, tanácsokat ad az argonautáknak útja felől; tehát A.-nál körülbelül jóslatokat mondott Európa és Ázsia küzdelme felől. Herodotos Medea elrablását viszonzásnak tünteti föl Helenáért. Droysen szerint a jóslat azt tartalmazta volna, hogy a persák elég erősek a szárazon, ha csak ott támadnak; de a szabad tengerre ne bízzák magokat és oly népekkel ne kössenek ki, melyekre nézve a tenger a dicsőség mezeje. Darios a perzsákban a túlvilág fenségével ruházza fel e tanuságot:

θῖνες νεκρῶν δὲ καὶ τριτοσπόρω γονῇ
 ἄφωνα σῆμανδουσιν ὄμμασιν βροτῶν
 ὥς οὐχ ὑπέρφευ θνητὸν ὄντα χρεὶ φρονεῖν.

A trilogia harmadik darabja: *Γλαῦκος Πόντιος* vagy *Πόντιος*. Glaukos emberhussal tartá lovait, melyek utoljára őrzöngésbe esve, magát Glaukost ették meg. Klossowszki Athén figyelmeztetését látja az író által célozva, nehogy elbizakodjék a görög államok irányában. És mi kötné e darabot a *Perzsák*hoz? Hogy Potnia Plataiai közelében fekszik. Helyesebb Welcker nézete, ki nem Potniai, hanem Πόντιος Γλαῦκος-t gondolt, egy tengeri dæmont, ki Gelon diadalát jósolja meg a karthagóbeliekkel szemben, mely a szicíliai hellének szerint egy időben történt a salamisi ütközetel. E szerint thema-trilogia. És elfogadjuk Gruppe nézetét, ki e két darabot csak elő- és utójátéknak tekinti, melyek a valódi tragédiát: a *Perzsák*-at kidomborítják. A thema-trilogia az egyes darabok önállását biztosítja, így a tragikai alap különálló lévén, a külön dráma a maga teljességében élvezhető. Mint a *Wallenstein* trilogiában: a *Wallenstein tábora* csak bevezet a harmincz éves háború légkörébe, beleragad hangulatába, de a tulajdonképeni tragedia a két *Piccolomini* és *Wallenstein halála*. A *Perzsák* trilogiában az érdek központját a *Perzsák* alkotják. A Prometheust némelyek megkülönböztetik a *Πρ. πρόφορος*-tól, mely az első da-

rabja és a *II. πυρκαῖς*-re gondolnak és a *λαμπαδοδρομία* alapítását symbolizáló darabnak hiszik. Klausen Prometheus azon jóslatára alapítja a darabot, hogy Athén a lángokból új életre kel; *Gruppe* a szenttűz meggyújtására gondol, mint a fölszabadítás symbolumára. E szerint a hála-áldozat, a szabadság ünnepe lett volna tárgya e darabnak. Tehát a mi képleteinknek megfelelő befejezés, mint Gottfried Hermann nézete volt a trilogiáról, hogy a három darab közül az egyik lelki rajz volt (*Seelengemälde*) és a szívhez és értelemhez szól, a másik a szemekhez és látványosságokat nyújtott.

Az Orestióhoz legközelebb áll az a trilogia, melynek fődarabját a *Heten Theba ellen* képezi. A didaskalia így szól: ἐν:α: Αἰῶν Οἰδιποδοί, Ἔπειτα ἐπὶ Θήβας, Σφόγγε σατυρικῇ. Közelebb állott, mert ebben is egy családi tragédia sorozata tárul fel előttünk. Kezdődik a tragédia *Laios*-on, ki a végzet ellenére megnősül; folytatódik Oidipuson, ki apát öl és tetőződik az egymást ellenséges kezekkel elejtő két testvér tragédiájában és magasztos befejezést nyer Antigone hősies önfeláldozásában, melynél szentebbet, magasztosabbat a keresztény tragédia sem mutat fel, mert ő áldozatul adja magát a temetetlenül hagyott testvér halotti árnyának. A női eszményi szeretet mintaképe, ki a száműzött atyát vezeti, gyámolítja és elvezeti az önmaga által vakon is megtalált sír széleig, hogy csoda-módon eltünt atyját a herosok templomába vezesse és viharos éjjel eltemeti az eltemetetlen, elítélt, honárulónak nyilvánított Polyneikest, hogy bevezesse az alvilág nyugodt birodalmába: nyugtalan árnyát felszabadítsa a szenteletlen sír hideg öléből. Mennyi tragédia e családban! Minő mélységes nyilvánulása a végzet titokteljes hatalmának, uralmának. E mondakört szépen egészíti ki még a tréfás elemekkel mulattató satyr-dráma is: a *Sphynx*, mert hiszen e sphynx az ember talányát adja föl, a megoldó Oidipus saját végzete hálójába bonyolódik és abban vész el. Az emberi tudás vakságát jelképezi a végtelenül szerencsétlen Oidipus önbíráskodása, melylyel önmaga szemeit oltja ki, hogy vakon is eltalálja úttalan bolyongásai végén az utat a megdicsőülésre. Sophokles mélyen vallásos lelke kellett a mondakör ily mélységes felkutatására, de Aiskhylos lángelméje és erőteljes ferfiassága volt való a családi tragédia fővonásának megjelölésére. Övé a vázrajz, Sophokles és Euripides érdeme a lélektani finomabb kidolgozás; de az eszmei magasztat, a conceptio me-

részsége, az ethikai alap feltalálása: Aiskhylos érdeme. E monda-kört a trilogikus szerkesztésre mintegy kinálkozott. Gottfried Hermann 1835-ben közzétett latin értekezésében, melynek czíme: *Dissertatio de Aeschyli trilogiis Thebanis* fejtegeti a kérdést, mely darabok foglaltak helyet a *Heten Theba ellen* mellett. Hogy utalás van az Oidipus átkán kívül, melyet fiaira mond, magában a *Heten Theba ellen*-ben a trilogiára, a legfőként idézhető Eteokles következő nyilatkozata:

ἐξέζησαν γὰρ Οἰδίπου κατεύγματα
 ἄγαν δ' ἄληθεϊς ἐνυπνίων φαντασμάτων
 ὄψεις πατρῶων χρημάτων δατήρισι (D. 709—11.)

Ez álomkép és Oidipus átka a *Heten Theba ellen*-t megelőző darabra utalnak. Gottfried Hermann bevallja, hogy kezdetben azt hitte, hogy a *Heten Theba ellen* a befejező darab, de később e nézettől eltért. Welcker Th. szerint a *Laios*, *Oidipus*, Sphynx külön csoportot alkottak, a *Heten Theba ellen*-nek megelőző darabja *Nemea* befejezője *Phoenissae* volt. Gottfried Hermann később középső darabnak tartá a *Heten Theba ellen*-t, a *Nemea*-t, melynek hőse *Hypsipyle*, az ő gondtalansága miatt egy kigyó által halálra mart Opheltés dajkája, más thebai mondakörből meritett trilogiához tartozónak állítja. Szerinte az első darab tárgya az Ilias IV., 376. és köv. soraiban megtalálható, hol Agamemnon elmondja Tydeusról, hogy ő a Polyneikes ügyét felkarolta, Eteoklestől viszsza követeli az egyezés szerint a királyi hatalmat, mit ez megtagadván, Theba ellen megy: «ἀλλὰ Ζεὺς ἔτρεψε παραίσια σήματα φαίνων». E darab címéül *Argivi*-t vagy *Argivae*-t gondol és megczáfolja ügyes érveléssel azon ellenvetést, mintha ez satyrdráma lett volna. Eteokles álma beillik ily darab keretébe. A harmadik darabnak tárgyát, minthogy a *Heten Theba ellen*-ben világosan olvasható, hogy a város ez alkalommal megmenekült, mert az állam hajója léket nem kapott:

πόλις δ' ἐν ἐνδία τε καὶ κλυδωνίῳ
 πόλλαισι πληγαῖς ἄντλον οὐκ ἐδέξατο, (795—6.)

Gottfried Hermann Kapaneus meséjében találta fel. A *Heten Theba ellen*-ben elesettek eltemetése, melyet Plutarchos szerint Theseus, nem mint Euripides *Ἰκετιδης* cz. darabjában tárgyalja, erőszakkal, hanem rábeszélés útján eszközöl, képezi a tárgyat. S ez valószínű,

mert az ethikai megoldás hasonló módja: a temetetlenül hagyott és ki nem adott holttestek eltemetésének kieszközlése az atheni human szellem képviselője: Theseus által, mint az areopag felmentő ítélete Orestesre. A mi az Oidipus átkát illeti, a *Thebais* ciklikus eposban találjuk meg okát, mely oly megragadó módon emlékeztet Lear király esetére, csak hogy Oidipus mélyebb nyomon jár. Ő nem szeszélyből, akaratosságból osztja fel birodalmát, de mert átok ül rajta, de mert bösz kezekkel megvakítá magát. A birtokairól önkényt lemondott Oidipusnak lakomát ad — a Thebais szerint — Polyneikes. (Atheneusnál XI., p. 465. F.) Szép ezüst asztalt tesz elébe, arany serleget tölt színültig:

αἶψα δὲ παῖσιν ἐοῖσι μετ' ἀμφοτέρουσιν ἐπαράς
ἀργαλέας ἤρατο· θῆδ' οὐδ' ὅς λάνθαν' Ἑρινόν·
ὥς οὐ οἱ πατρῶϊ' ἰῆ φιλότῃτι δάσαιντο,
ἀμφοτέροισι' δ' αἰεὶ τελέεθαι πόλεμος τε μάχης τε.

Ime: a karddal osztózás alapja. Más versiót tartott fenn a scholiasta Oed. Colon. 1375. sorához. Úgy adja elő Oidipus felháborodását, hogy fiai kötelezték magokat az áldozati darabokból illő részt küldeni és ők elküldték a csípőjét kijátszani akarván:

ἰσχίον ὥς ἐνόησε, χαμαὶ βάλεν εἶπε τε μῦθον·
ὦ μοι ἐγὼ, παῖδες μὲν ὄνειδεῖοντες ἔπεμψαν.
εἶχτο Διὶ βασιλῆϊ καὶ ἄλλοις ἀθανάτοισι
χερσὶν ὅπ' ἀλλήλων καταβήμεναι Ἄιδος εἰσω.

Gottfried Hermann ugyan elmés javítással az *ἔπεμψαν* után a pontot törli és az *εἶχτο*-t *εὐχτά*-ra javítja. De az elkövetett gyalázatra nézve a dolgon nem változtat. Elég az, hogy vagy az áldozati tárgy illő részétől fosztották meg az apát, mint Lear leányai megtagadják a kikötött 50 lovagból álló kíséretet vagy egyéb mellőztetésben részesítik. *Heten Theba ellen* határozottan közbeneső darab, a melyre a bevezető darab az összeütközés stádiumát tünteti föl; e közbeneső a catastrophát idézte elő, Antigonét sodorta a tragikai pályára. A átcsapott a mese-trilogia kapcsán a Kapaneus-tragédiájára, melynek szerves összefüggése van a *Heten Theba ellen*-nek A.-nál a tragikai meredély szélére jutván a cselekvény: rohamos a leszállás. Gyors, mint az alvilág útja. Günther egy szép gondolatára hivatkozhatom, mely szerint Aiskhylosnál a katasztrófa rohamos. A katasztrófa előkészítése van kidolgozva. És e

kidolgozásra — teszem hozzá — lép előtérbe a trilogikus szerkesztés módozata: Sophoklesnél pedig ép a tetőre jutunk mindjárt az elején. Az expositióban már a katasztrófa széléhez érünk; de ezután következik a lélektani bonczolás bámulatos következetességgel, mondhatjuk, türelmességével keresztül vive: a kifejlés. Így lehetett három tragikai cselekvényt egy cselekvénynyé gyúrni és azt mondhatni, hiánytalan összhangba olvasztani.

Günther passusa így hangzik: «A Sophokles darabjainak expositiói többet foglalnak magukba, magának a tulajdonképi cselekmény nagy részét tartalmazzák. Valami vétség, valami gonosz tett, valami zavar vagy sérelem, valami küzdelem már előre létezett és így a dráma, a mennyire mi ismerjük, majdnem mindig a *cselekvény tetőpontján* kezdődik és csak az *utolsó részt* tartalmazza. A megzavart világrend helyreállítása kerül színre.» Ugyan ő mintegy Aiskhylos és Sophokles közti különbséget jelöli meg e szavakkal: «Így Sophoklesnél a cselekvény majdnem lefelé indul meg és a szereplőhősök egy nemét a *halál-tusá*-nak vívják.» Említettem, hogy Aiskhylosnak két trilogiája adott alkalmat az újabb korban utánzatra: a *Promethia* és *Orestia*.

VII.

A *Promethiá*-t és *Orestiá*-t tárgyalja Teuffel (Über des A. Promethie und Orestie). Hogy a *Tűzhozó* és *Feloldott Pr.* képeztek az első és utolsó tagot már volt alkalmam jelezni. Érdekes, hogy a kéziratokban a személyek közé Gaia is fel van véve, ki pedig a trilogia eme két darabjához tartozó alak lehetett, mi a Prometheus trilogikus szerkesztésnek pregnans bizonyítéka. A *Vita Aesch.* 19. §. ez áll: καί τις ἐξ ἧδὲ τῶν τραγωιδιῶν αὐτῷ διὰ μόνων οἰκονομοῦνται θεῶν καθάπερ οἱ Προμηθεΐς. A scholiasta pedig Pr. 510. mondja: λέγεται γὰρ ἐν τῷ ἐξῆς δράματι, mi bizonyítja, hogy a *Lelánczott Prom.* után a *Feloldott Pr.* következett. Ma már az egy Hartungon kívül senki sem táplál kétséget az iránt, hogy a Prometheus *πύρφορος*, *δεσμότης*, *λυόμενος* következtek egymásután. G. Hermann 10 évi ellenmondás után elismerte a trilogia ilyszerű alkotását (Dissertatio de Promethea Aeschyl.): *communis opinio, de cuius veritate non videtur dubitandum esse, trilogiam fuisse quae omnem de Promethei rebus fabulam complexa fuerit, ignifero Prometheo et vincto et soluti. A Prometheus ignifer*

a Cic. Tusc. II. 10. említett *furtum Lemnium* tartalmazta. Welcker (Die Aeschylische Trilogie Prom. und die Kabirenweihe zu Lemnos. Darmstadt, 1821.) a kabirok tiszteletével hozta egybe és a *kart* a kabirokból alkotá. Sejdítenek egy beszélgetést Prom. és *Hephaistos* közt. E darabot befejezte volna Prom.-nak Hesioneval kötött frigye. A trilogikus szerkesztés törvényénél fogva a közbelső tag ráutal az elején az első tagra és a végén az utolsó tagra. Ez megtalálható, ki végig olvassa Prom. 476—506. sorait, melyekben az *Okeanidák*-ban panaszkolja el Prom. a maga sorsát . . . a jótékonyság egész sorozata, melyet egybefoglal e szavakkal:

βραχὺ δὲ μύθος πάντα συλλέγειν μάθε,
πασαι τέχναι βροτοῖσιν ἐκ Προμηθέως . . .

A tragikai vétség: egy eszme érdekében az istenek *φθόνος*-ával vívott tusa megható képét tárja föl. Teuffel helyesen emeli ki, hogy A. a Prometheusban mindegyre ellentétbe állítja a *Zeus új*, még meg nem szilárdult és nem öselveken nyugvó uralmát a régi istenrendszerrel, mint ezt. Eum. 150. és 162.

E kérdésre a végzet tárgyalásánál visszatérek, ez alkalommal jelzem, hogy a Prom. vége felséges és megrázó hivatkozás az igazságra, melynek kiengesztelése egy újabb darabot föltételez.

ὦ μητρὸς ἐμῆς σέβας ᾗ πάντων
αἰθῆρ κοινὸν πάρος ἐλίσσων,
ἐσορᾷς μ' ὥς ἔκδικα πάσχω.

A harmadik darabban nyer megoldást a fenyegető titok, melyet Prometheus Zeüsznek megrendítő fenyegetéseire, kínzásaira sem vallott be: egy óvó figyelmeztetés, hogy Zeus frigyet ne kössön Thetissel, mert uralmát fogja megbuktatni az e frigyből származó új isten; Zeüs viszont azon föltétellel, hogy valaki Prometheus szenvedését önkényt elvállalja, felszabadítja Herakles által, ki a saskeselyt meglövi . . . vállalkozik Kheiron. A *kart* a titánok alkották volna. A kiengesztelődés teljes lesz. Prometheus elfogadja a bilincsek helyett a vallásos *kötelék* symbolumait: az olajágat és a vasgyűrűt s *Μαλακωγώνμων* lesz. Zeüs is elismeri, hogy az emberekkel művelt jó tettei által csak jobbaká tette alattvalóit. Welcker fentebb idézett művének 49—53., valamint 85. és köv. lapjain szépen fejtegeti, hogy e megoldásban kifejezve van, hogy *durch das Gefühl der Abhängigkeit vom Allerhöchsten der*

unsterbliche Geist seine Freiheit und sein Wohlsein sichert. E megoldás egy kissé allegorikus, mely a nagy költővel szemben túlvitt belemagyarázás lehet. Edgar Quinet *Prométhée*-jében csak a kereszttyén vallás útján képes a nagy problémát megoldani: a justitia helyet ad a providentiának. Shelley (Prometheus Unbound) pantheisticus felfogással dolgozta fel e tárgyat. A görög mythos körében maradván, A. az égi hatalmak által oldja meg a csomót. Az istenek, hogy Zeüs kiengesztelődését teljes fényében bemutatták, megjelennek a Peleus és Thetis lakodalmára, hiszen épen *Thetis* volt a mysticus személy az *ἀνάρχη* kezében: kinek Zeüssel köthetett frigye okozta volna Zeüs uralmának végét. Bármily kedvező az allegorikai magyarázat mezejére lépni: az erőszakos megoldás bizonyítja azon mély valláserkölcsei átalakulást, melyen átment A. világnézete: Zeüs átszellemül és megtisztul. Az Agamemnonban már nem csak a külső világrend öre, de az erkölcsi világrend mérlegét is a kezébe veszi.

Érdekes megjegyzést tesz Teuffel a Prometheus jelenetezéseire nézve, hogy ebben már megteszi A. a félénk kísérletet, mely az Orestióban teljesen sikerül, hogy a harmadik személyt is szerepelteti. Ezt teszi az úgynevezett *παραχορήγημα* útján; azaz: egy choreutának mint statistának felhasználásával. Ugyanis a Prometheus elején *Κράτος*, *Ἥφαιστος* és *Προμηθεύς* egyszerre jelennek meg, valamelyik szerep: *παραχορήγημα* volt. A jelenetezés még egy merész fogásához is nyúl a költő. Ugyanis a sziklához szegezésnél Prometheusnak egy *kép* mellett kellett elrejtőznie.

A *Προμ. δεσμώτης* tárgyalása messze vezetne tárgyamtól; itt mintegy az *Orestió*-hoz összekötő láncszemül egy passust idézek:

Prom. : 515. és köv. versei így hangzanak:

Ch. : τις οὖν ἀνάρχης ἐστὶν οἰακοστροφός

Pr. : Μοῖραι τρίμορφοι μνήμονες τ' Ἑρινώες.

Ch. : τούτων ἄρ' Ἑὺς ἐστὶν ἀσθενέστερος;

Pr. : οὐκ οὖν ἂν ἐμψόγοι γε τὴν πεπρωμένην.

Ugyancsak *Prom.* 103. és köv. versei szerint:

τὴν πεπρωμένην χερῇ

Αἴσαν φέρειν ὥς ῥάστα γιγνώσκονθ' ὅτι

τὸ τῆς Ἀνάρχης ἔστ' ἀδύρμιτον σθένος.

E sorokkal szemben volt alkalmunk hivatkozni a Zeus fenéges, megközelíthetetlen hatalmára, de az erkölcsi szabadság tel-

jével bíró jellegét is feltüntető Agam. 160. és köv. soraira. Ellenmondás van-e itten? Mi szerepe van a *Végzet*-nek az Aiskhylos tragédiáiban? E kérdést kísértem meg megoldani, hogy mintegy az *Ag.* erkölcsi légkörébe vezethessem mindazokat, kik szívesek velem e gyönyörű compositióba behatolni.

* * *

A görög tragédia hatása, különösen a tragikai kar sententiosus kifejezésmódja, a lépten-nyomon előforduló *μοῖρα, πεπρωμένη, δαίμων, ἀλάστωρ, ἄτη, αἶσα, ἀνάγκη*: kiegészítve a *φθόνος θεῶν* kifejezéssel a görög-német classicismus híveit teljes mértékben azon nézetre vezették, hogy a görög tragédiában a *Végzet* uralkodik. E *Végzet* kérdése egybefügg a tragikum kérdésével. E kérdés fejtegetése az *aesthetika* mezejére vezetne, ettől tartózkodom, nehogy mint Pindaros panaszkodjam, hogy a nyílt tengerre tévedtem, de e kérdés kutatása a görög tragédiában: ugyancsak a philologus feladatai körébe tartozik, ha Agamemnon megérteni akarja. Aristoteles bámulata Sophokles, kivált ennek *Oidipus*-a iránt a fatumot emelte a tragédia főmotorává. Schiller és Goethe ráléptek e térre és a Sors hatalmait tarták a görög tragédia voltaképeni mozgatóinak. Günther A.-t fölmenti a *Végzet*-tragédia-alkotás vádja alól, mert az újabb *aesthesis* előtt ez vád. Annyi tény, hogy hatalmas vita támadt e kérdés körül, mely vitának képét egybeállítja Nägelsbach: *De Religionibus Orestiam Aeschyli continentibus*. Erlangen 1843. cz. tartalmas műve. Kiválóan érdekes ez értekezés két jegyzete (26—33. l. k.), mely kora nézeteit állítja egybe. Schiller *Wallenstein* táborá-ban így nyilatkozik a tragikai művészetéről:

Sie sieht den Menschen in des Lebens Drang
Und wälzt die grössere Hälfte seiner Schuld
Den unglückseligen Gestirnen zu

és megkísérté a testvéri gyűlölség tragikai helyzetét a *Braut von Messina*-ban teljesen a *végzet* döntő befolyásának szempontjából dolgozni föl. Alig van tárgy, mely tanulságosabb volna, mint Schiller e tragédiájának összehasonlítása az antik mintával: Goethe «*Wilhelm Meister*»-ben kijelenti, hogy: «*A véletlen teremthet hatásos, de soha sem tragikus helyzetet, a Végzet azonban mindig félelmetes és a szó valódi értelmében tragikus.*» Egy epigrammjában említi: «das grosse gigantische Schicksal, welches den Menschen

erhebt, wenn es den Menschen zermalmt». Schiller *Wallenstein*-jának van még egy helye, melyet e felfogás jellemzésére idézek:

Des Menschen Thun
Ist eine Aussaat von Verhängnissen,
Gestreuet in der Zukunft dunkles Land,
Den Schicksalsmächten hoffend übergeben.

Nägelsbach e kérdést behatóan tárgyalja és álláspontját e szavakkal fejezi ki: «*Tales sunt in Graecorum fabulis partes fati, campum et spatium hominibus ut aperiat, in quem inmissi suam experiantur libertatem, cuius fines provisum quidem est ut ne possint excedere, sed intra quem nullis se coërceri sentiant angustiis.*»

Idézi Barthelémy (Voyage de jeune Anacharsis VI. p. 132.) gondolatát, mely szerint a görög tragédia hősei «raisonnent comme s'ils pouvaient rien; ils agissent comme s'ils pouvaient tout». És kitünteti ez igazságot *Prom.*-ben, *Perzsák*-ban és a *Heten Theba ellen*-ben. Midőn Eteokles ép testvérét választja ki a párbajra, semmi ellenállhatatlan kényszer erre nem viszi, kiválaszt-hatott volna mást, midőn ez eltökélt szándékától a kar intései sem tartják vissza: *diras patris* — folytatja Nägelsbach — *suapte sponte exsequitur, potens mentis, quale sit id quod faciat, haud ignarus.* Agamemnon Iphigeniát önelhatározásból, nagyravágyásától sarkaltatva áldozza föl: *quia mentis infaustus scelerumque parens error, turpia meditans, mortalium animos implet audacia, non quo res ac tempora libero regem arbitrio privarint.* Jellemző a *Choeph.* következő passusa:

Κλ.: ἡ μοῖρα τούτων, ὦ τέκνον, παραιτία
Ορ.: καὶ τόνδε τόνον μοῖρ' ἐπόρσυνεν μόρον (910—11.)

Még jellemzőbb az, hogy bár Orestes Apollóra hivatkozhatott anyja meggyilkolása mentségére (a *Choeph.* 269—305. sorai, melyekből Dindorf 274—296. interpolációnak igyekszik bebizonyítani, melyekre nézve *Apollon's Wahrspruch in Aeschylos Choephoren* 260—320. cím alatt a schleswigi Domschule egykori igazgatója, dr. Keck, ügyes programmértekezést írt 1868-ban: rámutatnak azon magasabb kényszerre, mely rávitte Orestest a szörnyű gyilkosságra), még sem azért oldatik fel a bűnsúly alól, «*sed ex gratiosa, quam Minerva dedit, formula ut si paria condemnantium et absolventium essent suffragia missus reus abiret, venia donatur.*» Tehát az ἰσοψηφος szavazás, mely bűnügyekben szente-

sített jogi formává emelkedett, döntött. De Nägelsbach értekezésnek fősúlya azon hosszabb fejtegetésben található, melyet Agamemnon 1497—1504. sorához fűz. Az Ἀλκτωρ-ról mondja, hogy Klytaimnestra szeretné magát az Agamemnon nejének alakját fölöltő bosszúszellemnek, *alastor*-nak föltüntetni. Erre a kar, melynek hangulata ugyancsak hajlik a Végzet hívésére, hiszen Kassandra és a kar közti *kommos* e hangulatot már előbb megteremti, egy rendkívül fontos szót mond ki. Azt feleli, hogy az *alastor συλλήπτωρ* lehetett. A potentialis a kételyt, habozást, a bámulatot, megdöbbenést fejezi ki, a *sylliptor* pedig azon meggyőződést, melyet a Perzsákban még pregnásabb szavakkal találunk kifejezve:

ὅταν σπεύδῃ τις αὐτὸς χῶθεος συνάπτειτον. (Persæ 742.)

hogy t. i. összefogott — e jó magyar kifejezést használva a *συλλήπτωρ* szó szerinti értelmezésére — az alastorral és vele együtt hajtá végre a bűnt. Az alastorban Nägelsbach igen helyes megkülönböztetéssel föltalálja a subjectiv és fel az objectiv elemet. Tárgyiasan jelenti az alastor a talio törvényét, mely az igazságszolgáltatás őselvét, a viszonzás, a megtorlás egyenlő mértékét fejezi ki. Alanyi oldalról az alastor működik a hangulatban, melyet a görög újra ily kétarcú szóval: az ἄτῃ-val fejez ki. Ez ἄτῃ is lehet a psychikus elbódultság, a szenvedélynek az elme fényére boruló fekélye. Egy neme az öröklött családi betegségeknek a lelki világban. A Pelopidáknál az ἄτῃ okozza Thyestes lakomáját; ez okozza Iphigenia feláldozását; ez okozza Klytaimnestra vétkét, az Orestes anya-gyilkosságát. Meghatározását így adja: «*Aut illa mentis insania vicina culpae, unde fit, ut ἄτῃ modo transitive sit vis corruptrix mentis, modo intransitive pro culpa quae corruptam mentem sequitur.*»

Persæben a következő hely világossá teszi e gondolatot:

ὄβρις γὰρ ἐξανθοῦς' ἐκάρπωσε στήχων

ἄτῃς ὅθεν πάγκλαυτον ἐξαμῇ θέρος.

Tehát az *ate* mint a vetés, kalászba szökken és megéri az aratásra. Sophokles még kereste az oly mesét, mely a végzetet minél ellenállhatatlanabb hatalomként tünteti föl. Így Oidipus szavai:

ἀς ἐγὼ (ξυνφορᾶς) τάλας ἦνεχον ἄκων

Θεοῖς γὰρ ἦν ὅττω φίλον, τᾶχ' ἄν τι μήνισσι εἰς γένος

• πάλαι· ἐπεὶ καθ' αὐτὸν γ' οὐκ ἂν ἐξέβροις

ἔμοι ὀμαρτίας ἀνείδος οὐδέν, ἀνθ' ὅτου
τάδ' εἰς ἑμαυτὸν τοὺς ἑμούς θ' ἡμάρτανον.

Aristoteles ép e *vétlen vétséget* dicséri meg. Az isteni büntetés végzetszerű hatalmát tünteti ki H. Th. ellen 589. és köv. sorai:

ἢ γὰρ ξυνεισβάς πλοῖον εὐσεβῆς ἀνὴρ
ναύτασι θερμοῖς καὶ πανουργίας πλέως
ὄλωλεν ἀνδρῶν τὴν θεοπτύστῳ γένει
ἢ ἔν πολίταις ἀνδράσιν δίκαιος ὢν
πληγίς θεοῦ μάστιγι παγκοίνῳ ὄαμη
ταῦτοδ' κωρήσας ἑκδικῶς ἀγρεύματος.

Blümner egy kiválóan érdekes értekezésében: *Ueber die Idee des Schicksals in den Tragödien des Aischylos 1814.* e passust felhasználja, hogy kimondhassa mint végkövetkeztetést: «Und so erscheint hier das Schicksal im höchsten tragisch, indem er schuldige und unschuldige von einander unabhängige Thaten in eine unglückliche Verknüpfung bringt», mint Horatius mondja: Die-spiter incesto addidit integrum. (Horat. Od. III. 2. 29.)

Mindeme helyek mellett, melyekhez a bosszú, az átok kiirt-hatatlan, letörölhetetlen, valódi character indelebilis természetét megdöbentően festő gondolatok egész sorát lehet csatolni, sem Blümner, sem Nägelsbach, sem G. Hermann, sem Hegel, sem a kiváló írók egész sora el nem fogadja a Végzet kizárólagos ural-mát a görög tragédiában. Így maga Patin, ki pedig a Chœph. azon jelenetét, melyben Orestes anyját a Pylades figyelmeztetésére meg-öli, úgy értelmezi, hogy a Végzet adja az Orestes kezébe a kardot, mondom, maga Patin tiltakozik az ellen, mintha ő a Végzet-nek túlnyomó szerepet adna a görög tragédiában (Lásd: Etudes sur les tragiques Grecs. I. 336. l. jegyzet) és e tiltakozását ép Nägels-bach ellen emeli. E tekintetben az ingadozás és habozás előfordul Nägelsbachnál is, sőt legkivált Blümnernél, ki e kérdést külön könyvben tárgyalja és rendre mutatja ki az Aiskhylos darabjaiban a πεπρωμένη-re, a végzetre vonatkozó passusokat, felsorolja a sors hatalmakat és azoknak genealogiáját fejt ki és mind e mellett a következő végeredményre jut:

Nie sind bei ihm (Aiskhylosra vonatkozólag) die handelnden Personen in Maschinen herabgesetzt, nie fehlt es, wo auch das Verhängniss eintritt, an menschlichen Motiven, nur geht die Dar-stellung nicht in kleinen Graden, durch psychologische Zergliede-rung fort, sie rückt mit grossen Schritten weiter, alles ist in Mas-sen aufgestellt. (153. l.)

Nálunk Beöthy Zsolt (A tragikum. Budapest 1885.) e kérdést egy külön fejezetben tárgyalja, melynek czíme: *Tragikum a görög és kereszttyén drámában* (458—504. l.), Henszlmann, Gondol Dániel, Szász Károly nézeteinek felemlítése után, melyek közt a Henszlmanné a sors kikerülhetetlen hatalmát vallja, Gondol és Szász Károly az emberi szabadság védelmére hajolnak, Beöthy kimondja: a tragikum lényege nem változott, itt és amott ugyanaz: az egyen kiválóságát gyarlósága harcra tüzeli az egyetemes ellen és ezzel romlásba ragadja. *Az egyéni szabadság és egyetemes kényszer küzdelme a tragikum ma, hajdan és minden időben.* Goethe gyönyörű képben örökitette meg az *emberi szabadság és isteni akarat vagy végyzet viszonyát.* Egmont így szól: «Wie von unsichtbaren Geistern gepeitscht, gehen die Sonnenpferde der Zeit mit unsers Schicksals leichtem Wagen durch; und es bleibt nichts anders als muthig gefasst die Zügel fest zu halten, um bald rechts, bald links vom Steine hier, vom Sturze da, die Räder wegzulenken. Wohin es geht, wer weiss es? Erinnert er sich doch kaum, woher er kam.» Tehát a gyepelő tartására szorítkozik az emberi szabadság. Maga a klasszikus korban több szabadságot követelt egy-egy bölcsészeti secta. Így Khrysippus gondolata szerint a bűnösök nem tolhatják a felelősséget a sorsra. Gellius N. A. VI. 2.: «Propterea negat oportere ferri audirique homines aut nequam aut ignavos et nocentes et audaces; qui quum in culpa et in maleficio revicti sunt, perfugium ad fati necessitatem tamquam in aliquod fani asyllum et quæ pessime fecerunt, ea non suæ temeritati, sed fato esse attribuenda dicunt.» E kérdésben az *Orestia* nevezetes helyet foglal el.

Ha Agamemnon 763. és köv. soraiban ez áll: φιλεῖ δὲ τίχτειν ὕβρις μὲν παλαιὰ νεάζουσιν ἐν κακοῖς βροτῶν ὕβριν εἰδομέναν τοκεῦσιν; ha rettentő hatást gyakorolnak a Choeph. 309. és köv. soraiban a kar következő, a *talitot* szentesítő szavai:

ἀντί μὲν ἐχθρὰς γλώσσης ἐχθρὰ
γλώσσα τελεῖσθω· τοῦ φειλόμενον
πράσσουσα Δίκη μέγ' αὐτεῖ·
ἀντί δὲ πληγῆς φονίας φονίαν
πληγὴν τινέτω :

elég szembe állítani e helyekkel Orestes szavait:

βρίζει γὰρ αἷμα καὶ μαραίνεται χερὸς
μητροκτόνον μῖασμα δ' ἐκπλυτον πέλει (Eum. 280—81.)

hogy belássuk, hogy a drámai küzdelem forrongása pattantja ki az ellenséges szavakat, melyek egyfelől az átok öröklését : a nemesist, az anankét, a moirát, átét stb. vérfagyraló hidegséggel hangoztatják, másfelől Orestes hirdeti a feloldás, a megbocsátás, a megtisztulás lehetőségét, hirdeti Apolló felmentő formáját és Pallas, az értelmes isteni kifejezője felmentő szavazatával, békítő, engesztelő fellépésével, a megoldhatatlan kérdést megoldja, az *Erinnysek* ὕμνος δέσμιος-át: bilincsbeverő dalát a béke és áldás himnuszává változtatja. Keserüből édes, átokból áldás lesz. Az ellenmondás a végzet és szabadság eszméiben benne van: az emberi természettel immanens. Minden nagy korszak fölveti. Fölvetette a görög irodalom nagy százada Marathon után, fölvetette a keresztyénség a nicæai zsinat után, fölvetette a reformatio, fölvetette a XVIII. század: és a kérdés megoldhatatlan talánya tudományos kutatására sok erőt és szellemet áldoz a mai kor. *Seneca* (Epist. 16.) így szól: Sive nos inexorabilis lege fata constringunt sive arbiter Deus universi cuncta disponit, sive casus res humanas sine ordine impellit et jactat, — és ezzel a talánynyal találkozik a keresztyén vallás. *Lucanus* ép e korban *Phars.* II. 7. mondja:

Sive parens rerum
 Fixit in æternum causas; qua cuncta coercent,
Se quoque lege tenens et secula iussa ferentem
 Fatorum immoto divisit limite mundum
 Sive nihil positum est, sed sors incerta vagatur
 Fertque refertque vices et habent mortalia casum.

Tehát ugyanaz a kétely és bizonytalanság. Lehetetlen tisztelettel nem hódolnunk Aiskhylos geniusá elé, kinek *Orestia*-ja oly fenéges kibékítést idézett elő. Schlegel V. felfogását elfogadhatjuk (*Vorlesungen über dramatische Kunst* 1204.): «*Die nächtliche Furchbarkeit des Schicksals klärt sich im Zusammenhange der ganzen Trilogie bis zu Andeutungen einer weisen und gütigen Vorsehung.*» A gondviselés szó különösen veszi ki magát e klasszikus mű jellemzésénél, de e magasztos mű egy lángész alkotása: a lángésznek sejtelméi vannak. A tenger dagályát a hold vonzó erejének tulajdonítják: a lángész szellemét a nagy eszmék láthatatlan fényvilága vonzza.

HEGEDÜS ISTVÁN.

A CZINKOTAI KÁNTORRÓL SZÓLÓ ADOMÁNAK ANGOL VÁLTOZATA.

Ki ne emlékeznék a gyermekkor boldog napjaiból a Mátyás királyt és udvarát oly elmésen megtréfáló czinkotai kántorra? Nekem is ez volt abból az időből egyik legkedvesebb történetem, melyet nem tudom hol hallottam először. Később Jókai adoma-gyűjteményében akadtam rá s élveztem hasonló gyönyörűséggel. Sőt ime a boldogult trónörökös könyvében is («Osztrák-magyar monarchia») megtalálom a régi ismerőst, a magyar nép adomái közt.

Ama régi napokban még teljes naiv hittel fogadtam el a történetet, hogy ha *bizonyosan* meg nem történt is, de *megtörténhetett*; s mindenek felett, hogy a világon csak nekünk volt olyan tréfaszerető királyunk és elmés kántorunk. Akkor még nem tudtam, hogy a regék, mondák, adomák olyanok, mint a finom, pehelyszerű virágmag; egy szellő fuvallata vagy egy vándor madár szárnya felkapja Közép-Ázsiában vagy Nyugat-Indiákon s utjában elszórja mindenfelé, itt nálunk is, s felviszi egész Norvégiáig. Nincs azoknak igazi hazájok sehol, vagy mindenütt van.

Az én czinkotai kántorom hitelessége felől akkor rendült meg bennem először, de egész alaposan, a hit, midőn egy ó-angol balladagyűjteményt lapozgatván, ott találom a czinkotai plebánust, mint canterburyi apátot; a kántort, mint a juhászt, s a mi Mátyás királyunkat János királylyá travesztálva. A történet, egy pont kivételével, egészen az, csakhogy angol ruhában; s hogy az elbeszélés jó régi eredetű lehet, azt nyelve, verselése s naivsága egyaránt elárulják. Azóta akadt kezembe Dr. Imre Lajosnak a hódmezővásárhelyi főgymnasium Értesítőjében (1886.) megjelent kis dolgozata, mely éppen ezen adoma különböző változataival foglalkozik a német és angol irodalmakban. Ebből megtudjuk, hogy nagyon régi népkönyvek, adomagyűjtemények tudnak a történet egyik vagy másik verziójáról, sőt már a XVI. században drámának is feldolgozta valaki. Ugy a személyekben mint a kérdésekben meglehetősen nagy a változatosság, de a történet magva, csirája mindenütt ugyanaz. Így a kérdéseket feladók nem mindig a császár vagy király, hanem hol a püspök, hol az egyetem rectora, hol egy nemes ember. A megfejtő rendesen juhász, vagy disznópásztor, csak egy esetben molnár; a szorongatott: apát, vagy egyszerű pap. A kérdések elég fogósak mindenütt s a megfejtésekben néhol több, néhol kevesebb az elmesség. Így a kérdések közt találjuk — a mienkben is előforduló kettőn kívül — a következőket; hol van a föld közepe? mennyire van a szerencse a szerencsétlenségtől? mennyi víz van a tengerben? hány

nap vala Ádámtól kezdve mostanáig? mennyire van a földtől az ég?
milyen mély a tenger? s ki a boldog?

Hogy hol s mikor született meg első alakja ezen tréfás elbeszélésnek: valószínűleg örökre titok marad; hogy nem nálunk s nem Mátyás korában: az körülbelül bizonyos. (Állítólag már a XIII. század első felében feljegyezve találkozunk vele.) S így le kell mondanunk a tulajdonjog dicsőségéről, akármit szól is hozzá Czinkota. De érdekes, hogy a mienkhez legközelebb áll a János király nevével egybekötött angol versio, melynek lefordítását — a hogy erőmtől tellett — már ezért is érdemesnek tartám. Ime itt következik:

János király és a canterburyi apát.

(King John and the Abbot of Canterbury.)

Egy régi szép regét mondok el most nektek
Ama királyról, kit Jánosnak neveztek;
A ki karral, karddal úr volt Angliában,
Sok önkény, kevés jog vala udvarában.

Ís regét regélek, vidámat, kedveset,
Mely Canterburynek apáturán esett;
Kinek nagy hírneve vala, s fényes háza:
Fel is hívták ezért London városába.

Száz ember — ily hír jött a király fülébe —
Legalább, mindennap, az apát vendége,
S ötven aranylánczos úr szolgál körüle
Szép bársony ruhában — nincs kétség felőle.

«Hogy-hogy, apát uram! azt mondják felőled,
Nagyobb házat visesz, mint én, fejedelmed!
Az a nagy fény, nagy hír gyanús a szememben,
Te árulást tervelsz uralkodód ellen.»

«Uram, — szól az apát —, hallja meg fölséged,
Csak a magaméból tartok vendégséget,
S bizonynyal nem veszi rossz néven királyom,
Igaz jószágom ha bár kissé prédálom.»

«Hajh, hajh, apát uram, nem oly tréfaság ez,
S érte, büntetésed, bizony csak halál lesz;
Mert ha meg nem felelsz három kérdésemre,
Leütik a fejed, úgy lesz, istenemre!

S ez az első kérdés: a hogy itt látsz engem,
Arany koronával, drágával, fejemben,
Sok hűbéresimmal, — mind nemes a vérek —,
Mondd meg egy fillérig, hogy én mennyit érek.

Másodszor: pontosan megmondod minékünk,
Mennyi idő alatt kerülöm meg földünk;
S harmadszor: — no, ez egy kissé fogós dolog —
Megmondod igazán, hogy én mit gondolok.»

«Nagy kérdések ezek én szegény fejemnek,
S nem is felelhetek mindjárt felségednek,
De ha ad fölséged csupán három hetet,
Hiszem, hogy akkor tán majd megfelelhetek.»

«No, a három hetet, legyen úgy, megadom,
Addig, de csak addig, még élhetsz szabadon;
De ha kérdésimre akkor sem felelsz meg:
Vagyonod, életed áldozatul esnek.»

Elmene az apát szomorúan, mordan,
Megfordult Cambridgeben, megfordult Oxfordban;
De olyan bölcs doctor nem volt egyikben se',
Ki a három kérdés nehéz nyitját sejtse.

Most még szomorúbban haza felé tére
S egyszer csak juhásza lépeget feléje:
«Isten hozta! Csakhogy megjött már apát úr,
Mi jó hírt hoz nekünk jó János királytul?»

«Szomorú ujság az, fiam, a mit hoztam,
Három nap az élet, úgy értsd meg ezt mostan;
Ha meg nem felelek három kérdésére,
Azt mondja, földre foly apátodnak vére.

Az első: mondjam meg, ott, ültő-helyében,
Arany koronával, drágával, fejében,
Sok hűbéresivel — mind nemes a vérek —:
Pontosan, fillérig, hogy ő mennyit érhet.

Második: mondjam meg, híven, minutára,
Mennyi idő kell, hogy földünk körüljárja;
S bezzeg a harmadik! ez még csak a nagyja;
Találjam ki, akkor, mi a gondolatja.»

«Soh' se búsulj, uram, hisz tán hallhattad már,
Hogy bölcsőbb a bolond sokszor az okosnál;
Adj lovat, cselédet, add rám a ruhádat,
Én megyek Londonba, s helyt állok, meglássad.

Ne ránczold homlokod; itt széltíre mondják,
Hogy én csuda-módon hasonlítok hozzád;
Csak add rám a ruhád s az egész Londonban
Senki meg nem mondja, hogy nem te vagy abban.»

«Nos legyen; ló, cseléd várják szolgálatod,
S kíséretül legjobb vitézeim kapod;
Püspöki bot, süveg, köntös: mindened lesz,
Akár Ő szentsége előtt megjelenhetsz.»

«Isten hozott apát, szólt a belépőre
A király; jó hogy jössz a mondott időre,
S ha bölcsen megfejted három kérdésemet:
Életed, vagyonod, rangod sértetlenek.

S először is, a hogy itten most látsz engem,
Arany koronával, drágával, fejemben,
Sok hűbéresimmal — mind nemes a vérek —,
Mondd meg, egy fillérig, hogy hát mennyit érek!»

«Urunk megváltónkat, így mondja a papság,
El, gonosz zsidóknál, harmincz pénzenadták!
Huszonkilencz akkor te érted beválhat,
Mert egy pénzzel ő csak többet ér tenálad.»

A király nevetett: «Beste ravasz lélek!
Sohase' hittem, hogy oly keveset érek;
De felelj, másodszer, hogy időt ne töltsünk:
Mennyi idő alatt kerülöm meg földünk?»

«Kelj útra a nappal s utazz vele folyton,
Mig fel nem kél másnap ugyanazon ponton;
És akkor felséged biztos lehet róla:
Pont huszonnégy óra s körül gyalogolja.»

A király nevetett: «Szent György úgy segéljen,
Soh' se hittem, hogy ez út oly rövid legyen.
Neked a harmadik kérdés sem lesz dolog:
Mondd meg itt, igazán, hogy én mit gondolok?»

«Azt gondolja fölség s mind itt, ezen nagyok,
Hogy én Canterbury bölcs apátja vagyok;
Pedig a ki itt áll, csak az ő juhásza,
Hogy fölséged kegyét jó urához lássa!»

Nevetett a király: «No, a szent misére!
Holnap te fogsz ülni az apát helyére!»
«Ne siessen fölség, nem megy az a dolog,
Mert hát se olvasni, se írni nem tudok.»

«Úgy hát négy aranyad jár ki minden hétre,
Ezen jó tréféért, mit itt vittél végbe;
S mond meg az apátnak: tegye a mit csinál,
Kegyelmet küld neki a jó János király.»

Így az angol elbeszélés. Érdekes volna utána járni, hogy hozzánk mikor és mely úton jött be ez adoma, s mikor jegyezték föl először irodalmunkban? Heltay krónikája még nem tud felőle semmit s valószínűleg későbbi beszármazású.

BARÁTH FERENCZ.

SALAMON IRODALMI TANULMÁNYAI.

Irodalmunkat hálára kötelezte a Kisfaludy-Társaság, midőn kiadta Salamon irodalmi tanulmányait.*) E két kötet, egyetlen cikk kivételével, tíz évi munkásságról (1854—1864) ad képet, a jeles történetíró harczos éveiről, melyeket az irodalmi kritika szolgálatában töltött, abban a kor-szakban, midőn írtak és olvastak — hazafiságból, s midőn a rossz könyvet rossznak mondani szinte egyértelmű volt a hazafiatlansággal. Az író helyzete, ámbár anyagi tekintetben fényesnek nem mondható, a közönséggel szemben elég könnyű és kedvező volt. Benne a közönség a legritkább esetben lát vala tisztán csak *író*t, ki valamely *művészi* célzt tűzött maga elé, hanem lelkes *hazafit*, kinek nyilván bevallott vagy elhallgatott, de magától érthető célja: conserválni a nemzetiséget és kifejezést adni a kor eszméinek s a nemzet aspiratióinak.

Nem volt oly könnyű helyzete a kritikának, mely nálunk különben ma is csak *eltűrt*, nem *recipia*lt, s egyáltalán nagyon hálátlan foglalkozás. A kritika nem ismer kiváltságot; akkor pedig mindenki azt követelt a kritikával szemben. Az irodalom valóságos enfant terrible-lé — e szót Salamon használja — nőtte ki magát, mely összeűzta a művészet korlátait, s művészi szabadságnak hitte a féktelen szilajságot, duzzadó erőnek az ízléstelen nyersséget, s eredetiségnek a szabályok megvetését. Ezért találóan nevezte az ötvenes évek irodalmi kicsapongásait egyik műbírálónk «az irodalom Parnassusán véghez vitt mezitlábos hancúzásnak».

Ezt a harsánykodó követelőzést a közönség jó része is támogatta, mely az irodalomban a politikai szempontot főbbnek tartá a művészinél. Az irodalom, szerinte, politikai eszköz volt, a nemzeti visszahatás hatalmas eszköze, az egyetlen szószék, melyet a vihar össze nem tört, s melyen a honfi-szív minden érzése, ámbár fojtott, de érthető hangon nyilatkozhatott. És, sajátságos, ily kedvezőtlen viszonyok közt s ily ellenséges áramlat ellenére, a kritika mégis gyökeret vert és megizmo-

*) Irodalmi Tanulmányok. Irta Salamon Ferencz. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. I—II. Budapest, Franklin-társulat. 1889.

sült, úgy hogy Bajzáék után ezt a korszakot tekinthetjük a magyar kritika virágzási korának. Mintha irodalmunk geniusa támasztott volna egy fényes gárdát a jó ízlés s a művészeti igazság védelmére, s mintha nagy költőnk felkiáltásában e genius szavát hallanók: »Fel, ti jobbak, ti erősebbek: Augias istállója tele van».¹⁾

Kevésbé éles szemű vizsgálónak is azonnal feltűnik, hogy az ötvenes évek kritikusaít, azt az irodalmi kört, melyhez Salamon tartozott, s melyet ő némi joggal irodalmi Deák-pártnak nevez, bizonyos solidaritas kapcsolta össze, mely inkább az elvek rokonságán, a nézetek találkozásán, semmint határozott és előre megállapított programmon alapúlt. «E kör, mondja Salamon, a nemzeti nyelvvel együtt, a *magyar józan ész* őre is kívánt lenni, s minthogy a politikai térről az eszmék vitatásában le volt szorítva, a költészetben és tudományban igyekezett a helyes elveknek érvényt szerezni az álság, valótlanlás és ámitások ellenében. *Az irodalom által igyekezett előkészíteni a tért azon időre, midőn a nemzet egy vagy más úton visszanyeri a maga fölötti rendelkezés jogát.*»²⁾

A cél azonosságából s az elvek rokonságából természetesen következik, hogy bizonyos themák a párt legtöbb militans tagjának tolla alá kerülnek, s a vélemények meglepő találkozása nyilván mutatja: hogy itt egész kritikái *iskolával* van dolgunk, mely öntudatosan tör célja felé, s a feladattal teljesen tisztában van.

Ily általános és kiválóan jelentős thema, először is, a *népiesség*.

Irodalmunk, miután a múlt század végén s a jelen század elején idegen iskolákat járt, a 30-as és 40-es években mind inkább távolodott a Kazinczy-féle egyetemes idealismustól, s a század derekán nemzeti- és egyénivé lőn. Kazinczy szépség-eszménye nem ismert hazát, sápadt abstractio volt, határozott, egyéni bélyeg nélkül, míg Petőfié és Aranyé eleven valóság, határozott egyéni jelleggel, mely hazai levegőn, hazai földön nyert színt és alakot. Az irodalom e sajátosságot és határozottságot a népies elem fölvétele által érte el, s azok, kik a népies irányban izlésbeli visszaesést láttak, bizonyára nem ismerték a fejlődés törvényét, mely szerint minden nemzet mentül teljesebb, határozottabb és eredetibb módon törekszik kifejezni magát a művészetben. Az egyéniség törekvése, hogy érvényesítse magát, feltalálható nemcsak a természeti és történelmi, hanem az irodalmi világban is, s ha nemzeti irodalmunk tetőzését, classicitását egyáltalán hirdetni lehet, úgy bizonynyal a (Toldy szerint) antik és nemzeti classicismus kora semmivel se szolgált rá

¹⁾ Arany János Hátrahagyott Iratai és Levelezése, III, 239. (Levél Szilágyi Sándorhoz, 1850. október 21.)

²⁾ Előszó, p. VII.

jobban, mint az úgynevezett népies irányé, melynek híveit ugyanő csupán az «epigon» névre méltatta volt.

De a népies irány diadala nem csupán virágokat termett, volt tövise, dudvája is elég. A mily megvetéssel s tartózkodással fogadták eleinte a népiességet irodalmunk salonjában, hol az affectált modor, az üres csillogás s a tartalmatlan dagály voltak otthon, ép oly esze-veszett tódulást látunk a forradalom után a népies felé, mely most a művészet egyedül üdvözítő elvének tekintetett. A népiesség erőszakos és tömeges invasiója roppant kárt okozott irodalmunkban: megrontotta a közönség izlését, s nemcsak kitágítá, hanem fölszedte a művészet korlátait. Írók és közönség körében sajátságos fogalomzavar uralkodott a népies s a népköltészet tekintetében. Költőinek tartották mindazt, mi a nép közt országos kelettel bír, vagyis a népköltészet termékeit egészen más elvek szerint bírálták, mint a műköltészetét. Azt hitték, specificus különbség van a kettő között, s hogy az előbbi a költészet bevett fogalmán egészen kívül esik. S valamint, ily módon, ketté szakaszták a poesis birodalmát, úgy másfelől a népies költészet számára külön jogokat, kiváltságokat követeltek, s az *elr* magasságára emelve a népit, mely csupán egyik *eleme*, s életrevaló eleme, a költészet organismusának, nem azt tarták fő dolognak, hogy a poesis mindenek fölött *művészet*, hanem azt, hogy mindenek fölött *népi* legyen. A külsőséget, az úgynevezett *kelmeszerűt*, — hogy Erdélyi szavát használjam, — tarták lényegesnek, s az anyagot istenítve, ignorálták a szellemet, mely az érzület őszinteségében, a kifejezés objectivitásában, a jellemzés erejében s a szerkezet szép-arányában nyilatkozik.*)

Salamon, mindjárt első cikkében (Arany János és a népiesség) e fontos kérdéssel foglalkozik; de, mondhatnók, alig van e korban számbavehető kritikus, ki e themát ne érintené vagy fejtegetné. Salamon tanulmánya már azért is különös figyelmet érdemel, mert a népiesség kérdését Arany Jánossal kapcsolatban tárgyalja, kimutatván, hogy tévedés volt Arany és Petőfi költészetét túlnyomóan a *népiesség* szempontjából fogni föl, mely az æsthetikában semmikép sem lehet irányadó. Valamint Petőfinél nem a délibábos ég, az Alföld tengersík vidéke, nem a melázó gulyák és nyargaló ménesek, nem a dőlt kéményű csárda s a szilaj betyárok a fő, úgy voltakép Aranyt se *Toldijának* népi elemei határozzák. Költőt általában nem az anyag szerint kell megítélni, melyet feldolgoz, hanem azon művészi egyéniség szerint, mely az anyagot minden ízében áthatja, azon *belső* szerint, mely elidegeníthetlen, át nem vihető,

*) L. *Erdélyi*, Népköltészet és kelmeiség (Kisebb prózái, I, 155—160); továbbá: Egy századnegyed a magyar szépirodalomból (ugyanott II. p. 114. sqq.).

örök. «Azok a *dolgok*, mondja Buffon, az emberen kívül vannak, a *stil az ember maga.*»

Sajátságos, hogy míg Petőfit a népies áramlat magasra emelte, addig Arany az ötvenes évek elején még nem bírt népszerűvé lenni. Ezt a különbséget Petőfi életének varázsa s költészetének — ha szabad így szólnom — anciennitása magában nem fejt meg. Bérczy Károly följegyzi, hogy Arany kisebb költeményeire mindössze 364 előfizető gyűlt 1856-ban, tehát ugyanakkor, midőn Salamonnak szóban levő tanulmánya a Budapesti Hirlapban megjelent. Vajjon e csekély részvétnek mi volt az oka? Egyszerűen a következő: «A közönség tisztultabb érzékű része, mondja Bérczy, félt mindentől a mi *népies*, s Aranyra azért nem fizetett elő, mert *népköltő* hírében állt; a corruptált résznek pedig azért nem kellett Arany, mert költészetében nem találta a megszokott sallangot, s mert nem tartá őt — legalább így szerinti — népköltőnek.»¹⁾

Salamon tehát, midőn kimutatja, hogy a *népies* szónak alapja nincs, s hogy népies meg nem-népies költészet közt se tárgy, se forma tekintetében semmi különbség: tulajdonkép azon balvélemény ellen száll síkra, mely Arany méltatásának a «tisztultabb érzékűek» szemében útját állta, vagy, saját szavai szerint, «előszót ír Arany kisebb költeményeinek bírálatához». Természetes, hogy cikkeiben elsőséget ad Arany elbeszélő költészetének; ezért *Katalin* s néhány népmonda és rege (Szent László fűve, A hamis tanú, Hatvani, Az első lopás, Jóka ördöge) fejtegetésével kezdi tanulmányát, mely, sajnálatunkra, nem készült el teljesen, de a mely így is egyike irodalmi kritikánk legkitünőbb darabjainak. E tanulmány félbenhagyását annál inkább sajnálhatjuk, mivel Arany elbeszélő tehetségét senki oly mélyrehatóan nem vizsgálta, mint Salamon, s nála meggyőzőbb erővel alig hirdette valaki, hogy elbeszélő költészetünkben semmi sincs, a mi *Toldival* és *Toldi estéjével* versenyezhetne.

Az Arany-cultust, valójában, az irodalmi Deák-párt alapította meg, s e párt tagjai, kivétel nélkül, Aranyban látták a magyar lelkület és gondolkodás legmagasabb kifejezését. «Oly költővel van dolgunk, mondja Gyulai, kit nem annyira bírálni, mint tanulmányozni kell.»²⁾ Ugyanezen gondolatot találjuk Gregussnál is: «Valamint, úgymond, bizonyos vonalon alúl vége szakad a megrovások jogosultságának, szintűgy bizonyos vonalon felül a dicsérés, magasztalás is elveszti becsét, s a bírálat átváltozik magyarázattá.»³⁾ Salamon ezeknél is tovább megy, s Aranyt *ifjúsági olvasmánynak* ajánlja akkor, midőn magyar remekírók állandó olvastatása az iskolában még a jövő zenéje volt.

¹⁾ Pesti Napló, 1856. július 17. és 18.

²⁾ Budapesti Hirlap, 1855. február 21.

³⁾ Pesti Napló, 1856. 1881. szám.

Arany felsőbbségének megállapítása csak régibb epikusaink rovására történhetett, és itt önkénytelen arra a kérdésre jutunk, vajjon a költői korokat és egyéneket abból a «műbölcsészeti» magas szempontból fogjuk-e föl, mely a történeti fejlődés megszakítatlan egységét, folyamatoságát feltételezi, s mely a szellemi organismus szükségszerű és egyaránt fontos részének vallja a legkisebbet, mint a legnagyobbat; vagy, Salamonnal, egyszerűen a kritika álláspontjára helyezkedjünk, melynek legfőbb és minden előtt való tiszte «a műveket mint önálló egészeket, abstrahálva minden egyébtől, venni vizsgálat alá, s a bennök nyilatkozó költői tehetség érdemeit vagy tévedéseit kimutatni». Ime, azon contro-vers kérdések egyike, melyek Erdélyit, a műbölcsészeti szempont képviselőjét, a mérsékelt irodalmi párt többi tagjától elválasztják. Erdélyi, mint hegelianus, híven az eszmei fejlődés elméletéhez, mindent észszerűnek tart s ki tud békülni mindennel, hisz' szerinte minden fejlemény *szükségszerű*. Ő nem tartja helyesnek szembe állítani, tehetség és költői phantasia dolgában, a különböző korok költőit, vagy, saját szavai szerint, «összeveszteni a *jókat*», hanem, vizsgálva a fejlődés útjait, igyekszik megérteni mindent, összekötni a fejlődés minden fokát, egyik időt a másikba iktatni s progressiv sorban tüntetni fel az irodalmi élet valamennyi jelenségét. Erdélyi vezérével: «a műbölcsészet kiengesztelődés», a mi emlékeztet Staëlné asszony ismert mondására: «Tout comprendre c'est tout pardonner». ¹⁾

E tág és nagyon indulgens elmélet kétségkívül veszedelmessé válhatott volna, mert a fatalismus elvét rejti magában, mely az erkölcsi szabadságot, az egyéni genius hatását kizárja az emberi dolgok folyásából, s az egyént a logikai szükségszerűséggel fejlődő principiumok pusztá eszközéül tünteti fel. Szerencsére, a hegeli philosophiát, gondolkodásunk positiv hajlamánál fogva, nem tudtuk bevenni, s Erdélyi mellett a műbölcsészeti irányhoz némi tekintetben csak Toldy szegődött, kinek Salamon, nem alaptalanul, azt a szemrehányást teszi, hogy «irodalomtörténetében a költői egyéniségek kritika nélkül vannak csaknem mind előtérbe állítva». Nem látjuk helyén itt az irodalomtörténet illetén mivelésének korszerű jelentőségét fejtegetni; annyi bizonyos, hogy hazafias vagy, átalában, nem tárgyyszerű irányeszmék elvül tűzése és cultiválása e tudományt ép úgy eltávolítja valódi céljától, mint a speculativ philosophia tételeinek alkalmazása, melyeket az örökké hullámzó tények megcáfolnak. ²⁾

Bár a sorok közül még nem egy éles vágás, nem egy polémikus szikra villan ki, főleg Erdélyi ellen, más nagyobb kérdésekre nézt a

¹⁾ L. *Erdélyi*, Pályák és pálmák, p. 1, 413. sqq.

²⁾ A fatalismusra vonatkozólag l. *Arany*, Prózai dolgozatok, p. 336.

mérsékelt irodalmi párt valamennyi tagja közt teljes harmonia uralkodik. Minden gondolkozó kritikus egyet ért abban, hogy a lyrismus túltengése valamely irodalomban nem egészséges állapot. Az a kor, melyben nincs érzék a nagy compositiók iránt, nagy tetteket is aligha fog felmutatni, és viszont. Ha nem csalódunk, mindazon nemzetek, a melyek hosszabb ideig hordták a társadalmi és politikai elnyomás igáját, a lyrismus árába fúlnak, s az emberi lélek festése cselekvény és jellemek által csak oly társadalomban fogja elérni a fejlettség magas fokát, mely módot nyújt arra, hogy az egyéni akarat természetének megfelelően nyilvánulhasson.

De tévedés volna, mint Arany János már kimutatta volt, *) a forradalom utáni korszak túlnyomó lyrai hangulatát csupán a politikai vagy társadalmi helyzetből magyarázni. Irodalmi állapotok magyarázatában, az általános tényezőkön kívül, és nem egyszer azok felett, egy különös tényezővel is számolni kell, és ez nem más, mint a lángelme hatása, mely búvkörébe vonja a közrendű elméket, s mely, mint a mesebeli bazilisk-tekintet, halálos a gyengébb egyéniségekre. A forradalom utáni korszak költői általában Petőfi tüneményes sikerén lelkesülve ragadtak lantot, s az ő koszorúját hitték az egyetlen dísznek, mely költőnek, magyar költőnek, fejét övezheti. Egyetlen pályára tódultak mindannyian, s míg a lyrai berket siketítő hangzavar verte föl, addig az epos erdős hegyeit csak kevés nyom tapodta, s a dráma fenséges ormain, egy-két hangot kivéve, szintén némaság honolt. A lyrismus ezen felburjánzása, természetesen nem történhetett a nélkül, hogy az epos és dráma területére is át ne csapjon, s így vész ki hova-tovább minden érzék a műszerkezet és jellemzés iránt; így zsugorodik, így sorvad össze a költészet gazdagon tagozott birodalma pusztán csak lyrává; így lesz a lyra is csupán dalköltészet, üres hangicsálás, mely alig érdemli többé a *poesis* nevet, lévén ez voltaképp *műalkotás*, mely szerető gondot, higgadt, megfontoló munkát, sajátos intuitiót és elmélyedést kíván.

Nem hiányoztak oly bírálók, kik a dolgok folyását, fatalistikusan megnyugvással, észszerűnek és rendén valónak hirdették. De a józanabb rész bátran szembe szállt az uralkodó áramlattal, s szóval, tettel azon vala, hogy költészetünket kivezesse a lyrismus zizenyős lapályából, s e helyben évek óta vesztegelt. Könnyen megfejthetjük tehát, miért emelik ki oly gyakran s annyi előszeretettel az egykorú bírálók az epos és dráma felsőbbbségét a lyra fölött, s miért választják első sorban az elbeszélő és drámai fajokot tanulmányuk tárgyaivá. «A valódi művészi bevégeztség, mondja Erdélyi, oly elméktől várható inkább, melyek a *múltra*, *voltra*

*) Arany, Prózaí dolgozatok, p. 334. sqq.

irányulvák, hol még a szenvedés is csak édes már.»¹⁾ A tünékeny, forrongó s megállapodásra még nem jutott jelen, s a homályos, ködben úszó jövő, egyik sem nyújthat bevégezett, kész tárgyakat a költészetnek, mely legmagasb fokát az emberi lélek objectív rajzolásában éri el. De nemcsak mint compositio, hanem ethikai magvát tekintve is, fölötte áll a tárgylagos költészet az alanyinak. Salamon szerint, «a költői compositiók nagyságát első sorban az *alapeszméknek az erkölcsi világot mentül nagyobb mértékben való magába ölelése* határozza el. A csupán érzelmi költészet, mely a szerelem, hazafiság érzelmeit testesíti meg, alsóbb rendű mind beltartalomra, mind hatásra nézve annál, mely a lelkiismeretet, az erkölcsi embert tünteti fel, s ez ismét alsóbb rendű annál, mely a világrendet nagyban, egy-egy történeti katastrophában tudja felmutatni».

Az epos körüli mélyebb vizsgálódás, mint ama kor æsthetikai munkássága átalában, koránsem akadémikus jelleggel bír; szorosan egybe van fűzve régibb elbeszélő költészetünk, mythologiai s mondai hagyományaink, egész nemzeti múltunk kutatásával, s gyakorlatilag egy fontos kérdésre keresi a választ: vajjon volt-e nekünk őseredeti naiv eposunk? ha volt, mi okozta, hogy elenyészett nyomtalanul, s vajjon hogyan lehetne azt, a kornak megfelelően, halottaiból feltámasztani? E kérdés, mely nemcsak irodalmi, hanem kiválóan nemzeti jelentőségénél fogva előtérben állt, nem választható el egy más, sokat vitatott kérdéstől: vajjon van-e még korunkban fogékonyság az epos iránt, s vajjon nem kell-e az epost is a kihalt műfajok közé sorozni, melyek többé fel nem támadnak, mert a pánczélos, buzogányos nemzedék, mely a hegedősök énekeiben gyönyörködött, nincs többé sehol? Kétségtelen, hogy minden kor geniusa sajátos műalakot teremt magának, s ilyennek látszik mostanság a regény; de ebből még nem következik, hogy ez az egyedül lehetséges műalak, mely a korra hatást tehet, s a lángelme számára mindig fennmarad a jog, alkotni új, önnön szellemének s céljainak megfelelő formákat, vagy visszatérni a századok által szentesített régi formákhoz. Csakugyan, hiába is vitatták, hogy az epos idejét múltá, hogy nem korszerű többé: Arany, a lángelme varázshatalmával, örökre bevészte a nemzet tudatába nagyszerű epikus alkotásait, s gyakorlatilag eldöntötte a kérdést, melyen a kritika nem tudott megegyezni.

Egyébiránt, ha a korszerűség követelményeit általánosságban ceceláljuk is, hazánkban, viszonyaink között, minden esetre, több a fogékonyság az epos iránt, mint Nyugat-Európa bármely országában, hol a rohamosan fejlődő polgárisodás oly vágyakat, oly szükségeket teremt, melyek, mint Gyulai mondja, «a regényírók majdnem kizárólag emelik

¹⁾ *Erdélyi*, Pályák és pálmák, p. 364.

²⁾ I, 385.

népköltővé». Nálunk tehát, hol ősi hagyományokkal és nemzeti jelleggel bíró kifejelett városi élet nincs; hol a gyáripár fejletlensége következtén a jogot vindicáló negyedik osztály még nem támadt fel, sőt, mint ilyen, mondhatni, nem is létezik, s hol a socialis kérdések nagy részét csak theoretikus érdekből tárgyalják: nálunk még nem múlta idejét az epos, abban a formában, melyben azt Arany János, a nemzeti mondák alapján, egyesítve a népies, naiv hangot a szigorúan művészi szerkezettel, megteremté. *)

Hogy épen Salamon mily kiváló fontosságot tulajdonít az eposnak, mutatja az is, hogy a Tanulmányok első kötete, a Petőfiről írt két czikket kivéve, tisztán epikus művekkel foglalkozik. A Zrínyiászról szóló essay (Zrínyi a költő) a legjobban írt darab az egész kötetben, s a maga nemében valódi műremek, nemcsak a jellemek éles analysisét, a történelmi és korrajzi háttér festésében mutatkozó helyes mértéket, hanem a conceptio és szerkezet luminosus megvilágítását tekintve is. A szerkezet mélyreható és világos fejtegetésében méltó párja ennek a Csokonai *Dorottýájáról* írt akadémiai székfoglaló, ámbár formai tekintetben kissé el van hanyagolva. Salamon arról az oldaláról méltatja Csokonait, melyet addig nem sokba látszottak venni, ignoráltak, vagy épen megvetettek. Tudjuk, hogy Kölcey csak úgy melleleg említi *Dorottýát* nevezetes bírálatában, s megtagadja tőle az igazi *comica rist*, sőt egyenest a priapéákkal egy sorba teszi. Salamon igazságot szolgáltat *Dorottýa* írójának, s kimutatja, hogy az ő fényes tehetségének súlypontja nem lyrájában és drámai kísérleteiben, hanem kiváltkép *Dorottýájában* keresendő, mely maig is a legjobb, mondhatni egyetlen, komikus epos irodalmunkban. «*Dorottýa* írójában, mondja Salamon, valódi epos-költő tűnt föl, — e ritka üstökös, melyhez hasonló azon időben nem volt a magyar égen Zrínyi letűnte óta.»

Csokonai trágárságát illetőleg Salamon szembe száll Toldy fogásával, mely szerint az a nyers ízlés «a collegiumi életben megkedvelt vagy legalább megszokott aljasság eredménye», s azt állítja, hogy Csokonai ízlése nem vala rosszabb ama kor társadalmi szelleménél. — Mai napság e vitának csekély jelentéke lehet, annál is inkább, mivel a Költészet történetében, hol Toldy bővebben kifejti nézetét, Csokonai nyers ízlése már nem tisztán a collegium rovására íratik. Hogy az iskolának nem szabad minden esetben döntő befolyást tulajdonítani a nagy elmék fejlődésére, azt oly kiváló példa, mint Voltaire, eléggé bizonyítja. Toldy, helyesebben, az egyén közvetlen környezetét tekinti a nevelésben mértékadó tényezőnek, nem pedig a kort, a társadalmat, melyet alig lehet oly hibáért felelőssé tenni, mely nálunk legkevésbbé sem volt általános.

*) Lásd Gyulai Pál czikkeit a Budapesti Hirlapban (1855. február).

Egyébiránt, ha a Költészet történetét Toldy régibb műveivel összevetjük, bizonyára észre fogjuk venni a nagy haladást, melyet ő *Dorottya* költőjére vonatkozó felfogásában tett. Míg a *Blumenlese*¹⁾ egészen Kölcey nézeteit vallja, addig a Költészet története²⁾ már Kölcey czáfolgatásába ereszkedik, ámbár egyes pontokra nézve még ez is csökönösen conservatív.

A költői conceptio kifejtését s a szerkezet megvilágítását a mérsékelt irodalmi párt bírálói nem csupán elméleti szempontból tekinték a műbírálat legfontosabb feladatának, hanem a költői gyakorlat szempontjából is. A Petőfi után következő fiatal generatio egyik jellemvonása a formaérzék tompultsága, értve itt a külső és belső formát egyaránt. Költészetünk majdnem egészen a lyrában olvadván fel, s újabb költőink egy saját képzeletük alkotta Petőfit állítván maguk elé mintaképül, szokássá lett a pillanat sugalmára, hevülésére bízni a költői productiót, s megvetéssel nézni azokra, kik gondos tanulmánynyal és határozott terv szerint, böles kiszámítással és sok megfontolás után fogtak íráshoz, — oly költőkre, mint Arany, kinek öntudatos művészete, bölcsészeti mélysége és bevégzett formái hivatva voltak érvényt szerezni a költészetben is a tanulmány jogainak.

Valóban, Petőfi egyszerűsége, közvetlensége és látszólagos hanyagsága rendkívül alkalmasnak mutatkozott arra, hogy elhitesse némelyekkel, mintha a lángelmének nem is volna szüksége tanulni, s mintha munkáit egy rejtelmes genius sugallaná, mely az ihlet perceiben megszállja és convulsiókba ejti, mint Apollo Pythiát. Semmi se látszik kisebb *munkának*, mint egy-egy lyrai költemény, egy dal, mely, úgy hiszszük, a szívből önként fakad, s formába ömlik magától, mesterség, *csinálás* nélkül: egy elröppent sóhaj, egy átlebbenő felhőcske lelkünk egén, egy alig észrevehető kis folt kedélyünk tükörlapján, — egy semmi, melyet mérlegelni, fontolgatni alig lehet. De a kik behatoltak a műhely legbenső rejtekébe, hol a költői gondolat érlelődik és alakot ölt, azok tudják, hogy ama pehelykönnyűségű semmik gyakran nehezebbek, mint az eget ostromló akárhány óda vagy hazafias declamatiókkal sujtásozott költői elbeszélés. Heine egy ismeretes daláról (Du bist wie eine Blume) azt hínők, hogy egy pillanat alatt lön oda lehelve, pedig a berlini hagyomány szerint e néhány sor hónapokig tartó vajudás után nyerte mai alakját, valamint általános ismert tény, hogy Heine *dolgozott*, nagyon sokat dolgozott költeményein.³⁾

Gyulai Pál nevezetes tanulmánya mellett (Petőfi Sándor és lyrai

¹⁾ Blumenlese aus ung. Dichtern. Pest und Wien, 1828, p. LIII. sqq.

²⁾ A magyar költészet története. II. kiadás, p. 424.

³⁾ Strodttmann, Heine's Leben und Werke, I³, p. 508. sqq.

költészetünk, 1854), Petőfi költészetéről eddig a legkitünőbb fejtegetést Salamontól bírjuk, ki, ép úgy mint Gyulai, az utánzók haragos, szenvedélyes, kiméletlen és mindenben szélsőségekre hajló Petőfije helyett, egy más, sokkal valódibb és rokonszenvesebb Petőfit rajzol, «ki a lélek egyszerűbb, szelídebb hangulatainak megtestesítésében utólérhetlen művész, de a szenvedélyeknek nem mindig tud költői nemességet adni, s az emelkedés többnyire hiányzik műveiből». ¹⁾ Jól mondja Salamon, hogy Petőfi geniusa sem a magasság, sem a mélység régióiban nincs otthon, s midőn eszmékre, elvontabb tárgyakra akar emelkedni, elhagyja az inventio. Csak a föld, a való élet athmosphærájában érzi jól magát, követve mindig az élet benyomásait, melyeket híven és közvetlenül, czizomatlan egyszerűséggel s bizonyos drámaisággal állít szemünk elé, mely a népdalnak kiválóan jellemző sajátsága. A népdalok belső formáját Petőfi oly mértékben magáévá tévé, mint előtte senki más, egész mellét kitarva mintegy a népköltészet friss légáramlatának, mely gyorsabb keringésbe hozta a vért a magyar lyra petyhüdt tagjaiban. A nemzeti versformák alkalmazásában és fejlesztésében is valódi mester ő, s a *Szüllőföldemen* című remek költemény, mely geniusának, mondhatni, legjellemzőbb, legsajátabb nyilvánulása, fényes bizonytságot tesz arról, mily végtelen művészettel tudja a költői gondolat és hangulat kifejezésére az épen megfelelő versformát megtalálni.

A refraines vers, úgy látszik, kedvencz formája Petőfinek, és Salamon ezt a formát egészen az ő geniusához valónak tartja. «Mennél szabadabban csapongott, úgy mond, lángképzetele, annál szükségesebbnek érezhette, hogy a strophák végsorainak ismétlése adja meg a dalnak az egységet.» Petőfinek, minden valószínűség szerint, Béranger adta az impulzust a refraines vers művelésére, de az épen nem látszik bizonyosnak, hogy a refraint ő honosítá meg nálunk, s hogy népi irodalmunkban e forma nem szokásos. A refrain oly annyira jellemző, eredeti sajátsága a népdalnak, hogy alkalmazása jóval megelőzi a rimes költői formát, s rá találunk oly népek költészetében is, melyek a rímet egyáltalán nem ismerik. A népdal, természeténél fogva, országos keletre, népszerűsége lévén hivatva, kiválóan szükségét érzi annak, hogy a dalban kifejezett érzelmet, hangulatot a refrain segítségével koncentrálja, általánossá, közössé tegye, és alaposnak látszik az a föltevés, hogy a refrainben voltaképp az énekes hallgatóihoz, egy valóságos vagy képzelt chorushoz intézett felszólítás rejlik: «énekeljétek mindnyájan». ²⁾ Ez a váltogató ének, a megindult hallgatóság ezen részvéte az előadásban, az egyszerű dalt bizonyos

¹⁾ Tanulmányok I. 221.

²⁾ L. A. W. *Grube* kitünő értekezését: Vom Kehrreim im Volksliede (Aesthetische Vorträge, II, p. 103. sqq.).

dramái érdekekkel ruházza föl, s talán ez is magyarázza némileg Petőfi különös hajlandóságát a refraines formához, melyet annyi tökélytel és változatossággal — nem meghonosított, hanem csak feltámasztott és művésziileg kifejlesztett. Ámbár a fogalomra még nincs általánosan elfogadott szavunk, azért a refrain a magyar népköltészetben is elterjedt, ősrégi forma, és, Arany János találó megjegyzése szerint, «leginkább dévaj, csípős, gúnyos, vagy általában széles jó kedvű dalokban fordul elő, oly eredeti módon alkalmazva, hogy a rhythmus ezen játékát nem lehet kölcsönvettnek tartanunk».*)

A mérsékelt irodalmi párt törekvései közt nem utolsó helyet foglal a verselés kérdéseinek tisztázása, és ebben a munkában Arany Jánost illeti az oroszlanrész. Salamon, ámbár specialis verstani tanulmányokkal nem foglalkozik, finom érzéssel bír a költői formák iránt, s a verset úgy tekinti, mint a belső formára szabott és egészen ahhoz simuló ruhát, mely a költői gondolatot nem elburkolja, hanem kiemeli. Vajjon ki tagadná, hogy, például, *Katalin* belformája mintegy szükségessé tette a iambust, a strophákba nem foglalt, keresztül-kasul rímelt, most összefogódzó, majd széjjelfutó sorokat, melyek oly híven állítják elénk «azt a mozgalmas képet, melyben az alakok körvonalai csak egyes gyors megvilágításban tűnnek föl?» Hogy a rhythmus nem egészen külső valami; hogy a költői gondolattal benső viszonyban kell állnia, s hogy általában a kifejezésre fordított több-kevesebb gond hatással lesz a gondolatra is: ez igazságokat helyén való és üdvös volt hangoztatni akkor, midőn a külforma elhanyagolását a genialitás egy nemének tekintették, s midőn a verselés terén általános zavar és fejetlenség uralkodott. Nekünk úgy tetszik, mintha ez időszak költői mesterségének vázolása után a jövő kor valamely tanköltője utánozhatná Boileau híres felkiáltását (*Enfin ! Malherbe vient . . .*), s megkönnyebbülve így szólhatna majd: Végre, jött Arany !

Míg az első kötet a nagyobb és, tegyük hozzá, jelentősebb tanulmányokat foglalja magában, addig a második kötet jó részét könyvismeretése és alkalmi czikkek teszik. Ez utóbbiak közt azonban ott találjuk a Bajzáról szóló nekrológot, mely voltaképp egy igen sikerült irodalmi arckép, meleg hangú, de elfogulatlan méltatása a költőnek, historikusnak, és mindenek fölött a műbírálónak és journalistának, ki a szabadszólás elvét meghonosította irodalmunkban. A mérsékelt irodalmi kör legtehetségesebb fejének, Kemény Zsigmondnak emlékezete, ámbár újabb keltű dolgozat, méltó befejezésül szolgál e két kötethez, mely ama kör eszméit, törekvéseit, küzdelmeit reflectálja; míg a Shakspereről, Balzacról és a Világirodalomról szóló czikkek nem annyira új felfogás, eredeti

*) Arany János Hátrahagyott iratai, II. 26.

szempontok által tűnnek ki, — a két utóbbi különben is csak átdolgozás lévén, — mint a szerző azon tendenciája által, hogy a külföldi irodalmak jelenségeit és fejlődését a magyar irodalommal vonatkozásba hozza.

Az ismertetések, Eötvös Gondolatai kivételével, oly könyvekről szólnak, melyek korukat alig élték túl, s melyeket ma senki sem olvas már. Hála Istennek, távol vagyunk attól a kortól, midőn egy-egy szép-irodalmi album vagy zsebkönyv kiadása hazafias jelentőségű esemény volt, s profán kíváncsisággal vizsgáljuk azt a kihalt írói typust, mely a részvét, kegyelet és hazafiság czégére alatt árulta silány elmetermékeit. A bírálót azonban, ki nem riadt vissza a hálátlan és gyűlöletes feladattól, hogy az irodalom méltósága nevében megostorozza a kontárokat és hetvenkedőket, annál inkább megilleti az elismerés, mivel abban a szomorú korban nem kisebb erkölcsi bátorság- és önmegtagadásra volt szükség szembe szállni azokkal, kik irodalmunk ügyének méltatlan eszközökkel «pártfogást» szerezni, mint azokkal, kik nemzeti életünket erőszakosan elfojtani törekedtek. A bírálat függetlensége minden irányban, nemcsak a bitor hatalommal és hazug tekintéllyel, de saját nemzeti hibáinkkal, hiúságunkkal, balítéleteinkkel szemben is, kétszeresen fontos volt akkor, midőn a nemzet, a nyilvános élet mezejéről leszorítva, egyedül az irodalomban ápolhatta a nemzetiség oltártűzét.

Kevés magyar kritikust találunk, ki oly emelkedett felfogással bír a műbírálat hivatásáról, mint Salamon. Ő nem tartozik azok közé, kik a rosszat kárörvendő kedvteléssel vagy dühös indulatrohamok közepett bonczolgatják. Még oly szörnyűségek se hozzák ki sodrából, milyen Lisznai *Madarak pajtása*, sőt óhaj tandónak tartja, hogy «néhány ily kötet caprice-szülemény jelenjen meg mielőbb; mert a visszaélések csak akkor szoktak megszűnni, midőn túlságra mennek». Inkább azon összbenyomás által engedi magát vezettetni, melyet a mű lelkében hátrahagy, semmint előre felállított theoriák által, melyek a bírálót gyakran elfogulttá és igazságtalanná teszik. Salamon szerint, «rossz foglalkozás volna egy író műveiben csak azért keresni hibákat, hogy neki rossz órát szerezzünk». A bírálótól nem azt várjuk, hogy az egyesek hibáit, mint olyanokat, reprimálja, — hisz' ez vajmi ritkán sikerül, — hanem azt, hogy a rossznak *következményeit* enyhítse vagy hárítsa el, oly elveket igyekeztven propagálni, melyek az egészséges irodalmi közállapot megteremtésére alkalmasak. A műbírálat tehát épen nem therapiát fűz, s valódi célja nem az, hogy valamely adott kóresetben a megfelelő curát alkalmazza; hanem voltaképp az erkölcsi hygieina feladataival foglalkozik és annak föltételeit akarja létesíteni az irodalomban.

Ki a műbírálat hivatásáról így vélekedik, az a költészetet bizonyynyal nem fogja csupán kellemes játéknak tartani, mely a felső körök szórakoztatására van szánva, s mely az állami és társadalmi élet tényezői

közt nem foglal helyet. Az ember cselekvését érzülete, gondolkozása, világnézete határozzák, s vajjon mi hatja meg a lelket mélyebben, mint saját hű képe, melyen a költői lélek fényes sugarai szövődnek át? Valóban, Salamon a legnagyobb és jótékonyabb igazságot mutatja meg s egyúttal a műbírálat jelentőségét állítja szilárd, rendíthetetlen alapra, midőn kifejti, hogy «a költészet politikai, társadalmi és erkölcsi életünkre nézve oly fontos tényező, hogy ápolása, helyes irányban vezetése *gyakorlati fontosságú közügy*».

Ebben a vezetésben része van, s kell, hogy része legyen, a magyar műbírálatnak; de hogy magasztos hivatását teljesíthesse, nem szabad ignorálnia fényes tradícióit, s nem szabad e könyvet olybá vennie, mint a múltak tisztos emlékét, melyet csak kegyeletünk illet, semmi több. E könyv nem a jelen küzdelmeit rajzolja, igaz; de nélkülözhetjük-e a múlt fontos tanulságait mi, kik annyiszor csalódtunk, mert a múltat nem ismertük és tanulságain okulni nem igyekeztünk? S nem idején való-e most, a politikai és irodalmi lanyhaság és közöny korában, egy oly könyv megjelenése, mely úgy szólván egy irodalmi párt hitvallását foglalja magában, s melyben a bátorság és független szellem, az erős ítélet és higgadt gondolkodás, az egészséges magyar józan ész a mi legföltöbbségünkért hallatja nyomós szavát: irodalmunkért?

HÁHN ADOLF.

Epigrammák.

(Logau.)

Előnyünk van, az állatok fölött egy nagy jóban:
 Kimondhatjuk amit érzünk beszédben és szóban.
 Fel is használjuk előnyét ezen adománynak,
 Mert hisz minden tetteink most csak szavakból állnak. —

Emberi — bűnt elkövetni,
 Ördögi — a bűnt szeretni,
 Keresztényi — bűnt megbánni,
 De isteni — megbocsátni. —

Egy tenger a közvélemény
 Nem minden marad felszínén:
 Ami nehéz, az elmerül.
 Csak mi könnyű, marad felül.

VENDE ERNŐ.

HAZAI IRODALOM.

Gyakorlati kézikönyv a német nyelv tanításához. Középiskolai használatra írta *dr. Heinrich Károly*. Budapest, Kókai 1889.

E könyv a német nyelv gyakorlati elsajátításánál kíván segédeszközül szolgálni, egyúttal elő akarja azonban segíteni a nyelv szerkezetébe való elméleti belátást is. Szerzője lehetőleg gyorsan és alaposan akarja megismertetni a növendéket egyrészt az elkerülhetetlenül szükséges szóbőséggel, másrészt ama nyelvtani szabályokkal, melyek e szókincs felhasználására tanítanak. E cél elérésére a szerző nem tartotta alkalmasaknak sem a nyelvtanból kiinduló módszereket, melyek az elméleti oktatásra fektetik a fősúlyt, sem az olvasmányból kiinduló módszereket, melyek, úgymond, a nyelvi anyag rendszertelensége miatt a grammatikai és szintaktikai tanítást épen elhanyagolják. Egyelőre háttérbe kívánja szorítani az olvasmányokkal való foglalkozást s a tanár és tanuló egész figyelmét fordításgyakorlatokra irányozza, a melyek alapján a növendék nemcsak a nyelvi anyaggal, hanem a mondatképzéssel és mondatfűzéssel is ismerkedik meg. Nem az olvasmányban nyújtott nyelvtananyag analíziséből indul ki, hanem synthetikus menetet követve építi fel a szétbontott elemekből a nyelv rendszerét.

A szerző kézikönyve azon részében, a mely a tanításnak és tanulásnak tulajdonképeni vezérfonalául szolgál, nem követi az úgynevezett rendszeres grammatikák menetét és ezért eljárása nem is állhatott a nálunk különben szokásos pusztá fordításban és másolásban. Önállóan és tervszerűen alkotta meg módszerét, a mely első tekintetre kissé complicáltnak látszik, de a melybe, úgy hiszszük, könnyen bele fognak szokni tanár és tanuló. Minthogy a szerző módszerességre törekedett, eleve ki volt zárva a grammatika nagyobb, együvé tartozó részeinek (ige, főnév, melléknév stb.) külön-külön egy huzamban való végigtárgyalása. E nagyobb egységeket ennélfogva nem egymás után mutatja be, hanem kisebb részletekre osztva egymás mellett s a mennyire lehetett, összekapcsolta velök a megfelelő mondattani tényeket. A névragozás ismertetését az aránylag legegyszerűbbel, a gyönge ragozással kezdi meg s ennek anyagát is több leczkére osztja el, úgy hogy egy-egy órára körülbelül egy-egy casusnak a bemutatása jut. Egyúttal egy másik alaktani jelenséggel is ismerkedik meg a tanuló: az igeragozásból az igék jelenidejével. Így meg vannak az elemek, a melyek az egyszerű főmondatnak megalkotására szükségesek. A kérdő főmondatból egyszerű azután a relatív mellékmondatra való átmenet. E nyelvtani tényeknek, a melyekhez még a mellé knevek s a mutató és birtokos névmás ragozása járul, begyakorlására körülbelül húsz óra van szánva. Ezután az erős névrago-

zásra tér át a szerző. A könyv harmadik szakasza azokat az erős ragozásukat tárgyalja, a melyek a pluralist -e raggal képezik; azonkívül megismerkedik a tanuló a személynévmással s a mondatтанból folytatólágon a jelzői, helyhatározó és időhatározó mellékmondatokkal. A negyedik szakasz folytatja az erős névragozás ismertetését (plur. -er végűek), az igeragozásból az erős igék präteritumát s a conjunctivust, a mellékmondatok közül a tárgyi, ok- és célhatározó mondatokat tárgyalja. Az V. szakasz tárgyai: *er*, *-el*, *-en* végű főnevek; a perfectum-képzés; mellérendelt mondatok; a VI. szakaszéi: a vegyes névragozás; a futurum; feltételes és megengedő mondatok. A gyakorlókönyv utolsó szakaszaiban következik az alany és állítmány szereplésének részletesebb elmélete, a szenvedő alak ismertetése, ehhez csatlakozik az accusativus használatának tárgyalása, az úgynevezett igenvonzat egyéb eseteinek fejtegetése és a *zu*-val álló infinitivus használatára vonatkozó megjegyzések. Az utolsó fejezet a praepositiók használatát tárgyalja, a mennyiben ez a magyar nyelvhasználattól eltér; azok az esetek, a melyekben az ez utóbbival megegyezik, már az előző fejezetekbe voltak beosztva.

A bemutatott grammatikai tények egymásutánja nem esetleges, hanem átgondolt terven alapul, a könnyebbről halad a nehezebb felé. Az egymásra következő részek közt megvan a kellő összefüggés, sőt a szerző még az egyes leczkék anyagán belül, a különféle kategoriákba tartozó elemek között is igyekezett bizonyos szerves összefüggést létesíteni. A nominativus és a præsens tárgyalásával össze van kötve az alany és állítmány fejtegetése, a genitivussal együtt jár a főnévi jelző, a melléknévi ragozással a melléknévi jelző ismertetése stb.

A nyelvtani tényeken kívül az egyes leczkék tartalmaznak még szócsoportokat és fordításgyakorlatokat. Minthogy az előbbieket összeállításánál az alaktani együvértartozás és nem a fogalomrokonság volt az irányadó szempont, azért a tanuló gyakran egymástól nagyon távol eső fogalmak neveivel ismerkedik meg egyszerre s ugyanazért a fordításgyakorlatokban sem lehetett összefüggést létesíteni. Ez persze az alaktani elv következetes alkalmazása mellett nem volt elkerülhető. Inkább el lehetett volna tán kerülni az első fejezetek szócsoportjaiban az olyan fogalmak kifejezéseit, a melyek nem esnek a tanuló mindennapi gondolkörébe; német nyelvtanulása első napjaiban pl. alig lesz szüksége a *Lootse*, *Bolz*, *keuchen*, *ringen*, *krächzen* stb. kifejezésekre.

A kézikönyv emez első része, a gyakorlókönyv után következik a rendszeres nyelvtan. A tanár, úgy hiszszük, leghelyesebben fog cselekedni, ha ezt *nachschlagebuch*ként használtatja a tanulóval. Ez utóbbi összefoglalva találja itten a gyakorlókönyv fonalán megbeszélt alaktani jelenségeket; itt látja, mily helyet foglal el minden egyes tény a rendszer egészében. Ez alaktan a tanulók szükségleteihez mértén teljesnek mond-

ható s csak tudományos szempontból megbízható, helyes és való tényeket foglal magában.

A nyelvtan behatóan tárgyalja mind a beszédrészeket, csak a kötőszókat nem találtuk benne, ezekből kiindulva pedig mindjárt összefoglaló áttekintését lehetett volna adni a gyakorlókönyvben előfordult különféle mondatfajoknak. A mondattani dolgokat egyáltalában kizárta a szerző ez összefoglaló összeállításból (Előszó V. l.), czélszerű lett volna azonban legalább a német szórend törvényeivel megismertetni a tanulót. A magyar és a német nyelvhasználat eltéréseire úgy a nyelvtanban mint a gyakorlókönyvben kellő ügyet vet a szerző, rendesen nem ugyan szabályok alakjában, hanem a tényeknek egymásmellé állításában; e tekintetben vannak terjedelmesebb összeállításai is, pl. a præpositióknak a magyartól eltérő használata 123—132. l. Szabályokban egyáltalában nem bővelkedik a könyv s ez nem válik épen kárára; a helyett olymódon csoportosítja az adatokat, hogy a tanuló sokszor a tanár segítsége nélkül is levonhatja belőlük a szabályt.

A könyv befejező részét néhány történeti olvasmány teszi. Ezek már csekély terjedelmüknél fogva (mindössze 12 lap) sem helyettesíthetnék az olvasókönyvet; mint a szerző mondja, csak eszközül akarnak szolgálni arra, hogy a tanár növendékei nyelvismereteit általában megítélje s haladásukat különösen megfigyelje. Pedig olvasókönyvre szükség van e módszer mellett is, mely a nyelvtények begyakorlására amúgy is különös gondot fordít; a nyelvtanulást itt is csak az olvasmány teheti elevenné, művelővé és gyümölcsözővé. Már Herbart figyelmeztetett arra, hogy a *synthetikus oktatás* csak oly tárgyakat ölhelhet fel sikeresen, a melyek állandó és önmagától messze elágazó érdeklődést kelthetnek. (*Pæd. Schriften* II, 569.) Kétségtelen, hogy egy új nyelvvel való megismerkedés képes lehet ily érdekelésre, de meg kell adnunk a lehetőséget arra, hogy ez az érdeklődés szélesebb határok között ágozódhassék el. A nyelvtani gyakorlatok határai szűkeek e célra, azért nyújtunk a tanulóknak minél előbb összefüggő, tartalmas olvasmányt.

Az itt bemutatott könyv a középiskolák közül különösen azoknak ajánlható, a melyek a nyelvbeli jártasság elérésére fektetnek főszűlyt, tehát a kereskedelmi intézeteken kívül főleg a reáliskoláknak. Ez iskolák tanterve — részben a gymnasiumokéval ellentétben — az oktatás főfeladataképen tudvalevőleg nyomatékosan kiemeli a német nyelvnek lehető legteljesebb elsajátítását, szóban és írásban helyes használatát s csak második sorba helyezi a gazdag német irodalom szellemművelő tartalmának ismertetését. E célra az utasítások a gymnasiumétól eltérő eljárást és módszert is ajánlanak: kezdettől fogva főszűly fektetendő arra, hogy a tanulók minél több szót, szócsoportot, fordulatot és nyelvi saját-ságot véssenek be emlékezetökbe és hogy ez anyag ismételések és begya-

korlások útján teljes és biztos birtokukká válják; fordítások, beszédgyakorlatok, írásbeli dolgozatok, emlézések, a német nyelv grammatikai és mondattani sajátosságainak szorgalmas figyelembe vétele folyton karöltve járjanak. (41. l.) Épen e feladatok sikeres teljesítésében, azt hiszszük, igen alkalmas vezérfonalúl fog szolgálni az itt ismertetett kézikönyv; reáliskolai tanulókat csak a kezdet nehézségein kell majd néhány előkészítő órában átsegítenie a tanárnak.

A mondottak alapján a könyvet, mint önálló felfogással, szakismerettel és kiváló, lelkiismeretes gondnal készült munkát szaktársaink figyelmébe ajánljuk.

Dr. PETZ GEDEON.

K Ü L F Ö L D I I R O D A L O M.

Die Oster- und Passionsspiele bis zum XVI. Jahrhundert. Beiträge zur Geschichte des deutschen Dramas von *Ludwig Wirth*. Halle 1889, 351 l. Ára 10 mk.

Milchsack kitünő könyve a húsvéti és passiói játékokról¹⁾ biztos alapot szolgáltatott a kutatásnak, mely a megindított irányban serényen és eredményesen folytatta munkásságát. Milchsack következtetései elég merészek voltak, mert a húsvéti játékok eredetéről kifejtett elmélete mindössze 28 emlékre volt alapítva. Művének e gyengéjét helyreütötte Lange Károly²⁾, ki 224 latin húsvéti játékot³⁾ tett tanulmánya tárgyává, de — és ez fényesen bizonyít Milchsack kutatásainak alapossága és megbízhatósága mellett, — előzőjének merész következtetéseit minden lényeges pontra vonatkozólag megerősítette.

Lange, rendkívül gazdag és értékes anyag alapján, meggyőződen mutatta ki, hogy a latin húsvéti 'ünnep' (a liturgiai szöveg) egyetemes egyházi intézmény volt és hogy ennek számos szövegei csakugyan, mint Milchsack állította volt, egyazon eredetű közös ős-szövegre mennek vissza. Lange az összes anyagot három csoportra osztotta: a) Az elsőbe, melynek legnagyobbrészt alig van még drámai jellege, tartoznak azok a szövegek, melyek csak egyetlen egy jelenetből állanak, s e jelenet tárgya: a nők (a három Mária) megjelenése a sírnál és párbeszédök az angyallal.

¹⁾ *Die Oster- und Passionsspiele*. I. *Die lat. Osterfeiern*. Wolfenbüttel 1880. — L. róla ismertetésemet e Közlönyben IV. 1880, 558—561. l.

²⁾ *Die lat. Osterfeiern*. München 1887, 171 l. Ára 3 mk. 20.

³⁾ Ezekből 159 németországi, 52 francia-, 7 olasz-, 2 spanyolországi, 3 hollandi és 1 angolországi származású.

E csoport darabjainak száma a legnagyobb: 108. E szövegek főjellemzője, hogy a Milchsack fölismerete ős-mondatokat¹⁾ tartalmazza, melyekhez Lange szerint még a jelenetet bezáró *Surrexit* csatolandó. — *b)* A második csoport Petrus és Johannes apostolok szereplését (Ján. ev. XX, 4 alapján) veszi föl második jelenetül. Ide 98 darab tartozik. — *c)* A harmadik csoport darabjai még egy harmadik jelenettel bővülnek: Krisztus megjelenik Mária Magdolna előtt. E darabok (összesen 18) cselekvényben leggazdagabbak és legváltozatosabbak.

Minden egyes csoport darabjai bővülnek ezután, hol kisebb, hol nagyobb mértékben, egyházi énekekkel. Pótlások és kihagyások is találkoznak, melyeknek indokait ritkán ismerhetjük föl. A német nyelv a második csoportban hangzik föl először a *Christ ist erstanden* kezdetű híres egyházi dallal. Egy prágai XIV. századi darabban föllép már a kalmár (unguentarius), ki későbbben orvos és kuruzsló is; a többi húsvéti 'ünnepekben' e jelenetnek még semmi nyoma, csak a húsvéti játékokban' lesz utóbb általánossá.

Milchsack és Lange kutatásain és következtetésein, de saját önálló széles körű tanulmányain is alapúl Wirth Lajosnak előttem fekvő jeles könyve, melynek érdeme úgy a gazdag anyagban mint a módszeres kutatásban van. Wirth a húsvéti játékok fejlődésében három korszakot vagy fokot különböztet meg:

1. *A húsvéti ünnepek* (Osterfeiern, a Milchsack és Lange által földolgozott művek), melyek még nem tekinthetők drámai termékeknek. Ezekre vonatkozólag Wirth teljesen megerősíti Lange nézeteit és elfogadja ez emlékeknek három csoportba való osztályozását is, melyet fönt közöltem. Ez 'ünnepekből' fejlődnek:

2. *A húsvéti játékok* (österspil)²⁾, melyek már igazi drámák, legnagyobb részt a húsvéti 'ünnepek' harmadik csoportjához csatlakoznak és rendszerint hét jelenetből állnak. De e jelenetek *előbe* csatoltak nem sokára egy első részt, mely rendszerint szintén hét jelenetből áll, a sír őreinek keresésével kezdődik és többnyire még Krisztus föltámadását és a pokol előcsarnokában való megjelenését is foglalja magában. E húsvéti 'játékokból' alakultak:

3. *A passiói játékok*, melyek első részökben különböző jeleneteket vesznek föl Krisztus életéből, azután tárgyalják magát a passiót, utána

1) 1. Quem quæritis in sepulchro, o christicolæ?
 2. Jesum Nazarenum crucifixum, o cœlicolæ!
 3. Non est hic, surrexit, sicut ipse dixit;
 4. Ite, nuntiate, quia surrexit.

2) E megnevezés először egy Nithartnak tulajdonított dalban és a Zimmer grófok krónikájában fordul elő.

pedig egy teljes húsvéti „játékkal” végződnek. A passiók idővel igen terjedelmesek és cselekvényben nagyon gazdagok lettek. A cselekvény némelyekben a mennybemenetelig és pünkösdig folytatódik, másokban épen az utolsó ítélet napjával végződik. Hosszas disputatók (főleg Ecclesia és Synagoga, Christiana és Judaia közt), milyenek a német egyházi és világi irodalomban régtől ismeretesek, és az ördögök realiztikus szerepeltetése idővel mind jobban módosítják e játékoknak eredeti egyházi vagy liturgiai jellegét.

Wirth tíz húsvéti és nyolcz passiói játékot tárgyal terjedelmesen és behatóan, kutatva az egyes darabok s jelenetek forrásait, jellemző sajátosságait és az egyházi és udvari német költészetnek a szövegek nyelvére és stíljére gyakorolt hatását, melyet eddig nem méltányoltak eléggé.

Latin húsvéti „játék” nem maradt fenn Németországban. Pez Bernát már a múlt században fedezett volt föl ilyet Klosterneuburgban, de a darab még a kiadás előtt elveszett és Pez nem ad kellő képet róla (l. Milchsack p. 26. 105). A német húsvéti játékok sok tekintetben meg-egyeznek a XII. századi úgynevezett toursi mysteriummal (Milchsacknál p. 97), miből azt következtették, hogy a német húsvéti játékok francziaországi befolyás alatt keletkeztek. De Wirth nem osztozik e nézetben, főleg azért nem, mert a német húsvéti játékok a húsvéti „ünnepek” harmadik csoportjának (fönt c) közvetlen továbbfejlesztései, míg a megfelelő csoporthoz tartozó francziaországi „ünnepek” igen eltérő jellegűek. A toursi mysterium tehát nem fejlődhetett a franczia ünnepekből, hanem valószínűen valamely más, talán a német játékokkal közös forrásból, eshetőleg egy svájci vagy a felső Rajna vidékén keletkezett műből. *)

A *húsvéti játékok* első csoportjának darabjai, mint említettem, hét jelenetből állottak: I. A három Mária a sírhoz indul, hogy Krisztus testét megkenjék; II. A nők és a kalmár; III. A nők és az angyal a sírnál; IV. Krisztus és Mária Magdolna; V. A nők tudatják az Úr tanítványaival Krisztus föltámadását; VI. Krisztus megjelen Tamás előtt; VII. Petrus és Johannes versenyt futnak az Úr sírjához. Természetesen nem minden játékban van meg mind a hét jelenet. Így pl. a trieri Ludus csak az I., III., IV. és V. jelenetektől áll, tehát azokból, melyek már a latin „ünnepekben” is találhatók; a wolfenbütteli játékból pedig hiányzik a VII.-dik, a harmadik egriből a VI. jelenet.

Az említett hét jelenet közül öt (I., III., IV., V. VII.) a húsvéti „ünnepekből” származik, tehát csak kettő (II., VI.) új. A második megalkotására az *Omnipotens pater altissime* kezdetű hymnus, ill. ennek utolsó versszaka vezetett:

*) Itt számos nagy fontosságú egyházi dráma keletkezett, így az engelbergi és einsiedelni húsvéti ünnep, a beureni passio és mások.

Sed eamus unguentum emere,
Cum quo bene possimus unguere
Corpus domini sacratum. (V. ö. Márk XVI, 1.)

A nők tehát keneteket akarnak venni, a mi korán vezetett a kalmárnak személyes fölléptetésére. Hogy e jelenet megalkotásánál kezdetben sem mulattató, sem szatirikus szándék közre nem működött, legjobban mutatja a wolfenbütteli játék, melyben ez a jelenet is egészen komoly. De tény, hogy a világi és komikus elem gyorsan foglalt tért e jelenetben; már a toursi mysteriumban mutatkozik ily irányú tendencia, némely német darab pedig, határozott ellentétben a szent cselekvény áhítatos méltóságával, terjedelmesen bővíti és szaporítja e jelenetnek neveltető és gúnyoros elemeit.

A VI. jelenet, melynek alapja Ján. ev. XX, 25—29, már megvan a toursi játékban, sok darabban pedig az V. jelenetbe van beleszőve. A komikus elem e jelenetben is korán kezdett tért foglalni, első sorban a tanítványok szavaiban, kik Máriát kigúnyolják, mivel Krisztus föltámadását hiszi és hirdeti.

A húsvéti játékoknak az első csoportja csakhamar szűkkörűnek tetszett, miért is tetemesen kibővítették. Így alakultak a *második csoport* darabjai, melyekben a következő új jeleneteket találjuk: I. Pilatus föllépése; II. A zsidók tanácskozása; III. A zsidók Pilatustól öröket kérnek a sírhoz; IV. A lovagok (ezek az örök) a sírnál; V. Krisztus föltámadása; VI. Krisztus a pokol előcsarnokában; VII. A lovagok (örök) a föltámadás után. E jelenetek, melyeket rendszerint a fönti hét jelenet elébe tettek, csak lazán függnek össze a bibliával, ennélfogva szabadabb mozgást engednek a szerzőknek és inkább a nézők mulattatását, mint ájtatosságát célozzák. Az eredeti hét jelenetben Krisztus áll az előtérben, ez új hét jelenetben Pilatus (a lovagokkal) és Lucifer (az ördögökkel) a főszemélyek. Az ördögök szerepeltetésére a biblia és a német egyházi költészet vezetett. Főleg hármas célúnak e jelenetek, a meny nyiben az ördögök vagy a pokolbeli lelkek megváltását meg akarják akadályozni, vagy az embereket (pl. M. Magdolnát) a bűnre csábítják, vagy a bűnösöket (pl. Judást) megbüntetik. Legnagyobb tért az alsfeldi játékban foglalnak el, a legrégebbek talán a bécsi passió jelenetei. Természetes, hogy e jelenetek túlnyomóan komikusak, de sokszor igen durvák is.

E jelenetek forrásai: I. Az 'Ingressus Pilatus' cz. egyházi ének. — II. Máté XXVII, 62—64, de német egyházi költemények is, pl. 'Passional' 81, 13—16. — III. Máté XXVII, 63—66 és 'Passional' 81, 17—46. — IV. A szerzők önálló alkotása, mely sokszor a lovagi rend kigúnyolását célozza, de Máté XXVIII, 4 is, mely szerint az angyal leveri és megbódítja az öröket. — V. Máté XXVIII, 2—4 és az egyházi himnuszok. —

VI. A liturgiai szertartás, mely főleg a Nicodemus-féle evangyliomon¹⁾ alapszik. — VII. Máté XXVIII, 11—16, de igen szabad földolgozásban. Az örök fölbrednek, üresen találják a sirt és hanyagsággal vádolják egymást, a mi néha tettlegességekre és realistikus verekedésre vezet. Itt is forrásul szolgált a „Passional” 91, 42—76.

A *passiõ játékok* sokkal terjedelmesebbek és ennek következtében egymás közt is sokkal eltérõbbek. A főczél volt: a húsvéti játékok cselekvényét Krisztus életével egészen a sírba helyezéseig kiegészíteni. Rendszerint Keresztelő János föllépésével és Krisztus keresztelésével kezdik a történetet és majd többet, majd kevesebbet vesznek föl a Megváltó életébõl egészen haláláig, mire aztán a húsvéti játékok teljes cselekvénye következik. A passiók sohasem voltak a ritus vagy liturgia részei (hisz tartalmuknál fogva nem is fûzõdnek valamely keresztyén ünnephez), hanem kezdettõl fogva önálló színdarabok. Eleinte lehetõleg ragaszkodnak a biblia szövegéhez: egyszerűek és rövidek voltak, prózai dialogusok. Utóbb a szerzõk versbe szedték és fölvelt énekekkel tarkították a prózai szöveget, majd mind jobban kibõvítették a cselekvényt és e célra igen sokat merítettek a korabeli német elbeszélõ és hymnikus egyházi költészetbõl, mit Wirth minden egyes darabra nézve pontosan kimutat. A késõbbi darabok idõvel oly terjedelmesek lettek, hogy csak több nap alatt voltak teljesen elõadhatók. E játékokban aztán mind nagyobb tért foglalt a komikus és világi elem. A XIII. századból három ily játék maradt reánk (Beuren, Bécs, Muri), a XIV-dikbõl csak egy (St. Gallen); igazi virágzásuk csak a XV. századdal veszi kezdetét, midõn a húsvéti játékok mind jobban kimennek a divatból és helyöket a közönség érdeklõdésében és pártolásában épen a passiók foglalják el, melyek sok helyütt (Oberammergau) még ma is fõntartják magukat.

Mûvének legnagyobb részében Wirth pontosan tárgyalja az egyes játékokat és imponáló olvasottsággal mutatja ki minden egyes jelenetnek, sõt lehetõleg minden versnek és mondatnak forrását. E kimutatás legjobban bizonyítja, hogy e játékok igen sokat merítettek a korabeli irodalomból. A világi, komikus és szatirikus elemek szerzõi, Wirth szerint, a clerici vagy scholares vagantes voltak, kik a XII. század óta nagy szerepet játszanak a német irodalom történetében és, úgy látszik, igen nagy, bár ma már pontosan ki nem mutatható befolyást gyakoroltak a német költészetre.²⁾ Az egyházi játékokban is közremûködtek. Erre vonatkozik pl. az 1227-iki trieri zsinatnak következõ kanonja: „Továbbá megparancsoljuk, hogy a papok ne tûrjék, hogy a scholares vagantes vagy goliardok a Sanctusról vagy Agnus Deirõl vagy egyébként a misénél

¹⁾ *Evangelia apocrypha ed. Const. Tischendorf.* p. 368 és 396.

²⁾ L. róluk Német irodalomtörténetemet I. 144—148.

és az isteni tiszteletnél verseket énekeljenek, mert ezzel rendesen zavarják a papot a kanonban és megbotránkoztatják a hallgatókat.» És az ilyen határozatok és tilalmak folyton ismétlődnek. Az eredmény az volt, hogy az egyház kiutasította e nehezen fékezhető s épen nem vallásos irányú¹⁾ legényeket a templomokból, de a klerikusok aztán magukkal vitték a színi előadásokat is, melyek utóbb teljesen az ő kezökbe mentek át, jellegökben is mind jobban elszakadtak az egyháztól és mind gazdagabbak lettek világi és mulattató elemekben. Ez elemek, a komolyak ép úgy mint a tréfások, nyelvi és stilbeli sajátásaikkal, főntartották magukat egészen a legújabb korig, mit Wirth, sajnosan, nem fejt ki kellően, mert, mondhatni minden fölismerhető ok nélkül, csupán a XVI. századig tárgyalja az egyházi dráma fejlődését. De téves az eddig általánosan elfogadott nézet, hogy a komikus elem a kalmár jelenetével²⁾ foglalt tért a játékokban; nem, a vagansok vitték azt be, még pedig kezdetben alakoskodásokkal, álarczokkal és improvizált tréfákkal, mit a zsinatok ismételt tilalmai világosan bizonyítanak. Később is ők fejtették ki ez elemet, ők vittek be a nép mulattatására sok durvaságot (verekedéseket, kétértelműségeket, köznapi élczeket) is a játékokba, ők a lovagi rend parodizálását és kigúnyolását is, hisz a klerikusok régtől fogva gyűlölték a fennhéjázó, önhitt, de üres és a XIV. század óta jelentőségökből kiesett lovagokat, s e gyűlöletben a nép is teljes szívvel osztozott. A szatíra azonban a papság ellen is fordult, melynek erkölcstelensége, iszákossága, kapzsisága, lustasága stb. főleg azokban a jelenetekben teszi a komikum fontos elemét, melyekben az ördögök szerepelnek. Jellemző, hogy később teljesen németesítették az egyházi játékok jellegét; úgy bántak a szent történettel, mint már a 'Heliand' szerzője tett volt a IX. században.

A darabok szerzőit nem ismerjük névről, de eljárásukról ma már elég világos képünk van. Kummer még azt állította³⁾, és ez volt az eddigi általános vélemény, hogy a játékok hasonlatossága és rokonsága a szóbeli hagyomány műve; Wirth kimutatja, hogy e felfogás csak igen kis részben indokolt; a legtöbb munka meglévő darabok átdolgozásából származik; hisz némely szerzők, mint pl. az alsfeldi passióé vagy az egri úrnapi játéké, valóságos másolók, hogy ne mondjuk plagiátorok.

¹⁾ Hiszen egyik főműködésök egyházi hymnusoknak, imádságoknak, legendáknak stb. parodizálása volt. L. *Wiener Sitzungsberichte* XIII, 327.

²⁾ Midőn a kalmárból utóbb kuruzsló lett, az ő jelenete valóságos vásári képpé alakult át, milyenek a korabeli német farsangi játékokban is gyakoriak.

³⁾ *Erlauer Spiele* p. XXXVII. E darabok (hat) XIV—XV. századi, valószínűen Gmünd karinthiai város vidékéről származó egyházi drámák, melyeknek kézírata most Egerben van.

Ezekben foglalhatók össze Wirth művének általános, elvi eredményei. Nem kevésbé fontosak az egyes művekre vonatkozó kutatásai, de ezeknek ismertetése a munka nagy részének közlését tenné szükségessé. Wirth könyve a további kutatások fontos és biztos alapja, mely az egyházi játékok bármely kérdésének tárgyalásánál ezentúl kiinduló pontul fog szolgálni.

HENRICH GUSZTÁV.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1887/8.

13. Reményi Ede. A magyar nyelv tanítása a pancsovai főgymnasium I. osztályában. (Pancsovai állami reál-gymnasium, 12 l.) — A magyar nyelv tanárának helyzete mindenesetre legnehezebb az oly vidékeken, a hol különböző nemzetiségű és anyanyelvű tanulók kerülnek össze az első osztályban. Itt nem elég az, hogyha, mint a magyar vidékek iskoláiban tesszük, az anyanyelvi tanítás csakis arra szorítkozik, hogy az ismert nyelvtényeket felidézzük és megszerezzük a tanuló emlékezetében, hogy ezentúl öntudatosan használhassa nyelvét; a más anyanyelvű tanulókat előbb meg kell tanítani a magyar nyelv használatára. Tehát itt nem lehet szó többé anyanyelvi tanításról, ily osztályban a magyar merőben idegen nyelv s úgy is kell vele elbánni.

Hazánk különös nemzetiségi viszonyainál fogva középiskolánk első osztályában a nyelvek tanításának módja a legkülönbözőbb módon alakul. S e különös viszonyokon a helyi tanterveknek kell segíteni. A pancsovai főgymnasium is egyike a legkülönösebb helyzetben levőknek. Tanulói négy különböző nemzetiséghez tartoznak, és mindegyiknek más az anyanyelve. Legtöbb a szerb, aztán a német, az oláh, s rendesen legkevesebb a magyar. Ilyen osztályban kellett Reményinek a magyar nyelv tanításához fogni; eljárásáról ez értekezésében számol be.

Természetes, hogy az első időszakban a magyar nyelvet mint merőben idegent kellett tekintenie, hisz 43 tanuló között csak 7 magyar volt. A tanítás nyelve a magyar, csak hogy kezdetben ezt az osztály legnagyobb része nem érti. «A míg a négy elemből alakult polyglott I. osztályban a német nyelvet segédanyanyelvül lehetett használni, a tanár feladata jóval könnyebb volt a mostaninál. Újabban azonban a német nyelvet a környékbeli népiskolákból részint kiküszöbölték, részint kevés figyelemre méltatják, miért is a némettel még kevésbé lehet a szerb- és románajkú tanulókhöz férni, mint a magyarral. A németajkú tanulók előtt másrészt meg a szerb nyelv jobbadán idegen nyelv s így a tanár azon dilemma

előtt áll, hogy vagy mind a kettőt használja segédtnyelvvül, vagy egyiket sem —» (7. l.). Szeretnők tudni, hogyan segített e bajon a tanár tényleg; tanulságul szolgálhatna ez más hasonló helyzetben levő tanároknak.

A helyi tanterv e bajokon úgy igyekszik segíteni, hogy «a latin nyelv 7 tanórájából heteken át 5 okvetlenül a magyar nyelv javára fordítottatott. A latin órák száma később is (november és december havában) csakis oly arányban növeltetett, a mily mértékben gyarapodott a tanulók jártassága a magyar nyelvben. A magyar nyelvre tehát heti 11 óra levén fordítva, összesen (az első időszak végeig) mintegy 160—170 óra állott az előkészítő tanfolyamban rendelkezésünkre —» (8. l.).

Ezen időt a magyar nyelv alapos megtanítására kellett fordítani, és pedig első sorban a helyes kiejtés elsajátítására. Az itt keletkező nehézségeken nagyon segíthetne a hangok képzésének elemi (nem tudományos) fejtegetése s összehasonlítása az illető tanulók anyanyelvének hangjaival. Maga a nyelvtani tanítás a mennyire az idő engedte mondattani alapon induktíve folyt; s minden esetre sikeresnek kell mondanunk, ha tekintetbe vesszük, hogy néhány hó múlva már is a beszédgyakorlatoknál tartottak. A magyar nyelv teljes elsajátítását ebben az iskolában még jobban elő fogja segíteni, ha a célba vett előkészítő osztály valóban létesül.

14. Bertleff András, *Beitrag zur Kenntniss der Klein-Bistritzer Mundart.* (Besztercezi ág. ev. főgymnasium, 38 l.) — A hazai német nyelvjárások nagyon érdekesek nemcsak a germanistára nézve, hanem a magyar nyelvészet szempontjából is. Mégis oly ritkán akadnak egyesek, a kik a Magyarország területén élő német nyelvjárások feljegyzésével és feldolgozásával foglalkoznak. A czímbeli értekezés dicséretes kivétel. Erdély északkeleti szegletében, Besztercze-Naszód megyében, a Besztercze folyótól kissé félre eső völgyben fekszik Kis-Besztercze község, melynek nyelvjárását tárgyalja ez az értekezés.

A dolgozat fő része nyelvmutatvány, mely elé csak nagyon is rövid tájékoztató bevezetést csatol a szerző, melyben számot ad forrásairól, az anyag összegyűjtésének módjáról, s a szóban forgó dialektus hangjairól. Meglátszik a hangok e rövid jellemzésén is, hogy szerzőnek nincs meg a szükséges phonetikai ismerete, mely őt a hangok pontos leírására és jelölésére képesítené. Jó volna, ha tanulmányozná a németországi dialektustanulmányokat (pl. Winteler, *Die Kenzeler Mundart*), s ha az egyes hangokat illetőleg Vietor *Phonetikájában* keresne segítséget. Dolgozata így is kiválóan érdemes munka, s csak serkenthetjük a szerzőt, dolgozza ki mielőbb az általa oly jól ismert és érdekes nyelvjárást teljes egészében.

A közölt szövegek mind prózaiak, egyenesen a nép ajkáról írta le őket B., kinek különben anyanyelve ez a dialektus. Tartalmuk megszólí-

tások és feleletek ünnepies alkalmakkor (keresztelés, bérmlás, lakodalom, temetés) és népmondák. Minden egyes szöveg után pontos felnémet fordítása következik.

BALASSA JÓZSEF.

15. Vécsey Bekény, A hősköltemény. Epopeia. Aesthetikai tanulmány. (Kis-szebeni kegyes r. gymnasium, 3—17. l.) — Ez a 'tanulmány' szól az eposz tárgyáról s hősről, a személyek jellemzéséről, a kellékekről, a szerkezetről, az elemekről és az előadásról, a mi egy kissé sok 15 lapra. De a dolgozat különben is még szerény igényeket sem elégít ki, mert teljesen a középiskolai tankönyvek színvonalán mozog. Az eposz eredetére, tárgyára, hősére vonatkozó mélyebb problémákat a szerző még nem is érinti; nincsen róluk, úgy látszik, tudomása. Összes fejtegetései felszínesek, tudományos szempontból ferdék. Az eposz tárgyául újabbkori esemény nem alkalmas, «minthogy e korban a szigorúbb erkölcsi, polgári és illetőtörvények szűkebb korlátok közé szorítják az egyéneket» s a «hadászati módszerek» nem engedik, hogy a hősnek vitézsége, személyes bátorsága stb. kitűnjék. Ez igen külsőleges magyarázat. Ha a szerző az époszt párhúzámba tette volna a regénnyel, sokkal jobban felelhetett volna meg e kérdésre: mily tárgy alkalmas az epopeia tárgyául? Hasonlóképp igen felszínes, a mit az eposz hősről mond, kit csak úgy jellemezhetett volna helyesen, ha szembe állítja a tragédia hősével. A mit a hős jellemzésének kellékeiről mond, legnagyobbbrészt bármely költői munka bármely személyének jellemzésére illik. Az eposz kellékei szerző szerint 1. egység és összhangzat, 2. teljesség, 3. nagyszerűség és 4. érdekesség, de aztán jön még 5. a szerencsés kifejtet, «mely abban áll, hogy a fölvetett cselekvény hőse az eléje gördített terhes és nagyszerű akadályokat legyőzván, hosszas és nehéz küzdelmek után valahára céljához jusson.» Hát ha az eposzban nincs «szerencsés kifejtet»? hisz a szerző maga szól a 13. lapon a hős elbukásáról!

Épen oly kisszerű és jelentéktelen mind az, mit szerző az eposz szerkezetéről mond. De vannak itt furcsa dolgok is. Így «emeli az elbeszélés érdekét, ha a költő az elbeszélés elé valamely velős, talpraesett mondatot vagy közmondást bocsát!»! Hogy a költő előkészíti ugyan az olvasót a bekövetkezendő eseményekre, de «azokat még sem gyaníttatja vele oly tisztán, hogy általok meg ne lepessék», szintén oly szabály, melynek a világirodalom remekei nem felelnek meg.

A hősköltemény elemei: a csodálatos, a valószínűség és az allegorikai személyesítés, — sajátyszerű egy összeállítás! Sehol mélyebb fölfogásnak még látszata sincsen. És milyen észjárás terméke ez: «A *ríg époszban* a tárgyúl szolgáló kor és nemzet előítéleteiben (?) s babonáiban élő mesés lények, mint óriások, bűbájok (?), boszorkányok, sárkányok, garabonciások, megbűvölt várak, fegyverek stb. szerepelnek. Így pl. a német Nibelungenliedban, az indus Mahabharatában, a perzsa Sahnámé-

ban a bűbáj képezi a csodálatost.» Tehát ezek mind víg eposzok? és csakugyan a bűbáj ezekben a csodálatos elem? Hát mythoszról sohasem hallott a szerző? Valóban hihetetlen, hogy valaki akár csak 15 lapot is írjon össze az eposzeiáról s egyetlen egyszer ne találjon alkalmat a mythosznak legalább megemlítésére. De majd minden fejtegetése sajátosság: «Hajdan azt hitték (10. l.), hogy a hősköltemények elengedhetlen kelléke a csodálatos, azért *földrállították a gépezet szabályát*, mely szerint ott, hol az emberi erőre nézve megoldhatlanná bonyolult a csomó, *mint egy gép segítségével* váratlanul megjelentek az emberi cselekvények tömegében s csodával segítettek *a bajon*.» Kik vagy mik jelentek meg és segítettek? Beszélhet ily érthetetlenül, a ki érti a dolgot? Itt alighanem félre értésen alapuló fordítással van dolgunk.

Egészen felszínes, a mi alább a leírásról olvasható, «mely abban áll (!), hogy a költő azoknak részeit és tulajdonságait *egymás után* a leglényegesebb és legjellemzőbb vonások élénk ecsetelése *által* akként állítsa szemlélet elé (?), miszerint (!) az olvasó lelkében oly hangulatot ébreszsen, minőt a leírt cselekvény, esemény, tárgy, jelenet vagy csata (mily összeállítás!) az ő lelkében ébresztett.» A ki így magyaráz, az legjobban tesz, ha nem magyaráz; Lessing Laocoonjáról pedig, úgy látszik, sohasem hallott V. úr.

Ép oly gyenge az eposz alakjáról szóló részlet. A hősköltemény versneme szerző szerint a hexameter. «Jóllehet azős-, közép- és újkor hőskölteményeinek *legnagyobb része* hexameterekben van írva (a mi, mellesleg mondva, bizonyosan nem igaz), mindazonáltal egyes nemzetek saját nemzeti eposzaihoz (?) más és más versnemet találtak fel. (Mily stilus!) Így pl. a francia nemzet az alexandrineket, *mely nevét* a 12-dik századbéli Alexander francia költőtől vette» stb. ily stilben. Végül következik az eposzok osztályozása és fölsorolása, sok furcsa állítással, mint pl. hogy Lingg «a népvándorlást egy nagy történeti eposzban dicsőíti», vagy: «Ha az eposz tárgyát a költészet országából veszi, akkor tündéres eposz a neve, ilyen „Argirus” Görgey Alberttől», vagy: «Az idylli eposz tárgyát a polgári életből vett nevezetesebb események, melyekben azon (?) kor világtörténeti viszonyai tükröződnek vissza, továbbá a szerelem, a családi tűzhely kedves boldogsága, teszi. Ebben a hős helyét a nő foglalja el (?), a vitézséget a női hűség váltja föl» stb. Nagyon naiv az állat-eposzról szóló szakasz. Szerzőnek irodalomtörténeti ismeretei rendkívül hézagosak. Az állat-eposz szerinte «nem igen nevezhető az eposz többi fajaival egyenlő jelentőségű fajoknak (!), mert az egész világ-irodalomban alig birunk többet, mint Goethe Reineke Fuchsát, ez is csak átdolgozása egy réginek»; — «Nal és Damajantit», úgy látszik, önálló eposznak gondolja; — a travestáló eposzra «az összes világirodalomban nem igen találunk több példát, mint Blumauer Aeneisést», — a

humoros eposzra csak «Don Juant» hozza föl; «Bolond Istók» vagy «A délibábok hőse» nem jutott eszébe. A humorról furcsa dolgokat állít (nyilván valami félreértett német eredeti alapján). A humoros költő ismeri tisztán az emberit, az ember botlásait s gyarlóságait. Önmagát az emberiségben s az emberiséget önmagában találja föl. Jobban haragszik a világra, mint szereti azt. (Az eredeti valószínűen a megfordítottját állítja). Megvan benne a fájdalom érzése, de legyőzte azt, midőn mosolyogni tud mellette, érzi az élet ellenmondásait, de szívéen keresztül kibékíti azt». (Ezt meg az eredeti tán érthetően fejezi ki.) stb. «A magyar eposz-irodalom három korszaka» cz. fejezet zárja be a dolgozatot, természetesen több furcsa állítással tarkázva.

Az egész dolgozat rendkívül gyenge munka. Szerző, úgy látszik, nem is sejti, hogy az eposzról igen gazdag és értékes egész irodalom van, melyet a szaktanárnak tanulmányoznia kell, ha — nem is ír æsthetikai tanulmányt az epepeiáról. De V. úr a nagyobb és értékesebb költészet-tanokat sem látszik ismerni; nem ismeri a világirodalom eposzait, nem ismeri az irodalomtörténetírók és æsthetikusok elméleteit sem. Egy-két iskolakönyv a forrása. És hogy milyen stilben ír, mutatják az idézetek, a rengeteg passivum, a sok érthetetlen vagy magyartalan mondat és szerkezet. Részemről nagyon sajnálom az ily dolgozat megjelenését, mert épenséggel nem emeli a középiskolai tanári kar tekintélyét — még a gondolkodó s olvasott tanulók előtt sem.

HEINRICH GUSZTÁV.

16. Czapáry László: Szekér Joákim Alajos élete és művei. (Székesfehérvári főgymnasium, 3—52. l.) — Midőn a jelen értekezés írója tárgyat keresett irodalomtörténetünkben, az az új kép állította meg, melyet Beöthy Zsolt rajzolt «A magy. szépprózai elbeszélés tört.» II. köt. 176—97. lapjain. A kép egy múlt századvégi szerzetest ábrázol, a ki — mint több híres társa — a vallás oltára mellett áldozott a hazáén is. A felpeszdült nemzeti élet egyik napszámosa akart lenni, a kolostor csendjében munkálva művelődésünk előmozdításán és nyelvünk csinosításán. E kettős cél vezette már első műve megírásában is (Magyarok Eredete stb. I—II. köt. 1791.); de az elérendő siker örömeit jó előre megkeserítették irigyei, kik a könyv megjelenése után üldözői lettek. Ezért történt aztán, hogy a franciskánusoktól átment a cisterciek rendjébe; mivel azonban itt sem lehetett sokáig maradása, innen is kilépett s elkeseredésében beállott a híres Splényi-ezredbe tábori papnak. Járt Ausztriában és Olaszországban, részt vett egy téli előörsi szolgálatban és a véres marengói csatában, végre a rastadti és lunevillei béke után ezredével Erdélybe, majd meg Pestre, innen ismét Kolozsvárra ment. Mint látható, hányt-vetett életében kevés öröm juthatott osztályrészeül; és ő mégsem zúgolódik soha, mert híven megőrizte eszményeit, melyek a hétköznapi élet hányatásaiban mindig nyújtottak neki némi pihenőt. Ha-

zájába visszatérve a tollat ismét fölveszi: «az Pesti Quártélon» 1806-ban elkészíti a «Marengói Tsata» eleven leírását s vele egy időben (1807.) kiadja a «Hadi Tudomány»-t is «egy nevét eltitkolni akaró tudós és nagyméltóságú hazafi» írásaiból. Utoljára egy regényt ír (Magyar Robinson. I—II. köt. 1808—9.) a végre, hogy a nyugati népek mögött nagyon elmaradt magyar közönség s különösen a «tyúk-ültető» gazda-asszonyok tudatába élvezetes alakban hasznos ismereteket csempészszen. De áldoz ezen nemes cél szolgálatában a maga rajongó lelkének is, midőn világjáróival fényesen bebizonyíttatja, hogy a magyar ember még a legsanyarúbb körülmények között is boldogul. E mű sikereit sem élvezhette végig, mert már 1810-ben szept. 26-án, élete 51-dik esztendejében meghalt. — A rövid életrajzot Beöthy a terjedelmes történet és regény bő fejtegetésével és az író vele kapcsolatos jellemzésével egészítette ki. E célra állította aztán nagy művészettel össze a bevezetésekben található érdekes vonatkozásokat, a művek célzatait, viszonyukat a korabeli irodalmi áramlatokhoz, a Magyar Robinson rokonságát a hazai és külföldi termékekhez, a meseszövéseben található jelenségeket, a stílus apróbb sajátosságait s mindent, a miben az írói egyéniség nyoma fölismerhető volt. És e befejezett rajz előtt szerzőnk így határozott: «Szekérnek, irodalomtörténetünk ez *alig* méltatott, jobb sorsra érdemes alakjának életről és műveiről, a mennyire forrásaim engedik, lehetőleg *egész* képet adok.»

Ezért a kevés tisztelettel fogalmazott érdekkeltésért nem vádaskodunk, mert a szerző maga is megboszúlja magát azzal, hogy a kicsinylőleg érintett elődöt nyomról-nyomra követi, sőt ítéleteit is átveszi — még pedig az idézések pontos megjelölése nélkül. Azon elhatározása különben, hogy a meglevőnél többet adjon, ott mindig megtermette gyümölcseit, a hol *csak* szorgalommal kellett a munkát győznie. Az életrajz azon részében pl., a hol Szekér szerzetesi éveiről számol be, igen sok új adattal rendelkezik; jóllehet a földolog, a szerzetesekkel folytatott viszálykodás, nála is félhomályban marad. A Magyarok Eredetének azon két helyét, melyben Beöthy az ellenséges érzület csiráit látja, megtoldja ugyan még egy nyomósabb harmadikkal is, sőt azt is sikerült megtudnia, hogy a világiakkal való sűrű érintkezés és a polgári ruha gyakori hordása miatt is nagyon magára vonta a rendbeliek haragját; de az üldözők nevét s különösen a «kiváltkép hatalmas névtelen» kilétét ő sem tudta földeríteni. Úgy látszik, nem is akarta. Azzal sem vagyunk egészen tisztában, hogy miért írta Szekér születési évét minden megjegyzés nélkül 1752-re, mikor Beöthynél 1759-et talált. A megvitatás e helyt már csak azért is kívánatos volna, mert Lázár Béla újabb adalékai (Figyelő, XXIV.) világosan Beöthy számai mellett bizonyítanak.

A művekről szólva igen hasznos munkát végez, midőn a Magyarok

Eredete tartalmának rövid elmondásában megjelöli a mű azon helyeit, melyek a második kiadásban változtatást szenvedtek s kiemeli, hogy az író egy eseményt nagyon röviden, mást meg igen is bőven beszél el. Még nagyobb érdemet szerzett magának azon helyeken, hol azt mutatja ki, «hogy Szekér történelmi műve megírásában az előtte levő források közül melyiket hol és hogyan vett igénybe». A nagy szorgalom teljes méltánylása végett megemlíti, hogy Szekér 21 forrását csak az I. köt. bevezetésében nevezte meg, mert a szövegben «ugyan ezeknek többszöri nevezésével — mondja — munkám folyását félbe szakasztani, és az által olvasóimnak unatkozást okozni nem akartam». E fáradságos egybevetés után állapítja meg aztán, hogy főforrásul Pálma Károly «Notitia Rerum Hungaricarum» című művét használta s hogy igen gyakran támaszkodott Pray György műveire is; egyéb forrásai mellett merít még Thurócziól is, de nem tartja föltétlen hitelűnek, Bonfiniust megkerüli, mert igazmondásában nem bízik. — A kritikai tárgyalás ezen sikeres módszerét akarta a Marengói Tsatára is alkalmazni; de mert a róla szóló művek közül egyet sem ismer, a tartalom száraz elmondásán kívül csak annyit tud földeríteni, hogy a derék tábori pap Napoleon által megcsépeelt ármádiánkat igyekszik a közvélemény előtt védeni. Még kevesebb mondani valója van a Hadi Tudományról. Hogy azonban a róla kezdett fejezet mégis terjedelmes legyen, a szószaporítás legutolsó eszközét veszi igénybe: nekiáll a mű 13 «plánuma» és az izeltetől kiszemelt szöveg lemásolásának, s hogy a szegénységi bizonyítvány teljes legyen, utánnok írja a zárjelek közt rikító idegen szavak terjedelmes jegyzékét. Ez magában véve édes kevés; Szekérre vonatkoztatva pedig épen semmi, mert a szóban forgó mű, tudjuk, nem is az övé. A regényről szóló fejezetben először a Robinson-irodalommal ismertet meg bennünket Beöthy könyve alapján, aztán végigcsörtet a rémitően hosszú tartalom. A mit jellemzésül mond, nem eredeti és nem is minden, a mit Beöthynél talált. És e kevés valaminek még az a veszedelme is megvan, hogy a művekről szóló rész legvégére jutott; tehát oda, a hol mi a nagy hangon ígért teljes képet már befejezve szeretnők látni.

Az értekezés utolsó részében «Szekér J. A. irálya» kerül tárgyalás alá, vagyis az írásművek azon sajátsága, melyről Buffon ismeretes kijelentése óta minden éles szemű vizsgálódó fel tudja ismerni az embert. S ha valakit, akkor ép a tárgyalt író lehet e sajátság után sikerrel jellemezni, mert a művek előszavában gyakran czéloz az írás azon eszközeire, melyeket ő a maga belátása szerint válogatott meg, és e mellett stílusának azon sajátsága is könnyen fölismerhető, mely az ő egyéniségéből folyólag egészen önkénytelenül került oda, mivel ezt a tárgyilagossá előadásba be nem olvadt alanyi elem képezi. Így kerülhet aztán felszínre az a sokszor enyelgő, máskor csúfolódó és maró megjegyzés, — az a

célzatosan lelkesítő, máskor önfeledten lelkesülő, tudatosan egyszerű és népies, majd ismét önfeledten provinciális, sőt pórias előadás, mely a tudatos író és önfeledt embert napnál világosabban állítja szemünk elé. — Czapáry úr azonban egyebet cselekszik: leírja «idegen szók és kifejezések» s megkínöz bennünket egy olyan szótárral, melyet már fentebb sem tudtunk végig élvezni feljajdulás nélkül; leírja «pórias kifejezések» és csatol hozzá egy csomó példát, melynek fele már így kiszagatva sem pórias s másik felének egy része is zamatos magyarsággá szelődül, ha a népies előadás folyamán olvassuk. Hogy azonban igazságos legyen, kijelenti, miszerint az «elsorolt pórias kifejezések mellett nagyszámúak a valóban szép kifejezések is». Pl. urat másoló (elpártoló); mivel már a nyavalyának terhe tágúlra róla; lováról leesett és nyaka szakadva meghalt; palotás (házmeister) stb. Dicsérete, valamint fenti megrovása is igaz; de az ügyetlenül válogatott példákkal inkább hazudtol, mintsem bizonyít. Ép így sorolja fel példáit a közmondásos előadásra, képes kifejezésekre, hasonlatokra, sőt a helyesírási hibákra is. Ezen utolsó csoportnál különben gondoskodik arról, hogy megjegyzéseit komolyan ne vegyük. E célra a kedélyes pedanteriát választotta. A «cs» helyett — mondja többek között — rendesen «ts»-t ír: ótsárlói (Rob. II. köt. V. lap) . . . Az összetett szókat sokszor alkotó részeik szerint külön írja (szór vászonból), sokszor pedig a részeket kötőjellel kapcsolja össze (ég-hajlást); de ilyen alakokat is találunk, mint: szájkítátva (Rob. II. köt. 64. lap). — Ezek után az értekezést röviden bezárja s azt hiszi, hogy az író életéről és műveiről, a mennyire forrásai engedték, lehetőleg teljes képet adott.

A jó Székér Joákim egyik Elöl Járó Beszédjében így fenyegetőzött: «a kik pedig valaha . . . valamely vakmerő szemrehányást tenni bátorzkodnának, lesz, a mit fülökbe súgjak». Ha még élne, a jelen értekezés írójának bizonyára azt sugná, hogy a székesfehérvári diákok még ma is tanulhatnának annyit az ő írásaiból, különösen írásai rosszúl megbotlygatott stilusából, mint az 1887—88-ki értesítő tartalmilag itt-ott vízenyős, stilisztikailag pedig egészen száraz értekezéséből. — Igaza volna. — Czapáry ur ismét azzal takarózhatnék, hogy a programm-értekezések sivár mezején még az ekkora szorgalommal készített és ennyi eredetit tartalmazó munka is igen ritka. — — Igaza volna!

SEBESTYÉN GYULA.

VEGYESEK.

— Ad Vegetii Epit. rei milit. l. I. — 1. In editione Vegetii a Langio curata (Lipsiæ, 1869) in l. I. c. 6. legimus hæc:

«Sed qui dilectum acturus est, vehementer intendat, ut ex vultu, ex oculis, ex omni conformatione membrorum eos eligat, qui implere valeant *bellatores*» —

ubi optimi codices, Paris. 7383 et Perizonianus, quos e diversis archetypis fluxisse constat, eundem corruptelam, *bellatorum* exhibent, in deterioribus autem libris procul dubio ex coniectura, *officium bellatoris* legitur. Sed ex ipsis scriptoris nostri verbis in l. I. c. 13:

«ostendissent se omnia, quæ erant in militari *arte, complere*» pro *bellatorum* scribendum esse *belli artem* luculenter apparet.

2. In l. I. c. 15:

«At doctores ad hanc rem artifices eligendi et maior adhibenda sollertia, ut arcum scienter teneant, ut fortiter *impleant*» verbum *impleant*, quod intellegi non potest, in *impellant* mutandum esse censeo.

GEYZA NÉMETHY.

— Sebesi Jób *újabb népköltési gyűjtéseiből* még egy adalékot ismerünk. A múlt évi Budapesti Szemle aug. füzeté hozta Dr. Herrmann Antal cikkében, *Szilágyi és Hajmási* czímen. Csak töredék; de azért így is irodalomtörténeti jelentőséggel bír, mert változata XVI. századi regényes epikánk egyik szép maradványának, az 1571-ki *Szendrei Névtelen*-nek.

Első megtekintésre minden szakember el fogja ítélni Sebesi J. urat azért, hogy a gyűjtés helyét, a közlő nevét, esetleg közvetett gyűjtője nevét is elhallgatta: mert akadhatna szerintök buzgó irodalombarát, ki a megmutatott nyomon elcsapázna majd a teljes szövegig. Hivatkoznának Szabó Károlyra, a ki ugyane tárgy egy másik töredékes változatát közölvé, nem felejtett el megnyugtató sorokat sem hozzá csatolni. — Mi, a kik az első megtekintésnél nem állapodtunk meg, csak örülünk annak, hogy a közlő ezuttal nevet nem említett: legalább észrevételeinkkel így nem sértünk személyt.

Szerintünk ugyanis az az ismeretlen góbé a titkos alchymiák legmodernebb nemét, az irodalmi aranycsinálás mesterségét űzi. Ezen szenvedély magában véve nevetséges, de a mi ismeretlen emberünkben fölötte nevetségessé vált az által, hogy vele a tudás is nagy mértékkel párosul. Ismeri az irodalomtörténetet s némileg magát az irodalmat is; van érzéke a nemes iránt s esze az érték megállapításához; látja, mi az, a mi fénylik s tudja mi az, a mi drága. Szóban forgó készítménye p. o. Szilágyi és Hajmási mondája teljes ismeretének köszöni létét. Üstje mellett ott voltak Toldy Kézikönyvei, a Szendrei Névtelen, a monda népi változatai, a mondát tárgyaló értekezések, sőt Vörösmarty és Gyulai feldolgozásai is. Látta, hogy Szabó Károly és F. Szabó Samu maradandó érdemeket szereztek az által, hogy a népköltészetből kibányászták a régiséggel lényegökben egy s csak alakjuknál fogva más népi változatokat. — Ennyit egy rajongó arany-

csinálónak tudni nem szabad, mert rögtön kész a veszedelmes elhatározásra. A mienk is határozott, s hogy biztos eredményre jusszon, még előbb óvatosan utánna járt: mi volna az, a mi nemcsak szaporít, hanem majd hiányt is pótol? A megállapodás természetesen az lett, hogy első sorban folytatása kell a már meglevő töredéknek, másodsor régies színezetűnek, ütött-dobottnak s töredékesnek kell ennek is lennie, hogy minden nehézség nélkül beválják XVII. sz.-beli maradványnak, minek Toldy a már meglevő töredéket szerette volna látni. Az üstbe tehát beledobta a szóban forgó töredék többek által már sejtett folytatását, föleresztette aztán népies lével s hogy savát-borsát is megadja, hintett bele egy kis históriás énekre emlékeztető zamatot. Most aztán türelmesen fűtött és izzadt, míg nem — heuréka! — a czefre összeállt. Egy-két törés, igazítás még, és a vásár következhetett. Sebesi Jób megvette s a gyanútlan Herrmannak tovább adta, most pedig — közkins. Örülnek neki sokan; eleinte örültünk mi is, de később mélyen elszomorodtunk, mert a kritika nagyítóján át rögtön felismertük a főzet kétes alkateleimeit. — Az elején Hajmási Istvánt találunk László helyett (törés nyoma), Szilágyi Mihályt Miklós helyett (igazítás nyoma); erre egy-két népies sor következik, majd a népballadákban és epikus versekben teljesen idegen s csak a mesékben néha előforduló elbeszélői alanyesetet találjuk:

Jaj, mert az osztozás olyan nehéz dolog,
Kinél nehezebbet biz én nem gondolok.

Erre ismét naivnak árult együgyűség, majd meg a népivel homlokegyenest ellenkező vala, vala és vala következik.

A zagyva előadást tovább nem bolygatva, vessünk egy pillantást a zavaros tartalomra is. — A töredékből a cselekvény expositiója, bonyodalma hiányzik, s csak az utolsó felvonás katastrófája van meg:

Jó Hajmási István, nagy Szilágyi Mihály
Együtt viaskodtak, estére jutottak,
Ígaz egyességre de mégse jutottak.

Ennyi a tárgyilagossággal elbeszélt rész; a mi rákövetkezik, az már ügyetlen kezekkel összezavitykolt keverék. Először is a szerző maga kezd el bölcsekedni az osztozás nehézségeiről:

Jaj, mert. . .
Egyik is azt hiszi, a másik megcsalta,
Másik is azt hiszi, kára vagyon rajta —

Ezen mélységekben aztán úgy elmerül, hogy magát a töredéket is magyarázni kezdi önfeltedten és a legnagyobb össze-visszasággal:

Igy kerekedének ő kemők is kardra
Császárszép leányát elszöktették vala:
Hogy melyiké legyen tanakodtak vala.
Ő is választani húzódozék vala
S így erős vitézek verekedtek vala.

A viaskodást most már értjük; csak azt nem tudjuk ép észszel fölérni, hogy a mi góbénk miért kezdte a történetet feleközepén, mikor im az egé-

szet tudja — ? «Jaj, mert . . . első sorban folytatása kell a már meglevő töredéknek, másodsor régies színezetűnek, ütött-dobottnak s töredékesnek kell ennek lennie, hogy. . . » Igen! Engedelmet: mi is elmerültünk. Pedig ugyancsak ébernek kell ám lennünk, hogy észrevegyük, mint varázsolja át szerzőnk magyarázatát a történet folytatólagos elbeszélésévé. Az előzmények előre bocsátásával megmagyarázott hely ezen sorát: «Ígaz egységre de mégse jutottak» most így javítja ki: «De mégse dőle el, kié már a leány», s a magyarázat ezen tartalmi találkozását minden megerősítés nélkül mint tárgyilagos elbeszélést folytatja így:

Hát csak leereszti fényes aczél kardját
Jó Hajmási István.

Ezen sikerültnek épen nem mondható fogás után Hajmási hosszú beszédje következik, melyben beismeri bűnös voltát (góbékn a megmondhatója, miért?) s kéri bajtársát, hogy döfje agyon (!), meit megérdemli, hogy bűnével itt vesszen el, míg otthon gyermekei s neje síratják (l. Vörösmartynál), döfje agyon, aztán éljen boldogul a lánynyal, róla pedig ne sejtse senki, hogy mi lett vele (l. Gyulainál). És nem is tudta meg senki, mert a mi emberünk egyetlen-egy szóval sem árulja el, hogy élt-e, halt-e hát. Mi a magunk emberségéből nem tudjuk kitalálni. Bizonyára más se. E helyett inkább azon törjük a fejünket, hogy a régi monda Hajmásija hogyan vehette a szomorú beszéd alapigéit Vörösmarty és Gyulai átdoldozásai-ból? . . . Találgassa ezt Sebesi Jób úr is; ha aztán kitalálta, rontson neki annak, a ki ily rútul rászédte, és törje az orra alá mindazt, a mit a fentiekben méltó megbotránkozásunk csillapulta után szeliden elmondtunk.

SEBESTYÉN GYULA.

— A történeti Faustról egy újabb adat került napvilágra. Hutten Fülöp 1540. január 16-án írja Coro városából (Venezuelában), hogy Faust helyesen jövendölt rossz esztendő (dass es der Philosophus Faustus schier troffen hat, dann wir ein fasst böses Jahr antroffen haben). Nem tudjuk, hogy a rossz év alatt 1535 értendő-e, midőn Hutten Amerikába indult, vagy 1539, midőn Venezuelában pórul járt. De ez nem lényeges; annál lényegesebb, hogy oly tekintélyes és világlátott ember hivatkozik Faustnak egy jövendelésére, mely alaposnak bizonyult. Faust, egyéb adatok szerint is, a XVI. század negyedik tizedében még élt, és ez az újabb adat is bizonyítja e föltevés helyességét.

N Y I L T T É R .*)

Válasz Vietorisz J. úrnak «*Horatius 2. epódusának tárgyalása a VIII. osztályban*» cz. értekezéses bírálatára.

Értekezésem, mint czíme is mutatja, pædagogiai érdekű, és csak mellékesen vonhatja magára a philologus figyelmét. V. úr is főleg ilyen

*) E rovat tartalmáért nem vállalunk felelősséget.

Szerk.

szempontból vizsgálta, de hogy milyen szakértelemmel, arról tanuságot tesznek a következő sorok.

Mindenekelőtt azt a nagy mondást kockáztatja, hogy következtelen vagyok, mert a bevezetésben tett ígéretemet nem váltom be és később minden egyébről beszélek, csak nevelésről nem. Ezt a nagy mondását következő szavaimra alapítja: «Én az újabb pædagogíának az elveit valom, azokat az elveket, melyek okosan alkalmazva amellett, hogy *valódi tudást* eredményeznek, a napjainkban mind hangosabban sürgetett *nevelve való oktatás* követelményeit sem hagyják figyelmen kívül.» Már hogy ebből hogy lehet akár görcsővel először is egyáltalában valami ígéretet kiolvasni, és másodsor különösen kiolvasni azt, hogy én a nevelésről akartam beszélni, valóban nem értem. V. úr, úgy látszik, nincs tisztában avval, hogy a nevelve való oktatás, nevelő oktatás alatt mit kell érteni. Minden ember, aki csak némileg tájékozott az újabb pædagogiai irodalomban, ez alatt nem gondolhat másra, mint az olyan *oktatásra*, mely a tanuló lelki tehetségeinek a fejlesztését tűzi ki céljául. Idézett szavaimnak csak egy értelme van és lehet, az, hogy az újabb pædagogíának az elveit az *alkalmazásban*, más szóval, az epódus fejtegetésében kell keresni, és abban aztán meg is találta volna. Így tehát az phrasis, amit V. úr állított.

Következnek már most módszeremre tett megjegyzései, melyről végén kimondja a sententiát, hogy nem ajánlhatja. De hát nézzük, mire alapítja V. ur merész ítéletét?

Először is az ismétlést illetőleg nem helyesli, hogy az lehetőleg új szempontok szerint történjék, mert, úgymond, ezzel magam ellen szólok, beismerve, hogy a tárgyat az előző órán nem vitattam meg minden oldalról. Hát ez is csak amolyan nagy mondás. Akinek csak kis tanári praxisa van, jól tudja, hogy az iskolában a tárgyat minden oldalról nem lehet megvilágítani, azért nem, mert nincs rá idő, de meg aztán nincs is rá szükség; nagyon elég, ha *jellemző* oldalait mutattuk be, főntartva egy tanulságos szempontot, melyet aztán az ismétlésnél értékesíthetünk; csakis így válhatik az ismétlés gépies lekérdezés helyett hozzátanulássá, mint azt értekezésemben kifejtettem. Az új formával, amit meg V. úr követel az ismétlés számára, semmit sem mond, az phrasis.

Hogy a Tantervnek és a hozzá való Utasításoknak milyen alapos ismerője, bizonyítja következő nagy mondása: «Már tanítványaink is jól tudják, hogy nem a latin beszéd elsajátítása a tanítás célja, hanem az, hogy a római nép szellemét igyekezzünk feltüntetni úgy irodalmai, mint másnemű productumaiban.» Hát ezzel szemben a Tanterv 3. lapján ez áll: «III. Latin és görög nyelv. Cél: a) A tanulót a latin és görög nyelvtan alapos ismertetésére vezetni és a kiszemelt klasszikus írók megértésére és szabatos fordítására képesíteni; a *latin nyelvben arra is, hogy ismerete köréből vett magyar szöveget helyesen tudjon latinra fordítani.* b) A klasszikus népek életének és világnézetének ismerete, *anennyiben az a gymnasiumban tárgyalt irodalmi művek olvasásából meríthető.*» A latin nyelvi tanításnak ezek szerint kettős célja van, először — csak erre hivatkozom célomhoz képest — némi stilusbeli készség megadása (a latin beszéd

elsajátításáról nincs szó értekezésemben!), és épen *ennek* a célnak kíván szolgálni az, hogy a feldolgozott egységnek a tartalmát röviden latinul mondassuk el, amit pedig V. úr szintén kifogásol. Ez szorosan megfelel az Utasítások ama szavainak, hogy a stilusgyakorlatok a legjobban élő szóval végeztetnek az iskolában, természetesen a tárgyalt olvasmánynyal kapcsolatban (73. l.)

Magánál a tárgyalásnál követett eljárásomat, mely a Herbart-Ziller-féle fokozatokon vezeti át a tanuló, mint hosszadalmast két okból nem tartja helyesnek: 1. mert szerinte vagy hatszor annyi időt vesz igénybe, mint a mennyivel rendelkezünk; 2. mert a II. osztályban kellene ily hosszadalmasan tárgyalni ezt az epódust. Mielőtt ez okokkal foglalkoznám, szükségesnek tartom megmagyarázni V. úrnak, hogy annak a szerinte tekintélyes sorozatnak az egyes tagjai: a cél kitűzése, a tárgyi és nyelvi nehézségek megbeszélése, az olvasás stb. nem mind külön-külön phasist tesznek, melyek tudja Isten mennyi időt vesznek igénybe. Az értekezésem végén adott összefoglalásból világosan kivehette volna, hogy eljárásomnak összesen három phasisa, fokozata van: *a)* az előkészítés, *b)* a tárgyalás s elmélyedés, *c)* az alkalmazás foka. A cél kitűzése, az olvasás, fordítás stb. részletek, melyek ezen fokokon belül helyezkednek el. A tárgy természete szerint egyik-másik részlettel igen röviden végezhetünk (péld. a cél kitűzésével egy mondatban), vagy el is maradhat (p. a címek keresése, a tagoltság megfigyelése stb.)

Reátérve V. úr fentebbi indoklására, kérdem 1. hogy honnan veszi azt, hogy ez epódus ilyen tárgyalására hatszor annyi idő kellett, mint a mennyi rendelkezésünkre áll? A praxisból mondhatom, hogy mindössze két, illetőleg kettős órát vett igénybe, és annyi mindenesetre jut rá; különben tessék összeolvasni értekezésemből azt, ami szorosan az órához tartozik, és maga szerezhet meggyőződést róla. 2. Abból az úgynevezett tekintélyes sorozatból ugyan mit tart feleslegesnek, olyannak, ami nem való a VIII. osztályba? Komolynak csak úgy vehetném ide vágó megjegyzéseit, ha megjelölte volna azt a módszert, melyet ezzel szemben helyesnek vall; ha pontosan megnevezte volna azokat a részleteket, melyeket mint feleslegeseket mellőzendőknek tart. Mindezzel azonban adós maradt V. úr és csak egy, de aztán igazán neveléséges nagy mondást ereszt meg, midőn a logika szempontjából kifogásolja, hogy én az előkészület és fordítás közé tettem az olvasást. Mulatságos volna megtudni, hogy V. úr ugyan mikor olvastatná el a fordítandó szöveget? Nem hihetem, hogy a mérték szerinti olvasás ellen fordul a logika fegyverével kezében, azért, hogy azt előbbre tettem az értelem szerint való olvasásnál, mert ennek értekezésemnek 16 s. k. lapján olyan indokolását adom, mely mindenkit kielégíthet. Ezzel megfelelttem módszerem *egészét* illető megjegyzéseire.

Épen oly tarthatatlanok a præparatiónál követett eljárásom ellen emelt kifogásai, mert nem vetnek számot a tárgy természetével. Azt mondja ugyanis, hogy *egyes szavakat* túlságosan magyarázok, és például szerencsétlen választással épen a «negotium» szót kapja ki, melyet pedig Barta-lék és mások sem magyaráznak meg lényegében rövidebben — tankönyv-

ben! a mondatalkotást ellenben, mondja más helyütt, nem világítom meg eléggé. Hát nem tudná, V. úr, hogy költemény olvasásánál, melynél a parataxis a túlnyomó, éppen a szókinés, nem pedig a mondatalkotás teszi a főneheztséget, tehát nagyobb gondot igényel a szavak és kifejezések helyes értelmének a megállapítása, mint a mondatalkotás feltüntetése. A mondat szerkezet egyetlenegy helyütt okoz némi nehézséget ez epódusban, ebben: v. 28. somnos quod invitet levis, de ezt is megmagyaráztam. Nem hagyhatom szó nélkül azt az eljárást, hogy kiszakítva összefüggéséből egy állítást, erre aztán nagy hangon ráolvassa, hogy: helyén és idején kívül való tanács. Hogy ez phrasis, megítélheti az olvasó a következőkből. Értekezésem 15. s. k. lapján u. i. hangsúlyozom az iskolai előkészület szükséges voltát, avval az indoklással, hogy így a fordítás sokkal jobban megy és az osztályban nem hallanak sok helytelen dolgot; abból természetesen még nem következvén az, hogy a fordítás már egész simán megy, a tanulók még elég helytelen dolgot hallanak; ehhez fűzöm aztán azt a megjegyzést, hogy, ha a tanuló valamit rosszul mondott, ne ismételjük utána stb., és erre mondja V. úr, hogy helyén és idején kívül való tanács.

Mint philologusnak következő állításomon akadt meg a szemie: «Hor. leírása a maga *Sabinum*-ról oly teljes, hogy ennek alapján a jószág helyét a mult század második felében kétséget kizáró pontossággal állapították meg», mihez az a megjegyzése fűződik: «holott ez csak a jelen század derekán P. Rosának sikerült». Tessék csak megolvasni a Bpesti Szemle Horatius villájáról szóló cikkét (LI. 378—416); ebből meglátja, hogy a jószág felfedezésének dicsősége határozottan Capmartin de Chaupy abbét illeti, aki pedig a mult század másik felében élt. P. Rosa csak egy pontban igazította ki az abbét, abban, hogy a ház helyét Horatius szavainak megfelelőleg magasabbra tette. V. úr, úgy látszik, valami jegyzetből idéz munkákat Hor. Sabinumára vonatkozólag, még pedig nem is egész pontosan: de hogy kinek? minek? nem tudom. Ha nekem, úgy különben felesleges szívességet viszonzni akarom, midőn a következő *előttem lévő* pädagogiai munkákat ajánlom figyelmébe: mindenekelőtt a tanároknak a bibliáját, a Tantervet s Utasításokat, Ziller, Grundlebung zur Lehre vom erziehenden Unterricht. Maasz, Die Psychologie. Th. Wiget, Die formalen Stufen des Unterrichts. Frick-Richter, Lehrproben u. Lehrgänge.

Az egész kritika azt a benyomást teszi rám, hogy olyan ember írta, aki soha osztály előtt nem állott, aki nem ismeri a Tantervet és aki tájékozatlan az újabb pädagogiai irodalomban, és ha ez áll, bátran kimondhatom, hogy *nem volt joga* könnyelműen pálczáat törni az olyan értekezés felett, a melynek a megítéléséhez kis tapasztalat, tanári gyakorlat és némi elméleti ismeretek szükségesek.

(Kaposvár)

MEDGYESI LAJOS.

Felelet Medgyesi Lajos úrnak «Válasz»-ára.

Szerencsére abban a kellemes helyzetben vagyok, hogy *sine ira et studio* írhatom meg válaszomat, nem úgy, mint M. úr, a ki személyeskedéssel érvel s nem veszi észre, hogy felszólalásának nyilai ismét csak

önmaga ellen fordulnak. Mert a *gyanúsítás* nem meggyőző fegyver a józanúl ítélő ember kezében, hanem ártalmas dorong, melyet a szenvedélyes elfogultság vesz igénybe, hogy vele önmagát bélyegezze meg.

Azok közül, a miket értekezéséhez hasonló lapos, de nem alapos válaszában fölemlít, csupán a következőkre reflectálok, mint olyanokra, a melyeknek tisztázása a dolog érdemére tartozik.

A *Tanterr* idézett szavait (meg lehet M. úr győződve, hogy ismerem azokat, de *nem úgy*, mint ő,) úgy magyarázza, — azaz hogy inkább félre-magyarázza, hogy azok alapján a latin nyelv tanításának főczélja «a stilusbeli készség elsajátítása», — legalább erre utalnak ama szavai: «csak erre hivatkozom *célomhoz* képest.» Hát erre csak az a válaszom, hogy nem M. úrnak a czélja irányadó a tanításnál, hanem maga a *Tanterr*, melynek említett *a)* pontja, respective annak első fele világosan megmondja, mi a professor *első* feladata. — Így ezen idézet hathatós *argumentum ad hominem*, melyből csak az tűnik ki, hogy M. úrnál nélkülöznünk kell azt, a mit *clara et distincta perceptio*-nak nevezünk.

Tisztában lévén M. úr czéljával, eszközeit is más mértékkel kell mérnünk, mint tettük akkor, a mikor a *Tanterr*-et vettük vezérfonalúl a módszer megítélésében. Világos, hogy ily szempontból helyeselhető a szavak szórhasználhasogató mustrálása, a latin recitatio stb., bár az is bizonyos, hogy szókincs szerzésére elegendő egy jó *szótár* s fölösleges a professor. Itt ismételve hangsúlyozom, hogy a classicus népek *szellemét* kell vizsgálnunk első sorban mindenütt, nyelvkezelésükben ép úgy, mint bármily irányú alkotásaikban; ezt pedig pusztá *stilusbeli készséggel* el nem érjük. A *Tanterr* kitüzi a czélt, a mit el kell érnie a classicus nyelvek tanításának: ezen czélnak M. úr *módszere* meg nem felel, mert *egyoldalú* s a hiányokat fölösleges dolgokkal akarja pótolni. Ezért ugyan kár volt tanulmányoznia amaz *előtte fekvő* műveket.

Végül, hogy M. úr miképen tudja megválasztani *kutjorrsait*, eclatánsan bebizonyította akkor, a mikor tisztán philologiai kérdésben a *Buda-pesti Szemlére* hivatkozott. Ha rá nézve e valóban kitünő, hanem azért szaklapnak egyáltalán nem nevezhető folyóirat oly nagy tekintély is a *Horatius Sabinumára* vonatkozó kérdésben, talán mégis inkább nekem fog adni igazat, a ki nem *valami* jegyzetből, hanem véletlenül Ponori Thewrewk Emil egyetemi tanár előadásából merítettem állításomat.

Mindezek alapján inkább M. úr az, a kinek *nem volt joga* s hozzáteszem: *oka* arra, hogy különben tiszteletreméltó benyomásainak hármas szakaszokba osztott fejtegetésével annyi helyet és időt pazaroljon el.

VIETÓRISZ JÓZSEF.

ADOLF LEVELEI.

Adolf Leveléi (Adolfs Briefe), a német regényirodalomnak egy csekély jelentőségű terméke, a múlt század végén két átdolgozásban fordítottatott magyarra. Ezek egyike meg is jelent, s az eredeti címet elhagyva *Bácsmegyei Gyötreim* néven lett ismeretessé, fordítója Kazinczy volt, kinek e munkája a magyar regényirodalom történetére s fordítójának írói fejlődésére egyaránt fontos volt. A másik kéziratban maradt, s így jutott el ránk, *Adolf Leveléi* címen, s a nemzeti muzeum könyvtárában van.

Kazinczy átdolgozása sokkal ismertebb, jelentősége jobban van méltatva, az eredetihez való viszonya behatóbban feltüntetve,*) sem hogy arra ki kelljen terjeszkednem.

Hanem a második, kéziratot átdolgozásról még eddig senki sem emlékezett meg, talán ki is kerülte figyelmét mindenkinek, a kinek kezében esetleg megfordult. Arról szólni, szerzőjét (fordítóját) fölkeresni, célja az alább következő néhány sornak.

A kézirat címlapján szerzőül Tejfalusi Csóka József van megnevezve. Semmi több, sehol egy szó, sehol egy megjegyzés, mely útba igazítana. Csóka család van Komárommegyében, Aranyoson, Ekelben, Szakállason és Ekecsen; ez a család Aranyosi előnévvel birt, s a mi írónk előneve Tejfalusi. Tejfalu Felső-Csallóköznek egy kisebb faluja, melynek vagy hatszáznyi lakója katolikus vallású, Csóka család abban nem is volt, nem is él. Armálist, nemes levelet nem találtam, s a névtől kiindult kombinációim megfeneklettek.

A tavaszon, hogy Ekecsen jártam, eszembe jutott az én Csóka

*) Olcsó Könyvtár 60. sz. Bácsmegyeinek Gyötreim. Németből átdolgozta Kazinczy Ferencz. Bevezetéssel és jegyzetekkel Heinrich Gusztávtól. Budapest, Franklin-társulat. 1878.

Józsefem — s rájöttem, hogy egy Alsó-Aranyosi Csóka József a század elején ekecsi lelkész volt. Ez vezetett nyomra. Az én kéziratom szerzője Alsó-Aranyosi Csóka József, ki Ekecsen 28 évig volt lelkész s ott 1826-ban halt el.

Egyetlen érvem az a hasonlóság, mely a regény és az ekecsi anya- és jegyzőkönyvek írása között van. Ez valóságos érv, s negatív érvem, hogy más Csóka Józsefet nem ismerek.

Az ekecsi egyház könyveiből és leveleiből Csóka József életrajzát a következőkben állíthatom össze, s azzal együtt az eklészia történetét röviden így vázolhatom.

Ekecs és Szakállas alig egy negyedórányira fekvő két község, a reformácziónak Komárommegyében történt elterjedésétől kezdve 1789-ig egy egyházat tett, melyben a filia Ekecs volt. A hivek szaporodásával ketté vált a két község s a filia külön templomot épített (alapját Tóth szakállasi pap idejében 1788 máj. 22-ikén tették le, s 1789-ben szentelték fel Halász József superintendens jelenlétében), miután 1787 ápril 22-ikén az első isteni tiszteletet az új iskolaházban megtartván, a két egyház megválása csakugyan megtörtént. Anyakönyvét már régebben (1783-tól) külön vezette Tóth János, a két egyháznak akkori papja. Az ekecsi egyháznak első papja (vendég-prédikátor) Biró Mihály volt, kit a rétei gyülekezet papjául meghíván, Ekecsre odahagyta. Második papja Aranyosi Csóka József lett, ki 1798 márczius 28-án köszöntött be a délutáni isteni tiszteleten. Ekkor javították ki a parochiális házat, mely padlózva, berendezve s megnagyobbítva 28 even keresztül Csóka lakása volt. Ugyanebben az évben október 30-án állapították meg a lelkészfizetést Horváth Ferencz senior és Tóth János, szakállasi pap, a nótárius és visitatorok ajánlatára az ekecsi hivek. Az ajánlást a tractus könyvébe is beirták,*) s azt Vály István főkurátor, Tóth István és Érsek Pál presbiterek is megerősítették.

Ilyen javadalmazás járt az ekecsi papnak, a ki 28 even keresz-

*) Nem érdektelen följegyezni, mi volt az akkori pap dotatiója készpénzben és terményekben: Készpénz: 33 rh. frt, tiszta buza 27 $\frac{1}{2}$ pozsonyi mérő, 14 p. m. szántóföld (melynek trágyázását, őszi és tavaszi művelését az egyház teljesítette), három kis kenderföld, 20 széna-boglya, keresztelési illeték 17 kr., eskettetés 1 rh. frt, temetés 2 rh. frt, egyházkelő díj 7 kr., faggyúra 15 rh. frt, húsrá 3 rh. frt, sóra 2 rh. frt, tűzifa 3 öl, nád 220 öl, azonkívül a derékörölt véghez viszik. Ehhez járult a gr. Zichy István tisztartója által ajánlott legelő.

tül híven és lelkiismeretesen szolgálta egyházát. Életéről és viszonyairól sem sikerült találnom, hanem annál gazdagabb eredménnyű az az *Emlékezet*, melyet haláláról a jegyzőkönyv megőrzött.

Ez *Emlékezet* (Pro-memoria) a következő teljes szövegében: «Néhai T(iszteletes) Tudós Aranyosi Csóka József úr az ekecsi ref. sz. eklézsiában istentől nyert szép ajándékaival 28 esztendőök és 3 hónapok (1798 márc. 28—1826 jun. 23.) elforgása alatt mint valóban hiv lelkipásztor szolgálván, folyó 1826 esztendőben juniusnak 18. napján, vasárnap reggel, épen a templomi tanítás közben, a katedrában hideg borzadást érezvén, s még aznap a délutáni szolgálatot is elvegezvén, kénytelen leve, ellentállván erős testalkotása az ötet hazaszóllító mennyei főpásztornak intésére reá ismerni, és 5 nap tartó rothasztó hideglelése után, szerelmeseinek, rokonainak és szeretett hiveinek megmondhatatlan keserűségükre ugyan junius 23-án délelőtt 9 óra tájban csendesen es keresztyéni érzülettel, 56 éves korában (született e szerint 1770-ben) az Úrban elaludt. Tisztességes temetése vasárnap u. m. junius 25-én délután igen nagyszámú gyülekezet jelenlétében történt. Diszesítették ezen halotti tisztesség-tételt jeles és épületes tanítást mondó T. Tudós Hetényi János (a filosofus) ekeli, s igen Túdós Domján Sámuel (egyháztörténeti kutató) aranyosi prédikátor urak beszédjeik által.

Ezen boldogult tiszteletes úr, mint lelki pásztor az ő utána következő lelki tanítóknak, s a gyülekezet erejéhez képest, tisztességes, nyugodalmas és elég alkalmas lak-helyet hagyott.

A szent ekléziára nézve valóban atyjok volt az ő hiveinek, azoknak ápolgatójuk, tanácscsal, pártfogással, írásaival, fáradozásaival, summás pénzével s kenyérrel táplálójuk, istápjuk, véd-angyaluk volt. Megmutatta, hogy Szent Péter és Szent Pál apostoloknak tanításait követte. A nyereségnek nem volt rútul kívánója, nem uralkodott a Krisztus nyáján: példa volt a tisztaságban, nyájasságban és az ő háza népeiről is kívánt gondoskodni, minden iskola rektorának oltalma és barátja volt. Legyen áldott mindenha az ő emlékezete!»

E szép sorok a wakefieldi pap temetésén voltak talán először elmondva, és olyan lelkész emlékének szentelve, a ki hozzá, a puritán papok e mintaképéhez, mindenben méltó volt. Soha szebb és egyszerűbb, szívből fakadóbb és nemesebb épithafumot nem kívánhat magának lelkész, mint a melyet az ismeretlen emlé-

kezet-író Csóka József halála után lejegyzett. Úgy látszik, ez emlékezet olvasása után, mintha felesleges volna minden kutatás, hogy élt, kiket boldogított, kiknek volt védangyala; úgy látszik, ez a néhány sor pótol minden adatot, melyért a kíváncsi utód hasztalan fáradozott.

Írásaiból semmi más nem maradt ránk egyéb, mint az a kötet kézirat, mely a Múzeum könyvtárában 393. Oct. Hung. jelzet alatt található. A kötet 100 fol. tartalmazó nagy oktáv, melynek címlapja külön van beletéve, s nem függ össze az első ternióval. Jó épységben maradt meg, minden rongálás nélkül. A szövegben javítások és törlések találhatók a szerzőtől, de ezek, úgy látszik, későbbi keletűek. Érdekes, hogy a *Tivadar* név az egész kötetben végig javítás, úgy látszik a régebbi (és német) Theodor helyett. Különben e javítások mind grammatikai és purisztikus pótlások. Címe: A megcsalatott Szerelmi Gyötrésnek áldozatjává lett Adolf Levelei. Németből találós szaporítással által szerkesztette Tejfalusi Csóka József.

Nincs róla tudomásom, hogy ez a második átdolgozás nyomtatva is megjelent volna, de még azt sem tudom, hogy kéziratban mely időből való. Valószínűnek tartom, hogy már a XIX. századból s nem régebbről, de akkor meg, hogy gondolt rá Csóka, mikor már Kazinczy előbb lefordította? Szóval, e kérdést alig lehet eldönteni.

A regény, Kazinczyéhoz képest *) is bővebb átdolgozás, a mit Csóka «találós szaporítás»-nak nevezett. Ezek a találós szaporítások bizony nem valami találósak. Az amúgy is elnyújtott mesét még jobban ellapítják, úgy hogy a szóáradat majdnem elborítással fenyeget. A kor izlésének talán megfelelők lehettek e szaporítások, de a regény-átdolgozás szépségét nem emelték. Ennek az átdolgozásnak minden ereje és érdeme nyelvében van. A közép-csallóközi magyar ajkú pap, olvasmányok által pallérozott és a kor színvonalán haladó nyelven írta munkáját. Erről egy kis mutatóvány fog bizonyosságot tenni, s ezzel fel fog tűnni a *találós szaporítás* is, a melylyel Csóka a regényt általszerkesztette.

Csóka: Adolf Tivadarhoz (fol. 12a).

Az egek áldása harmatozzon reád, hogy rossz néven nem veszed azon megfontolatlan lépésemet, melyet helyes kútfőből

*) A német eredetit nem sikerült megszerezniem.

úgy mint a szerelemnek csatornájából, eredettnék s kiforrottnak lenni állítod. Te szánakodol rajtam, kedves Barátom! hogy szenvedésem oly nagyra hatottak; köszönöm gondosságodat, és hogy mindeneket úgy tekintesz, mint az én ezentúl későbbi magam józan rendbeszedésemet, s nem is okozol semmiben. Ó vajha minden emberek így cselekednének! Sok szerelmes váltó szó-szaporítások elháríttatnának és sok cselekmények maga őszinteségökben kitűnének. De ó fájdalom úgy szokott megesni, hogy majd minden ember önnön szíve és érzése szerint ítél és a maga hidegvett érzését követvén, ügyeli felebarátjának és embertársának vesztét.

Kazinczy: Bácsmegyei Marosihoz (70 l.).

Köszönöm barátságodat, hogy elmétlen lépésemet mentegeted, s miatta egyedül a magával tehetetlen szerelem hevét vádlod. Bár mások is ugyanezt tennék; úgy sok szeretetlen ítéletek maradnának el, s a tettek a magok való színekben jelennének meg, holott mostan kiki a maga szíve s érzése szerint ítél, s tulajdon hidegsége szerint mérsékli az idegen tántorodás grádicsait.

Egy másik (*szentimentális*) hely a következő.

Csóka: Adolf Tivadarhoz (fol. 47b—48a).

Ő immár nő! Tekintsd körül a világot, tekints a természetnek rejtett útjaiba, mondhat-sz-e nékem valami szörnyebbet és ha mondhat-sz, mondd mondd! az egekre kérlek! hogy kétségbe ne essek. De nem! az egész világ kerektségében nem lehetsz föl semmit egyáltalában, a mi iszonyatosabb volna annál, a mit én tűrök. Nem-e vesztettem el életem gyönyörét, örösimet, nyugalmamat, s virágzásában életemnek egészségeit? Nem vesztettem-e el Soffit?

Itt Tivadar, itt ezen hűs árnyban, a hol oly gyakorta veled üldögéltem, a hol oly gyakran mellettem voltál a hold világánál s velem együtt sirtál, midőn az előre való képzelése a jövő eseteinek bennünket megrázott, és itt éppen most, mikor csillapodottabb elmével vagyok, mindent a tegnapi napnak lefolytával körülnyúlálósan akarok néked előszámolni stb.

Kazinczy: Bácsmegyei Marosihoz (120—121. l.).

Nincsi már asszony. — Tekints körül a teremtésben és ha tudsz rettenetesebbet, mondd ki, kérlek Istenért, hogy el ne csüggedjek egészen. Haszontalan a kérdés! nem lelsz rettenetesebbet, mint a mi alatt lelkem roskadoz. Nem vesztettem-e el mindent? az élet legfentebb boldogságait, kedvemet, nyugalmamat, egészségemet? Nem vesztettem-e el Nincsit?

Itt, Marosi, az ernyőben, hol annyit ülök vele, hol te is annyit ülél velem, hol a hold alkonyló fényében együtt siránk, midőn mellyemen a jövődönnek előérzései reszkettenek végig, itt írok meg, és mostan, midőn már nyugodtabb vagyok, mindent tegnapi-ról, stb.

E két mutatvány körülbelől eléggé kitünteti a különbséget, mely Kazinczy és Csóka prózája között, természetesen amannak előnyével, van. Hanem azért, ha Csókának nincs is oly nagy írói rutinja, mint Kazinczynak, mégis magyarabb. Fordítási elve nem volt Kazinczyéval azonos — nem vett át idegen szólásformákat készakarva, a nyelv fordulatainak gazdagítása czimén, azok helyett inkább magyar szólásformát keres és talál vagy nem talál, s ilyenkor hibásabb Kazinczy kifejezésénél. Ez a fővonás, mely nyelvük és előadásuk között feltűnik. Érdekesebb hatású lett volna, ha Csóka József munkája szintén napvilágot lát, és korára hatást gyakorolhat. Így azonban, mint Mikes munkái, ez is véka alá rejtett világosság volt. De mégis világosság, s bár gyenge, de olyan, hogy a későbbi kor figyelmét magára vonta. Csóka József e munkája révén halhatatlanságot nem nyer, de neve talán föl lesz említve azoké között, a kik kicsiny körben munkálkodva, buzogva megértették a kor szavát és hangulata szerint iparkodtak azzal együtt tartani — vele érezni. Ez Csóka József érdeme, a melynek elismerésével szívesen áldozunk a magyar pap emlékének.

ERDÉLYI PÁL.

Spruch.

(Spervogel.)

Legyen egy tiszta nő ékszerben bár szegény,

Szépen díszíti őt lelkében az erény ;

Oly szép ő, oly kellemtei,

Miként a nap, a menyei,

Midőn felkél reggel korán, a hajnal biborában.

A csalfa nőben nincs erény, járjon bár szép ruhában.

VENDE ERNŐ.

BEVEZETÉS AISKHYLOS «ORESTIA»-JÁHOZ.

VIII. Az *Orestia* szerkezete.

Mily alakban találta A. a Pelopidák meséjét? Maga mondá, hogy ő a morzsákat szedte fel Homeros gazdag asztaláról, ezzel elismerte, hogy a Homer által feldolgozott mondanévkörből meríti tárgyát. Az Agamemnon sorsáról az *Odyssea* I. 35—41, III. 193—198, 234 és köv. IV. 91 és köv. 524—537, XI. 387—466, XXIV. 20—97. soraiban olvashatjuk a következő mesét: Agamemnon Klytaimnestra mellett az ő erkölcsi öröül és tanácsadójául egy jeles lantost hagyott hátra; a míg az asszony hallgathatott e lantosra, nem hajolt Aigisthos vétkes csábításaira, de midőn emez megszabadítja magát ez alkalmatlan tanácsadótól, Klytaimnestra beleegyezik abba, hogy házasságtörő kedvesét kövesse házába, melyet egykor Thyestes lakott. A rossz végzet Agamemnont Trójától visszatértekor e házba vezette. Aigisthos, ki egy szolgálja által értesül az esetről, kit azzal bízott meg, hogy lesse meg Agamemnon visszajövetelét, kit megbántott volt és a kinek ép azért rettegte boszúját, hit-szegően magához csalja őt és elejti. A szerencsétlen király haldokolva meghallja foglyának, Kassandrának halálhörgéseit, kit viszont Klytaimnestra fojtott meg. Ime az elbeszélés Homérnál. A drámai alkat elemei az elkövetett bűnben részes hitves és a csábító Aigisthos, az Agamemnonnal együtt áldozatul esett jósnő Cassandra, az Agam. visszatértére leső szolga, megtalálhatók; csak a bűn végrehajtásának oroszlánrésze Aigisthosnak adatik, az indok: vét-kes szerelem és félelem. A. ez elemeket oly módon konstruálta, hogy a darab központjává a férjgyilkos tétetik, mi az anyagyilkosság szülője: a cselekvény ösgyűlölségre, családi átokra utal; azzal köttetik össze a *talio* rémítő törvénye szerint, a mint a *Choeph.*-ban a kar biztat:

ἄγετε, τῶν πάλαι πεπραγμένων

λύσασθ' ἅμα πρόσφάτοις δίκαις.

γέρων φόνος μηκετ' ἐν δόμοις τέκνοι. (803—805.)

Még volt egy alak, Gilissa, a dajka vagy a mint a Dindorf kiadásában van a τρώφος alakja. Ennek jellemző és fontos szerepet adott a költő. Mikor Orestesék jelentik Orestes halálának álhíret,

Klytaimnestra ez örömhírt, melynek örvendetes hatását színlett bánattal takarja, azonnal meg akarja izenni Aigisthosnak. Gilissát küldi el, hogy hívja kedvesét. Meghagyja, kísérettel jöjjön. Gilissa e közben megható bánatát kiönti a karnak, a kar, mely be van a dolgokba avatva, figyelmezteti, hogy kíséretéről (δορυφόρος) ne tegyen említést. Így lehetett a költőnek elhitetni azt a kissé valószínűtlen körülményt, hogy Aigisthos maga tér vissza. Aigisthos, hogy hol megy haza, a költő annak elképzelését a közönségre bizza. Aigisthos bemegy a kelepczébe, Orestes megállja boszúját. Még e dajka alakját is a hagyományból meríté a költő, mert Pindarosnál XI. pyth. ódában megtaláljuk *Arsinoeban* a dajka szerepét. Ez elemekből alkotó *A.* az Orestiót, melyet már az antik kor így nevezett, tehát a mese összefüggését, a cselekvényegységet szentesítette. Ugyanis Aristoph. *Ranae* 1124. így szól: *πρῶτον δὲ μοι τὸν ἐς Ὀρεστείας λέγε.* Az Orestia a cod. Mediceus argumentumának tanúsítása szerint *Ol. 80. 2 = 458 Kr. e.* került színre az aphidnaibeli Philokles költségen, kiről az említett codex ezt írja: *ἐχορήγει Ξενοκλῆς Ἀφιδνεύς.* A tetralogia darabjairól a didaskalia így szól: *πρῶτος Δισχύλος Ἀγαμέμνονι, Νοηφόροις, Εὐμενίδει, Πρωτῇ σατυρικῷ.* E darabok közül az *Orestiót* a trilogia eszmei egységbe olvastá. Kiváló gondot igényel az egész Orestia gondolatmenetének feltüntetése. Erre nézve Patin fentebb idézett műve, Teuffelnek szintén érintett értekezése, Blümner könyve, Nägelsbach értekezése, Schneidewin bevezetése az Agamemnonhoz, Schütz bevezetése az Orestióhoz, Planck programértekezése: *Ueber den Grundgedanken des aeschylischen Agamemnon*, Mollwo *Darlegung des inneren Ganges der aeschylischen Orestie*, Dronke *Die religiösen und sittlichen Vorstellungen des Aeschylos und Sophocles* 1881 nyújtanak világos kepet. Teuffel értekezése egybeállítja az addig megjelent irodalmat. Az Orestiónak már szép irodalma van: ez irodalom méltatása túlterjedne egy bevezető előadás körén. Érintsük az Orestia gondolat-, illetőleg cselekvényfejlődésének mozzanatait per fastigia.

Az *Agamemnon* tartalmazza a Trója bevételé után diadalmas seregével megtérő Agam. meggyilkoltatását: neje Klytaimnestra által, ki Aigisthossal szövetségbe lépett e merénylet véghezvitelére. A bűnös nő mentsége, hogy boszút áll Iphigeniáért, kit Agam. Kalchas jóslata szerint *feláldoz* Artemis istenasszony kiengesztelésére az Aulisban ellenséges szelek által meggátolt hadjárat sikeréért, hogy vezéri nagyravágását kielégítse, a szövetséges hadak

vezetésének dicsőségét megszerezze. Aigisthos pedig az Atreus és Thyestes közti testvéri gyűlölség hamu alá takart tüzét gyűjtja lángra és mintegy az elűzött Thyestesnek: atyjának boszuját állja az Atridán. Az egyéni sérelem a családi villongásban találja mentségét, igazát; a családi verengzés átka, nemezise az egyéni sérelem formájában önti ki dühét. Az Agam. által rabszíjra fűzött Cassandra, Apolló ihletett papnője, jós szellemével az argosi királyi palota előtt szen telragadtatásaiban látja a múlt és jelen összekötő szálait, érzi a hajlékban, a bíbor szőnyegen a palotába lépdelő hatalmas Agamemnon veszélyét, önvesztét: érzi közelgő halálát és mint a hattyu dallja sejtelmes végdalt: mondja el a karral folytatott kommosban a bűnt, melyet a kar csodálatos elfogultsággal a múltra akar érteni, míg megdöbbenő nyíltsággal leplezi le Cassandra a palota mélyében véghezment gonosztett leplét és eldobva koszorúját, indul a halálba. A kar Cassandra szavainak igazságát azon jaj szavakból érti meg, melyek Agamemnon utolsó szavai. A diadalmas Klytaimnestra kijő a bárdal. Leveti az álarczot, az édes hízélgést, felhossa a gyilkosság okát és egyenesen a családi vér dæmonaként tünteti föl magát, ki nem Agam. neje, hanem az ő neje alakjában megtorló Alastor. A kar e vakmerő asszony szemébe vágja az igazságot, a bűnös viszonyt, gyáva kakaskodó hősnek bélyegzi Aigisthost, kinek még arra sem volt bátorsága, hogy egymaga hatjsa végre azt, mi a férfi dolga lett volna. A biztonság érzete merészsze teszi Aigisthost: már-már zsarnoki módon akarja megleckéztetni az argosi öregeket, e tiszteletre méltó senatust: Klytaimnestra lép közbe. Őt lehütötte a tett hatása, ő már hajlandó a család dæmonával egyszer s mindenkorra leszámolni, kész csekélyke vagyonnal a házat elhagyni. Klytaimnestra lelkét e dæmon, kit kihívott, aggasztja. Jellemző első találkozása Agamemnonnal, kinek minden kérdése nélkül, mintegy a vád előleges elhárítása végett elmondja, hogy Orestest azért küldte Strophioshoz, mert tartott a háború balsikere esetében kitörhető lázadástól, mely Orestest életétől fosztotta volna meg. A kétszínűség álokoskodása mesterien van keresztülvive, mert minden álarcz, melyet felölt kétségbeejtő őszinteséggel a beállandó események előre vetett árnya. Szembeszökő anachronismus több van; így a kar és a tettesek alkotmányos vitája, mely a szabad atheni alkotmány szellemében felnőtt A.-t és ugyan-e szellemben élő közönségét jellemzi; ép ily anachronismus a népzendülésre való hivatkozás, nem

is véve a hasonlatokban és képekben ki-kitörő anachronismusokat és a festészet és szobrászat virágzása korszakára emlékeztető ilyenmí hasonlatokat a plastikai művészetek köréből. De hát az a fő-fő anachronismus, hogy az Agamemnon kezdetén a tűzjelzést használja föl a költő arra, hogy a Trója bevételét még azon éjt követő hajnalra megtudja Klytaimnestra az örtoronyra állított kém útján, mely éjszaka Trója bevételét, holott a persa birodalom administratiójának egyik intézkedése volt e tűzjelzés, melynek útján a rengeteg birodalom legtávolibb pontjairól is megtudta Suza a várvavárt események híret. Két francia tudós: Sallier és Monger bebizonyítják, hogy Aiskhylos korában a tűzjelzés szokásban volt. Apuleius *De mundo* cz. értekezésében, mely valószínűen Aristoteles művének fordítása a világkormányzás rejtélyét magyarázza a tűzjelzésről vett keppel. Erant — specularum incensores assidui. Tum horum per vices incensæ faces ex omnibus regni sublimibus locis in uno die imperatori significabant quod scitu opus. Theognis 519. sorában említést tesz a hegvek tetejéről távolból meglátott tüzről, a néma hirnökről, mely a harcra ad jelt. Nem anachronismus, de hihetetlen, hogy a hirnök egy nap alatt eljut Ilionba, Argosba. E hihetetlen dolgot Aubignac úgy vélte elenyésztetni, hogy idáig *prolog*-nak tartá az Agamemnon expositióját és csak ezután teszi az Agamemnon tulajdonképeni kezdetét, így menté meg az idő egységét. Schlegel is úgy menti az absurdumot, hogy a költő itt természetfeletti hatalmát használja föl, hogy borzasztó célja felé röpitse a lomhán telő perczeket. Az Agamemnon tartalmának e vázlatos előadásánál mellőztem egy fontos mozzanatot, mely lényegesen emeli a darab mély jelentését, mert aláírom Teuffel már többször említett értekezésének következő szavait: «Der Agamemnon ist ohne Zweifel nicht nur das vollendeste unter den Stücken des Aischylos, sondern überhaupt das Gehaltvollste, Gedankenreichste und Tiefste, was uns aus dem hellenischen Alterthum erhalten ist». (17. l.) E tartalmasságot emeli kiválóan a kar és azon mély vonatkozás, mely az Agamemnont az *Orestia* más két darabjához fűzi.

IX.

A kar *A*-nál közelebb volt a kar eredeti természetéhez és mégis elevenebb és közvetlenebb részesévé emelkedik a cselekvőnek, mint utódainál. Nem az «ideális néző közönség», de a régi

cselekvő kar, melynek cselekvénye ritualis cselekvény; tánczlejtéshez hasonlító fordulata a kördalt strophára és antistrophára azaz balra és jobbra lejtett mozdulatokra cseréli, de tényleges részt vesz az actióban. Ebben is a mesebeli *hét mérföldet lépő* óriás lépését teszi meg Aiskhylos. Az *Esdeklők*-ben a kar: az üldözött Danaidák *Choe-phoroi*-ban már a hű dajkával szövetkező, hallgatagon az erkölcsi világrend helyreállításáért fohászkodó rabnőkből áll, segít imával, de segít tanácscsal: kivételesen újból magasabb cselekvény részesevé válik az *Eumenidák*-ban, az Orestest a jog és megsértett erkölcsi törvények védelmére kelt *Erinnysek*-ből áll. A. utódainál a kar, a részvét, a félelem és aggály megható kifejezője, mintegy a közönség hangulatának rythmikus alakba öntője. A kar eredetileg benső magva volt a tragédiának, melynek termőképessége hozta létre a művészet e csodaszép fáját, melynek zengő lombjai idők múltán is felébresztenek valamit abból a hangulathból, mit minden valódi költészet ébreszt. A kar ismerete nélkül a görög dráma szerkesztetének és berendezésének tulajdonképeni formáját nem értjük meg, pedig Schiller helyesen mondta, hogy a művészetben a forma maga a tartalom.

A modern dráma cselekvény dús meséjébe mélyedő, az élet sokszerű képeiben gyönyörködő nézőt csodálkozásra indítja a cselekvénynek e lyrikus megszakítása, a gnomikus gondolatoknak, a képekben gazdag, a mythikus vonatkozás dús színeivel kidomborított ethikai igazságoknak néha a darab felét, legtöbbször legalább egy harmadát elfoglaló beszövése pl. csak az Agamemnonban a kommatikus, parakatalogikus részletek leszámításával is 544 sorra terjed 1673 sorból, tehát egy harmadára a kar szerepének lyrikus része hasonlóan a *Heten Theba ellen*-ben 1077 sorból 391 sor a kar lyrikus szerepe. Nem jellemző-e, hogy a darab követi a kardalt, hiszen *ἐπεισόδιον* nevet: ének közti rész nevet visel? A cselekvény gyors fejlesztése állandó gátjául tűnik fel. Némelyek a karban találják fel a tragédia kora elhanyaglásának főokát. Így Gravenhorst (De causis corruptæ post Bellum Peloponeticum apud Græcos artis tragicæ, Lüneburg) felhossa, hogy a karhoz való csökönyös ragaszkodás okozza a tragédia hanyatlását. Nem mérték bántani a tragédia ez őselemét «*hoc semper retinuit originis vestigium, ut chori partes quamquam reapse inutiles et otiosae, abesse tamen nullo modo posse videretur*». És figyelemre méltó jelenség, hogy Aristoteles, ki észrevette mint válik a karének az Euripides kezében rhetorikai

flosculussá vagy lyrikus ömlengéssé, sőt még többször vagy parabasis szerű egyéni nyilatkozattá vagy descriptiv terjengéssé és az embolion-dal jellegét ölté fel: még sem meri a kart bántani és bár emlegeti, hogy a tragédia maig sem érte el a legtökélyesebb alakot, a kart mint fölöslegest nem támadja meg költészettanában sehol. Igen, mert a görög dráma természetes talaja a kar. Aiskhylosnál a kar — mint említők — a cselekvény élő részese a szó szoros értelmében, csak nála lehet elmondani, a mit Horatius mond a karról:

«Actoris partes chorus officiumque virile
Defendat.» (A. P. 193.)

A kar által tett strophikus mozdulatok berendezése az antik művészet oly sajátása, mely a mai korban, midőn a *mimika* és *orkhesztika* a művészetek sorában elveszté önállóságát, bajos megérteni. Pedig a karmozdulatok kísérték azon szavakat, melyeket a zene kísérete mellett a kar énekelt. A scholiasta Euripides Hec. 647. sorához megjegyzi: Ἰστέον δὲ, ὅτι τὴν μὲν στροφὴν κινούμενοι πρὸς τὰ δεξιὰ οἱ χορευταὶ ἦδον, τὴν δὲ ἀντιστροφὴν πρὸς τὰ ἀριστερά, τὴν δὲ ἐπὶ ᾧ ἰστάμενοι ἦδον. Horatius által a Gratiákra alkalmazott jelző: *segnes solvere modum*, a pompeji-beli vázák alakjainak testbeszéde sejtenünk engedi, mennyivel mélyebb jelentéssel bírt az antik korban a *mimika* és *orchestika*.

E kardalköltés lényegéről óhajtok pár szót mondani:

Horatius az *A. P.*-ban megkívánja, hogy a kar szoros összefüggésben (196—201.) álljon a cselekvénnyel; de midőn részletezi a kar teendőit, kívánja: a jóknak kedvezzen és adjon baráti tanácsot, a haragra lobbantakat engesztelje, az elbizakodottakat mérsékelje, az egyszerű életmódot magasztalja, az igazságot és békét védje, a rábizott titkot őrizze meg, a szerencsétlenekert fohászkodjék (196—201). Sophokles kardaljai adtak alkalmat e felfogásra s Aristoteles, Sophokles nagy tisztelője, szentesíté e nézetet. Még e század elején szentesíté Schlegel e felfogás *aestheticai* becsét. Schlegel szavait idézem, hogy kitüntessem, mily eszményített képet ad a görög dráma ez ős alkateleméről, holott nekünk kötelességünk az irodalomtörténet adatai alapján lehető reális fogalmat szereznünk a karról, mely épen nem tűnteti föl a kart ily bölcselő szellemmel felruházott eleméül a régi drámának: «*A kar egyszóval az eszményített néző közönség. A mélyen megrázó és mélyen megható előadás benyomását enyhíti az által, hogy a valódi néző közönség-*

nek a maga meghatottságát már lyrai alakban, tehát zeneileg kifejezve adja elő és őt a szemlélet világába emeli». «Ugy kell tekintenünk — mondja tovább ő — mint a megszemélyesített elmélkedést a lejátszott cselekvény felett, mint a megtestesült és szintén az előadásba vont részvétét a költőnek, az egyetemes emberiség eme képviselőjének.» A. karairól csak részben lehet ilyesmit mondani. A kart nem lehet ily magas rangú jelentőséggel felruházni. Magyaroztatát máshonnet merithetjük. Ne feledjük, hogy a görög tragédiából hiányzott a modern dráma egy nélkülözhetlen eleme, mit mondhatnánk a történelmi tárgyú darabokban a nép szerepének, a társadalmi drámában maga a társadalom szerepének. Thespis a koryphaiost különválasztás szinpadra lépteté, A. a *πρωταγωνιστής*-t és *δευτεραγωνιστής*-t később a *τριταγωνιστής*-t lépteté föl a koryphaios megmaradt a karvezető szerepében, főként az anapæsticus systemák elmondására, melyek átmenetet képeztek a dialogról a kardalhoz s viszont. Horatius, ki pedig már a görög tragédia történelmi fejlődését egy műkedvelő kíváncsiságával és egy műtész komolyságával végig figyelhette, még Augustus korában is tiltakozik az ellen, hogy a negyedik személy szóljon:

ne quarta loqui persona laboret (A. P. 192.)

De e szereplő személyek a maguk álarczaik tipikus mozdulatlan vonásaival: nem lehettek elegendő szemléltető erővel felruházva a társadalom szerepének, befolyásának érzékitésére. Igaz, hogy az antik élet egy szent törvényeken, változhatlan elveken nyugvó államot ismert, melylyel szemben az egyén ereje megtört vagy összezúzatott. Az egyéni jog oly mértékét, milyent a modern cultura ismer, el nem birt, el nem fogadott, de azért már Homerosnál mindegyre jelentkezik az *ἐπιεσεχε τις*: a közvélemény és azért az egyéni akarat érvényesítése a világhatalmakkal való küzdelme volt az antik tragikum és ez a valódi tragédia sarkalatos elve már A.-nál felfedezhető.

De ép e ponton van a különbség. Az *egyéni* küzdelem még sem volt *egyéni* a szó mai értelmében. A fajvonások, családi hagyományok ereje volt a túlnyomó az egyénben és az a híres vita, mely a görög tragédia jellemének tipikus volta felett keletkezett és még ma is foly azon módszerrel, mely a görög tragédia fejlődése menetében látja a kérdést eldönthetőnek, a mennyiben Aiskhylostól Euripidesig az *egyéniség* lépett volna fokként jobban előtérbe,

míg annak teljes érvénye csak az újabb kor és pedig Shakespeare vívmánya: alapján *eltévesztett* irányba tereltetett. Mert Aiskhylosnál erősebb *egyénségeket* lehet találni, mint Sophoklesnél és még erősebbeket, mint Euripidesnél. A görög élet az *egyénség* tartalmát másként hozta létre. Az egyén család volt, a család a végzet kezében volt és így került bele a végzet a görög tragédiába, mert a végzet csak családi tragédiákban lesz szemlélhető; ezért lett mindjárt a drámai versenyek első vívmánya a trilogiai szerkezet, melyben három darab a végzet művének családok romjain emelt trophæumát állítá egybe. Ha már most e körülményeket megfontoljuk: mi magyarázta meg a tragikai hős egyéni vonásait s mi mutatta meg az egyénben repræsentált családi hagyományok genealógiáját? A kardalköltészet a maga epikus kitéréseivel és lyricus áradásaival s e tekintetben elég Pindar ódái szerkesztésmódjára utalnunk: az enkomion kiterjedt a hős családi leszármazására; sokszor nagyon is messze téved e téren a költő.

A digressiók aránya nőttön nőtt. Ezért lépett a néző közönség és a szín közé egy ideális alak: a modern darab közvéleményi környezete, a mellékalakok belemártva a közönség hangulatába, részvétebe és félelmébe: az ideális alak: *a kar*. Schlegel téved, ha e kart a bölcsesség, a nyugodt szemlélődés kifejezőjévé tévén, Sophoklest megközelíthetlen magasságba helyezi kortársai közt; a kar volt bizony a régi élet közvéleménye és ennyiben eszményi alak, de ugyancsak egy kor szellemében átglyúrt «néző közönség»; ő volt bizony a tragikai hős lelkületének belső magyarázata nem a színpadról, mint az ma történik, hanem az orkestrából; volt bizony a dithyrambos emlékei, a Bakkhoskultos hagyományai közt áhitatos érzésektől eltöltött thiasos maradványa és azon lánczolat fentartója, mely a tragikai hőst Bakkhos történetéhez kötö. Bizonyos, hogy e változhatatlan kíséret nem engedé, hogy a hős a monologokban fejezze ki azt, mi lelkében dül és forrong, mi aligha természetesebb és lélektanilag igazolhatóbb, hanem úgyszólván a kar által vettetett fel a kérdés ethikai oldala, a cselekvény erkölcsi mély jelentése a kar által lett illusztrálva. Senki sem botránkozott meg azon, hogy a Bakkhos-áldozat végzése után az áldozat-végzők karénekét zengő kar bakkhikus hangulat által előidézett játékkal szemben megmaradt komoly hangulatában és szemlélője, bíráló, aggódó rokonszenvenvel figyelő tanuja lett a tragikai hősnek. Természetes, hogy a dráma e vonásának elkerülhetetlen következ-

ménye lett a hely- és időegység, habár ez alól több kivételes példát mutathatunk fel és pedig ép az Orestia harmadik darabjában, az Eumenidákban hirtelen mintegy kézlegyintésre csap át a jelenet Delphiből Athenbe. S e színváltozást a költő szükségesnek is tartja Orestes által a közönségnek tudtára adni:

ἄνασσ' Ἀθάνᾳ, Λοξίου κελεύμασι
ἦκω, δέχου δὲ πρηνεμένῳς ἀλάστορα
οὐ προστρόπαιον οὐδ' ἀφοίβαντόν χέρα,
ἀλλ' ἀμβλὺν ἤδη προστετριμμένον τεπρὸς
ἄλλοισιν οἴκοις καὶ πορεύμασιν βροτῶν (235—239.)

De a 232. és következő sorokban meg Apollo igéri védelmét. Az Erinnysek is értésére adják a közönségnek a színváltozást. Nyomban az Orestes beszéde után így kiált föl a kar észrevévéen a menekült lábnyomait:

εἶεν· τὸδ' ἐστὶ τ' ἀνδρὸς ἐκ φανὲς τέκμαρ.
ἔπου δὲ μηνυτῆρος ἀφθέγκτου φραδαῖς
τετραυματισμένον γὰρ ὥς κύων νεβρόν
πρὸς αἶμα καὶ σταλαγμὸν ἐχματεύομεν.

Aiasban az Aiaszt kereső félkarok hasonlóan a színváltozást jelzik, mert az öngyilkosságot Tekmessától elrejtve más helyen hajtja végre.

Mindamellet a kivétel erősíti a szabályt. Alkalmazható azért a thiasost ábrázoló kar állandó szemlélő voltára Patin felfogása: «Valóban, minthogy a kar sohasem hagyta el külön helyét, sohasem téveszté szem elől a cselekvényt és minden lépten-nyomon beleelegyedett, azon szigorún megtartott egységek, melyek őt az idő és hely tekintetében korlátozták, maguktól és szükségképen fejlődtek ki». Hogyan lehessen csalódást teremteni egy darab időtartamára nézve, melyet egy résztvevő személylátása megengedett, mintegy pontosan megmérnünk? Ily szoros korlátok közé szorított cselekvényben láthatjuk, nem nélkülözhetette az érdekegységet, a meseszövéis egyszerűségét, melyek úgy is természetesek egy oly színháznál, mely énekkel, elbeszéléssel és egyetlen személynek a karral szőtt beszélgetésével vette kezdetét. (Etudes sur les trag. Grecs. Paris 1872, I. 10. l.)

Lássuk Agamemmonban a kar szerepét.

X.

A kar áll az argosi aggokból, kik nem vehettek részt a nemzeti küzdelemben, remény és aggodalommal várják a hírt a távoli eseményekről. Az első megjelenéskor az úgynevezett *parodos* (40—103.) hangoztatja a hadjárat jogosságát a nőrabló Parissal szemben. Mint sasok, melyeknek kicsinyeiket rabolták el, vijogva röpködnek és kiáltanak boszúért. Apollo, Pan vagy Zeus meghallják a panaszt: *πέμπει παραβᾶσιν Ἑρινὺν* s úgy indultak az Atridák a boszúállásra. Ime az alaphang megpendítve. Az Erinnys üldözi a vétséget. A kar sehogy sem bír e gondolat árnyától menekülni. A jelek diadalt mutatnak. A jóslatok teljesülése bekövetkezett és mégis diadalének helyett a szerencsés jóselek előadását (az Argosból kiinduló sereg szemeláttára két sas repül föl, egy fekete és egy fehér, fölragadva egy vemhes nyulat, megszakítja: *ἄϊλινον ἀϊλινον εἰπέ, τὸδ' εὖ νικάτω* (121. sor). Kalkhas a két Atridára magyarázza a két sast, Trójára a prédát, de nehogy Artemis: a kicsinyek védője az anya-nyul szétmarczangolásáért veszedelmet okozzon: *ἄϊλινον, ἀϊλινον εἰπέ, τὸδ' εὖ νικάτω* (139. v.) Apollóhoz, Artemis testvéréhez fordul a jós, hogy Artemis nehogy gátot vessen a hajózás elé, nehogy áldozatot követeljen és előidézzze az otthoni vizsáltyt:

«μίμνε· γὰρ φοβερὰ παλίνορτος
οἰκόνομος δοῦλα, μνῆρων μῆνις τεχνόποιος.»

Ezért: *ἄϊλινον* stb. (159.) A kar Zeushez eseng, ki a bölcsesség kútfeje és a kitől származik e mély jelentésű elv: *τὸν φρονεῖν βροτοὺς ὁδῶσαντα, τὸν πάθει μάθος θέντα κυρίως ἔχειν*. És csakugyan ez elv igazságának frappans bizonyítékát szolgáltatták az események. A kar előadja az *Aulisban* történt eseményeket, Artemis áldozatot követelt, Agamemnon leányát, Iphigeniát feláldozza és odáig keményedik szíve, hogy száját betömeti, hogy ne hallja átkát. Csak néma tekintete kelt részvétet a lánynak, ki egykor a férfi terem felderítője volt.

ἔβαλλ' ἕκαστον θυγῆρων ἀπ' ὄμματος βέλει φιλοίκτω (240). Újra hangoztatja akkor a tanuságot. *Δίχα δὲ τοὺς μὲν παθοῦσιν μαθεῖν ἐπὶ ῥέπει: τὸ μέλλον* (1250). E vázlatos tartalma a *parodosnak* (anapesticus és melikus *parodosnak*) és az első *stasimonnak*. Lényeges alkatrész tehát a karének. Ugyanis az egész trójai hadjárat erkölcsi

visszahatását festi. E tekintetben igen nevezetes a jósjelek értelmezése. Az a kétértelműség, mely a tragikai ironia létrehozására oly felette kedvező: azon ironia létrehozására, mely a hős helyzete és szavai közti ellentétekből áll; midőn mást ért a szavak alatt a hős és mást ért a közönség. Ez ironia kitünő példája a karéneket követő jelenet, melyben a hirnők egy a diadalmas hadjáratból megtért vitéz ujjongó örömeivel és bőbeszédű előadásával festi Trója bevételét ép azelőtt a kar előtt, mely a jósjelek kétértelmű jelentése miatt az imént aggódott. A város feldúlását, a kar aggodalmának tárgyát színezi és megütközéssel veszi az örömben úszó hirnők, miként térülhetett a beszéd a hazatérés viszontagságára. Menelaos sorsára. Mi hát jelentése a röviden érintett karénekeknek? A lyra képeiből kivetköztetve e dalt: a kar alapos gyanuját fejezi ki az iránt, hogy a diadalmas Agamemnon nem büntetlen és a fényes eredménynek beállanak végzetes következményei. És a lyra képei nem ornamentikául tekinthetők.

A jósjelekről hagyományok szólnak. A *Κύπρια* cz. cyclikus epos elbeszéli, hogy Agamemnon, midőn az első meghiusult kísérlet után megint egybegyűjté seregét, e délczeg sereg láttára azt mondá: hogy Artemist is megtudná ezzel győzni, tehát az Ajas-féle ὄβρις-t követte el.

Homeros II. II. 308. és köv. előadja Odysseus minő csodajelt láttak, midőn áldoztak:

δράκων ἐπὶ νῶτα θαφεινός,
 σμαρδαλεός, τὸν ῥ' αὐτὸς Ὀλύμπιος ἦκε φῶσθε
 βωμοῦ ὑπαίζας πρὸς ῥά πλατάνιστον ὄρουσεν.
 ἔνθα δ' ἔσαν στρουθοῖο νεοσσοί, νήπια τέκνα
 ὄζω ἐπ' ἀκροτάτῳ πετάλοις ὑποπεπτηῶτες,
 ὁκτὼ ἀτὰρ μήτηρ ἐνάτῃ ἦν, ἣ τέκε τέκνα.
 ἔνθ' ὅγε τοὺς ἐλσεινὰ καθήσθιτε τετριῶτας.

Ezután magát az anyát, a mint kicsinyei körül sivalkodva röpked, megfogja, szintén megeszi. Ekkor csodajelt küld Zeüs. Kővé változtatja a kígyót. Aiskhylos tehát szilárd alapon állott a csodajelekre nézve, mert a hagyomány alapján állott és szilárd alapon állott közönségével szemben: mert a hiedelem alapján állott.

De ő mást, a tragikai helyzethez találó jósjelt gondolt ki: az Artemis megsértését ábrázoló jósjelt, a vemhes nyúl elrablását

a két sas által, mely a gazdag város prédául ejtését ábrázolhatta és Artemis megbántását. Ez utóbbit is a hagyomány tartá fenn. Aulis környékén Artemis λιμναῖτις tisztelt istennő volt. Theog. 11. mondja: Ἄρτεμις δηροφόνη, θυγάτηρ Διός, ἦν Ἀγαμέμνων ἔσταθ' ὄτρ' ἐς Τροίην ἔπλεε νηυσὶ θοῆς. Azon a vidéken Artemisnek több temploma volt. Artemis megbántását ábrázolja a két sas által felragadt nyúl, mert Artemis a kicsinyek védője, Xen. Cyneg. 5, 14.: τὰ λίαν νεογνά (λάγια) οἱ φιλοκνηγέται ἀφίξει τῇ θῆφ. Jellemző, hogy a trójai nők a város bevétele után csak Artemishez fordulnak imával. Artemis kedveli a trójaiakat máskülönben is. És e pontban jelentkezik a különbség Kalkhas felfogása és a kar felfogása közt a jósjelekre nézve. Kalkhas a diadalmas hős iránti φθόνος-ra utal, mely veszélyt rejt magában, a kar Agamemnon személyes vétségét fogadja el, mely kikerülhetlenül büntetést von maga után. A φθόνος elhárítására meg is tesz Agamemnon mindent. Első megjelenése után, midőn az álnok Klytaimnestra biborszőnyeget terített elébe, hogy lába se érje a hősnek a pusztta földet: átáll rálépni és csak Klytaimnestra boszantó és visszataszító makacssága által engedi magát legyőzetni, és ekkor leoldatja saruját s így lép a biborszőnyegre, mely a halál kelepczéjébe viszi. Tehát nem a φθόνος-t érdemli ki a hős, kire alig lehet ráismerni, ha bölcs mérsékletét egybevetjük azon jelenettel, melyben a Homeros «Iliás»-ában Achilleus-sel szót vált.

Helyesnek nem találom Welcker (Die æschylische Triologie Prometheus. Darmstadt, 1824, 501. l.) következő észrevétele: Der sittliche Schwerpunkt des Ganzen fällt nicht in die Vergangenheit, sondern jenseits des Agamemnons, nicht sein Thun, sondern die Folgen dessen, was er erleidet, sind der Gegenstand, welcher sittlich gewogen wird. Sőt épen a multban van visszahelyezve a darab súlypontja. És ép ezért foglaltam egybe a kar ez első dalcomplexumát (mely mintegy 200 sort foglal el), hogy rámutassak a kar mely jelentésére Aiskhylosnál. Összeköti a jelent a multtal, rámutat a tettek rugóira és a mérsékeltté vált, a πάθος μάρτος alapján nyugodt bölcseségre emelkedett Agamemnonnak: a ὕβρις következményekép tünteti föl: az Ilion bevételevel járó eredményekben: az ἀτη πρῶταρχος hatását. Hiszen a diadalmas hős lekonczolása oly szörnyű tett azon pillanatban, mikor a hős egész a vezeklésig győzedelmeskedni kész önmagán: de az önhietség és nagyra-vágás megtorlása kimaradhatatlan.

Csatlakozom sokban dr. Planck felfogásához, ki az ulmi kir. gymnasium 1858/59-ik programjában: *Ueber den Grundgedanken des Aeschylischen Agamemnon* cz. alatt igen derék értekezést írt. Planck igen helyesen még Nägelsbachnál is több szabadságot mutat ki Agamemnon jellemében. Az öröklött hajlamok ereje csábít.

βροτὸς θρασύνει γὰρ ἀισχρομυτίας

Τάλαινα, παρακοπή

πρωτοπήμων. Ag. 222—224.

De azért Agamemnon szabad elhatározását vitatja. Iphigenia fölláldozásánál különbséget tesz a kar és Cassandra szerepe közt. A kar aggódva gondol Iphigenia megáldoztatásának következményeire; Cassandra ajkain pedig a Pelopidák családjában uralgó *αὐτόφονον καὶ* hangzik. Cassandra a Thyestes lakomájának emlékét idézi fel:

καὶ μὴν πεπωκὼς γ', ὥς θρασύνεσθαι πλέον

βρότειον αἶμα κῶμος ἐν δόμοις μένει:

δύσπεμπος ἔξω συγγόνων Ἑρινύων

ὑμνοῦσι δ' ὕμνον δώματιν προστήμενα:

πρώταρχον ἄτην. Ag. 1188. és köv.

E *πρώταρχος ἄτη*-re nézve kivált Cassandra további szavaiból:

εὐνὰς ἀδελφοῦ τῷ πατοῦντι δυσμενεῖ

azt következteti Nägelsbach, hogy Thyestes házasságtörése Atreus vejével, Aëropéval az eredeti bűn; de helyesebb Klausen és Ottf. Müller felfogása, kik a Thyestes-lakoma bűnét gondolják az *ἄτη*-nak. Hogy ez utóbbira gondol Aiskhylos, erre döntő bizonyíték merithető Agam. 1573. s köv. soraiban Aigisthos kitörése:

ὦ φέγγας εὐφρον ἡμέρας δικηφόρου

φαίην ἂν ἥδη νῦν βροτῶν τιμώρους

θεοὺς ἄνωθεν γῆς ἐποπτεύειν ἄτη

ἰδὼν ὕφαντοῖς ἐν πέπλοις Ἑρινύων

τὸν ἄνδρα τὸν δὲ καίμενον φίλως ἐμοί

χερὸς πατρός ἐκτίνοντα μηχανάς.

Planck nézete tehát az, hogy Agamemnon saját vétségeért is lakol: ezt hangoztatja a kar, ezt Klytaimnestra, egyszersmind

Atreus vétkenek talioját fizeti le, mit hangoztat Cassandra és Aigisthos. Hogy Aigisthos és Klytaimnestra vétkes szenvedelye háttérbe vonul és halványan van érintve Agamemnonban, az jellemző különbség az antik és a modern dráma közt. Csak Orestes a Khoëph. gyilkolási jelenetében ragadja meg az alkalmat, hogy Klytaimnestrának szemére lobbantsa a házasságtörés vétkét és pedig mily discret módon, újra mily jellemző különbséggel a modern kortól. Csak olvassuk el azt a jelenetet, melyben Hamlet anyja szemére lobbantja házasságtörését és vessük egybe a pár megjegyzést, melyet Orestes a válságos pillanatban tesz Klytaimnestrának. Így:

Kl. οἷ γὰρ τέθνηκας. φίλτατ' Ἀγίσθου βία.

Or. φιλεῖς τὸν ἄνδρα; τοιγὰρ ἐν ταύτῃ τάψω

Κεῖσσε θανόντα δ' οὐτε μὴ προδῶς ποτέ. (Choeph. 893.)

Alább mikor szemére lobbantja Orestes, hogy idegenbe dobta.

Or. διχῶς ἐπράθην ὦν ἐλευθεροῦ πατρός.

Kl. ποῦ δῆθ' ὁ τίμος, ὅντιν' ἀντεδεδέχτην;

Or. ἀισχύνομαι τοι τοῦτ' ὀνειδίσαι σαφῶς. (U. o. 915. és köv.)

Minő gyöngédség! Mindezen passusokat annak bebizonyítására hoztuk föl, kiegészítve Planck értekezésében bőven olvasható adatokat, hogy Agamemnon megöletésénél az indíték nem annyira a házasságtörés, hanem a trójai háború végzetes következményei: templomok feldulásáért és az áldozatok közt a legnagyobb áldozat: Iphigenia föláldozásáért vett megtorlás. Planck értekezésének eredményét a következő mondatban összegezi az Agamemnon alapgondolatára nézve: «*A jeles, az istenektől nagyra becsült és szerencsés férfit azért bukik, mert a családjában uralkodó boszú-szellem ingerléseinek enged és saját büntényével vesz részt nemzetségének megtorlatlan rétkében.*»

Mély vallásosság ömlik el az Agamemnonon, a πάθει μάθος tana, mely eszünkbe juttatja a Szent Írás örök szép szavait: «*A kik az istent szeretik, azoknak mindenek egyaránt javokra vannak.*» Akaratunk ellenére is bölcsökké tesz az átszenvedett szenvedések emléke. Mintegy az alaphangulat: a vallásos érzés legmélyebb forrása fakad föl előttünk e szavakban:

Ζῆνα δὲ τις προφρόνως ἐπινίχια κλύζων τεύζεται

φρενῶν τὸ πᾶν (175.)

És ezen interrogatióval végzi művét: «Az a költő, ki a görög néphit vallásos nézeteit átszellemíti és átszűri, a ki ily alaghangulatból kiindulva is ily alakban tünteti föl és világítja meg az istenkormányzás hatását az emberi sorsra, mily messze van a keresztyén nézetek tisztaságától és mennyi hiányzik attól, hogy egy antik költő e drámája érzelmeink hasonló *Κύθαρσις*-át idézze elő, mint a keresztyénség talajából kinőtt drámai művészet első remekei?» Ki e gondolatmenetet figyelemre méltatta: meggyőződik, hogy Agamemnonban a kar a családi átok erkölcsi oldalát világítja meg és így a kar jelentését, mély összeforrottságát a cselekménnyel kétségen felül helyezi. A ki a kar felfogásában konstataulta e tényt: akkor az Agamemnon karénekeiben, a haladó cselekvény mértékében mind világosabban kifejezett ethikai gondolatot keresi és találja meg. Mint Cassandra burkolt beszédeivel a családi vérengzés leszármazását jelzi, a kar mind jobban belesodortatik a borzadály és felelem hangulatába, végre Cassandra nyíltan kimondja a királyi szobákban véghezmenő merényletet:

Καὶ μὴν ὁ χρησμὸς οὐκέτ' ἐκ καλυμμάτων
ἔσται δεδερκῶς νεογάμου νόμφης δίκην·
λαμπρὸς δ' ἔοικεν ἡλίου πρὸς ἀντολὰς
πνέων ἑσπέρειν. ὥστε κύματος δίκην
κλύζειν πρὸς ἀγῆας τοῦδε πύματος πολὺ
μεῖζον· φρενώσω δ' οὐκέτ' ἐξ ἀνιγμάτων. (Ag. 1178—83.)

Ép ily fokozatossággal domborodik ki az Agamemnon alapgondolata, mely egyszersmind az Orestia alapját alkotja. A kar parodosát és első stasimonját jellemezve: az eszmék egész lánczatát kísértük végig: mert megtaláltuk az alapgondolatot és ennek mély jelentőségét csak az egész Agamemnonra való vonatkozás kimutatása útján tüntethettük fel.

Mit tartalmaznak a többi karénekek?

A II. stasimon (351—487) és a III. stasimon (681—809) Párisnak a *Ζεὺς ξένιος* által történt megbüntetését kedvező alkalmul használják föl annak kitüntetésére, hogy a kényelem, a bőség mint vezet *Ἔβρις*-re, hiszen a Perzsákban mondja a költő, hogy a *Ἔβρις* a *χόρος* leánya — Priamos királyi házában jelent a merénylet útján elnyert Helena, de nevéhez méltó, mert elfogta, törbe ejtő a várost; először elkábítá szépségével és azután a merénylet eltűrésével a Dardanidák háza vétséget követett el. De

a kar hivatásához híven rátér Agamemnonra és előadván a meghódított város dülását, az elesettek feletti gyász és bánat által előidézett gyűlölségről beszél: mely mint fekete pont a láthatáron a dicsőség verőfényében sűtkérező diadalmas vezért fenyegeti viharral. Ezért magasztalja az aurea mediocritast a büntetlen szegénységet, a büntől árnyékolt gazdagsággal szemben:

Κρίνω δ' ἄφρονον ὄλβον (471).

A III. stasimonban hangzik föl ama nevezetes énekresz, melynél szebbet, de kivált erkölcsi szempontból magasztosabbat: az antik kor nem zengett bele a századok csendjébe. A keresztyén világ katakombáiból sem hangzott föl az erkölcsi tisztaság áhitatos tisztelete meghatóbb módon. E sorok az Ag. 772—781. versekben olvashatók.

A IV. stasimon (975—1032) még közvetlenebb összefüggésben van a cselekvénynyel. Klytaimnestra és Agamemnon közti stichomythicus beszéd után, melyben Agamemnon a fentebb már jellemzett szerénységet és önuralmat tünteti ki, az áradazó hizelgések mézes szavaival az istenek *φθόνος*-át fölkelthető *ὑβρις*-re csábító növel szemben, a kar a Klytaimnestra pompázó, hitegető szavainak ellenében megmagyarázhatatlan aggály és búskomoly hangulat rabja lesz. Maga is csodálkozva kérdi önmagától:

τίπτει μοι τόδ' ἐμπέδως
 θεῖμα προστατήριον
 καρδίας τερασκόπου ποτᾶται,
 μαντιπολεῖ δ' ἀκέλευστος ἄμισθος ἀοιδά,
 οὐδ' ἀποπτύσαν δίκαν
 δουκρίτων δνειράτων
 θάρσος εὐπιθὲς ἵζει
 φρενὸς φίλον θρόνον; (975—983.)

mintha Heine szavait hallanók:

•Ich weiss nicht was soll das bedeuten
 Dass ich so traurig bin. •

A szerencse forgandó, az egészség betegségre hajlik, a kedvező széllel rohanó hajó zátonyra jut. A hajós vagyonának egy részét a tengerbe dobja, hogy életét megmentse. A boldogságnak

ára van. De van egy dolog, a mit jóvá tenni nem lehet, van baj, mi visszahozhatatlan: a kiontott vér. Minő fenséges ironia!

A kar Iphigenia kiomlott vérére gondol, a néző már az Agamemnon kiomló vérét látja rettegés és borzadás által megzavart hangulatában. Mert ily válságos pillanatban a *szív* jós lesz:

μαντιπολεῖ δ' ἀξέλευστος ἄμισθος δαίδα.

A kar azután kérdéseivel a figyelmet Kassandrára irányítja, ki megtöri hallgatását. Az 1072—1176. versekben játszik le az a kommos Cassandra és a kar közt, melynél megrázóbb, hatásosabb jelenetet az antik kor drámája nem hagyott ránk.

E kommost a közönség teljes meghatottsággal fogadta, mert a kar negy stasimonja előkészíti rá. A végén Cassandra elveti a burkolt szavakat, nyíltan rámutat a királyi palotában véghezmenő bűnre; eldobja a jóspálczát, el a koszorút.

ἵτ' ἐς φιδόρον πεσόντ', ἐγὼ δ' αἶψ' ἐφομαι (1267.)

Az egész *Agamemnon* sötét, komor világát magába foglalják a távozó Cassandra utolsó szavai:

ὧ βρότεια πράγματα· εὐτυχόντα μὲν
Σκιά τις ἀντρέψειν· εἰ δὲ δυστυχθοῖ
Βολαῖς ὀγρώσσω σπόγγος ὥλεσεν γραφήν.
Καὶ ταῦτ' ἐκαίνων μᾶλλον οἰκτεῖρω πολὺ. (1327—1330.)

Az élet egész üressége tátong e gazdag, de csalódott, női kedély mélyében. Ezután a kar Klytaimnestrával és Aigisthossal szemben foglal állást.

Az *Agamemnon* meséjének vázlata előadása kapcsán a kar szerepének e részét már tárgyaltam.

Tüzetesebben foglalkoztam az *Agamemnon* műszerkezetében a kar szerepével, mert a kar veti meg alapját a valódi trilogiaszerkezetnek: a családi átok hátterét összeköti a jelennel és utal a jövőre. Ez utóbbit teszi különösen Klytaimnestra azon merész ötletével szemben, hogy ő a család alastora lett és ő csak a *dæmon* szerepét játsza, midőn Agamemnont elejté. A kar utal Orestesre e szavakkal:

Φέρει φέροντ', ἐκτίνει δ' ὁ καίνων.
Μίμνει δὲ, μίμνοντος ἐν χρόνῳ Διός,
Παθεῖν τὸν ἔρξαντα. (Ag. 1563—5.)

Így utal Aigisthos hetvenkedésével szemben a kar:

Ὅρεστος ἄρά που βλέπει φάος,
ὅπως κατελθὼν δεῦρο πρηνεμενῇ τόχῃ
ἀμφοῖν. γένηται τοῖνδε παγκρατῆς φονεὺς.

Tárgyalhatjuk a fentebbiek után az *Agamemnon*ban előforduló többi vonatkozást a trilogia következő darabjaira. A fővonatkozást a kar mély felfogása adta meg. Oly mélyen jár a kar felfogása: a *πρωταρχος ἄτη* Agamemnonban a megtorlásig eljutott; de újra bűnös cselekvés útján. Ha Paris elesett, mert a *Ζεὺς ξένιος*-t bántá: Klytaimnestra is megbántá a házasság szentségét, a család fejét, teremtvő elvét: az *atyát* ölte meg. Apollo a legfőbb bölcsesség tolmácsaként ruházza fel a bosszú tisztével *Orestest*.

De a *trilogia szerkezet* többi részére nemcsak az *Agamemnon* compositiójának stílje mutat: egyenes vonatkozás is van. Így mikor Klytaimnestra a hazaérkező Agamemnonnak, ennek minden kérdésése nélkül, előadja:

ἐκ τῶνδ᾽ τοι παῖς ἐνθάδ' οὐ παραστατεῖ,
ἐμῶν τε καὶ σὼν κύριος πιστευμάτων
ὡς γρὴν Ὅρεστος. μηδὲ θανατῆς τόδε. (877—79.)

Maga a bűnös nő által elküldött *Orestes* említése kitörülhetetlen benyomást tesz a nézőre és mintegy meglebbenti a leplet, mely alá a tör volt rejtve, mely Agamemnon megejté.

Ily vonatkozás van *Kassandra* szavaiban, melyek mint a haladókó hattyú lágyan csengő hangjai viszhangzanak a résztvevő kebelben:

ἄπαξ ἔτ' εἰπεῖν ῥῆσιν ἢ θρήνον θέλω
ἐμὸν τὸν αὐτῆς. ἡλίφ δ' ἐπεύχομαι
πρὸς ὕστατον φῶς τοῖς ἐμοῖς, τιμαροῖς
ἐχθροῖς φονεῦσι τοῖς ἐμοῖς τίνειν ὁμοῦ,
δοῦλῃς θανούσης, ἐυμαροῦς χειρώματος. (Ag. 1322—26.)

Tehát a *τίνειν ὁμοῦ*-ban a *Khoephoroi* megoldása: Klytaimnestra és Aigisthos együtt elveszése is ki van fejezve. A cselekvény egység tömör erejét érezzük. A szoros összefüggés sűrűn összekötő szálaít látjuk.

Térjünk át a trilogia más két darabjára.

HONOSODÓ IDEGEN SZÓK ÍRÁSÁRÓL.

A tudomány, művészet, forgalommal a nyelvbe akárhány idegenszerűség siklik be, mely a nyelv eredetiségét komolyan szorongatja. Ennek megőrzésére minden eszközt kell felhasználni. Idegenszerű írásuk, sőt mi több, külföldieskedő vagy régieskedő kiejtésük megrontása ellen fel kellett lépni.

Mint minden küzdelem, úgy ez is nagy indulatossággal kezdődött: az álnok ellenséget meg kell semmisíteni. Kárpátoktól Ádriáig a *purizmus* zászlaja alá sereglettek.

Megindult a kérelhetlen irtó-háború. De mivel a hadvezérek az igazi ellenséget nem ismerték és alkalmatlan fegyverrel harcoltak, inkább saját népük szenvedett.

A nyelvújítás puristái néha még a kiirtandó idegen szó értelmét sem tudták. A *renthier* pl. voltaképen norvég eredetű szó; *thier* annyit jelent, mint szarvastehén (magyarul: suta), *hrèn* meg azt fejezi ki, hogy «agancsos». Ennek értelme: agancsos szarvas-üsző, mert csak ez az egy szarvas-tehén nem agancstalan. A nyelvújító ezt nem tudva, a szót németnek tartotta és így ugrott nyelvünkbe az *iram-gím*.

A *purizmus* nagyon jogosult, ha szakértelem, a nyelv törvényeinek alkalmazása és a nép hazulról hozott eszejárásának tisztelete vezetik. De a mi nyelvújítóinkban egyik sem volt erős s így alkotásaikat a nyelv törvényeiben való feleszmélés kénytelen volt elvetni. Csak néhány szerencsés alkotás maradt meg belőle, melyekben az alkotók bűne nélkül mind a három mozzanat érvényesül. Ilyenek: könyvtár (bibliotheca), szótár (lexicon), színház (theatrum) és mások. Bárcsak volna minél több ily magyar szavunk!

A purizmus-alkotta szavak helyére ismét az idegen műszók kerültek; de nem csak ezek, hanem a tudomány különböző ágainak, kivált pedig a természettudományoknak terebélyesedése miatt új műszók ezrei lepik el nyelvünket s idegenszerű kiejtésükkel, vagy legalább írásukkal a nyelv eredetiségének csak az imént visszautasított megrontóját, az idegen befolyást más kapun eresztik be.

Igaz ugyan, hogy e műszókat oly módon lehetne legjobban ártalmatlanná tenni, ha helyettük jó magyart használnánk. De akárhánynak még nincs szavunk, akárhány az ipar és kereskedés út-

ján még ezen ellenállással is megvív s alulról felfelé terjed. Mint-hogy e műszavak javarésze latinos-görögös kepzésű helyesírásuk módjának követése a már meghonosodott, bár szintén idegen származásuakra is kezd átcsapkodni: nyelvünk eredetiségét ezen oldalról is veszély fenyegeti.

E baj ellen újabban (mint a phil. társ. mult november havi ülésén Kalmár Elek úr) más orvosszert ajánlanak: az egészen magyaros írást, mely ch, th, ph, qu, x-et stb. nem tűr meg.

Minthogy a cseh, lengyel, dán, különösen pedig a természet-tudományokban első helyen álló svéd e radikális szert régóta kedvező sikerrel alkalmazza: nincs okunk abban kételkedni, hogy ez a mi nyelvünk eredetiségének is javára lesz.

De tekintsünk vissza nyelvünk s vele egész szellemi életünk viszontagságaira és rázkódásaira. A régibb irodalmunkból való fejlődést, átmenetet a nyelvujítás az ösök hagyatéka köteles tiszteletének durva megsértésével szakította meg. Régibb hagyományaink nincsenek, csak emlékeink.

A megszakított kapcsok megkötésére azonban sok szaktudós búvárkodik a mult emlekeiben s a nep gondolkodásának s ismeretének világában, és nemzeti művelődésünk sebei már forradnak. Nézzük meg jól, melyik kötést távolíthatjuk el a seb új kifakadásának veszedelme nélkül. Tudományos életünkben már némi kölcsönös támogatás és tisztelet honosult meg, mely kellő ápolással erős köztudattá, sőt talán hagyománynyá is növekedhetik.

Hogy a kénytelen-kelletlen műszók írásának módjában bábel-szerű zűrzavar fészkelődik, ezt bizonyítgatni felesleges. Mindegyikünk érzi és belátja, hogy itt segitenünk kell!

Azonban, a kik a radikális szer alkalmazását ajánlják, nem számolnak azzal, hogy az alig föllábadt nemzeties szellemi életünk erre még gyenge. Ezért ne hallgassunk egyedül a *nemes* indulat szavára. Tudjuk, a nyelvujítók épp oly magasztos személyének erőszakos fogantositása mennyire ártott!

Azok, a kik a radikális szertől joggal irtóznak, maguk sem kívánják az ellenkezőt, hogy minden idegen származású kifejezést írjunk régiesen vagy külföldiesen. Ezt nem követelheti senki, mert ez esetben néhány ezer oly szót kellene így írni, a melyekből csak a nyelvbúvár tudja, hogy idegen-eredetűek.

A helyett, hogy a radikális szert egyszerre alkalmaznók, nézzünk inkább körül, *mi az, a mi ezen írásmód jarítását életszük-*

ségletképen sürgeti? Nyelvünk eredetisége megőrzésének érdekében kívül az a szorongató szükség, hogy a tudományoknak, kivált a természettudományok ágainak minél tágabb körben való megfogalmazását, nemzeti művelődésünk és anyagi lételünk eszközeinek megszerzését könnyítsük meg.

E végre forduljunk oda, a honnan segítséget várhatunk, a «természettudományok legifjabbikához», a nyelvészethez. Használjuk ennek eszközét, a rávezető módszert, az inductiót.

Hogy az idegen-eredetű szók írásában eligazodhassuk, intézük magunkhoz e kérdéseket:

Mennyiben idegenek e szavak?

Mily úton, szóbeli vagy írásbeli közléssel jutottak-e hozzánk?

Jogosult-e akármelyiküknek idegenszerű írása?

Arra a kérdésünkre, hogy e szavak mennyiben idegenek, ezt feleli a tudomány: *hogy az idegen származású szók háromfélék.*

1. Egyesek ezen származásukat nemcsak írásban, hanem talán kiejtésben is elárulják pl. *synekdoche*, *chiastolith*. Amaz csöndes szótárőrző stilisztikai szó, mely senkinek a tollát sem igen perczeg-tette meg; emez pedig sarok-támogató ártatlan ritka ásvány neve, melyet a szakoktató évenként talán kétszer-háromszor akkor mond ki, a mikor az ásványt is előkaparja. Ha az ily ritkaság nevét (melynek nem ismerése az általános műveltségen épen nem ejt csorbát) magyarosan írjuk, nem igen használunk a nyelv eredetiségének; a tudományban való eligazodást pedig talán épen meg is nehezítjük. Ritkaságuk s a netán velejáró idegenszerű kiejtés ez írásmód megőrzését követelik. — A teljesen *idegen szók* mind ily ritkaságot jelölnek meg.

2. Másrészt vannak szavaink, a melyeknek sem csengése, sem írása nem árulja el, hogy idegen származásuak. A laikus leteszi rá a hitet, hogy az ily szót, mint *paprika*, *czukor*, *harcz* már Árpád apánk hozta a *karika*, *csokor*, *arcz* és másokkal ázsiai őshazánkból. Ha az ily zamatosan csengő szónak idegen származását valaki bizonyítgatja, ettől még az iskolázott ember is feljajdul. Hát még ha a *kancza*, *zab* és *széná*-ról mutatjuk ki, hogy nem magyar tövön fakad, ekkor a tudákos egyszerűen gonoszságot hány szemünkre, kik tagadjuk, hogy lótenyésztő dicső őseink e tárgyakat ismerték, vakoknak mond, mint a kik a világtörténelemben nem tudunk olvasni! A közfelfogás annyit ugyan megenged, hogy *pásztor*, *doktor*, *forma*, *persze*, *szalon* idegen származásuak, mert tudja,

hogy egyesek a vallással, mások az iskolával, még mások a divattal kerültek hozzánk. A többiről pedig azt tartja, hogy tősgyökeres magyar szók. A nyelvész azonban ismeri mindegyiküknek anyajelét és tudja, hogy zamatos csengésük gyakori használatnak következménye. Ezeket *meghonosodott szóknak* mondja.

A laikus már azért is tiszteli magyarokul, mert az idegen eredetű szó pl. *zemlye*, *kijti* a közfelfogás szerint csupán magával az új fogalommal jut a nyelvbe.

Nézzük ezen állításnak szeme közé. A német eredetű *fertály* csak nem hozott új fogalmata a negyed mellé? Az *őr*, *vigyázó* és társasága mellett mi szorongató szükség volt a *bakterra* meg a *strázsára*? A magyar nép életében van elég szavunk a nyáj őrzőjének megnevezésére. És a *juhász*, *birkás*, *kanász*, *kondás*, *gulyás*, *csikós* stb. népes társaságát mégis szaporítottuk a *pásztorral*.

E példák számát unos-untalan hosszúra lehetne nyújtani. De már e kevés példából is láthatjuk, hogy az idegen szó ágyát nem a szorongató szükség melengeti, hanem, hogy az úgy tapad.

Tudjuk, hogyan képződik a katonák, vadászok, kereskedők *) nyelve. Némely szót az urias szokás utánzása, mást a fintorítás csempészett be a köznyelvbe.

Eme szók kelendőségének köre más és más. Egyesek közkeletűekké váltak, mások kisebb-nagyobb körben ismeretesek. A naturalisticus író az utóbbiakat is kénytelen a tolla hegyére venni, de csak magyaros írással. Mások pedig kerüljék a parlagon meghonosodottakat, de ne irtózzanak a közkeletűektől és ne írják külföldiesen vagy régiesen.

3. A tudomány és művészet, kereskedés és ipar, valamint a politikai élet ismét más ezer meg ezer külföldi czikkal vagy fogalommal ezeknek nevét hozza be. Mivel görögös-latinos, angolos, francziás vagy németes eredetüket a velök élő iskolázott ember ismeri, idegen írásuk is megmarad, pl. *diphtheritis*, *telegraph*, *phylloxera*, *glycerin*, *gelatine*, *chamotte*, *carton*, *miniature*, *rentier*, *strike*, *virement* stb.

Ha akárhányuknak akad is jó magyar neve, ez a mindennapi élet sürgésében nem mindig jut eszünkbe; meg azután nem

*) «Grájszleros úr, adjon nekem ebbe a fecnyibe egy szekszedliér rájbolni való szantot.» (Rábaközi születésű lány Sopronban való szolgálásának harmadik évében.)

is annyira az idegen sarjadék rontja meg nyelvünk eredetiségét, mint inkább az idegenszerű gondolkodás, mely nem-magyar adomákon mulatva, idegen eszmékért lelkesülve, azonnal átültetésre gondol, a helyett, hogy utánna járna, hátha nálunk még külön is van.

Az ily szavak hangzása épen gyakori használatuk miatt nagyobbára szintén magyaros zamatú. Míg a föntebbiek javarésze idegenül hangzik, addig *phosphor*, *cyan*, *copal*, *stampiglia*, *cinober*, *locomotiv*, *parliament* legalább is úgy csengenek, mint akárhány meghonosodott szó. A föntebbiek s ezek hangzásukban különféle-képen alkalmazkodtak a magyar szájrészek rendes mozgásához. A melyek idegen eredetüket már csak az írással árulják el, egyébként nem, ezeket *meghonosodó* szavaknak nevezzük.

Hogy írásuknak kérdése milyen homályos és bizonytalan, az már abból derül ki, hogy a m. tud. akadémia helyesírási szabályainak 14., 15. és 17. §-a alá vonhatók. A 14. §. a latin szók és latin betűket használó más nyelvek szavainak, a 15. a görög szók írására ad utasítást.

Végre a 17. §. a meghonosodott idegen szókról intézkedik és így hangzik: «A meghonosodott idegen keresztneveket, földirati s hónapneveket, továbbá az olyan műszókat, a melyeknek megfelelők a magyarban vagy nincsenek, vagy a melyeket ilyenek mellett is használunk, kivált, ha magyarosan ejtjük, magyarosan szoktuk írni; pl. József, Zsigmond, Sándor, Róma, Lipcse, Nápoly, Drezda, Prága, Párizs, Konstantinápoly, Velence, Egyiptom, Ázsia; szláv, orosz, spanyol, francia; márczius, október, kritika, patika, fináncz, taksa, áspis, káptalan, oltár, rózsa, zsálya, múzsa, próza, poézis, kristály stb.»

Ezen szakasznak az a mondása: «*kivált ha magyarosan ejtjük, magyarosan szoktuk írni*» és példái az embert teljesen zavarba hozzák, hogy valamely előforduló szót a 14., 15. vagy pedig a 17. §. szerint kell-e írnia.

Mivel sem e szakasz, sem más nem mondja meg, mi az a magyaros kiejtés, ismét magunknak kell útra kelünk és nyomoznunk.

Minthogy czelünk az írás szabályaiban való eligazodás, a magyaros kiejtést oly idegen származású szavakon kell puhatolnunk, a melyek hangzásban és írásban, az az teljesen magyarosodtak meg.

Az ilyenekben különféle állapotra bukkanunk. Míg a *kántor* (a mely szó egyházi fogalom) a kiejtésnek kis öblösödésén kívül egyebet nem állott ki, addig a *psalterium*-ból keletkezett *zsoltár* egész Golgotáról tanuskodik. Ez utóbbi szóról tudjuk, hogy nem közvetlen a latinból kaptuk. Ily kerülő úton jött az olasz *ballo* német *bál* alakjában nyelvünkbe; a német *platz* meg először Itáliába ment, ott *piazza*-ra módosult, s így öltözködve és kicsit megnyírva nyitott be hozzánk.

Az is megtörtént, hogy egy és ugyanazon szót kétféle megjelenésben fogadtunk be, bár nem mindig ugyanazon értelemben, pl. *flaska*, *palaczk*, *család*, *cseléd*, *piacz*, *placz*. Ilyet a nyelvész szó-dublettának nevez, azaz magyarul szómássának.

Ha azt kutatjuk, egyes szók miért maradtak változatlanul, másoknak pedig miért kellett előbb a száj Prokruszesz-ágyába alkalmazkodniuk, a következőket találjuk:

Kántor, pásztor, szabad, megye, messzely, bakter, persze, plebános szók magánhangzóinak kimondása mindenekelőtt azt mutatja, hogy a magyar száj egyiküket sem nyeli el. A német kiejtés ugrat, pl. e szókat Wachter, Massel, Geschwister a dél-német meg éppen csak egy szótaguaknak ejti: vahhtr, mászl, kvisztr. Nekünk nincsen felnéma vagy néma magánhangzónk, mint a francia, angol s német nyelvnek. A magyar száj a szónak magánhangzóit teljesen kimondja.

Ebből kifolyólag nálunk a szótagok közt hallhatóság, azaz hangsúly erősségeben nincsen akkora különbség, mint a fentebbi nyelvekben.

A hangsúly nálunk egyébként az első szótagra nehezedik a legjobban. A latin «per se, plebanus», melyekben a hangsúly a második szótagon van, úgy válnak magyar szókká, hogy az az elsőre vetődik vissza. Több-tagú szóban a hangsúly, bár gyengébben, minden következő páratlanszámú tagot ér. Menete (rhythmus) ennél fogva kéttagú és leereszkedő.

A fentebbi szók kiejtése a magyarban szájbeli öblösödést is mutat. Miben áll ez s hogyan nyilvánul?

Nyelvünk t. i. sokkal mélyebb hangolású, mint a német vagy tót, de nem olyan mély, mint a szerb vagy rutén; a latin nálánál valamivel magasabb, de különben igen közel áll hozzá. Innen van az, hogy míg a kakas szavát a német ember így hallja: kikeriki, ez a magyar fülnek emígy hangzik: kukurikú. Ebből érthetjük, hogy

szláv szomszédaink nyújtotta szavak közül mért van több szerb (rutén) mint tót, pl. a tót bez, kopitnyik és klepacs a magyarba jutott bodza, kapotnyak, kalapács alakhoz nem áll oly közel mint a szerb (rutén) boz, kopitnyak és klopacs.

Ez a sajátság megérdemli, hogy nyelvészeink is foglalkozzanak vele. Mi itt csak a legfeltűnőbb két példáját, a magyar *a* és *e* (nem *ä*) hangzót emeljük ki. A magyaros mély hangolás igen szép más példája a német Vorreiter-ből keletkezett: *fullajtár*, a melyben mind a három magánhangzó süllyedt.

A magyar hangméret is egészen sajátos. Magánhangzóink közül csupán egyesek nyújthatók, mint olyanok, t. i. *í, ü és ű*. Ellenben a mit rendszeren *a, e, o, ő* nyújtásának tartunk, az egészen más hangnem; közülök *a* és *o* a «nyújtás» alkalmával mélyebbre, *e* és *ő* pedig magasabbra szállanak. A latin pastor, creta másképpen hangzik, mint a magyar pásztor, kréta.

Hogy az idegen eredetű szó magánhangzójában (kimondás, hangsúly, hangolás, hangméret szempontjából) és hangsúlyában hogyan változik, azt a fentebbi néhány példán láthattuk. A meghonosodott két-tagú s eredetiben is első tagján hangsúlyos szó ezért néha meg is nyúlik, pl. kánna (canna).

Kurátor, poézis, delfin, október az eredetiben a második szótagon hangsúlyosak. Mivel a magyar hangsúly az elsőre nehezedik, a volt hangsúlyos szótag kára pótlásául megnyúlik.

A magánhangzók természetének legmagyarosabb nyilvánulása azonban az *illeszkedés* vagy a hangrend, mely ragot és képzőt az utolsó szótag hangzójának hangolása szerint módosít.

A kánna szót a hangrendnél fogva inkább a latinból (canna) vettük, mint a németből (Kanne); a katonai nyelv a nyilván németből jött vártá-t (Warte) a hangok illeszkedésével képezte. A svédek nyelvők mélyebb hangoltságánál fogva nem a német Cellulose, Maltose, Dextrose alakot mondják és írják ki, hanem latinosan: cellulosa, maltosa, dextrosa (t. i. substantia). Mi a hangrendnél fogva a mélyebb hangoltságú latin, olasz és szerb nyelvből szívesebben veszünk, mint a német, francia vagy olasz szókincsből, pl. málva, staféta, rozsda.

Ha az a felveendő idegen eredetű szó első tagján hangsúlyos, akkor ezt néha nyújtással is fokozza, a következő pedig hozzá illeszkedve hangzik, pl. cukor, kámfor, mise.

Ha a hangsúly eredetiben a második szótagon van, akkor

ennek hangneme legerősebb hallhatósága miatt a magyar első szótagban is cseng, pl. Andrá német szóból lett Endre, a szerb obéd pedig nálunk ebéd-dé vált (ez utóbbi a hangsúlyt pótló nyújtást is kapott).

A magyar mássalhangzók is abban különböznek minden nyugat-európai nyelvétől, hogy nem nyelünk el belőlük egyet sem. A szót, vagy tagot befejező *n*, *l*, vagy *r* hangot épp oly jól hallatjuk, teljesen mondjuk, mintha szó elején, vagy hangzók közt állana. A magyar ember magán- s mássalhangzóban a foszfor, klór szót egészen másképen mondja ki, mint a német. Az elbágyadó-végű szót ez okból szeretjük latinositani: pikáns, szuverenitás, admirális.

Magánhangzóink sajátos hangolására mássalhangzóink is megfelelnek azzal, hogy a magyar ember nemcsak szája szélével, vagy torkával beszél, hanem egész szájával. A nyelv izmai nagyobb erővel feszülnek bele, mint a tüdő. A hang nyomateka nagyobb, mint a lökés, pl. gallér (Koller), gavallér (Cavalier), darokk (Tarock), drabant (Trabant), basa (pasa), bokál (Pocal), zeller (Seller), czeruza (cerusa), len (lyen), lajtorja (Leiter), zsindey (Schindel) és zsombor (! Sumper) szavakban. Ezt a német tudós lágyulásnak nevezi; a német laicus a magyar nyelvet ez okból meg éppen keménynek mondja. Nevezzük e tünetényt testesedésnek.

Még feltűnőbb a torok reszelő hangjának, a *ch* (görög χ -nek) megváltozása pl. zikker, kolera, Urlik.

Hogy a hangsúly *s* a kiejtés testesedése idegen szót mennyire képes átalakítani, erre van igen világos példánk, t. i. a latin *Sebastianus*, olasz Sebastianó-ból támadt *Sebestyén*. A latin szó főhangsúlya a negyedik szótagra esik; az elsőre csak gyengébb. Ezekkel a szó két részre oszlik, a három- és kéttagúra *Sebasti-ánus*. A magyar nyelv a háromtagú ritmust nem szereti s ezért az *i*-nek pusztúlnia kell; csupán nyoma marad a *t*-nek *ty*-vé való jésítésében. — Mivel a magyar főhangsúly az első szótagra nehezedik, a többi is ennek magas hangzójához simult, a latinban hangsúlyos szótag pedig magyarban nyújtást kapott. A latin-olasz *sz* magyarban *s*-sé testesedett s az utolsó hangtalan szótag elkopott.

A »dissimilatio« névvel jelelt tünetényt, mely Antal (Anton), kalmár (kramer), borbély (Barbier) szók ugyanazon mássalhangzó-jának elváltozásában nyilvánul, szintén ide vonhatjuk.

A magyar szótag természete mássalhangzóban és magánhangzóban az arányos megosztást szereti. A szó elején a torlódást

elébe- vagy közbevetett magánhangzóval szüntetjük meg, pl. iskola, barát, kovász, udvar. (Ennek ellenkezője meg a névelő hatása alatt keletkezett tévedés, pl. apatiká-ból lett a *patika*, a zacskó-ból az *acskó*, oleánder-ból a *leánder* stb.)

Még a hangátvetést is említhetjük, pl. bödöny, dödöny. Ritkábban még más módosulás is következik be.

Ha ezen megfigyelésekből a meghonosodó szók írására szabályt akarunk levonni, akkor mindenekelőtt a kiejtést s azután a szó származását vizsgáljuk.

1. Van-e a szóban nem-magyaros kiejtésű hang, pl. orrhang vagy *ch*. Ez esetben különös ovatossággal kell eljárni. Ha nincs, akkor hallgassuk meg magunk és mások kiejtését:

a) A magánhangzók kimondása, hangolás (foka) és hangsúlya idegen-e még?

b) A mássalhangzók kimondása idegen-e még?

2. A meghonosodó szó alakja azt árulja-e el, hogy a szót *mi* vettük latinból vagy görögből, — vagy pedig másoktól kaptuk, még pedig az illető nyelvben divó szócsonkítással, pl. phosphorus és *foszfor*, chloron (?) és *klór*, chromon (?) és *króm* között melyik az eredeti? Egy szóban hány nyelvnek helyeísrását kell követni?

3. Van-e az illető szónak oly nyelvből vehető alakja, a mely a kiejtés teljességében és testességében a magyarhoz legközelebb áll, pl. éppen az előbb említett latin cellulosa magyarabb, mint a német cellulose.

4. *Mily úton került az illető szó a magyar nyelvbe?* Csupán a tudomány közvetítésével jött-e, mint a *chlorophyll*, vagy pedig csak a gyakorlati élet hozta, mint a *keramit*, *szifon*, *koksz*, *aszfalt* — vagy harmadszor mind a kettőnek összeműködéséről lehet szó, mint *szágó*, *foszfor*, *klór*, *gliczerin* szavakban. A tudomány ezeket tárgyukkal együtt már régebben ismerte ugyan, de nevük csupán a használattal terjedt. A szágót a gyermek ápolására kapták fel, a gyújtót meg kellett különböztetni amolyanra vagy foszforosra és svédre, a klórmészét ajánlotta a kereskedő halottas-szoba szagtalanítására; a gliczerin pedig a bőrt kicserepesedésétől óvja meg. — Honnan van az, hogy a nép drága, ek- vagy szerkövet, szövő, tömő vagy illatszert, vagy más ujdonságot rendesen jobban és előbb ismer, mint az iskolázott ember? Minek van az elterjesztésben nagyobb érdeme: a tudománynak-e, vagy pedig a sürgő-forgó mindennapi életnek?

Tehát fönt kitűzött második kérdésünkre: *mennyiben idegenek e szavak még*, csak azt felelhetjük: akárhányszor a jelölt fogalom vagy tárgy gyakori használatával a nemzet gondolkodásában, a kiejtés *teljességével* és *testességével* pedig a nyelvben magában egészen meghonosodott.

Ha mind e szempontokból tekintett szónál azt a harmadik kérdésünket mondjuk ki: *jogosult-e az idegenszerű írásmód*, határozott nemmel kell felelnünk.

Ha tehát a szót csengése és megcsonkult alakja miatt már sem az ó-kornak, sem a külföldnek nem ítéltetjük oda — és ha azt tudjuk, hogy a szót a tárggyal magával, nem annyira tudomány és művészet, mint inkább kereskedelem és ipar terjesztették: ekkor a magyaros írás teljesen jogosult.

Ha pedig valamely szó, mint jalapa (olvasd: hhálapa), jute (olvasd: dsut) a kereskedelem útján nem eredeties, hanem betűszerint való olvasásával terjedt el: ekkor a magyaros olvasás (következetes öblösítésével: juta) szintén teljesen jogosult.

Ha valaki amazt a közforgalomban régi csonkulatlanságával (phosphorus), vagy emezt eredetiesen ejtén ki, de soká keresethet embert, a ki megérti.

Az írás egyszerűsítését a magyar ember mindennapi életének szükségei sürgetik; ne okozunk vele senkinek sem formai nehézségeket. Lehet-e a szorongató szükségletek közepette helyesírási szabályokat keresgélni s próbálgatni? A megélhetés minél gyorsabb eszközeit követel.

Gazdaságban, iparban nem azért maradtunk-e el, hogy a tudományban nem állunk annyian, a mint kellene, a kor színvonalán? A tudományokat terjesztenünk kell, hogy az élet biztosításáért vívott tusában sikerrel vehessünk részt.

Mivel szellemi s anyagi, tehát összes nemzeti érdekeink a tudományoknak, kivált pedig a természettudományoknak minél szélesebb körökben való megfogamzását sürgetik, mivel ezekhez oly iskolákon át is lehet jutni, a melyeknek lépcsője nem klasszikus, — mivel végre a magyar embernek már a szomszédságánál és a hazai viszonyoknál fogva úgy is elég nyelvet kell megtanulnia; ne okozunk a saját nyelvünkben, bár elméletileg igazolt, nehézségeket. Ne akarjuk a német professzort utánogni, a ki tűzvész kitörésekor először a lexiconját nézi meg, hogy az mit szól hozzá?

Főntebbi gondolkozásunk arra utal, hogy a következtetéseket is megvonjuk, úgy mint:

1. A magyar írásban nem használatos betűket és betűcsoportokat, *ä, w, qu, ph, th, ch* így írjuk: *e, v, kv, f, t* és *k* (illetve *h*).

Nevezetesen:

a) Az *ä* sem latin, sem nyugateurópai nyelvben nem található, csak a németben. Ily írásmód *dämon, hämatit, lävulose*, a magyarban semmikép sem menthető.

b) A *qu* régiebb könyvben, mivel nem ismertek *u* és *v* közt különbséget, így is látható: *qv*. Mivel ez a *kv*-től úgy sincs messze, s a nép *kvártély, kvaterka, kvárgli*, az iskolázott ember pedig a *kvóta* és *kvadrát* szót magyarosan ejti ki, nincs rá ok, hogy ily csengésű szóban a *qu*-t megtartsuk. Akárhány tudományos műben olvashatjuk ezt: *kvarcz*.

c) A *ph* kiejtése ugyanaz, mint az *f*-é. A népies *elefánt, flagória* és *Fülöp* mintájára írjuk a *telefon, fotográf* és *foszfor* szókat.

d) A *th*-t magyar ember nem képes köhintés nélkül kiejteni, míg a német még az egyszerű *t*-t is így mondja: *th*. Mivel *téa, téka, trónus, Tódor* írása a tiszta kiejtést követi, e betűcsoportot magyarosan hangzó szóban kerüljük.

e) A *ch* (görög *χ*) hangja a magyarban nincs meg. Tanuló koromból emlékszem rá, hogy a német *welcher*-t néhány iskolatársam *velker*-, a többi pedig *velher*-nek mondta ki. Az ily-hangú idegen szó nálunk vagy az egyik, vagy a másik módon testesedett. Magánhangzók közt, szó elején már a latin *s* k-val cseréli fel, pl. *charus* és *carus*. Mi meg *kórus, kolera, Ulrik* szókban tiszta *k*-nak, ellenben a tudákos eredetű *khaméléon, khaldeus, Khina, khémia* szóban *kh*-nak ejtjük ki. — Az *r* és *l* előtt, mint akár olasz- vagy francziában, tiszta *k*-nak hangzik, pl. *Krisztus, krizma, krónika* régi írásunk, *klórmész* népies szavunkban. A *ch* végre *r, l* után, majd *k*, mint *arkangyal, tárkony, Málkus (Málkhus)* — majd pedig *h*, mint *irha, balha* szóban. Írásának módja más hangok szomszédságában pedig a hangzás sokfélesége miatt még valóságos kazuisztika.

Mindezen okokból a *ch* helyettesítését vagy meghagyását csupán az egyes szaktudomány férfainak nyilatkozása után lehet esetről-esetre eldönteni.

2. A magyar írásban más jelentésű vagy hivatású jegyeket csak magyarosan használjuk. Ilyenek az y, s, c és z.

Az y magyarban külön munkát végez, a g, l, n és t lágyítását, vagy pedig a tulajdonnév végén a nemesies ij helyett áll; például régebben Hárij, ma Hány. A gyps, Lybia, nympa, typus, magyar szájban kimondhatatlan szóképek. Hát csak írjuk így: gipsz, Libia, nimfa, típus.

Az s-et az akadémiai 17. §. példáinak szláv, áspis, poézis mintájára csak írjuk magyarosan: szifón, smaragd, organizál.

A c-ét a kiejtés szerint korona, klastrom, czeruza, ciprus írjuk k-nak vagy cz-nek. (Kár, hogy az akadémia az egyszerű c-jegyet nem javasolja.)

A z-t, ha nem latin hangzású, hanem német vagy olasz, csak jeleljük cz-vel, pl. *czink*.

Az x akárhány meghonosodott szóban megmaradt, pl. *Xantippe*. Mivel helyette magyarban úgy is három betűt kellene használnunk: *ksz-t*, ily esetekben meghagyhatjuk. De hogyha hangzása, mint a *voks* és *taksa* szóban, már meg is változott, ebben állapodhatunk meg. E szók jelentése is egészen más, mint eredetiben.

3. A magánhangzót a magyar nyújtás szabályai szerint ékezzük. Az *akadémia* a maga nevét így is írja; mért nem írjuk hát így: *magnézium*?

Még egyszer külön kell kiemelni, hogy ez írásmódot az élet követeli. Ha a tudomány férfiai idővel szintén elfogadják, nemzetünk szellemi köztudata nagyon fellendül. Van ugyan már akárhány tudósunk, a ki e magyar írásmódot követi; de mások meg epen a tudomány érdekében követelik, hogy a műszók írása maradjon nemzetközi. Az is igaz, hogy a ki a Don Quijote szó helyes kiejtését ismeri, ezt a hozzá értők előtt nem mondhatja *donkizsott*-nak — mert nevetségessé válik; de ezek éppen a rezervált írású, vagyis egészen idegen szók.

A mennyiben vannak, a kik az idegen írásmódot megszokásból és okokból akarják megtartani, szerény fejtegetésünkkel ezeknek, még ha képesek is volnánk, nem szándékunk meggyőződésüket sérteni.

Fejtegetésünk tárgya majd talán a különböző szakférfiak, a nyelvészek és a m. tud. akadémia összeműködésével célhoz is vezet.

Mi csak a könnyítés után epedő gyakorlati élet érdekében szólaltunk fel. Ennek néha más érdekei vannak, mint a tudománynak. Míg az orvos zsebóráján a legnagyobb mutató a másodperczekre jár, addig a szántóvető ember a nap szakát csak körülbelül akarja megtudni s a templom tornyán nem a negyeden, hanem az órán keresi a nagyobb mutatót!

Ezekkel tulajdonképen az akadémia szerkesztette helyesírás szabályainak tizenhetedikét törekedtem megvilágítani. Úgy hiszem legalább annyit sikerült kimutatnom, hogy a meghonosodás miben nyilvánul. A magyar tud. akadémia, mint nyelvünk legmagasabb fóruma fog a fölött dönten, vajjon magyarázatomat elfogadja-e?

Hogy szerény nézetem határozott javaslatná növekedjék, e végett kérem a tisztelt társulatot, szíveskedjék kifejtett gondolatimait megvitatás tárgyául kitűzni.

Tudom, hogy az idegen származású szók ezen csoportosításához szó fér. Épen, mivel a csoportba való sorolás nehézségeit ismerem, mivel tudom, hogy erről egy ember nem mondhat érvényes ítéletet, mert ehhez az egyes tudományokban való mélység és áttekintés szükséges: azért kérem a tisztelt ülést, tessék az elkészítendő javaslatot hazánk szaktudósaiból álló testületeknek, társulatoknak és egyesületeknek hozzászólás végett megküldeni.

Tudom, hogy ezen eljárás kikérésével törekvésem célját nem fogom egyhamar teljesülve láthatni. De nemzeti szellemünk nyilvánulásainak a legtöbbje, pl. a törvénytelen alkotású szók helyettesítése, a tudományok nemzeti felfogásának, azaz a magyaros észjárás ellesése, szintén még mindig vajudik. Eredményeket semminemű sürgetéssel nem varázsolhatunk elő. Minél mélyebbrengható eredményt akarunk látni, annál nagyobb erőfeszítéssel és vigyázattal kell munkálkodnunk, hogy annyiféle idegen hatástól szorongatott nemzeti egyéniségünk legalább a neki engedett téren, saját nyelven belül érvényesülhessen és fejlődhessen.

Mai felolvasásom tárgya épen a nemzeti eredetiség egyik mozzanatát méltatta figyelemre. Nem hiszem, hogy van valaki, a ki dr. Kalmár tagtárs megpendítette ezen kérdés tisztázását kicsinyelje. Hisz mindenki tudja, hogy tudományban, iparban hátra vagyunk. A tudományt terjeszteniünk kell, hogy az életért vívott tusában megállhassunk, sőt haladhassunk is. A tudományok megfogalmazásának pedig akadályai vannak. Ezeknek egyike a tudományos műszók külföldies vagy régies írása, a mely magát a tudo-

mányt khinai falképen övedzi s a bejutást csak azon kasztnak biztosítja, a mely a klasszikus műveltség kulcsával rendelkezik. Mivel nemzeti s anyagi érdekünk a természettudományoknak minél tágabb körben való megfogamzását és meggyökereztetését követeli s erre még oly iskoláink is vannak, a melyek e műveltséghez nem a klasszikus nyelvek lépcsőjén visznek: ez okból a helyesírást formai nehézségeitől kell megszabadítani.

Tudom, hogy magának a tudománynak épen ellenkező az érdeke. Ennek javára az szolgál, minél inkább nemzetközi esz-
közőkkel rendelkezik. De mivel magyarok vagyunk s kevesen, mivel már több tudományos társulatunk, pl. a természettudományi, kivált pedig a kir. földtani intézet hivatalos helyesírásban lelkes vezetőinek példáján indulva e nemzeties irányban halad; azért nem kételkedem, hogy ezt általánosnak is fogjuk üdvözölhetni.

*

A honosodó kulturális kifejezések helyesírásának kérdésében jogérvényesen csak a magyar tud. akadémia dönthet. Ennélfogva kívánatos, hogy e kérdés tisztázására társulatunk hazánk egyéb irodalmi és tudományos czelű társulataival, egyesületeivel és testületeivel működjek közre. Ilyenek pl. a Kisfaludy- a m. kir. természettudományi, földtani, földrajzi társulat, erdélyi muzeum és középiskolai tanár-egyesület stb.

A kifejtettek foganatosítása érdekében következő indítványomat bátorlakodom megvitatás és elfogadásra benyújtani. (Lásd fent a 407. lapon.)

FIALKOWSKI LAJOS.

Spruch.

(Spervogel.)

Ha azt ohajtod, hogy barátod hű legyen,
Ne szégyenítsd meg, hogyha más is van jelen.
Négy szem között mondd meg neki,
Melyek hibái, vétkei.
Hol idegen nem látja, ott hagyd őt megszegyenülni :
Mások előtt jól bánj vele, s ő is meg fog becsülni.

VENDE ERNŐ.

OBERNYIK KÁROLY.

(Vége.)

II.

Ha Obernyikot, mint epikust és drámaköltőt jellemezni kívánjuk, első tulajdonsága, a mely műveinek olvasása után menten felötlik, az, hogy az élő embert nem ismeri csak elméleti tanulmányai alapján rekonstruálja. Alakjai sohasem közvetlenek és ritkán elevenek. Rendesen tendenciájának megmerevült kereitei. Jellemzésük sokszor kirívó s gyakran a helyzetnek és alapszínnek nem megfelelő. Az erősen didaktikus hajlam, a ríktó tendencia is annak a következménye, hogy a költő elméletileg jutott az emberi lélek ismeretéhez. A mit ő érzekíteni s drámai cselekvényben illusztrálni akar, az többnyire nem költői eszme, hanem csupán tendencia. A költő mindent meg akar magyarázni, de keveset motivál; innen van, hogy személyei sokat beszélnek s ezért sok fölöslegest is. Legélénkebb küzdelmekben is ráérnek hosszasan reflektálni egy-egy társadalmi ferdeségre, vagy egy-egy általánosságot elszavalni az indulat hőfokán. A válságos pillanatokban is előbukkan személyei beszédében a költő oktató s dorgálva gúnyoló hangjával, sőt néha meg is feledkezik rólok s maga kezd helyettük beszélni. Ezáltal párbeszédei gyakran vontatottakká válnak s olykor egész jelenetek dialogizált politikai vagy társadalmi vezérczikkekké dagadnak. *)

Drámái rendesen politikai vagy társadalmi kérdéseket igyekeznek megoldani, de azokon kívül közbe örömet felkarol a költő más eféle témákat is, ha műve érdekében nincs is rá szüksége. Így az «Anyá és Vetelytársnő»-ben a festőnek hosszú jelenetet szentel, hogy ez a művészet feladatát és hivatását részletesen fejtegethesse. Áronnak, a zsidó orvosnak pedig, hogy a zsidó-emanzipáció előnyeit feltüntethesse. Schmidt az «Örökség»-ben nagy elkéserevéssel szól a magyar nemesség renyhességéről, előítéleteiről. Ugyanazon drámában Vincze kijelenti, hogy a tisztviselőnek «hivatalra tudomány nem szükséges, hisz minden tisztviselő he-

*) Ilyen pl. Szenkey és Tollasi beszélgetése a «Főúr és Pór» I. felv. 2. jelenetében.

lyett más tanult emberek munkálnak kéz alatt», a miben igaza lehetett, de ezáltal az «Örökség» cselekvényének fejlődését nem igen mozdította elő. Az «Első szülött»-ben a rablók nem azért nyernek egy hosszú jelenetet, hogy benne a költő jellemezze őket, vagy hogy a cselekvényre befolyjanak, hanem hogy a költő reflexióinak hirdetői legyenek. *)

Így válik az alakok jellemzése is gyakran erőtetetté és meszterkéltté. Mert hogy a költő moralizáló hajlamait kielégítse s valami társadalmi osztályt, állást, ferdeséget ostorozzon, személyei előszeretettel gáncsolják önmagukat, hogy a költőnek kedvére tegyenek. Gróf Zalánfy Kálmán, a magyar mágna a «Főúr és Pór»-ban, egyik legjellemzőbb áldozata Obernyik ostorozó hajlamainak. Hogy meggyűlöltesse velünk a léha aristokratát, nemcsak tetteiben, de monologjaiban is erővel befeketíti magát előttünk. Midőn azon tündök, hogyan mer Szenkey Amáliánál látogatást tenni, következő szemrehányást tesz magának: «Azonban mit töröm *akármin* fejemet! *Nem azért vagyok úr és mágna*, hogy csekélységeken gondolkozásomat fárasztssam.» Szenkeyvel szemben a nőről, a kinek gyánútlan, tiszta szerelmét megnyerte, ily durván nyilatkozik: «*Sokkal*

*) *Első rabló*: . . . ezentúl életmódunkkal fel kell hagynunk.

Második. Már miért?

Első. Már azért, mert a mai világban ebből az életből többé sem haszon, sem becsület. Hát mért munkálunk, szenvedünk mi? Hisz mióta uzsorások, hajhászok és némely rosszlelkű ügyvédek közökre kerítették s rendszeres gyárt alapítottak a rablás mesterségéből: azóta csak egy valamire való éjszakánk sem volt . . . Ördögbe! egy idő óta csak egy becsületes tele zsebet sem lehet találni. Az emberek oly vakmerők és udvariatlanok, hogy hírünk nélkül elköltik pénzüket. Nem, nem! — inkább százszor versíró leszek, mint így tengődjem.

Második. De hát mihez fogjunk? —

Első. Megálljatok, megmondom. (*Másodikhöz*.) Te elég durva fráter vagy, jó leszesz vámhivatalba. (*Harmadikhöz*.) Te ügyes gazember vagy, — akárhol megélsz. (*Negyedikhöz*.) Te nemes ember vagy, — jó kortesvezér válik belőled, s a mai világban igen jól fizetik az aljas lelket. (*Ötödikhöz*.) Te idegen nyelvű lévén, nem tudsz magyarul: bizonyosan alkalmazást nyersz valamely nemzeti intézetnél. S végre én magam, miután iskoláimat átfutottam, nagyszerű pályát fogok kezdeni. Igen, — én egy újságlapot fogok kiadni; s mivel a *legértelebbsz eszméket akarom* benne felléptetni: előre is tudom, hogy a legnagyobb pártolásra fog találni. — (Ferenczy J. Obernyik K. Szépirod. össz. munkái I. 344. l.) Shakspeare «Két veronai ifjúból talán emlékszünk e kedélyes rablókra, a kik Schiller «Haramiáin» át érkeztek Obernyikhez.

magasabban érzem magamat, mint játékaimért, nőért felháborodni, összeveszni s vért ontani tudnék.» Sőt brutális egykedvűséggel ki is jelenti Szenkeynek: «Nem vagyunk Socrates iskolájából, hogy mindenben az erényt nézzük. Lásza ön, a kertben nyílik előttünk a lángoló s jóillatú virág. Sajnáljuk-e leszakasztani, mert hervadni fog? Hisz csakugyan eljő más s letepi, — minden ember magához áll legközelebb.» Különben, úgymond «egyedárusságot úzni nem akarok s mellettem ön is részt vehet a nő szerelmében.» Így gavallér más előtt nem beszél. Juliának kedélyes közömbösséggel mondja, hogy a magyar főurak nem fognak azért tőle elidegenedni, hogy sok pénzt költ: «hisz a magyarországi mágánások mind sok pénzt kihányanak s hazánkban az adóssággal terhelt jószágokból egy szép királyságot lehetne formálni», Mikor koldussá lesz s az éhség beköszönt, így nyilatkozik: «Hamarább tudnék lenni rossz, alávaló, mint napi munkás.» Néha világosabb pillanataiban rangja hibái és vétkei fölött moralizálni is képes: «Érzem a szörnyű örvényt, miszerint e helyzetben növeltetésem, a megszokott munkátlanság, az előítélet, büszkeség miatt hamarabb leszek rabló, utonálló eji gyilkos, mint a többi pór seregében dolgozzam.» És csakugyan úgy tesz, a miként beszél. Midőn az éhséget tovább túrni nem tudja, éjjel kimegy az utcaszegletre, «hogy mint éji rabló s utnálló várakozzék zsákmányra.» Azonban rajta veszt, a csendőrök elcsípi: «El tőlem nyomorú, ittas pórok! — így kiált feléjük — én több, nagyobb vagyok, mint egész várostok.» S midőn vinni akarják: «Én gróf vagyok! — mágánás vér! Pórszolgák! parasztok! Paraszt várostok, — paraszt tisztviselőitek! Felettem nincs hatalmatok.» Így válnak személyei karrikatúrává, mert túl jellemzi őket s a valótól eltérő, kirívó vonásokat használ. Zalánfy-nál még kirívóbb karrikatúrája az előkelő gavallérnak Zárfy Arthur («Fiatallagnéné»-ben), kiben a főrangnak hibáit: magyartalanságait, felszíniességüket, üres illemlormáikat, mely a költő szerint minden jellemet, önállóságot elől, — akarja kigúnyolni. Arthur Zárfy né rokona s ennek keze és vagyona után törekszik. Léha, üres, gyáva; henczegő, gőgös az alárendeltek iránt, hízeleg annak, kinek hasznát venni véli, piperkőcz, külföldieskedő, semmi önállósággal jellemben és nézetekben. A magyar lapokat nem olvassa, mert azok «nem érdekesek»; csak franczia lapot járát. A magyar írókat megveti: «Magyar író? Ah pfuj, semmikép sem szenvedhetem a magyar írókat. Idegen példányok utáni törekvés

nálok lelketlen s ízléstelen majmolás — az eredetiség zsíros durvaságban áll... Így olvastam egy bizonyos magyar lapban. S én osztom e véleményyt, *bár műveiket nem ismerem.* Sokszor emlegeti a régi boldog kort, «a hajdani finomság és klasszicitás korát», mely alatt kisül, hogy «a tisztcs parókák és czopfok korát» erti, mely a «rococo felé hajol». Záríyné minden állításának meghóóol, habár az elébb az ellenkezőt állítja is. A fiatal özvegygyel szemköztt a hízelgés köpenyébe bujtt Polonius, ki a felhőt ép úgy nezi csethálnak, mint menyétnek. Károlynak, a fiatal ügyvédnek kedvét keresi, mert észreveszi, hogy őt Záríyné kedveli, de mihelytt azt látja, hogy az ügyvéd kegyvesztett, gögösen végig nézi őt s elcsapott szolgának nevezi. Egyébként mindig a világba beszél, sohse ért meg semmi helyzetet, korlátolt, csaknem hülye, a ki mindenütt jelen van, de sehol sem a cselekvény érdekében s a ki végül már nem is komikus, mert a komikai jellem minden rokonszenves eleme hiányzik belőle. Szóval Arthur nem jellem, csak keret, a melybe a költő ellenszenvét egy társadalmi osztály ellen beilleszti s megszűnően élő alak lenni, jellemzése is gyakran túlcsapong a határon, hol a valószínűség végződik.

Ilyen Obernyiknél a magyar mágnás. Nézzük egyéb tipikus alakjait. Lássuk, milyen nála a magyar író. Kettőt tñntet fel: az egyik többé-kevésbé karrikaturája a felszines hírlapírónak, ez a «Főúr és Pór» Tollasi-ja; a másik, kit a költő rokonszenvesnek óhajt bemutatni, a kiben illusztrálni akarja, milyennek kell a magyar írónak lennie, ez Törényi Lajos a «Fiatall nagynénében». Tollasi üres, böbeszedű «hírfészek». Nagy élvezettel gáncsolja önönmagát a költő intenczióinak érdekében. Ő, úgymond, az újdonságokat közli, gyakran költi is lapjában. A híreket részletesen nem szokta megvizsgálni, csak «felületesen, mint a mai korszellem». A német színház frequentálása ellen erősen deklamálgat, de azért ő is ott áll, «mint a többien a parterren». Lapja elvénck tartja ugyan, hogy színházi ügyekkel s személyekkel bajlóódni méltóságán alúl van, ha csak néha őket amúgy «diktatori hangon ostorozni nem kell», azonban, hogy a közvélemény ízlésének kedveskedjék, egy-egy szép színésznőnek örömet szentel hasábokat. Aztán nagyon szeret dicsekedni. Juliának elmondja, mily «érdekes tudnivalókkal» látja el lapját, mely «azt tartja, hogy hazai s főleg városi hír, ha szinte csak egy lakatos durvaságáról vagy egy színész megrovásáról szól is, érdekesebb, mint a külföldi politika

eseményeinek fejtegetése». Kijelenti magában, hogy titkot nem tud tartani. Nevezetes arról is, hogy rendesen ott jelen meg, a hol az írónak valamit tudatnia kell s más személye ép nem akad. Szószátyár, fecsegő, mindenütt ott van, akár van rá szükség, akár nincs, s a mű végére sikerül megokolatlan megjelenésével egy disszonanciát varázsolnia. — A másik író Törényi Lajos. Ez sokat utazik, nem tud egy helyen megmaradni, szereti a függetlenséget, nem hizeleg soha, önérzetes, büszke, — legalább mindezt elmondja magáról. «Az emberektől nem vonúl félre, de csak távolról nézi a szenvedélyek tengerét, a nélkül, hogy bele hagyná magát sodortatni.» A nőket szereti, mint virágokat, melyek csak szemeit gyönyörködtetik, de hódolni egynek sem akar. Ha belehevül a beszédbe, menten vezérczikkezik valami társadalmi hiba ellen. Így dorgálja pl.*) a magyar nemzetet, mely íróiért annyit sem tett, «a mennyit akár mely jött-ment néptöredékért tenni parancsol az emberiség», — a mely nem akarta ismerni a nyelv apostolait stb. Ugyanott szónokol az írói tulajdonjog mellett, a melyet nem véd a törvény, s kifakad a főrangúak közönye ellen az irodalommal szemben. Különben néha kicsillan belőle az embergyűlölő, a ki «átkozott fajnak» nevezi az emberiséget, — s egyedül az öcsce iránt érdeklődik, a kinek boldogságát minden erejéből előmozdítani törekszik. E téren eszközei megválogatásában meglehetősen durva cynismust árul el. Zárfynétől ugyanis kicsalja szerelme titkát s midőn ettől öcsce számára szerelmi zálogot is nyer, rútul rászedi a gyanútlan fiatal asszonyt, mert megtudván utólag, hogy Károly Bertát szereti, Zárfynét elárúlt szerelme fölfedezésével az időközben hazakerült férj előtt fenyegeti, s ezáltal kényszeríti, hogy beleegyezzék Berta és Károly összekelésébe. Az eljárás, a melyet itt követ, több mint gyengédtelen: cynikus, durva, csaknem brutális. Különben a belső ösztön, mely őt az írói működésre serkenti, nem lehet nagyon erős benne, mert midőn megnyerte Zárfyné kezét öcscsének, győzelme érzetében így elmélkedik a szobában körültekintve: «Csinos szoba. El lehet benne lakni. No, no, majd még jobb rendbe is hozzuk. Ez bizony sokkal *jobb* üzlet holmi dráma-firkálásnál. Már csak úrnak kell lennem, látom.» Ilyen az író, a drámaíró, Obernyik mintaképe, kiben mintegy önmagát akarja feltüntetni. Tollasi, a karrikatura, lelkiületére nézve csaknem különb Törényi-

*) I. felv. 10. jelenet.

nél, a kinek az lenne a feladata, hogy rokonszenvet költsön bennünk a magyar író iránt. Egyéb tipikus alakjai egészen ezen modorban jellemezvők. A festő, az inas, a törvényszolga, a kocsis, a csendőr, a rabló stb. mind az író korszerűségi törekvéseinek szolgálatában áll s Obernyik tendenciája érdekében valamennyi — hogy úgy mondjam, — agyon jellemzi magát.

Élere állított helyzetek, victor-hugói kontraszt, a véletlen erős szereplése, mesterkelt bonyodalom, a jellem fölázdozása a hatásnak: ime azon elemek, melyek a személyek jellemzését annyiszor következtelenné teszik. Innen van, hogy alakjainak helyes úton megindult jellemzése rendesen dugába dől. Így jár Zárфыnéval (Fiatal Nagynéne) is, a ki különben a költő jobb alakjainak egyike lenne. E mívelt, finom, gyengéd, de nézeteiben elfogult, főrangú nőben a való érzelem és közvetetlenség komikus ellentétét a ferde divat és illem hiú szabályaival akarja feltüntetni. Hogy végül megszégyenítése annál erősebb legyen, eleinte túlélesen tünteti ki nézetei fonákságait. Ő egy gazdag, de vén férjhez megy nőül. Boldognak mondja magát, mert a szerelem szerinte csak üres és káros érzélgés. Unokahugának is hasonló boldogságot akar szerezni. Megrójjá őt üdvözlése módjáért, megrójjá azért, mert olyanhoz akar menni, a kit szeret. Sajnálkozik a felett, hogy «a világ nyomorúlt gyermekei szívők érzelmei után mennek», — s óva inti Tóváryt, a ki az igazi szerelemnek a! elsőseget, hogy «őrizkedjék leánya előtt e minden nemesebb jellemet elfojtó tanokat beszélni.» Nem akar reggelizni 11 órakor, mert az nagyon korán van; sértve érzi magát, a mikor fölteszik róla, hogy ilyen időben képes enni, — de azért jó étvágygyal reggeliz. Ő «határozott ellensége az osztályok összekeverésének» s hugát csak oly társaságba akarja vezetni, «a hol egyedül az emberiség válogatottjai foglalnak helyet.» Férje halálának híre, úgymond, lesujtaná, ha «a sors rendeletén nem nyugodnék meg a mívelt lélek». Majd beleszeret ügyvédjébe. Uralkodni akar szenvedélyén s elbocsátja Károlyt. De a mily erőszakoltan tűnik fel jelleme ez állásponton, oly hirtelen következik be komikai bukása. Midőn Lajos elhiteti vele, hogy Károly szereti őt, egyszerre vége minden scrupulusnak, s minden átmenet nélkül menten így moralizál saját állapota fölött: «Igen, én szeretem őt... A büszkeség s hiú nézetek előlek bennem a melegebb érzelmeket. Most kitört végre erejük. *Mit nekem gazdagság, születés, cím?* Én őt szeretem... Ah érzem, hogy eddig ostobául mindent fölázdoztam

egy halvány kóreszmének. Csak a szerelem adhat boldogságot stb.» Eddig tehát az erőszakolt megoldás daczára is a költő intentiója elég világos volna: a szerelmet megvetéssel illető nő azáltal bűnhődik, hogy maga is szerelmessé lesz s a szerelem boldogító érzetében belátja eddigi gondolkozása helytelenségét. Csakhogy az író igazságszolgáltatása más. A mint Zárfiné szívében föltámad a szerelem, azonnal eléri őt a megszegyenítés, megalázás a Törényiek részéről. Kicsalják belőle szíve titkát s azzal aztán a leggyöngédtelenebbül visszaélnék. És így a költő akarata ellen is Zárfinénak arról kell meggyőződnie, a mit eleve is vallott s a mit a költő ép meg akart czáfolni, hogy előítéletei helyesek voltak, hogy egy mívelt léleknek a szerelem nem való s hogy az «osztályok — pillanatnyi — összekeveredése» is csak ártalmas volt rá nézve.

Ilyen alak Bánfalviné is (Anya és Vetélytársnőben) s Obernyik romantikus jellemzése modorának érdekes példája. E modorra novellái nagy részében is rámutathatunk. Bánfalvinében az anyai érzelmek szemben állnak a szerelemmel. Ép az az eljárás a jellemzésben, melyet Zárfinénál láttunk. Hogy az ellentét annál kirívóbb legyen, az első felvonásban túlsigázza az anyai szeretet rajzolását, ép mint Zárfinénál a józan ész jelszavával a szerelem iránti közönyt. Azt mondja magáról: «Keblem egyszerre csak egy tárgynak ad helyet, de az szentképpé magasul benne. Míg férjem élt, *hideg, részvétlen valék gyermekemhez*, mert a határtalan hitvesi szeretet kizárta az anya érzelmeit. Férjem azt hívé, rossz anya leendek, pedig mindenről lemondtam leányomért és *most nem kimélném érte férjem hamvait.*» Egyedüli gondolata leánya. Mindennapi találkozása leányával viharos az érzelemtől. Ha Amália rövid sétára távozik, «csókokat hány utána», s izgatottan vesz tőle búcsut. Mikor megtudja, hogy leányát a ló elragadta, magánkívül lesz, majd Amália megmentője, a gróf előtt ábitattal borul térdre: «Fogadja hálámat! Szeretem önt, mint testvéremet, imádom, mint angyalomat!» E túlfeszített anyai hálából csirázik ki a szerelem, melynek aztán a szenvedély tetőpontján leányát lesz hajlandó ép úgy feláldozni mint azelőtt ennek «férje hamvait». E kettős érzelmek lelki küzdelme végre megöli Bánfalvinét. Egy művében se tűnik fel a «grand reformateur» hatása annyira, mint ép ebben. A ríktó kontraszt! Bánfalviné jellemzése módjában van valami a Triboulet-éből, kinél a csörgősapka alól rajongó atyai érzelmek tör ki; vagy a Borgia Lukrécziáéból, kiben

a pápa vérfertőző, fajtalan leányát megnemesíteni igyekszik az anya; vagy a Ruys Blas-éból, a ki libériás inas és a spanyol királyné kedvese. Ugyanaz a mixtum compositum. Végletes, túlcsapongó, mint Hugo Victoré; mint mestere, ő is erőlteti a jellemet, helyzetet, túlozza a színi hatást, csakhogy a Hugo lángelméje nélkül, költői, erélyes, hatásos nyelve nélkül. Obernyik nem lát maga előtt jellemet, csak — rendesen ellentétes — fogalmakat, melyeket egymással tendenciája receptje szerint mesterségesen vegyít.

A komikai előadásban jellemfestése még gyengébb, mint komoly drámáiban. A komikai hatást erőszakolni akarván, itt is túloz s a jellem rovására zsákmányolja ki a helyzetet, úgy hogy a jellem csak eszköze lesz a helyzetnek s könnyen változik ennek, vagy ép egy ötletnek a kedvéért. Ezt különösen a «Nőtlen férj»-ben látjuk. Gusztáv hol föltétlenül bizik felesége hűségében, hol pedig teljesen bizalmatlannak és gyanakodónak van feltüntetve, a mint a helyzet kívánja. A felesége, hogy még mulatságosabb jelenetek létesüljenek, jellemében egy mákszemnyivel sem következetesebb.

A komikai hatásnak már teljesen feláldozott karrikaturája Zászlósy, a ki, hogy mulattasson és nevetessen, a helyes jellemzés minden igényéről lemond.

Láttuk tehát a költő személyeinek jellemzése módját s bepillantottunk a műhelybe, a hol drámáinak cselekvénye készül. Műveinek szerkesztésében, különösen későbbi drámáiban és novelláiban, elegendő érzéket és gondot tüntet fel, de első drámáit, a hol a színváltozás is korlátalanabb, epizódokkal szereti terhelni. Ez epizódok főhibája, hogy inkább korrajzi vagy oktató szempont az, mi őket létre hozta, semmint a főszereplők jellemzésének vagy ép a cselekvény fejlesztésének szüksége. A színi technika tekintetében is későbbi műveiben haladás látszik, de az elsőben, különösen a «Főur és Pór»-ban és az «Első Szülött»-ben az emberek sokat járnak-kelnek a színen a nélkül, hogy okuk volna rá, csakhogy betöltsék a hézagokat. Hogy pedig olyan személyeket, a kiknek találkozása a cselekvény érdekében okvetlen szükséges, összehozzon, ezeket többnyire minden megokolás nélkül egyszerűen egymáshoz vezeti; olykor azonban, ha mégis motiválni akarja e technikai gyengeségeket, fölötte gyarlón igazolja az így támadt

helyzetet.¹⁾ A szereplők monológjai gyakran erőtetettek, oda nem illők; sokszor nem arra valók, hogy velők a költő a szereplők lelki állapotát fejezze ki, hanem hogy Obernyik reflexióinak hirdetői legyenek²⁾ vagy hogy oly eseményt mondasson el, a melyet a hallgatóval másként nem tudna közölni.

Nyelvezetre, előadásra nagy gondot fordít, igyekszik választékos és erőteljes lenni, de hiányzik benne az, a mi a valódi költők stílusának kriteriuma: az egyéniség varázsa. Előadása minden műgond daczára színtelen. Az érzelem ritkán leli meg nála igaz kifejezését. Hősei többnyire ékes szavakkal cifrázzák fájdalmukat, szinpadiasan örülnek, s nagy ritkán hatnak teljes közvetlenséggel. Innen van, hogy előadásában sok a frázis, s kevés a jellemzettség. Pl. Bánfalviné (Anya és Vetélytársnő) így fejezi ki lelke állapotát: «Azt vélem, egyedül a hála vont feléje, — oh de szivem már meg volt osztva s egy új kiméletlen szenvedély Prometheusként az anyai szeretet egét lopá meg. És most az ég hűlni kezd, csillagai kialusznak s napja mint kiégett rom, bujdoskol a sivatag ürességében.» Mindez szép szavak egybeállításai, de nincs benne semmi jellemző.

Novelláiban általában veve szerencsésebb Obernyik, mint drámáiban. Elbeszélni eléggé érdekesen és ügyesen tud s erősen didaktikus és korszerűsködő hajlamait az elbeszélés tágabb körlátai között inkább érvényesítheti, mint a drámában. Itt, hogy oktatásait elmondhassa, kénytelen azokat szereplői szájába adni, ott saját személyében is előadhatja. Különben novellái is élénken

¹⁾ Midőn pl. Tollasi váratlanul Julia grófnő szobájába toppan be, így menti magát, közbe a költő ez alkalmat is felhasználván a kínálkozó megrovásra: «E tévedésnek oka nem vagyok. Künn kértem a cselédeket: honn van-e a gróf? Bár nem vagyok járatlan a francia nyelvben, de mikor *magyar házhoz lépek be s cselédekkel van dolgom*, nem akarom azt tudni, hogy magyar ház cselédei idegenek legyenek . . . Így magyar nyelven szóltam hozzájuk. Lehet, nem érték jól szavaimat; lehet, *én sem értém, mit feleltek*. Elég hozzá, én azt hívtam, hogy a grófhöz vezettetem. Bosszankodnom kellene rájuk, hogy ily zavarba hoztak; azonban midőn oly magas szerencse élvezetét adák, hogy nagysádat láthatám, *enyhítik bennem még a nemzetiség fájdalmát is*.» Ez idézet más tekintetben is fölötte jellemző a költőre nézve.

²⁾ Pl. Szenkey monológja az V. felv. 1. jelenetében: «Hazám, hazám! mind ez nem történnék (a mi t. i. vele megesett), ha annyi jó gyermekeidhez mostoha nem lennél!» stb.

magukon viselik a romantikus iskola hatását. Valamennyinek meséje idegfesztető, a szenvedélyek érzéki oldalát szereti élesen kiemelni; majd mindenikben párbaj, téboly, tűzvész, csábítás, öngyilkosság, halál fordul elő. Személyei hevesek, izgatottak; pár perc elég, hogy szenvedélyesen megszeressék egymást, hogy a fájdalom ereje megölje őket, vagy a szenvedély viharában kioltásuk életüket. Rendesen egy-egy érzékileg hatásosan kigondolt jelenet nála a fő s ennek rovására aztán mindent feled. Jellemzése ép oly felszínes, mint drámáiban; különösen nőalakjai merőben szintelenek. Nem jellemzi, csak leírja őket. A szerelmes hősnők: Karolina, Giovandala, Clementine, Melánia stb., legyenek magyarok, hinduk, francziák, rácok, mind egyformák, nincsenek egyénítve. A költő előadása mindig komoly, pathetikus, gyakran oktató s többnyire deklamáló. Nagy ritkán kedélyeskedik is, van két trefás elbeszélése is, de ilyenkor rendesen nehézkes, diákos, bágyadt, sokszor nyers. Legsikerültebb alkotásai a rövidebb, inkább adomaszerű elbeszélések, melyekben inkább egy egyszerű történet, egyetlen lelki állapot rajza a költő feladata s nem kell a jellemet egy bonyolult cselekvény számos mozzanatán következetesen átvezetni. Legszebb és legsikerültebb alkotása e nemben a «Bákirálynő», a melyben szín, hang, előadás mind odaillő, eleven s nincs egyetlen disszonancia, mely, mint más műveiben rendesen, a művészi hatást lerontsa. Nagyobb novellái közül a «Persepolis»-t Erdélyi János is kiemelte és méltányolta, mint a mely a kor jelesebb történelmi elbeszélései sorában foglal helyet; «A szép rác leány» pedig egy sikerült kép a forradalomból, melyben helyes érzéssel jellemez s alakjain, — mi Obernyiknál oly szokatlan, — a szép rác leánytól egészen Kuruczig a valóság, az élet üdesége es közvetetlensége ömlik el.

Obernyik Károlyt kora közönsége eléggé méltányolta. Népszerű író volt, ma azonban nevét csak az irodalomtörténet ismeri. Az irodalom szorgalmas közkonatjaként látjuk őt mindvégig működni; nem adott irányt, nem hagyott maga után iskolát, de korának hű kifejezője volt s tévedései kora felfogását s irányát tükrözik vissza. Nem a vezérlő elmék közül való; tehetsége csekély, látóköre korlátolt, de hivatását komolyan vette s kötelességet benső szükségből, nemes ambícióval teljesítette folyton, fáradhatatlanul, míg a halál a tollat kezéből férfikora delén, midőn felfogása, izlése tisztulni kezdett, ki nem ragadta.

HORATIUS-E VAGY HORÁCZ?

Orthographia és orthoepia tudvalevőleg karöltve járnak egymással és kölcsönösen visszahatnak egymásra. A grammatikusnak kötelessége mind a kettőt figyelemmel kísérni és esetleg a kettő közötti kölcsönhatást feltárni. Ismeretesek azok a példák, melyek világosan mutatják, hogy valamely idegen szó kiejtésére nézve a meghonosított írásmód volt mérvadó. És hogy megfordítva az orthographia mennyire függ az orthoepiától, azt a többek között a dolgozatom fölé írt cím mutatja meg. Ha ugyanis az öreg Horatiusnak becsületes latin nevét nem ejtem ki teljesen, hanem egyszerűen beérem a csonka Horác-zal, akkor nyilvánvaló, hogy a módosított kiejtés mellett a latin «t» betűt is másképen kell írnom.

A mikor a Philologiai Társaságban legutóbb komoly mozgalom indult meg az íránt, hogy a magyar nyelvben használatos idegen szavak és nevek helyesírását végképen szabályozzuk, egy mindinkább tért hódító visszasság jutott eszembe, melyet a régi latin és görög tulajdonnevek kiejtése és leírása körül tapasztalunk. Ma már tankönyvekben, értekezésekben és iskolai értesítőkből tarkabarka következetlenségben látjuk írva a régi görög és latin tulajdonneveket.

A Magyar Tudományos Akadémia által közzétett — és pedig negyedik változatlan kiadásban közzétett — helyesírási szabályzat csak kurtán érinti e pontot. (Lásd a 14. §.) A 14. §. ugyanis azt mondja, hogy «a latin szókat s neveket, és általában a latin betűrendszer szerint írt szókat és neveket leghelyesebb úgy írunk, a mint az illető népek saját nyelvökben írták és írják; pl. ratio, circulus vitiosus, progressista; socialista; Cæsar, Cajus, Cato» stb.

Sokkal helyesebb és pontosabb szabályt találunk egy elterjedt magyar nyelvtanban. Dr. Szinnyi József nyelvtanának hangtani részében a következő szabályt olvassuk: «A latin és (a latinosan írandó) görög nevek végéről sohasem szabad elhagynunk az -us, -ius végzeteket; ne írjuk tehát: Tibull, Catull, Virgil, Homer, hanem Tibullus, Catullus, Virgilius [vagy hát: Vergilius], Homerus.»

Kár, hogy a nagyérdemű szerző még a többszörösen javított

kiadásban is csak apró betűkkel nyomatta ki e teljesen helyes orthoepikus és egyuttal orthographikus szabályt. De talán némelyek valami pedanteriát vagy grammatikus szeszélyt látnak e követelményben, úgy hogy annak általános érvenyt nem kell tulajdonítani. Igaz, hogy egy iskolai kézikönyv szerzőjének nem lehet feladata, hogy minden egyes tételét ab ovo bebizonyítsa, de viszont a nyelvésznek nem fogja senki rossz néven venni, ha egy bár alárendelt jelentőségű kérdést okkal s alappal tisztázni akar. Hisz a tudomány első sorban igazságra törekszik, a tiszta igazságot kimutatni pedig sohasem mondható alárendelt foglalkozásnak.

Középiskolai értesítőinkben és számos tankönyvben, mint már említettem, ma már derűre-borúra olvashatjuk az: Ovid, Virgil, Propercz, Horác, Terencz, Tibull, Catull, Juvenal, Martial, Sueton, Auson, Priscian, Cassiodor, Herodot, Homer, Aesop, Aeschyl és Achill stb. elnyesett alakokat. Emlékszem, hogy nem régebben valamely irodalmi társaságban egy horatiusi ódát mutatnak be magyar műfordításban és ez az óda állítólag: «Mæcen»-hez volt intézve. Egy nagynevű akadémikus író most néhány éve könyvet írt a tanuló ifjuság számára: «Homér Odüsszeja» címmel és talán tavaly ugyancsak egy akadémikustól fordított könyv: «Pindar szelleme» cím alatt látott napvilágot. Mikor ilyen elnyesett torzalakok már az Akadémiában is kísértének, bizonyára időszerű fölvetni a kérdést, hogy mit mond ezekhez a magyar nyelv szelleme.

A kiváló nyelvtudós: Pott azt írta alkalmilag az «Etymologische Forschungen» című művében: *) «Der Art, wie eine Sprache Fremdwörter verarbeitet und gleichsam das Unverdauliche an ihnen hinwegthut, kann man oft etwas von dem Genius der entlehnenden Sprache sowohl, als der leihenden ablauschen.» Mikor a magyar nyelv szellemének egy árnyalatát meg akarjuk ismerni, meg kell figyelnünk, hogy nyelvünk miképen bánik el a latinból és görögből közvetlenül átvett szavakkal.

Nos hát, ha szemlét tartunk a magyar nyelvbe fölvet latin és görög eredetű szavak fölött mindjárt tisztában leszünk a dologgal. Valóban classicus argumentum gyanánt szolgálhatnak a legatus, processus, titulus, conflictus, congressus, contactus, insultus, gestus, scrupulus, cursus, patronatus, internatus, proletariatus,

*) Lásd e mű első kiadásának II. köt. 86. l.

respectus, pulsus és impulsus közkeletű latin szavak, melyekhez végtelen sorban csatlakoznak még a következő -us, -ius, -um végű szavak, mint laikus, reformatus, katolikus, candidatus, textus, adlatu, republikánus, syndicatus, episcopatus, tragikus, comicus, technikus, medicus, politikus, philosophus, paragraphus, tonus, accentus, appetitus (a francia: appétit-ből), labyrinthus, typikus, taktikus, ambitiosus; továbbá a középkori és modern képzések mint: nótárius, dignitárius, missionárius, antiquárius és millionárius, melyek a németben mint Missionär, Millionär szerepelnek. Ide tartoznak továbbá a documentum, decretum, a momentum és monumentum, a principium, subjectum, objectum, substratum, productum, motivum, compromissum, manifestum, privilegium, capitolum, a tragikum, komikum, talentum, symbolum, organum, melyekben a német mindenütt elnyesi az «um» végzetet. E példákat még lehetne szaporítani, ha fel akarnók venni a nismus, intimus, koryphæus, factum, votum, odium, memorandum, provisorium, consistorium, iudicium, testimonium, statárium stb. alakokat, melyeknél még a német sem hagyhatja el a latin végzetet. Csak néhányat akarok még felsorolni, úgymint: mandatum, oraculum, experimentum, ultimum, præparatum, attributum, postulat, manuscriptum, attentatum, surrogatum, plagiatum, referatum, absurdum. A nép nyelve is megőrzi az idegen végzetet, a mint azt a «muzsikus» és «muzsika» bizonyítja. Még jobban mutatják a magyar nyelvnek e törekvését a teljesen meghonosodott szavak, mint «domonkos» a latin dominicanusból, a magyar «templom» a latin templumból, továbbá a klastrom, flastrom, alabastrom alakok.

Mennyire eltérő továbbá a magyar kiejtés a némettől a provincia, justitia, militia, conferentia, indolentia, audientia, cadentia, tendentia, intelligentia (financia, garancia) stb. szavakban! Itt említem meg továbbá a tenorista, egoista, optimista, legitimista, opportunista, pessimista, statisztika, továbbá a figura, mixtura, creatura, conjectura, ligatura, secatura, intendantura és caricatura szavakat, mely utóbbi nem latin eredetű szó világosan mutatja, hogy a magyar nyelvnek a latin végzet iránt való előszeretete még analogikus képzéseket is bír létrehozni.

Az analogia szó juttatja eszembe a monarchia, historia, tragædia, symphonia, agonia, valamint az ontologia, theologia, kraniologia, phrenologia és a sajátlagosan képzett polemia szavakat, melyek a németben — az utólszor említett alak kivételével —

nyújtott *i*-re (ie-re) végződnek. Tanulságos példák még a sonata, novella, essentia és a román eredetű pikánteria.*)

De hogy mennyire szereti nyelvünk a szép latin végzeteket, azt bizonyítja még a: capacitas, calamitas, celebritas, notabilitas, majoritas, velleitas, minoritas, immunitas, subjectivitas, incompatibilitas, objectivitas, generositas. Különösen érdekes jelenséggel állunk szemben, ha azt látjuk, hogy a francia nyelv révén hozzánk került «naiv» szóból csinálunk naivitas-t, valamint a francia génie szóból: génialitas-t. Ide tartozik még a virtuoizitas, souverainitas és souzerainitas. Érdekes továbbá, hogy a magyar «skandalum»-ot és «uhlanus»-t ejt. Főlemlítendők még a homogenitas, solidaritas, dignitas, integritas, auctoritas, totalitas, qualitas, universitas, soliditas, individualitas, spontaneitas, majestas, paritas, quantitas, hol a német Auktorität, Universität stb. alakokat csinált és használ.

De szinte legio azoknak a szavaknak a száma, melyek a magyarban feltűntetik a latin præsens participii «ns» végzetét, míg a németben «nt»-re végződnek. A vehemens, imminens, evidens, latens, præcedens, permanens, intelligens, æquivalens, cliens, patiens (ezt a szót tollam csak erőtelve tudja t-vel írni, épúgy mint fentebb az audientia, és cadentia szavakban), továbbá az: expediens, præpotens, divergens, confidens, impertinens, consequens, incidens, competens, congruens, oriens, dissidens, indolens, referens, regens, superintendens, insurgens, tolerans, protestans, irrelevantans, arrogans, denuntians, prægnans, manipulans, repræsentans, aspirans. Ezekhez járulnak azok a szavak, melyek csak közvetve kerültek hozzánk a latinból vagy valamely modern nyelvnek specialis képződményei. Ilyenek az elegans, imposans, secans, in-

*) A minap olvastam a Budapesti Hirlapban, hogy köznépünk a csavargózást úgy mondja, hogy: propella. A kihangzó «a» iránt nagy rokonszenvet mutat nyelvünk, a mint azt meghonosodott szavak, mint: saláta, cigaretta, paprika, rekruta vagy inkább regruta, valuta, patika, próféta, druida stb. szavak mutatják. Egy kitűnő magyar nyelvérzéssel bíró tanár szájából hallottam az «atom» szó kiejtését magyarosan így, hogy «atoma». Az «atoma» szép analogikus képzés a «macula» és «aroma» mintájára. A ritkábban használt: zelota, helota, apostata, továbbá a problema, symptoma, catastropha, logika, kritika, epocha, technika, ethika, poetika, mind meg annyi bizonyosságot nyújtanak arra, hogy a magyar nyelv a maga útján jár és nem majmolja a német: Kritik, Ethik, Poetik, Problem és Symptom szavakat.

tendans, adjutans, dilettans, gënans, pedans, eclatans, frappans, brillians, coulans, márkáns, pitáns és még két főnév: patens és folians.

Ha mindezek világosan nem bizonyítanak, hogy a magyar nyelv élénk rokonszenvenvel viseltetik a latin végzetek iránt, mit szóljunk ilyen melleknevekről, mint: liberalis, vicinalis, generalis, moralis, trivialis, actualis, sentimentalís, fatalis, criminalis, cardinalis, brutalis, monumentalís, functionalis, fiskalis, normalis, eventualis, culturalis, vitalis, klerikális, epochalis, kolossalís, idealis, pyramidalis, phænomenalis; banalis, feudalís, loyalis, génialis, financzialis, továbbá: familiaris, culinaris, jubiláris, elementaris, regnicolaris, inferiaris, parlamentaris, infamis és miserabilis. A kalamáris már is egészen magyarrá változott át.¹⁾

A mágnás, mæcenás, gigás, épúgy mint a lyrikus, epikus, dramatikus, taktikus, praktikus, symbolikus, phasis, krisis, phrasis, basis, továbbá a logika, technika, kritika, ethika, poetika, — az arabs, cyclops, notorius, illusorius, meritorius vagy inkább meritoricus, humanitarius stb. stb. világosan szóló tanúbizonyságai annak, hogy a magyar nyelv szellemében mélyen benne rejlik egy lappangó latinos nyelvérzéknek mellékárnyalata, a mely nem ritkán önállóan működik és derűre-borúra alkotja meg a legérdekesebb analogikus képzéseket. Ennek az éber latinos ízű nyelvérzéknek köszönjük a honorarium, kalendarium, purgatorium mintáiára alkotott dorgatorium- és pipatoriumot, valamint a tréfásan megalkotott: dicsériádát. A kihangzó a-betűről már fentebb szoltam. Itt még csak egy fölötte érdekes példára utalok, mely a nép ajkán kering. A latin caballusból kabala lett a nép nyelvében. Kriza: Vadrózsák V. köt. olvassuk:

«Mihent zekés gyermek lettem

S a kabalát megülhettem.»

Arany János a «Buda halálában» is használja ezt az alakot:

«Apám nagyapám élt kabala tejével.»

És az Adhortatio mulierumban ily összefüggésben áll ez a szó:

«Tégedet mondanak kabala vezérnek.»²⁾

¹⁾ Azt hiszem, hogy ugyan csak analogikus képzésre szabad gondolnunk, ha azt halljuk, hogy «confortabilis»; a németből átvett «nobel» szót a magyarban hasonlóképen «noblis»-nek ejtik. Elvértve olvashatjuk ezt az alakot is: abnormis.

²⁾ Igaz ugyan, hogy e szó a szláv nyelv révén jöhetett nyelvünkbe.

Csak a minap hallottam egy utcán beszélő asszony szájából, hogy: «nem tudom a tituláját». Titula kétségkívül analogikus képzés ad normam: macula. Hasonlóképen hallhatjuk azt is, hogy «numerá»-ja.

A bizonyító erővel bíró példákat még lehetne szaporítani, mert számuk roppant nagy. De hogy igazságosak legyünk, föl kell említenünk vagy 60 és egynéhány melléknevet is, melyeket kétségkívül mint külföldi művekben előforduló terminus technikusokat vettünk át s így csonkán ejtjük és írjuk azokat. Számukat talán még nagyobbitani is lehetne. Ilyenek az: inductiv, constructiv, activ, deductiv, offensiv, passiv, defensiv, subjectiv, intensiv, objectiv, demonstrativ, ostentativ, a pro- és regressiv, productiv és ezekhez hasonlók. Ide tartoznak továbbá a: concret, concav, convex, abstract, privat, acut, absolut, resolut, spontan, ultramontan, human, profan, perfid, exquisit, præcis, complet, delicat, retrograd, frivol és a sajátyszerű: antik. A legtöbbször előforduló görög eredetű melléknevek, melyeket szintén csonkán használunk, a következők: monoton, autonom, polyglott, stereotyp. De a csonka alakú főneveknek száma elenyésző csekély. A főlelített idegen szavak gyűjteményében, mely néhány száz főnevet tartalmaz, mindössze 6—7 kurta alakú főnevet jegyeztem fel. Ezek a proletár,*) továbbá: dékán, dramaturg, commentár, tribun, reform, és moral. Okvetlenül kurtán kell ejtenünk és írunk a telegraph, telephon, programm, anagramm és ezekhez hasonló szavakat. Ellenben magyarosabb alakok az epigramma, epilogus és prologus. Néhány kivételes jelenség azonban legkevésbé sem alterálja azt a fentebb bebizonyított igazságot, hogy a magyar nyelv szelleme rendszerint megkívánja a teljes alakot. Azért helyesen járt el az a jeles magyar nyelvérzéssel bíró drámaíró, a ki darabjának «Aesopus» és nem «Aesop» címet adott. Nálunk csak Pindaros vagy legalább is Pindarus szelleméről lehet szó. A francia Villemain jogosan és helyesen írhatott Pindar-t, mert a francia nyelv szellemének lényegéhez tartozik az a törekvés, hogy a latin végzeteket elveti. A mely nyelvben a latin hominemből homme lett és a domina-ból dame; a mely nyelv továbbá «Antibes» alakra silányította az eredeti Antipolist és Archipel-t csinált az Archipelagus-ból

*) Elvértve proletariusnak is hallottam ejteni.

és a mely nyelvben végre nem tartoznak a ritkaságok közé az ilyen derivatumok, mint: blâme, a blasphemus (illetve a blâsphémusból) és encre (illetve enque) a görögös encaustum-ból, az a nyelv bizonyára csak következetesen jár el, ha pl. Aristotelesből «Aristote» nevet alkot. Legkevésebbé sem szabad csodálkoznunk, ha a francia művekben a következő, közkeletű tulajdonnév-alakokat olvassuk: Properce, Térence, Lucrèce, Végèce, Aulu-Gelle (Aulus Gellius), Pétrone, Tertullien, Priscien, Ulpian, Plaute (Plautust még a német sem merte megcsonkítani), Apulée, Columelle, Juvénal, Cassiodore, Lucain, Pline, Isidore, Orose, Martial, Prudence, Auguste, Suétone, Lactance, Arnobe, Macrobe, Sulpice, Sévère, Vitruve, Diomède stb. stb., hogy az egészen átalakult St.-Augustin és St.-Jérôme-ról ne is szóljunk. De megjegyzem, hogy annak a kiméletlenül csonkító és kurtító francia nyelvnek szelleme sem bírta mindenütt lenyesni a tulajdonnevek végzeteit. A francziában ugyanis jókora számmal vannak teljes alakok, mint: Pacuvius, Ennius, Nævius, Laberius, Lucilius, Martianus Capella, Vopiscus, Flaccus, Siculus, Charisius, Nonius, Palladius, Julius Firmicus és Cælius Aurelius. Úgy látszik, hogy a ritkábban előforduló és csak nagy ritkán kiejtett tulajdonnevek egyáltalában nem koptak, épúgy mint nem kopik az a ruha, melyet csak kivételesen használunk.

Olaszország népe, melynek területén először pirkadt a renaissance hajnala, úgyszólván legelőször hozta sűrűen forgalomba a classicus írók neveit. És mivel az olasz nyelv is kurtításnak, összevonásnak és sokféle hangzováltozásnak köszöni létét, a régi aucto-
rok neveit is reá húzta a sajátlagos nyelvkaptára és talán még jobban átváltoztatta azokat, mint a francia nyelv.

Ámde a jó német ez egyszer lépre ment. A német nép nyelvétől távol esik a francia és az olasz nyelvnek e lényeges jellemvonása. Ha tehát azt tapasztaljuk, hogy a németek szintén elnyesik a kiejtésben és leírásban a régi tulajdonnevek végzeteit, akkor ebben egy indokolatlan és ezért helytelen törekvést látunk, a mely a német nyelv szellemével homlokegyenest ellenkezik. Kétséget sem szenved, hogy a kurta formák csak a német kultúracsatorna révén kerültek hozzánk. Ha már a németben is helytelenség volt az újabb román nyelveket utánózni, akkor nálunk bizonyára kétszeresen rossz és hibás eljárást követnek el azok, kik a német nyelvbe tévesen importált és a magyar nyelvbe becsempészett szókást megrögzíteni akarják.

Nyelvünk geniusa, mint már fentebb láttuk, határozottan megköveteli a teljes latin végzeteknek kiejtését és leírását. Ez olyan tény, melyet kétségbe sem lehet vonni. Legfőlebb a költészetnek lehetne itt-ott engedményeket tenni.

De mit csináljunk a Szervác-, Bonifác- és Pongrác-czal? — vethetné fel valaki ellenünk. Ezekre csak nem akaszthatjuk reá a régi zubbonyt! Teljesen igaz. A modern kalendárium nevei egészen más szempont alá esnek. A kalendárium-csinálás máshonnan került be hozzánk és így szöröstől-bőröstől el kell fogadnunk annak tartalmát és mivoltát. A régi nevek barátjai ezentúl is bátran elkeresztelhetik gyermekeiket: Horác, Virgil, Arisztid és Fausztin-ra, épúgy, mint készpénz gyanánt kell vennünk a Kristóf-ot meg a Theofil-t. Ezeknek ma már úgyszólván semmi közük a Χριστοφόρος és Θεόφιλος nevekhez. A hónapok magyar neveiről is talán meg lehet engedni, hogy latin formájuk csak közvetve jutott el hozzánk, habár a márczius, április, május, junius, julius, augusztus ennek daczára is híven megóvták a latin teljes alakokat.

Szólnom kell még röviden a magyarban használatos görög tulajdonnevekről is. A mi ezeknek végzeit illeti, természetesen itt is el kell utasítani az elnyesett alakokat. Az -ων-ra végződő tulajdonneveknél, mint Platon, Milon stb., rendesen beértük a latinos «Plato» alakkal; de ha másrészt állandóan ejtünk és írunk Solon-t és Anakreon-t, a következetesség úgy kívánná, hogy amott is a teljes -on végzetet használjuk. De sokkal bajosabb dilemma előtt állunk, a mikor az -ος végű görög tulajdonnevek magyar kiejtéséről és leírásáról van szó. Itt két jogosult felfogás áll egymással szemközt. Logikailag helyesebben járunk el, ha megőrizzük a görög végzetet, de a conventionalis usus a latin alakot részesíti előnyben.

A magam részéről abban a furcsa helyzetben vagyok, hogy : video meliora proboque, deteriora sequor. A közönséges használatban ugyanis nézetem szerint bajos lenne meghonosítani az -ος végzet kiejtését, a tudományos munkák szerzői pedigbizonyára inkább ragaszkodnak a teljes görög alakhoz. Egyébképen Horatius és Vergilius mellett még mindig szívesen olvassuk akár 'Αλκίος-t akár Homerus-t. Annyi azonban bizonyos, hogy inkább vagyunk philologusok, geologusok, astronomusok, geographusok, anthropologusok, sőt még anthropophagusok is, mint philologok és egyéb

-logok meg -nomok. Sőt még a sarkophag-ot is ki szeretném irtani, bár ennek teljes sarkophagus alakját sem látom szívesen.

Kurta szóval összefoglalva a fentebb mondottakat: azt látuk, hogy rengeteg sok az argumentum, documentum és testimonium a magyarban, melyek evidens módon föltüntetik azt a magyar speciális nisust, melynélfogva nyelvünk megőrzi a latin s görög nyelvből hozzánk került szavaknak originalis suffixumait, sőt annyira kedveli a latin végzeteket, hogy még a modern nyelvekből átvett szavakat is rendesen latinos végzettel látja el. Azt hiszem, ennek igazolására számos frappáns cadenciát hoztam fel, a miért is absurdumnak tartom az indirect úton hozzánk jutott és ezért incorrect Horác-formát és elfogadásra ajánlom helyette az eredetileg ugyan latin, de egyébképen tősgyökeres magyar Horatiust.

Dr. PRUZSINSZKY JÁNOS.

Hartman von Aue.

Keresztes dal.

1.

Kereszthez illik a hű szív
S szent érzet,
Mert így búról örökre hív
S üdvhöz vezet.

Az ifjun a keresztjel, im,
Kemény bilincs,
Ha győzni szenvedélyein,
Erője nincs.

Tettek s szavak szerint
Légy jámbor, erre int;
Mit rajtad szent jele,
Ha szived nem dobog vele!

2.

Add érte vígan éltedet
Ó hős vitéz,
Mert bár fenýt, még is szeret
S jóval tetéz.

Ki szent jelet hord kérkedőn,
Dicséretért,
Az Istenért semmit sem tőn
S rossz útra tért.

Ki ezt kerülni kész,
Az hadban el nem vész,
S jutalma nagy leszen,
E földi hir után: a menny.

BARTHA DÖME.

PERECSENYI NAGY LÁSZLO NAPLÓJA.

Perecsényi Nagy László, mint Arad vármegye esküdtje, 1803. május 7-én költözött Almásra, hol eleintén szállása kijavíttatásával, a tört ablakok bevágatásával stb. kellett bajlódnia. Enaptól kezdve pontosan és pedig 1919 szám alatt följegyzi mindazon eseményeket, melyek akár tisztére, akár magánéletére vonatkoznak. E helyütt inkább az utóbbiakat kell főlemlítenünk; mert Nagy László a század első két évtizedének egyik, vagy épen legtermékenyebb magyar írója volt, ki korának több nevezetes emberével levelezett s írt, munkált és dolgozott a maga rendkívül elszigetelt helyzetében, Arad vármegyének egy eldugott kis falujában is. Munkásságának érdeme legkevésbé sincs ugyan arányban lázas szorgalmával s ő róla magáról, kinek pedig száznál több nyomtatványa maradt fenn, kicsinyléssel hallgat az irodalomtörténet; Arad vármegyében azonban, melynek történetét megírta s megénekelte közéletének minden nevezetesebb mozzanatát, jól ismerik és becsülik nevét. Naplója tehát, mely Horvát Lipót világosi plébános úr szívességéből jutott kezeim közé,¹⁾ sok olyat tartalmaz, mi az irodalomtörténet barátait is érdekelteti.

Első irodalmi följegyzése, hogy 1804. febr. 1. gróf Sauer Kajetántól, a hétszemélyes tábla praelatusától és Gyórfy őrnagytól levelet kapván, nekik latin verssel válaszolt. Sauer titkára Nagy-Váradon Nagy István volt, Lászlónak testvére.²⁾ Ugyanekkor Tertina Mihály váradi tanár s a maga idejében híres latin poéta arról értesítette őt, hogy legközelebb már megkapja az erlangeni és jénai tudós társaság tagságáról szóló oklevelét.

Édes Gergely Váczott s Fábchich József tanár Gyórról könyveikben kiadták azon magyar és latin verseket, melyeket Nagy László hozzájuk intézett; a mi úgy lelkesítette őt, hogy Magyarország különböző helyére még húsz levelezőjének írt, kijelentve, hogy minden kiadandó munkájukhoz kész verset küldeni.

¹⁾ Improthocolatio sive Consignatio Rerum et Negotiorum in Possessione Almás per Ladislaum Nagy de Peretsen Jurassorem I. Comitatus Aradiensis Officiose a Die 7-a May 1803 — quo tempore munus magistruale amplexus est, officiose peractorum in inclyto comitatu hocce Aradiensis exantlatorum; item celebrium virorum et actorum memoria cum episodiis, elogiis et panegyribus continetur. A följegyzések nyelve vegyesen latin és magyar.

²⁾ 1804. márcz. 2. Sauernek már azon hálálkodott, hogy ezen öcsét actuariussá és a káptalani vásárok felügyelőjévé tette Váradon.

1804. márcz. 2. gróf Wenckheim József aradmegyei aljegyzőt¹⁾ József napjára ugyancsak idején felköszöntvén, Orodias című könyvét neki ajánlotta, hogy — mint maga hozzáteszi — «partes expensarum typi ferat!» Azon napon magyar versekben üdvözölte Tolnai gróf Festetich Györgyöt is, mivel Keszthelyen gazdasági intézetet alapított. Termékeny műzsája még azon napon megénekelte a De-Vins-ezred nyugalomba vonult őrnagyát, Gyórfy Józsefet is, ki már húsz éves korában felcsapott katonának s a hétéves háborúban egy puskagolyó karját, egy kartács pedig egyik lábát sebesítette meg.

«Török dsidája,
Hóra-Kloskája,²⁾
Francz kokárdája
S tölem fajtája
Pardont kért.»

Orodiasa és Orintheta nyomtatásának sürgetésére szintén márczius 2-án Hrabovszky Béla béli püspökségi tiszttartó által küldött levelet Tertina Mihályhoz, Gottlieb Antal váradi nyomdászhoz s factorához, Tichyhez³⁾ és Takács Károlyhoz, a váradi nyomda curátorához, ki maga is irodalmi ember volt. E két munkája, a sorozatban az 5. és 6-ik, mindamellett csak 1805. június 30-án került ki sajtó alól.

Márczius 25-én Virág Benedektől kapott levelet, melynek tartalmát nem közli ugyan, azt azonban megemlíti, hogy menten versekben válaszolt. Ugyanakkor verselte meg gróf Széchenyi Ferenczet is, kinek társasága őt tagul választotta, maga a gróf pedig könyvtára katalógusának első öt kötetét küldte ajándékba.

Tertina Mihály megküldte azon versét, melyet abból az alkalomból írt, hogy Canova elkészítette Napoleon szobrát. Szobor-feliratúl szánta ugyan, de aligha jól nem tette Canova, hogy nem véste be. Rögtön versben gratulált, mint ápril 10-én Dobsa Ferencz bihari táblabírónak s több német tudós társaság tagjának, ki őt Jénában tagul ajánlotta, sőt a jénai társaság tanácsának is, mely pedig ez ajánlatról idáig még nem nyilatkozott.

Ápril 12-én dr. Büky Józsefet, Bihar- és Bácsmegye táblabíráját verselte meg egyrészt azért, mert könyvet írt a — dögvészről, másrészt,

¹⁾ 1830. márcz. 1. mint Aradmegye főispánja halt meg.

²⁾ A De-Vins-ezred a mai 37. számú József-ezred, részt vett a Hóralázadás elnyomásában, noha Aradmegye nem tartotta helyesnek, hogy oda ilyen, jobbadán szintén oláhokból álló ezredet küldjenek.

³⁾ Tichy utóbb 1807-ben önálló műhelyt nyitott, melyet a hatvanas években Hollósy Lajos vett át Váradon.

mivel jelölték a jénai tudós társaságban.^{*)} Május 31-én végre Nagy László is megkapta a jénai társaságnak május 4-dikéről kiállított oklevelét, melynél fogva tagul választották. Azonnal köszönő elegiával válaszolt. Az oklevelet ajánlója Dobsa, mint egyúttal jénai könyvtáros küldte meg neki. Ezt a hírt maga P. Nagy László írta meg a bécsi és pozsonyi lapoknak, Fábchichnak, Schedius Lajosnak és egyéb barátainak.

Június 3-án bement Váradra, megsürgetni az Orodias nyomtatását s 30-án barátaihoz intézett magyar ódákat írt, melyek könyve élére jönnek.

A Mándy István szatmári esküdt által június 16-án küldött s legújabbban megjelent négy könyvet dicsérve köszönte meg. Béla király névtelen jegyzője könyvének fordítása mindenesetre méltóbb volt a megverselésre, mint azon körülmény, hogy Institoris György kamarai tisztartó (igaz, hogy a nemesi előjogoknak és az ország sarkalatos törvényeinek sérelmével) a poeta szolgáját, Bibárt Onut elfogatta, cigányok s egy pandur által megkötöztette és elzáratta. Nagy László pedig erről is csinált hexametereket, a minek június 22. a dátuma.

Július 10-én kapta meg, négy példányban, Pindarusnak Fábchich József (Győrött a theologia moralis tanára) által készített fordítását. Bükynek, dr. Patonyi Taddénak (Aradra) s Győrfy Andrásnak is küldött belőlük egy-egy példányt. Pár nap múlva Patonyitól már kapott is egy latin elegiát, mely, Nagy szerint, bátran versenyezhet a klasszikus kor elegiáival, miért is elhatározta, hogy azt Orodiasa élén kinyomatja. Ez elegia aligha volt egyszerű gratulatio. Patonyinak azon verse legalább, mely az Orodias 237—8-ik lapjain megjelent, Bonaparte Napoleon szobrára volt szánva. Könyvének első íveit, valamint Pozsonyból az «Orithia magyar amazon» című könyvének kefelenyomatát július végén kapta meg. Ez utóbbi szeptember elején már egészen kezei közt volt. Legnagyobb részét ingyen osztogatta szét barátai közt; kik azonban, mint mondja, oly «tisztességesek» voltak, hogy egy krajczárt sem adtak neki a könyv kiállításáért, — pedig 46 rajnai forintjába került.

Ellenben Desán József kir. tanácsos és temesmegyei táblabíró ingyen nyomatta ki epigrammáját, melyet azon alkalmából írt, hogy I. Ferencz fölvevén Ausztria császáranak címét, ezért (1804. okt. 3-án tartott közgyűlésének határozatából) Aradmegye Te Deumot tartatott.

*) Büky született Szántován (Bácsban) 1760. deczemberének közepén. 1780. aug. 27. lett orvostudorrá, mire 14 éven át Bács megyében működött mint főorvos, azután 8 évig Biharban, hol utóbb a magánygyakorlat terére lépett. Több német tudós társaság választotta tagúl. (Vay: Német hívség, 500—502. l. Szinnyei Természettud. könyvészetében a 99. lapon csak két kisebb munkáját említi.) — Nagy László üdvözlő versét maga Büky nyomatta ki.

Verse, melyről ismét ő maga értesítette a Magyar Kurirt s a pozsonyi lapot, a maga naivságában így hangzik :

«Bécs minap egy délben szemlélve az osztrai császárt,
Hogy — szaporitva — örök czímere fénybe' ragyog:
Most Pétervárást, most nékem Csámbuli *) holdját
Egy valamely, ha lehet, vesse szememre! — Bizony,
Azt felelem: valahán a tenger is áthat azoknak, —
Én pedig állandó föld közepette vagyok!»

Október 7-én kapta meg Orodias című könyvét, melyet Arad vármegye rendinek ajánlott s melyben főkép az aradi vezérferfiakat dicsőítgette latin elegiákban. Fáradtságáért, tudós munkájáért — mint keserűen panaszkodik — semmi jutalomban sem részesült, sőt ezen könyvét is ingyen osztogatta szét. Pedig — egyszerű esküdt létére — hetedik munkája már ez; a mennyit Arad vármegyének idáig egy tisztviselője sem írt. Magára Váradra 48, s Gyulára 12 ingyenpéldányt küldött. Elismerés melegeben csak Bohus Jánostól jött, ki, a szerző érdemeire való tekintetből, elengedte a tizedet azon 45 akó fehér bor után, melyet Nagy László galsai szőlőjében (okt. 8—15.) szüretelt. Ő maga pedig abban keresett elégtételt, hogy november 3-án a jénai társaságnak elküldte összes tudós munkáit. S ehhez az áldozathoz csak az kellett még neki, hogy november 17-én Pankotán, a megyei közgyűlésre menve, 20 rajnai forintot veszítsen a halberzwölfön!

Azonban ha hangsúlyozza is, hogy a könyvkiadás költségei kifárasztották, december 19-én mégis új munkába kezd és pedig épen a «hálátlan» Aradmegyéről, melynek chorographiáját kívánta elkészíteni. Akkor sem kecsegtette magát azzal a reménnyel, hogy lesz költség e munkájának kinyomatására; idáig is csupán Edelsbacher Zsigmond aradi alispán, Csernovics János és Vörös Ignác táblabíró, s némileg gróf Wenckheim József, Stanislovics György, Vásárhelyi János, Nagy János és Bánhidy Antal szolgabírák, Kornély Ambrus, Virágh Antal (levéltáros), Fekete Ferencz «ő méltósága» s Avakumovics Pál aradi gör. n. e. püspök támogatták. De ezzel költségeinek fele sem térült meg, nem is említve írói jutalmát s azt, hogy közben gazdaságát, egészségét elhanyagolta s hogy csak a postára is mennyit költött. Azonban más szerzők is hasonló nyomorúságos viszonyok közt dolgoznak, s ha Isten nem könyörülne rajtuk, éhen vesznének el. Míg élnek, nem gondol velők a haza; haláluk után pedig száraz dicséretekkel halmozzák el őket, a mi sem a lelket, sem a testet nem táplálja.

Költekezései mellett könyveket is vásárolgatott. December 21-én, a hogy számba vette, 359 frton beszerezett 162 klasszikus és általában

*) Stambul.

válogatott könyve volt. Könyvtára azelőtt 340 darabra rugott, de a többi ellopodták tőle.

1805. elején erőlyesen megkezdte a gyűjtést Aradmegye monographiájához; adatokért írt (január 1-én) Ribiczey László zarándi főjegyzőnek s Biró Mózes székudvari és Jakabos József soborsini esküdteknek, az aradi és zarándi járás helységeknek hiteles leírását kérve tőlük. Január 10-én Popovits István János aradvárosi jegyzőtől kért ki néhány okiratot Arad város, Győrffy Andrásról pedig az aradi katonai levéltárból. Közreműködésüket ez utóbbiak azonnal megígérték.

1805. február végén kebelbarátja, Patonyi Taddé Aradról egy philologiai kéziratát küldte el elolvasás végett; márczius 7-én pedig Dobsa úttján, a jénai physikai társaság második oklevelét kapta meg. Megérdemelte, mert valóban erős physikai munkát végzett: József napjára négy elegiát írt, öt embernek: Wenckheim gr., Török, Virág s Nagy és Handler hadnagyok tiszteletére.

April 13-án Nagyajtai Cserey József krasznai «dynastát», a «Magyar Kertész» megíróját, továbbá Tertina Mihályt és b. Vay Lászlót magyar ódákkal üdvözölte. Cserey ítéltáblai bíró «kegyes» válaszát május 25-én kapta meg, mire ő már május 31-én versekben felelt, valamint Nagy Ferencz sárospataki tanárnak is, ki szintén foglalkozott versírással.

Arad topographiáját június 1-én már tisztázni kezdte s naplójában följegyezte emlékezetül ily nagy munka első kezdeteit: «Akad talán valaki utódaink közül, ki jó szóval, dicsérettel szól felőle.» E kéziratát, tudtommal, én ismerttettem először az Aradi Közlöny 1883. évi 1-ső számában s újabban a földrajzi társaság 1887. évi december 15-diki gyűlésén.

Június 10—12-én ünnepélyesen installálták Kornely Márkot és fiait Hold és Mézes aradmegyei falvak birtokába, mire Nagy László latin elegiát és magyar alkæi verset írt. A szabolcsi Kállay, mint a család rokona, ezeket Debreczenben ki is nyomatta.

Július 15-én arra kérte föl a Bécsbe utazó Popovits István aradvárosi jegyzőt, hogy Aradmegye topographiája részére nyerje meg Nestorovits Urosz udvari ágens jóakarátát s másoltasson le némely, az aradi prépostokra, az ó-aradi gör. n. e. püspökökre, az aradi várparancsnokokra és a bodrogi apátokra vonatkozó okiratokat. Július utolsó napjaiban főkép egyes aradi gör. n. e. papoktól kért felvilágosító adatokat. Anguszthus első napjaiban pedig Monyásza faluban egy bizottságban dolgozott Czucz István pécskai kasznárral, ki utóbb maga is megírta Arad vármegye történetét, melynek egy része Fábián Gábor átdolgozásában jelent meg 1835-ben, míg P. Nagy Lászlóé soha sem láthatott napvilágot. Pedig már 1806 elején beküldte volt Váradra a nyomdába

Balás jegyző által topographiájának 170 ívét, mely magában foglalja 1. a megyében levő összes helységek leírását, földesuraik és tiszteik neveivel, úgy, mint geogr. szótárában Vályi járt el; csakhogy ő jobbadán oklevelek alapján indult; 2. Arad vármegye főispánjainak, 3. gör. n. e. püspökeinek, 4. a csanádi püspököknek, 5. az aradi prépostoknak 1035-től 1805-ig terjedő, 6. a megyebeli tudósoknak s íróknak névsorát, 7. a szőlőművelés, különösen az aszú-bor készítésének módját. Temesvárra ugyanakkor 300 magyar levelet küldött Miller Jakab Ferdinándnak, Széchenyi Ferencz könyvtára órének.

Ápril 19-én már kezeihez kapta 130 példányban azon ódáját, melyet Almásy Pál aradi főispánnak ápril 29—30. és május 1-én Nagy-Iratos birtokába történendő beigtatására szerzett. Május 26-án pedig magyar törvénykezési szótárát küldte be Váradra kinyomatás végett. E végből Szigeti Mihály könyvnyomtató számára mindössze 10 frtot mellékel s utóbb még 30 frtot adott. Értekezése 300 példányban jelent meg. Ingyen küldözte szét.

1806. szent László napjára b. Vay Lászlót Váradon ódával, magyarul «lantolag»-gal felköszöntvén, a bárónak különösen a vers azon része tetszett, mely feleségére és gyermekeire vonatkozott. E szakasz így hangzik:

«Társát örültesd magzati rendiben;
Melléje állván — oly gyönyörűk azok,
Mint holdvilágunknak határán
A kicsiny égitüzek ragyognak!»

Kovátsits György Márton pedig, a Budán lakó híres jog- és történettudós, azzal mutatta meg elismerését, hogy kinyomatta június 7-én azon deák és magyar verseket, melyeket felesége, Hájossi Johanna elhunytára írt. Ugyanez időtájban szólította fel Kultsár István, hogy «levelezen vele a magyar hírek terjedése iránt», mert 1806. július 2-án Hazai Tudósítások czímmel lapot fog megindítani. Június 5. és 9-én azonnal küldött is neki két levelet, Pásztory János és Thuróczi Taddé ispánokat pedig «rábírta ez újság tartására». Július 11-én kapta az első számot s örömmel és helyesléssel olvasta. Ingyen kapja annak fejében, hogy minden két hétben küld tudósítást, a mi évenként 5—8 frt értéket képviselne.

Mikor aug. 31-én Arad vármegye küldöttei (gr. Wenckheim József két kocsin nyolcz lóval, Török Albert, József, György és Márton, Vásárhelyi János, ifj. Edelspacher Zsigmond és Bittó Albert) Almáson át Körösbányára mentek a zarándi új főispánnak, halmágyi Hollaky Istvánnak szept. 2-dikára kitűzött beigtatására, — Nagy László ismét küldött «néhány» verset, üdvözetül.

Október 15-én a kis Serb (aradmegyei) faluban találkozott a

kolozsvári születésű «híres» költővel, Buczy Emil Jánossal,*) ki akkor indult Bécsbe, az ifjú Hollákyval, hogy ott a theológiát tanulmányozza. Az ifjú piarista megajándékozta Nagy Lászlót alkæi alakban magyarul írt verseivel, melyeket Gyulay Ignác horvát bánnak beigtatása alkalmával szerzett; Nagy a Vayhoz intézett Lantolaggal és az imént megjelent értekezéssel viszonzta figyelmét. Másnap Wiedemann, az Atzél fiúk nevelője által Kultsár Istvánnak is küldött Pestre egy értekezést, mely «a magyar ékesszóláshoz tartozó beszédekről» szólt. Deczember 4-én dr. Rósa József aradi orvos által viszont magyar chrestomathiájának 3-ik részét küldte föl Pestre a nyomdába, Tököly Sebőhöz pedig, ugyancsak általa, verses levelet intézett.

Deczember 16-án értesült arról, hogy Váradon átnézte és helybenhagyta a censor Aradmegyeről írt topographiáját. Evvel egyidejűleg fordult hozzá Kovachich György az udv. kamara levéltárosa és Magyarország hivatalos történetírója, hogy körülbelül 500 frt ára bort küldjön fel neki. Ugyanezen nap kapta meg Aranka György és Káts István verseit.

E közben sűrűn dolgozott egyetmást Kultsár lapjába. Deczember 25-én a Maros vizéről írt egy cikket s azonkívül egy tréfás levelet; 1807. január 6-án pedig egy cikket három (aradmegyei) várról, t. i. Déznáról, Világosról és Solymosról, valamint Kristyóry Pál gurahonczy jegyző örökmozdonyáról, mely gerendák és kerekek segítségével három alúlcspó malmot tarthat mozgásban.

Ugyanakkor folyamodott Wenckheim József grófhhoz, hogy aradmegyei topographiájának 400 frtra rugó nyomtatásköltségét fedezze. Műve 100 ívből áll; három éven át igen nagy szorgalommal s oklevéltanulmányokkal dolgozott rajta. Azonban — úgymond — nagyon késedelmes a gróf ilyesminek megadásában s többet gondol az aradi polgárok tánczmulatságaival s avval, hogy nagyokat igyanak az ő egészségére. E topographia czíme: «T. n. Arad Vármegye Egyházi és Világi régi és mostani Helységeiről, Tisztjeiről, Terméseiről, Prépostjairól, Monostorairól, Vitézeiről, Tudósairól írt Esmértetés.» Megérdemelné, hogy közvetlenül maga a vármegye támogassa; vagy talán Oviddal sóhajtozva kell énekelnie:

«Acta crematuris ignibus ipse dabo!»

Ezt azonban, mint látni fogjuk, még sem tette. 1807. február 17—19-én Mosóczi Institoris György és Sámuel testvéreknek Solymos és Bucsáva (aradmegyei) községekbe való beigtatásakor törvényes bizonyoságul szolgált írónk is, ki ezt az alkalmat sem hagyta elmúlni vers nélkül. Mæcenas hiányában nem nyomatta ki, de leíratta 20 példányban s ezekből a lapoknak is küldött. Benne van ez is:

*) Született 1784., † 1839. Életrajza: Danielik, Magyar Irók. I. 65.

«Sokan tünődnek, tollainak hegyét
Rágván, az elmés könyv szüleményein,
Csak pusztá hírért, hogy fejökre
Kössenek egy koszorú-tekerceset.

Mások közölvén szívöket a magas
Kormányozással, számos idők alatt
Fáradnak a közdolgon, — izzad
Homlokuk egy kis arany keresztért.»

Ápril 2-án Váradról két könyvet ajándékozott neki Tertina. Az egyiket Miller Jakab írta németül; a másikban Vedres István szegedi földmérő okoskodott helyesen a magyar nyelvről.

Másnap cikket írt Kultsár lapja számára, melyben azt az észrevételt tette, hogy az országokat az eddigieknél rövidebben is el lehetne nevezni. Így lenne:

Hungaria	—	Magyarhon.
Brittania	—	Brittomány.
Gallia	—	Gálmán.
Austria	—	Osztrahely.
Csehország	—	Csehlak stb.

Ápril 4-én két ívre terjedő «vélekedés»-t küldött Szigeti váradi sajtójába. Röpirata arról szólt, hogy a magyar nyelvet minden forumon, minden bíráló-széken be kell venni. Csak a következőkben tartaná fenn a latin nyelvet: 1. a róm. kath. istentiszteletben; 2. a diplomaticában, az ország régi deák constitutióiban; 3. az iskolákban, kivált az akadémiákban, mert, úgymond, «most is alig végez az úrfi-ember hat iskolát, már hivatalt akar viselni; okos kíván lenni, mivel a pendely-oskolát megszagolta, de nem a pennát».

5-én a Világoson lakó Tököly Péternek írt, kérve őt, hogy száz ívből álló könyve (Aradmegye topographiája) kinyomatására 400 rajnai forintot adjon. Hat rendbeli levelére ugyanis Wenckheim József gróf idáig csak biztatással kecsegtette, mint lovát a katona. Meg kell azonban adnunk, hogy P. Nagy László a mily lázasan dolgozott, ép oly türelmetlen volt s hibái közé számíthatjuk, hogy túlön-túl sokat termelt. Albert és György napjára pl. ismét öt magyar ódát küldött szanaszét, egyebek közt Szerdahelyi Alajos György püspöknek és apátnak, Kovátsits Györgynek stb. A minél aligha többet nem ért, hogy ápril 24-én igen víg névnapot ült id. Institoris Györgynél, kit ezúttal nem említ a «meglantolagoltak» közt.

Május 3. Sághy Ferencznek, a pesti egyetemi nyomda gondviselőjének és a kézi pénztár kezelőjének, kit gyakran említettem Kresznerrits Ferencz levelezésének ismertetésében, melyet tizenkilencz évvel ezelőtt közöltem a «Hon»-ban, kinyomatás végett ily című hat íves

munkát küldött: «A magyar nyelvnek világszerte lett eltenyésztődéséről való állítások.»

Május 14-én Kovács Jánost és Vásárhelyi Jánost ódázta meg nevök napjára, Kulcsár István lapjába pedig egy 1409. évi magyar örökvalást küldött be, a mi természetesen csak későbbi átirat, illetőleg fordítás.

Július 22-én megengedte neki az első alispán, hogy október hó végével Boros-Jenőbe költözködjék át. Október 18—21-én tehát 63 szerrel át is telepedett Jenőbe, «gondolván, hogy jobb barátaimra akadok, mert ezen az idióta vidéken (Almás) nem tudnak engem megbecsülni; a mint Virgilius mondja:

«Heu, fuge crudeles terras, fuge littus avarum!»

De még sem állja meg búcsú nélkül:

«Te néked, jó Almás, elég becsületet,
Szerzettem magamnak illő tiszteletet!
Itt szültem a magyar-deák Orodíást,
Hat folyóbeszédű könyvet és alagyást,
Melyeket országnak bölcsei olvasnak, —
Nem mondják itt-létem valahán avasnak.
Én kerestem Arad vidékének nevet,
Melylyel szegényedvén, most a világ nevet.
Hadd rőfödjön, kinek kerek orrezipájája —
Még az esküdtek közt nincs ennek példája!
A Magura-hegyről most jenei völgyre
Szállok, hol én lelek jövődölő tölgyre;
Azaz, megszólítom a lunkai erdőt
Es felbuzdítandom a mokrai ferdőt.
Handler, Vásárhelyi ottan lesz barátom,
Kiknek hozzám vonzó szívöket én látom;
Csak három között áll az igaz barátság,
A többi — napokat untató multság.
Az a sorsa mindig a tanult embernek,
Hogy mit tett, vagy tehet, reá nem ismernek!»

Október 22-én csakugyan beköltözött Boros-Jenőbe, Nagy János szolgabíró házába — s még aznap meglátogatták jó barátai, kikkel zeneszó mellett vacsorált együtt. 30-án már feleletet adott Kulcsár István azon pályakérdésére: «Micsoda különbségek találhatók az írott vagy nyomtatott könyvekben; micsodások vannak még mai napon is fenn az élő nyelvekben a magyar nyelvnek grammatikai részére nézve; lehet-e egyiket vagy másikat a magyar nyelv gazdagítására fordítani és bizonyos dialektusokat megállítani?»

November 9-én már el kellett siratnia kedves házigazdáját és szolgabíráját, Nagy Jánost, ki e napon hunyt el.

November 10-én egy csomó régi írást küldött Kovátsitsnak.

Deczember 21-én Tichy János könyvnyomtatónak Váradra, a «Szöllőkről való beszéllés» című értekezése kinyomtatására 15 frtot küldött; s a következő 1808. év elején január 23-án ő maga is Váradra utazott. Akkorra már kikerült a nyomdából azon egy ívnyi tájékoztatás, melyet Arad vármegye topographiájáról írt s melyet Király Pál sikulai jegyző haza is hozott Váradról; de csak február 7-én kapta kezei közé 130 példányban e Szigethi Mihály által kinyomtatott ívet, mely 39 forint-jába került ugyan, de azért egy szálíg ingyen osztogatta szét.

Almásy főispán csak február 18-án, az alispán által adott bálban köszönte meg a hozzáírt üdvözlő verseket. Aradról február 24-én írt Rédey Lajosnak, Bihar megye főispáni helytartójának is verseket, melyeket Vay László utóbb ki is adott a Német Hívség-ben; egyúttal azonban topographiájának kinyomtatására is fölkérte.

Márczius 4-én kapta «Pestről Lázár Lázár vizenotarius által Virág Benedek Két elmélkedés nevű és Horvát István Versegi ellen írt gyerekes, agyatlan, gúnyoló könyvét. Ily buta fiak, magahittek és eszelkedők most a bölcsek, kik mást csúfolnak, — intra tam turpes, quam extra formosi sunt».

Márczius 5-én ismét két újabb könyve nyomtatásáról írt Tichynek; 15-én egy csomó verset küldött szét József napjára, megírta a Hazai Tudósítások számára azt a nevezetes hírt, hogy a katonák fogdosásakor egy sikulai lakos fapuskával 30 embert szalasztott meg.

Ápril 6-án «Szólalkozás általában a becsületről» című 17 ívnyi kéziratát megőrzés végett a Széchenyi-könyvtár óréhez, Millerhez küldte föl Pestre. Ápril 18-án, húsvét másodnapján pedig Verses Tár című könyvét s a sarkadi capitulatiót *) csomagolta be számára. Azonkívül egy csomó újdonságot írt Kultsár Istvánnak. Dr. Rósa aradi orvos útján más írásokat is szedett össze Kultsár számára, kérvén őt, hogy azokat, feleletül a magyar nyelvről tett kérdésre, Tübingába küldje. Mellékelt két chronostikon-félét is. Egyik az Atzél által Boros-Jenő vidékén 1807-ben épített útról s hidakról szól eképen:

ATZELII HOS OPĪBVS PONTES, sALtVSQVE VIARVM
STRVXERAT ARADII CVRA, LABOŔQVE FORI.

A másik az általa 1808-ban emelt pinczére vonatkozik
Ista per Atzelium Jenovæ de rupe Toparcham

PRO BENE DISTInCTo sCISSA CaVERNA MERO.

*) A melyet t. i. a sarkadi (bihari) kurucok 1711. január 11. kötöttek Löwenburg Frigyes gróffal. Más példányról közöltem «Sarkad Története» című könyvem 60—62. lapján.

Június 3-án Miller Jakab, Széchenyi Ferencz meghagyásából, megküldte neki az Institutum Nationale három épülettervét, melyhez Miller két nyelvű magyarázatai voltak csatolva.

Június 12-én már kezei közt voltak azon nyomtatványok, melyeket Atzélnek Gurba helység birtokába július 4—6-án történendő beig-tatására készített. S ugyanakkor Aradra küldte dr. Rósához Kallinger, radnai szerzetes és volt tartományfőnök Sabellicus Marcus Antonius nevű könyveit, a nemzeti múzeumban való elhelyezés végett.

1808. július 6-án, a gurbai statutio után, irodalmi barátja, Tertina Mihály jött hozzá, de nem egyszerű látogatásra, hanem kenyeret keresve; Vásárhelyi szolgabíró által Holdon szerzett neki valami állomást.*) Augusztus 2-án e barátját, továbbá Csupor Józsefet (Gyulán), Fábchichot s Kazinczy Ferenczet megajándékozta «Grammatikai Elevek» című munkája egy-egy példányával, Csernovits Jánost pedig augusztus 3-án abból az alkalomból ódázta meg, hogy leányát Erzsébetet férjhez adta Petrovits Vazul krassómegyei aljegyzőhöz. A Galsán augusztus 7-én tartott lakodalmon 300 vendég vett részt, köztük poétánk is. Később a galsai szüreten október 13-án báró Vay László is meglátogatta őt s vígan bejárva a környéket, Mokrára ment Handler Ferencz tiszttartóhoz, honnan Tertinát is magával vitte Váradra. Tertinának azonban ott sem volt maradása. Gyulára ment, hol október 28-án el is hunyt, miről Nagy László csak november 7-én értesült. «Eleget írt, olvasott, könyveket gyűjtött, levelezett, 17 esztendeig a kassai, miskolci s végre a váradi tudományos székeknél az ifjúságot oktatta», írta naplójában Nagy, ki azonnal értesítette a Hazai Tudósításokat, Kazinczyt, Gregor Józsefet és Rósa Józsefet. Reá pedig ezt az epitaphiumot írta :

Tertina qui variis meritis ex ordine quovis
Ausus erat numeris concelebrare viros —
Accipe quem recti quivis Tibi cordis amorem
Præstat — honor patriæ — tempus in omnes vale!

Gregor eperjesi tanár azzal válaszolt (nov. 10.), hogy őt kisebb munkájával ajándékozta őt meg. Nagy halomra gyűlt könyveit, magyar lapjait december 3-án, midőn úgy is közgyűlésre kellett mennie, kötetni vitte Aradra.

*) 1773. vagyis a jezsuita-rend eltörlése óta ugyanis a nagyváradi gymnasiumban pályázat útján kinevezett tanárok tanítottak; az 1808/9. tanév kezdetétől, november elejétől kezdve azonban a prémontrei-rend kapta meg a gymnasiumot s a világiaknak távoznok kellett; így Tertinának is, ki 1794 óta működött ottan, eleinte mint a költészet, azután pedig 1800-tól fogva mint a szónoklat tanára. (L. Krausz G. L., A nagyváradi tanintézetekre vonatkozó tört. és stat. adatok, 24. l.)

Deczember 7-én dr. Rósa által küldte el Temesvárra Kőszeghy László csanádi püspökhöz az aradi káptalanról és prépostokról írt 12 ívnyi könyvét, — «a ki talán ki fogja nyomtattatni».

1809 elején azon 60 frton, melyet Vásárhelyi főszolgabíró ajándékozott e célra, 200 példányban kinyomatta Temesvárott és ingyen osztatta szét «a nemes fölkelő sereget intéző igéket», azaz vezényszókat, s Pestre és Váradra is küldött belőle. Az év első felét teljesen a nemesi fölkelés szervezése vette igénybe. Aradmegye első ízben 366, második ízben 170 katonát állított talpra. Ez utóbbiakhoz buzdító dalt intézett P. Nagy László s azt június 27-én Kultsárhoz is felküldte.

Július 31-én kapta meg Czinke Ferencz pesti egyetemi tanár levelét és verseit, Varga Márton tanárt pedig versekkel üdvözölte a physikáról írt magyar könyvéért. Varga válaszát október 18-án vette.

Deczember 12-én, mi közben alkalma nyílt, hogy versekkel ünnepelje a béke megkötését, azokkal a kondásokkal, kik 25 disznót hajtottak Pestre Atzél kir. személynök számára, — ő is elküldte az orodi prépostokról írt könyvét neki kinyomatás végett.

Az aradi közgyűlésen, deczember 28-án örömmel hallotta azon magyar levelet, melyet a nemesi fölkelés dolgában József nádor intézett a megyéhez. «Gondolom — úgymond — Kisfaludy Sándor írta azon szép magyarságú levelet; ez egy remek munka!»

1810-ben az volt Kultsárnak írt első újdonsága, hogy január 2-án földrengés volt Boros-Jenőn. S egyúttal arra kérte, hogy lapját neki és Vásárhelyi János főszolgabírónak gondosan és annak idején küldje.

Márczius 1-én, midőn az insurrectiót hazabocsátották, latin és magyar verseket osztott ki közöttük. Márczius 6-án pedig egyik hú levelőjének, Fabchich Józsefnek halálát gyászolta:

«Állj meg előbb, útas! — mond Fabchich hamva. — Borostyánt
Érdemel: a kiadott Pindarus általa él.

Több ideig sok szép fiataalt tudományra tanított,

Dolgairól szólhat Rába Továbbra mehetsz!»

9-én már Napoleon és Ludovika eljegyeztetését ünnepelte áradozó magyar és latin versekkel. Ezeket Czinke Ferencznek kell vala kiadnia az Új Magyar Holmiban. Márczius 16-án más dolgokat is küldött neki e végből; különösen az orodi káptalannak egy 1345-ben (in vigiliis omnium Sanctorum) kelt levelét, melyben Hodosi Vadkerti Tamásnak fia, Jób és Erdeuskereki Margit a pankotai apáturaságnak örökbevalást tett.

Május 22-én dr. Rósához 100 frtot küldött egyik munkájának Temesvárott való kinyomatására. Az orodi káptalan historiáját május 26-án vitte fel Pestre Vásárhelyi, ki által új könyveket is rendel meg: Hubay Miklós ódáit, Szabó Dávid Eneisét, Virág Benedek újabb

könyveit stb. Meg is kapta Czinke Ferencz két munkájával s azon passz-quillussal együtt, melyet Czinke ellen Horváth József Széplaki Vilhelm. név alatt írt.

Június 24-én megkapta Temesvárról 206 példányban a Boros-Sebesben gr. Königssegg javára 1810. július 16—18-án tartandó beigtatás alkalmára írt deák, magyar és német verseit, melyekért utóbb 100 r. frt. jutalmat kapott a gróféktól; Kultsárnak is küldött egy «nyaláb» írást és verseket stb., Szekér Joakim Alajostól pedig ajándéku! fogadta Miskei és Ujvári bujdosásairól szóló könyvét.¹⁾

Szeptember 7-én arra kérte őt Virág Benedek, értsen vele egyet a magyar irodalom dolgaiban, mire való készségét alkæi versekben jelentette ki P. Nagy László.

A hónap vége felé beküldte Kultsárhoz Arad városának «biographiáját» Orod párthos fejedelemtől ab anno ante natum X-tum 105 és lehozta «leendő kiköltözésének idejéig». Reméli, hogy tavaszig meglesz vele. Október 17-én a Temesvárra ment Handler tiszttartó által sürgette a csanádi püspököt az orodi prépostokról szóló kéziratának kiadására. Szerencsére a napló azt is tudomásunkra hozza, hogy Nagy Lászlóné evvel egyidejüleg 250 frt ára káposztát adott el, különben elég nyomasztóknak kellene tartanunk naplóírónk viszonyait. De épen ezen följegyzéseiből győződhetünk meg, hogy úri házat vitt.

«November 7-én Atzél Antal és Handler azt a hírt hozta Aradról, hogy nagy passquillus jött a nemesség és a kormányozás ellen és az igazság elmellőzése felől, mely a szentháromság statuájára volt oláh nyelven függesztve. Ez a főhelyekre küldetett.»

Deczember 8-án gyűjtést indítottak megyeszerte a pesti játékszín és játszótársaság javára.

1811. január 7-én deák levél kíséretében egyenesen Maury bibornok-érseknek Párisba küldte azon epitaphiumot, «vagyis menyegzői szerzeményt, melyet nagy Bonaparte Napoleonnak felséges Ludovika ausztriai cs. kir. főherczegnével lett összeházasodására», még 1810-ben írt s Pestre Czinkehez és Kultsárhoz is elküldött, «várván érette leendő minervált!»

Január 12-én fogott az orodi dolgok szerkesztéséhez, leírván Arad városának históriáját.²⁾ Pár nap múlva rosszul érezvén magát, márkoporsóverset is csinált, mely így hangzik:

¹⁾ E könyvet újabban a Századokban Beöthy Zsolt mint a második magyar Robinsont ismertette. Megjelenése után néhány hónappal, 1810. szept. 20. húnýt el Szekér Joakim.

²⁾ 1811. febr. 6. Aradon Pivodának és Matlekovicsnak adta át e munkája 18 ívét. «Ígérték Minervált.»

«Hic iacet ille, canens alias dum vita manebat,
Nunc proprio merens funere, cantat olor!»

S kérte barátait, hogy ezt majd küldjék el Pestre, Kultsárnak, 23-án azonban Török Márton boros-sebesi báljában 112-ed magával már virradtig mulatott, jó kedvvel.

Ápril 11-én Maury érsekhez Párisba a pesti Steinbach Ferenczczel hat (magyar, latin, német, franczia, rác és oláh) nyelvű verseket küldött Napoleon fia születésének ünneplésére. Húsvét napján újra neki buzdult múzsája s lantolt az Isten, király, palatinus, Napoleon herczeg stb. dicsőségére, — ezeket is elküldvén Párisba Maurynak s Pestre Millernek a nemzeti könyvtárba.

Annál rosszabbul esett neki, ki, saját szavai szerint, «az egész magyar világ nevenapjait szokta tisztelni, köszönteni, üdvözleni», hogy László napjára «sok jó, szives barátja közül egy sem alázta meg magát hozzá.» «Ilyen a mostani, barátságtalan, okos világ!»

Július 26-án Virág Benedektől, barátjától Budáról Vitkovics, Kenderes, Berzsényi Dániel verseit vette. Az épen akkor Boros-Jenőben járt Almásy Pál aradi főispán által felelt neki.

Júl. 31-én Vajai Vay László, Blumauer Aeneisének egyik travestálója, volt nála a verbunkosok hadnagyával, kiket ritka írásainak előmutatásával mulattatott.

Szept. 7-én Miller Jakabtól és Kazinczy Ferencztől kapott leveleket.

Okt. 17-én gróf Fekete Ferenczet kérte, nyomatná ki Horatius verseit «ezen ringy-rongy bankó-világban», a mi 2000 frtbá kerülné.

«Hír vagyon a városban (Borosjenőben) — írja 1812 elején — hogy Nándori buttyini szolgabíró leszen, Barthos exactor, Veres Miklós actualis esküdt, Török Márton Szabadhelyre megyen. Hát Nagy Lászlónak annyi éjjeli, nappali közdolgaért mikor lesz csak quartélyja is?! Mikor lesz igazság olyan, hogy az igaz dolgos bérét nyerje, — hogy egykor boldoguljon? Legyen az Istennek szent neve érette áldott! Ezzel is megelégszem, a mint vagyok, csak eszem, egészségem s becsületem legyen. Amen!»

1812. márcz. 6-án gr. Fekete Ferenczet felköszöntvén egészségének visszanyerése alkalmából, — kiadásra felajánlotta neki Horatius ódáinak magyar fordítását. Június 20-án viszont dr. Rósa által ismételtlen biztatta Ársits Sabbás aradvárosi kapitányt Orodváros ismertetésének kinyomatására.

Szalárdi Jákkó László a 10. számú (Stipsich) huszárezred főhadnagyának felszólítására azt válaszolta június végén, hogy ideje most nem lévén, csak kevés tábori verset küldhet; Temesváron át Új-Pécsre mégis 26 versszakot küldött. S mikor július 6-án a borosjenei határt elverte a jég, 6 ráadásul lugubris elégiát írván, Mæcenást keresett, ki azt pro memoria

kinyomassa. Aug. 14-én önköltségén akarta kiadni a gr. Almásy Ignácznak a temesi grófságba való beigtatására írt deák és magyar verseit, melyeket e végből dr. Rósához küldött Aradra. A kinyomatás költségeit különben maga Almásy fedezte, nagy örömmel olvasván a vers végén a temesi grófok s főispánok névsorát s az Almásyak származását. Az aug. 24-én elhunyt Edelspacher Zsigmond aradi alispán halálára írt s kinyomatott verseit pedig azzal hálálták meg a boldogultnak fiai, Mátyás és Zsigmond, hogy ujdonatúj kék ruhát csináltattak számára.

Okt. 12-én a mokrai hegyen Lakatos Elek jegyzőnél vigan szüreltélvén, tatálkozott Tessedik Sámuel szarvasi pappal, a híres gazdasági íróval is, kinek azonnal bemutatta az aradmegyei szőlőfajokról tett jegyzékét, melyben 57-féle szőlőnek és fürtnek magyar és latin elnevezését adta; pl. a mokrai hegyről a formin, dinka, hárslevelű stb. elnevezését, melyről azután hosszasan társalogtak.

Október 30-án ezen verseket írta a Kőszegen elhunyt Rajnis Józsefre:

«Kőszegi Rajnissal, Helikon kalaúza, sisakkal,
Mentegetett írás, gyászba borúlni eredt:
Sír magyarul fejtett Virgil majorossa s juhásza;
Sír, de minek? — Földről nemde az égbe jutott?!»

1813-ban márcz. 27-én kapta Helmeczy Mihály, Trattner Mátyás pesti könyvnyomtató és Kazinczy Ferencz levelét, melyben reabízzák, hogy Báróti Sándor ezredes minden munkáit előfizetések útján terjeszsze. A 12 felhívás közül egyet-egyet adott Kováts főszolgabírónak, hogy az aradi méltóságok közt terjeszsze, továbbá Atzél, gr. Königsseg, Korneli, Vásárhelyi, Slachta és Nándory uraknak. Ápril 4-én Győrffy őrnagyhoz is küldött 3 ilyen ívet.

Június közepén Aradra gr. Wenckheimnak, Szent-Annára gr. Fekete Ferencznek írt Báróczy dalgában s elkérte tőlük családjuk származásrendét. Gróf Fekete Ferenczhez pedig az atyja, György országbíró képe alá szánt következő verseket írta:

«Itt Fekete Györgyöt lássad, Jánosnak az atyját,
A ki Ferencz grófnak bölcs, jeles őse vala;
Ezt főispánnak mi-megyénk tisztelte; az ország
Bírájának. Az ő képe mutatja eszt.»

A vármegye múlt századbéli híres főispánja s ujjáalkotója, gr. Grassalkovits Antal képe alá viszont ezeket írta:

«Múlt század közepén élt régi Grassalkovits Antalt,
Mint főispánját, így ecsetezte megénk.»

Almásy Pál mostani főispán képe alá ezeket szánta:

«Itt főispánunk! Lovagok fő mestere képét
És Almásy nemű Pált ide festve tekintsd.»

Július 15-én, midőn Almásy képét valóban elhelyezték a megyeházban, ily «alagyas verssel» toldotta meg előbbi mondókáját:

«Itten ajándékban képét küldötte megyénknek
Főispán-nagyurunk, termete külje szerént;
Ámde belül ragyogó hív szívét érdemes, éltét —
Nincs, ki leírja kecsét, nincs, ki leírja becsét!»

Aznap küldte volt fel Pestre a Báróczy munkáira előfizetésül begyűlt 50 frtot is; gr. Fekete, Hofbauer Ferencz ügyvéd, Kis József ügyvéd, Dezső Zsigmond szolgabíró és Hidas Sándor gyógyszerész voltak a megrendelők. Virág Thaliáját is meghozatta.

Midőn július 27-én Arad vármegye a nemzeti fölkelők törvényes 48 száma mellé még 102-öt ajánlott meg, az insurrectio serkentésére e verseket írta:

Árpád ösünk maradéki,	Meg nem gátolt, föld, sem tenger,
Fegyverre kelt magyarok!	Általhozott mert Balamber.
Szittyavérség ivadéki,	
Jeles férfik, védkarok,	Hajdan perzsa Dariusnak
Harczra szólít hazánk java —	Megfutamtád táboraát,
Ez a király s ország szava.	China, görög és Czirusnak
	Feldúlattad bútorát,
Puskát, kardot a kezedbe	Sok nemzetet Czikladesig
Nyújtat honi törvényünk;	Meghódítál a Gádesig.
Dicső híred vedd eszedbe, —	
Győzéshez von reményünk,	A Hunyady, Hollósy név
Isten védi a híveket	Török fiát altatta,
És vezérli kész szívöket!	Midőn őket belgrádi rév
	Közelíteni hallotta.
Katona volt régi atyád	A Nádasdy és Battyányi
Napkeleten, nyugaton;	Győzte volt ég adományi!
A hadak közt nevelt anyád,	
A mig élt volt Karaton.	Rajta tehát hazánk vére!
	Ellenségünk megoszlasd — — stb.

Július 31-én Sofronyára, hol Vörös Ignác házában nagy társaság gyűlt össze, Schlachta által, ki maga is buzgón pártolta a magyar irodalmat, ez epigrammot küldötte:

«Béke szerez harczot, — had után jön béke gyümölcse:
Had békére derül, béke hadakba merül.»

Deczember 11-én, midőn a lipesei csata öröme Aradmegye Te Deumot tartatott, «de a negédes aradi polgárok nem paradéroztak», Nagy László e verseket küldte Kultsárhoz:

«Szűz vala Europe, míglen Krétába nem úszott,
 A bika megcsalván, hozta veszélyre fejét;
 Terheitől válván, jármát Európa lerázta,
 Elragadása után tartja örökre nevét.
 Így, hűsz esztendőt töltvén Európa csatákban,
 Lipcse körül a francz elnyomatva le'ölt.
 Osztrai ház, az orosz, burkus fejedelmi leverték
 Elleneit, — híres tettök örökre marad!» stb.

Az 1814. év beköszöntését szokás szerint versekkel üdvözölte, február elején pedig heroicum carment írt, mely így kezdődik:

«Non satis est homines lethali morte peremptos
 Undique naturæ stimulis ad Tartara ferri?

s névtelenül küldte el Kovács alispánnak s több más aradinak.

Február 24-én Kovács János alispán azon tudósítással örvendeztette meg, hogy Orod városa nevezetéről írt könyvét kinyomatja s hogy más munkájának kiadásában is eszköz lesz. Művét az aradi tanácsnak ajánlva, Orodját a gróf Gyulai Ignácrról írt versekkel együtt Nagy László márcz. 24-én küldte el az alispánhoz. «Tudom, ki lesz adattatva!» teszi hozzá bizalommal.

Márcz. 25-én «híres tudós Aranka György, erdélyi k. tábla assessorától» kapott két könyvet. 26-án vette Pattonyi Taddé levelét Napoleonról. «Most másképpen írt, mint azelőtt róla énekelt.» Deák versekben felelt, melyeket felesége vitt be Aradra, az alispánnak szóló levéllel együtt. 28-án ő maga is írt verset Napoleonról s azt is beküldte Aradra. Így hangzik:

Viderat Oceano se cingi Corsica magno,
 Atque suum fluctu percutiente latus, —
 Nunc, ait, en fratris si vexas Jupiter undis? !
 Ipsa teram gnato Napoleone solum: '
 Aut subiget pelago terras, aut merserit orbem
 Fluctibus — ac in aquas proruet ipse suas —
 Sic quem fata jubent facto periisse nefando,
 Quas aliis fecit, sentiet ille vices» stb.

Lassankint 120 ívre terjedő kötetet írt össze a franczia háború hatása alatt keletkezett verseiből s azokat, melyekben az 1812—13. és 1814. évi háborúkat dicsőítette, Gallias czímen leíratva, elküldte és felajánlta Schwarzenberg Károly herczegnek, a haditanács elnökének. «Talán kinyomatja» reménykedék július 15-én. Ő magának kellett azonban kinyomatnia azon deák verseket, melyeket Schwarzenberg herczegnek a temesmegyei Blumenthalba szept. 12—14. és Metternich herczegnek a daruvári uradalomba szept. 17—19. történt beigtatására készített. Elegiáit Kultsárhoz is elküldte Pestre, Virág Benedeket és Czinke Ferenczet pedig még aug. 13-án magyar versekkel kereste föl.

Október végén személyesen találkozott a híres báró Simonyi huszárezredessel, kit azonnal latin és magyar versekkel üdvözölt.

«Nem közbeszéddel kelletik énekem
Hangját zengenem, műzsai ángyaim,
Midőn magyar hőst, leventét,
Ritka vitézt, — Simonyit dalólok!»

«Ez az úr az — úgymond —, a ki az orosz, burkus fejedelmeket a francia háborúban 1814 elején kiszabadította, a ki hét rendbéli keresztet, címert hord, a ki engemet is meglátogatott, a kinél az utolsó háborúban vitézebb katona az egész Európában nem találtatott. 42 esztendő. Éljen!» Tetteiről bőven zenghetett a Galliásban, melyről Bécsből Bogdanovics Dávidtól december végén azon érdekes tudósítást kapta, hogy könyvét Schwarzenberg és Metternich herczegek kinyomatták, illetőleg kinyomatására készeknek nyilatkoztak.

Hasonló levéllel örvendeztette meg 1815 januárjában Kovács János másodalispán is, ki azzal biztatta, hogy Arsits Sebő és Póka János a város nevében már közelebb kinyomatják Váradon Orod leírását. 1815. márcz. 19-én csakugyan Aradra érkezett egy Lengyel nevű pap az Orod első kinyomatott ívével, melynek javításával a kiadók megbízták. A munkát Váradon Tichynél 800 példányban 359 frttal nyomatják. Ápril 6-án írt Tichynek, hogy tegye föl könyve végére azon versét, melyet a vármegye új háza *) alapkővének május elsején való letételére írt, s mely így hangzik:

«A mikor írtak ezernyolczszáz tizenötbe, az első
Májuskor, leterült a megyeháza köve.»

Ápril 17-én pedig e verseket javasolta bevésetni az alapkőbe:

PRAETORIA COMITATVS ..
ARAÐ
LAPIS ANGVLARIS
HIC EST.

Magyarúl :

ARAÐ VÁRMEGYE HÁZÁNAK
ALSÓ ALAPKŐVE
LETERVLT
KÉNCs !

*) E ház építéséhez másfél millió téglá és 11,000 napszám olykép volt előirányozva, hogy félévig minden járásból megfelelő munkaerő dolgozzék benn Aradon.

Azon napokban kapta, az általa hűn szeretett Kovács alispán útján, azon bírálatot is, melyet Horvát István Schwandtner statisztikai könyvére írt. Észrevételeit ő is elmondotta.

Május 1-én Aradvármegye dicsérve jegyezte föl jegyzőkönyvébe, hogy P. Nagy László Orod című könyve megjelent; egy példányt a levéltárba tettek belőle, magát a szerzőt pedig megéljenezték. Május 8—10. írásait rendbeszedvén, Pestre, Bécsbe, Váradra és Gyulára 800 példányban nyomott s rézmetszettel ellátott Orodjából 200 példányt küldözött szét barátainak, a többi Arad város hatóságánál, a városházán maradt. «Nekem a sok dicséret, de kevés haszon adatott — úgymond. — Pedig még ilyen kis könyvet sem látott Arad!» Biharból kapta az első üdvözlét. Esküdttársa, Kovács Imre tisztelettel szólt könyvecskéjéről s barátságát ajánlotta. Mikor június 3-án megkapta a megyének 542. számú végzését, önérzettel jegyezte föl naplójába: «Még a ki t. ns. Aradvármegyében eredeti könyvet írt volna, — csak én vagyok. Ez az én 13-ik nyomtatásban kijött könyvem, más száz és több apró versezeten kívül. Hála legyen az Istennek!»

A hónap vége azonban panasszal végződött. Verseket küldvén ugyanis Pestre Almásy Pál főispánnak s a névnapját Borosjenőben Atzél Istvánnál ülő Kőszegi László csanádi püspöknek, kifakad, hogy «elegen dicsérték a verseket, de senki sem ajándékozott érettök semmit is. Én érzem s tudom is, hogy jó, szép versek azok, de soványan fogadtattak ezen éhelhaló, fősvény, nyalka, büszke, hányiveti világban!»

Csakhamar elvesztette egyik jötevőjét, Atzél István v. b. t. tanácsost is, ki Borosjenőben 1815. júl. 2-án elhunván, temetésére írt verseit 500 példányban osztatták szét fiai. Almásy Pál főispán is megdicsérte a nevenapjára írt versekért. «De ezen ruha — méltatlankodék a haragos poéta — könnyen vétetik a nagy urak szájából; jobb volna, hallgatna és segítene et faceret amicos ex Mamona iniquitatis! Engemet a pusztá dicséret nem segít, — non gloria tangit inanis!» Pár nap múlva azonban már ismét csak ingyen búslakodott Stanislovits György aradi alispánnak júl. 13-án történt halálán, kinek temetésén latin és magyar verseket osztatott szét. «Nem hamar lészen ily derék vicispán!» sohajtott fel naplójában.

De ha őt nem pártolták, mint tőle telt, pártolta ő maga az irodalmat. Július 29-én pl. Hübner könyveit tíz példányban rendelte meg Trattnernél, összesen 150 frt. értékben. S augusztus első napjaiban, ha betegen is, verseket írt a francia háborúról Gallias című könyvébe. Aug. 16-án is versekben bucsúzott el aradi barátjától, Pattonyi Taddétól, ki Szegedre ment guardiánnak. Galliását szeptember közepén dr. Rósa által küldötte föl Pestre, Trattnerhez, kinyomatás végett. Szeptember 28-án viszont Várárhelyi által izent s ezzel egyidőben küldte föl versét

a nádor lakodalmára (október. 2.), melyre Arad vármegye is fényes küldöttséget indított útnak. A magyar vers így szól:

„Mit keresed másutt a feltűnt csillagi fénylést?

Itt van: Herminánk fénye Budára hatott!

Igy az előbbi torony, Gellért tetejére kiléphetsz,

Mert szép Herminánk csillaga várta Budán.

Éljenek! A magyarok várnak jót ilyen Abától, —

Nádori ispánét tiszteli ezzel Arad!»

De magát a szerzőt is megtisztelte Arad. A város ugyanis 1815. nov. 30-án értesítette, hogy Orodjáért 400 frtot szavazott meg neki, a mi nemcsak viszonylag, de valóban is jelentékeny tiszteletdíj volt.

December 12-én Porubszky János agrisi esküdtet arra kérte, magyar és latin verseit vinné Mácsára Csernovics Jánoshoz és kérje fel őt azok kinyomatására.

1816. január 11-én kapta Trattner Tamás János levelét, mely szerint az 1812—1814. évi francia háborúról írt hőskölteményét, a Galliást, ez év márcziusáig kinyomatja s tiszteletdíj fejében neki 100 példányt küld.

Februárban német nyelvre fordította Orodját s most annak kérészt kiadót. Farsang végén pedig azon töprengett, ki fogja-e nyomtatni hozzá írt ódáját Mácsai Csernovics Pál, kit Schweiger Antal szintén latin ódával köszöntött fel. A megtisztelt kir. tanácsos ki is nyomatta s ápril 1-én el is küldte neki Xenium című verseit, az ajándékról azonban megfeledkezett.

Ápril 27-én Aradon már kézhez vette Gallias-a 57 példányát dr. Rósától, ki gyakran megfordult Pesten s eféle megbízatásokban mindig szívesen járt el. «Ez 14. könyvem — írja Nagy László —; tudom, most sem lesz senki, ki azt tudhatná becsülni Kovácson és Rósán kívül.» Méltán örvendhetett tehát, hogy Kovács Jánost, erős küzdelem után, május 13-án csakugyan első alispánná választották az aradiak. A választás többi része azonban, úgy látszik, leplezetlen nyilvánulása volt a nepotismusnak. Gróf Rhédey Lajos, királyi biztos, kit Nagy László május 23. és 24-én Pankotára kísért, utálatos scénának, korcsmába való betyárok és zsiványok cselekedetének nevezte azt s fölhitta Perecsényit, hogy írja le versekben a gyűlés menetelét — s ő az egészet kinyomatja.

Szeptember 8-án Szűz Mária dicsőségére történelmi életrajzokat kezdett írni nevezetes magyar nőkről, e czímen: «Heroineis, azaz a nevezetes fejjérnépnek szép neméből magokat tetteikkel különböztető aszszony-embereknek élettárja.» Ugyanez nap Mária-Radnán, e híres és általa gyakran fölkeresett búcsújárárhelyen ájtatoskodott a buzgón katolikus író és — mint minden évben többször — az oltári szentséget is magához vette.

Szept. 25-én felszólították Pestről, hogy «a Magyar Gyűjtemény nevű naplóíráshoz, vagy korbeli — jelenidő — íráshoz» ő is álljon be társnak. 27-én ki is jelentette erre való készségét s azután mindhalálíg buzgón munkálkodott a Tudományos Gyűjteményben.

Október 2-án Kovács alispánhoz Aradra magyar és latin verseket küldött, hogy azokat juttassa Ferdinánd főherczeg főhadparancsnok kezei közé október 8-ára, midőn a karok és rendek őt megköszöntik s tiszteletére Aradon bált adnak. A hazatért könnyű lovasok zászlajára pedig ezen verseket szánta:

«ISTA FERVNT VELLITES EXPVLIS NOXIA GALLIS,
ARADIAE IN VALVIS SIGNA REFIXA MEGAE.»

Az 1815. évet jelentő eme chronosticonnak kivarrása Török Mártonnének, vagy Rósánének jutott feladatúl. — Kovács a főherczegnek okt. 8-án az aradi várban, hol 870 frt költséggel fényes ebédet adtak tiszteletére a rendek, csakugyan benyújtotta Lithografonját s deák és magyar verseit. Este gr. Wenckheim József rendezett fényes bált s innen Váradra ment a főherczeg.

Szeptember végén készült el 51 híres magyar nő életrajzával 15 íven, melyet Trattnernél készült kinyomatni. A Magyar (Tudományos) Gyűjteményt is ekkor kereste fel először írásaival. Hat ívnyi küldeményének tartalma: 1. Turkolýi Samu levele; 2. Károlyi levele; 3. Rácz Pero ítéltetése; 4. Az orodi káptalan híres levele 1438-ból; 5. Hóra és Kloska zenebonájának leírása; 6. József Nádor kiáltványa 1809-ből; 7. Ferdinánd főherczegről magyar óda és chronosticon. Minde kéziratokat azonban csak november 3-án, Kosztkleba nevű aradi kereskedő által küldte föl Trattnerhez. November közepén befejezte Heroineisének II. részét is «neve halhatatlanságának, az Isten dicséretére, a maradéknak» szánva s azt nov. 24-én Slachta Gergely megyei számvevő vitte föl Pestre. Deczember 1—5. napjaiban már ismét elkészített egy 11 ívnyi könyvet a hazaszeretetről s értekezést az aradi járásokban levő falvak neveiről, továbbá az oláhokról, s ez írásait dr. Rósa által juttatta el Trattnerhez.

1817. január 3—5-én megírta a magyar politia elveit, mely «egy a maga nemében» s azért azt szintén kiadni készült. Január 29-étől fogva ismét új könyvön dolgozott, mely a vármegye tiszteinek köteleességét foglalja magában;* s február 19-én már be is küldte Aradon át Pestre, kinyomatás végett. «Ez már 24-ik könyvem — kiált fel — mégis csak esküdt vagyok! Itt az új szolgabírák, esküdtek leczkéket olvashatnak, — bár kinyomtattná valaki!»

*) Cziméül utóbb ezt adta: Jegyzések a t. ns. Vármegyébéli teljesítő hivatalokról.

Azonban mások példáján is láthatta, mily kevésbé kapások még nálunk az irodalom termékei. Február elején például a «Magyar Gyűjtemény»-ről szóló 24 jelentést osztott szét a megyében. «De hiába! — úgymond. — Egy szép leányt inkább olvasnak, mint okos könyvet, — kevés nálunk az olvasó!» Ő maga inkább csak értekezésekkel pártolhatta a folyóiratot; s küldött is többet, mint a mennyinek Trattner, illetőleg Thaisz hasznát vehette. Ide küldötte be pl. Lucius után a hazaszeretetről írt 19 ívét, vagy 20 íven az imént befejezett magyar politiat s 18 íven a megyei tisztségekről írt értekezését. Más 17 ívre terjedtek az oláhokról s némely régi levelekről szóló cikkei, ítélete a bírálatról s a magyar cultura védelme, — epopéája Solymos, Dézna és Világos váairól, alagyái, hőslevelei (melyeket, ő maga, szép munkáknak tartott), az aradi tudósok életrajzai, az aradvármegyei várak ismertetése, Atelkuzu, gazdasági tapasztalások, örmények, zsidók és cigányok s az oláh nyelvről című dolgozatai és Ferencz király névnapjára készített verse.

Márcz. 4. ment be Aradra dr. Rósához 24-ik munkája (Értekezés az oláh nemzetről), melyet egy urasági legény vitt el Pestre, Trattnerhez.

Csak márcz. 8-án értesült barátjának, Pattonyi Taddé szegedi minorita guardiánnak, élete 63. évében, január 17-én történt haláláról. Ezt írta emlékére:

«Pattonyi Taddénak hittak szerzetbe' nevemről;

Én, ki egész elmém a tudományra vetém,

Éltem Aranykertből *) vévén, folytattam ezüstös

Sorsom habja között; sírba temet le Szeged.»

Június 24-én már ismét arra sürgeti Vásárhelyi Jánost és dr. Rósa Józsefet, hogy nyomassák ki Propempticon című verseit, melyeket magyarul és latinul azon alkalomból írt, hogy József nádor földbirtokos lett Aradmegyében. Úgy dicsőítette bennök Kis-Jenő és Zerind új földesurát, mint kinek ereiben Árpád vére csörgedez. Más verseket is írt báró Forray János születésére s befejezett egy Solymos, Dézna és Világos várakról jambusokban írt epopéát, melyet Katona Péter fuvarossal küldött Pestre, Trattnerhez, kinyomatás végett. Július 20-án már teljesen ki volt szedve Heroineis című munkája s ebből Kovács Juszti 22 példányt le is küldött Aradra. Ő maga újabb cikkeket szedett össze a Tud. Gyűjtemény számára az aradi tudósokról s az Atelkuzuról, vagyis Attila közéről, lesve sikeröket.

Augusztus 8-án Rácz György volt ügyvéd és nagyszentmiklósi assessor, a Nagy-Kanut s több más könyv szerzője, látogatta őt meg. 16 án Aradon Heroineiséből húsz példányt osztogatott szét barátai közt,

*) A Csallóközből.

egyedül pedig éleztetések közt helyezte el a megyei levéltárba. Ez volt ott immár 21. munkája. «Talán irigységet is tett.» Könyvét aug. 19-én bemutatatta gróf Gyulay Ignác horvát bánnak is, ki aznap Zarándon 24 vendéget látott magánál szívesen. A nádor tiszteletére írt verseit is kinyomatták barátai.

Október utolsó napjaiban Pestre 3 ívnyi értekezést küldött az aradi szüretelésről s ehhez csatolta dr. Rósának a Galliásról és Heroineisről írt bírálatát. Trattner-től kapott négy levelének tartalmát nem említi. November végén pedig már készen állt «Orodi vagyis Öthalmi tor» című comediája, nyolcz íven, melynek Himfy módorában készített 200 dalát 6 maga látta el hangjegyekkel.

Az évet előfizetők fogdosásával fejezte be. 12 prænúmeránst gyűjtött pro sylloge decretorum s 13-at a Tudományos Gyűjteménynek.

1818. január 23-án egy és ugyanazon napon halt meg Mosóczi Institoris György aradi táblabíró és Holdmészesi Kornéli József; mindkettőről deák verseket nyomtatott ki, febr. 12-én pedig oratiót szerkesztett Ferencz király születésnapjára. Ugyancsak február első napjaiban a végből küldte be Aradra dr. Rósához Tibullus verseinek fordítását, hogy az annak kinyomtatására szükséges 400 frtot Tökölly Pétertől igyekezzék megszerezni. Hozzá küldte az örményekről, zsidókról és cigányokról írt Apológiáját is, melyet a Tud. Gyűjteményhez kell vala juttatnia.

Ápril első napjaiban a Borosjenő mellett levő Balukánban Érsek-Apáti romjait kutatta, meg lévén győződve egy 1426. évi levél alapján, hogy ott sok kincset kell találnia. Ezt oly biztosra vette, hogy a kincs harmadrészének ügyében a kir. fiscusnak és Platthy kamarai praefectusnak is írt.

Aradon június közepén egy hetet töltvén, megnézte ott a magyar komédiát is. 1818. június 16-án adták Mátyás király választását, majd Hamletet, Bátori Máriát, a Tolvajokat (Schillertől) s magától Perecsényitől az Öthalmi tort Orodon, miről Kultsár lapját is tudósította.

Június végén értesült róla, hogy Rósa csakugyan szerzett Mæcenást Tibullusának, mert Szalbek Jakab aradi szolgabíró vállalkozott, hogy azt Bécsben 400 frt költséggel kinyomassa. Tökölly cserbenhagyta őt.

Augusztus 15-én meglátogatta a lippai savanyúvizes kutat, melyet Csupor József szolgabíró fedezett föl s helyezett jó karba. Vizét megízlelvén, oly jónak találta, hogy azután deák és magyar versekben dicsőítette, melyek Temesvárott nyomtatásban is megjelentek. Szeptember 17-én viszont gróf Rhédeynek Sofronyán 19 személyre adott ebédét énekelte meg.

Aug. 21-én Pestre ismét egy tervezetet küldött kinyomtatás végett latin s magyar nyelven a lopás és rablás kiirtása vagy zabolázása módjáról. Faciant meliora potentes.

Október elsején az Almásy Pál főispán elnöklete alatt tartott közgyűlésen végre megtörtént, mire oly régóta vágyott, hogy t. i. közfelkiáltással szolgabíróvá választották s azonnal föl is eskették. Örömeiben mindjárt meg is verselte Putnik József pakráczy püspököt, az aradi püspökség adminisztrátorát, gr. Fekete Ferenczet és a főispánt, miről ezúttal Rózsa értesítette Kultsár lapját. Vigan folyt a szüret is. Kevés, de igen jó bor termett Arad-hegyalján. Okt. 12—14-én magyar komédia is volt az Űrihegyen, Magyarádon. Kilényi és Láng igazgatása alatt 21 személy játszott. Az előadott darabok közül megemlíti a következőket: Szent István, Bánom, hogy megházasodtam, A szerelem gyermeke. Október 15-én, mikor a megye Gyorokon tartotta partialis gyűlését, ott, a már többször említett Arsits házában tartottak magyar komédiát s Perecsényi dicséri játékokat. A színészek 21-éig maradtak Gyorokon s onnan Szegedre távoztak.

November 15-én kapta meg Tibullusa első 4 ívét; ő-maga 350 példányra számított belőle. Az egész munkát, melyet Szalbek szolgabíró adott ki, december elsején hozta el Pestről barátja, Slachta. Viszon a Helyesírásról szóló kéziratát Csupor József temesi szolgabírónak ajánlotta fel kiadásra. Ügyében itt is dr. Rózsa járt el.

1819 első napján 36 üdvözlő verset küldözött szét, Schirmer János aradi polgárt pedig magyar, német és latin versekben köszöntötte fel azon alkalomból, hogy arany-éremkeresztet kapott. Kissé korán járt vele, mert Kovács alispán Schirmernek csak febr. 14-én adta át a keresztet.

Ez évben ismét több könyvet adott ki. Így Ovidius Amorum Libriét, melynek költségeire pártfogója, Vásárhelyi 150 frtot ajándékozott s melyet ő ugyanannyival pótol, október végére már ki is nyomatta Trattner. Pár nap múlva jelent meg «Vélekedés a szittya-hunnus-magyar nemzet eredetéről, nyelvéről, szokásairól» című füzet, melynek kiadói Atzél Antal, József és Sándor voltak, — de ő is megtoldta 60 frttal. Ez volt 27. nyomtatott könyve.

December elején Slachta által Pestre a Tud. Gyűjteményhez felküldte Solymosi Lászlónak 1720-ból való protectionalisát s külön értekezésben írta le Atzél József párisi útját.

Verseket nyomtatott ki abból az alkalomból is, hogy decemberben Almásy Pál senioratussá alakította át iratosi és szentpáli birtokait, aradi házát s ménesi szőlőjét. Magyar dalt nyomtatott ki akkor is, mikor Prozits Zakariás táblabírótságot nyert. «Mindezekért — úgymond — egy fillért sem kaptam; pedig a tudományt sem szedik a levegőből. Honorariumot vagy minervált én is méltán érdemelve vártam!»

Utolsó bejegyzései az 1820. év elejéről valók s ezeket egész terjedelmökben közlöm.

«Már ezen könyvemet — úgymond — bezárom. Vegye hasznát és olvassa unokám, László és Nagy Ferencz, Nagy István öcsém. Vajha a könyven kívül és bibliothekámon felül, mely 500 darab könyvekből áll, nekik mást hagyhattam volna! De ez is elég egy szegény legénytől. Isten éltesse őket — és nekiek hagyván könyvtáramat, kivált 28 darab saját nyomtatott könyvemet, sokáig a senior familiæ, vel magis eruditus, qui fuerit, — fenntartsák. Amen! Hæc est mea ultima voluntas.»

Ezzel, az 1919. számmal végződik a tulajdonképeni napló, melyhez pótlólag még néhány gazdasági jegyzet s egy, az aradvármegyei tisztikarról írt halottas vers járul. Még életökben megcsinálta epita-phiumaikat. Önmagáról két sort írt.

A «Tudományos Gyűjtemény», melybe kezdettől fogva oly buzgón munkálkodott, e két sornál csak egygyel szánt többet emlékezetének és szárazon, szeretetlenül jelentette, hogy P. Nagy László életének 56. évében, 1827. június elején elhunyt. De talán a kötelesség egy nemét teljesítette a Philologiai Közlöny, ha, eredeti naplójegyzetek nyomán, szárazon ugyan, de szeretettel szólt erről a férfuról, ki századunk elején egyik leglelkesebb fordítója volt a klasszikusoknak s egyik legbuzgóbb követője a klasszikai mintáknak.

Dr. MÁRKI SÁNDOR.

RÉSZLET A «WALTÁRIUS»-BÓL. *)

Walter menekülése.

Midőn az ünnepélyre elérkezett a nap,
A termék és az udvar, pompában usztanak;
A hős a fény- s a diszszel sohsem volt ily pazar,
Minden utat szőnyeg és sok illatos virág takar.

Bársonnyal volt bevonva minden terem fala,
A bibortól s selyemtől a trón ragyog vala.
Attila most belépett és Helka is vele,
Sok hős vitéz utánna, hamar lett a terem tele.

Ott bent, több száz asztalnál dúsán terítve volt,
A tálak nagy terhétől az asztal meghajolt;
A szolgák nagy csoportja gyorsan sűrög forog
Hiány italban sincsen, ott álltak jobbnál jobb borok.

*) A középkori német költészetnek e remek alkotását behatóan tárgyalja Heinrich Gusztáv, *Ném. Irod. Tört.* I. 113—123. l.

Fénylett az asztalon a sok szép arany kehely:
Egy szebb pohárt az ivó is vígabban emel, —
Ivásra csábított itt a bor és a pohár,
Hős Walter is kínált még, nem állt hát ellen senki már.

Lehordták most az asztalt, mindenki jóllakott,
De haj! sok hős torok még keményen szomjazott;
A nők eltávoznak, mint volt az ős szokás,
S ekkor kezdőde még csak, a dáridó s a nagy ivás.

Egy óriás kancsót most hős Walter felveszen,
Dicső csaták valának rávésve ékesen;
Aranyból volt a kancsó, sok bor fért ám bele!
Arany borral tölté azt a hős Walter színig tele:

«Vitéz nagy őseinknél az a szokás honolt,
Ki ezt ki nem üríté, az hitvány gyáva volt;
Tulszármyalád királyom te dicső ősidet,
Igyál, és gyáva czenk az, ki itt közöttünk nem követ.»

Nevettek mind a hősök. Nem ijedt meg Etel
Az óriás kancsótól, vigan fogadta el
És ajkához emelte, két kézzel fogta bár,
Egyet huzott belőle, s üres lett már is a pohár.

«Kövessétek példámat» — mond, s a hősökre néz:
A kancsó könnyű lett, — a királyi fő nehéz
Sok hordót csapra ütnek a gyors pohárnokok,
Ott nem maradt ez estén egyetlen egy száraz torok.

Sok hős kidült, ki máskor megállt vészes csatán,
Végig zugott a lárma a fényes palotán,
Ez énekelt, az ugrált, egy bús, másik derült,
Józan kevés volt, sok már édes álomba szenderült.

Igy ittak ott tovább is. Midőn az éj beállt,
Hős Walter az ivók közt józant alig talált,
S azok is addig ittak, a mig mindannyian
A földön lent heverték, álomba dölve, ittasan.

A nagy terembe már csak magában Walter áll
Ébren, s körültekint a sok gyertya lánginál,
S ha most égő fáklyával a házat gyújtja fel,
A nagy hősök közül nem menekszik onnan egy sem el.

Walter most az udvarban Hildához indula,
S amint azt megbeszélték, minden készen vala,
Az istálóból aztán lovát előhozá,
Rég hű bajtársa volt az, most gyorsan felkantározá.

Nyerítve állt a ló ott, mint harci mén szokott,
Fejét büszkén emelte, szájából hányt habot;
A két nehéz szekrényt is a hős reá raká,
S lovának kantárszárát a szép Hildának átadá.

Aztán ő is sietve ott felfegyverkezik,
Hatalmas egy páncél az, a melybe öltözik,
Arany vérttel lábszárát szintén körül vevé,
Piros tollu sisakját még a fejére feltevé.

Két kardot is kötött fel, mint volt az hún szokás:
Egyik jobb oldalán volt, baloldalán a más;
Két élű volt a hún kard, s akit talált vele,
Nem szállt az sikra többet, gyógyíthatlan volt a sebe.

Lándzsát és pajzsot is vett kezébe a lovag,
És így felfegyverkezve utnak indultanak.
Kantárszárán vezette szép Hilda jó lovát,
És a gyülölt országot így bátor szívvél elhagyták.

A két halászvesszőt is Hildának adta át,
Igy terhelé meg Walter bájos menyasszonyát:
Elég volt ám a hősnek nehez fegyverzete,
Hunok földjén a harcra készülve kellett lennie.

Sietve léptek, míg csak az éj tartott vala,
De már amint felvirradt a napnak hajnala,
Az erdőbe vonultak, elhagyván az utat,
S oly sűrűben pihentek, hová a napsugár se hat.

Szép Hildának keblében nagy volt a félelem,
A madár röptétől is megijedt hirtelen,
Ha lépteik alatt a száraz haraszt ropog,
A legkisebbke zajra, a szíve félve feldobog.

Sok várost és sok falvat így elkerültenek,
Ott jártak hol lakatlan és vad a rengeteg.
Hol nincsen út, sem ösvény, hegy, völgy és bércezen át,
Vivé a forró honvágy a hőst és szép menyasszonyát.

VENDE ERNŐ.

HAZAI IRODALOM.

Dr. Plöetz Károly. Elemi francia nyelvtan. Reál-, kereskedelmi, valamint felső leányiskolák számára. — A szerző kizárólagos engedélyével magyarította *Salamin Leo*. — Második bővített és javított kiadás. Budapest, 1889. Lauffer, 251 l. Ára kötve 1 frt 50 kr.

Az idegen nyelvtanítás miseriáját mi sem világítja meg jobban, mint e fordítás. Csak az eddig megjelent segédkönyvek hasznavehetetlen volta és az újnak szerkeztésével járó temérdek nehézség bírhatta rá a gyakorlat emberét, hogy idegen nyelven, idegen ajkúak és idegen viszonyok számára írt grammatikával segítsen rajtunk. Alig is találhatnánk jobb alkalmat mind ama panasz elmondására, mely az iskoláinkban tanított modern nyelvek sikeres oktatása körül bennünk felmerültek. Elsorolhatnók az akadályokat, melyeket idő- meg helyviszonyok, megcsöknyösödött szokások, meg — tisztelet a kevés kivételnek — pártfogolt tankönyvek a francia tanítás elé gördítenek. Rámutathatnánk a szomorú közönyre és ellenséges indulatra, mely minden újítást csirájában fojt el. De elhallgatjuk mindezt, nehogy könyvismertetésből pädagogiai vezércikk váljék. Beérjük annak kiemelésével, hogy új francia nyelvtant, mely csak egy arasznyival közelebb visz a javuláshoz, egy szemernyi jóval gyarapítja módszerünket, szívesen fogadunk mindnyájan és keresve keressük benne az okulást. Mindazáltal kétkedéssel vettük kezünkbe a Plöetz magyar fordítását. Kérdések támadtak bennünk már a cím olvasásánál. Lehet-e német nyelven írt francia nyelvtannak magyar iskoláinkban hasznát venni, ha magyarázatait meg német példamondatait egyszerűen lefordítjuk? És ha igen, jó választás volt-e Plöetz nyelvtana? Az utóbbira természetesen könnyebb volt a válasz. A Plöetz nyelvkönyveit régóta ismerik nálunk is. Némelyikét már több évvel ezelőtt fordították le magyarra, másikat néhány iskolánk eredetiben vette tankönyvei közé. Magántanításnál pedig szélitiben találjuk gyermekek és felnőttek kezében. Németországban valóságos hatalom a «Plöetzismus» és a ki szomszédaink francia nyelvtanítása iránt csak némi érdeklődéssel viselkedik, el nem kerülheti e hatalom ismeretességét. Mi szerezte Plöetz tankönyveinek e nagy elterjedést és, hogy úgy mondjuk, népszerűséget? Első sorban ne feledjük, hogy az Ahn-Ollendorf módszerek virágzása korában jelentek meg és ezekkel összehasonlítva valóban nagy lépést tesznek előre: megszorítják a nyelvanyagot és így kerülnek az emlékező tehetség egyoldalú megterhelhetetetését; gyakorlataik nem olyan üresek, szellemtelenek s nem adnak tárgyat az élezlapok rajzolóinak, sőt nagyrészt tartalmasságra törekednek és a latin nyelvkönyvek módjára a történelem meg földrajz köréből veszik a legtöbb

anyagot; szigorú grammatikai menetben haladnak, különös gonddal az anyanyelvre és a latin studium által nyújtott alapra; takarékosak a grammatizálásban és csak a legfontosabbat választják ki; egyaránt tanítják a köznapi és irodalmi nyelvet, nem hanyagolván el soha az egyiket a másikért; lehetőleg korán összefüggőbb textusokat is adnak és már az első év számára könnyebb olvasmányokat. Hozzá járult az a pædagogiai tapintat, melylyel Pløetz a tanulás minden fokára külön-külön szerkesztette nyelvtanait, sőt külön a gymnasiális és reális intézetekuek; nem állt meg a grammatika befejezésénél, hanem folytatta előbb nehezebb «gyakorló könyveivel», azután a betetőző «fordítási gyakorlatokkal», melyeket legvégül «társalgási kézi könyvével» és «irodalomtörténeti chrestomathiájával» olyan egészszé alkotott, mely már terjedelménél fogva is tiszteletre méltó munka volt és értékében igazán magasan fölötte állott minden elődének. Csak akkor kezdték Pløetzt komolyan bírálni és fogyatkozásait keresni, midőn a Herbart-Ziller iskola hívei az idegen nyelvek tanításában az olvasmány fontosságát hirdették és a puszta grammatizáló módszert meg a foszlányos fordításokat francziából és vissza czéltalannak bizonyították. Mostanában tehát azon fordul meg a kérdés, olvasmányból induljunk-e ki vagy a nyelvtani kategoriákból? A két módszer hívei között heves a harcz és talán még el sem érte tetőpontját. Jellemzéséül felemlítjük, hogy legujabban mily különös két argumentum hangzik a vitában: az induktív módszer követői *kényelmesnek* nevezik a grammatizálást és ide-oda fordítgatást, a deduktív tanítás hívei pedig *emésztő, testet-lelket kimerítő* munkának híresztelik az olvasmányon való nyelvtanítást. Nem tartozik bírálatunk keretébe e vitában állást foglalni. Ha Salamin a franczia nyelv tanítását jobbnak tartja a grammatikai alapon, elfogadjuk módszerét és megengedjük, hogy ez az út is Rómába vezet. Helyeseljük tehát, hogy Pløetz nyelvtanát választja tankönyvül, mert mi sem igen ismerünk jobbat e nemben. Nem tartjuk ugyan kifogástalannak és több tekintetben szeretünk volna rajta változtatást és javítást, de e nélkül is belenyugodnánk.

Azonban egész mássá lesz a kérdés, mihelyt magyarra való fordításáról van szó. Fentebb kiemeltük, hogy e nyelvtan egyik jó oldala éppen a német nyelvre való folytonos tekintet, nem abban az értelemben, a mint Salamin előszavában rosszalja, hogy mindvégig hasonlítgatja a két nyelvet, hanem inkább a német kezdő tanuló szükségait tartva szem előtt, mikép vezeti be az idegen nyelv hang- és alaktani új világába, mikép válogatja meg számára a nyelvtani anyagot, mely sorban adja, mire nyújt több és mire kevesebb gyakorlatot, hogyan könnyíti meg munkáját az alaktanban előlegezett syntaktikus utasításokkal, mikép szerkeszti példáit a fordításra való tekintettel. Valóban a német tanuló csakhamar otthonosan érzi magát az ismeretlen tájékokon, lépten-

nyomon érezheti, hogy olyan ember vezeti, a ki ismeri gondolkodása módját, megsejti minden érzését, előre látja minden szükségét. Pløetznek legnagyobb ellensége sem tagadja meg tőle e kiváló tapintatosságot és az igazi németes szellemet, mely egész könyvén elterjed. Mivé lesz mindez a fordításban? Képzeltető-e, hogy magyar tanulónak megfeleljen éppen az a sorrend, az a magyarázat, az a példa, mely a németnek annyira illett? Nem bukkan-e majd minduntalan értelmetlen vagy legalább is fölöslegesnek látszó dolgokra és nem talál-e majd még többször hiányokat, melyeket csak az *ő magyar* nyelvtudata érez? Nem lesz-e nehéz számára, a mi németül könnyű volt és viszont? E kérdésekre a következőkben adjuk meg a választ, kimutatva azon hibákat vagy fogyatkozásokat, melyek a magyar fordításban tisztán azért találhatók, mert egyszerű *fordítás* és nem, a mint kellett volna, *átdolgozás*.

Első sorban említjük a grammatikai magyarázatok ferdeségeit, melyek a magyar szempont megfigyelésével elkerülhetők voltak: *Un* *nom* név, *une main* kéz és úgy következetesen a magyar «egy» nélkül; pedig helyesebb lett volna talán rámutatni amaz esetre, midőn a magyarban nem élünk a határozatlan névelővel. — A 4. lezke magyar példamondataiban a kihagyott «van» állítmány fordítása szintén külön utasításra szorúl és több gyakorlatot kíván, mint a német tanulóval szemben. Hasonlókép az *on* határozatlan névmásnál, melyről a német tanár csak a megfelelő német szót tanítja, míg a magyarban négyféle alakot kell említeni s ezek között nem mindig könnyű a választás; magyar-francia nyelvtanban tehát külön, alapos tárgyalás szükséges. — A 7. leczkétől fogva már sűrű, fontos eltérésekkel találkozunk a francia és a magyar szórend között, úgy hogy a szórendi szabályt nagyobb nyomatékkal kellene kifejteni, mint Pløetz tette, a ki különben az egész könyvön keresztül lehetőleg kerüli a szórendi nehézségeket és a hol szükséges, jegyzetekkel könnyíti a fordítást. Salamin e pontban túlságos könnyen vette a dolgot és mindent a tanárra bízott. — A 9. leczkében, hol először fordulnak elő számnevek, okvetetlenül elvártuk volna azt a megjegyzést, hogy a francziában a számnév után is többessel élünk, a németben ez természetesen fölösleges. — A magyar tanítás szempontjából talán legkülönösebb a *participe passé* korai bevezetése. A német tanuló természetesen igen könnyen bánik el vele; mert mihelyt tudja, hogy *j'ai* = *ich habe* és *lu* = *gelesen*, már megérti azt is, hogy *j'ai lu* a mult idő alakja. De mit tegyen a mi növendékünk a *j'ai* = *birok*, *van*, *valamim* és *lu* = *olvasott* (igenév) magyarázatokkal? Mit jelent neki ezek után *j'ai lu*? És Salamin egyetlen szóval sem igazítja útba, ezt is a tanárra bizza. Minek akkor általában nyelvtani fejtegetés? Nem volna elég, tisztán példamondatokat adni? — Hiányosnak találjuk a névragozás tárgyalását is. Pløetz teljesen eleget tesz, ha azt mondja: *de bezeich-*

net den Genitiv, à den Dativ; de a magyarul tanulónak elég világos-e, ha azt mondjuk: «*de* megfelel a Génitifnek e kérdésre honnan? kitől? midőn a magyarban -ből, -től, -ról ragok állanak.» Hogyan fordítja majd ezek után az ilyen mondatot: *la fleur du jardin*? Úgy-e hogy «a virág a kertből»? De hát ha birtokviszony? Hasonló a dativus magyarázata. Még jobban megzavarja a rákövetkező példa: *d'un père* atyáé és *à un père* atyának, hogyan felel meg ez a magyarázatnak? — Külön tárgyalást igényelt volna minden időalak, melynek a magyarban nincs megfelelője, míg a németben van; ilyen pl. a futur passé, a subjonctif imparfait és plusqueparfaitja. Még az indicatif imparfaitja és passé définiye is másképp tanítandó magyar iskolában, mint németben. Mert míg a német tanár párhuzamba állíthatja anyanyelve illető idejével, addig a magyar nem igen hivatkozhatik a mi ú. n. fél-multunkra, melyet még az irodalom sem használ rendszeresen. — E helyett elmaradhatott volna a birtokos névmás korai ismertetése, mely a német tanulónak nehézségeket okoz, de a magyaroknak nem. — A subjonctif használata az *afin que* és *pour que* kötőszók után világos, mi helyt megtudjuk, hogy ezek «damit» nek felelnek meg, de ha magyarul «azért, hogy»-al fordítjuk, nem igen fog eligazítani; mert míg «damit» mindig célhatározó mondatot kezd, addig «azért, hogy» sok más mondat szerkezetben is előfordul, a mikor nem kell subjonctif utána. — Ha a Pløtzen azt olvassuk: «*De und à heissen vor dem Infinitiv: zu, pour: um zu*» akkor nemcsak a francia mondatban értjük meg a praepositiókat, hanem a francziára való fordításban is útmutatónak használhatjuk; de mit tegyünk Salamin e megjegyzésével: «az infinitif előtt *de, à* és *pour*?» Természetesen nehéz is volt azt a német mondatot magyarra fordítani. — Ép ily homályos az a magyarázat, hogy «ha a participe présent-t *en* előzi meg, akkor cselekvést fejez ki és változatlan marad», pedig az előző mondat szerint «a part. pr. *mindig* cselekvést fejez ki». Pløtznak ide vonatkozó helyét természetesen nehéz lett volna lefordítani, de nem is volt szükséges; egy kis utánjárással sokkal jobb magyarázatot adhatunk a magyar tanulónak ezen ú. n. gerundiumról, ha a határozói igenevünket vesszük segítségül. Ezt meg is kísértette Salamin, de nem a kellő eredménnyel s így megtartotta a Pløtzből, a mit csak lehetett. — Külön gyakorlat szükséges a magyar francia tanításban a tárgyas ragozásra amaz esetben, ha a tárgy nincs kitéve; a francia és a német nyelvben egyaránt a személyes névmás pótolja ilyenkor, míg a magyarban az igealakon magán jelezzük. A tapasztalat minden embere ismeri a nehézséget, melyet az ily mondat fordítása okoz és így alig nélkülözhető külön fejezetét képezi minden magyar francia nyelvtannak. Salamin könyve nem foglalkozik vele, mert a Pløtztében sincs szó róla. Úgy segít néha rajta, hogy kiteszi a személyes névmást,

de ezáltal magyartalanná válik a mondat. — A *car* és *parce que* kötőszók közötti különbséget Pløetz könnyen érteti meg, ha a megfelelő «denn» és «weil» szavakat adja. De beérhetjük-e oly magyarázattal, mely mindkettőről azt mondja: «mert (indok)»?

Az igaz, hogy Salamin több helyen igyekezett Pløetz könyvén javítani, vagy legalább változtatni teljesség vagy helyesség szempontjából. De ilyenkor is gyakran csak rosszabbá lett a dolog. Így tökéletesen tévesnek tartjuk az igeidők megnevezésének új formáit. Nem zavarosabbak-e e nevek: Indicatif présent imparfait, prétérít imparfait historique, prétérít imparfait descriptif, futur présent imparfait, prétérít parfait descriptif, prétérít parfait historique stb. mint a régiebb, egyszerűbb elnevezések Pløetznél? Hasonló pedantéria van az ilyenekben: «az accusatifnek megfelelő régime direct» és «a nominatifnek megfelelő sujet».

Éppenséggel helytelenné vált Salaminnál a számnevek kiejtésére vonatkozó szabály: Ötötől tízig (5—10) a számok végmássalhangzóit nem mondjuk ki, ha oly szók előtt állanak, melyek mássalhangzóval vagy *h* aspiréval kezdődnek, a mi Pløetznél helyesebben így van: «wenn diese Zahlen vor einem Worte stehen, welches sie multiplizieren.» — Tévesnek tartjuk azon módot, melyen Salamin a futur képzését magyarázza. Eltérve Pløetztől *-rai*, *-ras*, *-ra* stb. ragokat ad, melyek a tőhöz járulnak, a mi teljesen ellenkezik a tudományos tényekkel. Salamin ellenmondásba is jut önmagával, midőn néhány sorral alább azt mondja: «je donnerai tulajdonképen annyi, mint: j'ai à donner». Haszon nélkül való mindama magyarázat, melyet a módok és idők használatára találunk. Ezeknél vagy teljes, kielégítő szabályt, vagy semmit se adjunk, mint Pløetz teszi. Mire szolgál p. ez utasítás: «A subjonctif azt fejezi ki, a mit valóságban még nem tudunk», mikor egyrészt sok a kivétel, másrészt a fordításnál semmire se vezethet? Ilyen még e szabály is: «ha a főmondat igéje mult időt jelöl, vagy benne valamely föltétel fordul elő, akkor a jelen vagy jövő kifejezésére a subjonctif prét. imparfait szolgál». Nem szabatos a comparatif képzésének magyarázata *plus*, *moins* és *aussi*-val, mely utóbbi Pløetznél nincs is említve.

De legtöbb kifogásunk ama változtatások ellen van, melyeket Salamin a kiejtés tanításánál tett vagy kényszerűségből, alkalmazkodva a magyar beszédhez s íráshoz, vagy önkényesen, itt is javítva vagy bővítve Pløetzt; elsoroljuk őket a könyv rendjében, természetesen nem akarva teljes listát adni: 30. l. «Gyengén hangsúlyos (nem néma) az *utolsó szótag*» («Ein schwacher Ton liegt auf der *letzten* volltönenden, *nicht stummen* Silbe»); természetesen Pløetznél sem értjük, mit akar a «schwacher Ton» kifejezéssel, mert hol van «erősebb» hangsúly? — 40. l. «*ai* és *ei* mint *é*, pontozott *e*-vel, mely valószínűleg a magyar közép

e-t akarja jelenteni. De *ai* meg *ei* semmiképen sem egyhangzású. Eltekintve attól, hogy mindegyik több árnyalattal bír, az *ai* határozottan nyiltabbnak mondandó az *ei*-nél. Ép így az *o* nem egyhangzású az *au*-vel *r* vagy *re* előtt, amaz nyílt, emez zárt és *cor* egész más *o*-val ejtendő, mint *Maure*; ugyanez áll az *eu* és *oeu*-ra. Mindezeknél különbséget kell tenni *a*) hosszú és rövid, *b*) nyílt és zárt hangzás között, a mit Plöetz is, Salamin is elmulaszt. Teljesen hamis Salamin jelölése az orrhangok kiejtésére: 41. l. *an, am, en, em* = *än* (lángos, rángat), ez németes, nem francziás; ehhez sorakozik az a szabály is: 43. l. «*ha mon, ton, son, un* mássalhangzó előtt állunk, az *n* betűt gyengített orrhanggal mondjuk ki», mert nem az *n* az orrhang, hanem az előtte álló magánhangzó, és orrhangot gyengíteni nem igen tudnánk. — 44. l. «*monsieur* = mö-szió» szintén németes, vagy ha úgy tetszik, dialektikus; a modern hangzásban möszjó. — 40. l. Plöetz után Salamin is csak kétféle *e* hangot különböztet meg: zárt *e* (é) és nyílt *e* (è), pedig azonkívül, hogy a kettő majd hosszú, majd rövid (a mi igen fontos és könyvünkben elhanyagolt különbség) megvan még a közép *e*; így az idézett helyen elsorolt szavak között *tête, fête, fenêtre, parlais, parlerais, es, est, les, mes, tes, ses* közép *e*-vel ejtendők. A közép *e*-t oly lényeges árnyalatnak tartjuk a francia beszédben, hogy semmi áron sem kívánnók iskoláinkban elhanyagolni; ha több nem, de mindenesetre egy csöpp abból, a mi «savát» teszi a szép francia kiejtésnek. — 50. l. *cet* = szöt hibás és Plöetzben nincs meg. — 53. l. *absence* = äb-szánsz, a már említett németes kiejtés; még Plöetz is latin *a*-val jelöli. — 55. l. «*a h aspirée* szintén néma» nem áll teljességgel, mert a mívelt francia gyenge hehezettel igyekszik kiejteni és francia iskolákban erősen gyakorolják a növendékekkel. — 59. l. fölöslegesnek tartjuk különös gyakorlását a *g, j* és *ch* kiejtésének, mely német könyvben nagyon is helyén van. — 78. l. *premier* = prömié, *second* = szögon, úgy hiszszük teljesen félrevezetik a tanulót, mert a szavak első szótagja távolról sem felel meg a magyar *ö*-nek és *-gon* nem mutat orrhangot. — 79. l. *eil* és *eille* = éj, pedig nyílt *e*-vel hangzanak. — 86. l. *et* és *ets* = nyílt *e* p. billet, filet, intére^ts, cabinet, pedig mindezekben és általában közép *e*-nek kellene tanítani. — 140. l. «*Tous* szóban az *s* nem hangzik, ha a hozzá tartozó reá következő szó mássalhangzóval kezdődik»; Plöetznél is így szól, pedig egyszerűen azt kell tanítani, hogy a *tous* mint főnév, tehát «mindnyájan» jelentésben *sz*-el ejtendő, más különben a nélkül. Igen különösnek találjuk a *liaison* tanítását úgy Plöetz-nél mint Salaminnél. A különben néma végmássalhangzókon kívül *liaison*nak veszik azt is, midőn a folyékony olvasás vagy beszéd közben mintegy összeolvasztjuk a szavakat p. ma robe₋est belle; Émile₋et Édouard, és mind-ezeket pontosan megjelölik egész a 60. leczkéig. Felfogásunk szerint

ezzel csak megzavarják a tanulót, a ki nem szokik hozzá különbséget tenni az igazi, francziás *liaison* és amaz összeolvadás között, mely minden nyelvben megvan. Minek is szükséges megjelölni az utóbbit? — Magában a francziás összeolvasásban szintén túl mennek néha szerzőink a művelt beszéd szabta szokáson. Nem igen ejtik p. *Il est maintenant en Italie* (43. l.); *Alfred est notre ami* (u. o.) a hol inkább *d* hangzik; *des fleurs et des rivières* (49. l.); *j'ai appris le français en France* (50. l.) és *l'anglais en Angleterre* (59. l.); *la paix ou la guerre* (u. o.); *les armées hongroises* (60. l.); pedig határozottan hibás; *dans quel pays est située cette ville* (69. l.); *les places et les jardins* (100. l.).

A fordító átvett Ploetz-től néhány olyan hibát is, mely a helyes francziaság szempontjából nem válik javára a könyvnek. Ilyen az *oui* használata a *si* helyett egész az 56. leczkéig; *banc* e. h. rang (92. l.); *avez-vous déjà montré le port de la ville à votre cousin* (66. l.), a hol az accusativusnak a dativus előtt kellene állnia; *version* nem «fordítás» általában, hanem «fordítási gyakorlat idegen nyelvre»; «*redingote*» nem felöltő, hanem inkább az ú. n. «szalonkabát» vagy legalább hasonló szabású; *choix* nem csak választás, hanem «választék» meg «válogatás» is; *leçon* nem csak «betéve tanulandó lecke», hanem általában «szóbeli feladat». Fontosabb ezeknél az igeidők helytelen alkalmazása a közönséges beszédből vett példákban: *achetait-il donc beaucoup?* (88. l.); *ink. passé indéfini*; *n'a-t-il pas été dans un pensionnat?* (91. l.) *ink. imparfait*; *bien que vous fussiez si longtemps en France* és a következő leczkében: *quoique tu aies été six mois à Paris* (96. és 97. l.), pedig mindkét mondat ugyanazon jelentésű; *si vous n'eussiez pas eu cette complaisance* (97. l.); *ink. plusqueparfait*; *bien que j'eusse été déjà deux fois à Dresde* (u. o.) *ink. passé du subjonctif*; *Quelle pièce donna-t-on* (101. l.) *ink. passé indéfini* és *jouer* ige; *lorsque notre classe eut été examinée* (118. l.) *ink. passé indéfini* stb.

Alaposabb átdolgozásnál az sem történt volna, hogy sok példamondat más nyelvtani kategóriába, tehát más leczkébe tartozik, természetesen a fordítás által, mint az eredeti német mondat. Ilyenek pl. Vannak hibák gyakorlataidban (*Du hast Fehler in deinen Exercitien gemacht*); megvannak tollaim fiókomban (*Ich habe meine Federn in meiner Schublade*); még nem irtam meg (a tárgy a kérdésben meg volt nevezve: *nein, ich habe meinen Brief noch nicht geschrieben*); te tetted ezt a hibát? (*Hast du diesen Fehler gemacht?*); ajtónk előtt padok vannak (*wir haben Bänke vor unserer Thür*); ezt a tizenegy levelet ma reggel kapta ön? (*Haben Sie denn diese elf Briefe heute morgen empfangen?*); nincs házatok előtt bükkfa? (*Habt ihr nicht eine Buche vor eurem Hause?*); most jó alkalmam van választani (*wir haben jetzt eine gute Auswahl*); ti a titeket még meg sem kezdtétek (*ihr habt die*

eurigen *noch nicht* angefangen); nem kellett-e ma reggel francia fordítást készítened? (*Hast du nicht heute morgen eine fr. Übersetzung zu machen gehabt?*); Schiller *egyik* szomorújátékának czíme (der Titel eines Trauerspiels von Sch.); neked lesz igazad és nem nekem (du wirst Recht haben und ich werde Unrecht haben); ma délután *éhezni* fogtok ihr werdet heute Nachmittag Hunger haben); legyen oly szíves (*Haben Sie die Güte*); fivérem mesél és mi *hallgatjuk* (Mein Bruder erzählt und wir hören zu); nézz tanítódra, hallgasd meg és ne beszélj (höre zu und sprich nicht); *pedig* nincs igazad (du hast Unrecht); ne keressétek barátaitokat, nem fogjátok *őket* megtalálni (Suchet nicht, ihr werdet eure Freunde nicht finden).

A fordítás magyarsága ellen is nem egy kifogásunk van. Nem akarjuk túlságos hosszúra nyújtani ez ismertetést s azért nem szólunk a magyarázatok nyelvéről; csak a példamondatok közül sorolunk fel egy-néhányat, mert úgy tartjuk, hogy a gyakorlatokat különös gonddal kellett volna fordítani, illetőleg szerkeszteni. J'aurai eu, nekem leendett, másutt: majd bírtam; j'aurai été leendek; avoir, bírni; on a, bírnak; megvannak tollaim fiókomban (49. l.); igen, uram, a király falaink közt van (51. l.); elutazásom szombat estére van téve (76. l.); vannak már latin leckeóráitok (77. l.); hol vannak eszközeim (e h. szerszám) (81. l.); ma reggel elhozta a szabó önnek a felső kabátját (82 l.); legyetek mindig az ő véleményén (83. l.); mi játszánk és ti dolgozátok (88. l.); hol voltatok vala oly sokáig (91. l.); a királynak nem lett ideje kihallgatást adni (93. l.); Cæsar Pompejus fiaitól a győzelmet elragadá, noha azoknak serege vitéz és nagyszámú vala (96. l.); szerencsések volnánk, ha e nyáron utazásra engedelmet kapnánk (98. l.); sokszor hallottunk magyarul beszélni az utczákon (101. l.); hétfőtől 8 napra ismét megkezdődnek (105. l.); ne hagyjatok bennünket beszélni, hagyjatok cselekedni (105. l. Pløetz a parancsoló mód több. 1. személyére mindig olyan alakot használ; lasst uns nicht reden, lasst uns handeln!); kell, hogy ön a jegyét felmutassa (111. l.) és kell, hogy ön megtörje hallgatását (u. a. az *il faut que* . . . gyakorlására); a gőzgép a vasúton legelőször alkalmaztatott 1806-ban (119. l.) stb.

BARTOS FÜLÖP.*)

*) E könyv első kiadásának bírálatát l. e *Közlönyben* XII, 1888, 392—396. l.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Dr. Johann Heinrich Schwicker, Geschichte der ungarischen Litteratur. Leipzig, Wilhelm Friedrich, 1889. 8-r. VIII és 944 l.

Fischer Petőfi-életrajza után néhány hónap múlva egy szintén igen terjedelmes munka jelent meg Lipcsében, mely egész irodalmunk fejlődéséről akarja tájékoztatni a német közönséget, s mely nemcsak szerzőjénél s a megjelenés időpontjánál, de kiváló figyelmet érdemel azon tendentiosus szellemnél fogva is, mely lapjain szélteben nyilatkozik. E mű szerzője mind az apologeta, mind az egyoldaluan ítélő kritikus szerepét elutasítja magától; csakhogy, meg kell vallani, e dicséretes elhatározás érdemét nagyon csökkenti az a körülmény, hogy kivált az utóbbihoz teljesen hiányzik benne a kellő szakismeret, mely nélkül bírálói tisztet vindicálni legalább is vakmerőség. Könnyű volt tehát Schwickernek csupán a »jóakaró és részrehajlatlan» referens nyugodt szerepét választania, mikor mást, tisztességgel, nem is választhatott; s nem fog talán bennünk is annyi naivságot föltételezni, hogy e kénytelenséget már most erényszámba vegyük. Irodalmunk, különben is, eljutott már az érettség ama fokára, melyen ép úgy ellehet a hízolgók tömjénfüstje nélkül, mint szemébe nézhet a férfias bírálatnak, s legkisebb oka sincs többé koldus-alázkodással és vak hálaival fogadni bármely szót, mely a külföldön számára elismerést szerezni iparkodik. Az európai cultura összes munkájában a mi részünk csekély ugyan, de mégsem oly jelentéktelen, hogy annak díjában ma is beérhetnők a dilettansok léha bókjaival vagy a compilerok nevetséges botlásaival.

Régi balítélet, hogy a műfordítás tiszte azokra néz, kik eredetileg nem bírnak producálni, a »fruit sec» néven ismert tévesztett existenciák és szellemi invalidusokra, kik ugyanazon felfogás szerint, állandó újonczási anyagul szolgálnak a műbírálok epés hadának is. Mai napság e tekintetben kissé megváltoztak a nézetek, és ma nem tartják a műfordítói vagy bírálói hivatás kétségtelen jelének a productív erő hiányát, sőt bizonyosra veszik, hogy két fordító vagy bíráló közül az lesz a jelesebb, a ki — cæteris paribus — önálló művészi termelésre is képességgel bír s a gyakorló költészet terén sikerrel működik vagy legalább sikerrel próbálkozott. *Hamlet* fordítása, egyébként bármily nagy tehetségből eredne is, bizonyynyal nem volna oly remek, ha nem költő végezté volna, vagy kevésbbé nagy költő, mint Arany, s Bajza és Vörösmarty, Kemény Zsigmond és Gyulai Pál bizonyára nem volnának oly kitűnők a bírálatban, ha mint költők kevésbbé vagy éppen nem volnának jelenkények.

Irodalmunk elismerését a külföldön nagy mértékben akadályozta,

hogy a magyar költészet termékeit a legtöbb esetben nem költők, hanem kontárok vagy, legfőlebb, jóakaró dilettánsok tolmácsolták. Tudjuk, Vörösmartyt mennyire visszadöbbentik vala németre fordított művei, s *Zalán* egyik részletének fordítása annyira elijeszté magától, hogy kételkedni kezdett tehetségében. Tretter és Paziazzsi, Petz és Majláth után, kik az Aurora-korszak fordítói, a negyvenes évek végén a hirhedt Kertbeny tűnt fel, ki Petőfit neveltségesen eltorzítva mutatja be a német közönségnek; s csak a legujabb korban találunk végre oly tolmácsokat, kikben a nyelv- és verselésbeli készséggel, a formai virtuositással, finom költői érzék párosul, melynek hiánya irodalmunk régibb tolmácsaiban majdnem átalános.

A Tretter-Paziazzsi-féle fordítások, mint tudjuk, Toldy ösztönzésére készültek az ő *Handbuchja* számára (1828), mely először nyújtott teljes áttekintést a magyar költészetből a német közönségnek. Sokaig ez a kézikönyv volt az egyetlen megbízható kalauz, mely a külföldet egész irodalmunk fejlődéséről tájékozta, s minthogy voltakép anthológiának készült, a Költészet történetének és a Középkori magyar irodalom történetének későbbi német fordítása nem tette fölöslegessé, ámbár meglehetősen kitüntette hiányait. A magyar költészet újabkori föllendülése azonban, organikus összefüggésben és helyes módszerrel, maig sem tárgyalattott olyanok által, kiket úgy szakképzettségük, mint a külföld előtt szerzett tekintélyük e föladatra kiválóan képesít. A műfordításban Petőfi és Arany újabb fordítói bizonynynyal felülmulják az Aurora-kör szerény «németjeit»; de a korszak, mely Aranyt és Petőfit szülte, még nem találta meg Toldyját, ki a külföldön is úttörője volt a magyar irodalomtörténet tudományos ismertetésének.

Néhány évvel ezelőtt kiváló magyar írók, tudósok és publicisták közreműködésével, egy előkelő irodalmi társulat ægise alatt, igen érdekes és tanulságos könyv jelent meg a német könyvpiaczon: essayk és vázlatok a modern Magyarországról*), melyek könnyed, vonzó előadásban a magyar culturának majdnem minden ágát felkarolják. Ez a könyv kettős tanulságot tárt föl előttünk. Az első az, hogy német földön immár hozzá szoktak ahhoz a gondolathoz, hogy *van* magyar cultura, *van* magyar irodalom, mely az európai művelt nemzetek concertjéhez nem épen nagy terjedelmű ugyan, de sajátos timbre-vel bíró új hanggal járul; s ez a tény ránk nézve annál örömdetesebb, mivel szellemi életünk minden nyilvánulása majdnem kizárólag a német irodalom közvetése által jut el a nyugati nemzetekhez. A második tanulság az, hogy valamely cultura legfőbb munkásai lévén annak leg-

*) Das moderne Ungarn. Essays und Skizzen von Johann v. Asbóth &c., herausgegeben von Dr. Ambros Néményi. Berlin, 1883.

alaposabb ismerői, nem csupán sajátlagos viszonyaink kívánják, hanem a dolog természete is arra utal, hogy azok ismertessék culturális mozgalmainkat a külföld előtt, kik e mozgalmakban vezérszerepet játszanak. Kis nemzetek ritkán vannak oly kedvező helyzetben, hogy nyelvük az ország határán túl, azon intellectuális sphæráig hatoljon, hol az európai közvélemény készül, s mi természetesebb, mint hogy ez informatio munkáját ép azok kell hogy magukra vállalják, kik valamely kimagasló pontján állva nemzetök culturalis mozgalmainak, legjobban ki tudják szemelni és előterjeszteni ama közvélemény helyes alakulására a substratumot.

Ily szempontból tekintve, Schwicker munkája legkevésbé sem elégíthet ki bennünket. A szerző nem tartozik a magyar irodalomtörténet önálló művelői közé, s nagy mértékben hiányzanak benne a tudományos *hitel*, az alaposág és megbízhatóság föltételei. E könyv minden lapja elárulja, hogy itt csak dilettanssal van dolgunk, ki a tudomány alapkérdéseivel behatóan nem foglalkozott, sőt e kérdések iránt általában közönyösséggel viselkedik. Constatálhatjuk, hogy vannak kézikönyvek, specialis tanulmányok, beszédek és ujságcikkiek, a melyekből Schwicker munkája bizonyos routine szerint — ad legem artis — compiláltatott, s melyeket a szerzőnek, vagy másnak, ki munkája egyes részleteit fordíthatta, úgy a hogy ismernie kellett; de az egész hatvan ívben nem találtunk egyetlen aperçut, mely irodalmi jelenségeink «figyelmes studiumából» fakadt, s melyben a szerző felül tudna emelkedni a közönséges compilátor színvonalán. A mű beosztása is alig tér el az ismert kézikönyvektől, sőt mondhatni, az egész, nagyjában, a Beöthy-féle compendium németre fordított és tartalmi analysisekkel jól-rosszul összeábdált példákkal s életrajzokkal mesterségesen, fulladásig hizlalt mása, mely, Schwicker procedéje szerint, minden nehézség nélkül megüthette volna a száz ívet is, ép úgy, mint megközelíti a hatvanat. Inkább rendszer és izlés nélkül egymás mellé sorolt anyaghalmaz e hatvan is, mintsem *könyv* a szó igaz értelmében, egységes gondolatból fakadt organismus, melyben a részek vannak az egészért, s nem az egész a részekért.

Maga a tény, hogy irodalmunkat tárgyaló ily rendkívül terjedelmes munka a német könyvpiaczon egyáltalán megjelenhetik, kétségkívül nemzetközi helyzetünk javulásának örvendetes signaturája. Mind a mellett van okunk erősen kételkedni abban, hogy a XIX. század előtti magyar irodalom különösen érdekelhetné azt a mívelt német olvasót, kinek számára ez a könyv íratott. Schwicker tehát, minthogy maga is akkép van meggyőződve, hogy a valódi irodalmi *élet* nálunk alig száz éve indult meg, bátran elhagyhatott volna 15—20 ívet a könyvből, mely így is szerfölött vaskos lett volna még. Tehette volna annál inkább,

mivel nyelvészethez, ethnographiához még kevésbé konyít, mint az irodalomhoz, a régi irodalmat pedig egyáltalán nem ismeri. Mellőzve itt Schwicker merész excursióit a nyelvészet terén, pusztán detail-kérdésekre szorítkozunk az irodalomtörténetben is, nem lévén értelme az elvi discussiónak ott, hol minden gond és kritika nélkül használt segédeszközöktől való teljes függés szemmel látható. Csak futólag említjük, hogy Schwicker a magyar dráma fejlődésének előadásában Toldy elavult nézetét követi, melyet Gyulai Pál régóta megczáfolt már (59, 72, 103), és Bornemissza *Electrájáról* olyanformán emlékezik, mintha az előttünk mai napság nem volna ismeretlen (106—7). Gyöngyösit a *verses népregény* (Volksroman in Versen) alkotójának nevezi, holott ő valójában új genret, plane népregényt, nem alkotott, csak a régi verses krónikát folytatta, előntve bizonyos lyrai hevülettel és megszínelve ovidiusi mythológiával (156). Faludi prózai munkáit, úgy látszik, átdolgozásnak tartja, s némi *önállóságot* fedez föl bennök, melyet a sikerült feldolgozásnak tulajdonít, pedig e művek, talán egyet: a *Szent embert* kivéve, fordítások (200—201). Míg I. Teleki Józseffel, kit egyik helyt a hanyatlás korába, más helyt a francziások közé sorol, *több* elegiát (205), Bessenyeivel *eposokat* (234), Marótival a műénekről *két* brochuret irat (208), addig Ráday Gedeonnal, ki szintén a hanyatlás korába jut, az egész Zrinyiászt hexameterben átdolgoztatja (206), s Baróti Szabót, talán *A komáromi földindulásról* szóló nagyobb elbeszélése alapján, *epopoák* szerzőjeül tünteti fel (248—9). Ép ily meglepő avatottsággal, *kitűnő* matematikai kézikönyvet lát Dugonics Tudákosságában (257); Kármán Fejveszteségét (németül: *Kopfflosigkeit!*) *írányműnek* véli, melyben az író egy középkori történet színe alatt saját korának gyengéit ostromozza (285); Csokonait húsz éves korában megteszi *poetika professorának*, mikor csak *köztanító* volt a poëtica classisban (290), s egyúttal a *népszerű műballada* teremtetőjének (Schöpfer der volksthümlichen Kunstballade, 293) címével tiszteli meg, oly költemények alapján, melyek nem kisebb távolságra esnek a balladától, mint Makó Jeruzsálemtől (Parasztdal, Szerелеmdal a csikóbőrös kulacshoz, Szegény Zsuzsi, A fársáng búcsúszavai).

Gyakori flagrants ellenmondások és inconsequentiak még jobban megerősítik bennünk azt a sejtelmet, hogy az anyag összehordásában, rendezésében és fordításában a szerzőt többen támogatták, s az illetők értelmességétől, egyéni hajlamaitól s képzettségi fokától függ, természetesen, az általuk végzett munka értéke is, mely általában nagyon ingadozó. Így Teleki, váratlan, a francziások közt ismét előkerül, itt már, helyesen, csak *egy* elegiával (245). Így Szenczi Molnár, mint XVII. századbeli vallásos költő, a protestáns Beöthyvel a legnagyobb méltánylatban részesül (130), hogy később, a hanyatlás koránál, kiméletlen agyonsújtassék a régi magyar egyházi dallamok lelkes hívével,

a katolikus Bogisichesal (207). Így Bessenyei «szerény röptű» phantasiája, gondolatainak, erkölcsi elmélkedéseinek jobbra *hétköznapi* természete (die meist *hausbackene Natur* seiner Gedanken und moralischen Betrachtungen) fitymálva említették (238), hogy nyomban ugyanott az mondassék el, hogy a költészet általa nyert «szellemi tartalmat», vagy, Toldyval szólva, költészetünket eszmékkel termékenyítette meg. Így a XVII. század szellemi culturáját hazánkban a *latin nyelv* praeponderantiája jellemzi (116), de, szerencsére, nem sokáig, mert három lappal odább, ugyanebből a fejezetből, megtudjuk, hogy a magyar nemesség szó- és írásbeli érintkezésében egyáltalán a *nemzeti nyelv* az uralkodó (119). Így Virágnak, a magyar Horatiusnak, a fenséges iránti érzéke menté meg költészetünket a vizenyős laposságtól, mely a lábra kapott *szónoki dagálynál fogva* (!) fenyegette (124), s mégis, tagadhatlanul, ez a latin befolyás nyitott szélesb utat a szónoki elemnek, a phrasisknak, az üres szóbeszédnek és terjengésnek, melyre a magyarban (im Magyarischen) különben is megvan a hajlandóság (u. o.). Így sikerül Petőfinék egy népies elbeszélésével, *János vitézzel*, bizonyosságot tenni arról, hogy a *komikus eposra* képességgel bír (636), s így, noha Szász Károly lyrájában csak elvétve akadunk *mélyebb és erősebb érzésekre* (760), mégis, csodálatosképen, az ő költeményei nem csupán tisztult ízlés, hanem az *érzelem mélysége* által is kitűnnek (758).

A felhozott példák valószínűvé teszik, hogy e könyv nem is *egy*, hanem *több* Schwicker műve, s hogy a szerzői pluralitas kiegyenlítését senki még csak meg sem kísértette. A könyv, végre is, megcsinálódott; a magyar örvend, hogy hatvan nagy íven repül szét nem karddal, de tollal szerzett dicsősége; a mi pedig a német kritikát illeti, annak, könnyen érthető okból, nem épen sürgős dolga riadót verni, mikor egy kis nemzet irodalmát ilyenéknép pertractálják. Schwicker tehát nyugodtan alhatik; semmiféle akribia nem fog ujjal mutatni azon incorrect adatok-, valótlan állítások- és nevetséges botlásokra, melyek könyvét teljesen megbizhatlanná teszik s megfosztják színétől is a komolyságnak. Nem fogja kibéccézni, hogy Pázmány főművének címe *Hodegus*, nem *Hodegetus* (126); hogy Zrínyi nem *Tullius*, hanem *Tollius* németalföldi tudóst látta vendégül Csáktornyan (137); hogy Ráday Pál Lelki Hódolása voltaképp imakönyv, melyhez «istenes új énekek» vannak függesztve, s mely, Toldy szerint, 1715-ben, nem 24-ben jelent meg először (202); hogy Pope híres tankölteménye (*Essay on man*), németül, koránsem *Menschenprobe* (237); hogy Baróti Szabó nem Milton Elveszett Paradicsomát dolgozta át, csak Neumann epitomált Miltonját (*Lapsus protoparentum*) fordította latinból (249), hogy Dugonics nem a Gyapjas vitézek *után* csinálta a latin Argonautikust, mely amazt jóval megelőzte (259); hogy, nem Kölcsey, hanem Kazinczy nevezte a

Himfy-dalokat szerelem epigrammáinak (307); hogy *Dorottya* mellékcíme «a dámák diadala a Farsangon», nem «a farsangban» (*im Fasching*, 295); hogy Székely Sándor nem *tordai* unitarius püspök volt, lévén az egyetlen unitárius püspöki székhely Kolozsvár (488); hogy *Lear király* nem az egyetlen Shakespeare-fordítás, melyet Vörösmarty reánk hagyott (449), hogy az Arany Trombita népies költemény a forradalomról, de nem épen a forradalmi *dalok* cyklusa (revolutionärer Liedercyclus, 566); hogy *Csillagatlan éjek* című versgyűjtemény Petőfítől (604), *Szent Miklós* című legenda Aranytól nem létezik (684); végre hogy Szász Károly, a tizenkilencz éves ifjú (der neunzehnjährige Dichterjüngling) csak azért sem vághatta le Tompát, Petőfit és Aranyt *Murány hölgyével*, mert a három nagy költő közül egyik sem pályázt (758).

Emberi gyöngeség, hogy szeretünk oly érdemek látszatával kérkedni, melyekkel voltaképp nem bírnak. Schwicker az évszámok és csekély fontosságú külső adatok felsorolásában oly scrupulositást affectál, mely azonnal elárulja gyöngé oldalát. Valóban, a számok egész legiója hibás, úgy hogy a könyv e tekintetben is csak a legnagyobb óvatossággal használható. Részünkről nem tudjuk belátni, mily különös fontossággal bír az a tény, hogy a Zrinyiász 6272 sorból áll (138); de az igazság kedvéért constatáljuk, hogy a Gyöngyösi-féle Epithalamium (Ének Thököly és Zrinyi Ilona házasságáról), mely *egész* mű, nem töredék, 498 strophára terjed, nem 499-re (159). Az Udvari embert Faludi nem 1750—52-ben, hanem 1750-, 70- és 71-ben adta ki; a Nemes Urfi pedig nem Pozsonyban jött ki először 1770-ben, hanem Nagy-Szombatban 1771-ben (200). Bessenyei nem 1791-ig, csak 1784-ig tartózkodott Bécsben (238); Révay 1752-ben, nem 1749-ben (333), Berzsenyi meg 1780 május 6-án született, nem 1776 május 7-én (369). Czuczor Augsburgi ütközte 1824-ben jelent meg (488), nem 22-ben (e hibát a következő lap rectificálja); Dugonics nem 1790-ben, hanem 96-ban adta ki Gyöngyösi költeményeit (506); Orczy versei 1787- és 89-ben, nem 81-ben láttak világot (239); Rájni Kalauza pedig Pozsonyban, nem Győrben jött ki (251). Végre, Toldi estéjének évszáma 1854, nem 56 (651, rectificálva a 658. lapon), s Buda halálával 1864-ben, nem 61-ben nyert Arany Nádasdy-jutalmat (677). Ez utóbbi eset mutatja egyszersmind, hogy Beöthyből a sajtó- és tollhibák is belé kerülnek Schwicker könyvébe (l. Beöthy, Irodalomtörténet, II. 95).

Schwicker, mint a dilettánsok általában, nem képes megítélni valamely adat fontosságát és helyességét, s minthogy az írók műveit általában csak névleg ismeri, természetes, hogy nem egyszer kaczagást indít a címek fordításával. A szerzőnek, különben, mániája mindent lefordítani, s helyneveink németesítésével, úgy látszik, Kiepert babér-

jaira áhítozik. A Vértes hegység ő nála *Schildberg* (63), a Kenyérmező *Brotfeld* nevet ölt (72); az országbíró *Landesrichterré* (119), a főkirálybíró *Oberkönigsrichterré* változik (219), s Liliomfiról, roppant komolysággal, a német olvasó közönség tájékozása végett, az mondatik, hogy ő voltaképp «*Sohn der Lilie*» (714). Épen így, Dalos Pista leszen *Pista der Sänger* (u. o.), s Vajdafi, a ki «hitlenül eladta» Kontot és társait, nem az erdélyi vajdának *fia* ugyan, mint várnók, de legalább *erdélyi vajda* (siebenbürgischer Wojwode, 496). Így lesz továbbá Dugonics Arany pereceiből *Goldene Minuten* (259), a Szerecsenekből *Die Sarazenen* (u. o.); Kazinczy Werther-fajta regénye hol *Briefe aus der Bácska* (289). hol *Bácsér's gesammelte Briefe* cím alatt szerepel (246), s a Jósika-féle Regény és regényítészet *Roman und Romanstil* metamorphosisban áll eléink (535). Ki gondolná, hogy a *Frauenhaar* című Tompa egyik regényét, az Árvalányhajrt rejti (592); hogy *Der Krähen sind drei* bizonynyal nem lehet más, mint ugyancsak Tompa költeménye: Három a daru (u. o.), s hogy *An die Söhne des Vogels* ékes cím alatt voltaképp ismét Tompa híres szózatával találkozunk: A madár fiaihoz (595)?

Nem fárasztjuk az olvasót a stil és orthographia különböző remekeivel (Aegyde 217, Byzanz 491, Gyganten 505, Romanzier 891, *characterischer* 620, 623, *malerische Gedichte* 621, ohne *Sym-* und *Antipathie* 905), melyek nagyon kétes színben tüntetik fel Schwicker altregóinak képzettségét. Még csak néhány passust legyen szabad megrostálnunk, hogy magát a dolgozás módját, a léha gyárszerű munkát szemléltessük. Kunits *Sedeciásának* vizsgálatából Bayer azt a consequentiát vonja, hogy «a jézsuita-dráma irányműnek látszik ezen példában, mely csak másodsorban tett szolgálatot a magyar dráma érdekének».*) Ezt a passust a jézsuita-dráma *átalános jellemzésébe* Schwicker oly meglepő virtuozitással tudja beiktatni, hogy csak nehezen ismerünk rá a Bayer-féle mondatra: «*Das Beispiel war also bei diesen Tendenz-Schauspielen die Hauptsache; das dramatische Interesse kam erst in zweiter oder dritter Linie*» (210). — Toldy ezt írja Barótiról: «er ist durchaus römisch» (Blumenlese, p. L.); Schwicker így cifrázza ki: «Baróti ist durchwegs *romanistischer Epigone*» (249). Ugyancsak Toldy szerint Kazinczy 1793-ban kiadta Herder Paramythionjait és *Sokrates Mainomenost*, azaz a Sinopei Diogenes dialogusait, Wielandból (Költészet kézikönyve. III. 75); a mit Schwicker következőképp javít: «Kazinczy übersetzte damals Herder's Paramythien, *Wieland's Dialoge und des Sokrates «Mainomenos»*» (347). Határozott nyereség ez a «Mainomenos», mert Sokratesnek eddig semmiféle munkáját nem ismertük.

Nem kevésbé meglepő és eddig ismeretlen adat, hogy Petőfi a

*) A magyar játékszín története. I. 38.

színi pályán, többek közt *szláv accentusa* miatt nem tudott boldogulni (604), és ez adatra Fischer Petőfi-életrajzában, melyet Schwicker kivonatolt, csupán annyi támaszpontot lelünk, hogy Petőfi anyjának kiejtésén a szláv accentus erősen érzett későbbi éveiben is (Fischer, Petőfi's Leben und Werke. p. 80). Ugyancsak Petőfiről, továbbad, azt olvassuk, hogy 1849 július folyamán *Moldvában* találkozott ismét Bem tábornokkal, és újra követte őt Erdélybe (612). Valójában pedig úgy van a dolog, — a mint ezt Fischer könyve is erősíti, — hogy Petőfi, midőn útjában meghallotta, hogy Bem seregével Moldvába vonult, *el volt határozva őt oda is követni*; de időközben értesülvén, hogy a tábornok már visszajött Moldvából, elébe sietett Egressy Gáborral, és Bereczkén találkozott vele (Fischer i. m. p., 572. V. ö. Halasi, Petőfi-reliquiák, p. 87). Petőfi tehát sohasem járt Moldvában, és erre nézve Fischer könyve is elég határozott és világos tanúság, legalább azok előtt, a kik tudják, hogy Bereczk nem Moldvában, hanem Háromszékben esik.

Schwicker æsthetikai és irodalomtörténeti felfogása a legnagyobb mértékben függ azon írókétől, kiket ő és segédei *történetesen* consultáltak. Míg a misteriumok kérdésében, mint láttuk, Toldy elavult nézetét követi, addig Kármán *Fannijára* vonatkozólag Székely Józseffel tart, ki Fannit, helytelenül, Markovich grófné eszményített alakjának képzele (286). Néhol czitálja ugyan Toldyt, Beöthyt vagy Gyulai Pált, de a legtöbbször minden hivatkozás nélkül, zavartalan lelki nyugalommal használja a pluralis maiestatist ítéleteiben. Vagy úgy, hogy Toldy és Beöthy között tanács nélkül vacillál, vagy Toldy nézetét fogadja el, mikor Beöthyé határozottan helyesebb. Így lesznek Kuthy és Nagy Ignác *Jósika utánzóivá* (538), csak azért, mert Toldyban «A kor többi elbeszélőiről» szóló fejezet (Irodalomtörténet, p. 388) azzal kezdődik, hogy «Jósika után, s nagy részt az ő nyomában, szokatlan elevenség lett a novella- és regényköltészetben észrevehető». Beöthy tehát, ki helyesen, azt írja Jósikáról, «hogy iskolát nem igen alkotott», kisebbségben marad (Beöthy, Irodalomtörténet. II. 62). Szintígy Vachott Sándor, Császár, Kerényi és Sárosy a *classikus lyra epigonjai* címen szerepelnek Toldy után (563), pedig rajtuk, mint Beöthy mondja, Kisfaludy Károly, s főleg Vörösmarty és Czuczor hatása mutatkozik.

Látni való, hogy Schwicker átalában nem is mond véleményeket, csak visszhangja mások véleményeinek. Æsthetikai elvei, meggyőződései nincsenek; ezért ő abban a kedvező helyzetben van, hogy kivált elő írókról, nem kénytelen kárhóztató ítéletet mondani, s változtatlanul acceptálja felőlük a pajtáskodó journalistika dicsérő phrasisait. Annak daczára, hogy valóban elijesztő képet rajzol legújabb költészetünk nyers naturalismusáról, pessimistikus, világpolgárius jellegeről, mégis egész sorát lépteti el szemünk előtt a koszorúsoknak, úgy hogy a vigasztalan

helyzetünkön való kétségbeesést egyszerre örömteli megnyugvás válthatja fel. Látjuk, hogy Zichy Géza, az ismert zongora-virtuóz, egyszerűs mind a *legadományosabb* magyar költők egyike a jelenkorban («einer der begabtesten Dichter aus Ungarns Gegenwart», 792); hogy Endrődy *jelentékeny* költői tehetség (796); hogy Bartók Lajos a *legjelentékenyebb* modern lyrikusok közé tartozik (797); hogy Reviczky legújabb verskötete szintén *jelentékeny* talentumra vall (799); végre, hogy Kiss József a *legjelentékenyebb* dal- és balladaköltők egyike a jelenkori Magyarországon (799). A «jelentékenysé» mellett aztán egész sereg «figyelemre méltó», «mély költői lélek», kiváló, rendkívüli, fényes talentum, az ifjú és legifjabb óriások egész legiója bontakozik ki előttünk, olcsó superlativusok és hirlapi phrasisok csalánszövetébe takarva, jeles, elismert, kedvelt, olvasott és ünnepelt valamennyi, valóságos aranykor ez irodalmunkban, melyről Boileauval elmondhatnók:

Et jusqu' à d'Assoucy tout trouva des lecteurs.

Schwicker valóban senki se vádolhatja, hogy, élő írókkal szemben, fukarkodik a dicsérrel; mégis, sajátságos, hogy azok vannak leginkább agyba-főbe dicsérve, kik valamely folyóirat, heti vagy napi lap szerkesztői vagy munkatársai. Sőt buzgalmában annyira megy, hogy külön fejezetben tárgyalja a periodikus irodalmat, s itt pontificalis komolysággal fölfedezi Nagy-Németország előtt azt a misteriumot, hogy a Pesti Napló szerkesztőségében a «legjobb tollnak» (die «beste Feder») Kaas Ivor bárót tartják, s hogy a Nemzet szerkesztésének gondjai voltaképp Visi Imre vállain nyugszanak (891).

Míg az élő írókkal, kivált a szerkesztőkkel szemben Schwicker igen circumspectusnak mutatkozik, s a legnagyobb óvatossággal kerül minden éles megjegyzést, addig a holtakkal szemben sokkal kevésbé tartja szem előtt a mindenkit megillető méltányosságot és objectivitást is. Gregussal, például, húsz-huszonöt sorban végez; de nem mulasztja el, minden à propos és magyarázat nélkül oda vetni azt az együgyű és malitiosus mende-mondát, hogy «Greguss Petőfinek ellensége volt, s már 1844-ben röpiratot tett közzé Petőfi ellen, melyben minden tehetséget megtagad tőle és azt tanácsolja neki, mondjon búcsút a költészetnek» (919). Ez a Gregussról szóló rövid passusnak mintegy csattanója, mely úgy látszik, arra van számítva, hogy hatást keltsen azok közt, a kik szeretik az értelmetlen anekdotákat. Valószínű, hogy léha compilorok és szellemi kiskorúak sokáig ismételni fogják ezt a gyanúsítást; de a józan kisebbség előtt nem kell hosszasan mentetgetni azt a jeles férfit, ki elveit és meggyőződéseit nem az időleges divatok szerint változtatta, s ki «az okszerű meggyőződésnek mindenkor nyitva állott». Jól mondja Bánóczi, hogy e tényt nem szükséges menteni, sem védeni,

csak megérteni. «Gregusst az ízlés fejlődésének története igazolja. Nem természetes-e, hogy a régebb iskola hatása alatt megállapodott ízlés az újban csak ennek bontó hatását látja, csak a változás nyugtalanságát érzi, és tulzónak, szabálytalannak tartja, a mi az újnak lényegére tartozik? — De Greguss fejlődött: nemcsak megérte az új irány uralmát, hanem meg is értette és magába olvasztotta örökbecsű eredményeit.»¹⁾

Greguss után ugyancsak kijut Toldynak is, ki, szerencsétlenségére ítéleteit, meggyőződéseit szintén maga érlelte, alkotta meg, nem követvén Schwicker kényelmesebb útját, melyen az ember készen és kellő formában kapja az ideákat. Igaz, hogy Toldy elein a magyar költészet aranykorát abban a félszázadban látta, mely Kazinczyéktól az ifjabb Kisfaludyn át Vörösmartyig terjed, s e korszak költőit, minden különböztetés nélkül, «új iskola», «classikai költészet» névvel foglalta együvé. De később, bár személyes és æsthetikai rokonszenvei még mindig erős kapcsolatokkal fűzik Kazinczyhoz s az Aurora-körhöz, mindinkább enged abból a merevségből, mely Vörösmartynál mintegy csomót köt a fejlődés fonálán, s azon túl csak hanyatló ivadékot, csak epigonokat lát. A magyar költészet kézikönyve új kiadásban már megkülönbözteti Kisfaludy Károly iskoláját, a *nemzeties műköltészetét*, mely Kazinczy iskoláját folytatta és ennek tartalmában és formájában új irányokat adott, s bár a fejlődés újabb stadiumát Vörösmartyban nem tünteti föl világosan és kellő szabadsággal, azt tartalék nélkül, a meggyőződés egész erejével hirdeti már, hogy Petőfi és Arany, az «új népies iskola» két legnagyobb képviselője — tehát nem a classicismus epigonjai többé — új lendületet adnak a nemzeti műköltészetnek.»²⁾

Nem szólunk arról a kegyetlen sommás eljárásról, melylyel szerzőnk Pázmándi Horvát Endre, a «rímkovács falusi pap» fölött (der verschmiedende Dorfpfarrer) napirendre tér (488—9); de nem hagyhatjuk szó nélkül irodalmi és általában culturalis törekvéseink tendentious tárgyalását, mely, többé-kevésbé prononcirozva, e könyvben több helyütt előkerül. Schwicker nem tudja méltányolni Vörösmarty ama hervadhatlan érzelmét, hogy «lerázva a német költészet jármát, nemcsak nemzetiebbé tette költészetünket, hanem egyszersmind megnyitotta azt az összes európai irodalmak behatásainak.»³⁾ «Kevésbé látszik, úgy mond, dicséretesnek, ámbár a korviszonyokból megfejtethő, Vörösmarty idegenkedése a német irodalomtól, melynek túlnyomó befolyása ellen,

¹⁾ Emlékbeszéd Greguss Ágost felett. Budapest, 1889. p. 9.

²⁾ Toldy, A magy. költészet kézikönyve, II. kiadás, III. p. 4—5. — V. ö. Gyulai, Emlékbeszéd, p. 98—99.

³⁾ Gyulai, Emlékbeszéd, p. 115.

természetesen, hiába igyekezett megóvni nemzetét. Hogy e törekvés nem sikerült, az csak üdvére vált a magyar szellemi életnek; mert Vörösmarty hatalmas befolyása annak idején nagy mértékben hozzá járult a *legszélső nacionalismus* ébresztéséhez és fentartásához életben és irodalomban.» (487.)

Ezen idézetből, melyekhez hasonlólt könnyű volna többet is kijegyeznünk, első olvasásra megítélhetjük Schwicker velleitáit, ki irodalmunk üdvét egyedül a német irodalom túlnyomó és kizárólagos befogadásában látja, s a magyar culturának, hallgatólagosan, azt tűzi czélul, hogy a németnek mentül tökéletesb mása, mentül hívebb követője, mintegy expositurája legyen. Valóban, e czél sokkal magasztosabb, sem-hogy korlátozt *«nationalismusunk»* követni birná, s teljes *elismeréssel adózva* Schwicker jóindulatának e nemzet iránt, mégis csak Vörösmarty nyomain igyekszünk tovább haladni, óvakodunk azon cultura járma alá vetni magunkat, mely, földrajzi és politikai helyzetünknel s történelmi fejlődésünknel fogva, nemzeti sajátságainkat, faji jellegünket, egész psychikus existenciánkat századokon át megsemmisítéssel fenyegette. A magyar irodalom sokáig idegen iskolákat járt, utánzott, másolt, mielőtt tudatára ébredt volna geniusának; de most, hogy e genius szárnyára kelt és hangja oly hatalmasan kicsattant Petőfi és Arany költészetében; most, hogy büszkén rá mutathatunk egy igazán nemzeti költészetre, mely a világirodalomban is számot tesz, most örülség volna ott folytatni tovább, hol a nemzeti újjászületés első éveiben kezdetűk volt: a német irodalom utánzásán. Nem szükség a világirodalom számos példájára utalnunk: saját irodalmunk fejlődéséből nyilván kitetszik, hogy a költészet legnagyobb remekei akkor állnak elő, midőn a költők saját nemzetük érzületéből, esze-járásából és szíveveréséből, abból a szűkebb világból merítnek inspiratiót, melynek képe ott lebeg álmaikban, s mely minden idegszálukkal, minden csepp vérükkel válhatlanul összeforrt. Ez a nemzeti sajátosság, ez az egyéni határozottság és faji bélyeg döntik el a költői művek létjogát és becsét a világirodalom ítélőszéke előtt, s világirodalmi szempontból minden költői mű annál becesebb, mennél nagyobb mértékben tudja felölelni és mennél magasabb fokon tudja kifejezésre juttatni a sajátos nemzeti és faji eszmekört, a nemzet világnézetét.*)

Nem áztatjuk magunkat azzal, hogy Schwickert és elvtársait valaha meggyőzhethők arról, hogy az a *«feltörekvő magyar chauvinismus»* koránsem oly erőszakos, mint oda kiinn hárdeni szeretik, s hogy e nélkül a nemzeti újjászületés nagy műve ma is csak néhány rajongó agyá-

*) V. ö. Salamon tanulmányai, II, p. 98. sqq.

ban élne még: üres ábránd, hiú álomkép lenne, mely nem valósulhat soha. De ha oly erőszakos volna is ez a «chauvinismus», vajjon mért épen minket szükséges *tartózkodásra, bölcs mérsékletre* inteni, a *nemzeti gondolat érvényesítésében*? mért épen mi reánk férne több ildomosság, tapintat és méltányosság az idegen nemzetiségű állampolgárok iránt, kikben a nemzetiségi eszme szintén gyökeret vert és valósulásra tör (734)? Vajjon volt-e valaha nemzet, mely annyi generositással melengette volna keblén az ellenséges nemzetiségek kígyóit, mint a magyar? Volt-e csak egy is valaha, mely nálunk csekélyebb energiával követelte volna jogait, melyeket consolidálni és elismertetni nem a nemzeti hiúság, hanem a nemzeti önfentartás kötelessége és magasabb állami érdek parancsolt? Vajjon mi alkottunk-e kényszerszertörvényeket, melyek a poseni lengyel lakosságot beolvadásra vagy kivándorlásra kényszerítik? mi állítottuk-e német lábra Elsass iskoláit? s mi zártuk-e el hármas korláttal határainkat a francziák elől? Valóban, ha elgondoljuk, hogy nálunk minden nemzetiség háborítlanul használja nyelvét egyházi és községi életben, iskolában és társadalomban egyaránt; hogy nálunk a nemzetiségi sajtó oly kiváltságokkal bír, minőket a világon sehol, s hogy vannak államtisztviselőink, kikről tudva van, hogy a magyar állameszmének ellenségei: ha ezt elgondoljuk, akkor, olvasván a mi jó németjeink időszakos jajveszékléseit a «Reich» lapjaiban az erőszakos «magyar chauvinismus» miatt, szeretnők egyszer már részesíteni őket a *másik* rendszer áldásaiban, melyeket bizonyára a poseni lengyelektől s az elsassi francziáktól irigyelnek.

E többé-kevésbé nyílt izgatás a magyar állameszme ellen, ez insinuatiók és hangulatkeltések az elnyomott fajrokonok javára, magában Németországban sem fognak sokáig visszhangra találni; itt a hazában pedig csak arra szolgálnak, hogy a velünk állami közösségben élő német nemzetiséget oly aspiratiókkal töltsék el, melyek soha sem valósulhatnak, és melyeket táplálva, könnyelműen kockára vetnék a létező előnyöket reménybeli, de elérhetlen utopiáért. Mert, ha nem csalódunk, a Schwicker-féle irányzat, bármily óvatos reservatiókkal és restrictiókkal él a szerző, in ultima analysi, a közelmúlt absolutismusának kormányelvére, a nemzetiségek egyenjogusítására vezetne vissza: oly végzetes elv, melynek érvényre jutását csak azok kívánhatják, kik a magyar állameszmének nem őszinte barátjai.

HÁHN ADOLF.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1887/8.

17. Chateaubriand és művei. Írta *Gärtner Henrik*. (Nagyváradai állami főreáliskola.) — Az idegen, nevezetesen az angol, francia, sőt még a német irodalom kiválóbb műveiről és íróiról is nagyon kevés könyv, tanulmány, cikk és fejtegetés van aránylag irodalmunkban. A mi e részben történik, jóformán alig több valamivel azon tárczaszerű ismertetéseknél, melyeket egy-egy nagyobb zajt csapó könyvről vagy írójáról a napisajtó egyik-másik munkása valamely külföldi szemle-cikk vagy hirlapi tárcza nyomán futólagosan laptöltelékül időről-időre papirosra vet. Ez nem egészséges állapot, mert irodalmunk egyetemes jelleművé s tárházává mindazon eszméknek és gondolatoknak, melyek a művelt nyugat irodalmait foglalkoztatják, csak úgy lehet, ha ezeket irodalmi tanulmány tárgyává téve saját irodalmunkba, saját gondolkodásunkba beoltani el nem mulasztjuk.

E bajon egy iskolai *Értesítő*ben megjelent cikk épen nem segíthet. De ha nem segíthet is, annyit bizonyára nyilvánvalóvá tehet: vajon írójától jövőre nézve várhatunk-e oly munkásságot, mely legalább részben alkalmas lesz segíteni a bajon?

Mikor ez értekezést kezembe vettem, legelőször is ezt a kérdést vettem fel. Örömmel vallom meg, hogy a felelet nem volt tagadó. Ez értekezés kezdő író műve. Inkább iskolai dolgozat, mint cikk vagy tanulmány; de tehetséges kezdő műve, értelmes és világos eszű tanuló dolgozata. A tollat ügyesen forgatja, gondolatait szabatosan és könnyen fejezi ki már is. Előadása élénk, stilusa ha nem is valami kiváló magyarságú, de legalább mentes nagyobb hibáktól. Tárgyával is tisztában van; forrásait ismeri és tudja: melyikből mit merítsen a nélkül, hogy egyéniségét feláldozza. Van benne némi önállóság; igaz, nem több a kezdő önállóságánál, de ebből is megítélhetjük képességét arra vonatkozóan: vajon tanulmányai szélesedésével, tehetsége érésével fog-e a maga fejével gondolkozni és meg fog-e a maga lábán állani?

Azt hiszem, hogy ez értekezés mind e kérdések kedvező megoldására biztató jelnek tekinthető. Megvallom azonban, ítéletem megalkotásában a bizonytalanság némi szorongását érzem, már csak azért is, hogy mint a cím is mondja, («a budapesti m. kir. tud. egyetem bölcsészeti kara által jutalmazott *pályamunkából*»), egy teljes egészet képező munkát töredékével, vagy talán nagyobb részével állok szemközt. Meglehet, hogy egyben-másban ítéletem másképp esnék ki, ha nem a töredék, hanem az egész mű állana előttem. Mikor tehát kritikai észrevételeimet megteszem, igyekezni fogok azokat némi feltételelességgel csu-

pán csak az előttem levő töredékre való tekintettel tenni meg, nem zárván ki lehetőségét, hogy az egész művet látva, a töredékre tett észrevételeim egyikét, másikat némi módosítás alá vetném.

Legelőször is hibának tartom a hosszú eredeti francia idézeteket, melyek hozzávetőleges számítás szerint egy ötödét veszik igénybe az értekezésnek. Különbösen is Chateaubriandról írva Chateaubriand prózáját magyarra fordítani sokkal szebb ambíciója lehet az írónak, mint idézni eredetiben. Az írás művészetének egyik titka, hogy az olvasó írásunkban ne érezze az iskola szagát, a szoba-tudósság ama porát, mely vonzás helyett eltaszít. Mit szólna az értekezés írója, ha kezébe venné De Vogüé *«Le roman russe»* című művét s abban egész lapokat találna idézve orosz nyelven valamelyik orosz regényíró művéből?

Ez értekezésnek egyik s talán éppen a legnagyobb hibája, hogy Chateaubriand-t korától, kora eszme-áramlataitól egészen elvontan tünteti fel. Hiányzik benne a háttér, pedig e háttér kellő megfestése nélkül Chateaubriand igazi képét nem lehet megrajzolni. Egy-két vonást ugyan lúsz ecsete az arckép kidolgozása közben a hátteren is, de keveset ahhoz, a mi csak tűrhetőleg is elegendő lenne arra, hogy megadja a szükséges háttér, a kellő keretet. Az író pedig jól látszik tudni, hogy Chateaubriand hozzá tartozik korához, hogy gondolatait, érzelmeit nemcsak saját, hanem kora lelki állapotaiból is merítette. Nagysága nem művei abszolút költői vagy művészi értékében gyökeredzik, hanem ama kölcsönhatásban, melyet e művek egyénisége és kora lelki állapota között létesítettek. Nagy hatása volt a század első felének irodalmára, nem annyira tehetségénél, mint inkább azon körülménynél fogva, hogy ő adott először határozott és megragadó kifejezést amaz egyetemes hangulatnak, mely a míveltek kedélyén a század első részében erőt vett.

René nemcsak folytatása Werthernek, hanem inspirálója is egy egész korszak költészetének, kifejezője egy egyetemes betegségnek, melynek symptomái Manfrédben, Jacopo Ortisban, a Karthausi-ban és Musset *«La confession d'un enfant du siècle»*-jében találunk megrázó kifejezést. Ő tudott hangot adni annak a *«vague des passions»*-nak, melyet annak tudata szült, hogy semmi sem maradt meg abból, a mi volt és még semmi sincs meg abból, a minek meg kellene lenni. Habozó, kételkedő, következtetlen lelke, művészi érzékisége, erkölcsi elveinek gyengesége, mysticus hajlamai, ingadozó hite mind közös vonások korával s előkészítői amaz egyházas reakciónak, mely a restauratio korszakát jellemzi.

A XVIII. század a kételkedés és a hitetlenség százada volt. A forradalom, a század bölcsezetének ez édes gyermeke pedig ki akarta tépni az emberek szívéből a vallást. A forradalom bukása után az irányát veszített társadalom fenszóval követelte vissza a hitet, a vallást. Új val-

lások irodalom jött létre. A kritika Feletz abbé és Saint-Victor vezetése alatt gyűlölettel fordult el a múlt század rationalis és hitetlen irodalmától. Az emberek vallásosak és hívők akartak lenni minden áron. A hit, a vallás látszott ama mentő horgonynak, mely egyetlen szilárd ponttúl kínálkozott a zavaros és előre nem látható végű nagy küzdelemben. Chateaubriand művei azért voltak olyan nagy hatással, mert az elvesztett hit visszahozói gyanánt tűntek fel a minden áron hinni akaró emberek előtt. Pedig e művek csak annak ékesen szóló tanúi, hogy a ki hitét egyszer elvesztette akár csalódásai, akár kételkedése, akár tudása következtében, azt nem találja meg sehol. Hasztalan keresi az ősvadonban, a góthikus székesegyházak csarnokainak derengő szürkületében, a középkor költői és művészi alkotásaiban, a nagy egyházírók műveiben, nem fogja többé megtalálni sehol. Chateaubriand se találta meg, de azok sem, kik műveiben keresték. A «Génie du Christianisme» a hit megváltó ereje után vágyakozó lélek kiömlése, de nem az igazi hit őszinte, kételkedést nem ismerő vallomása.

Chateaubriand kételkedő maradt mindvégig, kinek hite inkább csak affectált hangulat volt, mint őszinte érzés. Mikor azt mondja, hogy halkodló anyjának és nővérének szavai hatották meg annyira, hogy kereszténnyé lett, hogy e sírból jövő két hang hallatára *sírt és hitt*, tulajdonképpen csak önmagát ámitotta. Még élete felé is azt hitte, hogy *credó*-jában vigaszt talál. Meglehet igaza volt, de hogy ez a credo nem volt az általa annyira magasztalt kath. kereszténység credója, körülbelül bizonyos. Ezt nemcsak az a voltaireanus tudta, ki egy társaságban ezzel a kérdéssel hozta zavarba: mondja csak, Chateaubriand úr, mikor és kinek szokott gyönni? hanem Laménnais maga is. Chateaubriand a kath. kereszténység apologetája ugyan, de hogy maga az apologeta is mily gyöngye a hitben, azt csak az ítélni lehet meg, ki Pascallal, a XVII. század e nagy apologetájával összehasonlíttja. Maga az is, hogy a kath. kereszténységet a művészet szempontjából védelmezi és dicséri, bizonyos fokig eretnecség s teljesen összevágó azok felfogásával, kik a vallást az emberi lélek nagy és bájoló önkéntelenségének, az æsthetikai érzés egy fájának mondják és hirdetik, hogy nincs messze az idő, mikor az emberi lélek egész tudalmatlan mélységét kifejező művészet és költészet lesz a művelt emberiség egyetemes vallása.

Ez értekezés írója ismerteti Chateaubriand nézeteit a hit és vallás kérdéseiben, de nem látszik érteni magát a korszak vallásos hangulatát eredetében és következményeiben. E miatt aztán Chateaubriand írói egyéniségének sem kultur-történeti alapját, sem kultur-történeti hatását nem igyekezik vázolni. Hatalmas, évtizedekre kiható áramlat volt ez, lényeges vonása a jelen század civilizatorius törekvéseinek. E hiányt konstátálom nem azért, mintha mentségét nem bírnám megtalálni;

hanem azért, hogy az íróit szélesebb körű és mélyebbre ható tanulmányára figyelmeztessen.

Hibája ez értekezésnek az is, hogy írója egészen mellőzni látezik az összehasonlító eljárást tanulmánya közben. Chateaubriand egyik iratában szemére veti Byronnak, hogy sehol egy szóval sem említette, mit köszönhet Childe Harold Renének? Egy másik helyén meg Bonaparte egyiptomi hadjáratáról beszélve ezeket mondja: «Könyvei között, melyeket magával vitt, ott voltak Ossian, Werther, az Ó-Testamentom, La nouvelle Héloïse, jeléül ama chaosnak, mely fejében volt. Positiv eszméket, romantikus érzéseket, rendszereket, álomhüvelyezéseket, komoly tanulmányt, képzelődést, bölcseséget, bolondságot mindent összevegyített és a század e különféle produktumaiból alakította ki a császárságot.» Lehet, hogy igaza van. De sokkal bizonyosabb, hogy ha mindez ingredienciákat elvonnék Atalá-ból, René-ből, a Génie du Christianisme-ből, kevés maradna, mi kizárólag csak az övé. Madame Staël Németországról írott könyvében azt mondja, hogy Rousseau, Bernardin de Saint-Pierre és Chateaubriand *«németek a nélkül, hogy tudnak»*. Mindezek az ujjmutatások, mily világos útmutatói az irodalmi összehasonlításnak!

Meglehet, sokat követelek egy kezdő írótól mikor ilyes dolgokért szemrehányásokat teszek, mikor azt kívánom, hogy merüljön bele tanulmányába annak a nagy irodalmi áramlatnak, mely Franciaországból kiindulva bejárta minden művelt nép irodalmát. Lehet, de azt hiszem, hogy ez értekezés írójától szabad ezt kívánnom; gáncsolva eljárását lehet buzdítanom szebb és tökéletesebb munkára. Mikor Ch. Fontanes-nak a Génie du Christianisme kézirati íveit megmutatta, ez elragadtatásában így kiáltott fel: «Travaillez, travaillez, mon ami, devenez illustre; vous le pouvez; l'avenir est à vous!» E szavakkal végzem én is gáncsoló kritikámat: travaillez mon ami, vous le pouvez!

DR. JANCSÓ BENEDEK.

18. Gretcs József, Egy német nyelvi házi dolgozatnak az V. osztályban való megbeszélése. (Fehértemplomi áll. főgymnasium.) 3—23. l. — Jó források alapján készült érdekes és tanulságos dolgozat. «A tétel Uhland 'Tell's Tod' cz. balladájához fűződik. Az ebből nyert gondolatkört a tanulók a következő német nyelvű themában foglalják össze: Minden embernek kötelessége, hogy embertársán még élete feláldozása árán is segítsen.» E téma előkészítésére a szerző behatóan tárgyalja 1. a svájci szövetség kritikai történetét, 2. e szövetség létrejöttéről alakult hagyományt, a Tell-mondát, 3. a költemény alakját és tartalmát, 4. a Tell tettének ethikai alapjait. Első pillanatra is világos, hogy az 1. és 2. pont alatt összefoglalt igen alapos, de egyúttal igen terjedelmes fejtegetések nem tartoznak voltaképen a tárgyhoz. Uhland kérdéses költeményének megértésére teljesen elegendő a Gessler megölésére és a

kis fiú megmentésére vonatkozó hagyományoknak rövid elmesélése, legfeljebb azzal a rövid megjegyzéssel, hogy Tell szerepléséről nem tud a történet, tehát egyénisége és tettei a monda alkotásai. Történeti tényeken alapulnak-e Tell alakja és tettei és ill. mennyiben térnek el e hagyományos elbeszélések a történetnek való tényeitől, ezen kérdéseknek alapos és beható tárgyalása az alapul vett költemény megértésére és a fölvetett téma kidolgozására egészen szükségtelen, és helyesebben (mint a szerző maga is megjegyzi) más olvasmány kapcsán, legjobban Schiller drámájának olvasásánál tárgyalandó. Az anyag, melyet a szerző ez értekezés szerint Uhland költeményének magyarázatához földolgoz, többet vesz igénybe, a mi ép oly aránytalan mint czélszerűtlen munka. E magyarázat egészen elnyomja a tárgyalandó költeményt; ettől kell pedig költemények magyarázatánál legjobban tartózkodni. Ellenben a 3. és 4. alatt összefoglaltak helyesek s nagy gonddal vannak egybeállítva, ha (főleg az V. osztályban) túlságosan elvontak is.

Tévedést nem sokat találtam. A svájci krónikás, kit szerző többször említ, nem Tschudi, mint G. mindig írja a nevet, hanem Tschudi; Uhlandnak 'Tell's Platte' cz. költeménye nem sonett, hanem öt distichon, és több ily apróság. Nagyobb baj, hogy a szerző sokszor igen homályosan fejezi ki magát. Így pl. a 13. lapon azt mondja, hogy a monda «előre megbeszélése által... ráirányoztuk a figyelmet *ama kérdésre is, mely harcot támaszt a történeti igazság és szívünk sugallata, a való és ideál közt*». És alább azt állítja, hogy a mondai és történeti anyag megkülönböztetésénél «fejlesztjük a történet iránt való érzéket, gondolkozásra serkentünk, különösen a tekintetben, hogy *a tanuló a mondának és történetnek a költészet viszonya felől elmélkedjék*». Magyarság tekintetében is igen kifogásos a dolgozat, mely különben egész irányánál és a feldolgozott anyag gazdagságánál s értékénél fogva becsületére válik szerzőjének és figyelmet érdemel.

HEINRICH G.

NYILTTÉR. *)

Válasz Weiss Rezső úrnak Ilias-jegyzeteimről szóló bírálatára.

Sokat haboztam, feleljek-e erre a *«bírálat»*-ra, mert, hogy az ily hangos szó és magas ítélet a mélységes hallgatást jobban megérdemli, mint a feleletet, az kétségtelen. Hogy mégis válaszolok, teszem azt egyrészt az igazság érdekében, másrészt azok kedvéért, kiknek nincs módjukban utána nézni, mennyire állhatják meg helyöket Weiss úr enunciatíói; — végre — hogy Weiss úr büszkeséggel ne vádolhasson.

A mit általában mond működésemről, arra nem felelek. Ismeretes dolog, hogy fiatal óriások többnyire mások ledorongolásával kezdik pályafutásukat. Weiss úr *ítélete* engem nem aggaszt, legfeljebb *állításai* tarthat-

*) E rovat tartalmáért nem vállalunk felelősséget.

Szerk.

nak számot érdeklődésemre. Lássuk tehát azokat. A mit a szerinte túlságos sok magyar parallelelből mond, az azt bizonyítja, hogy nem tudja, mire valók azok? Ő nem látja, hogy azok nem esetlegességből, »magyar irodalom-beli jártasságom fitogtatása» végett vannak idézve, hanem mindenütt a nyelvi vagy költői kifejezés alaposabb megértése céljából. Vannak ugyanis nekünk, magyaroknak, néménémű *Utasításaink* is, melyeknek ismerését egy egyetemi hallgatótól természetesen nem várhatván, hadd idézzem, mit mondanak Homeros olvasásáról. »Homeros olvasása ez osztályban a poétikai tanítással hozható kapcsolatba. A tanár a szükséges nyelvi magyarázatokon kívül, főleg a *költői előadás módjának megvilágítását tartsa szem előtt.*» — Nem arra való tehát az iskolában az idézetek emlegetése, hogy a tanuló megtudja, mit mond Arany, Petőfi vagy Vörösmarty ehhez hasonló, hanem az antik és modern költői nyelv sajátosságainak szembe állítása tudatossá fogja tenni előtte az olvasottak sajátságait. Midőn pl. azt mondja »*oix ēxe* nem tartá fogva az üdítő álom, mert »csak könnyedén fedte» (Arany M. O. III.) — akkor ebben nem »bizonyos fitogtatás nyilvánul», hanem egyrészt az idézettel megmagyarázza a kifejezést, másrészt urát adva a modern költői szóhasználatnak, jelentősebbé teszi. Ismeretes, hogy e hely kifogásra is adott okot Homerosnál, mert az első ének végén az van mondva Zeusról, hogy aludt s itt a második ének elején, hogy »nem tartá fogva az álom». Az Aranyból vett kifejezés mintegy bizonyítja, hogy itt nincs ellenmondás. De Weiss úrnak kevéssé számba menő magyar idézet az, ha pl. az éhség csillapítására, a sirásnak a patakhoz, forráshoz, a seregnek a fellelgehez, a halálnak a ködhöz, fellelgehez való hasonlítására magyar költői példákat idézünk. Sajátságos, hogy Weiss épen a költői szempontból nevezetesebb példákat kifogásolja; de mivel ő is tud egyet, előáll vele s a *ἰδρὼ ἰθρῶσα*-hoz idézi Aranyból ezt: »homlokomat nem verte *veriték*». Jól van, én szívesen veszem ezt a segítséget, de örülök, hogy nem én idéztem, mert akkor Weiss úgy förmedt volna rám: »hogy lehet figura etymologicára oly példát idézni, melyben nem a tárgy meg az állítmány, hanem az alany és állítmány valók egy töből? ezért inkább megfelelt volna a belső tárgy-as kifejezés: »megizzadtam vaspályáját (Berzsenyi).» — De nem terjeszkedhetem ki minden kifogásolt idézet védelmére. Ha Weiss úr kíváncsi rá, szíveskedjék fölkeresni, készségesen adok felvilágosítást mindenikről. Csak azt említem meg, hogy IV, 125 és *Verg. Aen. XI, 758* közt helyesen nem talált rokonságot, mert »758» sajtóhiba 858 helyett.

Egyes kifejezések fordításán is több kifogást tesz. Szerinte I, 180 *Μυρμιδόνεσσιν ἄνασσε* nem = »uralkodjál a myrmidonok közt», hanem = »parancsolj a myrmidonoknak». Egyebeket mellőzve, csak az *Abel*-féle Ilias-kommentárra utalom Weissot, hol e helyhez ez a jegyzet: »*Μυρμιδόνεσσιν* a myrmidonok közt, *Μυρμιδόνεσσιν ἄνασσειν* a myrmidonok fölött uralkodni.» — I, 280-hoz meg van nálam jegyezve *δέ* = és, de ott két *δέ* van. Weiss azt hiszi, hogy ez a második *δέ*-re vonatkozik, de az *hát* vagy *hiszen*-nel fordítandó szerinte. Először is nem lehet kétség, hogy jegyzetem a második *δέ*-re vonatkozik, mert az e sorban az első *δέ* után álló *ἰδρὼ ἰθρῶσα* van előbb magyarázva; másodsor az igenis nem *hát*-tal, hzhem *és*-sel fordítandó, mint ugyancsak *Abel* jegyzete is tartja. — *μετ' ἑμῶν* Weiss szerint = »engedelkeny»; szerintem: *renyhe*. Weiss nézze meg ismét *Abelt*, mivel itt is szerencsés vagyok megegyezni. (Ameis: »schlafl.») — *στειναι* Weiss szerint nem = »azt mutatja, szándékozik», — hanem »előáll». Miért? *Abel* »akar, készül». Ameis: »macht Miene». — V, 187-nél maga a hely és Ameis nagyobb tekintély előtttem, mint a Weiss okoskodása. Nem is lehet másképp, mert Pandaros tudja, hogy ott sebesítette meg Diomedest, a hol akarta volt. — Weiss nem tudja, hogy *ἀλλὰ*-nak *ámbr* jelentése is lehet. Sajnálom, de nem tehetek róla. Tudni való, hogy a magyar *ámbr* mellérendelő kötőszó is és = *mindenesetre*. Egyébiránt lásd Ameisot e helyhez (»wenggleich») és *Simonyi*: Magyar Kötőszók I, 221–3. Más egyáltalában nem bizonyított csak odavetett e nemű állításaira nem vesztegetem a szót,

mikor pl. *ἐν ὁφθαλμοῖσιν* szerinte nem «szemtől-szemben», hanem «szemeim előtt», *ἄρα* = *tehát* és nem *persze* stb.

Fő fogyatkozás Weiss szerint, hogy a *Stier* kiadását, melyet pedig ő ismertetett, a Rzach és Christ Ilias-kiadásait, Buchholtztól, Ludwich Aristarch's Hom. Textkritik-ját és G. Meyer Görög grammatikáját nem használtam fel. Hát hogy ezek közül Stiert, Rzachot, Meyert és Ludwichot csakugyan nem használtam, az igaz, de Buchholtztól és Christet igen, bár bevezetésem referációjában nem említettem. Egyébiránt sok szerzőt lehetne még említeni a homerosi irodalomból, a kiket nem használtam, mert nem akartam a sok fától eltéveszteni az erdőt. En nem a philologus-candidatusoknak írtam jegyzeteimet, hanem az iskolának s nevetséges hányjavetiséggel egy-két másik *német* munka fel nem használását vétkül róni fel s pl. angol philologiai munkákról tudomást se venni. Nem csak Németországon keresztül juthatunk el a philologia elysiumába.

Hogy a grammatikai magyarázatokat nem nagyon bőven mértem, annak oka 1. Homeros olvasásának fő célja; 2. a magyarázatos kötet tulajdonságos terjedelmének elkerülése; 3. az, hogy az Utasítások kétféleképp szabják ki a görög tanítás menetét: Homerossal vagy az attikai nyelvvél kezdve. En az előbbi mellett vagyok s azért nem tartom szükségesnek, hogy a homerosi alakokat az attikaiakkal magyarázzam. Homeros grammatikája pedig magába véve igenis nem nehéz, mert *egyszerűbb* minden más írónál s teljesebb alakjai csak könnyítik a görög tanulást.

A dialectusról szóló szakasz az iskola szükséglete szerint elég. Hogy az articulusnak Homerosnál még mutató névmási jelentése van, azt fentartom. Az a pár hely, a hol, a nevelőhöz közelít, csak a mi nyelvérzékünk szerint látszik kivételnek. Nevetséges volna azt mondani, hogy Homeros két nagy költeményében csak 10- vagy 20-szor használt névelőt; biztosabb azt mondani, hogy sehol se használt, mert még nem volt.

A grammatikai összefoglalásban röviden azt mondom: «optativusban -ro helyett mindig -ato áll». De I, 334-ben mégis *μαχέσασθαι* van — ellenveti Weiss. Nézte volna meg, mit mondok az I, 344-hez (mert 334 ő nála sajtóhiba): «Az opt. végzete H.-nál máshol mindenütt -oato. *Némely kiadó itt is úgy írja.*» — Ilyen kivételes helyet csak nem fogok egy grammatikai vázlatba felvenni? — En azt mondom, hogy «a reduplicatio a befejezett cselekvéseknek soha sem vész el». Erre Weiss: «Meyer szerint *ἀνογα, ἀμυγανῶ, ἔπειτο* alakoknál elveszett.» Tudvalevő, s ha talán egy kissé homályosan fejeztem is ki magamat, Weiss csak megérthetett volna, mit akarok mondani, t. i. hogy az augmentummal szemben, mely meg is marad, el is maradhat, a reduplicatióról azt akartam mondani, hogy avval ellenkezőleg mindig megmarad (persze, ha megvan), nem olyan, hogy egyszer megvolna, máskor ugyanazon igénél elmaradna. — *ῥέω, χέω, τρέπω* egybeállításánál azt kérdi Weiss: *τρέπω* csak nem megy úgy, mint *τίθην*? De igenis megy *τίθηναι* szerint is, mert idézett alakja az indicativusban ép úgy athematicus (*ἐτρέπων, ἐτίθην*). — Hogy *ἀγγειφόρτης* etymológiája nálam Weiss szerint *furcsa*, arról nem tehetek. Nézzem utána más kommentátoroknál. Viszont, hogy *μογοστόχοι*-t olyan jól tudja (*μόγος + τίχτω*), nem irigylem, szerintem inkább: *μόγος + τίχτω*. Hogy micsoda bővebb magyarázatot igényelt volna az iskolában *πίονας* vagy *γέιντο* — nem tudom. Weiss tagadja, hogy a XXIV. énekben is humoros színezetű volna az istenek közti jelenet. Hát nem a humor magas foka az istenek amaz ötlete, hogy Hermessel el akarják *lopadni* Hektor holttestét?

Weiss szerint *νῆϊον*-hoz hozzá értendő *δόρυ*. En nem mondtam, hogy nem kell érteni. Minden szótárban megtalálja a tanuló. En csak a *νῆϊον*-t helyesen *hajógerend*nek fordítottam. Vagy nem az?

Helbigbe W. szerint csak futólagos pillantást vetettem. Tagadom. Helbig igenis kimutatta, nem 1874-ben a görög női viseletről írt művében (melyre talán W. gondol), hanem 1884-ben írt «Das homerische Epos aus den Denkmälern erläutert» cz. művében, hogy a görög ruha feszesen test-

hez álló volt. 131. l. «Von diesen Mustern aber könnten zum mindesten die letzteren nur dann gehörig zur Geltung kommen, wenn die Gewänder, auf denen sie sich ausbreiteten, den Körper glatt und faltenlos umgaben». 132. l. «*τανύπελος* = mit schraff gespanntem Peplos» stb.

A kritikai adnotatiókra való megjegyzései, hogy ezt vagy azt a sort nem Aristarchos, hanem Aristonikus vetette el (Ludwich kimutatása szerint), ha mind megállnák is helyüket, csak arról győznek meg, hogy e félek nem valók iskolai könyvbe. De itt is van ráfogás és félreértés. En a XI, 543-ra nem mondtam, hogy csak Aristoteles idézetéből ismerjük, hanem többek helyett Aristotelest említettem, mint ismeretes tekintélyt. Hogy XV, 610—613-ban 614-et kell olvasni, arról meggyőződhetett volna, ha szövegemet megnézi, hol 610—614 van zárójelben. Maga is mindjárt hibázik, mert a XVII, 645—6-ot említi 545—6 helyett. Hogy Zenodotos csak az elsőt vetette el, az Ludwich szerint sem biztos, mert ő valószínűbbnek tartja, hogy Aristarchos vetette el.

Egy pár sajtóhiba felfedezését köszönettel fogadom. De furcsa, hogy azt is sajtóhibának nézi, ha *δεῖξιναι* a *δείνναι* praes. perfectumának van mondva szerinte *pract.* perf. helyett. Nézzen csak utána Curtius-Abelben.

Valóságos hibát egyet fedezett fel, hogy t. i. a *πῶτοι* coni. aor.-nak (nem *coni.* aor., mert *coni.* de nem aor.) van mondva. E lapsust elismerem s köszönöm a figyelmeztetést.

S ezzel búcsút véve Weiss úr bírálatától, rá bízom, hogy az egész dologból a tanulságot levonja.

Dr. CSENGERI JÁNOS.

Viszonzásúl Dr. Csengeri János úrnak!

«Az igazság érdekében» jónak látta dr. Csengeri úr észrevételeimre, «állításaimra» reflektálni. — Előre el voltam készülve rá, már akkor, midőn bírálatom megírásához fogva észrevételeim jogosultságáról egy a magam csekély személyénél hasonlíthatatlanul avatottabb kritikust voltam szerencsés meggyőzni. Állításaimat tehát mindvégig fentartom*), még azon pontokra nézve is, hol *Ameis* vagy *Abel* kiadásaira hivatkozik, mi természetesen Csengeri úrnak, ki oly készségesen fordult mindig az egyik vagy másik magyarázóhoz felvilágosításért, hallatlan vakmerőségnek fog tetszeni. Fentartom állításaimat, még ha azon gyanúnak teszem is ki magamat, hogy Csengeri úr replikáját részleteiben megingatni nem tudom.

Egyébként két tekintetben igen szerencsés embernek tartom Csengeri urat. Először, hogy oly bírálóra akadt, kinek sem kora, sem állása nem engedte meg a tollat megnyomni ott, hol igazság szerint megnyomni kellett volna. Másodszor, mert Magyarországon élünk, hol a legfelületesebb munka szerzője is égbekiáltó igazságtalanságról panaszkodhatik, ha művét nem magasztaljuk, — hol még minden eltérő véleményt személyes támadásnak, s a tanuló-bírálatot irigység-szülte rugkapálás nyilatkozatának szoktak venni. Vigasztalja magát Csengeri úr, van még elég ember, ki azt nézi, tanuló vagy tanár írta-e a kritikát, e szerint alkotja magának meggyőződését, s a maga részéről is közreműködik egy oly irodalmi állapot teremtésén, mely minden elfogulatlan kritikát lehetetlenné törekszik tenni.

Dr. WEISS REZSŐ.

*) Egy helyt igaza van, a *pract.* állítólagos sajtóhibára nézve. Jegyzete ugyanis ekként hangzik: «*δείξιναι* (*δείξιναι* *δείνναι* praes. perfectuma [sic!]) üdvözölték egymást, ittak egymásra». Margómon ott lévén a sajtóhibát jelző felkiáltójel, később a corrigendák lajstromába vételekor, midőn csak a *δείξιναι* alak lebegett szemem előtt, s a praes. s betűjét is aláhuzva láttam, történt a félreértés. Ebben a tekintetben a legszívesebben rehabilitálom.

IDEGEN ELEMÉK ORCZY KÖLTEMÉNYEIBEN.

Irodalmunknak az a föllendülése, mely a mult század végén egy kis irói körben megindulva csakhamar mind nagyobb arányokat öltött s a nemzet politikai és társadalmi életét átalakította, nagyrészt idegen alapokon történt. Iróink előtt leginkább a nyugati irodalom állott: a francia, mely alig száz év alatt első rangú irodalomná emelkedve járta be a világot s a német, mely a mieinkhez hasonló súlyos viszonyok közül felküzdvé magát dicsősége küszöbére lépett. Eddigi műveltségük alapját a latin klasszikusok tették s a multba tekintve sohajtva gondoltak a magyar irodalom virágzására Zrinyi, Gyöngyösi, Balassa idejében. Ezek voltak azon nagy példák, melyek iróinkat lelkesítették, ezek a magyar irodalom megújhodásának forrásai.

Báró Orczy Lőrincz ez új korszak első munkása. Jobbára ugyan magányba vonulva dolgoztatott s midőn az új írók fellépnek, ő már leélte virágkorát, de ő érzi először a magyar nyelv újrakelésének szükségét s merít azon forrásokból, melyek irodalmunk új életét adták. Ő nyitja meg mindazon utakat, melyek az új mezőn oly meszsze czélokra vezettek, Horatiust és Boetiust, Boileaut és Voltairt, Gyöngyösit és Balassát együtt állítja elénk, klasszikus és külföldi műveltségét és magyar jellemének tükrében mutatva.

Idegen tehát az alap, melyen irodalmunk új korszaka fölépül s irodalmunk első sorban fordító. Az új viszonyok és nézetek a fordítás egy sajátos nemét teremtik meg, mely fordítás és átdolgozás közt állva, az eredetiség színében, idegen mai fogalmaink előtt s melyet csak a kort megértve méltathatunk kellőleg és igazságosan. Magyar író akkor alig tarthatott szebbet hivatásának, mint hogy idegen eszmét, idegen művet magyar nyelven adjon vissza. Ezt már irodalmi működésnek, e műveket már sajátjainak vélte. Nemcsak a kor, a társadalom és politika tünteti föl az idegen

és nemzeti sajátosságos keverékét: íróink egész működésében, gyakran egyetlen költeményben megtaláljuk azt, híven tükröződve. Egész kötetek jelennek meg idegen eszméktől áthatva, idegen művek részleteivel, egész költemények eredetiekként, vagy itt-ott jelezve forrásaikat. — S nem tették-e jogosan? Horatius egy-egy tömött ódáját, Boileau és Voltaire művészi stylusát magyar nyelven adni, nem visszaadni, bizonyára több munkájokba került, mint írni eredetit s a külföld eszméinek átvételével, nyelve képzettségének megfigyelésével, majd utánzásával értették át és teremtték meg a magyar nemzet újjászületését! Rájnis és Bacsányi felléptével mintegy visszahatás indul meg, mely a műfordítás elveinek tisztázásával az írói jogot is szolgálja.

Igy keletkezett az a kötet is, mely Orczy költészetét foglalja magában. Könyvének előszavában nyíltan vallja ugyan, hogy ő is leginkább csak fordító; művében azonban csak a Boetiusból vett költeményeket jelöli meg fordításokul, Horatiustól, Voltairétól, Boileautól csak egy-egy alá teszi írója nevét, mintegy jelezve jogait, de sajátjának tartva átvételöket. — Nem a véletlen, vagy egyéni szeszély dolga, hogy Orczy épen e költőket választotta mintául. Nem magyarázza egészen műveltsége sem, mely természetesen kötötte azon irodalmak kitünőségeihez, melyek eszméi világát alkották. Orczyt mélyebb, szellemi rokonság is fűzte ezen írókhoz, mindenekelőtt Horatiushoz, aztán Boileauhoz, Voltairehez.

Az arany középszer, az élet mozgalmainak szatirikus szemlélését s a természet szeretetét senkisémm fejezte ki oly művészettel, mint Horatius. Ez hatott különösen azon két magyar íróra is, kik Horatiust leginkább követték, Berzsenyre és Orczyra, jellemök és körülményeik különböző volta daczára. Horatius világfi, ki mert a respublica ideje lejárt s szerepet nem játszhat, a természet ölére menekül s bizonyos finom epikureizmussal élvezi annak gyönyöreit, vidám gúnnyal szemléli a nagy világ folyását s az emberek törekvéseit. Berzsenyi egyszerű mezei gazda, ki földjén nőtt fel; az, családja s a költészet teszi egész világát. Orczy előkelő születésű, magas állású férfi, ki szinte csodálatos módon őrzi meg egy egyszerű magyar gazda jellemvonásait. Magáért szereti a természetet ő is, mint Berzsenyi, de nála a természet gyönyöreinek élvezése mindig bizonyos megpihenés kötelességének végezte után. Születésénél, állásánál fogva nem kerülheti el a városi életet, az előkelő társaságokat, de nem szereti azok feszesességét, még kevésbé mutató

mázát s külföldieskedését; lelke mindig visszavágyik a romlatlan természet egyszerűségébe, hol megosztja földje művelőinek munkáját és örömét, vidáman gúnyolja a nagy világ hiú törekvéseit s kiheveri a csalódásokat, melyek ott érték. S végül ezt az egyszerű munkás életet tartja olyannak, mely a magyar ember természetének leginkább megfelel s legkevesbé teszi ki a civilizáció veszélyeinek, mely Orczynál egy nemzetiségünk romlásával. Egyáltalán nem ellensége a haladásnak, nyelvünk, irodalmunk felélesztését nálánál senkisémmel hordja inkább szívéen, a budai egyetem felállítását lelkesedéssel üdvözli, de azok közé tartozik, kik a civilizáció árnyoldalaival, műveltségének terjesztésével mindenekelőtt nemzetiségünket féltik.

Orczy költeményei közt hármat találunk olyat, melyet egyenesen mint több-kevesebb változtatással Horatiusból vett darabot jelölhetünk meg. Orczy maga sokszor említi Horatiust, legtöbbször ama költők közt, kiket egyáltalán olvasott s egyéb költeményei iselve vannak horatiusi eszmékkel, Horatiusból vett képekkel. Művének Barkóczy Ferencz esztergomi érsekhez intézett előszavában találjuk az első említést Horatiusról: «Egyébaránt megvallom Herczegségednek, hogy én is leginkább csak fordító vagyok s nem szégyenlem, mivel ezt cselekedte előttem Horáczius, Voltér, Boaló s legtöbb, legjobb deák s francia poéták.» Az «Ezen munkához» című bevezető versében azok közé sorolja Horatiust, kik versében a maguk tollára ismernének:

Cicero, Seneca, Maro, Claudianus,
Mít mond Ovidius, Flaccus, Boetius,
Az újabbak közül Pope, Bernis, Barrus,
Voltaire, a gond nélkül való philosophus.

Ha ezeknek jutok valahogy horgára,
Tudom, hogy felhúznak téged a rájárá,
Mezítelen maradsz szajkónak módjára,
Megtépnek, akadván kiki a tollára.

Először öregek téged megcsipdesnek,
Azután ifiak mezítelenítnék,
Egész leveleket belőled kiszednek,
Csak táblája marad e nyomorult könyvnek.

Richvaldszki préposthoz intézett levelében, finom gúnnyal magasztalva annak nagy szorgalmát, melylyel az egyházi írókat olvassa, így ír:

De most mit vélsz rólam ? mire vetemedtem ?
 Horácius versét egyet megkedveltem,
 Régen van, hogy rajta kétségem vezettem,
 De már igazságát magam megismertem.

Azt mondja : bolondság nekünk minden dolgunk,
 Hosszú reménységre nem kell támaszkodnunk,
 Hogyha vigan élünk, jó bort kiválasztunk,
 Ez a jobb állapot, mert hamar elmulunk.

Valószínű hogy Hor. Carm. I. IX. érti (Vides ut alta stet nive candidum Soraete) vagy a XIII. epodost (Horrida tempestas caelum contraxit stb.), ámbár Horatius más költeményeiben is kifejezi ez eszmét. *)

A Generalis Beleznaihoz intézett költeményben több ízben is hivatkozik Horatiusra :

Látván durvaságát Seneca Nerónak,
 Hibáit, hívságit Róma városának,
 Büszkeségét gyáva, komor polgároknak,
 Hanyatlását hadi, papi nagyainak,
 Öszvérét nyergelte, ment Nomentanumban,
 Flaccus kiballagott kies Tarentumban,
 Cicero bújdosott Tusculánumban,
 Nagy lelkek nyugodtak paraszt majorokban.

Itt nyilván Horatius Sat. I. 6-ra céloz, melyben a költő magasztalja Mæcenás emelkedett lelkét, ki az embert jelleme, nem származása szerint becsüli s őt barátjává fogadta, noha apja csak libertinus volt. De ő boldog is a maga egyszerűségében, ha a város zajából kirándulhat Tarentumba.

Nunc mihi curto
 Ire licet mulo, vel si libet usque Tarentum,
 Mantica cui lumbos onere ulceret, atque eques armos.

S aztán lefesti a maga egyszerű életét.

Majd így folytatja Orczy :

Édesebb volt nálók a kised vacsora,
 Melyet a kertészné maga tett asztalra.

Ez Horatius II. epodosára (Beatus ille) vonatkozik.

*) Efféle horatiusi motívumokon alapul Orczy legjobb költeménye a «Szerellem és Bor» is.

Quod si pudica mulier in partem iuvet
 Domum atque dulces liberos . . .
 Et horna dulci vina promens dolio
 Dapes inemptas apparet.

Végül:

Közép szerencsében vagyon a boldogság,
 Főkép ha kötve van ehhez a szabadság,
 Felette valóban nincsen állandóság,
 Nem függni senkitől csak ez a királyság.
 Horáció mondja, higgyük el szavait,
 Ő is megesmerte világ játékait,
 Úgy tartja, ki nem fél, ki semmit nem áhít,
 Ily élet egyedül, más nem is boldogít.

A mi Horatius költészetének alapja.

«Szabad-e a szerelemtől írni vén poétának?» című költeményét így kezdi:

Minapában elfelejtém, Flaccæ, tőled kérdezni,
 Melyik idő alkalmas szerelemnek kedvezni,
 Mikor illik égő szívről firkálni a Szépeknek
 És szabad-e negyven után szép szót adni Phillisnek?
 Úgy gondolom, öreg voltál, hogy írtál Mæcenasnak,
 De talán még ősz nem voltál, mikor írtál Chloénak,
 Az elmének játszisága elmúlik esztendőkkel,
 A találmány nem bőséges fecskendező tüzekkel.

E költeménye Horatius Carm. III. 26-ra (Vixi puellis) czéloz, melyben Horatius lemond már a szerelemtől, lantját Venus templomában felfüggeszti, csak arra kéri az istennőt, éreztesse hatalmát még egyszer a büszke Chloëval.

Orczy költészetét tehát nemcsak Horatius eszméi hatották át, de külsőleg is rá akadunk költeményeiben mestere kezének nyomára. A II. könyv 10-ik énekének fordításával meg is kísértette, vajha meg tudná közelíteni Horatius gondolatainak művészi kifejezését. Ez ódában egészen eredetijéhez tartja magát s nyelv dolgában talán legjobb költeménye. Itt látjuk mily nemesítőleg hatott a műfordítás nyelvünk fejlődésére, az idegen stylus szépségeinek utánzása s az eredeti csodálatával vegyült nemes ambíció egyként táplálták íróink ízlését s ösztönözték őket létrehozni valami megközelítő szépet, jót a maguk részéről. Orczynál is megvannak ez átdolgozások szinte általános jellemvonásai. Igyekeznek közelebb

hozni korukhoz s eredetijök vonatkozásait vagy elhagyják, vagy mással helyettesítik; természetes, ha átgondoljuk — mint fentebb — fogalmaikat a műfordításról. A régi hibák közül legnehezebben tudnak megszabadulni a terjengéstől; a megszokott bőbeszédűséget nem mindig korlátozza az eredeti művészi tömörsége, sőt megfordítva, többnyire elnyújtják azt, értelmét mintegy elemeire oldva. Így mindjárt e költeményben:

Rectius vives, Licini, neque altum
Semper urgendo, neque dum procellas
Cautus horrescis, nimium premendo
Litus iniquum.

Licine! hajódat ne ereszd a mélyre,
Közel se vezessed a partnak szélére,
Ott a szélről hamar elragadtathatol,
Itt a kősziklától összezúzathatol.

Azonban ily szépen írt verseket alig találunk máshol Orczynál:

Magas tölgyeket vér felhőkben rejtett tűz
Ment attól alacsony völgyben terepély fűz,
Nagyra emelkedett fenyőt tör forgó szél,
De attól hajlongó gyenge nád szál nem fél.

Mily gondjába kerülhetett ilyes kifejezések szerkesztése:

A jó s gonosz sorsra jól elkészült ember
Meg nem ijed, bátor habozzon a tenger,
Nem puffad a jóban . . .

Vagy:

. . . Szoros szerencsédben mutass bátor szívet,
Változó ügyedben el ne ejtsd kedvedet.

S végül Orczy e költeményében a rímekre is jobban ügyel s bár egyébként túlnyomólag a négyes alexandrin széles medrében mozog, e költeményt páros rímekben fordította, mintegy összegyűjtve minden művészt, mire a magyar nyelv csak képes.

Második Horatiusból vett költeménye a Hívságok megvetése, melyben nem nehéz Hor. II. 18. ódáját felismerni. Még külalakja is hasonlít: rövid sorok s kettő-kettő mindig beljebb áll. A rímelést tekintve Orczy bizonyára a Balassa-strófát is segítségül vette, mikor így a Horatiuséhoz valamennyire hasonlót próbált alkotni. Jól lehet itt látni azt a törekvését, hogy az eredetit lehetőleg közel hozza korához:

Non ebur neque aureum
 Mea renidet in domo lacunar,
 Non trabes Hymettiae
 Premunt columnas ultima recisas
 Africa, neque Attali
 Ignotus heres regiam occupavi
 Nec Laconicas mihi
 Trahunt honestae purpuras clientae.
 Házamat nem ékesíti
 Arany s márvány, nem keríti
 Tornáczát oszlop rendre ;
 Falát nem Raphael írta,
 Nem is Martin simitotta
 Nyugszom mégis kedvemre.

Majd egészen elhagyva minden speciális vonatkozást:

Te secunda marmora
 Locas sub ipsum funus et sepulcri
 Immemor struis domos
 Marisque Baiis obstrepentis urges
 Summovere litora . . .
 Fúrj át hegyet, tölts völgyeket
 Szoríts össze mély vizeket,
 De végnapodra nézzél . . .

A költemény végén Horatius mythologiai példákkal bizonyítja minden földi lét mulandóságát, Orczy szinte a keresztény vallás hangját szólaltatja meg:

Jó az Isten, el nem veszthet,
 Ő táplálja a verebet,
 Ő vezérli életemet.
 . . . Más helyre kell költöznünk,
 Más kincs az, kit kell keresnünk
 És itt minden csak hívság.
 Más vezére nincs lelkünknek,
 Isten célja az embernek,
 Ő az igaz boldogság.

«Nagy urakhoz a gyönyörűségek változásokról» című költeménye Horatius III. 29. ódája (Ad Maecenatem) után indul. Itt azonban Orczy nagyobb önállósággal járt el. Nem ragaszkodik szorosan eredetijének szavaihoz s megmarad ugyan mindvégig

Horatius gondolatvilágában, de míg Horatius költeményének alap-
eszméje az, hogy a jövő rejtve van, a jelent kell jól felhasználni, a
többit a sors intézi, Orczy mint költeményének címe is mutatja,
a gyönyörűségek változó természetét tette központtá. Érthető, hogy
Mæcenás helyett általán a nagy urakhoz szól. — A költemény eleje
és vége csatlakozik Horatius ódájához; közepe, mely a gyönyörűségek
változásáról szól, Orczy alkotása, de telve van horatiusi képekkel.
Horatius Mæcenast szólítja meg, falusi lakába hívja s szíves vendég-
látást ígér, hagyja gondjait a városban, Orczy a nagy urak terhes
hatalmát említi néhány sorban s szintén hívja őket, hagyják ott
palotáikat s jöjjenek egyszerűbb örömeket élvezni.

Fastidiosam desere copiam et
Molem propinquam nubibus arduis;
Omitte mirari beatæ
Fumum et opes strepitumque Romæ.

Plerumque gratæ divitibus vices,
Mundæque parvo sub lare pauperum
Cœnæ sine auleis et astro
Sollicitam explicuere frontem.

Jertek le kis korig magas palotákból,
Hágjatok le büszke márvány tornáczokból,
Unalom származott a sok víg lakásból,
Csömör következett hosszú vacsorákból.

Már csendes éjszaka nem ad édes álmot,
Noha a szerencse kincsből rakott halmot,
Megvetette ugyan bársonyból az ágyot,
De megtagadta a csendes nyugodalmot.

A tornyos kastélyok, kikből nézegettek,
Tükrös paloták, kikben kényeskedtek,
Nem nyújt csendességet, látom csak henyéltek,
Irigy szerencsének mennykövítői félték.

Mindennapi pompát tudom meguntátok,
Annak terhe alatt már elfáradtatok,
Nem tetszik s keserű sokszori czifrátok,
Illik az életet másképp fordítsátok.

«Szükség a változás tudjátok mindenben»: e szavakkal vezeti
be elmélkedését, mely Horatius szellemében és képeiben szól mint-
egy 12 versszakon át. Pld.

Boldog szája izét ki annyira bírta,
Hogy fogát, kit száz tál éték elvásíta,

S gyomrát kit édesség nagyon meglágyíta,
Tarhó vagy málével ismét gyógyíthatta,

mi Horatius Sat. II. 2., II. 4., II. 8. eszméit adja vissza.

Vajki jó életet néha változtatni,
Hasznos is nagy füstből néha szabadulni,
Mit mondok? szükséges magunkban fordulni,
Távul nagy csörgéstől magunkat vizsgálni.

Ismét eredetijéhez tér:

Omitte mirari beatæ
Fumum et opes strepitumque Romæ.

A ki maga magát kívánja meglátni,
Emberi hibáit jobbra változtatni,
Annak a sereget távulabb kell hagyni,
Igy lehet vétkei magáról lerázni:

Az Odi profanum vulgus et arceo-ra emlékeztet. — S végül az államnak hajóhoz hasonlítása ismeretes horatiusi kép, melyet Virág és Berzsenyi is sokszor használ.

A költemény vége, a hol Horatius arról szól, hogy fel kell használnunk a jelent s a sors szeszélyeit egykedvűleg kell vennünk, ismét egyez.

Jam clarus occultum Andromedæ pater
Ostendit ignem, iam Procyon furit
Et stella vesani leonis
Sole dies referente siccos;

Jam pastor umbras cum grege languido
Rivumque fessus quærit et horridi
Dumeta Silvani, caretque
Ripa vagis taciturna ventis.

Ide tehát hozzám boldogok serege!
Mindkét nemnek jöjjön ifia s örege,
Kiket környül fogott szerencse fellege,
S unalmasnak látszik jók egyenlősége.
Ime tavasz eljött, a mező zöldellik,
A fa bimbójában ékesen virágzik,
Föld ékességiben majdan felöltözik,
Kis költséggel boldog lehet kinek tetszik.

Prudens futuri temporis exitum
Caliginosa nocte premit Deus,

Ridetque si mortalis ultra
Fas trepidat. Quod adest, memento

Componere æquus . . .

. Ille potens sui
Lætusque deget, cui licet in diem
Dixisse: Vixi: cras vel atra
Nube polum Pater occupato

Vel sole puro . . .

Mit használ, hogy hosszú reménységtől függünk?
Annak bizonytalan jó voltától csüggyünk?
A jövődöt isten elrejté mitőlünk,
Elég, ha sorsunkkal ma, mint lehet, élünk.

A jövőt hagyjuk rá úgyis bizonytalan,
Nem leszen ő rólunk soha is gondatlan,
Bátor a szerencse leszen állhatatlan
S tőlünk visszakéri javait váratlan.

Fortuna sævo læta negotio et
Ludum insolentem ludere pertinax
Transmutat incertos honores,
Nunc mihi, nunc alii benigna.

Laudo manentem; si celeres quatit
Pennas, resigno quæ dedit et mea
Virtute me involvo probamque
Pauperiem sine dote quæro.

Mind jó, mind gonosz sors illik az emberhez,
Egyaránt van jussa mindennek ezekhez,
Ma hozzám, de holnap jut ismét Péterhez,
Utazik szüntelen gyalgó földiekhez.

Ha hozzám érkezik, nem úzom magamtól,
De ha szárnyát veri s készül hajlékomtól,
Eresztem, nem csüggök adakozásától,
Jobb sorsot veszek ki saját iszákomból,

Nem is reménykedem, hogy ismét vegyen fel,
Lassan takaródzom jó szegénységemmel,
Béfedem fejemet ép emberségemmel . . .

Non est meum, si mugiat Africis
Malus procellis, ad miseras preces
Decurrere et votis pacisci
Ne Cypriæ Tyriæque merces

Addant avaro divitias mari:
Tunc me biremis præsidio scaphæ
Tutum per Aegæos tumultus
Aura feret geminusque Pollux.

... Örömem vegyítve nincsen félelemmel.

Még egy költeménye Orczynak vethető össze Horatius egyik szatirájával. Czime: Salamon egyik versére gondolat, s kezdete különösen emlékeztet Horatius Sat. I. 1-re, s az egész gondolatmenet egyező, bár itt Orczy már egészen a saját viszonyai körében mozog:

Qui fit, Mæcenæ, ut nemo quam sibi sortem
Seu ratio dederit, seu fors obiiecerit, illa
Contentus vivat, laudet diversa sequentes?

Barátom! honnan van? hogy ember sorsával
Nem elégszik, harczol sok kívánságával,
Nem egyez, táborban van önnön magával,
Fárasztja elméjét változtatásával.

Boileau a második író, kinek hatását Orczyra néhány átvett költeményen tapasztaljuk. Orczyt, mint a francia irodalom bő ismerőjét Horatiustól könnyen elvezették tanulmányai a nagy szatirikushoz. Hisz maga Boileau is Horatius tanítványa volt. Igaz, hogy működésének főiránya az irodalmi ízlés tisztítása és fejlesztése, a kontárok eltávolítása a tehetségek sajátos körének meghatározása által, Orczytól mindvégig idegen kellett hogy maradjon. Kinek voltak az ő korában æsthetikai nézetei? Hol voltak csak irodalmi kontárok is? Még az a kor is messze volt, midőn mindenkít, a ki elég kedvet érzett magában a tollforgatásra, lelkes írónak tisztelték s hazafiságáért bebocsáttatást nyert a Parnasszusra. De mennyi utánzandó tárgy és eszme kínálkozott ezenkívül! Az emberi gyöngeségek mily gazdag forrása tárul fel, a mint elvonulnak előttünk a pedansok, a nagyravagyok, a fősvények, az állhatatlanok, a játékosok, a babonások, az intrikusok, — az önismeret, az igazság, a munka, az istentisztelet nemes eszméi; hát még a nők ezer hibájukkal, a nagyváros zajos élete egymást folímulni törekvő lakosaival s a kedves falu egyszerű örömeivel. Orczy bőven merített e forrásokból. Két nagyobb költeménye van főként, mely Boileau nyomán indul, de több — eddig úgy látszik — eredetien felismerhetni francia mestere eszmekörének tárgyait. Jancsika, ki a városi lakást a falusinál inkább szereti, az a bizonyos nagy úr, ki oly fényes és

unalmas lakomákat szokott adni, s nem egy a «magyar szépek» közül mind a Boileau alakjai. Az első magyar szatíraíró Horatiustól és Boileautól vett hatást, tárgyat és eszmét.

De nézzük részletesebben is Orczy és Boileau viszonyát. Azon költemények, melyekkel Orczy kötetét bevezeti, mintegy átvísznek bennünket Horatiustól Boileauhoz; mindkettejük hatása érzik rajtuk. A mult században különösen szokásban volt nálunk, hogy az írók könyveiket valamely előkelőbb irodalmi vagy társadalmi egyéniségnek ajánlották s részint a maguk igazolására, részint az olvasó tájékoztatásául különféle előszókkal látták el. Orczynál az ajánlásokkal együtt összesen öt előszót találunk. Ezuttal azonban csak kettővel foglalkozunk az Ezen munkához és Ezen munkában foglalt versekhez címűekkel, ezeken látszik Horatius és Boileau hatása. Horatiusnál szintén két elő- vagy inkább utószót találunk: az egyiket a carmenek, a másikat a sermók után. Horatius mindig ódáira volt büszke, azokban emelt magának «ércznél maradandóbb emléket», a szatírákat és episztolákat múltóbb becsűeknek tekintette. Ad librum suum (Ep. I. 20) episztolájában tréfásan szólítja meg könyvét, mely már szárnyra akar kelni, inti, hogy a nagy világban csak addig lesz kedves, a míg új, aztán a molyok eszik meg, vagy száműzik, legjobb esetben abcés könyvnek használják. Végre megtanítja, hogy alkalom adtán mit mondjon el szerzője származásáról, külsejéről, jelleméről és koráról. — Ez úgy hangjánál mint tartalmánál fogva kedves és ügyes tájékoztató megtetszett Boileauinak s A mes vers (Épître X) című episztolájában utánozta annak hangját, gondolatmenetét, sőt helylyel-közzel kifejezéseit is. Ezekből az elemekből állította össze Orczy a maga két előszavát. Az elsőben Barkóczi érsek biztatásával menti könyvének világgá bocsátását, aztán elkészül a világ szigorú ítéletére, s elmondja a körülményeket, melyek közt versei irattak.

Menj tehát nyomorult verseknek zúgása,
Kedvetlen Múzsáknak rendetlen sűgása,
Nézd mit hoz reád is irigyek morgása,
Tudós tudatlanok fondor susogása.

Mondd meg, a szerzőnek nem ebben főtt feje,
Nem törődött rajta sokáig veleje,
Házi gondtartásban lopva vett ideje
Szült csak, midőn bűtől üresült elméje.

Mondd azt is, hogy néha ágyúzenés között
Némely vers, ki itt van, összekötöződött

Nem csoda, zúgásban ha rosszul ejtődött,
Szó szóval, vég véggel buszmán tétetődött.

Majd olvasmányaira tér :

Cicero, Seneca, Maro, Claudianus,
Mit mond Ovidius, Flaccus, Boetius,
Az újabbak közül Pope, Bernis, Barrus,
Voltaire, a gond nélkül való filozofus.

s tréfásan vallja, hogy sok helyről lopta össze e nyomorult könyvét. Olvasmányairól Boileau is szól.

J'allai d' un pas hardi, par moi-même guidé,
Et de mon seul génie en marchant secondé,
Studieux amateur et de Perse et d' Horace . . .

De — folytatja Orczy — bocsássák ezt meg neki, hisz így is a magyar nyelvet szolgálja.

Ezzel találsz nálok talán engedelmet,
Nagyoknál kegyelmet, nyájadnál szerelmet.

S így végzi :

Siess, még újság vagy, te is Gyöngyösivel,
Beniczki, Balassa, Kohári versivel,
Hadakozz, mint lehet, molyok seregével,
Pipát ne gnyjtsanak veled, járj békével.

A mi egészen Horatiusra emlékeztet :

Carus eris Romæ, donec te deserat ætas,
Contrectatus ubi manibus sordescere vulgi
Cœperis, aut tineas pascis taciturnas inertes,
Aut fugies Uticam aut vinctus mitteris Ilerdam.

Az Ezen munkában foglalt versekhez czimű előszavában mindenekelőtt verseinek megszólítása Horatiusból vett vonás

Vers kit csak természet tud jól feltalálni,
És nem a mesterség szokott hajigálni,
Kit pompás szavakkal nem illik czifrálni,
Mért mégy a világban ily módon czirkálni ?
Mint jössz ? Mit tanítasz ? Akarsz-e tetszeni ?
Akarsz-e márványos asztalon heverni ?
Ki kelvén prés alul, messzére terjedni,

Vagy főbb könyvek polczán porban penészedni ?
Bújj el, együgyű vagy, nem tetszel senkinek . . .

Vertumnum Janumque, liber, spectare videris,
Scilicet ut prostes Sosiorum pumice mundus.
Odisti claves et grata sigilla pudico ;
Paucis ostendi gemis et communia laudas,
Non ita nutritus. Fuge, quo descendere gestis :
Non erit emissio reditus tibi. « Quid miser egi ?
Quid volui ? » Dices, ubi quis te læserit et scis
In breve te cogi, cum pleus languet amator.

Boileau is így kezdi költeményét :

J'ai beau vous arrêter, ma remontrance est vaine ;
Allez, portez, mes Vers, dernier fruit de ma veine.
C'est trop languir chez moi dans un obscur séjour :
La prison vous déplaît, vous cherchez le grand jour ; -
Et déjà chez Barbin, ambitieux libelles,
Vous brûlez d'étaler vos feuilles criminelles.
Vains et faibles enfants de ma vieillesse nés !

Orczy e versének többi részében csak a hangban van meg a horatiusi vidámság, a maga ellen forduló gúny, mely itt-ott erősebb is lesz, midőn részben kora ferde ízlésének rója fel, ha könyve nem fog tetszeni. Hiszen mint Arany János mondja, ¹⁾ olyannak találjuk Orczyt mindvégig, a milyennek az előszóban mutatja magát.

Orczy másik költeménye, mely már egészen Boileau nyomain indul az : Emberi nemzet gyalázatja. Ez fordítás a szó akkori értelmében s Orczy maga vallja annak a költeményhez csatolt jegyzetében : « Boileau francia poéta Juvenalisból vette ezt a szatirát. ²⁾ Magyarra fordíttatott 1763. » Boileau VIII. szatirája ez ; czime Sur l'homme. Sokat talált Orczy e szatirában, a mi az ő eszméivel egyezett, alapgondolata : a romlatlan természet igaz egyszerűsége szemben az elfajult, elművelődött emberrel megragadta figyelmét s azontúl sem mulasztja el az alkalmat, hogy saját észrevételeivel is ne alakítsa át, vagy toldja meg eredetije gondolatait. A költemény elejét idézem mintegy képéül Orczy fordításának.

De tous les animaux qui s'élèvent dans l'air,
Qui marchent sur la terre, ou nagent dans la mer,

¹⁾ Prózai munkái, 283. l.

²⁾ Juvenalis Sat. XV.

De Paris au Pérou, du Japon jusqu'à Rome,
Le plus sot animal, à mon avis, c'est l'homme.

Quoi ; dira-t-on d'abord, un ver, une fourmi,

Un insecte rampant qui ne vit qu'à demi,

Un taureau qui rumine, une chèvre qui broute,

Ont l'esprit mieux tourné que n'a l'homme ?

Oui sans doute.

Ce discours te surprend, docteur, *) je l'aperçois.

L'homme de la nature est le chef et le roi :

Bois, prés, champs, animaux, tout est pour son usage,

Et lui seul a, dis-tu, la raison en partage.

Il est vrai, de tout temps la raison fut son lot :

Mais de là je conclus que l'homme est le plus sot.

Minden állatok közt, kik égben repdesnek,

Kik földön mászkálnak, vizekben eveznek,

Ha ki el akarja hinni verseimnek,

Legkevesebb esze vagy az embernek.

Felpattan valaki ezen szavaimra,

Czáfolni akarván hasonlatosságra

Vezet, újjal mutat apró bogarakra,

Sok megvetett csúszó-mászó állatokra,

S nagy garral megfedvén, úgymond, mit miveltél,

Hogy az emberekről ily csúf szót ejtettél ?

Talán ugyan magad elmédben tévedtél,

Misanthropiából új vallást kezdettél ?

Hogy gondolod, csúszó-mászó állatoknak,

Kik csak félben élnek, alig is mozognak,

Kiknél magva sincsen a szép tudománynak,

Több elméje volna, mint földi királynak ?

Tudod, hogy természet alkotván világot,

Egyedül embernek oszta okosságot,

Ő érte teremte minden sokaságot,

Nékie ezeken adott uraságot,

Úgy vagy az isten az embert szerette,

Ily ajándékával felékesítette,

De mivel vezérét ember nem követte,

Nagyobb setétségben elméjét keverte.

Ilyenformán megy a fordítás véges végig. Csak két helyet mutat még be: az egyikben Orczy tárgyát közönségéhez közelebb

*) A szatira Morel-hez a Sorbonne doctorához van intézve.

hozni igyekeznek, a másokban saját megjegyzéseivel bővítik eredetijét. Ime.

Mais, sans examiner si vers les autres sourds
L'ours a peur du passant, ou le passant de l'ours,
Et si, sur un édit des pâtres de Nubie,
Les lions de Barca videraient la Libye ;
Ce maître prétendu qui leur donne des lois,
Ce roi des animaux, combien a-t-il de rois ?

Elhagyván e kérdést, ha Táttra hegyében
Tévelyedett vadász, medve elejében
Jutván, mosolyog-e vajjon a szemében,
S el nem változik-e, jámbor, a színében ?

Nem tudom ha vajjon Tisza lapályában
Társ nélkül bolyongó ember sűrű nádban
Megyen, ha félelem nincs-e gatyájában,
S körül nem néz, van-e farkas az inában ?

Vagy bácskai síknak szinte közepében
Ember uram menván királyi képében,
Elbúsult bömbölő bika ösvényében
Akadván, dobogást nem érez szívében ?

A másik hely ez :

Un aigle sur un champ prétendant droit d'aubaine,
Ne fait point appeler un aigle à la huitaine ;
Jamais contre un renard chicanant un poulet
Un renard de son sac n'alla charger Rolet ;
Jamais le biche en rut n'a pour fait d'impuissance
Traîné du fond des bois un cerf à l'audience ;
Et jamais juge, entre eux ordonnant le congrès,
De ce burlesque mot n'a sali ses arrêts,
On ne connaît chez eux ni placets ni requêtes,
Ni haut, ni bas conseil, ni chambre des enquêtes.
Chacun l'un avec l'autre en toute sûreté
Vit sous les pures lois de la simple équité.

A csirke nem cizál kacsát a táblára,
Polka panaszt nem tesz lúd gágogására,
Szamár nem protestált hamis bírására,
Ló átkot nem mondott város tanácsára.

A farkas nem kérte soha Jeszenákot,
Változtassa jobbra allegatiókat,
Soha nem unszolta róka az urakat,
Nézzék és olvassák az extractusokat.

Medve nem élt soha grátiás novummal,
Contentus volt tábla sententiájával,
Szarvast nem ijesztett az appellátával,
Az ősz nem élt soha oppositíóval.

Soha bíró nálok nem vett discretiót,
Aranyat, ezüstöt, jószágból portiót,
Valahogy természet deliberatiót
Tett, meg nem másolták az executiót.

Főtanács, altanács, nagy, kis parlamentum
Nincsen nálok s ehhez kötött juramentum,
Együgyű természet nálok sacramentum,
Azt el nem ronthatja egyéb argumentum.
. . . Alperes, felperes, causæ procurator,
In causam attractus, actor és evictor,
Ingerens, opponens, creditor, debitor,
Állatok nem értik, mi az instigátor.

Orczy második, illetőleg harmadik Boileau után dolgozott költeménye Egy megmátkásodott ifjunak czimet visel s Boileau X-ik szatirájával vethető össze. E szatira egyike a legjobbaknak ama 12 közt, melyet Boileau írt. Azon alkalomból, hogy egy barátja megházasodik, sorra veszi a nőket s mindenikből egy-egy typust mutat be éles megfigyelése színeiben, bőven öntve szatirikus erét s egy-szersmind egy érdekes rajzot nyújt a XVII. századbeli francia társadalom életéből. Orczy szabadon dolgozta át e szatirát s némileg meg is rövidítette. De ez átdolgozás igen sikerült, annyira, hogy szinte a magyar nők rajzává válik, oly sok nemzeti vonást, korabeli célzást vitt belé. Orczynak különben is kedves témája a nők hibáit ostromolni. A magyar szépekhez című költeménye szintén e tárgy körül forog, idevág A Módi is s «Egy ifjunak, ki a városi lakást falusinál inkább szereti». E szempontból választottam a mutatványt is, az egyik egy előkelő dáma rajza, melyet Orczy nagyon sokat láthatott azon körökben, a hol megfordult, a másik egy kardos magyar asszonyt állít néhány találó vonással eléln.

Dans sa chambre, crois-moi, n'entre point tout le jour
Si tu veux posséder ta Lucrèce à ton tour,
Attends, discret mari, que la belle en cornette
Le soir ait étalé son teint sur la toilette,
Et dans quatre mouchoirs, de sa beauté salis,
Envoie au blanchisseur ses roses et ses lis.

Alors tu peux entrer : mais, sage en sa présence,
 Ne va pas murmurer de sa folle dépense.
 D'abord, l'argent en main, paie et vite et comptant.
 Mais non, fais mine un peu d'en être mécontent,
 Pour la voir aussitôt, de douleur oppressée,
 Déplorer sa vertu si mal récompensée.
 Un mari ne veut pas fournir à ses besoins !
 Jamais femme, après tout, a-t-elle coûté moins ?
 A cinq cents louis d'or, tout au plus, chaque année,
 Sa dépense en habits n'est-elle pas bornée ?
 Que répondre ? je vois qu'à de si justes cris,
 Toi-même convaincu, déjà tu t'attendris,
 Tout prêt à la laisser, pourvu qu'elle s'apaise,
 Dans ton coffre, à pleins sacs, puiser tout à son aise.

Engedett órára mégý bé szobájában
 Társodnak, mikor már öltözött búbjában,
 Tükörnél találod nagy szomorúságban,
 Sohajt, nem tudod mit forralhat bújában.

Megöleled, kérded, mi lelt drága kincsem ?
 Felel : Ah ! keserű én ifú éltem !
 Legjobb esztendőket hasztalan elvesztem,
 Virágzó időmben magamat emészttem.

Hijában szentelem néked hívségemet,
 Elvesztettem nálad ép egészségemet,
 Más jobban becsülte volna szépségemet,
 Te gátolod minden gyönyörűségemet.

Mások új ruhákban öltöznek új holdra,
 Te alig csináltatsz egyet karácsonyra,
 Kit tavaly hordoztam sátoros napokra,
 Abban takaródzom most is minden napra,

Más hasonló társak aranyban fénylenek,
 Új ékességeket magokra felvesznek,
 Pereczeket, gyöngyöt, gyűrűket cserélnek,
 Új módi csipkéket fejükre feltűznek.

Egy két könyvhullással pecsétli beszédit,
 Kihuzza zsebéből szagos keszkenőit,
 Megtörli zokogván kipréselt könyveit,
 Várván engeszteléd mikép keserveit.

Hozzá fordulsz, kézben adod kulcsaidat,
 Szabadságra hagyod pénzes zacskóidat,
 Egy-két nap kedvében látod asszonyodat,
 Míg erszényben rakja mohos talléridat. . .

Ime a másik:

Tedd ehhez, ha tetszik, a mérges Medúzát,
Ki perlő szavakkal felfordítja házát,
Ne búsulj, keményen megrágod a zúzát,
Ha verebek ellen nem őrzöd a búzát.

Békes egy óráig nem lésszesz éltedben,
Mérget nyelsz eleget minden ételedben,
Nyughatatlanságban ejt kelted s fektedben,
Bosszúságot keres rajtad, vagy cselédben.

Ha szólsz, a válasza lészen mocskossággal,
Teli van két zsebe kész gorombasággal,
Perben ne avatkozz e ludas asszonygyal,
Tűznél áll a fazék, megönt moslékával.

Szüntelen háború az ilyen házasság,
És a szegény férjnek igaz martiromság,
Nincs a betegségről Chinában orvosság,
Barát táncztól gyógyul a boldogtalanság.

Voltaire a harmadik író, ki Orczyra hatással volt. Honnan Orczy e vonzalma Voltairehez? A horácsi nyugalommal szemlélődő bölcs, kit kielégítenek a tisztas munka s a természet egyszerű örömei, ki a pór nép sorsát boldog idealizmussal szemléli, az elmúlt idők után sóhajt s a mult megbolygatásában nemzetiségünk romlását látja: miért nyúl a világrázó filozófus után, ki hadat üzen mindennek a mi a multé, az emberiség megváltását hirdeti lerontva a születés társadalmi korlátait, s fölforgató erélye, viharos élete oly éles ellentétben áll Orczy nyugodt bölcselkedésével?

Valóban Voltaire pályájának nem ez oldalai voltak azok, melyek Orczy érdeklődését megragadták. Nemzetünk elaludta a nagy fordulatot, a legnagyobbak egyikét, melyen az emberi szellem valaha keresztülment, a XVIII. század fölvilágosodását, a philosophia újjászületését, a közgazdasági tudomány keletkezését, elaludta a tant, mely az embert nem tekintve születést, vagyont, vallást és nemzetiséget, nemcsak isten előtt, hanem e világon is mint önczél állítja oda, s egyenlő jogokkal ruházza föl, egyenlő méltóságot követel neki. *) Nem mintha irodalmunk éppen nem vett volna tudomást e mozgalmakról. Bessenyei ébredő lelke egész erejével csüggött a fölvilágosodás vezérére. Tanait bölcseségnek nevezte, egész kinyilatkoztatásnak nézte s az új hívő tántorít-

*) Concha Győző, A kilenczvenes évek reformeszmái 4. l.

hatatlan lelkesedésével csatlakozott hozzá. ¹⁾ De anélkül, hogy ama tanoknak viszonyaink közt megvalósítására gondolt volna s így Voltaire utánzása bármily megindító mély vonzalmon alapult is, mindig inkább csak forma maradt s ereje elveszett Bessenyei melankholiára hajló lelke érzelmeiben.

Orczyt sem csatolta mélyebb szellemrokonság Voltairehez. Az a két költemény, melyet mesterétől átvett, megmutatja Voltaire működésének mely iránya talált Orczynál tetszésre. A Békesség Kívánsága a háború esztelenségét hangsúlyozza s a világbéke áldásainak megszerzését a fejedelmek nemes kötelességévé teszi. Érezte ezt a mi költőnk is, ki annyit túrt a hétéves háború küzdelmeiben s úgy szerette a békés mezőt egyszerű örömeivel. A Barátságos beszédje egy úrnak a káplánjával Voltairenél hatalmas szatira az egyház korlátoltsága ellen, mely a művelődésben csak romlást lát, s maradiságában álszenteskedéssel takarja vétkeit. Orczy szintén nem volt ellensége a haladásnak, conservativizmusa inkább ama hazafiui aggodalomból folyik, hogy a külföld műveltségének behozatalával — mert hisz számunkra csak ez a haladás útja — megrontjuk saját nemzetiségünket. S így nem tekintem e költeményt Arany Jánossal teljesen elütőnek Orczy egyéb költeményeitől; ²⁾ nagy különbségét tán megmagyarázza eredete, miről Aranynak nem volt tudomása. Voltaire e szatirája egy vágás ama küzdelemből, melyet a katolikus egyház ellen folytatott. Orczyt tárgyának nem ez oldala ragadta meg. Az ő káplánja, ki a voltairei szenteskedőnek megfelel, inkább csak megrögzött maradi ember, kit tanulmányai nem emeltek magasabb színvonalra s korlátoltságában nem látja a művelődés nagyszerűségét.

Pedig Voltaire működésének ez iránya mégsem maradt idegen Orczytól. Apolló beszédje Mária Teréziához című költeményében erősen kikel a fekete sereg ellen,

... ki ül cathedraban
Négy tarajú sapkát nyomván homlokában,
Kiált majd egész nap torka szakadtában,
Mondd meg, mi hasznot tesz akármí scholában.

Szavakat tanítanak eszmék helyett, pedáns szabályaikkal megtömik

¹⁾ Beöthy Zsolt. A szépprózai elbeszélés a magyar irodalomban II. 243. l.

²⁾ Prózai Munkái. 284 l.

az ifjúság fejét, de pusztá marad a lélek, a szív. — Elsorolván Mária Terézia érdemeit az ország haladásának előmozdításában így lelkesíti:

Tudom czókosoknak egész regimentje,
Calasanczi József s Loyola serege,
Efelett klastromok henyélő fellege
Ellened lesz, de Te bizzál, jó lesz vége.

Richvaldszki préposthoz intézett levelén, bár a barátság hangján szól, szintén érzik a gúny, melylyel Orczy az efféle pedáns, szavakon kapkodó tudakosság iránt viseltetik. Nem emelkedtek ez eszmék Orczynál filozófiai vagy politikai magasságra, nem lettek életének irányadó elvévé, nem küzdelmeinek céljává. Egy felvilágosodott józan ember ellenszenve az a korlátoltság uralma iránt, Európa első országa áramlásának hatása alatt. Haladásunk gátjára mutatott abban a szellemben, melyben gyermekeinket, a jövő harczosait nevelik, előlve bennük a szív tisztaságát, a józan ész, a tetterőt, elzárva útjukat minden fölvilágosodáshoz.

Ennyi és nem több az a szellemi rokonság, mely Orczy és Voltaire között van. Még ez utánzott művek sem Voltaire elsőrangú alkotásai közül valók. Abba a csoportba tartoznak, melyet poésies légèresnek neveznek az irodalomtörténészek.¹⁾ Orczy két helyen említi Voltairt, az egyiken «játszi»,²⁾ a másikon «gond nélkül való» filozófusnak³⁾ nevezi. Tehát nem a mély elmélkedő: a szatíraíró, Boileau tanítványa tetszett neki benne. Ebben a szellemben érezte magát rokonnak vele. Az újabb francia irodalomtörténet hajlandó e kisebb költeményekben csodálni Voltairt leginkább mint költőt. Egy vele rokon szellem mintha érezte volna egy századdal előbb!

Az egyik voltaire-i nyomokon induló költemény a Békeség kívánsága, Voltaire-nél: *Sur la paix*. Orczy maga jegyezte alá: «Voltaire után.» Azonban nagyon szabadon járt el e költemény átdolgozásánál. Jóformán csak alapgondolata egyez, mely egyrészt a háború iszonyait festi, majd a népek tehetetlenségét hatalmas

¹⁾ I. Paul Albert. *La littérature française au dix huitième siècle* Paris 1886. 171. l.

²⁾ «Hogy játszi Voltairéből mondok néha verset» Richvaldszki préposthoz intézett levelében.

³⁾ Az újabbak közül Pope, Bernis, Barrus, Voltaire a gond nélkül való filozófus. «Ezen munkához» című versében.

uraikkal szemben s a fejedelmeket teszi felelőssé a kiontott vérért, hozzájuk fordul, magasztos feladatokul tűzve ki a világ békéjének megteremtését. Voltaire költeményének hatalmas szárnyalása, hangjának ereje, képeinek merészsége Orczynál inkább bölcselkedéssé higgad, a rövid sorok négyes alexandrinokká bővülnek, de így is van nem egy helye, mely erővel indul. Így az elején:

Hallatik mindenütt fegyvernek csörgése,
Százezer gyilkosnak mezőn van gyűlése,
Ezeknek ölésért vagyon fizetése, *)
Iszonyú azoknak vágása lövése.

Dörgő mennyköveket kezekben hordoznak,
Népet, városokat, falukat feldúlnak,
Mezőt, erdőt, marhát egyaránt prédálnak,
Pusztulást, jajt, sírást magok után hagynak.

Éhség és a szükség vagyon, a hol járnak,
Nyomorúság, inség, a hová megszállnak,
Jaj ott minden rendnek, leginkább gazdának,
Ki eleget nem ad általmenő hadnak.

A mi Voltaire e verseivel vethető össze:

Plus terrible dans ses ravages,
Plus fier dans ses débordements,
Le Pô renverse ses rivages
: Cachés sous ses flots écumants,
Avec lui marchent la Ruine,
L'Effroi, la Douleur, la Famine,
La Mort, les Désolations;
Et dans les fanges de Ferrare
Il entraîne à la mer avare
Les dépouilles des nations.
Mais ces débordements de l'onde
Et ces combats des éléments
Et ces secousses qui du monde
Ont ébranlé les fondements:
Fléaux que le ciel en colère
Sur ce malheureux hémisphère
A fait éclater tant de fois.

*) V. ö. Voltaire-nél:

... Vous n'êtes dans vos misères,
Que des assassins mercenaires
Armés pour des maîtres ingrats.

Orczy második voltaire-i költeménye Barátságos beszédje egy úrnak a káplánjával. Ennek forrása, Voltaire *Le mondain* (a világi) és társa *Défense du mondain ou l'apologie de luxe* című költeménye. Az elsőben Voltaire a művelődést, s annak áldásait festi. Két képet ad: az egyik t első szüleinkről, kik bizonyára durva emberek voltak, barna bőrrel, kúszált hajjal, hosszú körmökkel, egyedüli élvezetük természeti szükségseiknek kielégítése. A másik kép egy modern emberé, ki gazdag kenyelemmel berendezett palotájában időz, majd fogatára száll, bejárja a fürdőket, az operát, társalog, enyelg, szeretkezik, végre hazatér, dús asztalhoz ül s élvezi az újkori konyha minden gyönyörét. A következtetést könnyű levonni csak nézzük a költemény első és utolsó sorát:

Regrettera qui veut le bon vieux temps . . .
 . . . Le Paradis terrestre est où je suis.

A másik költemény az elsőnek védelme. Voltaire egy ebédén egy vaskalapos (pédant à rabats) szenteskedő (caffard, béat) pap melle került, ki mindjárt azzal kezdí, hogy: Vous avez bien la mine d'aller un jour échauffer la cuisine de Lucifer, szemére hányja előbbi versét, melyben első szülőinket legyalázta s a mai bűnökbe merült kort magasztalja. Erre Voltaire kifejti a baladás törvényszerűségét s a művelődés előnyeit, közben czélozva a pedans korlátoltságra. A pap ez idő alatt nem igen szól, de annál többet nevet és nagyokat iszik.

Orczy e két összetartozó költeményt egy költeménynyé foglalta, s az egészből dialogust csinált, mely egy úr és káplánja közt folyik le; az úr Voltaire, a káplán a korlátolt, szenteskedő papnak felel meg. De — mint fennebb mondtam — míg Voltaire főczélja a papok korlátoltságát föltüntetni, Orczy káplánja egyszerűen egy maradi ember, kinek nincs érzéke a művelődés szépségei iránt. A helyzet a Voltaire költeményebeli s a dialogusoki s csaknem fordításoknak mondhatók, oly pontosan megegyeznek az eredetivel. Csak a gondolatok rendje változott itt-ott, azokat kell összekeresnünk. A költemény eleje a *Mondain* apologiája, közepe a *Mondain*, a vége egyéb voltairei helyekre emlékeztet.

A kezdete im ez:

A káplán: Azt mondtad, uram, minap az asztalnál.
 Nem lehet, nem is volt jobb ezen világnál,

Kiben élünk ; szebb ez a paradicsomnál,
Melyben Ádám atyánk hevert almafánál.

Hihető valamely francia auctorban,
Ki eztet tanítja bódult írásában,
Olvastad, ne kövesd őtet mondásában,
Száz napot égsz ezért purgatoriumban stb.

Az úr erre meglehetősen durván megtámadja a káplánt s kifejti eszméit. Az átdolgozás megítélésére álljon itt néhány versszak :

Lors je lui dis : Pour Dieu, Monsieur le Saint,
Quel est ce vin ? D'où vient-il, je vous prie ?
D'où l'avez-vous ? Il vient de Canarie,
C'est un nectar, un breuvage d'Elû ;
Dieu nous le donne et Dieu veut qu'il soit bu.
Et ce café, dont, après cinq services
Votre estomac goûte encore les délices ?
Par le Seigneur il me fut destiné.
Bon. Mais avant que Dieu vous l'ait donné,
Ne faut-il pas que l'humaine industrie
L'aille ravir aux champs de l'Arabie ?
La porcelaine et la frêle beauté
De cet émail à la Chine empâté,
Par mille mains fut pour vous préparée,
Cuite, recuite et peinte et diaprée.
Cet argent fin, cizelé, gaudronné,
En plat, en vase, en soucoupe tourné,
Fut arraché de la terre profonde,
Dans le Potose au sein d'un nouveau monde.
Tout l'univers a travaillé pour vous,
Afin qu' en paix dans votre heureux courroux
Vous insultiez, pieux atrabilaire
Au monde entier épuisé pour vous plaire.

A fekete ital, kit hörpölsz kényesen,
Thea, csokoláda, kit iszol édesen,
Honnan valók ? nemde vedzed ezt kedvesen,
Csodálad csészéit, mint festék rendesen ?

Azt mondod, az Isten adja mind ezeket,
Ily s több ezer jókkal áldja embereket,
Szereti, ezekben ha tartunk mértéket,
Kedvezve táplálja gyarló földieket.

Úgy van, de tudnod kell, hogy ezen csemegét
Arabia szélén szedik, s az edényét

Chinában készítk s annak a cserepét
Ezer kéz formálja, úgy éri festékét,
S ezt előbb agyagból kerékben formálták,
Kenték, simították, kemenczében tölták,
Onnan ki, másban be, perkelék, piriták,
Eladták, megvették, bérakták, lehozták.

Arany, kiből vagynak egyházi edények,
Üst, melylyel oltárok, szentségek ékesek,
Kincsek, diplomokban kit a sekrestyének
Mutatnak, nem voltak hajdant ily fényesek.

Száz öl kutat ástak előbb földgyomrában,
Úgy keresték, vágták erős kősziklában,
Kihúzván megtörték, szitálták malmokban,
Hány tűzzel tisztíták, még jutott formában.

Gyöngy, rubint, gyémántok tengernek gyomrából,
Selyem, fonál, bársony meleg tartományról,
Orvosló gyökerek vég föld határáról
Jönnek több mívekkel szinte Indiából.

Melyekkel emberek midőn kereskednek,
Sok veszélyt, rabságot, halált is megvetnek.
Szerencsétetésben, kárvallásban élnek,
Nagy munkájok után hozzánk úgy érkeznek.

Igy halad az átdolgozás a költemény nyomán.

Bánja kinek tetszik a régi időket,
Saturnus alatt volt arany esztendőket,
Nagyobbra becsülöm azoknál ezeket,
Astræa, Rhea sem ért soha ilyeket

E szavakkal kezdi meg Orczy a költemény közepén már a Mondain-nek megfelelő részt.

Regrettera qui veut le bon vieux temps
Et l'âge d'or et le règne d'Astrée
Et les beaux jours de Saturne et de Rhée
Et le jardin de nos premiers parents.

Ennek azonban csak az elejét vette át a gondolatok némi felcserélésével. A modern ember életének képe egészen elmaradt.

A költemény vége meglehetősen eredeti, a mennyiben szószerint nem egyez már Voltaire-rel. De gondolatai részint e költeményen alapulnak, részint Voltaire más eszméin. Így e szak:

En egész világon értek egy orezágot,
 A sok nemzeteken csak egy társaságot,
 Az isten táplálja ezen sokaságot.
 Kézről-kézre adja földi boldogságot,

összevethető a Sur la paix e soraival:

De l'Inde aux bornes de la France
 Le soleil, en son vaste tour,
 Ne voit qu'une famille immense
 Que devait gouverner l'amour.

Ennyiben sikerült Orczy költeményeinek forrásait felkutatnom. Ama 236 lapból, mely költeményeit foglalja magában, mintegy 130-ról mutathattam ki, hogy többé-kevésbé idegen mintán alapszik. Igazán «csak táblája maradt-e e nyomorult könyvnek»? Nem éreztük ez összehasonlításnál azt a mély gyönyört, melyet egy tudatos műköltőnek forrásával való összehasonlítása nyújt, ki eredetijét sorról-sorra, pontról-pontra szedve mély megfontolással olvasztja magába s alakítja kora, egyénisége, æsthetikai belátása szerint. De mélyebben tekinthettünk működési körébe egy írónak, ki a legkedvezőtlenebb körülmények közt, önlelke szükségéből lett azzá, s külföldi műveltsége daczára egész jellemében, minden szavában magyar tudott maradni *) s láttunk egy képet kezdeteiből ama kornak, melynek irodalmunkat, hazánkat köszönjük.

ZLINSZKY ALADÁR.

Reinmar der Alte.

P a n a s z.

Nekem nem az fáj mindenenk fölötte,
 Hogy im, a nyárnak vége van;
 Mit ér, ha a pást hervad dérütöten?
 Történik ilyen untalan!
 Ilyesmiről rem tudok hangot adni:
 Több dolgom van, mint lombhullást siratni.

HORVÁTH CYRILL.

¹⁾ Hogy Orczy mennyire egyéniségébe tudta olvasztani ama költeményeket, melyeket átvett, élénken bizonyítja az, hogy Arany János Prózai munkáiban, mitsem tudva Orczy átvételeiről, e költemények segítségével is *írói arcképét* állította össze!

BEVEZETÉS AISKHYLOS «ORESTIA»-JÁHOZ.

XI.

A *Khoephoroi*: a halotti áldozatvivő nőkről vette nevét. A kar a fogoly nőkből áll; de azért e nők megfelelnek Horatius-kívánságának, hogy a kar «*faveat bonis*». Az uralomra jutott Klytaimnestrától, *e két lábon járó oroszlánytól* megvetéssel fordul el. Paul de Saint Victor Deux Masques cz. művében Klytaimnestráról jellemzően mondja: «hármassággyűlölet: a leánya föláladozása által sujtott anynak, a vetélytársra féltékeny nőnek és a kedvest hitestársává tenni szándékozó házasságtörőnek gyűlölete alkotja az ő jellemének alapvonásait».

Klytaimnestra a *Khoephoroi*-ban háttérbe vonult Elektrának ad helyet, kiben felnőtt a gyűlölet, megért a bosszú. Kit az Orestes bosszúló karjában vetett remény táplált a gyűlölet emlőjén. Sophokles ez alakot tévé azon darab központjává, mely megfelel a *Khoephoroi*-nak. Azon jelenet, mely a *fölismerés* előtt játszik le; melyben Elektra az Orestes vélt hamvait siratja: elfeledhetetlen benyomást tesz arra, ki valaha olvasta. Aiskhylosnak egyeb gondja van. Szemét a végcélra, a végkibontakozásra függeszti. Ép azért a *Khoephoroi* kezdetén, mintegy sietve ejti meg az anagnorisist, Oly alakban ejti meg, mely kihívja az Euripides kritikáját és az Aristoteles megjegyzését. Másfelől *La Harpe*, ki egyébként épen nincs elragadtatva az Aiskhylos műalkotása által, a *Khoephoroi*t legjobb darabjának és valóban hatásos drámának tartja.

Haza jön Orestes barátjával Pyladessal a bosszú gondolatával. Meglátja atyja, Agamemnon sírját. A megcsonkított szöveg mellett is kivehetjük, hogy az atyja sírjánál fohászkodik, hogy érőt merítsen bosszúterve kiviteléhez:

ὦ Ζεῦ, ὅς με τίσασθαι μέρον
πατρὸς, γενεῶ δὲ σὺμμαχος θεῶν ἐμοί

meglátja 'az áldozat *vivő kart*, meglátja Elektrát ünnepélyes komolysággal közeledni. A tragikai ironia mesteri alakját találja ki a költő, midőn a rabnőkből álló kar, az álmai által nyugtalanított Klytaimnestra által az Agamemnon halotti árnyának kiengesztelésére küldött kar Elektrával együtt: áldás helyett a bosszú, a visszatörlesztés érzelmeivel fordul az alvilág isteneihez. Nem visszaidézi az alvilág Erinnyseit, de földézi.

δακρύω δ' ὕψ' εἰμάτων
ματαιόισι δεσποτᾶν
τύχαις, κρυφαίοις πένθεσιν παχνομένη,
(Khoëph. 81. 3.)

Elektra kérdi a *kart*: mondja meg nyíltan, kiknek nevében imádkozzék. A *kar* így felel:

πρῶτον μὲν αὐτὴν ῥώσῃς Ἀἰγισθον στυγεῖ
(Khoëph. 111. 1.)

Elektra további kérdésére feleli:

μέμνησ' Ὀρέστου καὶ θογαῖος ἔσθ' ὁμῶς
(Khoëph. 115.)

Elektra megindító imával fordul *Hermeshez* mint *psykhopomposhoz*:

λέγω ψανῆναί σου, πάτερ, τιμᾶσθον
καὶ τοῖς κτανόντας ἀντικαθάνειν δίκην
(Khoëph. 144.)

A költő siet a fölismerési jelenetet előidézni. Elektra meglátja a sírnál az Orestes levágott hajfürtjét és meglátja a férfi lábnymokat. És csodálatosan gyors következtetéssel Orestesre gondol. Arisztoteles a fölismerés e módját: melyet a syllogismus útján eszközölt fölismerésnek nevez, a leggyengébbek közé sorozza. Euripides lebírálja e jelenetét. *Elektrájának* 511—540 verseiben az Orestest nevelő öreg és Elektra közt lefolyó jelenet parodiáját képezi a Khoëphoroi e jelenetének. Az öreg kétli, hogy egy lábnym egyforma legyen. *Dumas* a már említett *Orestie*-jében gyönyörűen használja föl e jelenetet. Finom és pathetikus költészettel adja Elektra szájába a *fölismerésre* vezető következtetés meleg szavait. A fürtöket ismeri, mert együtt akár hányszor egybefonták hajukat gyermeki játékból, ha fölismerik-e az egymását. Elektra akár hányszor kereste Orestest lábnymdokait mérve meg, melyek az ő nyomdokaihoz formára úgy hasonlítottak. *Magne* (Anthologie dramatique du théâtre grec. Paris 1846.) e jelenet igazolására idézi magának Orestesnek szavait, melyeket azonnal mond, mihelyt fölismertette magát, de Elektra nem akar hinni szemeinek. E szavak a következők:

αὐτὸν μὲν οὖν ὁρώσα θυσαμένης ἐμέ.
κοιραν δ' ἰδοῦσα τίγδε κηδεῖον τρυχός

ἰγνοσκοποῦσα τ' ἐν στιβοῖσι τοῖς ἐμοῖς
ἀνεπερωθής καὶ δοκεῖς ὄραν ἐμέ (Khoepl. 225—28.)

Tehát a hajfűrt, a lányom csak Elektra sejtelmét költik föl akkor, midőn az atya sírján a karral végzett áldozat különben is extatikus hangulatba hozta, hiszen Klytaimnestra parancsa ellenére a halott árnyát szövetségre hívta föl és Orestesért fohász-kodott. Mikor Orestest szemtől-szembe látja, nem hisz szemeinek. És csak a testvéri szó melegsége a voltaképi előidézője a felismerésnek. Euripides Elektrája mint compositio hihetetlenebb, mintsem joga lett volna e gúnyra. Különben ő a *Heten Th. ellen* 375. és következő soraiban olvasható jelenetet az ἄγγελος és Eteokles közt szintén kigúnyolja hosszadalmasságáért a *Phoinissai* 751—2. sorában e szavakkal:

ὄνομα δ' ἐκάστω διατριβῇ πολλῇ λέγειν ἐχθρῶν ὅπ' αὐτοῖς τεύχεσιν
καθ' ἑμῶν. Teuffel lehetetlennek tartja, hogy Sophokles *Elektra*-ja után merészelte volna színrehozni *Elektra*-ját. Ez állítás merőben önkényes. Háttha ép azért változtatá «polgári drámá»-vá e fenséges tragikai tárgyat, mert kimerítve látta és valljuk meg: Sophokles *Elektra*-jának végmegoldása — mert a trilogikus szerkesztés ki-zártnak látszik — épen nem megnyugtató. E gyöngéd nő tombol anyja halála után. Minő ellenmondás azon megható jelenet után, melyben Orestes hamvvedrét kebléhez ölelte. E felismerési jelenet után a *boszút* közös elhatározással mondják ki. Itt foglal helyet egy felette fontos részlet. Orestes Apolló jósszavára hivatkozik, mely őt a boszúra feljogosítja.

Ορ. οὗτοι προδῶσαι Λοξίου μεγασθενίης
κρησμός κελεύων τόνδε κίνδυνον περᾶν,
κα' ἑσθ' ἀνδράζων πολλὰ καὶ θυγατρὸς μέρους
ἄτας ὅψ' ἤπαρ θερμὸν ἐξαυδῶμενος,
εἰ μὴ μέταίρι τοῦ πατρὸς τοὺς αἰτίους.

(Khoepl. 269—73.)

Ezután következik azon borzasztó rémítgetések egész sora, melyeket a Tartaros bösz szellemeinek felidézése okozna. Jellemző *Dindorf* merészsége, melylyel a 274—296. sorig interpolationak véli, ép úgy, mint alább a 987—1006. sorig. «*Horrendum in modum describuntur* (sc. poenæ) strepituque verborum qui Aeschyleum quod sonare videntur et facile lectores occaecare possit qui non consveverin n huiusmodi interpolatorum additamentis sin-

gulaque verba eorum constructionem figuras dicendi, ordinem et nexum sententiarum quas χαλκηλάτῳ πλάστιγγι ponderare» így szól Dindorf Præf. 93—94 ll.; a πλάστιγγē szót célzatosan használva, mely helyett okvetetlenül a μύστιξ teendő az Etym. M. p. 674, 20 megjegyzése mellett is. És aligha indokolja e vélelmet, nemkülönben mint ama másikat (Præf. 97—100. l.), melyet igyekeztem az Erd. Muz. egyeslet Bölcs. nyelv. és történettudományi szakosztályi kiadványainak II. kötet 172—73. lapokon meggyengíteni. E helyen még inkább érzi Dindorf álláspontjának nehézségét. Ugyanígy szól egy pár sorra terjedő érvelésének végén: Ceterum ne inique cum interpolatore agere videar, non tacebo, esse in eius invento quod admiratione nostra dignum sit. Mennyivel egyszerűbb lesz vala az interpolatiót fel nem tenni a «*strepitus verborum*» miatt, mintha lehetne a világon anyagilkos, ki tette nek jogosultságát ne a legrémítőbb kényszerűség gyanánt igyekeznék feltüntetni s mintha ez az ú. n. *strepitus verborum* nélkül történhetnék! E passust azért hoztam fel és azért emeltem ki, mert a trilogiai szerkesztés természetéből folyónak tartám. Apolló nevezetes szerepére utal, melyet tényleg játszik az Eumenidákban. Ő védi meg a temploma lépcsőkövére kimerülten lerogyott Orestest az üldöző Erinysek ellen. Ő száll ezekkel perbe. Ő tart védbeszédet védecze mellett az iszonyú felelgetőzésben, melyet az Erinysekkel folytat. Sőt e passusra egyenesen visszamutat az *Eum.* 64. és köv. verseiben maga Apollo:

ὅττοι προδώσω (még a szót is azt használja) δ' ἄ τέλους δέ σοι φύλαξ

ἑγγὺς παρεστὼς καὶ πρόσω δ' ἀποστατῶν

ἑθροῖσι τοῖς σοῖς οὐ γενήσομαι πέπων. (*Eum.* 64—66.)

És hogyan készítette volna elő a közönséget a költő azon rémjelenetre, melynek hatását Pollux leírja: ha az Erinysek való alakjának bemutatása előtt, nem jellemzi szörnyű voltukat, hatásukat az *atya* boszúlatlanul maradt Erinyseinek feltüntetése által? Hiszen ép a Dindorf által kibagyott sorok közt találjuk a következő pár sort:

ἄλλας τ' ἐφώνει προσβολὰς Ἐρινύων

ἐκ τῶν πατρῶων αἰμάτων τειλουμένας

(*Chœph.* 283—284.)

Ezután következik *Orestes*, a *kar* és *Elektra* közt a boszú nagy triójául tekinthető jelenet. — A kart félelem és szorongás fogja el:

τρόμος μὲ ὑφέρπει κλόουσαν εὐγμάτων.

τὸ μόρσιμον μένει πάλαι,

εὐχομένοις δ' ἄν ἔλθοι.

(Choeph. 463—5.)

A két testvér fohászkodása megrázó:

Ορ. ὦ γὰρ, ἄνες μοι πατέρ' ἐποπτεῦσαι μάχην

Ηλ. ὦ Περσέφασσα, δὸς δ' ἔπ' εὐμορφον κράτος.

(489—90.)

Megegyeznek, hogy Orestest halottúl adják ki és így bejuthatnak a belső termekbe és ekkor boszújokat végrehajtják.

Minő megható ellentét az a *két jelenet* közt, mely lefoly Orestes és anyja közt, ki elleplezett örömmel, tettetett szomorúsággal fogadja Orestes vélt halálát és küldi a dajkát Aigisthoshoz, hogy vele mielőbb tudassa és a mely lejátsszik a dajka Gilissa és a kar közt.

Az a *tettetett fájdalom* az *anya* részéről szembeállítva a *dajka való* fájdalomával. A kar actióba lép, mert ráveszi Gilissát, hogy Klytaimnestra megbízatását csak félig teljesítse: mondja, hogy *magára* jöjjön, a lándzsások nélkül. A dajka teljesíti a megfigyást. A kar reménykedve néz a jövőbe: reméli a szolgaság éjjeléből kivergődni. Bátorítja Orestest, hogy ha anyja szól, feleljen neki az atyja nevével, öltse fel Perseus bátorságát és pusztítsa el az atyja halálának okozóját.

Jön Aigisthos. Örömmel tölti el a hír. Látni és kihallgatni akarja azt, ki e hirt hozta. Bemegy a férfiterembe. Egy pár perc múlva hangzik a tereméből a jajszó. A szolga jő, jelenti jajgatások közt az Aigisthos végét. A zajra kijön Klytaimnestra. Ezután következik az Orestes és az anya közt az a megható jelenet, melyet már jellemeztem, midőn egybevetettem a Hamlet és anyja közti jelenettel. *Schlegel* e jelenetre azt mondja, hogy «*Meduza fejét leplezi le a borzadálytól megkövült nézőknek*». Orestes megdöbben, visszariad tettétől. Pylades szózata hangzik. Pyladesnek az egész darabban három sor szerepe van. (900—902.) Minő fokozat van e derék barát jellemének feltüntetésében: Euripides és Goethe Iphigeniájában! God. Herman (De Aeschylis psychostasia, opusc. VII. p. 347.) azt mondja, hogy Pylades e három sort a színpalak közt

mondja, mert az mintegy a *Végzet* szózata gyanánt hangzott. — *Patin* ezután *szünetet* gondol: mi alatt Orestes összeszedi magát. Következik a 908—930. versekben olvasható stichomythikus szóváltás, mely mind izgatottabbá válik. Végre Orestes: *ἔχωντες ἔνδον οὐλοῦν, καὶ τὸ μὴ χροεὼν πάθεις* (930) szavakkal a tört anyja szívébe mártja. E sor mindent megmond. Benne van: *τὸ μὴ χροεὼν πάθεις* ben a lelkiismeret első szurása. Ezután a kar befejezettnek hiszi e szörnyű művet: *πάρα τὸ φῶς ἰδεῖν*, végzi dalát. (Khœpt. 972.) Ezután ébred mind élesebben a lelkiismeret furdalása. Orestes szelleme mind jobban elborul. Kihozza a véres leplet: a hálót melyben atyját elveszítették. Mutogatja a karnak... de elme-bontó látvány ez. A kar újra összeköti a lefolyt cselekvényt a jövőendő eseményekkel: *μύθοντι δὲ ἐν καὶ πάθος ἀνθεῖ*. Orestes az örülés szélén áll. Bizonyítgatja igazát. A kar összefoglalja az Orestes egész erkölcsi processusát utolsó szavaiban. (Lásd Kh. 1065.)

XII. Az *Eumenidák*.

A kar megint mint cselekvő lép fel. A trilogia három darabjában rendre vált mind cselekvőbbé a kar. A kar az Erinysekből áll. Hogy minő benyomást tett az alvilági sötétsége szellemeinek a megjelenése, arról maga az antik költészet tanúságot tesz. *Vergilius* (Aeneis IV, 471. és köv.) mondja:

Aut Agamemnonis scenis agitatus Orestes,
Armatam facibus et serpentibus atris
Quum fugit, ultricesque sedent in limine Diræ.

Cicero Pro Sext. Roscio Amer. XXIV. emlékezik meg e furiák-ról. Ugyanő *in Pisonem* XX: Nolite putare . . . ut in scena videtis homines consceleratos impulsu deorum terri. Furiarum taedis ardentibus, sua quemque fraus, suum facinus, suum scelus, sua audacia de sanitate ac mente deturbat: hæ sunt impiorum Furiae, hæ flammæ, hæ faces. Ego te non vecordem, non furiosum, non mente captum; non tragico illo Oreste aut Athamante dementiorem putem, qui sio ausus etc. . . . *Pollux* (IV, 15). olvasható adomája, hogy azért szállíták le a kar számát 50-ről 15-re, hogy az oly jelenetek ne ismétlődjenek, a milyenről a Vita Aeschyli szerzője emlékezik meg, hogy viselős asszonyok korábban szültek a hosszú palástú, biborövé, kigyókkal fűrtözött, irtózatós bösz tekintetű nők láttára: mindenesetre az Orestia nagy hatását jellemzi. Aris-

tophanes Plutos 418. és következő verseiben, midőn a szegénység megjelenik *Khremylos* és *Blepsidemosz*-nak: ki vagy te, ki oly halványnak tűnsz fel előttem — kiált fel az egyik. Talán egy trágédia furiája — mondja a másik — olyan vad és gyászos nézése van. Nem, felel amaz; nincs fáklya kezében. E passus a furiák jelmezését híven fentartá. God. Hermann: *De choro Eumenidum Aeschyli* állítja, hogy megtiltották az Erinysek szentesített számának szaporítását. Volt német tudós, ki *Proteusban* a trilogia után következő satyrdrámában a fókák karát képzelte bele mintegy az Eumenidák kigúnyolására . . . mi képzelhetetlen egy oly fenkölt szellem műalkotásánál, milyennek Aiskhylos bizonyítja magát. Igenis Proteus alkalmas alak arra, hogy a *Menelaos* és *Helena* közt fölismerési jelenetet idézzon elő. Az *Agamemnon*-ban a hírnök részletes kitérése Menelaos sorsára egyenesen ráutal a Proteusra, mint azt Teuffel is megjegyzi fentebb idézett művében.

Az *Eumenidák* kara fontos actióba lép. A régi östörvények nevében: a hajthatlan *talio* nevében követeli a Klytaimnestra boszúló anyának az elégtételt. Elénekli azt a rémítő dalt, melyet *ἔμνος δέσμιος*-nak maga nevez. E szörnyű dalt *Patin* közli fordításban, de megjegyzi: «Nem hiszem a magam részéről, hogy az emberi képzelem valaha alkotott volna titokzatosabbat, irtózatosabbat és más is úgy ítelne, mint magam, ha fordításom visszadhatta volna Aiskhylos verseinek vad erejét, sötét fenségét.» E nyelv ereje teszi elfogadhatóvá Patin megjegyzését; ez (t. i. az Erinysek kara) valódi megjelenése, melyben az ember, úgy hiszen mint egy álom látományában.

Athéne oltárához Athénbe utalja Orestest Apollo, kit már a tisztító ritusok végzése útján úgy felszabadított a vér szennyétől; hogy a vérfolt elhalványul és Athénéhez már ily önérzetes szavakat intézhet:

οὐκ εἰμι προστροπαιος, οὐδ' ἔχων μῦθος
πρὸς χεῖρ' ἐν ἡμῇ τόσον ἐφεξόμεν βρέτας

(Eum. 445—6.)

A színváltozásról, mely mintegy kézlegyintésre történik meg, a 234—235. sor közt már fentebb szólottam, még megjegyzem God. Hermann nyomán, hogy e darabon, a Sophokles *Aias*-án kívül még Euripides *Augé*-jában is lehetett színváltozás, mert az egyik jelenet Tegeában, a másik Mysiában játszott.

Orestes fordul Pallashoz, a ki a Skamandros mellől jön (397. sor). Ebben politikai célzatot velnek felfedezni. Athenének volt Sigeionban egy temploma, a melyben állítólag felfüggesztve állott Alkaios eldobott paizsa. Sigeion hajdan Athén főnhatósága alatt állott. Időközben elfoglalták a Mytilénebeliek. A. arra látszik czélni, hogy ezektől hódítsák vissza. *Magne* azt mondja, hogy e visszaemlékezés Trójára mintegy az Agamemnon emlékét idézte föl és ezáltal mintegy jelezte, hogy Orestest védelmébe veszi az istennő. Stanley szerint az athénbeliek vitték volna Apollót is a Parnassus tövére. Ez magyarázza meg a theoriát évről-évre. — Athéne csodálkozik az *Erinyseken*. Egy stichomythikus beszédben kérdi ki őket (418—235. sor.)

E. Roux (Du merveilleux de la tragédie grecque) megjegyzi, hogy az istenek *πανδερκής, πανόπτης, εὐρώψ* jelzőik mellett is csak annyi erővel bírnak, hogy élesebben és messzebbre látnak mint a közönséges halandó. Így Athéne a Skamandros mellől hallja meg az üldözött Orestes fohását, így hallatta szavát Tauris partjáról egész Orestes hajójáig. A kar kifejezi az *új és a régi* törvény közti küzdelem végzetes következményeit, ha az új istenek nyerik meg a csatát. Ezentúl gyilkosság, vérontás büntetlen foly a földön, ha a megtorlástól nem fél senki sem. Ezzel szemben fölállítja megközelíthetetlen magasra az igazság szirtjét, melyen a gonosztevő hajója megtörik.

καλεῖ δ' ἀκούοντας οὐδὲν ἐν μέσῃ δυσπαλεῖ τε δίνῃ·
 γελᾷ δὲ δαίμων ἐπ' ἀνδρὶ θερμῷ
 τὸν οὔ ποτ' ἀγχοῦντ' ἰδὼν ἀμαχάνεις
 δούαις λαπαδνὸν οὐδ' ὑπερθεόντ' ἄκραν·
 δι' αἰῶνος δὲ τὸν πρὶν ἔλθινον
 ἔρμῃ προσηλαῶν δίκαις ὤλετ' ἄκλαυτος

(557—65.)

A vita kitör. Ujra stichomythikus felelgetőzés a *kar* és *Orestes* közt készíti elő az ügyet, mint egy pertárgyat a döntés alá.

A döntés előtt jön a tanúk kihallgatása. Apolló tanúságot tesz Orestes mellett. Sajátságos — majdnem rabulistikus érveléssel azzal menti Orestest, hogy az anyát joga volt megölni, mert a *nemző atya* a voltaképi szülő; az anya csak befogadó. A ki tehát az *atyát* ölte meg: a szülét ölte meg. Ez *parricidium* és nem anyagyilkolás. Atya lehet valaki anya nélkül: ime *Pallas*. Pallas

az *areopagot* megalkotja. Nevezetes egy passus, mely a hazai legenda által megszentelt ős-intézmény emlékeit idézte fel az atheni közönség lelkében ép akkor (80. Olymp. 3. évében), midőn a közvéleményt *Ephialtes* javaslata foglalkoztatá, ki Perikles titkos beleegyezésével az *areopag* hatáskörét akarta megszorítani és a *helia* tekintélyét emelni. Jellemző, hogy ugyanez időre esik az Argossal való szövetség és az Orestes felmentése alkalmát ad e szövetség magasztalására. *Patin* érdekesen fejtegeti, hogy a nemzeti mondák és legendák által megszentelt helyek közelléte mennyire emelte az előadás hatását. A Marmor Parium, *Eusebius* krónikája Orestes perét Demophon, Theseus fia idejébe helyezi. De mások szerint régebbi az areopag eredete. Így Theseus Pallantides megöletése után, Daidalos Aigaieus alatt, Kephalos Eretheus alatt és Kranaos, Kekrops utódja alatt maga Ares álltak e bíróság előtt. Arestől vette volna nevét. Más monda az amazonok harczára vitte vissza az areopag eredetét. Ugyanis Theseus ellen az Ares halmán szálltak volna táborba. A szavazásnál — mint tudjuk — Athéné Orestes javára dönt. Pallas így mondja ki az ítéletet:

ἀνὴρ ὃδ' ἐκπέψουγεν αἴματος δίκην·

ἔσων γάρ ἐστι τὰρίθμημα τῶν πάλων

(Eum. 752—3.)

Orestes forró fohászban ad hálát és ígéri Argos népének szövetségét. A kar nem nyugszik meg:

ὧ θεοὶ νεώτεροι, παλαιὸς νόμος

καθιπτάσασθε κακῶν ἐλκεσθῆ μου·

(Eum. 778—9.)

Az Éj lányai megalázva, az igazság leszavazva van, a kar elkeseredett hangon panaszolja. Athéné nyugodt méltósággal engeszteli a kart és bizony nem kis fáradsággal. A refrain hangzik mesteri festéssel. Így a kar 778—792 = 808—822; 837—846 = 870—880. A kar ez énekrészben ismétli jajveszéklését az eltiprott jog és igazság felett. Ekkor a már megoldhatatlannak tetsző ellentétet Athéné egy bölcs szóval kiegyenlíti. A kart apostrophálja, hogy ha szent előtte a *πειθώ* hatalma: maradjon és ne átkot, de áldást mondjon Athénre. Ígér neki külön tiszteletet, külön szentélyt, hol áldozatban fog örök időkben részesülni. A végén a kar megnyhül. Az *Eumenidák* berkét kapja, mely szent és sérhetetlen

helylyé: asylummá lett. Az *Erinysek*: *Eumenida* nevet nyertek. E pontra megjegyzem, hogy az Aristophanes (Byz.) hypothesis így szól: τὰς δὲ Ἑρινύας παρῶντα προσιγόμευσαν. Εὐμενίδας (t. i. Orestes). Harpokration szerint Pallas adta e nevet. A darabban nincs egyik sem kimondva. *Oidipus Kolonosban* 477. verse régebbi eredetre visz vissza. A *kar* és *Athéne* áldó szavai bőséget, szerencsét kívánnak Athennek. A darabot valószínűs ünnepi zengedezés végzi be. A *kísérők dala*: a processio éneke, zsolozsmája csendül meg az orkhestrából, viszhangzik a szívekben:

ὁλολύξατε νῶν ἐπὶ μολπαίς.

E szavakkal végződik a darab, melyről méltán mondja *Patin*: «Valóban különös mű, mely termékeny egységében volt, mivel kielégítse a gondolat szükségét; mely a közönséget a csodás látványossággal mulattatva, borzadálylyal és áhitattal töltvén el, egyszersmind hazafias lelkesedésre ragadhatta a polgárt és elméledésre hangolhatta a bölcsészt.»

XIII.

Az Orestia előadására nézve fontos megjegyzést tesz *God. Hermann*: «De re scenica in Aeschyli Orestia», cz. művében. Alkalmat ez értekezés írására azon körülmény adott, hogy Ottf. Müller és *Droysen* tanácsai szerint az Orestia ez értekezés keletkezése előtt színre került. Ez értekezés tehát érdekes bírálata, mely a gyakorlati kísérlet után ítél és következtet a régi előadásra nézve. Lényeges megjegyzése Hermannnak, hogy a színpadról az orkhestrába nem szálltak le, így a *Khoephoroiban* az áldozatvivők nem szálltak alá az Agamemnon sírjához, mely O. Müller szerint a θυμέλη-n lett volna elhelyezve. Hermann azt hiszi, hogy a színpad bal oldalán állt a sír és Elektra ott végezte halotti áldozatát. Hermann e felfogását helyeslem, mert azon esetben is, ha elfogadjuk, a mint elfogadhattuk Müller Albert nézetét, hogy a *kar* érintkezhetett közvetlen közelből a színnel: ez a *thymele* emelvényszerű történhetett, de akkor képzelhetetlen a színpadról leszállás. Klytaimnestra árnya ἀναπίεσμα által emelkedett a ὑποσκήνιον-ból a felszínre. Agamemnon zárjelenetében ἐκχύλημα használtatott: az *Eumenidákban* a nagy menet (így a πρόποιοι jelenete) nem Athéne vezérlete alatt végezte teendőjét. Az *Erinysek* közül *hármán* kapták az Athéne által kijelölt szentélyt, a 15 choreuta közül

12 athéni nő alakját ölté, hogy a 12 athéni férfiúval együtt foglaljon helyet az orchestrában az areopag összeülésekor. A *hagyományos 3 Erinys* (Alektó, Megaira, Tisiphone) végzi a kar funkciójának szereplő részét, a többi choreuta (12) kiadja az areopag tagjait és e tárgygyal kapcsolatban *Pollux §. 127.* olvasható következő szavait: εἰσελθόντες δὲ κατὰ τὴν ὀρχήστραν ἐπὶ τὴν σκηνὴν ἀναβαίνουσι διὰ κλιμάκων félreértett másolás útján előállottnak hiszi, mert Pollux e helye szorosan összefügg ez író azon utasításával, melyet fölállít azon esetre ἔσθ' ὅτε δὲ καὶ καθ' ἑνα ἐποιοῦντο τὴν παράοδον... de ez az *orchestrára* vonatkozik, tehát itt is a kar cselekvényéről és nem a játszó személyekről van szó; továbbá valami hiányzik Polluxnál, a mi a szöveg hézaga lehet és itt a διὰ κλιμάκων fölmenetel a παραχορήγημα szerepre vonatkozik. G. Hermann nézetei közül az *Eumenidák* karára vonatkozóan kívül a többi akadály nélkül elfogadható, még azon nézete is, hogy a szín hátfalában a *jobb* és *bal* ajtók a néző szempontjából tekintendők. A mi az *Eumenidák* karának berendezését illeti: a hagyománynyal oly ellentétben nem áll a 15 kartag, mert lehet a koryphæus és a két *parastatai* a három furia repræsentánsa, de a későbbi fejlemény a számosabb tagszám mellett bizonyít. Nevezetes kérdés a kar partitúrájának kérdése. Müller Albert kétségbe vonja, hogy lehessen tiszta eredményre jutni a hézagos tudósítások miatt. Az előadás történhetett: az *egész kar*, egyes *choreuták*, a koryphæus, *στοῖχοι* *ζυγά* és a félkarok által. Az előadás nem volt declamatio, ének, parakataloge. Valószínű, hogy a parodos be- és kivonulásakor szereplő anapæsticus systemákat, az anapæsticus hypermetrumokat a koryphæus adhatta elő. Guhrer (Bursians Jahrbücher, XVI, p. 32) azon nézetet vallja, hogy ily szavaló részlet nem alkalmas arra, hogy a kar lejtő bevonulását megtegye, alkalmasabbnak tartja az egész kar éneklését, kimondja, hogy a melikus részletek, a gondolatsorozatosság útján nem található el az executiv tényező, mert a zenével nem vagyunk ismeretesek.

A kommatikus részek körülbelül a koryphæust illették. Egyes choreuták szereplésének nyoma látható az Agam. 1344—71; Eum. 585—608. Hogy a *στοῖχοι* és *ζυγά* adhatott elő egyes részeket, egyetlen passus némi világot vet e kérdésre. Aiskh. *Sept. 97*-hez megjegyzi a scholiasta: ταῦτα δὲ τινες τῶν τοῦ χοροῦ γυναικῶν πρὸς τὰς ἐτέρας φασιν. A félkarokra osztást megerősítik a scholiasták. Így Arist. parabasisaiban a *strofa* és *ellenstrofa*: Sophokles Aiasá-

ban a μεταστάσις-nál és az ἐπιπάρωδος-nál (színváltozásnál) lehet a félkarokat felfedezni.

Muff benső érvekkel Sophokles majdnem minden stasimon-jának stropháit és antistropháit félkarok közt osztá meg; *Wecklein* (De carminibus Aeschyleis a partibus chori cantati) *A.*-ra nézve kimondja, hogy a ki a strophát énekelte, az énekelte az antistrophát is; *Arnoldt* ugyanazt követeli Euripidesre nézve, Aiskhylos karénekeire vonatkozólag két értekezés teljes figyelemre méltó: *De carminibus Aeschyleis a partibus chori cantati* Ferd. *Bamberger* Marburg 1852 és *Wecklein*: Über die Technik und den Vortrag der Chorgesänge des Aeschylus. 1852. *Bamberger* a kartagoknak, kivált a kar activ szereplése miatt, nagy részt juttat. — *Sophoklesről* kimondja: «Soph. partibus chori cantu se excipientibus multo parcius neque fere usus est nisi si commata brevia essent et maximam partem iambicis numeris componerentur». De Sophokles is öregebb korában, miután Kallias megírta az ὁ τραγῳδία γραμματικὴ-jét, melyben indítványozza, hogy a kartagok közt osszszak fel az énekrészeket, az Oed. Col.-ban pl. már szintén ez irányban dolgozik. Összefoglalva *Bamberger* elveit, a következőkben adjuk:

A dochmius biztos jele, hogy choreuta külön énekelte, mert az élénkebb, mozgalmasabb rhythmust nehezen exequálhatta az egész kar.

A τραγῳδῶδες, θορνῶδες megkívánta egyesek szereplését. Másfelől a szövegben van megszólítás. Így Persæ 257. διαίνεσθε Πέρσαι τὸδ' ἄχος κλύοντες. Ily felszólítások oly helyeken fordulnak elő, melyek mérték tekintetében kiválnak; anapæstus, dochmiacus, epodikus = ionicus a minore = Persæ 137, Suppl. 628, Eum. 138, 250. A nehezen énekelhetőség is jellemző. Így Agam. 1146—1149. Kassandra két dochmiust összeköt két trimeterrel, a kar jelzi a különös hangzást a következő szavakkal:

τάδ' ἐπίφοβα θυσιᾶσιν κλαγγῇ μελοτυπείς
ὁμοῦ τ' ὁρθίους ἐν νόμοις.

A költő érezte szükségét az igazolásnak, hogy miért ἐπίφοβος κλαγγῇ-val.

Bamberger elve: Quo major est commotio, quo breviora sunt commata, eo plura mutatae personæ indicia, contra, si orationis finis semper cum stropharum fine consentiat, necesse est,

etiam sententias eo ordine absolvi atque novas introduci, quo de mutatis personis raro liceat concludere. A refrainszerű ismétlést is az előadó choreuták mellett hozza föl. Így Suppl. 635, 666, 641, 646, 643, 655, 602, 681, 657, 707 a danaidák áldáskokása; hasonlóképp azon halálnemek választása, melyek olvashatók 793, 803, 809.

A *responsio* hasonlóan a choreuták közti partitúrára mutat. Így Choeph. 930. és köv. verseiben a 935—36, 946—7. Egész vers isméllddik Eum. 778. és köv.

Az Agam. 1649. és köv. soraiban Bamberger κατά στοιχους éneklést vesz észre, még pedig így: 1649 = Aegisthos, 1650 = πρωτοστατων ἡγεμων, 1651 = δευτεροστατων ἡγεμων, 1652 = Aegisthos, 1653 = τριτοστατων ἡγεμων. A Choeph. 779. és köv. kilencz strófát három στοιχος közt osztsza föl.

κατά ζυγά-t sejt. Suppl. 684, hol a strophák felosztása 3—3 choreutát feltételez = $3 \times 4 = 12$; 8 stropha van.

Wecklein Bambergernek részben mesterkelt felfogásától egyszerűbb nézethez hajolt. Ő is oda nyilatkozik, hogy «a költő az oly helyzetekben, melyekben a kar a cselekvényben a legélénkebb részt vesz és különösen fel van izgatva, a kar részleteket responsio nélkül adja elő».

Az ἀνομοιοστροφά-kat mindig egyes kartagok exequalják. Wecklein ephymnionokat (refraineiket) fogad el. — Így Agam. 1448—56-os három stropha, három antistropha, ugyanannyi ephymnionnal és Klytaimnestra egy-egy systemájából áll.

Aristophanes az ephymniont gúnyolja ki, mi jellemző azért, hogy Aiskhylos karköltésének sajáttságául tekinthető: ép a parodia bizonyítja az ephymnion rendszerét. Ez a formalis elem túlsúlya a tartalom és logikus elem fölött. Ugyanis Arist. Békák 1261—1280. ötször szövi be e parodikus ephymniont.

ὦ χρόνον οὐ πελάγεις ἐπ' ἀρωγάν

Mint a skót balladában: Kardod vértől miért piros Eduard, Eduard!

Az ephymnionok elfogadása új világot derített sok oly részletre, melyeket eddig nagyon megcsönkítettnek tekintettek, míg a strofik us szerkezetet keresték. E felfedezés érdeme Verrallé, ki Journal of Philology IX., 17. §. 14. először állítá föl a vélelmet, tovább fejtették Hartung, Kirchhoff, Wecklein. Érdekes

refrainek az Orestióban. Ag. 121, 139, 159. Eum. 1035, 1039, 1043, 1047.

Wecklein kijelenti: Az ephymnionnak megállapítása által, mely különösen Kirchhoff érdeme, az A. karénekeinek felfogása rendkívül fontos lépést tett előre. Wecklein szerint egyetlen egy helyet kivéve, sehol sem fordul elő, hogy *strófa* és *ellenstrófa* közt oly részlet állna, mely ép e strófák énekeseinek volna osztva. E felfogás ép azért, mert egyszerűsíti az előadást, nagyon valószínűvé teszi a dolgot. Fölveszi Wecklein az ú. n. *rhythmikus* ephymnionokat. Ilyen Suppl. 630—697. fordul elő, de Agam. 367—474 hatszor fordul elő a hasonló rhythmusú rázengés: 381—383; 399—401; 416—418; 433—435; 452—454; 471—473. Az ephymnion biztos jele a partitúrának. Éles észrevétele Weckleinnak, hogy az ily ephymnionnal bíró részletekről három strófa szerepel, a negyediknél nincs ephymnion, mi a $\sigma\sigma\tau\gamma\sigma\varsigma$ -ban leli magyarázatát a kartagok $3 \times 4 = 12$. számában. A Khœph. 935—973 az egyetlen passus, hol két strófából áll az ephymnionnal bíró karének. Itt félkarok közt osztatott fel az ének. E kivétel is megerősíti a Wecklein által felállított szabályt, de melyet Muff nem fogad el, hogy t. i. a ki énekli a strophát, az énekli az antistrophát is. Merőben ellentétes tehát a régi felfogással Wecklein nézete, ki szerint a *strophá* és *antistrophá* kifejezés csak az orkestrai előadásra vonatkozik, mint a Scholiasta megjegyzéseiből kitűnik, melyet Eur. *Hec.* 647. sorához fentebb idéztünk. A strophát jobbra, az antistrophát balra lejtve, az epodont állva exequálta a kar. A régi codexek csonkaságának egyik oka épen abban rejlik, hogy ily ephymnionnak ismétlési jegyeit kihagyták, vagy ha nem találtak *értelmi* összefüggést a strophával, mellőzték. Így mellőzték *Ag.* 1448—1576. verseiben a két szélső ephymniont. Elvként mondja ki, hogy több egyes kartag előadása csak a *nem* antis'trophikus ének-részekben lehetséges. Ez elv alapján Khœph. 315—478. verseire terjedő nagy kommost 14 részre osztja a szinpadi személyek és a kar közt, strophákat, antistrophákat, közbe anapæstikus systemákat revén föl. — Wecklein kutatása eredményét e négy pontba foglalja:

1. A régi proodos, methodos, strophá, antistrophá bonyolult beosztása nem alkalmazható A.-ra, kinél egyszerűség uralkodik.

2. A ki a strophát énekli, az énekli az antistrophát is. (Egyet-

len kivételnek jelzi Weckl. Khœph. 433—455, melyek Orestes és a kar s Elektra közt oszlanak meg.)

3. Egyes kartagok vagy karcsoportok éneke is a nem antistrophikus részeknél fordul elő. (Kivételek: Ag. 104—159; Khœph. 423—28, 439—43, 451—5).

4. A félkarok és a három stoikhos felhasználása egyes paradoxokban és kommosokban, stasimonokban is előfordul, *melyek ephymnionokkal birnak*. Ezekben az ephymnionokat az egész kar énekli. A strophák felosztatnak. Ha nincs ephymnion, az antistrophikus énekeket az egész kar énekli, az anapæsticus chorika és a karnak eső trimetereket és tetrametereket a koryphæus adja elő: kivétel három van, melyekből minket érdekelnek az Ag. 1344, illetve 1348—71, hol a 12 choreuta rendre mondja ki véleményét és Eum. 585—608; hol a choreuták közti felosztásra mutat az 585. sor: πολλὰ μὲν ἔσμεν, λῆξομεν δὲ συντόμως ἔπος δ' ἀμειβόντων πρὸς ἕπος μέρεσι τιθεῖς (585—6).

Wecklein felfogásában a részleteken lehetne túlvitt rendszerességet fölfedezni: mi a *partitionak* bonyolult és nehéz szerkezetét föltételezné, tehát ép az *egyszerűsítéssel* áll ellentétben, mely Wecklein kiindulási pontja: de egyfelől a refrainszerű ismétlés közel jár a népies kardalok hagyományaihoz, másfelől Aristophanes gúnyja megerősíti az ephymnion nagy szerepét és egyszersmind a szöveg felfogását megkönnyíti. A *strophá* és *antistrophá* egyenlő metruma inkább a félkarok közti megosztásra mutat, mint arra, hogy az egész kar énekelte volna.

A megkülönböztetés az ephymnionos és ephymnion nélküli részek közt a partitúrára csak annyiban lehet befolyással, hogy az ephymniont más exequálta, mint a strophákat. Egyet kockáztatunk meg Wecklein nézete felől: a kiindulási pontot egész örömmel tettük magunkévá. Kísérlet biz az: visszavarázsolni a fenséges trilogia előadásának képét. E kép lebegő fog lenni mindenha; de annál mélyebb nyomokat hagy Aiskhylos művének ethikai és æsthetikai összhangja, melynek hatását tettem le e kísérletben, melyről elmondhatom Aristophanessal, hogy vele voltam tele, mint Aiskhylos Heten Theba ellen cz. darabja Aressel.

HEGEDŰS ISTVÁN.

PETŐFI CORIOLÁNJA.

A Kisfaludy-társaság örök érdeme a magyar Shakspeare megteremtése. Ráth Mór, illetve Csiky Gergelyé az érdem, hogy végre a magyar olvasó az egyes Shakspeare-darabokat irodalomtörténeti tájékozódást nyújtó bevezetések és szövegfelvilágosító jegyzetek kíséretében olvashatja. *) Mi több, az új kiadás prospectusának ígérete szerint »a régibb fordításokat, a hol szükséges volt, átnézve és kijavítva» bocsátja közre. Ily átnézés és kijavítás valóban elodázhatlan szükség már; nem csak azért, mert tán a mi Shakspeare-fordítóink is, mint általában a világ legjelesebb műfordítóinak bármelyike, emberileg tévedhettek s a szöveg ama részeit is félreérthették, melyekhez különben nem fér kétség; hanem főleg azért, mert azóta nagyot haladt a Shakspeare-philologia, a mióta Arany lelkiismeretes szerkesztésében, legkitűnőbb erőink közreműködésével, Deliusra támaszkodva megjelentek nyelvünkön a nagy britt költő összes művei. Elég csak arra utalnunk, hogy a németországi Shakspeare-Gesellschaft már 1869-ben szükségesnek tartotta a Schlegel-Tieck-féle, maga nemében oly remek fordítást átdolgoztatni tagjaival, kiknek munkálata ma már szintén nem egy részében ismét elavultnak tekinthető: hisz a Delius, Swynfen szótárait annyira felülmúló s korszakot alkotó Schmidt-féle Shakspeare-Lexikon csak 1874-ben jelent meg. Vegyük még ehhez, hogy Shakspeare szövege több helyt oly romlott, hogy bár Schmidt szótára mellett Abbot nagyszerű Shakspeare-grammatikája biztos nyelvészeti kalauzúl szolgálhat az egyes helyek restaurálásánál, még mindig kalandosabbnál kalandosabb conjecturákra vagyunk utalva, s időbe telt, míg ezek egyike-másika legalább valószínűségegre emelkedett s általánosan elfogadottá vált.

Csikyt nyelvismeretei, könnyed, de gondos fordítási módja, szép stylje s kivált költői tehetsége hivatottnak tüntethetik fel ama fontos munkára, melyre vállalkozni ígérkezett. Minthogy azonban e munka sokkal terjedelmesebb és terheesebb semhogy egyetlen egy ember azt — minden gondossága s kedve daczára is — teljesen s kifogástalanul végezhetné, természetesen Csiky sem végezhetné azt minden egyes alkalommal úgy mint maga is s az olvasó is óhajtott volna. Ezúttal csak egyik legregibb Shakspeare-fordításunkra, Petőfi Coriolánjára kívánok reflektálni, melynek átdolgozásához igen figyelemreméltó előmunkálat volt található Névny László iskolai commentárjában (Jeles Írók Iskolai Tára), s melyet

*) *Shakspeare színművei, új javított kiadás.* I. kötet 4-ik füzet: Coriolán, fordította Petőfi Sándor. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Csiky Gergely. — *Javított kiadás.* Bpest, Ráth Mór. Ára 1 frt 40 kr.

Ráth kiadása a boríték-czímlapon határozottan *javított* kiadásnak jelez. Fájdalom, e javítottság mindössze ama két sajtóhiba kiküszöbölésére szorítkozik, melyeket Névy már megjelelt s megigazított a maga kiadásában; máskülönben még amaz erős szövegfélreértések sincsenek kijavítva, melyekre ugyancsak Névy már rámutatott a fordítás szövege alá csatolt jegyzeteiben; sőt mi több, még Petőfi nyelvének avultságai [*allomány* (állam), *pulya* (bábú), *mindenes* (every man himself), *bebalzsamozni* (élőemberről) stb., *ős* (régí) irigység, *tekintse bennem magát* (szavaim tükrében ám lássa híven magát), *eldönti* (romba dönti, unbuild), a várost; érezze a *közönség* szigorát (the severity of the public power, „*die Strenge öffentlicher Macht*”) sincsenek újabb kifejezésekkel felcserélve.

Pedig, hogy mennyi igazítani, átdolgozni való akadhat Petőfi fordításában, azt a következő összeállításból mindenki megítélheti. Olvasóm látni fogja, hogy még Névy figyelmét is, ki egyébiránt nem is kívánt szakszerűleg foglalkozni szövegjavítással, több lényeges dolog került el, így nem egy *fontosabb törlés*, *lényegbevágó s homályosító módosítás*, *minden értelmet megsemmisítő szövegfélreértés*, *sorokra menő több rendbeli kihagyás*, *szerepfelcserélés s szembe szökőnrikító, értelmetlen toll- és nyomdahiba*, melyektől előbb-utóbb meg kell tisztítani műfordítási irodalmunknak ez egyik kiváló remekét.

Első Felvonás.*) *I. Szín. 1. 1. a) column 16—17. s.* «Ha csak azt adnák nekünk, mi nekik már nem kell». *Fontos módosítás.* *While it were wholesome. «So lang es geniessbar ist».* *U. «Eh' er verdirbt».* B.

2. 1. *b) col. 5—6. s.* «Olyszerű mosolylyal, mely szíveséget tettezt». *Sh. egyebet mond: which ne'er came from the lungs, but even so... «From the lungs: also nicht ein Lautes lachen; even thus: gerade so wie ich jetzt thue».* *Schm. «Mit einer Art von Lächeln, nicht aus der Lunge kam's, doch gerade so».* *U. «Nicht wirklich aus der Lunge, sondern so».* B.

4. 1. *a) col. 19—20. s.* «Hagyna csak a nemesség kardomhoz nyúlni». *Fontos kihagyás.* *Would the nobility lay aside their ruth* (elavulttan = Weichherzigkeit, Mitleiden, Schm.) and let me etc. *«Lies doch der Adel seine Milde (B.: Mitleid) fahren».* U.

34—35. s. «A nemességen ez vesz majd erőt, ez lesz végsapása».

*) Az idézés Ráth-Csiky kiadása szerint történik. — Rövidítések értelme: *Sh. Sz.* = Schmidt Sh.-Szótára. — *Schm.* Schmidtnek Weidmannnál megjelent Coriolán-commentárja. — *U.*: a Shakspeare-Gesellschaft által átdolgoztatott s Ulrici szerkesztésében megjelent Schlegel—Tieck-féle fordítás. — *B.*: a Bodenstedt-féle illusztrált kiadás fordítása.

Sh. egyebet mond. To break the heart of generosity (=Adel Schm.) and make bold power look pale. «Und Muth und Kraft macht's bleich». U. «Und Helden bleich zu machen». B.

37. s. «Versenyt bögre». Túlhaladott álláspontra valló értelmezés. Shouting their emulation. — Emulation: nicht Wetteifer, sondern Parteigeist, Parteileidenschaft und Hass. Ihren Parteigeist durch Jauchzen zu erkennen gebend. Schm. «Siegebrüllend über uns». U. «Jauchzten und schrieen voll Bürgereifer». B.

b) col. 16. s. «Megigéréd ezt egykor». *Helyesen*: «már az előbb». It is your former promise. — Your f. pr.: das Versprechen, das Ihr mir gegeben, *ehe diese Nachricht kam*. Former nicht bloss im Sinne: vorig, ehemals, sondern: vorausgegangen. Schm.

30. s. «Hol a bátorság?» *Sh. nem ezt mondja, mert ily hetvenkedő gíny nem illenék Cor. jelleméhez.* Your valour puts well forth. «Wie der Baum Blätter und Blüthen treibt, so Euere Tapferkeit das, was sie allein zu leisten vermag, nämlich Meuterei». Schm. «Wie hübsch macht Euer Muth sich!» U. «Euer Muth schlägt herrlich aus!» B. *Euer Muth trieb schöne Blüthen.* Viehoff.

5. l. a) col. 1—2. s. «Hogy férhet össze ily gög s vitézség?» *Sh. egyebet mond.* He is grown too proud to be so valiant. *Zu stolz darauf, dass er so tapfer ist.* Schm. *Er ward zu stolz ob seiner Tapferkeit.* U. B. is így.

3—4. s. «Megveti az árnyat is, melybe délben lép». *Homályos, mint Névy régebben jobban magyarázta: «Saját árnyékát érti.»* Which he treads on: melyet lábbal tapod, *auf den er mittags tritt.* U.

20—23. «Nézzük meg, minő az utasítás és hogy viseli magát ez ügyben». *Rendkívül homályos és rossz rövidítés.* How the dispatch is made: dispatch = business, ügy, tehát: *wie man sich rüstet.* B. *More than his singularity, he goes upon this present action.* — More than = ausser; his singularity: das, was er einzeln für sich ist, seine persönlichen, hervorragenden Eigenschaften. Action = Kriegezug. *Sicinius will wissen, ob Marcius eine Befehlshaberstelle erhalten wird oder nicht.* Schm. «Und in welcher Weise, mehr noch als sonst in seiner Art, er diessmal dem Krieg entgegenzieht. B.

III. szín. 6. l. a) col. 40. s. «Midőn a görögökkel küzde». A mai fordítónak nem volna már szabad ennyire túltenni magát minden conjecturán s ennyire rövidíteni. Ime a mi P.-nél egyetlen egy szó, mint hangzik a német fordítóknál: *Wenn trotzig sie* (Hektor homloka) *verspritzt ihr Blut auf Griechenschwerter.* U. *Da sie den Griechenschwertern, Verachtung glühend, Blut entgegenspritzte.* B. *Da sie die Griechen-*

schwerter im Kampf mit Blut bespritzte. Viehoff. Als sie Blut spie im griechischen Schwertkampf. Schm.

50—51. s. «Mit mireltek? Ti valóságos házi asszonyok vagytok. Hogyan, ti varrtok itten? Ez derék igazán!» Elavúlt, téres értelmzés. *How do you both: Wie geht's Euch beiden?* U. *What* (utána nem olvasandó vessző!) *are you sewing here?* = *Was näht* (B.: *sticht*) *Ihr da?* U. *A fine spot* (*eine hübsche Figur in der Stickerei, ein hübsches Muster Schm.*), in good faith! = *Ein hübsches Muster in der That!* U. B. is így.

6. l. b) col. 28—29. s. «Azon szálak. miket Ulysses távollétében font, csak szíval töltöttek meg Ithakát». Erős tollhiba, melyet Négy sem vett észre, Csiky pedig bent hagyott a szövegben, s csak a jegyzetben enged sejtetni. «A későbbi sorokban előforduló célzás a molyokra (mots)», úgy mond, holott az olvasó Csiky kiadásában is csak szúra talál célzást.

7. l. a) col. 2—3. s. «Dobd ki az ajtón ünnepélyességedet». A szende, szemérmes s félénk Virgilia miként ünnepélyeskedhetnék? *Thy Solemnness = deinen Ernst, deine Schwermuth. Schm.*

5. s. «Jó mulatást». Szerepfelcserélés. P.-nél ezt Virgilia mondja, s Valeria némán távozik; holott Sh.-nél ezt Valeria mondja feleletül Virgilia vonakodására s búcsú gyanánt is. *Well then, farevell! Nun denn, lebt wohl!* U.

IV. szín. 23—24. s. «Nincs, olyan sincs, ki félne tőletek, ti parányiak!» *Sh. egyebet mond. No, nor a man that fears you less than he* (t. i. mint Aufidius), *that's lesser than a little. Nein, auch keiner, der mehr als er Euch fürchtet, das ist weniger als wenig.* U. B. is így. — Ugyauitt *drum* (dobpergés) hadi lármának fordítva s aztán e sor: «Hark you our drums bringig forth (= ins Feld. Schm.) our youths» így adva vissza: «Halljátok ifjaink zaját?» Szabatosan: *Horch, die Trommel ruft unsre Jugend!* U. — Lentebb ez olvasható: «Meglátjátok, miként dül (Aufidius) szétszór seregtekben:» *List, what works he makes. Hört, wie er stb.* A távolból u. is harczy zaj hallatszik.

b) col. 24—26. s. «Most nyitvák a kapúk. Hős társaim, az üldözőknek kedvez a szerencse s nem a futóknak». *Sh. világosabban, bár Névy e szavaknál megjegyzi: «Így van csaknem szószerint Plutarchnál.»* Now the gates are ope: now prove good seconds: 't is for the followers fortune widens them, not for the fliers. «Jetzt zeugt Euch treu und wacker. Für die Verfolger öffnet es (a kapukat) Fortuna, nicht für die Fliehenden!» U. *Jetzt heran, wer brav ist! Fortuna sperrt es auf für die Verfolger, nicht für die Fliehenden.* B.

V. szín 8. l. b) col. 5—6. s. (alúl.) «Most hát Aufidiushoz csa-

tázní». Shakspeare egyebet mond. To Aufidius thus I will appear and fight. Thus: Coriolan weisst dabei auf sein Blut; appear: so will ich vor A. treten. Schm. So will ich dem A. mich zeigen und kämpfen. U. So will ich hintreten vor A. und fechten». B.

VI. szín. 9. 1. a) col. 28—29. s. «Megrohantak a volszk kémek». Spies: Plänkler, hier nicht Spione. Schm.

b) col. 1—2. s. «Oh hadd öleljelek meg olyan ép karokkal mint midőn megházasodtam». Erős rövidítés. In arms as sound as when I wooed, in heart as merry as when our nuptial day was done. «Die Arme gesund wie da ich freite, im Herzen froh wie in der Hochzeitnacht». U. «Mit so kräftigen Armen, wie da ich freite, mit so froher Seele, wie da ich Hochzeit hielt». B.

14. s. «Ha ez valóság s nem hetvenkedés». Cominius nem beszél Sh.-nél ily megretőleg. Make good this ostentation. Ostentation hat noch nicht vorherrschend den heutigen tadelnden Sinn, sondern ist überhaupt äusseres Bezeigen. Schm. «Bewährt diese Bezeugung, macht sie zur That!» Schm. «Bewährt, was Ihr zur Schau tragt!» U.

VII. szín. 26—29. s. «Tiszt. Minket ne félts uram! El s zárjátok be a kapút mögöttünk. Követ, vezess most Róma táborába». Eleinte Névy sem, s most Csiky nem vetté észre itt a kézzelfogható szerepösszetévesztést. Mint maradhat vissza a tiszt a város védelmére s mehetne mégis a sereghez el? Képtelenség! Sh.-nél a tiszt csak az első mondatot mondja, a többi («El s zárjátok be stb.») Lartius mondókája. — Lieutenant egyébiránt többet jelent tisztnél: «an officer who supplies the place of a superior in his absence». (Sh. Sz.) tehát etymologiai jelentéséhez még közel áll. «Fear no tour care, sir» is egyebet fejez ki, mint a mit P. mond. Macht Euch um unsre Gewissenhaftigkeit keine Sorge. Schm. «Baut auf uns, Herr!» U. «Vertrau auf uns!» B. — Lartius előbbi beszédének vége sincs szabatosan vissza adva. «He elveszítjük a csatát, a város sem lesz a mienk.» Az övék már, de akkor nem marad meg birtokukban: we cannot keep the town.

IX. szín. 10. 1. b) col. 24—25. s. «S a nagy nemesség elborzad s utóbb csudálkozni fog». Érthetetlen. Shall attend (zuhören) and shrug (ungläubig mit den Achseln zucken. Schm.), i'th'end admire. Der Adel horchen, die Achseln zucken, doch zuletzt bewundern.» B.—U, itt P. sötét (dull, stumpfsinnig Schm. albern U. stumpf B.) tribúnokról beszél.

11. 1. a) col. 9. sor (alúlr.). «Hálás irántunk, kik jó szívrrel adjuk azt». Sh. egyebet mond. That give you truly. Euch der Wahrheit gemäss darstellen. Schm. «Die wir Dich richtig schätzen». B.

b) col. 11—12. s. alúlr. «Megszárad a vér rajtad. Ideje, hogy gon-

doskodjunk rólad». Tán sajtóhiba: róla helyett. 'Tis time it should be looked to. «Zeit ist's da nach (a vér lemosása) zu sehn.» U. és B.

X. szín. 6. s. alúlr. «Elfoglalták a várost». Sajtóhiba: elfoglalták helyett. The town is taken. — Lentebb Aufid. végszavai. «Hozz hírt róla, hogy s mint áll a világ», túlságosan szószzerinti fordítás. How the world goes Sh.-nél rendesen = wie die Sachen stehn. Schm. «Wie die Dinge gehn.» U. és B.

Második felvonás. I. szín. 12. l. b) col. alúlr. 2. s. «Kevélységről beszéltek stb.» Kimaradtak az eredetinek következő sorai: «You blame Martius for being proud? Brutus. We do it not alone, sir! Menenius. I know you can do very little alone, for Your helps are many, or else your actions would grow wondrous single: your abilities are too infant-like for doing much alone. You talk of pride etc.» «Ihr tadelt M. wegen seines Stolzes? Br.: Wir thun's nicht allein, Herr! — Men.: Ich weiss, Ihr könnt sehr wenig allein thun, denn Eure Beistände sind sehr mannichfach (Ihr habt viele Gehülften. B.), sonst wär Euer Thun erstaunlich einfach (simpel B.); Eure Fähigkeiten gleichen gar sehr unmündigen Kindern, um viel allein thun zu können. Ihr sprecht von Stolz?» U.

13. l. a) col. 25—26. s. «Mi rosszat böngészhet vak (Sh.-nél beesom, kurzsichtig Schm.) lássátok ezen jellemből?» Félreértés. Character hat bei Sh. noch nicht die heutige Bedeutung, sondern heisst Schrift, und dann überhaupt ein äusseres Merkmal einer inneren Beschaffenheit Schm. — Menenius szavairól: «Olyan képeket rántotok (úgy félre rántjátok képeteket) mint az alakosok», Névy is megjegyezte, hogy ma már itt bohócokat mondanánk.

14. l. a) col. 3—4. s. «Nevettél volna-e halálomon hogy diadal-mamon sírsz?» Sh. rendkívül plasticai kifejezései törülvék. Had I come confined home: «käm' ich im Sarg nach Haus». G. To see me triumph: «da Du mich Sieger siehst». B.

b) col. 7. s. «Nehéz s könnyű vagyok». Félreértés. Light = lustig, heavy = traurig. Schm.

15. s. «Mindig egy». Ever right. Immer den Nagel auf den Kopf getroffen. Schm. — Coriol. válasza: Menenius, ever, ever = M.! der hat ja immer Recht! Schm.

15. l. a) col. 9. s. (alúlr.) «Rossz indulatból». Upon their ancient malice, auf Grund ihres alten Hasses. Schm. «Aus altem Groll». U. Lentebb Sic. felelete: «Jól van» sem szabatos. Tis right = ganz recht, so ist's. Schm. «Recht so». B.

b) col. 12. s. (alúlr.) «A mit úgy kívánunk». Félreértés. As our good wills = wie unser Bestes es fordert. Schm. «Wie's unser Vortheil heisst». B. Pár sorral lentebbb tere említve. Miféle teve?

Harczi, tábori, teherhordó teve ellentétben a harczi paripával. Camels in their (a rómaiak) *war*, mondja Sh. egész világosan. — A hírnök szavaiban: «a rakok tolonganak, hogy hallják, és a némák, hogy lássák őt» hiányzik Sh. kifejezésének ellentéte, dumb = süketnéma, de itt a süketség a fő. «*Taube drängen ihn zu sehn*». U. — Sic. végszavai: «Szemünk s fülünk a jelené legyen, *sírünk a sikeré*», *alig érthető*. Event = für das, was sich daraus ergeben mag, úgy mond Schm., tehát—Erfolg, s talán ép e német szó kétértelműsége tévesztette meg P.-t s fordítottatott vele *siker-t*. A német fordítások jóval világosabbak: «*Er ist jetzt lasst uns nur Aug und Ohr mitnehmen, doch Herzen für den Ausgang*» U. B.-nél emez utóbbi rész még jobban: *und festes Herz für das, was kommen mag*.

II. szin. 17. l. a) col. 15—17. «Inkább vakarnám a napon fejem a harczi zajnál.» Sh. világosabban: *when the alarm were struck, wenn Schlachtruf tönt*. U. Tehát: *mikor riadót fujnak*. Fejvakarás helyett tán jobb kifejezés magyarban tétlenségre a *süt-kérezés*.

26—28. s. «Így az említettem férfihoz» stb. Még senkit sem említett. *The man I speak of. — Speak praesens. Von dem ich rede*. U. és B. — Lntebb: «Tarquin meglepte Rómát». Sh. világosabban: *made a head, brachte ein Heer auf*. Schm. — «Mint a hajó előtt a hullám». Elavult olvasási mód. Ma már az első kiadások *weeds*-féle szövegéhez (*Wasserpflanzen* Schm. *Binsen* U. és B.) tértek vissza fordítók s commentatorok *waves*, mint fölösleges szövegjavítás helyett. — «Megvítta Corolit, mint egy csillag». *Erthetetlen*. Miként vivhat meg valaki csillag módra várost? «A csillag Cor. vítézségének, messzeható fényének képe», magyarázza tévesen Névy is. *Struck Cori-oles like a planet*. — «Struck doppelsinnig, denn to strike ist das eigentliche Wort von übermenschlichen verderblichen Einflüssen, vorzugsweise von dem bösen Wirken schädlicher Gestirne. — Das Wort planet braucht Sh. nur von Himmelskörpern, insofern sie das Schicksal der Menschen bestimmen». Schm. «*Schlägt er dann Corioli, Unheilsplaneten gleich*». B. — «Harczi zaj veré fel szerény lelkét». *Félreértés*. His ready sense = his quick hearing Schm. «*sein waches Ohr*» U. «*Den wachen Sinn*». B. (Tán sajtóhiba serény helyett.)

18. l. a) col. 2—3. s. «Mintha egyedül miattok kaptam volna» (t. i. sebeimet). Sh. világosabban beszél; az angol olvasónak nem kell kérdeznie: kik-mik miatt? As if I had received them for the hire of their breath (= voices) only. «*Als hätte ich sie geholt mir um den Lohn von ihrem Athem* (= voks, szavazat) *nur*». U. «*Als empfang ich sie nur, um mir ihren Athem zu verdienen*». B. Ugyanitt fentebb Mene-nius szavai sem elég világosak: «Mit unszolod?» Kit-mit? Nem tán

Coriolánt, hanem a népet, s *unszolni* helyett jobb volna itt: *felizgatni*.
«Bringt sie nicht auf». U. *«Reiz' es nicht!»* B.

8—10. s. *«Megvetőleg fog kérni, mintha olyat kérne, a mit megadniok kell»*. Sh. *egyebet mond*. He will require them, as if he did contenten what he requested should be in them to give. *«In them = in ihrer Gewalt»* (Schm.) *«Er wird sie bitten, als ob er sie drum höhnte, dass der Bitte Gewährung ihnen zusteht»*. U. *«Bitten wird er sie, als reiz' es ihn zum Spott, dass sie ihm sollten verleihen können, was er wünscht»*. B. *«Als wär's ein Gräuel ihm, dass seiner Bitte Gewährung bei dem Volke steht»*. Viehoff.

III. szin. 19. l. a) col. 26—28. s. *«Te nem szeretted a népet»*, mondja a polgár. *«Annál többre kell engem becsülnötök, hogy szeretete met nem alacsonyítottam le»*, feleli Coriolan. *Ez így érthetetlen*. Sh.-nél *the common people-t* mond a polgár, mire C. feleli: . . . that I have not been common in my love. *«Common: mit einem Wortspiel auf die verschiedenen Bedeutungen des Worts»*. (Schm.) U.-nál: *«das gemeine Volk»* és *dass ich nicht gemein gewesen in meiner Liebe»*. B. is így, Viehoff szintén.

b) col. 1—2. s. *«S kérjek fütől-fától szükségtelen bizonytságot»*. *Miféle bizonytságot?* To beg of Hob and Dick that does appeer their need-less *couches?* *«Um Hans und Kunz, wenn sie vorüber gehen, zu betteln um ihr nutzlos Fürwort!»* U. *«Um Hinz und Kunz um ihr unnützes Ja zu bitten?»* B.

U. ott alúl. 5—6. s. *«Megkapta (a consulságot) s mint a szeméből látható, szíve ég»*. *«A megaláztatás miatti haragtól»*, magyarázza Névy. *«'Tis warm at's heart nicht mit Delius und Whitelaw: es kocht in seinem Herzen vor Ingrim, sondern: ihm ist wohl zu Muthe»*. (Schm.)

20. l. b) col. alúl. 6—8. s. *«kellett vón' mondani, hogy érdemét tekintve nem igényel ugyan sokat, de voksaitokért»* stb. stb. Sh. *egyebet mond*. You should have said that as his worthy deeds did claim no less than what he shood for, so his gracious nature etc. etc. Tehát egész szabatosan: *«Ihr hättet sagen sollen: sein rühmlich Thun verdiente zwar nicht Mindres als was er suche, doch»* etc. U. *«Wenn Ihr sagtet: für seine wackern Thaten zwar verdien' er was er begehrt, doch...»* B.

22. l. b) col. 6—7. s. *«S azonnal, hogyha számot húztatok, el a Capi-tolba»*. *A legerősebb fordítási baklörések egyike*. Csiky még ezt sem javította ki, noha Névy-nél e jezyet található: *«Így érthetetlen. Az eredeti when you have drawn yur number annyit tesz: ha összerontátok csapatotokat, azaz: ha kellő számmal gyülekeztetek össze»*. *«Und wenn Ihr Eure Zahl beisammen habt»*. U.

Harmadik felvonás. I. szin. 22. l. a) col. alúl. 8. s. *«Megint*

háborgott hát Aufidius? «Helyesebben: *háborog, háborogni készül.* Had made new heed = *hadserget gyűjtött.* «Tullus Aufidius r ü s t e t' also wieder?» U. «Aufidius also r ü s t e t e r o n N e u e m ?» B.—Lartius szavai közt a *frigykötést*, mint Névy is utal rá, ma már *békekötéssel* (composition = agreement, Vergleich, Friedensschluss. Schm.) kell felcserélni.

b) col. alúlr. 13. «*Oltalmam alá jött.*» Ezt is Névy kiigazította már. «Helyesebben: *ótalom alatt jött hozzám; személyére nézre biztosságot nyert tőlem.*» (Névy). On safeguard. «Safeguard = safe-conduct, freies Geleite». (Schm.) «*Er kam auf sicheres Geleit zu mir.*» U. «*Ich gab ihm Sicherheit.*» B.

23. l. a) Col. 11. s. «*Ilyen csoport?*» Are these your herd? «*Ist dies Eure Heerde?*» (U. is így) *Besteht Eure Heerde aus solchen Volk? könnt Ihr sie nicht besser regieren?* (Schm.) Your: a tribunokhoz van intézve.

28—29. s. «*Meglehet, de tettem mindenkép jobb mint a tied.*» Not unlike each way to better yours. «Each way=in every manner; yours=your business. *Ich bin der Mann, in jeder Art Euer Geschäft zu verbessern, d. h. es besser zu machen als Ihr.*» (Schm.) «*Insoweit ja, um Eures (=Euer Treiben) aller Wege zu verbessern.*» U. «*Vielleicht der Mann, in Deinem (=Geschäft) Dich zu meistern.*» B.

32—33. s. «*Sok olyat téssz a mi a népet bántja. Sh. egyebet mond.*» You show too much of that for which te people stir. «*Ihr zeigt zu viel r o n d e m, w a s A u f r u h r w i r k t i m V o l k.*» U. — Ugyanitt a tribún így folytatja: «*Ha pályád melyre léptél, folytatni vágyod.*» stb. Ez a Delius-féle értelmezés «*beruht auf Verknennung des Sprachgebrauchs*», úgymond Schmidt, ki szerint e hely értelme: *ha a fórumra akarsz elérni, hol ünnepélyesen consuli székbe iktattassál.*» stb.

b) col. 5. s. «*Úram, ne e zavarban.*» Sh. egyebet. Not in this heat sir, now. Heat itt = fire of passion, ardour, excitement (Sh. Sz.) «*Nicht jetzt, in dieser Hitze.*» U. és B.

15—16. s. «*Kikben nincs több erény s erő, csak az, mit a koldusoknak adnak.*» Sh. éppen az ellenkezőjét mondja: Who lack not virke, no, nor power, but that which they have given to beggars. «*Dem nichts an Kraft noch Macht fehlte, als was er an Bettler hat verschenkt.*» U. «*Uns, denen keine Macht noch Tugend fehlt, als die wir selbst an Bettler weggeworfen.*» B.

U. ott alúlr. 1—2. s. «*Ha bölcsek vagytok, miért bolondoztok; ha nem, ránkost nekik.*» Nehezen érthető. «*Be not as common fools.*» nem = *bolondozni*, mely magyarban ide nem illő trivialis kifejezés. Továbbá Sh.-nél ez áll: let them have cushions *by you.* A P.-től elhagyott szavak teszik érthetővé, miféle vánkosról van itt szó. «*Gebt ihnen Sitz pol-*

ster neben Euch. U. «*Legt ihnen Polster hin auf Eurem Capitol*». B. — U. itt lentebb: «*Népszerű kell-jét*». Popular itt=vulgar, plebeian (Sh. Sz.) «*Sein pöbelhaftes Soll*». U. — «*Oly bíróságnak mondja: against a graver bench. Grave = tiszteletre méltó. Bench: der Sitz von Richtern oder Senatoren, dann der Senat selbst*» (Schm.) «*Oly nagy tekintélyű hatóságnak (a consulságot[?!] érti)*». (Névy.)

24. l. a) col. alúl. 2—3. s. «*El kell hagynia a szükségést, helyt kell adnia az ingatag hanyagságnak*». *Alig érthető*. It must omit real necessities and give way the while to unstable slighness. Omit = neglect. Unstable = ohne Halt. Slighness = Nichtigkeit, eine Denkweise, die nichts bedeutet und für welche nichts Bedeutung hat». (Schm.) «*Muss stets versäumen das wahrhaft Nöthige und haltloser Schwäche verfallen*». U. — U. ott lentebb: «*Kik kevésbbé vagytok gyávák mint szerények*». «*Discreet stets=wise, judicious im Allgemeinen*» (Schm.) «*Minder furchtsam als bedächtig*». U. «*Minder zaghaft seid als weise*». B. — «*S képtelen a jót*». «*Hiányzik az összekötő: így*» (Névy). P. egyáltalán ki-ki hagyogatja a kötőszókat s ezért az angol eredeti még a magyar olvasónak is nem egy helyt világosabb.

b) col. 22—23. s. «*Boldogabb időben mondjuk ki: így jó s így kell lennie*». E helyet Névy is corrigálja, magyarázza az eredetivel összevetve. Boldogabb időben helyett «*most, hogy jobb napokat élünk*» teendő. «*Jetzt zu besserer Zeit*». B. «*Így jó s így kell lennie*» nehezen érthető. Let what is meet be said it must be meet. «*Verhelft dem Rechte wiederum zum Recht*». U. B. még hívebben: «*Lasst uns behaupten: Recht ist wieder Recht!*»

31. s. «*Megvédjük őt!*» Sh. egészen egyebet mond. We'll surety him. «*Bürge sein für ihn*», (Schm.) «*Wir bürgen für ihn*». U. «*Wir sind ihm Bürgen*». B.

36. s. «*Több tiszteletet mind a két részről*». *Respect nicht Achtung, denn diese war nicht zu erwarten, sondern Ueberlegung, was aus einem solchen Auftritt werden sollte*. (Schm.)

40. s. «*Fegyvert, fegyvert, fegyvert!*» E kiáltás P.-nél szintén a polgárok szájába adra, holott ma commentatorok s fordítók a senatorral mondatják azt.

25. l. a) col. 16. s. «*És azok maradtok*» (t. i. tribúnok.) *Menenius. Valóban olyan színe van*. «*And so are like to do (like = likely). Menenius will mit dieser Zwischenbemerkung den Eindruck von Coriolans Rede abschwächen*». (Schm.) «*Bürger. Und sollt es bleiben. Men. (begütigend). Nun das denk' ich*». B.

b) col. 8. s. «*Bízd ránk e sebet*». Sh. egyebet mond. *Fore't is a sore upon us: Denn unsre Wunde ist's*. «*S ist 'ne Wunde für uns*». B.

26. l. b) col. 9—10. s. «Rendén haladjatok, hogy — mint szokás — pártok ne keljenek». *Sh. egyebet mond. Proceed by process, lest parties — as he is beloved — break out. Darum verfahren nach Recht: dass nicht da er beliebt ist, Partheiung ausbricht.* U. «*Geht nach Recht, dass nicht Parteien sich rotten, denn er ist beliebt.*» B.

12. s. «Ha ekkép lenne!...» Schm. a Folio szövegét védve (If it were so?) ezt így értelmezi: Wer trüge die Schuld davon? Oder: was weiter? Oly meghökkenés, mint e helyt a tribúnnak tulajdonítani szokás, nem igen fér össze annak jellemével. — Sicinius feleletében P.-nél «szótagadó» áll, a mi (*ha ugyan nem sajtóhiba!*) kissé erőltetett szóképzés; *Sh. szófogadót* mond gúnyosan. *Come* pedig itt nem = «*jer*», hanem = «*eredj csak!*» «Geh mit nur, mich sollt Ihr nicht beschwatzen». (Schm.) — Menenius utolsó szavaiban: «*nagy veszélyére*» = to his utmost peril: *auf Leben und Tod* (Schm.) «*Bis auf Gefahr des Lebens*». — U. «*Auf Leib und Leben*». B.

25. s. «Légy hát a nép szolgálatbelije». «*Officer: vorzugsweise ein Gerichts- und Polizeibeamter, der Angeklagte zur Haft zu bringen hat. Dieses Amt soll Menenius übernehmen.*» (Schm.) U.-nál: *Abgesandter*, B.-nél: *Beamter*. — *Legények* = *masters* = *Bürger, Leute*. (U. B.) *Legények* magyarban sokkal lenézőbb megszólítás mint az angolban *masters*.

II. szín. 27. l. a) col. 5—6. s. «Kik teremtvék, hogy aprópénzzel kereskedjenek». *Sh. gúnyja P.-nél alig érthető így. «Nur geschaffen, um Pfennige zu feilschen.*» U. «*Zu nichts geschaffen als zum Pfennigschacher.*» B. «*Ásítsanak.*» «*To yawn* heute = vor Langerweile oder Müdigkeit gähnen, ehemals auch vor Stupidität das Maul aufsperrn, gaffen». (Schm.) «*Magamat csalam?*» *Sh. egyebet mond. «Would you have me false to my nature?» «Wollt Ihr mir selbst mich untreu?»* U. «*Soll ich mir selber untreu werden!*» B. — «*Mondd inkább, játszszam csupán a férfit, a ki vagyok.*» E helyet Névy szintén corrigál'a. «*Inkább kívánnál azt, hogy a férfiút, a ki vagyok, külsőképen is mutassam.*» Így U. is, B. is. Volumnia felelete: «*Fiam, fiam, bár fölvennéd hatalmad, mielőtt elkopnék,*» az igék időit rosszul adván vissza elrontja az értelmet. *Had you put on és you had worn* áll *Sh. nél. «Hättest Deine Macht Du doch erst angelegt, eh Du sie abgenutzt.*» U.

U. ott al. 10—11. s. «Mielőtt ekkép meghajlanék a nyájnak». Schm. védi a régi kiadások *to the heart*-féle szövegét, mint a mely kifejezés gyakori *Sh.-nél* s itten egyszersmind Volumnia iménti szavaira, melyek közt *heart* is áll, allusio. «*Ehe Coriol. sich so demüthigen sollte, dass es ihm ans Herz, an die Seele geht.*» (Schm.)

al. 5. s. «Én ezt? Az isteneknek sem teszem (t. i., hogy megbánjam beszédemet) s nekik tegyem?» Magyarban egész egyebet jelent «*mit az istennek sem tenni,*» mint a mit itt *Sh. mond. To the gods* = «*vor den Göt-*

tern bereuen» (Schm.) «*Kann ich's doch nicht vor den Göttern etc.*» U. «*Vor den Göttern kann ich's nicht*» etc. B. — Volumnia válaszában: «Nagyon korlátatlan vagy, bár itt túlságosan nemes soh' sem lehetsz», jóformán érthetetlen az itt. Névy szerint itt = *a néppel szemben*; «velök szemközt nem lehetsz eléggé patricius». Az eredeti mást mond. Sh.-nél therein áll = darin (B.) t. i. a büszkeségben, «korlátlan-ság» dolgában.

b) col. 10—11. s. «Mintegy javítva vad szíved, mely szelíd most». Mint nevezhető Cor. szíve itt szelídek? «Which (= thy head) . . . correcting thy stout heart, now humble as . . . etc. «Humble ist der Imperativ des Verbums und which sein Object». Humble értelme Sh.-nél máshol is = to bow down, így Schm. és így Delius is már. Tehát: *alázd meg, süsd le fejed*, mintegy javítva stb. (Schm.) «Und so Dein Haupt gesenkt, das oft sich neigend den Stolz des Herzens züchtigt». B.

28. l. a) col. Al. 7—8. s. «Könnyebb éreznem gőgödöt mint félnem dacod veszélyét». Let thy mother rather feel thy pride than fear thy dangerous stoutness. Az eddigi commentálások és fordítások (Leo s Ulrici, kikkel megegyezik P. fordítása is) érthetetlenek. «Lass lieber Deine Mutter Deinen Stolz fühlen, als dass Du um die gefährlichen Folgen deines Stolzes Besorgniss hast oder zeigst». (Schm.)

III. szín. 29. l. b) col. 16—17. s. «Megvetéssel illeté a nagyhatalmú biróságot». Sh. világosabban s nyomatékosabban: *those whose great power must try him* = «trotzen der hohen Macht, die ihn zur Rede stellt». U. «Und hier den Richtern trotzt, die ihn verhören sollen». (B.) Nagyszerű bűn helyett (capital) ma főbenjáró-t mondunk.

30. l. b) col. 4—6. s. «S végre butaságtok . . . nem tartóztatva bennetek (levén tenellenségtek) tégyen» stb. Your ignorance . . . making but reservation of yourselves, still your own foes, deliver you etc. «Making but reservation of yourselves: nur Euch selbst bewahrend, übrig behaltend, Eure Beschützer dagegen verbannend». Schm.

Negyedik felvonás. I. szín. 31. l. a) col. 8. s. «A lelket vizsály (veszély?) próbálja meg». Extremities = distresses, dangers in the highest degree. (Sh. Sz.) Unglück. U. és B. — «Midőn a sors leginkább ver minket a jó ügyben, ez kíván nagy erélyt». «A jó ügyben», Sh. szövegébe toldás, mely másfelől meg van itt csonkítva s homályossá van téve. Fortune's blows, when most strook home, being gentle wounded craves a noble cunning. «Being gentle w. = gelassen verwundet sein, erfordert etc. d. h. bei Verwundungen gelassen zu sein erfordert etc». (Schm.) «Doch Schicksalschläge, so recht in's Mark, die Wunden lächelnd tragen, heisch' edlern Sinn». U. «Doch wenn des Schicksals Schläge in's Tiefste treffen, dann gelassen bleiben, das fordere einen edlen Geist». B.

17—18. s. «Most érje dögvész Róma czéheit s pusztuljon el minden». Sh. világosan megmondja: *mi minden!* And *occupations* (Handwerke, verächtlich. Schm.) perish! «*Tod über die Gewerke!*» U. «*Geh' das Gewerk zu Grunde*». B.

27—28. s. «Egykori vezérem, komor vagy és sok szívkieményítő látványod volt». Sh.-nél Cor. nem ezt mondja: «komor vagy», hanem: *I have seen the esterne* = «*Ich sah dich streng*». U. «*Ich hab' Dich starr gesehen*». B. Lentebb: «Merényem mindig vigaszod vala». My hazards. Hazard itt = chance, risk. (Sh. L.). «*Des Sohns Gefähr war stets Dein Trost*». U. «*All' mein Wagniss war Dein Trost und deine Freude*». B.

II. szín. 32. l. a) col. 5—6. s. «Megtörve a nemesség, mely magát elvonta tőle». Sh. ép az ellenkezőjét mondja. The nobility are vexed, whom we see have sided in his behalf. «To side in one's behalf = *Jemandes Partei nehmen*». (Schm.) «*Der Adel ist gekränkt, der, wie wir sahn, fest zu ihm hielt*». U. «*Der Adel ist gereizt; wir sahn's, sie nahmen für ihn Partei*». B.

23. s. «Embertől eredsz?» «Volumnia ijesztő magatartására, fájdalmas ziláltságára czélszerű», magyarázza Névy. Egyike a legkeményebb helyeknek; a conjecturák közt itt is bőven válogathatni, de a P. által elfogadott s N. által helyben hagyott ma már túlhaladott álláspont; alig van értelme és sokkal plausibilisebbel szokás ma felcserélni. Are you mankind? Leo egyenesen Virgilia szavaira lát czélzást Sicinius e kérdésében. Virgilia u. is férje utáni epedésének enged kitörést s Sic. erre feleli fentebbi szavait, melyek értelme szerint: «*Seid Ihr so männisch?*» U. «*Wie, so männisch?*» B. Természetesen rosszabbik értelmében véve e kifejezést; mire aztán Volumnia szólal meg, ki «*férfiás*» értelemben veszi a szót. Schm. is ilyesféle magyarázatot nyújt. «Mankind, írja, zuweilen = *männisch*, muss noch eine andere, auf das Adject. *kind* zurückzuführende Bedeutung gehabt haben, welche in der Frage des Sicinius an Volumnia verborgen liegt. Vol. versteht den boshafte Sinn nicht, oder will ihn nicht verstehn».

b) 2—3. s. «És ők bujtogatták e csöcseléket, e macskákat, kik érdemét úgy értik» stb. Cats Sh.-nél nem a mondat tárgyának, hanem alanyának appositioja! «T was you incensed the rabble. Cats, that can judge etc. Miért említ. Sh. macskákat? «A csöcselék hitványságát és csalárdságát jellemzi», olvassuk Névy-nél. De hiszen a tribúnokra vonatkozik e szidalomszó! «*Gerade Verleumder scheint man cats gescholten zu haben*», úgy mond Schm. «*Ihr habt das Pack verhetzt, Ihr Katzen, die*» etc. U. «*Ihr hetztet den Pöbel auf. Katzen, die*» etc. B.

26. s. «Piha, piha, piha!» «Fie ist nicht immer das deutsche Pfui, und drückt zuweilen nur aus, dass man mit etwas nicht einverstanden

ist. Fie, fie, he'll never come, heisst es in Merry Wives. *An unserer Stelle richtet sich der Ausruf wahrscheinlich nicht an die beiden Frauen, sondern bezeichnet nur, das Menenius in trauriger Stimmung und kopfschüttelnd abgeht.* (Schm.)

IV. szín. 33. l. b) col. 13—14. s. «Hű barátok lesznek s egygyé olradnak». Sh. egyebet mond. Shall grow dear friends and interjoin their issues. «Interjoin jetzt veraltet = gegenseitig verbinden, vermählen. Issue = offspring, children». (Schm.) «Macht ... zu den besten Freunden und ihr Geschlecht zu Einem». U. «Macht sie zu Herzensfreunden und verschwägert ihre Häuser». B.

V. szín. 35. l. b) col. 33—34. s. «Azért, ha mint korlátlan úr akarsz eljánni bosszúállásodba ...» *Erős félreértés. Therefore most absolute sir, if thou wilt have the leading (ezt kihagyta P.) of thine own revenges. ... «Most absolute ist bei Sh. in der Anrede der Ausdruck höchster Verehrung» (Schm.) «Dum hättest Du, erhabner Herr, gern selber die Führung Deiner eignen Rache». U.*

36. l. a) col. 21. s. «Hejh, rabszolgák!» «Slave oft als Schimpfwort gebraucht». (Schm.) «O Ihr Lumpen!» U. «Kerle!» B.

b) col. 23—24. s. «Akkor van élénk-ég, virrasztás, zaj, akkor van miről beszélni». Sh. nem beszél virrasztásról. Full of vent pedig = «im Besitz der vollen Freiheit, sich auszutoben, sich auszulassen, von jeder Rücksicht entbunden». «Er (der Krieg) ist lustig, laut, aufrüttelnd und macht Einem Luft». U. «Der Krieg ist lustig, lebendig, gesprächig, da kann man sich austoben». B.

b) col. 27—29. s. «S a mint a háborút némineműképen zsidónak lehet nevezni, nem tagadhatni, hogy a béke sokakat gyávcákká tesz». Mint függ ez össze az előbbi szolga beszédével, ki fattyakat emlegetett? Sh.-nél ravisher (= one who deflowers by violence, Nothzüchter. Sh. Sz.—U. és B.) és cuckolds (Hahnreimacher U. s B.) állnak. A P. euphemismusa itt teljesen értelmetlenné teszi e trágár ízű helyet.

VI. szín. 37. l. a) col. 7—8. s. «Minden jól van, s még jobban lenne, ha úgy nem tett volna». Sh. nem él ily általános kifejezéssel. If he could have temporized. Temporize Sh.-nél elavultán: «sich in die Zeit schicken den Verhältnissen Rechnung tragen». (Schm.) «Hätt'er gefügt sich». U. «Hätt'er sich fügen können». B.

b) col. 15. s. «Tanácskozássra gyűlt mind a nemesség». Igen fontos szokat törölt P. In great earnestness. Earnestness itt = eagerness (Schm.). «In grosser Sorge». U. «In grosser Eile». B. Licinius feleletében: «Ő koholta ezt. Mindig ez a hír» egész egyebet mond Sh.-nél. His raising, nothing but his report. «Es ist sein Werk. Nur sein Bericht nichts sonst». U. «Nur sein Bericht, sein dummes Hetzen». B.

25—26. s. «És határtalan bosszút esküdt». Sh. részletesebben:

vows revenge as spacious as between the young'st and oldest thing. «*Rache schwört, so weit gedehnt, dass zwischen Kind und Greis ihm nichts entrinnen soll*». U. «*Rache schwört vom ältesten Greis herunter bis zum Jüngsten*». B.

27—28. s. «Szíszó, hogy a gyöngébb rész Marciust megint előkívánja». Miféle gyöngébb rész? Tán a nemesség? *Weak* itt = *schwach-sinnig, einfältig* (Schm.), tehát a nép. «*Die schwache Menge*». B.

38. 1. a) col. 6—7. s. «Kiváltságaitok fűrőlyukba is be fognak féni». *Jellemző, itt igen fontos szók törülvék*. Your franchises, whereon you stood, mondja Cominius marón gúnyos szemrehányással a tribúnoknak. To stand on = «*sich auf etwas steifen, viel Wesens von etwas machen*». (Schm.) «*Und Eure Rechte, drauf Ihr so gehalten...*» U. «*Eure Rechte, auf die Ihr pochtet*». — Cominius fentebbi szavai közül is: «Megyalázzák asszonyaitokat» kibagyva ez erőteljes kifejezés: *to your noses*. (Vor Eurer Nase U.)

39. 1. a) col. 3—4. s. «*Égy terhelnék, mint azok, kiket gyűlöl*». *Félreértés*. They charged him even as those should do that had deserved his hate. Charge itt nem terhelni, hanem: to adjure, to entreat instantly. (Sh. L.) «*Sie würden ihn gerade so beschwören, ihr F'lehn würde ebenso aussehen, wie das von denjenigen*» etc. (Schm.) «*So riefen sie ihn an, wie Die es müssten, die seinen Hass verdient*». B.

8—9. s. «Szép dolgot tettetek ti s czimboráitok. Gyönyörű dolog!» *Elesik teljesen az eredeti sarcasmusa*. You have a fair hands (= Arbeit Schm.), You and your crafts (Gewerbe, Hantierungen. Schm.); you have crafted fair. «*Ihr habt hübsch hantiert, Ihr und das Handwerk, hübsch gehandwerkt*!» U. «*Ihr und das ganze Handwerk! Ja ein schönes Werk Eurer Hände*». B.

VII. szín. 40. 1. a) col. 10—12. s. «Vagy természete (t. i. oka annak), hogy mindig úgy legyen, párnára nem ment a sisaktól stb.» «*Sohsem vetközte le katonás természetét*», magyarázza Névy kevéssé érthetően. Or wether nature, not to be other than one thing not moving from the casque to th' cushion. Mindenekelőtt úgy legyen: egy legyen-re javítandó *Petőfinél* jövőre, mint ezt az eredeti one-ja világosan mutatja, értelmet csak így nyer a mondat, melyet most e sajtóhiba éktelenít. From the casque to th' cushion pedig így értendő: «*rom Helm zum Kissen, d. h. im ganzen Bereich des Kriegs und Friedens*». (Schm.) *Párna* alatt u. is itt a senatusbeli ülés értendő. «*War's Natur, dass er nur Ein's kann sein, nicht übergehen vom Helm zum Polster*». U.

Ötödik felvonás. I. szín. 40. 1. b) col. 13—14. s. Válaszolta, hogy ez pusztá szózat a hazától abhoz, kit az megbüntettet. *Érthetetlen*. «*A bare petition, ein kahles, nichtiges Gesuch*» (Schm.) «*Üres szózat*» Névy. «*Ein klägliches Gesuch*». B.

41. l. a) col. 1—2. s. «Ha nem segítesz e váratlan bajon». If you refuse your aid in this so never needed help. «*Versagt Ihr Eure Hülfe in höchster Noth*». U.

Alúl. 12. s. «*Aranyban ül*». In Gold. Csikynél nem találhatni e kifejezésre nézve felvilágosítást. *Arany trón* értendő, mint Plutarchnál is olvasható.

II. szín. 42. l. a) col. 18—19. s. «Még lecsapolum azt a kis maradék véredet... Ennél egyebet nem remélhetsz». Értethetlen. *Sh. egész egyebet mond. Lest I let fort your half-pint of blood. Back; that's the utmost of your having. «Your having (nämlich in blood) = possession, property. (Schm.) «Sonst zapf ich Euch Euer halbes Nössel Blut ab, — zurück! — denn höchstens habt Ihr noch so viel in Euch». U. «Oder ich zapfe Dir noch Dein halbes Mass Blut ab — zurück! — das ist das Äusserste, was Du noch haben kannst». B. — P. itt rövidített az eredeti szövegen s aztán az egészet felforgatta. — Lentebb is «No legény, ide rigyázz!» szintén helytelen változtatás. Now, you companion, I'll say an errand for you. «*Ich will für Dich eine Bestellung ausrichten; nun soll Dein General Alles erfahren*». (Schm.) «*Jetzt, Ihr Gesell, will ich Euch ein Zeugniß ausstellen*». U. «*Jetzt Geselle, jetzt will ich Dir etwas einbrocken*». B. U. itt lentebb: «Vagy valami tárolabb halálhoz» szintén érthetetlen. Névy is figyelmeztetett már, hogy itt *Sh.* «olyan halálról szól, mely tovább szolgál látványúl a népnek az akasztásnál». Some death more long in spectatorship (= spectacle). «*Einer Todesart, wobei man noch länger zuschauen kann*». U. «*Die ein längerer Spass für die Zuschauer*». B.*

III. szín. 43. l. a) col. A 2-ik sor után s a nők bejöttét jelző színpadi utasítás előtt két egész sor maradt ki, mit sem Névy, sem Csiky észre nem vett. *Shall I be tempted to infringe my vow — in the same time 'tis made. I will not. «Werd' ich versucht schon meinen Schurk zu brechen, kaum dass ich ihn gethan? Ich will nicht!»* E kihagyás ismét a Petőfi tollának tévedése.

43. l. a) col. 8—10. s. «*Mutatra a hibás alázatot, mit eddig félreérte egymás közt gyermek és szülő*». «A magyar szöveg homályos», jegyzé meg Névy is. *Mutatra* helyett itt *tanúsítva, megadva* teendő. *Hibás*, illetve improperly Schm. helyes észrevétele szerint a *félreérte* határozójaként veendő. U. egyébiránt improperly-t umgekehrt-nek értelmezi s így fordít: «*Und umgekehrt Dir leiste die Pflicht, die all die Zeit her zwischen Mutter und Kind so verkannt war*». U.

b) col. 1—2. s. «Te az én vitézem vagy, megtérítlek, remélem!» *A legerősebb tévedések egyike. Mint mondhatna ilyesmit itt Volumnia! I holpe the frame. Különös, hogy Petőfi itt még nem látszik ismerni*

Pope helyes szövegjavítását*) s még mindig *hope*-ot olvas *holpe* helyett. «*Ich half Dich bilden*». U. «*Halb mein Werk bist Du*». B. — Fentebb Cor. «*bűnös fiú*»-nak nevezi magát P.-nél, holott *corrected son* = «*Deinem Sohne, dem dies wie eine Züchtigung ist*» (Schm.) «*Vor dem bestraften Sohne*» U.

44. l. a) col. 25. s. «*Soká ülek*». P. is az újabb kiadókat követve a színpadi utasítást teszi hozzá: «*Föláll*». Schm. ezt helyteleníti. Szerinte *sit* itt nem = ülni, hanem mint többször Sh.-nél = *időzni*. «*Das Gespräch findet ausserhalb des Zeltes statt und passt nicht recht in den Mund behaglich sitzender Personen*». Így érthetőbb Volumnia felelete is: «*Nem, ekkép el ne hagyj!*»

b) col. Al. 13—14. s. «*Bár nem harcolhatok, de illő békét kötök*». *Erős rövidítés, mely az eredeti szöveg ellentétét gyöngíti*. Though I cannot make true wars. «*True wars ehrlichen Krieg, an welchem ich mit aufrichtigem Herzen theiligt bin*». «*Kann ich Krieg nicht ehrlich führen*» . . U. (*treu B.*)

IV. szín. 45. l. a) col. 30. 30—31. s. «*Úgy mozog mint valami gép*». De miféle gép? Engine = *Kriegsmaschine*. (Schm. és B.) «*Wie ein Mauerbrecher*». U. Az összefüggés így válik nyilvánossá. — Lentebb: «*a mit parancsol, hogy tegyen, már megvan, mire parancsát végzi*». *Ismét egy erős sajtóhiba, mit sem Négy sem Csiky nem vett észre*. Ki tegyen? Világosan így olvasandó: *tegyenek*. (What he bids be done.)

b) col. 16. s. «*Hol leskelődtél?*» Mint szólhat így a követ (illetve hírnök) egy tribúnhoz? «*Lurked hier nur den Begriff der Verborgenheit enthaltend*» (Schm.) «*Wo habt Ihr denn gesteckt?*» U. «*Wo stecktest Du?*» B.

4—6. s. «*Zúgjátok túl a zajt, mely Marciust száműzte, és híjjátok vissza őt az üdvözléssel, melyel anyja híja*». Névynél olvasható már, hogy Sh. tulajdonkép egyebet mond: «*Midőn anyját üdvözlitek (tehát most, azonnal), hívjátok őt is vissza*». Eredetiben: with the welcome of his mother. Unshout the noise pedig helyesen = «*macht durch Freudengeschrei den Lärm ungeschehn etc.*» «*Jauchzt den Schrei zu nichte der Marcius verbannte*». B.

V. szín. 46. l. b) col. al. 5—6. s. «*Elcsábítá barátimat s régtére meghajolt, ki oly durva stb. volt*». *Érthetetlen*. Névy figyelmeztetett, hogy az eredetiben *to this end* = *e régre*, illetve: *e régből, e czélből* áll s így válik érthetővé tulajdonkép a mondat.

*) Megjegyzendő u. is, hogy a II. felv. III. színének (angol eredeti szerint) 251. sorát Pope kiegészítése nyomán közli s így Pope javításait ismernie kellett.

41. l. a) col. 19—20. s. «Munkák fáradoalmát s vérét eladta». Szintén erős sajtóhiba, mi régebben Nérynek sem, s most Csikynek nem tűnt fel. *Munkánk* = *our action*. Egyébiránt itt a fordítás is téves. *Action* itt is = *Unternehmen, Kriegszug*. (Schm.) «*Hat er Mühl' und Blut verkauft des ganzen grossen Kriegs*». U. «*Schweiss und Blut der Unternehmung*». B.

48. l. b) col. 3. s. «Volna csak velem... jó kardom». *Hisz nála van!* «*My lawful sword = mein gerechtes, dem Gesetz und der Ordnung dienendes Schwert, welches ich in offenem, ehrlichem Kampf zu ziehen bereit bin, hier aber in der Scheide lasse*». (Schm.) «*Mein ehrlich Schwert zu gebrauchen*». U. és B.

49. l. a) col. 7—8. s. «Saját föllázadó természete *Aufidius* vádját könnyebbíti». Nehézkes, homályos. *Aufidius* tettét menti! Takes from *Auf. a great of blame*. «*Nimmt von A. grossen Theil der Schuld*». U.

E hosszúra nyúlt statisztika, melyet itt mellőzött többi jegyzeteim még hosszabbra nyújthattak volna, úgy hiszem eléggé okadatoltnak tűntetheti fel azt az óhajt, vajha egyszer a Kisfaludy-társaság tagjaival (mert *egy* embertől miként is kívánhatni ilyesmit?) revideáltatná Shakspeare-fordítását, mikor elérkezik majd egy új, bevezetéssel s jegyzetekkel ellátandó kiadásnak ideje. Ezzel legalább is még félakkora hállára kötelezi le a nemzetet, mint a mekkorára a fordítás megteremtésével s első közrebocsátásával kötelezte volt.

HARASZTI GYULA.

Népdal.

(XIII. század.)

Nem vagyok már szomorú
Félre tőlem messze bú,
Lombos újra a faág
Nyílik a sok szép virág.
Jer szép, drága kedvesem,
A mezőre jer velem,
Ott a virágok között
Egy szép koszorut kötök,
S az kapja a koszorut,
Ki híven szeretni tud.

VENDE ERNŐ.

HAZAI IRODALOM.

Német nyelvtan. — Deutsche Sprachlehre. Írták *Fleischhacker M. Fridolin* és *dr. Kárpáti Károly*. Budapest, Lampel R. 1889.

E könyv szerzői abból a felfogásból indultak ki, hogy a német nyelvtanításnak csak akkor lehet kellő sikere, ha a tanár a német nyelvet minél alsóbb osztályban (német- és vegyes-ajkú vidéken már a legalsóbb osztályban) kezdi tannyelvül használni s ha ezzel kapcsolatban a tankönyv is német nyelven van írva. Ily szempontból írták meg és adták ki e német szövegű német nyelvtanukat.

Az általános elv bizonyára helyes, és helyes alkalmazásával csak nyerhet német nyelvtanításunk. Gimnasiumi utasításaink maguk is mondják, hogy a tanulók nyelvismereteinek gyarapodásával az elméleti ismeretek egybefoglalása kellő óvatossággal német nyelven is eszközölhető, a reáliskolai utasítás pedig általános irányelvül mondja ki, hogy a német oktatásban a német nyelv lehetőleg és mennél előbb ne csak a tanítás tárgya, hanem egyszersmind a tanítás nyelve is legyen. A német szövegű tankönyvben ekkép egygyel több eszközünk van arra, hogy tanítványaink az elméleti belátás mellett a német nyelv gyakorlati elsajátítására is tehessenek szert. Tisztán és kizárólag persze nem fogjuk már ma a kezdő fokon a tanítás nyelvül használni a németet egy magyar középiskolában sem, s a tanárnak és tankönyvnek is figyelemmel kell lennie arra, hogy a tanulók egy részére egyáltalában nem tud németül s hogy még a németül beszélők is a többnyelvűség következtében kevésbé ép nyelvérzéssel és kevésbé alapos nyelvismerettel jönnek ma az iskolába, mint talán régebben. A német nyelvtannak, a melyet tanulóink kezébe adunk, azért némileg másnak is kell lennie, mint a mi-nők pl. a németországi vagy ausztriai német anyanyelvű fiúk nyelvtanai. Az előttünk fekvő könyv szerzői valószínűleg ily szempontból fordították le a terminusokat és a példák nagy részét magyarra s adnak a szakaszok végén fordításgyakorlatokat. Az efféle nyelvtannak azonkívül a grammatikai anyagból csak a valóban lényegeset kell kiválogatnia, de egyúttal tartalmaznia is minden szükségeset s azt lehetőleg egyszerű, könnyen érthető nyelven kell előadnia s végül tekintettel kell lennie magyar nyelvünk sajátosságaira is, a melyeknek a németekkel való szembeállítására a nyelvérzék nem zavarhatja, hanem csak erősítheti.

A mi már most az előttünk fekvő könyvnek tulajdonképeni nyelvtani részeit, az elméleti fejtegetéseket és szabályokat illeti, dicsérettel emelhetjük ki, hogy általában véve nemcsak hogy valótlant, helytelenül nem tanít, de hogy a szerzők a grammatika legújabb haladásával is igyekeztek lépést tartani. Röviden rámutatunk azon helyekre is, a melyek

ellen az egyik vagy a másik szempontból kifogást emelhetünk. A hangtan fejtegetései közül elavult és egyenesen helytelen a *brechung* tárgyalása (4. §.), a melyet, igaz, hogy még így találunk egyéb ilyenmű tankönyveinkben és külföldi német nyelvtanokban is. A helyes magyarázat az, hogy nem a tőszótagbeli *i* lett egy rákövetkező *a* befolyása alatt *e*-vé, hanem a tőszótag *e*-je maradt meg ily esetben és lett *i*-vé, ha *i* állott a következő szótagban. Ha nem ragaszkodunk többé az idg. ősnyelv vocalis-háromegységéhez (*a, i, u*), akkor nincs semmi okunk a *brechung*-ra nézve a Grimm-féle magyarázatot követni. (V. ö. Paul *Beiträge* VI, 76. 108.) Ily módon a *brechung* magyarázatát közelebb is hozzuk az *umlaut*éhoz, emitt az *i* magas hangokká változtatja a mély hangokat, amott ugyancsak az *i* *i*-vé az *e*-t.

Nem szabatos továbbá a vocalisok kiejtéséről szóló szakaszban (2. l.) e tétel: «*ai* lautet fast wie *ei*»; a *fast* helyett *ganz*-nak kellene állania; semmi ok sincs rá, hogy a mesterséges orthographiai megkülönböztetést átvigyük a kiejtésre.

A mássalhangzókat könyvünk a beszélszervek szerint (*nach den Sprachwerkzeugen*) ajak-, fog- és torokhangokra, kiejtésük szerint (*nach ihrer Aussprache*) tenuisokra és mediákra osztja fel. A felosztás elve rosszúl van itt kifejezve, voltaképp mind a két esetben *nach ihrer Aussprache* vannak felosztva a hangok, csakhogy az első esetben az articulatio helye (a szájrészek), a másodikban az articulatio módja (a gége működése) a felosztás szempontja. — Az egyszerű mássalhangzók közt — helyesen — nem fordul elő a *z* (*ts*), annál különösebb, hogy az époly természetű *pf* ott található az egyszerű ajakhangok sorában. — A mássalhangzók kiejtése eléggé kimerítően van tárgyalva, csak *t* és *th* érdemeltek volna valamivel részletesebb fejtegetést; az csak nem áll pl. ily egyszerűen, hogy: «*t* lautet ganz wie das ung. *t*».

A nyelvtan második része, a szó- és ragozástan, a beszédrészek felosztásával kezdődik. Kilencz beszédrészt különböztet meg, a névelőt a beszédrészek sorából kirekeszti. Ez elleu nem lehet kifogásunk, ismereteseK Kern Ferencz erre vonatkozó fejtegetései. Csakhogy akkor aztán következetesnek kell maradni és a *der die das*-t a pron. demonstrativum, az *ein eine* *ein*-t a számnév fejezetében tárgyalni, ha pedig szükségét érezzük, hogy még a főnév előtt tényleg külön beszédrészként tárgyaljuk, akkor hagyjuk is meg a beszédrészek sorában.

Ugyane fejezetben (8. §.) a *gyökérszók*nak (*Wurzelwörter*), a melyekből egész szócsaladot lehet képezni, példáiként ezeket említi: *graben, sitzen*. Az már csak elemi dolog, hogy teljes igei alak nem gyökérszó s hogy a *Grab* és *Satz* szók nem ezen infinitivusokból, hanem hogy úgy az igei mint a főnévi alakok egy közös gyökérből képződtek.

Később, a szóképzés tanában (84. l.) az infinitivusokat már helyesen a származékszók közé sorolja.

A 15. §. a főnevek neméről szól. Itt a helynevek és összetett szók neméről szóló szabályokon kívül egyéb főnevek nemének felismerésére is lehetett volna egy kis útmutatást adni (évszakok, hónapok, napok nevei hímneműek; gyűjtő- és anyagnevek többnyire semlegesek; egyes képzők szerint is lehet egy-egy nemhez tartozó szócsoportokat összefoglalni stb.). Kivételnélküli szabályokat természetesen nem lehet felállítani, de a mi viszonyaink közt e dologban a legcsekélyebb támogatás is hasznos lehet. — A 22. §-ban, mely az erős és gyenge ragozás közti ingadozásokról szól, a *Bursch* főnévhez megjegyzi: *Einzahl schwach, Mehrzahl stark*; holott a gyöngé többes (*Burschen*) is nagyon szokásos. A *Trumm* singularis-alak pedig bátran elmaradhatott volna. — A 26. §-ban a többes nom. s-ragját (die Papa's, die Kolibri's) «das gothische Pluralzeichen s»-nek mondja; ismeretes dolog, hogy e rag a német irodalmi nyelvben csak az úfn. korszak óta lett szokássá (főkép idegen szóknál) s hogy ilyformán nehezen kerülhetett ide az ezer évvel előbb letűnt gót nyelvből, hanem valószínűleg a francziából.

Szintoly kategorikus, de azért nem helyesebb e magyarázat: «Die besitzanzeigenden Fürwörter sind aus den Genetiven der persönlichen Fürwörter entstanden» (41. l.); minden valószínűség szerint épen megfordítva áll a dolog: a g. *meins* pron. poss. ép oly kevésbé állott elő a *meina* pron. pers. gen.-ből, mint a l. *tuus* nem a *tui*-ből, a gör. *ἐμός* nem az *ἐμοῦ*-ból; ellenkezőleg, a pron. pers. eme genitívusai a possessivum-többől képzett alakok.

Nem szabatos a mutató névmás definitiója: «Die hinweisenden Fürwörter bezeichnen die örtliche Stellung eines Gegenstandes, indem sie auf denselben hinweisen» (43. l.). Hol van az *örtliche Stellung* kifejezve az efféle példákban: «*Des* rühme der blut'ge Tyrann sich nicht, dass der Freund dem Freunde gebrochen die Pflicht.»?

Az ige tárgyalása általában véve kifogástalan. Tanácsos lett volna azonban az igeidők használatáról részletesebben szólni; német neveiknek magyarra és latinra fordításából (56. §.) a tanuló még nem nyer elegendő útmutatást. E részt a syntaxisban is hiába kerestük. Feltűnő továbbá, hogy ily, teljességre törekvő nyelvtanban hiányzik az erős igék szokásos felsorolása és osztályozása. Nehány nem épen szerencsésen fordított terminust (*übergehende* és *unübergehende Zeitwörter, verbindende Art*) a jövőben talán másokkal vagy az eredeti latinokkal lehet helyettesíteni.

Nem helyeselhetjük, hogy az adverbiumokról szólva (83. §.) ez alaktani kategória tárgyalásába bevonták a szerzők a határozók, adverbialék mondatnani kategóriáját s az előbbieket tulajdonképeni határozó

szóknak (*eigentliches Umstandswort*), az utóbbiakat összetetteknek (*zusammengesetzt*, pl. *bei Tage* stb.) nevezik. A mondattan megfelelő helyén, a határozók tárgyalásánál, szerencsére nincsenek tekintettel e felosztásra.

A praepositiókról szóló fejezetben (78. l.) az egyes praepositióknak, főleg a ritkább használatuaknak (a genitívussal állóknak) ki kellett volna tenni magyar jelentését is és minden előljáró használatára tanácsos lett volna példát is adni.

A szóképzés jól és világosan van tárgyalva; egyéb iskolai nyelvtanok szokásos tévedései persze itt sem hiányoznak, itt is szó van az *Ochs* és *Hals* s-képzőjéről, a *Holz* és *Pelz* (lat. *pellicia*!) z-képzőjéről stb. — E fejezet vége felé a partikulákkal összetett igékről lévén szó, a hangsúlyos partikulák elválasztására ily példákat olvasunk: *die Schüler stehen um den Lehrer, der Fremde geht durch den Wald*; pedig világos, hogy itt az *um* és *durch* praepositiók és mint ilyenek még csak nem is hangsúlyosak.

A mondattan a könyvnek legterjedelmesebb, de egyúttal legjobb része is. Az előző részekből kiemelt hibák és hiányok sem rontanak nagyon az egészen; itt azonban már alig van kivetni való. Igaz, hogy a szerzők ép e részben jeles mintákat követhettek s ú y hiszszük, Kummer derék nyelvtanának hatása meg is látszik munkájukon, de ezt iskolakönyvnel nem megrovásul említjük. Itt-ott még kár is volt forrásaiktól eltérni; nem helyes pl. a 110. §. azon tétele, hogy a személyes alanyt *csak* az imperativusban lehet elhagyni (v. ö. *mich dürestet*, stb., Kummer 185. §.).

A könyv általában véve csak a fontos, lényeges dolgokat tartalmazza s ez helyesen van így. E szempontból elmaradhatott volna talán a névelő használatáról szóló 12. §. nagyobb része; mert hogy pl. a határozott névelő csak már említett tárgyak neveihez járul, hogy valamely tárgyat első előfordulásakor határozatlan névelővel kell megjelölni stb., mindezt a tanulónak nem kell külön megtanulnia, úgy van ez a magyarban és egyéb nyelvekben is. Ép úgy elmaradhatott volna az a megjegyzés is: «Fehlerhaft sind daher solche Beispiele: *ein löblicher Magistrat, eine hohe Regierung*»; ezek ma kevésbé használatos kifejezésmódok, de azért nem hibásak; a mint Braune kimutatta (*Beitr.* XI, 518. XII, 393.), az *ein*-t régebben a főnév kiemelésére is használták mintegy a *jener* vagy *ein gewisser* értelmében. Látszik továbbá, hogy a szerzők a szabályok és fejtegetések fogalmazásában világosságra, egyszerűségre, könnyen érthetőségre törekedtek: itt-ott, főleg a könyv elején, talán még nagyobb világosságot is el lehetett volna érni, pl. az *umlaut* és *ablaut* különben egészen helyes definitiójánál (3., 5. §§., a 4. §-ról l. fentebb); határozottan másképp kellett volna fogalmazni a 12. §. 1. pontját: «Der Artikel

individualisiert». Lehet különben, hogy a szerzők mind e szakaszokat csak a felsőbb osztályoknak szánták, ez esetben azonban jó lett volna az ilyen helyeket a többi szövegtől külsőleg is megkülönböztetni.

A stilizálásban néha vétenek az irodalmi németiség szabályai ellen, pl.: die persönl. Fürwörter werden als Subjekte immer *ausgesetzt* (100. l. és többször), eines Morgens kam ein liebes Mägdlein *um Erdbeeren* für seine Mutter (157. l., így analysálva is). Helytelenül van használva az egyszerű *Begriff* szó az *abstract fogalom* értelmében (14. l.).

A szerzők magyarajkú tanulókra való tekintettel a terminusoknak s a példáknak magyar fordítását is adják, alkalmilag ügyet vetnek a magyar nyelv eltérő sajátságaira (bár e tekintetben még jóval többet jegyezhetek volna meg) és a tanultak begyakorlására németre fordítandó mondatokat állítottak össze. A nyelvanyag és az alakok begyakorlására természetesen az ö-szefüggő olvasmánynak kell első sorban alapul szolgálnia, de azért olykor e példamondatok is elő fogják segíthetni az elmélet elsajátítását. Egészen azonban már csak azért sem kívánnók ezekre alapítani a begyakorlást, minthogy ez a rendszeres grammatika menetének pontos követését involválná, pedig valószínű, hogy a módszeres tanítás a grammatikai tényeket az olvasmány alapjáú másféle egymásutánban és csoportosításban fogja akarni megismertetni.

Egészben véve a könyvet mint a német nyelvtanításnak lelkiismeretesen és szakavatottsággal készült segédeszközét jó lélekkel ajánlhatjuk kartársaink figyelmébe.

Dr. PETZ GEDEON.

Hasztalan törekvés.

(Priamel.)

A ki nagy hűhóval kiáll,
Hogy hollóból hattyút csinál,
Hót aszal, ha süt a napsugár,
Minden szelet tömlőczőkebe zár,
Árul szégyent, balesetet,
Bolondokra fékeket vet
S a kopasz főt borotválja :
Alig vannak otthon nála !

BARTHA DÖME.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1887/8.

19. Pietro Zambra, *Sull' origine della lingua italiana*. (A fiu-me-i állami főgymnásium, 21 l.) — Ezen kis értekezésnek czélja kimutatni a lehető legpopularisabb módon, hogy a latin nyelv milyen külbehatások alatt ment át az olasz nyelvbe, és hogyan fejlődött maga a művelt, irodalmi olasz nyelv. Szerző azon kezdi, hogy mint minden népnek, úgy a római népnek is, midőn a műveltség egy bizonyos fokát elérte, két fajta beszédmódja volt, t. i. az irodalmi nyelv és a nép nyelve. A nép természetesen nem nagyon törődött a grammatikával és az irodalmi nyelvtől eltérő szavakat is használt (így teszem, *ædes, osculum, ius,* mus helyett *casa, basium, directum, soricem* szavakat). Ez a nyelv, melyet a római nép legalsó rétege beszélt, a római hódításokkal együtt terjeszkedett el: katonák és gyarmatosok a távoli tartományokba vitték és ama meghódított nép kénytelen volt elsajátítani magának a hatalmas Róma népének nyelvét; a kereszténység még inkább hozzájárult e népnyelv terjesztéséhez, míg a *classicus* latin nyelv Augustus óta mindinkább hanyatlott, míg végre kihalt, hogy új életre keljen sarjadékaiban, az olasz, francia, spanyol, román nyelvekben.

Ez az időszak, mely a VIII. századtól a XII. századig terjed, nem eléggé világos, hogy nyomról-nyomra kövessük az alakuló olasz nyelvet, hogy megsejleljük az ő fejlődési fokát odáig, a hol irodalmi, írott nyelvvé vált. Fölötte érdekesek azok a példák, melyeket szerző felhoz, hogy illusztrálja a nyelvnek azon időbeli állapotát: egy párt ide is iktatok. A VIII. v. IX. századból: «*De uno latere corre via publica. Per singulos annos gustare eorum dava in ipsa casa. Per singulos annos debemus reddere vobis una turta, due focace bone, uno pullo et animale valente dinari septe. Avent in longo pertigas quatordice, de uno capo pedes dece, cinque de alio capo stb.*» Szerző még más ilyenmű régi testimoniumokat sorol fel, melyek mind a X. v. XI. századból valók és rendkívül érdekesen illusztrálják azt az evolútiót, melyen az olasz nyelv keresztül ment.

De itt az a kérdés merül fel: a francziáknak már régtől fogva voltak a maguk «*chanson*»-jai, már korán voltak francia költők és troubadourok; míg az olaszok mindig a latin nyelvhez ragaszkodtak. Szerző ennek okát is kutatja és kutatásai eredményeként azt a nézetet állítja fel, hogy azért ejtették el az olaszok a latin nyelvet későbbben mint a francziák, mert a latin nyelvet őseiknek mintegy szent örökségének tekintették, s mert különben is a római befolyás és hódítás mélyebb gyökeret vert Olaszországban, mint másutt.

Későbbben, midőn Franciaországból troubadourok jöttek át Olaszországba és itt jó fogadtatásra leltek a nagy urak udvaraiban, az a vulgáris nyelv, mely nem volt alkalmas magasabbröptű gondolataikat kifejezni, lassankint kibontakozni kezdett merevségéből, mígnem végre egyes kiváló férfiak irodalmi és művelt nyelvre nem emelték. Sziciliában, Bolognában, Flórenczben oly társadalmi körök támadtak, melyek a nemzeti nyelv ápolásában és virágzásában látták főczéljukat. A különböző dialektusok fölött csakhamar a toscanai vergődött uralomra az ő finomságával és elegentiájával, s mikor éppen ebben a nyelvjárásban írta meg Dante korszakalkotó művét, az új, fejledező dialectusnak örök időkre rakta le legbiztosabb alapjait.

Íme a kis értekezésnek tartalma, mely úgy compositiojában, mint stilbeli könnyedség tekintetében becsülettel megállja a helyét.

NEGOVETICH ARTHUR.

VEGYESEK.

— Az angol komédiásoknak, kik a XVII. században Németországot és az osztrák tartományokat bejárták, repertoírját, szerzők szerint csoportosítva, Creizenach Vilmos (*Die Schauspiele der englischen Komedianten*, 1. fönt 413. l.) összefoglaló kutatásai alapján, a következőkben állíthatni össze:

1. *John Still*, Bath-i püspök, † 1607: „Gammer Gurtons needle“, vigj., nyomt. 1577, előadva Frankfurt 1590.

2. *Robert Wilmot*: „Tragely of Tancred and Gismunde“, első előad. 1568, Drezda 1679. Tárgya Guiscardo és Sigismunda szerelmi története (Boccaccio IV, 1), melyet nálunk Enyedi György 1577-ben „szép historiává“ földolgozott.

3. *George Peele*, † 1597: a) „Sir Clyomon and Sir Clamydes“, nyomt. 1599, talán Drezda 1623; „Tragikomödie vom König in Dänemark und König in Schweden“. — „The turkish Mahomet and Hyrin the fair Greek“, első említése 1594, Königsberg 1611, Regensburg 1612, Nürnberg 1613, Strassburg 1614. Ugyanaz a tárgy, melyet Kisfaludy K. (Irene) földolgozott.

4. *Christopher Marlowe*, † 1593: a) „Doctor Faustus“, írva 1587, nyomt. 1604, Graz 1608, Drezda 1626, Prága 1651, Hannover 1661, Danzig 1668, München 1679. — b) „The rich Jew of Malta“, írva 1589, nyomt. 1633, Passau 1607, Graz 1608, Drezda 1626, Prága 1651, Drezda 1646. (Ez adatok részben a Velencei Kalmárra is vonatkozhatnak.) — c) „The Masacre of Paris“ írva 1590 körül, Güstrow 1660, Lüneburg 1666. — Marlowe Tamerlanja nem került Németországban a XVII. században színre.

5. *Thomas Kyd*, † 1594 körül: „The spanish tragedy“. Drezda 1626, Prága 1651, Lüneburg 1660.

6. *Robert Greene*, † 1591: *a*) 'Orlando furioso', előadva 1591, nyomt. 1594. Drezda 1626 és 1633, Prága 1651, Lüneburg 1660. — *b*) 'A looking glass for London and England', írták R. Greene és Thom. Lodge, említve 1591, nyomt. 1594. Nördlingen 1605: 'Ein komedia aus dem Propheten Jona'. — *c*) 'Alphonsus King of Arragon' 1592 körül, nyomt. 1599. Drezda 1626 (esetileg a Shakespearenak tulajdonított 'Mucedorus' l. alább).

7. *Henry Chettle*, † 1607 körül: 'Patient Grissil', előadva 1600 körül, nyomt. 1603. Drezda 1626, Torgau 1671. A Griseldis-tárgy.

8. *William Shakespeare*, † 1616: *a*) 'Comedy of errors', előadva 1591 körül, nyomt. 1623. Drezda 1660. — *b*) 'A Midsummer-Nights Dream.' Ennek csak burleszk epizódja került színre Hamburgban és Nürnbergben; Nördlingen 1604 Von Thisbess und Pyramo, Drezda 1660 Vom K. Paul mit dem Possenspiel von Pyramus und Thisbe. Önálló német átdolgozása: Andr. Gryphius 'Absurda comica oder Herr Peter Squentz' 1657; önálló holland átdolgozása: M. Gramsbergen, 'Of den Hartoog von Pierlepon' 1650. V. ö. Zeitschr. f. deutsches Alterthum XXV, 130. — *c*) 'The merchant of Venice', első előadása 1594, nyomt. 1600. Passau 1607, Graz 1608 (ez a kettő Marlowe darabjára is vonatkozhatik, l. fönt), Halle 1611, Drezda 1626 és 1674. — *d*) 'The taming of the shrew', előadva 1594, nyomt. 1623. Zittau 1658 'Die wunderbare Heurath Petruvio mit der bösen Catharina', Drezda 1678. Egy német darab: 'Kunst über alle Künste, ein böß Weib gut zu machen' 1672-ben jelent meg nyomtatásban, új kiadása 1864. Weise Keresztélynek 1693 körül írt drámája ('Komödie von der bösen Katharine') valószínűen az 1658-iki zittai előadás után készült; először kiadta Fulda Lajos, Kürschner gyűjteményében XXXIX. köt. — *e*) 'King Henry IV.' első része, előadva 1597, nyomt. 1598. E darabról csak azt tudjuk, hogy az angolok 1604-ben Fontainebleauban adták elő, tehát repertoire-darabjuk volt. — *f*) 'Titus Andronicus' először említve 1594, nyomt. 1600. Egy régebbi darab 'Titus and Vespasian' 1591 adatott és ez volt valószínűen Shakespeare és utóbb a német dráma forrása. Ez utóbbi előadatott: Lüneburg 1666, Boroszló 1699, Kopenhága 1701; nyomt. 1620. — *g*) 'Romeo and Juliet' 1591, nyomt. 1597. Nördlingen 1604, Drezda 1626 és 1646, kiadta Alb. Cohn. — *h*) 'Julius Cæsar' 1600, nyomt. 1623. Drezda 1626 és 1631, Torgau 1627, Prága 1651, Güstrow és Lüneburg 1660. — *i*) 'Hamlet' nyomt. 1603. Drezda 1626, nyomt. 1778 és Creizenach könyvében. — *k*) 'King Lear' 1604, nyomt. 1608. Drezda 1626, 1660 és 1676, Ágosta 1665, Lüneburg 1666, Boroszló 1692. — *l*) 'Othello' 1605, nyomt. 1622. Drezda 1661. — Ezekhez járul még *m*) 'Measure for Measure' (l. alább). — Ellenben 'The winters tale' nem mutatható ki, mert a Cohn (p. CXXXIV.) említette német darab más tárgyú és a Hamburgban 1695-ben előadott opera: 'Die glücklich wieder erlangte Hermione' Andromache történetét tartalmazza.

9. *Pseudo-Shakespearei darabok*: *a*) 'The two noble kinsmen' nyomt. 1634 (állítólag Shakespeare és Fletcher műve). Drezda 1650 (de ez eshetileg egy régebbi darab; 'Palamon and Arsett' 1594). — *b*) 'The London Prodigal' nyomt. 1605. Nördlingen 1604. — *c*) 'A Yorkshire tragedy', 1608.

Güstrow 1660 ,Von dem unbarmherzigen Vater'(?). — *d)* ,Mucedorus' nyomt. 1588 vagy Greene ,Alphonsus'-a? (L. fönt.)

10. *George Chapman*, † 1634: ,The conspiracy and tragedy of Charles duke of Byron'. Lüneburg 1666. — A tárgyat önállóan feldolgozta Weise Keresztély 1693.

11. *Thomas Dekker*, † 1640 körül: *a)* ,Old Fortunatus' nyomt. 1600. Graz 1608, Drezda 1626, nyomt. 1670. E darabon alapszik egy bábjáték is, kiadta C. Engel 1878. — *b)* ,If this be not good, the devil is in it' nyomt. 1640 körül. Ebből származik a német Faust-darabok előjátéka, l. Boyesen-Heinrich, *Faust-Tanulmányok*, 230. l.

12. *Thomas Heywood* † 1650 körül: *a)* ,Edward IV', nyomt. 1600. Grác 1607. — *b)* ,The rape of Lucrece'. Lüneburg 1666.

13. *William Houghton* és *John Day*: ,Friar Rush and the proud woman of Antwerp', nincs kinyomatva, 1601 említve. Grác 1608: ,Von einer fommen frauen von Antorf'. A Rausch barátról szóló ismeretes közép-kori monda.

14. *John Marston*, † 1634 körül: ,Parasitaster or the Fawn'. A német darab kézírata Danzigban. Nördlingen 1604, Drezda 1626, 1668, és 1684.

15. *Lewis Machin*: ,The dumb knight', nyomt. 1608. Nürnberg 1613, Güstrow 1660. Németül átdolgozta Ayser Jakab.

16. *John Mason*: ,The Turke' (1610). Nürnberg 1613 ,Vom Türcken.'

17. *Francis Beaumont*, † 1616, és *John Fletcher*, † 1625: *a)* ,The maid's tragedy' 1610 körül, nyomt. 1619. Prága 1651, Güstrow 1660, Drezda 1678. — *b)* ,The prophetes' említve 1622, nyomt. 1647. Drezda 1650.

18. *Philipp Massinger*, † 1639: *a)* ,The virgin Martyr' 1620 körül, nyomt. 1622. Drezda 1626, Prága 1651, Güstrow 1660. Mint bábjáték, Drezdában és Hamburgban. — *b)* ,The Great Duke of Florence', említve 1627, nyomt. 1636. Drezda 1661, eshetőleg már 1626.

19. *John Ford*, † 1640: ,The broken Heart' nyomt. 1633. Weimar é. n.

20. *Henry Glaphorne*: ,Albertus Wallenstein' nyomt. 1639. Lüneburg 1666, Brema 1688, Berlin 1690, Hamburg 1720 és 1736,

21. *Lewis Sharpe*: ,The noble stranger' 1640. Drezda 1660.

22. *Névtelen darabok*: *a)* ,The prodigal child'. A német darab nyomt. 1620 és 1670. Nördlingen 1604, Passau 1607, Grác 1608, Drezda 1626, 1646 és 1676, Prága 1651, Frankfurt 1658, Lüneburg 1660, Berlin 1692. Önálló feldolgozás Nendorf Jánostól (,Asotus, das ist Comedie vom verlohrenen Sohn', 1608). — *b)* ,Esther and Ahasverus' előadva 1594, nincs kinyomatva. Drezda 1626 és 1665, Prága 1651, Güstrow és Lüneburg 1660, Moskau 1672 és 1676 közt. A német darab nyomt. 1620 és 1670. — *c)* ,Nobody and Somebody', a német darab nyomt. 1620. Grác 1608, Drezda 1626. — *d)* ,Sir Thomas More' 1590 körül, nyomt. 1844. Németországban többször említeneek egy Morus-darabot, de ez nem egyezik az angol drámával. — *e)* ,Troja'. Nürnberg 1618. — *f)* ,The tragical life and death of Tiberius Claudius Nero', említve 1607. Lüneburg 1666, Weimar é. n.

23. *Elveszett angol eredetiek:* a) ,Tragödia von Julia und Hippolita' nyomt. 1620, Drezda 1631. Emlékeztet Shakespeare drámájára ,The two gentlemen of Verona'. — b) Ayrrer Jakab komédiája ,Von der schönen Sidea' 1605, emlékeztet Shakespeare ,Vihar'-jára. — c) ,Tugend- und Liebesstreit'. Előadva Bevern 1677, nyomt. ugyanakkor. Emlékeztet Shakespearenek ,A mit akartok' cz. darabjára. Kiadta Creizenach. Grác 1608, Drezda 1626, Güstrow 1660. — d) ,Comödia von eines Königes Sohne aus Engellandt und des Königes Tochter aus Schottlandt', Cassel 1607, Drezda 1626 és 1631, Bautzen 1628 (latin iskolai dráma), Güstrow és Lüneburg 1660, Danzig 1668. — e) ,The four sons of Aymon'. Amsterdam?

Megjegyzendő, hogy sok esetben az angol, másokban a német, ismét másokban sem az egyik, sem a másik darab nem maradt reánk, s így a feltételezett egyezések jó részben csak többé-kevésbé valószínű hozzávetésen alapszanak.

— Shakespeare drámái közül eddig a Németországban megfordult XVII. századi angol komédiások repertoírján a következők voltak (részben régebbi alakjukban) kimutathatók: Tévedések vígjátéka, Szentivánéji álom, Velencei Kalmár, Makrancos hölgy, IV. Henrik, Titus Andronikus, Romeo és Julia, Julius Caesar, Hamlet, Lear király, Othello. — Most Minor Jakab a ,*Szeget szeggel*' (Measure for Measure) cz. drámára is fordítja a figyelmet. Az angol komédiások 1604 január 20-án folyamodványt nyújtottak be Nördlingen város tanácsához, melyben az előadandó darabok közt a következőt is említik: *Vonn dem weisen Vrtheil Carolj des hertzenen Auss Burgundt*, mely minden valószínűség szerint a ,Szeget szeggel' cselekvényét tartalmazta. E cselekvényt már egy régi német mesterdal (kézirata a berlini kir. könyvtárban) és utóbb Lipsius (Monita et Exempla Politica, 1613) is fűzik Burgundi Bátor Károly nevéhez. De közvetlenül Shakespeare darabjára nem szabad gondolnunk, mert ,Szeget szeggel' csak néhány hónappal később került először színre Whitehallban, t. i. 1604 decemberében (nyomatásban először 1623-ban jelent meg). Shakespeare drámájának alapját egy régebbi darab teszi, Whetstone Györgynek *The Historie of Promos and Cassandra* (nyomt. 1578) cz. színműve, melyben a cselekvény Mátyás magyar és cseh király korába van helyezve. (L. erről bővebben *Jahrbuch der deutschen Shakespeare-Gesellschaft* XIII, 163). De ez a darab sem lehet az 1601-iki németországi drámával azonos, mert Whetstonenál (mint Shakespearenél is) a nővér áldozza föl becsületét fivéréért, nem pedig, mint az angol komédiások művében, a feleség a férjéért. Mint férj és feleség csak a főt említett mesterdalban és Claude Rouilletnek ,*Phillamire*' cz. elveszett tragédiájában szerepelnek a cselekvény főalakjai. Föl kell tehát tételeznünk, hogy az angol komédiások a Whetstone drámáját adták ugyan elő, de módosították a cselekvényt a mesterdaltól fölismerhető német hagyomány értelmében. — ,Szeget szeggel', Shakespeare drámája maga, csak 1777-ben került színre Hamburgban és 1789-ben Berlinben, mind a két helyen Schröder átdolgozásában; e két előadás közt Brömel bécsi írónak átdolgozásában adták 1784-ben Lipcsében, Hamburgban és Berlinben.

— A német «*ein*» használatára vonatkozó észrevételeket közül Hildebrand R. a *Beiträge zur Geschichte d. deutschen Sprache und Literatur* utolsó füzetében (XIV. k. 588. l.), azokból a fejtegetésekből indulva ki, a melyeket ugyane tárgyról Braune tett közzé a *Beiträge* XI. (518. l.), XII. (393. l.) és XIII. (586. l.) kötetében. (L. még Kauffmann adalékát *Beitr.* XIV. 164.). Nem lesz talán érdektelen, ha ez alkalommal összefoglaljuk mind e czikkek eredményeit. Braune t. i. nagyszámú példákra támaszkodva kimutatta, hogy az *ein* a német nyelv régebb korszakaiban nemcsak a szám-név és határozatlan névelő szerepében fordul elő, hanem, hogy gyakran *mutató nécmás*-féle jelentése van, a rá következő főnév kiemelésére szolgáló esetekben is használatos, midőn valamely ismeretes, már szóba került fogalomra vonatkozik. Hartmann von Aue pl. az *Armer Heinrich* 1060. versében így szól: «er hete bráht *eine* maget» stb., pedig az *eine maget* alatt itt nem valamely tetszés szerinti hajadont ért, hanem egy bizonyos ismeretes leányt, a kinek tulajdonságait már előbb leírta, nem *egy szűz*-nek, hanem *ama szűz*-nek kell tehát e helyet fordítanunk; Walthernél: «lîhte wird mir *einu*», úgy értendő: talán enyém lesz amaz egy, az a bizonyos, a kiről szó volt már. E használatnak számos példáját találjuk a Nibelungénekekben: in *eine* schiffe (479), ama hajóban, an *einem* morgen fruô (476), ama reggelen. Érdekes, hogy az 1493. vsz. egy hasonló helyéhez «*ein* bouc (gyűrűt) er im dô bôt», Lachmann ezt a megjegyzést tette: «warum heisst es 1493 *ein* bouc, wenn er 1490 schon versprochen war?» és ennek alapján kiküszöbölte a strófát, pedig egészen jól megállhat, ha úgy fordítjuk: *ama* gyűrűt. Szintúgy az 1700. vsz. (A kézirat): *ein* Etzelen wip, Etzelnek *ama* felesége, a kiről t. i. többször szó volt már. Az *ein*-nek ilyen demonstrativumféle használata kimutatható még a XVI. században is; az újtestamentum eme helyét pl.: *ἐγώ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλός* (Ján. X. 12.), Luther így fordítja: «ich bin *ein* guter Hirte»; világos, hogy a gör. *ὁ*-nak az *ein* nem mint határozatlan névelő, hanem mint demonstrativum felel meg *ama* jelentéssel; Károli Gáspár pl. e helyet valóban így is fordítja magyarra: «én vagyok *ama* jó pásztor». Vagy Ján. XV. 1. Luthernél: «ich bin *ein* rechter Weinstock», Károlinál: «én vagyok *amaz* igaz szőlőtő». Ezen az érdekes használaton alapulnak az úfn. hivatalos stílus efféle régies kifejezései is: *ein* hohes Ministerium, *ein* löblicher Magistrat stb., a midőn épenséggel nincs szó meg nem határozott fogalmakról, az *ein* itt ellenkezőleg a megtisztelő kiemelésre szolgál. Talán ugyancsak ennek a használatnak maradt meg nyoma az *ein Lessing*, *ein Goethe*-féle kifejezésekben (a lat. *Cicero ille*-nek megfelelőleg), bár itt gondolatban olyformán egészítjük ki a phrasist: «*ein Mann* wie Lessing» stb.

A kfn.-nél régebb korból Braune nem említ példákat, pedig vannak az ófn.-ben is: Otfrid e helyét pl.: fora *ein'm* ôstarôn (III, 6, 13.) bizonyosan így kell fordítani: *ama* (nevezetes) husvét előtt. Hogy az angolszászban is használatos ily értelemben a megfelelő *in* alak, arra nézve l. Bugge megjegyzését *Beitr.* XII. k. 371. l. — Hildebrand a lat. *unus*-nak is analog használatára figyelmeztet, Plautusnál (Pseud. 948): *una mulier*, egy bizonyos nő, a kit a beszélő ismer, de a kit nincs oka megneveznie.

Az *ein* eme használatának eredetére nézve Braune a következő ma-

gyarázatot állítja fel. A germ.-gót *ains* alapjelentése a *számmévi* («unus») volt. Ebből fejlődött azután egy *pronomen indefinitum*-féle functio még pedig úgy a «valamely, némely», mint az «egy bizonyos» értelmében. Amabból lett a mai német nyelv *határozatlan névelője*, ez utóbbi volt alapja ama *demonstrativum*-féle («amaz») használatnak, a melyről most szólottunk.

Hildebrand legújabbán az *ein* használatának még egy negyedik módjára is utal, főleg az *ander* névmással kapcsolatban: kfn. *ein ander*, nem a mai német «ein anderer», hanem «mancher andere, der und jener andere»; ilyenkor nem *egy bizonyos* személyre, hanem éppen *többszörre* történik *célélzás*; pl. Walthernél: «ich weiz bi mir wol, daz *ein ander* ouch dar umbe trahet». Ez azonban, úgy látszik, sokkal szűkebb körre terjed, mint az előbb említett pron. demonstrativum-féle használat. PETZ GEDEON.

— A legújabb ásatások Görögországban. Athenæ Acropolisán kívül szorgalommal folynak az ásatások Görögország egyéb helyein is melyeknek eredményéről az *Ἀρχαιολογικὸν δελτίον* f. é. márcziusi száma értesít. *Thisbe* és *Plataeae* helyein az amerikaiak körülbelül harmincz feliratot találtak, melyek között a legfontosabb egy nagy fragmentum Diocletianus «de pretiis rerum venalium» edictumából. Az új töredék Plataeából való, latinúl van írva, és néhány helyen kiegészíti a feliratnak stratoniceai és egyiptomi példányát. Lolling a görög folyóirat említett számában huszonkét *acropolisi* feliratot közöl és kimerítő magyarázatokkal három terjedelmesebbet, melyeket az Acropolis közvetlen közelében találtak. Ez utóbbiak közül a második számú kiegészíti a C. I. A. II., 949-ik számát. A harmadik számú egy, az athenæiek által Heraclitusnak, Asclepiades fiának szánt díszokmány, melyben a többek között *βάσιλαιοι* is említetnek, kiket Lolling a Kr. e. 279—278-ban Görögországba betörő gallok-nak tart. Az eredeti feliratból később szántszándékkal kivakartak néhány sort az athenæiek, a mikor t. i. az ætolokról, a gallok elleni egykori szövetségseikről többé hallani se akartak. Lolling Heraclitust azonosnak tartja a C. I. A. II., 859. számában említettel, és a feliratot a Kr. e. harmadik század második felébe helyezi. A *Piræusban* egy síriratot találtak, és *Patrosban* megtalálták a Pausanias VII. 20, 6-ban említett odeumot. Ez utóbbi egy kerek épület, számos, éppen maradt ülőssorokkal. A *daphnii* templomot behatóan megvizsgálták, melynek töredékesen megmaradt mozaikjait leírja az *Ἀρχαιολογικὸν δελτίον* idézett száma. A templom fakupolájának tetejét egy Krisztus-fej foglalja el, és maga a kupola tizenhat ablak által van áttörve, melyek között egy-egy propheta-alak van elhelyezve.

— Schliemann Nestor nyomain. Már az ókorban is vita tárgy volt, vajjon a messenei Pylus, a mai Navarino, székhelye volt-e az öreg Nestornak. Schliemann a kérdésnek praktikus módon való megoldásához látott hozzá, oly módon, hogy az említett helyen ásatásokat kezdeményezett. Ha Pylust megtalálja, akkor bizonyára a sírok lesznek a legfontosabb maradványok.

PRCZ VILMOS.

KÖNYVÉSZET.

Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. IV. kötet. Levelezése író barátaival. 2. kötet. Budapest, Ráth M. 1889. (8-r. 475 l.) 4 frt.

Bánóczi József. Emlékbeszéd Greguss Agost r. tag felett, Budapest, Akadémia, 1889. (8-r. 23 l.) 20 kr.

Boros Gábor, A magyar nemzeti irodalomtörténet vázlata. 6. javított kiadás. Budapest, Lampel R. 1889, (8-r. 144, 433, V l.) 2 frt.

M. T. *Ciceronak* I., II. és XIV. Philippicája. Magyarázta Jánosi Boldizsár. (Jeles írók iskolai tára 33. sz.) Budapest, Franklin-t. 1889. (8-r. 171 l.) 50 kr.

Csaplár Benedek, Révai Miklós élete. IV. köt. Budapest, Aigner L. 1889. (8-r. VI, 453 l.) 3 frt.

Dallos J., Praktischer Lehrgang zur schnellen und leichten Erlernung der ungarischen Sprache. Nach Dr. Fr. Ahn's Lehrmethode. I. Theil. 36., von L. Torkos und Sigm. Sonnenfeld umgearbeitete Auflage. Budapest, Lampel Róbert. 1889. (8-r. 158 l.) 44 kr.

Deme Károly, Magyar nyelvtanítás. Budapest, Pozsony, Stampfel Károly, 1889 (8-r. 81 l.)

Olcsó Könyvtár. Szerkeszti Gyulai Pál. Budapest, Franklin-Társ. 1889. (16-r.)

250. sz. *A protectió*. Eredeti vigjáték három felvonásban. Irta Bereczik Árpád (178 l.) 30 kr.

251. sz. *A társadalmi szerződés vagy az állampolgár alapelvei*. (Du contrat social.) Irta J. J. Rousseau. Francziából ford. König Ferencz. (215 l.) 50 kr.

252. sz. *Aesthetikai törekvések Magyarországon*. — 1772—1817. Irta Radnai Rezső. (327 l.) 60 kr.

253—254. *Hűség vádára*. Regény hős nélkül. Irta Thackeray M. Vilmos. Angolból fordította Récsi Emil. Két kötet. Első kötet (559 l.) 1 frt. 40 kr. Második kötet (736 l.) 1 frt. 60 kr.

255. sz. *Hajnal után két héttel*. Regény. Irta Karr Alfonz. Francziából fordította W. M. (100 l.) 20 kr.

256. sz. *Rádai Ráday Pál munkái*. Összegegyjtötte s életrajzzal bevezette Négyesy László. (216 l.) 40 kr.

257. sz. *Déák Ferencz* miért nem ment el az 1843-iki országgyűlésre? Közli Könyi Manó. Déák Ferencz beszédei I. kötetéből (105 l.) 30 kr.

258. sz. *Tisza Domokos hátrahagyott versei*. Kiadta édes anyja. Második kiadás (127 l.) 30 kr.

259. sz. *Cid*. Tragédia öt felvonásban. Irta Corneille. A budapesti nemzeti színház megbízásából francziából fordította Radó Antal (100 l.) 20 kr.

260. sz. *Barnheimi Minna* vagy a katonaszerencse. Vigjáték öt felvonásban. Irta Lessing. Németből fordította Kazinczy Ferencz (191 l.) 40 kr.

Paszlarszky Sándor. Három zemplénmegyei költőről. (Szemere Miklós, Boruth Elemér, Darmay Viktor). Budapest, Rudnyánszky A. 1889. (16-r.) 53 l.

Riedl Friyyes. Poetika és poetikai olvasókönyv. Budapest, Lampel R. 1889. (8-r.) 218 l. 1 frt 30 kr.

Schiller Fr. v. Die Braut von Messina. Ein Trauerspiel mit Chören. Bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta Dr. Bauer Simon. (Jeles írók iskolai tára 34. sz.) Budapest, Franklin-t. 1889, (8-r. 163 l.) 50 kr.

TOMPA MIHÁLY.*)

Mélyen tisztelt ünneplő közönség! Ha én most a leíró költő tehetségével bírnék: egy szép nyári tájképet rajzolnék szavakkal, minőt a festőművész ecsetjével varázsol a vászonra; képet erről a kárpátalji kies vidékről, melynek szépségeiben mindnyájan anynyit gyönyörködünk mindennap, midőn e fürdőhely árnyas útain bolyongva, szebbnél szebb kilátások tárulnak minden lépten szemünk elé. Leírnám az égbe meredő sziklacsúcsokat, örökhó-fedte foljtjaikkal, melyeknek hideg fehér színét rozsaszínűre festi a nyári meleg nap hajnali sugara; leírnám az üde zöld színben pompázó völgyeket csevegő patakjaikkal s a kis csermelyek szélén hajlongó élénk kék nefelegtsekkel; leírnám a beláthatatlan messziségbe elnyúló zúgó fenyveseket s a lábaik alá terített selyem-puha szőnyeget zöld mohából, melynek ruganyos felszínén vidám gyermekek üzik ingó léptekkel a tarka pillangókat; leírnám a virágokkal hintett s balzsamos illatú hegyi legelőt fehér juhnyájaival s kedélyes pásztoraival, vagy az apró négyszögekre osztott s a zöld szín legkülönbözőbb árnyalait föltüntető szántóföldeket, melyek változatos képét emberi munka, fáradtság és izzadság festette a hegyoldalakra; s hogy képem teljes legyen, leírnám az itteni szép természetben gyönyörködő embert, ki az alföldi városok poros utcáiról s forró levegőjéből ide menekült a Felföld hűs égaljára, balzsamos üde levegőjére, s ki odahagyva néhány hétre gondjait és bajait, vidáman, elégtlenül boldogan tölt itt néhány hetet.

Ez lenne az egyik kép. A másik, mit leírni, vagy legalább vázolni óhajtanék, egy téli tájkép a Felföldről.... Hegyet-völgyet hólepel borít, s alig van valami, a mi változatosságot adna a táj untató egyformaságának. A fenyvek kísértetiesen terjesztik szét

*) Szobrának leleplezése alkalmával, Feketehegyen (Szepes m.) 1889. jul. 25-én mondott beszéd.

hóterhelte fehér ágait az erdő néma csendjében; a hideg levegőben alig szállong néhány árva madár; elnémult a máskor beszédes patak fagyos ajka is, s ha olykor vadászok zaja nem verné fel a vidék néma csendjét: azt hihetné az ember, hogy itt már minden élet kihalt. A vidék lakóit, egymástól távol eső hegyoldali lakásaikban, mintegy házi fogságra kényszeríti a mostoha időjárás; a hóborította úttalan hegyi útakon, hogy is lehetne itt közlekedés a tél némely szakában?

S e két kép rajzára azért lenne szükségem, hogy rámutathassak arra a bájos színekben ragyogó első képre: íme ez példázza az emberi életet a költészet szívderítő sugarainál; s aztán rámutassak a másodikra; íme ily rideg, zordon lenne életünk, ha kivennők belőle a költői lélek bájos alkotásait.

És itt költészet alatt nem csupán a műköltészetet értem. Ide foglalom azt a költészetet is, a melyet megtalálunk már a legprimitívebb nép körében s a műveltség alsóbb fokain élő emberek között is. Ott van az az egyszerű népdalban, a tündér mesék csodáiban, a hősöket dicsőítő regék és mondák képzelt világában; ott van az egyszerű nép józan eszét visszatükröző közmondásokban; mindenütt olyannak tűntetve föl ezt az ügyes-bajos világot, a minőnek óhajtanók, hogy legyen; föltüntetve a világ zűrzavarában az óhajtott összhangot, az emberi szív vágyait a tökéletes felé; azt a mit itt alatt föl nem találhatunk, de a mely felé élénk vágyat érzünk: az *eszményt*, az *ideált*.

Szép és nemes szerepe van a költészetnek az emberi életben! Az igazi nagy költő nemcsak gyönyörködött, hanem oktat, tanít, vezérel egy egész nemzetet. Innen az a hódoló tisztelet, melylyel az emberek a nagy költőknek, ha életökben nem is mindig, legalább haláluk után adóznak. Homérosz születését hét város vitatja magának, a Homérosz és Horáczius hírnevét nem temethette be az a nagy sír, mely nemzetöket eltakarta. Az újabbkori nemzetek fővárosait nemcsak a nagy államférfiak s hadvezérek, hanem nagy költők s írók szobrai is díszesítik. S hogy ne menjünk messzire, a költői érdem elismerésének, a költők iránti hálaérzet és tisztelet nyilvánulásának szép jele ez a szobor is, melyet ma körülállunk, hogy azt Tompa Mihály emlékére ünnepiesen fölavassuk.

Igen, mert Tompa Mihály azon elsőrangú költők közé tartozik, a kik nem egy szűk körre, hanem egy egész nemzetre gyakorolnak fölemelő befolyást; a kik híven tudják tolmácsolni egy

egész nemzet érzelmeit; a kik vigasztalni, buzdítani, bölcs tanításaiikkal vezetni tudnak egy egész nemzetet; azok közé, a kik nemcsak poéták, hanem a nemzet jósai, bölcsei, *vates*-ek a szó valódi értelmében. Tompa a szabadság-harcra következő elnyomatói korszakban gyakorolta most jelzett nagyfontosságú befolyását a magyar nemzetre. A népies költők triászából Petőfi már nem élt többé; Arany, mint kiválólag epikus költő, a nemzeti ősmondákba mélyedt, hogy megteremtse az elveszett, vagy egyáltalában még létre sem jött nagy nemzeti-epopoeát; a nemzet politikai és harci vezérei elfogva, számíztva, vagy a csatában elvérezve — nem hallathatták bölcs vezérszavukat. Ebben a gyászos korszakban, a kétségbeesés eme halálesendjében szólalt meg Tompa lantja, melynek hangjait már előbb is ismerte ugyan nemzete, de a melynek csak most kezdődött az egész nemzetre irányuló országos hatása. Mikor nem volt meg nálunk a szólás- és sajtószabadságnak még csak árnyéka sem; mikor *«magát az elnyomott magyarnak kisírni sem volt szabad»*: akkor tudott Tompa a maga jelképes beszédével úgy szólni a nemzethez, hogy az ügyesen elburkolt kifejezésekből a nemzet jól kiértette a neki szóló intést, buzdítást; s a sajtó őre, a kényuralom szolgálja, a cenzor, a legtöbbször még sem ütközött meg rajta.

Mikor a vesztett csaták s ama gyászos világosi nap után fásúlt közöny kezdte megszállni a sziveket, s a győző vasvesszejének nyomása meg kezdte félemlíteni a kedélyeket: akkor járták be a hazát a «Gólyához» és a «Pusztán» cz. elégiák s egyéb allegorikus ódák szívrázó s ébresztő hangjai; felszították a zsibbadó szívekben a hazaszeretet lángját, megbélyegezték az elnyomónak való segítséget, ébresztették az ősi hagyományokhoz, az alkotmányos jogokhoz s a haza szent földjéhez való erős ragaszkodást. A hazafi fájdalom mennyire magáénak vallhatta azokat a kifejezéseket, melyeket Tompa, allegorikusan, a gólyához intézett:

«Csak vissza, vissza, délszigetje vár.
Te boldogabb vagy mint mi, jó madár.
Neked két hazát adott végzeted,
Nekünk csak egy volt — az is elveszett!
Repülj, repülj! és délen valahol
A bujdosókkal ha találkozol:
Mondd meg nekik, hogy pusztulunk, veszünk,
Mint oldott kéve, széthúll nemzetünk».

S a szégyennek mily lángolásával végzi be :

« . . ah gyalázat reánk !

— — — — —
Testvért testvér, apát fiú elad . . .

Mégis ne szóljon erről ajakad,

Nehogy, ki távol sír e nemzetén,

Megútálni is kénytelen legyen ! »

Majd az 50-es évek elején divatossá válni kezdő *kivándorlás* ellen emeli intő szózatát, midőn azt mondja Kerényi Frigyeshez intézett levelében :

« Lelked mit érezett, hogy elhagyád e hont,

Midőn úgy hagytad el, hogy sohse lásd viszont ?

Nem állított meg a határnál valami . . . ?

Honszeretet, ha azt ki tudnók mondani !

— — — — —
Ha hallanád szavam, tudom, mit érzenél :

Szívet cseréljen az, a ki hazát cserél ! »

Ugyanezt az intést adja « A pipishez » című dalában, midőn elmondván, hogy a pacsirta, fecske, fülemile csak a szép nyarat töltik velünk, a pipishez fordul, a ki télen sem hágy el bennünket s így folytatja :

« De ha kedves itten, nem kérдем, miért ?

S tenálad se lenne szómra felelet !

E tér, mit hazádúl a végzet kimért . . .

S nem szeret az, a ki számít, mért szeret ».

Mikor « A gyülekezetben » című gyönyörű költeményében, mely allegorikus értelmű nélkül is hatásos, általában a *szenvedőkért* imádkozik a költő Istenhez: jól értette a magyar olvasó, kiktől van itt szó.

« Gyengét ne hagyj akadni törbe ;

Nézz a méltatlan szenvedőre !

A bujdosót hordozzad és véd, d,

Rövidítsd a jajoknak évét !

Kik rég várnak sohajtva, könnyel,

Szegény kórok ágyához menj el !

Szabadulást vigy a raboknak,

S a halállal kik tusakodnak ! »

Majd, a költemény végén, egyetértésre inti a nemzetet. — —
A gyülekezetből eltávozván a hívek

«Elmējök jár folyvást az igén ;
És szerte, síkra, bérczre tartván,
A nyáj mellett s az ekeszarván,
Erősen állnak, hogy kövessék :
Egy jövő, egy hit, egy szöretség.'»

Aztán buzdítja a csüggedőket, hogy majd fejlőd még a szabadság napja. «A madár, fiaihoz» című dalban az ifjabb költői nemzedékhez így szól Tompa :

«Zengjétek meg a jövőt, ha majdan
E kopár föld újra felvirúl.
Dalotokra könnyebben derül a fény,
Hamarabb kihajt a holt berek».

Ugyanez az alapgondolata a «Télben» s «A fogoly» című költeményeknek. Majd az annyira híressé vált s nagy hatású «Új Simeon»-ban, mely már a 60-as évek elejéről való, a szabadság napjának közeledésén fejezi ki ujjongó örömét. Az öreg Simeon hiszi, hogy a feltűnt év elhozza *azt* a napot, az *ő* napját s aztán így folytatja :

«Oh, akkor életem megújúl !
Izmom gyors lesz, vérem meleg !
Kézen fognak, kik koszorúsan
S dalolva körben lejtének ;
Az életnek rozsdája, a gond,
Kor, kétség, bánat egy se bánt !
E várt napon lelkem utószor
Cseng, villog fényes kard gyanánt.

S ha feltárúl az áldozóknak
Ama szent csarnok kapuja,
S megzendül a győzelmi ének :
Hallélujah ! Hallélujah !
Ha tömjénem javát az oltár
Izzó tüzére hinthetem :
Elég, elég lesz ! vén szolgálodat
Bocsásd el akkor Istenem !»

Ugyanez időtájt, az októberi diploma napjaiban, arra inti nemzetét, hogy el ne fogadja a látszólagos alkotmányt. Sámsonról s Déliláról beszél ; de hazánkat s Ausztriát érti alatta :

«Eléd bűvös karját terjeszti Délila.
 Mosolyog, hiteget, lágyan keblére von,
 Szived felé repül szó és mosoly nyila . . .
 De halált rejt a csók ajkáról ajkadon.
 Hajadban jár keze! hah, vond el a fejed!
 Ujjai közt éles, gyors ollót rejteget.
 Oh, erőt ne végyen rajtad a gyengeség!

— — — — —
 Nehogy megbélyegző s gyászos inségre juss,
 S malmába fogjon a ravasz Filiszteus».

Tompa Mihály költészete jórészt e hazafias elégiákban és főnséges ódáiban kulminál. De lantja nem kizárólag e hangokat hallatta; költészete sokkal változatosabb, hogysem az egyhangúság vádja érhetné. A drámát kivéve a költői műfajok majdnem mindenikében remek darabokat találunk nála. Költői hírnevét az 1846-ban kiadott «Népregék és Népmondák»-kal alapította meg. Ki ne emlékeznék «Az árvalányhajról», «A jávorfáról», «A fénikszeről» című gyönyörű regéire, s a «Beregszász», «Diósgyőr», «A kenyérkő», «Az ünneprontók» című népmondáira? Ezek mellé sorozhatjuk oktató-elbeszéléseit, milyenek: «A gazdag», «A világlátó», «A félkezű koldus» sat., a melyekben a költő mellett az erkölcsi oktató, a pap is szól hozzánk. Mennyi humorral s a korok s egyének mily hű rajzával adja elő szintén népies hangú nagyobb elbeszélő költeményeit, a «Szuhay Mátyás»-t s «A vámosújfalusi jegyző»-t! Mennyre találóan s mégis gyöngéden mutat rá a női gyöngeségekre a «Három a darú» című humoros elbeszélésében! Hát még Virágregéi, a magyar költészet e magukban álló, páratlan gyöngyei, melyekben a kis virágoknak emberi életkört tulajdonítva, a virágok képzelt cselekményeiben emberi életünket példázza, gyönyörködtetve és oktatva bennünket! — De Tompa nemcsak az elbeszélésben jeleskedik, hanem kitűnő *leíró költő* is. A főnséges természetet, a maga aprólékos és mégis jellemző vonásaival, talán egy költőnk sem szemlélte s figyelte meg oly behatóan s írta le oly híven, mint Tompa Mihály. Önálló leírásai közül «A zivatar»-t s az «Erdei lak»-ot említem; de mily gondos és szemléltető leírásokat sző elbeszélései közé is! Mily megkapó kép a dühös bikák dulakodása «Beregszász»-ában s a nádas égése a «Vámosújfalusi jegyző»-ben! Mily üdék többek közt a felvidékről vett rajzai, pl. a *Diósgyőr* s a *Sztraczenai sziklakapu* bevezető részében! Elsőrangú költőink

közt Tompa foglalkozik legtöbbet a szép Felfölddel; úgy hogy míg Petőfit, bájos leírásaiért kiválólag az Alföld, addig Tompánkat különösen a Felföld költőjének mondhatjuk. — Áttérve a főtebb érintetteken kívül egyéb lyrai költeményeire, ki ne ismerné s dalolta volna sokszor «Télen nyáron pusztán az én lakásom», «Békót tettem kesely lovam lábára», s még sok szép népdalát? Vallásos énekein kívül még csak családi költeményeire akarok rámutatni. Mily kegyelettel emlegeti őt fölnevelő jó öreg szülőit a «Falusi kép»-ben; mily imádattal szól szeretett nejéről, s mily melegen családi boldogságáról; hogy örvend két kis fiának, s hogy zokog kora halálukon s mennyi könnyet nem hullat virágos sírhantjaikra!

Magáról ha szól, abban a legtöbbször van valami keserű. Tompa sokat csalatkozhatott az emberekben; talán vele is született, vérében volt az a borongó kedély, egy neme a búskomorságnak, a mely őt a csendes bánatnak, s mint maga mondja «*az ősznek a költőjévé*» tette. Az igaz, hogy az 51 évet élt férfiú rövid életpályája nem volt sem változatos, sem ment a bajoktól. 1817-ben született Rimaszombatban, szegény iparos szülőktől; anyját korán elvesztvén, nagyszülőinél, kik szegény földmívelők voltak, élte le gyermekie éveit, a borsodmegyei Igriczi faluban. Majd a sárospataki kollégiumban tanult mint szegény deák, közben tanítóskodva és nevelősködve. Iskolai pályája alatt elvégezte a jogi és a hittani szakot s 1846-ban Pestre ment, hogy ügyvédi vizsgálatot tegyen. Ekkor adta ki a «Népregék és Mondák»-at s a Rókusban hosszabb ideig feküdt betegen. Az ügyvédi vizsgálat letévésével felhagyott s elfogadta a gömörmegyei bejei kicsiny ref. egyház meghívását a lelkeszi állomásra. Innen Kelemérre, majd Hanvára ment lelkésznek, hol egész haláláig működött. — 1847-ben a Kisfaludy-társaság, 1857-ben az Akadémia választja tagjai közé. 1849-ben vette nőül Zsoldos Emiliát, egy nemes család leányát, ki őt haláláig boldogította; ki azonban férjét nem sokkal élte túl.

Tompa, java korában elég erős és deli férfi volt. Erejét bizonyítja egyik barátjának az a feljegyzése, hogy fiatal korában egy játék-kártyát könnyen szét tudott szakítani. Mindemellett már nagyon korán benne kellett lappangani szervezetében a betegség csirájának. Rókusi betegeskedését említettem. 1848-ban szembaja miatt Gräfenbergben kellett időznie. Kedélye mindig nagyon ingerlékeny volt, s életírói ennek okát beteges szervezetében keresik.

Az 50-es években nagyon megviselte szívét a *költő által* sokszorosán érzett hazafi fájdalom, s még inkább élte legfőbb örömének, két kis fiának, korai halála. A 60-as évek elején ismét megújult szembaja s 1863-ban már megtört testről és lélekről panaszolkodik. Majd vértolulások, hátgerinczbaj és szívbaj kínozták s még jobban gyötörte őt, e bajokat nagyító beteges képzelődése. 1866. tavaszán Bécsbe ment föl a híres Skóda doktorhoz s ez főbaját szívtágulásban állapította meg.

Ettől kezdve örökösen a halál lebegett szeme előtt, s életének hátra levő két éve már csak kínos vergődés volt. Így jött Feketehegyre, 1866. június elején s itt töltötte a június és július hónapot. Lomniczy Vilmos fürdőtulajdonos előadása szerint ekkor testben még nem volt összeesve, de kedélye nagyon ingerült és csüggeteg volt. Teljes desperatio vett erőt a szegény szívbetegben. Néha-néha fölillant ugyan lelkében a nemes kedély egy-egy szikrája, de ez vajmi kevés ideig tartott. Időtöltése kép- és betűrejtvények fejtegetéséből állott; ez volt egyedüli szellemi foglalkozása, s bánatos mosolylyal köszönte meg, ha egy-egy vendég valami képrejtvénynyel lepte meg olykor. Egyszer egyik ismerőse bemutatta egy újonnan érkezett vendégnek, mire ő utána tette: «Most már nem Tompa Mihály; Tompa Mihály — fuit». Máskor negyedmagával sétált az erdőben, s egyikök azt indítványozta, hogy rendezzenek valami előadást a vendégtársak szórakoztatására, «hisz, ha négy ember összeáll, csak mehet valamire». «Hol az a négy ember?» kérde Tompa keserűen. *«Én már nem vagyok ember!»*

Éjente alig aludt valamit. Nappal félrevonúlt egy-egy csendes helyre s ott szunnyadt egy keveset. Az a hely, a hol régi emléke áll, egyik kedvelt pihenőhelye volt. — Nagyon keveset evett. Már az első tál étel után rendesen fölkelt, kiment az étteremből, visszavonúlt szobájába (a Cornides ház 4-ik sz. szobája volt ez) s ott evett egy kis epret, mely halomban hevert szobája asztalán. E fürdőben időzése alatt neje is meglátogatta egy ízben, s e meglepetés-okozta öröm annyira felizgatta a költő ingerlékeny idegzetét, hogy a viszontlátás pillanatában majdnem felholtan rogyott össze s társai vitték be szobájába.

1866. július végén csaknem ellopta magát innen; ki akarta kerülni, hogy vendégtársai megtisztelő tüntetéssel vegyenek tőle búcsút. A fürdőtulajdonostól is ezzel a néhány hátrahagyott szíves sorral búcsúzott el: «Kedves Doktor úr! Szívességét, szívességekét

megköszönve, csak így veszek búcsút. Üdvözlí Önöket — Feketehegyen 1866. júl. 31. — Tompa Mihály».

De legjobban megítélhetjük itteni testi- és lelki állapotát azokból a leveleiből, melyeket innen írt barátjaihoz. Ilyennek eddig elé kettőnek akadtam nyomára. Az egyiket júl. 1-én írja Arany Jánoshoz, másikat júl. 11-én Pákh Alberthez. Az előbbiből*) íme néhány részlet:

«Barátom, közel járok az 50 évhez; láttam az életet, az embereket. Láttam, hogy egyik egészséges, másik beteg, harmadik beteges; nyavalya lepi meg az embert, melyből vagy fölépül, vagy belehal abba. De ily irtózatoss közép állapotról, minőben én vagyok, fogalmam sem volt. Fenn járva, állati gyötrelmeket állok ki, melyek gyilkolnak folyvást, enyhület és pausa nélkül. *Ez a szívátágulás!* Szakad rólam az izzadság e baromi küzdelemben; egy perczig meg nem állhatok, le nem ülhetek, pedig rogyó félben vagyok a lankadság miatt. Lelkem, testem iszonyú tortúrában. És ez nem éri végét, nem változik se jobbra, se balra!»

«Irgalmas Isten.... szegény feleségem!» Levelét így végzi: «Isten legyen veletek! Imádkozzatok jó végemért! Szerencsétlen barátod — Miska».

Így kínlódott, vergődött a szegény beteg még két éven át. 1867. elején kissé javult az állapota. Ekkor gyűjtötte s adta ki «Olajág» cím alatt nők számára írt gyönyörű imáit. Szelleme később is visszanyerte olykor rugékonyságát. Hisz «Utolsó versei» közül, melyek költészetének még a hazafias ódánál is magasabb emelkedését jelölik, a 2. és 3-ik valószínűleg 1868 elejéről való. — Tavasz jöttével «kinai még erősebben rohanták meg s néha épen elviselhetetlenné váltak. Kinai közt vergődve, meghalni nem tudva, egy sötét gondolat árnya kísérté lelkét, mely megrémítette nejét és barátait. Aztán ismét nyugodt lett, tovább szenvedett, minden perczen készen a halálra, melyről erős hite volt, hogy csak elköltözés»... 1868. július 30-án nyugodott meg örökre a sokat szenvedett beteg...

De fátyolt e szomorú képre! A sokat gyötrődött ember helyett a megdicsőült költő emlékét idézzük lelkünkbe! Ez az emlékezet, s az elhunyt költő szelleme iránti hódolat lelkesítette e fürdőhely 1868-ki vendégeit is, a kik midőn a költő halálának gyász-

*) Lásd Arany J. Hátrahagyott Iratai és Levelezése, IV. köt.

híret vettek, azonnal elhatározták, hogy itt időzését emlékjel felállításával teszik emlékezetessé. Elhatározták, hogy legyen az az emlék egyszerű és természetes, összhangzó a Tompa puritán lelkével s a környező természettel. Így jött létre az a természetes emlék még 1868. nyarán, mely azóta ott áll e fürdőhely környékének Tompáról elnevezett helyén. Mint fiatal ember, én is töltöttem itt azon évben néhány hetet, s most is emlékszem azokra az élénk mozgalmakra, melyek ez emlék fölállítását megelőzték. Először alkalmas kődarabot keresni jártunk szét a hegyeken; aztán a jónak talált kődarabot napszámosok segítségével gördítettük le a „Torony” tájékaról a völgybe. A kőmíves munka s a fölirat pár nap alatt készen lévén, 1868. aug. vége felé ültük e fürdőben az első Tompa-ünnepet, a melyen *Orémus Dániel* salamoni ref. lelkész tartotta az emlékbeszédet. Az emlékkő felállításának tervezői és kivívói közül főlemlitem még a következőket: Pákh Károly, iglói gymn. tanár, Bánóczy Ferencz, Ung m. főjegyzője, Böszörményi József, Ung megye alispánja, Krausz Lajos, rozsnyói ev. gymn. tanár. Értesítettük az ünnepről a lapokat is és az emlékkő rajza és leírása megjelent a Vasárnapi Ujságban*)

Így kezdődtek itt az azóta évről-évre megtartatni szokott Tompa-ünnepok. — 1879. év nyarán, midőn e fürdő az előbbi évekhez képest sokkal látogatottabbá kezdett válni, — a fürdőközönség azt a határozatot hozta, hogy mindenekelőtt a már roskadozó régi emlék kijavíttassék s idővel itt Tompának állandó művészi emlék állíttassék fel. Ugyanekkor egy 3 tagú állandó választmány bízott meg a szükséges szobor-alap gyűjtésével, az évenként e célra a hangversenyekből, tombolákból s több effélékből begyűlt összegeknek takarékpénztárba helyezésével s annak idején a Tompa-szobor elkészíttetésével. Ez állandó választmány tagjaiul felkértek: *Lomniczy Vilmos* fürdőtulajdonos, tisz. *Ujágh Károly* merényi ev. lelkész és *Bartsch Sámuel*, Merény város jegyzője. Talán nem lesz untató, sőt az érdem elismeréseül fog szolgálni, ha felemlitem itt azon 1879-ki nagy választmány tagjainak neveit, a kik a szobor felállítása ügyében a fentemlített határozatot hozták. Ezek a következők: *Szentmiklóssy Antal*, elnök, *Mistét Antal* Egerből, *Dr. Frantsek Manó* Bpestről, *Trux Bertalan* Nyiregyházáról, *Kanyó Lajos* Bpestről, *Lóska Márton* Rozsnyóról, *Dávid Mihály*

*) Lásd 1868. évf. 38. szám.

Debreczenből, *Simon Ferencz* ref. lelkész Szabolcs megyéből, *Dr. Mariska Vilmos* jogtanár Kassáról, *Polonyi Károly* ev. főgymn. tanár Rozsnyóról, *Eisdorfer Gusztáv*, *Fejér B.*, *Maszny Pál* Rozsnyóról, *Pongrácz Gyula* Rimaszombatból, *Materny Lajos* tanár Nyíregyházáról, *Kolbenheyer Ede* Debreczenből. — Azok neveit, kik az elmúlt 10 év leforgása alatt a szobor-alap gyűjtésében, a hangversenyeken való közreműködés által s egyéb úton tevékeny részt vettek, följegyzések hiányában nem sorolhatom fel. De elég legyen annyit konstatálnom, hogy a 10 évi gyűjtés eredménye közel 1000 forintra ment, s így az állandó bizottság munkába vétette *Faragó József* löcsei szobrász által a szobrot, mely még a múlt év folytán elkészülvén, a jelen fürdői saison elején díszes alapra helyeztetve itt felállítatott.*) A szobor költségeiből mintegy 100 forint még fedezetlen ugyan; de bizton hiszszük, hogy a jelen évi jövedelemből nemcsak ezt a hiányt fedezhetjük, hanem egyszersmind megkezdhetjük oly, későbbi években folyton növekvő pénzalap letételét is, mely e szobor gondozására, s valamely, a Tompa Mihály nevével összekötött jótékony cél előmozdítására lesz fordítandó.

Mielőtt beszédemet végezném, engedje meg nekem a nagyon tisztelt ünneplő közönség, hogy mindnyájunk nevében köszönetet mondjak mindazoknak, kik e díszes szobor létrejövetelét tevékeny résztvevőkkel előmozdították; hogy mindenekelőtt hálás köszönetünket fejezzem ki az említett állandó bizottság igen tisztelt tagjainak, kik a pénzgyűjtést és kezelést intézni szívesek voltak s ezek között különösen Lomniczy Vilmos fürdőtulajdonos úrnak, ki e szobor tervezése, megrendelése és készíttetése körül annyit fáradozott!

És most itt áll e díszes szobor, mely e fürdőt évről-évre látogató közönség művelt és hazafias szelleméről tesz sok évig fenálló tanúbizonyságot!

Álljon is fenn itt e szobor, Tompa Mihálynak ez időszert az *első szobra*, évek hosszú során át s legyen hirdetője hazánk ez északi szegletében annak, hogy a magyar nép tiszteli és megbecsüli nagy költőinek emlékét. Álljon fenn sokáig, fejlődjék és

*) A fehér márványból készült mellszobor, gránit alapon, a fürdői főépület előtti téren van elhelyezve. A gránit talapzat homlokzatára ez van vésvé: *Tompa Mihály*; jobbfelöli oldalán e szavak: *Emelték a fürdőrendégek*; a baloldalon: *Itt keresett üdülést 1866-ban*; a hátsó oldalon: *Felállítatott 1888-ban*.

virágozzék e fürdő itt, ez Istentől annyira megáldott kies völgyben s adjon üdülést és gyógyulást azoknak, a kik az élet bajai, terhei elől ide pihenni, kedélyes órákat élvezni elzarándokolnak, vagy a kik gyenge egészségüket erősíteni keresik fel e helyet. Legyen boldog e környező vidék, hazánk ez északi megyéje; legyenek boldogok e vidéknek barátságos, s bár nem magyar ajkú, de a magyar hazafiságban a múltban mint a jelenben mindig kitűnő lakói. Hangozzék ez országban mindenfelé a magyar költők dala; lelkesítsen, buzdítson mindnyájunkat a múlt hagyományaihoz való ragaszkodásra, jelen állapotaink megbecsülésére, s a közjó s a hazafias érdekek munkálása által a szebb jövő felderítésére! . . . Tompa szavaival végzem, a ki a maga allegorikus módja szerint hazánkat egy « terebélyes nagy fához » hasonlítván, e szavakkal mondja reá áldását:

«Álljon e fa! S arra térjen,
A ki dőlét várja, szégyen
Vészben, fagyban, mit lehullat,
A levélért nyerjen újat!
S egy ha lészen törve, vágva,
Izmosodjék többi ága!
S bár a vész felette zúgjon,
Terhes felhő tornyosuljon,
Oltva lángját mennydörögve
Álljon, álljon mindörökre
Terepélyes, nagy fa!»

KOMÁROMY LAJOS.

Párhuzamos idézetek.

Sophokles Oid. Phol. 1026—7.:

« — — τὰ γὰρ δόλφ

τῷ μὴ δικαίῳ κτήματι οὐχὶ σφίζεται.»

Plautus Poenul. 4, 2, 22: «male partum male disperit.»

Nævius Ciceronál Phil. 2, 27.: «male parta male dilabuntur.»

Magyar közmondás: «Ebül szerzett jószág ebül vész el.»

VÁRKONYI ENDRE.

STUART MÁRIA ELSŐ ELŐADÁSAI A MAGYAR SZINPADON.

A múlt század censurái utasításai szerint a magyar szinpadon csak olyan szindarabot volt szabad előadni, mely legalább két előadást ért meg Bécs valamelyik udvari szinpadján. E nevetséges rendszer nyüge minden szabadabb mozgásban megakadályozta a magyar színészetet. Stuart Máriát a bécsi Burgszínházban először 1814. december 29-én adták; nem lehet tehát csodálni, hogy e népszerű tragédia, első kiadásától számítva (1800) több mint két évtized múlva jelenik meg csak első ízben a magyar szinpadon.

A burgszínházi első színrehozatal, a magyarországi színészet állása szerint, nagyon kedvezőtlen időpontra esett. A második magyar színjátszó társaság Pesten 1814-ben oszlófélben volt és 1815. husvétján valósággal kezébe is vette a vándorbotot. A szépítőbizottság útvonalába beléesett a magyar színészek utolsó menedékhelye, a Rondella, s miután a nemzeti ügy sokkal jelentéktelenebbnek tetszett e bizottság előtt a kikerekített útvonal pontos megtartásánál, el kellett színészeinknek Pestről távozni, midőn hét évi időszakon át nemcsak összjáték dolgában haladtak nagyot, de lassan egy kis törzsközönséget is teremtettek. Ily válságos körülmények között nem tűnhetik föl, ha a bécsi tűzpróba után sem gondolhattak Stuart Mária lefordítására és betanulására, bármennyire figyelmeztette is Kultsár őket az utolsó hetekben hazafias naivitásával arra, hogy «sok új darabot adjanak».

Szerencsés gondolatja volt Kultsárnak néhány évvel előbb, hogy azon időre, míg ő szebb kilátásokkal eltelve a Rondellát kívül belül gondosan kitataroztatta, pesti színészeit elküldte vendégszerepelni Székesfehérvárra. Ez a tény nemcsak azért jelentős, mert ez az első tömeges vendégszereplés az anyaországi színészet történetében, de főleg azért, mert e vendégszereplés nagy sikerének kell érdemül betudni, hogy Székesfehérvár közönsége 1818-ban a német helyett a magyar színészetet vette pártfogása alá.

Századunk második évtizedében a legjobb magyarországi szintársulatot itt találjuk. Ez volt elhatározó befolyással Kisfaludy Károly drámairói pályájára, ez mutatta őt be először a pesti közönségnek, ez szerzett külföldiek által is elismert dicsőséget és hirt a magyar színészetnek. Hihetőleg egy ily pesti kirándulás alkalmával

látták Stuart Máriát a német színpadon, mely azt először 1818-ban adta elő, s azóta műsora állandóbb darabjai közé vette fel.

A székesfehérvári társulat schilleri műsorában meg volt a *Tolvajok, Turandot, Fiesco, Ármány és szerelem*, jeléül annak, hogy a nagy német drámaíró működését nem nézték közönnnyel már előbb sem. Az ambitiosus magyar tragikának, Kántornénak csak látni kellett egyszer Stuart Máriát, hogy addig ne nyugodjék, míg neki is alkalmat nem adnak, hogy e kitűnő szerepben fényes tehetségeit ragyogtathassa. Erre 1822 óta többszörös alkalom kínálkozék.

A székesfehérvári szintársulat pécsi kirándulása alkalmával 1822 január 29-én adta első ízben Stuart Máriát Kőszeghy Alajos javára. Két ok szól e mellett, hogy ez Stuart Mária magyarországi első előadásának kelte. Az egyik az, hogy jutalomjátéku rendesen új darabot vett elő a jutalmazandó, a másik meg az, hogy ezen társulat 1821. évi műsorán nem találjuk egyszer sem. E társulat 1820. évi műsorát nem ismerem, de alig hihető, hogy ha első ízben már 1820-ban adják — mindjárt az ezt követő egész éven át egyszer se vegyék föl a műsorba. Melletünk szól egyébiránt az is, hogy 1822-ben Székesfehérvárott kétszer adják, márczius 11. és okt. 21-én. 1823-ban egyszer, nov. 26-án. Nem valószínű, hogy egy évben háromszor is előadjanak egy kiváló darabot, melyet egy évvel előbb — az egész éven át pihentettek, daczára hogy ujdonság volt. Népszerű voltát támogatja e darabnak az is, hogy midőn az 1825. évi pozsonyi országgyűlésre mennek a székesfehérvári színészek, hogy megnyerjék az ország közvéleményét a játékszin állandósítása eszméjének, java darabjaik közé veszik Stuart Máriát és elő adják 1825 november havában Pozsonyban is. Állítólag Schröder Zsófia Bécsből Pozsonyba utazott, hogy Kántornét ebben a szerepben láthassa. Elmondhatjuk, hogy a 20-as évektől kezdve, ott van állandóan a magyar színészet műsorán. Még a kisebb jelentőségű dunántúli szintársulat is előadja 1831-ben és 1833-ban.

A budai szintársulat csak egyszer játszta, 1835 június 20-án Déryné vendégszereplése alkalmával. A «Honművész» (1835. I. 51. sz. 405. l.) az egyes szereplőkről szólván, megjegyzi, hogy Kántorné valóban művészileg adta a dölgyös királyné szerepét; méltó helyet foglalt el mellette Déryné, Mária, Skóczia királynéja szerepeben. Megemlítésre méltónak tartja azt, hogy «mind a két művésznő

vetekedék a pompás öltözetben is». A főbb szerepek előadói voltak: Lendvay (gr. Leicester), Szentpétery (Shrewsbury), Megyery (Burleigh), Maróti (Davison), Egressy (Mortimer).

Stuart Mária ezen budai előadása egy sok tekintetben jellemző irodalmi vitát idézett elő. Valóban tanulságos dolog részleteivel bővebben foglalkozni, mert világot vet akkori irodalmi és színészeti állapotainkra. E fény mögött erős árnyék mutatkozik és a világitás emez ellentéte csak annál élesebben emeli ki az előtérben szereplő journalistikát és a magyar színészetet.

A kassai színészetnek Budára törekvő töredékét nagy lelkesedéssel fogadta 1833-ban a magyar szépliteraturát az időszaki sajtó terén Pesten egyedül képviselő «Honművész». A lelkesedés érzelmébe belécsendült ugyan a részvétel, sőt a szánakozás hangja is, de ez utóbbi nem volt sértő, mert valójában a hazafias aggodalom elegicus alap-accordjaiból indult ki. Ezek a színészek a kassai vendégszeretet melege daczára, a nyomor iskolájából kerültek a fővárosba. Rendes, vagy csak tűrhető színi ruházatról szó sincs; a legszükségesebb színpadi szerek pedig oly rozoga állapotban vannak, hogy igazán könyörületre indíthatták vele a közönséget, mely hozzá szokott a pesti német színház díszítési pompájához. A tagok sorában egy pár kitűnőség, egy pár nagy jövő reményével kecsegtető kezdő, de a többség telve modorossággal, csupán azt az előadói jártasságot hozta magával, mely a vidéki közönség értelmi színvonalának felelt meg. A budai társaság zömét a kassai társaság drámai tagjai képezték, a közéjük csoportosuló új elem ugyan elég jól kitöltötte a föltünőbb hézagokat, de viszont nem vált előnyére az előadó művészet éltető elemének — az összjátéknak.

A nemzeti nyelv apostolait látni bennök, ez nem pusztán kacskaringós szólásmódja volt az akkori szépirodalmi sajtónak, de meg is felelt a valóságnak, mert a nemzeti nyelv művelésének szükségét a magyar fővárosban egy pár jó érzelmű magyar emberen és az akkor alakult m. t. Akadémián kívül, édes kevesen hangoztatták s igazán apostolokra volt szüksége, kik belé ne fáradjanak a lassú küzdelembe, mely naponként csak egy talpalatnyi tért engedett visszahódítani az uralkodó idegen elemtől. Megérkezésök nyeresége a magyarság elárvult ügyének. Az ő szereplésüket a nyelvterjesztés, a magyarosítás leghathatósabb eszközének méltán tartották a fővárosban.

De ugyanitt volt az egyik bökkenő! A főváros és a vidék

közt óriási különbség volt. A vidék magyar színészete határozottan jobb volt a német directorok kóborló csapatainál. Ha Pozsony kivételt képez is, ezt nem az ottani társadalmi viszonyok alakító befolyásának kell tulajdonítanunk, mint tisztán a helyzet külső érdemének, mely a Bécs színészetével való érintkezést lehetővé, és csaknem állandóvá tette. A többi városok Soprontól Temesváron át Nagy-Szebenig, Brassóig már nem a legjavát kapták a német színészetnek. A mulattatás és szórakoztatás olcsó érdeke mellett a művészet magasabb céljai nem igen nyugtalanították adósságcsinálásra kész papjainak lelkiismeretét.

Másképp volt ez Pesten, hol állandó német színészet működött oly fényes és oly terjedelmes palotában, melyet akkor csak a milanói Scala mult fölül. Ha a nem éppen kitűnően szervezett törzsgárda magasabb kíváncsalmaknak eleget nem is tehetett, a külföld elsőrendű művészei mint vendégek (Anschütz, Schröder Zs., Fichtner, Löwe, Korntheuer) sejtetni engedték azt a magas színvonalat, melyen a német színészet a külföldön állt. Ezek azután magasabb igényekhez szoktatták hozzá a pesti közönséget, s így a magyar színészeknek nemcsak a hazait elvből kicsinylő nemzeti idegenkedéssel, de a műigények egy fokozottabb nemével dicsekvő közönség rátartásával is meg kellett küzdeniök.

A magyar színészet tért akart hódítani magának a fővárosban — biztos győzelemre azonban csak a művészet fegyverei segítségével számíthatott.

Itt volt a másik bökkenő.

Kitől tanult a magyar színész a vidéken, még ha figyelmen kívül hagyjuk is, hogy helyzete nem volt olyan, mely nagyon lelkesítse őt önművelésre? A vidék német színészetét joggal kicsinyelhette, mert nem volt tőle mit tanulnia, modorosságon, szinfalhasogatáson és harlekinádon kívül. Állandó magyar színház, mely összetanult társaságokat hozzon létre — egy sem volt a szó igaz értelmében. A fővárosban megforduló magyar szintársulatok, ha láttak is egy-egy kiválóbb német művészt (adatunk van reá, hogy pl. 1828-ban csak ezért jönnek Pestre, a kész bizonytalanságba); de nem találtak sem itt, sem a vidéken elméletileg is képzett mestert, ki helyes útbaigazítással közös jó irányok felé terelje őket, az összjáték pontos fegyelmezettsége mellett az egyéni tökéletességre is kedvező alkalmat adván.

A budai színészet a legjobb erőket egyesítette ugyan de

egyike Kassáról, másika Kolozsvárról, a harmadika a dunántúli szintársulattól jött, sok tehetséggel, de iskola, rendszer nélkül. Helyzetök tehát — nemcsak pénzkérdés szempontjából volt nehéz a fővárosban, főkép annak magyartalanabb felében Budán.

Ha kifejlett irodalmi élet heve pezsdül itt s a magyar íróvilág jóra való szépirodalmi lapot terem, mely illetékes szövivőként szerepelhetne irodalmi és művészi kérdésekben (Kisfaludy Károly életben maradása esetén ez irányban jobban álltak volna a viszonyok) a magyar színészet ügye 1833—1837 ig értelmesebb szószólókra talál az irodalomban a «Honművész»-nel és a «Rajzolatok»-nál.

Ez a két lap egymással ellentétes s csak a túlzásban egyező irányt követett. Az egyik a phrazisok egész legióját eszelte ki, hogy a jóakaró dicsérő szerepében jobban fedezhesse tudatlanságát. Nem tanított, csak magasztalt. A másik nagyon magas hangon kezdette: Schlegelt, Lessinget rabolta ki eszméikért. Ő sem tanított, csak ócsárolt. A «Honművész» a hazafiakat látta első sorban színészeinkben, a «Rajzolatok» az elsőrangú művészeket kereste bennök. Az egyik mindent megtudott bocsátani, és valljuk meg, sok oka volt reá; a másik még azt sem nézte el, a mit a legjobb lélekkel figyelmen kívül hagyhatott volna. A «H.» oly nagyra volt velök, hogy elfeledkezett tanítói fontos szerepéről, vagy lehetséges, azon belátásra jutott, hogy mint ilyen, nem is szerepelhet teljes joggal. A «R.» oly magasra felettök állónak képzelte magát, hogy perspectivája teljesen hamis lön s lebegő helyzetéből ostoba, indokolatlan göggel tekintett le rájuk, a liliputi csoportra.

Ez a két lap dajkálta őket egyideig, felváltva üres szép szavakkal és megemésztetlen elmélettel. A dicsérettel teli serlegből sohasem hiányzott tehát néhány epés csöpp. Végre a sok méltatlan bántalom csordultig töltötte meg a serleget. A Stuart Mária előadásáról írott bírálatnál elfogyott a társulat türelme és egy heves polémiaiban jutott kifejezésre.

A «R.» kritikai töredéke a június 20-iki színi előadásról szóló referátát azzal a gunyos megjegyzéssel kezdte, hogy számosabb mutatóványai után a közepszerűségnek, végre ismét egy classicus mű előadására szánták el magukat a budai színészek. Az előadást ugyan sok tekintetben tökéletlennek találta, de az mégis (és az elég furcsán hangzik) általában összhangzó és előkészületet bizonyító volt. Kántorné Erzsébetjét e hírneves tragikánk legfényesebb cserepének mondja. Egész más a véleménye Dérýnéről, kinek Stuart

Máriájában csaknem semmi méltóságot nem talált. E jellem valóságos és érzelmes részleteit jobban kidomborítá, de érzelgése untató volt az egész darabon át. A két királyné nagy jelenetében, az ő szerepe nem sikerült, sőt a darab egyik fő pointejét (én jobb vagyok híremnél) teljesen elejtette. Egressy Mortimerje fás és egészben hideg volt s csak a szerelem kitörésénél ragadta el heve. Megyeri szintén hidegen adta Burleighet a helyett, hogy «durva, sértő, zúzó kevélységgel és erőszakos kitörésekkel» játsza. Lendvay a közélet társalkodási hangján adta Leicestert, «s így egy historiai szomorujáték kívánatinak nem felelt meg,» — elismeri mégis, hogy az utolsó felvonás magánjelenetében elragadó volt. Ne keressünk szándékos ellenmondást a «R.» kritikáiban, midőn egyrészt a társalkodás hangját a történeti szomorujátékba belé nem illőnek találja, egy másik cikkében másrészt megrója a színészek éneklő, patheticus modorát, mely éppen a lovagdrámák nagyhangú ürességeinek volt szerencsétlen járuléka. Nagy önelégültséggel azt ohajtja, hogy a színészek ezen elvek szerint fogják fel szerepeiket s hiszi, hogy ez esetben Stuart Mária hatása sokkal nagyobb lesz mint volt ezúttal.

A jó hatás nem kisebb akadályának egyébként a rossz fordítást tartotta. «Nem tudjuk boszankodásunkat elfojtani — írják az Őszinte Testvérek — midőn a nagy műnek olly silány, olly borzasztó silány fordítását halottuk, melly jelenkorunkban az ébredező műveltség tizedében a tökélyre fejlődő nyelv ezen tavaszkorában igazi botránkoztatás.» Annyival inkább «undorodtak» e fordítást hallani, mivel tudomásuk szerint e classicus műnek classicus fordítása Szenvey Józsefnél készen van, «s csak színészeink nagy gondatlanságának vagy szükkeblűségének kell tulajdonítnunk, hogy classicus fordítás létében, a régi nyomorú mellett maradtak, melylyel hihetőleg egy kóbor sugó ajándékozá meg a magyar literaturát s mellyen az itt-ott mutatkozó kijavítási gond mitsem segíthetett». *)

Nem éppen magasztaló sorok ezek előadókra és fordítókra s

*) Például hozza föl: «Istenem a ki gyilkos Basiliscusnak gyilkot és mérget adtál hogy gyilkolhasson» Hallottuk ezt és hasonlókat s így sohajtánk szívünk méltó fájdalomában: Istenem ki a gy kosfordítónak tollat és mérget adál, hogy fordíthasson. — (V. ö. I. félv. 50. sz. 303—304. l.)

ha hozzáadjuk, hogy Stuart Máriát ezuttal először adták budai színészeink s csupán Déryné vendégszereplése tette lehetővé az előadást, azt sem mondhatjuk, hogy a «R.» kritikusai eltalálták az igazi hangot, melyen az előadásról írniok kell vala.

Szokatlan eljárásuk megsemmisítő hatással volt színészeinkre, kik kicsufolva látták előadói szorgalmukat, lenézve azt az őszinte és méltánylandó törekvésüket, hogy a magok erejéből fordítgattak le egyes kiváló darabokat, melyekre író ember nem vállalkozott. A kóbor sugó emlegetése időszerűtlen, illetlen volt, s mily furcsán hangzó feleletül szolgált erre, hogy néhány év múlva éppen ennek a kóbor sugónak, Kis Jánosnak, az Akadémia által is elfogadott Belizár-fordításával nyitották meg a Nemzeti Színházat! Miféle irodalmi tájékozatlanságot árult el az, hogy a Szenvey-féle classicus (!) fordítást ajánlgatták, mely sehol sem jelent meg; mily tudatlanságot árultak el e kritikusok, midőn nem emlékeztek arra, hogy az Akadémia 1831-ben a lefordítandó (tehát még le nem fordított) darabok közé oda iktatta Stuart Máriát is és erre vállalkozó 1835-ig nem jelentkezett! A jogtalan vádaskodás tudatlansággal párosult ténye alkalmul szolgált az első polémiára, mely magyar színészek és kritikusok között nálunk lefolyt, s valljuk be, mint előre látható volt, a kritikusok hátrányára.

A «Rajzolatok» II. félévi 2-ik száma közölte «a budai színész-társaság» észrevételeit a kritikai töredékekre. Az izgatottság ott rezgett az észrevételek hangjában s egy-egy gúnyosabb, nyomósabb kifejezésben hiven adta vissza azt a lelki állapotot, melybe színészeinket a «R.» kritikai töredékei juttatták. Mégis több nyugalmat erőszakoltak magokra, mint a mennyit az Őszinte Testvérek zavart eszejárása, sértő gúnya, megokolatlan önhittsége megérdemelt.

Elismerik a kritika szükséges és üdvös voltát, de kíváncsnak tartják, hogy a kritikus «bírálni tudó, komoly, részrehajlatlan, javító és tanító legyen», vegye tekintetbe a társulat mellékes körülményeit s gondolja el «ezen gyermeki kort alig meghaladt intézet helyzetét és viszonyait». Ugyanezen a szerény, de komoly hangon folytatva, szeretnék, ha fontolóra venné a tagok képességét és azt a körülményt is, hogy e színpadon sokszor megesik, hogy a színész szerepkörével ellenkező szerepet kénytelen elvállalni. «A kegyetek bírálata, uraim — írják a színészek — vagyis inkább *piszkálata* nem egyéb mint elménczségök fitogtatása s észrevételöknek részrehajló tulságos leírása úgy dicsérésükben mint a hibák fejtegetési-

ben, s mint ily bíráltnak következése, sok rossz és semmi jó, a színész egyikkel úgy mint a másikkal általánosan el van rontva. Az egyikre a tulságosan árasztott pazar dicséret káros hatással lesz, mert el fogja őt altatni, a másikat a hibák fölszámítgatásával össze fogják zavarni. A bírálók helyes oktatással neveljék a színészeket, ezzel a pártfogók száma is szaporodni fog, míg ellenben a «R.» undok kitételei elrémitik a hazafi érzettől lángoló kebelt is.» Nem fogadják el azt a gúnyt, hogy *elszánták* magokat egy classicus mű előadására. «Classicus művek classicus fordításával még nagyon gyéren van ellátva könyvtárunk — írják, — és ha a kritikusok elszánják magokat Stuart Mária lefordítására, úgy nem fognak késni azt bemutatni. Ők ismerik a Szenvey-fordítása mutatványait (a mivel több irodalmi ismeretet árultak el a «R.»-nél), de miután e remek fordítás nem jelent meg (ezt is jobban tudták mint a «R.»), előadásával nem szolgálhatnak. Ekként a kóbor sűgő fordításával kellett beérniök, míg a «Messieurs Őszinte Testvérek» remekjeivel fölsegíttetnek.

Egyébként, ha «e gyermeki korban veszteglő intézet haladása» az Őszinte Testvérek szívéen fekszik s őket a művelődés útján a tökély felé óhajtták vezetni, találjanak ki egy helyesebb rendszert, «mert a mostani általánosan ferde».

Szerénységet, tanulási vágyat mutat, midőn azt indítványozzák, hogy az e fajta kritikák helyett jöjjenek el a kritikusok a színi próbákra s a szerep helyes felfogásáról ott adják elő nézeteiket, vagy ha «az ily közléről való társalkodás s mint egy összevegyülés a kegyetek magasb helyzetét meghomályosítná», küldjék el játék után bírálataikat pecsét alatt «mert ez csak egyedül ránk tartozik, a haza bizonyosan megelégszik az intézet helyzete s haladása egészesleg rajzolatával is».

E kérdésben színészeinknek kell igazat adni.

Színi viszonyaink akkori fejletlen állapotában az előadók több hasznot merítenek vala ily személyes tanulságos érintkezésből, mint a mennyi nyereség háramlott az olvasó közönségre e kinyomatott kritikai töredékekből. A személyes érintkezés bizalmassága több őszinte szót is megbírt volna, mint a meny nyivel jogtalan, méltatlan keserűséget okoztak a kinyomatott kritikák által. A nyomtatott betű tekintélye megzavarja az önálló véleménynyel nem rendelkező közönséget és egy oly korban, midőn a színészetnek sokat lehetett sőt kellett elnézni, az oly fajta elmés-

kedés, mint a minőt a «R.» kezdett divatba hozni, többet ártott tényleg, mint a mennyit használni hitt. Helyesen óhajtják a budai színészek, ha a «R.»-nak nem tetszenék egyike sem az általok ajánlatba hozott bírálati módoknak, hogy a színi bírálataik ne legyenek piszkálódások, mert lehet a hibát fejtegetni elménczéség fitogtatása és szurkálás nélkül, hiszen a komoly, szolid, részrehajlatlan rendszer sikeresebben munkál. «Ne legyenek kegyetek mint eddig a kevés theoria és semmi praxissal bíró sebészekhez hasonló, kik diplomájuk erejénél fogva az orvoslás helyett rendre gyilkolják pacienseiket; legyenek kegyetek több türelemmel; a tanító türelem nélkül többet árt mint használ.» Főkép arra kéri őket, tartsák szemök előtt «Thalia papjainak vándor sorsát, kik ha megállapodnak is néhol, de sehol sem alapodhatnak; s midőn a haza oltárához mezei virágból font füzéröket áldozatul benyújtják, ne felejtsek kegyetek, hogy önszorgalmunk izzó cseppjei nevelték azon virágokat s önkönyüink melege táplálta».

A sértődés érzete szól ez eszrevételekből és valljuk be, az igaz ügy jogos védelmének érdeke sugallja hozzá a szavakat. Kifejezéseikben nem éppen válogatósak, de a dolog érdemére nézve igazuk volt; a «tenyeres-talpas» kritikák stylusa felbőszíthetné őket s ha erősebb kifejezést használnak mint kell s tán illik, menti őket, hogy ügyük mellett több szól mint a kritikuské mellett. A budai színészet a lehető legjobb magyar társasággal egy jelentésű volt — a «Rajzolatok»-ról az utókor mondhatja el, hogy nem volt illetékes a kritikai legfőbb tanács tisztének gyakorlására. A budai színészet számottevő szerepet játszik kulturtörténeti szempontból is és a magyar színészet fejlődésének egyik fontos láncszeme, míg a «Rajzolatok» írói köre ma már jóformán el van feledve s irodalmi szempontból véve (1837-ig) nem jelentett oly haladást a magyar szépirodalom és journalistika körében, mint a minőt általánosabb szempontból az általa lenézett budai színészet.

Színészeink kívánsága igazán méltányos: elmélkedés nélküli, higgadt, tanító kritikát kérnek, távol az egyoldalú dicsérettől és a személyes ellenszenv által befolyásolt ledorongolástól. Midőn helyzetekre hivatkoznak (a kissé bombasztikus befejezés daczára), ebben is igazokat védik, mert helyzetök tényleg okos méltánylást érdemel, nem pedig az oktalan dédelgetéssel rossz eredményeiben vetélykedő lehurrogatást. Az Ősz. T. handabandázó szellemeskedései nem használhattak színészeinknek, de igenis elidegeníthettek tőlök azokat,

kiket némi conservatív kétkedés tartott lenyűgözve: vajjon kell-e nekünk magyarokul theatrum? Nem mutatták magukat önhittekek e felszólalásban, csak büszkéeknek. Joguk volt hozzá. Hisz a viszonyok kedvezése és a fejlődést előmozdító minták nélkül ért el egyikük-másikuk oly magaslatot az előadó művészetben, a hová a szerencsésebb körülmények közt előre haladó bármely idegen színész művészei közül is kevés jutott el. Egy Kántorné, egy Megyeri, az európai színész első előadó művészei mellé állíthatók; egy Déryné, Lendvay, Szerdahelyi, Szentpétery sem termelt bőven minden külföldi színpadon. Az eredmény mutatta, hogy sokat kellett mégis tanulniok, mert az állandó hatás titka a színész tudásában leli magyarázatát. Minél sekélyebb a tudás medre, azt jóval a hanyatló kor előtt észre lehet venni: a folyton nem tanuló tehetségbe türehetetlen maniristává lesz, a fiatalságában elbizakodó felületest, a temperamentum kihűlő heve unalmas figurává silányítja.

A «Rajzolatok» «összhangzónak» találta Stuart Mária előadását, mely ezenfelül készületet is bizonyított, s mégis mily szerencsétlen ellenmondásba keveredik önmagával, midőn a szereplők közül Kántornén kívül egyikről sem tud dicséretet mondani. Miféle összhangzás lehetett egy oly előadásban, melyben csak az egyik főszereplő állotta meg a helyét? Hogyan hihette el a tanult színész azt, hogy az Ö. T. értenek valamit a dologhoz, midőn egy szereplő kivételével a többi porba rántják — az előadást aztán mégis összhangzónak tudták találni. Aligha mernek ily határozottan síkra szállni, ha nem érzene meggyőződészerűleg, mennyi tudatlanságot akart elrejtegetni az a nagyhangú kritizálás s hogy mily kevésbé sikerült ez — hozzáértők előtt. Fájhatott színészeinknek, hogy az Ö. T. előítéllettel telve mentek a színházba. Kedvenceiket elmagasztalták s az előttük nem rokonszenveseket ledorongolták «tenyeres-talpas» kritikával.

A koczka el volt vetve. A színészek gúnynyal teli önérzettel, tanítványokul még sok jó tanácsot helyeztek kilátásba (a mi melleleg szólva, tulságbamenés volt) s ha ezt nem is helyeselhetjük, lehetetlen el nem ismernünk, hogy az igazokat védő színészek felszólalása ma egy félszázad után sokkal kellemesebb benyomást gyakorol ránk a támadók kritikai üres töredékeinél. És éppen attól áll távol, a mitől a támadás modora miatt félni lehetne: az önhitesség elbizakodottságától, a tanulni nem akarás dőre szándékától.

A «Rajzolatok» egy közeli száma meghozta a választ «Néhány komoly szó» formájában az egész társasághoz címelve. Nagyon komolynak ígérkezett a felelet, mert mindjárt a bekezdésben így dörgött: «eddig hallatlan példa, hogy egy színész társaság egész testülete közegyezéssel, a bírálatok ellen, mik iránt csak hálával tartozik, fölkeljen s legjobb akaratú barátit, kik ügyét az igazság palástolatlan kimondása által kívánták elősegíteni, méltatlan sértetésekkel megtámadja». Elismeri az ily viták hasznos voltát, mert az eszmék surlódását idézik elő s ezáltal az igazság tisztább kifejlését teszik lehetővé — de (s itt ellenmondásba keveredik) mégis szomorú jelnek mondja e felszólalást, mely azt tanúsítja egyuttal, hogy mily fonák irányt vehet egy társaság, melynek feladata a nemesnek, szépnek, jónak terjesztése volna.

Tehát e felszólalás helyes és még sem helyes. Helyes tán általános szempontból, helytelen mert a «R.» ellen irányult. Az ellenmondásokban gazdag «Komoly szó» csakhamar egy új ellenmondásba keveredik. A lap célja volt, hogy a «R.» olvasóit «a budai színészet valódi, nem palástolt, nem tömjén füstbe burkolt állásáról» értesítse, s hogy a színészek tehetségének érdemlett dicséret és érdemlett korholás által a saját képességek szerint használhasson, «nem pedig, hogy magunkat praëceptorokul nyakaikba kössük, őszinte véleményeinket erőszakosan elfogadtassuk.» Ime a tanítók, kik tanítványaikra tekintet nélkül akarnak tanítani s mégis rossz néven veszik, ha a tanítványok a maguk fejétől is tudnak gondolkozni, sőt a mestert magát is megleckéztetik, bármint mesterkedik abban, hogy nem akar praëptoruk lenni. De hát ha nem nekik szól, miért ajánlotta akkor, hogy Stuart Máriát az ő általa fejtegetett felfogás szerint adják, ha nagyobb sikert akarnak elérni? Vagy nem praëptorkodásnak tartották-e ezt?

Ebből a hamis alaphangzathból indulva ki, a budai színészek legveszélyesebb belső hibául tünteti föl, hogy a bírálatokat nem tűrik, s nevetségesen önhittek. Azzal adós marad, hogy 1833 óta mivel tanúsították, hogy a bírálatokat nem tűrik. Ezt a «példátlanul álló» fölszólalást olybá tüntetik föl, mely a mondott bűnökét árulja el, de elfelejtik, hogy ehhez olyan elfogultság kellett, mely csak a «R.» felfogásával egyezett meg. Szemökre veti (mily alapon nem tudjuk), hogy csupán a dicséretet szeretik s a ki nem dicséri őket, azt a legfurcsább címezéssel illetik. Az igazság meg nem emésztetése a legnagyobb bűnök s így természetesen az fáj legjobban

az Ö. T-nek, hogy a «R.» kritikai töredékeit megvetik s ezen «a bírálat-tűrhetéséről kijelentett elvök hajótörést szenved!» Elismerék (s ez becsülendő), hogy futólag írt töredékeiknek számos hibáik lehetnek, (a közönségük tehát minő tájékozódást nyer?), de az azokra szórt szennyet meg nem érdemlik. Tagadják, hogy szándékosan elménczkedtek volna, valamint a részrehajlás vádja fölött csak nevetni fognak azok, kik türelemmel olvasták a kritikai töredékeket. Nem a dicséret szokott fájni a színésznek, az ellen még senki sem szólalt fel, «de itt a példa — írják — hogy önök fölszóltak a kritika ellen, mely önöket magas röptükben néha-néha emlékezteti, hogy a föld fiai».

A kritika céljáról furcsa fogalma lehetett a «R.»-nak, midőn nem resteli írni, hogy a megrovó kritika nem ronthat a rendszeren, mert ha e rendszer rossz, akkor jó ha megrontja, ha jó, akkor az nem oly erőtlen nádszál, «hogy minden kritikai sugallat balra hajtogat-hatja». De hát ép az a furcsa, hogy miért kelljen a kritikának mindenestre megrovónak lenni, ha csak azért nem, mert a megrovó kritika mindenképen jó, mely csak a rosszat dönti meg, a jót meg nem ingathatja. E szerint a legnagyobb sületlenség is kritika számba mehet, mert az a jón nem ronthat, a jónak megtartása pedig a legfőbb cél, mellette a rossz magától is elenyészhetik kritika nélkül is, az előtte álló jó példa befolyása folytán.

Az összezavarodás mind nagyobb lesz a czikk folytán. Kijelentik, hogy nem óhajtanak præceptorok lenni — és mégis azt kívánják, bárha figyeltek volna arra a színészek,

1. hogy a nyelv tisztaságát jobban szemök előtt tartsák ;
2. hogy szorgalmasabban készülnének szerepeikre ;
3. hogy az eredeti és nemzeti iránt több «szerelmet» mutassanak.

A «R.» egyszerre nagy pathosszal magasabb álláspontra helyezkedik, s kijelenti, hogy az ő kritikai modorának határozott célja volt: *rázkodtatást idézni elő a játékszíni állapotban.* «Nem kell-e nekünk — kérdik bizonyára több önhittséggel mint elhihetnők — hogy önök figyelmét megnyerjük, hogy még némelyeknek ösmeretes phlegmáját is érdekeljük, önök indulatait a fogékonyság bizonyos lépcsőjére emelnünk?» A ködöt akarták (az önhittség ködét értik) kritikáikkal elosztatni, hogy a színészek annál tisztábban láthassanak. Az erősebb kifejezésekhez is csak azért folyamodtak, mert nem látták foganatját többszörös megrovásaiknak, a mi, mellesleg legyen

mondva, a praëptorkodás szelleme szerinti cselekedet volt, bármint állították, hogy nincs szándékukban magukat tanítóikül föltolni.

A méltánytalanság vádját is le akarják magukról mosni. Ők mindig tekintettel voltak a társaság helyzetére, de azt nem hiszik (s itt bámulatos tájékozatlanságot árulnak el), hogy a «társulat mostani helyzete ne engedne jobb könyvtárt gyűjteni, s hogy a színdarabok kijavításában és megválasztásában nagyobb gondot ne tanúsíthatnának minden különös megerőltetés nélkül. Az Akadémia által kijavított darabok nem csekély száma haszon nélkül játszatlan hever, míg sok, a láda legmélyebb fenekéről fölkapott óságok és silányságok színen forognak, a közönséget untatják és idegenítik».

A valósággal meg nem egyező ellenvetésnek tartjuk a «R.» részéről azt is, a mennyiben csodálja, hogy az egyéniséggel ellenkező szerepvállalás «miért esik oly gyakran s mindég csak az elsőbrendű szerepekben». Szemökre veti (teljesen igaztalanul), hogy elsőrendű művész kisebb szerepeket nem vállal el Budán. Ha szükség áll be, az «némi elsőbbségi követeléssel van összekötve». Majd ha a művészség férfikorát el fogják érni, akkor az intézetet semmi kritika sem fogja ingadozódvá tenni. A «R.» nem riasztotta el közönségét, sőt (jegyzik meg praëptori hiusággal) ha tanácsait híveiben követik, a közönség részvételét még inkább növelik vala.

A válasz vége felé az Ö. T. hangja mind élesebb lesz. A színeszek által ajánlott bírálati új módokra azt jegyzik meg, hogy a próbákön megjelenésben idő és körülmények akadályozzák őket, de el sem is mennének, mert a budai színi próbák «nem annyira művészi gyakorlatok mint leczkefelmondások». A levélbeli kritizálás módját sem fogadhatják el a nyilvánosság elvénél fogva, «nem pedig valamely magasb helyzet érzetéből». A bírálat a nagy közönségre is tartozik, mert ez az intézetet pártfogolja; «a haza, melynek szent neve, a játékszinnek is mint hazai nyelv, erkölcs és izlés nevelő intézetnek közérdeket ad, önök haladásának bírāja, s így a kritikák, melyek önök elé- vagy hátramenetelét a közönség és haza elébe terjesztik, nemcsak önökre tartoznak».

A nyilvánosság elvének bő köpönyege alá menekültek az ellenészrevételek ki nem kerülhető zivatara elől. A zivatar kegyetlenül megmosta őket, de ők megokolatlan önérzettel hirdették, hogy bármennyire szentírás a mit mondanak, ez olyan hevenyészve leírott dolog, melybe könnyen csúszhatik hiba. Ők tehát a journa-

lista helyzet kellő tekintetbe vételét követelték, de elfeledték elnézni a budai színészet helyzetéből folyó bajokat: a folytonos szereplés kényszere által lehetetlenné tett szerepbe-mélyedést; a szerepvállalás szükségét még oly esetben is, midőn ez ellenkezett az előadó egész egyéniségével; az anyagiakkal való igazán hősies nemes küzdelmet éppen 1835-től kezdve, mely a nyugodt tanulmányozást megnehezítette. Még valótlan állítani sem idegenkedtek. Classicus műsort követeltek tőlük, midőn még a Nemzeti Színház deszkáin is ennek a hiányát kellett Vörösmartynak elismerni, úgyszólván szemrehányásképen az irodalommal szemben. Az akadémiai fordítások elhanyagolásának vádja is hamis volt. Tehettek-e arról színészeink, hogy az Academia által felszólított műfordítók leginkább a francia romantikus iskola divatos darabjain kaptak, a Shakespeare-, Goethe-Schiller- stb. fordítások pedig vártak magokra?

További hirlapi polemiára nem akadtunk, a keserűség azonban megérzett a kritikai töredékek némileg óvatosabbá vált hangján és a színészek előadásán is. Színészeink a hirlapi polemia helyett, melyben az utolsó szó úgy sem lehetett az övék, oly térre vitték át az ellenségeskedést, mely nem illett sem hozzájuk, sem az ügühöz, melynek szolgálatában állottak.

Julius 30-án, midőn Scribe és Mazères-től a «Hogy teheti az ember szerencséjét» című vígjátékot adták, Szerdahelyi Rombaum szerkesztő személyében hihetőleg Munkácsy János a «Rajzolatok» szerkesztője maszkját vitte a szinpadra. Legalább erre enged következtetni az a kritikai megjegyzés, melylyel figyelmeztetik Szerdahelyit, «hogy ha csakugyan célja e szerepben egy magára öltött személyt utánózhatni, ne sajnáljon annak módjára és viseletére egy kevés studiumot fordítani, mert különösen feszes magatartásával az utánzótnak nem a leghívebb mását mutatja».

A «Rajzolatok» kritikai töredékei kezdtek ismét csipősebbek lenni. Minden szinpadi pointban támadást látván, kiméletlenül megtámadják az előadókat.

Történt egy ízben, hogy Bartha a «Leonora vagy a sír hölgye» című rémdrámában a «hitvány ujságíró» kifejezést erősebben találta hangsúlyozni. A «R.» nem képzelhette el, hogy Holtei eredetiben, vagy a szerény Eder György a saját fordításában ilyet merjen mondani. Kétségtelennek tartotta a szándékos közbeszúrást. Egész megbotránkozással írta lapjában, hogy «ily köröntúli kicsapongásai a színésznek sem helyzetével, sem a józan észszel nem egyeztetethetők,

s valóban sajnálják, hogy éppen az erkölcs terjesztőinek ilyen erkölcsi leczkét kénytelenítettnek adni». Nemsokára megjött a helyreigazítás, hogy a kérdéses megjegyzés benne van a szerepben s így nem volt abban semmi szándékosság. «De a mellett — írja a «R.» — mitsem hibázánk ítéletünkben, sőt jobban megvalósult, hogy az egész darab hitvány, mert hitvány szavakkal van írva.»

Ez izgágáskodó túlzás nem lehetett alkalmas arra, hogy a felizgatott kedélyeket lecsillapítsa. A legfurcsább a dologban mindenestre az, hogy az Ö. T. lemondtak nemsokára a kritizálásról — megvetésből. Mily túlságos és igazságtalan volt a «R.» modora, hogy szemrehányásként emlegették a classicus fordítások szándékos elhanyagolását, ezt tán a legjobban éppen Stuart Mária előadásának későbbi sorsa bizonyítja.

Igaz, hogy a «Felső-magyarországi Minerva» 1828. évi folyama első füzetek egyikében dicsekvőleg írta Toldy, hogy Szenvey József, Tell és Wallenstein kivételével Schiller összes szomorújátékait lefordította. Készen vannak a Haramják, Fieskó, Ármány és szerelem, továbbá Don Carlos, az Orleansi szűz, Stuart Mária és a Messinai hölgy, «még pedig az eredeti formában»; de éppen Stuart Máriából csak néhány jelenet fordítása jelent meg. Ezek azon jeleknek, melyekről tudomással bírt a budai szinitársaság, de a «R.» kritikusa nem, s miután egyéb nem jelent meg belőle nyomtatásban, meg sem felelhetett a «R.» óhajlásának.

A m. tud. Akadémia 1831-ben a lefordítandó darabok sorába oda iktatta Stuart Máriát is; de 1837-ig sem akadt reá vállalkozó. Vajjon ezért is a budai színészeket kellett okolni? Irodalmi tisztesség volt tehát a «R.» tudatlanságot bizonyító vádjá? Becsmérlendő volt-e az a törekvése a színészeknek, hogy egy oly jeles drámát mégis fölvettek műsorukba — a hiányos fordítás daczára?

Még egy évtizeddel később is a «R.» ellen bizonyító adatokat találunk. Stuart Máriát a Nemzeti Színházban csak 1846 július 1-én adták először s akkor sem a Szenvey «pseudo-classicus», hanem a Kelményfi László nagyon is prózai fordításában. A címszerepet Laborfalvy Róza, Erzsébetet Szathmáryné játszotta.

Ime! egy ilyen tanulatlan kritika nevelőiskolájában kellett budai színészeinknek megérni a Nemzeti Színház számára. Csodálhatjuk-e, hogy Vörösmarty és Bajza színi bírálataiban oly aprólékosságokra is különös figyelmet látunk fordítva, melyeken ma már egy conservatoriumi növendék is elmosolyodhatnék? Meglephet-e

a budai színészek szenvedélyessége, miután a «R.» kritikáiban nem találtak semmi tanulságos dolgot? Az ő hibájok-e, hogy a mire igazán szükségök volt, a jó praëceptor szerepe olyan rossz kezekben volt, mint az Őszinte Testvérekében?

Egy félszázaddal később jogos alapon mondhatjuk, hogy a magyar színészetet a budai színpadon jobb erők képviselték, mint a színi kritikáét az irodalomban. De viszont a nagy képüsködés volt egyik oka annak, hogy az «Athenaeum» kritikusainak ki kellett oly előadói aprólékosságokra terjeszkedniök, melyek az iskola hiányát törekedtek helyreütni. A budai színészet öt éve minden nagyobb haszon nélkül vészett el színészeinkre. Ezért a mulasztásért azonban nem színészeinket, hanem az egykorú színi kritikát tehetjük felelőssé.*)

BAYER JÓZSEF.

Párhuzamos idézetek.

Livius XXIIc. 5. p. 2. Flaminius buzdító beszédében ;

«Nec enim inde votis aut imploratione deum, sed vi ac virtute evadendum esse.»

Magyar közmondás : «Segíts magadon, az Isten is megsegít.»

Petőfi, Isten csodája : «Istenben bizzunk, mint bizánk :

Emberségünkől álljon fenn hazánk.»

VÁRKONYI ENDRE.

*) Stuart Mária első magyar fordítóiról nehéz számot adni. A pécsi, székesfehérvári és pozsonyi előadások egy fordításra alapuló színelőadása nincs meg tudtunkkal sehol.

Könyves Máté Játékszíni Koszorúja, mely meglehetősen teljességgel állítja össze a régi magyar színdarabok czímeit, még meg sem említi Stuart Máriát; «Pestmegye Játékszíni Könyvtára» című lajstromban szintén nincs fölvéve. Még legtöbbet tud róla a különben megbízhatatlan Benkő (Magyar színvilág 110. lap). Szerinte Stuart Mária első fordítója *Cseri* (hihetőleg Erdélyben), *Déry István*, *Kovácsóczy Mihály* és *Kelmenffy László*. A Magyarországon használatos legrégibb fordításnak a Déry Istvánét lehet tartani. Dérné Stuart Máriát legjobb szerepei közé számította a komolyabb szakmában. Ezt a fordítást Kassán a Kovácsóczy Mihályé váltatta föl. A Nemzeti Színház, mint főntebb említém, már a Kelmenffy-Ha-zucha-féle fordítást használta.

PÁRHUZAMOS HELYEK

Vergilius Aeneiséből és Homeros két eposából.

Az Aeneis I. énekéhez.

3. . . . multum *ille* et terris iactatus et alto.
 α. 4. πολλά δ' ὄγ' ἐν πότῳ stb.
 α. 1. ὅς πάλαι πολλά πλάγχθη.
4. Vi superum
 ρ. 119. . . . θεῶν ἰότητι . . .
4. . . . saevae memorem Iunonis ob iram
 Σ. 119. . . . ἀργαλέος χόλος Ἥρης.
5. Multa quoque et bello passus, dum conderet urbem stb.
 α. 4. πολλά . . . πάθεν ἄλγεα ὃν κατὰ θυμόν | ἀρνύμε-
 νος stb.
- 8—11 quo numine laesa,
 Quidve dolens stb. . . . Tantaene animis caelestibus irae?
 A. 8. Τίς τ' ἄρ' σφωε θεῶν ἔριδι ξυνέηκε μάχεσθαι;
 A. 64. . . ὅς κ' εἴποι ὅτι τόσσον ἐχώσατο Φοῖβος Ἀπόλλων.
12. Urbs antiqua fuit . . . ; (16) . . . hic . . .
 Z. 152. ἔστι πόλις Ἐφύρη . . . (153) . . ἔνθα δὲ . . .
14. (Carthago), dives opum
 ο. 425. ἐκ Σιδῶνος πολυχάκκου
 E. 544. ἀφνειὸς βιότοιο.
15. Quam Iuno fertur terris magis omnibus unam
 Posthabita coluisse Samo.
 Δ. 51. (Here beszél) ἤτοι ἐμοὶ τρεῖς μὲν πολὺ φιλοταταί
 εἰσι πόλεις Ἄργος τε Σπάρτη τε etc.
 Δ. 46. . . τάων μοι πέρι κῆρι τίεσκετο Ἴλιος ἱρή
 Γ. 388. . . μάλιστα δὲ μιν φιλέεσκεν.
 α. 264. . . φιλέεσκε γὰρ αἰνῶς.
 E. 61. . . ἔσοχα γὰρ μιν ἐφιλατο Παλλὰς Ἀθήνη.
 Γ. 304. . . ὃν Κρονίδης περὶ πάντων φιλατο παίδων.
16. fertur, (a szájhagyományról mondva)
 Hom. φασί, v. ö. pl. B. 783. γ. 84. stb. stb.
17. Hic currus fuit.
 V. ö. E. 720—733.

18. Si qua fata sinant.
 Σ. 120. εἰ δὴ . . . μοῖρα τέτυκται
 ι. 532. εἰ . . . μοῖρά ἐστι.
19. . . . Troiano a sanguine
 Ζ. 211. ταύτης τοι γενέης τε καὶ αἵματος εὖχομαι εἶναι.
21. . . . late regem.
 Α. 102. εὐρὸν κρείων (Ἀγαμέμνων). . . .
22. . . . sic volvere Parcas.
 α. 17. τῷ οἱ ἐπεκλώσαντο θεοὶ stb.
 ε. 579. . . ἐπεκλώσαντο δ' ὄλεθρον (θεοὶ) | ἀνθρώποις.
23. . . . belli, | prima quod gesserat.
 σ. 379. . . πρώτοισιν ἐνὶ προμάχοισι μιγέντα.
25. sævi dolores
 Δ. 169. stb. αἰνὸν ἄχος.
25. Necdum . . . causae irarum sævique dolores
 Exciderant animo.
 Α. 224. . . . οὐπω λῆγε χόλοιο
 Ι. 678. κείνός γ' οὐκ ἐθέλει σβέσσαι χόλον
 ΙΙ. 206. stb. . . . χόλος ἔμπεσε θυμῷ.
26. manet alta mente repostum stb.
 λ. 102. ὦ τοι κότον ἔνθετο θυμῷ
 Τ. 125. τὸν δ' ἄχος ὀξὺ κατὰ φρένα τύψε βαθεῖαν.
 Α. 82. . . καὶ μετόπισθε ἔχει κότον, ὕφρα τελέεσση
 ἐν στήθεσσιν ἐοῖσι.
29. super iactatos æquore toto | Troas.
 ι. 259. . . . Τροίηθεν ἀποπλαγχθέντες Ἀχαιοὶ
 ὑπὲρ μέγα λαῖτμα θαλάσσης
 η. 239. . . . ἐπὶ πόντον ἀλώμενος.
 γ. 105. . . . ἐπ' ἡεροιδέα πόντον | πλαζόμενοι.
30. immitis Achilli
 ΙΙ. 32. stb. νηλεής.
31. Arcebat longe Latio.
 α. 75. πλάζει ἀπὸ πατρίδος αἴης
35. . . . spumas salis ære ruebant.
 β. 427 . . . ἀμφὶ δὲ κύμα
 στεῖρην πορφύρεον μεγάλ' ἔαχε νηὸς ἰούσης.
36. Vela dabant læti.
 ε. 269. γηθόσυνος δ' οὐρῳ πέτασ' ἰστία . . .
 ι. 77. ἰστία λεύκ' ἐρύσαντες.

37. Hæc secum :

Λ. 403. . . . εἶπε πρὸς ὃν μεγάλητορα θυμόν.

ε. 285. (Mikor Poseidon meglátja a tovahajózó Odysseust) : . . . προτὶ ὃν μυθήσατο θυμόν.

40—45. Aias halála másképp van elbeszélve Homerosnál δ.499—511.

42. Iovis ignem.

Homerosnál is Zeus a τερπικέραυνος. O. 229. Apollónak kölcsönzi az αἰγίς-t. E. 735. Athenænek.

44. illum expirantem . . . flammæ.

Z. 182. . . . ἀποπνείουσα πυρὸς μένος αἰθομένοιο.

45. Turbine corripuit, scopuloque infixit acuto

ε. 415. . . . μή πῶς με . . . βάλῃ λίθακι ποτὶ πέτρῃ
κύμα μέγ' ἀρπάξαν.

ε. 425. . . . μιν . . . φέρε τρηχέϊαν ἐπ' ἀκτίν.

43. evertitque æquora ventis.

ε. 291. . . . ἐτάραξε δὲ πόντον
. . . πάσας δ' ὀρόθυνεν ἀέλλας
παντοίων ἀνέμων.

46. Iovisque | et soror et coniunx.

II. 432. Ἥρην, . . . κασιγνήτην ἄλοχόν τε.

Δ. 60. . . . ἀμφοτέρων, γενέῃ τε καὶ οὖνεκα σὴ παράκοιτις
κέκλημαι.

52—63. Másképen az Odyssea X. énekében.

65. Aeole, namque stb.

V. ὁ. A. 122, Δ. 286, II. 288, 327, κ. 226 (= γάρ ν. ἐπεὶ).

65. . . . divom pater atque hominum rex.

Θ. 31. ὦ πάτερ ἡμέτερε Κρονίδη, ὕπατε κρειόντων.

α. 28. . . . πατήρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε.

66. (tibi) et mulcere dedit fluctus et tollere vento

κ. 21. κεῖνον γὰρ ταμίην ἀνέμων ποίησε Κρονίων
ἡμὲν παυέμεναι ἢ δ' ὀρνύμεν ὃν κ' ἐθέλησιν.

73. Conubio iungam stabili propriamque dicabo

Ε. 268. θώσω ὀπνιέμεναι καὶ σὴν κεκληῆσθαι ἄκοιτιν.

76. Aeolus hæc contra

ι. 501. μιν ἄφ' ὀρρον προσέφη.

77. . . . mihi iussa capessere fas est.

Α. 216. χρὴ μὲν σφωϊτερόν γε, θεῶν, ἔπος εἰρύσασσθαι.

81. . . . conversa cuspidē montem

impulit in latus.

- δ. 506. αὐτίκ' ἔπειτα τρίαينαν ἑλὼν χερσὶ στιβαρῆσιν
ἤλασσε Γυραίην πέτρην, ἀπὸ δ' ἔσχισεν αὐτήν..
82. ac venti, qua data porta, ruunt.
κ. 47. ἄνεμοι δ' ἐκ πάντες ὄρουσαν.
85. Una Eurusque Notusque ruunt creberque procellis
Africus et vastos volvunt ad litora fluctus.
ε. 295. σὺν δ' Εὐρός τε Νότος τ' ἔπεισε Ζέφυρός τε θυσαγής
καὶ Βορέης αἰθρηγενέτης μέγα κῶμα κυλίνδων.
87. Insequitur clamorque virum stridorque rudentum.
κ. 122. . . ἄφαρ δὲ κακὸς κónαβος κατὰ νῆας ὀρώρει
ἀνδρῶν τ' ὀλλυμένων νηῶν θ' ἄμα ἀγνυμενάων.
88. Eripiunt subito nubes caelumque diemque
Teucrorum ex oculis; ponto nox incubat atra.
ε. 293. . . σὺν δὲ νεφέεσσι κάλυψεν
γαῖαν ὁμοῦ καὶ πόντον· ὀρώρει δ' οὐρανόθεν νόξ
92. Extemplo Aeneae solvuntur frigore membra.
ε. 297. καὶ τότε Ὀδυσῆος λύτο γούνατα καὶ φίλον ἦτορ.
93. . . duplicis tendens ad sidera palmas.
ι. 527. . . χεῖρ' ὀρέγων εἰς οὐρανὸν ἀστερόεντα.
94. Voce (refert)
A. 201. stb. φωνήσας.
94. . . O terque quaterque beati,
Quis ante ora patrum Troiae sub moenibus altis
Contigit oppetere
. . . mene Iliacis occumbere campis
Non potuisse . . .
ε. 306. τρισμακάρες Δαναοὶ καὶ τετράκις, οἱ τότε ὄλοντο
Τροίῃ ἐν εὐρείῃ
. . . ὥς δὲ ἔγωγ' ὄφελον θανέειν καὶ πότμον ἐπι-
σπεῖν.
98. tua dextra, Tydide; v. ö. E. 239—318.
99. ingens | Sarpedon. (Vergilius kedvelt jelzője.)
πελώριος, de Sarpedonnak nincs ez a jelzője Homerosnál.
100. V. ö. Φ. 7—16, 218.
102. . . . stridens Aquilone procella
Velum adversa ferit.
ι. 67. νηυσὶ δ' ἐπῶρσ' ἄνεμον Βορέην
λαίλαπι θεσπεσίῃ
δ. 357. (νηὺς) ἣ λιγὺς οὖρος ἐπιπνεῖησιν ὑπισθεν.
β. 427. ἔπρησεν δ' ἄνεμος μέσον ἱστίον.

104. tum proram avertit.
 ι. 70. αἰ μὲν ἔπειτ' ἐφέροντ' ἐπικάρσαι.
 105. ... insequitur cumulo praeruptus aquae mons.
 ε. 366. μέγα κῶμα . . . δεινὸν τ' ἀργαλέον τε κατηρερές.
 106. ... his unda dehiscens
 terram inter fluctus aperit; furit aestus arenis.
 μ. 242. . . . ὑπένερθε δὲ γαῖα φάνεσκεν
 ψάμμω κυανέῃ.
 113. kk. Unam (navem) ingens a vertice pontus ferit :
 115. ... excutitur pronusque magister
 volvitur in caput.
 ε. 313. . . , ἔλασεν μέγα κῶμα κατ' ἄκρης
 δεινὸν ἐπεσσύμενον
 μ. 411. . . . ὁ δ' ἄρα πρυμνῇ ἐπὶ νηὶ
 πλῆξῃ κυβερνήτῳ κεφαλῇ
 ὁ δ' ἀρνευτήρι ἐοικώς
 κάππεσ' ἀπ' ἱκρίοφιν.

Dr. GYOMLAY GYULA.

EGY MAGYAR ORVOS KÖNYVE A XVIII. SZÁZADBOL.

Közvélemény, hogy Franciaországban nem tudtak semmit a német irodalomról Mme de Staël előtt. Mióta Joret értekezése *Rapports intellectuels et littéraires de la France avec l'Allemagne avant 1789* és Süpfle műve *Geschichte des deutschen Cultureinflusses auf Frankreich* (eddig két kötet) megjelent, belátták, hogy mily sok érdekes folyóiratot szerkesztettek francia nyelven, melyeknek más célja nem volt, mint a külföldi, főleg német irodalom és szaktudomány ismertetése. E folyóiratok vagy Berlinben a francia kolónia egyik tagjának szerkesztése alatt, vagy Párisban németországi tudósítók segélyével, vagy Hollandiában jelentek meg. Ilyen 1720-tól 1740-ig a *Bibliothèque Germanique*, melynek célja a Németországban megjelent művek ismertetése, melyekről eddig csak latinul vagy németül írtak. E vállalat előmozdítója Jacques Lenfant volt, a ki Voltaire szerint sokat tett a francia irodalom terjesztése érdekében is Németországban és annak határain túl. Formey 1741-ben mint egyedüli szerkesztő e folyóiratot *Journal littéraire d'Allemagne, de Suisse et du Nord* cím alatt folytatta, míg 1746-ban Pérard-dal a *Nouvelle Bibliothèque Germanique*-ot tette közzé 1759-ig.

A leghíresebb e folyóiratok közt a *Journal étranger*, a mely havi

füzetekben jelent meg; szerkesztői egymás után Grimm, Toussaint, Prévost, Fréron, Deleyre, Arnaud, Suar l voltak; 1754—1762 negyvenöt kötetben jelent meg és a *Gazette littéraire de l'Europe*-pal (1764—1766) együtt e mozgalom hű képét adja. Alig jelent meg Németországban nevezetesebb munka vagy csak értekezés, a melyről e folyóiratok nem értesítették volna a művelt közönséget. A *Journal étranger*-ben Franciaország legjobb írói közreműködtek; ebbe a folyóiratba írták Gottsched és Gellert tudósításait, itt ismertették részint fordításokban, részint bő kivonatokban és behatóbb kritikákban az ifjú Lessing, Winckelmann, Klopstock, Wieland és az Anakreonisták majdnem minden művét. Itt jelent meg a híres kritika Miss Sara Sampsonról, a melyet Diderot-nak tulajdonítanak. (Danzel a *Journal étranger* ritkasága miatt teljesen lenyomatta Lessing életrajzában). E folyóiratok nemcsak a német termékekkel, hanem Anglia, Olasz- és Spanyolország irodalmával is megismertették olvasóikat. Nagy súlyt fektettek a költészeten kívül a természettudományokra is.

A párisi Nemzeti könyvtárban e folyóiratok legnagyobb része, melyek 1720-tól Staëlné *Németországról* megjelent művéig terjednek, megtalálhatók. Főforrása volt ez Süpfle művének is. Midőn a *Revue des langues vivantes* 1887 novemberi füzetében a *Journal étranger* és a *Gazette littéraire de l'Europe* összes Németországra vonatkozó dolgozatait magyarázatokkal ellátva jeleztük, egy Magyarországot érdeklő cikkekre akadtunk, a mely Veszprémi XVIII. századi magyar orvos könyvével, illetőleg találmányával foglalkozik. A *Journal étranger* sokat írt a beoltásról s így a magyar orvos latin nyelven megjelent művét, mely valószínűleg nagy port vert fel, minthogy angolra és francziára is lefordították, hosszasan bemutatta 1756 júliusi számában (3—51. l.). Ime néhány részlet e cikkből:

Essai sur l'inoculation de la peste. Si l'inoculation de la petite vérole, lorsqu'on en a parlé pour la première fois, a paru un phénomène singulier, voici quelque chose de plus merveilleux encore, et qui ne manquera pas de fournir aux frondeurs de toute nouveauté une ample matière de plaisanteries ou de déclamations. On prétend ici que l'on peut inoculer la peste même avec succès. Nous n'avons pas besoin de prier les lecteurs judicieux de ne rien décider avant qu'ils aient lu cet écrit, que nous sommes bien éloignés de donner pour une démonstration. Mais nous croyons pouvoir, sans nous compromettre, le présenter comme une idée heureuse, comme un projet qui paraît avoir quelque probabilité, et qui peut faire naître d'utiles discussions. Le champ des découvertes est immense: toutes celles qu'on a faites et quel'on fait tous les jours en médecine, pour ne parler que de cette science, ne sont rien en comparaison de celles dont jouirons nos descendants. Il reste encore, dit

Sénèque, et il restera toujours beaucoup à faire, et l'occasion d'ajouter quelque chose à ce qui est déjà inventé, ne manquera jamais à aucun homme, même après mille siècles.

L'auteur de cet Essai est M. *Etienne Veszpremi*,¹⁾ célèbre médecin de Hongrie. Sa dissertation qui est en latin, a été imprimée l'année dernière à Londres, où il pratique lui-même son art; on l'a traduite en anglais. M. B*, docteur en médecine de la Faculté de Paris, l'a mise en français, et nous l'a envoyée. Il s'est plus appliqué à rendre avec exactitude les idées de l'original qu'à le traduire littéralement. Il a même cru devoir retrancher quelques endroits étrangers à la question et d'ailleurs peu importants. Plusieurs opinions repandues dans l'Essai sont peu conformes aux observations modernes. Le traducteur n'a pas jugé à propos de les relever toutes et il a ménagé les notes. Il a mieux aimé laisser au lecteur intelligent et instruit la liberté de se décider sur le parti qu'il doit prendre, par rapport à certaines assertions qui lui ont paru hasardées.

Ezután híven a magyar tudós szavaival értekezik a kórványos betegségekről, kimutatja, hogy a pestis az állatoknál és embereknél ugyanazon tünetényeket tünteti fel, e betegség okát a vírusokban találja. «Nous portons en nous mêmes, úgymond, le levain de toutes les maladies contagieuses, telle que la petite vérole, la rougeole et la peste.» Azután a sziksó nagy szerepéről szól és Magyarországról megemlékezve így folytatja:

Les pauvres habitants de mon pays forment dans de vastes campagnes des aires rondes de quinze ou vingt pieds de diamètre; lorsque le ciel est serein, ils balayent ces aires au lever du soleil, et ramassent en peu de temps dans des charriots une quantité de nitre, qu'ils mettent en monceaux; ils appellent ce nitre dans leur langue *szék-só*: ce n'est que par le hasard que les Esclavons ont appris à connaître ce trésor de la nature et à en tirer profit.

A legnagyobb orvosok véleményét idézi, köztük van Meadét is, kit Lessing egy epigrammjából is ismerünk²⁾. A pestis beoltásának módszerét nem adja, inkább arról akarja meggyőzni az ellenséges táborát, hogy a beoltás lehetséges. Halestől várja a vírust — mint manap mondanók. A cikk végén ismét hazájáról emlékszik meg s így végzi művét:

S'il fut jamais un pays qui dût adopter l'inoculation pour se pré-

¹⁾ Wespremi, így a folyóiratban.

²⁾ Auf den Tod des D. Mead.

Als Mead am Styx erschien, rief Pluto voller Schrecken:

Weh mir! nun kömmt er gar, die Todten zu erwecken! — a mi külömben a görög Anthologia egyik epigrammjának utánzata.

server des maladies contagieuses, ma patrie doit l'employer plus volontiers que tout autre, puisqu' elle est obligée, pour se repeupler, de recevoir tous les ans des milliers d'habitants de l'Allemagne et surtout de la Suave. Il est aisé de voir combien la petite vérole et la peste y emportent de monde, et quels ravages elles font, par la quantité de lieux déserts et inhabités qui s'y rencontrent partout. Il est vrai que l'on doit attribuer une partie de cette dépopulation à l'humeur guerrière des habitants, qui les détermine à combattre dans leur pays et pour les étrangers, et à la sévérité des lois qui punit rigoureusement tout commerce illégitime avec les femmes. Nous ne pouvons mieux faire, en finissant, que de refuser le nom de Médecins à ceux qui se laissant emporter par leurs hypothèses, adaptent à tout propos sans raison le $\theta\epsilon\iota\acute{o}\nu\ \tau\iota$ d'Hippocrate.

Ez az egyedüli czikk, a melyet e két folyóiratban Magyarországról találtunk; de a XVIII. század külföldi forrásai közt még jelezünk egy hosszabb czikket a Wieland Neuer Teutscher Mercurjában (1798) «Freimüthige Bemerkungen eines Ungars über sein Vaterland» cím alatt.

KONT IGNÁ CZ.

INSANUS. — AZ ÖRÜLT.

— Petőfi. —

— — — — Me quid turbatis?
 Inde maturate fugam nunc!
 Magna moliens iam propero.
 Nectam flagellum, ex solis radiis flagellum:
 Flagello cædam mundum!
 Mox flebunt illi, cachinnabor ego,
 Sicut me fiente illi sunt cachinnati.
 Hahaha!
 Nam est vita talis . . . flemus, mox ridemus.
 Sed mors veniens dicet: Pax!
 Olim iam mortem et ipse obii,
 Venenum illi mihi bibenti
 Fuderunt qui vinum exhauserunt.
 Et quid sicarii fecere,
 Dissimilaturi facinus!
 Me positum in lecto funebri
 Amplexi conlacrimaverunt.

Iam iam prosulturus eram
Nasos demorsurus eorum.
Sed haud demomordi ego prudens
Nasum ut habentes olfaciant
Me tabescentem et suffocentur.
Hahaha!
Ubi me sepelivere? In Africa.
Forte fortunâ!
Hyaena enim me hic exhumavit.
Hæc fera erat mi benignissima.
Defraudavi et hanc:
Fenore pasci volenti
Cor dedi meum devorandum;
Et hoc tam acerbo misera periit.
Hahaha!
Quidni? Cuique hoc accidit,
Qui homini benefaceret. Homo quid est?
Hunc radicem floris esse ferunt,
Qui virescit pulcher in coelis.
Iniuste dicunt.
Nihil aliud est homo quam flos
Radice ad infera vergens.
Sapiens docuit me aliquando
Insaniens sapiens qui fame periit.
Cur non erat fur? Cur non praedo?
Hahaha!
Sed quid cachinnor sicut demens;
Debuissem flere,
Mundum deflere hunc tantopere improbum.
Oculis nubis flet et deus
Eum persaepe quod creaverit.
Sed quid prodest et coeli lacrima?
Cadit in terram lutulentam,
Ubi calcatur hominum pedibus
Quidque ex ea fit?
Ex coeli lacrima? Lutum.
Hahaha!
Coelum, coelum, miles emerite,
Numus dicatus sol in pectore,
Dilacerata vestis est nubes . . .
Hem! sic gravis annis mittitur miles:
Praemia haec longae militiae:

Numus dicatus et lacerum sagum.
Hahaha!
In sermone hominum, scitisne, coturnix
Quum caneret, cantus quid significet?
Monet: mulieres fuge longe!
Mulieres alliciunt sibi viros
Perinde ac flumina pontus.
Ad quem finem? Ut devorare possint.
Pulchrum animal est feniina, pulchrumque
Et periculosum:
In auro fusum venenum.
Iam, iam bibi ego te, amor!
Tui gutta roris est dulcior
Quam mellis est pelagus;
Tui gutta roris atrocior
Quam veneni est pelagus.
Vidistisne, dicite, mare,
Quum procella perarat,
Et serit semina mortis?
Vidistisne iam procellam,
Hunc rusticum fuscum
Fulminis rallâ stimulantem?
Hahaha!
Matura decedit ex arbore fructus;
Matura es iam terra, iam cadere debes,
Exspecto cras . . .
Si summa dies nec cras erit:
Defodiam terram in mediam,
Deducto pyrio
Pulvere mundum
Disiciam in auras . . . Hahaha!

ST. HEGEDÜS.

HAZAI IRODALOM.

Tacitus műveiből való szemelvények. Iskolai használatra magyarázta
Dárid István és Pozder Károly. Budapest, 1889. Lampel R. Nagy 8°.
 Ára 1 frt.

A szerzők rövid «Elüljáró beszéd»-jéhez mindjárt több megjegyzés fűzhető, melyek a szerzők álláspontjára is élénk világot fognak vetni. Hogy az Utasításokkal mentől előbb végezzenek, azt idézik belőle, hogy a tanterv a VIII. osztály számára Tacitus Annales vagy Historiae cz. műveinek «némi kerek egészet képező részletét» rendeli olvasmányul. A dolog úgy áll, hogy a tanterv Horatiuson kívül Cicero valamelyik philosophicumát ajánlja s csak azon esetben kívánja helyette Tacitust, ha az osztály meg bír küzdeni Tacitus stilusával s ha az érettségi vizsgálatokra szükséges idő megengedi. A szerzők csak a tantervet nézték meg, a részletes Utasításokat nem vették figyelembe, mert akkor talán a «némi kerek egészet képező részlet» helyett is azt idézték volna Tacitusra nézve, hogy avval «egy oly befejezett részletben» kell megismerkednie az ifjuságnak, mely különösen «a történeti viszonyok kimerítő jellemzésénél, vagy a lelki élet finom taglalásánál fogva tanulságos». Ha pedig megnézték, akkor nem vették figyelembe, mert művekben semmi ilyen törekvés nem nyilvánul. Mindjárt elárulja ezt az «Elüljáró beszéd», mert, hogy a tanterv követelményének megfeleljenek, «a szerzők Tacitus e műveinek kisebb-nagyobb, de mindig önmagukban is érthető részleteiből» állították egybe ezt az olvasókönyvet. Hisz a tanterv kerek egészet kíván, nem csupán csak érthető részletet. Érthető részteket is lehet az érhetetlenségig felhalmozni! Mint továbbá a szerzők maguk vallják, az olvasmányokhoz csak annyi nyelvtani magyarázatot adtak, a mennyire az illető helynek megértése végett a tanulónak szüksége van; «minden hosszas fejtegetéstől és rendszeres összefoglalástól tartózkodtunk, hogy azt a hatást ne rontsuk, a melyet Róma legnagyobb történetírójának kétkedő, korunk irányával egyéb classikus írókénál inkább megegyező szelleme a tanulókra gyakorolhat.» Hogy magukban a jegyzetekben hosszas fejtegetések nincsenek helyükön, az bizonyos; de hogy oly nehéz és a gymn. tanulóra nézve minden tekintetben oly új szerzővel szemben, mint Tacitus, a szerzők semmi külön összefoglalást, sem tartalmi, sem nyelvi áttekintést nem tartottak szükségesnek, az valóban csodálatos. Az ilyen «Wirken lassen» elv megjárána talán egy Terentius-féle vígiáték olvasásánál, de Tacitusnál igen nagy paedagógiai hiba. E szerint már az «Elüljáró beszéd» mutatja, hogy itt nem paedagógiai művel, hanem egy véletlenül, de nem szándéktalanul, létrejött tankönyvvel van dolgunk, mely éppen csak tankönyv

akar lenni, egyéb ambíciója nincsen. Ez annyival csodálatosabb, mert a szerzők köszönetüket fejezik ki dr. Lutter Nándor főigazgató úr ó nagyságának, ki a könyv kéziratát átnézni kegyeskedett, és a szerzőket becses tanácsával támogatta. Mikor e könyvben semmi paedagógiai szempont nem érvényesül, hanem csak tővel-hegygyel összehordott tarka nyelvi és tárgyi megjegyzések vannak adva, nem értjük, miben igazithatott utba két philologust egy matematikus. Értenők, ha a paedagógiai szempont érvényesülne ; így rejtély.

Tacitus élete- és műveiről két bevezetés van : az egyik magyarul, a másik latinul, s utóbbi nagyrészen megegyezik az elsővel, csak kissé bővebb. Mindkettő beválnék elég kimerítő czikknek egy *Conversationslexicon*ba, de Tacitus művei elé a VIII. osztályban kevés. Adtak volna a kettő helyett egyet, már vagy magyarul vagy latinul, több haszna volna. A latin életrajznak sok nehézkes kifejezése van, mint pl. : «*Inde ab adolescentia et huius artis (sc. oratoriae) studio et ceterarum bonarum litterarum amore ac mutuo commercio et morum similitudine in recti honestique sensu conspirante C. Plinio Secundo coniunctissimus fuit*». Sok dologra itt is elkelne a magyarázat, a mi nincs. Pl. említi úgy odavetve a *decemviratus stilitibus* (= *litibus*) *iudicandis* (hozzá még sajtóhibából *stilitibus* áll). Forrásaira nézve hiába keresünk felvilágosítást.

Az olvasmány szemelvényei magukban véve «érthető részletek», de kerek egésznek nem képeznek, s inkább azon elv szerint vannak összeválogatva : «*ex omnibus aliquid*». A tanterv hangsúlyozza a hat első könyvet, melyek a császári monarchia kezdetét és fejlődését adják ; más-különbben is el van ismerve e rész kiváló volta Tacitus összes művei közt. Ők ennek egymásutánjában is nem egységre, hanem tarkaságra törek-szenek. A kihagyott részek tartalmával egyáltalában nem törődnek, s így a felvett részek összefüggése nagyon hiányos. Így pl. a Tiberius trónraléptét elmondó fejezet után következik a germániai legiók lázadása, s elmarad a pannoniiai legióké. A germániai legiók lázadásá-nak elbeszélését így kezdi Tacitus : «*Isdem ferme diebus, isdem causis Germanicae legiones turbatae*». A magyarázat felvilágosítja a kifejezést : «*isdem causis — isdem de causis, ugyanazon okból, a melynél fogva ugyanis a Pannoniában állomásozó legiók lázadtak fel ;*» de hogy miért lázadtak fel a pannoniiai legiók, annak magyarázatával már adósok ma-radnak. Az I. könyv 74. fejezete után, hol a felségsértési törvényről van szó, oly szakasz következik, mely a II. könyv 9. fejezetével kezdődik 15 fejezet kihagyásával, mely fejezetek tartalmáról egy szó sincs, noha a II. k. 9. fejezete így kezdődik : «*Flumen Visurgis Romanos Cheru-scosque inter fluebat,*» s szó van Germanicusnak Arminiuson nyert győ-zelméről. E tekintetben tehát csak úgy volna használható a könyv, ha

a tanár pótojla szerzők mulasztását. Petrovich Ferencz az első hat könyvet hiánytalanul kiadta iskolák számára, mégis gondoskodott, hogy minden szakasz tartalma röviden össze legyen foglalva. Mennyivel szükségesebb volna ez itt, ily tarka szemelvényeknél!

A szerzők nem elégedtek meg pl. Tiberius s Nero kimerítőbb ismertetésével, hozzáértve Germanicus szereplését, hanem mindenből akartak adni egy keveset, s így hozzáadták Galba, Otho, Vitellius uralkodását is. Hogy minden meglegyen, még Agricólából is adtak 4, mondó négy fejezetet. Hogy mily szempont vezette őket a szemelvények kiválasztásában, nem bírtam kitalálni.

A jegyzetek — mint mondtam — minden összefoglalás nélkül való, nagy terhet is rónak a tanulókra; t. i. rendkívüli memoriát követelnek tőlök. Tacitusnak főbb nyelvi sajátosságait össze kellett volna foglalni, mint Draeger teszi, s a jegyzetekben az összefoglalásra utalni. A jegyzetek jobbára Nipperdey és Draeger kiadásai nyomán készültek; azoknak néha nagyon is sovány kivonatai. Főhibájuk az, hogy nagy rövidességük mellett sok feleslegest is foglalnak magukban; viszont sok hiányzik, a mire szükség volna. Lépten-nyomon azt találjuk valamely nyelvi jelenségnél: «ez T.-nál gyakori», vagy: «először T.-nál», vagy: «költői és későbbi». Ez a «spätlatein» fordítása akar lenni. Igitur-ról felesleges megjegyezni, hogy «már Sallustius és Livius szereti a mondat élére állítani». «Apud Nolum» nál mire való ez: «Az elüljáró ezen értelemben Plautus és Terentius íróknál gyakrabban, Ciceronál talán egyszer; (!) Tacitusnál leginkább az Annalesekben.»? Hiszen Plautust és Terentiust alig olvassa a tanuló. Persze Draeger összefoglalása 14. lapján ezt mondja róla: «Als Seltenheit schon bei Cicero: apud villam, und vor ihm bei Plautus und Terenz». Másutt a rövidítés miatt támad hiba. Pl. «duravit»-ról azt mondják, hogy: «ily benható értelemben csak a «későbbi prózában» (a tanuló az ilyen nem szabatos kifejezést úgy értheti, hogy Tacitus előre használja a későbbi értelmet!). A jegyzet Draegertől származik, ki így szól: «durare in diesem Sinne erst im silbernen Latein». Ez igaz, de az nem, hogy benható értelemben előbb elő nem fordúl, mert már Ovidius is használja («Ceres sub Jove duravit»). Agricoláról persze nagyon fontos tudnunk, hogy Brittaniában legyőzte az Andovices nevű törzset, elfoglalta Mona (a mai Anglesey) szigetét, előnyomult a Tanaus öbléig, elsáncolta a Clota (Firth of Clyde) és Bodotua (Firth of Forth) közt levő földszorost» stb. Igen, mert ő rá csak négy caput jutott: így kellett pótolni.

Nem volna nehéz sok egyenetlenséget, sok feleslegest és sok hiányost kimutatni a Jegyzetekben. A fő hiba azonban a tartalmi, tárgyi és nyelvi csoportosítás, összefoglalás teljes hiánya, a mi nélkül sikeres tanítás el nem képzelhető, s oly nehéz író, mint Tacitus eredményesen

nem olvasható. A VIII-ik osztálynak az író egyéniségével kell megismerkednie: e célra könyvünk nem törekszik; a kor teljes megértését a tartalom összefüggő megbeszélésével elő nem mozdítja, sőt ilyesmire példát, mutatót nem ad, hanem tág kaput nyit a gondolkodás nélkül való olvasásnak.

A kérdés az, meg akarjuk-e végre valahára követelni, hogy classikus kiadásaink ne csak adatokkal, hanem a classikus szellemmel ismertessék meg az ifjúságot, hogy igazán kedvet ébresztszenek bennök, ne aprólékos, megjegyzések rendszertelen tömegével, hanem tapasztalaton alapuló magvas jellemzésekkel, a tartalom gondolategészének feltüntetésével és az írónak phrasis nélküli méltatásával. Ki kell mondan, hogy csak is az olyan Tacitus-kiadás tarthat igényt a elismerésre, mely a kívánt kellékeknek megfelel.

BARTAL ANTAL.

P. Vergilii Maronis Aeneis. Edidit Geyza Némethy, Budapestini 1889.

E kiadás első darabja a «Bibliotheca scriptorum Græcorum et Romanorum in usum scholarum edita curante Aemilio Thewrewk de Ponor» cz. vállalatnak s így első sorban az iskola számára adja az Aeneis szövegét. A kiadó, a vállalat szerkesztő bizottságával egyetértőleg, a *conservatív kritika elvei után indult, a szöveget a legjobb kéziratokhoz s a régiek tanúságaihoz (testimonia) minél hűebben ragaszkodva igyekezett megállapítani*, s mivel az iskolába a tudománynak csupán kétségtelen eredményei, nem a különböző nézetek eldöntetlen vitái vihetők be, *minden bizonytalan hypothesis és coniecturát mellőzve az újabb kritikának csakis biztos felfedezéseit használta fel.*

A kéziratok között a Mediceust és Palatinust követte mint a legrégibbeket és a legjobbakat, elsőséget azonban egyiknek sem adott a másik fölött, s a hol egymástól eltérnek, esetről-esetre a körülményekhez képest tett választást az olvasások között. Különös figyelemre méltatta ezeken kívül a vatikáni, szent-galleni és veronai kézírattörödékeket is.

A régiek tanúságait mintegy 20 helyen tette elébe a legjobb codexek olvasásainak és pedig:

L. I. 120: *Achati* (gen.), Plinius Charisiusnál (I. 132. K.) — *Achatae*: kéziratok; 636: *dii* (*diei* helyett), Gellius IX. 14. 8. — *dei*: kéziratok; L. II. 69: *me tellus*, Quintil. IX. 2. 9. — *nunc tellus*: kéziratok; 691: *augurium*, Probus ad Buc. VI. 31. — *auxilium*: kéziratok; L. III. 111: *Cybeli*, Servius — *Cybele*: legjobb kéziratok; 659: *manum*, Quintil. VIII. 4. 24. — *manu*: legjobb kéziratok; *ex celso*: ismeretlen szerzőtől származó jegyzet Serviusnál — *excelso*: kéziratok; L. VI. 734; *respiciunt*: Servius; — *despiciunt*: legjobb kéziratok; L. VIII.

277: *immissa*: Probus p. 46, 18. K., — *innexa*: kéziratok; L. X. 186: *Cunare*, schol. Daniel. Serviusnál — *Cinyrae*: Mediceus, *Cinera*: Palatinus; 539: *albis*, Probus Serviusnál, — *armis*: kéziratok; 673: *quosne*, Asper Serviusnál, — *quosve*: Palatinus, *quosque*: Mediceus; 834: *levabat*, Servius, — *lavabat*: legjobb kéziratok; L. XI. 230: *petendum*, Servius, — *petendam*: legjobb kéziratok; 574: *oneravit*: Servius; — *armavit*: legjobb kéziratok; 657: *dia Camilla*, Servius, — *diva Camilla*: Mediceus; 669: *Euneum* (t. i. Εὐνεον), Servius — *Eunaeum*: Mediceus; L. XII. 120: *limo*, Caper és Hyginus Serviusnál — *lino*: legjobb kéziratok; 605: *floros*: Servius, — *flavos*: kéziratok; 790: *certamine*: Servius, — *certamina*: legjobb kéziratok.

Újabb és rosszabb codexek olvasását 11 helyen vette fel a szövegbe:

L. I. 455: *intra se*, Bernensis 184, — *inter se*: többiek; L. V. 522: *subitum*: néhány rosszabb kézirat; *subito*: legjobbak; 573: *Trinacriis*, rosszabbak, — *Trinacrii*: Palatinus, *Trinacriae*, Mediceus; 706: *hac*, Bernensis 184, — *haec*: többiek; L. VII. 740: *Abellae*, egy bécsi kézirat, említi Servius is; — *Bellae*: többiek; L. X. 417: *fata cavens*, Hamburgensis prior, említi Servius is, — *fata canens*: többiek; 862: *aut*, Gudianus, Bernenses 165, 184, — *haut*, Med. Pal. Rom.; — L. XI. 293: *Diomedem*: két rosszabb codex, említi Servius is, — *Diomedem*: legjobbak; 382: *agger moerorum*, Bernensis 165, Menagiani, Gudianus alt. man.; *aggere moerorum*: Med. Pal. Rom.; L. XII. 102: *absiliunt*, Hamburgensis alter, — *absistunt*: Med. Pal; *exsistunt*: Rom.; 221: *tabentes*: Bern. 184, rosszabb kéziratok, — *pubentes*: legjobb kéziratok.

A Vergiliusra vonatkozó coniecturák és emendatiók óriási számából mindössze *hatot* fogadott el mint kétségtelenül biztosat:

L. III. 684: *contra ac*, Madvig Advers. crit. II. p. 35. — *Contra*: kéziratok; L. VI. 254: *superne*, Wagner Quaestt. Verg. XII. 13, — *superque*: legjobb kéziratok, *super*: néhány rosszabb; L. VII. 664: *manus* (nom. plur.), Peerlkamp, — *manu*: kéziratok; 667: *impeyum os*: Ribbeck, *impeyum*: kéziratok; L. IX. 387: *ac lucos*: Ladewig, *atque locos*: legjobb kéziratok; *at locos*: Goth. sec., *atque lucos* Bernensis 184; L. X. 705: *Parin*; Paris, Bentley, — *Parin creat*: kéziratok, Servius.

A gyanúba vett versek közül csak 16-ot vetett ki a szövegből, mint kétségtelenül interpoláltak. Ezek közül 13 nincs meg a Mediceusban és Palatinusban, és pedig 11 olyan, mely nem más, mint az Aeneis egyes verseinek nem alkalmas helyen való ismétlése (II. 76, IV. 273, 528, VIII. 46, IX. 29, 121, 529, X. 278, 872, XII. 612, 613), 1 geographiai glossa (VI. 242), s egy félvers: *luduntque per undas*, melylyel valaki az V. k. 595. versét akarta kiegészíteni.

Három kivetett vers megvan ugyan a Mediceusban és Palatinusban, de kettő ezek közül (III. 230, IX. 251) szintén nem más mint hely-

telen ismétlés, a harmadik (I. 426) pedig az illető hely összefüggését annyira megzavarja, hogy a szövegben meg nem tűrhető. Mindezen kivett versek jegyzetképen kisebb betűkkel az illető lap aljára vannak helyezve.

A versek áthelyezéséhez a kiadó mindössze kétszer folyamodott, és pedig a X. könyvben (vss. 717, 718, 714—716, 719), a hol Scaliger transpositióját minden kritikus elfogadta, továbbá a VI. könyvben, a hol *Havet* (l. *Revue de philologie*, tom. XII. p. 145—162) a 616—620. verset a 601. után tette s ezzel a romlott helyet kétségtelen bizonyossággal emendálta. E kitűnő felfedezésre *Statius* vezette, a ki az Aenis e helyét még ép állapotban olvasta a Thebais I. 712—715. verseivel. A kiadó szerencsésnek érzi magát, hogy e transpositiót első vehette fel a szövegbe.

Hézagot csupán a III. k. 340. verse után constatatált, mert a többi helyeken, a hol az értelem nem teljes, nem lehet bizonyosan tudni, hogy a homályt valamely vers hiánya okozta-e vagy pedig az a körülmény, hogy a költő nem tehette meg a fenmaradt verseken az utolsó simítást.

A könyv szép külső kiállításáról, az iskolai egészségtan követelményeinek megfelelő tiszta, könnyen olvasható nyomásról a tulajdonos czég (Wodianer és fia) kitűnően gondoskodott.

Dr. NÉMETHY GÉZA.

C. Sallusti Crispi Bellum Catilinæ et Bellum Jugurthinum. Edidit *Guilelmus Pecz*. Budapestini MDCCCLXXXIX. Sumptus fecit R. Lampel.

A czímbe jelzett szövegkiadás második kötetét képezi a Lampel Róbert (Wodianer és fiai)-czég vállalatában Ponori Thewrewk Emil egyetemi tanár szerkesztése alatt megindított «Bibliotheca scriptorum Græcorum et Romanorum» czímű vállalatnak, mely céljájúl tűzte ki a görög és latin írók szövegeit a mi iskoláink kívánalmaihoz alkalmazottnak adni, s így lehetővé teszi a külföldi, jobbára Teubner-féle kiadásoknak már csak nemzeti (nevezetesen nemzetgazdasági) szempontból is kívánatos mellőzését.

E rövid önismertetésnek egyetlen célja, hogy egyet-mást tájékoztatóul és eljárásom igazolására elmondjak.

Mindenek előtt megjegyzem, hogy a Catilina-féle összeesküvésről szóló munka címéül az eddig szokásos «de coniuratione Catilinæ» helyett — követve *Wölflin* tanácsát (*Archiv für lateinische Lexicographie und Grammatik*, I. évf. 2. füzet, 277—279. ll.), a mint már Sallustius újabb kiadói közül Scheindler, Schmalz, Klimscha és Eussner is teszik — a «bellum Catilinæ»-t választottam, melynek helyessége több adat egybevetése alapján kétségtelennek bizonyúl. A régi írók Sallustiusnak Catilináról és Jugurtháról szóló műveit a következő elnevezésekkel idézik: «Catilinæ bellum», «Catilinarium» (t. i. bellum), «Catilina»,

«Catilinæ historia», «Catilinaria» (t. i. historia); «Jugurthæ bellum», «bellum Jugurthæ», «Jugurthinum» (t. i. bellum), «Jugurtha», «historia Jugurthina»; a «bellum Catilinæ» csak *Annaeus Florusnál* (Epitome de gestis Romanorum sive Rerum Romanarum libri IV) és *Nonius Marcellusnál* (Compendiosa doctrina de proprietate sermonum p. 299) olvasható. Ezen különböző idézésekkel szemben *Dietsch* 1859-ben megjelent szövegkritikai kiadásában, Cat. 4, 3 következő szavaira támaszkodva: «igitur de Catilinæ coniuratione quam verissime potero paucis absolvam», a *de Catilinæ coniuratione* címét választotta, melyet utána minden kiadó elfogadott egészen a legújabb időkig. Ezzel szemben azonban helyesen jegyzi meg Wölfflin a fentebb idézett helyen, hogy Sallustiusnak *Dietsch* által alapúl vett szavaiban csak a könyv tartalma de nem címe foglaltatik, és adatokkal kétségtelenül bebizonyítja, hogy a Catilináról szóló monographia czime *bellum Catilinæ* volt, úgy a mint az *Florusnál* és *Noniusnál* olvasható. Ugyanis a tizedik századbéli 500. számú *codex Parisinusban* a Catilináról szóló könyv végén ezen szavak olvashatók: «C. Sallustii Crispi bellum Catilinæ explicit (végződik), incipit bellum Jugurthinum», melyek kétségtelenül Sallustius két munkájának címét adják, és végleg megerősítik ezen czimek hitelességét *Suidasnak* Zenobiusról szóló következő szavai: Ζηρόβιος, σοφιστής, παιδευσας (tanított) ἐν Ῥώμῃ ἐπὶ Ἀδριανοῦ Καίσαρος. ἔγραψεν... μετὰ φρασιν Ἑλληνικῶς τῶν Ἱστορικῶν Σαλουστιίου τοῦ Ῥωμαϊκοῦ ἱστορικοῦ καὶ τῶν καλουμένων αὐτοῦ Βελῶν, melyek szerint Zenobius görögre fordította Sallustius Historiæ című történeti könyvén kívül annak két «bellum»-nak nevezett munkáját (τῶν καλουμένων αὐτοῦ Βελῶν), azaz a Catilináról és Jugurtháról szóló monographiákat. Sőt Wölfflin tovább is megy, és miután bebizonyította, hogy Catilina és Catilinarius helyett Catulina (t. i. caro) és Catularius a helyes írásmód, egybevetvén a *Parisinus* idézett helyét ugyanezen kéziratnak Sallustius Catilináját bevezető soraival: «C. Sallustii Crispi bellum Catularium incipit: omnis homines», arra a meggyőződésre jut, hogy a *Parisinus* két helye közül az egyik (Catularium) megtartotta a valódi cím Catulina szavából az u-t, a másik (Catilinæ) a genitivusi végzetet, s hogy e szerint Sallustius *Bellum Catulinae*-t írt. Tagadhatatlan, hogy Wölfflin ezen coniecturája se nélkülözi az alapot, de én megelégedtem szövegkiadásomban a kétségtelenül igaznak felhasználásával, annál inkább is, mert tudtam, hogy már a bellum Catilinæ cím is — legalább minálunk — eléggé szokatlan újítás.

A sallustiusi szövegkritika terén irányadó szerep jutott *Dietsch* 1859-ben (Gai Sallusti Crispi quæ supersunt. Recensuit R. D. Vol. I—II. Teubner) és *Jordan* 1866-ban (C. Sallusti Crispi Catilina Jugurtha Historiarum reliquæ codicibus servatæ, accedunt rhetorum opuscula Sallustiana. Weidmann) megjelent kiadásai. *Dietsch* nagy apparatus criti-

cussal felszerelt munkájában főleg a tizedik századbéli 3864. számú codex Vaticanusra támaszkodik, melynek az összes többi sallustiusi kéziratok felett előnyt ad, és hasonló véleményben van Wölfflin is a Ditesch kiadásáról szóló beható értesítőjében (Sallustius. Philol. 17-ik kötet [1861], 519—548. ll.). Az említett Vaticanusnak Dietsch által megállapított mindenek feletti uralma tartott mindaddig, míg Jordan kiadása a sallustiusi szövegkritikát új irányba nem terelte. Jordan a tizedik századbéli 500. számú Parisinust lépteti előtérbe, és főképen ebből adja az apparatus criticust. Művének megjelenése óta általánosan el van ismerve a Parisinus fő tekintélye, és a legutóbbi idők Sallustiuskiadói — Prammer kivételével, ki Dietsch, illetőleg a Vaticanus álláspontján van — mind Jordan kiadását, illetőleg a Parisinust veszik alapul, és értékesítik mindinkább — a Jordan által megkezdett úton tovább haladva — annak szövegét, leginkább *Eussner* 1888-ban megjelent kiadásában (C. Sallusti Crispi Catilina Jugurtha ex Historiis orationes et epistulae. In usum scholarum edidit A. E. Teubner).

Az én szövegkiadásom szintén a Jordanén alapul, mely mellett Dietsch és Eussner kiadásain kívül felhasználtam még *Scheindler* (Prága, Tempsky; Lipcse, Freytag. 1883), *Jakobs-Wirz* (Weidmann, 1886), *Schmalz* (Gotha, Perthes. 1885—1886), *Prammer* (Bécs, Holder. 1886), és *Linker-Klinscha* (Bécs, Gerold. 1888) kiadásait, úgy szintén — a mennyire lehetett — az összes Sallustiusra vonatkozó szövegkritikai irodalmat, számszerint k. b. negyven czikket és értekezést. Jordan kiadásától kilenczven egy néhány helyen térek el, s ezek között a Jordan által adott kritikai apparatus alapján hatvannégy helyen értékesítem a Parisinust, de Eussner kiadásával szemben csak tízzel több helyen, melyek a következők: Bell. Cat.: 33, 2; 51, 27; 53, 5. Bell. Jug.: 14, 1; 28, 1; 31, 17; 46, 6; 49, 4; 54, 6; 76, 6.

Ezeket tartottam szükségesnek a vállalat tervezete értelmében rövidre fogott praefatio kiegészítéseként munkámról megjegyezni.

Dr. PECZ VILMOS.

Die Braut von Messina. Trauerspiel von Fr. v. Schiller. Bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta Dr. Bauer Simon. (Jeles írók iskolai tára XXXIV.) Budapest, 1889. Franklin-Társulat. 164 l. Ára 50 kr.

Míg az iskoláink olvasmányául szolgáló német klasszikus művek legtöbbjét (*Hermann u. Dorothea*, *Tell*, *Iphigenie*) első sorban a tárgy, a tárggyal kapcsolatban álló problémák és a mű eszméje teszi ily tárgyalásra alkalmassá és fontossá, addig Schiller *Messinai arájá*-nak olvastatását főkép az ahhoz fűződő æsthetikai és dramaturgiai kérdések szempontjából tartjuk ajánlatosnak. Kevés nagyszabású dráma van, mely a drámai szerkezet, a tragikum, a «tragikus bűn» és bűnhődés, a

cselekvény és jellemek közti viszony, az antik és modern tragédia közti különbségek és egyéb hasonló kérdések fejtegetésére annyi alkalmat szolgáltatna. Ehhez járúl, hogy a darabbal szoros összefüggésben van Schillernek a kar használatáról szóló értekezése, mely tulajdonképeni tárgyán kívül általánosabb érdekű kérdésekkel (a művészet s főleg a drámai költészet hatása, feladata stb.) is foglalkozik. Így tehát e dráma tárgyalása kiválóan alkalmas arra, hogy az irodalmi alakítás elméleti tanulmányozásának alapot nyújtson, a mit az *Utasítások* a német irodalmi tanítás egyik feladatául jelölnek ki. Ily szempontból tehát csak helyesléssel lehet fogadnunk a darabnak, melyet a reáliskolai tanterv különben is a VIII. osztály olvasmányául ajánl, a *Jeles írók iskolai tárába* való fől vételét. Általában véve elismeréssel szólhatunk a kiadó munkájáról is, magyarázatai lelkiismerettel és gonddal készültek s kétségkívül jó szolgálatot fognak tenni a tragédia iskolai tárgyalásánál.

A *berezetés* első fejezete a dráma keletkezését tárgyalja helyes felfogással és élvezhető alakban. Fontosabb, részben vitás kérdésekkel foglalkozik a második fejezet, mely a darab tárgyáról szól. A kiadó megemlíti a görög hősmonda ama drámai feldolgozásait s Klinger és Leisewitz darabjait, melyeket a *Messinai ara* forrásaiként tekinthetünk. Tanácsos lett volna, ha ezeknek röviden közölte volna tartalmát is, főleg az *Oedipus királyét*, a melyről többször van szó (5. 7. 8. 10. l.); a tanulóra nézve többet ér ez az efféle homályos ítéleteknél: «ez a darab valóságos tragœdiai elemzés» (5. l.). A *Messinai ara* cselekvényének vázolása után a szerző azt a kérdést tárgyalja, vajjon drámánk *végzet-tragédia-e vagy nem*. Fontosnak mondhatjuk e kérdést nem azért, mintha maga az elnevezés milyensége fontos volna, hanem mivel az befolyással lehet a dráma általános becsének, a benne rejlő tragikumnak s a jellemeknek megítélésére. Bauer ama kérdésre igennel felel. «A személyek, kiket itt szenvedni és bukni látunk, úgymond, *egy sötét végzetnek* áldozatai, mely az egész nemzetséget sújtja, és bár maguk sem büntelenek, bár saját hibáik által nagyban elősegítik a végzet beteljesedését, mégis *első sorban az atyák bűneiért lakolnak* és ez adja meg a darabnak az úgynevezett *sorstagœdia* jellemét» (9. l.). Az apák bűne pedig, a mint már előbb kifejtette, abban áll, hogy «Messina fejedelme, erkölcs és törvény ellen való természetellenes fellázadásában, nőül vette atyjának választottját és e miatt annak átkát vonta magára, mely egész nemzetségét pusztulással fenyegeti». (7. l.). És: «Ha tehát a *vak végzet* uralkodása nem felel meg, nézetem szerint, a görög tragœdia szellemének, annak átültetése a modern tragœdia talajába még kevésbbé igazolt, és Schillernek ezen kísérlete nem mondható sikerültnek» (11. l.).

E felfogásban, melynek, tudjuk, Németországban is vannak tekin-
télyes képviselői, nem osztozhatunk. Tagadjuk, hogy a drámában a *vak*

végzet uralkodik s úgy hiszszük, hogy itt is voltaképp a *jellemeken* fordul meg minden. «A messinai fejedelmi háznak igazi megengesztelhetetlen átkát vad, daczos, hatalmaskodó *jelleme* képezi. Ez a jellem, melynek többé-kevésbé osztályosa minden tagja a családnak, idézi a végzetet fejére s mutatja, saját hősisége által, megrázó hatalmúnak. Az álmok és hüvelyezéseik, a görög értelemben vett fátum egész szerepe inkább csak az, hogy e tragikai eszme hatását támogassa». (Beöthy Zs., *A tragikum* 368. l.). Ez az északról jött szenvedélyes nemzetség leigázta Messina népét, de nem tud ott gyökeret verni s nem bírván szenvedélyein uralkodni, elpusztúl. Erőszakos, hatalmaskodó kényúrnak van rajzolva már az atya, a ki elragadta apja menyasszonyát, a kinek akarátát tulajdon felesége is idegennek tekinti, a ki fiainak egymás iránt ébredő gyűlöletét nem szeretettel csendesíti le, hanem nyers hatalomszóval nyomja el s a ki parancsot ad újszülött leányának megöletésére. Ezeket a jellemvonásokat örökölték fiai is: anyjuk szavai, hogy atyjuk szelleme él bennök tovább, jó és rossz értelemben állanak. De nem egyképen örökösei e szellemnek, sőt éppen a jellemökben mutatkozó ellentét igazi csirája összeütközéseknek, a mint hogy ebből érthető meg már ifjukorukban 'keletkezett kölcsönös gyűlöletük is. Az elzárkózott, komolyabb, méléző Don Manuel és a szenvedélyes, a pillanat benyomása alatt álló, hirtelen természetű Don Cesar egész egyénileg vannak jellemezve, ily *ellentétes* jellemeknek a «vak végzet» közreműködése nélkül is össze kellett tűzniök.

Van még valami, a mi a messinai fejedelmi családnak közös jellemvonása s a mi a darabnak egyúttal a végzettragédiákra emlékeztető sötét színezetét adja meg: a *démonoktól való babonás félelem*, a mely igen jól megfér erőszakos jellemükkel. A középkori felfogásnak megfelelőleg a messinai nép képviselője, a kar, is minduntalan kifejezést ad efféle érzéseinek. De a démonok, átkok, álmokképek, jóslatok, az ókori drámára emlékeztető egyéb motívumok, eszközök és fogások a drámai mechanizmusnak inkább csak külsőségeit képezik, a személyek ezek mellett is egész szabadon mozognak, s a testvérek pl. a jóslatoktól, a melyeket nem ismernek s a melyekre később sem fektetnek semmi súlyt, egész függetlenül cselekednek. És hogy sorsuk valóban úgy alakul, a mint azt szüleik képekben megálmodták, az már nem «a fatum merev hatalmának» intézése, hanem a jellembeli ellentét következménye; a végzet vagy a véletlen csak az alkalmat adta meg. Hogy a darabban jóslatokról van szó s hogy ezek aztán tényleg beteljesednek, az ép oly kevésbé jogosít bennünket arra, hogy a *Messinai arát* végzettragédiának deklaráljuk, mint a hogy pl. nem jut eszünkbe *Macbethet* a végzettragédiák közé sorolni azért, mert a boszorkányok ott is megjósolták a babonás thánnak egész jövőjét. Schiller darabjában különben nem is valóságos jóslatokról, hanem csak álmok megfejtéséről van szó (ezt maga Bauer is kiemeli:

«a jóslatok megszűntek, *álomképek* lépnek helyükbe», 11. l.): ez is csak arra mutat, hogy nem szólhatunk többé a «*fatum*» afféle «*merev hatalmá*»-ról, mint az ókori drámában, a hol a delphii Apollon hangoztatja csálhatatlan szavait.

E fejezet egyéb pontjaira nézve a következő megjegyzéseink vannak.

«A mint [Oedipus] önmagát ismeri fel apagyilkosnak és vérbűnben leledzőnek és megvakítása és száműzetése által saját ítéletét önnön magán hajtja végre: az többé nem végzet, az nem lett neki előre hirdetve a jóslat által», úgymond Bauer (11. l.) és ebből kiindulva «*lényeges*» különbséget fejt ki a Sophokles és Schiller darabja között. De ha nem is Apollon, Teiresias mégis megjósolta Oedipusnak végét is: «*Koldus lesz, ki dús vala; vak lesz, ki látott, s vándorbottal idegen országokban fog száműzetve bolygani*».

«Schillernél is sok tekintetben hiányos az indokolás»: ezt nem tagadjuk, jó lett volna azonban, ha ez állítást néhány példával megvilágosította volna; rá lehetett volna mutatni pl. a II. felv. 6. jel. re, a hol Don Cesar valódi ok nélkül ép arra az időre távozik, míg Diego elmondja, hogy Beatrice jelen volt a fejedelem temetésén; vagy ugyancsak Don Cesar a IV. felv. 3. jel.-ben minden magyarázat nélkül abban hagyja a rabló üldözését.

A bevezetés 3. fejezete a *karról* szól. A szerző itt a görög tragédia karából indul ki s a görög tragikusoknak eljárását e tekintetben is fölébe helyezi a Schillerének. Amazok iparkodtak, hogy a kart egészen és szervesen beilleszszék a játék körébe, emez a karban «*olyasmi számára akart tért nyerni, a mi nem tartozik a cselekvéshez*» (13. l.). A költő, szerzők szerint, maga magát fosztotta meg a drámai cselekvés egy hatalmas emeltyűjétől (t. i. a tömegek szervezésétől), midőn a fejedelmeket kísérő lovagokat «*puszta karrá lesülyesztette, azaz a cselekvésbe való hathatós beavatkozás lehetőségét elvonta tőlük és őket tétlenségre ítélte*. Azért is ezen karnak jelenléte a színpadon, a cselekvő személyek közepette, *pusztán elmelkedő lénye* folytán, gyakran háborgató és feltartóztatja a cselekvés gyors fejlődését» (15. l.). Nem tartozik itt ránk annak kimutatása, hogy a görög tragikusoknál sem volt a kar mindig «*beillesztve*» a cselekvénybe s hogy Sophoklesnél és Euripidesnél egyáltalában nem részese többé a cselekvénynek, mint még Aeschylosnál (l. Pecz Vilmos, *A görög tragoedia* I. 114. s k. l.). De hogy Schiller kara nem avatkozik be hathatósan a cselekvésbe, hogy tétlenségre van ítélve, hogy pusztán elmelkedik, azt csak nem állíthatja senki, a ki a darab cselekvényét figyelemmel kíséri. Schlegel Á. V. a drámáról tartott előadásáiban (1825. IV. k. 185. l.) épen azt rója fel e karnak hibájául, hogy nem szorítkozik pusztá elmelkedésre: «*Indem jedem der feindlichen Brüder ein eign*

Chor *parteiisch anhängt, der sich mit dem gegenüberstehenden streitet*, hören beide auf ein wahrer Chor, d. h. eine über alles Persönliche erhabne Stimme der Theilnahme und Betrachtung zu sein». Valóban a kar neve alatt is igazi harczos kísérői, meghittei és megbizottai e lovagok a testvéreknek, Mánuel ő nekik mondja el szerelme történetét, a vezéreikkel folytatott párbeszédek fontosak a cselekvény fejlődésére, egy ízben ellenségesen össze is tűznek, Cesar rájuk bízta Beatricet, ők viszik el anyjához stb. A kar két fele jellemözve is van s ha kiküszöböljük őket, a cselekvénynek ilyen lefolyása lehetetlen. Schiller maga is nemcsak reflektálónak, hanem cselekvőnek is akarta a kart, v. ö. 1803. márcz. 10. Körnerhez írt levelét: «Wegen des Chors bemerke ich noch, dass ich in ihm einen doppelten Charakter darzustellen hatte: einen allgemeinen menschlichen nämlich, wenn er sich im Zustande der ruhigen Reflexion befindet, und einen specifischen, wenn er in Leidenschaft geräth und zur handelnden Person wird». És mint ily «cselekvő személy» épen ama «tömegeket» helyettesíti s a költő e tömegek jellemvonásaival ruházta fel: «Als selbsthandelnde Person soll er die ganze Blindheit, Beschränktheit, dumpfe Leidenschaftlichkeit der Masse darstellen und so hilft er die Hauptfigur herausheben». Karunk a maga nemében csakugyan ugyanazt a feladatot teljesíti, a mit Moor haramjái, vagy Wallenstein katonái, vagy Stuart Mária környezete és Erzsébet udvari személyzete.

A *Messinai ara* karáról különben csak úgy ítélnünk helyesen és igazságosan, ha Schiller motivumait vesszük tekintetbe, s akkor nem fogunk azon csodálkozni, hogy nem ért el olyasmít, a mit nem is akart elérni. Szem előtt kell tartanunk, hogy ő nem azért vezette be a kart, hogy ezzel a cselekvény természetességét s egyuttal a néző illuzióját fokozza (sőt ő ép ez ellen akart hatni), hanem azért, mivel ezáltal a dráma magasabb céljait vélte elérhetőeknek. Szerinte t. i. a művészetnek azt az erőt kell az emberben keltenie, hogy az anyagon eszmék által uralkodjék. A drámában is külön kell választani az eszméket az anyagtól, a cselekvénytől: ez a karnak fő feladata. Hogy Schiller kísérlete elhibáztottnak tünik fel, annak okát nem annyira a költőben kell keresni, mint inkább a modern közönségben, a mely csak cselekvényt akar a drámában és keveset törődik az eszmékkel, a melyekkel «az anyagon uralkodhatik».

A bevezetés 4. fejezetében jól van tárgyalva a dráma nyelve és verse; a jelzőkről és szóösszetételekről, a hasonlatokról és szententiákról mondottakat azonban a szerző itt is megvilágosíthatta volna egy pár példával.

Erre következik a jegyzetekkel ellátott szöveg, először Schiller értekezése *Ueber den Gebrauch des Chors*, azután maga a teljes dráma. (A személyek névsorát nem az értekezés, hanem közvetlenül a dráma

előtt kellett volna közölni.) A mi a dráma szövegét illeti, iskolai használatra szánt kiadásban, úgy hisszük, okvetetlenül fel kellett volna azt osztani felvonásokra és jelenetekre s czélszerű lett volna a verssorok számozása is. A kiadó egyszerűen a Hempel-féle kiadást követhette volna, mely a darab scenikus beosztását az úgyn. *hamburgi színi kéziratból* vette át.

A szöveg alatt álló jegyzetek java részéhez nem fér kifogás, a kiadó a rendelkezésre álló forrásokat és segédeszközöket tapintattal használta, általában véve nem nyújt kelleténél se többet se kevesebbet s a mit magyaráz, rendesen jól magyarázza. E tekintetben csak a következő megjegyzéseink vannak:

40. l.: az *ihres Lebens Licht* kifejezés «élete világosságá»-val fordítva meglehetősen üres phrasis; a *Licht* itt egyenesen gyönyör, boldogság értelmében veendő, mint görög írónál a *φῶς* szó.

43. l.: *ich unternahm das nicht zu Hoffende*, értsd: megkísérletem azt, a minek szerencsés kifejlését, végét nem lehetett remélni.

45. l.: *das Herz empfindet ihrer Nähe Kraft und Zug*: B. szerint «hendiadys e. h. kräftigen Zug», még inkább: Anziehungskraft.

46. l.: *das Haupt der Medusen*: megjegyzendő, hogy ez utóbbi régies gen. sing.

47. l.: *Gottesfriede*, itt bizonyára nem a *treuga Dei* specialis jelentésében (28. jegyz.), hanem egyszerűen *béke* vagy *fegyverszünet* értelemben.

U. o.: *da erprobe das Eisen den Muth*: nem «tegye próbára» (33. j.), hanem «mutassa ki, bizonyítsa be, igazolja».

50. l.: *flüchtig*: itt «mulandó».

U. o.: *hinter den grossen Höhen*, értsd: a magaslatra való feljutás után.

51. l.: *dein (herrliches) Haupt* = dich, úgy a magyarban mint a görögben (már Homerosznál), és a régibb németben használatos körülírás. A magyar *fejem*, -ed, -e személyragos főnévnek személynévmás helyett való használatáról l. Lehr Albert fejtegetését Toldi-commentárja 126. lapját.

54. l. 71. jegyz.: «A szolgálatkészség itt nem erény, hanem *árulás*» — érthetetlen.

55. l. Izabella e szavaiban: *Es liebt ein jeder, frei sich selbst zu leben nach dem eigenen Gesetz*, nincsen «szemrehányás» (74. j.), csak a ténynek egyszerű constataciója.

U. o. e sorokhoz: *Der Herrscher Fall, der hohen Häupter Sturz ist ihrer Lieder Stoff und ihr Gespräch*, a kiadó megjegyzi: «Ez nem kizárólag a messinaiakra vonatkozik, hanem általában jellemzi a hősmondák tartalmát» stb. De itt a hangsúly a *Fall* és *Sturz*-on van, s ezt

mégis különösen a messinaiakra érti: más népek fejedelmeik győzelmeit dicsőítik meg, ezek pedig uralkodóik kárán és bukásán örvendenek (l. az előző sorban: die *Schadenfreude* ist's wodurch sie sich rächen).

61. l. 100. j.: Itt és később is többször (72. 137. l.) a soros szerkezetű párbeszédet *stichometriának* (vagy pláne *stychometriának*) mondja a kiadó; a tragédia nyelvének e sajátságát tudtommal csakis *stichomythiának* nevezték és nevezik; *stichometria* egészen más valamit jelent.

63. l. *Den Späher erblick' ich wiederkehrend*: «sajátos szerkezet, a részesülő helyett inkább a határozatlan alakot vártuk volna, a magyarban is úgy mondjuk: látom visszatérni». (105. j.). Csakhogy a németben infinitivussal is «sajátos» volna a szerkezet, *erblicken* mellett nem szokott állani az accus. c. inf. (hanem *igenis sehen* mellett). A magyarban használatos hasonló kifejezésekre nézve v. ö. Lehr Albert Toldi-commentárja 464. l.

67. l.: *wundernd* «sich wundernd» vagy «verwundert» helyett; szintűgy 70. és 136. l.

68. l.: *Mit Späheraugen folgt ich dir schon längst, ein seltsam wunderbar Geheimnis ahnend*, ehhez a 120. j.: «Talán attól féltek, hogy a vezér cserben hagyja őket? Máskülönbén nagyon rossz világot vetne rájuk, hogy fejedelmük lépteit kémszemekkel követik». Különös megjegyzés. Titkot sejtve érdeklődésből is követhették, kísérhették Don Manuelt szemükkel; hogy lépteit követték, nyomában jártak, az nincs a szövegben kifejezve.

U. o.: *keiner unsers Chors*, 122. j.: «Nagyon sajátoszerű és szokatlan, hogy a kísérők önmagukat *karnak* nevezik». — Csakhogy *Chor* nemcsak drámai vagy énekes *kart* jelenthet, hanem egyszerűen *csapatot* is (v. ö. *stellte euch zu mir ins Chor der Treuen*, Goethe); így itt is.

72. l.: *der allseh'nde Aether über uns*, ehhez a 142. j.: «H. ö. Berzsenyinnél az *aether* uránjai». Ugyan mit «hasonlítsa össze» itt a tanuló? Hogy az *aether* szó előfordul itt is meg ott is? Kezdünk túlságba menni a «párhuzamos idézetek» hajbászásával.

91. l.: *Mit glücklichen Zeichen, Glückliche, trittst du in ein götterbegünstigstes, glückliches Haus*, — a *glücklich* szó ismétlésének jelentősége van, ezzel a kar mintegy el akarja háritani a szerencsétlenséget az új frigytől; az ily jelentésű szavaknak a régiek hite szerint már magukban véve jó hatásuk volt. A *glückliche Zeichen* a testvérek kibékülésére vonatkozik, melyet a kar jó omennek tekint.

104. l. 67. j. *Genien*: «Most általában szárnyas női alakok nevezetnek így», — a *geniusokat* általában *gyermeki* alakban szokás képzelni és képezni.

111. l.: *ein verschwiegner Aufenthalt der Seelen*, 90. j.: «azaz oly

embereknek tartózkodási helye, kik tökéletesen elzárkóztak a világtól és csakis lelki üdvösségüknek élnek». A *Seelen* itt is csak a halottakra vonatkozik, tartózkodásuk helye a temető vagy a túlvilág (*Düntzer: Elysium*).

121. l. 22. j.: «*Eiland*, összetett szó, melynek első része *Ei*, az ó-északi *ey*, ófn. *ouwa*, sziget szóból származik». Az ófn. *ouwa*-ból nem lehet úfn. *Ei* (hanem csak az *Au* szó); *Eiland* = *ein-land*, «alleinliegenden Land».

124. l.: *da sie [die That] vorhanden ist und geschehen. Vorhanden* itt synonymuma a *geschehen*-nek, a. m. «beállott», v. ö. Luthernél: ein Unglück ist *vorhanden* über unserem Herrn.

130. l.: *Dass ich der aufgeschlossnen Blume des Gefühls mit banger Furcht entgegensah*, magyarázatot kíván: az érzelem kifeszett virága a. m. az érzelem ébredése, fakadása.

141. l.: *Du hast es gesprochen, das Wort des Jammers* stb., ehhez a 34. j.: «H. ö. Racine: Phèdre». Csak nem olvashatja el a tanuló vagy a tanár e hely összehasonlítása kedvéért az egész Phédrát? Az utalás valószínűleg az I. fv. 3. jel.-re vonatkozik, a hol Phèdre Hippolyte nevének említésére felkiált: C'est toi qui l'as nommé!

144. l. 51. j. A *csillagjósítás* nem «horoscop» (ez a csillagjósnak csak egy szerszáma), hanem *astrologia*.

149. l. A *Basilisk* szó magyarázatot kívánna. Hogy e különben egészen ártatlan természetű gyíkféle állatnak (melyet már Plinius említ) tekintete öl, azt Schiller valószínűleg Shakespeare *III. Rikárdjából* vette (IV, 1.); v. ö. *Räuber* III, 1.; *Wallensteins Tod* III, 18.

A kiadás *stilisztikai* oldalát illetőleg egy-két különös hasonlatot emelünk ki: «Mint a kis csirke még egyideig magán hordja a tojás héját, úgy kíséri a kar a görög tragédiát» (12. l.); nem világosabbá, hanem csak homályossá teszi a dolgot a következő hasonlat: «Schillernél [a kar] egy az épület körül vezető erkély, melyhez a kijáratokat a belsejéből kellett törnie azon czélból, hogy a személyek a bent uralkodó fojtó levegőtől menekülendők, egy időre kiléphessenek a szabadba.» (13. l.). A stilus magyartalanságai közül különösen gyakori és sértő a magy. főnévi igenévnek a ném. *zu*-val álló infinitivus módjára való használata: «Ösztönöztetve érezte magát szomorújátékot írni» (6. l.); «érezte magában az erőt, azokat az emberi érzés korlátaiban tartani» (7. l.); «a görögök a francziáktól tanulhattak volna, minden fellépést és távozást kellően indokolni» (14. l.); «nem lettek volna abban a kényszerhelyzetben, a cselekvő személyeket a nyivánosság elé vezetni» (14. l.) stb. Német mintára használja az adverbialis attributumot: «Oly okokból, melyek magas erkölcsi és eszményi *felfogásának a színház hívatásáról* becsületére válnak» (12. l.); «a színhely rendesen egy nyilvános *tér a királyi*

palota előtt volt (14. l.). — A sajtóhibák közül itt csak a következőkre figyelmeztetünk: 45. l. hendyadys; 46. l. Iy bikus; 52. l. die Göttliche (die göttliche h.); 57. l. den Gesunden (olv. dem G.); 60. l. von deinen Bruder; 81. l. 185. j.: 20. old. h. olv.: 57. l.; 143. l. 43. j.: 45. h. olv. 98. l.; 145. l. durchbort; 156. l. von den Tod.

Dr. PETZ GEDEON.

Latin mondattan olvasmányokkal és gyakorlatokkal, a reáliskolák VI. osztálya számára írta *Pirchala Imre*. 8-r. Bpest 1888. Eggenberger, 96 l. Ára 70 kr.

Szerzőt tankönyve második részének gyors megírására bizonyára a kedvező fogadtatás ösztönözte, melyben tankönyvének első része részesült. (Phil. Közl. 1888. jan. és márcz. füz. és Tanáregyl. Közl. nov. füzet.)

E tankönyv nem ragaszkodik szorosan a második latin évfolyamban kitűzött nyelvtani tananyaghoz, hanem — igen helyesen — a múlt évi szakadozott mondattani ismereteknek bibóvítését és rendszerezését célozva a mondattani tananyagot egész teljességében öleli fel. Így e tankönyv nemcsak azoknak tesz jó szolgálatot, kik már az első részt (alaktant) behozták, hanem kétséggkívül azoknak is, kik az alaktant más tankönyv alapján tárgyalták.

Szerző ugyanis a reáliskolai latin nyelvoktatás rövid idejéhez és főcéljához képest nagyon megröstálta a mondattani tananyagot, és a nélkül hogy a lényegesebb mondattani sajátságokat mellőzné, adja az idevágó szabályok quintessenciáját, a mi abból az egy tényből is kitetszik, hogy a syntaxis csak 29 lapra terjed. Ehhez járulnak: a prosodiai függelék (29—31 lap), a prózai olvasmányok (31—63 l.), a költői szemelvények (63—73. l.) és végre a fordítási gyakorlatok (73—93 l.).

A könyv tananyagát és szerkezetét illetőleg megjegyzéseink a következők: A prózai olvasmányok (nagyobbára Cicero philosophiai műveinek és beszédeinek kivonatai), melyek a rómaiak történetéből vannak merítve, összefüggő egészet alkotnak és stilus tekintetében is beválnak; de mint-hogy a reáliskolai latin nyelvoktatás szabályzata Cicero válogatott leveleinek olvasását határozottan követeli, ezen prózai olvasmányokkal a második tanfolyambeli növendékek nem foglalkozhatnak. Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy a szerző nyelvtanának első részében foglalt összefüggő olvasmányt (Perzsa háborúk) tárgyánál fogva az említett bírálatok különösen hibáztatták, azt hiszszük legczélszerűbb volna e baj elhárítására szerző mondattanának római tárgyú és a történeti egymásutánt figyelembe vevő olvasmányát nyelvtanának első részében használni fel, és mondattana számára új, nevezetesen Cicero leveleiből vett olvasmányról gondoskodni.

A költői szemelvényeket sem tartjuk idevalóknak, mivel az Antho-

logia olvastatása által úgy is megismertetjük a tanulókkal legalább a legnevezetesebb római költőket, míg itt csak Ovidius szerepel (természetesen hexameteres és distichonos versmértékkel). Ha tehát szerző költői szemelvényeket akart adni, akkor bővebben kellett volna válogatnia, s egyszersmind tárgyalnia kellett volna a classicus versmértékeket is az újabb elmélet alapján. Egyébiránt két engedélyezett Anthológiánk (szerzőnké és a Pozder-Dávid féle) megfelel mind a két célnek, és így itt e költői szemelvényekről szívesen lemondhatunk.

Egyik legsajnosabb fogyatkozása e tankönyvnek az, hogy a római naptár, pénz és mértékek ismertetése, melynek égető szüksége különösen Cicero leveleinek olvasása közben érezhető, a függelékben elmaradt. Helyén való volna egy magyar-latin szótárnak is a fordítási gyakorlatokhoz való csatolása, ismervén magyar-latin szótáraink magas árát és nagyobbára megbizhatatlan voltát.

Ezen általános megjegyzések után nézzük most már a könyvet részleteiben.

Szerző az egyszerű mondatból indulva ki, az eseteket a Schulz-Dávid-féle grammatica nyomán alaktani kategoriák szerint fejtegeti. *Hasznos és érdemes újítás tankönyvében a német és francia nyelvekkel való analogia feltüntetése* — a hol és a mikor alkalom kínálkozik reá —, mert ez valóban könnyíteni fogja a szabályok megtanulását. Ámde kár volt a latin mondatokat magyarra fordítani,*^{*)} mert oly könnyűek és egyszerűek, hogy ezt már a tanuló (esetleg kis útbaigazítással) maga is végezheti. Néhol túlságos sok ígét sorol fel, a helyett, hogy az igéket értelmekre való tekintettel (mint a Bartal-Malmosi-féle mondattan teszi) általánosítaná (2, 23, 28, 54. §§.). Másutt a casusoknak rövid jelszavakkal való elnevezéseit (pl. abl. copiae és inopiae, abl. pretii, gen. memoriae és criminis) hagyta el, holott egyebütt következetesen megtartotta.

Az accusativus tárgyalásánál a belső tárgy vagy figura etymologica (pugnam pugnare, dictum dicere stb.) legalább ritkább betűkkel volna említendő. A 12. §.-ban a kettős accusativus és a 21. §.-ban a (utilis, noxius, gratus, similis stb.) melléknevek mellett álló dat. analogiája a német nyelvvel nincsen kimutatva.

A 35 §.-ban a collocare mellett álló szerkezet úgy volna megfejtethető, hogy a latin észjárás itt nemcsak magát a cselekvést, hanem egyúttal annak eredményét is kifejezi. (Tehát: Præsidium collocarunt in urbe = præsidium collocarunt in urbem, ut in urbe sint, v. ö. a magyar: gyere nálunk).

A 38 §.-ban az abl. copiae-t vonzó igék nagy része a 28. §.-hoz veendő. A 48. §.-ban a gen. subiectivus és obiectivus világos megkülön-

*) Mi ezt részünkről csak helyeselhetjük.

böztetésére a példát kellett volna jobban megvilágítani. Azaz: amor patris, ha gen. subiectivus, = pater amat (aliquem), ellenben ha gen. obiectivus, = patrem amat (aliquis).

Az 52. §., mivel már a 49. §.-ban szó van a genitivus qualitatistáról, talán szükségtelen.

Az igét mondattani alapon (nem kötőszók szerint) teszi fejtegetése tárgyává, és habár itt a más nyelvekkel való kapcsolat hijjával semmi féle támaszpontot sem találhatunk, mégis *szűk keretben velősen és világosan magyarázza a legfontosabb szabályokat*. A 68. §.-ban, hol az alanyi és tárgyi mondatokról szól, az acc. cum inf. szerkezetet kívánó verba sentiendi és dicendi, és az est-tel összekötött főnevek hiányzanak.

A 84. §.-ban a «cum explicativum» kimaradt az időhatározó mondatokat bevezető kötőszók sorából. A 85. §.-ban a «cum additivum» értelmezése homályos, és éppen a lényegét nem emeli ki. Szerzőnk szerint a «cum additivum az utómondatban az értelem szerinti főcselekményt fejezi ki», holott lényege az, hogy mint utómondat váratlan fontosabb eseményt csatol az előzményhez, és azért et tum-mal oldható fel. A 90. §.-ból a vontakozó okhatározó és következményi mondatok a megfelelő 77. és 80. §.-hoz illesztendők.

A fordítási gyakorlatok az olvasmányok szövegéhez alkalmazkodnak és mindig a grammatica valamely tanult részét tartják szem előtt. Csak egy gyakorlat áll egyes mondatokból, hogy a tanuló egy nagyobb szakaszból (abl. használata) nyert ismereteit változatos és megfelelő példákban egyszerre recapitulálhassa.

Szerző könyvét — összevetvén annak könnyen pótolható csekély hiányait kiváló előnyeivel — kartársaimnak melegen ajánlhatom.

Temesvár, 1888 okt. hó 13.

GRÓSZ JAKAB.

K Ü L F Ö L D I I R O D A L O M.

Wilhelm Scherer et la philologie allemande. Par Victor Basch, chargé de cours à la Faculté des lettres de Rennes. — Paris, Berger-Levrault, 1889. 148 l.

E tanulmány megjelenése örvendetes jele annak, mily szép sikerrel halad a német nyelvi és irodalmi oktatás Franciaországban. Tíz évvel ezelőtt ily könyv itt lehetetlen volt. Ha a főbb német irodalmi mozzanatok nem is voltak ismeretlenek, a tudós életet csakis néhány kiváló tanár ismerte. Mindazt, a mit Németországról a háború előtt

írtak, vagy St. René Taillandier vagy Philarète Chasles tollából került ki; az egyik a Sorbonneon, a másik a Collège de Franceon képviselte azon szakmát, a melyet itt *littérature étrangère*nek neveznek. A *Revue Germanique* harmincz kötete az ötvenes években kitűnő szolgálatot tehetett volna, ha a nagy közönség e kérdések iránt érdeklődött volna. A vidék alig foglalkozott a franczia termékekkel, még kevésbé a külföldiekkel. A fakultások nyomorogtak; néhány tanár egy nők- és öregek-ből álló hallgatóság előtt néhány szép phrasisban szólt philosophiáról, római és görög, néha angol írókról. Valódi egyetemi életről szó sem volt. Végre 1880-ban, Jules Ferry ministeriuma alatt, több jeles tanférfi átlátta, hogy derék gymnasiumi tanároknak nagy hiány volt. A sokat magasztalt *Ecole normale* évenként vagy húsz tanárt képzett, de e szám nemcsak hogy nem volt elegendő, hanem jó része az egyetemekre törekedett jutni, vagy megunva a vidéki életet, ujságíró lett (lásd About, Sarcey, J. J. Weiss, Prévost-Paradol, Taine és még újabban Jules Lemaitre). A jelöltek stipendiumokkal bírták rá, hogy a Sorbonneon egyetemi hallgatókká legyenek és így 1882 végén egy kis mag jött létre, a mely néhány év alatt ezer hallgatóra nőtt. A vidéki fakultásokba is kezdtetek új életet önteni; a régi tanárok mellett a *maîtres de conférences* cz. alatt fiatal erőket bíztak meg az egyetemi gradusok előkészítésével, több párisi lyceum tanítványait fizetéssel tanulókül küldöttek oda, s így Lyon, Nancy, Bordeaux s még két vagy három egyetem végre hallgatókkal rendelkezett. Tagadhatatlan, hogy még maup a tizenhat fakultás közt a felének alig van hallgatója, kivéve a stipendistákat. Az általános helyzet jellemzése 1880 előtt, a lassankint behozott reformok, a felső tanulmányok ujjaszületése és azok befolyása a középtanodai tanári karra, az új *universiték*, azaz új egyetemi középpontok képzése: mindez megérdemli, hogy egy a franczia közoktatásról szóló munkában jelentékeny helyet foglaljon el. E munkából, melyet tán néhány év múlva, ha az összes hivatalos anyagot összegyűjtöttem, közzéteszek, ki fog derülni, mily hamis felfogásuk van mindazoknak Németországban és másutt, a kik az itteni tanügyi viszonyokról könyvekből vagy egy futólagos pillantás után ítélnék.

Ami különösen a német nyelvi felsőbb oktatást illeti, jelenleg ugyan minden fakultásban van egy tanár, a ki vagy a német vagy az angol irodalmat tárgyalja, de minthogy itt egy jó fakultás alatt azt értik, a mely a tanári vizsgálatokra előkészít, minthogy a fakultást annál nagyobbra becsülik, mennél több hallgatója állja ki sikerrel az évi concursusokat, valóságban csak a párisi és a nancyi egyetem számít. Ezekben két-két tanár végzi a teendőket, a mennyiben az egyik főleg nyelvtani kérdéseket fejteget — mily előkészülettel és sikerrel, azt nem kutatjuk — a másik irodalomtörténettel foglalkozik. Basch úr, a ki budapesti

születésű, de még gyermekkorában jutott Franciaországba, eleintén a nyelvtani tanszéket foglalta el Nancy-ban, jelenleg a német irodalom egyedüli képviselője Rennes-ben. Tanulmánya, melyet ismertetünk, nancyi tartózkodásának gyümölcse és eredetileg az *«Annales de l'Est»* című folyóiratban jelent meg. A vidéki fakultások egynehánya, a melyek azelőtt oly kevés életjelt adtak magukról, jelenleg külön közlönnyel rendelkeznek, így Nancy, Lyon, Bordeaux, Caen, Toulouse, Grenoble, Poitiers, a melyben a tanári testületnek, néha a tehetségesebb hallgatók dolgozatai jelennek meg. Lyon a legvaskosabb köteteket bocsátja közzé s minap még elhunyt dékánjának, Heinrichnek, német irodalomtörténetét új kiadásban is kezdte közzéteni. Német irodalomtörténetről szólván, megjegyezzük, hogy ez az egyedüli francia munka, a mely az összes irodalmat átkarolja, néhány kisebb vázlatot, mint Lange *Tableau de la littérature allemande* és Bossert átnézetét a *Grande Encyclopédie*ben nem említve. A magvas monographiák nem hiányoznak; azokon kívül, melyeket már azelőtt jeleztünk, ki kell emelnünk *Firmery* thesisét Jean Paul Richterről; a mely Németországban is feltűnést keltett és Nerrlich munkája mellett is kiállja a versenyt. *Firmery* Basch elődje volt Rennesben, jelenleg Lyonban oktat; *Schweitzer* párisi lyceumi tanár dolgozatát Hans Sachsról, a mely tizenöt évi fáradozás és könyvtvári kutatás eredménye; *Erhard* clermonti egyetemi tanár thesisét: *Les comédies de Molière en Allemagne; le théâtre et la critique*, és végre *Bailly* dolgozatát Klopstockról, a mely mint lyoni egyetemi thesis jelent meg minap. *Bailly* eddig Lilleben volt maître de conférences, most egy párisi lyceumba törekszik jutni, új jele annak, hogy sok tudor jobb szeret egy párisi középiskolában, mint egy vidéki fakultásban tanítani. Az anyagi helyzet ugyanaz, ha nem jobb, és azonkívül az irodalmi és szellemi középontban élhet az ember, míg vidéken mindenki magára van utalva. Ha eddig e körülmény nem okozott nagy kárt, tíz vagy húsz év után majd megérzik. Különösen német könyv Párison kívül ritkán található; s így pl. *Joret* Aixben, miután Herder-tanulmányát közzétette, más téren kezdett működni; mindamellett a német kritika sokat tart róla s a német irodalom legkiválóbb francia ismerőjének tekinti (*der feinste Kenner deutscher Literatur*), valószínűleg azért, mert a *Revue critique* szerkesztője, *Chuquet*, főleg a francia forradalom hadi történetével foglalkozik; de ennek négy klasszikus kiadása (Goethe, Campagne in Frankreich, Goetz, Hermann und Dorothea és Schiller Wallenstein's Lager) eddig *Lichtenberger* Goetz-e mellett a legjobbak, nemcsak itt, hanem a külföldön is, s e kiadások valamint rerecensiói az Ecole normale (eddig még nem rendes) német tanszékére vezették s valószínűleg *Guizot* utódja lesz a Collège de Franceon, a hol már többször mint helyettes tanár működött.

Mindezen munkákban a forma a fődolog; a német irodalmi kutatás a legkisebb és legsilányabb dissertatioig fel van használva, de oly csinos modorban előadva, hogy minden művelt ember megérti. Ebből következtethetjük, hogy mily német munkákat szeretnek itt különösen olvasni. Gervinus irodalomtörténetét nagyrabecsülik, Goedeke-vagy Kobersteinről nem akarnak semmit tudni; Danzel-Guhrauer Lessing-művét néha-néha lapozgatják, Erich Schmidtét tanulmányozzák. Scherer irodalomtörténetét valódi örömmel fogadták; végre valahára egy kiváló kutató érhetően beszélt és oly eszméket tárt fel, a melyeket eddig a kézikönyvekben hiába kerestek. Halála mély benyomást tett a tudós körökben; azok, a kik Berlinben látták, mint Burdeau, a ki a *Journal des Débats*-ban írt róla, vagy Lichtenberger, a kinek Basch könyvét ajánlotta, meleg szavakban emlékeztek meg róla, és most Basch valóban szép emléket emelt neki.

A munka öt része oszlik, az első és ötödik a nyelvészt, a többi az embert, az irodalomtörténészt és æsthetikust jellemzi. A szerző az első fejezetben a német philologia történetére rövid pillantást vet; vezerei Raumer, maga Scherer és Rückert. Ez a fejezet épúgy mint az utolsó, ahol Scherert mint nyelvészt jellemzi, azt mutatja, mily odaadással fogta fel Basch új hivatását Nancyban, midőn a fiatal agrégére, ki még kevéssé jártas volt a philologiai problémákban, e szakot reá bízta. Hangya szorgalommal gyűjtötte össze az anyagot és már első két évi működésében képét adhatta a német philologiai mozgalomnak és jelöltjeit nagyon jól készítette elő a nyelvtani kérdések fejtegetésére, a melyek néhány év óta az agregatió konkursusán oly nagy szerepet játszanak. Az utolsó fejezet különösen, ahol Scherer fő nyelvészeti munkájának (Zur Geschichte der deutschen Sprache) nézeteit bonczolja és néha cáfolja, a hol kimutatja, hogy az alap, a melyen e fényes épület áll, nem igen biztos, azt bizonyítja, hogy derék philologussal van dolgunk. Basch szép tehetségét még jobban mutatja a három fejezet, hol Scherer általános nézeteit, irodalomtörténetét és æsthetikáját jellemzi. Ez osztrák születésű tudósban a determinismus hatalmas szószólóját látja, a ki az irodalmi kutatásokba a jelenkor hatalmas eszméit beviszi, a ki ámbár Lachmann és Müllenhoff tanítványa, nem követi mestereit híven, hanem köztük és Pfeiffer iskolája közt közvetítő szerepet játszik, és az inductio, hypothesis és a domináló jellemek tanával akar magyarázni mindent. Kiemeli irodalomtörténetének nagy érdemeit, a középkor kitűnő tárgyalását; kimutatja az ellentétet közte és a többi irodalomtörténetírók közt; a négy nagy elme: Wolfram von Eschenbach, Walther von der Vogelweide, Lessing és Goethe remek jellemzését, a kikben Scherer a cselekvényt, a tett embereit látja. De nem hallgatja el, mily érdemtelenül bánt Scherer Heinevel és mily kevésre becsüli az újabb irodalmi

mozgalmat. Basch nagy bámulója Grillparzer darabjainak; egy finom analysisben Scherer ellenében kimutatja, mily nagy tragikust bírt Ausztria e Franciaországban kevésbé ismert költőben.

Scherer Poétikája, a melyet halála után tanítványa Meyer adott ki, alkalmat szolgáltat a szerzőnek, hogy a kiváló æsthetikus tanát, a mennyiben ez előadásából kitűnt, ismertesse. Az eszme valóban nagyszerű; de az ily detail kutatások alapján megírandó æsthetika még a távolban lebeg. A statistikai anyag, melyet Scherer követel, még távolról sincs együtt. Mindannyiszor hogy nagy kritikusok, mint Scherer és nemrég Baumgart, a poétikát tárgyalják, az aristotelesi kritikát magasztalják és sajnálatukat fejezik ki, hogy Lessing Laokoonja, a mely egészben aristotelesi tanulmányokon alapszik, nem készült el; mily jelenség több mint száz év után egy oly sokat gondolkodó nemzet életében e panaszs és sajnálat, hogy a Laokoon töredék maradt! Mily vallomás, mily vesztesség! Basch kimutatja, hogy mily befolyással volt a determinismus tana Scherer nézeteire, mennyiben tartozik a történeti iskolához, mit köszön Tainenek és mily módon lehetne e fányes vázlatnak testet adni. De tudjuk, hogy a Scherer követelte igények még nemzedékeket fognak foglalkoztatni, és addig még mindig jól teszünk, ha Lessinghez és az ó-korhoz térünk vissza.

Páris, szeptember hóban, 1889.

KONT IGNÁ CZ.

PHILOLOGIAI PROGRAM-ÉRTEKEZÉSEK.

1887/8.

20. Bauerle Ferencz, A germán mythologia- és mondavilágból. (A cisterci-rend bajai kath. főgymnásiumának értesítője. 1887.) — A szerző ez értekezésben a germán mythos és hősmonda legfontosabb tárgyait s az azokkal összefüggésben levő kérdéseket tárgyalja. Fejtegetései «nem azoknak vannak szánva, úgy mond, kik a germán mythológiát ismerik, hanem szánva vannak főleg a tanuló ifjúságnak, a melynek nem igen van alkalma a germán mythológiával megismerkedni». Dicséretre méltó szándék, — a baj csak az, hogy a szerző maga is nagyon rosszul ismeri a germán mythológiát. Az értekezés bevezetése általánosságban szól a mythológiáról. de már ebből a fejtegetésből is az olvasó alighanem több zavaros, mint világos fogalmat fog meríteni. Az értekezés első mondata szerint «mythologia nem más, mint a régi pogány népek mythosainak tana» s a következő lapon is az olvasható, hogy «germán

mythologia alatt az összes germán nép *hitregetanát* értjük»; — ezek alapján tehát valami tudományfélét fog sejteni a szerző «tanuló ifjúsága» a mythologia neve alatt.

De ugyancsak az első lapon azt találjuk, hogy «a mythologia *költészet*, melynél a phantasiának legszabadabb működés van engedve» s hogy «a mythológiának már az a természete, hogy sejtelmes, homályos . . .» Ez ellenmondásos bevezetés után a szerző a «germánok mythológiájára» tér át s minthogy «német mythologia a szó szoros értelmében véve nincs», a skandináv hagyományok tárgyalásába fog. A szerzőnek ezen egész skandináv mythológiája nem egyéb, mint az ifjabb Edda egy könyvének, a *Gylfaginningnek* gyöngé, kritikátlan kivonata — persze nem az eredeti alapján. Beszél valamit a legrégibb istenről, a kit *Allfädurnak* nevez, felsorolja ennek 12 nevét, azután a világ keletkezéséről szól, majd az ázokról, a kiket névszerint felsorol. Erre ismét egy részlet a világ szerkezetéből (az eget és földet összekötő híd, Asgard városa, Valhalla), majd Odhin összes lovainak névszerint való felsorolása. Most a «szoros értelemben vett germánok» — értsd: a németek — istenségei közül következnek a főbbek, de mivel «a többi germán istenség kevésbé érdekes és nevezetes», ismét a skandináv mythológiára tér vissza s az első emberpár s a törpék teremtetését beszéli el. Majd a három ég és kilencz világ felsorolása s azután a világ végének elbeszélése következik. Elpusztulván a mindenség, a szerző «egy pillanatot vet» a germán mondavilágba is. Elmondja, hogy «a Nibelungének egy a 12. században keletkezett nagyszerű népies éposz», hogy «nem egy költő műve az, hanem évszázadok terméke»; négy sorral lejjebb igaz hogy már azt olvasuk, hogy «e nagyszerű époszt a német nemzet állítólag *Kürenbergnek* köszöni, ő volt az, a ki a 12. században oly ügyesen, oly tapintatosan, oly művésziesen egy szerves egészzé fűzte össze a mondákat» . . . stb. stb. Majd a «Nibelungéneket megelőző, vele összefüggő» mondát tárgyalja, t. i. a nibelungmondának skandináv alakját, s miután még értésünkre adta, hogy «az elmondott rész körülbelül megfelel a Nibelungéneknek; ez képezi röviden a Nib. ének tárgyát, csak hogy részint ezen említett szereplők felcserélésével, részint sokkal több más szereplő személylyel és eseménynyel megtoldva», megemlíti Friedr. von der Hagen magyarázatát és Schlegel Ágost szavaival lendületesen befejezi értekezését.

E rövid kivonatból is látható, hogy az értekezés zavaros dispositiójával, ide-oda ugró gondolatmenetével s naiv előadásmódjával (l. pl. még: «ezt a vakmerőséget az istenek *megaprehendálták*», 16. 1.) körülbelül egy iskolai dolgozat mértékét üti meg. De a feldolgozás e módja egészen méltó a tartalomhoz. A botlások részletes felsorolásával és helyreigazításával lapokat tölthetnénk meg. *Ostar* a szerző szerint a hold kormányzónője (19. 1.), pedig nevéből világos, hogy csak a kelet, a hajnal s

együttal a tavasz istennője lehetett. Míg ilyenformán a hold s ez istennő között alaptalan összefüggést létesít, addig a *Montag* szónak a hold nevével való világos összefüggését ignorálja s ez utóbbit *Manna* (?) isten nevéből származtatja (18). Érdekesek az *ázokra* vonatkozó felvilágosításai; az istenek e nemzetsége Ázsiából vándorolt be s nevük az *Asiate* (!) szóból származik; megmaradt az *As* szó a kártyák elnevezésénél; *As* = legnagyobb, legerősebb (17). Az *alfok* neve a lat. *albus* szóból ered (20 l.). Az Asgard közepén levő tér szerint *Idavellur*, ehhez megjegyzi: «*Idafthur?*» (18. l.). Persze az *Idavellur* szó egyáltalában nem létezik, hanem csak *Idavöllum*, az óskand. *völlum* szónak pedig semmi köze a ném. *Flur* szóhoz. Egyáltalában minden lapon meglátszik, hogy a szerző épenséggel nem ért az Eddák nyelvéhez s ezért az értekezés hemzseg a legfurcsább módon elferdített névalakoktól. *Sigfússon* nála *Sigfossön*, *Alfadhír* : *Allfadur*, a *hrímthursok* következetesen *hrymthussok*, a *Hrímfaxi* mén neve itt *Rhyrfaxi*, *Gudhrún* : *Gudrunur*, *Brynhildr* : *Brynhildur*, *fimbulvetr* : *fimbulvettur*, Urdhr forrása (*Urdhar brunnr*) itt félig németesítve *Urdaborn* stb. — Mindezek különben csak apróságok volnának; teljesen hasznavehetetlenné teszi azonban értekezését az, hogy a szerző túlhaladott álláspontot foglal el és egészen elavult nézeteket melegít fel újra. Forrásai Grimm Jakab és Simrock mythologiai munkái, — hogy a német mythologia azóta is haladt, azt a mythológiáról író szerző úgy látszik nem tudja. Ma ugyanis már általánosan elfogadottnak tekinthető az a nézet, hogy Grimm kiindulópontja és eljárása nem volt helyes, midőn : z Eddákat a germán mythologia eredeti forrásának tekintette s az eddai istenek alakjait kereste a német hagyományokban is. Hasonlítottatásainak az volt egyik főérdeme, hogy ezzel útját egyengette egy szélesebb, indogermán alapon nyugvó összehasonlító mythológiának, melynek *Kuhn* és *Müller Miksa* lettek legkiválóbb képviselői. Másrészt a német néphagyományokra támaszkodva, rámutatott arra, a mit ma a mythologia legtisztább forrásának tekintünk : a néphit, népszokásokra, népmondákra és népmesékre. A mythologusok közül főleg *Schwartz* volt az, a ki ebből kiindulva elvként kimondta, hogy a mythosok fejlődésének törvényeit a népszellem nyilatkozataiból kell ellesni. Az alsó mythologia (*niedere Mythologie*) ettől fogva mind fontosabb szerepet kezd játszani. E két új irányt azután *Mannhardt* kombinálta, gyűjtögetve a német népszokásokat (többnyire mezei szokásokat) s összehasonlítva őket a görög és római nép megfelelő szokásaival. *Mannhardt* kutatásainak eredményei persze nem tekinthetők végleg elfogadottnak : míg ő pl. arra következtetésre jutott, hogy az indogermán istenségek eredetileg a vegetatio démonai voltak, addig újabb kutatók (Meyer E. H.) athmosphærikus természetű lényeket látnak bennök, a napfény, szivárvány, köd, felhők, zivatar s hasonló

tünemények démonait. Ezeket a tüneményeket a mindennapi élet jelenségeinek megfelelőleg fogta fel az ősemler, az ismeretlent az ismeretes analógiájára, a felhőket nyájnak, a vihart csatának stb. A vegetatio, a vetés és aratás stb. démonairól csak a földművelés nagyobbmértéti kifejlődésével lehet szó, ily fejlődés pedig csak az idg. kor *utáni* időben állott be. A mint azután az ember az ezen jelenségektől való függőségét érezte, istenségeknak tekintette a démonokat s megalakult a kultusz és a vallás.

De bármikép vélekedjünk is e kérdésekről, az bizonyos hogy mythologiai kutatásoknál a néphiedelemre s az avval összefüggő népies hagyományokra kell fektetnünk a fősulyt. Ezek rendesen sokkal eredetibb alakban tartották fenn a régi mythusokat, mint a költői feldolgozások, bármily régi időből valók is ezek. A hol pedig már az istenek egész genealogikus rendszere tűnik élénk (mint pl. az Eddákban is), ott már nagyon alapos gyanú fér a hagyomány eredetiségéhez. — Még egy dologra kell tekintettel lennünk, arra t. i., hogy a mythusok vándorolnak s ép ezért figyelemmel kell lenni a mythus keletkezésének helyére. A német Wotan pl. (eredetileg a szél démona) Müllenhoff fejtegetései szerint először csak a frankok törzsénél állott tiszteltben, tekintélye azután mindinkább emelkedett s így vándoroltak az alakja körül szövődő mythusok északra, míg végre a skandináv félszigeten e jövevény isten, Odhin, az ősi tisztelőnek örvendő Thort is kiszorította.

A germán és német mythologia épülete tehát még korántsem tekinthető befejezettnek s a germán istenek Olymposa, melyet Grimm a skandináv költői hagyomány alapján és görög-római mintára konstruált és Simrock népszerűsített, bizonyára nem élt ily alakban sem az ősgermánok, sem a németek képzeletében, de még csak a skandináv népekében sem. E téren sok még a tenni való, «unsere Mythologie, úgymond Mogk, e tudománynak egy jeles fiatalabb művelője, steht noch in dem ersten Stadium ihrer Entwicklung». (*Literaturbl. f. germ. u. rom. Philologie* 1886. 316. l.). Ilyformán nem csodálkozhatunk, ha Bäuerle úr mythologiai fejtegetései sem állanak a tudomány mai színvonalán. Hogy okvetetlenül meg kellett-e ezeket írnia, az aztán persze más kérdés. Arról, hogy a német mythologia nem áll többé Grimm álláspontján, mindenesetre könnyen meggyőződhetett volna, ha csak egy pillantást vetett volna Heinrich Gusztáv német irodalomtörténete I. köt. (1886) 15. s köv. lapjaira; ugyanott megtalálta volna a német és skandináv hősmónának az övénel sokkal bővebb, sokkal szebb és főleg sokkal helyesebb tárgyalását is (37. s k. l., 246. s k. l.). Bäuerle úr e közelfekvő forrás helyett inkább Schlegel és Hagen tudományos tekintetben teljesen elavult fejtegetéseihez folyamodott, s egészben oly értekezéssel gazdagí-

totta tudományos irodalmunkat, a melynél körülbelül egy félszázaddal ezelőtt is különbet lehetett volna írni e tárgyról. Ma e dolgozat merő anachronismus, azaz tudományos bűn.

PETHEŐ LAJOS.

VEGYESEK.

— Jelentékeny műemlékek találtattak 1888 november 16-án Cyprus szigetén Idalion mellett Aphrodite szentélyében, nevezetesen: egy csoport Aphroditével a trónon és két gyermekkel; a csoport talapzatán egy erősen elmosódott, fekete betűkkel írt felirat látható; azon kívül egy oszlopnak és egy hatalmas nagyságú sphinxnek töredéke. Mindannyi homokkőből van készítve, és körülbelül a Kr. e. hatodik századból való, vagy még régebbi időkből; talán csak az Aphroditéből és két gyermekből álló csoport származik valamivel későbbi korból.

— Érdekes jelenség, hogy míg nálunk a görög nyelvnek nemcsak szűkebb térre való szorításáról, hanem a gymnasiumokból való teljes kiküszöböléséről van szó, Németországban olyanok is akadnak, kik ennek nagyon is ellenkezőjét vitatják. *Fleischmann*: «Das Bildungsideal des deutschen Gymnasiums» (Hof, 1888) czímű program-értekezésében röviden vázolván a német gymnasium történeti fejlődését, az előszóban a latin nyelv megszorítását javasolja, hogy ily módon a görög nyelv és irodalom az öt megillető elsőbbségi helyet elfoglalhassa, és a német nyelv és irodalom is tért nyerhessen.

— A delphibeli ásatások kérdése végleges megoldást nyert. Eleinte t. i. az ásatásokat a francziák akarták eszközölni, de a görög kormányval való szerződésük létre nem jött; majd arról volt szó, hogy az athenaei amerikai archæologiai intézet akarja magára vállalni a munkálatokat. Végre körülbelül félévvel ezelőtt a görög archæologiai társaság kölcsönt vett fel a bécsi Unio banknál, és maga vállalta el a feladat keresztülvitelét.

— Hludanára vonatkozó felirat Frieslandból. Egy, a Rajnától északra, Hollandiában talált római feliratról részletes tudósítást ad *Zanjanmeister* a *Korrespondenzblatt der Westdeutschen Zeitschrift* első számában. Ezen felirat, egy női alak töredékének alján állva, így hangzik: «Deæ Hludanæ conductores piscatus mancipe Q. Valerio Secundo v. s. l. m.» Hludana istennő, kit a tűzhely védőjének magyaráznak, már régebbi észak-németországi leletekből ismeretes. Az említett szobrot a felirat szerinti halászlát bérlok állították fel, miből az következik, hogy a szobor helyének közelében a föld és tenger az állami részéről bérbé adott; a kőszobor valószínűleg a Vespasianus és Traianus közti időkből való, következőképpen a Rajna alsó-germániai jobb partja azon időben még a római államhoz tartozott.

— Hyperidesnek egy új beszéde. A Louvre-muzeum igen értékes szellemi kincsre tett szert, t. i. Hyperidesnek egy Athenogenes elleni beszédére. A beszédet Revillout, a Louvre-muzeum második conservatora, találta meg egy papyruson felső Aegyptomban és szerezte meg a muzeum számára; ugyanő ismertette az Academie des inscriptionsban tartott felolvasásában a papyrust és a beszéd tartalmát. A beszéd a chæroneai csata utáni időben (Kr. e. 338 után) tartatott, a mikor már Athenæben érezhető volt a macedon befolyás: Demosthenes és Hyperides Athenæ függetlenségeért küzdöttek, míg Athenogenes a macedon párt vezére volt. Hyperides beszédében Athenogenes ellen a hamis szerződés vádját emelte, és súlyosbította azt Athenogenes hazaáruló politikai szereplésének kiemelésével. Revillout azt hiszi, hogy Hyperides a pert megnyerte és hogy az Athenogenes és vevője közti szerződés érvénytelennek nyilvánított.

— A Vingolf szónak, melyet főleg Klopstocknak híres ódája tett szélesebb körökben ismeretessé, új etymológiáját adja Braune a *Beiträge zur Gesch. d. deutsch. Spr. u. Lit.* imént befejezett XIV. kötetében (369—376. l.). Eddig az ózl. *vîn* barát, és *gôlf* szoba, terem, összetételének tartották; ez volt a felfogása Klopstocknak is, midőn a «barátság templomát» nevezte *Wingolfnak*. Braune már most arra figyelmeztet, hogy a szónak azon az egyedüli három helyen, a melyen a germán ókorban előfordúl (mind a három a Snorra Edda *Gylfaginníng* cz. részében), nincsen semmi köze a barátság fogalmához s e helyek közül is csak a harmadik (20. fej.) nem apokryph eredetű, itt pedig e név a *Valholl* mellett az elesett hősök, az *einherjar* tartózkodása helyét jelöli meg. Braune azt hiszi, hogy a *vingôlf* szó nem volt egyéb, mint a *Valholl* név költői körülírása, mely nem is keletkezett a XI.—XII. századnál régiebb időben; hisz, a mint Schullerus hazánkfiá kimutatta, maga *Valholl* is csak a IX. század óta lépett a régiebb *Hel* helyébe mint a harcosok paradicsoma. A *vingôlf* szó pedig Braune szerint tulajdonképen *vîn-gôlf*, a *vîn* bor és *gôlf* terem szók összetétele; *Valholl* tehát e névben mintegy «Ólón borsarnoká»nak fogták fel. E magyarázatot támogatják az angolszász költői nyelv hasonló képzései: *wîn-aern*, *wîn-burg*, *wîn-sele* stb.

P. G.

— Az acta fratrum arvalium új töredéke. A múlt év nyarán egy szőlőben a Via Flaminia mellett, másfél kilométernyi távolságban a Porta del Popolo előtt, rátaláltak egy ó-keresztény temetkezési helyre és egy S. Valentinusnak szentelt basilikára. Ez utóbbinak egyik falába beépítve találtak egy feliratos márványtöredéket, melyben Gatti — ki a feliratot a Notizie degli scavi 1888 p. 501 közölte — az acta fratrum arvalium egy részletét ismerte fel. Ezen töredék feltalálása ismét az acta fratrum arvalium emlékeinek feltűnő szétszórtóságáról tanuskodik, mert míg az ebbeli feliratok eredeti helye Dea Pia berke volt, hét kilométernyire a Porta Portese előtt, találtak az actából egyes részletek az Esquilinuson, Aventinuson, a Via Appia katakombáiban, és még az utolsó években Róma kellő közepén a Campo di Fiori közelében, továbbá a kapuk előtt és a S. Lorenzo mellett, sőt a Tiberis medrében is. A tízenkilencz sorból álló töredék a legrégibb a fratrum arvalium actáinak eredetiben ránk maradt részei

között, és a Kr. u. 20-ik és 21-ik évekre vonatkozik. Érdekes a formula, melylyel a magister collegii, Quintius Crispinus Valerianus, az év ünnepeit indicálja. Míg t. i. Gaius óta ezen formulának állandó szerkezete körülbelül ez volt; «quod bonum faustum felix fortunatum salutareque sit imperatori illi, populo Romano Quiritibus fratribusque Arvalibus mihique», ezen feliraton a formulának Tiberius idejében szokásos alakját látjuk. A formula nincs ugyan teljes épségben megőrizve, de annyi mégis kivethető, hogy a császár neve nem első helyen, hanem a papi collegium neve után állott.

— Rother király a XII. századi német népies epikának egyik legvonzóbb terméke. A hős, ki az alsó-olaszországi Bariban székel, nőül kéri a konstantinápolyi császárnak a leányát, de a császár fogságra vetteti követeit. Rother erre maga indúl a görög fővárosba, legyőzi a babyloni (kairói) királyt, ki a görögöket megtámadja, s megszökteti szép aráját, kinek hajlamát megnyerte volt. A császár rögtön haddal akarja üzőbe venni a rablót, de egy hű emberének a tanácsára inkább csellel él. Csak ugyan visszaszöktetik leányát, mire Rother Konstantinápolyba jön, a császár fogságába esik, de hívei kiszabadítják és a hős visszanyeri nejét. A mondában félreismerhetetlenek a mythikus elemek, de a szerző ismerte Rothari longobard királyt is, és a történet egyes részletei megegyeznek a konstantinápolyi történetekkel I. Alexius görög császár († 1258) alatt. Kétségtelen, hogy a földolgozó mondai és történeti elemekből alkotta meg szép költeményének tárgyát, de e történeti elemek már nem elég világosak. (L. Irodalomtörténetemet I. 204.) Ez utóbbiakat kutatja most Singer Lajos, a bécsi akadémiai gymnasium programjában (*Zur Rother-Sage* 1889) és azon eredményre jut, hogy a költemény történeti elemei a X. századból származnak, mert feltűnően megegyeznek I. és II. Ottó császárok alsó-olaszországi történeteivel és a konstantinápolyi uralkodóknak a nevezett fejedelmekkel szemben tanúsított magatartásával. (II. Ottó neje a görög császárnak volt leánya.) Szerinte tehát a Rother-monda (melyhez a longobard Authari-monda is fontos részleteket szolgáltatott), már a X. század végén vagy a XI. sz. elején nyerte a XII. század végén keletkezett költeményben földolgozott alakját, még pedig az első két Ottó történeteinek lényeges befolyása alatt. Az egyezések csakugyan oly feltűnőek, hogy pusztá véletlennek nem tulajdoníthatók. Részemről a szerző véleményét alaposnak tekintem, és most csak egyéb forrásokból is kellene anyagot gyűjteni, mely talán a mondanak X. és XI. századi létezését, valamint további fejlődését is igazolja.

— A Kudrun-eposz fejlődését tárgyalja Neumann Frigyes, a berlini Zsófia-gymnasium programjában (1888). A szerző helyteleníti Müllenhoff és Wilmanns ismeretes kutatásainak nemcsak eredményeit, hanem kiinduló pontját is, a mennyiben mind a ketten későbbi átdolgozók által elrontottnak tekintik a költemény szövegét és azon vannak, hogy az éposz 'eredeti' elemeit kimutassák. Hogy Müllenhoff az egész nagy, 1705 versszakra terjedő költeményből csak 414 versszakot tekint eredetinek és ezekből alkotja össze azt a két 'balladát', melyekből nézte

szerint az éposz később alakult; hogy Wilmanns egy eredeti szövegnek több, egymásra következő átdolgozó által történt kibővítését és egyuttal elrontását föltételezi: nem változtat lényegében a két jeles szakférfiú nézetén, mert mind a kettőnek kiinduló pontja és módszere azonos. Neumann e fölfogással szemben vitatja, hogy az eposz tárgya különböző mondák összekeveréséből, az eposz szövege pedig különböző kész költemények összekapcsolásából alakult. Ez nem valószínűtlen, de a szerző egyáltalában nem ad a költemény e „fejlődéséről” helyes képet, úgy hogy feltevésének helyességéről vagy nem helyességéről alig szólhatni. De nem is ebben van dolgozatának értéke, hanem azon éles elemzésben, melylyel a költeménynek valóban meglepően nagy számú és nagyfontosságú ellenmondásait kimutatja. E szempontból az értekezés igen tanulságos, mert kézzelfoghatóan bizonyítja, hogy a reánk maradt utolsó szöveg szerzője mily könnyelműen s mennyire megfontolás nélkül járt el munkájában. Az „eredeti” és „későbbi” részletek fölismerését és kimutatását Neumann egyáltalában nem tartja lehetségesnek, s ebben minden valószínűség szerint még abban az esetben is igaza van, ha a saját, csak elvileg kifejtett elmélete nem is állja ki a kritikát.

— A Kürenberg-kérdéshez érdekes adalékot szolgáltat Strnadt Gyula fölolvasása: *Der Kürnberg bei Linz und der Kürnberg-Mythus* (Linz, 1889, 60 l.). Ismeretes dolog, hogy Kürenberg a legrégebb német minnedalos; hogy osztrák embernek tartják, kinek vára Linz közelében feküdt; hogy Pfeiffer neki tulajdonítja a Nibelung-ének mai alakját. Ez utóbbi föltevést, mely különben is idejét multá, nem érinti a Strnadt dolgozata, melynek voltaképi célja: kimutatni, hogy Kürenberg lovag, a hivatott lyrikus, nem volt osztrák ember. E föladatát kizárólag korabeli oklevelek alapján oldja meg, úgy hogy tanulmányát első sorban a historikusok vannak hivatva megbírálni. „Kürnberg” vagy „Kürnberg” nemcsak Felső-Ausztriában, hanem igen sokfelé akad; a név értelme: malomhegy, s pl. a felső-ausztriai „Kürnberg” melletti völgynek a neve „Mühlbachthal”. A név legrégebb alakjai *Querinerberch*, *Querenberch*, *Churenberc*, *Churinberch*; a gót *qairnus*, ófn. *chuirna*. kfn. *kurn*, *kürn*, a. m. malom; a *müle* szó későbbi keltű. E felsőosztrák Kürenberg-várra vonatkozó kutatásainak eredményét a következőkben foglalja össze a szerző: 1. A bajor néptörzs területén a XII. században csupán két hely mutatható ki, melyeken Kürenberg nevű lovagok laktak, t. i. Altötting közelében az Inn mellett és a Mank folyócska partján Alsó-Ausztriában. — 2. E Kürnbergiek a Burghausen és Schala grófok hűbéresei voltak és egyazon törzsnek ágai, melyek közül a bajor ág 1140 körül Magenesben kihalt, míg a fiatalabbik alsó-ausztriai ág a XIII. századig tovább virágzott. — 3. *Felső-Ausztriában Kürnberg nevű lovagi család sohasem élt*; a kik ilyenekül (de Kürenberg) előfordulnak, e kifejezéssel csupán Kürnbergben lakókul vannak jelölve. — 4. *A felső-ausztriai Kürnberg-vár nem keletkezett a XIII. század eleje előtt*; 1206-ban említik először.

Ha Felső-Ausztriában a XII. században sem Kürenberg-család nem élt, sem Kürenberg-vár nem létezett, a Kürenberg nevű lovagi lyrikus

sem származhatik Felső-Ausztriából. Szerző szerint e lovag hazája Kirnberg a Breisgauban, másfél órányira Kenzingentől, mint már Fr. H. von der Hagen (Minnesinger IV, 109) gondolta. Ha ez tény volna, akkor a minnesang fejlődése egészen más színben tűnnék fel, mert akkor Ausztria szerepe és a népiesb irányú osztrák dalköltészet egyszerűen törlendők volnának. Ez csakugyan a szerző véleménye, melyet még azzal is támogat, hogy a második minnedalostól is megtagadja az osztrák honosságot: ez Dietmar von Eist (Aste, Ast). Eist az eddigi nézetek szerint a mai osztrák Aist (Agast, Agist, Agste, Agst). Szerzőnk szerint a költőnek és a helységnek neve nem azonosíthatók; Dietmart thurgauai embernek, az Ast család tagjának tekinti.

Ezek a rendkívüli szorgalommal és apparatussal dolgozott értekezés eredményei, melyekkel szemben az irodalomtörténész csak akkor fog állást foglalhatni, ha a historikusok szerzőnk anyagáról és következtetéseiről véleményt mondtak.

— Der Wunderer vagy Etzel udvartartása a címe egy elbeszélő költeménynek, mely a Kaspar von der Roen „Heldenbuch“-jában fönmaradt és e „Heldenbuch“-nak Hagen-Primisser-féle kiadásában (1820) olvasható. E költeményt tárgyalja Zimmerstädt Ferencz a berlini lujzavárosi realgymnasium programjában (1888). A költemény tartalma röviden a következő: Midőn Etzel király egyszer Magyarországon fényes udvart tart és vitézeivel épen lakomáz, megjelen előtte egy Sælde nevű csodaszép leány, hogy védőt keressen, mert a Wunderer, egy csodás tettekre termett óriás, üldözi őt, hogy nejjé tegye vagy, ellenzése esetére, fölfalja. A leányt a jó isten három csodás adománnyal jutalmazta meg erélyességeért: föl ismeri az emberek lelkületét, áldásával minden harczost megmenthet az erőszakos haláltól és naponta egyszer bárhová képes tűnni. Etzeltől nem várhat segílyt, mert rögtön föl ismeri, hogy igen bőkezű, de egyúttal fölötte gyáva; de igenis Rüdigertől és Dietrichtől, kiket föl is kér, hogy védjék őt. De Rüdiger nem mer és Etzel sem akarja elbocsátani; Dietrich azonban, bárcsak tizenöt éves, vállalkozik az óriás legyőzésére, mire Sælde megáldja, és Dietrich a dühös szörnyet csakugyan legyőzi és megöli. A szép leány azután megköszöni a hősnek e nemes és bátor tettét, együtt lakomáz Etzellel és udvarával s végül eltűnik.

A költemény célja kétségtelenül Dietrich dicsőítése, részben Etzel rovására, ki itt is, mint a legtöbb középkori német költeményben (a Nibelung-énekben is) rendkívül hatalmas, gazdag és bőkezű királynak, de egyúttal gyáva férfinak van rajzolva. A költő általában jól ismeri a német hősmondát és sehol sem jön ennek hagyományával ellenkezésbe. Forrása valószínűen egy régibb munka, melyre ismételve hivatkozik is. Nyelve és verselése a XV. századbéli izlés értelmében nagyon durva.

Szerző régibb nézetekkel szemben kimutatni törekszik: 1. hogy e költemény csakugyan egy régibb, talán a XIII. század végéből származó, de reánk nem maradt epikai műnek átdolgozása; 2. hogy nem allegoria, mit némelyek a leány nevéből (Sælde a. m. boldogság) következtettek, mert a leánynak sem rajza, sem tettei nem jogosítanak föl ily föltevésre

3. hogy a költemény nem keletkezhetett a XV. században, mert ekkor már nem tételezhette föl német költő a hősmonda ismeretét oly mértékben, mint ezt a „Wunderer“ szerzője teszi; 4. hogy az a XV. századi farsangi játék, mely e költeménynek tárgyát tartalmazza (az egyedüli, mely a hősmondából veszi anyagát), minden valószínűség szerint ép ezen a költeményen alapszik; 5. hogy a költemény tárgyának egy 1518-ban nyomtatásban megjelent, de csak első felében reánk maradt földolgozása nem származhatik a „Heldenbuch“ költeményéből, de igen is ezzel együtt egy régebbi közös munkából, mely azonban ugyanabban a versszakban (a Roland-félében) volt írva, mint a „Heldenbuch“ Wunderer-költeménye, mert a két mű alakja azonos. — A szerző helyesen és óvatosan következtet, úgy hogy dolgozatának negatív és pozitív eredményei egyaránt figyelmet érdemelnek.

— Az összehasonlító tropika körébe eső érdekes dolgozatnak első felét közli a Lazarus-Steinthal-féle „Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft“ 19-ik kötetének 2—3-ik (1889-iki) kettős füzete. Az értekezés szerzője Hirzel Arnold, czíme: „Gleichnisse und Metaphern im Rgveda in culturhistorischer Hinsicht zusammengestellt und verglichen mit den Bildern bei Homer, Hesiod, Aeschylus, Sophokles und Euripides.“ Szerző azon irányelvet teszi magáévá, melyet Pecz Vilmos hasonló tárgyú munkájában (Beiträge zur vergleichenden Tropik der Poesie. Erster Theil: Systematische Darstellung der Tropen bei Aeschylus, Sophokles und Euripides mit einander verglichen und in poetischer und culturhistorischer Rücksicht behandelt. Calvary, 1886) követett — t. i. a képeknek műveltségtörténeti szempontból való tárgyalását — és az anyagot is Pecz kategoriai szerint csoportosítja. A gazdag anyag szerzőnek soknemű összehasonlításra és figyelemre méltó, sőt több tekintetben fontos következtetésekre ad alkalmat, melyek közül itt csak egynehánynak kiemelésére szorítkozunk. Először is kimutatja szerző, mennyire hű képét nyújtják a Rgveda tropusai az akkori indus nép műveltségi állapotának és mennyire világosan nyilvánul már a költői képekben is az indus és görög nép műveltségi állapota közötti különbség. A Rgveda képeinek tizenkét csoportjához Homerosnál még csak két csoport járul, de már a görög tragikusoknál tizennégy, a mi kétségtelen jele az athenaiek sokkal fejlettebb és sokoldalúbb műveltségi állapotának. Nem kevésbé fontosak az egyes csoportok összehasonlításából levonható következtetések, így pl. a Rgvedának a görögéhez képest számtalan mennyiségű képei a baromtenyésztés köréből és viszont a görög költőknek a Rgvedához képest a hajózási képekben való gazdagsága a két nép culturalis állapota közötti különbséget mutatják. A Rgvedának hasonlatokban és metaphorákban való nagy gazdagsága, mely fokozatosan csökken Homerosnál és a görög tragikusoknál, jele a Rgvedában a phantasia túlzott uralmának és a görögöknél ezen uralom jelentékeny csökkenésének. Szerző értekezésének ilyféle általános jellegű eredményein kívül számos apróbb megfigyelésekre is akadunk, melyek a Rgveda nyelvezetét és homályos helyeit is sokszor megvilágítják.

— Magyar Közmondások Könyve című terjedelmes munkán dolgozik *Sirisaka* Andor pécsi tanító, kinek neve «A babonáról» szóló jeles népkönyvének megjelenése óta nem ismeretlen. Szerző — mint ő azt velünk tudatja — eddig körülbelül 7000 válogatott magyar közmondást és példabeszédet gyűjtött össze, betűrendben csoportosítva és rövid magyarázatokkal kísérve azokat. Hogy műve lehetőleg az összes magyar közmondásokat foglalja magában, az ország több vidékére írt egyesekhez magánleveleket. Eddig több mint százan küldtek be hozzá az illető vidékről gyűjtött magyar közmondásokat. Ez alkalommal pedig mindazokat, kik bármi oknál fogva levéltileg ez ügyben föl nem kerestettek, fölkéri — legkivált a vidéki papságot és tanítókat — hogy az irodalom érdekében minél többen legyenek segítségére munkájánál. Küldjék be hozzá a vidékükön ismert s főleg a nép ajkáról ellesett magyar közmondásokat, lehető rövid magyarázatokkal és legkésőbb f. évi október 31-ig. A kik több oly közmondást küldenek be, melyek eddig szerző kéziratában nincsenek meg, azok tiszteletpéldányt kapnak s az összes munkatársak nevei, társadalmi állásuk s lakóhelyük a mű végén betűrendben ki fognak nyomtatni. Nagy köszönettel veszi továbbá a mű szerző-kiadója, ha valaki e tárgyához hasznavehető kutforrásokat nevez meg s küld be hozzá ideiglenes használatra. Ez ideig Szirmay, Erdélyi, Wigand-Czanyuga és Szvorényi ide tartozó művei vannak birtokában. A mű kéziratát egy jeles akadémikusunk fogja átvizsgálni s az előszót egy tehetséges nyelvészünk írja hozzá. A könyv terjedelme 18—20 ív, előfizetési ára 1 frt, bolti ára 1 frt 50 kr. lesz. *Sirisaka* leginkább a középiskolai tanárok közül a nyelvszakkal foglalkozókra, a népirodalom munkásaira, továbbá a papság és törekvő kartársainak pártfogására számít. A «Magyar Közmondások Könyve» legkésőbb 1890. január első felében hagyja el a sajtót. Gyűjtők 5 előfizető után a hatodik példányt ingyen kapják. A kéziratok és előfizetési pénzek ily cím alatt küldendőek: *Sirisaka Andor, tanító, Pécs*tt.

— Goedeke Károly nagy műve 'Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung', melyből a múlt évben elhunyt szerző csak az első három kötetet (a XVIII. század elejéig) készíthette el második, teljesen átdolgozott kiadásban, nem fog töredék maradni. Most vettük a IV. kötet első füzetét (1—144. l.), mely a lipceiek és svájcziai irodalmi vitáit, a 'Bremer Beiträge' dolgozótársait, Klopstockot és körét, Winckelmann és (részben) Lessinget tartalmazza. A nélkülözhetetlen munka folytatásának szerkesztését Edmund Goetze vette át, kit jeles szakférfiak támogatnak. A IV. köt. 1. füzeté is igen gazdag értékes, eddig vagy éppen nem ismert vagy csak félreeső folyóiratokba rejtett új anyagban.

— Grundriss der germanischen Philologie címmel megindúlt végre, hosszas előkészületek után, a germán philologia encyclopædiája, melyet Paul Hermann, a freiburgi jeles tanár, szerkeszt. Az 1. füzet (1—256. lap) legnagyobb részét a szerkesztő írta; tartalma ugyanis: A germán philologia fogalma és köre, A germán philologia története és Módszertan, mind a három czikk Paul Hermanutól; Rúnák és rúna-feliratok Sievers Edétől (egy táblával); és (csak megkezdve) A latin írás, Arndt Vilmostól. E czik-

kek kitiűően vannak írva, de talán egy kissé sokat tételeznek föl, főkép a „Módszertan“ túlságosan elvont: Paul nem világosítja föl igen tanulságos elméleti fejtegetéseit kellő számú példákkal s így a kezdő valószínűen sokszor nem fogja megérteni a jeles germanistának fejtegetéseit. Ez első füzet ára 4 mk., tehát rendkívül olcsó.

— Krawall. E szó eredete eddig ismeretlen volt; némelyek a közép latin charawalliumból (?) származtatták, mások valami elrontott franczia szót sejtettek benne, ismét mások egyszerűen bevallották, hogy nem tudnak vele mit csinálni; pedig annyi kétségtelen volt mindig, hogy a szó újabb keletű. Most egy névtelen kimutatja (*Zeitschr. f. deutsche Sprache*, III, 257), hogy a szó 1830. szept. 24. született Hanauban, hol e napon nagy zendülés, olyan kis forradalomféle („Rebellion“) volt, melyet a hanauiak *Gerebelle*-nek, a nagy számmal jelen volt fuldai munkások pedig szójárásuk hangtörvényeinek megfelelően *Geraball*-, *Graball*-nak neveztek s neveznek még ma is. Ez utóbbit írták azután az újságok C- vagy K-val: *Crawall*, *Krawall*.

KÖNYVÉSZET.

Fischer K. A., A hun-magyar írás és annak fennmaradt emlékei. (12 régi magyar alfabettel és 83 különféle ábrával). Budapest, szerző. 1889. (4-r. 105 l.) 3 frt.

Gerece Péter, Madách Imre és az ember tragédiája. Pécs, Engel L. 1889. (8-r 36 l.) 25 kr.

Gyulay Béla, *Irodalomismertető. A költői és prózai műfajok irodalma és elmélete a magyar nemzeti irodalom történetének rövid áttekintésével.* Polgári fiu- és leányiskolák s egyéb tanintézetek felső osztályai számára és magánhasználatra. *Negyedik*, átdolgozott kiadás. Budapest, Franklin, 1890, 1 frt. 20 kr. — Ez igen ismeretes és nagyon elterjedt könyvnek e negyedik kiadása az előzőkkel szemben lényegesen javítottnak, sok tekintetben új könyvnek mondható. A szerző a műfajok osztályozásában nagyobb következetességre és rendszerességre törekedvén, a drámai költészetet, mely előbb a belvilág és külvilág költészetén kívül harmadik költői nemnek volt felvéve, most az elbeszélő és leíró költészettel együtt a külvilág költészetének fogalma alá foglalta. Ezzel azután az eddigi sorrendnek meg kellett változnia. A tárgyalás módja annyiban a régi maradt, hogy az egyes műfajok elméletét a példák bemutatása előzi meg, de különben mind a két dologra nézve javult a könyv. Az olvasmányok közül t. i. a jelentéktelenebbek, a melyek az előbbi kiadásokban még elég nagy számmal foglaltak helyet, ki vannak küszöbölve s maradandóbb becsűekkel helyettesítvék; így e kiadásban nem találkozzunk többé Darmay Viktor, Hajnalka, Izidóra, Majthényi Flóra stb. neveivel. Míg az előző kiadásban volt rá eset, hogy mutatónyképen valamely költeménynek csak kezdő- és végsorai voltak közölve, addig a szerző ezuttal lehetőleg kerek mutatóványokat ad. A regénynél s az egyes drámai fajoknál persze most is kivonatokra kényszerült szorítkozni. Az elméleti fejtegetések teljesen újak, nagyobbára helyesek és vilá-

gosak s többnyire a közölt mutatóványokhoz fűződnek. Csak helyeselhetjük, hogy a szerző ezuttal mellőzte az előbbi kiadásokban foglalt »gyakorlati feladványokat,» a melyek efféléket kívántak a polgári fiu- és leányiskolák tanulóitól: »Keressenek a történetből tárgyat különböző eposzokra»; »*A merengőhöz* cz. költemény parodizálása *A naplopóhoz* czímmel» stb. A könyv végén közölt rövid irodalomtörténet — nagyobbára Beöthy Zs. nyomán — az előbbi kiadások illető szakaszánál részletesebb, szorosabb összefüggésben van az olvasmányokkal, a melyekre itt mindenütt utalás történik, s a kiválóbb írók fontosabb, még pedig mindenütt helyes életrajzi adatait is tartalmazza, úgy hogy azükségtelenné vált ez utóbbiaknak az egyes olvasmányok alatt jegyzetek alakjában való közlése. Egészben véve az *Irodalomismertető* hasznavehető kézikönyvvé lett (mit az előző kiadásokról bajos volt állítani), a mely kétségtelenül meg fog felelni a polgári iskolák igényeinek.

Hám Sándor, Sajnovics János élete és demonstratiója. Irodalomtörténeti tanulmány. Esztergom, Buzárovits G. 1889. (8-r. 49 l.)

Heinrich Gusztáv, A német irodalom rövid története. Középiskolák számára. Lampel R. 1889. (8-r. 165 l.) 1 frt. 20 kr.

Heinrich Károly, Gyakorlati kézikönyv a német nyelv tanításához. Középiskolai használatra. Budapest, Kókai L. 1889. (8-r. VIII, 316 l.) 1 frt 80 kr

Herodot. Ford. dr. Télfy Iván. 3. füzet. II. könyv 26.—151. fejezet. (Hellen remekírók magyar fordításban. 23. köt.) Budapest. 1889. Lampel. (16-r. 193—288 l.) 40 kr.

*Homerós Iliás*a, magyarázta és bevezetéssel ellátta Veress Ignác. I. füzet I—III. ének. 2. kiadás. (Görög és latin remekírók gyűjteménye. 27.) Budapest, Lampel R. 1889. (8-r. XXXII. 112 l.) 90 kr.

Kégl Sándor, Kamál Al-Din Damíri Haját Al-Hajwán. (Az állatok élete). Budapest. 1889. (8-r. 35 l.)

Kúnos Ignác dr. Oszmán-török népköltési gyűjtemény. 2. kötet: Oszmán-török népmesék és népdalok. Budapest, Akadémia 1889. (8-r. XXXIV, 421 l.) 2 frt. 80 kr.

Kúnos Ignác, Török népmesék. Eredetijét gyűjtötte és magyarra fordította — Vámbéry Ármin előszavával. Budapest. Hornyánszky V. 1889. (8-r. 103 l.) 70 kr.

Szadilek János, A »Margit-legenda» nyelvezete. Nyelvtörténelmi tanulmány. Kolozsvár, Gámán-ny. 1888. (8-r. 71 l.)

Szász Károly, Az ember tragédiájáról. (Egyetemes könyvtár 22.) Győr. Gross G. 1889 (16 r. 82 l.) 10 kr.

Szinyei József, Rendszeres magyar nyelvtan. A középiskolák 3. osztálya számára és magánhasználatra. 3. lényegében változatlan kiadás. Budapest, Hornyánszky V. 1889. (8-r. 201 l.) 1 frt 20 kr,

Theisz Gyula, Racine ifjúsága. Irodalomtörténeti tanulmány. Budapest. 1889. (8-r. 234—316 l.)

Wirth Gyula, Egy hang a Lesbiakérdés jelen állásához. Doctori értekezés. N.-Beckerek, 1886. (8-r. 122 l.)

AD VS. 4. L. III. DISTICHORUM CATONIANORUM.

In commentatione mea in Supplementis huius ephemeridis (1889. p. 128—144.) publici iuris facta, quæ inscribitur «Spicilegium criticum in distichis Catonianis», distichon quartum l. III. sic constitueram :

Sermones blandos blæsosque cavere memento ;

Simplicitas veri forma est, laus ficta loquendi. Sed nunc, postquam amicus carissimus, Rudolfus Weiss, exquisita doctrina iuvenis, qui autumnus huius anni, ut codices manuscriptos antiquorum adiret, in Italiam profectus est, novam collationem codicis Veronensis bibliothecæ capitularis n. 163. in meum usum benigne perfecit, iterum Catonem meum evolvens etiam primum huius distichi versum medela egere cognovi.

Nam codex Catonis antiquissimus idemque longe optimus, liber manuscriptus Veronensis, quem in distichis recensendis inprimis sequi debemus, versum in quæstionem vocatum sic exhibet :

Sermones blandos *ethlesos vitare* memento, quocum Parisinus 8093., qui alibi etiam genuinarum lectionum servavit vestigia, mire consentit :

Sermones blandos *et blesos* vitare memento. Iam Parisini 8319. et 8320. versum corruptum ita emendare temptant :

Sermones blandos *blaesosque vitare* memento ; ceteri autem omnes, scilicet, quorum librarii metri leges verbo *vitare* violatas esse cognoverunt, hanc versus formam præbent :

Sermones blandos *blaesosque cavere* memento. Quare viris doctis artis criticæ in libris manuscriptis exercendæ peritis, quin verba *et blaesos vitare* in archetypo infuerint, dubium esse non potest. Restat igitur, ut spretis librariorum commentis genuinam restituamus lectionem.

Quod non fefellit virum doctissimum, M. Bonnet, qui de

codicibus Distichorum Parisinis disserens (Vide: «Les distiques de Caton et les manuscrits de Paris», Revue de philologie, t. VII. p. 23—32) versum huncce in modum sanare conabatur:

Sermonem blandum et blaesum vitare memento, neque tamen, cur accus. sing. formæ blandum et blaesum in blandos et blaesos mutatæ essent, probabilem rationem reddere potuit. Nos contra, collato 27. l. I. disticho, quod Veronensis ita exhibet:

Noli homines blandos nimium sermone probare, ubi poeta de hominibus sermone blandis loquitur, scribendum censemus:

Blandos sermone et blaesos vitare memento, ut sensus sit: Vitandi sunt homines sermone blandi et blæsi. Iam verba blandos sermone parum intellecta in blandos sermones, deinde in sermones blandos mutata esse non est quod miremur.

GEYZA NÉMETHY.

A NÉMET NYELV KIEJTÉSE.

A német nyelvészek egy idő óta gyakrabban foglalkoznak avval a kérdéssel, hogy milyen a legjobb, 'a mintaszerű német kiejtés (*das beste Deutsch*). Németországban, a hol annyi az egymástól lényegesen elütő nyelvjárás, nem kis nehézséggel jár e kérdés megfejtése. Minden művelt ember a felnémet irodalmi nyelvet beszéli ugyan, a mi a nyelvtant illeti, de a szókincsre már nagy befolyással van az a dialektus, melyet az anyatejjel szítt magába; kiejtésére pedig még nagyobb befolyással van ez a nyelvjárás. Ő az irodalmi nyelv betűit a maga nyelvjárásának hangjaival ejti ki, úgy hogy tényleg egységes kiejtés Németországban még a művelt emberek között sincs. Azonban szükséges, hogy a színházban és a szószeken egyforma kiejtés legyen, továbbá az iskolában sem lehet a tanulókat különféle kiejtésre tanítani. Ép ezért az ifjabb fonetikusok közül többen foglalkoznak a mintaszerű német kiejtés megállapításával. Vietor elismerve e mellett az egyes német nyelvjárások kiejtésének jogosultságát is, egy cikksorozatot indított meg az ő folyóiratában (*Phonetische Studien*), melyben egyenként tárgyalja, hogy hogyan ejtik ki a különféle német vidékeken lakó művelt emberek a felnémet nyelvet (*Beiträge zur Statistik der Aussprache des Schriftdeutschen*, Phon. Stud. I. 95, 209; II, 243).

Ez a kérdés bennünket is közelebből érdekel. Hisz Magyarországon is beszél majdnem minden művelt ember németül s az iskolában is kötelezőleg tanítjuk a német nyelvet. És a mi kiejtésünk is (nem szólva a magyarországi német dialektusok kiejtéséről) nagyon elüt a németországi kiejtéstől. Legjobban hasonlít ugyan az osztrák műveltek kiejtéséhez, de nagy hatással van rá a magyar nyelv hangrendszere. Ez a hatás főleg abban mutatkozik, hogy pontosan megkülönböztetjük a kiejtésben a zöngés hangokat (*g, d, b*) a zönge nélküliektől (*k, t, p*), a mit a német nem tesz; különösen a *g* ejtése változatos a németek ajkán. Továbbá nem aspiráljuk a zönge nélküli explosivákat (*k, t, p*) a szótag elején. A magyar ember hangsúlyozása sokkal egyhangúbb, mint a németé, s a hangsúlytalan *e* ennek következtében csak rövidebb lesz a közönséges rövid hangzónál is, de ejtése módja nem változik meg. A mi ejtésünket jellemzi még a nyílt *e* ejtése *r* előtt (*wäre, mehr*).

Ezt a mi német kiejtésünket leírtam a *Phonetische Studien* II. kötetében (*Aussprache des Schriftdeutschen in Ungarn*); azonban, miután a német nyelvnek ez a kiejtése a német nyelv tanárait nálunk is bizonyosan közelebből érdekli, mert hisz az iskolában ezt kell tanítanunk, nem tartom fölöslegesnek, hogy itt, a hol könnyebben hozzáférhetnek, újra leírjam, összehasonlítva avval a német kiejtéssel, melyet a német nyelvészek nagyobb része mintaszerűnek tekint.

A kiejtést legjobban a pontosan átírt szövegek világítják meg; tehát közlök 2 prózai és 1 verses szöveget a mi kiejtésünk pontos jelölésével. Az egyes hangok jelölésére Vietor jegyeit használom (l. *Elemente der Phonetik und Orthoepie*); megértésükre csak keveset kell előrehocsátnom. A magánhangzók jelei a következők *a, ā* (*statt, Saat*); *ä, ǟ, e, e', ē, i, i', o, ō, u, ū, ö, ȫ, ü, ũ*. Az egyes betűk mellé fölül tett pont a közönségesnél valamivel emelkedettebb, tehát szűk ejtést jelöl. S a német ejtés ebben egyezik a magyarral, a mennyiben a rövid hangok rendesen széles, a hosszúak szűk ejtésűek. Az *e* féle hangok közül az *ä, ǟ* a magyar nyílt *e-t* jelöli (*el, ère*); az *e' ē* pedig a zárt *ē* (*még*) és *é* (*én*); a nem oly magasan képzett *e* rövid és csakis hangsúlytalan szótagokban fordul elő. A többi magánhangzónak jele könnyen érthető.

Háromféle diftongust ejtünk a németben. Az *ei* ejtése *a' ī*, *ä' ī*, vagyis az *a'* után egy rövid *i* hangzik (*mein*); a diftongus első

része hosszú is lehet (*er verzeiht*). Az *au* (*Haus*) ejtése *o.ű*, vagyis első része olyan mint a magyar *a* (*fa*), s utána rövid, *u-t* ejtünk. Végre az *eu* és *äu* ejtése *ō.ĩ*, *ō.ĩ*, vagyis a magyar *a* után rövid *i-t* ejtünk (*Freude*); a diftongus első része hosszú is lehet (*es reut*).

A mássalhangzók jelei közül megemlítendők a következők: *c* = *ch* ebben *doch*; *ç* = *ch* ebben *ich*; *ŋ* gutturalis orrhang, mint a magyar *n* ebben *engem*; *s* = *sz* (*szó*); *ś* = *s* (*sok*).

Álljanak végre itt maguk a szövegek:

I. *di grō'sārtign ende'kuŋe'n dār histō'rišn gra'matik übār di orgā'niše' entwikluŋg dār lo.üte' kontn tsu dem geda'ŋkn fārfūr'n, e's la'se' siç o.űf dā'zm vē'ge' fe'stšte'ln, vē'lçe' umva'ndluŋe'n unzāre' lo.üte' he'tn a'ŋgē'n zoln, und de'mgemē's unzāre' re'çtsra'ibuŋg umforme'n. a'la'īn a'īne' geno.űāre' ūrforsuŋg unzārār lo.ūtge'şiçte tsa'ikt, da's jē'ne' zogen'a'ntn orgā'nišn, da's ist štreŋg fiziolō'gišn lo.ūtve'ksl jī'ŋfa'c durçkro.ūtst zind durç zolçe' fon ra'īn histō'rišn ka'ra'ktār, vē'lçe' ziç jē'dār lo.ūtge'şiçtliçn konstruktši'ōn entsē'e'n. di gezet'se', vē'lçe' di šprā'cforsuŋg in betref des rē'glmē'sign lo.ūtvandls gefundn ha't, kōne'n de'shalb nur in zolçn fe'ln o.űs-nā'msra'ize' benutst vārdn, in dē'ne'n šra'ibuŋg und o'űsprā'ce noc šva'ŋke'nd zind.*

II. *es ist doc zo šō'n, a'n den frū'liŋg des lē'bms tsurūktsude'ŋkn, in za'īn ināre's tsurūktsušo.űe'n, ziç tsu ūrinār'n. ja', o.űc im švū'ln zomār, im trū'bm hārpst und im ka'ltu vintār des lē'bms gipts hī'r und dā' a'īne'n frū'liŋkstā'g, und da's hārts zā'kt: mīr ists vi frū'liŋg tsu mū'te'a'īn zolçār tā'g ists ho.üte' — und dā' lē'ge' iç miç o.űf da's va'īçe' mō'z im duftign va'ld und štre'ke' di švār'n glē'dār o.űs und šo.űe' hino.űf durç da's grū'ne' lo.űb in da's une'ndliçe' blo.ű — nnd de'ŋke': vi vā'rs doc in dār kintha'īt?*

III. *du bist vi a'īne' blū'me'
zo hold und šō'n und ra'īn;
iç šo.ű diç a'n, und vē'mut
šla'īçt mī'r ins hārts hina'īn.*

*mīr ist, a'ls ob iç di he'nde'
o.űfs ho.űpt dī'r lē'gn zolt,
bē'te'nd, da's got diç ārha'lte'
zo ra'īn und šō'n und hold.*

Most még szembe akarom állítani a mi kiejtésünkkel azt a kiejtést, melyet Vietor (*Phonetik és German Pronunciation*) mintaszerűnek tart. Közlöm tehát ugyanezeket a szövegeket az ő átírása szerint (l. *Phonetik*, 209—212 ll.).

A jelölésre nézve az előbbiekhöz még a következőket kell megjegyezni: a hangsúlytalan *e*-t fordított betű jelöli (*ə*); ez a hang vegyes ejtése.*). A mássalhangzók között a *c* gutturalis képzésű zöngés folytonos (spirans) hangot jelöl, mely a *i* hangnak époly megfelelő párja, mint az *s*-nek *z*, *f*-nek *v*. A hangsúlyt egyik átírásban sem jelölöm, erre nézve a kiejtésben különbség nem lehet, hisz helyes hangsúlyozás nélkül szó sem lehet helyes kiejtésről.

I. *d · grōsār'tijen entdekuən dər histō'rišən grām'tik ūbər dī' orgā'nīsə entwikeluŋ dər laū'tə kontən tsu' dəm gəda'rkən ferfū'rən, əs la'se ziç aŋf dī'zəm vē'jə feststələn, velçə umva'ndluŋən unzərə laū'tə hetən aŋgē'ən zolən, unt dēm'gəməs unzərə reçtsrāibuŋ umformən. a'laŋ aŋnə gəna'ŋərə erforsuŋ unzərər laūtgešičtə tsaiçt, dəs jē'ne zō' gəna'ntən orgā'nīsən, dəs ist štreŋ fū'z'ō'lo'ŋišən laūtveksəl fī'lfə'c durçkroŋtst zint durç zolçə fon raŋn histō'rišəm ka'rə'ktər, velçə ziç jē'der laūtgešičtliçən konstruks'i'ō'n entsī'ən. dī'gəzetse, velçə dī' šprā'cforsuŋ in bə'tref dəs rē'jelmēsijən laū'toan-dəls gəfundən hat, kōnen desha'lp nūr in zolçən felən aŋsnā'msvaize bənutst vēr'dən, in dē'nən šrāibūŋ unt aŋsšprā'cə noc švankənt zint.*

II. *est ist doc zo' šō'n a'n dən frū'liŋ dəs lē'bəns tsurū'ktsu'deŋkən, in zaŋn inərəs tsu'rū'ktsu'saūən, ziç tsu' erinərən. jā', aŋc im švū'lən zomər, im trū'bən herpst unt im ka'ltən vintər dəs lē'bəns gī'pts hī'r unt dā' aŋnən frū'liŋstā'c, un dəs herts zā'ct: mī'r ists vī' frū'liŋ tsu' mū'tə. aŋn zolçər tā'c ists hoŋtə un dā' lē'jə iç miç aŋf dəs vaŋçə mō's im duftijən va'lt unt štrekə dī' švē'rən glā'der aŋs unt šaūə hīnaŋf durç dəs grū'ne laūp in dəs unentlicə blaū un deŋke: vī' vā'rs doc in dər kinthaŋt?*

III. *dū' bist vī' aŋnə blū'mə,
zō' holt, unt šō'n, unt raŋn;*

*) «Die Hebung der Zunge im ganzen scheint bei der gewöhnlichen Art dieses Lautes etwa dieselbe zu sein wie bei *a*, während sehr geringe gutturale und palatale Hebungen und eine ebensolche Senkung (Verflachung) zwischen beiden stattfindet.» (*Phonetik*, 67.)

*iç şaū diç an, unt vēmūt
šlaiçt mīr ins herts hinaīn.*

*mīr ist, als op iç di henda
aūfs haūpt dīr lējan zolt,
bē'tənt, das got diç Erhaltē
zō raīn, unt sō'n, unt holt.*

BALASSA JÓZSEF.

ADALÉK A GÖRÖG NYELV KIEJTÉSÉNEK TÖRTÉNETÉHEZ.

Számos és hivatott körökből indult ki ama mozgalom, eldönteni azon kérdést, megfelel-e a classicus ó-görög nyelv kiejtésének a mai Athénben és eszerint a mai Görögországban járatos új-görög nyelv kiejtése.

Megállapodásra még nem igen lehetett jutni azon közelfekvő okból, hogy az ó-görög nyelv kiejtésére következtetni csakis azon nyelvekből vagy nyelvemlékekből lehet, melyek vagy közvetlenül vagy közvetve érintkeztek vele, azaz azon nyelvekből, melyek szókincsüket és fogalomképzeteiket a sokkal magasb fokon álló görög nép fogalomdúsabb nyelvéből gyarapították.

De abból, hogy most az egyik vagy másik nyelvben — különösen rokon nyelveknél — ugyanazon betűk összetétele másképp hangzik mint valamely régibb nyelvemlékben, korántsem lehet azt a következtetést vonni, hogy a fiatalabb nyelv a fogalommal nevét és elnevezése kiejtését is átvette, úgy hogy pl. e szó «Κῦρος», mely latinban «Cyrus», úgy ejtetett volna ki, mint a latin, holott tudjuk, hogy a «C» betű «cz»-nek való kiejtése csakis a latin nyelv egyik külön sajátága, mely a görögben nem volt meg.

Különben látunk arra elég példát a modern nyelvekben is, hogy némely hangzó megvolt, mely ma már nem tartozik ugyane nyelv hangzócsopotjába. Hogy messzire ne menjünk, itt van hazai nyelvünk, a magyar, melynek írott emlékei csak a XII. századig mennek vissza. Ott látunk egy — bizonyára kiejtésben is meglevő — «ch» mássalhangzót, mely a mai magyar nyelv használatában nem fordul elő, és általában véve annyira szokatlan, hogy kiejtése a magyarnak nehézséget támaszt; a lágy hebezetes hangzó kemény hang-

zová változott, s így, a mi a «Halotti beszédben»: «turchukat», az mai nyelvünkön: «torkukat». Épen úgy állunk ma az átvett kettős mássalhangzóval; a nyelvszokás ezt nem tűri, s közbeszúr a két mássalhangzó közé magánhangzót, vagy elválasztja egymástól a kiejtésben e kettős mássalhangzót eibe tett magánhangzóval. Pl. a XII. és XIV. század magyar nyelvemlékeiben a «bratym» még úgy ejtetett ki, mint kiejtették a szlávok, kiknek nyelvkincséből ment át e szó és számos egyéb fogalom neve a magyarba, de ma a két mássalhangzó kiejtése szokatlan, s lesz az újabb kiejtésben: «barátim»; hogy «udvar, asztal» eredetileg «dvor és sztol», azt még megjegyezni sem szükséges.

Az tehát, hogy a göröggel rokon latin nyelv a görög szókat latinul ejtette ki, még nem zárja ki azt, hogy az ó-görögben másképp hangzott az «η» mint a latin «i», vagy hogy másképp hangzott a diphthongus «ai» mint a latin «ae». Tény ugyan, hogy valamely nyelv más idegen nyelv szókincsébe befogadott szavainak átírása némely következtetést enged, de ez a következtetés nem föltétlenül megbízható, mert majd népetymológiával, majd a metathesis és metaplasmos jelenségeivel találkozunk, melyeknek gyakran még a szó alakja is áldozatul esik. Így pl. nagyon érdekes, ha kutatjuk, hogy a magyar nyelvben annyira ismeretes «Sándor» név honnan ered: természetesen a görög «Ἀλέξανδρος»-ból, de hogy mikép, azt csakis a népetymologia útján magyarázhatjuk meg. A török, melynek közvetítése juttatta e tulajdonnevet a magyar nyelvbe, a tőhöz tartozó «Al»-t (mely az arab nyelvből ment át a török és perzsa nyelvbe) — saját nyelvéből indulva ki — névelőnek vette, s így elhagyhatónak tartván azt, az «Ἀλέξανδρος» név tövének a «-ξανδρ» betűcsoportot nézte, mely kiejtésében «skender» lett.

Még kevésbé lehet bizonyítani valamely nyelv mai kiejtéséből ugyane nyelv régi kiejtésére, minthogy a nyelv elő jelenség, mely, mint minden szerves lény, halad s fejlődik; így a mai «eu» a német nyelvben nem engedi meg azon állítást, hogy az ófelnémet «iu» csak más írása a mai «eu» kettőshangzónak.

Helytelen tehát azon felfogás, mely az ó-görög nyelv kiejtését folytatva látja az új görög nyelvben, tekinteten kívül hagyva azt, hogy az új-görög és ókori görög irodalom közötti időszak több másfél ezredévnél, s hogy ez idő alatt szláv és török elemekkel érintkezett e népcsoport, és hogy nem valószínűtlen,

hogy a mai Görögországban — a szigeteket kivéve — ó-görög eredetű lakó nincs. Helyesebb azon mód, melyet Rangabé követ Berlinben a nyolczvanas években megjelent: «Die Aussprache des Griechischen» czímű értekezésében szem előtt tart, melyben az idegen nyelvek átírásából bizonyítékokat hoz arra, hogy az aëgi és jón tenger mosta partokon ma divó nyelvjárás kiejtése leginkább megközelíti a homéroszi görög nyelv kiejtését.

A többi közt utal Rangabé azon átírásokra, melyek az ó-görög korszakban történtek oly népnél, mely gyakran s hosszú idők során keresztül érintkezett a görög culturával, érintkezett a görög tudománnyal, érintkezett az ó-görög élettel: értem a zsidókat, kik számos ó-görög korszakbeli nyelvemlékeikben forrásul szolgálhatnak az ó-görög nyelv kiejtése történetére nézve. Jelen rövid értekezés czélja összefoglalni ama hangtani törvényeket, melyeket levonhatni a talmud és midrás irodalom szókincsébe átment görög szók átírásából.

* * *

Ha tekintetbe vesszük, hogy Palæstina és tágabb értelemben Syria s az Eufrat és Tigris mosta dús Mesopotamia Kr. sz. előtt görög befolyásnak volt kitéve, megérthetjük azon rendkívüli hatást, melyet a görög nyelv a zsidókra gyakorolt: görög lett az igazságszolgáltatás, görög a társadalmi élet, a héber, kald és perzsa tulajdonneveket kiszorítja a görög elnevezés. A görögök culturája, a görögök magas műveltsége, előrehaladt ipara új czikkekkal, új iparágakkal ismerteti meg keleti szomszédjaikat; a görög fénytűzés új fogalmakat honosít meg, melyek a zsidóknál addig ismeretlenek valának.

A zsidó nép, mely oly könnyen alkalmazkodik más nép szokásaihoz, mely könnyed módon teszi magáévá szomszédja nyelvét, mely mindig kész volt a jót és üdvöset befogadni intézményeibe, társadalmi életébe, csakhamar elgörögösödött; még azok is, kik előtt a héber, szyr és kald nyelv nem volt idegen, a görög élettel görög fogalmakat is átkölcsönöztek, még akkor is, ha saját nyelvkincsükben létezett a fogalom és neve; a mi pl. azelőtt רמון volt, most ὄγκος (tömeg) lett; ha azelőtt מלחמה volt a háború neve, most a római hadjáratok óta πόλεμος (פילמוס) lett. A római hódítással karöltve járt a görög nyelv terjedése; ha a zsidók legfőbb törvényszéke בנהדרין, ki ne ismerne benne a görög συνέδριον

(tanács, gyűlés) szóra? Vagy ha a hivatalos iratoknak אַתָּא a nevük, előttünk áll a római «acta». Oly nagy volt a görög befolyás, hogy még tisztán latin szókat is görög mezbe öltöztettek, mielőtt befogadták volna a talmudi és midrás irodalom nyelvkincsébe. Feltűnő jelenség ez a latin főnevekre nézve, melyek a nominativusban «ος» képzőt kapnak, s még feltűnőbb, hogy még a participium praes. is akkép módosíttatik; így a latin «obtinens» a talmudban (Sabb. jer. VI. 4.) אֲבִיבִיבִי alakban fordul elő, mely nem egyéb mint a görög ὀβρινός átírása.

Idegen szók átvételénél valamely más nyelv szókincsébe rendszeren azt tapasztaljuk, hogy minden törekvés oda irányul, amaz idegen szót, a mennyire csak lehet, a befogadó nyelv szokás szerint idomítani, hogy ezáltal idegen jellegét veszítve könnyebben meheszen át a közhasználat nyelvébe. Leggyakrabban egyszerű átírásban nyilvánul ez átvétel, a mi azonban azért nem helyes, mert mindaddig, míg külön ortografia szerint kell használni valamely kifejezést, mindaddig nem ment az át teljesen azon nyelvbe, melybe befogadtatik, valamint idegen marad használata, idegenszerű kiejtése.

Ez okból helyeselhető hazánkban azon eljárás — ha arra ez értekezés keretében utalni szabad — melyet rég megelőztek a zsidó, arab és szyr irodalomban, hogy t. i. valamely idegen nyelvből a kifejezést nemcsak kölcsönözték, hanem teljesen be is kebeleztek saját nyelvükbe. Hogy ezt minél könnyebben lehessen kieszközölni, szükséges néha a szó alakján vagy egyes szokatlan hangzóin változtatni. E tény magyarázataul szolgál annak, hogy a talmud és midrás irodalmában az eredeti görög szó más alakot ölt, mely áldozatot köteles meghozni a nyelv a népetymologia oltárán, hogy valamely hangzó változása által elérhető legyen ama cél, mely az illető szó átvételekor lebegett szem előtt, t. i.: hiányzott valamely fogalom; új intézményt hoztak be, mire a nép nyelvén nem volt meg a kellő kifejezés; de ott volt a görög név, átvették azt, s lett belőle héber szó, melyre a héber nyelvtan szabályai érvényesek. Így pl. új súlyegység fogalma vált szükségessé, s átvették a λίτρα (font) kifejezést, mely a többes számban már a héber végzőt veszi fel, s így találjuk a «Midrás Tauchûmah»-ban: אָמַר דִּיתִינֶה כָּל שְׁקָלִים הָאֲמֻרִים בְּתוֹרַה כִּלְעִים וּשְׁבִנְיָאִים לְמִרְיָן
 «r. Chanína nézete: minden «sekel» súly mérték, mely előfordul az Ötkönyvben, megfelel az aram «szelâ»-nak; mi a prófétai köny-

vekben fordul elő, az megfelel a görög «Litra» súlyegységnek.» (V. ö. M. Tanchûmâ IV. szakaszát Móz. V. k. ראה heti szakaszához: ed. Buber.)

Néha megvolt valamely kifejezés az ó-héberben, de szokatlansága miatt inkább használták a görög kifejezést: így ארנבת kifejezése a szentírásban (pl. Móz. III. k. 11. fej. 6 v.) a «nyúl» fogalmának, s mit olvasunk a «Midrás rabbá»-nak elnevezett midrásgyűjteményben? (A midrás alatt értjük a szentírás allegorikus magyarázatát.) Móz. I. k. 3. fej. 21. v. «és készített Isten Ádám és neje számára bőrlőtözeteket, mikkel felöltöztetné őket». E vershez a Beresith rabba s nem különben a Tanchûmâ Móz. I. k. XXIV. szakaszában, következő megjegyzést hoz: מה בתנות עור ריב"ל אומר ליגנון «mit értsünk «bőrlőtözetek» alatt? r. Jehósua b. Lévi magyarázza: nyúl bőrből készült». Előttünk van a denominativ azaz λαγώς (nyúl) főnévből képződött melléknév λαγινον.

De ha néhány kifejezésre utalni szükségesnek is tartottam, eltérítene a jelen értekezés szűkebb themájától, ha kimutatni akar-nám az egyes szók görög eredetét, mi nagyon messzire vezetne, mert több százra megy azon görög szók száma, melyeket elszórva találunk a két talmud és a midrás irodalom rengeteg szókincsében, mely nem kevesebb mint hat nyelvből kölcsönzi fogalmait, melyek közül a keleti nyelveket kivéve, első sorban áll a görög, s csak második helyen a græcizált latin nyelv.

Visszamenve tehát az átvétel módjaira, arra is kell utalnom, hogy a népetymológiánál gyakoribb a metathesis és metaplasmos útján átvett talmudi és midrási görög elem. Itt tekintetbe veendő, hogy az egyik nyelv se kiejtésben nem ismeri a hangot se írásban nem fejezheti ki azon jegyet, mely az eredeti szó jellemzője. Mivel pl. a görög «ο» nem létezett a hébereknél, vagy körülírják a «ב» betűvel, pl. e tulajdonnév אבדימים — Εἰδημός, vagy אבמכוס אבמכוס (Sanhedr. jerus. III.) megfelel a görög Εἰμαχος névnek.

Abból, hogy pl. az előbbi névben az «η» a héber «betűvel iratik át, még teljes biztonsággal nem állithatni, hogy az ó-görögök az étát itának ejtették, mint következtette Rangabé, minthogy a héberben a magánhangzók hiányát a talmud korában az úgynevezett «matres lectionis» (א) használata által törekedtek pótolni, úgy hogy pl. א megfelelhet ép úgy a görög ióta mint az éta betűnek, sőt még a görög «αι» és «ει» kettős hangzónak is.

Megbízhatóbb a héberből való következtetés a mássalhangzók s kettőshangzók kiejtésére.

Minthogy a héber átírásban bizonyos szabályszerűség mutatkozik, egymással szembe állíthatjuk a görög s — könnyebb megértés céljából — latin hangzókat és az ezeknek megfelelő héber írásjeleket, itt-ott megvilágítva e phonetikai tüneményt egy talmud, midrás v. targum irodalmából vett példával.

a) Magánhangzók.

Görög Α-nak és latin «a»-nak megfelel a héberben rendszeren **א**, vagy ritkán **י** pl. **אֶזְרָא** (Ezaj. 9. fej. 13. **אֶזְרָא** targumi fordítása) nem egyéb mint a görög *Τύραννος* (uralkodó).

Görög Α	l. i	h. א vagy י
Ε	e	ε
Η	—	י pl. אֶזְרָא =

βουλάς (tanácsnok); az **א** a gyök előtt elif prostheticon s nem mint Kohut: Aruchjában magyarázza, helyettesítője az **א** partikulának; hogy a tőhöz tartozik, mutatja egy példa Bab-Bathra 143 a. **אֶזְרָא** szóban, hol az első **א** pótolja az **א** partikulát, míg a második a tőhöz tartozik. Egyetlen egy szóban iratik át az «γ» **י**-vel m. p. **אֶזְרָא** = **αἶψα** (levegő).

Görög Ο	latin o	héberben י vagy א
Ω	—	rendszen א ; néha א

pl. **אֶרֶץ** = *πρόσωπον* (arcz); néha meg **י**, pl. a gyakran előforduló **אֶרֶץ** szóban, melynek a görögben megfelel *ἄωτος* (tudatlan).

Végre megfelel a görög Ι betűnek **א** vagy **א** vagy pedig **ב**, mely leggyakoribb; egy szó van, mely népetymologia útján eltér a szabálytól, a mennyiben e betűt átírja a héber «vâv» betűvel s ez az evangéliom talmudi átírása **אֶל גִּלְיָא** = *Εὐαγγέλιον* (Sabb. 116 a.); a népetymologia itt annyiban játszik szerepet, hogy mind **א** (= bűn), mind pedig **ב** (= írott tekercs) eredeti héber szó, mely kettő kiejtésre egybehangzik a görög kifejezéssel.

b) Kettős hangzók (Diphthongok).

Görög Αυ latin «au» héberben **אֵי**, pl. **אֵיִקִּי** = *αὐγί*, így midr. Én. én. VII. fej. 8 v. **אֵיִקִּי קִימָרְךָ** magyarázatához r. Simon

egy nézete idéztetik במין אווןן; neha אה pl. אהלית = αβλή u. o. II. fej. 3 v. vagy ב.

Gör. Α:	l. ai	héberben א
Ε:	eu	« אב
Ο:	—	« א

pl. אטימם szó a Ber. r. 49-ik szakaszában a 82-ik Zsoltár 1-ső versében előforduló נצב szóhoz következő magyarázatot fűz: ר' חני בשם ר' יצחק אמר עומר אין כתיב כאן אלא נצב אטימם r. Haggai r. Iszhák nevében magyarázza: hogy «ômed» helyett «nisszáb» alkalmaztatik a szövegben, azt mutatja, hogy «nisszáb» itt annyi, mint έτοιμος (= kész) a görögben.

Görög Ο:	l. u	héberben ו
----------	------	------------

A spiritus asper rendszeren א, ritkán ה betűvel adatik vissza, a spiritus lenis rendszeren א, de láttuk a הדייט szóban, hogy ה betű is pótolja.

c) Mássalhangzók.

Görög Β	latin b	héberben ב
« Γ	« g	« נ néha ק
« Δ	« d	« ד
« Ε	« z	« ז; csakis nagy

ritkán ז s Ζεός át van írva Tanchûma Móz. II. k. 38. fej. áll ugyanis צעפם, mi teljesen szabálytalan, mert צפ mint «ס» átírása különben nem fordul elő.

Görög Θ l. «th» a héberben rendszeren ת pl. Ber. r. 2. fej. 14 v. אוותנתן של נהרות והנהר הרביעי נהרפרת (= a folyók legfontosbika), mi nem egyéb mint a görög αὐθεντης; néha megfelel neki א vagy ו, ritkábban א betű, m. pl. midr. Koheleth 11. szakaszában עורות תחשים kifejezést magyarázza r. Jehûda אלתנין szóval görögben αληθινόν (biborvörös).

Görög Κ, latin k héberben rendszeren כ; ezt már Dán. 3. fej. 4 v. látjuk, hol כריות = κρύς (hírnök); néha כ pl. midr. Koh. 1 fej. 18 v. olvassuk: ושתה יין ימין אנרטן «ivott bort és vegyítetlent» (görögben: ζχατον); máskor megint א betű fejezi ki pl. Móz. IV. k. 34. fej. 6. הגדיל ים fordíttatik אקיינים (= 'Ωκεανός = tenger) szóval.

Görög Α	latin l	héberben ל, néha נ
« M	« m	« מ, gyakran נ
« N	« n	« נ
« Ξ	« x	« ככ vagy כס
« Π	« p	« פ vagy ב
« Ρ	« r	« ר
« Σ	« s	« rendszeren ש, ז,

néha azonban צ pl. אמצע = μέσος (középső)

Görög T	latin t	héberben ט vagy ת
« Φ	« f	« פ
« Ψ	—	« פס pl. Sanhedr.

21 b. magyarázva a bibliai helyet Móz. V. k. 17. fej. 17. v. וְכֹסֶף וְזָהָב לֹא יִרְבֶּה לוֹ «ezüstöt és aranyat ne halmozzon maga számára t. i. a király, ki majdan uralkodni fog Izraél fölött» azt teszi hozzá a talmud: אֵלֶּה בְּרִי לִירֵדֵן אֶפְסָנָא שִׁלּוֹ «kivéve annyit, hogy fizethesse az élelmezést és zsoldot», e szó görögben: ὀφώνια.

Görög X, latin ch héberben: כ, gyakran ק, נ, vagy ח.

Megemlítendő még, hogy azon görög szók elé, melyek kettős mássalhangzóval kezdődnek, valamint a többi keleti nyelvekben, úgy a héberben is elif prosteticon járul, pl. אַבְרָהָם = φρούξον (b. obryzum, színarany), אַסְטִימָכָא = στόμαχος (nyílás), אַסְטִיָא = σσος (csarnok), אַסְכִימָא = σχιμα s. a. t.

Néha egyszerű mássalhangzó előtt is találjuk az alef betűt, így אֶלְמִין = λ:μῖν (kikötő); máskor ismét valamely hiányzó betűt pótol, így Kohel. r. כַּעֲצֵלָתִים magyarázata alkalmával idézi Ámosz 6. fej. 11 v. külömséget téve בְּקִיעִים és רִסְיִים szók közt, mond ván: בְּקִיעָה לִית מִינֵיהּ אֲלֵסִים וְהִדִּין רִסִּים «repedés az, mikor nincs törmelék, szakadás, mikor törmelék (gör. κλάσμα) van».

Végre említendő még a görög μβ átírása kettős ב betűvel pl. אַבִּילִי (Erub. 6. b.) = ἐμβολή (bejárat).

Ezek volnának azon phonetikai jelenségek, melyek a görög szóknak a héber nyelvünkbe való átvételekor mutatkoznak, s a melyekben a felvett kérdésre annyiban látunk feleletet, hogy a görög szók a talmud és midrás irodalom átírásában s eszerint heberül ejtve közelebb állnak az új-göröghöz, és némileg igazolni látszanak azon nézetet, mely szerint az ó-görög nyelv kiejtése nem igen távol állhatott a mai görög nyelv kiejtésétől.

Budapest, 1888 november havában

Dr. KOHLBACH BERTALAN.

AZ ARANYKOR.

— Vergilius IV. eclogája. —

Zengj múzsám magasabb tárgyat, ne Sicília földjét !
 Nem mindenki ohajt fácskát s alacsony tamuriskát ;
 Vagy ha berekről szólsz : legyen az méltó nagy urunkhoz.

Itt az idő, a miről szólt a cumæi Sibylla ;
 Átalakúl a világ, új s nagy korszak születendik.
 Visszajön Ascræánk, meg az ősi Saturnus uralma,
 Új ivadék maradék száll földre alá a nagy égből,
 Jól gondozd e kicsiny csecsemőt, kegyes éltű Lucina ;
 Véle fog a vaskor mielőbb feledésbe merülni
 És az arany születik : már mostan uralja Apollód.

Ép te leszel consul, mikor e díszkorszakot éljük,
 A nagy hónapokat te alattad töltik a földön.
 A te uralmad alatt, ha marad nyoma régi hibáknak :
 Vége leszen — s szabadúl földünk az örök remegéstől.

Élete oly gyönyörű, a minőt csak az istenek élnek,
 Látja a hősöket és velük együtt s közte magát is,
 Ősi vitézséggel fog a békés földön uralni. —
 Ám a szegény földtől eleinte sovány az ajándék :
 Felkúszó repkény, a mit adhat, közte gyökönke,
 Később diszes akánt s nymphák is szerte tenyésznek.
 Duzzadoz a kecskék tömlője, mikor hazajönnek,
 Nem rémül a barom, ha felé megyen a nagy oroszlán.
 Kedveskedve neked : rózsákkal lesz tele bölcsőd, —
 A mérges kígyó s a halálos fű elenyészik
 S nemcsak napkeleten fog a balzsam fája teremni.

Majd, mihelyest olvasni fogod hőstettit apádnak,
 És ismerni fogod, mi a hősérdem s a vitézség :
 Lassan lenge kalász hullámszik a sárga mezőkön,
 Megművelés nélkül érett fürt függ le a tőkén,
 És a kemény tölgytől csepegtő mézet nyer az ember.

Mégis megmaradand emléke a régi hibáknak,
 Ez biztat, hogy a tengereket járjuk be hajókon,
 Építsünk falakat s műveljük ekével a földet.
 És megújul Tiphys, megújul Argo, kivel együtt
 Válogatott hősök mennek — megújulnak a harcok
 S Trója alá ismét kivonul majd a nagy Achilles.

Ám mikoron lassan már férfiúvá gyarapodtál :

Nem kel a kormányos se hajóra fenyűfa hajóján,
 Mindenhol mindent terem a föld — nincs csere többé!
 Nem vágyik se kapára a föld, se kaczorra a szőlő
 És az erős szántó se kinozza igával a barmot.
 Nem szükség ezután színesre befestni a gyapjút:
 Szép bíborpirosan legelészget a kos mezeinken;
 Majd bíborgyapját sáfránysárgára cseréli,
 S a legelő juhokat megfesti magátul a sandyx.

S a változhatlan sors képviselői: a Párkák
 Munkájok közepett mondják: «Igy tűnjetek, évek!» —

Itt az idő, Jupiter, nagy sarja s kegyeltje az égnek,
 Késedelem nélkül töltsd bé fényes hivatásod!
 Jer, földünkre tekints, a nagy égbolttól remegőre
 És a világegyetem-, tengerhullám- s magas égre:
 Nézz le reá — s minden fog örülni a drága jövőnek.
 Vajha megérhetném életben e fényes időket,
 Vajha maradna erőm méltón elzengeni tetteid!
 A thrák Orpheuson diadalt nyernék dalaimmal,
 Linuson is, pedig ezt nemzette a bájos Apolló,
 Míg Opheus a dicső s nagy Calliopea szülötte.
 Ó akkor ha velem maga Pán versenyzene: mégis
 En volnék győztes, ha a bíró jól tud ítélni.

Szép gyermek, mosolyogva tanúld ismerni anyádat:
 A tíz hónap alatt szörnyű nagy unalma epezsti.
 Csak mosolyogj, — kire nem néztek mosolyogva szülői:
 Nem leszen az méltó a nagy istenek égi lakára.

VIETÓRISZ JÓZSEF.

SALAMON ES MARKALF.

A XVI. század prózai elbeszélései között jelentékeny helyet foglal el a *Salamon és Markalf* című népkönyv, nemcsak azért, hogy hazánk legkedveltebb és legelterjedtebb olvasmánya volt, hanem azért is, mert irodalmunkban a legelső nagyobb tréfás, humoros elbeszélés. És népies hangjánál és gondolkodásmódjánál fogva népirodalmunkban mai napig is elterjedt olvasmány.

Salamon és Markalf historiája eredetére nézve nem magyar, hanem, mint Beöthy mondja: «a világirodalomnak egyik ősrégi vándora, ki Európa valamennyi országában megfordult és megtele-

pedett.» Hozzánk, Ipolyi Arnoldnak minden kétséget kizáró bizonyítékai szerint, a latinból származott át. Hogy ki volt a fordítója, semmi bizonyosat nem tudhatunk; legvalószínűbb Toldy nézete, a ki Heltai Gáspárt, vagy ennek valamelyik erdélyi társát tartja a munka átültetőjének.*) Tárgyát illetőleg keleti eredetre vall és mint Grimm Jakab állítja, a *Példabeszédek* könyvének XXX. és XXXI. részein alapul. Állítása azonban nem egészen kifogástalan, mert a talajnak, a melyből csiráját nyerte a historia, épen a reá nézve legsoványabb részére utalja a vizsgálot. A munkához általános vonásokat kétségtelenül ezen részek is kölcsönöznek, de határozott részleteket a *Példabeszédek* könyvének minden része, sőt még a *Prédikátor Salamon* könyve és az *Énekek Éneke* is szolgáltat. Állításunk helyességének bebizonyítása czéljából lássunk tehát néhány oly helyet, a mely úgy *Salamon és Markalf* historiájában, mint az említett ó-testamentomi könyvekben csaknem szóról szóra megvan. Így például a népkönyvben Salamon ezen mondása: «A bölc asszony-állat házat épít magának, a bolond pedig, a ki volna is, elrontja» a *Példabeszédek* könyve XIV. részének 1. versében így hangzik: «A bölc asszony építi az ő házát; a bolond pedig önkézevel elrontja azt».

Továbbá jellemző megegyezést mutatnak a következő helyek: «Az istenfélő asszony-állat méltó a dicséretre» (Sal.): «A mely asszony féli az Urat, ez szerez dicséretet magának» (P. b. k. XXXI. 30.);

«A ki álnokságot vet, gonoszt arat» (Sal.): «A ki vet álnokságot, arat nyomorúságot.» (P. b. k. XXII. 8.);

«Sok mézet ne egyél, mert nem jó» (Sal.): «Igen sok mézet enni nem jó.» (P. b. k. XXV.: 27.);

«Nem igaz barát, a ki meg nem marad a barátságban» (Sal.): «Az embernek, kinek baráti vagynak, tisztelni kell a barátságot» (P. b. k. XVII. 24.); vagy: «Minden időben szeret, a ki igaz barát.» (P. b. k. XVII. 17.).

«A király beszédének változhatatlannak kell lenni» (Sal.): «Mint az Isten szája, olyan legyen a királynak beszéde.» (P. b. k. XVI. 10.).

«Állhatatos asszonyi állatot ki találhat?» (Sal.): «Gyors, serény asszonyt kicsoda találhat?» (P. b. k. XXXI. 10.);

*) Beöthy és Imre S. egyenesen magát Heltait tartják a fordítónak.

«A ki elfordítja az ő fülét a szegénynek kiáltásától, ő is kiált másodszor és az Isten nem hallgatja meg őt» (Sal.); «A ki bedugja fülét a szegény kiáltására, ő is kiált, de meg nem hallgattatik.» (P. b. k. XXI. 13.);

«Kelj föl északi szél és jöjj ide déli szél, fúdd meg az én kertemet és belőle kifolynak nagy szép drága kenetek.» (Sal.): «Serkenj fel északi szél, és jöjj el déli szél, fújj az én kertemre, hogy folyjanak annak drága illatú szerszámai.» (Énekek Éneke IV. 16.);

«Mikor ülsz a gazdag asztalánál, jól eszedbe vegyed, hogy mit raknak elődbe» (Sal.): «Mikor leülendesz enni az úrral: szorgalmatosan reá vigyázz, micsoda étket adnak elődbe.» (P. b. k. XXIII. 1.);

«A rest ember a hidegben és melegben nem akar szántani, koldul azután és senki semmitsem ad neki» (Sal.): «A ki a hideg miatt rest lévén nem szánt, koldul aratáskor, de semmit nem talál.» (P. b. k. XX. 4.);

«Ne mondjad a te barátodnak, mikor valamit kér, menj el, jöjj holnap és adok, holott van miből mindjára adhass nekie.» (Sal.): «Ne mondjad ezt a te felebarátodnak: Menj el, azután térj meg, mert holnap adok, holott te tehetségedben vagy az, a mit kér.» (P. b. k. III. 28.);

«A bolondnak felelj meg az ő bolondsága szerint, hogy ne láttassál bölcsnek» (Sal.): «Felelj meg a bolondnak az ő bolondsága szerint, hogy ne legyen bölcs az ő szemei előtt.» (P. b. k. XXVI. 5.);

«Együnk és igyunk, mert majd meghalunk» (Sal.): «Annak okáért dicsérem vala én a vigasságot, és hogy nincsen embernek jobb e világon, hanem hogy egyék, igyék és vigadjon; mivelhogy az ő életének napjaiban, melyeket ad néki Isten e világon, az ő fáradságának haszna csak e volna.» (Préd. k. VIII. 15.);

«A ki előbb szól, hogy sem mint kérdik, kijelenti, hogy bolond» (Sal.): «A ki felel valamit, míg meg nem hallja; ez bolondság néki és gyalázatos.» (P. b. k. XVIII. 13.);

«A bölcs fia örömmel illeti az ő atyját, a gonosz pedig bánattal és szomorúsággal illeti az ő anyját» (Sal.): «A bölcs fiú örvendezteti az ő atyját; a bolond fiú pedig szomorúságára vagy az ő anyjának.» (P. b. k. X. 1.); vagy: «A bölcs fiú örvendezteti az ő

atyját, a bolond ember pedig megutálja az ő anyját.» (P. b. k. XV. 20.);

«Mindennek ideje van» (Sal.): «A bölcsnek elméje tudja mind az időt, mind pedig minden dolognak módját.» (Préd. k. VIII. 5); vagy: «Minden akarat megcselekedésének vagyon ideje és módja.» (Préd. k. VIII. 6.).

Ezek tehát azon mondások, melyek a gondolati megegyezés mellett szembeszökő kifejezésbeli hasonlatoságot is mutatnak fel; de ezeken kívül még számos oly hely fordul elő, melyeknek tartalmi megegyezése vagy rokonsága tagadhatatlan. Ehhez járulnak még Salamon királyban azon egyéni jellemvonásoknak pregnans megnyilatkozásai, a melyek őt mint a bibliai királyt kizárólagosan jellemzik; t. i. az életbölcseesség, a nőkultusszal párosult szeretkezés, a fénytűző gazdagság és az ebből eredő nagyobbravagyás. Mindezen vonások a népkönyv Salamon királyát is többé-kevésbbé jellemzik.

Salamon királyban az életbölcseesség hű kifejezésre jutásának kétségtelen bizonyítékát szolgáltatja a híres *salamoni ítéletnek* tárgyalása; de még inkább jellemző Salamonnak válasza Markalf azon kérdésére, hogy miképen ismerte fel a gyermek igazi anyját? «Az ő nagy indulatjából, szívének elváltozásából és sok könnyhulatlásából», ugymond Salamon. Azonkívül nem egy rokon hely fordul elő a bibliaival, a mely ezen jellemvonásnak határozott ki-domborítását célozza; sőt még más szájába adott mondás is megerősíti.

Másik főtulajdonságát, a nők iránti kiváló vonzalmát szintén nagy hűséggel mutatja be a história. Ez legszebben kitűnik Salamon és Markalfnak ezen beszélgetéséből az asszonyokról:

S: A mennyi mestersége, annyi jámborsága, azaz sok jósága.

M: Ne mondd azt, hogy jámborsága, hanem álnok gonosz-sága és csalárdsága.

S: Bizonyára mondom, a ki téged szült, nem jámbor asszony volt.

M: Miért monád ezt felőlem, uram király?

S: Mert te szidalmazod az asszonyi állatokat. Mert a tiszteletes asszony állatot tisztelni és szeretni kell.

M: Add hozzá ezt, hogy igen romlandó és hajlandó az asszonyi állat.

S: Ha romlandó, az az emberi természetből, ha pedig haj-

landó, az a gyönyörűség miatt van. Mert az asszonyi állat a férfiú oldalából vétetett és adatott az ember mellé jó segítségért és gyönyörűség okáért. Mert az asszonyi állatot lágy edénynek mondhatjuk, azaz hasonlatos a lágy éghez, kit beszívunk.

M: Hasonlatosképen mondhatod az asszonyi állatot lágynak, mint szinte a bűnt.

S: Hazudsz álnok lator, mert gonoszsza lehetsz, ha az asszonyi állatokról minden gonoszat akarsz mondani. Az asszonyi állattól születik minden ember. A ki azért megrútolja az asszonyállati nemet, az szidalmazásra méltó. Mert nincsen gazdagság, nincsen ország, birodalom, arany, ezüst, drága ruhák, drága kövek, bő költségű lakodalmak, jó vigasságos idők, sem a gazdagság semminemű hasznai vagy pedig birodalmi asszonyi állatok nélkül. Mert az asszonyi állat fiakat szül és leányokat nevel, szereti és ápolgatja őket s kívánja hosszú életöket. Az asszonyi állat igazgatja a házat is, szorgalmatos ura életéért és háznépének megmaradásáért. Az asszonyi állat minden dolgokban gyönyörűség, édessége az ifjúságnak és vigasztalója, a vének vidámsága és a gyermekek öröme. Az asszonyi állat minden vigassága a jó napoknak és vigasztalója, az éjnek könnyebbsége, az emberek munkájának és minden szomorú dolognak elfeledkeztetője, szolgál csalárdtság nélkül, megtartja és őrzi javaimat, melyeket beszolgáltatnak az én házamba.» (Salamon ezen beszédének tartalma feltalálható a *Példabeszédek* könyvének XXXI. részében, a mely a jó asszony tulajdonságait írja meg).

Salamonnak harmadik vonása, a fényűző gazdagság, nincs annyira kifejezésre juttatva, mint a két első; inkább csak egy pár vonatkoztatást találunk reája és Salamon maga csak egy helyen nyilatkozik gazdagságáról, midőn Markalfot felkeresi szállásán és vele beszédbe ered mondván: «Nem hallottad-e mily nagy gazdagságot adott nekem az úr Isten, annak felette nagy bölcseséget is?»

A nagyobbbravágás szelleme csak egyszer szólal meg benne a vetélkedésben: «Elég volna énnekem a mérték szerint való tisztesség, csak az úr Isten e világot vetette volna birodalmam alá.» A mi különben igen is természetes, mert ha hatalmával és gazdagságával nem igen foglalkozik a historia, ezen rokontulajdonságnak sem adhat több kifejezést.

Megismerkedtünk tehát a munka eredetével, szólanunk kell most annak tartalmi szerkezetéről. *Salamon és Markalf* tárgya, mint maga a teljes cím is mutatja, Salamon királynak Markalfal

való tréfás beszélgetése. Salamonnak tudomására jut, hogy Markalf «igen bőbeszédű, csácsogó, ravasz, álnok paraszt ember», azért vitatkozásra szólítja fel őt, a ki a bölcs királynak példabeszédeit és bölcs mondásait furfangos és nem egyszer goromba ötleteivel kifigurázza, és ravasz tréfás tetteivel addig fárasztja a királyt, mignem ez kénytelen engedni. Ugyanis, hogy megmenekedjék tőle, megígéri, hogy feleségével együtt holtig eltartja.

A munka tulajdonképen két részből áll, az első Salamon és Markalf vetélkedését foglalja magában erkölcsi példabeszédek és közmondások alakjában, a második rész egy kis burleszk regény, a mely szintén több képből áll, melyeket csak egyes vonatkozások és helyzetek kapcsolnak egygyé. Mindkét résznek pedig czélja a tudákos, nagyképű bölcseségnek szembeállítása a természetes ész furfangjával és a paraszt tréfálkodással. Salamon és Markalf históriája tehát nem egyéb, mint a bölcsesség és furfang küzdelme, a melyben ezen utóbbi jut győzelemre. És ennek köszönheti nagy mértékben való elterjedését a nép körében, mely igen szívesen látta, hogy miként fog ki a szegény, védtelen Markalf tréfás beszédeivel, találó ötleteivel és durva népies gúnyjával a királyi hatalmon és bölcseségen.

Salamon és Markalf irodalmi jelentőségét legfőbbképen stílusának köszöni, a mely «első visszhangja a népi beszédnek, s mint ilyen prózánk és nyelvünk formai történetéhez emlékezetes adalék.»*) Ezen kívül még fontosságát emeli a benne előforduló közmondások nagy mennyisége, a melyeknek nagy része a munka elterjedtségénél fogva, a nép ajkára került és a nép tudatába begyökerezve, maig is használatos. A mi nem is csoda, mert a népek egyszerű nyelven szól; látszik, hogy fordítója kitűnően ismerte azt teljes frissességében, erejében, tősgyökeres és nyers szólásformáiban. Határozott kifejezésre jut benne a népnyelv rövidsége, keménysége, a népek egészséges, gyors fordulatokra törekvő gondolkodásmódja, szóval kiválóan megvan benne a népi zamat, a mely könnyen megmagyarázza rendkívüli népszerűségét mai napig is a népi irodalomban.

Loósz István.

*) Toldi, Magy. Költ. Tört. 136. l.

PÁRHUZAMOS HELYEK

Vergilius Aeneiséből és Homeros két eposából.

Az Aeneis I. énekéhez.

108. 110. tris.
A hármask szám homerosi. V. ö. Z. 435., I. 144., X. 165. stb.
110. Dorsum immane mari summo.
A képre nézve (bár más vonatkozásban van) v. ö. B. 159. stb.
... εὐρέα νῶτα θαλάσσης.
114. ... pronusque ... | ... volvitur in caput
ε. 374. πρηνῆς ἀλλὶ κάππεσε.
116. ter; v. ö. a 108. sorhoz való jegyzettel.
118. Adparent rari nantes in gurgite vasto.
ψ. 236. παῦροι δ' ἐξέφυγον πολιτῆς ἄλῃς νηχόμενοι.
120. Prospiciens. ε. 393. (ὀξύ μάλ'α προῖδών).
130. Nec latuere doli fratrem Iunonis et ira.
ψ. 323. οὐδέ ἐ λήθει
λ. 101. οὐ γὰρ ὀίω
λήθσιν ἐννοσίγαιον.
ψ. 10. οὐδ' ἀλασσκοπὴν εἴχε κρείων ἐννοσίγαιον.
133. ... cælum terramque ... miscere.
ε. 294., ι. 69. (a tengeri vihar leírásában).
γαῖαν ὁμοῦ καὶ πόντον..
139. imperium pelagi ... | ... mihi sorte datum.
O. 189. (Poseidon beszél.)
τριχθα δὲ πάντα δέδασται, ἕκαστος δ' ἔμμορε τιμῆς·
ἦτοι ἐγὼν ἔλαχον πολιτὴν ἄλ'α ναιέμεν αἰεὶ.
... tenet ille saxa.
tenet a homerosi ἔχει æquivalense (nem habet).
142. Sic ait et
A. 528. stb. *H καὶ
... dicto citius tumida æquora placat.
μ. 168. αὐτίκ' ἔπειτα
... κοίμησε ... κύματα δαίμων. V. ö. még ε. 385.
145. (levat ipse) tridenti.
δ. 506. ... τρίαῖναν ἐλών.
147. V. ö. ε. 380.
148. Ac veluti ... cum.

Hom. ὤς δ' ὅτε.

A hasonlat maga inkább Menenius Agrippára mint Homerosra emlékeztet. Homeros ilyenforma helyzetben az oroszlán előtt szétfutó sakálókra gondol. V. ö. *A.* 474—381.

159. Est in secessu longo locus.

A formára nézve l. a 12. vershez való jegyzetet.

in secessu: Z. 152. μυχῶ Ἀργεος

ζ. 489, stb. ἐπ' ἐσχατιῇς.

insula portum | Efficit obiectu laterum.

Sziget teszi biztos kikötővé a kyklops földön levő öblöt is.

ι. 116. Νῆρος ἔπειτα λάχεια παρέκ λιμένος τετάνυσται.

160. quibus omnis ab alto

Frangitur inque sinus scindit sese unda reductos.

ν. 99. αἷ τ' (ἄκται) ἀνέμων σκεπώωσι δουραίων μέγα
κῦμα | ἔκτοθεν.

162. Hinc atque hinc vastæ rupes, geminique minantur

In cælum scopuli, quorum sub vertice late

Aequora tuta silent.

ν. 97. . . . δύο δὲ προβλήτες ἐν αὐτῷ (λιμένι)

ἄκται ἀπορρῶγες, λιμένος ποτιπεπτηγνῆαι.

κ. 87. . . . ἐς λιμένα κλυτὸν ἤλθομεν, ὃν πέρι πέτρῃ

ἡλίστατος τετόγγχε διαμπερὲς ἀμφοτέρωθεν

ἄκται δὲ προβλήτες ἐναντία ἀλλήλησιν

ἐν στόματι προῦχουσιν, ἀραὶ δ' εἴσοδος ἐστίν.

. ὃ ποτ' ἀέξετο κῦμα γ' ἐν αὐτῷ

οὔτε μέγ' οὔτ' ὀλίγον, λευκῇ δ' ἴν' ἀμφὶ γαλήνῃ.

(Ladewig ez utóbbi helyet nem idézi Vergilius-kiadásában.)

166. Fronte sub adversa scopulis pendentibus antrum

Intus aquæ dulces vivoque sedilia saxo,

Nympharum domus.

ι. 140. αὐτὰρ ἐπὶ κρατὸς λιμένος ῥέει ἀγλαὸν ὕδωρ

κρήνη ὑπὸ σπείους.

ν. 103. ἀρχόθι δ' αὐτῆς (ἐλαίης) ἄντρον . . . ,

ἱρὸν νυμφάων, ἃ νηϊάδες καλέονται . . .

ἐν δ' ἵστοι λίθιοι περιμήγεες . . .

ἐν δ' ὕδατ' ἀενάοντα.

168. Hic fessas non vincula navis

Ulla tenent, unco non alligat ancora morsu.

ι. 136. ἐν δὲ λιμὴν εὔορμος, ἔν' οὐ χρεῶ πείσματός ἐστιν

οὔτ' εὐνὰς βαλέειν, οὔτε προμνήσι' ἀνάψαι.

v. 100. ἔντοσθεν δὲ τ' ἄνευ δεσμοῖο μένουσιν
νῆες ἐύσταλμοι, ὅτ' ἂν ὄρμου μέτρον ἴκωνται.

170. Huc Aeneas . . . subit.

A formára nézve v. ö.

ι. 142. ἔνθα κατεπλόμεν.

173. sale tabentis artus.

ζ. 137. κακακωμένος ἄλμη.

ε. 454. . . ἅλ' ἰγάρ θεδμητο φίλον κῆρ.

(ψ. 237. πολλή δὲ περὶ χροῖ τέτροφεν ἄλμη).

174. és kk. Homerosnál tűzgyújtásról főleg a híres hasonlatban
van szó, ε. 388., mit l. a különbség kedvéért.

180. Aeneas scopulum interea conscendit.

Mint Odysseus Homerosnál, valahányszor idegen földre
érkeznek.

κ. 97. ἔστυν δὲ σκοπιῆν ἐς παμπλόεσσαν ἀνελθών.

V. ö. még κ. 148. Ez utóbbi alkalommal Odysseus is elejt
egy szarvast.

A partraszállást követő vadászat az Odyssea IX. énekének
152. és kk. soraira emlékeztet, csakhogy itt vadkecs-
kékről van szó,

195. Vina . . . quæ . . . cadis onerarat Acestes,

. . . dederatque abeuntibus.

Homeros is meg szokta nevezni az ajándékoztót. V. ö. ι. 161,
kk. ι. 196. kk. (itt is borról van szó).

197. . . . dictis mærentia pectora mulcet.

Mint Odysseus válságos helyzetekben:

κ. 422. μαλακοῖς ἐπέεσσιν

κ. 547. μελιχίοις ἐπέεσσιν.

198. O socii, — neque enim ignari sumus ante malorum —

O passi graviora etc.

μ. 208. ὦ φίλοι, οὐ γάρ πώ τι κακῶν ἀδαήμενες εἰμέν
οὐ μὲν δὲ τόδε μεῖζον ἔπει κακόν, ἢ ὅτε . . . κτλ.

A gondolatra vonatkozólag v. ö. még ε. 223:

ἤδη γὰρ μάλα πόλλ' ἔπαθον καὶ πόλλ' ἐμόγησα
κύμασι καὶ πολέμῳ· μετὰ καὶ τόδε τοῖσι γενέσθω.

Továbbá ν. 18:

τέτλαθι δὲ, καρδίη· καὶ κύντερον ἄλλο ποτ' ἔτλης.

202. . . . revocate animos, mæstumque timorem

Mittite.

Hom. Z. 112. és gyakran: ἀνέρες ἔστε, φίλοι, μνήσασθε
δὲ θούριδος ἀλκῆς.

205. Tendimus in Latium.
 γ. 160. ι. 261. οἷχαδε ἰέμενοι..
 (sedes) ubi fata (quietas ostendunt).
 ε. 289. és többször: ἐνθα οἱ αἶσα
 (ἐκφυγέειν μέγα πείραρ οἰζύος).
206. . . . illic fas regna resurgere Troiæ.
 L. Poseidon híres vaticinatióját, γ. 307.
208. voce. l. 94.
- 210—216. V. ö. Hom. A. 459—468.
212. Pars in frusta secant, veribusque tremantia figunt;
 A. 465. stb. μίστυλλον τ' ἄρα τάλλα καὶ ἀμφ' ὀβελοῖσιν
 ἔπειραν.
214. Tum victu revocant viris.
 ε. 95. . . . ἦραρε θυμὸν ἐδωδῇ.
214. . . . fusique per herbam
 Implentur vateris Bacchi pinguisque ferinæ
 ι. 162. ἤμεθα δαινύμενοι κρέα τ' ἄσπετα καὶ μέθυ ἡδύ.
216. Postquam exempta fames epulis mensæque remotæ,
 Amissos longo socios sermone requirunt.
 μ. 308. αὐτὰρ ἐπεὶ πόσιος καὶ ἐδητύος ἐξ ἔρον ἔντο
 μνησάμενοι δὴ ἔπειτα φίλους ἔκλαιον ἐταίρους.
221. Amyci casum gemit.
 A formára nézve v. ö. ι. 467:
 τοὺς δὲ στενάχοντο γοῶντες.
227. illum . . . lacrimis oculos suffusa nitentis | Adloquitur Venus.
 P. 695. . . . τὼ δέ οἱ ὄσσε
 δακρυόφι πλῆσθεν.
 α. 336. δακρύσσα δ' ἔπειτα προσήυδα (αἰοιδόν).
 ζ. 405. . . . δάκρυ χέουσα
 . . . ἔπος τ' ἔφατ' ἐκ τ' ὀνόμαζεν.
- X. 491. . . . δεδάκρυνται δὲ παρειαί.
 β. 81. . . . δάκρυ ἀναπρήσας.
229. O qui res hominumque deumque
 Aeternis regis imperiis et fulmine terres.
 υ. 112. Ζεῦ πάτερ, ὅς τε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισιν ἀνάσσεις
 ἡ μεγάλ' ἐβρόντησας.
- 229—253. V. ö. α. 45. és kk. ε. 7. és kk. De Homerosnál sem Athene
 sem Aphrodite nem beszél ilyen hangon Zeushoz, Némileg
 összevethető vele azonban Here beszéde. J. 25. és kk., 51. és
 kk. verseiben.

231. Quid meus Aeneas in te committere tantum (potuit) ?

v. ö. 253. Hic pietatis honos ?

α. 60. οὐ νό τ' Ὀδυσσεύς

Ἀργείων παρὰ νηυσὶ χάριζετο ἱερὰ ρέζων;

... τί νό οἱ τόσον ὠδύσαο, Ζεῦ;

234. volventibus annis.

α. 16. περιπλομένων ἐνιαυτῶν.

Dr. GYOMLAY GYULA.

HAZAI IRODALOM.

Francia Nyelvkönyv. Olvasókönyv, gyakorlókönyv, nyelvtan. Kezdlők szá-
mára. Szerkesztette *Mendlik Alajos*. Budapest, 1889. Eggenberger, 250
és 44 l.

Üdvözljük e legújabb francia iskolakönyvet, mint tankönyv-
irodalmunknak sok tekintetben érdekes gazdagodását. Szerzője új utakon
jár, melyeket részben maga tör magának, és ezt nagy érdemül tudjuk be
neki. Csak ha minden francia tanár teszi meg a tőle telhető, várhatunk
eligazodást a kérdések ama tömkelegében, mely az idegen nyelvek taní-
tása körül keletkezett. Mendlik derekas munkát végzett e könyvében,
olyan munkát, mely a külföldön is számot tenne. Mert német mintáit
nem követte vakon, hanem módosította és bővítette a maga elvei szerint.
Milyen dicséretet érdemel már nálunk az is, hogy francia tankönyvben
határozott egyéniséget, sajátos elveket találunk, nem pedig a régi chab-
lon egy újabb változatát! Mendlik a német ú. n. reformerekhez szegődik
és az olvasmányból indítja meg és arra építi a francia tanítást. Reál-
iskolai tantervünk és utasításaink egyenlő helyet engednek e methodus-
nak a régibb synthetikus mellett. E méltányosságot csak dicsérni lehet,
mert ama sokszor hirdetett elven alapszik, hogy minden módszer jó,
ha jó a tanár. Azért most sem tartjuk helyén valónak magasabb didakti-
kai fejtegetésekbe bocsátkozni az analitikus nyelvtanítás jó meg rossz
oldalai iránt. De megóva ily módon objektivitásunkat mégis ki akarjuk
fejezni örömről azon, hogy magyar reáliskolában is meg fogják kísér-
leni e módszert, mert ebből több tanúságot kapunk majd, mint abból a
rengeteg irodalomból, mely Németországban e kérdéssel foglalkozik.
Mendlik könyve ugyan nem az első nálunk, mely az olvasmányt veszi
alapul. Megelőzték Palóczy Lipót és Theisz Gyula hasonló irányban
szerkesztett nyelvkönyvei, de minkettől tudtunkkal csak szerzőik hasz-
nálják és az elért eredményről nem igen jutott semmi a nyilvános-

ságra; az elveket pedig, melyeket képviselnek, aligha terjesztették nagyobb körben. Érdeemes volna kutatni, miért nem tudtak hívókat szerezni és ily módon talán megjósolhatnók a Mendlik könyvének a sorsát, — de ezt más alkalomra hagyjuk, annál is inkább, minthogy ez utóbbi sok lényeges pontban tér el elődeitől és azután habent sua fata libelli.

Első sorban más olvasmányokat ad Mendlik és ez a milyen természetes, olyan fontos újítás. Az olyan nyelvkönyvnek, melynek az olvasmányok teszik középpontját, a sorsát jó részben ezek döntenek el. Nem vagyunk teljesen megelégedve Mendlik kiválasztásával. Tudjuk ugyan, milyen nehéz feladat jó olvasókönyvet szerkeszteni, kivált olyant, melyet mindenki jónak tartson. Még nehezebb jó olvasókönyvet szerkeszteni a kezdő tanítás számára. Hisz alig állapítottak még meg egyetlen egy szempontot az olvasmányok megválogatására. És ez a körülmény megtöri szigorúságunkat a Mendlik könyvével szemben is. De két kifogást el nem hallgathatunk. Az egyik az, hogy az adomákat nem tartjuk elég méltó olvasmánynak az iskolában. Ha okvetetlenül elbeszélő formát akarunk, miért nem adnánk inkább rövid elbeszéléseket a francia történelemből és a francia irodalomból, a minőt Mendlik is felvett hatot a negyvenkilencz darab közé; de ezeket bizonyos rendben és bizonyos egységes czállal kellene adni. Magyarázásuk alkalmat adna Franciaországról és népéről beszélni, és ez kiválóan fontos az egész tanítás eredményére. Ha idegen nép nyelvét tanuljuk, ismerkedjünk is meg e néppel, még pedig jobban, mint a földrajzi és historiai tanítás teheti, mely minden országra és minden népre egyaránt kénytelen kiterjeszkedni. Azonfelül a francia tárgyú olvasmány hangulatot és érdeklődést ébreszt az osztályban, e kettő pedig csodákat mívelhet a tanítás eredményes menetében. Az olvasmányok lehetnének ezután adomaszerűek, csak jellemezzék a kiváló történeti vagy irodalmi alakot. Ezek mellett természetesen megmaradnának a mesék is, de ezeket is úgy lehetne választani, hogy párhuzamok által világot vetnének a nép vagy költő specialisan francziás felfogására. De minek a francia órában Demosthenesről, Herculesről, Nagy Frigyesről, Mahometről, a nagy Armadáról, Pestalozziról, a Gracchusok anyjáról stb. olvasni? Másik kifogásunk az olvasmányok formáját illeti. Az összes olvasmány, hármát kivéve, elbeszélő tartalmú. Ezekből tehát első sorban, majdnem kizárólag az elbeszélő alakot tanulja meg növendékünk és alig jut hely a praesens és futurum számára. Ez lényeges fogyatkozás, melyet csak azért nem veszünk főbenjáró mulasztásnak, mert az igeidők tanításánál majdnem minden ismert tankönyv, magyar és német is, ebbe a hibába esik. Nem adják meg egyrészt minden időnek a fontosságához mért helyet és másrészt elmulasztják használatuk pontos tanítását. Mert

senki sem állíthatja, hogy az igeidők szerepe egyenlő a nyelvben, kivált ha a tanítás célja nemcsak a *megértés*, hanem az írásban és szóban való használat. Ez utóbbiakra, még inkább ez utolsóra kevés jelentősége van például a *passé défini*, *passé antérieur*, a *subjonctif imparfait* és *plusqueparfait*-nak. A mennyit a reáliskolai tanuló francziául beszélni és írni megtanulhat, abban ez időknek vajmi kevés szerepe lehet. Miért ne segítsünk tehát munkáján? Ismertessük meg vele az egész conjugatiót. De gyakoroljuk vele első sorban, lehető intensive, azon alakokat, melyekre szüksége van, ha francziául akar beszélni vagy írni. Mendlik is, mint mind a többi tankönyvíró, már az olvasmányokban elhanyagolja e szempontot. Az első darab elbeszélő alakú és így imparfait meg *passé défini*-t tanít. Ha már elfogadjuk is e kezdetet, azt el nem engedhetjük, hogy e két alak között pontos különbséget ne tegyünk. E különbséget a szerző teljesen mellőzi. Az első olvasmányhoz tartozó grammatikai magyarázatok közt megadja az egész imparfait-t, a negyedik után az egész *passé défini*-t, amazt folyamatos multnak, emezt foly. elbeszélő multnak nevezi. Elég-e ez a két idő megértésére? Le tudja-e majd a tanuló a 4-ik olvasmány gyakorlatai közt e mondatot fordítani: «Az árva felmondta imáját; ők imákat mondanak föl»? Melyik alakkal eljen az első és melyikkel a második mondatban? És midőn később a *passé indéfini* is hozzá járul, a zavar csak nagyobb lesz. Ezt okvetetlenül pótolni kell. Szerintünk természetesebb volna olyan olvasmányt tenni a könyv elejére, mely jelen időben beszél el vagy ír le valamit. Mendlik maga sem igen fog e nézetünknek ellent mondani, hisz ő is az első olvasmánnyal kapcsolatban kiválóan a jelen időt gyakoroltatja. De hogyan lehet ezen idő tanítására elbeszélő darabot használni?

És ezzel elértünk Mendlik könyvének szerves hibájához. Az induktív módszer híve szerkesztette, de a deduktív módszer gyakorlója vezette kezét, — nem merte vagy nem akarta e *methodus* minden következményét levonni. Összefüggő olvasmányhoz fűzi ugyan a magyarból francziára való fordítási gyakorlatokat, de, a mi az induktív módszer lényege, nem ezen olvasmányból vonja le a tanuló a nyelv szabályait és nem belőle tanulja az alakokat, hanem pusztán a szavakat. Ez is haladás ugyan, vagy mondjuk újítás. A régi módszer ama hibáját elkerüli, mely szerint a legkülönbözőbb körökből vett szavakat kellett egy leckéhez megtanulni. Az olvasmány egysége könnyíti a szótanulást és érdekesebbé is teszi. De ez csak alárendelt része a nyelvtanulásnak. A fontosabb munka, az alak- és mondattani oktatás, Mendliknél csak a régi maradt: többé-kevésbé összefüggő gyakorló mondatok fordítása magyarból francziára bizonyos grammatikai kategóriák begyakorlására. A mennyiben javított ez eljárás az által, hogy e mondatok egy bizonyos tartalomhoz fűződnek, annyiban nehezített rajta a begyakorlandó

nyelvtani anyag nagy mennyisége által. Így p. az első olvasmány gyakorlatához tanítani kell: a főnév nemét és számát, mindkét névelőt, az accusativust, a pronom personnel conjoint helyét, a melléknév egyeztetését, az «est» használatát, a négy infinitivust és az I. ragozás present-ját és imparfait-jét. És mindezt egy négy sorra terjedő, kis elbeszélés alapján. Hol van itt az induktió? Ismételjük, nem szeretnénk abba a gyanuba esni, hogy az analitikus módszert tartjuk egyedül üdvöztetőnek. Mendlik könyve ellen éppen az a kifogásunk, hogy e módszer egyik sarkalatos elvét, az olvasmányynal való kezdést, elfogadta, de azután a másik, ellenkező methodusnak végletébe esett. Vagy nem ide sorolandók-e az ilyen gyakorlatok: «Fölveszek (egy) viperát. Felvettem (egy) embert. Egy ember az ő kezét nyújtja (adja). A kezek már hidegek. A vipera gonosz; ő hálátlan és rosszakaratú.»

Nézetünk szerint jobb és következetesebb dolog lett volna az olvasókönyv első részét felcserélni a másodikkal. Emebben Mendlik könnyen írott «*leçon de choses*»-okat ad az iskoláról, a mesterségekről, az állat- és növénytanból stb. és mindegyikhez francia kérdéseket fűz a tartalom lekérdezésére vagy kibővítésére. Ez már az induktív módszer a maga legtisztább voltában. Elmarad a folytonos fordítás és a sok grammatizálás. Ez oly újítás nálunk, melynek eredményei mindenestre tanulságosak lesznek, reméljük tanulságosabbak az eddigi kísérleteknél. Mendlik talán egészen a tanárra is bizza, melyik részzel kezdje. Legalább nem találtunk könyvében semmiféle utasítást használatát illetőleg. Ez árthat majd elterjedésének, mert sok tanár lesz, a ki a szerző szándékát vagy meg nem érti, vagy félreérti. Hogy csak egyet említsünk, miként járjon el az első rész olvasmányával, hogyan tanítsa a kiejtést, mennyire terjedjen az előforduló alakok magyarázása és előleges begyakorlása: minderre szívesen vennők a szerző személyes véleményét. Az ilyen új úton haladó tankönyvnél el nem maradhat a didaktikai előszó, vagy ha ilyenektől irtózik, a «bevezetés».

A külön füzetben kiadott «Francia gyakorlatok kezdők számára» szintén öröndetes újítás tankönyvirodalmunkban. Csak az a kifogásunk ellenük, hogy a szavak tömege miatt az a hasznuk nem lesz, hogy a tanuló meg is tanulja, hanem csak másolni fogja a képüket. Kevesebb szót kellett volna felvenni és lehetőleg az olvasmányban előfordultakat, csoportonként kibővítve. A francia tanítás első évében inkább keveset, de jól kell tanultatnunk.

Ezek után ajánlhatjuk Mendlik könyvét első sorban mint irodalmi jelenséget, de azonkívül mint derekas tankönyvet, mely a beléfektetett munkánál fogva is becslésre méltó. Buzgó tanár kezében mindenestre legalább is olyan hasznavehető lesz, mint akármelyik elődje.

BARTOS FÜLÖP.

1. Jegyzetek Homeros Odysseiájához a homerosi nyelv fősajátságainak összefoglalásával írta *dr. Csengeri János*. Budapest 1889. Eggenberger. Ára 1 frt.

Szerző e munkában az általa kiadott s a nm. miniszterium által 45829. 86 sz. a. iskolai használatra engedélyezett szemelvényes Odysseiához ad magyarázó jegyzeteket, melyekhez a homerosi realiak köréből 13 képet mutat be s egy függelékben röviden a homerosi nyelv fő sajátosságairól értekezik.

A jegyzetek különösen két szempontból, a fordításéból és a tulajdonképi értelmezéséből jönnek tekintetbe. Ismeretes, hogy egy classicus helyjó fordítása a legtöbb esetben többet ér bármilyen hosszú commentárnál; e tekintetben a munka kiváló dicséretet érdemel; a fordítások tanuskodnak arról, hogy az író eredetijét teljességében átértette és hogy kellő szöbőség áll rendelkezésére az értelem hű visszaadásánál; a fordítások világosak, találók és magyarosak. P. εἴχομαι εἶναι (α, 180) = valom magamat, — οἶσατο (α, 323) = az a sejtelem támadt benne, — πίμπραται (ρ, 444) = bokros bajok közt, — τανυσίπτερος = szárnyteregető (Arany után), τανύγλωσσος (ε, 95) stb. az eredetit híven visszatükröztető, nem ritkán ép oly plastikus kifejezések.

A fordításokhoz közel állanak a parallel helyek, melyeket az eredeti szöveg illusztrálására, hasonló fölfogás, hogy úgy mondjam, congenialitas feltüntetésére állított össze római (Hort., Verg); német (Goethe) és különösen magyar költőkből (Ar., Pet., Vörösm., itt-ott Tompa, Berzsenyi, Népkl.).

A római költőkre talán több tekintettel is lehetett volna a szerző, p. a proeminiumnál, melynél első sorban nem a főlemlített Hor. Ep. I, 2, 20 k. — hanem Ars poet. 141 k. vv. voltak idézendők, vagy a sirének énekénél (u.), melyet egész terjedelmében hexameteres fordításban Cic. Fin. 5, 18, 19. s. h. — ellenben a magyar irodalom bőségesen van kiaknázva, sőt ha itt, nem gáncsol, hanem észrevételt lehet tenni, ez arra vonatkozik, hogy szerző ez irányban többet tesz fel az olvasóról, a tanulóról, mint a mennyit várni lehet, mert ha analogia kitalálásán gondolkozni kell, akkor a parallel hely nem szolgál magyarázatul, vagy ha nem a lényegére, hanem egy mellékrészletére vonatkozik, akkor a magyarázat czélt téveszt. P. α, 205, φράσεται, ὧς καὶ νήται, ἐπεὶ πολυμήχανός ἐστιν Ar. T. V, 8:

Kisegíti magát, soha se féltsétek
Nem válik belőle farkasoknak étek.

Vagy ε, 184 Calypso a nagy esküt mondja el (égre, földre, Styxre) s ehhez Aranytól: «Tanum az ég és minden sereged.»

A realiákra vonatkozó jegyzetek s a potlásul szolgáló képek a tárgy megértését előmozdítják, az utóbbiak azonban (13) szűken vannak mérve s némelyikök, p. Odysseus *περόνη*-ja, kissé primitív kiállításuk.

A nyelvi magyarázatokat illetőleg csak helyeselni lehet, hogy szerző a homerosi nyelv fő sajátosságait főleg Classen és Monro után röviden a függelékben egybefoglalva tárgyalja — csak az igemódok alapjelentése s használata, különösen kapcsolatban a röpke *ῥν*-nal kívánna tüzetesebb s itt-ott helyesebb kifejtést (alapvető munka még mindig Herman G. de particula *ῥν* II. IV). A szöveghez fűződő grammatikai megjegyzések tárgyi hibáktól mentek, világosak, elég találók — de kissé szűken vannak kimérve. Nem grammat. subtilitások fejtegetését kívánom — ez nem célja a középiskolai oktatásnak, még másutt p. Németországban sem, hol belátó férfiak gáncsolják, s a szászországi okt. miniszter «grammatikalisches Mäusefallenstellen»-nek gúnyolta, — nálunk pedig éppen nem, hanem kívánnám, hogy a tanuló munkája megkönnyítésére a nehezebb, ritkábban előforduló alakok és fordulatok röviden megmagyaráztassanak: p. α 119 és 158: *νεμεσσῆθη* és *νεμεσῆσαι*, 197 és 199: *κατερούεται* és *ἐρουχυνόωσι*, ε, 59: *ἐσχάρωεν*; így fölemlíthetők voltak volna mint hom. *ἄπαξ εἰρημμένα: καδιζανον* ε 3, *ἀγρώσαν* ε 53, *ὑπεριχταίνοντο* stb.; röviden megemlíthető, mert a tanuló alig találja s egy könnyen nem keresheti ki, hogy *ἐβεβρώχειν* a ppf. sing. 3. személye *βρωχάομαι*-tól; figyelmeztetni kell az oly pleonasticus kifejezésre mint α, 37, ε, 31: *νόστον . . . ὥς γε νέηται* stb.

A jegyzetek forrása a munka vége felé mind jobban apad, s szerző a saját vallomása szerint a 23. könyvtől kezdve «a legszükségesebbekre szorítkozik»; ezt alig tudom megegyeztetni a munka rendeltetésével, melynek szerző az Előszóban határozottan kifejezést ad, hogy t. i. válogatni valót nyújtson.

A szöveghez írt jegyzetek egyébiránt ahhoz alkalmazvák, itt-ott fordul elé eltérés, a mennyiben variánsokat értelmez szerző, p. β 427 *ἐν περῆσεν*-t, holott a szövegben *ἔπερῆσεν*-irt vagy ε, 67: *τῆσιν* τς, a szövegben *τῆσιν* τς, mi árnyalatilag különböző értelmű.

A munka gondosan van átnézve (csak kisebb sajtóhibák, többnyire betűcserék maradtak benne), ára (1 frt) nem éppen túlságos.

Összefoglalva a mondottakat, e mű szakavatott, a classicus és modern irodalomban jártas és ép oly lelkiismeretes, mint szorgalmas íróra vall, ki élénk érzékkel bír az iskola szükségletei iránt, s ezért e munkát philologiai tankönyvirodalmunkra nyereségnek tartom.

2. Jegyzetek a Platon műveiből való szemelvényekhez gymnásiumok számára. Összeállította *dr. Szamosi János* egyet. tanár. Budapest 1889. Eggenberger. Ára 80 kr.

A szerző e munkában bocsátja közre a már 1882-ben megjelent Platoni szemelvényekhez az akkor kilátásba helyezett magyarázó jegyzeteket. Ezek természetesen nyomról nyomra követik a szöveget, — s megelőzi őket minden egyes részletnél, illetve minden új dialogusnál a bevezetés, mely a páros beszéd tartalmáról, szerkezetéről, keltéről, esetleg irányzatáról vagy személyeiről tartalmazza a szükséges tudnivalókat. A bevezetések közül az Apológiához és Kritonhoz írottak a rendesnél szűkebb mértékre vannak szabva, talán azért, mert a két dialogust a szerző külön munkákban már tárgyalta.

Az előttünk fekvő munka kétségtelen bizonyosságot tesz arról, hogy szerzője tárgyában teljesen otthonos, hogy a terére tartozó irodalmat, főleg a németet, ismeri s fölhasználja, hogy a fölvett platói szemelvények kellő átértését, mind a nyelvezet s irodalomtörténelem, mind a reáliák tekintetében közvetíteni és biztosítani igyekszik. Észrevételeim főleg két irányba terjednek; az egyik az iskolai használat szempontjára vonatkozik, a másik az elnézésből, szigoruan szólva: gondatlanságból származó vétségekre irányul.

A mi az első helyen említett észrevételt illeti, mindenki tudja, hogy tanár kezébe jobbára más és az ily szemelvényes munka mellé terjedelmesb magyarázat való, mint a tanulókéba, kik számára a jegyzeteknek mindig az előismeretek mérve, a tanítás célja és a jegyzetek tulajdonképi rendeltetése figyelembe vételével kell készülniök. Ezt a szempontot szerzőnk néha figyelmen kívül hagyja, így pl. az imára vonatkozó hosszás, de azért természetesen még nem teljes elmefuttatásban a 29—30 o-on; a 41. o-on egész botanikai irodalom van felsorolva a *κλάττος*-hoz, a 46-on az *ἄγνος* terjengősen leírva, bő s a tárgyra alig tartozó magyarázatban részesül Symp. 9, 26 a 20-on, épen így a Goethe és Lessingből vett idézetek 81, 6-hoz csak lazán függnek össze a tárggyal; polemikus kritikai megjegyzések vagy kételyek a nálunk honos tanítási fokon alig bírnak értelemmel (73. o.); hasonlóképen nem látható be célja annak, hogy egyes igei vonzatok per extensum fölvételnek a jegyzetek közé, miut p. *ἀποδῆχομαι*-nál (miért épen ennél?) 93, 7-hez történik.

A jegyzetek ne legyenek homályosak, nehezen érthetők, hanem lehetőleg rövidiek, találók s szabatosak. P. az Apol. 50, 15-hez írt jegyzet «ὅταν ἐμὲ ἀπεκτόνατε úgy lesz τιμωρίαν τιμωρεῖσθαι τινά-ból, mint μάχην νικᾶν és ἡττᾶσθαι lesz μάχην μάχεσθαι-ból» alapján nem helytelen, de nincs tanuló, ki a tátongó hézagokat a beleillő interpola-

tiókkal kitölteni tudja; 94, 15 «ἄμεινο ἵν» az impf. jelöli, hogy az ok előbb volt, mint az okozat»; Apol. 42, 18: «ἐπιθυμεῖ minden időre érvényes» — oly megjegyzések, melyeket az, ki érti a helyet s jártas a syntaxisban, megérthet, de tanuló eszéhez mérten e magyarázatok újabb magyarázatra szorulnak, sőt megvalloim, én sem értem, hogy mit jelent a 16, 9-hez írt jegyzet, valamint hogy nem tudom megfogni, miért hivatkozik 5, 24-hez κατὰκειντο-nál, melytől eltérőleg a szövegben κατὰκειντο áll, 4, 1-re egyrészt, másrészt Szamosi nyelvtana 106. §. 4-re, midőn itt lakomáról lévén szó, az ige asztalnál fekvést jelenthet csak, a nyelvtanban pedig ez áll: κατὰκειμα: = betegen fekszem. Nem pontos Symp. 11, 6 οὐδὲν μέλει οὐδενί fordítása «úgy szólva számba se veszi senki», hol a tanuló bizonyára keresi az «úgy szólva» görög jelentését, pedig az a kihagyott ὥς ἔπος εἰπεῖν-ben rejlik; még pontatlanabb s suspicor rendes, deponentialis használatánál hibás 12, 11-ben e fordítás «εἰ μὴ ἔμελλον δοκεῖν (é. μεθόειν) = nisi suspicarer, mert e hely annyit jelent: «ha nem kellene attól félnem, hogy részegnek fogtok tartani.»

A nyelvezet elég jó, csak itt-ott nehézkes; — az olyan 19 soros mondatot azonban, minő Theaitetosról a 48. o.-on olvasható, melynek értelmét csak nagy nehezen lehet összeszedni, ki kell küszöbölni iskolai könyvekből. A fordítások találók, az oly germanismus, mint τύχη ἄγανθῆ = szerencse fel (Symp. 9, 30) elvéteve találkozik.

Nem lehet azonban megrovás nélkül hagyni a nagyszámú sajtóhibát, mely e munkát ékteleníti; alig van lap, melyen ne találkoznánk velök, nem ritkán párosával, sőt négyesével (46, 47, 58 stb.), többnyire csekély jelentésűek, de néha értelemzavarra is adhatnak alkalmat (p. 108: ὁμολογίσατε és ὁμολογίσετε egymás mellett ἐὰν után ὁμολογίσατε h.). Talán ily hibaszámba megy legkevésbé (38. o.) és ros (62). A görög tulajdonnevek írásában láthatólag egyöntetűsége törekedett a szerző, bár ez még nem mindig sikerült, mert pl. Homer, Hesiod fordulnak elé Dionysos, Olympos mellett (22—23. o.), Harmodius és Aristogeiton (74. o.), Silenos és Seilenos egymásután (21. o.), thebei és atheni, sőt a teljesen hibás atheniek szerte olvashatók.

A munka külső kiállítása csinos, ára (80 kr.) mérsékelt.

A didacticai szempontból kifogásolt fogyatkozások s a gondatlanságból eredő hibák mellett is e könyv, figyelmes tanár útmutatása mellett, iskoláinkban haszonnal olvasható.

Dr. HÓMAN OTTÓ.

Péczeli József meséi, kiadta és életrajzzal ellátta dr. Takács Sándor, Budapest, Aigner. (Nemzeti Könyvtár XXXIX.)

E kötet a múlt századi francia iskola második vezérének, a Bessenyei visszavonulása után föllépő derék író, Péczeli Józsefnek életrajzát és meséit tartalmazza. Péczeli korának egyik kiváló alakja. Lelkében is szikrát fogott az az eszme, mely a múlt századi írói gárda tagjait, egyenként és összesen, oly nemes lelkesedésre, kitartó küzdelemre serdíté; az az eszme, mely Bessenyei szívét dobogtatta, Révait ösztökélte s Péczelit biztatgatta; melynek lángja csakúgy lobog Horváth Ádám époszában, a mint működésre készíté az egyszerű katonát, Kónyi Jánost is; az az eszme, melynek szolgálatába állott Gvadányi, melynek tántoríthatatlan híve volt Dugonics, s mely Kazinczy pályája felett vezérszillagúl ragyogott: a *nemzeti szellem*, a *magyarság* eszméje.

Péczeli egész életét ez eszme szolgálatában töltötte. Debreczenben tanult, hol a magyar nyelven kívül még hat nyelven tökéletesíté magát. 1778-ban külföldre ment ki s ott szorgalma és tehetsége által a magyar névnek becsülettel megfelelt. Azután Komáromba jött vissza, hol nemsokkal előbb első papnak megválasztották, s mint ilyen halt meg 1792. decz. 4-én. Ime Péczeli életének külső története, a maga egyszerűségében, melyhez járulhatnak itt-ott kiegészítő episodok, de a képet meg nem változtatják. E kép: egy csendes, gondolkodó, számító, tanult embert vet elénk. Az a hazafiúi lelkesedés, mely lelkét elsöbben Debreczenben hatá át, élte egész folyamában sem meg nem szűnt, sőt nem is apadt. Ő első sorban is *hazafi*, tette kész, de azért meggondoló és számító fő. Ha az eredményeket veszszük számba, úgy működése — arányait véve mértékül — a Kazinczyé mellett a Báróczy elérte eredményekkel vethető össze. Minden sora erről tanuskodik, minden tette e mellett bizonyít. Tudta, hogy az eszme, melynek szolgálatában állott, igaz, nemes; érzé a közel jövőben eszméi diadalra jutását, és ama szívós kitartás, a tántoríthatatlan buzgalom, melylyel neki vetette magát, azt látszik jelenteni, hogy sejté, hogy eljött az idő: «Most vagy soha! Ha a mostani kedvező alkalmatosságot elbocsátjuk kezünk közül, nem leszünk méltók többé reá, hogy valaki megilletődjön sorsunkon!» De ez a vonás közös benne az akkori írói gárda tagjaival. Mindegyik hazafi, mindegyik ez eszme híve.

Ez az erős hazafiság azonban nem maradt meg nála nemes egyszerűségében. Ő tulhajtá azt abba az irányba, mely lángjaival fenséges érzetet bír kelteni, de meg-meg üti a nevetségest is. Az már tulhajtott hazafiság, midőn a nyelven kívül a ruházatban is a magyar karaktert keresi, s annak érdekében ép oly lelkesedéssel izgat, mint a legszebb eszmék mellett s mi több: ezt a kettőt össze is kapcsolja egymással, midőn felkiált: «Mennyire elsatnyultak már azok, a kik mind a kettőt

felcsérélték! Ha vitéz eleink feltámadnának, elszégyenlenék magokat!• Eddig a pontig a francia iskola egy tagja se fejlődött. Mindegyik igaz magyar, jó hazafi és imádja hazáját, de megtartják a lelkesedésben is azt a mértéket, a meddig haladni magasztos, s a mit túlhajtani már neveltséges. Bessenyei is át van hatva a lelkesedés melegségétől a magyarság iránt, de a külfölddel akar lépést tartani; Báróczy is védelmére kél a nyelvnek, de mindvégig megmaradva a nemes lelkesedés határai közt; a buzgó Barcsayt salon-poétának tartották; csak Péczeli hajtá túl ez eszmét.

De Péczelit művei mint felvilágosodott papot, mint igazi *moralistát* is feltüntetik. Számító, megfontoló fő. A lelkesedés lapot indíttat vele, a körülményekkel számoló okoskodás abbahagyatja. Csak ismételt sürgetés után folytatja aztán lapja kiadását, a *Mindenes Gyűjteményt*, s fel nem hagy vele haláláig. Időnk tőke, hirdeti, foglalkozásunk kötelesség, melylyel az eszmének tartozunk, életünk munka és halálunk is a hazának szolgáljon. Voltairetól eltanult egy kis scepticismust, Gellerttől el a bizalmat a hit erejében, Lafontainetól megtudta, mint kell megfigyelni a körülte zajgó világot, s Aesopus nyugodt életbölcselete megnyugtatta. A vallás az érzelemre s nem a tudásra alapítandó. Ő hirdeti ezt, s ép azért nem elfogult egy vallással szemben sem, hisz mindegyik az érzelemre van alapítva. Az ember célja a boldogság, s ő e cél elérésére elkövetett mindent. A boldogság nála, mint Addisonnál, a gondosan és szabályosan teljesített munka, a férfias tevékenység! És egyedül Kazinczy éri utól tevékenységre nézt! Csak két év alatt 29 kötetet adott ki! S ő ezt nem tudja be magának érdemül! Ez elvei letükröződnek meséiben. Intelmei telvék gyakorlati bölcselletté. Célja, hogy javítson s ne szórakoztasson. Kikél társadalmi szokások, osztályvétségek s méltánytalanságok ellen! Inti népét közös szeretetre, szelid egyetértésre, takarékoszágra s erkölcsi emelkedettségre! Gúnyolódik a rosszúl felfogott érdek felett, kikél egyesek gyengeségei ellen és hirdeti a keresztyén elveket! Ily eszméket igazán könnyedén és francia szellemességgel ő tudott elsőben és legsikerültebben kifejezni társai közül. Ő az iskola tagjai közt mindenesetre a legjelesebb verselő és a legkönnyedebb író. Míg Bessenyei stíljén a küzdelem örökösen észrevehető s Báróczy főként csak a körmondatok, fordulatok, frázisok szerkesztésében jeleskedett, Péczelinek sikerült igazabban a francia szellemet átültetni a magyarba. Ez a vonás uralkodó művein, melyeket az eszmei tartalmasságon kívül a francia simaság, finomság, átszűrődve szelid kedélyén, jellemez. Szelid lelke lángoló parázs, mely ép azért a nemes eszméért, melyet lelke elé kitűzött; biztat, bátorít, enmagát és másokat. Társakat gyűjt és levelez; lelkesedik és munkálkodik. A parázs folyton lobog-lobog, eszméjének híveket toborz, s az éjjeli lámpa barátságatlan

fénye mellett egyre készülnek dolgozatai. De ép ez az éjjeli munka ölte meg. Utolsó szavai jellemzők reá: «Végleheletem is a hazának szolgáljon!»

Ime e pár gondolat, melyre ép Takáts művének olvasása vezérelt, nyilvánvalóvá teszi a hiányt is, melyben Takáts műve leleledzik. Az általános *eszmékre emelkedés* hiányát értem. De kárpótolnak érte (ha ugyan ezt valami egyáltalán kárpótolni képes) Takáts művének egyes lapjai, hol igazán a tehetség nyilvánulásait találjuk. Ott, hol a történetíró nyomul előtérbe, ott van ő igazán elemében; ott, hol nem gondolatokat, de elbeszélést, pragmatikailag megokolt elbeszélést kívánunk. Az adatok megválogatásában, a tények egymásba fűzésében, az események kidomborításában helylyel-közzel meglepő ügyesség tanujeleit látjuk. Ezt az érdemet nem lehet megvonni tőle. (Pl. a komáromi ref. egyház története 19—37 ll.) Ő inkább történetíró, mint psychologus inkább elbeszél, mint okoskodik. De egy irod. tört. monographiában (tudta jól) ez elkerülhetetlen. S nem is igyekszik mélyen belemerülni, megmaradna inkább a maga terén, ha az lehetséges lenne! S így esik meg vele, mit ő maga is érzett, hogy a mikor eszméket fejteget, vagy helytelen elvből indul ki, vagy nem tudja eszméit kimagyarázni. Mindkét esetre példával szolgálunk.

Műve második fejezetében ellentétbe helyezi magát Toldyval, ki a magyar irodalom újjáteremtésének vezérfiául Bessenyeit jelölte ki; ő ezt Ballagi nyomán Orczy nevéhez szeretné fűzni. Okoskodása pusztán azon alapszik, hogy Orczy előbb indult meg azon a mezőn, melyre Bessenyei is lépett. De pusztán ez indok nem elégséges. Számos ok követeli azt, hogy a magyar művelődési mozgalmak megindítójának: Bessenyeit hangoztassuk.

Az újabb magyar művelődés jellemző oldalai mind a Bessenyei írói alakjára mutatnak vissza. Bessenyei, igaz, nem volt nagy tehetségű író, de ő fogadta magába legelőször és legteltesebben mindazon eszméket, a melyek az új magyar művelődésre termékenyítőleg hatottak. Az öreg Orczy inkább Gyöngyössi nyomdokaiba lépett, költeményei közelebb állnak a népies, mint a franczia iskolához. Habár versei közt akad egy-egy vers, melynek eszméje Voltaire, Boileau s Horatius verseiben párját találja, de azok is az ő sajátos világnézetéhez simulnak már. A régi jó magyar világban él bíz ő még mindég s lelkesedik érte. Leírja a bugaci csárdát, ütött-kopott falaival, pipás, kártyás társaival; töviről-hegyire ismeri és leírja a körülte élő alakokat, behatol a pór nép szíve-veséjébe, kigúnyolja a «srófon járó mozgó czifrázott» bárókat, az elhazafiatlanodó mágnást és rajong az alföld után. Ellenkezőleg Bessenyei. Ő már egészen az újkor embere. Az újabb, ma már köznapivá vált eszméket Bessenyei hirdeti először. A 90-es évek reformeszméi: «mélyebbre

hatni a betünél, — a szabad vizsgálat jogát hirdetni minden követke-
zéseiivel, a természet rendjét nyomozni» stb., — mind Bessenyei lelkét
hatják át első ízben. Már a «Magyarság»-ban írja: «A régi módhoz
ne ragaszkodjunk, mert ahoz ragaszkodni annyit téssen, mint a tudat-
lanságot sohajtozni! Csak nekünk is jobb lesz hát a nagy világ után
mennni. Legyen új tanulás módja, fogadjuk el!» A törvénykezés, az
irodalom, a nemzeti művelődés megmagyarítása; az akadémia alapítása;
a magyar egyetem felállítása, — mind a Bessenyei gondolatai. A fel-
világosodás, a szabadság, a humanismus gondolatának igaz lelkesedés-
sel csak Bessenyei az igazi képviselője, ő lelkesített a mellett először a
magyar nyelv és nemzetiség mellett, ő hirdette a magyar nyelv előnyeit,
szépségeit, mindenre alkalmas voltát; ő honosította meg hazánkban az
ujabb philosophiai elveket és szólaltatta meg legelőször magyarul az
ujabb irodalmi formákat, az ujjabb műfajokat. Az ő könyveiből s röpirat-
taiból kezdenek ez eszmék kiszivárogni, 1791-ben már az országgyűlésen
is hangoztatják. Ő tőle megy át mintegy a törvénykönyvbe! Ezért fűz-
zük az ő nevéhez irodalmunk ujjászületését, mert ő volt az, a ki a nem-
zeti eszmét legelőször feltámasztotta, s a kor fejlődésének élére állította. *)

Az eszmékre való emelkedés hiánya érezhetően fogyatékosná teszi
a különben érdekes fejezetet: «Péczei viszonya Gvadányihoz». Csupán
levelezésük és ennek története van közölve, de fel sem vetve a kérdés:
honnan e két egymástól nagyban és sokban elütő jellem ez összebarát-
kozása? mivel lehetne ezt a távolságot, mely a reformatus pap és a
katholikus katona, az ujjtásért hevülő és a régihez csökönyösen ragasz-
kodó, a komoly moralista és a könnyűvérű, tréfákat kedvelő hadfi közt
tátongó ürt áthidalni? miféle eszme hozta őket össze? mik a közös
sajátságok lelkük-, jellemök- vagy költészetökben? Gvadányi költésze-
tének két fő jellemző vonása, mely egyenest lelkéből sugárzik elő, az
igazi, lángoló hazaszeretet, s a mély, olthatatlan gyűlölet az idegen
nyelv és viselet ellen, megegyez a gondolkodó, de lelkes Péczei eszméi-
vel, lelkületével és törekvéseivel. A látszólagos ellentétnek, mely e két
jellem közt első tekintetre feltűnik, imez megoldása, kifejtése meg sincs
kisértve Takáts művében. Valójában egyik szembetűnő hiánya e műnek,
hogy a mellékalakokra csak oldalvást vonatkozik, szerves összefüggésbe
hozni nem bírja s alakjaikat egy-két vonással kidomborítani nem tudja.

Péczei maig legértékesebb műve: «Meséi», mely 1788-ban jelent
meg először. «A Philologiai Közlöny» hasábjain érdekes vita folyt e
mesék értékét illetőleg. Barbarics Rudolf 1881-ben «Péczei, mint mese-
író» cz. cikkében igyekszik kimutatni, hogy Péczei csak Lafontaine

*) Mindezen eszméket behatóan tárgyalja Beöthy Zsolt, A szép-
prózaí elb. tört. II, 13, 213, 227—239.

szellemtelen utánzója. Ezzel szemben Takáts kimutatja, hogy Péczeli nem Lafontaine utánzója, de merített Aesopusból is, s hogy fordításai mentek a Barbarics által fennen hangoztatott papos szellemtől. Gyulai Pál (egyetemi előadásai) megemlíti e kétféle nézetet, hozzáadta még azt, hogy Gellert hatása is érezhető, különösen azon meséin, melyeket saját korával összhangzásba akart hozni s melyekben hazai viszonyokra tesz célzást; fejtegeti, hogy Péczeli sokat azokból is, miket Barbarics Lafontaineből vettnek állított, csak a közös meseforrásból merített. Így áll a kérdés maig, hacsak Barbaricsnak klasszikus citációkkal fűszerezett sóhajait (Phil. Közlöny 1887 júniusi füzet) s Takátsnak erre adott Ellennyilatkozatát (u. o. novemb. füz.) nem említem, de nézetét sem egyik, sem másik nem fejtegeti, sem újabb adatokkal meg nem erősíti. Tekintettel e nézetekre, szerintünk a kérdésnek ez a mai állása: Péczeli forrása első sorban az ős mesei forrás: 29 meséjének kimutatható forrása Aesopus; s Lafontaineből 15-öt vett. De irányára, külalakjára elbeszélő modorára nézt mindegyik meséje a Lafontaine követéséről tanuskodik. Gellert hatása a hazai viszonyokra tett célzások, a hosszas tanulások alkalmazásán kívül különösen az I. és XI. meséjén vehető észre. Az I. meséjének morálja ép ellentéte annak, mit Gellert «Die glückliche Ehe» cz. meséjében hirdet. Péczeli előszavában írja is, hogy Gellert morálja itt-ott olyan, melyből «a gyenge elmék bünt szivhatnának be»; ő igyekezett ezt kikerülni. «Egy pár papagály kalitkában» (I.) cz. meséjében a hitvesi hűséget dicsőíti, Gellert megemlített meséjében írja, hogy volt egy fiatal házaspár, kik nagyon szerették egymást s haláluk is egy azon időben esett meg.

Sie starben. Wann? Wie kannst du fragen?

Acht Tage nach den Hochzeittagen.

Gellert «Die Bienen» cz. meséjének viszont «Méhek és herék» cz. meséjére volt hatása. De Gellert hatása mindenesetre a leggyengébb. LV. meséje, a «király és kapás» viszont a Római Gesták (57)-ban találja meg forrását. Így eredeti meséje mindössze csak 10 van.

Péczelit, mint moralistát fentebb megkísérlettük jellemezni, legyen szabad most még röviden Takáts azon állításaira reflectálnunk, melyekkel Péczeli Voltaire és Young fordításainak megítélését kísérlette meg. Takáts mindenesetre jobb irodalomtörténész, mint esztetikus. Péczeli írói alakjának megítélését illetőleg, egy alkalommal sem találta el sem a helyes mértéket sem a helyes szempontokat. Péczeli lelkivilágát nem tárta ki előttünk, s így nem öntött művébe életet, s hőse írói fejlődésének mozzanatai egy-azonképen nem találunk Takátsban magyarázót. E kérdések: miféle körülmények hatottak közre arra, hogy Péczeli, a szerény kálvinista pap, a nyilvános szereplés terére lépett? s főkép:

működésében miért csatlakozott ép a francziás irányhoz, mely pedig látszólag ellentétben állott állásával és nézeteivel? egészen megoldatlanok maradnak e műben. De másrészt meg kell említenem, mily ügyesen fejti ki többhelyt (118—124; 159—164. lapokon) Péczeli fordítási elveit; s bár e szempontból ítéli meg, még is sokhelyt tulzába csap át. Különösen a mi Péczeli nyelvezetét illeti. Ha erről szól, ki nem fogy a felkiáltó jelekből! Egyhelyt dallamosságától van elragadtatva, más-helyt költőiségétől (pl. a 129. lapon: «Dallamosabb, könnyebben folyó alexandrineket alig írt valaki mint ő;»). A 151. lapon pedig egész ódai magaslatra emelkedik! Pedig ott volt előtte Radó igen helyes ítélete: «felülmulta a *korabeli* írókat a mi illeti nyelve költőiségét stb.» Young fordításáról pedig Toldy kímondá, hogy Péczeli mindazt, mi e műben fenséges és megillető van, *akkori nyelvünk erejéig* visszadta. De hogy e művel tett volna Péczeli kísérletet a magyar műpróza *megteremtésére* (141. l.), az egészen helytelen, mert 1787 előtt 13 évvel (1774) már megjelent volt Báróczy: «Kasszandrája». A mikor azonban azon okokat kutatja, melyek Kazinczyt Péczeli fordításainak kicsinylő megítélésében vezérlék, helyes nyomon jár. De viszont nem emeli ki, hogy Kazinczynak, szemben a korabeliek egekig emelő dicséreteivel, némi tekintetben igaza volt. Kazinczyt a nézetkülönbség és egy kis összeszólalkozás csak nézetének kimondására birták, de nem a kicsinylő nézetre. Ezt nem lehet összezavarni. Mi nem ismételhjük azokat a tirádákat, miket a kortársak zengtek Péczelinek. (Takáts pedig úgy tesz!) Nekünk hozzá kell azt tennünk, hogy fordítása csak *korához viszonyítva* értékes.

De mindezeket nem tekintve, ki kell mondanunk, hogy oly kétes értékű fejtegetést, mint a minőt Takáts nyujt Péczeli «Mindenes Gyűjtemény»-éről, ritkán találhatni. A lap alapítását, fenmaradásának viszonyosságait igenis megtaláljuk benne. Megtudjuk, mely lapok voltak a «Mindenes Gyűjtemény» előzői (a pozsonyi «Hirmondó» kivételével), kikél Szacs vay ellen s kimutatja Jakab Elek ellenében, annak tekervényes és kétes becsű utakon való járását, mik Szacs vay jellemére sötét foltot vetnek. Méltánylólag emlékszik meg Görög Demeter és Kerekes Sámuelről, a «Hadi és más nevezetes történetek» szerkesztőiről. S egy-két sorban jelezve a «Mindenes Gyűjtemény» célját, megkezdí rövid történetét. E szerint a lap 1789 elején indult meg, de pártolás hiányában csakhamar elakadt. Ez alkalommal álnév és álkelettel a «Kurir»-ban Szacs vay egy «csufondáros» levelet írt, melyben S.-Patakról keltezve gúnyolódik a lap megbukásán. Ez ellen a S.-patakiak levélben tudatták Péczelivel, hogy az a «motskolodó írás» nem Patakról költ, s azonkívül a «Pesti M. Mercurius»-ban is nyilatkoztak, kimutatva, hogy azt a rágalmazó levelet nem S.-Patakról küldték be a Kurirnak. Péczeli csak a Szomorujátékok előszavában, félév után tesz célzást ez ügyről, külön-

ben szó nélkül hagyta az egészet. Az ügy a hazafiak lelkében nagy visszatetszést szült és Péczelinek mindenfelől meghozták az elégtételt. Így Révai hosszás levélben kel ki a «garázda fitzko» ellen! Buzdították, hogy folytassa a lapot, s csakugyan julius elsején ismét megindítá, s ez csak 1792-ben akadt meg, de végleg, mert ekkor *halt meg* Péczeli! A mi a Mindenest Gyűjtemény jellemzését illeti, nagyon kevés biz az, és ez a kevés is nagyon gyenge Takátsnál. A munkák szelleme, iránya, a bennök fejtegetett eszmék s azok hatása a magyar társadalomra csak mellékes kérdésekül vannak feltüntetve, holott nagyon természetesen ez válik ki mindenekelőtt, ez képezheti az érdeklődésnek igazi forrását. Az írókat, kik a lapban dolgoztak, szokás volt az e korbeli lapokban a «Komáromi Tudós Társaság» néven említeni, miből Takáts azt következteté, hogy ez is olyas szervezett társaság volt, mint pl. a soproni. E téves felfogásban külön fejezetet szentel azon írók rövid életrajzának, kik Komáromban éltek és a «Mind. Gyűjt.»-be dolgoztak. Ez egészen indokolatlan eljárás és a kivitel is elhibázott. Indokolatlan, ez írókat egy Társaság tagjaiúl tekinteni, mert a név mitsem bizonyít: «Péczeli a maga körében buzdított s támasztott is írókat, lapjának szerzett dolgozótársakat, kikkel természetesen mint a város leghíresebb s legbuzgóbb írója s mint szerkesztő állandó összeköttetésben volt» (mint Beöthy Zsolt helyesen megjegyzi, Széppróza Tört. II. köt. 355. l.). De ez még nem a mai értelemben vett irodalmi társulat. A komáromi Tudós Társaság aligha jelent egyebet, mint együtt a komáromi írókat, a M. Gyűjt. dolgozó társait. De másrészt a kivitel is elhibázott. Ha szerző beszötte volna dolgozata keretébe ez alakokat s igyekezett volna őket egyenként egy-két vonással kidomborítani s ezzel Péczeli alakjának a kedvező háttért megalni, úgy meg lett volna a maga jogosultsága. Az életrajzi adatok e száraz felsorolása sem célra nem vezető, sem a cél ez esetben nem helyeselhető.

Mindezekből az világlik ki, hogy e mű bár sok tekintetben igen érdekes, de Péczeli-monographiának nem válik be. Hogy sem tartalom, sem névjegyzéke nincsen, ez bizonyára baj, de nem a munka legnagyobb hiánya.

LÁZAR BÉLA.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Neuer vollständiger Index zu Diez' etymologischem Wörterbuche der romanischen Sprachen, mit Berücksichtigung von Scheler's Anhang zur fünften Ausgabe, von *Johann Urban Jarmik*.

E kitűnő tudományos segédkönyv ismertetésében bizonyára nem kell bővebben fejtegetnem, hogy az oly nagy gyűjteményes munkák, a

minő a román nyelveknek Diez-féle etymologiai szótára, csak akkor lesznek igazán használhatókká, ha hozzájuk a kutatót az időrabló keresgéléstől felmentő pontos indexekkel rendelkezünk. Csak örömmel üdvözölhetjük tehát ez új indexet, annál is inkább, mert a szerző, Jarník neve már magában elég biztosíték arra, hogy a munka kellő szakképzettséggel készült.

Jarník jelenleg a prágai cseh egyetemen a román philologia tanára s tudományos működése, melyről eddig nálunk alig vettek tudomást, bennünket annál is inkább érdekelhet, mert ő azon kevés külföldi román nyelvbuvárok egyike, a kik magyarul is tudnak. Annak, hogy nyelvünket megtanulta, saját nyilatkozta szerint nemcsak azért örül, mert az oláh nyelvre vonatkozó vizsgálatai közben nem kerül ki figyelmét a magyar nyelvnek az oláhra tett hatásai, hanem azért is, mert így felhasználhatja a szakmájába vágó magyar tudományos munkákat is, melyek, fájdalom, sok külföldi kutató előtt teljesen ismeretlenek maradnak. Közről érint bennünket továbbá az is, hogy 1885-ben *Bârsean* nál együtt *erdélyi oláh népköltési gyűjteményt* adott ki Bukarestben s ehhez specialis szótárt irt, mely az erdélyi oláh dialektusok ismeretéhez sok becses adalékot szolgáltat (*Glossaire des Chansons populaires roumaines de Transylvanie*, Bucarest 1885).*)

Jarník már régen foglalkozott index készítésével Diez nagy szótárához s 1878-ban Berlinben adott is ki egyet, mely azonban a szótárban előforduló szók közül csak a román eredetűeket tartalmazta. A könyv így nem lehetett teljes; hogy tehát a hiányt kipótolja, jelen munkájában a román részhez egy nem-román részt csatolt, melynek fontosságát az előszóban következőleg emeli ki: «Zu diesem die romanischen Wörter umfassenden Theil ist nun ein zweiter hinzugekommen, Listen von Wörtern derjenigen Sprachen enthaltend, aus denen die romanischen entweder ihr Sprachmaterial schöpften oder denen sie etwas von ihrem Wortreichthum abgaben. Erst durch diesen zweiten Theil wird eigentlich das Werk vollständig und wird nicht nur Romanisten gute Dienste leisten, sondern auch den Kennern aller daselbst citierten Sprachen, da es ihnen ein leichtes sein wird, sich ohne grossen Zeitverlust darüber zur orientieren, welche Wörter ihres Specialstudiums und in welchem Sinne von Diez in seinem Meisterwerk mit entsprechenden romanischen in Verbindung gebracht werden.»

*) Egyik érdeme Jarníknak az is, hogy az albán nyelvet is bevonta kutatásai körébe, melynek az eddiginél pontosabb ismerete úgy a román mint különösen az oláh philologia érdekében kívánatos. Ide vágó nevezetesebb munkái: *Zur albanischen Sprachkunde*, Leipzig 1881, és a cseh nyelvű *Adalékok az albán dialektusok ismeretéhez*, mely 1883-ban Prágában a cseh királyi tudós társaság kiadásai közt jelent meg.

A munka első főrésze, a román rész, együtt adja betűrendben a különböző román nyelvekben előforduló szavakat, utalva az etymonra, mely alatt az illető szó Dieznél található. A második, nem-román rész a következő alosztályokra oszlik: I. Lateinisch; II. griechisch; III. germanisch; IV. celtisch; V. englisch; VI. baskisch; VII. arabisch; VIII. slavisch; IX. onomatopoetische oder Naturausdrücke; X. Verschiedenes in alphab. Reihenfolge: 1, afrikanisch; 2, albanesisch; 3, amerikanisch; 4, asiatisch; 5, bengalisch; 6, berberisch; 7, chaldäisch; 8, chinesisches; 9, cimbrisch; 10, estnisch; 11, etruskisch; 12, hebräisch; 13, hispanisch; 14, iberisch; 15, indisch; 16, karaibisch; 17, koreanisch; 18, kurdisch; 19, lappisch-finnisch; 20, lettisch; 21, levantinish; 22, lithauisch; 23, malayisch; 24, mexikanisch; 25, mongolisch; 26, morgenländisch; 27, orientalisches; 28, oskisch; 29, persisch; 30, rhätisch; 31, sabinisch; 32, sanskrit; 33, semitisch, 34, syrisc; 35, türkisch; 36, tuscisch; 37, umbrisch; 38, ungarisch.

Már e tartalommutatóból is kitűnik, mily óriási és mily sokféle anyagot ölel fel Diez szótára s hogy mily hálára kötelezte le Jarník nemcsak a román, hanem a többi nyelvek kutatóit is, midőn a teljes index készítésének fáradságos munkáját felvállalta. Ha lesznek talán benne egyes hibák, melyeket azonban csak több évi használat hozhat napfényre, ezeket az újabb kiadásokban könnyen ki lehet javítani; annyi azonban bizonyos, hogy ezentúl a Jarník indexe a román philologia nagymestere korszakalkotó munkájának elválhatatlan kísérője lesz.

Dr. NÉMETHY GÉZA.

VEGYESEK.

— A budapesti philologiai társaság f. évi máj. 8-án *felolvasó ülést* tartott. Elnök P. Thewrewk Emil, jegyző Fináczy Ernő volt. Az ülés tárgyai ezek voltak: 1. dr. Pruzsinszky János: Horatius-e vagy Horác? 2. Wieder Gyula: Az idegen szók. 3. dr. Herrmann Antal: Újabb jelenségek a hazai és rumén philologia terén.

A felolvasó ülés után zárt *választmányi ülés* következett. Elnök: P. Thewrewk Emil. Jegyző: Fináczy Ernő. Jelen voltak még: Pozder Károly, Maywald József, Csengeri János, Gyomlai Gyula, Cserhalmi Samu. Az ülés tárgyai a következők voltak:

1. A múlt ülés jegyzőkönyve hitelesítettet.
2. Weisz Rezső ajánlatára Weszely Ödön és Jakoblovits Lajos budapesti bölcsészethallgatók rendkívüli tagoknak, Cserei József ajánlatára főt. Szalay Gyula lévai kath. főgymnasiumi tanár, volt rk. tag, rendes tagnak

megválasztatik. Rendes tagok száma 304, rendkívülieké 64, tiszteletbeli 7, alapító 5; előfizető 145. Összesen: 525.

3. Cserhalmi Samu pénztárnok előterjeszti az ápr. 3-tól máj. 7-ig terjedő bevételek és kiadások kimutatását. Bevétel volt 1305 frt 17 kr., kiadás 188 frt 43 kr. Pénzkészlet máj. 7-én 1116 frt 74 kr. — Tudomásul vétetik.

Több folyó ügy letárgyalása után az elnök az ülést berekeszti.

— A budapesti philologiai társaság f. évi okt. 2-ikán *felolvasó ülést* tartott, melyen P. Thewrewk Emil elnöklete alatt Némethy Géza és Pecz Vilmos bemutatták Vergilius, ill. Sallustius-kiadásait.

A felolvasó ülést *rdasztmányi ülés* követte. Elnök P. Thewrewk Emil, jegyző Fináczy Ernő. Jelen voltak: Heinrich Gusztáv, Fröhlich Róbert, Maywald József, Cserhalmi Samu, Kassai Gusztáv, Pecz Vilmos, Pozder Károly.

1. A múlt ülés jegyzőkönyve hitelesítettik.

2. Turián Pál ajánlatára Balogh Péter, szolnoki főgymnasiumi tanár, volt rk. tag, 1890-től rendes tagnak, — dr. Hegedüs István ajánlatára főt. Incze István, nyitrai kath. főgymnasiumi tanár, volt rk. tag, 1890-től rendes tagnak, — Müllner Mátyás ajánlatára Báncsó Antal, soproni ág. ev. főgymnasiumi tanár 1890-től rendes tagnak, — P. Thewrewk Emil ajánlatára főt. Bitter Illés, ciszterczi rendű tanárjelölt 1889-től rk. tagnak, dr. Hám Sándor nyitrai kath. főgymnasiumi tanár és Könnye Nándor budapesti főreáliskolai tanár 1889-től rendes tagnak megválasztatnak. — Bejelentették kilépéseket: Dr. Székely István, dr. Varga Bálint, dr. Szombathy István, Kosztka Viktor, Zanathy Bódog, Budaváry József, Müllner Mátyás és dr. Ortway Tivadar. A pénztárnok megbizatik, tegyen jelentést, hogy a nevezettek eleget tettek-e az alapszabályok 16. §-ában megszabott kötelezettségeknek, mely esetben kilépésük tudomásul vétetik. — Rendes tag 301, rendkívüli 63, tiszteletbeli 7, alapító 5, előfizető 145.

3. A pénztárnok előterjeszti a bevételeknek és kiadásoknak az előiránnyal való összehasonlítását. — E jelentésből kitűnik, hogy a pótkötetre előirányzott kiadás volt 500 frt; eddig belekerült 419-07 krba. A közlöny előállítási költsége 1700 frttal irányoztatott elő; belekerült 1349 frt 34 krba. A kifizetetlen számlák összege: 1041 frt 63 kr.; a pénztárkészlet 1140 frt 23 kr. — Tudomásul vétetik.

4. A választmány felhatalmazza az Elnökséget, hogy a közlöny a pótkötetek és levelezések költségeire előirányzott összegeknél felmerülő esetleges többköltségeket kiutalványozhassa.

Több folyó ügy elintézése után az elnök berekeszti az ülést.

— Hírek Görögországból. *Syra* (a régi Syrus) szigetén útesinálás közben négy római sírra akadtak; háromban már csak csontokat találtak, de a negyedikből két agyaglámpa és egy bronzedény alja került napfényre, meg egy tábla a következő felirattal: *Θεοφιλες Ἰάπωνος χρηστης χαίρει*. — *Boeotiában* a Helikon alján egy színház nyomaira akadtak, mely kétségtelenül azonos a Múzsákról elnevezett régi színházzal. Eddig a négy méter magas törmelék alól a színpadot ásták ki, és ennek méretei szerint ítélve, e szín-

ház egyenlő nagyságú volt az epidaurosival, mely a legnagyobb az eddig-
elé kiásott színházak között. A színpad 20 méter széles és 13 oszloppal
volt díszítve, melyek közül eddig 7-et találtak meg. A színház k. b. 5 percz-
nyi távolságban van a Múzsáknak már azelőtt megtalált templomától, s
ezzel együtt igen szép helyen fekszik, melyről majdnem egész Boeotia
belátható. — Az arkadiai *Tripolisban* Ziller tervei szerint egy múzeumot
fognak építeni, hogy abban a szétszórt peloponnesusi műregiségeket össze-
gyűjthessék. — Athenæ *Akropolisán* két antik fejre akadtak, az egyik élet-
nagyságú, a másik valamivel kisebb; ezek mellett volt egy feliratos oszlop,
melyen Endoios művész neve olvasható. — A *Lykabettos* alján egy már-
vány sírédényt találtak, melyen egy álló férfi és két nő van ábrázolva;
az egyik nő, fejét kezére támasztva, szintén áll, a másik ül. — A francziák-
nak *Mantinéban* újból elkezdett ásatai alkalmával felszínre került egy
márvány szobor, egy feliratos talapzat és 65 bronz pénz.

— Nero ajándéka és a görögök köszönete. A francia athe-
næi archæologiai iskola tagja, Maurice Holleaux, a boeotiai Karditzá-
ban (az ókori δῆμος, Ἀκαρψίων-ban) rátalált egy falban levő köre, melyet,
habár erősen be volt kenve mészszelet, mégis sikerült kibetűznie. E felirat a
Nero által a görögöknek adott szabadság-ajándékról szóló okmányt tartal-
mazza. Nero nevét később majdnem minden helyen kivakarták, kivéve a
27-ik és 31-ik sorokat. A feliratot a Bulletin de correspondance hellénique
jelen évfolyama közli.

— A dekeleiai phratría-felirat. A régi Dekeleia helyén már ezelőtt
öt évvel találtak egy falba beillesztett feliratos követ, melyet azonban nem
vettek ki, minek folytán csak a külső oldalát olvashatták és közölték a
C. I. A. II. No. 841^b-ben. Az ἀρχαιολογικὸν δελτίον múlt évi augusztusi
száma szerint a követ immár kivették a falból, s így a feliratnak a kő
másik oldalán lévő végső része is olvashatóvá lett, melyet az említett
folyóirat illető száma közöl. A felirat igen világosan van fogalmazva, és
lényeges pontokban kiegészíti az attikai phratría-alkotmányra vonatkozó
ismereteinket.

— Az acta triumphalia új töredéke. Hogy az augusztusi kor
elején márványba vésett fasti consulares és triumphales, melyek eredetileg
a forum romanumon voltak elhelyezve, hasonló módon szórattak szét —
ha nem is oly nagy mértékben — mint az acta fratrum arvalium, arról
egy újabb időben tett felfedezés tanúskodik. A múlt év december havában
egy a Tiberis szabályozásánál használt kotrógép egy 20 cm. magas,
27 cm. széles és 35 cm. vastag márvány darabot hozott felszínre, mely
megtisztítva s fasti triumphales-hez tartozó kilencz sornyi feliratot muta-
tott. A töredéket először Barnabei adta ki a Rendiconti della R. Accademia
dei Lincei-ben (vol. IV, 2 fasc, 12), azután néhány megjegyzés kíséretében
Mommsen a Bulletino della commissione archeologica comunale di Roma-
ban (1889, fasc, 1. p, 49). A töredék legalább részben kitölti azt a hézagot,
mely az 1872-ben (Eph. epigr. 1, 158) talált és a régóta ismert C. I. L. I.
p. 549 n. XIX-ben közölt töredék között van, de történeti szempontból

aránylag csekély értékű, mert az általa említett triumphusok olyan időbe esnek, melynek annales-ei Livius munkájában megvannak.

— Az Athene Parthenos szobráról szóló számadási okmányok. A berlini tud. akadémia f. é. martius 14-ikén tartott gyűlésén Köhler ismertette az Athene aranyból és elefántesontból való parthenoni szobrára vonatkozó számadási okmányoknak töredékeit. Azon töredékhez, melyet Foucart a Bulletin de corresp. hell.-ben (1889, 171 l.) közölt, Köhler egy újat csatol, és a következő — részben a Foucart-éval ellenkező — eredményekre jut: A számadások meglevő töredékei a szoborhoz szükséges anyag bevásárlására vonatkoznak; a megvásárolt arany súlya és attikai ezüst pénzben fizetett értéke (τιμή) szerint van megnevezve; az aranyért fizetett ár 526, 652 drachma és 5 obolus, az arany súlya 37, 618 drachma volt. A szoborra, melyet a Kr. e. 438-ik év panathenáin szenteltek fel, Thucydides szerint (II, 13, 5) 40, Philochorus pontosabb adata szerint 44 talentumnyi arany fordított. Azon három évben, melyekre a megmaradt számadások vonatkoznak, csak 10—11 talentumnyi aranyat használtak fel. Végül Köhler arra az eredményre jut, hogy a Parthenos szobrának elkészítéséhez ugyanazon évben fogtak hozzá, mint a Parthenon építéséhez, t. i. a Kr. e. 447-ik év második felében, és hogy Phidias kilencz éven át dolgozott rajta.

— Aegyptom és Mycenæ. Aegyptomnak Görögországhoz való ősrégi viszonya napról-napra nyilvánvalóbbá lesz. A berlini archæologiai társaság f. é. áprilisi ülésén Furtwängler egy az aegyptomi bronz-korszakról szóló értekezést mutatott be a svéd Montelius-tól, melyben egy Amenhotep király nevével ellátott kard képét adja. E kard ugyanazon technika szerint ugyanazon ugró oroszlánokat mutatja, mint a Mycenæben talált kardok (l. Baumeister, Denkmäler, 987 l., 1190 sz. ábra), és ezzel biztos kiinduló pontot nyerünk a mycenæi sírok korának meghatározására nézve. A mycenæi törökön ábrázolt ugró griffek is teljesen megfelelnek az aegyptomi műemlékeken (Roscher, Lexikon der Mythologie, 1745) ábrázoltaknak, és hasonlóképen Mycenæben találtak egy aegyptomi skarabæust is (l. Ἐφημερίς Ἀρχαιολογική, 1887, 13-ik tábla).

— A német tanító költők viszonyát az iskolákhoz a XII. és XIII. században tárgyalja Grupp Rudolf a brandenburgi gymnasium programjában. Kétségtelen, hogy e költők csak arról tudnak, mit az iskolákban tanítottak, és úgy tudták a dolgokat, a mint tanították; az iskolák pedig az egyház főhatósága s vezetése alatt álltak. Helyes tehát, hogy a tanító költőkből visszakövetkeztethetni az iskolák tananyagára s módszerére, és megfordítva, az iskolák állapotából megítélhetni a költők kisebb-nagyobb önállóságát. A középkori tudomány egyoldalról a biblián s az egyház tanain, más oldalról az ókori írókon alapult. Ez utóbbiak igen fontosak, s Grupp a classikusok szerepe szerint három korszakot különböztet meg: a katechetikus korszakot, melyben a tanító költők a bibliára és a keresztyén hitvallásra szorítkoztak; az átmenetit, melyben a classikus műveltségnek első szerény nyomai föltűnnek; és a scholasztikust, melyben az antik íróknak és philosophiájuknak az egyház által körvonalzott tekintélye általános érvényűvé lesz.

Az első korszak a keresztes háborúkig terjed. A német irodalomnak e korbeli emlékei még nem tüntetik föl az antik világ hatását; egyetlen kivétellel (ez a »Merigarto« cz. verses földrajz) kizárólag az egyházi bibliai-magyarázatok, főkép a Hieronymuséin nyugszanak. A tanítás elvileg ugyan a triviumot és quadriviumot karolta át, de tényleg rendszerint még a triviumból is csupán a grammatikára szorítkozott. Az iskolákat Jámbor Lajos óta csak az egyházi pályára készülők látogathatták; innen a papság törekvése, hogy az egyház tanait német nyelven minél szélesebb körökben terjessze. E kor műveiben a speculativ theológiának, a classikusoknak, kosmogoniának, physikának, astronomiának, általános erkölcsstannak semmi nyoma, bizonyára azért, mert az iskolák mind ebből nem tanítottak semmit. És még a költői alakban földolgozott egyházi tudásnak forrása is nem az irodalom maga (a könyvek), hanem a tanár szóbeli előadása, mit a hivatkozások és idézetek pontatlansága, sőt a bibliai történeteknek téves elbeszélése is kétségtelenné tesz.

A XII. század óta érvényesül a classikusok befolyása, mire Abälard és Guillelmus de Couches, a párizsi egyetemnek két büszkesége, főbefolyással voltak. Honorius Augustodunensis (1120—1130) lesz a kor legtekintélyesebb tanára. De a tanulók maguk Vergiliuson kívül nem sok antik írót olvastak: vagy csupán tanáraik idézeteiből vagy legfeljebb florilegiumokból (egy ily XII. század iról l. *Zeitschr. f. d. östr. Gymnasien* XXXII, 415) ismerték. Már magának Honoriusnak idézetei is nagyrészt pontatlanok, néha egészen hamisak. Az e korba eső művek tendenciája nem változott: most is a bibliának és a keresztyén tanoknak mélyebb megértetése a főczél; de félreismerhetetlen a magyarázatok speculativabb iránya, a nagyobb theologiai tudományosság és az általánosabb erkölcsstanhoz való hajlam is. Az »Anegenge« és »A kapzsiságról« szóló költemények csak speculativabb és általánosb erkölcsi irányukkal különböznek a régibb emlékektől; de már Hartmann műve »A hitről« (XII sz.) bizonyítja, hogy most már a quadrivium tárgyait is tanítják az iskolákban, Wernher. v. Elmendorf pedig mellőzi a szent atyákat is, mert az antik classikusokból, azaz részben valamely florilegiumból, részben iskolai emlékeiből vett idézetei számosak ugyan, de nagyon pontatlanok. Melki Henrikben már az egyház szolgái ellen is fordul az új világnézet.

A harmadik korszakban egészen világi az irodalom. Lovagok az írók, a nemesség a közönség; de a lovagok az iskolákból hozzák tudásukat. Ez iskolákban most is a theologia a főtárgy, de a class. írók is érvényre jutnak; philosophia s physika rendes tárgyak lesznek és a II. Frigyes megbízásából az arab fordításokból latinra fordított Aristoteles kezd az összes tudományosság alapjává lenni. Így veszi kezdetét a scholasztika. E korszaknak német tanító költőit később fogja a szerző tárgyalni.

— A XVIII. századi német idyllt tárgyalja Nagel Wilibald egy új eredményekben nem gazdag, nem is kifogástalan stílusban, de helyes ítéllettel írt és jól tájékoztató, 82 lapra terjedő tanulmányban. A német idyll a XVII. századi pásztor-költészetre megy vissza, melyet főkép a nürnbergi »pegnitzi rend« tagjai nagy búzgóssággal, de igen csekély sikerrel műveltek,

pedig a harminczéves háború okozta nyomor eléggé indokolta a csendes falusi békesség óhajtozását és eleve igazi alapot nyújtott oly világnézet számára, mely a társadalmat romlottnak és kerülendőnek tekintette. Hogy a XVII. századi költők a pásztor-költészetben mégis értékes, maradandó becsű termékeket nem alkottak, leginkább költői erejük gyengeségén és ízlésök ferdeségén múlt (l. Irodalomtörténetemet II, 406.). A XVIII. század elején rendkívüli népszerűsége jutott robinsonádok ugyanezen érzésen alapúlnak, csak-hogy ezekben az emberek már nemcsak a romlott városokból, hanem már az egész romlott Európából menekülnek. Gottsched a század elején úgy határozta meg az idyllt, hogy az „az ártatlan, csendes és mesterkéletlen pásztori életnek, mely hajdan a világban divott, képe”. Hajdan? de mikor? „Az özönvíz előtt és után”, mondja Gottsched és hozzáteszi, hogy e kifejezés alatt „a patriarchális kort” érti, melyben az idővel kifejlődött bűnök és szenvedélyek még ismeretlenek voltak. Tudjuk, hogy ily kor sohasem volt, sohasem lehetett; de a század mégis rajzolta ezt a lehetetlen időt lehetetlen embereivel.

A XVIII. századi első német idyll-költők (H. Janssen 1744, C. F. Suppius 1745, Chr. Fr. Zernitz 1748, J. G. Schoch 1742, J. Chr. Rost 1742) még a XVII. század nyomdokain haladnak, csak-hogy némelyiknél, főképp Rostnál, túlsúlyra vergődik az érzéki, piszkos, buja elem. Ez aljas naturalismus ellentéte a XVIII. századnak első kiváló idyll-költője, Gessner Salamon (1756, 1772), kinek érzékeny rajzait nemcsak a németek, hanem Rousseau és Diderot is a legnagyobb lelkesedéssel olvasták, míg Herder kimutatta, hogy ez idyllekben sem cselekmények, sem jellemelek nincsenek, hogy azok egy lehetetlen világot és lehetetlen embereket rajzolnak. Gessner tanítványai C. H. Höffer 1764, G. Chr. Nonne 1770, G. Aug. Breitenbach 1765, J. F. Schmidt 1761, J. C. Blum 1771, és Fr. X. Bronner 1787, ki e csoportban a legélvezetesebb író, de szintén igaztalan, mint Gessner maga is. Igen jeles költemény „Irin” Ew. v. Kleisttől, ki nem is tekintet Gessner tanítványának. A legjobb múlt századi idyll-költők Müller, a festő és J. H. Voss, a „Luise” költője, kiket azonban Goethe („Alexis és Dora” és „Az új Pauzias”) messze túlszárnyalt. „Hermann és Dorotheát” nem tekinti szerzőnk idyllnek, a miben igaza is van. Ugyanakkor egészen új alapokra fektette Schiller az idyll fogalmát és körét „Naiv és sentimentalís költészet” cz. remek értekezésében.

A XIX. századnak leghivatottabb német idyll-költője Jean Paul („Leben des vergnügten Schulmeisterlein Maria Wuz”), de a ki ide tartozó műveiben is formátlan és sokszor barock. Egyes kiválóbb darabokat alkotak Kosegarten („Iucunde”), Amalie von Imhof („Die Schwestern von Lesbos”), de különösen aleman szójárásban Joh. Peter Hebel és ennek utánzásában a svájci Martin Usteri. Az írók jellemzése és bírálata általában helyes, de Nagel sok idyll-költőt meg sem említ vagy éppen csak említ, pedig ép ily monographiától várható, hogy az anyagot lehető teljességben fölkarolja. Botrányos a sok sajtóhiba, még az ilyenek is mint Nergil és Monne e h. Vergil, Nonne.

— Schiller Ludwigsburgban. Schiller gyermekévei még elég homályosak s az életrajzok, főképe fejezetekben telvék ellenmondásokkal és házagokkal. Schiller szülei 1766 deczemberében jöttek Lorchból Ludwigsburgba és a tizenhárom éves Frigyes 1773. januárjában került a hercegi akadémiába. Schiller tehát hat teljes esztendő telt a ludwigsburgi latin iskolában. Milyen volt ez az iskola? kik voltak tanárai? Weltrich Rikárd az első, ki e kérdésekre alapos és kielégítő feleleteket ad (*Allgemeine Zeitung*, 1889. októb. 13. kelt melléklet). A ludwigsburgi iskola négy osztályú volt, nem három osztályú, mint eddig rendesen írták. Voltaképp csak két tantárgya volt: a latin nyelv és (a rendkívül korlátolt) hittan. Schiller valószínűen a III. és IV. osztályban volt két-két évig, mit ép ez időből ismételve említett gyakori betegeskedése okozhatott. Tanárai voltak az I. osztályban: Elsässer Ábrahám, kit Schiller annyira szeretett, hogy néha reggeli nélkül szaladt az iskolába, hogy el ne késsék, s e tanár is nagyon meg volt elégedve a kis Frigyesel; — a II-ban: Honold Keresztély, vakbuzgó és goromba ember; — a III-ban: Jahn János Frigyes, kit a herceg 1771 elején az akadémiához helyez át; helyébe Winter Fülöp Henrik lép, kit Schiller egy latin költeménnyel üdvözölt; a IV-ben: Schwindrazheim János Ulrik, kinek költeményeit («Kasualgedichte eines Württembergers») Schiller utóbb («Württembergisches Repertorium», 1782) jóakaróan megíráta. Ez is igen szerette Schillert.

— Sajtóhibák. A 708. lapon a «Párhuzamos idézetek első sorában *Oid. Phol.* helyett olvasandó *Oid. Kol.*, — a 724. lapon a «Párhuzamos idézetek» utolsó előtti sorában kimaradt e két szó: «ne csak»; e sor tehát így olvasandó: *ne csak Istenben bizzunk, mint bizánk.*

ME CRUCIAT SENTENTIA . . .

Egy gondolat bánt engemet.

— Petőfi. —

Me cruciat sententia :
 Mori inter pulvinaria !
 Lente sicut flos deflorescere,
 Quem vermis coepit coecus rodere ;
 Absumi lente sicut candela,
 Quae in cubili stat vacuo sola.
 Ne date unquam mortem hanc mihi,
 Ne date unquam mortem hanc dii !

Arbos fierem fulmine percussa,
 Vel tempestate stirpitus eruta,
 Fieri in montem saxum quoque mallet,
 Coeli ruina quod ruit in vallem.
 Si servientes populi
 Quos omnes taesum erit iugi,
 Ore et vexillis rubris decertabunt,
 Et in vexillis scripta haec verba stabunt :
 «Universa libertas»
 Et in omnes oras
 Ab ortu solis clamant ad occāsus !
 Cumque illis proeliabitur tyrannus :
 In acie vellem
 Oppetere mortem
 Sanguis profluat mihi ibique iuveni
 Quumque evolat ultima vox morienti
 Vellem opprimeret clangor gladiatorum
 Tubaeque sonus clamorque virorum
 Cadaverque calcantes
 Equi anhelantes
 In certamina prouant gloriantes,
 Linqunt lacerum me ibi non miserantes !
 Disiecta ibi ossa legentur mea.
 Cum venerint sacra funebria,
 Cumque et lugubres cantus iam sonent,
 Et dum funebriaque signa flent
 Communi dabunt tumulto viros,
 Universa libertas, pro te mortuos !

ST. HEGEDŰS.

É r t e s í t é s.

*A Budapesti Philologiai Társaság f. 1889-ik évi közgyűlését
 december 29-én d. e. 10 órakor tartja a M. T. Akadémia palotá-
 jában.*

KÖNYVÉSZET.

Ahn F. Gyakorlati vezérkönyve a francia nyelv gyors és könnyű megtanulására. Mutschenbacher-féle magyar átdolgozás alapján újra átdolgozta Havas Adolf. 5. kiad. II. évfolyam, Budapest Athenæum, 1889. (8-r. 200 l.) 70 kr.

Dávid Istrán. Latin olvasó- és gyakorlókönyv az I—IV. gymnasiumi osztály számára. Schultz—Dávid latin nyelvtanához. 5. lényegében változatlan kiadás. Budapest, Lampel R. 1890. (8-r. 311 l.) 1 frt 20 kr.

Erdélyi Muzseum-Egylet bölcsélet, nyelv- és történelemtudományi szakosztályának kiadványai. Szerkeszti *Hegedüs Istrán*. VI. köt. 5. füzet 369—463 l. Tartalom: *Erődi Béla*, Zál, Ruzstem anyja, Firduszi Sáhnáméjából. — *Imre Sándor*, A magyar népdal nemei I. — *Findly Henrik*, Az apahidai sírlelet. — *Gergely Sámuel*. A visszacsatolási kamarák és Magyarország 1679—83. — *Ferenczi Zoltán*, Poe A. Edgar elbeszélései. — Szakosztályi értesítő.

Euhemeri reliquiæ. Collegit, prolegomenis et adnotationibus instruxit Geyza Némethy (Ertekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XIV. köt. 11. sz.) Budapest, Akademia 1889. (8-r. 103 l.) 60 kr.

Fleischhacker M. és *Kárpáti K.* Német nyelvtan. Gymnasiumok, reáliskolák, kereskedelmi középiskolák, polgári és felső leányiskolák használatára. Budapest, Lampel R., 1889. (8-r. VI, 270 l.) 1 frt 20 kr.

Góbi Imre. Poétika. A költői műfajok ismertetése. Gymnasiumok és reáliskolák használatára. Irta és olvasókönyvvel ellátta. — Budapest, Franklin t. 1890. (8-r. 304 l.) 1 frt 40 kr.

Hatvan Ferencz. A német nyelv tanítása a közép- és polgári iskolákban, különös tekintettel a kereskedelmi középiskolákra. Sopron, Klenka Ferencz. 1889. (8-r. 40 l.) 30 kr.

Király Pál. Apulum, Kolozsvár, 1889. (8-r. 57 l.)

Könnye Nándor. Magyar-német és német-magyar zsebszótár. Iskolai és magánhasználatra. Budapest, Grill, 1890. (16-r. 323 l.) 90 kr.

Némethy Geyza. Quæstiones de Firmico Materno astrologo. Commentatio. Budapestini 1889. (8-r. 33 l.)

Pázmány válogatott egyházi beszédei bevezetéssel és szótárral. Szerkesztette Bellaagh Aladár. (Jeles írók iskolai tára. 36.) Budapest, Franklin t. 1889. (8-r. XX, 204 l.) 60 kr.

Petőfiana. Évkönyv. Kizárólag a költő és művei szolgálatában. Szerkeszti Farnos Dezső. I. kötet. 1888/9. Egy színes műmelléklettel: Petőfi, illetőleg Julia kiadatlan kézírata. Számozott kiadás. Kolozsvár, 1889, Márton K. (Nagy fol. 39 l.) 6 frt.

Pecz Vilmos. A görög tragœdia, I. köt. A görög tragœdia története. Budapest, M. T. Akadémia, 1889. (8-r. 383 l.) 2 frt 40 kr.

Racine Jean. Athalie. Tragédie. Magyarázta Gärtner Henrik. (Jeles írók iskolai tára. 35.) Budapest, Franklin t. 1889. (8 r. 143 l.) 50 kr.

Urbán J. Juvenális. Pædagogiai értekezés. Szeged, Várnai L. 1889. (8-r. 15 l.) 20 kr.

Vass Bertalan. A szonett és jelesebb művelői. Székesfehérvár, Pfeifer F. 1889. (8-r. 108 l.) 80 kr.

Vergilius Maronis Aeneis. Editio Geyza Némethy. Budapestini, Lampel, 1889. (8-r.) 306 l. 80 kr.

1. *Carl Heine, Das Schauspiel der deutschen Wanderbühne vor Gottsched.* Halle, 1889, 92 l.

2. *Speculum vitae humanae. Ein Drama von Erzherzog Ferdinand II. von Tirol.* 1584. Nebst einer Einleitung in das Drama des XVI. Jhts., hg. von *Jac. Minor*, Halle, 1889, LII és 63 l.

Érdekes és tanulságos két adalék a régi német dráma történetéhez.

1. Heine, a ki már Velten Jánosról írt jeles dolgozatában (1887, *Közlöny* XI, 514) fontos anyaggal járult a XVII. századi színügy történetéhez, ez újabb tanulmányában a német vándorcsapatok repertoírját tárgyalja, tehát mellőzve az idegen angol komédiások előadásait. Ily repertoírról csupán Velten óta szólhatni, de még ez időből is legnagyobbbrészt az előadott daraboknak csupán czímeit ismerjük; teljes dráma mindössze nagyon kevés maradt reánk. E darabok szerzői legnagyobbbrészt színészek voltak, kik csak a nap igényeit szolgálták és azért rendszerint a legkényelmesebb úton végezték munkájukat: idegen vagy régi német darabokat dolgoztak át, eleve is lemondva nemcsak az eredetiségről, hanem egyúttal minden irodalmi igényről is. Innen van, hogy a 'szerzők' rendszerint elhallgatják nevüket vagy kezdő betűk mögé rejtőznek. Heine az 1690 és 1730 közti időszakból, a vándorcsapatok virágzó korszakából, a következő tizenöt darabot tárgyalja (több alig maradt fenn*):

1. *Martin Hœller és Melchior Herrer, Der verwirrte Liebessoldat* (kiadta Radics Pál, Zágráb 1865).

2. *Joh. Kohlhardt, Der unglückselige Todesfall Caroli XII.* (kiadta C. Heine, Halle 1888).

3. *G. R. Haskerl, Papinianus* 1710. [Gryphius András, Papinianus, 1659].

4. *Medea*, előadta Velten 1678-ban. [Voss holland költő, *Medea*, 1665].

5. *Don Japhet von Armenien*, Velten 1689. [Scarron, *Don Japhet d'Armenie*, 1653].

6. *Alles geben und doch nichts geben*, Velten 1690. [Calderon, *Dar lo todo y na dar nada*, 1657].

7. *Aurora und Stella*, Velten 1680. [Calderon, *Lances de Amor y Fortuna*, 1635].

8. *Eifersucht das grösste Scheusal*, Velten 1683. [Calderon, *El mayor monstruo del mundo*, 1637].

9. *Die grosse Königin Semiramis*, Velten 1688. [Calderon, *La hija dell Aire*, 1664].

10. *Prinz Sigismund von Pohlen*, Velten 1690. [Calderon, *La vida es suenno*].

11. *Unmögliche Möglichkeit*, Velten 1690. [Lope de Vega, *El mayor imposible*].

12. *Der verwirrte Hof von Beledere*, Velten 1690. [El palacio confuso, németre ford. Greflinger György 1652].

13. *Essex*, Velten 1688. [Coella, *Dar la vida pos su Dama*].

14. *Die Statua der Ehre*, Velten 1689. [Cicognini, *L'Adamira overo la statua dell' honore*].

15. *Glückliche Eifersucht Don Roderichs von Valenza*, Velten 1690. [Cicognini, *Gelosia fortunata*].

16. *Das Labyrinth der Liebe*, Hoffman 1723. [Olasz?]. Höse Rosane, Assyria királynéja.

17. *Comödie in 12 Personen*. [Olasz?] Érdekes darab, melyben a cselekvény nem a véletlennek játéka, hanem a szereplők szenvedélyeinek műve. A hős Aurelianus, Lycia királya.

*) Még az a Nepomuk-dráma, melyet Weisz Károly kiadott (1857). Főnt szögletes zárjelek közt az egyes darabok eredetijeit közlővék, a meny-nyiben ezek több kevesebb pontossággal megállapíthatók voltak.

18. *Der eiserne König*, Velten 1689. [Olasz?] Végzet-tragédiája, mely 1719-ben Hamburgban nyomtatásban is megjelent. „Macbeth”-re emlékeztet, de a cselekvény igazi forrása vagy alapja Cyrus története.

19. *Die getreue Sklavin Doris*, nyomt. 1680. [Olasz?] Nagyon emlékeztet Shakespearenek „A mit akartok” cz. vigjátékára, a mi valószínűen egy rokon tárgyú novellának fölhasználásából származik. Doris egyiptomi királyleány.

20. *Der wollüstige Krösus*, Hoffman 1723. [Olasz?]

21. *Der stumme Prinz Atis*, Hoffmann 1723. [Nicola Minato, Crespo, 1678]. Az előbbinek tárgyi folytatása. Hatásos és igen kedvelt dráma.

A 18., 20. és 21. sz. darabok cselekvénye Herodotusra megy vissza.

E darabok legnagyobb része a román nemzetek irodalmából származik, ha sokszor németalföldi átdolgozások közvetítésével is, s föltűnő, hogy a francia irodalom egyetlen egy eredetit sem szolgáltatott, míg Gottsched utóbb ép a francia drámaköltészetet állította oda mintául. E színművek jellemző közös vonásai, melyek a XVI. és XVII. századi elméletnek is megfelelnek: fejedelmi személyek történetei, fejedelmi pompa, hadi jelek, és ezekkel szemben: a falusi és pásztor-élet rajza; a darabok mind intrigue-színművek: uralomvágy és szerelem az ármány forrásai; a gonosz jellemek főszájságai: hűtelenség, szőszegés, gyilkosság, a jókéi: állhatatosság, hűség, nagylelkűség, önmegadás; a cselekvény kedvelt motívumai: félreértések, átlótzkodések, hamis nevek, hallgatódzás, de jóslások, kísérletek, levelek is. Sok a vér, sok a gyilkosság; a cselekvény rendszerint valóban tragikái; de jellemző, hogy a darabok ritkán végződnek a hősek halálával; a szerzők többnyire megkegyelmeznak ideáljaiknak, a mi rendszerint a művészet törvényeinek rovására történik és az eredetiek megváltoztatására készteti a német szerzőket. Végre egyik főjellemzője e daraboknak a Hanswurst szereplése, mely nem állott a komoly cselekvénnyel belső kapcsolatban és kényelmesen volt az egyik színműből a másikba áthelyezhető. Hanswurst mint szolga vagy követ, mint katona és intrikus, mint felügyelő, jogász, csillagász, kereskedő, szerelmes, vőlegény, nőgyűlölő és kerítő szerepel, még pedig vagy semmi vagy igen szerény tekintettel a komoly cselekvényre. Látszik, hogy ezek kész bohózatok voltak, melyeket tetszés szerint ékeltek be ebbe vagy abba a darabba.

Ezek a „Haupt- und Staatsaktiók”, melyek ellen Gottsched oly erőlyesen föllépett s melyeket megsemmisítenie sikerült. A darabok általános jellege nem különbözik lényegesen az 1690 előtti darabokétól; de egy pontban mégis felöltő a haladás: a szerzők most lehető motivációra törekednek, a cselekvény nem többé a véletlennek pusztá játéka, sőt félreismerhetlenül a jellemekből iparkodnak a cselekvényt levezetni. És abban is van haladás, hogy a darabokon egy vezérlő eszme vonúl keresztül: a szerzők valamely általános erkölcsi tételt akarnak föltüntetni vagy bebizonyítani. E kettős haladás alapját persze az idegen művek szolgáltatják, melyeket a németek átdolgoztak vagy utánoztak, míg 1690 előtt a német dráma túlnyomóan regényekből készült. A „Haupt- und Staatsaktiók” többnyire dagályos nyelven s mind prózában vannak írva; csak itt-ott hangzik föl egy verses (rímes) részlet.

A színpad is átalakult e korbán. Az angol komédiások behozták a Shakespeare-korabeli színpadot, mely sohasem változott; hátterében volt a balkon, mely várfalúl, toronyúl, balkonúl stb. szolgált. Velten meghonosította a nagy függönyt, mely a színpadot hosszában két félre osztotta és a színhely változását lehetővé tette. Gottsched e függönyt ismét mellőzte, mert a hely egysége, melyet ő törvénynek tekintett, szükségtelessé tette a színnek változását. A szemnek kielégítésére e darabok ép oly nagy vagy talán még nagyobb súlyt fektettek, mint a fülnek foglalkoztatására. Sok történt a színen, sok csoda dolog is, melyet a mai ízlés nem volna képes elfogadni.

2. Egy századdal régiebb a *Speculum vitae humanae*, melyet II. Ferdinánd

főherczeg (1529—94), I. Miksa császár dédunokája, Ferdinánd király fia, a szép Welser Filippina férje és a nagyszerű ambrazi gyűjtemények alapítója, a XVI. század hetvenes éveiben írt. A darab eddig sem volt ismeretlen*), de újabban most jelent meg először nyomtatásban. Nem kiváló értékű, de nem is érdektelen munka. Kilencz jelenetből áll és voltaképen nem is tartalmaz cselekvényt: igazi moralitás. Egy ifjú azon elmélkedik, hogyan rendezze be életét, mire az udvarmester, a lovászmester, a titkár és a háznagy egymásután a saját életüket t. i. az udvari, a katonai, az utazási és a házasi életet ajánlják. Erre egy remete lép föl, ki az életet ismerni s nélkülözni tanulta, s magasabb szempontból nyilatkozik a kérdéses életpályákról. Prédikációja, mert ilyennek kell tekintenünk beszédét, a házasi élet dicsőítését czélozza, mivel ez az irtalmasság isteni munkáinak gyakorlására legalkalmasabb. Az ifjú elfogadja tanácsát s újra kérdezi kísérőitől, hogy mily nőt válasszon. Az udvarmester gazdag, a lovászmester fenkölt lelkű, a titkár szép, a háznagy szerény és szelid feleséget ajánlanak. Az ifjú ez utóbbinak tanácsát fogadja el. Ez nem cselekvény, de a dialogus eleven, ha egy kissé egyforma is. De ez a cselekvény csak az első és utolsó fölvonásnak teszi tárgyát. A közbeeső két felvonás egy-egy képben föltünteteti az isteni irtalmasság műveit, melyekét a megfelelő halálos bűnnel állít szembe. E jelenetek úgy szólván élő képekben illusztrálják a remete előadását: úgy szólván színmű a színműben, mire a XVI. századi Lazarus-drámában is van példa. A szerző gondolkodásmódját, jellemét, sőt tapasztalait könnyen fölismerhetni az egész műben: a polgári Welser leány férje, az igaz hitű katolikusz, az udvari élet ismerője, a katonai dolgok kiváló kedvelője szól ez elméletekben és jelenetekben hozzánk.

A szerző ismeri a korabeli szatirikus irodalmat, mely az itt tárgyalt kérdésekkel oly sokat foglalkozott; ismert bizonyára sok korabeli drámát is. Hisz Tirolban 1540 óta, midőn innsbrucki polgárok egy „József Egyiptomban“ cz. drámát előadtak, szakadatlanul adtak elő színdarabokat vagy fordultak meg színi társaságok, főképen olaszok, utóbb ismételve angolok. Ferdinánd darabja régibb, mint az angol komédiások föllépése, s e tekintetben annyiban is igen érdekes, hogy a XVI. századnak legelső prózában írt német drámája. Hogy Ferdinánd igen szerette a drámát, már abból is látható, hogy Edelpök Benedek neki ajánlotta 1568-ban Karácsonyi színművét s tíz évvel utóbb Lutz György „A hat római harczosról“ szóló (de Hans Sachsól lopott) „szép tragédiáját“. Ferdinánd nővérei is nagyon kedvelték a drámát, melyet a jezsuiták főképen Tirolban igen korán (már a hetvenes évek eleje óta) kezdtek művelni.

Minor „Bevezetése a XVI. századi német drámába“ (p. III—XXXV.) nagy szorgalommal összeállított áttekintést ad az eleven kornak gazdag dramai költészetéről, még pedig előbb tartományok s utóbb a földolgozott tárgyak szerint, de oly rövidletben, hogy az egész dolgozat helyenként csupa nevekből, címekből s évszámokból áll. Teljeségre a szerző nem törekedett, úgy, hogy fáradságos munkája nem pótolhatja a Gœdeke gazdag és igen áttekinthetően csoportosított anyagát. A dolgozat jellemző a német tudósoknak még mindig divatos eljárására: az élvezhetetlen alak majdnem hasznavehetatlenné teszi az egész munkát. Ha dolgozata két-három ívvel terjedelmesebb volna, írva is lehetne, de akkor persze nem tetszenék oly roppant tudósnak!!

HEINRICH GUSZTÁV.

*) V. ö. J. Jung, *Zur Geschichte der Gegenreformation in Tirol* 1874, 25. l., Hirn, *Erzherzog Ferdinand II. v. Tirol* 1887, I. 366. l., *Grenzboten* 1861, I. 218. l. és J. Bolte, *Zeitschr. f. deutsches Alterthum* XXXII, 12. l.

TÁRGYMUTATÓ A XIII. KÖTETHEZ.

I. Classica philologia.

- Acta triumphalia új töredéke 811.
 Aegyptom és Mycenæ 812.
 Aeschylus, adalékok életrajzához 1.
 — és Sophokles 26. — A «Perzsák» sziciliában 27. — Halála 29. — Bevezetés Orestiójához 337, 444, 519, 651.
 Akropolis Athénben 185, ásatások 811.
 Ameinias, Aeschylus testvére 14.
 Anakreon, az anakreoni dalokhoz 417.
 Anth. Pal. VII. 249. ford. 161.
 Ásatások, Görögországban 695. — Cyprus szigetén 760. — Delphi-ben 760.
 Athene Parthenos szobra 812.
 Boeotiában talált színház 810.
 Bonitz Hermann 180.
 Cato, párverseinek magyarországi kiadásai és fordításai 97, 202. — Ad IV, 3: 769.
 Catullus, a Lesbia-kérdéshez 244.
 Dekeleiai phratría-felirat 811.
 Catullus és Lesbia 244.
 Feliratok Kisásziából 414.
 Fratres aruales, az acta fratrum arvalium új töredéke 761.
 Fussi Pius Cato-ford. 205.
 Görög nyelv kérdése a német gymnasiumokban 760.
 Görög nyelv kiejtése 774.
 Helynevek, görög 413.
 Hludana-felirat 760.
 Homeros, a homerosi háznak néhány alkotórészéről 38. — Párhuzamos idézetek az Odysseióhoz 125, 217. — Jegyzetek az Iliáshoz 385, 621. — Kedélyvilága 397. — Párhuzamos helyek mind a két époszhoz 725. 789. — Csengeri J. jegyzetei az Odysseióhoz 797.
 Horatius, II. epodusának Tárgyalása a VIII. osztályban 157, 508, 511. — H. és Orczy 626.
 Hyperides, felfedezett új beszéde 761.
 Ilias, I. Homeros.
 Keleti Vince 169.
 Kis János Cato-ford. 215.
 Kisásziái feliratok 414.
 Lattin mondattan, Pirchala Imrétől 144, 750. — Latin nyelvtanítás az V. osztályban 399.
 Latin nyelv kiejtése 414.
 Lesbia 244.
 Livius, párhuzamos idézetek a XXII. könyvhöz 721.
 Lykobethos alján talált sír 811.
 Mantineai ásatások 811.
 Minucius Felix Octaviusa 83.
 Mommsen Tiv. irod. munkássága 184.
 Mycenæ és Aegyptom 812.
 Mythologia, görög, 185.
 Nagy Lajos felső-buki Cato-fordítása 202.
 Nero beszéde és ajándéka 811.
 Odysseia, E. Homeros.
 Petőfi, «Az örült» latin fordítása 732.
 Philo, alexandriai, 413.
 Platon műveihez jegyzetek 799.
 Reális encyclopædia 180.
 Régiségek 185.
 Ring Mihály 170.
 Római irodalomtörténet, Leffler Samueltól 139.
 Sollustius, Bellum Catilinæ et Bellum Jugurthinum ed. Guilelmus Pecz, 740.
 Salgamum 166.

Schliemann ásatásai 38. — Nestor nyomain 695.
 Seneca sententiái 414.
 Simonides epigr. 161.
 Sophokles, párhuzamos idézetek Oedipus Coloneushoz 708.
 Sophokles Antigone ed. Jebb 414.
 Syra szigetén talált sírok 810.
 Szobrászat, görög-római, emlékei 185.
 Tacitus, műveiből való szemelvények 735.
 Terentius, Adelphoe című színművének viszonya görög archetypusaihoz 383.
 Tertullianus l. Minucius.
 Testgyagyorlás, a helleneknél 159.
 Tripolisban tervezett múzeum 811.
 Vegetius, ad. Epit. rei milit. l. I. cc. 6. 15 (coniecturák) 506.
 Vergilius, párhuzamos helyek az Aeneishez 725. 789. — Aeneis ed. Némethy 738. — IV. Eclogája ford. 782.

II. Magyar philologia.

Adolf levelei 513.
 Anyos Pál kiadatlan levelei 62, 110.
 Arany J., V. László, magyaráz. 161.
 Alekkuzu 193.
 Bácsmegyei Gyötrelmei 513.
 Bajza Simonides epigrammjáról 161.
 Bartsaihoz, Anyos verses három levele 63.
 Buczy Emil 380.
 Calderon 816.
 Cato párversei 97.
 Cicognini 816.
 Cserei, Stuart M. fordítja 724.
 Csóka József, Tejfalusi 513.
 Czinkotai kántor 472.
 Déry István 724.
 Étel és Kuzu 193.
 Fáj András élete Findura Imrétől 73, 192. — Koltai Virgiltől 79, 188.
 Fazekas Mihály élete 148. — Neki tulajdonított költemények 376.
 Gorove László 369.
 Határozók 94.
 Heltai Gáspár egy meséje 240. — Salamon és Madcalf fordítója 784.
 Honművész Stuart Mária előadásáról 713.
 Honterus János Cato-kiadása 98.
 Húsvéti játékok 492.
 Idegen szók írása 537, 561.

Ipolyi Salamon és Madcalfról 784.
 Iránydráma, első magyar, 369.
 Irodalomismertető 767.
 Kabala — kuske, a tájszótárban 54—62.
 Karácsonyi mysteriumok 351.
 Kazinczy Ferencz 513.
 Kelményi László 724.
 Kovacsóczy Mihály 724.
 Közmondások könyve 766.
 Kulcsár István 709.
 Lope de Vega 818.
 Magyar irodalomlörtönet és Schwicker műve 605.
 Magyar nyelv tanítása 498.
 Mátyás Flórián 67.
 Mátyás magyar király 693.
 Mondattan, magyar, 188.
 Mysteriumok, karácsonyi, 351.
 Nagy László naplója 570.
 Népballadák gyűjteménye 409.
 Nyelvtan, egy nagy magyar, 111.
 Obernyik Károly 425, 551.
 Orczy Lőrincz 625. — O. Horatius 626. — O. és Boileau 635. — O. és Voltaire 643.
 Péczeli József 804.
 Petőfiről, Palágyi Mennyhért 68. — Badics kiadása 130. — Coriolánja 666. — Az örült, latinul 732.
 Petőfi életrajza Fischer Sándortól 221.
 Purismus 537.
 Rajzolatok Stuart Mária előadásáról 713.
 Salamon Fer. Irodalmi tanulmányai 476.
 Salamon és Marcalf 783.
 Sebesi Jób népköltési gyűjteménye 409.
 Sebesi Jób népköltési gyűjtése 506.
 Szekér Jóakim 502.
 Szilágyi és Hajmási 506.
 Tájszótár 52.
 Tompa Mihály 697.
 Történeti szótár 66.
 Verselés Petőfinél 136.
 Veszprémi 730.

III. Germán philologia.

Adolfs Briefe 513.
 ahna gót 156.
 ainlif, twalif gót 126.
 alds gót 156.
 Angol komédiások 413. — XVII. századi repertoirejuk 690.

- andhahts (Aint) gót 157.
 augó gót 156.
 Ayser Jakab 936.
 Bacon és Shakespeare 186.
 bauen gót 156.
 Beaumont Ferencz 692.
 Bécsi várszínház 1818—37, 184.
 Chapman György 692.
 Chettle Henrik 691.
 Day János 692.
 Dekker Tamás 692.
Ein mint mutató névmás 694.
 Elee Karoly 336.
 Etzel udvartartásp 764.
 Faust-monda 87. — A történeti Faust 508. — Faust-prilog 692.
 Ferdinand főherczeg 819.
 Filidor der Dorfferer 92.
 Fletcher Janos 692.
 Ford János 692.
 Gellert és Péczeli 805.
 German mythologia 756.
 Glapthorne Henrik 692.
 Gœdeke, Grundriss 766, 820.
 Gœthe: Iphigenia magyarázata 78. — Hermann és Dorothea, ed. Harlach József 252. — Iphigenia dala, ford. Hegedüs István 337.
 Gót etymologia 154.
 Gottsched 93, 819.
 Greene Róbert 691.
 Grillparzer, tragikum 186.
 Grimm Jak., Salamon és Markalf-ról 784.
 Grundriss der germ. Philologie 766.
 Gryphius András 816.
 Harsdörffer 93.
 Hartmann v. Aue, Keresztes dal, ford. 569.
 Haupt- und Staatsaktiók 819.
 Her, mint a középkori költő czíme 408.
 Heywood Tamás 692.
 Hexameter, német, 253.
 Holberg vígjátékai 185.
 Houghton Vilmos 692.
 hús gót 156.
 Idyll, német, a XVIII. században 813.
 Iskolák és a német tanító költők 812.
 János király s a canterburyi apát 473.
 Kaspar von der Roen 764.
 Kis-besztercei szójárás 499.
 Klopstock és Vingolf 761.
 Krawall 767.
 Kudrun-éposz 762.
 Kürenberger 763.
 Kyd Tamás 690.
 Leibniz 93.
 Logau egigrammáiból 488.
 Luther meséi 87.
 Lutz György 820.
 Lyra, német a XVII. században 93.
 Machin Lewis 692.
 Marlowe Kristóf 87. 690.
 Marston János 692.
 Mason János 692.
 Massinger Fülöp 692.
 Meister, mint a középkori költő czíme 408.
 Moruagen Henrik dala, ford. 443.
 Moscherosch 93.
 nagla germ. 156.
 Neidhart v. Reuenthal 413.
 Német nyelvtanok és olvasókönyvek: Herrmann Antal 146. — Szemák Istv. 389. — Alex. Erényi 411. — Mor. Langraf 412. — Friedr. Kaufmann 414. — Heinrich Károly 489. — Egy házi feladat megbeszélése az V. osztályban 620. — Fleischhacker-Kárpáti 684.
 Német nyelv kiejtése 770.
 Népdal, német XVIII. száz., ford. 683.
 Opitz Márton 93.
 Paul, Grundriss 766.
 Peele György 690.
 Prágai színház története 92.
 Priamola, ford. 688.
 Purismus a XVII. században 93.
 Reinmar der Alte, ford. 650.
 rinnan gót. 157.
 Roswitha Náméi németül 186.
 Rother király 762.
 Sachs János 820.
 Salamon und Madcalf 783.
 Scherer Vilmos 752.
 Schiller Stuart Mária a magyar színpaden 809. — Braut v. Messina isk. kiadása 742. — Schiller Ludwigsburchban 815.
 Schottel 93.
 Schwieger Jakab 92.
 Shakespeare: A szentiványi álom Tyramus- és Thisbe-epizódja 182. — S. és Bacon 186. — Coriolanja, ford. Petőfi 666. — XVII. században Németországban adott darabjai 691. — «Szeget szeggel» 693.
 Sharpe Lewis 692.
 Sparwa gót. 157.
 Spervogel, Spruch, ford. 518, 550.
 Steinhöwel Aesopusa 87.
 Still János 690.
 Stricker egy meséje 243.

Tanító költők (ónémet) és az iskolák 813.
 Tell-monda iskolai tárgyalása 620.
 theihs gót. 157.
 Uhland, Tells Tod, tárgyalva 620.
 Ulrich v. Lichtenstein 93.
 Velten János 816.
 Vigfusson Gudbrand 253.
 Vingolf 761.
 Waltharius, ford. 594.
 Whetstone György 993.
 Wieland-monda 408.
 Wilmot Robert 690.
 Wunderer 764.
 Zesen 93.

IV. Román philologia.

Chateaubriand 617.
 Boileau és Orczy 635.
 Diez Frigyes 807.
 Francia éposz eredete 401, 404.
 Francia nyelvtanok: Plötz-Salamin 597; Mendlik 793.
 Lafontaine és Péczeli 805.

Lope de Vega 818.
 Olasz nyelv eredete 689.
 Roland-éposz 404.
 Román nyelvek etymologiai szótára 807.
 Voltaire és Orczy 643.

V. Egyéb szakok.

Czigány nyelv 165.
 Czigányok a Sáhnámehban 50.
 Czinka Panna 165.
 Epopejáról 500.
 Gulisztán, Száditól 247.
 Pædagogia: A latin nyelv tanítása az V. osztályban 399.
 Pótkötetek a Közlönyhöz 179.
 Regveda tropusai 765.
 Sáhnámeh 50.
 Syllogismus, költői 81.
 Szádi Gulisztánja 247.
 Tropika, összehasonlító 765.
 Tropusok 160, 415.
 Végzet-tragédia 725.
 Volapük 77.

